DE OPMERKER.

Bouwkundig Weekblad.

29e JAARGANG.

1894.

T.H.S.
BIBLIOTHEEK
DELFT.

'S-GRAVENHAGE.

TER DRUKKERIJ DER VENNOOTSCHAP „HET VADERLAND".

REGISTER.

Bladz.

A.

Arbeidsduur (Loon en) 5, 12, 68, 90, 108, 360
Arti et Industriae (Vergaderingen) 6, 21, 54, 85, 126, 230, 342, 398
Amerikaansche huizen 21
Architectura. (De tentoonstelling van) 34
Architectura et Amicitiae. (Vergaderingen) 36, 54, 78, 86, 102, 117, 293, 308, 326, 342, 358, 374
Arbeiderszaal te Amsterdam. (Eerste jaarverslag van den Particulieren) 53
Amsterdamsche beursquaestie. (De) 60, 67, 356
Amsterdam. (Uit) 82, 114, 249, 267, 285, 321, 348, 361
Abuizen 92
Ambachtsschool te Leiden. (De Practische) 123
Academie. (Tentoonstelling van het werk der leerlingen van de Haagsche) 131
Aanbacht. (Veredeling van het) 132, 308
Afgeluisterd gesprek. (Een) 138
Amsterdam. (De restauratie der Nieuwe kerk te) 139
Arnhem. (De gemeentegasfabriek te) 163
Amsterdam. (De duinwaterquaestie te) 164
Amsterdam. (Gemeentewerken te) 182
Amsterdam. (Het ontslag van den gemeente-architect te) 188, 214, 222, 227
Afvoer van fecaliën 196
Arbeidswetgeving 214
Arnhem. (Het nieuwe St.-Elisabeths-gasthuis te) 242
Arnhem. (Tentoonstelling van Handel en Nijverheid te) . . 260
Amsterdam. (De Stadsschouwburg te) 284
Antwerpen. (Tentoonstelling te) 318
Arnhem. (Tentoonstelling van de plannen voor decoratieve beschildering der zalen van Musis Sacrum te) 331
Achttiende eeuw. (Een kunstenaar uit de) 339
Amsterdam. (Het Wilhelminagasthuis te) . . 355, 367, 371, 378
Arti et Industriae. (Tienjarig bestaan) 395
Amsterdam. (Het gemeente-museum te) 396, 411

B.

Bespiegeling 1
Bouwkunst in Nederland. (Een drietal studiën op het gebied van de geschiedenis der) 2, 9, 17
Bouwkunst en Vriendschap. (Vergaderingen) 21, 30, 54, 85, 225, 357, 381, 405
Brug over het Zwartewater 28
Bouwkundige gemeenplaatsen. 49
Braggenbouw. (Vergelijking tusschen oud Belgisch en oud Duitsch ijzer in den) 50
Bruggen. (Over de duurzaamheid van) 51
Beursquaestie. (De Amsterdamsche) 60, 67, 356
Brunswijk 60
Brugge. (Zeekanaal naar) 94
Bouwkunst. (Middeleeuwsche). 146
Braggenbouw in Oostenrijk. (Thomas-ijzer voor den) 195
Bouwmaterialen. (De tegenwoordige stand van het vloei-ijzer als) 211, 221, 227, 243
Binnenscheepvaart te 's-Gravenhage (Zesde congres voor) . . 241
Beschuittoren te Wormer (De) 261
Belgische ijzerindustrie (De) 276
Bavokerk te Haarlem. (De St.-) 305
Berlijn. (Het gebouw van den Rijksdag te) 329
Beveiliging van fabriekarbeiders enz. (Wetsontwerp voor de) 334
Beeldhouwer aan het woord. (Een) 340
Brug te Heusden. (Bouw van de brug te) 348
Bureau voor den industrieelen eigendom 398

Boekaankondiging.
Overdekte markten 15
Oude ornementprenten 109
Sprokkelingen op waterbouwkundig gebied. 109
Noordhollandsche oudheden 228

C.

Chantilly 61
Concertgebouw van het Kon. Zeïl. Bot. Genootschap te 's-Gravenhage 65, 385
Congres voor Binnenscheepvaart te 's-Gravenhage. (Zesde) . . 241
Congres omtrent vakonderwijs en vakopleiding 317, 363

D.

Daly. (César) 42
Duurzaamheid van bruggen. (Over de) 51

Bladz.

Draagvermogen van een spoorbrug. (Onderzoek naar het) . 51, 174
Duinwaterquaestie te Amsterdam. (De) 164
Democratie. (Kunst en) 201
Dakbedekking met gips. 277

E.

Examen doen? (Zal ik) 14
Etampes 137
Elisabeths-gasthuis te Arnhem. (Het nieuwe St.-) 242
Electrische tramwegen. 356
Electrische goederenwagens in Spokane 387

F.

Fresco's. 156
Fecaliën. (Afvoer van) 196
Fabriekarbeiders enz. (Wetsontwerp voor beveiliging van) . 334
Fransche kunst 347

G.

Geschiedenis der Bouwkunst in Nederland. (Een drietal studiën op het gebied van de) 2, 9, 17
Gewelfschilderingen van Warmenhuizen. (De) 33
Gemeenplaatsen Bouwkundige) 49
's-Gravenhage. (Volks- en schoolbad te) 88
Geschiedenis van den grooten en den kleinen man. 91
Gesprek. (Een afgeluisterd) 138
Gemeentegasfabriek te Arnhem. (De) 163
Gemeentewerken te Amsterdam. 182
Gemeentearchitect te Amsterdam. (Het ontslag van den) 188, 214, 222, 227
Gebruik van kleuren. (Het) 236
Gewelfde zolders met vlakke boven- en onderzijden. 237
Geruischloos plaveisel. 250
Gips. (Dakbedekking met) 277
Gemeentelijke openbare werken. 349
Goederenwagens in Spokane. (Electrische) 387
Goed plan. (Een) 393
Gemeentemuseum te Amsterdam. (Het) 396, 411

H.

Handwerk. 58
Hasenauer. (Carl Freiherr von) 73
Hotel- en Reiswezen. (Tentoonstelling voor het). . . . 206, 316
Handelsverkeer. 222
Hildesheim. 273
Haarlem. (De St.-Bavokerk te) 305
Heusden. (Bouw van de brug te) 348
Henkes. (Teekeningen van G.) 387

I.

Instituut van Ingenieurs. (Koninklijk). . . 51, 116, 189, 291, 362
Ingelin 137, 326
Inrichting van kunstmusea. (De). 161, 169, 177, 185
Ingenieurs. (Vereeniging voor Burgerlijke) 292
Instituut van civiel-ingenieurs te Londen 372
Industrieelen eigendom. (Bureau voor den). 398

J.

Jungfrau-spoorweg-project van Guijer-Zeller. (Het) 397

K.

Kunst in het Haagsche Jaarboekje voor 1894 20
Kunstkring. (De tentoonstelling van den Haagschen) 44
Kanaal. (De overbrugging van het) 45
Koninklijk Instituut van Ingenieurs. (Vergaderingen) . . 51, 116
Koninklijk Zeïl. Bot. Genootschap te 's-Gravenhage. (Het concertgebouw van het) 65, 385
„Knap." 66
Kerk te Kloetinge. (De) 114
Kunstmusea. (De inrichting van) 161, 169, 177, 185
Kunst en democratie. 201
Kunstnijverheid 202
Kleuren. (Het gebruik van) 236
Kunstzin der Protestanten. (De) 322, 345
Kunstenaar uit de achttiende eeuw. (Een) 339
Kunst. (Fransche) 347
Kerk te Schermerhorn. (De) 402

Bladz.

L.

Loon en arbeidsduur 5, 12, 88, 99, 108, 369
Lichtstraal. (Een) 25
Leiden. (De Stadsgehoorzaal te) 29
Lichtstralen. (Meer) 75
Leelijk is niet mooi. (Mooi is niet leelijk.) 106
Leiden. (De Practische Ambachtsschool te) 123
Leiden. (Het genootschap Mathesis Scientiarum Genitrix te) . 149
Londen. (De Towerbrug te) 229
Lorentz. (Willem) 307
Londen. (Instituut van civiel-ingenieurs te) 372

M.

Maatschappij tot bev. der Bouwkunst.
Vergaderingen der afd. Leeuwarden 7, 37, 68, 94, 133, 341, 388, 413
" " " Amsterdam 22, 62, 86, 125, 149, 335, 367, 405
" " " 's-Gravenhage 22, 53, 78, 124, 204, 340, 373, 414
" " " Arnhem . . . 39, 62, 110, 141, 358, 382
" " " Leiden en omstreken 38, 69, 110, 156, 318, 349, 388
" " " Haarlem 53, 86, 341, 389
" " " Alkmaar 350
Prijsvragen uitgeschreven door de Maatschappij. . . 16, 154, 379
69e Algemeene Vergadering 171, 180
70e " " 299
Vragen, gesteld door de Maatschappij 332

Morley 29
Maatschappij tot bev. van Nijverheid. (Ned.) 54
Miniaturen. (oud-Iersche) 59
Meer lichtstralen 75
Manier van critiseeren 93
Metaalvlakken door een stoomstraal. (Vernietiging van) . . . 98
Munsterkerk te Straatsburg. (De) 99
Mooi is niet leelijk, leelijk is niet mooi. 106
Maastricht (Internationale photographietentoonstelling te) . . 107
Middeleeuwsche bouwkunst 146
Mathesis Scientiarum Genitrix te Leiden. (Het Genootschap) . 149
München 209, 217
Munten 276
Monumentale schilderkunst 289, 297
Munster 313
Medemblik 403, 409

N.

Nederlandsche Maatschappij tot bevordering van Nijverheid. . 54
Nederl. Vereeniging van werktuig- en scheepsbouwkundigen . 55
Nederl. Vereeniging voor teekenonderwijs 102
Nieuwe kerk te Amsterdam. (De restauratie der) 139
Nachtwacht. (De) 377, 387, 395, 403

Necrologie.
César Daly 42
Carl Freiherr von Hasenauer 73
Willem Lorentz 307

O.

Overbrugging van het Kanaal. (De) 45
Oude huizen te Weenen 57
Oud-Iersche miniaturen 59
Ongelukken. (Voorkoming van) 164
Opwerken van teekeningen 203
Openbare werken. (Gemeentelijke) 349
Onderaardsche buisspoorweg van Parijs. (De) 374

P.

Prijsvragen en wedstrijden.
Winkelhuis, waarin een kunsthandel wordt uitgeoefend, uitgeschreven door de Vereeniging tot bevord. der Bouwkunst te Groningen 6, 109, 140
Fonds Willink van Collen 6
Diverse prijsvragen, uitgeschreven door de M. t. b. d. B. in 1893 16
Plan van uitleg van Weenen 16
Raadhuis te Elberfeld 16
Prijsvraag van Amstels Bouwkring 28
Tempering der golfbeweging bij strandvloeden door olie, ter bescherming der zeeweringen, uitgeschr. door Gedeputeerde Staten van Groningen 30
Sociëteitsgebouw te Rotterdam, uitgeschreven door de R.-K. Leesvereeniging te Rotterdam 45
Gebouw ten dienste der spaarbank e. a. van het dep. Alfen—Oudshoorn der Maatsch. tot nut van 't Algemeen 82
Deftig burgerwoonhuis, uitgeschreven door de afd. Leeuwarden der Mij. t. b. d. Bouwk 85, 129
Bewegingswerktuigen voor de in aanbouw zijnde schutsluis te IJmuiden 102
Twee gevels voor een hoekhuis, uitgeschreven door de afd. Leiden van de M. t. b. d. B. 108
Vereenigingsgebouw, uitgeschreven door de vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam 115, 304, 332
Prijsvragen, uitgeschreven door de afd. Amsterdam der M. t. b. d. B. in 1893 116
Sociëteitsgebouw uitgeschreven door het bestuur der sociëteit „Tot Nut en Vermaak" te Almelo. 123, 133, 147, 234, 261, 268, 279, 296
Sociëteitsgebouw van de R.-K. Leesvereeniging te Rotterdam. 132
Diploma voor de Bakkerij-tentoonstelling. 140, 156, 183, 206, 324
Wagen, voorstellende een schip, uitgeschreven door de Vereeniging van handelaren te Groningen 148
Diverse prijsvragen, uitgeschreven door de M. t. b. d. B. in 1894. 154
Getuigschrift, uitgeschreven door de vereeniging „Bouwkunde en Nijverheid" te Harlingen 180
Prijsvragen, uitgeschreven door de Afd. Amsterdam der M. t. b. d. B. in 1893 . . . . 183, 190
Twee bruggen over den Donau te Buda-Pest 190
Prijsvragen, uitgeschreven door de Cercle des Arts et de la Presse te Brussel 190
Gedenkteeken ter eere van Thomas à Kempis 213, 229
Bebouwing van den hoek, gevormd door de Tolbrugstraat en den Nieuwen weg te Breda 254
Algemeen plan der wereldtentoonstelling te Parijs 277
Windmolen-electriciteit, uitgeschreven door de Ned. Maatsch. ter bevordering van Nijverheid 324
Model-diploma voor de Ned. Maatsch. ter bev. van Nijverheid. 324
Voorzijde van een schouwburgtooneel met scherm 356
Hoofd- of titelvignet voor het Bouwkundig Weekblad 379
Arbeiderswoning, uitgeschreven door de Afd. Arnhem der M. t. b. d. B. 380
Stalgebouw met koetsierswoning, uitgeschreven door de afd. Leeuwarden der M. t. b. d. B. 380
Diverse prijsvragen, uitgeschreven door de vereeniging „Bouwkunde en Nijverheid" te Harlingen 380
Diverse prijsvragen, uitgeschreven door de afd. Amsterdam der M. t. b. d. B. 413

Pauwen 93
Plantenornement 105
Photographietentoonstelling te Maastricht. (Internationale) . . 107
Proeven van bekwaamheid. (Veredeling van het ambacht door) 132
Pulchri. (De tentoonstelling in) 225
Plavrisel. (Geraischloost) 250
Protestanten. (De kunstzin der) 322, 345
Parijs. (De onderaardsche buisspoorweg van) 374
Polytechnische School. (De) 385, 401
Plan. (Een goed) 393

Q.

Quellinus. (De tentoonstelling van) 235

R.

Regensburg 27, 35
Rijksmuseum. (Het) 67
Reclame 81, 93
Restauratie der Nieuwe kerk te Amsterdam. (De) . . . 139, 145
Roet- en vonkenvanger van Löffler. (Zelfwerkende) 292
Rijksdag te Berlijn. (Het gebouw van den) 329

S.

Stadsgehoorzaal te Leiden. (De) 29
Symbolisme 35
Stalen draagbalken. (IJzeren of) 45, 197
Spoorbrug. (Onderzoek naar het draagvermogen van een) 51, 174
Straatsburg. (De Munsterkerk te) 99
Sluizen te IJmuiden (De) 107
Staal. (Het fabriceeren van ijzer en) 122
Schoonheid. (Waarheid en) 129
Siersteen. (Pierre Ornée) 132
Schermerhorn. (Het venster van Holland te) 206
Spanje (In) 243, 252, 257, 265
Stadsschouwburg te Amsterdam (De) 281
Saint-Denis 284
Schilderkunst. (Monumentale) 289, 297
Schinkel 337
Strijd. (Een) 345
School (De Polytechnische) 385, 401
Spoorwegproject van Guyer—Zeller. (Het Jungfrau-) 397
Schermerhorn. (De kerk te) 402

T.

Tentoonstelling van Architectura. (De) 34
Tentoonstelling van den Haagschen kunstkring 44
Teekenonderwijs. (Ned. Vereeniging voor) 102
Tegels 121
Toorop 130
Tentoonstelling van het werk der leerlingen van de Haagsche Academie 181
Teekeningen. (Opwerken van) 203
Tentoonstelling voor het Hotel- en Reiswezen 206, 316
Tentoonstelling in Pulchri (De) 225
Towerbrug te Londen. (De) 229
Tentoonstelling van Quellinus. (De) 235
Tentoonstelling van handel en nijverheid te Arnhem 260
Tentoonstelling te Antwerpen 318
Tentoonstelling van de plannen voor decoratieve beschildering der zalen van Musis Sacrum te Arnhem 331
Tramwegen. (Electrische) 356
Tweeërlei maat 378
Teekeningen van G. Henkes 387
Techniek van het vliegen. (De) 411

U.

Uit Amsterdam 82, 114, 249, 267, 285, 321, 348, 361

V.

Vergaderingen van de Maatschappij tot bev. der Bouwkunst.
Afdeeling Leeuwarden 7, 37, 68, 94, 133, 341, 388, 413
" Amsterdam . . . 22, 62, 86, 125, 149, 335, 367, 405
" 's-Gravenhage . . . 22, 53, 78, 124, 204, 340, 373, 414
" Arnhem 39, 62, 110, 141, 358, 382
" Leiden en Omstreken . 38, 69, 110, 156, 318, 349, 388
" Haarlem 53, 86, 341, 389
" Alkmaar 350

Vergaderingen van het Genootschap Architectura et Amicitia te Amsterdam.
Vergadering van 10 Januari 16
" " 27 " 36
" " 14 Februari 54
" " 28 " 78
" " 14 Maart 86
" " 28 " 102
" " 11 April 117
" " 12 September 293
" " 26 " 308
" " 10 October 336
" " 24 " 342
" " 7 November 358
" " 21 " 374
" " 19 December 414

Vergaderingen van de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam.
Vergaderingen van 11 Januari 21
" " 22 " 30
" " 6 Februari 54
" " 9 Maart 85
" " 9 October 325
" " 30 " 357
" " 20 November 381
" " 14 December 405

Vergaderingen van de Vereeniging tot bev. der Bouwkunst te Groningen.
Vergadering van 30 December 6
" " 27 Januari 36
" " 24 Februari 70
" " 31 Maart 109
" " 28 April 140
" " 29 September 319
" " 3 November 357
" " 24 " 381

Vergaderingen van de Vereeniging Arti et Industriae te 's-Gravenhage.
Vergadering van 30 December 6
" " 13 Januari 21
" " 10 Februari 54
" " 10 Maart 85
" " 14 April 126
" " 14 Juli 230
" " 20 October 342
" " 8 December 398

Vergaderingen van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs.
Vergadering van 13 Februari 51
" " 12 April 116
" " 14 Juni 189
" " 11 September 291
" " 13 November 362

Vereeniging van werktuig- en scheepsbouwkundigen. (Ned.) . . 55
Volks- en schoolbad te 's-Gravenhage 89
Vernietiging van metaalvlakken door een stoomstraal . . . 98
Veredeling van het ambacht door proeven van bekwaamheid 132, 308
Versailles 153, 193
Voorkoming van ongelukken 164
Venster van Holland te Schermerhorn. (Het) 206
Vereeniging voor Burgerlijke Ingenieurs 292
Vonkenvanger van Löffler. (Zelfwerkende roet- en) 292
Vakonderwijs en vakopleiding. (Congres omtrent) . . . 317, 363
Vliegen. (De techniek van het) 411

Varia.
Electrische ondergrondspoorweg in Brussel 156
Ingolin 223, 326
Afwaschbaar olieverfdruk-behangselpapier 223
Het Palais de l'Industrie te Parijs 293
Geperste glasplaten voor muurbekleeding 293
Portlandcement 293
Electrische steenen 325

W.

Warmenhuizen. (De gewelfschilderingen van) 33
Weenen. (Oude huizen te) 57
Wapens 113
Waarheid en schoonheid 129
Wormer. (De Beschuittoren te) 261
Wereldtentoonstellingen 353
Wilhelminagasthuis te Amsterdam. (Het) . . 355, 367, 371, 378

IJ.

IJzeren of stalen draagbalken 45, 197
IJzer in den bruggenbouw. (Vergelijking tusschen Oud-Belgisch en Oud-Duitsch) 50
IJzerconstructies 97
IJmuiden. (De sluizen te) 107
IJzer en staal. (Het fabriceeren van) 122
IJzer voor den bruggenbouw in Oostenrijk. (Thomas-) . . . 195
IJzer als bouwmateriaal. (De tegenwoordige stand van het doel) 211, 221, 227, 233
IJzerindustrie. (De Belgische) 276
IJsselstein. (De St.-Nicolaaskerk te) 402

Z.

Zal ik examen doen? (Ingezonden) 14
Zwartewater. (Brug over het) 28
Zeekanaal naar Brugge 94
Zolders met vlakke boven- en onderzijden. (Gewelfde) . . . 237

PLATEN.

		Bladz.
I—II.	Ontwerp voor een villa, van den architect A. R. Freem	2
III.	Woon- en winkelhuizen te 's-Gravenhage, van den architect H. Wesstra Jr.	33
IV.	Het nieuwe Park te Breda, van den tuinarchitect Leonard A. Springer	41
V.	Oude huizen te Weenen	57
VI—VII.	Het Concertgebouw van het Kon. Zoöl. Bot. Genootschap te 's-Gravenhage, van den architect H. Wesstra Jr.	65
VIII—X.	Volks- en Schoolbad te 's-Gravenhage, van den architect W. B. van Liefland.	89
XI.	De Gemeentegasfabriek te Arnhem, van den architect A. R. Freem	163
XII.	Het Stadhuis te Franeker	180
XIII—XVI.	R.-K. Kerk van den H. Willebrordus te Vleuten, van den architect Nics. Molenaar	204
XVII.	Reclamebiljet voor de tentoonstelling van monumentale en decoratieve kunst in „Pulchri Studio", van den architect J. W. H. Berden	225
XVIII—XIX.	De Stadsschouwburg te Amsterdam	281
XX.	Watertoren van de gasfabriek te Arnhem, van den architect A. R. Freem.	305
XXI—XXII.	Twee uithangborden, van den architect J. D. Gantvoort	353
XXIII.	Concertzaal van het Kon. Zoöl. Bot. Genootschap te 's-Gravenhage (interieur), van den architect H. Wesstra Jr.	385
XXIV—XXVI.	De St.-Nicolaaskerk te IJselstein	402

N. B. De bladzijden geven de plaats aan waar de omschrijving te vinden is.

29ste JAARGANG. — No. 1 — ZATERDAG, 6 Jan. 1894.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz., Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer.
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . *f* 0.15

BESPIEGELING.

In het eerste nummer van het jaar 1894 willen wij een blik werpen op den toestand, waarin de bouwkunst van ons vaderland thans verkeert, en zien in hoeverre hij stof tot tevredenheid oplevert.

Indien men zou mogen aannemen, dat de bloei der Nederlandsche architectuur in rechte reden staat tot het aantal der bouwkunstbeoefenaars, zou er zeker oorzaak van verheuging wezen. Dat aantal toch neemt, vooral in de groote steden, gedurig toe, en is in het afgeloopen jaar 1893 belangrijk uitgebreid. Had nu maar iedereen, die een patent als beoefenaar van den een of anderen tak van bouwkunst bezit, ook tevens een winstgevende practijk, de zaak ware gezond. Wij moeten echter, en zeer tot ons leedwezen, constateeren, dat dit geenszins het geval is en dat tal van architecten slechts op het papier hunne denkbeelden konden weergeven, terwijl tal van aannemers, al rekenden zij nog zoo scherp, geen werk machtig konden worden. Het zou dan ook dwaasheid zijn, te willen ontkennen, dat er tegenwoordig in de Nederlandsche bouwkundige wereld een zekere malaise heerscht. Wel worden er nog belangrijke werken ondernomen, en is de zucht, om op speculatie te bouwen, in onze groote gemeenten nog volstrekt niet uitgedoofd, doch er moet heel wat meer ondernemingsgeest zijn, eer het den beoefenaars der bouwkunst beter naar den zin zou gaan.

Is het tegenwoordig voor vele architecten, voor zooverre zij niet met aardsche middelen gezegend zijn, zeer bezwaarlijk om aan den kost te komen, nog moeilijker is de strijd, dien tal van aannemers te kampen hebben. De groote gemeenten in ons land, die tot dusverre heel wat werk deden aanbesteden, zien zich door den meer of min zorgwekkenden staat harer financiën, waarin alleen door hulp van den Staat, en dan nog slechts langzamerhand, verbetering zou kunnen gebracht worden, tot voorzichtigheid en spaarzaamheid gedrongen, zoodat deze bron voor den aannemersstand langzaam doch zeker begint op te drogen. Indien nu de werken, door particulieren ondernomen, ten deze de gewenschte compensatie verschaften, ware de toestand zoo zorgwekkend nog niet. Men behoeft echter slechts acht te geven op de werkloosheid, welke als chronische kwaal in onze groote steden heerscht, om te zien, dat het particulier initiatief hier niet de gewenschte aanvulling kan geven. Daarbij komt nog, dat men er tegenwoordig overal op uit is, regelingen van loon en arbeidsduur in het leven te roepen, waarvan wij het heil, dat zij den werkman brengen zal, nog moeten afwachten, doch die den aannemers niets dan nadeel zullen opleveren. Ware de toestand gezond, dit laatste zou niet het geval wezen, daar de aannemers dan eenvoudig de kosten, voor hen uit de nieuwe regelingen voortvloeiende, op hun inschrijvingssommen zouden leggen. Er zijn er echter te veel, die tot elken prijs werk moeten hebben dan dat iemand die zijn inschrijving aldus verhoogde ook maar de minste kans zou hebben, het werk te krijgen. Reeds nu worden vele werken voor inderdaad belachlijke prijzen aangenomen; men kan er zeker van zijn, dat het ontbrekende ten slotte door de goedgeloovige leveranciers van bouwmaterialen uit hun zak zal moeten worden bijgepast, terwijl de aannemer vroeger of later keldert of met de noorderzon verdwijnt.

Wij zeiden zooeven dat het heil voor den werkmansstand, hetwelk uit de thans allerwegen genomen of besproken maatregelen tot verhooging van den loonstandaard en vermindering van de werkloosheid zal voortspruiten, nog moet worden afgewacht. Wij durven er gerust bijvoegen, dat wij onze verwachtingen niet hoog hebben gespannen. Als wij al die goedgezinde volksvrienden, die den werkman een beter bestaan willen verschaffen, aan het werk zien, denken wij steeds aan den man, die met zijn voet

voor een oogenblik een der bronnen van den Rijn verstoppend, in allen ernst meende dat de rivier dienzelfden tijd geen water in haar bedding afvoerde. De rivier, welke thans sociale quaestie heet, en welke in alles medesleepende vaart naar den onbekenden oceaan der toekomst stroomt, ontspringt uit zoo vele bronnen en wordt door zoo vele beekjes en zijrivieren gevoed! Dezen stroom tegen te houden, kan alleen dwazen in de gedachte komen; zelfs om haar te kanaliseeren zal, meenen wij, een onbegonnen werk wezen. Hoe lang is men nu al niet bezig, om enkele riviervakken te verbeteren en hoe gering is het resultaat!

Het schijnt, dat onze bouwmeesters, als practische mannen, dit inzien, althans zij houden zich weinig of niet met de sociale quaestie bezig, die thans zooveel pennen in beweging brengt, zooveel harten koud en zooveel hoofden warm maakt. De enkelen, die in deze een uitzondering vormen en die als onderteekenaars van adressen of als medeleden van arbeidsraden optreden, vinden slechts weinig navolging, en vooral de jongere generatie maakt zich over geheel andere vraagstukken druk, dan dit. Wij voor ons vinden daar niets laakbaars in en juichen het integendeel toe, dat allerlei vraagstukken van artistieken aard thans aan de orde zijn. Wie zou het een bouwmeester kwalijk willen nemen, dat hij zich meer kunstenaar dan staathuishoudkundige voelt?

Het is belangwekkend, na te gaan, welk een omkeer er tegenwoordig begint te komen in de inzichten omtrent bouwkundig schoon. Was, tot voor betrekkelijk korten tijd, het ideaal van den Nederlandschen architect, zich in zijn scheppingen zoo getrouw mogelijk te houden aan den een of anderen bouwtrant van het verleden en zocht hij in deze verloochening van zijn eigen ik zijn hoogsten roem, thans komen de besten onzer vaderlandsche bouwmeesters tot de overtuiging, dat hunne werken voor het nageslacht alleen waarde zullen hebben, indien ze geen afspiegeling zijn van een lang vervlogen verleden, doch indien er een krachtige individualiteit uit spreekt. Al vindt men ook de voorstanders dezer nieuwe richting voorloopig nog voornamelijk onder diegenen onzer architecten, wien het voorrecht om wat te bouwen, slechts zelden ten deel valt, en al houden velen onzer bouwende meesters met echt Hollandsche taaiheid aan de eenmaal aangenomen formule, hetzij van Viollet-le-Duc, van Delft of van welke andere autoriteit dan ook vast, de nieuwe kunstinzichten zijn er en zullen zich, wij zijn er zeker van, baan breken. Of het dan allen meesterstukken zullen zijn, welke de nieuwste richting in de bouwkunst, als zij maar eenmaal doorgedrongen is, ons brengen zal? Wij zouden het niet willen verzekeren, daar het wel altijd waar zal blijven, dat het aantal der geroepenen groot, en dat der uitverkorenen klein is. Van die uitverkorenen, die thans misschien nog als onbekende grootheden hier of daar hun eerste schreden op de ladder, die naar den bouwkundigen roem voert, zetten, kan men echter heel wat verwachten, nu zij niet meer genoodzaakt zullen worden zich, of zij willen of niet en op straffe van voor aartsknoeiers te worden aangezien, in het keurslijf van een der stijlen van het verledene te moeten wringen.

Bij veel duisters, dat er aan den toekomst-horizont voor de beoefenaars der bouwkunst is, mag dit krachtig ontwaken van het kunstbesef als een der lichtende starren worden aangemerkt. Mochten, tegen onze verwachting in, de maatschappelijke toestanden zich in het pasbegonnen jaar zoodanig verbeteren, dat het geen architect aan klanten, geen teekenaar of opzichter aan een betrekking, geen aannemer aan winstgevend werk, geen werkman aan een hoog loon geen handelaar in bouwmaterialen aan soliede bestellers ontbrak, wij zouden gaarne het verwijt aanhooren, dat wij profeten geweest zijn, die brood aten.

BIJ DE PLAAT.

De villa op nevensgaande afbeelding is ontworpen voor een zeer boschrijk terrein in de omgeving van Arnhem. Alle lijsten, bekroningen, kolommen, balustraden enz. zijn gedacht van witte Oberkirchner steen en de vlakke gevelvelden gepleisterd, en voor de onderverdieping in bossage behandeld. De motieven zijn voor het meerendeel ontleend aan de Italiaansche Renaissance. De kamers zijn gegroepeerd om eene kleine vestibule met gaanderij op de 1e étage, die haar licht van een lantaarn in het plafond ontvangt. Verdere toelichting op de plattegronden is overbodig. Dit plan werd om de hooge kosten eerst vereenvoudigd, doch beide plannen bleven helaas papieren kinderen.

A. R. Freed.

EEN DRIETAL STUDIEN OP HET GEBIED VAN DE GESCHIEDENIS DER BOUWKUNST IN NEDERLAND.

Wij wenschen de aandacht te vestigen op een drietal bijdragen op architektonisch gebied, opgenomen in even zooveel *Jaarboekjes* voor 1894, die elk voor zich ook overigens veel lezenswaardigs bevatten. Wij bedoelen:

1°. *Groningsche Volksalmanak voor het jaar* 1894. *Jaarboekje voor Geschiedenis, Taal- en Letterkunde der provincie Groningen, onder redactie van* Mr. J. A. Feith en Mr. J. E. Heeres. Groningen, Erven B. van der Kamp. 1893. 8°.

2°. *Haagsch Jaarboekje voor* 1894, *onder redactie van* A. J. Servaas van Rooijen. *Zesde jaargang. Orgaan der Vereeniging:* „die Haghe." 's-Gravenhage, Mouton & C°. 1894. 8°.

3°. *Het Jaarboekje van Alberdingk Thijm. Almanak voor Nederlandsche Katholieken, onder redactie van* J. C. Alberdingk Thijm *en* Jan F. M. Sterck. A°. D°. 1894. (43e *bundel.*) Amsterdam, C. L. Van Langenhuysen. 1893. kl. 4°.

I.

De leden van het verdienstelijk schilderkundig genootschap „Pulchri Studio" te 's-Gravenhage, waar in rijken overvloed de gelegenheid wordt aangeboden om kunst-voortbrengselen op verschillend gebied te aanschouwen en te waardeeren (1), werden op den avond van Woensdag 20 December 1893 op aangename wijze bezig gehouden door de eerste van een reeks tentoonstellingen op architektonisch kunstgebied, welke enkele belangstellende leden van „Pulchri" zich voorstellen achtereenvolgens te organiseeren.

Een rijke verzameling van bouwkunstige en andere teekeningen, platen, prenten, photographieën enz. was op

(1) Ook de toonkunst is aldaar niet uitgesloten, getuigen onder anderen de belangwekkende uitvoeringen, aldaar onlangs gehouden, toen de schoone verzameling van muziek-instrumenten en andere voorwerpen op muzikaal gebied, toebehoorende aan den heer D. F. Scheurleer te 's-Gravenhage, waren tentoongesteld.

Voorzeker daar heerscht de „Harmonie der Kunsten" en het bestuur van „Pulchri Studio" heeft op ongezochte wijze door de architektonische tentoonstelling protest aangeteekend tegen de klassificatie van Dr. P. H. Ritter, die onlangs aan de *bouwkunst* als de *laagste* in rang eene plaats dacht aan te wijzen. *Ne sutor ultra crepidam*, dominee-journalist!

Zie *Bouwkundig Weekblad, orgaan van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst* van 16 December 1892.

PLAAT I.

ONTWERP VOOR EENE VILLA

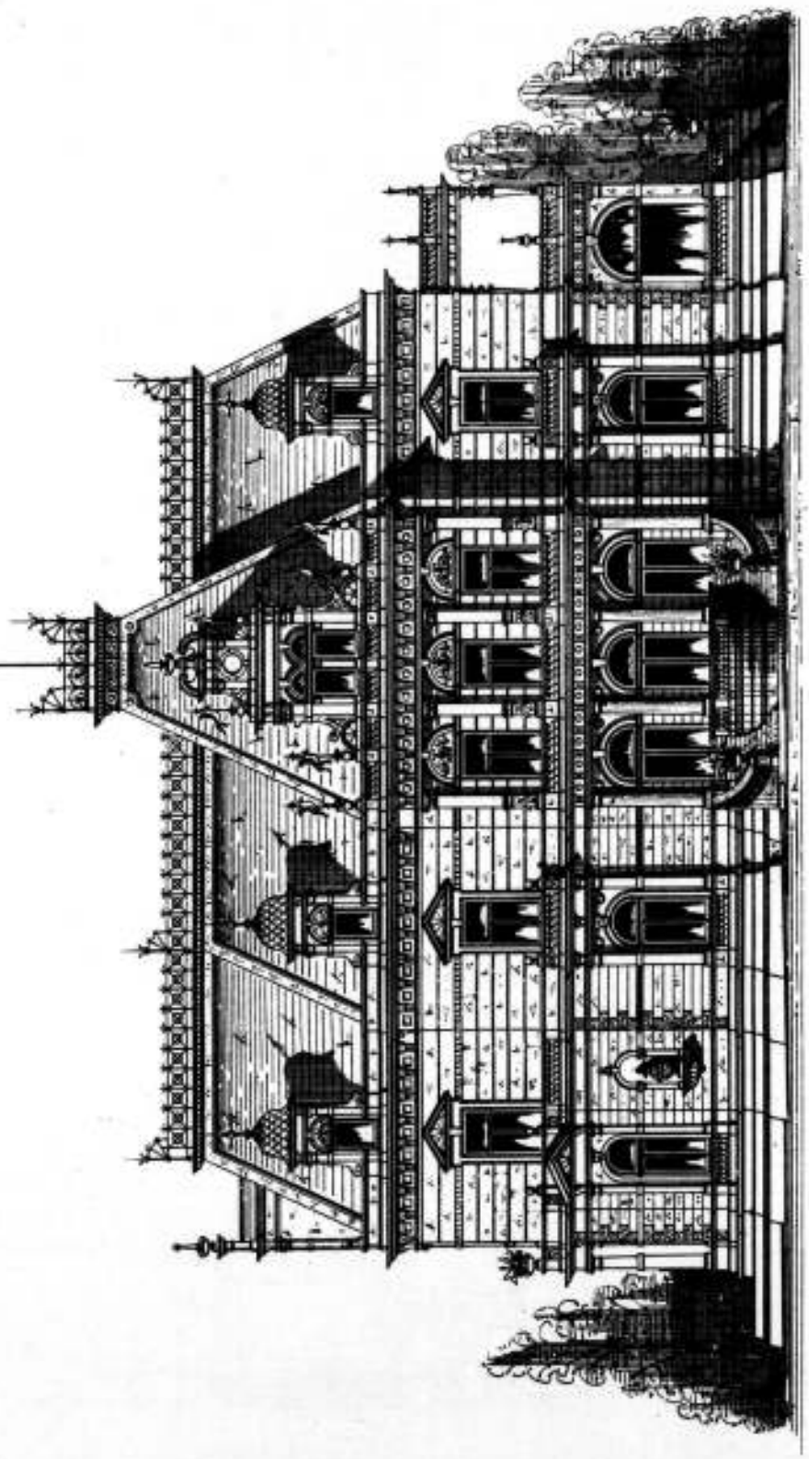

VOORGEVEL

SCHAAL

DE OPMERKER 1894.

Photolith. van G.J. Thieme, Arnhem.

ONTWERP VOOR EENE VILLA

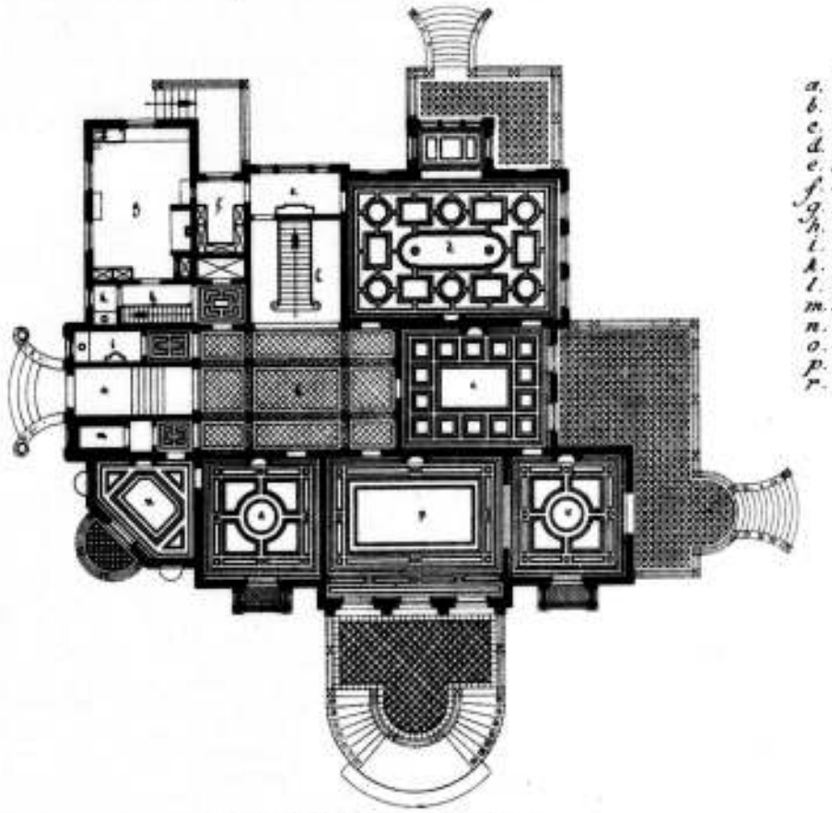

Renvooi.

a. Entree
b. Vestibule.
c. Eetkamer.
d. Eetzaal.
e. Dienstkamer.
f. Provisiekamer.
g. Keuken.
h. Doorgang met trap.
i. Closet.
k. id. baden.
l. Hoofdtrap.
m. Brandkluis.
n. Spreekkamer.
o. Kamer mijnheer.
p. Salon.
r. Kamer mevrouw.

VERHOOGD PARTERRE

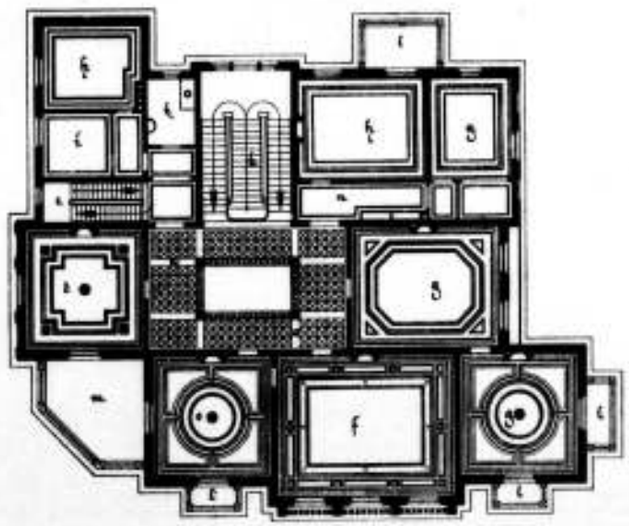

Renvooi.

a. Gaanderij met luxlaven
b. Hoofdtrap.
c. Diensttrap.
d. Slaapkam. mijnheer.
e. id. mevrouw.
f. Salon.
g. Logeerkamers.
h. Slaapkamers.
i. Badkamer.
k. Closet.
l. Balkon.
m. Terras.
n. Gang.

EERSTE ETAGE

SCHAAL.

Photolith. van G.J. Thieme, Arnhem.

J.B. FEEREM.

zeer artistieke wijze in de schoone zaal van „Pulchri" gerangschikt, om ons de bouwkunst in ons land op aanschouwelijke wijze te leeren kennen, en ditmaal over een tijdsverloop van ongeveer elf eeuwen, in zich omvattende een viertal perioden:

A. Het Celtische tijdvak,
B. Het Romeinsche tijdvak,
C. Het Merovingische en Carolingische tijdvak,
D. Het Romaansche tijdvak. (1).

Onder de, gedeelten van Nederland, die hier worden vertegenwoordigd, behooren de provinciën Groningen en Friesland. Wij noemen meer bepaald Groningen en Friesland, omdat wij in dit opstel in de eerste plaats wijzen wilden op de derde van eene reeks van studiën van den Rijksbouwmeester C. H. Peters over „Oud-Groninger Kunst", voorkomende in het boven onder 1° vermelde Jaarboekje. De schrijver behandelt daarin meer opzettelijk de *baksteen-bouwwerken*.

Sedert geruimen tijd heeft de heer Peters zijne onderzoekingen ingesteld omtrent den baksteenbouw in westelijk Europa en den strijd aangebonden tegen de van Duitsche zijde opgeworpen bewering, als zouden de Nederlandsche gewesten geen oorspronkelijken baksteenbouw hebben gekend. En het geldt hier niet een' eenvoudigen pennestrijd, maar een onderzoek naar de monumenten en overblijfselen van vroeger dagen, waaraan de onderzoeker met groote scherpzinnigheid zijn wapenen ontleent, een onderzoek met stalen vlijt begonnen en voortgezet. Hij wijst in zijn opstel in de eerste plaats op de oudheid van het bouwen met gebakken steen, dat bijna zoo oud is als het menschdom, getuigen de woorden van Genesis XI, vers 3 en 4, door hem als motto aangehaald.

„Het woord *bouwkunst*, zegt de schrijver, beteekent meer dan de simpele kunst om te bouwen, dan om wat bouwstoffen bijeen te voegen, op een te stapelen of in een te zetten, neen, dat woord heeft voor ons, heeft voor West-Europa sedert de Xde eeuw reeds eene veel diepere, eene veel hoogere beteekenis, namelijk: de kunst om zóó te bouwen, dat het gebouwde:

„primo, volkomen aan het gestelde doel beantwoorde;

„secundo, in allen deele karakter bezitte, en wel een karakter in overeenstemming met dat doel, in overeenstemming met de gebruikte materie, in overeenstemming ook met het klimaat en de situatie;

„tertio, dat alles zóó logisch, zóó redegevend mogelijk worde verwerkt en de materie overal en in allen deele waar, gezond, ongezocht, eenvoudig en in overeenstemming met hare eigenschappen worde saamgesteld;

„alleen die bouwwerken, die aan dezen drievoudigen eisch voldoen, behooren rechtens tot het domein der kunst, al de overigen liggen daarbuiten. Bouwmeester, of architekt is alleen *hij*, wiens werk werkelijk aan die voorwaarden beantwoordt — zoo niet, dan behoort dit werk in meerdere of in mindere mate tot datgene, wat men in 's-Gravenhage zeer eigenaardig speculatie- of revolutje-bouw noemt, en daarmede de architect van dat werk tot de boogere of tot de lagere rangen der speculatie- of der revolutie-bouwers". (2)

(1) De tentoonstelling werd op zeer doelmatige wijze toegelicht door een kleine handleiding, getiteld *Architectonische Kaartbeschouwing*, waarin op zeer beknopte, maar tevens zeer bevattelijke wijze een overzicht werd gegeven over de bouwkunst in ons land in de in den tekst vermelde tijdvakken, waarin voornamelijk de tafelsteenbouw op den voorgrond treedt, maar ook de baksteen-bouw niet te vergeefs wordt gezocht.

(2) Van zulk een revolutiebouw kan men een voorbeeld zien in een onlangs in 's-Gravenhage verrezen bouwproduct, dat, in weerwil van de daaraan bestede kosten, den Langen Vijverberg ontsiert. Wij beklagen oprechtelijk den bouwheer, die tot zulk een bouwmeester de toevlucht nam.

Van de vier materiaal-groepen, die de bouwkunst in hoofdzaak te harer beschikking heeft, namelijk *hout*, *natuursteen*, *gebakken steen* en *ijzer* heeft de gebakken steen vooral daar bijzondere waarde, waar zoowel het hout als de natuursteen ontbreekt. Hij heeft vooral daar groot nut, waar men, gelijk in ons land, den natuursteen mist en het hout wegens zijn minder duurzaamheid en zijn brandbaarheid niet dan voor binnen- of tijdelijken bouw in aanmerking kan komen, al werden, wat niet te weêrspreken valt, niet slechts woningen maar ook kerken oorspronkelijk in hout opgetrokken.

Maar ook daar, waar natuursteen voorhanden is, heeft de gebakken steen het voordeel boven genen, dat hij zonder verdere bewerking kan worden gebruikt en de troffel voldoende is om hem óf in te korten óf te versmallen, terwijl tevens zeer gemakkelijk verschillende profillen en ornamenten kunnen worden vervaardigd, daargelaten nog andere voordeelen, die deze bouwwijze aanbiedt op het gebied der decoratieve kunst.

In den levendigen en schilderachtigen stijl, die al wat de heer Peters ons schenkt, kenmerkt, geeft hij hier zeer lezenswaardige beschouwingen ten beste, waarin niet alleen de staf wordt gebroken over de vernielwoede, het opruimings-proces, waardoor eeuw aan eeuw hier te lande zoo onnoemelijk veel is verloren gegaan, dat van de zeer ontwikkelde kunstvaardigheid der vroegere en latere bouwmeesters onzes lands tot ons had kunnen spreken (1), terwijl, sedert de stukadoor nu sedert een veertig- á vijftigtal jaren als architekt is opgetreden, stelselmatig de gebakken steen, als ware hij een onoogelijke en slechte materie, waarvoor men zich had te schamen, is besmeerd en bestopt en gedekt met een laag pleister of cement, waarin de artist (!) een blokverband en zelfs den frijnslag van den gebouwen steen nabootste om zoodoende aan zijn gevel het aanzien te geven, als ware hij uit blokken natuursteen en niet uit gebakken steen opgetrokken.

Gelukkig, dat de leugen al spoedig werd aan de kaak gesteld, want de baksteen wilde van dat cementlaagje niets weten. (2)

De groote bouwmeesters van vroegere dagen schaamden zich den baksteen niet en de schrijver stelt nu in zijn opstel de vraag:

„Bezat ons land, bezat Nederland voorheen een eigen baksteen-architectuur? — zoo ja — wat is daarvan tot heden overgebleven?"

De beantwoording van deze tweeledige vraag is het hoofddoel zijner bijdrage, daar zij ons geheel verplaatst te midden van de oud-Groningsche kunst der middeleeuwen.

Vooral sedert de XI^de eeuw vermeerderden de bouwbehoeften hier te lande, nadat de rooftochten der Noormannen, die zooveel uit andere materialen opgetrokken bouw-constructiën hadden verwoest, voor goed hadden opgehouden. In elk centrum van eenige welvaart begon men weldra ruimere, meer hechte gebouwen te stichten en bij honderdtallen verrezen in die eeuw in ons land de kerken en kerkjes dier veelal zeer kleine gemeenten en werden, waar de omstandigheden het maar even toelieten, van steen gebouwd. En

(1) Van die vernielwoede getuigt zeveus zooveel wat in onze oudste steden Doedrecht en Utrecht onder den moker viel, de torgende onverschilligheid, waarmede een tijdelijke oppermacht in het laatst der vorige eeuw den roemrijken bureht van Karel de Groote te Nijmegen, waarmede een zeer aanzienlijk gedeelte van onze vaderlandsche geschiedenis in het nauwste verband stond, in weerwil van alle krachtige protesten daartegen, aan de handen van de sloopers werd overgegeven.

(2) *Groningsche Volksalmanak* blz. 199, 200.

daartoe bezigde men in het eerst wat de bodem aanbood, de op de booge zandgronden van Drenthe en de op en in den Hondsrug aanwezige rol- of keien granietsteenen, of wel de ijzeroersteen, die op enkele plaatsen in Gelderland gevonden wordt of het zachte, lichtgele gesteente, den mergel uit den St. Pietersberg bij Maastricht en Valkenburg.

Doch waar deze gesteenten niet of in te geringe hoeveelheid voorkwamen of wegens hunne slechte eigenschappen geen genade vonden, daar zag men zich verplicht, 't zij direct van den Rijn tufsteen aan te voeren, of wel de schepen, die vee, graan en boonen, die wol en wollen stoffen brachten naar Deventer, Zutphen, Doesburg, Nijmegen of Utrecht, den tufsteen, op die plaatsen in voorraad aangevoerd, als teruglading naar Groningen of Friesland te doen medevoeren.

Waar evenwel, bij gebreke aan vaarwater en aan berijdbare wegen de tufsteen of niet, of slechts tegen te hooge transportkosten te verkrijgen was, daar had men geen keuze en was men wel verplicht steenen te bakken.

Inderdaad, de veronderstelling, dat onze voorouders, zoo in Groningen als in Friesland, reeds in de XIe eeuw, zoo noodig steenen wisten te bakken, is verre van gewaagd, alleszins gewettigd, eigenlijk niet dan hoogst natuurlijk. (1)

De schrijver toont aan, dat, hoezeer de baksteen vóór de komst der Romeinen ten onzent als bouwsteen hier nog niet moge gebruikt zijn, door dat volk wel degelijk gebouwen in baksteen zijn opgetrokken. Zij konden voor hun doel geen bouwsteen van elders doen aanvoeren, maar gebruikten, waar de omstandigheden dat maar even toelieten, de klei die zij hier vonden, even als zij in Rome de klei van den Tiber hadden aangewend tot het bakken van steenen, tegels, pannen, buizen, rook- en watergeleidingen.

„De Romein bouwde, doch hij stond aan de bevolking der streek, waarin hij bouwde, niet toe dat met over elkaar geslagen armen kalmpjes aan te zien, integendeel hij dwong haar aan zijn bouwwerken krachtdadig mede te werken; onder toezicht van zijn werk- of bouwmeesters liet hij de omwonenden klei graven en die klei tot steenen, pannen of tegels vormen, hij liet hen ovens maken en het aldus gevormde daarin branden en bakken, hij liet hen schelpen zoeken en deze wasschen en branden tot kalk en die kalk met zand aanmengen en kneden tot metselspecie, ten einde de gebakken steenen onderling te binden tot een muurwerk.

„De ervaring in die vier eeuwen in het bakken van steenen en in het bouwen met die gebakken steenen verkregen, was van *te* eenvoudigen, van *te* nuttigen, van *te* onmisbaren aard om in een land zonder natuursteen en waarvan de bodem bijna allerwege puike grondstof ter steenbakking aanbood, geheel vergeten te kunnen worden, geheel verloren te kunnen gaan. Hoezeer de bouwbehoeften na het vertrek der Romeinen en tot het jaar 1000, voor zooveel zulks althans tot heden is gebleken, weinige waren en er in dat tijdvak misschien meer vernield dan gebouwd is, zoo moest toch met het toenemen dier bouwbehoeften ook onvermijdelijkerwijze de steenbakkerij ten onzent weder in eere komen, althans daar, waar het of niet mogelijk of wel te kostbaar was, om den tufsteen aan te voeren, die als ruilartikel, in plaats van geld door de Rijnstreek aangeboden en ingevoerd, hier van lieverlede de meest gebruikelijke en in vele onzer riviersteden de toen steeds voorradige steen was geworden.

„Waar dus de middelen ontbraken, om, afgelegen van vervoerwegen, de tufsteen te bekomen en men buitendien geen monumentaal gebouw, maar slechts een klein kerkje voor eigen kring op eigen wierde wenschte, daar vergenoegde men zich met gebakken steen tot bouwmateriaal te bezigen, vergenoegde men zich om van dien steen die zoo in-eenvoudige, kleine en lage kerkjes te stichten, kerkjes, die op 't hoogste gedeelte der wierde gelegen, inderdaad weinig meer zijn dan eene in zich gesloten ommuring met enkele smalle lichtopeningen en een lage deuropening, afgedekt met een houten zoldering en een rieten dak, en voorzien van een leemvloer. Kerkjes, waarin en waaraan alle versiering ontbrak en waarvan er nog enkele zijn overgebleven, trots de stormen en trots de watervloeden, die zij bij herhaling hadden te doorstaan, en trots een of meer branden, waarbij zij hunne daken verloren, sedert met pannen gedekt.

„Men moge zich nu terecht verwonderen over het groote aantal dier zoo dicht bijeen gelegen kerkjes, die wij, hoezeer hun aantal in verloop van tijd eer is af- dan toegenomen, thans nog in Friesland, in Groningen en in Oost-Friesland aantreffen; oudtijds door meestal onbegaanbare wegen gedurende bijna 7 of 8 maanden 's jaars zoo onderling als van de parochiale of hoofdkerken gescheiden, was het in overeenstemming met den godsdienstzin dier dagen, dat elke buurt, dat elke wierde of terp eene eigen kerk of althans eene kapel bezat. De na jaren sparens beschikbare gelden waren echter gering en vandaar, dat men den om de wierde gelegen kleigrond bezigde tot het bakken van steenen voor den bouw van het reeds zoo lang en zoo innig gewenschte kerkje."

Wij worden vervolgens gewezen op eenige van de oudste of eerste baksteen-kerkjes, die nog in Friesland worden aangetroffen en op het verschijnsel, dat, hoe ouder zij zijn, de daaraan verbruikte bouwsteenen dikker en grooter waren, vanwaar die nog heden „reuzen-moppen" of „oude Vriezen" worden genaamd.

Naarmate de ervaring in het bouwen toenam, onderging de oorspronkelijke type meer of minder wijziging en trad het begrip van versiering allengs op den voorgrond, welk punt in de onderdeelen wordt uiteengezet.

De aard van ons opstel brengt, gelijk vanzelf spreekt, mede, dat wij moeten volstaan met eene korte aanduiding van den rijken inhoud dezer studie, die door fraaie afbeeldingen van den vroegeren toestand der kerk te Haren, van het koor in die kerk, van een detail van de bovenkerk in den toren te Bierum, van de latere kerk te Haren, van den toren te Schildwolde en van de kerk te Haren in 1893 wordt opgeluisterd. Na zijne breedvoerige mededeelingen acht de schrijver zich ten volle gerechtigd tot de verklaring: „Op de vraag, boven gesteld, bezat ons land, bezat Nederland, voorheen een *eigen* baksteen-architektuur?" op die vraag is het volmondig antwoord:

„Ja!" want wat er van die architektuur in verloop van tijd door rampen, zorgeloosheid, moedwil of onkunde ook moge verloren gegaan zijn, in onze provincie bestaan er zelfs thans nog een 50-tal kunstwaarde hebbende baksteenkerken en kerkjes, kerken, gebouwd tusschen de elfde en de eerste helft der zestiende eeuw, die te zamen, de eene beter, de ander minder goed bewaard, op grond hunner logische ontwikkeling in vormen, afmetingen, gewelfbouw en kunstvolle behandeling, getuigen dat Nederland, dat althans de provincie Groningen van oudsher eene

(1) Als boven ldz. 205, 206.

eigen baksteenkunst heeft bezeten en heeft beoefend tot aan de komst der Renaissance (1).

En moge nu ook de heer Geheimer Regierungsrath Professor C. W. Hase in Hannover, wijl hij onze provincie en haar baksteen en kunstschat niet kent, ons niet af het gewicht zijner autoriteit zoodanige kunst willen ontzeggen, en al moge *die* kunst ook niet in sierletters in onze oorkonden vermeld zijn, want met Lübke moet ik zeggen: „wir sind es schon gewöhnt, die Chroniken gerade über die bedeutsamsten Thatsachen der Kunstgeschichte aus jener schöpfungsmächtigen Epoche schweigen zu sehen" — toch trots dat alles bestond ze, en een total waardevolle baksteenkerken in deze provincie, zij staan er nog om dit te getuigen.

„Mocht dus eenmaal de geschiedenis der kunst of de geschiedenis der beschaving in deze provincie beschreven worden, dan hoop ik dat de historicus, die die taak opvat, ook oog moge hebben voor hare in baksteen geschreven oorkonden en hij zijn taak niet beëindigd zal achten met het raadplegen alleen van papieren documenten."

Hoeveel ernstige en nauwgezette studie, niet slechts wat de bouwwerken zelve betreft, maar ook waar het geldt zoo mogelijk oude getuigenissen op te sporen, aan deze beknopte en toch zoo rijke studie ten grondslag ligt, zal reeds uit het bovenstaand overzicht en nog beter bij eene aandachtige lezing, waartoe wij met aandrang opwekken, ten volle kunnen blijken.

Zoo terstond zullen wij den heer Peters op een ander terrein ontmoeten.

21 December 1893. (*Wordt vervolgd.*)

(1) Onder de oude baksteengebouwen met meerdere of mindere kunstwaarde bezit Groningen nog:
5 kerken met ronde koorsluiting.
20 „ „ vierkante „ waaronder nog 6 kruiskerken.
24 „ „ veelzijdige „ waaronder 5 voorheen met vierkante koorsluiting; van welke 49 kerken er nog 34 geheel of ten deele overwelfd zijn.
Buitendien zijn er nog uit afbeeldingen bekend:
6 kerken met ronde koorsluiting.
4 „ „ vierkante „
3 „ „ veelzijdige „
met de bovengenoemde een totaal van 62 vormende. Oude baksteen-kerkjes, doch thans zonder nog eenige kunstwaarde, zijn er bovendien nog:
20 kerken met vierkante koorsluiting.
21 „ „ veelzijdige „
Welke kunstwaarde het meer dan 20-tal kerkjes heeft bezeten, van welke wij weten dat zij eens bestonden, doch welke zijn afgebroken en welke kunstschatten de Dollard bovendien nog heeft verslonden, of er in de dagen der Hervorming zijn verdwenen — wie zal het zeggen?

LOON EN ARBEIDSDUUR.

In ons voorlaatste nummer gaven wij een kort overzicht van het in den Amsterdamschen Gemeenteraad verhandelde naar aanleiding van de door die vergadering begonnen bespreking van de bekende voorstellen in zake de regeling van loon en arbeidsduur. Wij waren toen benieuwd naar het oordeel der arbeiderskringen in deze.

Eene Amsterdamsche timmerlieden-vereeniging, die de schoone leuze „Door Eendracht Verbetering" als devies heeft aangenomen, heeft nu op den laatsten dag des jaars eene vergadering gehouden. Die vergadering heeft haar oordeel uitgesproken, en dit luidde ongunstig.

Velen zal het vreemd voorkomen, dat juist eene *Timmerlieden*-vereeniging hare afkeuring te kennen gaf. Lang niet alle patroons te Amsterdam toch betalen hun timmerlieden de voorgestelde 23 cents per uur uit; velen geven 20 cents, enkelen nog minder. Mag dus de nieuwe regeling, als zij wet wordt, anderen werklieden, als metselaars, steenhouwers enz., die thans reeds 22 à 23 cent per uur ontvangen, ook geen noemenswaard voordeel aanbrengen, voor de timmerlieden is zij zeker gunstig. Toch verklaarden zij, 25 cents per uur als minimum te willen hebben.

Deze eisch is begrijpelijk. Wie is er, die niet tracht te krijgen, wat hij kan? Wij hebben er dan ook geen bezwaar tegen, dat de werklieden trachten te halen, wat er te halen is. Wat ons echter hinderde, was de toon, die in de vergadering gevoerd werd. De groote, holle klanken, die op werklieden-vergaderingen schering en inslag zijn, werden ook hier weer gehoord. Wij zijn er benieuwd naar, hoeveel der aanwezigen een heldere voorstelling hadden van het vraagstuk, dat besproken werd. Toch meenden allen er wel voor berekend te zijn eene oplossing te geven, of daarover althans te stemmen.

Hoevelen zouden geweten hebben, wat bv. een „organisatie" beteekent? Hoevelen zouden begrepen hebben, wat een „motie" en veel andere zaken, waarover de redenaars het druk hadden, eigenlijk zijn! Wezenlijk, onze werklieden deden beter, al die stadhuistermen over te laten aan die vergaderingen, waar rechtsgeleerden het groote woord voeren.

Ook hinderde ons het dreigen met geweld. Gesteld al eens, dat het den tegenwoordigen werklieden gelukken zou een omwenteling tot stand te brengen, wat zouden zij erbij winnen? Het mag wel weer eens herinnerd worden, dat na 1789... Napoleon gekomen is.

Door dreigementen wordt zeker de sociale quaestie niet opgelost. Eigenaardig is het, dat men ze van bekwame werklieden niet hoort; die komen weinig of niet op vergaderingen als deze en zij behoeven dit ook niet, want in den regel is hun toestand zoo slecht niet. De mindere broeders echter hebben veeltijds het boogste woord, en hierin schuilt een groot gevaar. Verreweg de meesten van hen, die thans in ons land werkloos zijn, behooren tot de groote klasse dergenen die geen ambacht verstaan, of wier ambachtskennis meer veelzijdig dan wel grondig is.

Indien men op de vergadering het vraagstuk, dat aan de orde was, met kalmte en bezadigheid had besproken; indien men erkend had, dat althans de timmerlieden door de voorgestelde regeling wel gebaat werden, zou men meer resultaat bereikt hebben dan thans. De voorgestelde regeling heeft toch al zooveel zwakke punten, dat het niet politiek geacht kan worden een der weinige lichtzijden, die zij heeft, aan het oog van het publiek te onttrekken.

Sedert wij het bovenstaande schreven heeft een der Amsterdamsche raadsleden, de aannemer D. Schut, eenige amendementen op de voorgestelde regeling van loon en arbeidsduur ingediend. Hij wil bepaald zien, dat hoogstens 11 uur gewerkt zal worden van 1 April tot 1 November, en hoogstens 9 uur van 1 November tot 1 April, tegen een minimum loon voor een ambachtsman van 24 cent per uur en voor een sjouwerman van 20 cent per uur. Hij stelt dan verder eenige wijzigingen voor in het artikel, handelende over zeer jonge en zeer bejaarde werklieden, die echter van weinig beteekenis zijn, doch wenscht bepaald te zien, „dat het den aannemer geoorloofd is, het gereedmaken van onderdeelen van werken zijnen werklieden aan te besteden, mits hun daarvoor nimmer minder dan het gewone uurloon betalende". Voorts stelt hij voor dat „de aannemer verplicht is, alle onderdeelen van werken binnen de gemeente te

doen vervaardigen, behoudens door B. en W. geoorloofde uitzonderingen". Eindelijk wil hij nog de uitbetaling van het loon aan het werkvolk doen plaatshebben op Vrijdag in plaats van op Zaterdag.

In vele opzichten mogen deze voorstellen beschouwd worden, als te staan tusschen die van B. en W. en die van de h.h Gosschalk c. s. Men zou zelfs bijna kunnen zeggen, dat zij het dichtst staan bij de laatstgenoemde.

Wat zullen nu de raadsleden van deze nieuwe amendementen zeggen? Zeker zullen zij er groote waarde aan hechten, als afkomstig van een aannemer, alzoo van iemand die het weten kan. Dat de heer Schut de werklieden 1 cent op hun minimum, zooals dit door de h.h. Gosschalk c. s. werd aangegeven, wil beknibbelen, vindt zijn oorzaak waarschijnlijk in de door de kiezers van verleden zomer gewenschte zuinigheid, als welker apostel het raadslid voornamelijk werd afgevaardigd. Dat alle werklieden, welk ambacht zij ook beoefenen, wat het loon aangaat, bij de nieuwe regeling gelijk gesteld worden, schijnt de heer Schut geen bezwaar te vinden, al druist het geheel in tegen wat sinds onheuglijke tijden in het bouwvak gebruikelijk was. Leerde ons de vergadering der timmerlieden reeds, dat deze, wier uurloon, zelfs al wordt het laagste minimum aangenomen, 3 cents verbeteren zal, daarmede geenszins tevreden zijn, hoe zal de stemming zijn dier werklieden, wier loon zelfs als het hoogste minimum genade vindt, geen verbetering ondergaat? De werklieden zijn er nu eenmaal aan gewoon, dat verschillende ambachten verschillende loonen hebben.

De bepaling van het raadslid omtrent stukwerk is *„enfonces une porte ouverte"*; zooveel ons bekend is, krijgen te Amsterdam de werklieden daarvoor nimmer minder dan het gewone uurloon.

Met de bepaling, dat alle onderdeelen van werken binnen de gemeente moeten vervaardigd worden, zal de heer Schut zeker het hart zijner collega's gestolen hebben. De concurrenten van buiten, die in den laatsten tijd nog al eens roet in het eten gedaan hebben, zijn dan voor goed van de baan.

Dat de betaling aan het werkvolk op Vrijdag in plaats van op Zaterdag plaats vindt, kan misschien zijn nut hebben. Echter zijn de tapperijen op den eenen dag zoo goed open als op den anderen.

Wij zien met belangstelling eventueele nadere amendementen van raadsleden tegemoet en zijn benieuwd naar de verdere debatten, die weldra over deze zaak zullen gevoerd worden.

PRIJSVRAGEN.

WINKELHUIS, WAARIN EEN KUNSTHANDEL WORDT UITGEOEFEND.

(Nationale Prijsvraag, uitgeschreven door de Vereeniging tot Bevordering der Bouwkunst te Groningen.)

1. Er wordt verlangd een ontwerp van een voorgevel voor een winkelhuis, bestemd voor den handel in kunstvoorwerpen. Dit winkelhuis wordt verondersteld te zijn ingesloten door wederzijdsche perceelen. In den gevel moet worden uitgedrukt: de winkel op den begane-grond en een expositiezaal op de eerste étage.

De verdiepingshoogten moeten zijn: voor den winkel 4.50 M., voor de eerste verdieping 4 á 5 M. en voor de tweede verdieping 3.50 M.

De vloer van den winkel ligt 0.20 M. boven het trottoir.

De breedte van den gevel bedraagt 8 M.

2. De ontwerpen moeten bestaan uit: een gevelaanzicht, platte-grond en doorsnedeteekening op de schaal van 1 : 20 en een detailteekening op een schaal van 1 : 10.

3. De teekeningen mogen niet gekleurd, maar moeten zwart worden afgewerkt.

4. Er worden uitgeloofd een prijs van *f* 40 en een premie van *f* 15, beiden met het diploma der Vereeniging.

5. Het met den prijs bekroonde ontwerp wordt het eigendom der Vereeniging.

6. De jury van beoordeeling zal bestaan uit vijf gewone leden der Vereeniging, die op eene vergadering door stemming worden aangewezen.

7. De ingekomen ontwerpen worden tentoongesteld te Groningen, Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage, als de aard en het aantal der antwoorden door het Bestuur daarvoor geschikt worden geacht.

8. De ontwerpen worden vóór of op den eersten April 1894 franco ingewacht aan het adres van den eerste-Secretaris, G. Nijhuis, Gedempte Zuiderdiep F 295.

9. Elk ontwerp moet gemerkt zijn met een motto en voorzien van een naambriefje, waarop dat motto van buiten is herhaald, benevens van een correspondentie-adres.

10. De niet-bekroonde ontwerpen worden terug bezorgd.

Namens het Bestuur,
L. M. MOOLENAAR, *Voorzitter.*
G. NIJHUIS, *1e Secretaris.*

Groningen, 30 December 1893.

FONDS WILLINK VAN COLLEN.

Het bestuur van „Arti et Amicitiae", als zoodanig beheerder van het Fonds Willink van Collen, bericht dat voor de prijsvraag 1893 (een vlakke muurschildering) ingekomen waren zeven ontwerpen, waaraan de uitgeloofde prijs niet kon worden toegekend. Aan alle mededingers zal echter, als tegemoetkoming in de onvermijdelijke kosten, een even groot bedrag in geld worden aangeboden.

VEREENIGING ARTI ET INDUSTRIAE TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Vrijdag 30 December 1893.

De vergadering was in hoofdzaak belegd voor het bespreken van de middelen om het Tijdschrift, waarvan twee jaargangen het licht zagen, een langeren levensduur te verzekeren; ondanks de zorgen, daaraan besteed, zijn de financieele uitkomsten van dien aard, dat de Vereeniging, hoe ongaarne ook, de verdere uitgave zou moeten staken. Daar evenwel een bevoegd deskundige de verzekering meende te kunnen geven, dat de zaak, op een andere wijze aangepakt, niet alleen levensvatbaarheid zou hebben, maar zelfs nog voordeel zou kunnen afwerpen, werd de zaak, het Tijdschrift betreffende, commissorial gemaakt en tot leden der commissie benoemd de heeren Boersma, Du Rieu, Bauer, Lankhout, Van Vliet, P. A. Haxman Jr., Nooyen, Kuijper en Den Hertog.

Daarna werd door den heer Du Rieu een kleine toelichting gegeven bij het aantal reclamebiljetten, waaronder fraaie en beelde, deels hier-te-lande, doch voor het grootste deel in het buitenland ontworpen en vervaardigd, welke aan de wanden der tuinzaal van het Zuid-Hollandsch Kosthuis voor deze gelegenheid waren opgehangen. Hij wees erop dat meesters van naam, vooral van de Fransche School, zich tegenwoordig ook op dat genre van werk toeleggen. Nog was ter vergadering geëxposeerd een gebronsd plaisterbeeldje van den heer Simon Maduna te Rotterdam, dat door fraaie bewerking de aandacht trok. Na een hartelijken gelukwensch aan de firma A. A. Kuijver en Zn. op de textoonstelling te Batavia met goed bekroond, werd de vergadering gesloten.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van 30 December 1893.

Bij de opening deelde de Voorzitter mede, dat zich als vervaardiger van het onlangs met den tweeden prijs bekroonde ontwerp voor een ijzerhek had bekend gemaakt de heer T. A. H. van Harderwijk te Arnhem.

Hierop ging de Vergadering over tot het vaststellen van een programma voor een uit te schrijven prijsvraag, hetwelk na eenige besprekingen werd opgemaakt, zooals het in dit nummer is opgenomen.

Na het afdoen van eenige huishoudelijke zaken, deelde de Voorzitter mede dat, naar de meening des Bestuurs, eene feestelijke bijeenkomst ter viering van het aanstaande tienjarig bestaan der Vereeniging minder gewenscht was. Zijns inziens was het eigenaardiger den leden een blijvend aandenken aan dit heuglijk feit te verschaffen. Voor dit doel zou men b.v. de teekeningen van het vroeger bekroonde ontwerp voor een Provincial Museum kunnen doen drukken om den leden daarvan ieder een exemplaar te doen toekomen. Het Bestuur was reeds met eenige uitgevers in onderhandeling getreden en de kosten behoefden geen bezwaar te zijn. Na eenige discussie werd dit plan van 't Bestuur door de Vergadering goedgekeurd.

Vervolgens werden eenige prijsvraagteekeningen, ingezonden door de vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam, met zeer veel belangstelling bezichtigd. Het waren ontwerpen van een groep woonhuizen.

Na deze verplichtte de heer A. van Elmpt de aanwezigen nog aan zich door het laten zien van eene fraaie collectie photographieën van het kasteel te Blois, waarbij mondeling gegeven werden, de noodige inlichtingen.

Niets meer aan de orde zijnde, sloot de Voorzitter deze vergadering.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING LEEUWARDEN.

Vergadering van 28 December 1893.

Na lezing en goedkeuring der notulen van de vorige bijeenkomst opende de Voorzitter de vergadering en werd overgegaan tot de jaarlijksche verkiezingen. Als bestuursleden werden herbenoemd de hh. Baron en Keijzer; voor de commissie tot opname van oude bouwwerken enz. werden gekozen de heeren Schouten, V. d. Heij en Faber. Tot afgevaardigden naar de algemeene vergadering der Maatschappij worden benoemd de Voorzitter en de Secretaris, die zich allen de benoeming lieten welgevallen. De Voorzitter werd herkozen, en de mededeeling, dat hij bereid is die functie te aanvaarden, met applaus begroet.

Een paar nieuwe leden werden met eigenaeene stemmen aangenomen.

In de pauze, die nu volgde, werd de aandacht getrokk door eene inzending van decoratief schilderwerk, ingezonden door de heeren J. Mammen en J. Ates, waarna het woord werd gegeven aan den heer N. M. Koning, technoloog te Amsterdam, die voor dezen avond een voordracht over „het wetenschappelijk onderzoek van bouwmaterialen" welwillend op zich had genomen. Spreker verklaarde dit onderwerp reeds op vergaderingen van verschillende afdeelingen te hebben besproken, terwijl het hem genoegen doet in de gelegenheid te zijn ook hier zijn opinie te kunnen ontwikkelen, waarbij hij zich in hoofdzaak zou bepalen tot het beproeven van ijzer, bindmiddelen, pannen en tegels. Toegelicht door op flinke schaal uitgevoerde teekeningen, werden de te gebruiken machines aanwijzend behandeld en aangegeven aan welke eischen zij moeten voldoen voor het bepalen van de trek- en druksvastheid der materialen. Voor een volledig onderzoek van de bindmiddelen werd op de noodzakelijkheid van chemisch onderzoek gewezen met opgave der redenen waarom de vroeger als vaste regels aangenomen voorwaarden bij keuringen van bouwmaterialen niet meer betrouwbaar zijn. Voor het bekomen van meer eenheid in het beproeven van materialen, zijn op het Internationaal congres te Weenen de voorwaarden vastgesteld, waaraan de materialen bij onderzoek moeten voldoen, niet alleen om daarmee de meerdere of mindere deugdelijkheid te bepalen, maar ook om in verband met het nemen van proeven op verschillende stations tot juistere vergelijkingen te komen. Van de gedegenheid tot het bekomen van inlichtingen werd door een viertal der aanwezigen gebruik gemaakt, die allen door den spreker welwillend werden beantwoord, waarop de Voorzitter den heeren Mammen en Ates dank bracht voor de expositie van decoratieve kunst, en den heer Koning voor de duidelijke wijze, waarop hij de Vergadering in kennis heeft gesteld met de nieuwe wetenschap voor het beproeven van bouwmaterialen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

ARNHEM. Overtreft de subsidie-aanvrage der Vereeniging tot restauratie der Groote of St.-Eusebiuskerk bedoeld de Gemeenteraad de gevraagde som van f 1500 gedurende tien jaren te verleenen.

WAGENINGEN. In de zitting van den Gemeenteraad, Zaterdag 30 Dec. gehouden, dienden B. en W. een voorstel in omtrent eene waterleiding, strekkende:

1o. de aanvrage om voorloopige concessie van den heer A. Cauzer Titsingh af te wijzen, en

2o. het college van B. en W. op te dragen de grondboringen, vereischt voor het onderzoek naar eene prise d'eau, te doen verrichten, alsmede het volledig plan van aanleg eener waterleiding te laten opmaken en daartoe de beschikking te geven over de som van f 6900, waarop de kosten dezer werkzaamheden worden geschat.

De Raad besloot het aanvangelijk rapport in drie afdeelingen te onderzoeken.

RENKUM. Voor de bezorging van gemeente-architect worden door B. en W. den Raad aanbevolen, 1o. A. M. van Steenis, gemeente-opzichter te Ede, 2o. L. G. Faber, bouwkundige te Apeldoorn en 3o. H. K. Snoeman, bouwk. te Oosterwolde.

Het bericht betreffende de oprichting eener Nederl. Maatschappij tot Exploitatie van stoomwasscherijen met desinfecteerinrichtingen was voortarig. Wel was de gelegenheid tot inschrijving opengesteld, maar wegens onvoldoende deelneming gaat de zaak niet door en is de Raad van bestuur ontbonden.

PERSONALIA.

Bij beschikking van den Minister van Waterstaat, H. en N. is den heer L. J. Kroeger, gewezen eerstaanw. ingenieur bij den aanleg van Staatsspoorwegen, de titel verleend van hoofdingenieur.

De heeren B. A. A. Deenik en A. W. Th. Kock, gewezen sectio-ingenieurs bij den aanleg van Staatsspoorwegen, zijn tot 1 Januari 1895 benoemd tot tijdelijk ingenieur, de eerste bij het maken van perronoverkappingen voor het station Nijmegen en de laatste bij het maken van een kaaimuur aan de spoorweghaven te Vlissingen en van eene waterbezorging aan den Hoek van Holland.

De heeren L. J. Eijmer, H. van der Minne en J. A. Sluijter zijn tot 1 Januari 1895 gecontinueerd als tijdelijk adjunct-ingenieur, onderscheidenlijk bij de werken ten behoeve van de vervanging van het stoomgemaal te Schellinkwoude, bij de werken van het Pannerdensch-kanaal, Nederrijn en Lek en bij de werken van de Waal.

Den civiel-ingenieur F. J. H. M. Thijs is, met ingang van 1 Januari 1894, eervol ontslag verleend als tijdelijk adjunct-ingenieur bij de werken tot verlegging van den Maasmond.

De heeren W. Lorentz en IJ. P. Loots, gewezen opzichters bij den aanleg van Staatsspoorwegen, zijn tot November a. s. benoemd tot buitengewoon opzichter bij de werken van het hoofdgebouw op het station Nijmegen.

De heer S. Geerverding is benoemd tot buitengewoon opzichter bij het maken van eene waterbezorging te Hoek van Holland.

— De heeren F. A. de Weger, F. J. Frolin, J. van Vondel, M. van Wijngaarden, L. Zwiers, J. Heemstra, J. Heerstraaan, P. de Vries jr., H. J. Wesselink, G. J. Janssen en H. F. Slegtkamp zijn tot 1 Januari 1895 en H. H. Ponderbach tot 1 April a. s. gecontinueerd als buitengewoon opzichter bij de uitbreiding der haven- en sluiswerken te IJmuiden.

— Aan den heer A. Kloppert is met ingang van 1 Januari 1894 eervol ontslag verleend als buitengewoon opzichter bij de Rijkswegen in Noordbrabant.

— Door den Raad van Toezicht op de spoorwegdiensten is aan den districts-inspecteur P. P. Billetmer, opgedragen het toezicht op den stoomtramweg Den Haag—Scheveningen en aan den districts-inspecteur C. B. J. Vivien opdat van den stoomtramweg Ede—Wageningen.

— De Gemeenteraad te Arnhem benoemde in zijne zitting van 30 December jl. den heer J. N. van Raijen, ingenieur te Ilvemen, tot ingenieur bij de gemeentewerken.

— Bij beschikking van den Minister van binnenlandsche zaken zijn benoemd:

tot tijdelijk opzichter-teekenaar ten behoeve van de uitvoering van het zijgebouw van het geodesiegebouw te Delft en van het meubilair in den draaibaren koepel van laatstgenoemd gebouw, H. J. M. Walenkamp;

tot buitengewoon-opzichters bij den bouw van een botanisch laboratorium te Groningen, D. C. van Diedenhoven en K. Dijkstra, te 's-Gravenhage;

tot buitengewoon-opzichter bij den bouw eener inrichting voor astrophotograpgie te Leiden, H. van Heeswijk te 's-Gravenhage;

tot buitengewoon opzichter bij de uitbreiding en verbouwing der Statenkamergebouwen te Utrecht, C. van Beers, te 's-Gravenhage; tot tijdelijk opzichter op het bureau van den rijksbouwkundige voor de gebouwen van onderwijs, J. de Quack te 's-Gravenhage, en is aan den tijdelijken opzichter-teekenaar bij het ontwerpen van het museum van natuurlijke historie te Leiden, J. W. A. van Gils, op diens verzoek, met ingang van 1 Januari eervol ontslag verleend.

Bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen zijn benoemd: bij den dienst van tractie en materieel tot adspirant-adjunct-ingenieur, ter standplaats Utrecht, de heer J. J. Hoogenboom, thans werktuigkundig ingenieur te Amsterdam; bij den dienst van weg en werken tot adspirant-ingenieur, ter standplaats Utrecht, de heer P. Hoogenboom, civiel ingenieur te 's-Hertogenbosch.

— Dr. W. Pleijte te Leiden, directeur van 's Rijks Museum van Oudheden, is benoemd tot correspondeerend lid van het *Archeologisch Institut* te Berlijn.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bouwkundig teekenaar. Adres bet. B. D. aan het Bureau van dit blad. (*Zie advert. in no.* 1.)

Advertentiën.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

Spoorweg

Almelo-Salzbergen.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **29n Januari 1894**, des namiddags ten 1½ ure **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed volgens bestek No. 575:

Het vergrooten van de visitatiezaal in het stationsgebouw Bentheim. Begrooting *f* 3160.—

Het Bestek is ad **f 1.**— verkrijgbaar aan het Centraal-Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op *franco* aanvrag met toezending van het bedrag in postwissel of postzegels (aan aanvragen zonder bijvoeging van het bedrag wordt geen gevolg gegeven) aan het Bureau Weg en Werken, kamer 154.

Aanwijzing zal geschieden als in het bestek vermeld.

De Raad van Administratie.
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op ***Maandag*** den ***15n Januari 1894***, des namiddags ten half twee ure **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed:

Volgens bestek No. 576:

de levering van diverse houten balken, stammen en planken ten behoeve der Centrale Werkplaats te HAARLEM in den loop van het jaar 1894 benoodigd.

Het bestek is tegen betaling van *f* **0.50** per exemplaar verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te *Amsterdam* bij den Portier, of op *franco* aanvrag *met toezending van het bedrag in postwissel of postzegels* (aan aanvragen zonder bijvoeging van het bedrag wordt geen gevolg gegeven) aan het bureau Tractie en Materieel, Kamer No. 191 in voornoemd gebouw.

Inlichtingen worden op aanvrage verstrekt door den Chef van de Centrale Werkplaats te *Haarlem*.

De Raad van Administratie,
Het Gedelegeerd Lid
R. VAN HASSELT.

Bouwkundig Teekenaar.

Gevraagd een OPZICHTER-TEEKENAAR, bekwaam om zelfstandig plannen uittewerken en te detailleeren. Fr. br. met opgave van vroegeren en tegenwoordigen werkkring onder lett. R. D. aan 't Bureau van dit blad.

AANBESTEDING.

Ten Gemeentehuize van Leeuwarden zal op **Zaterdag** den **27 Januari** e.k., des namiddags te 2½ uur, in het openbaar worden aanbesteed:

De werken tot DEMPING en RIOLEERING van de Gracht langs de Turfmarkt, de Tweebaksmarkt, het Blokhuisplein en het Zwitserswaltje.

Bestek en voorwaarden zijn van den 8 Januari af te bekomen aan het BUREAU der GEMEENTEWERKEN.

Inlevering der gezegelde inschrijvingsbiljetten ter SECRETARIE vóór of uiterlijk op den dag der aanbesteding, vóór 's middags 12 uur.

Nederlandsche Zuider-Spoorweg-Maatschappij.

LOKAALSPOORWEG
SITTARD--HEERLEN--HERZOGENRATH.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag 30 Januari 1894**, des voormiddags te **tien** ure, zal door den Directeur in zijn bureau te HEERLEN, (Limburg) openbaar worden aanbesteed:

1o. Bestek No. 9.

Het maken van een GEBOUW voor waterbezorging met WELPUT op het station Nuth.

2o. Bestek No. 11.

Het maken van Grond- en Kunstwerken, het leggen van spoorbaan en wissels, en het uitvoeren van eenige andere werken, ten behoeve van het Nederlandsch gedeelte, lang ongeveer 27 KM.

3o. Bestek No. 12.

Het vervaardigen, leveren en stellen van den ijzeren bovenbouw van spoorwegbruggen.

De bestekken met teekeningen zijn verkrijgbaar tegen toezending van: *f* **1.50** voor bestek No. 9; *f* **9.**— voor bestek No. 11 en *f* **2.**— voor bestek No. 12, aan het Sectie-bureau te Heerlen, alwaar tevens alle gewenschte inlichtingen zullen worden verstrekt.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **22n Januari 1894**, des middags ten *twaalf* ure, zijn BURGEMEESTER en WETHOUDERS der gemeente *LEIDEN*, voornemens op het Raadhuis aldaar AAN TE BESTEDEN:

1o. Het leveren van:

BOUWMATERIALEN,

in 13 PERCEELEN als:

Perceelen I-V: Houtwaren.
„ VI-VIII: IJzerwaren.
„ IX-XII: Kalk, Tras en Metselsteen.
„ XIII: Verfwaren.

2o. het leveren van:

Straatklinkers (Waal- en Rijnvorm).

IN TWEE PERCEELEN.

3o. het leveren van Ourthekeien.

De monsters van het in Sub 1 genoemde liggen ter bezichtiging op de *Stadstimmerwerf*, op elken werkdag de besteding voorafgaande, van 's morgens **9** uren tot 's namiddags **4** uren. De bestekken zijn verkrijgbaar voor sub 1o. à *f* 0.35, sub 2o. à *f* 0.15 en sub 3o. à *f* 0.20 per stuk (franco per post met 5 cents verhooging) op het Bureau van Gemeentewerken.

Verdere inlichtingen bij den Gemeente-Architect.

Openbare AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ROTTERDAM* zijn voornemens op ***Dinsdag*** den ***23 Januari 1894***, des namiddags te **1** uur, ten Raadhuize alaar **aan te besteden:**

Het BOUWEN van een ACCUMULATORENSTATION aan de *Wilhelminakade*, ten behoeve der electrische verlichting en krachtsoverbrenging.

Bestek, voorwaarden en teekeningen liggen op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Plantselijke Secretarie* en in het *Stads-Timmerhuis te Rotterdam*, en zijn tevens voor **f 1,—** verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGHE en ZOON, Boekdrukkers *Houttuin* No. 75.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen aan gemeld *Timmerhuis*. De aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Dinsdag* den *16 Januari* 1894, des voormiddags te 11 uur, aan de *Wilhelminakade*.

De inschrijvingsbiljetten moeten op den dag der aanbesteding vóór des namiddags één uur zijn ingeleverd in eene daarvoor aangewezen gesloten bus, geplaatst ter Gemeente-Secretarie, afdeeling Algemene Zaken.

PUI-SPIEGELGLAS
HENRI RUINCK & ALEX. IMHOFF
ROTTERDAM

Ter drukkerij der Vennoots. „Het Vaderland"

29ste JAARGANG. Nº. 2 ZATERDAG, 13 Jan. 1894.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speijkstraat 117, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer.
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . *f* 0.15

EEN DRIETAL STUDIEN OP HET GEBIED VAN DE GESCHIEDENIS DER BOUWKUNST IN NEDERLAND.

II.

De leden van de letterkundige Vereeniging „die Haghe" en andere genoodigden (1), die in den loop van 1893 in de gezellige zaal van *Pulchri Studio* op zekeren avond bijeen waren, zullen zich eene andere, evenzeer belangwekkende tentoonstelling op architektonisch gebied herinneren, die insgelijks door de zorg van den heer Peters was bijeengebracht en die, een afgesloten tijdruimte omvattend, tot opluistering diende van eene zeer belangrijke, zeer aangenaam ingekleede voordracht over de Hofzaal te 's-Gravenhage.

Wij wenschen die voordracht, die onder den min juisten titel van „het kasteel die Haghe", op welk punt wij later terug komen, in het *Haagsche Jaarboekje* voor 1894 is opgenomen, thans te bespreken en beginnen met een welwillende opmerking bij de waardeering, welke zij in volle mate verdient. Zij geldt de poëtisch-historische, breed opgezette inleiding, die aan de behandeling van het eigenlijke onderwerp voorafgaat. Voorzeker getuigt die inleiding van studie en niet minder van fantasie. Wij gelooven echter, dat de heer Peters op zijn eigen, veel omvattend terrein vaster staat, dan op het voorzeker niet minder omvattend terrein der oude geschiedenis (2). Wij willen echter daarmede niets te kort doen aan de talrijke, wezenlijk zeer merkwaardige opmerkingen en grepen, die in die inleiding voorkomen, gelijk in den loop van onze beschouwingen zal blijken, noch aan de waarde van de studie in haar geheel, maar vooral voor zoover zij betreft de vroegere geschiedenis van ons land en wat daarmede in verband staat.

Wij worden, na eene beschouwing omtrent de vroegere gesteldheid van bodem en volk, weldra herinnerd aan het verblijf van de Romeinen in deze streken, met name aan het *Forum Hadriani* (3), welke naam nog in het tegenwoordige *Voorburg* schijnt voort te leven, alsmede aan andere vestigingen uit dien tijd, waarvan echter weinige sporen, ja tegenwoordig zelfs de fundamenten niet meer zijn overgebleven (4).

Een tweede ontwikkelingstijdvak, waarvan de schrijver met recht getuigt dat er wat meer historisch licht over begint te schijnen, is het Karolingische, dat met Karel de Groote een aanvang neemt. Wij brengen alle hulde aan de wijze, waarop hier in korte, degelijke trekken die wellicht grootste van alle Vorsten wordt gekarakteriseerd en wij kunnen den overmoed, waarmede zijn paleis te Nijmegen aan de vernietiging werd prijs gegeven, alleen daardoor verklaren, dat

(1) Dit laatste woord wordt er hier met voordacht bijgevoegd, omdat schrijver dezes, die de in den tekst vermelde tentoonstelling en voordracht mocht bijwonen en ook deelnam aan het later te vermelden bezoek aan de Hofzaal, destijds geen werkend lid meer was van de gemelde Vereeniging, waartoe hij sedert de oprichting had behoord, doch voor welk lidmaatschap hij zich genoopt had gezien te bedanken wegens een zeer onhebbelijke en later niet verontschuldigde bejegening van de zijde van den voorzitter A. J. Servaas van Rooijen. Hij wil door deze mededeeling het mogelijk verwijt voorkomen, dat hij stillekens zou zijn binnen geslopen. De heer Van Rooijen doe (bij zooveel wat op hem, ook als redacteur van zijn Jaarboekje, valt aan te merken) met het nieuw begonnen jaar met deze wenken zijn voordeel.

(2) Wij nemen de vrijheid op den *lapsus calami* te wijzen, waardoor de schrijver de Romeinen zit, of liever na Cæsar's tijd de Italiaansche taal doet spreken. Wij herinneren ons den uitroep van wijlen zeker lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, die aan den Romeinschen veldheer en staatsman de woorden in den mond legde: „Et toi aussi, Brutus?", en wie op dit gebied iets zeer fraais wil lezen, bestudeere de belangwekkende mededeeling over: „De geschiedenis van Vrain Lucas en Michel Chasles, voorkomende in *Eigen Haard* van 23 December 1893.

(3) Niet *Adriani*, zoozals die vestiging herhaaldelijk wordt genoemd. Wij hebben hier met den voortreffelijken Romeinschen keizer Publius Ælius Hadrianus te doen, die van 117 tot 138 na Christus regeerde.

(4) Men denke hier aan het merkwaardige Huis te Britten.

onze voorouders in hun dollen demokratischen tuimelgeest der vorige eeuw alle herinneringen hadden verloren aan de grootsche figuur, die zeker een van de uitstekendste heroën is geweest in de geschiedenis van Europa.

Het schrikbewind der Noormanen, de oorsprong van het graafschap Holland worden herdacht, de geleidelijke ontwikkeling van dat graafschap nagegaan en daarbij die van het bisdom van Utrecht en het ontstaan van kloosters en abdijen, en eindelijk onze aandacht bepaald bij het Haghehoute, de boschstreek tusschen 's-Gravesande en Leiden, het daar getimmerde grafelijke jachthuis, dat niet zonder invloed bleef op de keuze van den Roomschkoning, straks Duitschen Keizer Willem II, uit het grafelijk Hollandsche huis, toen hij besloot in die aan hem en zijn voorvaderen zoo aangename streek een aan zijnen rang waardig paleis te doen verrijzen, in tegenstelling van de vroegere graven, die aldaar geen vast verblijf of wat men nu residentie noemt bezaten, maar hun gebied rondreisden, in abdijen hunnen intrek namen of wel in verschillende plaatsen een huis of grafelijke „herberg" bezaten.

Die verschillende tijdelijke verblijfplaatsen worden in de oude charters en brieven vermeld (1). Met name wordt gewezen op het oud grafelijk kasteel te Haarlem, dat nog ten deele bestaat en meer aan een grafelijk slot, dan aan eene tijdelijke verblijfplaats doet denken (2).

Toen de Duitsche Rijksaangelegenheden hem ten jare 1249 vergunden om een tijdlang naar Holland te gaan, toen was het, dat hij besloot aldaar een kasteel te stichten, het opperhoofd der Duitsche Staten, een Roomsch-Koning en straks een Duitsch Keizer waardig en dicht in de buurt zijner geboorteplaats Leiden, dicht bij Delft, waar zijne moei Richardis woonde, en dicht ook bij zijn Hof te 's-Gravesande en bij het door zijnen vader (3) gestichte klooster te Loosduinen en wel in het „Haghe-Houte", tegenover het aldaar aan de beek gelegen oud-grafelijke jachthuis koos hij de plaats, alwaar dat kasteel zou worden gebouwd.

Nadat hij namelijk de stad Aken tegen Keizer Frederik had veroverd en aldaar tot Roomsch Koning was gekroond, vertrok hij naar Holland en naar den Hage, alwaar hij bekwame werklieden deed ontbieden om een Koninklijk Paleis aldaar te bouwen, dat, zoo als de „klerk uit de laage landen by der Zee" in zijne *Chronyk van Holland* zegt: „noch heedendaechs die oude Sael heet" (4). Werkelijk werd ook met den bouw een aanvang gemaakt, doch weldra volgde in 1255 de ongelukkige tocht naar Friesland en de jammerlijke dood van den ridderlijken Koning.

De heer Peters stelt nu in zijne mededeeling in de eerste plaats de vraag: „Wat blijkt er van dat paleis toen te zijn gebouwd; heeft hij inderdaad gesticht en voltooid een gebouw, waarin hij Rijksdagen kon houden, waarin hij zijn Keurvorsten en al de geestelijke en wereldlijke hoofden van zijn Keizerrijk kon nooden en kon ontvangen en kon herbergen ook?"

En het antwoord op die vraag, na herhaalde en zorgvuldige raadpleging van de oudste op ons Binnenhof nog bestaande gebouwen en na raadpleging tevens van voorhanden schriftelijke bescheiden uit dien tijd, luidt als volgt:

Het ontwerp van den paleisbouw, in zijn geheel, is zeer zeker door Koning Willem vastgesteld, doch van dat ontwerp is vóór zijn dood, blijkens de daarvan nog bestaande gegevens, hoogst waarschijnlijk weinig meer tot stand gekomen dan de buitengrachten en de buitenmuren met hunne poorten en bruggen, de binnengrachten en een grooter of kleiner gedeelte van den voor de woning des Vorsten bestemden vleugel van het kasteel.

Die woonzaal, hoezeer bij herhaling verbouwd, vinden wij nog heden terug in de crimineele zaal van het tegenwoordige gerechtshof, de keuken en de bottelarij in den nog vrij intact gebleven overwelfden kelder onder die zaal en daaraangrenzend nog een paar traptorens, terwijl 21 meter meer ten westen eene door de Hofzaal later over- en omgebouwde kelderverdieping niet enkel getuigt van het bestaan van andere gebouwen, maar tevens dat het bouwplan, door Willem II vastgesteld en ten uitvoer gebracht, door zijn zoon Floris is gewijzigd en dat daarbij gedeelten, tijdens zijns vaders leven reeds gebouwd, moeten zijn afgebroken.

Meer dan het bovengemelde rest ons van koning Willem's bouw niet; al het overige dagteekent van later tijd.

Dat aan hem het ontwerp van het geheel te danken is, dit blijkt voldoende uit den zoo ruimen en zoo grootschen, en voor ons land althans eenigen aanleg van *dit* kasteel, dat binnen zijn buitengrachten een oppervlak van niet minder dan vijftien hectaren besloeg; dit blijkt ook uit de overeenkomst met de Rijkspaleizen te Ingelheim en te Aken, alwaar, gelijk hier, de gebouwen gegroepeerd waren om twee centra, namelijk om de feest- of vergaderzaal als voornaamste en bezijden deze om eene hofkapel of hofkerk als middelpunt.

De schrijver geeft in de bijzonderheden de redenen op waarom de bouw bij 's Konings leven tragelijk vorderde en na zijn dood werd gestaakt, en het duurde tot het laatste vierde gedeelte dier eeuw eer zijn zoon en opvolger, de zoo gunstig bekende Floris V, weder de hand aan het werk sloeg.

Ruim een halve eeuw later schreef de „klerk uit de laage landen by der zee" zijn kronijk, die van de vroegste tijden tot het jaar 1316 loopt. Deze zegt er van: „Grave Florys .... dede maecken, overmits des gelts wille dat hy hadde van den Rycke van Scotlant, die hoege Sael ende die Capelle in den Haege" en hij laat er op volgen: „Ende hy dede maecken meede een woeninge in Haerlemmer hout dat de Vogelensanck hiet, daer hy veel genochten hadde". Hieromtrent getuigt de Utrechtsche Kanunnik Joannes de Beka of van der Beke, die omstreeks denzelfden tijd leefde, in zijn „Chronicon Episcoporum Trajectensium", waarvan een oude nederduitsche vertaling door den hoogleeraar Antonius Matthaeus is uitgegeven in het derde deel van zijne *Veteris Aevi*

(1) Men raadpleege daaromtrent het *Groot Charterboek der Graaven van Holland, van Zeeland en heeren van Friesland* van F. van Mieris en het *Oorkondenboek van Holland en Zeeland* van Mr. L. Ph. C. van den Bergh met het zorgvuldig bewerkte register van plaatsnamen.

(2) Een giftbrief van graaf Willem II van 5 November 1248 eindigt: Actum et datum in Curia nostra magna Aquisgrani, derhalve het oude paleis van Karel de Groote te Aken; een charter van Floris de Voogd van 1 Januari 1256 is gegeven te Haarlem; een van Alelde de Vroedes van October 1260 te Rijnsburch; een van dezelfde van 20 Juni 1264 in de abdij Coningevelt bij Delft; een van Machtelt, weduwe van Floris IV, van 20 September 1266 op Teylingen; bedrieg ik mij niet dan werd de eerste giftbrief in den Hage gegeven door graaf Willem II op 6 September 1242.

(3) De heer Peters spreekt bij vergissing van de *moeder*. Zie het charter, op 5 Mei 1234 gesteld, bij van Mieris, I, blz. 211. Zoo bevonderde hij ook de stichting van de abdij Coningevelt.

(4) *Chronyk van Holland, van den klerk uit de laage landen by der zee moit voorheen gedruckt. Met eenige aenteekeningen tot* van Petrus Scriverius *als van den uitgever* [Frans van Mieris]. Leyden, 1740. 4°, blz. 124.

Analecta (1), het volgende: „Dese edel Grave ...., die onlanghe daer te voren eerlicke woninghe ende paleis maekde, datter Vogelensanc hietet, ende in die Haghe, daer hy met jonckers ende joncfrouwen in der wildernissen des boschs stadeliken te jagen plach, of in der woestinen, ende wapen met ridderlike manieren te hantieren plach".

Het grootsche werk is waarschijnlijk in de jaren 1274 tot 1286 hervat en tot stand gebracht; want, terwijl de door den graaf gegeven oorkonden van 12 Augustus en 25 September 1284 nog „apud Hagam" en „in der Hage" worden gedateerd, vindt men onder een charter, dat óf op 19 Februari 1285, óf op 17 Februari 1286 moet zijn gegeven, voor het eerst de woorden: „in onze woninge te Hage", gelijk een ander charter van 8 September 1290 tot plaatsaanduiding heeft „op onsen huyse in de Vogelsanck".

In de *Tractatus juridico-politici* van Philippus de Leyden (2) leest men op blz. 260 de volgende woorden: „Hinc ad respectum multimodum Palatii de Haga, quod consilio et cura bonae memoriae Magistri Gerardi de Leyden aedificatum est".

Wij hebben hier te doen met den trouwen, eerlijken „'s Graven clerc" Gerardus Alewijnsz.

De heer Peters is, op grond van die woorden, van oordeel, dat Gerardus à Leyden of Gerardus Alewini, oppidanus in Leyden, die 's graven archivaris was en over den bouw geraadpleegd werd en het toezicht hield, ook de bouwmeester zou zijn geweest. Ik waag, bescheiden, de onderstelling, dat aan den trouwen dienaar wel het beleid en de zorg over den bouw, maar niet de eigenlijke uitvoering te danken is geweest (3).

Wat nu den bouw zelven aangaat, nieuwe woonvertrekken werden beoosten de reeds bestaande aangelegd en opgetrokken, en de groote feest- en ontvangzaal, de Hal, welke volgens het plan van Willem II, in het belang van de woonvertrekken, veel verder westwaarts daarvan had moeten gebouwd worden, werd, hoezeer ten koste van het uitzicht uit de woning, slechts op een afstand van ongeveer zes meter daarvan gebouwd en om haar aldaar te kunnen bouwen werd zelfs een nu in den weg staand woongebouw van Willem II afgebroken, met uitzondering evenwel van de beneden- of kelderverdieping, die nog overig is en toen door de groote zaal over- en ombouwd is.

De Hofkapel werd gesticht, de Vijver gegraven, de Voorpoort tevens tot 's Graven Steen of Gevangenpoort ingericht, de verdere poorten met torens en met nieuwe bruggen voorzien en het geheel voltooid en betrokken en de Hollandsche banier, de roode liebaart op gouden veld, in top geheschen (4).

Ook in dit gedeelte van onze mededeeling kan slechts van een oppervlakkig overzicht sprake zijn, daar de hoofdbedoeling is de aandacht op deze merkwaardige studie te vestigen. De schrijver bespreekt in de bijzonderheden de verschillende onderdeelen van den grootschen bouw, gaat de geschiedenis daarvan na en beantwoordt uitvoerig de vraag: Hoe zag op den dag der inwijding het kasteel er uit en wat is er nog van het toen aanwezige overgebleven?

Het antwoord op die vraag stemt in zeer veel opzichten tot weemoed. Wij zullen niet in het bijzonder de oorzaken nagaan, die zulk een noodlottigen invloed op het lot, zoowel van de Hooge Zaal als van de Hofkapel, hebben uitgeoefend, maar nu nog, na verloop van bijna het vierde gedeelte eener eeuw, roepen wij wraak over de mogelijkheid, dat, in weerwil van alle ernstige waarschuwingen, waaraan het voorzeker niet heeft ontbroken, een Nederlandsch Minister van Binnenlandsche Zaken, wiens historiekennis hem voor zulk een daad had moeten behoeden, in de onzalige, onbekookte voorstellen van een onbekwaam bouwkundige heeft toegestemd, ten gevolge waarvan de opmerkenswaardige, prachtige houten kap, die de Hooge Zaal bekroonde, op onverantwoordelijke wijze is vernield en vervangen door een ijzeren (zegge *ijzeren*) wangedrocht, waarvan de ontwerper durfde beweren, dat het een middeneeuwsch karakter vertoont.

Voorzeker, bij al het vandalisme op het gebied van de bouwkunst, dat wij in den loop van deze opstellen reeds hadden te vermelden, en waarvan zoo straks nieuwe voorbeelden zullen worden gegeven, staat dit voorbeeld voor onze oogen als een treurig feit, omdat de bewerkers zelf zich van hun vandalisme niet bewust waren (1).

De vraag, wat ons nog overblijft van het kasteel van graaf Floris V, beantwoordt de heer Peters als volgt:

„Goddank nog de Vijver, hij is nog niet tot bouwterrein gebruikt, doch ook dat zelfs heeft weinig, bitter weinig slechts gescheeld (2). En behalve den Vijver hebben wij nog de Groote Zaal, doch *die* zaal in zoodanigen toestand, zóó ommanteld, zóó ombouwd, zóó met ijzer bezet en ontsierd, en zóó gevuld, dat ik u verzoek, het vooral geen enkel vreemdeling te willen vertellen, dat van het voorstelijk kasteel, door Willem den IIden ontworpen en begonnen, de zaal, door Floris den Vden gesticht nog bestaat, en dat die zaal, het belangrijkste monument uit de geschiedenis van Holland en Zeeland, het gedenkwaardigste monument uit de geschiedenis der Nederlanden en tot aan 1861 ons merkwaardigste architektonisch monument tevens, nog bestaat en dat niet te Veere, maar in de residentiestad 's-Gravenhage, op het Binnenhof, altijd nog wachtende, altijd nog hopende, dat zij, in ere hersteld, in zich zal zien herleven al de groote dagen van het verleden en weder als vroeger binnen hare wanden met ontdekten hoofde de vader zijn zoon zal zien rondgeleiden en hem dien zoon zal hooren vertellen al wat daar binnen voor Nederland belangrijks en grootsch en gedenkwaardigs heeft plaats gevonden!"

Wij zullen hier slechts met een woord herinneren,

(1) Hagae Comitum, 1738. 4°.

(2) Philippi de Leyden *Tractatus juridico-politici. Accedunt huic editioni auctoris vita, methodus tractationum et index legum, ad quas scripsit. Excusum et indice auctum.* Sebastianus Petzoldus, Regiae Majestatis Borussiae Bibliothecarius. Amstelodami apud Sebastianum Petzoldum, op het Rockin in de drie Kroonen, A°. 1701. 4°.

(3) De namen der eigenlijke bouwmeesters van middeneeuwsche kerken en paleizen zijn voor een groot deel onbekend gebleven. Een belangrijke aantooking omtrent de bouwhutten en bouwmeesters in de vroegere middeneeuwen vindt men achter het verhaal „de Friesche Bouwmeester" in Mr. J. van Leunep's *Oude Vooronders*.

(4) *Haagsch Jaarboekje*, blz. 54.

(1) Ook nu nog is er alle reden om het hart vast te houden over het toekomstig lot van verschillende Landsgebouwen. Daarover wellicht in een afzonderlijk opstel nader.

(2) De schrijver bedoelt het zelfverheerlijkend besluit van ons alvermogend parlement, dat, *proh pudor!* onder den naam van een „Paleis voor de Natie", een monument der ijdelheid voor zich zelf wilde stichten en waarbij van het Vorstelijk Huis geen sprake was. Hier of daar zullen er wel in de lokalen der Landsgebouwen nog de schitterende ontwerpen berusten, die op de desbetreffende prijsvraag zijn ingezonden, maar, God zij geloofd! geen van alle tot uitvoering zijn gekomen.

En dan de zoogenaamde Gevangenpoort, de Voorpoort van den Hove; het heeft aan één stem in de Tweede Kamer der Staten-Generaal gehangen, dat ook dit eerwaardig gedenkteeken niet onder den moker van den slooper is te niet gegaan.

dat het lot der Hofkapel nog treuriger is geweest (1) en wij getuigen moesten zijn van hare algeheele vernietiging niet alleen, maar dat zij in deze zelfde eeuw, die het schandaal van 1861 beleefde, in het jaar 1872 het tooneel is geweest van de allerschandelijkste ontheiliging van de grafsteden van sommige Hollandsche graven en gravinnen!

Voorzeker dat *toenmaals* iets dergelijks nog mogelijk zou zijn geweest, wie had het kunnen verwachten! Wij onthouden ons er meer van te zeggen.

Wij wenschen thans den naam der Hooge Zaal te bespreken, om de eenvoudige reden, dat aan die zaal in het *Jaarboekje* door den eerwaarden heer L. J. J. Hageraats de naam van „Ridderzaal", door den heer Peters de naam van het „kasteel die Haghe" wordt gegeven (2).

Beide benamingen zijn af te keuren. De eerste naam zou alleen *raison d'être* hebben wanneer werkelijk door graaf Floris V de ridderorde van St. Jakob ware ingesteld geworden en hij in die zaal het eerste kapittel van die orde had bijeengeroepen. Het is zoo al niet volstrekt, dan toch zoo goed als uitgemaakt, dat iets dergelijks nooit heeft plaats gehad.

De tweede naam is evenzeer af te keuren: nooit heeft het kasteel den naam „die Haghe" gedragen, wat in zich zelf eene *contradictio in terminis* zou zijn. De omgeving van het slot heette „die Haghe", dat wil zeggen de tuin, in meer uitgebreiden zin de boschrijke streek, waar uit den aard der zaak een jachthuis kon verrijzen. In de oorkonden, die sedert de stichting van het kasteel van daar zijn uitgegaan, is van die benaming geen sprake. Hieronder doen wij eene opgave volgen van de onderteekening van eenige charters, die bij Van Mieris en bij Van den Bergh worden aangetroffen, waaruit dit zonneklaar blijkt (3).

Het slot heette de Zaal, de Hooge Zaal, de Hofzaal en onder het stadhouderloos bewind de Groote Zaal. Altijd was het *de Zaal*, geheel in overeenstemming met de aloude beteekenis van het woord „Sale", hetwelk wij boven reeds hebben aangetroffen.

Kort nadat de heer Peters in „Pulchri Studio" de voordracht had gehouden, noodigde hij de belangstellenden tot een bezoek aan de Zaal en hare kelders uit. De genoodigden verzamelden zich op de in onzen tijd aangebrachte overdekte trap; na eenig vertoeven werd een van de vleugeldeuren geopend en .....

Als in *Deutschland. Ein Wintermärchen* de Godin aan Heinrich Heine de toekomst van Duitschland zou vertoonen en het deksel van den tooverketel opligt, roept de dichter uit:

„Was ich gesehn, verrathe ich nicht,
„Ich habe zu schweigen versprochen,
„Erlaubt ist mir zu sagen kaum,
„O Gott! was ich gerochen!".....

Wij zeggen ook: „o Gott was hab ich gesehn", maar wij hebben gelukkig niet beloofd te zwijgen en wij roepen schande over hetgeen wij in die aloude Zaal hebben aanschouwd en over hen, die daartoe jaren lang hebben medegewerkt.

Ook deze bijdrage wordt door een aantal net uitgevoerde afbeeldingen opgeluisterd. Vooreerst treffen wij eene oude afbeelding van de abdij van Egmond aan en een gezicht in vogelvlucht van het kasteel uit het jaar 1300, van welke beide ons de herkomst niet wordt medegedeeld, voorts een gezicht op de Hofzaal van de zuidzijde uit het jaar 1686 naar J. Kip en eindelijk eene afbeelding van de Hofzaal voor de restauratie ten jare 1861, waarin de prachtige kap zich in vollen glans vertoont.

(*Slot volgt.*)

(1) Over het lot der Hofkapel sedert den tijd van het Beiersch gravenhuis ligt tot nog toe een ondoordringbare sluier. Hoe en door wien is indertijd de berooving geschied? Te dezer gelegenheid zij bescheidenlijk de vraag gesteld of de kapel, toen zij van de Roomsch-Katholieken werd gekocht, eigenlijk wel eigendom was van de Roomsch-Katholieken?

(2) Ook wat den naam betreft heeft jaren lang een betreurenswaardig vandalisme geheerscht, toen het eerwaardige gebouw, waar onze de zegetekenen der voorvaderen waren ten toon gehangen, nu eens boekenmarkt, dan schildersatelier, eene bestemming kreeg, die haar tot „Lateraanzaal" stempelde.

(3) De stukken, die 13 Mei 1285, 15 Juni en 11 December 1287, 20 Februari en 21 Maart 1288, 21 Maart, 3 en 27 October en 1 December 1289, 23 Februari, 1 en 26 April en 17 September 1290, 17 Maart en 8 April 1291 en 18 Maart 1292 door Floris V zijn uitgevaardigd, zijn gegeven „apud Hagam, in Haga, in den of die Hage", waarmede onmogelijk het kasteel kan zijn bedoeld. In handvesten van 17 April 1289 en 2 April 1291 spreekt hij van „Capella nostra in Haga" en in een ander charter van laatstgenoemden datum van „altare curie nostre in Hage", dat wil zeggen „onze kapel in den Haag, een altaar van ons hof in den Haag".

LOON EN ARBEIDSDUUR.

Na het voorpostengevecht over bovenstaand onderwerp kwam het deze week in den Amsterdamschen Raad tot een ernstiger treffen.

Het raadslid R. Kuipers (wel te onderscheiden van zijn naamgenoot Dr. Cuypers) begon met een voorstel te doen, waarvan de strekking was om de zaak opnieuw te verwijzen naar de commissie, die haar had voorbereid. Dit voorstel, waardoor alles op de lange baan geschoven zou zijn, vond geen genade in de oogen zijner medeleden, en werd verworpen.

Na eenige nadere uiteenzettingen van den heer D. Schut over zijne bekende amendementen kwamen de bestrijders der voorgestelde bepalingen aan het woord. De heer Van den Wall Bake, die bij de vorige zitting, toen het onderwerp aan de orde was, niet tegenwoordig had kunnen zijn, bleek zich aan hunne zijde te scharen. Het waren zeer verstandige woorden, die dit raadslid sprak. Hij zette uiteen, dat er op het oogenblik eigenlijk geen enkele aanleiding tot de voorgestelde bepalingen was. Inkorting van den arbeidsduur met evenredige verhooging van het uurloon achtte hij noodlottig, daar dit een kunstmatige verhooging van den loonstandaard is. Waarschijnlijk dacht de spreker hier aan de talrijke werklieden van buiten, die aangelokt door het (naar hunne voorstelling) te Amsterdam te verdienen hooge loon, daarheen zullen stroomen, om dus de drommen der werkloozen nog grooter te maken. Dat het voorbeeld, door de gemeente te geven in en buiten de stad nagevolgd zal worden, achtte deze spreker, en o. i. terecht, onwaarschijnlijk. Aansluiting aan den bestaanden loonstandaard moende hij, dat ook voor de gemeente het meest gewenscht zou zijn.

Deze opmerkingen, die van veel gezond verstand blijk gaven, haalden den heer Bake eenige terechtwijzingen van de heeren Gerritsen en Treub, de radicale voorstanders van de loonsverhooging, op den hals. Deze sprekers meenden, dat de Raad bij een vroegere gelegenheid reeds had uitgemaakt, dat de gemeente den loonstandaard zou verhoogen en dat men hierop niet terug mocht komen.

De heeren Hovy en Dr. Cuypers, leden der voorbereidingscommissie, braken nu een lans voor hun geesteskind; de heeren Schölvinck, Van Eeghen en Pijnappel kozen de zijde van den heer Bake, en de heer Van Nierop poogde tusschen de buitjes door te zeilen, door een periodicke vaststelling van het loon aan te bevelen, en voor te stellen, een proef te nemen met bestekken die *met* en *zonder* de bepalingen der Commissie zouden moeten worden ingericht.

Zeker zullen de tegenstanders der voorgestelde bepalingen vreemd hebben opgekeken, toen het bleek, dat ook de heer Heineken, anders een der radicaalsten onder de radicalen, zijn partijgenooten in den steek liet, en ernstige bezwaren tegen de voordracht begon te ontwikkelen. Een vaststelling van het loon achtte dit lid in strijd met het wezen van een aannemerscontract en met de sociale toestanden. Hij wilde alleen den aannemers de verplichting opgelegd zien, geen lager loon aan hun volk te mogen uitbetalen, dan het thans geldend standaardloon.

Na deze opmerkingen ontspon zich een strijd over de vraag, of er wel een standaardloon was. De heeren Dr. Cuypers en Gerritsen ontkenden dit, doch de heer Van den Wall Bake beweerde, dat dit wel deugdelijk bestond, al was het niet officieel vastgesteld.

De heer Van Nierop, blijkbaar inziende dat het kwaad toch niet te keeren zou zijn, dat hij van de invoering der bepalingen vreesde, maakte nu *volte face* en verklaarde zich vóór de regeling, zooals de commissie die had voorgesteld; *pour acquit de conscience* herhaalde hij, dat hij slechts het nemen van een proef wenschte.

Eenige verdere besprekingen openden geen nieuwe gezichtspunten; de heer Heineken raadde nog eens voorzichtigheid aan, en de discussiën werden gesloten. Artikel 1 werd thans in stemming gebracht, en nadat alle daarop voorgestelde amendementen waren verworpen, werd de lezing der Commissie goedgekeurd met 19 tegen 11 stemmen. Aangenomen werd dus dat het minimumloon voor een ambachtsman ƒ 0.23 en voor een sjouwerman ƒ 0.20 per uur zal bedragen.

Over artikel 3 werd niet veel gedebatteerd, nadat artikel 2 aangehouden was. Misschien zag men wel in, dat de hierin vervatte bepalingen, welke beoogden, om bij staking der werkzaamheden den werklieden althans in de eerste week een deel van het anders vervallen loon te verzekeren, toch geen doel zouden treffen. Bij de stemming bleek het aantal voor- en tegenstanders gelijk. Ten slotte werd het artikel met 13 tegen 11 stemmen verworpen.

Na deze amputatie van het voorstel ging men verder. Artikel 2, handelende over het loon van zeer jonge of zeer bejaarde werklieden, kwam nu aan de beurt. Door den heer Schut was voorgesteld dit artikel te lezen:

14—16	jaren	ambachtsman	5	cents,	sjouwer	5	cents
16—18	„	„	9	„	„	9	„
18—20	„	„	15	„	„	15	„
20—23	„	„	20	„	„	17	„

welk voorstel, na zeer weinig debat, waarbij erop gewezen werd, hoe gevaarlijk het was jeugdige sjouwers en ambachtslieden gelijk te stellen, aangenomen bleek met 18 tegen 8 stemmen.

Even gelukkig was de heer Schut met zijn amendement om de betaling des Vrijdags in plaats van des Zaterdags te doen geschieden. Niettegenstaande op het bezwaarlijke van een dergelijke regeling gewezen en betwijfeld werd, of zij wel nut zou hebben, werd artikel 4 met 16 tegen 13 stemmen dus gewijzigd.

Nu keerde de kans weder. 's Heeren Schuts amendement op art. 10, beoogende, dat een werkman bij aangenomen werk nimmer minder dan zijn uurloon zou ontvangen, en welk amendement al zeer onschuldig was, daar het in de practijk nooit anders gaat, werd verworpen met 18 tegen 9 stemmen.

Was er over de laatste artikelen weinig gedebatteerd, over art. 11, bepalende, dat niemand aan een werk zou mogen deelnemen, die niet minstens een jaar binnen de gemeente gewoond zou hebben, ontspon zich veel debat.

Blijkbaar was dit artikel opgenomen om eenigszins de gevolgen, die het toekennen van het verhoogde loon zou hebben, te neutraliseeren. Vele leden uitten zich echter op krasse wijze tegen het opnemen van een dergelijke bepaling. De heer Van Nierop achtte de beperking onpolitiek, de heer Pijnappel noemde het artikel „het ongelukkigste van het geheele rapport", de Voorzitter vroeg, welk middel men heeft om den maatregel toe te passen, de heer Bake vond de bepaling „allerverderfelijkst" en ook de heer Wormser keurde haar af. Slechts de heeren Treub, Schut, Nolting en Becker deden een poging om het voorgestelde te verdedigen, doch hun argumenten schenen niet overtuigend, althans de Raad besloot met 24 tegen 5 stemmen het artikel te doen vervallen.

Zoo had dus wederom een amputatie van het voorstel plaats gevonden. Of de voorstemmers voor artikel 1, als zij dezen uitslag hadden kunnen voorzien, zoo talrijk geweest zouden zijn? Wij wagen het, dit te betwijfelen.

Een belangrijk beginsel, waarover het oorspronkelijk rapport gezwegen had, kwam nu aan de orde, naar aanleiding van een der amendementen des heeren Schut. Het gold de vraag, of toegestaan zou worden, dat onderdeelen van werken ook buiten de gemeente zouden mogen vervaardigd worden. Zoo gesteld (en het amendement liet geen andere opvatting toe) zou zij, bevestigend beantwoord, natuurlijk niets dan een verkapt monopolie voor Amsterdamsche aannemers hebben doen geboren worden, afgescheiden nog van de feitelijke onmogelijkheid om inderdaad *alle* onderdeelen binnen de gemeente te vervaardigen. Verscheidene leden voerden over deze quaestie het woord. Vooral de Wethouder voor de Publieke Werken keurde het opnemen van dergelijke al te beperkende bepalingen af, en wilde niet verder gaan, dan voorschrijven, dat de onderdeelen, die te Amsterdam vervaardigd zouden *kunnen* worden, daar ook vervaardigd *moesten* worden.

Men werd het er ten slotte met 18 tegen 9 stemmen over eens, dat alleen „de daartoe in het bestek aangewezen onderdeelen" te Amsterdam zullen moeten gemaakt worden. Er zal dus voor het vervolg veel van afhangen, welke inzichten degenen, die de bestekken opmaken, in deze hebben.

Een voorstel van den heer Gerritsen, om aan werklieden, die, na een week werkzaam geweest te zijn, wegens ziekte thuis moeten blijven, drie weken hun volle loon te verzekeren, werd afgestemd. Blijkbaar vreesde de meerderheid, dat het risico voor den aannemer te groot zou worden en dat de financieele schade ten slotte voor de gemeentekas zou komen.

In behandeling kwam nu art. 12, bepalende dat de aannemer ook aansprakelijk blijft voor de naleving der bepalingen ten opzichte van *op het werk* aanwezige werklieden van onderaannemers.

De heer Schut wilde deze regeling uitbreiden tot *alle* werklieden van onderaannemers, onverschillig of zij voor het gemeentewerk gebruikt worden of niet. De leden zagen blijkbaar in, dat het door den heer Schut voorgestelde niet wel uitvoerbaar zou zijn, al-

thans na weinig debat werd het commissievoorstel onveranderd aangenomen.

Ook met zijn amendement op art. 13, waarbij de aannemer ontheven zou worden van de door de Commissie verlangde weekstaten, had de heer Schut geen succes. Men wenschte dit controlemiddel te behouden; slechts één raadslid viel den heer Schut bij.

Een voorstel van den heer Gerritsen, om verplichtend te stellen, dat de bepalingen op de werken zouden worden aangeplakt, werd goedgekeurd.

Artikel 14, waarbij bepaald werd:

„Ingeval van overtreding van een of meer der bepalingen dezer afdeeling, kan de werkman, te wiens aanzien de overtreding werd begaan, daaraan geen rechtsvordering tegen den aannemer ontleenen. Alleen de gemeente kan deswege rechten tegen den aannemer doen gelden. De werklieden kunnen te dien einde klachten bij B. en W. inbrengen", gaf weer tot veel opmerkingen aanleiding. De heer Heemskerk noemde het artikel raadselachtig, de heer Wormser vond dat men door die bepaling alles terugnam wat men in de vorige artikelen den werkman gegeven had. De heer Pijnappel wilde gaarne elke wijziging in het artikel aanbrengen, die misverstand zal kunnen opheffen, doch van recht geven aan den werkman een actie in te stellen kan toch moeilijk sprake zijn, omdat nergens sprake van een specialen werkman is, maar alleen van een contract tusschen de gemeente en den aannemer. Hij stelt daarom voor te lezen: „Ingeval — begaan, behoudens zijn rechten uit eigen overeenkomsten verkregen volgens art. 1333 B. W. daaraan — enz."

Deze lezing werd, na veel debat, aangenomen met 19 tegen 9 stemmen.

Nu kwamen ten slotte nog in behandeling een tiental artikelen, voorgesteld door den heer Roelof Kuipers, van den volgenden inhoud:

1. Het is den aannemer geoorloofd aan anderen een deel van het werk door onder-aanneming over te dragen, mits deze onder-aanneming bij contract worde geregeld.

2. Behalve de door den aannemer te maken bepalingen en de administratieve bepalingen van het bestek, moeten in dit contract worden opgenomen de besteksbepalingen betreffende dat deel van het werk, dat bij onder-aanneming wordt overgedragen.

3. De besteksbepalingen omtrent verzekering der werklieden en de bepalingen van het bestek omtrent minimum-loon en maximum-arbeidstijd moeten in het onder-aannemings-contract worden opgenomen.

4. In het contract moet worden opgenomen de bepaling, dat de uitbetaling der door den onder-aannemer bedongen som uit de termijnen van den aannemer worden betaald, hetzij in eens of in termijnen.

5. De aannemer legt bij het certificaat van betaling over een verklaring van den onder-aannemer of onder-aannemers, dat uit den verstreken termijn de in het contract of de contracten vermelde termijn is betaald.

6. Bijaldien de aannemer verzuimt deze verklaring of verklaringen over te leggen, is de besteder gerechtigd, het in het contract vermelde bedrag van den termijn van betaling af te houden.

7. De besteder is gerechtigd van den termijn des aannemers af te houden de door de onder-aannemers overeenkomstig het contract beloopen boete.

8. Bij geschil tusschen den aannemer en de directie over de keuring der materialen, wordt het geschil onderworpen aan de arbitrage van de Commissie benoemd bij Raadsbesluit van . . . . .

9. Bij geschil tusschen den aannemer en de directie over de door de directie verstrekte details voor de uitvoering, wordt het geschil onderworpen aan de arbitrage van de Commissie, benoemd bij Raad-besluit van. . . . .

10. De voornoemde Commissiën beslissen in hoogste ressort.

Deze bepalingen, waardoor de verhouding van aannemers tot hunne onder-aannemers onder gemeentelijke contrôle zouden komen, en die eigenlijk niets met het onderwerp dat in behandeling was, te maken hadden, werden om preadvies naar de Commissie gerenvoyeerd.

Nu kwam aan de orde een voorstel van den heer Van Nierop, dat de Raad besluite:

a. B. en W. te machtigen de volgende bepalingen in de bestekken en voorwaarden van aanbesteding der werken op te nemen:

(*Volgen de bepalingen, die de Raad zal vaststellen*)

b. De inschrijvingsbiljetten moeten inhouden:

1°. de som, waarvoor de inschrijver zich tot de uitvoering van het werk verbindt, met inachtneming der voorgaande bepalingen:

2°. de som, waarvoor de inschrijver zich, met weglating dezer bepalingen, tot de uitvoering van het werk verbindt.

Het staat den inschrijver vrij daarbij een tweede inschrijvingsbiljet te voegen, en hierin de voorwaarden te stellen, dat van eene of andere der voorstaande bepalingen in den door hem aangegeven zin worde afgeweken.

B. en W. stellen, na raadpleging der inschrijvingsbiljetten, vast, welke der vorenstaande bepalingen in de bestekken en de voorwaarden van aanbesteding van het betrokken werk zullen worden opgenomen.

c. B. en W. worden uitgenoodigd, jaarlijks aan den Gemeenteraad verslag te doen van de in het vorig jaar ontvangen inschrijvingen en van de werking der sub *a* omschreven bepalingen.

Dit voorstel, dat gemotiveerd werd door de weinige ervaring, die men nog van arbeidscontracten heeft, was zeer voorzichtig. Het kon toch wel eens blijken, dat de regeling, vooral nadat zij niet veel meer is dan een torso, het verwachte heil niet gaf, maar der Gemeente heel wat kostte.

Wij begrijpen ons best, dat dit voorstel met 19 tegen 10 stemmen werd aangenomen; dit is zeker het verstandigste, wat de Raad in zijne vier zittingen verricht heeft. *Qui vivra verra!*

ZAL IK EXAMEN DOEN?

(*Ingezonden.*)

Deze vraag is in de laatste weken stellig door vele lezers van uwe courant overwogen geworden.

Vergun mij de quaestie van het al of niet doen van het a. s. examen voor bouwkundig opzichter eens te mogen bespreken. Ik meen door mijn ondervinding eenigszins bevoegd te zijn tot het geven van enkele wenken aan hen, die over het afleggen van het examen denken, want ik behoor, helaas! bij de 13 (van de 22) candidaten over wie op het eerste examen, verleden jaar, het mene, mene, tekel upharsin uitgesproken werd, en deze uitspraak is voor mij zóó afdoende, dat ik het één's voor goed heb afgelegd.

Waaraan was het toch te wijten, dat het aantal der afgewezenen dat der toegelatenen zoo veel overtrof en zelfs het ongelukscijfer 13 benaderde?

Aan allerlei oorzaken, maar m. i. aan deze twee hoofdoorzaken het meeste: 1e. uit den aard der zaak te weinige bekendheid der candidaten met de opvatting en den gang van het nieuwe examen, en 2e. te veel steunen op getuigschriften van hun langdurige loopbaan als opzichter en teekenaar en in verband daarmede te weinige studie als voorbereiding. Het sub 2 genoemde was althans voor mijn collega en mij de reden van het niet slagen. Wel komen — gelijk ons bleek — de getuigschriften en de gewaarmerkte teekeningen in aanmerking, maar niet in *die* mate, dat zij de balans ten gunste der bezitters afdoende doen doorslaan.

Het „*Hic Rhodus, hic Salta!*": Hier is Rhodus, Spring hier! wordt bij het examen voor bouwkundig opzichter even streng gehandhaafd, als bij de meeste andere ingestelde examens. Een onderzoek van enkele dagen door vreemde examinatoren blijkt meer te gelden dan de verklaringen over jarenlange waarneming, door andere autoriteiten en chefs omtrent den candidaat afgelegd. Hierbij komt nog de weinige tijd, die voor het beantwoorden der zeer vele vraagstukken beschikbaar was, waaruit weer volgt, dat zij die niet gewoon zijn examen te doen of vlug te werken, weinig kans op een gelukkig resultaat hebben. Dit is nu eenmaal zoo en wij beklagen ons daarover niet; wij verhalen slechts een en ander om te doen zien, dat het geen gemakkelijk of aangenaam uitstapje is, het examen te Amsterdam te gaan doen, en de 9 geslaagden hebben zeer zeker hun diploma ruimschoots verdiend, ook al hebben zij niet *al* de werkstukken afgemaakt.

Dat evenwel het bezit van een acte voor handteekenen lager onderwijs geen vrijstelling voor dat vak geeft en later den bezitter daarvan o. m. als reden voor zijn afwijzing „onvoldoende in handteekenen" vermeld kreeg, vinden wij het „*hic salta!*" toch wat al te sterk doorgedreven. Ons ten minste heeft een en ander den lust ontnomen weer aan het examen — waarvoor wij overigens sympathie hebben — deel te nemen, te meer omdat het van uit onze zuidelijke provincie een zeer kostbaar reisje is. Wij gelooven ook, dat de candidaten van verleden jaar uit de noordelijke provinciën weinig neiging zullen gevoelen om in dit barre jaargetijde nog eens een kansje te gaan wagen.

Maar waarom stelt men het examen niet een paar maanden later! want nu is het opmeten van gedeelten der ijzige lokalen bijna ondoenlijk.

Wanneer wij vragen gaan doen of wenschen beginnen te uiten, dan meenen wij nog de navolgende te mogen doen.

Waarom zegt de commissie niet aan het eind van den eersten dag van het examen tot de candidaten, die in de hoofdvakken, het rekenen, het teekenen, of bij de mondelinge antwoorden absoluut onvoldoende blijken, waarom geeft de commissie hun dan niet een „zachten wenk", b. v.:

„Mijnheer A, u zult wel begrepen hebben, hoeveel u vandaag te kort geschoten zijt met uw werk, niet waar?" en dan kan de candidaat antwoorden:

„Zeker mijnheer en daarom trek ik me van het verdere terug!"

Op deze wijze — die ook wel bij staatsexamens gevolgd wordt — kon men enkelen candidaten veel onaangenaams en veel geld-uitgeven besparen.

Ook verwondert en spijt het ons, dat men, om voor dit nieuwe examen propaganda te maken, geen overgangsmaatregelen genomen heeft, waarbij het aantal dienstjaren als opzichter en teekenaar, de gewaarmerkte getuigschriften en teekeningen in verband met een zekeren leeftijd, den *doorslag* geven bij het uitreiken der diploma's. Immers gunstige overgangsbepalingen, waarbij verkregen rechten en aanspraken wel degelijk in aanmerking worden gebracht, bestaan ook wel bij staatsexamens.

Thans zullen de oudere practische opzichters, waaronder toch zeker vele voor hun werk bekwame personen gevonden worden, huiverig zijn om aan een examen deel te nemen, dat uit den aard der zaak voor de jongelieden, die niet te lang van de schoolbanken af zijn, beter kans van slagen aanbiedt, dan voor hen. Die ouderen kunnen door het nemen van een patent als architect veel gemakkelijker en — in schijn — hooger komen te staan, dan gediplomeerde opzichters.

En dit ligt toch stellig niet in de bedoeling van hen, die het examen instelden.

Den jongelieden, die niet tegen de kosten opzien, en geen vaste betrekking hebben, raden wij evenwel aan, het examen te gaan doen, n.l. indien zij terdege voorbereid zijn, en vooral moeten zij *vlugge* werkers (rekenaars, zoowel als teekenaars) zijn, daar er, door het groot aantal vakken, weinig tijd tot nadenken overblijft. Een diploma als bouwkundig opzichter, uitgereikt door de Maatschappij ter bevordering van Bouwkunst, kan in vele gevallen als een getuigschrift dienen en is daarom voor hen, die nog weinig werken gemaakt hebben, van groot belang.

De oudere opzichters mogen zich wel tweemaal bedenken, voor dat zij de barre winterreis naar Amsterdam aanvaarden, daar een teleurstelling voor hen, die steeds goed bij hun chefs staan aangeschreven, allerongenaangenaamst is. Dit weten wij bij ondervinding.

Ziedaar *onze* meening over de vraag: Zal ik examen doen?

Januari 1894. X.

BOEKAANKONDIGING.

Wij vestigen de aandacht op een onlangs te Rome (1) verschenen werk van den Italiaanschen civiel-ingenieur Marc'Aurelio Boldi, getiteld: *Per i mercati coperti — pour les marchés couverts — for the markets — um die Markthallen*, met acht platen versierd, waarin de geschiedenis en de beteekenis der overdekte marktplaatsen uitvoerig en grondig worden besproken en de beschrijving wordt gegeven van een aantal zoodanige inrichtingen in Italië, Frankrijk, uitgevoerde of ontworpene, Spanje, België, Zwitserland, Frankfort a/M., Engeland, Beieren, Duitschland, Oostenrijk, Nederland, Rusland en Noorwegen.

Wat Nederland in het bijzonder betreft is het werkje van zeer weinig beteekenis. De aandacht wordt gevestigd op de overdekte markten te Breda, Delft, Rotterdam, en voorts op de vischmarkt te 's-Gravenhage, die wegens hare doelmatige inrichting zeer wordt geprezen.

Door een zonderlinge vergissing wordt onder dit gedeelte van het geschrift de markt te Ostende vrij uitvoerig beschreven en op plaat IV afgebeeld, terwijl onder België-zelf die van Brussel, met name de Sainte Madeleine en de Halles Centrales worden besproken en van eerstgemelde op plaat V afbeeldingen gegeven.

Italië wordt natuurlijk het uitvoerigst behandeld. Achtereenvolgens worden de markt-inrichtingen te Turijn, Asti, Novara, Venetië, Milaan, Pavia, Porto Maurizio, Spezzia, Triëst, Fiume, Bologna, Forlì, Livorno, Florence, Rome, Napels, Palermo, Catania, Cagliari besproken en door tal van duidelijke, ten deele zeer fraaie, afbeeldingen toegelicht.

Het geheele werk, door den schrijver eene technisch-economische monographie genoemd, is in veel opzichten zeer lezenswaardig, vooral datgene wat daarin op economisch gebied wordt medegedeeld.

(1) Tipografia fratelli Centenari, 1893, 8°.

PRIJSVRAGEN.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Op de drie door de Maatschappij in 1893 uitgeschreven prijsvragen, waarvan de programma's te vinden zijn in het nommer van 27 Mei jl., bladz. 169 en 170, en de inzending vóór of op 29 December moest geschieden, zijn de volgende antwoorden ingekomen, als:

1e PRIJSVRAAG. Het ontwerp voor een gebouw voor groote roofdieren in een zoölogischen tuin.

1. Motto *Papagaai* (geteekend) 8 teekeningen
2. „ *Semper Spera*, 4 teekeningen met memorie.

2e PRIJSVRAAG. Het ontwerp voor een ingang voor een zoölogischen tuin.

1.	Motto *hondenhok* (geteekend)	3	teekeningen.
2.	„ *Beer*	1	teekening.
3.	„ *Hagenbeek*	1	„
4.	„ *twee driehoeken* (geteekend)	3	teekeningen.
5.	„ *Veni, Vidi. . . .?*	2	„
6.	„ *The Zoo*	1	teekening.

3e PRIJSVRAAG. Het ontwerp voor een dakruiter voor een dorpsraadhuis, met opgaaf der constructie.

Geen antwoorden ingekomen.

De commissie van beoordeeling bestaat uit de heeren D. E. C. Knuttel, A. van Ameyden van Duijm Dzn., P. du Rieu Fzn., A. Salm G.Bz. en J. J. Weve.

PLAN VAN UITLEG VAN WEENEN.

Onder de vakmannen wordt met eenige spanning uitgezien naar den afloop van de beoordeeling der 15 ontwerpen, die voor het plan van uitleg van Weenen in antwoord op de uitgeschreven prijsvraag zijn ingekomen. De jury bestaat uit drie groepen, die ieder een voorzitter hebben en achtereenvolgens vijf antwoorden beoordeelen, zoodat elk ontwerp door de drie verschillende groepen wordt onderzocht. De voorwaarden, waaraan het te bekronen ontwerp moet voldoen, worden vooraf vastgesteld door een comité van drie leden, waartoe elke groep een harer leden aanwijst.

RAADHUIS TE ELBERFELD.

Op de prijsvraag voor het Raadhuis zijn 129 antwoorden ingekomen.

Volgens het programma moesten de antwoorden uiterlijk op den bepaalden dag van inzending aan het postkantoor bezorgd worden, waardoor het gevaar voorkomen wordt, dat ontwerpen door vertraagde bestelling te laat aankomen en op dien grond ter zijde gelegd worden.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

909ste gewone vergadering op Woensdag 10 *Januari* 1894.

Na lezing en goedkeuring der notulen, deelt de voorzitter mede dat tot lokaalcommissaris zijn benoemd de heeren Koffieberg en Kluwer, waarna de heer Leliman een gelukwensch voor het jaar 1894 uitspreekt aan de leden en de bestuurderen in hunne nieuwe functies. De heer Van der Kloes uit Delft houdt nu eene lezing over de inwendige samenstelling van een bouwwerk. In aangename bewoordingen geeft spreker een overzicht over constructie en plaatsing der schoorstenen, het al of niet wenschelijke van afdekking met ronde luizen, ventilators enz. Daar een gebouw, op vochtigen grond gebouwd, als er flink in gestookt wordt, als het ware dient dat als schoorsteen om schadelijke gassen uit den bodem te trekken, wijst spreker op de wenschelijkheid onder het gebouw geneteelde lagen aan te brengen, om dit tegen te houden. De kosten, hieraan verbonden, maken dezen voorzorgsmaatregel evenwel gewoonlijk onmogelijk, zoodat het wenschelijk zou zijn dat hiertoe een goedkoop soort asphaltbedekking in den handel werd gebracht. Aanbeveling verdient voor aanvulling grof zand, sintels volstrekt niet. Roosters onder den hoganen grond mogen niet ontbreken, doch moeten tevens zoo aangebracht worden dat doorspoeling van lucht mogelijk is. In plaats van grenen vloerribben zou men beter met chloorzink bewerkte vuren ribben kunnen nemen, hetgeen goedkooper is. Voor binnenbepleistering moet men magere trasmortels aanwenden, daar te vette mortel te veel water opneemt en een droog huis vochtig kan maken. Bij het afpleisteren in gipsspecie wordt over het algemeen te veel kalk en te weinig gips gebruikt, waardoor de verwerking makkelijker is. De beste verhouding is 4 kalk en 3 gips, wat eenwel vlug verwerkt moet worden.

Eenige proeven, door spreker genomen, om kleipoeder in plaats van kalk te nemen zijn goed geslaagd.

Na nog eenige mededeelingen over het schilderen van ijzer- en houtwerk, eindigt spreker zijne belangrijke bijdrage en antwoordt op enkele vragen door de leden gedaan. De Voorzitter zegt den heer Van der Kloes dank en hoopt dat deze spoedig een vervolg van deze bijdrage zal ten beste geven.

Het Jury-rapport over de ingekomen reclame-billetten wordt voorgelezen, waaruit blijkt dat de prijs is toegekend aan den ontwerper van motto „Beschutten". De ontwerper blijkt te zijn de heer J. L. M. Lauweriks.

De lijst der tijdschriften voor den leescirkel blijft voor 1894 onveranderd.

Na eenige opmerkingen van den heer Lelimán over de aanstaande tentoonstelling, wordt de vergadering gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. Naar het weekblad *De Ingenieur* vernoemt, zijn in het geheel 13 plannen voor de openingswerktuigen der sluizen te IJmuiden ingezonden, waarvan 8 hydraulische en 5 electrische.

— Wij ontvingen de statuten van de patroonsvereeniging *Rotterdamsche Bouwbelang*.

Het doel der vereeniging is het bevorderen der belangen van patroons en werklieden in de bouwvakken.

Zij tracht dit doel te bereiken door:

1°. de patroons in de bouwvakken onder tot elkander te brengen;

2°. het bevorderen en zoo mogelijk oprichten van fondsen tot uitkeering bij ziekte, ongelukken, invaliditeit en gevorderden leeftijd;

3°. het verspreiden van geschriften in den geest der vereeniging;

4°. samenwerking met andere vereenigingen of personen, die een gelijk doel beoogen;

5°. het aanwenden van andere gepaste en wettige middelen ter bereiking van het omschreven doel.

Het bestuur bestaat uit negen leden, bij meerderheid van stemmen door de vergadering benoemd.

De jaarlijksche contributie bedraagt het eerste jaar f 8 en wordt vervolgens door de vergadering in Januari vastgesteld.

Het bestuur bestaat voorloopig uit de heeren C. M. Droogleever Fortuyn, voorz.; J. Engel, penningm.; D. C. Klaphaak, H. J. Egelie en G. Pelt J.Jzn., secr.

— De directie van de Nederlandsche Zuid-Afrikaansche spoorwegmaatschappij heeft den heer K. Sluyterman te Amsterdam opgedragen ontwerpen te maken voor de betimmering en de uitvoering van decoratieschildering in twee salonrijtuigen voor den president van de Transvaal. De bouw dezer spoorwegrijtuigen geschiedt in de fabriek van den heer J. J. Beijnes te Haarlem.

ZUTFEN. De vereeniging *Pictura* alhier is voornemens in het jaar 1894 hare negende tentoonstelling van schilderijen in olieverf te houden; zij zal plaats hebben van 29 April tot 27 Mei. De gunstige afloop der vorige aldaar gehouden tentoonstellingen, op welke telkens verscheidene stukken verkocht werden, alsmede de voortdurende belangstelling der ingezetenen van Zutfen en omstreken in de schilder- en teekenkunst heeft het bestuur daartoe aangemoedigd.

PERSONALIA.

— Bij Koninklijk besluit van 6 Januari is, met ingang van 1 Februari 1894, aan Dr. P. J. H. Cuypers, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als leeraar bij de normaalschool voor teekenonderwijzers en als leeraar bij de school voor kunstnijverheid.

— Bij Koninklijk besluit is, met ingang van 16 Jan. n. s., aan A. E. Rahusen, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als hoogleeraar aan de Polytechnische School, en zijn aan genoemde school benoemd: tot hoogleeraar, J. Cardinaal, thans leeraar aan die inrichting, en tot leeraar, Dr. J. de Vries, thans leeraar aan de H. B.-S. met 5-jarigen cursus te Haarlem.

— De heer J. van der Velde is tot 1 Sept. 1894 benoemd tot buitengewoon opzichter bij het onderhoud van het Merwedekanaal in Utrecht.

— Bij den Waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken in Ned.-Indië is de adspirant-ingenieur H. Oostinjer benoemd tot ingenieur 3e kl.

— Tot onderwijzer in het rechtlijnig teekenen aan de hoogere burgerschool en de burgeravondschool te Zutfen, is door den Raad dier gemeente op eene jaarwedde van f 1500 benoemd de heer N. van der Hoef te Leeuwarden.

— Vrijdag 12 dezer is te Haarlem overleden de heer W. Figee, oprichter van de bekende firma Gebrs. Figee, fabrikanten van stoomwerktuigen, baggermolens enz. De algemeen geachte ontslapene bereikte den leeftijd van ruim 81 jaren.

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. — Nº. 3 — ZATERDAG, 20 Jan. 1894.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz.- Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speijkstraat 117, 's-Gravenhage.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . f 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIEN per regel f 0.20, en f 0.10 voor het bewijsnommer.
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . f 0.15

EEN DRIETAL STUDIEN OP HET GEBIED VAN DE GESCHIEDENIS DER BOUWKUNST IN NEDERLAND.

III.

Het derde Jaarboekje, waaraan wij de stof voor onze mededeelingen ontleenen, is voorzeker niet het minste in gehalte en de daarin opgenomen studie, waarop wij de aandacht wenschen te vestigen, is door haren zeer rijken inhoud, in beknopten vorm medegedeeld, de aandacht van onze lezers overwaard. Wij bedoelen de mededeeling van den eerwaarden heer Dom. Willebrord van Heteren, die tot hoofdtitel heeft: „Kloostergebouwen in de Middeleeuwen" en tot tweede opschrift: „De Abdij te Egmond".

Uit den aard der zaak sluit zich deze studie aan de vorige, waarin reeds ter loops van de beroemde St. Adalberts Abdij te Egmond-Binnen sprake was, geleidelijk aan en wel voornamelijk, omdat, afgezien van het historisch karakter dezer mededeeling, de bouwkundige quaestie zeer bepaald op den voorgrond treedt.

Immers de schrijver leidt de behandeling van het door hem gekozen onderwerp volgenderwijze in:

„Nergens heeft het ons, tot nog toe, mogen gelukken een beschrijving aan te treffen van den bouwkundigen aanleg en de vermoedelijke bestemming der verschillende gebouwen, welke op de nog voorhanden zijnde afbeeldingen der Abdij zichtbaar zijn. Het is toch wel de moeite waard om na te gaan, in hoeverre ons voornaamste middeleeuwsch benedictijner klooster, niet alleen in hoofdzaak, maar zelfs in kleine bijzonderheden, overeenstemde met de buitenlandsche kloosters; de uitslag van dat onderzoek kan ons een bewijs te meer leveren, dat dezelfde geest en dezelfde gebruiken, die in de buitenlandsche gestichten golden, ook bij ons heerschten.

„In de hierna volgende bladzijden hebben wij getracht zoo nauwkeurig mogelijk al de bijzonderheden weer te geven, welke wij betreffende de oprichting en ontwikkeling der Egmondsche kloostergebouwen hebben kunnen opsporen; vooral wenschten wij den bouwkundigen toestand der abdij in de XVIde eeuw te schetsen".

Daarop doet de schrijver deze woorden volgen:

„Wij meenen verder den geachten lezers van dit Jaarboekje eenen dienst te bewijzen door hun vooreerst in groote trekken de geschiedkundige ontwikkeling der kloosterlijke bouwkunde in het algemeen voor oogen te stellen."

Voorzeker is dat eerste gedeelte der studie reeds zeer belangrijk. Het omvangrijk gebied van de kloosterbouwkunde in haar oorsprong, voortgang en ontwikkeling wordt hier beknopt en duidelijk geschetst, voor zoover dit kon geschieden, zonder tevens die van het Evangelisch monnikendom, dat daarmede zoo nauw samenhangt, breedvoerig te bespreken. Het is overigens genoegzaam bekend, hoe het ascetisme aanvankelijk individueel werd beoefend en in praktijk gebracht, zonder dat men zich van de maatschappij afscheidde, hoe daarop de afzondering van de wereld, aanvankelijk in holen en spelonken, volgde (die van de geïsoleerde anachoreten en kluizenaars) en hoe eindelijk een samenwoning in groepen van gelijkgezinde personen ontstond, die, zich gezamenlijk van de wereld en de overige geloovigen afscheidende, de *Cenobia* of kloosters deden ontstaan. Dit geschiedde reeds omstreeks de derde eeuw na Christus, en in de zesde eeuw werd er door den regel van den H. Benedictus een definitieve vorm aan gegeven, waarmede allengs de definitieve vestiging van kloosters volgens een algemeen bouwplan gepaard ging, zoodat in het eind der zevende of het begin der achtste eeuw de kloosterlijke bouwtrant voor goed vaststond, die zich van toen af tot op onzen tijd bijna onveranderlijk heeft voortgezet.

Het kloosterterrein, in zijn geheel genomen, vormde

in den regel een vierkant, een enkele maal ook een cirkel en soms (ter eere van de H. Drievuldigheid) een driehoek, zooals met de kloosters Centula (St. Riquier) en Cava het geval was.

Het geheel werd omringd door een hoogen muur, die aan den oostkant altijd en, sedert de invallen van de Noormannen, overal versterkt was, vooral ook ter beveiliging van de woningen der kloosterlingen. Rondom den muur werd een breede gracht gegraven, torens en schietgaten, zware poorten en ophaalbruggen gaven aan de kloosters eerder het aanzien van versterkte kasteelen dan van plaatsen, toegewijd aan gebed en godsvrucht. Dit versterken van de kloosters bleef tot de XVIde eeuw in gebruik (1).

De kern van ieder klooster vormden de kerk en het pand (claustrum, kloostergang) en hierom schaarden zich de overige gebouwen, terwijl weldra het pand alléén het middenpunt uitmaakte.

De schrijver beschrijft nu in de bijzonderheden alles wat binnen zoodanigen kloosteraanleg werd aangetroffen en ook nu weder wenschen wij ons tot een eenvoudige aanduiding te bepalen. Wij worden gewezen op de torens, in welker bovenste verdieping zich niet zelden een altaar bevond, op de richtlinie der bidplaatsen van het oosten naar het westen, op het aanvankelijk gebruik van metalen of houten platen en schijven om de geloovigen tot het gebed op te roepen, eerst later (VIIde of VIIIste eeuw) door de klokken voor goed vervangen. Voorts op de geleidelijke uitbreiding van de kerken en de plaatsing van een of meer torens, het aanbrengen van beren of contreforten, het zoogenaamd „paradijs" bij den ingang van de kerk en den wijwaterbak, den bouwtrant van voorgevel en onderdeelen en de gebezigde bouwstoffen, het hoofdaltaar en de verdere altaren, de transept of kruisbeuk, het koor en zijn plaatsing, de zitplaatsen, de doxalen tot afsluiting van het koor, de kansels en lezenaars, de neven-kapellen, de doopvonten, de onderaardsche kapellen (krypten) en begraafplaatsen, de sacristie, den kloostergang met zijn versieringen, de kapittelzaal, de eetzaal, de slaapzaal, de cellen, enz.

„Hoeveel (zegt de schrijver) er ook nog te zeggen zou vallen over de boekenzaal, de abtswoning, de scholen, de keukens, de novicen-, zieken- en vreemdenafdeelingen, de kleedkamer (vestiarium), de tuinen en boerderij, de badinrichting enz., daar wij dit genoeg bekend of ten minste niet rechtstreeks met het doel dat wij ons voorgesteld hebben in verband achten te staan, meenen wij nu onmiddellijk tot het bespreken van het St. Adelberts-klooster te mogen overgaan" (2).

De schrijver vangt het tweede gedeelte van zijne studie aan met de woorden:

„Hoe eenvoudig het ook misschien moge schijnen de achtereenvolgende uitbreiding en vergrooting dier gebouwen te schetsen toch hebben wij nu en dan, wegens ontoereikende volledigheid onzer bronnen (3), vrij groote hindernissen ontmoet bij de uitvoering onzer taak. Reeds bij onze eerste schrede stuitten wij op een bijna niet te overkomen moeilijkheid, voortspruitende uit de tegenstrijdige berichten die de schrijvers ons geven omtrent de kapel van den H. Adalbert en de oorspronkelijke Abdijkerk.

„Uit het leven des H. Adalbert weten wij, dat het stoffelijk overschot van den heilige te Egmond begraven werd, en dat de geloovigen dier omstreken daar eene kapel bouwden. Dit bedehuis werd menigmaal door de Noren en West-Friezen verwoest en telkens weder door de geloovigen hersteld.

„Verder weten wij, dat de H. Adalbert zelf te Egmond eene kerk stichtte (4) en dat den 15den Juni 922 koning Karel de Eenvoudige aan graaf Dirk I de kerk te Egmond schonk met al hetgeen daartoe behoorde; de stichter van het Hollandsch gravenhuis en zijne gemalin Geva begiftigden op hunne beurt die kerk met rijke bezittingen. De vraag blijft nu altijd bestaan of de zoogenaamde Adalbertuskapel, waar de heilige begraven lag, en „de kerk te Egmond", door koning Karel aan Dirk I geschonken, als een en hetzelfde heiligdom beschouwd moeten worden.

„Het is hier de plaats niet deze zaak in het breede te bespreken (5), het zij genoeg hier aan te merken, dat tegenwoordig deze vraag over het algemeen bevestigend beantwoord wordt; vooral omdat het oudtijds gewoonte was, de stichters van kerken in hunne stichting te begraven (6) en omdat er, bij de verwoesting der Noren, slechts van eene kapel gesproken wordt."

Wij kunnen ons bij die beslissing nederleggen.

„Op het eind van zijn leven besloot Dirk I een klooster voor Benedictijner-nonnen op te richten. Dit plan werd omstreeks het jaar 925 ten uitvoer gelegd en het nieuwe klooster werd ongeveer tien minuten oostwaarts van de oude kapel opgericht. Het graf van den H. Adalbert was intusschen nooit in vergetelheid geraakt. Dit blijkt uit de woorden van Joh. a Leydis (7): „divina providente clementia semper aliquis remansit qui beati viri corpus honeste conservavit", en ook uit het feit, dat de H. Adalbert (bij zijne verschijning) aan de non Wilfit niet de plek toonde, waar men zijn lichaam zou vinden, maar haar enkel beval de heilige overblijfselen te doen opgraven. Dit geschiedde en eene bron, welke tot nu toe overvloedig water geeft, ontsproot op de plaats waar de doodkist gestaan had.

„Het klooster, door Dirk I gesticht, was een houten gebouw, zooals de meesten van dien tijd en niet in staat aan de invallen der West-Friezen tegenstand te bieden; ook waren de nonnen niet bij machte zich in tijd van nood te verdedigen. Daarom besloot Dirk II, opvolger van Dirk I, het houten gebouw door een steenen te vervangen, de nonnen naar Bennebrock, bij Heemstede, te verplaatsen, en het nieuwe klooster met benedictijner monniken te bevolken. Dit geschiedde omstreeks het jaar 950 ( )."

De schrijver gaat thans de verdere ontwikkeling en

(1) *Het Jaarboekje van Alkemade Thijm*, blz. 205. In het Oosten zullen de kloosters ook nog heden wel in dergelijken toestand verkeeren.

(2) *Het Jaarboekje*, blz. 205—213.

(3) De schrijver heeft aanspraak op waardeering wegens de zorgvuldige verzameling en raadpleging van de bronnen, die hij aan zijn studie ten grondslag heeft gelegd en die zoowel in handschriftelijke bescheiden als in gedrukte stukken bestaan, die in het binnen- en in het buitenland zijn opgespoord. Wij verwijzen voor de kennisneming van die bronnen naar de studie zelve.

(4) Is „roboravit wel „stichtte"?

(5) Cf. onder anderen *Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom van Haarlem*, I, blz. 403, waar de St. Aelberts-put wordt beschreven.

(6) Die stichters konden met reden onderstellen, dat hun stoffelijk overschot daar eene veilige rustplaats zou vinden. Wij zullen, wat de abdij van Egmond betreft, zien, hoe treurig die verwachting werd beschaamd.

(7) *Chronicon Egmondanum seu Annales Regalium Abbatum Egmondensium, auctore Fratre* Johanne de Leyden. *Edidit adjectis observationibus* A. Matthaeus. Lugd Bat. 1692. 4o. Later in het Nederduitsch uitgegeven door K. van Herk en G. Kempher, Alkmaar, 1722. 4°.

(8) Omstreeks 984 schonken Dirk II en zijne gemalin aan de abdij het opmerkelijke Evangelistarium, dat, na velerlei lotgevallen, thans veilig ter Koninklijke Bibliotheek berust.

uitbreiding van de abdij na en treedt daarbij niet zelden in kritische onderzoekingen. Hij verplaatst ons in de jaren 1113, 1121—1129, 1136, 1140, 1143, 1161, 1182—1206, 1206—1226, 1250, 1332, 1400, 1437, 1458—1464, 1476—1481, 1493—1509, 1509—1526, 1526—1560, 1569 (1).

Na aldus historisch de wording en ontwikkeling der kloostergebouwen te hebben uiteengezet, gaat de schrijver er toe over vooreerst een algemeen overzicht van de ligging van het klooster te geven en (voor zooveel mogelijk) met behulp van eene bij de studie gevoegde zeer duidelijke afbeelding, waarop wij nader terugkomen, de plaats aan te duiden waar de verschillende kloostergebouwen zich bevonden, hetwelk zijn eigenaardige moeielijkheden opleverde, omdat bijna al de schetsen van de Abdij, die op het oogenblik bekend zijn, van de zuidoostelijke zijde zijn genomen, zoodat wij ons het best dezen kant kunnen voorstellen en ons van de drie overige slechts bij gissing of met behulp van de schaarsche berichten, aan de schrijvers ontleend, een voorstelling kunnen maken.

Met de uiterste zorg en groote belezenheid stelt alsnu de schrijver eene beschrijving samen van de Abdij, zooals zij zich in hare hoogste volmaking, dus in het midden van de XVIde eeuw vertoonde. Het levert een eigenaardig genot op deze beschrijving in de bijzonderheden te volgen, waaruit ons zonneklaar blijkt met hoeveel zorg en liefde dit prachtvolle gebouw werd beheerd en welke kostbare schatten het bevatte (2). Wij worden gewezen op de abdijkerk met hare twee torens en de buurkerk met haar rijzigen toren, op het kerkhof, waar behalve in de kerk zelve niet slechts de broeders, maar ook graven en gravinnen en leden van aanzienlijke geslachten hunne laatste rustplaats vonden (3), de aan de moedermaagd gewijde kapel, het vermoedelijke hospitaal, het eigenlijke klooster, de herberg voor vrouwen, een voor den graaf bestemd verblijf, de aula, de vertrekken van den abt, het refectorium of de eetzaal voor de monniken en eene voor de leeken, de provisiekamers; aan een anderen kant de kapittelzaal en vermoedelijk de school, en eindelijk het pand en de proostdij.

Voorts worden de tuinen en boomgaarden, de bakkerij, brouwerij en andere werkplaatsen, de boerderij of villa, de voorraadschuren en molens vermeld en eindelijk de aanzienlijke eigendommen der Abdij, die elders waren gelegen (4).

Met wel te verklaren voorliefde wordt vervolgens de prachtige abdijkerk in al hare bijzonderheden, met al hare kostbare kerksieraden en relieken, hare altaren, altaarbladen en beiligenbeelden, hare verschillende kapellen (5) en begraafplaatsen beschreven (6).

(1) *Jaarboekje*, blz. 216—227.

(2) De boekerij wordt wel vermeld (blz. 232) doch van haren inhoud geen opzettelijke beschrijving gegeven. Men raadpleege daaromtrent o. a.: Mr. H. van Wijn, *Huisvlijt en Letteren* I, 317, J. J. Dodt van Flensburg, *Archief voor kerkelijke en wereldlijke geschiedenissen* II, 129, N. C. Kist en H. J. Royaards, *Archief voor kerkelijke geschiedenis*, XVIII, 193, J. J. Dodt van Flensburg, in het *Algemeen Letterlievend Maandschrift*, 1847, II. 113, waar men vermeld kan vinden, dat de Abdij reeds zeer vroeg een boekverzameling bezat, die echter door brand werd vernield, maar door Egbert, zoon van graaf Dirk II, opnieuw werd gegrondvest.

(3) Een nagenoeg nauwkeurige opgave vindt men in het *Necrologium*, naar een handschrift, dat aan de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde behoort en meer dan eens, ook vertaald, is uitgegeven.

(4) *Jaarboekje*, blds. 228—234.

(5) In de kapel der H. Apostelen aan de noordzijde werden graaf Dirk II en zijne gemalin Hildegardis begraven, gelijk mede hunne zonen Siegfried of Sicco met zijn echtgenoote Thetburga en Dirk III.

(6) *Jaarboekje*, blds. 234—240.

Hadden reeds in den loop der eeuwen zich voorbeelden voorgedaan van schandelijke aanvallen op en beroovingen van de abdij, zij herstelde zich weldra weder in vollen luister toen juist op het tijdstip van dien luister haar ondergang met snelle schreden naderde en in ongeloofelijk korten tijd een voldongen feit was. Wij betreden hiermede weder het historisch gebied.

Ook in deze mededeeling zal het woord „Vandalisme", en thans in den vollen omvang, worden vernomen. Want, nadat de eerste vernieling te midden van de gruwelen, die onzen worstelstrijd tegen de Spaansche overheersching vergezelden, te midden dus van een tijdperk van onrust en hartstocht, had plaats gehad, werd het vernielingswerk in de daarop volgende eeuwen op de meest kalme wijze voortgezet om in het eerste vierde gedeelte der XIXde eeuw (1820—1825) op de meest schandelijke en onverantwoordelijke wijze te worden voltooid.

In het jaar 1567 had de aanbieding van het bekende smeekschrift der Edelen aan de landvoogdes Margareta van Parma plaats; Hendrik van Brederode zag zijne goederen verbeurd verklaard en werd verbannen, eene legerbende, welke hij moest afdanken, viel aan het plunderen. Nadat den 29sten April van gemeld jaar het Karthuizer-klooster bij Amsterdam het had moeten ontgelden, werd de rijke abdij te Egmond aangevallen en beroofd en geplunderd (1).

Ziedaar de eerste aanslag op het grijze gesticht, die waarschijnlijk den 30sten April of in den morgen van den 1sten Mei zal hebben plaats gehad. Die dagteekening komt overeen met de rekening van den rentmeester Dirk van Teylingen omtrent „oncosten van bodeloon ende anders omme den Prior van de Abdie te lossen als hy upten eersten dag van Mey van de Abdie tot Hoorn gevoert worde (2).

Na deze plundering schijnt de abdij vooreerst geen aanstoot meer te hebben geleden, maar in 1573 zou het eigenlijke treurspel worden opgevoerd.

Na de inneming van den Briel op 1 April 1572 waren verscheidene plaatsen van Noordholland, hetzij vrijwillig, hetzij gedwongen, tot 's Prinsen zijde overgegaan. Het duurde echter tot het volgende jaar eer de Abdij ernstig werd bedreigd. Sonoy was tot bevelhebber van 's Prinsen leger benoemd en reeds in Januari 1573 lag hij met zijn krijgsmacht te Egmond. Weldra moesten nu de kloosterlingen hun geliefd klooster verlaten; het laatste bericht, waaruit valt op te maken, dat zich nog monniken aldaar bevonden, dagteekent van 18 Februari 1573.

Wat geschiedde er intusschen te Egmond?

Emanuel van Meteren getuigt het volgende (2):

„Op het overgeven van Harlem hebben die van Alcmaer haer stadt beginnen te stercken ende vergrootten die met vier bolwerken, maecten ooc een stercke schansse aen de Schermer, om haer eyghen schipvaerdt te bevrijden, dan die wert daer nae te vroegh verlaten. Daer werdt oock een schansse ghelegt tot Heyloo by de kerck, ende tot Egmont aen de Abdije, waer door de heerlijckste ende oudste abdije van Hollandt verueelt is gheworden, alwaer over de thien graven ende veel gravinnen van Hollandt begraven ligghen (3) in sulcken maniere, datter niet eenen steen op den groudt onverleyt ofte ongeroert

(1) Vgl. D. Velius, *Cronijk van Hoorn*. Hoorn, 1648, 4°. blds. 166—169.

(2) H. van Wijn, *Huisvlijt en leven*, I. 376.

(3) *Historie der Nederlandtsche ende haerder Nabueren Oorlogen ende geschiedenissen. Tot den Jare* M.VI^c.XII. In 's Graven-Hage by Hillebrandt Iacobsz. Anno 1614, fol. 91, 92.

(4) Nu liggen zij er niet meer!

is gebleven, behalven twee thorens van de kercke, die nog dienen tot een bake of teecken in zee voor de zeevaert".

Omtrent de bijzonderheden van de geleidelijke vernieling verwijzen wij naar de studie zelve (1) om ons te spoeden tot de vermelding van het feit, dat al het voorafgegane bekroonde.

Nadat de ruïnen der Abdij in verschillende handen waren overgegaan, werden zij het eigendom van den heer Jean Pierre Theodoor Tinne, die in 1812 overleed. Deze had reeds op Woensdag 9 Juli 1800, des namiddags ten 2 ure, de ruïnen als afbraak doen verkoopen. De koop was echter gesloten onder voorwaarde, dat: „al het *boven den grond* staande steenwerk met de oppervlakte van het kerkhof gelijk zou worden gemaakt, doch dat integendeel al wat *in* den grond zat onaangeroerd zou worden gelaten, uit eerbied voor de menigte grafkelders, begraafplaatsen en andere dingen die te hoog geschat werden om vernietigd te worden, en omdat men *daardoor ook het verstoren van de laatste rustplaatsen der Hollandsche graven voorkomen zou, willende de verkooper niet dat hun stof, om een handvol gouds, in den wind zou worden verstrooid.*

Daarbij bleef het tot den 17den Augustus 1820. Maar toen verkocht zijne weduwe Eva Maria Gregorie, den laatsten wil haars echtgenoots verachtende en daarmede zich zelve een schandzuil stichtende, ook de fundamenten met alles wat daartoe behoorde voor een handvol gouds, — groot *f* 275,—

Het is ongeloofelijk maar waar. Omtrent de bijzonderheden verwijzen wij naar de studie van den heer van Heteren.

Vergeefs heeft de beroemde hoogleeraar David Jacob van Lennep in eene voordracht, door hem in de tweede klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut gedaan, eene poging gewaagd om deze schandelijke heiligschennis zooveel mogelijk goed te maken en de plek gronds, waaraan zulke groote en belangrijke herinneringen uit 's lands geschiedenis eene zoo hooge waarde bijzetten, zooveel doenlijk in vrede en eere te herstellen. Vergeefs klonk zijn roepstem:

„Sprak voor Oudheids bescherming ooit een stem noch gevoel?
Zweeg Overheid hier en Gemeente?
Zat men stil bij des mokers onstuimig gewoel
Op der voorzaten heilig gebeente?

O! verzoend zij de misslag, gebaet zij de schuld,
Dus te lang door verzuim nog aan 't graveu:
Zij de plicht weer van achting aan 't Stamhuis vervuld,
Dat den grond heeft gelegd tot ons bleeven.

Zij de grafplaats der Vorsten van meer bevrijd,
Voor verguizing en schennis beveiligd,
En door Vorst en door Volk haar een hulde gewijd,
Die 't ontzag voor de dooden weer heiligt!"

Ook deze studie wordt door eene afbeelding opgeluisterd, namelijk door eene zeer fraaie houtsnede naar eene schilderij uit de XVIde eeuw, die aanwezig is in het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht en de Abdij in volkomen welstand voorstelt.

Van de Abdij bestaan, zooals boven reeds werd gemeld, vele afbeeldingen. De hier bedoelde komt in de hoofdtrekken overeen met eene vroegere, meer uitvoerige uit den aanvang der XVIde eeuw, in steendruk weergegeven in het dertiende deel van het *Archief voor kerkelijke geschiedenis, inzonderheid van Nederland*, verzameld door N. C. Kist en H. G. Royaards (1); deze afbeelding is gevolgd naar eene proefplaat in koper, in de verzameling van wijlen den hoogleeraar Mr. C. J. C. Reuvens door den hoogleeraar Kist aangetroffen. Deze afbeelding is in duidelijke omtrekken weergegeven en geeft ons een helder denkbeeld van het schoone gebouw in het tijdperk van zijn hoogsten bloei.

Wij meenen met deze aanwijzing en verwijzing naar het in de noot vermelde artikel onze mededeelingen te kunnen besluiten.

's-Gravenhage, Januari 1894. J. THEMAN.

(1) *Jaarboekje*, blz. 242—245.

VERBETERINGEN.

In het vorige nommer zijn eenige fouten geslopen

Blz. 10, kol. 1, regel 6 v. b. staat Noormanen, men lese Noormannen.

Blz. 11, kol. 1, reg. 9 v. o. staat Borussix, lees: Borussiæ.

Blz. 12, kol. 1, reg. 5 v. b. staat 1872; lees 1879.

KUNST IN HET HAAGSCHE JAARBOEKJE VOOR 1894. (*)

De onlangs verschenen jaargang van het Haagsche Jaarbockje voor 1894 bevat verschillende bijdragen op het gebied der schoone bouwkunst en aanverwante vakken. Het Mengelwerk wordt al aanstonds geopend door een redevoering van den heer C. H. Peters, den 12 April 1893 in een vergadering van het genootschap Die Haghe uitgesproken en het Kasteel Die Haghe tot onderwerp hebbende. Op een lange en wel wat al *te* lange, weinig ter zake afdoende inleiding (blz. 5—37 en dan nog eens blz. 37—50 nadere inleiding) volgt van blz. 50—67 een beschrijving van de door Willem II en zijn zoon Floris V gestichte gebouwen, waarvan de eenige thans nog bestaande overblijfselen, gelijk bekend, in de zoogenaamde Loterijzaal, de aangrenzende deelen van het Gerechtshof en de Gevangenpoort gevonden worden. Het spreekt wel van zelf, dat in het verhaal der veranderingen, die deze gebouwen in den loop der eeuwen ondergaan hebben, de vermelder van de prachtige bekapping in de Hofzaal er gedacht van langs krijgt: „de bouwmeester der 19e eeuw, dien Gerard van Leiden 's Graven Floris' bouwraad nog niet als krullenjongen had willen hebben."

Dr. Bredius handelt op blz. 85—90 over den Haagschen schilder-architect Bartholomeus van Bassen en deelt ons mede, wat er over diens leven en werken bekend is. Het portret van dien artist, door P. Josselin de Jong naar een origineel van Cornelis Janssens van Ceulen geteekend, begeleidt deze bladzijden. Het oorspronkelijk doek op het Gemeente-museum vertoont eene vergadering van den Haagschen magistraat, waarin over den bouw van het raadhuistorentje (Van Bassen's werk) beraadslaagd wordt.

In de derde plaats schreef J. G. Frederiks over de wapenborden der Vliesridders in de Groote Kerk te 's-Gravenhage (blz. 141—162). Deze studie is evenwel alleen van historisch en heraldiek-genealogisch belang en hij, die, op den titel afgaande, verwachten zou er mededeeling over de fraaie en wegens hun ouderdom hoogst belangrijke renaissance-ornementen dier borden in te vinden, wordt teleurgesteld.

(1) Zijnde het tweede deel van het *Nederlandsch Archief voor kerkelijke geschiedenis*. Leiden 1842, alwaar op blz. 251—262 eene mededeeling over de afbeeldingen der Abdij voorkomt van de hand van den hoogleeraar Kist.

(*) Al werd dit jaarboekje in het voorgaande nommer besproken, heeft de redactie gemeend ook deze bijdrage in de kolommen van het weekblad te kunnen opnemen.

Onmiddellijk hierop volgend bespreekt Dr. C. Hofstede de Groot de aanwinsten der Haagsche Schilderijenmusea in aansluiting aan een eerste artikel over hetzelfde onderwerp in den vorigen jaargang. Beide verzamelingen blijken door merkwaardige stukken verrijkt te zijn. De artisten Judith Leijster, Jan Miense Molenaer, Bartholomeus van der Helst, Salomon Ruijsdael, Jan van de Cappelle, Rembrandt, G. Berckheyde, D. Bois, P. v. Croos, D. Vertanghen, Joh Tielius en Aleijde Wolffsen worden genoemd, waarbij zich onder de modernen J. C. Smits en J. C. K. Klinkenberg aansluiten.

In de laatste plaats verdedigt Victor de Stuers in „De Oude Vierschaar van 's-Gravenhage" (blz. 176—179) door geschrift en afbeelding zijn goed recht op het plan, waarnaar de restauratie der vierschaar is geschied. Het Bestuur der Maatschappij tot bevordering van Bouwkunst wordt in dit stukje op de bekende scherpe en onomwonden wijze aangevallen:

„Dat ook dit Bestuur" — zoo eindigt de schrijver — „zich ten slotte verheugde over de wending, welke de zaak (door de ten-uitvoerlegging van des heeren De Stuers' ontwerp) genomen heeft, zou men moeten afleiden uit de omstandigheid, dat het na het geleden echec aan de lezers van zijn orgaan, het Bouwkundig Weekblad, trachtte wijs te maken, dat de restauratie geschiedde in den geest van de door het Bestuur verstrekte adviezen. Niemand is echter van deze valsche bewering de dupe geweest."

AMERIKAANSCHE HUIZEN.

Wie Amerika bezocht heeft zal zeker wel het meest getroffen zijn geweest door de enorme hoogte, die de in den laatsten tijd gebouwde huizen hebben; twaalf en meer verdiepingen zijn daar volstrekt geen zeldzaamheid.

In den regel zijn deze huizen niet bestemd om bewoond te worden. Men woont in Amerika veelal in logementen; men heeft dan geen enkel der lasten, maar ook geen der lusten van een eigen thuis. De oorzaak hiervan moet voornamelijk gezocht worden in de moeilijkheid om zich bedienden te verschaffen. De Amerikaansche begrippen van vrijheid zijn van dien aard, dat van bedienend personeel, zooals dit in Europa bestaat, geen sprake kan zijn.

Deze reuzengebouwen dienen meestal voor kantoren en dergelijke. Zoo staat er een te Philadelphia, dat 13 verdiepingen heeft, ongerekend die welke zich beneden den beganen grond bevinden. Het is een hoekgebouw; de twee gevels, die aan den openbaren weg staan, zijn 32 en 30 M. lang. De bovenkant kroonlijst ligt op 68 M. boven de straat. De beide gevels zijn beneden van graniet en daarboven van Kentucky-zandsteen opgetrokken, en alles is zooveel mogelijk brandvrij gebouwd. Alleen voor de binnenbetimmeringen werd hout gebruikt.

De stijl is ontleend aan den Romaanschen; boven de eerste verdieping prijkt een bronzen groep, verbeeldende Amerika, dat kunst en koophandel beschermt. Hooger ziet men de medaillonportretten van alle presidenten der Vereenigde Staten en een standbeeld van William Penn.

Het aantal kantoren is 304; zij zijn allen zeer ruim en hebben overvloed van licht en lucht. Mozaïek is in de gangen, houten parket in de kamers aangebracht. In de kelders zijn de installaties voor electrisch licht en verwarming. Drie hydraulische liften zijn voortdurend in beweging, om menschen omhoog en omlaag te brengen. Wie het verkiest, doch dit doet in Amerika niemand, kan ook een gemakkelijke trap gebruiken.

Voor toiletkabinetten enz. is overvloedig zorg gedragen; ook gas- en waterleiding zijn overal aangebracht. Daar de stedelijke waterleiding voor een zoo hoog gebouw geen drukking genoeg zou hebben, wordt het water in het gebouw zelf in reservoirs op den zolder gepompt, waardoor druk genoeg, zoo voor den gewonen dienst als voor de talrijke brandkranen, verkregen wordt.

Het gebouw heeft *f* 3,750,000 gekost, dat is ongeveer wat het Rijksmuseum te Amsterdam vereischte.

VEREENIGING ARTI ET INDUSTRIAE TE 's-GRAVENHAGE

Vergadering van Zaterdag 13 *Januari* 1894.

De eerste vergadering van dit jaar werd door den voorzitter, den heer E. W. F. Kerling, met een kort welkomstwoord geopend; onder de mededeelingen kwam een uitnoodiging voor om deel te nemen aan de tentoonstelling, georganiseerd door de Vereeniging „Architectura et Amicitia", bij gelegenheid haarer duizendste vergadering, op 27 Januari a. s.

Zeer uitvoerig werd door den heer J. J. van Nieskerken verslag uitgebracht omtrent den stand der zaken betreffende „de proeven van bekwaamheid". Aanvankelijk waren de candidaten voor het examen van meester en gezel opgeroepen in 1892, doch om financieele redenen moest het afleggen der proeven uitgesteld worden tot December 1893. In het algemeen werd op den voorgrond gesteld, dat het voorgestelde aantal dagen te kort was voor het afleggen der proeven en daarom begaf de heer Boersma zich in zijn vacantie naar verschillende steden, o. a. Groningen, Zwolle, Alkmaar, Middelburg en Utrecht, om ablaar sub-commissiën te vormen voor het afleggen der proeven, waarvan rapport zou worden gedaan aan de hoofdcommissie. Verschillende werkstukken zijn nu reeds onder toezicht dier sub-commissiën gemaakt, welke 14 Jan. bij de hoofdcommissie te 's-Gravenhage moeten zijn ingezonden. Een woord van hulde werd gebracht aan de besturen van de Academie voor Beeldende Kunsten en de Ambachtsschool alhier, die van 14 Febr. tot 14 Maart lokalen beschikbaar hebben gesteld voor de tentoonstelling en het theoretisch onderzoek, terwijl ook de heer Nooyen zijn werkplaats beschikbaar stelde voor het onderzoek naar de proeven van bekwaamheid van schilders.

Voor de verschillende vakken hebben zich thans 41 candidaten aangemeld. De hoofdcommissie heeft zich voorgenomen een uitvoerig verslag van het onderzoek te doen verschijnen en de uitreiking der brevetten van bekwaamheid te doen geschieden in een vergadering van „Arti et Industriae", georganiseerd met de afd. 's-Gravenhage der Maatschappij tot bevordering van Nijverheid.

Gewezen werd op het gemis van een goed handboek voor meesters en gezellen, waardoor zij meer in de gelegenheid zouden zijn zich door eigen onderricht te bekwamen. Enkelen meenden evenwel, dat van een dergelijk handboek weinig nut te wachten is: zij gaven de voorkeur aan docenten, al erkenden zij de waarde van zulk een handboek voor de docenten.

Volgens het reglement moest in deze vergadering de verkiezing plaats hebben van een voorzitter en secretaris. De heeren Kerling en Du Rieu hadden zich niet herkiesbaar gesteld en bleven bij hun weigering. Zij besloten evenwel — op aandrang der Vergadering — nog één maand hun functiën te blijven waarnemen.

Daar het zeer laat geworden was, kon aan de door den heer Bauer aangeboden kunstbeschouwing niet die aandacht worden geschonken, welke zij verdiende. Hetzelfde was het geval met een door de firma A. A. Kruijver geëxposeerde, zeer fraaie lambrizer voor de Enschedésche Kadervereeniging.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Vergadering van 11 *Januari* 1894.

In deze vergadering behandelde de heer C. H. Peters, rijksbouwmeester, de vraag: „Had Nederland eene eigen middeleeuwsche bouwkunst?"

Deze lezing, blijkens het verslag daarvan voorkomende in *De Opmerker* van 25 November jl., pag. 348, reeds eenige maanden geleden in eene vergadering van „Architectura et Amicitia" gehouden, werd ook hier met aandacht gevolgd, en naar aanleiding dezer voordracht werd op voorstel van het bestuur eene commissie benoemd, ten einde te Rotterdam en omstreken alle middeleeuwsche bouwwerken op te nemen. Hiervoor werd een bedrag van *f* 100 beschikbaar gesteld.

Na de pauze behandelde de heer Peters „de kunst der Renaissance".

Aanvangende met de verklaring, dat in weerwil van de gemakkelijke wijze, waarop velen het woord renaissance gebruiken, het niet zoo maar te zeggen was, wat de renaissance eigenlijk is, daar zij toepasselijk is op 3 à 4 verschillende stijlen en niet, zooals de Egyptische, de Grieksche, de Romeinsche en de Byzantijnsche stijl, eene plaats, een volk en eenen tijd karakteriseert, schetste spreker, zinspelende op de karaktertrekken der even genoemde stijlperioden, ten slotte „waarom, waartoe en waar" naar zijne meening de Renaissance is ontstaan.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Amsterdam.

Vergadering van Vrijdag 12 Januari 1894.

Na lezing van de notulen werd door den Secretaris het jaarverslag uitgebracht, hetwelk de leden in druk zullen ontvangen, en verder medegedeeld dat door bijzondere omstandigheden de rekening en verantwoording van den Penningmeester in een volgende vergadering zal geschieden.

Alvorens over te gaan tot de bestuursverkiezing, bracht de Vice-voorzitter, de heer C. B. Posthumus Meyjes, warme hulde aan den aftredenden Voorzitter, den heer Jacob F. Klinkhamer, die gedurende vele jaren met hart en ziel de belangen van de Afdeeling heeft waargenomen, doch na om gezondheidsredenen die functie niet langer kan vervullen.

De heer Jacob F. Klinkhamer werd bij acclamatie tot eerelid van de Afdeeling benoemd.

Tot leden van het bestuur werden bij stemming benoemd de heeren Ed. Cuypers, N. M. Koning en B. J. Ouëndag, terwijl de heer Posthumus Meyjes tot Voorzitter werd gekozen; de heer Roelof Kuipers werd tot lid van de Afdeeling aangenomen.

Van de door het hoofdbestuur gestelde vragen, werden daarna de volgende behandeld:

1°. *Van onze 19e eeuw wordt vaak gezegd, dat de daarin verrezen gebouwen geen eigen karakter hebben. Wat is daarvan waar? Zijn er niet moderne bouwwerken te noemen, die op waardige wijze een oorspronkelijke type vertegenwoordigen?*

De heer Berlage belastte zich met de inleiding dezer vraag; hij kwam tot de slotsom, dat de voornaamste in deze eeuw in de hoofdsteden van Europa gestichte bouwwerken wel vaak een eigen karakter, eene nieuwe compositie van oude motieven, maar daarom nog niet een „oorspronkelijke type" vertegenwoordigen. Dienaangaande kunnen echter de persoonlijke meeningen uiteenloopen en daarom durft spreker geene beslissende uitspraak doen.

De heer Poggenbeek noemde het gebouw der „Printemps" als voorbeeld van gebouwen, die ook al om de ijzerconstructie een nieuw type dezer eeuw toonen, al zijn ook onderdeelen tot vroegere typen terug te brengen.

De heer Posthumus Meyjes wees evenzeer op den invloed der ijzerconstructie en noemde nog als voorbeeld de tijdelijke gebouwen der Parijsche tentoonstelling van 1889. De heer De Groot sloot zich daarbij aan, deed licht vallen op de nieuwe wijze van overspanning en overkapping tengevolge der ijzerconstructie en vestigde in het bijzonder de aandacht op het Paleis voor Volksvlijt.

De heer Gosschalk zeide, dat hier gevraagd wordt, of er gebouwen zijn te noemen, die op waardige wijze een nieuw type vertegenwoordigen. Hier geldt dus weder de vraag: „wat is mooi, monumentaal". En deze vraag heeft ieder architect met zichzelven uit te maken. „Wij kennen", zeide spreker, „te veel vormen en missen de naïeveteit, welke den ouden bouwmeester onderscheidde en oorspronkelijk deed zijn."

Een Franschman heeft reeds gezegd: *L'archéologie tue l'architecture* en hierin vindt spreker veel waars.

De inleider vond de gestelde vraag in dezen tijd bijna niet voor beantwoording vatbaar, juist omdat er in de architectuur op het oogenblik een chaotische verwarring heerscht.

De heer Poggenbeek was het daarmede niet eens. De archeoloog van later tijden zal toch het Paleis voor Volksvlijt niet onder de bouwwerken der 19e eeuw plaatsen.

De heer Gosschalk vond het voortdurend zoeken naar iets geheel nieuws niet zoo aanbevelenswaard. Men late aan de kunst haar eigene ontwikkeling. Bovendien zijn alle stijlen in de bouwkunst uit vorige af te leiden; iets typisch of oorspronkelijks acht hij zelfs in geen enkelen bouwstijl inderdaad aanwezig.

De voorzitter resumeerde, dat men in allen gevalle de vraag in dezer voege kon beantwoorden dat de 19e eeuw geen eigen, heerschend karakter in de bouwkunst toont. De redactie van een rapport in dezen zin werd aan den heer Berlage toevertrouwd.

2°. *In vloeren, samengesteld uit ijzer en tragwelven van metselwerk of stampbeton, waarover een cementlaag, vertoonen zich gewoonlijk scheuren. Wat is daarvan de oorzaak, en hoe kan men die voorkomen?* Als oorzaak werden zetting van den grond en krimping van het cement genoemd, terwijl het leggen van den vloer op een zandbed wenschelijk werd geacht om het scheuren te voorkomen. De heer Wigman verklaarde zich bereid een rapport op te stellen.

3°. *Wat leert de ondervinding omtrent zoogenaamde parquetvloeren?* Algemeen was men van gevoelen dat het gebruik van deze vloerbekleeding geen aanbeveling verdient. De heer Posthumus Meyjes zal daarover een rapport uitbrengen.

4°. *In Noorwegen gebruikt men veelal levertraan, in plaats van lijnolie, om verf voor buitenwerk te bereiden. Men beweert aldaar, dat de verf hierdoor meer glans verkrijgt en beter bestand is tegen den invloed van het weer.*

Zijn er hiertelande gevallen bekend, waarbij men op bedoelde wijze bereide verf heeft toegepast? Kunnen de Afdeelingen uitkomsten en bevindingen mededeelen van genomen proeven?

De heer De Lange is onbekend met dit gebruik en ziet het nut ervan niet in, doch zal een onderzoek instellen en een rapport gereed maken.

5o. *Welke maatregelen worden, met het oog op de toestanden in den zetel uwer Afdeeling doeltreffend geacht om eene wettelijke regeling van den arbeid voor te bereiden? Wat is in dit opzicht wellicht ten uwent reeds verricht?* Men besloot op deze vraag te antwoorden, dat er door de afdeelingen daaromtrent geen maatregelen zijn getroffen en te verwijzen naar de beslissing, dezer dagen in de gemeenteraadszittingen gevallen en de oprichting van den arbeidsraad.

6o. *Welke maatregelen worden in den zetel uwer Afdeeling genomen in het belang van den bouw van woningen, die aan de eischen der hygiëne voldoen? Bestaat er ten uwent eene commissie tot behartiging van de hygiënische belangen, en wat werd door haar reeds verricht op het gebied van bestaande en den bouw van nieuwe woningen?* Men besloot hierop te antwoorden dat in de gemeentelijke verordeningen een waarborg voor de hygiënische belangen is gegeven, maar dat die verordeningen niet de uitwerking hebben, welke men daarvan zou mogen verwachten.

Aan het einde der bijeenkomst deelde de heer Gosschalk nog mede dat men zonder zijn medeweten voor het nieuwe gebouw van den *Oranjebond van Orde* een ontwerp heeft gemaakt en tentoongesteld met den naam van den zoogenaamden ontwerper voorzien, terwijl deze teekening met enkele zeer geringe wijzigingen op een haar na den gevel van de „Port van Cleve", door den heer Gosschalk gebouwd, te zien geeft.

Van den particulieren arbeidsraad voor de bouwvakken was een schrijven ingekomen om twee afgevaardigden voor de algemeene vergadering te willen benoemen.

De vergadering werd daarna gesloten.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Vergadering van 15 Januari 1894.

De vergadering werd ditmaal in het Feestlokaal in de Willemstraat gehouden, wijl het gewone lokaal geene voldoende ruimte aanbood voor de kunstbeschouwing van oud-Nederlandsche bouwkunst tot de 15e eeuw. De verschillende overige punten, op de agenda voorkomende, waren in hoofdzaak van huishoudelijken aard.

De heer C. H. Peters, die de bijeenkomst leidde, heette de leden welkom en deelde in de eerste plaats mede, dat de nieuw gekozen bestuursleden zitting genomen hadden en dat de betrekkingen van voorzitter, secretaris, penningmeester en bibliothecaris respectievelijk aan de heeren Peters, Frowein, Molenaar en Mutters waren toevertrouwd. De mededeeling van den Voorzitter omtrent de kosten van deze tentoonstelling en van een tweede, in Februari te houden, werd voor kennisgeving aangenomen, waarop spreker zich ten taak stelde de vraag te beantwoorden op welke wijze de bloei van de Afdeeling het beste bereikt wordt en of het Bestuur daarbij moet voorgaan dan wel eene afwachtende houding aannemen. De verklaring van een oud-bestuurslid dat alles van den voorzitter afhangt, had spreker met schrik vervuld en mocht dit waarheid zijn, dan zou het hem aanleiding geven die taak niet te aanvaarden. Daarentegen deelt spreker het gevoelen van den heer Metzelaar Sen. dat van het Bestuur niet alles mag verwacht worden, maar dat de leden tegenover de Afdeeling gehouden zijn hunne plichten te vervullen. Hoe meer leden zich moeite geven en inspannen, des te grooter zal de uitkomst zijn, want de bouwkunst wordt uitgeoefend ten bate van allen; mocht het Bestuur naar de inzichten der leden in zijn taak te kort schieten of wel indommelen, dan is het de plicht der leden dat Bestuur aan te porren. In dien geest zou de heer Peters trachten het Bestuur te leiden.

Achtereenvolgens werden het jaarverslag van den Secretaris en de rekening en verantwoording van den Penningmeester voorgelezen en goedgekeurd. Nadat een paar leden zijn aangenomen, kwam de begrooting voor het loopende jaar aan de orde. Na eenige discussie werd besloten de meest mogelijke zuinigheid te betrachten, teneinde zoodoende het nadeelig saldo binnen een paar jaar te delgen.

Het verdere deel van den avond werd aan de kunstbeschouwing gewijd en den heer Peters komt een woord van lof toe voor de wijze, waarop die verzameling was bijeengebracht. (1)

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. De Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid brengt ter kennis van belanghebbenden, dat zich tot bevordering van de belangen van Nederlandsche inzenders op de in 1894 te Antwerpen te houden internationale tentoonstelling eene commissie heeft gevormd, welke is samengesteld als volgt:

August Hendrichs, voorzitter van de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Amsterdam, voorzitter en commissaris-generaal;

C. N. J. Moltzer J.Ez., Amsterdam, en Mr. Th. Stuart, Amsterdam, onder-voorzitters;

Edward van Hoboken van Oudelande, Scheveningen, adjunct-commissaris-generaal.

Alfred Daniels, Amsterdam, penningmeester;

Mr. J. H. L. Bergsma, Amsterdam, secretaris;

W. Travaglino, Haarlem, gedelegeerd-commissaris;

Mr. A. E. J. E. A. Bik, 's Gravenhage, voorzitter van de afdeeling Koloniën;

H. F. Bultman, Haarlemmermeer, voorzitter van de afdeeling landbouw;

leden:

Jos. Th. J. Cuypers, Amsterdam;

Louis Dobbelman, Rotterdam;

(1) Reeds in het eerste nummer van dezen jaargang werd deze kunstbeschouwing, ook in Pulchri Studio gehouden, besproken.

Jhr. F. A. Groeninx van Zoelen, Bergen-op-Zoom;

Mr. G. Ridder Huyssen van Kattendijke, 's Gravenhage;

J. H. Krelage, Haarlem;

R. Lehmann, Amsterdam;

Dr. D. de Loos, Leiden;

W. Prins, Wormerveer;

W. J. H. Prinzen, Helmond;

C. T. J. Louis Rieber, Amsterdam;

J. W. F. Scheffer Jr., Weesp;

F. Adama van Scheltema, Amsterdam;

J. E. Scholten, Groningen.

ROTTERDAM. Het bestuur der Academie van beeldende kunsten en technische wetenschappen bericht, dat de driejaarlijksche tentoonstelling van kunstwerken van levende kunstenaars in 1894 te Rotterdam zal worden gehouden in het gebouw der Academie, Coolvest, van 13 Mei tot en met 24 Juni. De zorg, voor alles wat op de tentoonstelling betrekking heeft, is opgedragen aan een commissie uit het bestuur, bestaande uit de heeren mr. W. H. s' Jacob, Chs. Rochussen, P. A. Schipperus, dr. F. D. A. C. van Moll, A. S. Chabot en Hendk. Veder.

UTRECHT. Bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen is de betrekking van opzichter-teekenaar ingesteld. Volgens de voorwaarden van benoembaarheid komen daarvoor in aanmerking zij, die bedreven zijn in het maken van technische ontwerpen, van bouwwerken of sein-inrichtingen en bovendien gedurende een zekeren tijd practisch als opzichter zijn werkzaam geweest, en zulks ter onderscheiding van de teekenaars, alleen bekend met copiëer- of calqueerwerk.

De jaarwedde voor den opzichter-teekenaar bedraagt ƒ800 en kan tot ƒ1200 verhoogd worden; die van den teekenaar wordt in verband daarmede tot een minimum van ƒ500 teruggebracht.

MAASTRICHT. Zaterdag 13 dezer maand heeft de proefrit op en Zondag daaropvolgende de opening van het Nederlandsch gedeelte van den stoomtramweg Maastricht—Canne, deel uitmakende van den tramweg Maastricht—Glons, plaatsgehad.

In den voormiddag van eerstgenoemden dag werden de bestuursleden der Belgische buurtspoorwegen, Burgemeesters en leden van Gemeentebesturen, door afgevaardigden van Gemeenteraad en hoofden van het bestuur van publieke werken van Maastricht aan de Nederlandsch-Belgische grens afgehaald en in versierde tramweg-rijtuigen naar Maastricht begeleid, waar zij te 12 uren ten raadhuize door het Gemeentebestuur ontvangen werden.

Nadat aldaar de bij zulke gelegenheden gebruikelijke toespraken gehouden waren, werd den aanwezigen een lunch aangeboden en daarna de terugtocht ondernomen.

Des avonds werd in de Belgische gemeente Roelenge een feestbanket voor de verschillende besturen en genoodigden gehouden.

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken is: *benoemd:* tot adspirant-ingenieur Jhr. F. L. C. van Doorn, daartoe gesteld ter beschikking;

toegevoegd: aan den chef der werken aan de Solorivier, de ingenieur 2e klasse B. V. E. Houthuijsen; aan den chef der irrigatie-afdeeling Serang met aanwijzing van Pati als standplaats, de ingenieur 1e klasse E. A. van Arcken; aan den chef der 2e waterstaatsafdeeling voor de verbetering der bevloeiing door de Sindopradja- en Doetamaleidingen, afdeeling Indramajoe der residentie Cheribon, de benoemde adspirant-ingenieur Jhr. F. L. C. van Doorn.

— Bij den aanleg van Staatsspoorwegen op Java, zijn *benoemd* tot onderopz. 2e kl. L. J. B. Th. Passage; tot onderopz. 3e kl., Th. K. J. van Kuijk; *geplaatst*: op de lijn Malang-Blitar, de onderopz. L. J. B. Th. Passage, en Th. K. J. van Kuijk voornoemd.

— In den ouderdom van 82 jaar is te Rotterdam overleden de heer C. van de Wall, in leven oud-hoofdinspecteur over het bouwen aldaar en ridder van het Metalen Kruis.

— De heer P. J. J. Bogaert, oud-ingenieur der mijnen in Limburg, is te Maastricht gestorven. De overledene bereikte den leeftijd van bijna 88 jaar.

— Bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen zijn bevorderd tot opzichter van den weg 1e kl. A. Hootmans te 's Hertogenbosch, en tot opzichter 2e kl. C. Vleesch te Rotterdam, C. H. van Nahuijs te Geertruidenberg, A. Oudt te Utrecht, F. W. Maandag te Utrecht en H. C. Stuart te Wijchmael.

Door den heer J. A. Dolmans, opzichter 1e kl. te Boxtel, is eervol ontslag uit den dienst der Maatschappij gevraagd.

— De heer A. J. Van der Heijden, opzichter 1e kl. bij de Rijkstelegraaf, overleed te Utrecht op 57-jarigen leeftijd.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Constructeur op een technisch bureau, veelzijdig en degelijk ontwikkeld. Adres litt. B. P. M. Alg. Adv.-bureau Nijgh en van Ditmar, Rotterdam.

— Bouwkundig teekenaar, bekwaam om schetsplannen uit te werken en te detailleeren. Adres met opgave van verlangd salaris, aan het Bureau der *Nieuwe Rott. Ct.*, onder No. 1848.

Vervolg der Aanbestedingen.

Vlijmen, 17 Jan.: het timmerwerk der nieuwe huizinge van M. v. Beurden; ingek. 9 bilj., als: P. v. Stakkum ƒ880; G. v. Deummelen, Nieuwkuik, ƒ845; H. v. Engelen, idem, ƒ819; G. de Bont, idem, ƒ810; J. Luijben ƒ766.50; F. Deenen, Haarsteeg, ƒ729; A. v. d. Avoort, idem, ƒ723; Jos. v. d. Avoort ƒ657; P. Koolen ƒ645.80. Gegund. De overigen te Vlijmen.

Neede, 18 Jan.: het bouwen van 4 arbeiderswoningen onder één dak met bijlevering van materialen; ingek. 7 bilj., als: A. Rosink, Haarloo, ƒ1216; B. Blankvoort, Eibergen, ƒ1164; A. ten Broeken, Groenlo, ƒ1120; D. Markerink, Neede ƒ1098; G. v. Koulen, Borculoo, ƒ1093; B. J. Paalman, Neede, ƒ1082; G. J. ten Hoopen, Neede, ƒ1049. Nog niet gegund.

Arnhem, 19 Jan. door de Ned. Aannemingsmaatschappij: 1o. het lood-, zink- en leiddekkerswerk voor de in aanbouw zijnde gebouwen op de gasfabriek; ingek. 9 bilj., als: J. J. Hahn, Utrecht, ƒ2780; Vos, Zwolle, ƒ2347; A. Lestrade, Arnhem, ƒ2225; L. Lestrade, Nijmegen, ƒ1984; Van Wijk Bruggers, Nunen, ƒ1959; E. A. Loeffen, Arnhem, ƒ1940; H. Janssen, idem, ƒ1848; Landaal, Wageningen, ƒ1835; C. J. de Vries, Rotterdam, ƒ1696.

2o. het glas- en verfwerk aan idem; ingek. 11 bilj., als: Groenbos ƒ1238; J. Th. Verhoeven ƒ864; Sennelink en Co. ƒ835; A. A. Vierhout ƒ801; Cohen, firma van Kuijk ƒ675; D. Scheeten ƒ613; Berger ƒ499; Marchal en Co., Rotterdam, ƒ579.37; S. Holsum ƒ548; Berger ƒ449*; Grundeler ƒ410*; (*) Zonder glas. De overigen te Arnhem.

's-Gravenhage, 19 Januari het onderhoud van het post- en telegraafgebouw te Bergen op Zoom, tot en met 31 Dec. 1896; ingek. 3 bilj., als: A. Gerrits ƒ695; J. J. Horsstra ƒ668; H. J. Horsten ƒ665. Raming ƒ640. Allen te Bergen-op-Zoom.

Zwolle, 19 Jan.: de levering van noodmaterialen ten behoeve van het waterschap Mastenbroek; ingek. 5 bilj., als: M. Hof, Steenwijk, ƒ474; H. Kroes, Hasselt, ƒ461; W. ten Haar, Avereest, ƒ427; R. A. Flier, Oldemarkt, ƒ410; J. Jonker, Oldebroek, ƒ379. Gegund.

NAGEKOMEN AANKONDIGINGEN.

WOENSDAG, 24 Januari.

Twello (Geld.), te 11 uren, ten raadhuize: het onderhoud gedurende 1894 van den kunstweg Kadijk—Beentjesweg c. a., in 2 perc.

WOENSDAG, 31 Januari.

Deventer, te 11 uren, bij M. W. S. Krabbenbos aan de Nieuwe Markt: het herbouwen van het afgebrande perceel no. 26, gelegen aan de Groote Overstraat. Inl. bij den arch. M. van Harte, aldaar. Aanw. 29 Jan., te 11 uren.

DONDERDAG, 1 Februari.

Haarlem, te 2½ uren, door burg. en weth.: het maken van riolering en bestrating in de Amsterdam-, A. L. Dyserinck-, Voorzitgang-, Teijler- en Haarlemmerliedestraten in den Zuiderpolder. Inl. aan het bureau der gemeentewerken, van 26 Jan.—1 Febr., tusschen 10 en 12 uren. Aanw. 26 Jan., te 10 uren.

DINSDAG, 6 Februari.

Rotterdam, te 1 uur, door burg. en weth.: het vergrooten van het pompstation der hydraulische inrichting op Fijenoord. Inl. aan het timmerhuis. Aanw. 30 Jan., te 11 uren. (*Zie advert. in no. 3.*)

Advertentiën.

PAKKISTENFABRIEK EN HOUTHANDEL

AAN DE

Hengelosche Stoomhoutzagerij.

A. H. M. WESSELINK,

Hengelo (O.)

TATTERSALL & HOLDSWORTH

ENSCHEDÉ.

Globe Works en Stores.

Aanleg van **Centrale verwarming** in **SERRES, BROEIKASSEN,** PARTICULIERE en OPENBARE GEBOUWEN enz.

HANDEL in **Wand- en Muurtegels,** Asphalt, Schoorsteenmantels, Vloeren.

Provinciale Waterstaat

VAN

FRIESLAND.

AANBESTEDING.

Op **VRIJDAG** den **2n FEBRUARI 1894**, des namiddags ten één ure, zal in het gebouw van het Provinciaal Bestuur te Leeuwarden, overeenkomstig § § 1 en 2 der A. V., bij enkele inschrijving worden aanbesteed:

Het maken en ter plaatse leveren van de IJZERWERKEN voor de in 1894 te bouwen Bruggen en bijkomende werken over de Leeuwarder — Harlinger-trekvaart.

Raming f 18,000.

Het bestek ligt ter lezing in voornoemd gebouw. Gezegelde formulieren voor inschrijvingsbiljetten zijn tegen betaling van **25 cent** en bestekken tegen betaling van **f 1.-** op het bureau van den Prov. Hoofdingenieur verkrijgbaar.

Voorts zijn nadere inlichtingen te bekomen bij den Hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat te Leeuwarden.

LEEUWARDEN, 11 Januari 1894.

De Commissaris der Koningin in de Provincie Friesland,

VAN HARINXMA THOE SLOOTEN.

Openbare

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ROTTERDAM* zijn voornemens op ***Dinsdag*** den ***6 Februari 1894***, des namiddags te **1** uur, ten Raadhuize alsdaar **aan te besteden:**

Het VERGROOTEN van het POMPSTATION der HYDRAULISCHE INRICHTING op *Feijenoord*.

Bestek, voorwaarden en teekeningen liggen op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Plaatselijke Secretarie* en in het *Stads-Timmerhuis* te *Rotterdam*, en zijn tevens voor **f 1.—** verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE en ZOON, Boekdrukkers *Houttuin* No. 73.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen aan gemeld *Timmerhuis*. De aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Dinsdag* den *30 Januari* 1894, des voormiddags te 11 uur, op het *Handelsterrein* bij de *Binnenhaven*.

De inschrijvingsbiljetten moeten op den dag der aanbesteding vóór des namiddags één uur zijn ingeleverd in eene daarvoor aangewezen gesloten bus, geplaatst ter Gemeente-Secretarie, afdeeling Algemeene Zaken.

Nederlandsche Zuider-

Spoorweg-Maatschappij.

LOKAALSPOORWEG
SITTARD--HEERLEN--HERZOGENRATH.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag 30 Januari 1894**, des voormiddags te **tien** ure, zal door den Directeur in zijn bureau te HEERLEN, (Limburg) openbaar worden aanbesteed:

1o. Bestek No. 9.

Het maken van een GEBOUW voor waterbezorging met WELPUT op het station Nuth.

2o. Bestek No. 11.

Het maken van Grond- en Kunstwerken, het leggen van spoorbaan en wissels, en het uitvoeren van eenige andere werken, ten behoeve van het Nederlandsch gedeelte, lang ongeveer 27 KM.

3o. Bestek No. 12.

Het vervaardigen, leveren en stellen van den ijzeren bovenbouw van spoorwegbruggen.

De bestekken met teekeningen zijn verkrijgbaar tegen toezending van: **f 1.50** voor bestek No. 9; **f 9.—** voor bestek No. 11 en **f 2.—** voor bestek No. 12, aan het Sectie-bureau te Heerlen, alwaar tevens alle gewenschte inlichtingen zullen worden verstrekt.

Dobb's Patent Scoriae Paver Cy.

ROTTERDAM. **Kantoor HERDERSTRAAT 22.**

Levert SCORIAE PAVERS voor Straten en Wegen, ook bijzonder geschikt voor **Fabrieken**. Dit materiaal vormt een zuiver gelijke doch struwe oppervlakte, waarover de zwaarste voertuigen met weinig geraas passeeren.

Bij de Dobb's Patent Scoriae Pavers worden de hollen, die bij de Oude Scoriae Bricks voorkwamen, vermeden.

Rapporten en Attesten van Heeren Gemeente-Architecten worden gaarne verstrekt.

Monsters op aanvrage kosteloos verkrijgbaar.

TROTTOIRBESTRATING.

GEBR. KÖRTING.

Amsterdam. **Damrak 71.**

bevelen zich aan voor levering van

KÖRTING's Patent Universaal Condensers

voor **Scheepsmachines** en **Stationnaire Stoommachines.**

D. R. P. Nº. 58434.

Prospectussen en **Prijsopgaven** op aanvrage ***gratis*** en ***franco.***

W. F. WEIJNTJES,

Spuistraat 263, Amsterdam.

Handel in BOUWARTIKELEN, KOPER- IJZERWAREN,

als: **Sloten, Knieren, Deurkrukken, Handvatten** enz. **Roliniken** van hout, ijzer of staal. **Asphalt Dakpapier, Vloer- en Wandtegels**, enz. enz. Prijzen en Teekeningen op aanvraag.

ASPHALTFABRIEK.

MEIJJES en BOSCH, Wijhe bij Zwolle.

Fabriek van **Asphaltdakpapier, Isoleerplaten, Carbolineum** enz.

☛ Specialiteit: **HOUTCEMENTDAKEN (verbeterd systeem Hünsler), DAKEN** met **DUBBELE ASPHALTBEDEKKING** onder **zes jarige garantie.**

MONSTERS en PRIJSOPGAVEN op aanvrag **gratis** en **franco.**

Zakken en Balen

IN ALLE SOORTEN

F. VELLEKAMP,

Palmgracht 69-71,

AMSTERDAM.

MOLENVANGSTUKKEN.

Iepen-, Esschen-, Linden-, Esdoorn- en **Peerenhout, Rollen, Kammen, Steelen** en een **KRUKAS**, bij G. DE GOEDEREN te *WOERDEN*.

Pelt & Co.

ROTTERDAM. **Glashaven 41.**
's-BOSCH. **Kanaal D—93.**
Handel in alle soorten bouwmaterialen

JOH. A. DE HAART,

IJzerhandel en Machinerieën.

UTRECHT.

The Fredk. Crane Chemical Cie,

Birmingham.

ZAPON. **BRASSOLINE.**

Uitstekende **vernis** ten dienste van KOPERFABRIKANTEN tot vernissen van alle mogelijke ornamenten.

Wordt koud gebruikt, is tegen alle weersgesteldheid bestand en droogt **onmiddelijk.** Wordt geleverd *kleurloos* en in *kleuren*. — Uitsluitend verkrijgbaar bij de *Vertegenwoordigers* en *Depothouders*

H. J. CONTENT & Co.
's-Gravenhage.

Prijscouranten en Prospectussen verkrijgbaar.

Asphalt Dakpapier

evert in uitmuntende en verschillende qualiteiten met alle bijbehooren

Firma Wed. J. W. MELSTER,
ENSCHEDÉ.

F. MUSCHTER.

Bilderdijkstraat No. 83.
AMSTERDAM.

Inrichting voor aanleg van Electrische verlichting. Fabriek van LUCHTDRUKDEUROPENERS, ELECTRISCHE SCHELLEN, TELEPHOONS, BLIKSEMAFLEIDERS en SPREEKBUIZEN.

Ter drukkerij der Vennoots. „Het Vaderland"

29ste JAARGANG. Nº. 4 ZATERDAG, 27 Jan. 1894.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIEN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnummer. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plan . . . . *f* 0.15

EEN LICHTSTRAAL.

„Einen neuen Baustyl zu erfinden, das hat man ja in unseren Zeit öfter versucht, natürlich ohne Erfolg. Ob er sich allmählich herausbilden wird ist nicht vorauszusehen; wünschenswerth wäre es, denn bei der jetzigen Willkür geht nicht allein die Baukunst zu Grunde sondern auch das von der Baukunst abhängige Kunstgewerbe."

Zoo schreef voor ongeveer tien jaren Alwin Schultz in zijn nog steeds zeer lezenswaardig en aangenaam geschreven boekje „Kunst und Kunstgeschichte".

Optimistisch is de opvatting niet, die spreekt uit de bovenaangehaalde woorden. Men kan er overdrijving in vinden, waar sprake is van willekeur, men kan anders denken over de verhouding van de bouwkunst tot de kunstnijverheid, niettemin blijft er een kern van waarheid in, terwijl er, sedert zij geschreven werden, weinig verandering kwam in de toestanden waarop zij doelen.

Het verlangen naar een nieuwe richting, een nieuwe orde van zaken, die in plaats zal treden van de hedendaagsche wanorde, wordt dagelijks sterker, en openbaart zich telkens opnieuw bij elke gelegenheid, waarbij het heden en de toekomst onzer bouwkunst ter sprake komt.

Onze vaak opgehemelde 19de eeuw is nagenoeg geheel voorbijgegaan met zoeken zonder te vinden; zou het nu niet eindelijk tijd worden, dat de vakmannen het ten minste in hoofdzaak eens werden over de richting, waarin voor het vervolg zal worden gewerkt, of zal ook het tegenwoordig geslacht ten minste het begin van die nieuwe orde van zaken niet beleven?

Is de bouwkunst dan geheel een modezaak geworden, overgeleverd aan de grillige fantasie van den dag, wisselend als de baren, of is zij nog voor het meerendeel harer beoefenaren en voor het ontwikkeld deel van het publiek een hooge, ernstige kunst, die zich ontwikkelt volgens natuurlijke wetten, een kunst, die den geest des tijds in zijn ernst en luim in welgekozen vormen afspiegelt en voor het nageslacht bewaart en niet enkel karikaturen voortbrengt of caprices in steen vereeuwigt?

In de uitdrukking „vereeuwigen" schuilt hier misschien eenige overdrijving, maar geldt dit ook waar wij de uitdrukking „wanorde" bezigden?

Het valt ons moeilijk aan te nemen, dat onze 19de eeuw werkelijk zoo grillig, zoo los van zeden, zoo zonder beginselen, zoo arm aan eigen scheppingskracht zou zijn als onze bouwkunst ongetwijfeld zal voorkomen aan den navorscher van later tijden.

Heerscht er dan werkelijk alom zulk een verdeeldheid, zooveel partijzucht als geen ander tijdperk kan aanwijzen?

Wij laten de beantwoording van die vraag over aan den geschiedschrijver der 19de-eeuwsche maatschappij en blijven liever op ons eigen gebied: wat zien wij daar?

Een kleine schaar van degelijke mannen in het vak vergrijsd, in hun richting door allen gerespecteerd, mannen van naam en positie, langs verschillende wegen daartoe gekomen, met voldoening terugziende op een levensarbeid, waaraan zij zich met ernst en liefde wijdden. Daarnevens een aantal geusurpeerde reputaties en dan een langen staart van practici, vaak locale beroemdheden, wel eens door de jongeren ten onrechte geminacht, somtijds slachtoffers van eigen bescheidenheid, doch in geen geval mannen van beteekenis.

Dit zijn de ouderen, die zich nog slechts bij uitzondering mengen in den strijd onzer dagen en hem, ofschoon met gepaste belangstelling, overigens zwijgend aanzien.

Der jongeren aantal is vrij wat grooter, ten minste het deel dat spreekt en van zich laat spreken, een heel natuurlijk verschijnsel trouwens, omdat de positie van 't meerendeel nog weinig beteekent en dus zwijgen

door dik en dan voor hen niet direct noodig is.

Toch onderscheiden wij bij het jonger geslacht er eenigen, die volgens het oordeel van minder gelukkige collega's hebben „geboft" en nu in 't zadel zitten, waar de anderen blij mogen zijn een voet in den stijgbeugel te hebben.

Goed toegeruste strijders zijn er onder die gelukkigen, mannen in de volle kracht hunner ontwikkeling, begaafd, geëerd door ouderen en tijdgenooten.

Daarnevens de eigenlijke tros van het leger, de werkende, studeerende, in alle richtingen zoekende en daarbij vergaderende, verhandelende en redeneerende schaar, de werkbijen van heden, de ouderen der toekomst, de „spes patriae", de mannen van wie wij hopen, dat zij de bouwkunst in de 20e eeuw in eere zullen herstellen, de kring, waarvan de beweging ten goede moet uitgaan, de kring die zich van die roeping langzamerhand bewust begint te worden, getuige de denkbeelden, die wij er nu en dan uit zien voortkomen, de papieren projecten, die daar worden tentoongesteld en een enkele maal ook een product in tastbaar materiaal uitgevoerd, ofschoon de meesten zich tevreden moeten stellen met studiën op 't papier alleen.

Er is leven, roering in dien kring, er is ook werking naar buiten waar te nemen. Daar wordt gepraat en geschreven over richtingen, stroomingen, over tout à l'égout, over impressionisme, over symbolisme, over veel en velerlei wordt er strijd gevoerd, doch laten we het maar bekennen meestal een onvruchtbare strijd, maar al te vaak uitloopende op verbittering en persoonlijke veete. Zoek onze weekbladen slechts na, daar, waar strijdvragen worden behandeld, in vele gevallen moeten de redactiën een einde aan het debat maken, omdat het voor de lezers vervelend wordt; dikwijls ook zijn de strijders zelf verstandig genoeg, de ruzie niet tot het einde toe te voeren, maar op een zeker oogenblik, basta te zeggen, wel verre van zich overtuigd te verklaren, doch veelal weder staande op het punt, vanwaar zij uitgingen.

Van een broederlijk de handen ineenslaan, om gezamenlijk een gemeenschappelijken vijand te gaan bevechten of met vereende krachten te gaan streven naar de oplossing eener brandende quaestie, werden wij na zulk een strijd nimmer iets gewaar.

Of is er geen vijand soms, stroopende op ons gebied en zijn er geen belangrijke quaestiën, waarvan gezegd mag worden, dat een afdoende behandeling met den dag noodzakelijker wordt?

Wie onzer verfoeit niet het welig opschietend onkruid, dat de gezonde ontwikkeling onzer bouwkunst belemmert, de steeds bloeiende speculatiebouw in zijn verschillende vormen? Wie onzer is tevreden over de taktiek onzer Regeering in zake bouwkunst? Wie onzer zal beweren, dat niet ons bouwkunstonderwijs, ons aanbestedingssysteem, onze bouwverordeningen en een reeks van andere zaken dringend herziening en hervorming naar de eischen des tijds noodig hebben?

Maar hoeveel er op te noemen zou zijn, dat ons dagelijks ergernis geeft omdat wij er individueel machteloos tegenover staan, onze grootste vijand is de onderlinge verdeeldheid, die in de republiek onzer bouwkunst onbetwijfelbaar dezelfde gevolgen moet hebben als in den burgerlijken staat; in de eerste plaats, de geschiedenis leert het ons, stilstand, dat is achteruitgang in de zaken, en daarna een langzamen doch zekeren ondergang.

Juister nog dan van „der jetzigen Willkür" zou men dus van de tegenwoordige verdeeldheid kunnen spreken, tengevolge waarvan de bouwkunst te gronde zou moeten gaan.

Dit zal evenwel weinig afdoen aan een verwijt van ongemotiveerd pessimisme, dat ook deze bewering nog zal kunnen treffen.

Men vergunne ons evenwel hier ter plaatse, om van de gewoonlijk lang niet malsche en ook meestal niet door de ware gezindheid ingegeven critieken van uitgevoerde bouwwerken niet te spreken, een paar voorbeelden uit de laatste jaren aan te halen, die nogal kenschetsend voor den toestand zijn en slechts even te herinneren aan het artikel „klassicisme of rationalisme" van den heer Weve in 't „Bouwkundig Weekblad", jaargang 1890, en het artikel „Stroomingen" van den heer Evers, in den jaargang 1891 van hetzelfde blad, en aan de onverkwikkelijke wending, die de strijd over de door genoemde heeren voorgedragen stellingen al spoedig heeft genomen, tengevolge waarvan het nuttig effect van veel arbeid gereedelijk tot nul herleid werd.

En wat geeft het feit ons niet te denken, dat nauwlijks Berlage het laatste woord van zijne lezing „impressionisme" heeft uitgesproken, of er verschijnt een artikel, waarin een ander broeder met het symbolisme komt aandragen als richtsnoer voor de toekomst (1).

Zagen wij sommigen over Berlage's impressionisme al een bedenkelijk gezicht trekken, wij hoorden dezelfde personen na lezing van het artikel van den symbolist de verzuchting slaken: „de Hemel beware ons voor een dergelijk symbolisme! neen, dan nog maar liever het impressionisme, als wij dat dan, na alles wat onze tijd ons reeds te verorberen voorzette, ook nog moeten slikken. Als wij dan daarmede maar door den zuren appel hebben heengebeten, als we dan onze veertigjarige zwerftocht door de woestijn maar hebben volbracht en 't beloofde land eindelijk aan den horizon mogen zien opdoemen, als we daarmede dan maar voor goed van al die „ismen" af zijn."

Zijn niet velen onzer, zijn niet vooral vele jongeren en jongsten gelijk aan de zwervers in de woestijn, uitgeleid uit het diensthuis der traditie, door een of anderen Mozes, die evenwel vergat hun wetten te geven?

Of wel aan die Atheensche jongelingen in den doolhof van Creta, overgeleverd aan den Minotaurus, hier het „isme", dat veelvormig monster, dat op den loer ligt en zich meester maakt van elke gezonde kiem, elke vruchtbelovend denkbeeld, om er door een slag met zijn vergiftigen klauw alle leven aan te ontnemen. Ja, doolhof, dat is het juiste woord, dat den toestand kenschetst, een netwerk van dwaalwegen, waarin de rechte weg niet te vinden is, zonder een betrouwbaren leiddraad.

Zelfs een Theseus ware dit niet gelukt zonder den draad van Ariadne, maar welke Ariadne spint voor ons den draad?

Onze Rijksbouwmeester Peters heeft ons voor weinige weken in de inleiding tot zijne kunstbeschouwing nogmaals een wenk gegeven, waaruit wij wel mogen opmaken, dat het volgens zijne meening de Muze der geschiedenis moet zijn.

Mocht het eens spoedig blijken, dat die wenk werkelijk ernstig ter harte genomen is, mocht het groote werk, de samenstelling eener geschiedenis onzer vaderlandsche bouwkunst eens met energie worden aangevat en met volharding ten einde gebracht, mocht het goede voorbeeld van den heer Peters nu eens, wat te zelden voorkomt, navolging vinden, het zou zeker niet alleen voor hem een groote voldoening wezen, maar een weldaad voor de Nederlandsche bouwkunst en hare beoefenaars.

Zouden we van zijn initiatief mogen getuigen: „het daghet in het (Noord)oosten?"

Wij willen het hopen, al verwachten wij ook niet, dat het daglicht zoo aanstonds zal doorbreken; daartoe is de hemel nog te veel bezet met donkere wolken in den vorm van allerlei bezwaren, die, eenmaal weggevaagd, zeer zeker nog door een reeks van andere zullen worden gevolgd.

Die wolken willen wij bij een volgende gelegenheid eens nader observeeren.

(1) En welke indruk maakt ook weder de wijze, waarop de heer Evers in een der laatste nommers van *Architectura* wordt uitgedaagd?

REGENSBURG.

Een stad als Regensburg, die nog verscheidene vroeg-Romaansche kerken bezit; die een kathedraal heeft welke heel wat interessanter is dan de Keulsche dom; waar men nog een goed deel van de middeleeuwsche versterkingswerken kan vinden; welker raadhuis zich nog bijna geheel in zijn oorspronkelijken toestand bevindt; zulk een stad is zeker een bezoek waardig.

Reeds dadelijk wordt men getroffen door het netwerk van nauwe straten, die met veldkeien geplaveid zijn en de vreemdste namen dragen. Zoo heet een steeg, die nauwlijks honderd schreden lang is „Gässchen ohne End." Verder vonden wij een Zichtgasse, een Humdsumkehr, een Eck zum Faulen Schinken, terwijl op andere bordjes Fröhliche Türckenstrasse, Zur schönen Gelegenheit, Hinter der Flasche en Rother Herzfleck te lezen stond.

Verscheidene van de oudste kerken der stad zijn in de 17e en 18e eeuw naar den toenmaligen kunstsmaak veranderd, bv. de Niedermünster, in 1152 begonnen, de Alte Kapelle, welke reeds in 875 in wezen was en de Obermünster, van 1010 dagteekenend. Al zullen puristen zich ergeren over de wijze, waarop de kunstenaars uit den Baroktijd met deze Romaansche monumenten hebben omgesprongen, ons moet de bekentenis van het hart, dat wij in die combinatie van middeleeuwen en later Renaissance iets zeer pikants vonden. Wij zouden het betreuren, indien de stucversieringen uit de interieurs werden verwijderd en de een of andere Baurath of Professor aan het restaureeren ging. In de laatstgenoemde kerk vertoont men een Byzantijnsch Mariabeeld, dat in 950 op Gethsemane gevonden moet zijn, en tevens een portret van de H. Maagd door den evangelist Lucas, aan welks authenthiciteit evenwel bij kunstgeleerden eenige twijfel bestaat.

Doch zelfs uit nog veel vroegeren tijd bezit Regensburg overblijfselen. Nabij het Oostenthor bevinden zich fragmenten van Romeinsche baden uit den tijd van Keizer Domitianus; nabij de kathedraal ziet men nog gedeelten van de Porta Praetoria, o. a. den poortboog uit 13 reusachtige steenen samengesteld en een verdedigingstoren daarnaast, alles overblijfselen van het aloude Castra Regina, dat later Reginaburg of Regensburg werd. Ook de zoogenaamde Heidenthurm is een overblijfsel uit den Romeinschen tijd.

De kathedraal, aan St. Pieter toegewijd, is wel niet zoo groot als die van Keulen, Straatsburg of Ulm, doch in vele opzichten wel zoo belangwekkend. Zij werd in 1275 door Bisschop Leo von Thundorf begonnen, doch het duurde drie eeuwen, voor zij voleindigd was, en ook toen nog bleven de westelijke torens onvoltooid. Eerst in onzen tijd werden deze torens, die aan die te Keulen herinneren, doch van betere verhoudingen zijn, voltooid.

De plattegrond der kerk is echt Duitsch, en overtreft wat oorspronkelijkheid aangaat, den Keulschen, die geheel naar Amiens gevolgd is. Drie schepen, van ongeveer gelijke breedte, eindigen ieder in een koorpolygoon. Eigenaardig is het, dat, ofschoon eerst in 1534 de bouw gestaakt werd, toch al de achtereenvolgende bouwmeesters zich trouw aan het eerste project gehouden hebben en alleen in de details van hunne vindingrijkheid deden blijken. Zelden zal men dan ook een kerkgebouw zien, dat een zoo harmonischen indruk maakt als dit. Bijzonder eigenaardig is het westelijk portiek, dat een driehoekigen plattegrond vertoont; een pijler is gebouwd op de treden van de trappen, die toegang tot het gebouw geven, en deze schraagt de portiek-overhuiving.

De gebrande glazen uit de 14e en 15e eeuw zijn zeer bezienswaardig; vooral dat in het koor, St. Walburg voorstellende, verdient de aandacht. Talrijke grafmonumenten versieren wanden en pijlers; in het midden van het schip is de kunstvolle tombe van bisschop Philips, die zijn broeder, hertog Maximiliaan I, in 1598 deed vervaardigen. Men ziet daar 's bisschops knielend beeld, levensgroot in brons uitgevoerd.

Ongewoon is de wijze, waarop de zijkapellen zijn geordonneerd; zij zijn binnen de kerk gebouwd en worden door op zuilen rustende overhuivingen afgedekt. In den zuidelijken beuk is een put, die, 18 M. diep gegraven, zeer goed water geeft. Ook deze put is van een overhuiving in laat-Gothischen trant voorzien, en met figuren, Christus en de Samaritaansche vrouw voorstellende, versierd. Wolfgang Roritzer vervaardigde haar in 1501. Dezelfde kunstenaar maakte ook het Sacramentshuisje naast het altaar, dat kleiner, doch even fraai is als het beroemde werk van Adam Krafft te Neurenberg. Het altaar is in Barokstijl, niet bijzonder interessant, doch geheel van zilver.

In de sacristie ziet men vele belangrijke kerksieraden uit vroeger tijden. Een miskelk moet nog uit de tiende eeuw afkomstig zijn, wat echter alleen betrekking kan hebben op het bovendeel, daar de voet een 14e-eeuwsch karakter draagt. Romaansche draagkruizen in filigraanwerk, een relikwiekas met email van Limoges, prachtige Spaansche en Brusselsche kantwerken, misgewaden en antependia, bisschopsmyters, alles met kostbare borduurwerken en edelgesteenten versierd, trekken zeker de aandacht van den kunstlievenden bezoeker.

Aan de noordzijde van de kerk staat de zoogenaamde Eselsthurm, die een schroefvormig oploopend hellend vlak bevat, waarlangs de ezels bij den bouw der kerk de materialen omhoog brachten. De kloostergang, die uit de middeleeuwen dagteekent, doch hier en daar ook Renaissance-motieven vertoont, loopt om een plein, waarop twee gebouwen staan, en wel de Alte dom, of Stephans-kapelle en de Allerheiligenkapelle. Het eerste is een kleine basiliek met een galerij aan de westzijde, die door korte Romaansche zuilen gedragen wordt. Aan iedere zijde zijn in de dikke muren 10 nissen uitgespaard, waarin zich kleine rondboogvensters bevinden. In een diepere nis aan de oostzijde staat het altaar, een vierkant blok met kleine arcades. Dit bouwwerk moet reeds in 994 voltooid zijn geweest. De Allerheiligenkapelle werd in 1160 boven het graf van bisschop Hartwich gebouwd. Haar plan is een kwadraat, met drie halfcirkelvormige absiden aan even zooveel zijden, terwijl de ingang, die naar de kloostergang leidt, aan de vierde zijde is gemaakt. Het middendeel eindigt in een lagen achtkanten koepel. De vormen zijn die van de ontwikkelde Romaansche architectuur.

Van de geestelijke gestichten van Regensburg was de benedictijner abdij van St. Emmeran de belangrijkste. In 652 werd zij door Theodo IV van Beieren gesticht tot een zoen voor den moord, die door 's vorsten zoon, doch bij vergissing, op den H. Emmeran gepleegd was. Karel de Groote schonk het klooster vele goederen, en abt Zawibald werd in 761 de eerste bisschop van Regensburg. De hoofdingang van het klooster, die in laat-Romaanschen stijl gebouwd is, wordt thans niet meer gebruikt, en velen der gebouwen zijn nog slechts ruïnen. Achter den hoofdtoegang is een grasveld, met een arcade eromheen en een toren van 1575. In dit grasveld, schilderachtig in hun wanorde, ziet men de graven van abten en kloosterlingen, en ook een oude steenen zetel, waarop Keizer Hendrik II naar men wil zou hebben uitgerust. De kerk heeft twee koornissen; die aan de oostzijde is halfcirkelvormig, die aan de westzijde quadratisch. Onder dit laatste koor, dat zich boven den kerkvloer verheft, is een krypta waar St. Wolfgang begraven ligt. De zoldering is van hout en met schilderwerk versierd. Het overige van de kerk is in de 18e eeuw naar den smaak des tijds versierd; de stucwerken maken een zeer eigenaardig effect. Verscheidene graftombes, uit alle tijdperken van de 10e tot de 16e eeuw zijn daar te zien. Een dezer graftomben is een Oud-Romeinsche sarcophaag, waarin zekere Aurelia begraven is geweest, doch waarin zich thans een vrouwelijke heilige uit den tijd van St. Ramwold moet bevinden.

Onder de kerksieraden noemen wij een zilveren relikiekas van 1423, twee Romaansche candelabres van brons en een ivoren ciborium.

Een veel belangwekkender gebouw is de St. Jacobs- of Schottenkerk, een basiliek, die in vele opzichten overeenkomt met de gelijknamige kerk te Bamberg. Zij werd in 1180 voltooid. Boven het middenschip ziet men een houten zoldering; de zijbeuken zijn overwelfd. De zuilen tusschen de beuken hebben kapiteelen, die met allerlei mensch- en dierfiguren geornerd zijn. Moderne fresco's versieren de wanden. Het ingangportaal bevindt zich aan de noordzijde van het gebouw en prijkt met rijk beeldhouwwerk, dat de zege van het geloof over het heidendom verzinnelijkt. In het midden houdt Christus het boek des levens; ter wederzijden ziet men telkens zes apostelen, uitgaande om het evangelie te verkondigen. Daarboven ziet men acht kerkvaders als zoovele zuilen van den tempel des geloofs, en nog hooger de H. Bonifacius met twee zijner gezellen, die Duitschland bekeeren gaan. Lager is de kerk voorgesteld als een vrouw met een vischstaart, waardoor symbolisch wordt uitgedrukt dat, gelijk een visch slechts in helder water kan leven, ook het geloof slechts in reinheid bestaan kan. De opstanding wordt verbeeld door Jonas, uit den walvisch komende; een leeuw, die een wild dier verscheurt, verzinnelijkt Christus, die zijn vijanden overwint. Lager ziet men de gelukzaligen, die de ongeloovigen in de gedaante van draken, honden en varkens, met voeten treden.

(Wordt vervolgd.)

BRUG OVER HET ZWARTEWATER.

Het Gemeentebestuur van Hasselt heeft het voornemen het Zwartewater te overbruggen en tracht aanbiedingen van deskundigen te bekomen voor het maken van het ontwerp en het houden van toezicht op de uitvoering.

Genoemd bestuur volgt niet den gebruikelijken weg door een deskundige te benoemen, maar neemt zijne toevlucht tot eene oproeping in de dagbladen. Die advertentie is van den volgenden inhoud:

BRUGBOUW.

Het Gemeentebestuur van Hasselt (Overijsel) is voornemens een NIEUWE BRUG te leggen over het Zwartewater, waarvan de kosten voorloopig zijn geraamd op ongeveer 66.000 gulden.

Deskundigen, genegen zich te belasten met het maken van voor dit werk benoodigde teekeningen en bestekken, alsmede met het houden van toezicht bij het uit te voeren werk, worden verzocht hun aanbiedingen hiertoe op gezegeld papier in te zenden aan den Burgemeester vóór 18 Januari 1894.

Inlichtingen zijn te verkrijgen op de Gemeentesecretarie.

HASSELT, 2 Januari 1894.

Burgemeester en Wethouders van Hasselt.
J. L. VAN NAHUIJS, *Burg.*
P. VAN ASSEN, *Secr.*

Al wordt op deze wijze wellicht een ontwerp voor weinig geld verkregen, verdient de handeling van het Gemeentebestuur naar onze bescheiden meening afkeuring.

Wij hebben gemeend van het hovenstaande melding te moeten maken, al is de termijn voor het deelnemen aan deze concurrentie reeds verstreken.

PRIJSVRAAG VAN AMSTELS BOUWKRING.

In een vergadering, gehouden den 18den Maart 1891, besloot de Vereeniging *„Amstels Bouwkring"* ook haar aandacht te schenken aan punt 4 van art. 3 van haar program: „het verspreiden van geschriften in den geest der vereeniging".

In de eerste plaats vestigde de Vereeniging haar aandacht op de arbeidswetgeving en daar over dit punt de gevoelens uiteen liepen, stelde het bestuur voor een prijsvraag uit te schrijven, in welker beantwoording zou moeten worden aangegeven, welke bepalingen speciaal met het oog op het bouwvak, in een wetgeving op den arbeid zouden moeten worden opgenomen. De ingekomen antwoorden voldeden echter niet aan de eischen van de jury en daarom heeft de vereeniging opnieuw een prijsvraag uitgeschreven over:

„Het ontwerpen en inrichten van wetsbepalingen betreffende den arbeid en de verhouding tusschen patroon en werkman, in het bijzonder met betrekking tot de bouwvakken".

De Vereeniging heeft met deze prijsvraag het oog:

zoowel op een wettelijke regeling van het arbeidscontract, omvattende de wederzijdsche rechten en verplichtingen,

als op het al dan niet wenschelijke van wetsbepalingen omtrent:

1°. vakopleiding van ambachtslieden;

2°. verbod of beperking van arbeid, in verband met leeftijd en geslacht;

3°. maximum arbeidsduur ook voor volwassen mannelijke werklieden;

4°. minimum-loon en uitbetaling der loonen;

5°. verzekering der werklieden tegen ziekte, ongelukken, invaliditeit en werkloosheid;

6°. gezondheids- en veiligheidsmaatregelen;

7°. kamers van arbeid.

Tevens wenscht zij gelet te hebben op de verhouding tusschen aanbesteder, architect, aannemer en onderaannemer.

Terwijl zij eenerzijds vrijheid laat om de opgesomde onderwerpen met andere te vermeerderen, stelt zij anderzijds niet den eisch, dat de antwoorden al de

opgenoemde moeten omvatten, om voor bekroning in aanmerking te komen. Te dezen opzichte behoudt zij slechts aan de Jury het recht voor, om in verband hiermede prijs en premiën gedeeltelijk toe te kennen. Doch overigens zal grooter waarde worden gehecht aan een grondige behandeling en toelichting (ook met mededeelingen omtrent regeling en ervaring in andere landen) van enkele onderwerpen, dan aan een minder degelijke behandeling van alle te zamen.

Voor het beste der eene bekroning waardig gekeurde antwoorden wordt uitgeloofd een prijs van *f* 1000, voor het daaropvolgende eene eerste premie van *f* 300 en voor het daaropvolgende een premie van *f* 200, terwijl deze prijzen, in de verhouding van *f* 1000, *f* 300 en *f* 20 zullen worden verhoogd uit het bedrag dat eventueel door zustervereenigingen zal beschikbaar worden gesteld.

De Jury heeft het recht den prijs en de premiën te splitsen of slechts gedeeltelijk toe te kennen.

De Jury zal bestaan uit de heeren: Mr. A. Kerdijk, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te 's-Gravenhage; Mr. J. A. Levy, idem, te Amsterdam; Mr. L. H. Kuhn Jr., advocaat te Amsterdam; prof. Mr. B. H. Pekelharing, hoogleeraar te Delft; J. C. van Marken, fabrikant idem; Mr. M. W. F. Treub, lid van den Gemeenteraad te Amsterdam; J. A. Schuurman, directeur der Publieke Werken idem; F. J. Nieuwenhuis, architect te Utrecht; P. H. Berlage, idem te Amsterdam; D. Schut, aannemer, idem; J. F. Staal, idem idem; S. J. Buré, schilder idem; G. van Heerde, smid idem; B. H. Heldt, voorzitter van het *Ned. Werklieden-Verbond* te 's-Gravenhage; K. Kater, voorz. van *Patrimonium* te Amsterdam; W. C. J. Passtoors, voorzitter van den *Ned. R. K. Volksbond*, idem; Dr. H. F. R. Hubrecht, lid van de Kamer van Koophandel en Fabrieken, idem; M. E. Jonker, idem idem.

Antwoorden worden vrachtvrij ingewacht, uiterlijk tot en met 30 Juni 1894, aan het adres van den heer B. van Buuren, voorzitter der Vereeniging.

DE STADSGEHOORZAAL TE LEIDEN.

De aannemers van den bouw der nieuwe Gehoorzaal te Leiden hebben zich tot den Gemeenteraad gewend met verzoek het besluit van 14 December jl. in te trekken, waarbij B. en W. worden uitgenoodigd „hun geene leveranties voor de gemeente te gunnen, „noch middellijk noch onmiddellijk, noch onderhands „noch bij openbare aanbesteding".

In de zitting van Donderdag jl., den 25ste dezer, kwam dit adres ter tafel. De waarnemende Voorzitter, de wethouder Juta, stelde voor dit stuk voor kennisgeving aan te nemen omreden B. en W. het niet noodig achtten op de lijdensgeschiedenis der Stadszaal terug te komen en een nader onderzoek onnoodig voorkwam, daar het rapport van deskundigen bij den Raad was ingekomen en een onderwerp van bespreking had uitgemaakt.

Een der leden van den Gemeenteraad wenschte het adres, ten fine van advies, in handen te stellen van B. en W., waarop de wethouder van fabrikage in het midden bracht, dat het onderzoek van eene nieuwe commissie tot niets zou leiden, te meer daar de noodig geoordeelde voorzieningen grootendeels aangebracht en zoo goed als gereed zijn. Dit nam niet weg, dat een ander lid het voorstel tot nader onderzoek ondersteunde, ook met het oog op de zware beschuldigingen, die in het adres tegen den vorigen architect zijn uitgebracht en waartegen deze in de gelegenheid moet worden gesteld zich te verantwoorden.

Na discussie werd met 14 tegen 7 stemmen besloten het adres te stellen in handen van B. en W. om advies.

De aannemers hebben aan hun adres de meest mogelijke publiciteit gegeven en het komt ons voor dat dit niet stilzwijgend kan worden ter zijde gelegd. Ten einde de zaak afdoende te regelen, zou eene commissie van buiten de zaak staande en onpartijdige bouwkundigen moeten worden benoemd in voege als dit voor eene expertise gebruikelijk is.

„MORLEY."

(Ingezonden.)

Aan den anonymen schrijver van het artikel „Bergsteen," voorkomende in *De Opmerker* van 30 December ll. wenschte ik eenige inlichtingen te verschaffen, niet twijfelende of deze zullen hem na grondig onderzoek meer met het gebruik van de Morleysteen verzoenen.

In de eerste plaats wil ik hem opmerken, dat ik de eenige agent ben van de Morleysteen.

Dat een bergsteensoort op oordeelkundige wijze moet aangewend worden is zonder twijfel, doch dit is ook met alle bouwmaterialen het geval.

Dat echter de Morleysteen zeer goed aan de regenzijde van een gebouw en voor plinten, lijstwerken, pinacles, gevelafdekkingen, balkonplaten, beeldhouwwerk kan worden toegepast, bewijzen de gebouwen die de heer J. Verheul Dz., architect te Rotterdam, vermeld heeft in zijn artikel dd. 7 Oct. ll. in 't *Bouwkundig Weekblad* en ik verzoek den anonymen schrijver beleefdelijk, dat artikel met aandacht te willen nalezen.

Balkonplaten van gebouwen op de Place du Congrès te Brussel, die zonder zink- of loodafdekkingen sedert pl. m. 15 jaren alle weer- en windgesteldheid volkomen hebben doorstaan, bewijzen verder de deugdzaamheid van de Morleysteen.

Nog zouden tal van gebouwen kunnen worden aangetoond, waaraan de Morleysteen is verwerkt en evenmin als aan de beschrevene gebouwen is daarbij eenig spoor van verweren of vergaan aan te wijzen; alle profielen, kanten enz. zijn nog scherp, als waren de stukken kort geleden gesteld.

Ik vertrouw dat hierdoor de deugdzaamheid van de Morleysteen genoeg bewezen is en dat daarin de verklaring ligt, waarom deze steensoort veel in Nederland wordt ingevoerd.

Een artikel, hoe goed en hoe deugdzaam het ook zij, kan men niet in den handel brengen met thuis te blijven of met het niet bekend te maken; ter wille van de non-faire concurrentie en jalousie de métier behoort activiteit, zooals dit iedereen genoegzaam bekend is.

Ik begrijp niet dat de schrijver er bezwaar in ziet, dat de Morleysteen in drie graden van hardheid voorkomt; een vakman moet al weinig ervaring hebben, indien hij uit de drie monsters de zachte soort niet kan onderscheiden van de hardere soorten.

Ieder vakman, die iets ervaring heeft van steenen, weet zeer goed, dat juist het voorkomen in drie graden van hardheid voor de uitstekende hoedanigheid van de Morleysteen pleit en dat dit van zeer groote waarde is, aangezien juist hierin de reden ligt, waarom die steen voor allerlei soort van werk dienstig is, hetgeen bij andere steensoorten hoegenaamd niet te vinden is.

Bij de bewezen deugdzaamheid van de Morleysteen komt nog hare gelijkmatigheid van kleur en de zuiverheid, want uit welke steensoort kan men

platen van 8.00 × 2.50 × 0.30 M. klooven? Zulks pleit ook voor de sterkte van de steen.

Wat het bekomen van een onooglijk aanzien aangaat — waarmede schrijver het vuilworden bedoelt — welnu, daartoe kunnen voorbeelden worden aangehaald van hardsteen, als plinten, lijsten, gevelafdekkingen, zelfs vlak werk voor gevelbekleeding, die, wat ooglijkheid betreft, niet in de schaduw kunnen staan van werken uit Morleysteen vervaardigd; de bewijzen daarvoor zijn aanwezig aan bestaande gebouwen van jaren herwaarts.

Beleefd noodig ik den schrijver uit, vermelde gebouwen eens te gaan zien en ik ben er zeker van dat hij tot andere gedachten zal komen.

Met hem ben ik dan ook benieuwd hoe de afdeelingen der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst de haar gestelde vraag zullen beantwoorden.

Geschiedt die beantwoording zonder parti-pris, dan zal zij voor de beoefenaars der bouwkunst bewijzen, waarom deze steensoort in Nederland veel gebruikt wordt.

Indien de Maatschappij, naar ik althans vermeen, ten doel heeft de bouwkunst te bevorderen, dus onpartijdig of als zoodanig te handelen heeft, klinkt het echter zeer vreemd en blijft het voor de meesten een raadsel, waarom de gestelde vraag niet in 't algemeen gedaan is en waarom juist uitsluitend de Morleysteen ter beoordeeling is uitgepikt, terwijl witte steensoorten, die eveneens in Nederland gebruikt worden, als zoodanig moeten onaangeroerd blijven.

ARMAND VAN WYLICK.

Brussel.

PRIJSVRAGEN.

TEMPERING DER GOLFBEWEGING BIJ STORMVLOEDEN DOOR OLIE, TER BESCHERMING DER ZEEWERINGEN.

Gedeputeerde Staten van Groningen hebben de volgende prijsvraag uitgeschreven:

Op welke wijze kan elk ogenblik bij stormweder en hooge vloeden, zoowel bij nacht als bij dag eene voor het temperen der golfbeweging voortdurend genoegzame hoeveelheid olie op 100 à 150 meter buiten den teen van een bedreigden zeedijk gebracht worden, zonder dat daartoe moeilijk te verrichten, langwijlige en tijdroovende voorbereidingen of werkzaamheden noodig zijn. De olietoevoer zal voor elke 250 M. lengte moeten kunnen geschieden tot eene hoeveelheid van minstens 5 liter per 15 minuten en naar verkiezing van een halven liter tot de maximum-hoeveelheid moeten geregeld kunnen worden.

Het antwoord moet omvatten eene zakelijke beschrijving van het middel of de inrichting, door duidelijke teekeningen toegelicht en eene raming der kosten van aanleg en bediening over 1000 M. lengte.

Voor het beste aan de eischen voldoend en der bekroning waardig gekeurd antwoord, wordt uitgeloofd eene som van f 500.

De antwoorden op deze prijsvraag moeten aan het adres van Gedeputeerde Staten vrachtvrij worden ingezonden voor of op 1 Mei 1894.

De stukken moeten gemerkt zijn met een motto of ander herkenningsteeken; zij moeten vergezeld gaan van een verzegelden naambrief, waarin vermeld de naam en woonplaats van den inzender en op welks buitenzijde het motto of herkenningsteeken is aangegeven.

De stukken moeten door eene andere hand dan die van den inzender geschreven zijn.

Voorts moet bij de inzending der antwoorden worden opgegeven het adres van een niet naar de bekroning medediugenden persoon, ten einde desverlangd door diens tusschenkomst inlichtingen te kunnen vragen en bekomen en zoo noodig met de mededingenden in correspondentie te kunnen treden.

De beoordeeling der antwoorden blijft voorbehouden aan Gedeputeerde Staten, den Hoofd-ingenieur van den Provincialen Waterstaat gehoord.

Gedeputeerde Staten behouden zich de bevoegdheid voor om, wanneer naar hun oordeel geen der antwoorden aan de gestelde eischen voldoet en daarom geene bekroning kan worden waardig gekeurd, gedeelten der som toe te kennen aan hen wier antwoorden het beste zijn. In dat geval zoowel als ingeval van bekroning worden de antwoorden het eigendom van de provincie.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Vergadering van Maandag 22 Januari 1894.

Deze algemeene vergadering, in het Nut gehouden, werd door ongesteldheid van den Voorzitter, door den Vice-voorzitter, den heer J. Muller, gepresideerd.

Er werden getuigschriften en eene medaille uitgereikt aan de bekroonden van de prijsvraag voor eene reeks gevelontwerpen voor een groep burgerwoonhuizen. Aan den heer J. van Wijngaarden werd als 2e bekroonde de bronzen medaille met getuigschrift, en aan den heer P. Hooijkaas Jr., als 3e bekroonde, het getuigschrift der Vereeniging uitgereikt.

Alsnu waren aan de orde de verslagen van penningmeester, secretarissen en commissiën, waaruit bleek, dat de Vereeniging zich in voortdurenden bloei en belangstelling mag verheugen; het aantal leden is geklommen tot 145, terwijl een batig saldo van pl. m. f 187, met eene sociëteit, die meer en meer leden tot zich trekt, de zekerheid geven, dat men met vertrouwen de toekomst kan tegemoet gaan.

In plaats van de aftredende bestuursleden, de heeren J. Muller en T. L. Kanters, werden gekozen de heeren J. Verheul Dzn. en M. Brinkman, terwijl voor twee leden in de sociëteit werden gekozen de heeren T. Krijgsman en A. Millenaar. Nog werd in de commissie van het plaatwerk herkozen de Voorzitter, de heer Henri Evers. Eindelijk werd voor de vacature van den heer C. J. Struijk, 1e-secretaris der Vereeniging (welke wegens drukke bezigheden deze functie niet meer kan waarnemen) gekozen de 2e-secretaris, de heer B. Th. Kraaijvanger.

De Vice-voorzitter nam nu het woord, om namens de Vereeniging den heer Struijk te bedanken voor alles wat hij als 1e-secretaris voor de Vereeniging gedaan heeft en dat op eene wijze en met eene nauwgezetheid boven allen lof verheven. Spreker zegt, dat de Vereeniging voornamelijk aan dien rusteloozen ijver en die toewijding te danken heeft den enormen bloei en vooruitgang van de laatste jaren.

De heer Struijk blijft als 1e commissaris zitting hebben in het bestuur; hij dankte met enkele woorden voor het gesprokene, terwijl hij zeide dat het hem speet wegens drukke ambtsbezigheden zijne functie te moeten neerleggen, welke hij zooveel jaren met liefde en toewijding had waargenomen.

Alsnu werd op voorstel van het bestuur met algemeene stemmen besloten om mede te werken aan de uitgave van het plaatwerk, uit te geven vanwege de Maatschappij ter bevordering der Bouwkunst, terwijl de bestaande overeenkomst met [illegible] te Amsterdam blijft gehandhaafd.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

AFDEELING ARNHEM.

Vergadering van Woensdag 24 Januari 1894.

In deze vergadering vond allereerst eene bespreking plaats over het nut van de hier-ter-stede opgerichte vereeniging „Algemeen belang," die zich ten doel stelt het stichten van arbeiderswoningen in alle deelen van de stad, en o. a. in de statuten heeft bepaald dat den aandeelhouders nooit meer dan 3½% rente mag worden uitgekeerd, en dat bij eventueele liquidatie alle eigendommen aan de gemeente Arnhem komen. Met algemeene stemmen werd besloten een schrijven te richten aan het bestuur van die Vereeniging om sympathie te betuigen met het plan.

Als lid werd aangenomen de heer J. G. van den Berg, buitengewoon opzichter bij de gemeentewerken.

Het lid A. R. Freem, als rapporteur over de door de Maatschappij gestelde vragen III, V en VI bracht hierover verslag uit.

Omtrent vraag III is de conclusie, dat hier-te-lande niets wordt gedaan om den bewoners van bovenhuizen een veilig ontkomen bij brand te verzekeren.

Wat vraag V betreft, werd medegedeeld dat in vele gevallen het gebruik van te weinig zand en de krimping van de specie oorzaak zijn van het ontstaan van scheuren, maar dat ook over het algemeen in Nederland de vloeren van portland-cement veel slechter worden gemaakt dan bij onze zuidelijke buren.

Over vraag VI deelde spreker mede dat de ondervinding met parquet-tapis bewezen heeft, dat deze uitvinding niet doelmatig is.

Door het lid J. Persijn Jr. werd vraag VIII behandeld en, na eene inleidende beschouwing over het ontstaan van champignon, mededeeling gedaan van verschillende middelen om het ontstaan daarvan te voorkomen. De vaak zoo geprezen platte lang onder de ribben is spreker gebleken niet steekhoudend te zijn. Beter is eene melange van zuiver zand en keukenzout of het prepareeren der vloerdelen en ribben door uitstoomen; kyaniseeren is ook aan te bevelen.

De vorige spreker, die gemeend had dat ook aan hem de beantwoording van vraag VIII was opgedragen, gaf daarvan mede een verslag. De rapporten zullen worden opgezonden aan het Hoofdbestuur.

Vervolgens werden de antwoorden op de in 1892 door de Maatschappij uitgeschreven prijsvragen bezichtigd.

Door het lid Traanboer werd eene circulaire voorgelezen, door een hier-ter-stede wonende bouwkundige verspreid, die algemeen den lachlust der leden opwekte. De algemeene indruk was deze, dat de strijd om het bestaan menig mensch tot dwaasheden brengt.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. Bij Koninklijk besluit is eene commissie ingesteld tot het houden van een vergelijkend onderzoek van candidaten dingende naar het getuigschrift van voldoend afgelegd examen voor opzichter van 's Rijks waterstaat, bestaande uit de heeren:

I. M. F. Wellan, inspecteur van den Rijkswaterstaat, tevens voorzitter;

H. E. de Bruyn, hoofdingenieur der 1e klasse van den Rijkswaterstaat te 's-Gravenhage;

E. R. van Nes van Meerkerk, ingenieur der 1e klasse van den Rijkswaterstaat te 's-Gravenhage;

W. C. Metzelaar, ingenieur-architect voor de gevangenissen en rechtsgebouwen te 's-Gravenhage;

K. E. van Rijsinge, hoofd eener openbare school te 's-Gravenhage, en

Jhr. F. L. Ortt, ingenieur der 3e klasse van den Rijkswaterstaat te Brielle.

— Bij Koninklijk besluit is benoemd tot regeerings-commissaris voor de dit jaar te Antwerpen te houden wereldtentoonstelling van schoone kunsten, de kunstschilder Willy Martens alhier.

— De Ned. Maatschappij ter bevordering van nijverheid heeft — zooals reeds vroeger werd medegedeeld — een prijsvraag uitgeschreven omtrent een aanwijzing van de middelen, die dienen kunnen om arbeidsvermogen door windmolens te verkrijgen, langs electrischen weg op te zamelen, over te brengen of vervoerbaar te maken.

Als prijs wordt uitgeloofd de gouden medaille en f 350.

De inzendingen zullen worden beoordeeld door een jury, bestaande uit de heeren: H. Figee Jr., directeur der Maatschappij te Haarlem, voorzitter; A. Nolen, gemeente-architect te Schiedam, rapporteur; Prof. J. Bosscha, te Haarlem; G. J. de Jong, directeur der gemeentewerken te Rotterdam, en C. Prins Sr. te Haarlem.

HAARLEM. In de maand Februari zal eene tentoonstelling van versierde lederwerken in de rotonde van het Museum van Kunstnijverheid gehouden worden. Deze tentoonstelling zal omvatten: met stempels bewerkte lederen boekbanden, lederen behangsels, met ornament en figuren versierde lederen kistjes, kapsels, schoeisels, zadels, gordels en dergelijke tot het gebied der kunstnijverheid behoorende voorwerpen. Reeds werd in ruime mate medewerking toegezegd; toch meent de Commissie, teneinde deze tentoonstelling zoo goed mogelijk te doen slagen, nog een beroep te moeten doen op de welwillendheid van hen, die dergelijke voorwerpen in hun bezit hebben, om ze voor genoemd deel aan het Museum in bruikleen af te staan. De voorwerpen worden franco aan het adres van den heer E. von Saher, conservator van het Museum voor Kunstnijverheid te Haarlem ingewacht. Zij dienen vergezeld te zijn van eene door den eigenaar onderteekende opgave der ingezonden voorwerpen en der waarde waarvoor men ze wenscht te verzekeren. De verzekering geschiedt voor rekening van het Museum, terwijl na sluiting der tentoonstelling de voorwerpen, zorgvuldig verpakt, weder franco aan de inzenders zullen worden teruggezonden.

ALPHEN A/D RIJN. Vóór eenigen tijd werd een viertal architecten door het Bestuur van het Nut tot 't Algemeen, dep. Alfen—Oudshoorn uitgenoodigd tot het maken van bouwplannen voor een Nutsgebouw en eenigen tijd geleden deed het bericht de ronde dat den heer H. J. Jesse, te Leiden, de uitgeloofde prijs van f 100 was toegekend. Tegen de uitspraak der bouwcommissie is door den architect J. Hangeveld Jr. alhier, bij het departement protest aangeteekend.

PERSONALIA.

— Bij beschikking van den Minister van Binnenl. Zaken is, met 1 Febr. a. s., aan P. M. Verhoeckx, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als assistent voor graphostatica en werktuigleer aan de Polytechnische school te Delft.

— De heeren P. J. Ott de Vries en J. Haringhuizen zijn tijdelijk ter beschikking van den directeur der B. O. W. in Ned.-Indië gesteld om dienst te doen als adspirant-ingenieur.

— De Czaar heeft den heer C. Mieling, inspecteur der Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen te Breda, benoemd tot ridder 3e kl. der orde van St. Stanislaus.

— De Gemeenteraad te Renkum benoemde in zijne zitting van Dinsdag jl. den heer A. M. van Steenis tot gemeente-opzichter, en wel met 6 stemmen; de heer H. K. Noorman, mede op de aanbeveling voorkomende, verkreeg 4 stemmen.

— De heer A. E. J. Bekkers te Amersfoort, inspecteur bij de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij, wordt verplaatst naar Apeldoorn en zal daar optreden als inspecteur der localspoorwegen, ter vervanging van den heer Bottema.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Eerste opzichter bij het waterschap der „Vijf deelen Zeedijken Buitendijks". Aanvankelijke jaarwedde f 800, benevens genot van vrije woning. Adres op zegel vóór 6 Febr. aan het dijksbestuur, Franckereind, Harlingen. Op genoemden dag van 12—3 uren, gelegenheid tot persoonlijke aanmelding.

Advertentiën.

STOOMTIMMER-
HOUTWOL-FABRIEK,
DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.

SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directieketen, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

Lijstenschaverij voor betimmeringen.

HOUTWOL tot opvulling van PLAFONDS enz.

BOUWTERREIN.

Aan de **Roermondsche straat** en buiten de **Geldersche Poort** te **Venloo** zijn verschillende ***BOUWTERREINEN TE KOOP.*** Adres bij den heer VAN GASSELT aldaar.

Machinale Jalousiën Fabriek

voor **HUIZEN** en **BLOEMENKASTEN.** Concurreerende prijzen, ruimen voorraad.

S. BRUIGOM. Arnhem.

De Gedeputeerde Staten der provincie Groningen brengen ter kennis van belanghebbenden, dat door hen is uitgeschreven eene ***PRIJSVRAAG***, betreffende *de tempering der golfbeweging bij stormvloeden door olie, ter bescherming der zeeweringen.*

De inhoud der prijsvraag en de voorwaarden waaraan de antwoorden zullen moeten voldoen, zijn opgenomen in een prospectus, waarvan op aanvrage exemplaren ter provinciale griffie kosteloos verkrijgbaar zijn.

GRONINGEN, den 5 Januari 1894.

De Gedeputeerde Staten voornoemd:
GEERTSEMA,
Voorzitter.
VAN LOON,
Griffier.

Provinciale Waterstaat
VAN
FRIESLAND.

AANBESTEDING.

Op **VRIJDAG** den **2n FEBRUARI 1894**, des namiddags ten één ure, zal in het gebouw van het Provinciaal Bestuur te Leeuwarden, overeenkomstig § § 1 en 2 der A. V., bij enkele inschrijving worden aanbesteed:

Het maken en ter plaatse leveren van de IJZERWERKEN voor de in 1894 te bouwen Bruggen en bijkomende werken over de Leeuwarder — Harlingertrekvaart.

Raming f 18,000.

Het bestek ligt ter lezing in voornoemd gebouw. Gezegelde formulieren voor inschrijvingsbiljetten zijn tegen betaling van **25 cent** en bestekken tegen betaling van **f 1.-** op het bureau van den Prov. Hoofdingenieur verkrijgbaar.

Voorts zijn nadere inlichtingen te bekomen bij den Hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat te Leeuwarden.

LEEUWARDEN, 11 Januari 1894.

De Commissaris der Koningin in de Provincie Friesland,
VAN HARINXMA THOE SLOOTEN.

Rotterdamsche Diergaarde.

Het BESTUUR is voornemens op **Maandag 5 Februari 1894** bij inschrijving aan te besteden:

Het maken van een Administratiegebouw, Portiershuisjes enz. aan de Kruisstraat te Rotterdam.

Bestek en Voorwaarden zijn te bekomen bij de Portiers, tegen betaling van **25** cents, en stellen Teekeningen à **f 2.50** per stel.

Mondelinge inlichtingen worden verstrekt op 1 en 2 Februari des voormiddags tusschen 10 en 12 uur aan het Bureau der Diergaarde.

Openbare AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *SCHIEDAM* zijn voornemens op **Donderdag 8 Februari a. s.,** des namiddags ten **2 ure,** ten RAADHUIZE alsdaar, in het openbaar **aan te besteden** de levering van

bouwmaterialen,

ALS:

Waalstraatklinkers, hardsteenen trottoirbanden, keien, eiken-, iepen-, grenen- en dennenhout (waaronder hei- en perkoenpalen) en straatsyphons, in 12 perceelen.

Het **bestek** ligt dagelijks, met uitzondering van den Zondag, ter inzage op de stadstimmerwerf en is, tegen betaling van **25 cents,** op de gemeentesecretarie verkrijgbaar.

Schiedam, 27 Januari 1894.

Burgemeester en wethouders voornoemd,
VAN DIJK VAN MATENESSE.

De secretaris,
VERNÈDE.

ENGELSCHE WINKEL-ETALAGES

Grootste Magazijnen en Fabriek der wereld.

Voorradig alle soorten **Etalages** voor **alle affaires,** alsook **geslepen Glasplaten, Spiegels, Vitrines, Magazijntafels, Etiquetten-prijzen** enz.

Fabriek voor Winkeldoozen
(Engelsche bewerking.)

Kopergieterij. - Koperdraaierij.

Nieuwste vinding Gasrails met reflecteurs.

Sedert de oprichting ruim 3000 magazijnen geïnstalleerd.

J. J. BRUNS Jr., Arnhem.

Filialen: AMSTERDAM, **Singel 279.** ZWOLLE, **Markt 1.** PRETORIA.

Nederlandsche Zuider-Spoorweg-Maatschappij.

LOKAALSPOORWEG
SITTARD--HEERLEN--HERZOGENRATH.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag 30 Januari 1894,** des voormiddags te **tien** ure, zal door den Directeur in zijn bureau te HEERLEN, (Limburg) openbaar worden aanbesteed:

1o. Bestek No. 9.
Het maken van een GEBOUW voor waterbezorging met WELPUT op het station Nuth.

2o. Bestek No. 11.
Het maken van Grond- en Kunstwerken, het leggen van spoorbaan en wissels, en het uitvoeren van eenige andere werken, ten behoeve van het Nederlandsch gedeelte, lang ongeveer 27 KM.

3o. Bestek No. 12.
Het vervaardigen, leveren en stellen van den ijzeren bovenbouw van spoorwegbruggen.

De bestekken met teekeningen zijn verkrijgbaar tegen toezending van: **f 1.50** voor bestek No. 9; **f 9.—** voor bestek No. 11 en **f 2.—** voor bestek No. 12, aan het Sectie-bureau te Heerlen, alwaar tevens alle gewenschte inlichtingen zullen worden verstrekt.

Bij de Uitgevers GEBRS. J. en H. VAN LANGENHUYSEN is verschenen:

STUDIEN EN SCHETSEN
op het gebied van de Geschiedenis en de Letterkunde van Nederland,

DOOR

J. TIDEMAN.

Ph. Theor. Mag., Lit. Hum. Doctorandus, Conservator van de handschriften aan de Koninklijke Bibliotheek, Secretaris van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs.

XXVIII en 308 blz. 8o, met portret en facsimile. **Prijs f 1.75.**

Van dit werk wordt o. a. door den hoogleraar H. E. MOLTZER in het *Museum, maandblad voor philologie en geschiedenis* van Juni 1893 het volgende gezegd:

„Gaarne geef ik de verzekering — het strekke tevens tot aanbeveling van de Studiën en Schetsen — dat de meeste opstellen zich laten lezen met genoegen, omdat zij goed zoowel gestijld zijn als gesteld, enkele bladzijden zelfs meer dan goed en blijkbaar con amore, en met belangstelling, omdat zij vaak op het oude bekende een welkdadig, op het minder of geheel niet bekende een gewenscht licht laten vallen."

En in het *Dagblad van Zuidholland en 's-Gravenhage* leest men:

„Men vindt hier een aantal, tot heden niet of gebrekkig bekende, bijzonderheden omtrent het letterkundig leven in Nederland gedurende de laatste tientallen harer eeuw.

„Uit het gehoele werk kan men opmaken, dat ook deze schrijver ruimschoots heeft gedeeld in den nagever, die hier te lande zoowel op het gebied van de letterkunde, als op dat van de kunst, onder tijdgenooten valt waar te nemen. Voorzeker was het ons niet onbekend, dat onder de letterkundigen in het bijzonder miskenning en diefstal ook in ons vaderland niet tot de onmogelijkheden behooren, maar wij moeten eerlijk erkennen, dat zóó grove eerierooving, als in sommige van de hier medegedeelde bijzonderheden ter kennis van den lezer wordt gebracht, ons tot verbaasdheid de handen heeft doen inenslaan".

Koninklijke Nederlandsche Fabriek VAN NOPPEN'S BRANDKASTEN.

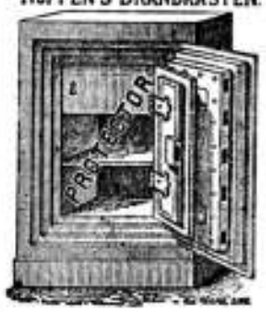

Noppen's Brandkasten

zijn de **eenige BRANDKASTEN** die **officieel** bewezen hebben de **zwaarste VUUR-, VAL- en INBRAAKPROEVEN** te kunnen weerstaan en werden No. **1** gesteld.

Was geteekend,
De Jury van den Internationalen Wedstrijd 1879.

FABRIEK:
VELPERBUITENSINGEL. ARNHEM.

E. J. BRUL, AMSTERDAM.

Singel 179, Kamer 18.
CYLINDER- en MACHINEOLIËN.
Consistent vet, Talk, Poetskatoen.

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. — N°. 5 — ZATERDAG, 3 Febr. 1894.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nummer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bevijsnummer. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . *f* 0.15

BIJ DE PLAAT.

De woon- en winkelhuizen op nevensgaande afbeelding zijn ten vorigen jare gebouwd op den hoek van het Plein en Korte Poten te 's-Gravenhage, een der meest drukke punten der residentie.

De gevels zijn opgetrokken in baksteen met ruime toepassing van Escaussijnsche steen en witte steen (pierre de Morley).

De aanneemingssom voor den bouw bedroeg *f* 13800.

's-Gravenhage, Januari 1894. H. WESSTRA Jr.
Architect.

DE GEWELFSCHILDERINGEN VAN WARMENHUIZEN.

Hem, die de gewelfschilderingen, eertijds in de Sint-Ursulakerk te Warmenhuizen aanwezig, en thans des Maandags in een der bijgebouwen van het Rijksmuseum te Amsterdam toegankelijk, wil gaan bezichtigen, wordt het niet gemakkelijk gemaakt. De kapel, die tevens als trapzaal van een teekenschool dient en waar Schorels werk bewaard wordt, valt niet zeer in het oog en om haar ingang te vinden moet men zoeken in een doolhof van hekken en hagen. Ons geduld werd eindelijk beloond; een minder geduldig medebezoeker, wien het zoeken verdroot, kroop door een haag, om zijn doel te bereiken.

De kapel heeft ongeveer de afmetingen van het koor der kerk te Warmenhuizen, is op het westen georiënteerd en ontvangt haar licht door een venster, dat in een, aan de oostzijde, afgewolfd deel van de kap is uitgespaard. Daar, onmiddellijk vóór dit venster, de ongemeen hooge bekapping van de teekenschool zich verheft, kan het zuivere hemellicht slechts in zeer bescheiden mate toetreden, wat op dagen met bewolkte lucht zeer hinderlijk zal zijn. Op den dag van ons bezoek scheen evenwel een heldere zon, wier stralen door het dak der teekenschool gereflecteerd werden, zoodat een vrij voldoend licht aanwezig was. De trapbordessen geven gelegenheid om, op verschillende hoogte, het in de kapel tentoongestelde te bezichtigen.

Wij hebben, in het voorjaar van 1890, toen de gewelfschilderingen nog te Warmenhuizen aanwezig waren, de kerk der H. Ursula bezocht. Het koor, natuurlijk aan de oostzijde, zooals bij alle middeneeuwsche kerken, werd door hooge, smalle spitsboogvensters verlicht. Het had drie traveeën en werd door een halven tienhoek gesloten. De westelijke travee was door een houten beschot van het overige der kerk afgescheiden. De verlichting van het gewelf was dus geheel anders als die, welke thans in de Museumkapel is aangebracht.

Het houtwerk van het kapgewelf, waarop zich de 16e-eeuwsche schilderwerken bevonden, verkeerde door jarenlange verwaarloozing in zeer slechten staat; heel wat van het kapbeschot was in den loop der tijden verdwenen en door ander vervangen. Blijkbaar had men vroeger ook niet geschroomd, stukken uit andere, thans niet meer aanwezige gewelfschilderingen te nemen, om die, soms onderstboven in een tafereel, dat herstel behoefde, te zetten.

Wat de tafereelen voorstelden, was nog wel te onderscheiden. Het koorpolygoon bevatte het „Laatste oordeel", de andere gewelfvelden oud-testamentische voorstellingen, ontleend aan Genesis XX, waar Abimelech Abrahaam Sara teruggeeft, Exodus XIV, de tocht door de Roode Zee, Exodus XVI, de mannaregen en Exodus XXXII, de aanbidding van het gulden kalf. Het koor bestond oorspronkelijk uit drie traveeën, zoodat nog twee tafereelen aanwezig moeten zijn geweest, waarvan misschien nog de verkeerd aangebrachte deelen, die wij boven noemden, afkomstig waren.

Het geheel verkeerde in zeer slechten staat; de omtrekken der figuren, hoewel onduidelijk, waren

nog te onderscheiden, doch van de kleuren zoo goed als niets. Toch was het duidelijk, dat niet alles van één hand was. De oud-testamentische tafereelen, welker figuren de rijke kleederdracht van het begin der zestiende eeuw hadden, getuigden nog van een compositietalent, een Schorel wel waardig. De voorstelling van het laatste oordeel was door een minder bekwaam meester vervaardigd; toch stonden al de polygoonvelden weer niet op één hoogte en het scheen ons, dat de voorstelling van den hemel, in het noordelijkste vak, de meest geslaagde was. Dit vak was nog vrij goed bewaard; ook het zuidelijkste, met een voorstelling van de hel beschilderd, was nog een vrij goed geheel, doch dit voldeed niet zoo goed uit een oogpunt van kunst. De drie middenste vakken waren erg gehavend, doch ook in al de overige gewelfvelden ontbrak het niet aan bedenkelijke gapingen.

De tijd ontbrak ons, om teekeningen op flinke schaal van het aanwezige te maken; wij herhaalden daarom ons bezoek in den zomer, doch kwamen juist te laat. De gewelfbeschilderingen waren al afgenomen en naar Amsterdam verzonden. De dorpstimmerman, die bezig was aan het maken van een nieuw gewelf, bevestigde het courantenbericht „dat gedurende enkele dagen het schilderwerk vooraf door een tweetal kunstschilders was bijgewerkt."

Het spijt ons toen dubbel, geen juiste opneming van het aanwezige bij ons vorig bezoek te hebben kunnen maken, doch wij hoopten, dat het Rijk daar wel voor gezorgd zou hebben. Deze hoop bleek echter niet vervuld, want in de kapel van het Museum wordt ons van den ouden toestand geen ander beeld gegeven, dan wat uit eenige met bruine inkt op zeer kleine schaal vervaardigde schetsen is op te maken. Op deze schetsen is met roode arceeringen aangegeven wat ontbrak. Als ons geheugen niet faalt, was er echter heel wat minder duidelijkheid in de tafereelen, toen zij nog te Warmenhuizen waren, dan die schetsen te zien geven.

Wij moeten dan ook aannemen, dat de schetsen vervaardigd zijn, nadat het gewelf te Amsterdam was aangekomen en ingepast.

De gewelfschilderingen zijn gerestaureerd; het restauratieproces is zeer ver uitgestrekt. Alleen voor het opfrisschen der verbleekte kleuren is men teruggeschrikt. Sommige gerestaureerde deelen springen aanstonds in het oog, bv. de Christusfiguur en de man, die een vlag zwaait. Er is echter nog heel wat meer gedaan, doch dit zou alleen blijken, indien vertrouwbare afbeeldingen van vóór de restauratie ter bezichtiging werden gesteld. Zoo zou het bv. interessant zijn te weten, of de persoon, met 17e-eeuwsche kraag, die veel van Vondel heeft, en die in het 2e vak van het koorpolygoon te zien is, in 1525 geschilderd is, dan wel of deze figuur aan eene restauratie haar ontstaan dankt.

Men wil tegenwoordig, van zekere zijde, aan de gewelfschilderingen kunstwaarde ontzeggen. Wij geven toe, dat het „Laatste Oordeel" geen bijzondere verdiensten heeft; hoezeer de andere tafereelen ook door de restaurateurs onderhanden genomen zijn, meenen wij evenwel dat zij toch blijk geven van een compositietalent, dat een kunstenaar als Schorel van zeer gunstige zijde ook als decorateur doet kennen.

Maar ook zelfs wie in de gewelfbeschilderingen geen behagen vindt, of wie door zijn ontstemming over de restauratie ervan het bewonderen zwaar valt, zal zich een tocht naar de kapel niet beklagen. Hij kan daar toch, tegen de wanden, de uitnemend fraaie en bij uitstek welbewaarde kartons zien van het prachtig geschilderd venster, waarmede bisschop Joris van Egmond in 1542 het westelijk venster der St.-Bavokerk te Haarlem versierde en welk venster verdween, toen het beroemde orgel in de 18e eeuw tegen den westelijken kerkwand werd geplaatst en het raam moest worden dichtgemetseld.

W.

DE TENTOONSTELLING VAN ARCHITECTURA.

Al wordt wellicht in dit blad een uitvoerige beschouwing opgenomen van de tentoonstelling, door het Genootschap „Architectura et Amicitia" ter gelegenheid van zijn duizendste vergadering georganiseerd, zij het een oud-lid van dit kunstgezelschap vergund aan deze tentoonstelling een paar woorden te wijden.

Laat ik beginnen met de verzekering, dat uit het tentoongestelde duidelijk blijkt, hoe Architectura nog altijd het verzamelpunt van de bouwkunstige jeugd is gebleven. En, het moet tevens erkend worden, die bouwkundige jeugd van heden durft heel wat meer, kan heel wat meer dan de vroegere.

Als ik nog denk aan den tijd, dat wij, hoogstens met ons achten of tienen, in het kleinere zijkamertje van „de Eensgezindheid" vergaderden en dat de Croquis d'Architecture ons hoogste ideaal waren, dan moet mij de verklaring van het hart, dat Architectura met reuzenschreden vooruitging.

Zeker, wij wilden in onzen tijd ook wel andere paden inslaan dan die onze voorgangers platgetreden hadden, doch wij bezaten niet zooveel talent als de jeugd van heden, en de omstandigheden waren ons minder gunstig. De „generatie van 1880", die, men moge overigens van haar denken wat men wil, toch door haar „Nieuwe Gids" den stoot tot heel wat heeft gegeven, zat toen nog op de schoolbanken. Hoever die vergaderingen in „de Eensgezindheid" achter ons liggen, wordt het best gekarakteriseerd door het feit, dat de telephoon, als iets nieuws en vreemds, ons in een der bijeenkomsten werd verklaard en getoond, en dat wij zeer verbaasd waren, toen wij, langs den draad, met iemand op zolder konden spreken. En nu telephoneert men naar Brussel, weldra naar Parijs!

De tegenwoordige tentoonstelling in zeer interessant en verdient een druk bezoek. Reeds het getimmerte, waarmede de hulpschool, waar het Genootschap thans onderdak werd gebracht, aan het oog is onttrokken, is zeer eigenaardig en spreekt van een beslisten wil, om oorspronkelijk te zijn. Zeker, het is niet een van die geestige, maar wel wat al te faciele *pochades*, die een Jan Springer bij zulk een gelegenheid uit zijn mouw wist te schudden, maar het is daarom m. i. niet minder. De kunst van het Oosten kan men wel uit de compositie proeven, maar een verzameling van algemeen bekende motieven, met meer of minder handigheid saamgebracht (wat de meeste feestdecoraties meestal zijn) kan men haar toch niet noemen. Wie goedkoope aardigheden wil slijten op de schuin afgezaagde delen (planken) die als zoovele tanden eener reusachtige zaag het hemelgewelf bedreigen, beproeve zijne krachten eens aan een decoratie als deze.

Wat de portiek belooft, wordt in het gebouw slechts ten deele gehouden. Wel is er nieuwe kunst, maar om de vier ruime zalen te vullen heeft men zijn toevlucht moeten nemen tot veel, dat zoo oudbakken mogelijk is. Heel wat wanden toch zijn gevuld met de voortbrengselen der Neo-gothieken, die in het zoo slaafsch mogelijk navolgen van de 12e, 13e of 14e eeuw „hun zuivren wellust" vinden en voor

Woon- en Winkelhuis Hoek Plein en Korte Poten te 's Gravenhage.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

wie de geschiedenis bij de ontdekking van Amerika ophoudt. Wat al projecten van kathedralen, kerken en kapellen hangen daar aan de wanden, als werken van zoovele 19e-eeuwsche Roberts de Coucy, Villards de Honnecourt, Erwins von Steinbach of Jans ten Doem! Zelfs kan men er in teekening, model en natura, de onderdeelen zien van een 15e-eeuwsch kasteel, dat door de gril van een 19e-eeuwsch edelman, meer Parijzenaar dan Hollander, aan een der moderne geldvorsten vermaagschapt, in het aloude Sticht staat te verrijzen! Als al het geld, aan deze nieuwe oudheid besteed, eens had kunnen dienen, om zoovele jongeren, wier nieuwe denkbeelden voorloopig alleen op het papier staan, de gelegenheid te geven, die gedachten in steen, hout en ijzer te belichamen! Maar wat weet zoo'n Fransch-Hollandsch edelman van het streven dier jongeren af? Hij is al tevreden als hij later aan zijn vrienden het voorvaderlijk slot, fonkelend van nieuwe oudheid, kan toonen.

Menig project, menig detail is er, welks jeugdige auteur heel wat meer kunstzin toont, dan al de Neogothicken te zamen. En toch, hoevelen van deze laatsten zouden misschien wat goeds gepresteerd hebben, als niet Viollet-le-Duc hen met ijzeren greep omkneld had? Wat wordt er op den duur van den talentvolste, indien hij, vrijwillig of gedwongen, binnen de grenzen van eenmaal vastgestelde formules moet blijven en hij zijn vleugelen slechts zooveel kan uitslaan als een gekortwiekte reiger?

Voorloopig behoeft er geen vrees te bestaan, dat de besten onder de jongeren zich zullen laten kortwieken. Zij vermeien zich in hunne pasgegroeide vlerken, en vliegen zóó hoog zij maar kunnen. Is er ook al eens een Icarus bij, wien het was der vleugelen door Phebus Apollo gesmolten wordt, velen hebben echte wieken, die hen, naar ik hoop, nog ver dragen zullen.

Verblijdend scheen mij, dat heel wat teekeningen getuigden van het verwerpen van alle kunst-autoriteit en toch blijk gaven, dat één doel nagestreefd wordt. Daar hebt gij b.v. de ontwerpen voor de reclamebiljetten. Gij moogt er gerust om lachen, en ik zal verscheidene onderdeelen ervan volstrekt niet tegen uw spot verdedigen, doch gij zult mij toegeven, dat al de vervaardigers blijkbaar wat nieuws hebben willen maken, en zich, bij alle verscheidenheid, toch in een richting bleven bewegen. Hieruit kan wat goeds voortvloeien; hierin zie ik zelfs reeds het begin van den nieuwen stijl waarnaar zoo verlangd wordt. De negentiende eeuw heeft nog zes jaren: de kiem heeft dus nog tijd zich te ontwikkelen. Misschien is zij in 1901 reeds een jong plantje, wel klein, maar met levenskracht genoeg, om een flinken boom te worden.

Wie zou niet blij zijn, als hij zulk een kiem uit den grond zag komen?

REGENSBURG.

(*Vervolg en slot van pag. 28.*)

Sic Transit mag men wel van het Regensburger Raadhuis zeggen. Waar zijn de tijden, toen het de Rijksdagvergaderingen binnen zijne muren zag! Van de drukte, de pracht en den praal, waarmede deze bijeenkomsten gepaard gingen, is thans binnen de oude rijksstad niets meer te bespeuren. Het middeleeuwsche gebouw, begonnen in 1330, voltooid in 1408 is er nog wel, doch de groote zaal, met den keizerlijken troon, de banken voor de grooten des Rijks, de groote vensters en het hooge gewelf, staat leeg. Voor den erker in het midden werd weleer het schavot opgericht en hing de ijzeren kooi, waarin vrouwen, op wier levensgedrag men bemerking had, in haar hemd te pronk werden gesteld.

Verscheidene zalen van het raadhuis bezitten bezienswaardige oudheden, als portretten van meer of minder beroemde mannen, de geelzijden troonhemel, met het keizerlijk wapen geborduurd, door Keizer Matthias in 1613 gebruikt, tapijten met de geschiedenis van Tristan en Isolde, de Tannhäuser-legende, en den strijd van de deugden met de ondeugden, waarbij de eerste als aanminnige maagden en de laatsten als afzichtelijke dieren zijn voorgesteld.

Ook toont men den bezoeker nog de onderaardsche gevangenissen en de folterkamer, die nog geheel in haar oorspronkelijken staat zijn.

Oostelijk van Regensburg, aan de Donau, ligt Donaustauf, vanwaar men de op 100 M. boven het riviervlak gelegen Walhalla, die Koning Lodewijk I van 1830—1842 bouwde, bereiken kan. Leo von Klenze was de bouwmeester. De Grieksche bouwtrant is gevolgd en tot welke grootsche effecten zij zich leent, kan men hier, beter dan misschien ergens anders, zien.

Het gebouw verheft zich als een Doorsche peripteros, op een reeks van tegen de berghelling aangebouwde terrassen. Breede trappen voeren langs deze terrassen omhoog, totdat men den tempel bereikt, vanwaar men een prachtig uitzicht geniet. Het gebouw is aan den roem van Duitschland toegewijd en in de frontons is dit gesymboliseerd. Het komt ons voor, dat deze frontons niet bijzonder geslaagd geacht kunnen worden, al zijn zij dan ook van niemand minder dan Schwanthaler. Vooral wanneer men zich de „Elgin marbles" voor den geest haalt, ziet men, hoe weinig de moderne beeldhouwkunst hier vermocht. Het lijkt wel een parodie, de „Herrmann-schlacht" door 17 figuren in een gevelveld te willen voorstellen.

Het inwendige van den tempel vertoont den Jonischen stijl en is gepolychromeerd; een bronzen zoldering met cassetten verhoogt het effect. In dit gebouw zijn de busten van meer dan honderd beroemde Duitschers opgesteld, doch het zijn niet deze, die de aandacht van den kunstkeurigen bezoeker zullen trekken, maar wel de zes zegegodinnen van Rauch, die in schoonheid antieke kunstwerken nabijkomen.

SYMBOLISME.

(*Ingezonden.*)

„C'est du nord aujourd'hui, que nous vient la lumière", dacht ik, toen de lichtstraal, welke uw vorig nummer schoot, zich ook in mijn gemoed weerkaatste. Als ten tijde, toen De Genestet zijn leekedichtjes schreef, komt nu ook het licht uit Groningen, en al is het zoover nog niet, dat men zou kunnen zeggen: „d'effectenhoek ontsticht, door al het nieuwe licht" — wie weet, hoe spoedig dit weer actueel zal worden?

Ik waardeerde in het artikel de juiste en kalme uiteenzetting van den toestand, waarin de vaderlandsche bouwkunst op het oogenblik verkeert, en al ben ik voorloopig nog niet geneigd in den Rijksbouwmeester Peters den nieuwen Mozes, Theseus of Messias te zien, wie weet hoe spoedig hij door een mirakel nog veel ongelooviger Thomassen dan ik ben in aanbidding zal doen neerzinken!

Wanneer ik dan ook de pen vat, is het alleen om het op te nemen voor het symbolisme, waarvoor ik indertijd in dit blad een lans brak. Het schijnt mij, alsof de weinige sympathie, die dit symbolisme bij den schrijver vindt, berust op een misverstand, en

het komt mij voor, dat het hem gegaan is als zoovelen, die, waar van symbolische kunst sprake was, onmiddellijk dachten aan Toorop, Thorn Prikker en hun volgelingen. Dit symbolisme heb ik ondertusschen *niet* bedoeld. Ik wilde alleen, dat men zou trachten, in stede van de bouwkunstige gemeenplaatsen, die tegenwoordig als versiering van bouwwerken dienst doen, het ornement symbolisch toepasselijk te maken. Wat is er tegen om b.v. bij een sigarenmagazijn de tabaksplant als motief der versieringen te nemen, bij een bakkerswinkel daartoe verschillende graansoorten te kiezen, een bierhuis met gestyliseerde hopranken te orneeren? Allerlei nieuwe concepties kunnen daaruit voortvloeien, en wie daaraan zijn talent wijdt, zal zich zeker rijk beloond zien.

Het is m. i. de groote verdienste van Dr. Cuypers geweest, dat hij, zij het dan ook bijna uitsluitend op kerkelijk terrein, de symboliek weder in eere hersteld heeft en het wil mij schijnen, dat hij daardoor in de twintigste eeuw heel wat meer waardeering zal vinden, dan door zijn aanhankelijkheid aan de kunstleer, door zijn collega Viollet-le-Duc opgesteld.

Waarom toch altijd die vervelende acanthusbladen, die traditioneele leeuwenmaskers, die ornementen uit de zooveelste eeuw tot in het oneindige herhaald? Wie in bosch en veld, op heide en duin, in bloemhof of vijver wil gaan zoeken, zal, in zijn onmiddellijke nabijheid heel wat motieven vinden; doet hij dan eenige moeite om de planten-symboliek machtig te worden, dan zal hij er over versteld staan, hoeveel toepasselijk, geheel nieuw ornement hij maken kan.

Ook *naar den eisch* behandelde wapens kunnen veel tot de schoonheid van een gevel bijdragen; deze wapens moeten echter gemotiveerd zijn en men kan er niet mede volstaan, zooals aan vele moderne Amsterdamsche winkelpuien, het Rijks- en Stedewapen in meer of minder gelukkige heraldische uitvoering, zonder meer aan te brengen. De studie der oude gildewapens zou hier gulden vruchten kunnen dragen.

En waarom zou men, in een fries boven een schoenwinkel, instede van de engeltjes die thans te Amsterdam in friezen overal dienst doen, niet eenige tafereelen uit het leven van Sint Crispijn te pas brengen? Wil men geen heiligenlegenden en is Hans Sachs te Duitsch, welnu, wij hebben toch Jan de Lapper gehad, wiens geschiedenis toch wel niet vergeten zal zijn.

Hopende door deze toelichting mijne opvatting nader te hebben uiteengezet en vertrouwende tot wegruiming van een misverstand te hebben bijgedragen, blijf ik

„de broeder, die met het symbolisme
kwam aandragen".

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

1000ste *gewone vergadering op Zaterdag 27 Januari* 1894.

In verband met de tentoonstelling, ter gelegenheid van deze 1000ste vergadering, was de plaats van bijeenkomst bepaald in de houten hulpschool aan de Plantage-Muidergracht, achter het Panoramagebouw, tijdelijk tot tentoonstellingsgebouw ingericht.

Op verzoek van den Voorzitter opende de Eere-voorzitter, de heer J. H. Leliman, de vergadering. Na er vooraf op gewezen te hebben dat hij noch wijsgeer, noch geleerde was, hield spreker een feestrede, waarin hij allereerst aan bestuurders, leden en genoodigden een hartelijk welkom toeriep. Na eenige wenschen voor den bloei en de toekomst van het Genootschap uitgesproken te hebben, herinnerde spr. met enkele woorden de geschiedenis der Vereeniging, die sprak van een verleden waarin de bouwkunst met liefde en trouw was gediend, bracht hij woorden van hulde aan de oprichters en hun, die het Genootschap hadden bestuurd en wenschte dat het Genootschap trouw zou blijven aan zijn verleden door in de eerste plaats, zonder aanzien des persoons, de kunst te dienen. Daarna werd de voorzittershamer aan den heer Jansen overhandigd.

De heer Kromhout verkrijgt nu het woord en zal spreken namens de jongeren ter inleiding van de Tentoonstelling, over beteekenis en strekking van de bouwkunst. De architect neemt eene positie in, is te veel „heer"; hij moet echter meer werkman zijn. Thans hebben zij „bureaux," later zal men slechts van „werkplaatsen" kunnen spreken. In de toekomst zullen geen tentoonstellingen meer noodig zijn; deze zal men vervelend vinden en onnatuurlijk, want onnatuurlijk *is* eene tentoonstelling en alleen mogelijk in *onze* Maatschappij. Juist omdat wij zooveel ten achter staan bij vroeger, zijn tentoonstellingen uitgedacht, om door aanschouwing van vroegere werken, de mate van teruggang te bepalen. Laten we nu succes hopen van *onze* tentoonstelling, want nu kan weder op eigen kunst gewezen worden; laten we er naar streven verdere tentoonstellingen overbodig te maken.

Vervolgens leest de heer J. C. D. di Gazar de notulen der eerste vergadering (23 Aug. 1856) en die der 999ste vergadering, welke laatste onveranderd worden goedgekeurd.

Uit het rapport der jury in zake de prijsvraag voor een schildersatelier blijkt, dat de 1ste prijs is toegekend aan het ontwerp onder motto X, van den heer Jan Stuijt, terwijl de ontwerpen Fluor en 2 × 2 (dit laatste van den heer De Bazel) eervol worden vermeld. Bij de prijsvraag voor de tentoonstelling van het hotelwezen is de eerste prijs behaald door den heer W. Kromhout (motto Attraction); 2de prijs Paul J. de Jongh (motto H. B.) en 3de prijs W. van Boven (motto „Oost West thuis best").

Van de werklieden, die gebruik maken van de lezingen over bouwkunst door leden van het Genootschap enz., was een gelukwensch te dezer gelegenheid ingekomen. De Voorzitter stelt voor genoemden werklieden Zondags vrijen toegang op de tentoonstelling te verleenen.

Op voorstel van den heer Leliman wordt een telegram van gelukwensching gezonden aan Jozef Israëls, die juist zijn 70sten geboortedag viert. De heer Leliman moet het verder betreuren dat de heer Dr. P. J. H. Cuypers de stad gaat verlaten, waarna de heer Jos. Th. J. Cuypers mededeelt dat dit bericht uit de lucht is gegrepen. Hierna werd de vergadering gesloten en begaf men zich naar de tentoonstellingszalen.

Het is te hopen dat deze tentoonstelling zich in een druk bezoek zal mogen verheugen, want in elk opzicht mag zij als zeer geslaagd beschouwd worden; zij biedt tevens aan leeken genoeg bezienswaardigs om eenigen tijd aangenaam en nuttig te besteden.

Een belangrijk gedeelte der wandvlakte en ruimte wordt ingenomen door de groote collectie teekeningen, modellen, uitgevoerde houtsnijwerken, photographieën enz., ingezonden door den heer Cuypers, waarbij vooral de aandacht trekken de stukken ten behoeve van het kasteel „de Haar", van de heeren Van Zuylen van Nijevelt bij Zuilichem. Een groot aantal teekeningen van den heer Godefroy, naar oude bestaande gebouwen, benevens een fraaie collectie oude prenten is over de tafels uitgespreid.

De teekeningen van de stations Amsterdam, Schiedam, Den Haag, Groningen enz., geven het een en ander te zien, wat in de laatste jaren op dit gebied is tot stand gebracht. Verder zijn nog aanwezig de bekroonde ontwerpen „Prijsvraag Tentoonstelling Hotelwezen" en „Schildersatelier", houtsneden van De Mesquitta, aquarellen van Nieuwenhuis, beeldhouwwerk van Mendes da Costa, smeedwerk, kerksieraden enz., een en ander te zamen een uitstekend geheel vormende.

De belangstelling in deze vergadering en tentoonstelling was groot, terwijl bovendien aanwezig waren genoodigden en afgevaardigden van bevriende genootschappen. Slechts één der oprichters van A. et A., de heer H. Molemans, was tegenwoordig. Het gemeentebestuur had zich laten verontschuldigen.

Uitwendig is het tentoonstellingsgebouw, een houten hulpschool, voorzien van een tijdelijk front, dat evenwel nog volstrekt niet gerond scheen te zijn.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van 27 Januari 1894.

Tot leden der jury voor de uitgeschreven prijsvraag werden gekozen de heeren: L. M. Moolenaar, G. Nijhuis, K. Hoekzema, P. Van de Wint en N. W. Lit Sr.

Verder werden in deze vergadering besproken, en voorzoover mogelijk, beantwoord, eenige vragen, ingezonden door het departement Groningen van de Maatschappij tot bevordering der Nijverheid. Deze vragen hadden alle betrekking op de werkloosheid. Uit de gevoerde discussie bleek, dat de Vergadering van gevoelen was dat hier het afgeloopen jaar geen buitengewoon erge werkloosheid had geheerscht, maar daarentegen werk genoeg was geweest.

De heer Van der Zwaag noemde als een uitnemende maatregel tot bestrijding der kwaal, het gereedmaken van alle deelen eens gebouws op het terrein zelf. Ook anderen, zooals de heer K. Hoekzema, waren daar wel voor, maar helaas! de termijnen werden èn door gemeente èn door particulieren zoo kort genomen, dat een aannemer zich wel van machinaal bewerkte deuren, kozijnen, enz. moest bedienen om op den bepaalden tijd klaar te komen. Zooveel mogelijk zou er dus op aangedrongen moeten worden om een aannemer langer tijd te gunnen. Op dezelfde wijze werden achtereenvolgens alle vragen besproken. De heer J. Schreuder werd ten laatste door de Vergadering gekozen als afgevaardigde naar een binnenkort te houden bijeenkomst van de Maatschappij van Nijverheid, met genoodigden, om daar de antwoorden onzer Vereeniging mondeling toe te lichten.

Hierna liet de heer B. H. Lupkes een paar nieuwe artikelen zien, die bij hem te verkrijgen zijn. Ten eerste dakpannen van gegalvaniseerd ijzer, systeem Bellino, welke de aanwezigen zeer doelmatig voorkwamen, en ten tweede een klein werktuigje, luchtventiel genaamd, bestemd om in de waterleidingbuizen geschroefd te worden. Het moet dienen om het bevriezen dier leidingen te voorkomen. Het scheen eenvoudig en practisch.

De heer N. W. Lit Sr. liet een paar plaatwerken bezichtigen, namelijk „Cölner Neubauten" en „Die renaissance Decke des Schlosses zu Jever."

De Voorzitter bracht beiden inzenders den dank der aanwezigen over, en sloot hierop de vergadering.

De vragenbus bevatte drie vragen, en wel:

1. Welke draagbalken voor onderlagen onder de gevels, kelderbalken, enz. zijn het meest aan te bevelen: stalen of ijzeren?

2. Door welk voorwerp of figuur wordt de bouwkunst het best symbolisch voorgesteld, uitgezonderd passer, driehoek en winkelhaak en eene dame met een passer in de hand?

3. Ingolin wordt als het eenige radicale middel aanbevolen om vochtige muren onverbeterlijk te maken. Is dit middel werkelijk doeltreffend en van duurzamen aard?

Hoe is de bewerking en hoeveel zijn de kosten voor het verbeteren van een vochtigen muur per M²?

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Leeuwarden.

Vergadering van 25 Januari 1894.

In deze vergadering werden door het lid Faber eenige monsters gele Friesche steen ter bezichtiging gesteld uit den afbraak van walmuren in deze gemeente. Deze steenen zijn zeker een paar eeuwen beneden de waterlijn ingemetseld geweest en nu nog even deugdelijk als die welke thans van die soort worden gebakken. De heer Van der Hoef gaf eene verklaring van genomen proeven betreffende den weerstand van cement-ijzerwerken van de Amsterdamsche fabriek, toegelicht door een viertal photographieën.

Door het lid De Groot werden de aanwezigen ter kennisname aangeboden eenige bouwkundige plaatwerken, waaronder *Klein-Architecturen zur Ausführung in Holz, von Anton Huber*, en *die Renaissance in Belgien und Holland, von Franz Ewerbeck*, welke met belangstelling werden bezichtigd. Als spreker voor dezen avond hield de Voorzitter eene lezing over de „Bouwkunst."

In zijn inleidend woord wees de spreker op een onlangs door een doctor gehouden lezing over de schoone kunsten, waarbij de Bouwkunst de vierde en laatste der kunsten werd genoemd, en hoewel daartegen reeds protest is aangeteekend, wordt thans in de *Figaro* een geheel gelijkvormig beeld van de publieke belangstelling voor de Bouwkunst gegeven als die in ons vaderland bestaat; daarin leest men: „De Bouwkunst is zoo ongeveer de asschepoester onder de schoone kunsten, het gelukt haar zelden de menigte, die met onverschilligheid deze verheven openbaring van het menschelijk vernuft voorbijgaat, belang in te boezemen.

„Op de jaarlijksche tentoonstellingen zijn de zalen voor de bouwkunst bijna onbezocht; slechts hier en daar dwalen eenige bezoekers rond; zij zijn als voorbijtrekkende schimmen, die de leegte en somberheid der verlaten zalen nog meer schijnen te doen uitkomen."

Wij moeten dit toeschrijven aan de omstandigheid, dat wanneer de bouwkunst de aandacht van het publiek al eens trekt, dit het gevolg is van den materieelen zin der beschouwers: de uitslag boezemt meer belang in dan de kunstopvatting.

Niet de *bouwkunst* wordt bemind, maar wel het bouwen. Te verwonderen is het niet, dat dergelijke toestand een prikkel is om te spreken over de kunst die ons lief is.

In materieelen zin, zegt spreker, is bouwkunst de kunst of liever de vaardigheid tot het samenvoegen van bouwstoffen voor eenig bepaald doel. Deze vaardigheid kan in tweeërlei richting werkzaam zijn; de eerste met betrekking tot de keuze der meest geschikte bouwstoffen uit de voorhandene of bekende; de tweede de wijze van onderlinge samenvoeging, opdat iedere stof op de voordeeligste wijze in het werk worde gebracht.

Tot de eerste dezer richtingen behoort kennis omtrent de physische eigenschappen der bouwstoffen, tot de tweede kennis met betrekking tot de statische werking der natuurkrachten en de werking van wind en weder, waaraan de werken zijn blootgesteld en wier invloed zij voortdurend hebben te bekampen.

Dat de natuur en wiskundige wetenschappen een grooten invloed op de industrie en technische kunsten uitoefenen, zal wel niemand loochenen en dat daardoor in dat belangrijk onderdeel van de bouwkunst groote vorderingen zijn gemaakt, heeft zeker de tweede helft van deze eeuw bewezen.

Deze technische zijde van de bouwkunst vordert in groote mate studie en nadenken, waarbij men zich wel rekenschap moet geven van hetgeen men wil, en bij toenemende ontwikkeling niet slechts van *wat* men wil, maar ook *hoe* men 't wil.

De samenstelling van een gebouw in constructieven zin vereischt echter op zichzelf nog geen eigenlijke artistieke bekwaamheid. Zij voldoet slechts aan de bepaling der voorwaarden voor de grootte, de gedaante, distributie en ligging der onderdeelen, overeenkomstig de behoeften van een gezonde woning ten opzichte van droogheid, luchtverversching, licht, warmte, veiligheid enz. Is dan naar dezen grondslag de constructie bepaald en de verwezenlijking van het denkbeeld op de meest eenvoudige wijze bereikt, zoo is het de kunst, die ons de wetten leert volgens welke de bouw moet worden geordend; de kunst die den bouw met haar bezielenden adem doordringt en over alle deelen een zinrijke symboliek verspreidt, waardoor een schat van denkbeelden op intellectueel en zedelijk gebied in beeld wordt gebracht.

In duidelijke voorbeelden, beginnende met de rechte en kromme lijnen, toont spreker het onderscheid tusschen de werken der schoone en der mechanische kunst, en geeft daarnee aan dat de werken der schoone kunst op elk gebied eene hoogere roeping hebben dan laatstgenoemde, om daarna uit te weiden over beeldhouw- en schilderkunst, door de bouwkunst in het gelid geroepen. Zij echter moet ze leiden en doordringen van haren geest, daarbij echter de voorwaarden van haar bestaan eerbiedigende. Dat het beeldhouw- en schilderwerk op zichzelf schoon zij, is zeker een verstandige eisch, maar de bouwkunst wenscht niet in hare werken een schoon beeld of een schoone schilderij op te nemen, neen, zij wenscht een schoon gebouw, en waar zij zoekt naar de schoonheid in de details is het om te geraken tot een harmonisch en schoon geheel.

Door deze artistieke combinatie zal het gebouw beantwoorden aan de waarachtige principes van de kunst, aangegeven in de groote en imposante voorbeelden van de Grieken. Hoe bewonderenswaardig sluiten in het Parthenon, de beeldhouwwerken aan elkander tusschen de hoofdlijnen der architectuur, zoowel in de metopen als in de frontons van de fries, die de muren van den Naos kroont. Het schijnt alsof de constructie haar de natuurlijke plaats heeft aangewezen die zij innemen; ze zijn er kunstig mede saamgeweven, zoodat men niet weet wat meer te bewonderen, het harmonieuse van de compositie of het heerlijk schoone van de vormen.

Ook de kleur speelt in de bouwkunst een groote rol, de kleur, die ook voor ons, waar zij zich ook vertoont, zulk een groote aantrekkelijkheid heeft. De kleur, die aan de schilders zooveel teekenfouten doet vergeven en die ons zulke groote waarde doet hechten aan de stoffen, waarmede wij ons kleeden en onze woningen sieren. Een schoone mengeling van kleuren maakt op ons geen vluchtigen, maar een blijvenden indruk; men kan zich daarvan bijna niet afwenden, omdat men iets gevoelt dat buitengewoon zachte gewaarwordingen opwekt, omdat men zich vindt geplaatst tegenover het ware schoone. Enkele kleuren geven het denkbeeld van sterkte, anderen integendeel wekken in ons het gevoel van zwakheid op. De eerste behooren tehuis en toegepast te worden op de essentieele elementen van de constructie, die het eigenlijke lichaam aan het gebouw vertegenwoordigt; deze zijn de vrije kleuren, als: het wit, rood, geel, groen en blauw. De tweede moeten meer eene plaats vinden voor aanvullingen. De heldere kleuren vergrooten de voorwerpen, de donkere daarentegen oefenen eene tegenovergestelde werking uit; de laatste zijn echter rijker, geven meer rust en kunnen bij eene goede combinatie tot een zeer schoon geheel samenwerken. Symbolische beteekenis hebben het zwart als dat van rouw en de kleuren der nationaliteiten die als basis voor decoratieve doeleinden kunnen dienen. Ook hebben de kleuren geen conventioneel karakter. Er zijn er die tot vroolijkheid stemmen, anderen die een melancholieken indruk op ons maken, ja zelfs kan de combinatie van kleuren een angstgevoel opwekken. Men vindt daarvan een voorbeeld in het paleis van het Vaticaan, in de zalen die eertijds door de Borgia's waren bewoond en die naar hunne inspiratiën geschilderd zijn door Pinturichio; deze zalen dienen op 't oogenblik voor bibliotheek; de muren zijn bezet met boeken; het plafond, een gewelf, is alleen zichtbaar. Deze gewelven hebben een donkerblauwe tint, opgewerkt met bebroste banden en zeer karig verguld. Het effect is wonderlijk; het is of deze kleurschakeering den bezoeker een blik doet slaan in het intieme leven van deze vreeselijke familie en of zij deelgenoot zijn geweest in het ontwerpen der misdaden en monstrueuse schandalen, waarvan zij getuige zijn geweest. Op dezelfde wijze oefenen de zachte kleuren, die de voorkeur hadden aan het hof van Lodewijk XV, zulk een harmonie met de zeden van dit tijdperk, dat èn de zeden èn de kleuren als 't ware dienen als wederkeerig commentaar.

Verder toont spreker aan op welke wijze de bouwkunst zich van af de vroegste tijden heeft ontwikkeld en vestigt de aandacht op de voornaamste bouwwerken uit de geschiedenis van de verschillende volken, om meer uitvoerig stil te staan bij den tijd na den val van de Gothiek, toen de Italiaansche Renaissance, voortgesproten uit den Romeinschen stijl, voorging en van invloed was op geheel Europa. Ook in Holland deed de Renaissance haar invloed gelden, waarvan thans nog vele schoone voorbeelden zijn aan te wijzen. Onze Renaissance, zegt spreker, is de uiting van den echten oud-Hollandschen volksgeest; geen enkele wijze waarop de Renaissance elders optrad, is zoo oorspronkelijk van opvatting als de onze, getuige de stadhuizen van Den Haag, Leiden en Bolsward en de Haarlemsche vleeschhal. Na nog de Franschen stijlvormen te hebben behandeld, zegt spreker in zijne beschouwing over de bouwkunst in onze dagen het volgende:

Aan onze bouwkunst wordt wel eens verweten dat zij stijlloos is, en zeker bestaat daarvoor grond, maar in den tijd van vrijheid en wrijving op alle mogelijke richtingen waar toch de Bouwkunst zoo nauw met den maatschappelijken toestand samenhangt en wij in haar de reflexie daarvan zoo geheel terugvinden, bestaat daarvoor zeker een redelijke grond. In de plaats echter daarvan treedt bij ons de individueele uiting, het electisme, sterk op den voorgrond, zoodat wij in onze eeuw wel is waar minder stijl in de beteekenis van algemeene uiting van land en ras aantreffen, maar daarentegen meer karakter vinden, omdat persoonlijkheid, de vrije uiting van de individueele gedachten, meer op den voorgrond treedt.

Spreker maakt in dit opzicht dan ook gaarne de woorden van prof. Gugel tot de zijne, door te zeggen:

„Het geheele gebied der historische bouwstijlen wordt tegenwoordig beoefend."

Na de gehouden rede vraagt de spreker of ook iemand het woord verlangt; hij is gaarne bereid daarop naar aanleiding van het gesprokene inlichtingen te geven.

Een der aanwezige leden wenscht niet zoozeer het woord te vragen tot het verkrijgen van inlichtingen; hij kan zich in alles met het gesprokene vereenigen, vooral wat is gezegd ten opzichte van de Hollandsche Renaissance, maar als nu de geachte spreker met betrekking tot de stijlrichtingen dezer eeuw de woorden van prof. Gugel aanhaalt, dan is zijns inziens, in den thans voltooiden gevel, van Rijkswege gebouwd bij het gouvernementshuis in de Korfmakerstraat, hier ter stede een treurig voorbeeld van Hollandsche Renaissance aan te wijzen.

Kan het overnemen van oude bouwvormen uit een geschiedkundig oogpunt waarde hebben, zoo kan eene opstapeling als daar geen verdediging vinden.

De deels gekopiëerde gevel, met gebruik van de aanwezige beeldhouwwerken, is niet gelukkig uitgevallen en in dat opzicht kan van geen kunstwaarde sprake zijn, hoewel het nieuw aangebrachte beeldhouwwerk, door onzen stadgenoot, den heer Schröder vervaardigd, een woord van lof niet mag worden onthouden. De nieuwe gevel getuigt niet van éénige oorspronkelijke opvatting, eene eigenschap welke bouwwerken van onze Hollandsche Renaissance steeds kenmerkten; de opeenstapeling van gelijkvormige motieven doet ons zien dat de inspiratie bij den ontwerper totaal afwezig is geweest en bij de beschouwing ook van de andere gevels van dit bouwwerk geven de vele onregelmatigheden een ongelukkig denkbeeld van de wijze waarop onze nationale bouwkunst van Rijkswege wordt beoefend; het kan evenwel nog nuttig zijn aanschouwelijk voor te stellen, hoe men niet moet bouwen.

Door den bouw aan de Tweebaksmarkt acht spreker Leeuwarden door den Rijksbouwmeester gecompromitteerd.

Bij monde van den penningmeester werd den voorzitter dank gezegd voor zijne leerzame voordracht, welke met onverdeelde aandacht door de aanwezigen werd gevolgd, waarop de Voorzitter de vergadering sloot.

Afdeeling Leiden en Omstreken.

Vergadering van 25 Januari 1894.

De eerste vergadering in het jaar werd door den nieuw benoemden Voorzitter, den heer J. Roem, met een hartelijk welkom geopend. Spreker wenschte den leden veel geluk, en hoopte dat de onderlinge samenwerking zal mogen blijven bestaan, opdat de Afdeeling steeds in bloei moge toenemen.

Nadat aan de nagedachtenis van het overleden lid, den heer L. van Es, in goedgekozen woorden hulde was gebracht en de nieuw toegetreden leden waren gecomplimenteerd, deelde de Voorzitter mede dat het bestuur voor 1894 is samengesteld als: J. Roem, Voorzitter; L. Mans, Onder-voorzitter; G. van Driel, Secretaris; H. J. Jesse, Penningmeester, en J. van Dam, 2e Secretaris.

Daarna werd het woord gegeven aan den heer H. J. Jesse, die, als vervolg op eene vroegere bijdrage van den heer Achterberg over Grieksche bouwkunst, wenschte te spreken over de Romeinsche bouwkunst, omdat bij de behandeling dier kunst een vergelijk met de Grieksche Bouwkunst noodzakelijk is. De Romeinen namen in hunne bouwwerken de hoofdgedachte der Grieken over. Zij hebben steeds getracht Grieksche kunstenaars naar zich toe te lokken, terwijl zij dikwijls de jongelingen voor hunne opvoeding naar Griekenland zonden. Het eigenaardige karakter dier volken treedt toch in alles op den voorgrond. Bij de Romeinen is alles gericht op het nuttige en practische, terwijl de Grieken in alles het ideale, het fijne trachtten te bereiken.

Vervolgens werd door den spreker behandeld de aanleg der wegen, in de eerste plaats de heerbanen, waarvan de Via Appia heden nog getuigenis aflegt, terwijl nog enkele gedeelten van deze groote wegen in Frankrijk bestaan. Na de wegen volgden de riolen, de bruggen, de waterleidingen, de tempels, de basiliek, de triomfbogen, de theaters, de amphitheaters, de thermen, de grafmonumenten, en ten slotte het Romeinsche huis. Tal van teekeningen en platen verduidelijkten de belangrijke bijdrage, die door de leden met belangstelling was gevolgd, en waarvoor den heer H. J. Jesse een welverdiend woord van dank door den Voorzitter werd gebracht.

Aangaande het ontwerp voor een afdeelingsgetuigschrift dat tentoongesteld was, deelde de Voorzitter mede dat het Bestuur zich geheel kon vereenigen met het oordeel der overige afdeelingen, door het hoofdbestuur mede te deelen, dat welke verdienste het bekroonde ontwerp als graphische kunst heeft, het niet bruikbaar is voor eene bouwkundige vereeniging. Als eventueel tot het uitschrijven van een nieuwe prijsvraag mocht worden overgegaan, zal de Afdeeling haar toegezegde bijdrage gestand doen.

Nadat de Secretaris het verslag over het afgeloopen jaar had uitgebracht, deed de heer J. van Dam voorloopig eenige mededeelingen over de vraag van het hoofdbestuur, betreffende het gebruik van levertraan in plaats van lijnolie bij het bereiden van verf. Daar genoemde heer verschillende proeven neemt, komt hij later op dit onderwerp terug.

Omtrent de vraag over de z.g. parquets tapis, meent de Voorzitter te kunnen verzekeren dat, wordt de bekleeding op goed uitgedroogde vloeren aangebracht, ze alle aanbeveling verdient en uiterst doelmatig is.

Op de vraag „Welke zijn de beste middelen om een degelijk onderzoek naar den stand der werkloosheid in te stellen?" wordt door den heer J. van Dam een werkelijk practische wenk gegeven, welke zeker waard is als proef te worden ingevoerd.

Elk patroon geeft den werkman bij zijn ontslag een briefje mede, waarop vermeld: 1o. het vak; 2o. de naam van den patroon; 3o. de naam van den werkman; 4o. is ontslagen door ....; 5o. de datum en het nummer van het briefje. Dit briefje brengt de ontslagen werkman bij een daarvoor aangewezen persoon, bijvoorbeeld een buurtcommissaris, die in zijn kantoor een aantal liassen heeft, bijv. voor elk vak één, waarop hij dat briefje, van een nummer voorzien, aanhecht. De werkman krijgt het nummer van zijn briefje, waarop hij het, als hij werk krijgt, weder terughaalt en aan zijn patroon geeft, die het vernietigt.

Aldus kan een commissie door de liassen na te gaan, elk oogenblik zich van den stand der werkloosheid vergewissen.

Nadat de heer N. de Zwart tot lid van den Arbeidsraad is benoemd, brengt de heer Jesse een inlandsch model Marseillepan ter tafel en wijst op de bruikbaarheid, ook in ons klimaat, waarna de Voorzitter den heer J. van Dam dankzegt voor de kunstbeschouwing, bestaande uit het plaatwerk: L'Art, la Décoration et l'Ornement des Etoffes en des Tissus, chez les anciens et chez les modernes, par Dupont Auberville" en de vergadering sloot.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's Gravenhage. Het comité tot bevordering van de belangen van Nederlandsche inzenders op de dit jaar te houden internationale tentoonstelling te Antwerpen, is nader aangevuld en volgens de *Staatscourant* samengesteld als volgt:

August Hendricks, voorzitter van de Kamer van koophandel en fabrieken te Amsterdam, voorzitter en commissaris-generaal;

C. N. J. Moltzer J.Ez. en Mr. Th. Stuart, beiden te Amsterdam, ondervoorzitters;

Eduard van Hoboken van Oudelande, Scheveningen, adj.-commissaris-generaal;

Alfred Daniels, Amsterdam, penningmeester;

Mr. J. H. L. Bergsma, Amsterdam, secretaris;

W. Travaglino, Haarlem, gedelegeerd commissaris;

Mr. A. E. J. E. A. Bik, 's-Gravenhage, voorzitter van de afdeeling Koloniën;

H. F. Baltmon, Haarlemmermeer, voorzitter van de afdeeling Landbouw.

leden:

Jos. Th. J. Cuypers, Amsterdam;
Louis Dobbelman, Rotterdam;
Mr. A. Ferf, 's-Gravenhage;
Jhr. F. R. Groeninx van Zoelen, Bergen-op-Zoom;
Mr. G. ridder Huyssen van Kattendijke, 's-Gravenhage;
J. H. Krelage, Haarlem;
R. Lehmann, Amsterdam;
Dr. D. de Loos, Leiden;
W. Prins, Wormerveer;
W. J. H. Prinzen, Helmond;
C. T. J. Louis Rieber, Amsterdam;
J. W. F. Scheffer Jr., Weesp;
F. Adama van Scheltema, Amsterdam;
J. E. Scholten, Groningen;
J. Bernard Timmermans Wz., Waalwijk.

— Bij Koninklijk besluit van 1 dezer is aan eene commissie opgedragen een onderzoek in te stellen naar de mogelijkheid om vereenvoudiging en daardoor bezuiniging te verkrijgen bij de uitvoering, het beheer en het onderhoud van burgerlijke en militaire bouwwerken in Nederlandsch-Indië, en zijn benoemd: tot lid en voorzitter dier commissie, de met verlof in Nederland aanwezige generaal-majoor, laatstelijk chef van het wapen der genie in Nederlandsch-Indië, J. P. van der Eb; tot leden, de gepensioneerde hoofdinspecteur der spoorwegdiensten en van het stoomwezen in Nederlandsch-Indië, J. K. Kempees, de gepensioneerde hoofdingenieur 1e klasse der burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië, J. Schalij, de met verlof in Nederland aanwezige ingenieur 1e klasse der burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië, D. Havelaar, en tot lid en secretaris, de met verlof in Nederland aanwezige kapitein der genie van het leger in Nederlandsch-Indië, J. G. H. de Voogt.

— Van verschillende zijden werd den kunstschilder Jozef Israëls Zaterdag jongstleden hulde gebracht op zijn 70sten verjaardag; tengevolge van het afsterven zijner echtgenoote werd daarbij de meest mogelijke stilte in acht genomen.

— Het ministerie van openbare werken in Pruisen heeft den heer S. Hamelink, directeur der Nederlandsche Tramweg-maatschappij, uitgenoodigd om gegevens te verstrekken aangaande de tramwegen in ons land.

Amsterdam. Maandagavond werden in *Besloten Vergadering* de door den Raad aangenomen bepalingen omtrent minimum loon en maximum arbeidsduur besproken. Na eenig debat werd besloten om tegen 1 Augustus e. k. het loon der timmerlieden en metselaars boven den leeftijd van 23 jaren te stellen op 23 cents en voor de opperlieden boven den leeftijd van 23 jaren op 18 cents per uur, mits de Raad vóór 1 Augustus zal hebben beslist dat de proefneming tot definitieven maatregel zal worden verheven.

Rotterdam. Als jury ter beoordeeling der antwoorden op eene uit te schrijven prijsvraag voor een sociëteitsgebouw aan de Korte Hoogstraat voor de R.-K. Leesvereeniging alhier, zullen optreden de heeren Jos. Th. Cuypers, architect te Amsterdam, F. M. L. Kerkhoff, ingenieur-architect der gemeente 's-Hertogenbosch, en Nicolaas Molenaar te, architect 's-Gravenhage.

Haarlem. De tentoonstelling van versierde lederwerken en lederen boekbanden, die in het Museum van kunstnijverheid alhier zal worden gehouden, belooft zeer belangrijk te zijn. Vooral onder de afdeeling versierde lederen boekbanden werden er zeer interessante exemplaren ingezonden, terwijl een lederen behangsel en nog verschillende lederen voorwerpen, als: kistjes, kapsels, scheden enz., worden toegezegd. De voorwerpen zullen alle achter glas worden tentoongesteld.

De tentoonstelling zal Zondag 11 Februari worden geopend; de inzending der voorwerpen kan geschieden tot Woensdag 7 Februari.

Zwolle. Het gebouw van de Sassenpoort is door den Staat van de Gemeente overgenomen en zal voor het bergen van een deel van het provinciaal archief bestemd worden.

— Aflevering 1 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht), bevat:

Het kanaal van Corinthe (*met fig.*). — In Oost-Java. (*met fig.*). — Lichtgevende paddestoelen. — Korte mededeeling. — Onderzeesche photographie. (*met fig.*) — Het plaatselijke telephoonnet te Zutfen. (*met fig.*) — Natuur- en werktuigkundig allerlei. (*met fig.*). — Sterrenkundige opgaven. — Correspondentie. —

PERSONALIA.

— De kunstschilder Jozef Israëls is benoemd tot commandeur der Oranje-Nassau-orde.

— Tot gemeente-architect te Berg-Ambacht is benoemd de heer A. Kok Wz. te Ammerstol.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Machineteekenaar-constructeur van den P. G. Adres J. L. Nering Bögel en Co., Deventer.

— Werktuigkundige-teekenaar op eene machinefabriek, van middelbaren leeftijd. Kennis van boekhouden en Engelsche correspondentie strekt tot aanbeveling. Adres met opgave van salaris, ouderdom enz. aan de firma P. Stokvis en Zn., boekhandel 's-Hertogenbosch.

Advertentiën.

BOUWTERREIN.

Aan de **Roermondsche straat** en buiten de **Geldersche Poort** te ***Venloo*** zijn verschillende ***BOUWTERREINEN* TE KOOP.** Adres bij den heer VAN GASSELT aldaar.

Openbare AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *SCHIEDAM* zijn voornemens op **Donderdag 8 Februari a. s.,** des namiddags ten **2 ure,** ten raadhuize aldaar, in het openbaar **aan te besteden** de levering van

bouwmaterialen,

ALS:

Waalstraatklinkers, hardsteenen trottoirbanden, keien, eiken-, iepen-, grenen- en dennenhout (waaronder hei- en perkoenpalen) en straatsyphons, in 12 perceelen.

Het **bestek** ligt dagelijks, met uitzondering van den Zondag, ter inzage op de stadstimmerwerf en is, tegen betaling van **25 cents,** op de gemeentesecretarie verkrijgbaar.

Schiedam, 27 Januari 1894.

Burgemeester en wethouders voornoemd,
VAN DIJK VAN MATENESSE.
De secretaris,
VERNÉDE.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

op **Dinsdag 20 Februari 1894,** des namiddags ten 2 ure (lokale tijd), aan het bureau van den SECTIE-INGENIEUR der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in de Oude Kijk-in-'t-Jatstraat te *Groningen.*

BESTEK C.

Het verrichten van eenige onderhoudswerken aan Gebouwen, Kunstwerken, enz., der lijnen Harlingen—Nieuweschans en Groningen—Delfzijl, in negen perceelen.

De besteding geschiedt volgens § 95 van het bestek.

Het bestek ligt van den 1sten Februari 1894 ter lezing aan het bureau van den Sectie-Ingenieur A. J. BUIS te *Groningen* en is op aanvrage aan genoemd bureau te bekomen tegen betaling van **ƒ 1.—.**

Inlichtingen worden gegeven als in het bestek vermeld.

Groningen, den 30sten Januari 1894.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag 27 Februari 1894,** des namiddags ten 2 ure (lokale tijd), aan het bureau van den SECTIE-INGENIEUR der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, in de Oude Kijk-in-'t-Jatstraat te *Groningen.*

BESTEK D.

Het uitvoeren van verfwerken met bijlevering der materialen op de lijnen Harlingen-Nieuweschans en Groningen-Delfzijl, in acht perceelen.

De besteding geschiedt volgens § 17 van het bestek.

Het bestek ligt van den 1sten Februari 1894 ter lezing aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. J. BUIS te *Groningen* en is op aanvrage aan genoemd bureau te bekomen tegen betaling van **ƒ 0.50.**

INLICHTINGEN worden gegeven als in het bestek vermeld.

Groningen, den 30 Januari 1894.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **20**sten **Februari 1894,** des namiddags ten 2 ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te Utrecht, van:

BESTEK No. 649.

Het uitbreiden en wijzigen van sporen en wissels en het maken van eenige diverse werken ten behoeve van de werkplaats en magazijnen van Weg en Werken op het station UTRECHT.

Begrooting ƒ 6900.—

De besteding geschiedt volgens § 39 van het bestek.

Het bestek ligt van den 2n Februari 1894 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te *Utrecht* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **ƒ 1.00.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 12n Februari 1894, ten 10.30 uur voormiddag (*West Europeesche tijd*) terrein bovenbouw werkplaats.

Utrecht, den 30sten Januari 1894.

DE ERVEN J. J. TIJL, te *Zwolle* geven uit

SPROKKELINGEN op Waterbouwkundig Gebied
door **P. J. NEYT,**
met platen.
Tweede herziene druk.
Prijs ƒ 1.80.

GEORGS- MARIËN BERGWERKS- & HÜTTENVEREIN, OSNABRÜCK.

Levert tot concurreerende prijzen in uitstekende qualiteit:

SPOORWEGMATERIEEL: Rails uit Bessemer staal en dwarsliggers. Wissels compleet met toebehooren. Assen en Wielen. Stalen banden en assen uit Siemens Martinstaal.

Tramwegmaterieel, Systeem Haarmann.

Bevelt zich bijzonder aan tot levering van gesmeede stukken voor SCHEEPSMACHINES en van gegoten-stalen voorwerpen, alle soorten Façonguss. Alles uit Siemens Martinstaal, op verlangen volgens de voorwaarden van Bureau Veritas of Duitsche Lloyd. (1)

Vertegenwoordiger: F. W. VAN GENDT JGz., Van-Speijkstraat 117, 's-Gravenhage.

die gaarne tot het geven van nadere inlichtingen bereid is.

Het achtste huis van af de Groote Markt.

Het achtste huis van af de Groote Markt.

Aanbieding.

Een eerste fabriek van bouwkundige artikelen, welker product algemeen als **prima** wordt erkend, biedt voor het bekomen van opdrachten

een passend honorarium,

Aanvragen worden ingewacht onder letter C. C. aan het Adv.-Bureau van **G. L. DAUBE & Co.** te FRANKFORT a/M.

Stoomketelmakerij en Grofsmederij
G. N. FLAMMAN, Heerenkade,
GOUDA. Holland.

Vervaardigt Horizontale en Verticale STOOMKETELS, Reservoirs en andere Plaatijzer-werken. Reparatiën vlug en billijk. Ketelapenlages, Stoomleidingen. Concurreerende prijzen.

AMSTERDAM. Damstraat 30. **W. ZIMMERSTÄDT.** **ELBERFELD** Holzerstrasse 5.

Fabriek voor

CENTRALE VERWARMING en VENTILATIE.

STOOMVERWARMING onder lagen druk, met **Isoleer-reguleermantels** en **Ventilregulceering** (D. R. patent SCHWEER).

WATERVERWARMINGEN met doorloopende werking.

LUCHTVERWARMING. DROOGINRICHTINGEN.

Ontwerpen en begrootingen worden **kosteloos** opgesteld en toegezonden. Getuigschriften en opgaven van een **groot aantal uitgevoerde inrichtingen**, ook **hier te lande**, staan ten dienste.

Koninkl. Photographische Kunst- en Lichtdruk-inrichting **voor alle denkbare reproductiën.** PROEVEN GRATIS. — Levering spoedig en goedkoop. **KLEINMAN & DE JONG. Amsterdam, Keizersgracht 304**

MARTIN & Co.,

Achter Oosteinde 2 – 4, bij het Paleis voor Volksvlijt.

AMSTERDAM.

Groothandel in Bouwstoffen.

MARMEREN SCHOORSTEENMANTELS.

Vraag Album en prijzen. (1)

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. — No. 6 — ZATERDAG, 10 Febr. 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, 's-Gravenhage.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . f 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nummer aanvangen.

ADVERTENTIEN per regel f 0.20, en f 0.10 voor het bewijsnummer. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . f 0.15

HET NIEUWE PARK TE BREDA.

(Bij de plaat.)

De vesting Breda behoort evenals zoovele andere tot de geschiedenis; de stad is van haar keurslijf ontdaan en de geslechte vestingwerken zijn voor een groot deel reeds vervangen door ruime straten en bouwterreinen.

Aan den Zuidoost-buitensingel, tusschen de gemeentebegraafplaats (thans terrein voor den watertoren) en de Ginneken-straat, bevond zich nog een oppervlakte, die door de onmiddellijke nabijheid van een der drukste verkeerswegen zeer geschikt was voor bouwterrein.

Wegens hunne lage ligging waren deze gronden echter voor het grootste deel voor bebouwing ongeschikt: zij liepen soms bij eenigszins hoogen waterstand onder en om dit euvel te overwinnen moest het geheel opgehoogd worden tot minstens 2.35 M. + AP. (Het zomerpeil is gemiddeld 0.50 M. + AP.)

Oorspronkelijk bestond alleen het plan om het terrein in exploitatie te nemen, dat begrensd wordt door den Z. O. Buitensingel, de Molengrachtstraat, den weg om de Loopschans en de Ginnekenstraat. Hieraan waren echter bezwaren verbonden. Om de bouwterreinen aan de zijde der Loopschans op een goed peil te brengen, was grond noodig en deze moest met groote kosten aangevoerd worden. Daar op het terrein zelf geene voldoende hoeveelheid te verkrijgen was, werd besloten het stuk tusschen de Molengrachtstraat en de toenmalige begraafplaats mede in exploitatie te nemen. Dit gedeelte was wel het laagst gelegen en het minst verkoopbaar. Het geheele terrein wordt doorsneden door een oude gracht, maar het werd te kostbaar geacht om deze geheel te dempen, reden waarom zij zooveel mogelijk in stand moest blijven. Teneinde nu aan alle bezwaren tegemoet te komen, werd mij door den Minister van Financiën opgedragen, in overleg met den ingenieur voor de ontmanteling der vestingen, een plan te ontwerpen.

Bij de samenstelling van het plan moest de verkoophaarheid der terreinen de leidende gedachte zijn. De ondervinding, bij vroegere veilingen van gronden opgedaan, heeft geleerd, dat groote, althans diepe perceelen, niet gewenscht zijn en men in deze de 30 M. niet moest overschrijden. Het spreekt van zelf dat de Ginnekenstraat en de Zuidoost-buitensingel de beste standen zijn en men liep daarom bij de indeeling van het terrein in gewone straten gevaar met de overige deelen te blijven zitten. Om nu ook binnen het park verkoopbaren grond te verkrijgen, kwam men op de gedachte het nuttige met het aangename te vereenigen: ten einde grond ter ophooging te verkrijgen, werden twee vijvers, een groote en een kleine, tot eene gezamenlijke oppervlakte van 3.32 H.A. gegraven en omzoomd met gazons, boomgroepen en breede rijwegen met voetpaden.

Aan de Ginnekenstraat moest een flinke toegangsweg gemaakt worden, waardoor voordeelig gelegen bouwterreinen beschikbaar kwamen. Deze toegangsweg is 40 M. breed en bestaat uit een breed gazon met boomen, rijwegen en voetpaden ter wederzijde.

Ook aan den Z.O. Buitensingel is een flinke toegangsweg ontworpen van 30 meter, nm. een midden-trottoir van 10 M. met boomen, twee rijwegen van 7 M. en verhoogde voetpaden langs de bouwblokken. Beide wegen loopen uit op den grooten rijweg van het park. Het spreekt van zelf, dat de breede rijwegen, en vooral de groote vijvers met beplantingen en wandelingen, aan de binnenzijde van de bouwblokken grootere waarde geven, omdat de eventueel daar te bouwen huizen een prettig uitzicht over het geheel verkrijgen.

Door rioleering zijn de vijvers met den buitensingel verbonden en door middel van schuifafsluiters bestaat gelegenheid het water zooveel mogelijk op dezelfde hoogte te houden en heeft men het zelfs eenigszins

in handen dit zoo noodig eenigermate te ververschen.

De inlaat nm. is aangebracht aan de westzijde van de Ginnekenbrug, waar het singelwater door schotbalken kan afgesloten worden. Bij het openen der afsluiters stroomt het water door het riool naar de vijvers en verder naar den uitlaat bij de oude begraafplaats, waar door aftapping een lagere waterstand in de Singelgracht verkregen is.

Daar het aldus verkregen park een overgang maakt tusschen de stad en de zeer eenvoudige natuur der landelijke omgeving, is ook de beplanting zeer eenvoudig gedacht. De grondslag van het terrein, hoewel hier en daar eenigszins heuvelachtig gemaakt, blijft eenvoudig en vrij van ongemotiveerde verheffingen of uithollingen omreden de grondslag van de omgeving van Breda slechts zacht-glooiende golvingen aangeeft.

Het werk is in September j.l. aanbesteed en in uitvoering; de werkzaamheden moeten 1 Juli 1894 gereed komen, waarna door de gemeente Breda met de beplanting kan worden begonnen, zoodat het te verwachten is, dat het geheel in 1895 gereed zal zijn.

Haarlem, Jan. '94. LEONARD A. SPRINGER.

CÉSAR DALY.

Onlangs overleed in den hoogen leeftijd van drie-en-tachtig jaren de man, wiens naam hierboven staat vermeld, wel bekend in de wetenschappelijke en de industriëele kringen, al ware het alleen door de uitstekende *Revue générale de l'architecture et des travaux publics. Journal des architectes, des ingénieurs, des archéologues, des industriels et des propriétaires*, die gedurende eene reeks van jaren onder zijne directie werd uitgegeven.

Zijn naam was vooral bekend onder de bouwkundigen en bij allen, die zich op eenigerlei wijze bezig houden met de geschiedenis der monumentale kunst. In 1809 te Verdun geboren, ving hij in 1843 zijn loopbaan aan met de restauratie van de kathedraal van Albi, de schoonste van Frankrijk, waardoor hij al terstond de overtuiging levendig deed worden, dat hij geheel op de hoogte was van de geheimenissen der middeneeuwsche bouwkunst. Hij was de leerling van Dubars en de voorlooper van Viollet-le-Duc en van al die werkzame kunstenaars, die de taak hebben op zich genomen om de kostbare werken van het verleden zooveel mogelijk van den ondergang te redden.

Reeds in het salon van 1841 en later in dat van 1846 stelde hij ontwerpen en teekeningen tentoon, die toen zeer de aandacht trokken.

In 1848 had Daly reeds de ontwikkeling voorzien, welke aan de industriëele kunst in Frankrijk zou ten deel vallen. Hij vormde een genootschap van decoratieve en industriëele kunstenaars, en hij drong er op aan dat zij toegelaten zouden worden in de genootschappen, die zich de bevordering van de eigenlijk gezegde schoone kunsten ten doel stelden.

„De maatschappij der toekomst", zoo drukte hij zich reeds destijds uit, „zal inzonderheid een industriëele zijn. Hoedt u wel de algemeene sympathie van u te vervreemden, door met minachting op hen neder te zien, die de taak hebben aanvaard om de nijverheid met de bevalligheden der kunst te tooien. Streeft er daarentegen naar, dat de kunst overal doordringe, dat zij eene noodzakelijkheid worde, dat zij alles door hare optreding veredele en verfraaie."

Hij kon echter, zes-en-veertig jaren geleden, de vooroordeelen der routine niet overwinnen; maar het succes, op de jongste tentoonstellingen in het Champ de Mars te Parijs verkregen, hebben overtuigend bewezen, dat hij het bij het rechte eind heeft gehad. Als praktisch resultaat zij hier in herinnering gebracht, dat de tegenwoordige maatschappij, die deel uitmaakt van de oude groep van den baron Taylor, uit die schepping is ontstaan, welke men aan Daly verschuldigd is geweest.

Hij behoorde tot hen, die van meening zijn, dat de belangen van de kunstenaars over het geheel slecht vertegenwoordigd zijn in de parlementen. Hij riep dan ook in hetzelfde jaar 1848 eene vereeniging van bouwkundigen, beeldhouwers, dichters en kunstcritici in het leven met het doel om naar de constituante een gedeputeerde af te vaardigen, „wiens mandaat zou zijn bij elke gelegenheid de belangen van de kunst te verdedigen." Maar in weerwil van vele voorbereidende bijeenkomsten, slaagde men er niet in om tot eenstemmigheid te geraken, want (en dit is wel eene zeer kenmerkende bijzonderheid) onderscheidene groepen weigerden aan sommige andere de hoedanigheid van kunstenaars toe te kennen.

Daly deed overigens weldra de ervaring op, dat Kunst en Politiek twee vrij wel incompatibele zaken zijn. Zijn eerlijk en onafhankelijk karakter maakte hem weinig geschikt voor de scheeve knoeierijen, zonder welke bijna geen slagen mogelijk schijnt. Hij ging reizen en doorliep geheel Europa; hij bezocht vervolgens Turkije, Klein-Azie, Syrië, Palestina, Egypte, het noorden van Afrika, bestudeerde de monumenten en verzamelde overal schetsen. Hij bracht drie jaren in Amerika door en was de eerste, die, van 1856 af, de ruïnen der vóór-Columbiaansche steden deed herleven, die tot dien tijd toe nagenoeg geheel onbekend waren.

Wij zullen hier niet alle eervolle onderscheidingen vermelden, welke aan César Daly ten deel vielen. Hij behoorde tot de Orde van het Legioen van eer. Maar uit een enkel feit kan voldoende blijken hoe hoog zijn werken in den vreemde stonden aangeteekend. In Maart 1892 kende de koningin van Engeland, op de eenstemmige voordracht van „the Royal Institute of British Architects" aan Daly *the Royal gold medal* toe. Deze medaille werd door de kunstlievende koningin Victoria, daarbij vermoedelijk door haren niet minder kunstlievenden gemaal prins Albert geïnspireerd, in 1847 ingesteld. Het is de hoogste onderscheiding op het gebied der nijverheid, welke aan een architekt in Engeland kan ten deel vallen.

Volgens de stichtings-oorkonde wordt zij telken jare door de koningin van Engeland toegewezen, op de voordracht van het bovenvermeld Instituut en aan een Engelschman of een vreemdeling zonder onderscheid, uitstekend architekt, man van wetenschap, of letterkundige, oprichter van een monument van hooge verdienste of schrijver van een werk dat bevorderlijk is aan de ontwikkeling der architektuur en van de wetenschappen, die er mede in verband staan".

Sedert 1848 is de gouden medaille der Koningin 45 malen toegekend: 29 keeren aan Engelschen en 16 maal aan vreemdelingen.

Uit *La Semaine des Constructeurs*, waarvan Daly de oprichter was, blijkt, dat Frankrijk voornamelijk begunstigd is geworden bij de toekenning van deze medaille; immers zij werd achtmaal aan Franschen toegekend en wel in 1855 aan J. J. Hittorf, in 1861 aan J. B. Lesueur, in 1864 aan E. Viollet-le-Duc, in 1867 aan Ch. Texier, in 1876 aan J. L. Duc, in 1879 aan den markies de Vogüé, in 1886 aan

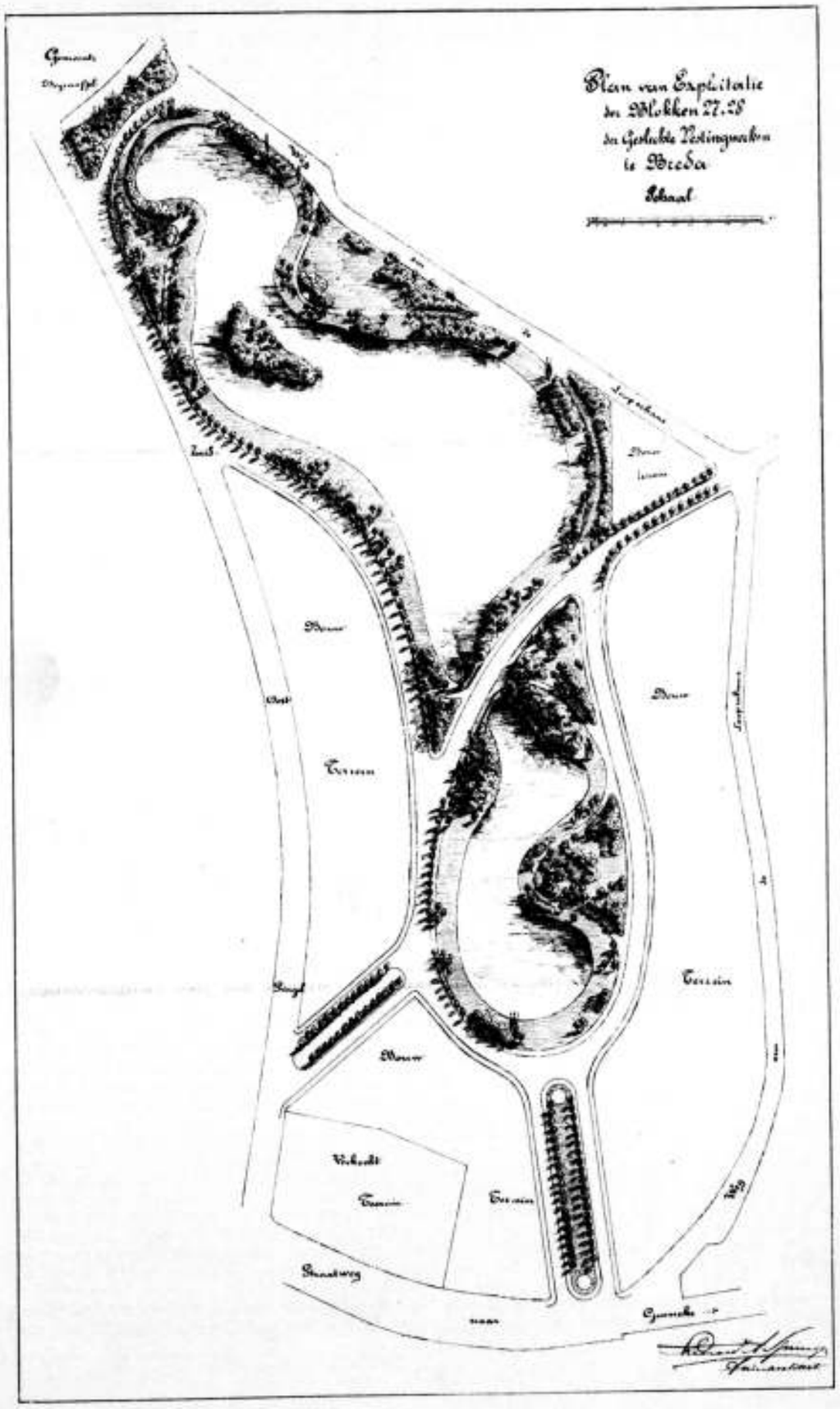
Plan van Exploitatie
der Blokken 27.28
der Gedachte Vestingwerken
te Breda
Terrein
Terrein
Terrein

Ch. Garnier en eindelijk in 1892 aan César Daly.

Van die acht zijn er thans nog twee in leven, te weten de markies de Vogüé, de beroemde reiziger en archeoloog, en Charles Garnier, wiens prachtig gebouw, naar wij hopen, nimmer het lot zal deelen van de decoratie-magazijnen in de Rue Richer, te Parijs.

Sedert een vijftiental jaren had Daly zich uit het bedrijvige leven teruggetrokken en hij overleed den 11den Januari jl. op een buitenverblijf bij Antony.

8 Februari 1894. J. TIDEMAN.

CHANTILLY.

Chantilly is aan de meeste bezoekers van Parijs alleen bekend als een plaats, waarheen men slechts gaat om wedrennen bij te wonen. Zijn er geen *courses*, dan haalt wel niemand het in 't hoofd daar een bezoek te gaan brengen.

Wie op dien zonderlingen inval komen mocht, vindt een stil stadje, zoo iets als Versailles of Saint-Germain. De lange, doodsche avenues dagteekenen uit den tijd, toen de Condés daar hun hof hielden. Met verbazing ziet men het paleis, dat de zevende prins van dien naam van 1719 tot 1735 deed bouwen, om er zijn vierhonderd paarden in te huisvesten. De gevel is bijna 200 M. lang en heeft in het midden een portiek, dat met drie zeer goed gebeeldhouwde paarden versierd is. De vertrekken op de verdieping hebben als feestlokalen gediend.

Belangrijker dan dit paardenpaleis is het kasteel, dat door den eigenaar, den hertog van Aumale, geheel gerestaureerd is. Men betreedt het door een hek, dat met wapenschilden en vergulдsel prijkt. Het eerste wat men ziet, is een zeer fraai bronzen ruiterstandbeeld van den Connétable Anne de Montmorency, door Paul Dubois. Rechts is het pavillon d'Enghien, een koud doch correct werk uit de 18e eeuw. Links is het gerestaureerde kasteel, door grachten omgeven. Een steenen brug geeft toegang tot een fraai portiek, waardoor men in het eigenlijke gebouw treedt.

In de middeleeuwen was Chantilly een versterkt kasteel; eerst Anne de Montmorency liet het door Jean Bullant verfraaien. Deze bouwde het zoogenoemde Chatelet, dat hij met een kolossale pilasterorde, in den geest van Michel Angelo, versierde en dat op niet zeer harmonische wijs met het oude kasteel werd verbonden.

De laatste Montmorency stierf te Toulouse op het schavot. Zijn zuster, welke gehuwd was met Henri de Condé bracht Chantilly aan dit geslacht. In het laatst der zeventiende eeuw werd het kasteel door Mansard verbouwd, doch ook deze kunstenaar vermocht er geen fraai geheel van te maken.

Tijdens de revolutie werd het kasteel grootendeels gesloopt. Alleen het gedeelte van Bullant werd gespaard, benevens het daarnaast gelegen 18e-eeuwsche paviljoen. Wat men dus thans ziet, is meest alles modern.

Wanneer men het portiek van Bullant is doorgegaan, komt men op de *„cour d'honneur"*, aan de linkerzijde waarvan de monumentale vestibule gelegen is. Men ziet daar een bronzen borstbeeld van Hendrik IV; een breede ellipsvormige trap, geheel van marmer, en van een balustrade voorzien, die een meesterstuk van smeedwerk mag heeten, leidt naar de eetzaal, die een betimmerd plafond heeft, en met oud-Vlaamsche tapijten is behangen. De schoorsteen omsluit een 16e-eeuwsch mozaïek, hetwelk de ontvoering van Europa verbeeldt. Een zaal, met kostbare 18e-eeuwsche meubelstukken en Vlaamsche schilderijen, sluit zich hierbij aan.

Nu volgt de schilderijzaal, die doeken van Watteau, Mierevelt, Poussin en Philippe de Champaigne, benevens verscheidene werken van modernen, als Fromentin, Rosa Bonheur, Meissonier, Decamps en Corot bevat. Een afzonderlijk vertrek, dat echter met deze zaal samenhangt, is gewijd aan Prudhon.

Een kleinere zaal, *de tribune* genaamd, is ook voor schilderijen ingericht. Het plafond is van Baudry en verbeeldt Psyché; de schilderijen zijn van Raphael (een madonna), Memling, Salvator Rosa, Decamps, Delaroche, enz.

Uit deze zaal leidt een gang naar de galerij, welke gebouwd werd om de 16e-eeuwsche gekleurde vensters, die van het kasteel Ecouen afkomstig zijn, behoorlijk te kunnen tentoonstellen.

Deze vensters zijn hoofdzakelijk in grisaille uitgevoerd en hebben de geschiedenis van Amor en Psyché ten onderwerp. Ieder venster is van een verklarend opschrift voorzien, dat dikwijls *„d' une liberté gaillarde"* genoemd mag worden. De manier van Rafael schijnt den vervaardigers dezer vensters niet vreemd te zijn geweest.

De stijl van al deze nieuwe gedeelten is wel geïnspireerd op de Fransche Renaissance, doch heeft een zeer modern en personeel karakter. De bouwmeester heeft versmaad ons met een geleerd vertoon van archeologische kennis te vervelen, en is met vol vertrouwen zijn eigen weg gegaan.

In het bijzonder geldt dit voor de slotkapel, een zeer elegant gebouwtje aan de zuidzijde van het kasteel, met een slank torentje op het dak. Van binnen ziet men hier verscheidene overblijfselen van het kasteel Ecouen, zoo b. v. een altaar van Jean Bullant, met reliefs door Jean Goujon versierd, gesneden paneelen van 1544 en twee geschilderde vensters uit dienzelfden tijd.

Chantilly ligt in een boschrijke streek. Wie van wandelen houdt, kan door het forêt de Chantilly een zeer aangenamen tocht naar het een paar uur oostwaarts gelegen Senlis maken. Ook per spoor kan men, over St. Firmin, dat stadje bereiken, doch de diligence is misschien het karakteristiekste vervoermiddel.

Senlis ligt op een zachthellenden heuvel, in het midden van een vlakke streek, die door de bosschen van Hallatte, Chantilly en Ermenonville begrensd wordt. De vroegere wallen zijn thans met olmen en kastanjes beplant en leveren een aangename wandeling op. Deze wallen bevinden zich ter plaatse, waar reeds ten tijde van Julius Caesar versterkingen waren aangelegd. De Romeinen noemden de plaats Sylvanectum, waarvan de tegenwoordige naam een verbastering is. Reeds dadelijk bij het binnenkomen van de stad wordt uwe aandacht getrokken door het opschrift van een herberg: „Au rendez-vous des arènes". Werkelijk vindt men daar overblijfselen van een Romeinsch renperk, dat meer dan honderd meter middellijn moet gehad hebben.

In de rue du Chatel ziet gij een groot somber gebouw met kanteelingen, en blijkbaar middeleeuwsch; het is met klimop begroeid. Een buitenverblijf is er tegenaan gebouwd en vraagt gij den bewoners daarvan wat dat oude fragment is, dan antwoorden zij u „het kasteel van Henri IV". Dit is echter blijkbaar niet waar. Het gebouw is veel ouder; eenige zalen, met groote kelders daaronder, schijnen nog uit de vroege middeleeuwen afkomstig te zijn. Vóór de revolutie moet de baljuw van Senlis er gewoond hebben.

Een ander bouwwerk uit de middeleeuwen is de

collegiale kerk van Saint Frambourg, thans deels een ruine, anderdeels als... rijschool in gebruik. De vormen zijn die van den overgang van het Romaansch tot de Gothiek; het gewelf van het schip schijnt uit de 15e eeuw afkomstig. Een andere kerk, Saint Pierre, dient als overdekte markt; ook deze is uit verschillende perioden afkomstig. Het koor met de daarbij geplaatste klokketoren met steenen spits, in den trant van die te Chartres, zijn vroeg Gothisch. De westelijke deelen ontstonden pas in de 15e eeuw; de façade met haar drie porticken en twee achtkante torentjes daartusschen is een fraai voorbeeld van flamboyantstijl. Men heeft haar ongerestaureerd gelaten, wat wij niet betreuren. Een tweede klokketoren, uit de 16e eeuw en in vroeg-Renaissance vormen, staat aan de zuidwestzijde der kerk.

Geheel uit den vroeg-Gothischen tijd is de kerk van Saint Vincent. Zij wordt nog voor den eredienst gebruikt en doet zich voor als een basiliek met kruisbeuk en polygoon gesloten koor. De slanke klokketoren verheft zich aan de westzijde van den noorder kruisbeuk. Zware pijlers scheiden de schepen; de vensters zijn buitengewoon klein en ook het roosvenster in den westelijken gevel wijst op hoogen ouderdom. Aan de westzijde van deze kerk ziet men een groot gebouw uit de 17e eeuw, met een reusachtig fronton, hooge mansardedaken en een buitengewoon groot aantal vensters, dakvensters en schoorsteenen. Het wordt thans als seminarium gebruikt.

Het meest interessante bouwwerk van Senlis is echter de kathedraal, die zich hoog boven de huizen van het stedeke verheft. Het koor en de westelijke gevel behooren nog tot de 12e en 13e eeuw. De kooraanleg herinnert met zijn omgang en zijn vijf kapellen, aan dien van de kathedraal te Noyon; is daar echter de halfcirkel het motief, hier zijn reeds polygonen gebezigd. Zware steunbeeren, met twee hoog schraagbogen, vangen den druk der gewelven op. Pijlers en zware zuilen wisselen elkander tusschen de beuken af.

De westelijke gevel heeft nog een bijna Romaansch karakter, al ziet men er den spitsboog reeds toegepast. De heiligen-figuren, die het portaal versieren, zijn even archaisch, als die welke men te Chartres ziet, en zeker uit de twaalfde eeuw. Van de twee torens, naast dit portaal, is alleen de zuidelijke voltooid geworden en dat wel geheel door de oorspronkelijke bouwmeesters. Beneden vierkant, gaat hij over in het achtkant, doch deze overgang wordt door een viertal hoektorentjes, die zeer doorluchtig zijn, gemaskeerd. De steenen spits prijkt met acht slanke dakvensters en is, daarboven, à jour bewerkt. De noordelijke toren is niet hooger dan het kerkdak opgetrokken en door een houten spits gedekt.

Het transept is grootendeels een werk der latere middeneeuwen. Bijzonder rijk is de zuidelijke gevel, door twee achtkante torentjes geflankeerd. Al de bevalligheid van den flamboyantstijl is hier tentoongespreid en de bouwmeester heeft zichzelf allerlei moeilijkheden geschapen, die hij, als spelende, overwon. Boven het portaal, dat door een zeer fantastisch frontaal bekroond wordt, zijn twee galerijen, geheel als kantwerk in steen behandeld, aangebracht; hooger ziet men een rijk roosvenster. De Fransche leliën spelen in de ornementatie een groote rol.

De mairie, op den hoek van de rue de l'Apport-au-Pain en van de rue Vieille-de-Paris, is oorspronkelijk een huis uit de 14e eeuw, dat echter in den loop der tijden zeer veranderd is. Een bronzen buste van Henri IV is in den gevel geplaatst, met een opschrift, dat er aan herinnert hoe te Senlis de gelukszon van „le bon roi" opging. De bisschop Guillaume Rose (want Senlis was toen een bisschopszetel) was een ijverig aanhanger der liga, doch zijne soldaten kozen de zijde van Henri IV. De verdreven bisschop poogde te vergeefs, bijgestaan door den hertog van Aumale en den heer van Balagny, de stad te herwinnen. De generaal van den lateren koning deed een uitval en joeg de belegeraars smadelijk op de vlucht. Later beproefde de bisschop het met list. In de geestelijkheid der stad had hij een machtigen aanhang; hij wist een pater-gardiaan der Cordelieren te overreden des nachts een poortje te openen, waardoor dan zijne soldaten, als landlieden verkleed, zouden binnenkomen. Het komplot lekte uit en toen de pater naar het poortje wilde gaan, werd hij gevangen genomen, en met eenige anderen opgehangen. De bisschop deed toen geen verdere pogingen, en zoo was Senlis de eerste plaats van beteekenis, waar „le Bearnais" vasten voet kreeg.

DE TENTOONSTELLING VAN DEN HAAGSCHEN KUNSTKRING.

De Haagsche Kunstkring, die zijn zetel boven de Passage heeft, beoogt de verbroedering van alle artisten, en nam daarom ook architecten onder zijn leden op. Vermoedelijk is het aan het loffelijk streven dezer laatsten te danken, dat men den Hagenaars wil inwijden in de geheimenissen der bouwkunst, als middel daartoe worden tentoonstellingen georganiseerd, waarop men telkens tracht den bezoekers een beeld te geven van de oude architectuur in de een of andere provincie des Rijks.

Vroeger is Zeeland reeds aan de beurt geweest; nu is Noord-Holland gekozen. Jammer is het, dat de hofstedelingen zoo weinig van de hun à *f* 0.25 aangeboden gelegenheid, om een les in de bouwkunst te ontvangen, gebruik schijnen te maken. Op den middag, dien ik voor mijn bezoek uitkoos, was de belangstelling van het publiek zoo gering, dat ik langen tijd alleen bleef.

Indien ik mijne indrukken van de tentoonstelling samenvat, dan is het niet om daarop critiek uit te oefenen. Ik ben mij te zeer bewust, hoe moeilijk het is, om eene verzameling als deze bijeen te brengen, hoe dikwijls men niet kan krijgen wat men gaarne had, en hoe men om allerlei redenen wel genoodzaakt is tot de expositie van veel, hetwelk men liever achterwege zou hebben gelaten.

Prenten, oude en nieuwe teekeningen, opmetingen, restauratieplannen en photografieën zijn in de bontste verscheidenheid aanwezig. Voornamelijk de grootere steden der provincie zijn goed vertegenwoordigd; van het platteland vindt men slechts bij uitzondering iets. De talrijke zeventiende- en achttiende-eeuwsche plaatwerken, op Noord-Hollandsche plaatsen betrekking hebbende, leverden hun contingent zoogoed als Ewerbeck, IJssendijck, de „Oude bestaande gebouwen," en andere meer moderne uitgaven. In het bijzonder echter schijnt mij de tentoon-stelling belangrijk door de inzendingen van het Departement van Binnenlandsche Zaken, waardoor men allerlei te zien krijgt, dat anders in portefeuilles sluimert. Men moet bij het beschouwen dezer inzendingen in het oog houden, dat het meest al of niet uitgevoerde restauratie-ontwerpen zijn, zooals het Rijk ze, sedert Victor de Stuers optrad, zoo gaarne laat maken. De kunstgeschiedvorscher dient bij het gebruiken dezer documenten zeer voorzichtig te zijn. Wie b.v. het slot te Medemblik vóór de restauratie bezocht, zal het waarschijnlijk niet herkennen in de, aan den Brandenburgschen baksteen-stijl herinnerende gevels, die de tentoongestelde teekeningen ons willen doen gelooven, dat het gehad heeft. Ook de spits op den toren te Ransdorp schijnt een fantasie van Keltenbacher, want zooveel ik weet, eindigt deze toren stomp.

Een catalogus zal veel kunnen bijdragen, om alles, ook voor een vakman, duidelijker te maken. Wie niet bijzonder goed in Noord-Holland thuis is, kan zich nu moeilijk een denkbeeld maken, welke gebouwen op het oogenblik nog in de provincie aanwezig zijn. De beperkte ruimte in de lokalen heeft het niet mogelijk gemaakt een andere rangschikking te volgen, dan, zooveel men kon, alles wat op één plaats betrekking heeft, bij elkaar te exposeeren. Schifting in rubrieken, b.v. „bestaande bouwwerken," „verdwenen bouwwerken," „gerestaureerde bouwwerken," of iets dergelijks, had zeker haar nut gehad.

De tentoonstelling is wel waard bezocht te worden. Al geeft ze geen volledig beeld van de provincie, wat geëxposeerd is, mag in vele opzichten zeer intere sant geacht worden. Wordt Noord-Holland in den laatsten tijd ook al meer bereisd, dank zij de spoorweglijnen, die vele streken gemakkelijk bereikbaar hebben gemaakt, het is nuttig, dat er nog weder eens op de groote belangrijkheid van de provincie uit een kunsthistorisch oogpunt gewezen worde. De Haagsche architecten hebben een goed werk gedaan de expositie te organiseeren en ik hoop, dat deze regelen er iets toe mogen bijdragen, om haar meer bekend te maken en haar bezoek te verschaffen.

IJZEREN OF STALEN DRAAGBALKEN?

Staande de vergadering op 27 Januari jl., van de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen, bevatte de vragenbus o. a. ook de vraag: „Welke draagbalken voor keldergewelven te verkiezen zijn: stalen of ijzeren?"

Het onderstaande ter beantwoording.

Voor zware keldergewelven, onder gevels, enz. kunnen balkijzers (I) zoowel uit welijzer, als stalen, volgens het *basisch* Siemens-Martin, alsook volgens het Thomas-proces gewonnen, worden gebruikt.

Toch is aan *staleu*, beter gezegd, *vloeijijzeren* liggers de voorkeur te geven en wel, vrij ontvoorwaardelijk, aan die volgens het *basisch* Siemens-Martin-proces.

Intusschen zijn dezulke, volgens het Thomas-proces, onder gelijke omstandigheden, even vertrouwbaar, onder de voorwaarde alleen, dat het Thomasijzer, door voorafgaande converteering in Johnson's mengapparaat, een waarborg oplevert voor de gelijkslachtigheid van het materiaal.

De vulling van den Thomas-convertor direct uit den hoogoven, is *niet* verkieselijk te achten.

Indien aan dezen eisch werd voldaan, zijn bas: Siemens-Martin- en Thomasliggers van *gelijke* waarde.

Zie voorts: *„Ontwerp-bepalingen voor ijzer en staal,"* in een der eerstvolgende nummers van „De Ambachtsman."

Mülheim Ruhr, 6 Feb. 1894. J. L. Terkeden.

DE OVERBRUGGING VAN HET KANAAL.

Men schijnt het denkbeeld van eene overbrugging van het Kanaal tusschen Engeland en Frankrijk nog altijd niet los te willen laten. Thans hebben de heeren Schneider en Hersent weer een plan ontworpen. De kortste afstand tusschen beide landen is van Kaap Blanc-nez tot South Foreland. Zij is 33.45 K.M. en biedt tevens voor den bouw geen onoverkomelijke hinderpalen. In deze richting zullen, volgens het plan op afstanden van 4 à 500 M., 72 gemetselde pijlers gebouwd worden, wier bovenvlakken 14 M. boven hoogwater liggen. Twee dezer pijlers bereiken echter eene hoogte van 65 M. Op de pijlers staan 2 gekoppelde 40 M. hooge ijzeren zuilen, die de brugliggers in het midden ondersteunen. De onderkant der brugliggers bevindt zich op 56 M. boven hoogwater, zoodat de scheepvaart niet gehinderd wordt. De gezamenlijke bouwkosten worden begroot op 820 millioen francs. Reeds heeft zich eene maatschappij voor den bouw geconstitueerd en een verzoek om concessie aan het Engel-che Parlement gericht.

PRIJSVRAGEN.

Sociëteitsgebouw te Rotterdam.

Het Bestuur der R.-K. Leesvereeniging te Rotterdam heeft eenige bouwkundigen uitgenoodigd tot mededinging naar de prijsvraag van een ontwerp voor een Sociëteitsgebouw op het terrein van het af te breken pand n°. 16, Korte Hoogstraat.

Tot de inrichting van het gebouw wordt verlangd:

1°. *Bijgane grondt:* Winkelhuis met afzonderlijken ingang en woning (minstens 3 vertrekken, keuken, kelder en privaat).

2°. *Eerste verdieping:* Ruim sociëteits-lokaal aan de voorzijde, in gemakkelijke verbinding met eene flinke leeszaal met noodige berging voor boeken enz., en zoo mogelijk behoud van den bestaanden uitbouw. In elk geval verlangt men, zoowel voor de leeszaal als het sociëteits-lokaal, de ruimst mogelijke erkers of gesloten balkons; minstens 2 privaten en urinoirs in directe verbinding met de buitenlucht en op geschikte plaats.

3°. *Tweede verdieping:* Ruime vergaderzaal, toegankelijk buiten gemeenschap der sociëteitslokalen. Minstens een privaat en urinoir. Verder conciergewoning (minstens 2 vertrekken, keuken, enz.).

4°. *Zolder* met eenige berging voor boeken enz.

5°. *Kelder:* ± 20 M²., ten behoeve der societeit (geen voorkeur van plaatsing en toegang).

6°. *Gas- en waterleiding* door het geheele gebouw. Bij het ontwerpen moet rekening gehouden worden met eventueele rechten van derden en met de bestaande bouwverordeningen.

7°. Verder wordt nog verlangd met aangifte der verdiepinghoogten, de volgende teekeningen:

1°. De plattegrond van iedere verdieping (met omschrijving) en begane grond. Schaal 1 à 100.

2°. Minstens één doorsnede over de lengte en eene over de breede zijde, waarop duidelijk de constructie en de zwaarte der balklagen, kap, enz. is te onderkennen. Schaal 1 à 100.

3°. De achtergevel: 1 à 100.

4°. De voorgevel: 1 à 50 met detail van 1 à 20.

5°. Balklagen en kapgrond, alsmede eventueele nieuwe fundeering: 1 à 100.

6°. Eene gespecificeerde begrooting van kosten, met omschrijving en memorie van toelichting.

8°. Nog is zoo uitdrukkelijk mogelijk bepaald dat de bouwkosten (waaronder begrepen de kosten van afbraak) in geen geval de som van *f* 16,000.— zegge zestienduizend gulden) mogen overschrijden, alles inbegrepen wat tot de totale oplevering behoort. Mocht er niet geheid behoeven te worden, dan is het maximum bepaald op *f* 14,000.—. De opbrengst der afbraak is geheel ten voordeele van den aannemer, (onder afbraak wordt alleen verstaan bouwmateriaal).

9°. Alle aan te wenden materialen moeten nieuw zijn.

10°. De teekeningen moeten in eenvoudige zwarte inktlijnen zijn bewerkt, zonder schaduwen.

11°. De aannemer zal zoo mogelijk Rotterdamsche werklieden in dienst nemen en deze tegen ongelukken verzekeren.

12°. Elk mededinger is uitdrukkelijk gehouden, indien dit door het Bestuur mocht worden verlangd, tot den door hem aangeduiden prijs, den bouw in zijn ganschen omvang te leveren, echter dan onder toezicht van een door het Bestuur aan te stellen architect.

13°. De ingekomen antwoorden en plannen zullen na de beoordeeling, welke zal geschieden door eene jury, bestaande uit drie architecten, buiten de stad woonachtig, in overleg met het Bestuur, minstens vier dagen in het sociëteitslokaal worden tentoongesteld.

14°. De mededingers moeten hunne plannen inzenden aan den president, den heer Arn. J. A. Gilissen. Zuid-Blaak no. 40 alhier, uiterlijk tot en met den 27 Maart 1894. Plannen welke later worden ingediend, komen niet meer in aanmerking.

15°. De ingezonnen plannen en bijschriften mogen geen handteekening dragen, doch moeten voorzien zijn van een motto en vergezeld van een gesloten naambrief, waarop aan de buitenzijde het motto van het plan en tevens een correspondentie-adres vermeld staan. Alle uiterlijk schrift mag niet zijn dat van den mededinger.

16°. De hoogst bekroonde ontvangt als premie de som van *f* 100, de tweede bekroonde *f* 75, de derde *f* 25. Mocht het hoogst bekroonde plan te weinig strooken met de werkelijke, practische en economische belangen der vereeniging, dan zal de Jury in overleg met het Bestuur, een der beide andere bekroonde plannen ter uitvoering kunnen aanwijzen.

17°. Het ter uitvoering aangewezen plan wordt eigendom der Vereeniging. De ontwerper wordt architect, behoudens het bepaalde in art. 12, tegen een honorarium van 5 pCt. der bouwsom, waartegen echter de premie vervalt. Ingeval geen der ingezonden plannen wordt goedgekeurd, beslist het Bestuur over de al of niet toekenning der premiën.

18°. De ontwerper van het aangewezen plan zal gehouden zijn een volledig bestek te maken, waarin de bepalingen der tegenwoordig in gebruik zijnde Rijks algemeene voorwaarden zijn opgenomen. Volgens dit bestek is het Bestuur voornemens eene aanbesteding te houden. Eventueel zal dit bestek ook voor hem bindend zijn in verband met art. 12.

19°. De jury bestaat uit de heeren: Joseph Cuijpers te Amsterdam, F. M. L. Kerkhoff te 's-Bosch, Nic. Molenaar te 's-Hage, die elk eene stem uitbrengen, terwijl het geheele Bestuur twee stemmen uitbrengt.

Het blijkt uit het bovenstaande dat de mededinging beperkt blijft tot de bouwkundigen, die door het Bestuur der Leesvereeniging worden uitgenoodigd. De redactie van het programma is uit dien hoofde voor het algemeen van minder belang, maar toch moet de aandacht gevestigd worden op de sub 12 gemaakte bepaling dat elk mededinger gehouden is den bouw in zijn ganschen omvang tot den door hem aangeduiden prijs te leveren, *echter niet dan onder toezicht van een door het Bestuur aan te stellen architect.*

Deze bepaling zal velen weerhouden aan den wedstrijd deel te nemen; niet alle bouwkundigen hebben lust en bekwaamheid zich als aannemer met de uitvoering van een werk te belasten. Daarbij komt dat de uitgeloofde premiën ad *f* 100, *f* 75 en *f* 25 voor het gevraagde volledig ontwerp met gespecificeerde begrooting van kosten te karig zijn.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's Gravenhage. Door het Comité tot voorbereiding van het zesde Internationale Congres voor de binnenscheepvaart, van 22—28 Juli aanst. alhier te houden, zijn de voor dat Congres vastgestelde vragen rondgezonden. Het congres zal in 4 afdeelingen worden verdeeld: 1o. aanleg en onderhoud van kanalen en havens; 2o. technische exploitatie; 3o. handelsexploitatie en economische vraagstukken en 4o. bevaarbare rivieren en haar verbetering.

Bijdragen worden verzameld tot het samenbrengen van een fonds tot dekking zooveel noodig van de te maken kosten. Binnenkort zal een uitgebreid beschermingscomité in het leven worden geroepen, ten einde in alle deelen van het land met het comité samen te werken tot degelijke voorbereiding van het congres en tot het samenstellen van een programma buiten de eigenlijke congres-werkzaamheden, om den congresleden een levendig beeld voor oogen te stellen van hetgeen in ons Vaderland op het gebied van de verkeerswegen en handelsinrichtingen is tot stand gebracht. Het lidmaatschap van het Congres kost *f* 12. Voorzitter van het Comité is de heer J. F. W. Conrad, secretaris de heer L. E. Asser.

— In eene buitengewone vergadering van het Haagsche departement der Maatschappij ter bevordering van nijverheid zal Dinsdag 13 dezer, des avonds te 8 uren, in het feestlokaal in de Willemstraat, en zulks naar aanleiding van het onderzoek der vakopleiding te dezer stede, door den heer J. J. van Nieukerken rapport worden uitgebracht over het stukadoorsvak en door den heer H. B. van Wijk over het koper- en metaalgietersvak.

Eene tentoonstelling van voorwerpen, platen en boekwerken, afkomstig uit het Kunstnijverheidsmuseum en de bibliotheek der Maatschappij te Haarlem, betrekking hebbende op bovengenoemde vakken, benevens op het smids-, timmer- en meubelmakersvak, het decoratieschilderen enz., zal in dat lokaal worden gehouden op 11, 12 en 13 dezer.

— Woensdag jongstleden werd den heer H. W. Mesdag, regeeringscommissaris voor de Nederlandsche afdeeling van *Schoone Kunsten* ter Wereldtentoonstelling te Chicago, door een aantal schilders-exposanten, waaronder acht dames, een diner aangeboden in het *Restaurant Royal*. Er waren 33 couverts. De heer J. van de Sande Bakhuyzen bracht bij deze gelegenheid uit aller naam den heer Mesdag hulde voor de wijze waarop hij voor de belangen van de Nederlandsche kunst is opgetreden. Dank zij zijne bemoeiingen heeft onze schilderschool te Chicago een eerste plaats ingenomen.

Dit blijkt uit het verslag, door den heer Mesdag als Regeeringscommissaris uitgebracht en den Minister van Binnenlandsche Zaken toegezonden. Volgens dit stuk, in de *Staatscourant* van 7 dezer opgenomen, worden op de wereldtentoonstelling verkocht door:

Oostenrijk 15 schilderijen.
België 24 schilderijen.
Canada 2 schilderijen.
Frankrijk 19 schilderijen, 9 teekeningen.
Duitschland 35 schilderijen, 15 teekeningen.
Engeland 7 schilderijen, 45 teekeningen.
Italië 20 schilderijen.
Noorwegen 15 schilderijen.
Spanje 13 schilderijen.
Zweden 19 schilderijen.
Nederland 58 schilderijen, 44 teekeningen.
Dit cijfer werd later voor Nederland verhoogd tot: 88 schilderijen en 63 teekeningen.

— Het Koninklijk Instituut van Ingenieurs vergadert Dinsdag 13 dezer in het lokaal Diligentia. Daarin zal het lid M. Simons mededeelingen doen over den werkkring van den gezondheidsingenieur en een lovenbericht van het lid H. F. Fijnje van Salverda door het lid A. Huet worden voorgedragen.

Amsterdam. Voor het diploma van bouwkundig opzichter, ingesteld door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, hebben zich slechts 13 kandidaten aangemeld, waarvan twee zich vóór het examen teruggetrokken en een derde door treurige familieomstandigheden verhinderd werd daaraan deel te nemen. Van de 10 kandidaten, die het examen op 24, 25 en 26 Januari aflegden, kon het diploma worden uitgereikt aan de heeren:

Boer (W. S. de), te Haarlem.
Brittijn (P.A. te Leiden.
Haanstra (S. J.), te 't Meer, bij Heerenveen.
Hillebrandt G.Hz. (A. A.), te Dokkum.
Lith (D. van), te Leiden.
Schoenmakers (A. M.), te Breda.
Voetberg (Joh.), te Schrans bij Leeuwarden.

— Eene tentoonstelling van Engelsche prentkunst, uit de verzameling van den heer A. C. Loffelt te 's-Gravenhage, is Vrijdag 9 dezer geopend in het gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Rotterdam. Het belangrijkste voorstel, waarmede de Gemeenteraad zich jl. Donderdag bezighield, betrof de levering der pompwerktuigen VI en VII ten behoeve van het waterwerk aan de Oude Plantage. Hoewel uit de overgelegde stukken blijkt, dat de directeur der gemeentewerken de voorkeur geeft deze pompmachines te gunnen aan de „Worthington Pumping Engine Cie" te New-York, die op het gebied van pompen een wereldreputatie heeft en daarbij in zake stoomgarantie *f* 3500 tot *f* 13,000 goedkooper is dan de Ned. Stoombootmaatschappij te Fijenoord, vonden Burg. en Weth. het evenwel geraden van dit aanbod geen gebruik te maken, om reden de inschrijving 18 dagen te laat aankwam, en dit werk voor de som van *f* 127,930 op te dragen aan de fabriek te Fijenoord, mits de beproeving der machines op het stoomverbruik, waarbij een groot geldelijk belang gemoeid is, door geheel onzijdige deskundigen geschiede.

Aldus werd door den Raad besloten.

Maastricht. De bekende geoloog, de heer Casimir Ubaghs, schrijver van een aantal werken over geologie, paleontologie, enz. is plotseling overleden. De afgestorvene was lid van het *Oudheidkundig Genootschap* in Limburg en van verschillende buitenlandsche genootschappen.

Breda. De Raad heeft besloten, dat de gemeente-drinkwaterleiding geopend zal worden op Donderdag den 15n dezer.

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken in Nederlandsch Indië is *overgeplaatst*: van de residentie Semarang naar de residentie Amboina de opz. 2e kl. J. C. van Rheeden; van de res. Cheribon naar de res. Amboina, de opzichter 3e kl. J. A. den Hartog; van de res. Djokjakarta naar de res. Tegal, de opz. 1e kl. C. van der Voort.; *toegevoegd*: aan den chef der 3e waterstaatsafd. in het belang der bevloeiing en den waterafvoer in Oost-Semarang, de opz. 2e kl. W. A. B. David, van Amboina; aan den chef der 2e waterstaatsafdeeling in het belang der verbetering van de bevloeiing door de Sindopradja- en Doetamatieleidingen (afd. Indramajoe, res. Cheribon), de opz. 2e kl. W. A. B. David, en voor de bevloeiing en den waterafvoer in het noordelijk gedeelte der residentie Tegal tusschen de Losario- en Tjomalrivieren, de adsp.-ing. J. Haringhuizen; aan den chef der irrigatieafdeeling Serajoe de opz. 3e kl. K. F. Tuynman; *geplaatst*: in de residentie Batavia, de adspirant-ingenieur G. J. Ott de Vries.

— Bij den aanleg van staatsspoorwegen op Java zijn *benoemd* tot tijdelijk onderopzichter 1e kl. en geplaatst bij de lijn Malang-Blitar J. B. Tenret en W. L. Harmsen, thans die betrekking bekleedende bij den dienst der S.S. ter Sumatra's Westkust.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bouwkundige aan de aardappelmeelfabrieken in Duitschland van de firma W. A. Scholten te Groningen. Adres aan genoemde firma.

— Onderwijzer in het timmeren en onderwijzer in het smeden, aan de ambachtsschool te Leeuwarden. Jaarwedde *f* 700. Inl. bij den directeur; stukken vóór 15 Febr. inzenden aan de school.

ADVERTENTIËN.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **26n Februari 1894**, des namiddags ten 1½ uur **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te Amsterdam, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed volgens bestek No. 578:

Het leveren van platte eiken- en grenenhouten dwarsliggers in 2 perceelen.

Volgens bestek No. 579:

het leveren van vierkant beslagen eikenhout voor wissels.

Elk bestek is tegen betaling van *f* **1.—** verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te Amsterdam, bij den Portier, of op franco aanvraag met toezending van het bedrag in postwissel of postzegels (aan aanvragen zonder bijvoeging van het bedrag wordt geen gevolg gegeven) aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.

De Raad van Administratie,
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

AANBESTEDING.

De BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *DEVENTER* zijn voornemens op **Woensdag den 14den Februari 1894,** des morgens om 10 uur, ten Raadhuize in het openbaar aan te besteden:

Het leveren van een hardsteenen draagring met bijbehoorende neuten voor een te bouwen gashouder.

Bestek en teekening liggen ter visie ten Raadhuize en zijn aldaar verkrijgbaar tegen betaling van *f* **0.60** vanaf **Maandag den 5den Februari 1894.**

Provinciale Waterstaat van FRIESLAND.

AANBESTEDING.

Op **WOENSDAG** den **28n FEBRUARI 1894**, des namiddags ten één ure, zal in het gebouw van het Provincianl Bestuur te Leeuwarden, overeenkomstig § § 1 en 2 van de Administratieve bepalingen der A. V., bij enkele inschrijving worden aanbesteed:

De vernieuwing van de SLUIZEN III en IV en verdere bijkomende werken, tot gedeeltelijke verbetering van het kanaal van de HOOIDAMMEN tot de KOLONIEVAART.

Raming f 55,400.

Het bestek ligt ter lezing in voornoemd gebouw. Gezegelde formulieren voor inschrijvingsbiljetten zijn tegen betaling van **25** cent en bestekkentegen betaling van **f 2.-** op het bureau van den Prov. Hoofdingenieur verkrijgbaar.

De noodige aanwijzing wordt gedaan op *Maandag* 26 *Februari* e. k. (samenkomst 's voorm. 10 uur te *Druchten*).

Voorts zijn nadere inlichtingen te bekomen bij den Hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat te Leeuwarden.

Leeuwarden, 1 Februari 1894.

De Commissaris der Koningin in de Provincie Friesland,
VAN HARINXMA THOE SLOOTEN.

STOOMTIMMER-HOUTWOL-FABRIEK.

DIJKERMAN & BULIJZERD, Breda.

SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

Lijstenschaverij voor betimmeringen.

HOUTWOL tot opvulling van PLAFONDS enz.

AANBESTEDING.

De architecten VAN GENDT & NIERAAD te *ARNHEM*, zullen op **Woensdag 14 Februari 1894**, des voormiddags te **elf** uur, in het Centraalgebouw te Arnhem, in het openbaar aanbesteden:

Het vergrooten van de villa SAN LUCA, aan den Velperweg te Arnhem, met het bouwen van een stal en koetshuis, met koetsierswoning.

Het bestek met 3 lichtdrukteekeningen is, tegen betaling van *f* **1.**— te bekomen ten kantore der architecten, waar tevens inlichtingen zijn te bekomen.

Aanwijzing in loco op Maandag 12 Februari 1894, des voormiddags te **tien** uren.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **26n Februari 1894** des namiddags ten 1½ ure **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te Amsterdam, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule) worden aanbesteed, volgens bestek No. 580:

De levering van stalen lasch- en klemplaten, ijzeren hankbouten, stalen schroefbouten en houtschroeven en contrarails met klein ijzerwerk, in 6 perceelen.

Het bestek is aal *f* **1.**— verkrijgbaar aan het *Centraal Administratiegebouw* der Maatschappij aan het *Droogbak* te Amsterdam, bij den Portier of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag in postwissel of postzegels (aan aanvragen zonder bijvoeging van het bedrag wordt geen gevolg gegeven) aan het Bureau Weg en Werken, kamer **154.**

De Raad van Administratie,
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

GEORGS- MARIËN BERGWERKS- & HÜTTENVEREIN, OSNABRÜCK.

Levert tot concurreerende prijzen in uitstekende qualiteit:
Rails uit Bessemer staal en dwarsliggers. **Wissels** compleet met toebehooren en **Wielen.** Staken handen en assen uit Siemens Martinstaal.

SPOORWEGMATERIEEL: **Tramwegmaterieel,**

Beveelt zich bijzonder aan tot levering van gesmeede stukken voorwerpen, alle soorten Façeguss. Alles uit Siemens Martinstaal, op verlangen volgens de voorwaarden van Bureau Veritas of Duitsche Lloyd. (1)

Vertegenwoordiger: **F. W. VAN GENDT JGz.,** Van-Speijkstraat 117, 's-Gravenhage.

die gaarne tot het geven van nadere inlichtingen bereid is.

AANBESTEDING.

Voorloopige aankondiging.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen in het begin van de maand Maart in het openbaar **aanbesteden:**

Het bouwen van een Ambachtsschool met Avondschool voor handwerkslieden op de bestaande fundamenten.

Raming pl. m. f 100,000.

Aanbieding.

Een eerste fabriek van bouwkundige artikelen, welker product algemeen als **prima** wordt erkend, biedt voor het bekomen van opdrachten

een passend honorarium,

Aanvragen worden ingewacht onder letter C. C. aan het Adv.-Bureau van **G. L. DAUBE & Co.** te FRANKFORT a/M.

DE ERVEN J. J. TIJL, te *Zwolle* geven uit

SPROKKELINGEN op Waterbouwkundig Gebied

door **P. J. NEYT.**

met platen.

Tweede herziene druk.

Prijs f 1.80.

Machinale Jalousiën Fabriek

voor **RUIZEN** en **BLOEMENKASTEN.** Concurreerende prijzen, ruimen voorraad.

S. BRUIGOM. Arnhem.

Prima Engelsch lederen

DRIJFRIEMEN worden in den kortst mogelijken tijd geleverd tot laagste Prijzen, alsmede alle Machinekamerbehoeften, door de Drijfriemenfabriek van

A. SALM Azn.,

's GRAVENHAGE, Nobelstraat 27.

E. J. BRUL. AMSTERDAM.

Singel 179, Kamer 18.

CYLINDER- en MACHINEOLIËN.

Consistent vet, Talk, Footskatoen.

Koninklijke Nederlandsche Fabriek VAN NOPPEN'S BRANDKASTEN.

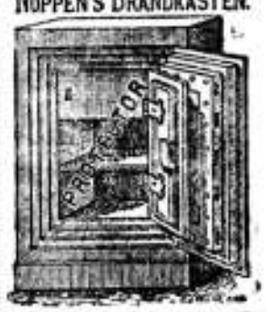

Noppen's Brandkasten

zijn de **eenige BRANDKASTEN** die **officieel** bewezen hebben de **zwaarste VUUR-, VAL-** en **INBRAAKPROEVEN** te kunnen weerstaan en werden No. 1 gesteld.

Was getekend,

De Jury van den Internationalen Wedstrijd 1879.

FABRIEK:

VELPERBUITENSINGEL. ARNHEM.

MARTIN & Co.,

Achter Oosteinde 2—4, bij het Paleis voor Volksvlijt. AMSTERDAM.

Groothandel in Bouwstoffen.

Enorme voorraad Mosaïk-vloer- en **Wandtegels.**

Ook van alle **soorten** en **afmetingen** der hardgebakken tegels uit de fabrieken van **Alfred Regout & Co.** te *Maastricht.*

Portland Cement JOSSON & Co.

Hoofd-Vertegenwoordiger *voor Nederland en Indiën* **A. E. BRAAT.**

— **HANDEL IN BOUWMATERIALEN.** —

Adres: ROTTERDAM — **Nieuwe haven, No. 118.**

„ AMSTERDAM — **A. E. BRAAT, Fokke Simonsstraat, No. 74.**

Prijs concurreerend, dengd onder garantie.

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. — N°. 7 — ZATERDAG, 17 Febr. 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . f 3.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nummer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel f 0.20, en f 0.10 voor het herhaalnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . f 0.15

BOUWKUNSTIGE GEMEENPLAATSEN.

In een stukje, in een vorig nummer opgenomen, werd gesproken over „bouwkunstige gemeenplaatsen". Het kan zeker zijn nut hebben hier eens na te gaan wat men daaronder te verstaan heeft.

Welk begrip is, in den gewonen zin des woords, aan de uitdrukking „gemeenplaats" te hechten? Leest men in een roman, bij de beschrijving van den held: „zonder juist schoon te zijn, teekende zijn gelaat vastberadenheid en mannelijke kracht", of bij een plaatsaanduiding: „'t was een heldere Meimorgen; de zon scheen vroolijk en de vogels tjilpten in het woud," dan zijn dit frasen, die reeds in ontelbare geschriften, die als uitspanningslectuur bedoeld waren, meer of minder gevarieerd, zijn voorgekomen. Zij hebben niets persoonlijks, zijn als het ware gemeen goed van allen, die met meer of minder succes hunne krachten aan de romanschrijverij hebben beproefd; het zijn dus gemeenplaatsen. Een romanschrijver, die werkelijk artist is, wacht zich wel, gemeenplaatsen te gebruiken: hij zoekt en vindt nieuwe beelden, nieuwe wijzen van iets uit te drukken, die zijn persoonlijk eigendom zijn, waardoor zijn werk iets karakteristieks krijgt. Heel wat schrijvers van den tegenwoordigen tijd zijn hiermede nog niet eens tevreden. Zelfs de woorden waaruit de taal, waarin zij schrijven, bestaat, zijn hen te afgezaagd; met meer of minder goeden uitslag trachten zij nieuwe woorden te scheppen, al is het op 't gevaar af, van in duisterheid te vervallen.

Wat zijn nu gemeenplaatsen in de bouwkunst? Het antwoord op deze vraag is zeker niet gemakkelijk. Zoogoed als ook zelfs de modernste schrijver zich toch bedienen moet van de woorden zijner taal, moet ook de bouwkunstenaar de elementen bezigen, zonder welke een gebouw nu eenmaal niet bestaanbaar is. Even dwaas als het zou zijn, van een schrijver te verlangen, dat hij geen woorden, in de lijst van De Vries en Te Winkel voorkomende, zou gebruiken, even onzinnig zou het zijn, het den bouwkunstenaar te verwijten, dat hij muren, vloeren, deuren, vensters, trappen, daken en al de andere elementen, waaruit een gebouw, wil het aan zijn bestemming beantwoorden, dient te bestaan, aanbrengt.

De gemeenplaatsen komen in de bouwkunst minder voor in de plattegronden, dan in de opstanden. Zelfs de meest gemakkelijkende architect wordt door de in den regel niet zonder moeite te bevredigen eischen van den bouwheer, dikwijls ook door den eigenaardigen vorm van het bouwterrein, wel gedwongen al zijn vindingrijkheid aan een plattegrond te besteden. Slechts zelden is het mogelijk, een plan van een reeds bestaand gebouw zonder wijziging eenvoudig te kopieeren.

Bij de opstanden is het wat anders. Den bouwkunstenaar, die motieven voor gevel of interieur zoekt, staat een boekenschat ten dienste, die in uitgebreidheid niet onderdoet voor de rijkstevoorziene leesbibliotheek. Nauwkeurige afbeeldingen van alle bouwwerken van beteekenis, die sinds de mensch op aarde verscheen, zijn uitgevoerd, kan hij zonder veel moeite of kosten consulteeren en daaruit ontleenen wat hij verkiest.

Maar gelijk die schrijvers het hoogst staan, wier oorspronkelijkheid niet door het aanhoudend lezen van wat hunne collega's schreven, is verloren gegaan, zoo zijn het geenszins de beste architecten, die vlijtig putten uit den motievenschat van het verledene.

Wij willen onze bedoeling met eenige voorbeelden toelichten. Stellen wij, in de eerste plaats, dat een bouwmeester voor het ondersteunen van een zolder ing of iets dergelijks een kolom noodig heeft. Mag hij dan zulk een bouwdeel, dat al van de oudste tijden af voorkomt, niet gebruiken, op straffe van beschuldigd te worden zich aan een gemeenplaats te hebben bezondigd? Wij gelooven dat het antwoord

op deze vraag zal moeten afhangen van de wijze, waarop het bouwdeel wordt toegepast. Wordt deze kolom toch aan het een of ander kunsttijdperk van het verledene ontleend, dan is zij zeker als een gemeenplaats aan te merken; weet de ontwerper daarentegen aan die kolom vormen te geven, waardoor zij zich onderscheidt van de zuilen, welke reeds vroeger gemaakt zijn, dan zal van een gemeenplaats geen sprake meer kunnen wezen, al blijft het in 't midden gelaten of ook aan de eischen der schoonheidsleer voldaan is.

Nemen wij voorts eens aan, dat een bouwmeester in zekeren gevel vensters moet maken, en ze tevens wil omlijsten of op andere wijze decoreeren. Hij kan die decoratie op verschillende wijzen inrichten. Zeer voor de hand liggend is het maken van frontons boven die vensters; wij meenen echter, dat wie van dit afgezaagd en tamelijk onzinnig motief gebruik maakt en napraat, wat de Renaissance-meesters hem voorzeiden, zich aan een gemeenplaats schuldig maakt. Wie evenwel een ontlastingsboog gebruikt, en dien boog met zijn boogveld als het motief van een vrije decoratieve schepping opvat, zal gemakkelijk het verwijt, van banaal te zijn, kunnen ontgaan.

Het zal nu onzen lezers gemakkelijk vallen de bouwwerken hunner naaste omgeving eens „op gemeenplaatsen" te onderzoeken. Zij zullen verbaasd staan, zooveel als zij er vinden en misschien zal hen dit wel treurig stemmen. Hopen wij voor hen dat zij ook werken aanschouwen, waaruit het karakter van den auteur hun sprekend te voorschijn treedt.

Verblijdend is het op te merken, hoe er tegenwoordig zich in de bouwkunst een streven openbaart, om gemeenplaatsen zooveel mogelijk te vermijden. Kan het ook niet ontkend worden, dat de pogingen om zich aan het banale te onttrekken, soms wel eens uitloopen op wat „uitmiddelpuntigheid", wij voor ons zien liever iets erg gedurfds, dan de sanie middelmatigheid, die uit onvermogen en karakterloosheid geboren wordt.

Zelfs de buitensporigste artist wordt wel gekalmeerd, zoodra bij werkelijk wat te bouwen krijgt; de practijk heeft het effect van een koude douche. Zeker, de mannen, „vergrijsd" in de practijk, halen vaak den neus verachtelijk op, als zij zien, hoe er jongeren zijn, die hunne formules, hunne tradities, hunne gemakkelijke gemeenplaatsen niet als een evangelie beschouwen, doch men herinnere zich dat wie op zekeren leeftijd komt, uitteraard conservatief wordt.

VERGELIJKING TUSSCHEN OUD-BELGISCH EN OUD-DUITSCH IJZER IN DEN BRUGGENBOUW.

Na het instorten van de brug bij Mönchenstein, medio 1890, werd ook aan den hoofdingenieur van de fabriek Harkort te Duisburg opgedragen, een onderzoek in te stellen naar de vermoedelijke oorzaken van deze ramp.

Breedvoerig hebben allerlei bladen daaromtrent verslagen gegeven; alleen op een aan genoemde fabriek gemaakt onderzoek op wel-ijzer, van dien bouw afkomstig, veroorloven wij ons de aandacht te vestigen.

Het ijzer voor de in 1874/75 gebouwde brug was afkomstig uit Belgische fabrieken, te Morlanwelz, Couillet en Marchieux.

Een stuk universeel ijzer, breed 175 mM., dik 10 mM., werd aan verschillende proeven onderworpen.

Bij een belastingproef bleek allereerst het volgende:

Terwijl de *elasticiteitgrens* van welijzer, toenmaals, steeds tusschen 15 en 20 KG. gemidd. bij 17 KG. per mM² was gelegen, vertoonden zich eerst *sporen* van een blijvende uitrekking bij een belasting van 27 KG. per mM².

De breuk trad bij de volgende belasting op:

Proeven aantal.	Soort v. h. materiaal.	Richting van de vezels.	Draagvermogen over 200 mM. per mM² in K. G.	Uitrekking over 200 m.M. in %	Samentrekking op de breuk in %
1	strook	langs	32.5	8	7.56
1	„	dwars	28	circa 1	spoor (1)

Voor dergelijk ijzer (platen en strooken) ten dienste van de Ned. Staatsspoorwegen was tot 1880 voorgeschreven:

platen en	langs	36.	8	13
strooken	dwars	30 6	3	5

Tot dit jaartal werden met de volgende gemiddelde uitkomsten gemaakt, resp. in België en in Duitschland.

97	strook	langs	38.6	12.7	16.4(2)
448	„	langs	39.0	18.6	23.0
115	„	dwars	32.5	4.6	4.2

Van de in 1890 gewijzigde brug te Keulen, sedert 1859 in gebruik genomen, werden in 1891 van een afgebroken ligger aan de Gute Hoffn: Hütte te Sterkrade proeven gemaakt met het volgende resultaat (Duitsch-ijzer):

1	plaat.	langs	37.3	10.5	13.5(2)
1	idem	dwars	32.9	3.0	4-4
1	strook.	langs	32.9	2.5	9-5

bij de koude buiging met het ijzer van de brug bij Mönchenstein bedroeg de *buigingshoek*:

	Voorschrift Ned. SS.	
Langs	50°	tegen 120°
Dwars	20°	„ 60°.

bij het Duitsche ijzer in tabel 3 vermeld.

De breuk vertoonde, zooals uit de trekproeven wel te vermoeden was, voor de helft *kristallen*, en was dus inferieur aan eene korrelachtige geaardheid.

Zoowel in *koudeu* als in *roodgloeiendeu* staat bleek het ijzer breukig te zijn.

Twee gedane analysen omtrent de chemische bijmengsels leverden het volgende op:

	Eerste analyse.	Contra analyse.	Gehalte dier stoffen bij deugdzaam ijzer.
Koolstof	niet bepaald		0.05 %
Silicium	0.120%	0.12 %	0 01 „
Mangaan	0.030 „	0.04 „	0.05 „
Phosphor	0.520 „	0.5-052 „	0.20 „
Zwavel	0.110 „	0.10 „	0.01 „
Koper	0.016 „	niet bepaald	0.01 „

Uit het hooge gehalte Si = 0.12 % en van P = 0.52 % is zoowel te verklaren: 1°. de hooge belasting van 27 KG. voordat een blijvende uitrekking intrad, als 2°. de geringe totale uitrekking in de walsrichting van slechts 8 %.

De beide stoffen wijzen op *koudbrenkigheid*.

(1). Het proefstuk (breed 175) bezat in de dwarsrichting slechts 100 mM. lengte.

(2) Van de 97 proeven met Belgisch ijzer staan ons geen uitkomsten in de dwarsrichting ten dienste; het overige is Duitsch ijzer.

(3) Het ijzer voor deze brug werd 1857 58 in Duitschland gemaakt; zie *De Ojwerker* no. 23, dd. 10 Juni 1893.

Een nadeelig bestanddeel is voorts de zwavel; bij een hoeveelheid van 0.02 % treedt reeds *roodbreuk* op; dit lichaam in verbinding met het kleinere gehalte Cu, veroorzaakten de ongunstige uitkomsten van de buigproef in *roodgeruuen* staat.

Van verdere vergelijkingen tusschen dit bouwmateriaal uit beide landen, in de jaren 1874 en 1858 vervaardigd, kunnen wij ons onthouden.

Ofschoon de Belgen reeds vóór 1860 in de moedertaal uitmuntende studiewerken bezaten van Valérius, Flachat, Annales des mines etc., spoedig door andere kleinere goede geschriften van Ansiaux c. a. gevolgd, heerschten nog in 1868, tijdens mijn verblijf aldaar, *eigenaardige* denkbeelden omtrent de eigenschappen van het welijzer.

Een walswerk bij Charleroi bezat toen een zeer gebrekkig beproevingwerktuig (*), — omstreeks dien tijd leverde de Utrechtsche IJzergieterij aan enkele Belgische walswerken kleine, beter geconstrueerde toestellen; — toch was de fabrikant daarmede zeer ingenomen, zoodat bij hem, volgens zijne meening, *toezicht* en keuring door of vanwege den besteller vrijwel overbodig was; voorts beweerde hij dat zijn product boven dat van andere werken uitmuntte, „parceque le fer est *nerveux et à grains*", waaronder te verstaan was, dat zijn ijzer deels vezelachtig, deels korrelachtig moest zijn, indien de korrels (of kristallen?) slechts *even groot* waren!

Toch hadden vele ingenieurs niet een onbepaald vertrouwen in het vaderlandsch product. Zoo werden dan ook toenmaals te Marchienne balkijzers met Engelsche merken gewalst en over Antwerpen naar Londen verzonden, welke dan repatrieerden en zonder keuring als *real English Iron* werden verkocht.

In een vrij behoeftig ingericht schrootwalswerk te Regissa, bij Hoei (Huy), verstond men de kunst dunne platen te maken welke, in navolging van de zeer gezochte Engelsche RG. platen, nauwkeurig op dezelfde wijze met RG. werden gemerkt.

Op mijne vraag aan den eigenaar of dit niet als contrafactie werd aangezien, beweerde hij dat daarvan geen sprake kon zijn; hij merkte zijne platen naar de plaats van vervaardiging, RG beteekende dus. . . . *Regissa*!

Dat met het geringe, oppervlakkige toezicht in de fabrieken, afgezien van de grondstoffen, de fabrikage veel te wenschen overliet is bekend, en door bovenstaande cijfers aangetoond.

Ook Engeland is met Duitschland niet op dezelfde wijze in de vervaardiging van dit en van andere producten, voorwaarts geschreden, zoodat dan ook een van de Theemsbladen eenige maanden geleden van den grooten invoer van Duitsche waren gewag maakte en daarbij de verzuchting slaakte, dat de superioriteit zich deed kennen ook door het daarop prijkende devies: „*Made in Germany*".

Mulheim Ruhr, Febr. 1894.

J. L. TERSEDEN.

OVER DE DUURZAAMHEID VAN BRUGGEN.(†)

Over den vermoedelijken duur van ijzeren bruggen oppert Sir William Arrol, bouwmeester van de Forthbrug, de meening, dat de door meerdere vaklieden gedeelde opinie, om den duur daarvan op omstreeks 40 jaren te schatten, in zooverre reeds geen grond van bestaan heeft, omdat deze afhankelijk is zoowel van de meerdere of mindere zorgvuldigheid bij het onderhoud als ook van de soort der verflaag.

Ofschoon deze uitspraak wel voor de hand ligt, is zij toch vrij vaag. Evenwel zijn de voorbeelden tot bewijs dezer meening, ten volle de aandacht waardig. Sir William had de oude Hammersmith-brug in Londen gekocht, om haar bij het opstellen van de Forthbrug als steigerwerk te doen dienen. Ofschoon zij sedert 62 jaren in gebruik was, en men vele deelen niet kon bereiken, zoodat zij sedert den bouw niet konden worden geverfd, vond Arrol alles „*zoo goed als nieuw*". Hij schrijft dit daaraan toe, dat men bij den bouw zuiver loodwit had gebruikt.

De Bonar-brug, kortelings geleden door hem omgebouwd, is 80 jaren in exploitatie en vertoonde een volkomen goed onderhouden ijzer. Mechanische proeven met het oude materiaal schijnt Arrol niet gemaakt te hebben, wat uit een wetenschappelijk oogpunt wel te bejammeren is.

(*) Het werktuig stond in de open lucht. De hefboomarmen waren 1 op 25. Voor het plaatsen van gewichtstukken diende een houten bak, zwaar 175 KG., die naarmate de lucht vocht of vochtiger was tot ruim 230 KG. woog. De hefboom werd door touwen bewogen, welke steeds vastklenden enz.

(†) **Dit artikeltje kan als een vervolg beschouwd worden op een artikel van denzelfden aard, voorkomende in no. 23, van 10 Juni 1893.**

ONDERZOEK NAAR HET DRAAGVERMOGEN VAN EEN SPOORBRUG.

Een op het gebied der techniek zeer zeldzaam schouwspel, zoo schrijft de „Armee- en Marine-anzeiger", zal in den aanvang van het volgende jaar te Forst zijn waar te nemen. Op dit oogenblik bouwt men in de lijn Halle—Sorau—Guben een spoorbrug van 180 M. spanwijdte, over de Neisse. De oude brug, waarover nog steeds het volle verkeer plaats heeft, zal, na voltooiing der nieuwe, om het draagvermogen te bepalen, zoo sterk worden belast, dat zij ineenstort.

Met den aanleg van deze spoorlijn werd in 1869 door Strousberg begonnen; de exploitatie dateert van 1872, zoodat de brug 22 jaren bereden werd. De resultaten van deze hoogst interessante, waarschijnlijk zeer leerzame proefneming worden zeker met spanning tegemoet gezien.

Mulheim Ruhr,
Febr. 1894. J. L. TERSEDEN.

KONINKLIJK INSTITUUT VAN INGENIEURS.

Het gebeurt niet dikwijls, dat de vergaderingen van het Instituut ook voor diegenen onder de leden, die niet bepaald het vak van den ingenieur beoefenen, zoo aangenaam en leerrijk zijn als die, welke op 13 Februari jl. is gehouden.

Talrijk was de opkomst niet; er waren nog geen zeventig leden tegenwoordig. *Les absents ont en tort.*

De President W. F. Leemans opende de vergadering en moest alweder de treurige taak vervullen om een viertal leden te herdenken, die sedert de vorige vergadering door den dood aan het Instituut waren ontvallen.

Het waren de gewone leden C. T. van Meurs, luitenant-generaal J. I. Brants, lid van het Rijks Muntcollege, G. A. Oudijk, aannemer en L. Smit, scheepsbouwmeester.

In den breede schetste de President de verdiensten van den heer Van Meurs, een van de oprichters van het Instituut en gedurende eene reeks van jaren lid van den eersten, toen nog permanenten, Raad van Bestuur, zoowel wat betreft zijne militaire loopbaan en zijne betrekkingen tot de Spoorwegen hier te lande, als hetgeen door hem in de werken van het Instituut is geleverd.

Als naar gewoonte waren talrijke geschenken ontvangen en daaronder een prachtig werk, bevattende de beschrijving van de Washington-brug over de

Hudson-rivier te New-York, door den schrijver William R. Hutton aan het Instituut aangeboden en door bemiddeling van het lid H. P. N. Halbertsma voor de boekerij bezorgd.

Het eerst werd het woord verleend aan het raadslid J. F. W. Conrad, die in zijne betrekking van Voorzitter der voorbereidings-commissie uit het Instituut ter zake van het zesde Congres voor binnenlandsche scheepvaart, dat in Juli dezes jaars te 's-Gravenhage zal worden gehouden, vele bijzonderheden mededeelde, die door de verschillende dagbladen reeds voldoende zijn verspreid.

Daarop trad het lid M. Sijmons op, die in eene hoogst belangrijke rede den werkkring schetste van den gezondheids-ingenieur.

Hij trad daarbij in beschouwingen over gezondheidsleer en gezondheidstechniek en over de opleiding van den ingenieur, die dezen geheel nieuwen tak van wetenschap zal hoefenen en in toepassing brengen. In hooge mate is in den laatsten tijd die tak van wetenschap een wetenschap van den ingenieur geworden, wiens beroep volgens de woorden van Sir William Siemens is „die Kunst, die Kraftquellen in der Natur zum Nutzen und Frommen der Menschen zu lenken". De spreker gaf een historisch overzicht van hetgeen reeds bij de oude volken, Grieken en Romeinen, met betrekking tot de hygiene, die bij hen in hooge eere werd gehouden, was gedaan, hoe ook in de middeleeuwen, en met name bij het Engelsche volk uit den tijd van Shakespeare op dit gebied veel was verricht, bij welk volk de stelregel gold, dat de vrijheid van het individu daar behoort te eindigen, waar de belangen van het algemeen aanvangen. Hij trad voorts in beschouwingen over de verplaatsing van de platteland-bevolking naar de steden als een oorzaak van onreinheid en ziekte, herinnerde aan de verdiensten van Thomas Haksley en Max Pettenkofer op het zoo uitgestrekt gebied der hygiene, Pettenkofer, die zooveel leerlingen heeft gekweekt, besprak voorts de oorzaken der luchtverontreiniging, de luchtverversching, vooral in de ziekenhuizen, het onderzoek naar den bodem in verband met de lucht, de fecale stoffen, het lekken van gasbuizen; voorts de voeding en de kleeding en den aanleg van rioolstelsels. Door den Koning van Beieren werd Pettenkofer tot hoogleeraar benoemd en, iets waarop wel mag worden gewezen, terstond werden groote sommen voor hem beschikbaar gesteld ten behoeve van zijn onderzoekingen. Andere landen zijn Duitschland gevolgd. In Engeland ontstonden *the Public Health Act* en *the Local Government Board*. Spreker wees voorts op de wet op het geneeskundig Staatstoezicht hier te lande en haar werking en vestigde er de aandacht op, dat in de geneeskundige raden geen enkel ingenieur zitting heeft; vermeldde hoe de zaak in België en Frankrijk is geregeld en besprak in het breede de gezondheidstentoonstelling te Berlijn van 1883, reeds in 1880 te Hamburg voorbereid. Met ingenomenheid vermeldde hij de oprichting van een leerstoel voor de bacteriologie aan de Polytechnische School te Delft. Voorts ging hij in de bijzonderheden na, welke vraagstukken den gezondheidsingenieur in zijn werkkring ter beantwoording worden voorgelegd, trad daarbij in beschouwingen over hetgeen nog aan het onderwijs in dezen tak van wetenschap ontbreekt en eindigde zijn belangrijke en zeer toegejuichte rede met de vermelding, dat *the great attraction* op de tentoonstelling, die in 1900 te Parijs zal worden gehouden, zal bestaan in de oprichting van een geheele stad voor een bevolking van 4 à 5000 menschen, geheel volgens de regelen van de gezondheidsleer gebouwd en bestemd om als stadswijk te blijven bestaan.

Na de pauze, gedurende welke eenige nieuwe leden werden aangenomen, bekwam het lid A. Huet het woord tot het voordragen van een levensbericht van wijlen het lid H. F. Fijnje van Salverda, hoofdinspecteur van den Waterstaat en gedurende een reeks van jaren, van de oprichting af, lid van het Instituut. Na een inleiding schetste hij in dit uitvoerige stuk den heer Fijnje in zijn betrekking tot de verbetering van den Rotterdamschen Waterweg, tot den dienst op de bovenrivieren, in zijn arbeid op werktuigkundig gebied, waartoe de bekende Fijnje-pomp behoort, om eindelijk met een overzicht van dit zoo wèl besteed leven te besluiten.

Bij dit levensbericht zal een portret worden gevoegd, waarvan een proef ter vergadering werd vertoond en waaromtrent de Secretaris, op uitnoodiging van den President, mededeelde, dat men dit welgelijkend en zeer artistiek uitgevoerd portret verschuldigd is aan den heer J. Dona, een jeugdig leeraar in het handteekenen te 's Gravenhage, die naar een bestaande photographie een teekening op groote schaal had vervaardigd, welke daarna, op de verlangde grootte, door de firma Roeloffzen en Hübner te Amsterdam op uitstekende wijze was verkleind.

Het lid M. C. J. Piepers deelde nog een paar bijzonderheden uit het leven van Fijnje aan de vergadering mede.

Naar aanleiding van een onder de geschenken voorkomend levensbericht van wijlen J. A. A. Waldorp meende de President verzet te moeten aanteekenen ten aanzien van een paar daarin voorkomende uitdrukkingen van den schrijver R. P. J. Tutein Nolthenius, omtrent den sedert geruimen tijd overleden hoofdinspecteur L. J. A. van der Kun, hetwelk tot een gedachtenwisseling met het lid Huet en het Raadslid J. M. Telders aanleiding gaf.

Hiermede was het aan de orde gesteld programma afgeloopen; daarop werd het woord verleend aan het lid A. Keurenaar, die eene voordracht hield over de waterbeweging in het zoogenaande Krabbersgat, naar aanleiding van het feit, dat in de Instituutvergadering van 12 September jl., te Amsterdam gehouden, door het lid Huet erop was aangedrongen om ter oplossing van het vraagstuk betreffende een open zeegat vóór Amsterdam, waarnemingen te doen omtrent de waterbeweging in het Texelsche Zeegat.

Wie onze vorige verslagen heeft gevolgd zal hebben kunnen bemerken, dat dezerzijds het plan van den heer Huet niet onverdeeld wordt toegejuicht, evenmin als zijne verdediging tegen de in de gemelde vergadering daartegen ingebrachte bedenkingen.

Of hij, na de doorwrochte, zeer sierlijk voorgedragen mededeelingen van den heer Keurenaar, door duidelijke kaarten en graphische voorstellingen toegelicht, erg in zijn schik zal zijn geweest, zij in het midden gelaten.

In eene gedachtenwisseling, die op de voordracht volgde en waaraan de leden Huet, Jhr. F. L. Ortt, H. P. N. Halbertsma en J. Scholtens deelnamen, toonde de heer Keurenaar volkomen op de hoogte te zijn van de belangrijke quaestie, die hij ter sprake had gebracht, waarvan het alleen te bejammeren viel, dat zij niet vooraf op den oproepingsbrief was aangekondigd. Ongetwijfeld waren dan de leden in grooter getale opgekomen.

Een aantal nieuwe leden werden wederom aangenomen en anderen als zoodanig voorgesteld.

EERSTE JAARVERSLAG VAN DEN PARTICULIEREN ARBEIDSRAAD TE AMSTERDAM.

Mijne heeren.

Met genoegen kwijten wij ons van de ons opgelegde taak u op de eerste algemeene vergadering verslag uit te brengen van de werkzaamheden van den door uwe zorg gestichten particulieren Arbeidsraad.

Den 4den Mei werd door den Raad zijn eerste vergadering gehouden, het u bekende huishoudelijk reglement vastgesteld en de heeren C. Muysken en Mr. C. A. Elias tot Voorzitter en Secretaris-penningmeester benoemd. Twee der in de vergadering van 6 April jl. gekozen patroonsleden, de heeren I. H. Lukken en J. F. Eijrond, bedankten vrij spoedig voor hun lidmaatschap van den Raad; in hunne plaatsen werden gekozen de heeren J. A. Hendrix, mr. loodgieter, en J. N. Hendrix, mr. timmerman en aannemer.

De werkzaamheden van den Raad bepaalden zich voornamelijk tot de bespreking van verschillende toestanden in de bouwvakken, het onderzoek van eenige klachten over slechten bouw van huizen en lange schoften, het gezamelijk optreden met den Haagschen Arbeidsraad bij de Hooge Regeering tot verkrijging van meer gewenschte bepalingen in de Algemeene Voorschriften der bestekken, uitgaande van het Ministerie van Oorlog, en het zenden eener circulaire aan de patroons in de bouwvakken te dezer stede, naar aanleiding van het rapport der gemengde Gemeenteraadscommissie in zake werkloosheid, waarvan de Voorzitter van den Raad deel uitmaakte, om ter bestrijding der werkloosheid, en vooral ter voorkoming van ontslag van werklieden gedurende dezen winter, een maximumwerktijd van negen uur per dag in te voeren. Andere belangrijke zaken zijn nog in behandeling.

Niettegenstaande aan de leden van den Raad geheimhouding van al het behandelde is opgedragen, bleek toch herhaaldelijk, dat arbeiders zeer beschroomd waren — uit vrees voor latere gevolgen — hunne klachten bij den Raad in te brengen. Hierin vond de Raad eene aanwijzing te meer om niet dan met groote omzichtigheid en bescheidenheid naar buiten op te treden, overtuigd als hij is, dat slechts door samenwerking en gemeen overleg verbeteringen zullen zijn aan te brengen.

Over het geheel genomen werd zijn optreden met welwillendheid begroet, hetgeen zeker tot tevredenheid stemt, wanneer men in aanmerking neemt, dat de instelling geheel nieuw en nog weinig bekend is. Zal de Raad echter geheel aan zijne bestemming beantwoorden, dan is in de eerste plaats uw steun en voorlichting als tot dusverre hem onmisbaar, en in de tweede plaats *vertrouwen* èn van het publiek èn van de verschillende vakvereenigingen in de bouwvakken, zoowel van arbeiders als patroons, die daarvan blijk zouden kunnen geven door ook mede toe te treden als contribueerende vereeniging.

In eene groote stad als Amsterdam is zijn arbeidsveld ruim en kan dus zijne taak omvangrijk en dankbaar worden, doch daarvoor is dan ook eene zekere financieele onafhankelijkheid bepaald noodig, die hij thans nog mist.

Hiermede meenen wij u een overzicht te hebben gegeven van het allereerste optreden van den Raad. In de hoop uwe hulp en steun ook in het nieuw ingetreden jaar te mogen genieten, verblijven wij

De Particuliere Arbeidsraad door de Bouwvakken te Amsterdam opgericht,

C. Muysken, *Voorzitter.*

Mr. C. A. Elias, *Secretaris.*

Dit verslag werd gezonden aan het Bestuur van:
de Afdeeling Amsterdam van den Nederlandschen Schildersbond.
„ „ „ van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.
„ „ „ der Vereeniging ter bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid in Nederland.
„ Timmerliedenvereeniging Concordia Inter Nos.
„ „ „ St. Josef.
„ IJzer- en Metaalbewerkersvereeniging „Verbetering zij ons streven.
„ IJzer- en Metaalbewerkersvereeniging St. Eloy.
„ Meubelmakersvereeniging „Amstels Eendracht".
„ Metselaarsvereeniging „St. Marinus".
„ Amsterdamsche Stucadoorsvereeniging.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING HAARLEM EN OMSTREKEN.

Vergadering van Dinsdag 6 Februari 1894.

Na het lezen der notulen was het verkiezen van een bestuurslid aan de orde en wel tot vervanging van den heer P. Kleiweg Dysterinck, die volgens rooster moest aftreden en niet herkiesbaar was. De heer Jacques Leijh werd gekozen en nam de benoeming aan, waarna de verkiezing van een voorzitter plaats vond, waarbij genoemde heer Leijh het grootste aantal stemmen op zich vereenigde. Het bestuur is thans samengesteld uit de heeren: Jacques Leijh, voorzitter, J. van den Ban, secretaris, J. W. G. Droste, penningmeester, G. L. van Lennep en J. H. Welsenaar.

De rekening en verantwoording van den penningmeester, sluitende met een batig saldo van ƒ 130.27, werd nagezien en accoord bevonden, waarna den penningmeester onder dankbetuiging décharge werd verleend. Uit het jaarverslag van den secretaris blijkt dat de Afdeeling 31 leden telt en dat er vijf vergaderingen gehouden zijn.

Bij de behandeling der door het hoofdbestuur gestelde vragen, werden die sub. 2, 4, 5, 6, 7 en 8 achtereenvolgens aan de orde gesteld en de te door zake uitgebrachte rapporten besproken. Dat op de zevende vraag — waarbij omtrent het gebruik van levertraan in plaats van lijnolie voor de bereiding van verf voor buitenwerk en de daarmede gedane ondervinding inlichtingen verzocht worden — verwekte hilariteit, toen de heer Rego Veth (firmant van Van Hiesen & Kerroliga) de mededeeling deed, dat de agent zijner firma in Noorwegen bij alle mogelijke schilders naar de toepassing van levertraan informatiën had ingewonnen, maar het gebruik daarvan aan geen hunner bekend was. Ook de proeven, door den heer Veth genomen, waren totaal mislukt.

Nadat op verzoek van den heer Geijl besloten was de antwoorden aan de aanbiedingsschool in eene volgende vergadering te behandelen, werd de bijeenkomst gesloten.

AFDEELING 'S-GRAVENHAGE.

Vergadering van Vrijdag 9 Februari 1894.

De vergadering was druk bezocht en in de eerste plaats werd de indeeling van de leden in verschillende groepen behandeld; de tweede groep, zijnde die van de jongere bouwkundigen, werd uitgenoodigd vóór 1 October e. k. beredeneerde studiën, schetsen, teekeningen of photographiën in te leveren, hetzij van het uit de zestiende eeuw dagteekenende deel van het Raadhuis of wel van het Huis ten Bosch. Die studiën zullen tentoongesteld en door eene jury van drie leden beoordeeld worden, terwijl het best beoordeelde in het werkblad der Maatschappij opgenomen en in afdruk aan alle leden toegezonden zal worden.

In de vragenbus werden verschillende vragen gevonden; een daarvan betreffende het onderwijs aan de Polytechnische school voor de opleiding van ingenieurs en architecten, werd in handen van het Bestuur gesteld. Een tweede had betrekking op de teekening in vogelvlucht van den voorgenomen bouw eener galerij met tuin en hotel aan de landzijde van het Kurhaus; het tentoonstellen van deze teekening werd afgekeurd, naar het heette, omdat men bevreesd was dat het gebouw in werkelijkheid minder indruk zou maken dan de geachtige met zorg bewerkte teekening zou doen verwachten. Tegen dit gezochte bezwaar bestreden; met het tentoonstellen van zoodanige teekeningen wordt juist beoogd om bezwaren en opmerkingen te vernemen.

De verbetering van de financieele positie van den bouwkundigen teekenaar was het onderwerp van eene volgende vraag, die in handen gesteld werd van eene commissie om daarover rapport uit te brengen.

Alsnu werd een belangrijk verslag uitgebracht over de vraag, door het hoofdbestuur van de Maatschappij gesteld, naar de middelen om bewoners van beneenwoningen bij het ontstaan van brand een veilig ontkomen te verzekeren; in verband met de gehouden besprekingen zal het rapport gewijzigd en aangevuld worden.

De heer H. L. Boersma besprak de vakliteratuur van den ambachtsman in aansluiting met een artikel, over dit onderwerp door hem in *De Tijdspiegel* geschreven. Dit gaf aanleiding tot het uitspreken van den wensch, dat de Afdeeling en dergelijke vereenigingen de beoefening van de vakliteratuur in die kringen zouden trachten te bevorderen.

De kunstbeschouwing langs de wanden der zaal verplaatste de belangstellenden op Java in de 8e eeuw onzer jaartelling. Dank de welwillende medewerking van Dr. Wijnmalen bevatte de beschouwing veel wat van Java's hoofdmonumenten bekend is, verdeeld in twee groepen, waarin de voornaamste plaats innamen de afbeeldingen van den tempel „Boroboedoer".

De voorzitter der Afdeeling, de heer Peters, was zoo welwillend omtrent het karakter van dit bouwgewrocht uit het Hindoesche tijdperk mededeelingen te doen, die tevens een denkbeeld gaven van het tijdperk van ongekenden bloei, dat Java op het gebied der bouwkunst heeft beleefd.

Naar aanleiding van een en ander sprak de afdeeling, op voorstel van haar bestuur, den wensch uit, dat de Minister van Koloniën mocht besluiten tot het doen opnemen, in teekening brengen, beschrijven en photographeeren door vertrouwde en bekwame mannen, van alle monumenten en overblijfselen van vroegere monumenten in Ned.-Indië aanwezig, en van de boek- en plaatwerken exemplaren af te staan ten behoeve van de boekerij. Tevens werd besloten voor dit denkbeeld den steun te vragen van de Maatschappij voor bouwkunst en andere nijverheids- en kunstgenootschappen.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Vergadering van Dinsdag 6 Februari 1894.

Nadat de vergadering is geopend en de notulen zijn gelezen, heet de Voorzitter de nieuwbenoemde bestuursleden J. Verheul Dzn. en M. Brinkman, resp. als vice-president en 2e-secretaris, hartelijk welkom en spreekt den wensch uit, dat zij hunne krachten in die functiën zullen aanwenden tot bevordering van den bloei der Vereeniging.

Vervolgens geeft hij het woord aan den heer A. W. Weissman, die een zeer interessante voordracht houdt over „de inrichting van Kunstmusea".

Allereerst beschreef spreker in groote trekken de algemeene inrichting, om daarna over te gaan tot het gebied der verlichting. Dit, als zijnde bijna het voornaamste punt in een museum, werd uitvoerig beschreven, vooral het bovenlicht, door de schilders zoo zeer gewenscht.

Na bespreking der constructies van Magnus en Tiede, die beide, hoewel de laatste in mindere mate, het gebrek hebben van, vooral in vierkante zalen, te weinig licht binnen te laten, en daarvan nog te veel op den vloer, behandelde spreker de nieuwe constructie, welke den architect vrijheid geeft de lichtopening in het plafond binnen zekere grenzen een willekeurige grootte te geven.

De lichtopeningen in het dak worden bepaald door beschrijvende lijnen, onder hoeken van 45° getrokken uit boven en onderzijde van den te behangen wand; de plafondopening moet natuurlijk groot genoeg zijn om dezen lichtstroom door te laten. De minimum breedte hiervoor dient tot de zaalbreedte in een verhouding te staan als 1 : 2,3.

In de zalen met zijlicht dient erop gelet, dat deze niet te breed worden gemaakt, daar hier de zijwanden de beste tentoonstellingsplaatsen zijn. Evenals bij de bovenlichtzalen moet ook hier slechts één lichtbron bestaan, zoo min mogelijk onderbroken door stijlen, roeden, enz.

Verwarming geschiedt het best door warm water; ventilatie door aanvoerkanalen in de plinten en ventilatorkappen op het dak.

Daarna volgde een bespreking van eenige bekende musea uit Europa, waarvan plattegronden aanwezig waren, vergezeld van interessante op- en aanmerkingen, goed- en afkeuringen, waarmede deze hoogst belangwekkende lezing eindigde.

De Voorzitter dankte den spreker voor zijne bijdrage en sprak tevens als zijne overtuiging uit, dat het Museum voor moderne kunst, dat onder leiding van den heer Weissman te Amsterdam wordt gebouwd, zeer zeker het bewijs zal leveren van de ernstige studie die de ontwerper gemaakt heeft. De bestekteekeningen en eenige details waren ter vergadering geëxposeerd, benevens drie beeldjes van de hand van den heer S. Miedema. Deze waren mooi van gedachte en uitvoering.

Na eenige discussie over de uit te schrijven jaarlijksche prijsvraag, die echter tot geen resultaat leidde, werd de vergadering gesloten.

VEREENIGING ARTI ET INDUSTRIAE TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van 10 Februari 1894.

In deze vergadering werden, in plaats van de heeren E. W. F. Kerling en P. du Rieu Fz., die als zoodanig bedankt hadden, tot voorzitter en 1e secretaris gekozen de heeren J. J. van Nieukerken en H. L. Boersma, die, na uiteenzetting van het door hen in te nemen standpunt, de benoeming aannamen.

Als afgevaardigde van de kunstlievende leden werd in het Bestuur met algemeene stemmen herkozen de heer Pierre Amiabel.

De rekening van den penningmeester sloot met een klein voordeelig saldo. Daarin is echter de rekening van het tijdschrift niet begrepen.

Na dankbetuiging aan de afgetreden bestuursleden werd de vergadering gesloten.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

1000ste gewone vergadering op Woensdag 14 Februari 1894.

Van den heer Th. L. D. Smeele was een schrijven ingekomen, bevattende de mededeeling dat hij zich om gezondheidsredenen genoodzaakt ziet, ontslag te nemen als Bibliothecaris-archivaris van het Genootschap. De Voorzitter stelt voor den heer Smeele per brief uit naam der leden dank te betuigen voor de bewezen diensten.

Nog was ingekomen een schrijven van het Bestuur der Maatsch. t. b. v. Bouwkunst, ter verontschuldiging van het niet voldoen aan de uitnoodiging om bij de 1000ste vergadering tegenwoordig te zijn.

Van de Afdeeling 's-Gravenhage van de M. t. b. v. B. wordt nu een brief voorgelezen, waarin verzocht wordt adhesie te betuigen met een verzoek dezer Afdeeling aan den Minister van Koloniën om nauwkeurige opnamen, photographieën en beschrijvingen te doen maken van Oud-Indische bouwkunst en monumenten. Aldus wordt besloten. Hierna wordt overgegaan tot de uitdeeling der prijzen in zake de prijsvragen: „Tentoonstelling voor Hôtelwezen" en „Schildersatelier". De heer Calisch, lid van het comité voor de Tentoonstelling, bedankt in korte woorden voor de moeite door het Bestuur en medewerkers genomen.

Eenige goed geslaagde photographieën van de Tentoonstelling van Bouwkunst (herdenking 1000ste vergadering), opgenomen door de heeren Di Gazar en Kluwer, circuleerden, benevens de eerstdaags verschijnende aflevering van het plaatwerk „De Architect".

De kunstbeschouwing van den heer L. Berghuis, bestaande uit „Renaissance Italienne d'après les dessins originaux des architectes pensionaires de l'académie de France à Rome", werd met aandacht bezichtigd.

Nadat medegedeeld is dat de heer H. C. Muller op de eerstvolgende vergadering eene lezing zal houden over Griekenland, wordt de vergadering onder dankzegging gesloten.

NED. MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING VAN NIJVERHEID.

De afdeeling 's-Gravenhage van genoemde Maatschappij hield jl. Dinsdag eene vergadering, waarin in de eerste plaats de heer J. J. van Nieukerken rapport uitbracht omtrent het onderzoek betreffende het stucadoorsvak.

Spreker gaf eene beschouwing over de wijze waarop de tegenwoordige stucadoors hunne taak opvatten. Zij maken nagenoeg uitsluitend gebruik van buitenlandsche ornamenten en verleenden nog niet lang geleden hunne hulp bij het aanbrengen van versieringen van portlandcement aan de buitenmuren, eene periode, die thans gelukkig meer en meer begint te verdwijnen.

Vroeger was de taak van den stucadoor van geheel anderen aard; hij was niet alleen handwerksman, maar ook kunstenaar. Tegenwoordig is echter de kunst bij dit handwerk ver te zoeken, want onder de stucadoorsbazen in de residentie is er niet een die het vak op de vroegere wijze uitoefent. De geheele kunst bestaat thans in het aanplakken van ornamenten, die uit het buitenland besteld en hier nagegoten worden, een diefstal dus van artistiek eigendom.

Naar sprekers meening is deze toestand voornamelijk toe te schrijven aan de weinige belangstelling, waarin, ook van regeeringswege, de verschillende vakken zich mogen verheugen, ofschoon in den laatsten tijd, in dit opzicht verbetering valt waar te nemen. Er bestaat dus behoefte aan goed vakonderwijs voor stucadoors en het ligt voor de hand dat de ambachtsscholen in de eerste plaats daarvoor in aanmerking komen.

Vervolgens werd het woord gegeven aan den heer H. B. van Wijk, die rapport uitbracht omtrent het koper- en metaalgietersvak.

De rapporteur, hoewel constateerende dat in de laatste 10 jaren verbetering is waar te nemen, moest tot zijn leedwezen mededeelen, dat de bewerking van de smeedbare metalen, koper, brons enz., hier te lande ook achterstaat bij die in het buitenland, hoewel over het algemeen hier meer algemeene ontwikkeling van den werksman wordt geëischt. Aangenaam was het hem te kunnen constateeren, dat in de laatste jaren ook aan de Ambachtsschool hier ter stede opleiding in het koperwerkersvak gegeven wordt, terwijl het teekenwerk daarop betrekking hebbende, aan de Academie alhier gegeven wordt. Het bronswerk wordt hoofdzakelijk aan de geschutgieterij verricht, terwijl galvanoplastiek en verdere metaalbewerking in enkele werkplaatsen wordt toegepast.

Van eene bepaalde opleiding voor werkjongens is — ook al tengevolge van de fabriekswet — weinig sprake. Gewezen werd op het groote nut van teekenonderwijs bij de metaalbewerking. Hulde werd in dit opzicht gebracht aan de Haagsche Teekenacademie en de Ambachtsschool. Uitvoerig stond de rapporteur daarna stil bij het eigenaardige zoo eenvoudige vak van den koperslager, waarbij heel wat meer kunst kijken dan men zoo oppervlakkig zou denken. Doch, helaas, het z. g. geëmailleerde keukengerief heeft ook dat vak verbannen door achteruitgaan.

De metaalbewerking, de metaalgieterij, kan zich vrij wel staande houden, terwijl de koper- en bronsgieterij op het gebied der kunstnijverheid in Nederland lang niet meer is wat zij vroeger was.

Aan beide sprekers werd de dank der Vergadering betuigd.

NEDERLANDSCHE VEREENIGING VAN WERKTUIG- EN SCHEEPSBOUWKUNDIGEN.

Woensdag 14 dezer hield deze vereeniging haar 18de vergadering te 's-Gravenhage; er waren een zestigtal leden opgekomen, die in de eerste plaats een mededeeling van den heer Vaes over tabellen en diagrammen voor freesmachines aanhoorden, waarna de heer Vosmaer een inleidend woord sprak over de Haagsche plateelbakkerij *Rozenburg*, aan welke na afloop der vergadering een bezoek zou gebracht worden.

Den hoofdschotel vormde de bespreking van het octrooi-vraagstuk, welke werd ingeleid door den heer Jan Lels. Aan de discussie werd behalve door den inleider deelgenomen door de heeren Beijnes, Croll, Doyer, Haffertsma, Hudig, Huet, Van der Made, Stork, Verdam en Waller, waarbij zoowel de billijkheidsgronden en andere motieven, welke voor de wederinvoering eener octrooiwet kunnen worden aangevoerd, als de bezwaren daaraan verbonden, breedvoerig werden uiteengezet.

Bij meerderheid van stemmen werd besloten, dat over eene door één der voorstanders van octrooien ingediende motie niet zou worden gestemd, eensdeels omdat daarmede geenszins het gevoelen zou zijn uitgedrukt van de Vereeniging in haar geheel, van welker leden slechts ⅓ gedeelte aanwezig was, ten andere omdat aan de Vereeniging geen advies gevraagd is, doch de Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid alleen den wensch te kennen heeft gegeven om in kennis te worden gesteld met de beschouwingen, waartoe de bespreking van de nota en van het ontwerp van wet der Vereeniging aanleiding zou geven.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. Bij koninklijk besluit is aan H. W. Mesdag, kunstschilder alhier, eervol ontslag verleend als Nederlandsch commissaris voor de afdeeling Schoone Kunsten der te Chicago gehouden wereldtentoonstelling, met dankbetuiging voor de diensten, door hem in die betrekking bewezen.

— Aan den civiel-ingenieur M. Sijmons te Rotterdam is door B. en W. de uitvoering van de centrale verwarming, luchtverversching en warm-watervoorziening in het nieuw te bouwen gemeente-ziekenhuis alhier opgedragen.

— De Haagsche Plateelbakkerij „Rozenburg" ontving deze week twee bezoeken. Woensdag kwamen de leden van de *Nederlandsche Vereeniging van Werktuigkundigen*, na afloop der vergadering, in grooten getale daar te samen en den volgenden dag werd de fabriek met groote belangstelling bezichtigd door een aanzienlijk aantal leden van de vereeniging *Bouwkunst en Vriendschap* te Rotterdam.

— Het Haagsche departement der „Ned. maatschappij ter bevordering van Nijverheid" heeft in het begin dezer week in het tuinzaaltje van de Vereeniging eene tentoonstelling geopend van voorwerpen, boek- en plaatwerken, afkomstig uit het Kunstnijverheidmuseum en de bibliotheek der Maatschappij te Haarlem.

De bedoeling daarvan is hoofdzakelijk de belangstelling der patroons op te wekken voor den rijken schat van modellen en voorbeelden, welke die inrichtingen op elk gebied van kunstnijverheid aanbieden en voor den rijkdom der bibliotheek, waarin men de kostbaarste en nieuwste werken over kunst en kunstvakken kan vinden.

Vooral trokken op deze tentoonstelling de modellen van smeedkunst de aandacht, terwijl ook de proeven van kunstnijverheid der leerlingen van de kunstnijverheidschool en enkele welgeslaagde teekeningen van decoratiewerk veel bijval vonden.

AMSTERDAM. De heeren C. S. Dake en Gerard Muller zijn door de vereenigde besturen van *Pulchri Studio* en *Arti et Amicitiae* benoemd tot gedelegeerden bij de internationale tentoonstelling, die op 6 Maart te Weenen wordt geopend.

— Bestuurderen van *Arti et Amicitiae*, als zoodanig beheerders van het fonds *Willink van Collen*, hebben ter beschikking van den hoogleeraar-directeur der Rijks-academie van Beeldende Kunsten gesteld een bedrag in geld, ten einde drie leerlingen, door genoemden directeur aan te wijzen, in de gelegenheid te stellen, gedurende de aanstaande paaschvacantie de *National Gallery* te Londen te bezoeken. In overleg met de hoogleeraren zijn door den heer Aug. Allebé drie leerlingen aangewezen, en wel de heeren W. Monnickendam, N. W. Juenginann en F. G. Koster.

ROTTERDAM. De heer G. Scholten, fabriek-landmeter van Schieland en directeur der Academie van beeldende kunsten en technische wetenschappen, is niet meer.

Scholten genoot in uitgebreiden kring de hoogste achting, niet alleen om zijn groote bekwaamheden, maar ook om zijn minzaam karakter. Hij was in één woord een self-mademan. Hij begon zijn loopbaan als architect te Helder, werd vandaar naar Rotterdam geroepen, waar hij vele jaren werkzaam was als adjunct-directeur der gemeentewerken, voor welke betrekking hij bedankte wegens zijn benoeming tot directeur der Academie, welke betrekking hij 13 jaar vervulde. Later werd hij ook nog aangesteld tot fabriekslandmeter van Schieland.

Een ernstige kwaal, waarvan hij zichzelf nauwelijks bewust was, maakte plotseling een einde aan zijn verdienstelijk leven.

Vrijdag werd het stoffelijk overschot ternaarde besteld en een dichte drom gemeentelijke en andere autoriteiten (onder meer het bestuur van de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, het college van Schieland met zijne ambtenaren, alsmede de ingenieurs van Rijnland en Delfland), leeraren, onderwijzers, leerlingen der Academie van beeldende kunsten en technische wetenschappen, vrienden en belangstellenden, waren op het kerkhof bijeen, toen de stoet het omstreeks 1 uur bereikte.

In plechtige stilte werd de kist grafwaarts gedragen, die door verwanten, autoriteiten, leeraars, onderwijzers, leerlingen en vrienden als bedolven was onder immortellen en palmen.

Aan de geopende groeve voerde Mr. P. D. Kley, dijkgraaf van het hoogheemraadschap van Schieland, het woord om erop te wijzen, hoe men hier stond aan het graf van een door allen hoog geacht man, die dat door zijn toewijding en liefde voor de hem toevertrouwde belangen waard was.

De heer Mr. W. H. 's Jacob, voorzitter van het bestuur der Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, bracht zijnerzijds een woord van troost aan de nagelaten betrekkingen van den overledene.

De heer J. Striening, hoofdleeraar aan de Academie, voerde het woord namens de leeraars en onderwijzers en bracht hulde, niet slechts aan den ontslapen directeur, maar ook aan den vriend, in den waren zin des woords, dien zij verloren.

De heer H. van der Linden Dzn. roemde in treffende bewoordingen den vriend, en betuigde ten slotte namens de diep bedroefde weduwe, de zuster en den broeder des overledenen, dank voor de zoo groote belangstelling, die de ontslapene in zoo ruime mate verdiende.

GRONINGEN. Aan den heer N. J. Beversen, ingenieur voor den aanleg van den locaal-spoorweg „Sauwerd—Roodeschool" is door de directie van dezen spoorweg eervol ontslag verleend, onder dankbetuiging voor en waardeering van de uitstekende wijze, waarop hij zich van de hem opgedragen taak heeft gekweten.

LEIDEN. B. en W. stellen voor afwijzend te beschikken op het adres der aannemers van de Stadszaal, met verzoek om intrekking van het vroeger genomen raadsbesluit ten opzichte van verdere leverantiën aan de gemeente of om instelling van een nieuw onderzoek aan een nog meer onpartijdige commissie, en wel, omdat zij meenen, dat adressanten in hun adres geen nieuwe gezichtspunten hebben geopend, waardoor een dergelijk nieuw onderzoek gerechtvaardigd zou zijn, veel minder intrekking van het raadsbesluit, omdat hun beschuldiging tegen de contrôle van den gemeente-architect, geen verontschuldiging van eigen slecht geleverd werk is, wat erkend wordt en omdat een derde commissie zeker nog veel moeilijker werk en daardoor minder onpartijdig zou te verrichten hebben, nu, na goedkeuring van den Raad reeds de noodige verbetering ter herstel en solideering van het gebouw is aangebracht.

LOCHEM. Het gecombineerd college van het waterschap van de Berkel hield Maandag jl. een zitting, waarin de voorzittende watergraaf verslag deed van den stand der werkzaamheden, betrekkelijk de voorgenomen normaliseering der rivier. Hieruit bleek, dat voor het riviervak Zutfen—brug Westfaalsche Spoor, ofschoon voor eenige kleine gedeelten wettelijke onteigening onvermijdelijk zal zijn, met bijna alle eigenaren van benoodigde gronden minnelijke overeenkomsten tot afstand konden gemaakt worden.

Besloten werd dan ook om de voor de verbetering van dit riviergedeelte, thans lang 4.6 K.M., doch dat door het maken van afsnijdingen tot 3.35 K.M. zal worden teruggebracht, nog dit jaar de noodige werkzaamheden te doen aanvangen en aan de ingenieurs Van Hasselt en De Koning op te dragen de daartoe vereischte bestekken in gereedheid te brengen. De kosten van het werk waren geraamd op f 36,000, waarvan f 30,000 voor graaf- en grondwerk.

PERSONALIA.

— Bij kon. besluit zijn in de orde van Oranje-Nassau benoemd: tot officier H. W. Mesdag, kunstschilder te 's-Gravenhage; tot ridder H. Vos, kunstschilder, te Londen; tot officier G. Birkhoff Jr., consul der Nederlanden te Chicago, en tot ridder Jhr. S. van Citters, commies bij het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid.

— De heer J. Schotel, ingenieur te Rotterdam, is bij kon. besluit benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau.

— Bij koninklijk besluit is Joseph Th. J. Cuypers, civiel- en bouwkundig ingenieur te Amsterdam, benoemd tot leeraar bij de Normaalschool voor teekenonderwijzers en bij de School voor kunstnijverheid aldaar.

— Bij het Departement van Waterstaat zijn o. a. benoemd tot hoofdcommies, S. G. Everts, vroeger sectie-ingenieur en tot commies J. K. M. Lindhout, vroeger opzichter 2de klasse, beiden bij den aanleg van Staatsspoorwegen.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is de heer A. Overbosch, met ingang van 1 Maart, benoemd tot buitengewoon opzichter bij de verbouwing van het post- en telegraafkantoor te Gemert.

VACANTE BETREKKINGEN.

Administrateur bij de Publieke Werken te Amsterdam op een jaarwedde van 2000 tot 2800 gulden. Inzending van op zegel geschreven verzoekschrift aan B. en W. vóór 1 Maart e. k.

— Bouwkundige teekenaars. Loon naar bekwaamheid. Adres onder lett. S. G., Bureau van dit blad. (*Zie advert. in no.* 7.)

— Opzichter-teekenaar te Amsterdam. Adres lett. H. L., aan het Bureau van dit blad. (*Zie advert. in no.* 7.)

ADVERTENTIËN.

PLAATSING GEVRAAGD
door een Jongmensch als

Opzichter bij een bouwwerk.

Hij is bekend met het **Bouwkundig teekenen** en aanverwante vakken, en is ook gedurende **3** jaar in de praktijk werkzaam geweest. Goede getuigschriften zijn voorhanden.

Reflecteerenden gelieven zich per *franco* brief te wenden tot A. STEENDAM te WEIWERD (*gem. Delfzijl*).

Opzichter-Teekenaar.

Een ARCHITECT te *Amsterdam* vraagt ten spoedigste een **bekwaam BOUWKUNDIGE** voor bureauwerkzaamheden en **OPZICHTER**. Aanbiedingen met referentiën. Lett. H L, adres bureau *Opmerker*.

Bouwkundige Teekenaars.

Op het bureau van een architect worden met MAART a. s. gevraagd **BOUWK. TEEKENAARS.** Loon naar bekwaamheid. Bekendheid met den kerkbouw strekt tot aanbeveling. Brieven franco onder letters S. G. aan het bureau van dit blad.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op ***Maandag*** den **12n *Maart* 1894**, des namiddags ten half twee ure **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed:

Volgens bestek No. 586:

Het leggen van sporen en wissels en het wijzigen der inrichtingen voor den Tractie-dienst op het goederenstations — emplacement Amsterdam-Rietlanden.

Begroting f 2700.—

Het bestek is ad **f 0.75** verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogdok te *Amsterdam*, bij den Portier, of op *franco* aanvrage *met toezending van het bedrag in postwissel of postzegels* (aan aanvragen zonder bijvoeging van het bedrag wordt geen gevolg gegeven) aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.

Aanwijzing geschiedt als in het bestek vermeld.

De Raad van Administratie.
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

Ministerie van Justitie.

Openbare Aanbesteding.

Op **Zaterdag 3 Maart 1894**, des namiddags ten 2 ure, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie te *'s Gravenhage*, in het openbaar, bij enkele inschrijving worden **aanbesteed:**

Het bouwen van een Huis van bewaring te Alkmaar.

Raming f 63350.

Het bestek No. 36 met 5 bestekteekeningen, detailteekeningen en modellen ligt ter kennisname in de directiekeet bij de Strafgevangenis te *Alkmaar*.

Aanwijzing zal worden gehouden op het bouwterrein achter het Rechtsgebouw op Zaterdag 24 Februari 1894, des middags ten 12 ure.

Inlichtingen zijn te bekomen bij den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen, Departement van Justitie te 's-Gravenhage en bij den Opzichter over de Justitiegebouwen, Jon. J. SCHUILENBURG, te *Alkmaar*.

Het bestek met de daarbij behoorende teekeningen is van af 14 Februari 1894, op aanvrage, tegen betaling van f 2.15 franco verkrijgbaar bij de GEBROEDERS VAN CLEEF, Boekhandelaars, *Spui No. 28a*, te *'s-Gravenhage*.

's-Gravenhage, 10 Februari 1894.

De Minister van Justitie,
Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal,
P. J. VAN BEIJMA.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **26n Februari 1894** des namiddags ten 1½ ure **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed, volgens bestek No. 588:

De levering van stalen laschen en klemplaten, ijzeren haakbouten, stalen schroefbouten en houtschroeven en contrarails met klein ijzerwerk, in 6 perceelen.

Het bestek is ad **f 1.**— verkrijgbaar aan het *Centraal Administratiegebouw* der Maatschappij aan het *Droogdok* te AMSTERDAM, bij den Portier of op *franco* aanvrage met toezending van het bedrag in postwissel of postzegels (aan aanvragen zonder bijvoeging van het bedrag wordt geen gevolg gegeven) aan het Bureau Weg en Werken, kamer **154**.

De Raad van Administratie.
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

Provinciale Waterstaat VAN FRIESLAND.

AANBESTEDING.

Op **WOENSDAG** den **28n FEBRUARI 1894**, des namiddags ten één ure, zal in het gebouw van het Provinciaal Bestuur te Leeuwarden, overeenkomstig §§ 1 en 2 van de Administratieve bepalingen der A. V., bij enkele inschrijving worden aanbesteed:

De vernieuwing van de SLUIZEN III en IV en verdere bijkomende werken, tot gedeeltelijke verbetering van het kanaal van de HOOIDAMMEN tot de KOLONIEVAART.

Raming f 55,400.

Het bestek ligt ter lezing in voornoemd gebouw. Gezegelde formulieren voor inschrijvingsbiljetten zijn tegen betaling van **25** cent en bestekteekentegen betaling van **f 2,-** op het bureau van den Prov. Hoofdingenieur verkrijgbaar.

De nodige aanwijzing wordt gedaan op *Maandag 26 Februari* e. k. (samenkomst 's voorm. 10 uur te *Drachten*).

Voorts zijn nadere inlichtingen te bekomen bij den Hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat te Leeuwarden.

LEEUWARDEN, 1 Februari 1894.

De Commissaris der Koningin in de Provincie Friesland,
VAN HARINXMA THOE SLOOTEN.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **26n Februari 1894**, des namiddags ten 1½ uur **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed volgens bestek No. 579:

Het leveren van platte eiken- en grenenhouten dwarsliggers in 2 perceelen.

Volgens bestek No. 579:

het leveren van vierkant beslagen eikenhout voor wissels.

Elk bestek is tegen betaling van **f 1.—** verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogdok te AMSTERDAM, bij den Portier, of op franco aanvrage met toezending van het bedrag in postwissel of postzegels (aan aanvragen zonder bijvoeging van het bedrag wordt geen gevolg gegeven) aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.

De Raad van Administratie.
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

Ter drukkerij der Vennoots. „Het Vaderland"

29ste JAARGANG. — N°. 8 — ZATERDAG, 24 Febr. 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nummer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het tweede nummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . *f* 0.15

OUDE HUIZEN TE WEENEN.

(Met plaat V.)

1. De Darvarhof.

Het nummer van 26 Januari 1894 van de *Zeitschrift des Oesterreichischen Ingenieur- und Architecten-vereines* bevat het eerste van eene reeks artikelen betreffende nog bestaande oude huizen in Weenen, namelijk over den zoogenaamden Darvarhof, volgens opnamen van en met fraaie afbeeldingen opgehelderd door den inspecteur der stedelijke brandweer Leischner.

De Darvarhof is gelegen aan de Vleeschmarkt in den 1sten Bezirk, en is veroordeeld om te verdwijnen ten behoeve van de eischen van het toenemend verkeer; met dien hof verdwijnt een schoon gedeelte van de karakteristieke huizengroep, die op dit oogenblik nog den Heiligenkreuzhof, den Grashof, den Kölnerhof, den nabijgelegen Regensburgerhof en het uit de XIVde eeuw afkomstige Laurenzergebouw bevat.

Reeds aan de Romeinen was de „via carnorum," de onder Albrecht den Lamme in het jaar 1333 aan het vleeschhouwersgild toegewezen „Fleischmarkt", bekend; talrijke vondsten van Romeinschen oorsprong hebben aan het licht gebracht, dat men zich hier op een oud-historischen bodem bevindt. Men kan aannemen, dat de verbouwing van dit stadsgedeelte nog veel belangrijks te voorschijn zal brengen. Het bovenvermelde gebouw dankt zijn naam aan de Grieksche kooplieden Johann en Markus Darvar, die het in het begin dezer eeuw bezaten en van wie de laatste, zooals een in den hoofdgevel (zie figuur 1) bevestigd opschrift bewijst, dat gebouw in 1818 deed vernieuwen. Wanneer men in de geschiedenis van den Darvarhof teruggaat, komt men tot de slotsom, dat die van den tijd van Keizer Frederik III — uit het Habsburg-Oostenrijksche huis (1440—1493) — dagteekent; daarop wijzen (zie figuur 2), de op den erker aanwezige in steen gehouwen wapenschilden: 1. het Oostenrijksche Rijksschild; 2. het wapen van Portugal (keizer Frederik was in 1452 gehuwd met Eleonora, zuster van Alfonsus V, koning van Portugal; 3. de Duitsche Rijksadelaar; 4. het oud-Hongaarsche wapen (de vier rivieren) en 5. de Panther van Stiermarken. De in Gothischen stijl vervaardigde borstwering van den erker, voorts een kleine deur met eigenaardige Gothieke bogen, welke zich aan een van de gewelfkappen van den poortdoorgang bevindt, en ook de in denzelfden stijl opgevatte omlijsting van een vermetseld venster, dat niet op dezelfde hoogte is geplaatst met de overige vensters die op de Kölnerhofgasse uitzien, doen vermoeden, dat het gebouw oorspronkelijk geheel in dien stijl werd opgericht.

Een opschrift in het hofportaal aan de Grashofstraat vermeldt, dat in 1686 de toenmalige bezitter, de medecinæ doctor Johannes Zwelfer, dit huis op de ruinen van het oude nieuw deed verrijzen; destijds moeten niet slechts enkele gedeelten zijn staan gebleven, maar ook verscheidene deelen — zooals de borstwering van den erker en de vensteromlijsting, bovenvermeld — weder in den bouw opgenomen zijn. Waarschijnlijk is, naar uit het boven besproken deurtje en den vorm der gewelfsluiting in de eerste verdieping valt af te leiden, het hoofdgedeelte aan de Fleischmarkt heden nog grootendeels in zijne oorspronkelijke gedaante. Het gebouw heeft langen tijd, naar de in de architektonische versiering herhaaldelijk aangebrachte pijnappels aan het hofportaal en de beide dak-erkers, het „Zapfenhaus" geheeten; in de XVIde eeuw noemde men het, naar eene er aangebrachte lamp, „zum guldenen Lämpl" en later het „Zwelferhaus." Het vormde een doorgang van de Fleischmarkt naar de Grashof- en Kölnerhofgassen; in den grooten hof bevonden zich vijf trappen, waarvan twee vlak bij elkander lagen. In den kleinen hof, die slechts ongeveer 20 M². oppervlakte bezat, voerde in een boven geplaatst torentje een enge wenteltrap naar het dakvertrek,

waarin zich de privaten voor de bovenste verdieping van dit gedeelte der woning bevonden.

2. Het huis van Bohn.

Het in de figuren 3 en 4 afgebeelde huisje op het Mölker bolwerk zal wel aan de meeste inwoners van Weenen bekend zijn, daar het in de onmiddellijke nabijheid van de Ringstrasse ligt en uit de zeer druk bezochte Feintafelstrasse te zien is. Bovendien ligt het nabij het op den achtergrond van figuur 3 zichtbare Universiteitsgebouw. Het huisje staat op het nog voorhanden zijnde laatste gedeelte van den wal van het boven vermeld bolwerk en werd in den aanvang der XVIIIde eeuw door een meester smid gebouwd, waarbij, ten aanzien van de keuze van de plaats wel van invloed zullen zijn geweest de vroeger aldaar aanwezige paardenstallen. In het begin van deze eeuw ging het huis in eigendom aan de smedenfamilie Bohn over. De stichter of een van zijne opvolgers heeft ook een zeer sierlijke traptreuning in het huis aangebracht, welke, volgens de overlevering, door hem als proef-stuk bij zijne benoeming tot meester smid is vervaardigd. Bij den verkoop van het huis, die eenige jaren geleden plaats had, werd zoowel die leuning als een aan de gevelzijde zich bevindend beeld der Driëenigheid van den verkoop uitgesloten.

Evenals de voorgevel is ook de langsgevel in tamelijk rijken, harmonischen barokstijl uitgevoerd; zoo vertoont het in figuur 4 afgebeelde portaalpoortje eenige schoone details.

Ook dit gebouw zal ten behoeve van de vernieuwing van dit stadsgedeelte moeten verdwijnen.

20 Februari 1894. J. T.

HANDWERK.

Het is tegenwoordig mode te beweren, dat het handwerk in treurigen toestand verkeert, en dat alleen examens hierin verbetering kunnen brengen. Welmeenende mannen houden zich tegenwoordig bezig met een onderzoek naar den toestand van eenig ambachtsvak en brengen dan in vergaderingen rapport uit van hunne bevindingen. Deze rapporten plegen den toestand met de somberste kleuren af te malen, en wij kunnen ons de verslagenheid denken der talrijke op de vergaderingen aanwezigen, als zij deze lijkboden aanhooren.

Wordt er echter niet overdreven? Ziedaar een vraag, die wij willen stellen, zonder haar intusschen te beantwoorden. Ieder, die toch een dusdanig rapport uitbrengt, verkeert onder een indruk of heeft zijn speciaal stokpaardje en daardoor wordt, bewust of onbewust, de conclusie geïnfluenceerd.

In een rapport over het stucadoorsvak h. v. werd het zeer betreurd, dat die vaklieden zoo weinig bedrevenheid in het boetseeren hebben. Vroeger werden alle versierselen in gangen en tegen plafonds uit de hand gemodelleerd en tegenwoordig pleegt men deze ornementen te gieten, zoodat modeleeren in het stucadoorsvak van onze dagen slechts weinig te pas komt. Nu moge het waar zijn, dat in de stad, waar de steller van het rapport gevestigd is, de boetseerkunst den stucadoors zoo goed als onbekend blijft, wij weten toch stucadoors in andere plaatsen, die al sinds jaren goede modelleurs in hun dienst hebben, welke de meest grillige en fantastische scheppingen van architecten in plastischen vorm weten om te zetten. Dat deze mannen niet ook tevens als witters dienst doen, of gebruikt worden om een achtergevel met portlandcement te bepleisteren, begrijpt men. Wat zou het echter den patroon baten, indien al zijn personeel uitmuntend wist te boetseeren, maar in de meer prozaïsche onderdeelen van het vak vaardigheid miste? Indien men tegenwoordig maar weer uit de hand geboetseerde plafonds verlangde, dan zou men zien, dat het niet aan krachten ontbrak om ze te vervaardigen. In onzen tijd echter heeft niemand geld voor dergelijk werk over en de stucadoors moeten wel goedkoop gietwerk leveren, om hunne klanten te kunnen voldoen.

Onlangs hadden wij gelegenheid op te merken, dat de kunstvaardigheid van den tegenwoordigen ambachtsman volstrekt niet achterstaat bij die van den vroegeren. Te Amsterdam staat, op de Nieuwmarkt, de aloude 15e-eeuwsche St.-Antheniespoort, die later tot waag ingericht en tot voor korten tijd als brandweerkazerne in gebruik, thans het gemeentelijk archief huisvest. In de 17e eeuw, toen het gebouw nog waag was, werden de bovenverdiepingen gebruikt door verschillende gilden, die er hunne vergaderkamers hadden. Een dier kamers, waar het metselaarsgild placht te zetelen, is tot heden in zijn ouden toestand bewaard gebleven. Zoowel in dit vertrek als in den daarheen leidende traptoren hebben de 17-eeuwsche metselaars de wanden versierd met hunne gildeproeven. Allerlei kunststukken zijn daar vertoond; ovale lijnen, schuine daggen, frontons, schroefvormig gewonden kolommen en nog veel meer is daar gemaakt om tot tijdgenoot en nageslacht te spreken van de bekwaamheid der metselaars. De tijd had echter deze werkstukken niet gespaard: ook het verzakken van den traptoren had heel wat schade aangericht. Belangrijke herstellingen moesten daarom worden uitgevoerd, terwijl sommige deelen door het verweeren van de zachte Leidsche steen algeheele vernieuwing van noode hadden. In het bijzonder was dit het geval met de vensteromlijstingen aan de buitenzijde van den toren. Toen nu de oude waag tot archiefgebouw werd ingericht, heeft men deze kunstmetselwerken doen herstellen en zoo noodig vernieuwen. Dit werk werd toevertrouwd aan twee Brabandsche metselaars, die het zoo keurig verricht hebben, dat er thans geen verschil is te bespeuren tusschen hetgeen hun 17e-eeuwsche voorgangers maakten en hun werk. Op bepaalde dagen der week is het archiefgebouw voor het publiek toegankelijk en kan ieder belangstellende zich gaan overtuigen, dat de metselaarskunst thans even hoog staat als twee eeuwen gelieden.

Men zou echter verkeerd doen hieruit de gevolgtrekking te maken, dat alle metselaars zoo knap zijn als het tweetal, dat hier zulke schitterende proeven van bekwaamheid heeft afgelegd. Er blijven natuurlijk altijd ook zwakkere broeders over; wij zijn echter overtuigd dat er nog heel wat ambachtslieden zijn, die dergelijk werk zouden kunnen maken, indien er maar *vraag* naar was. En toch zijn wij zoo goed als zeker, dat geen dezer in hun vak zoo bekwame mannen zou slagen, indien hij zich aan de examens, waarmede men thans meent het peil van den handwerkstand te kunnen verhoogen, onderwierp.

Examens schijnen voor velen nog een groote aantrekkelijkheid te hebben. Wij hebben hier natuurlijk niet het oog op de examinandi, want die hebben er in den regel een broertje aan dood, doch wij bedoelen diegenen, die in allen ernst meenen, dat een examen iemands geschiktheid voor het een of ander vak of bedrijf kan doen blijken. Dikwijls hebben wij ons afgevraagd wat er toch van hen geworden is, die indertijd de schitterendste examens aflegden. Vindt men ze ook later in de practijk op de beste plaatsen? Onze ervaring is dit niet; wij kennen er maar al te veel die, trots een schitterend examen, later vrijwel

Fig. 1.

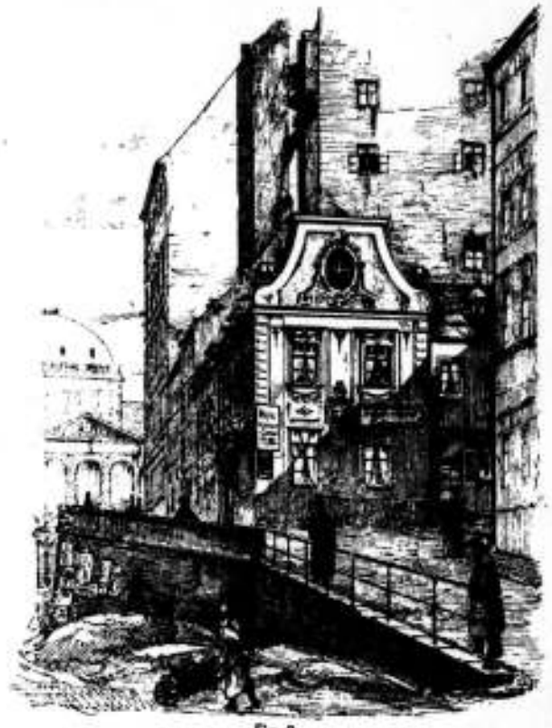

Fig. 3.

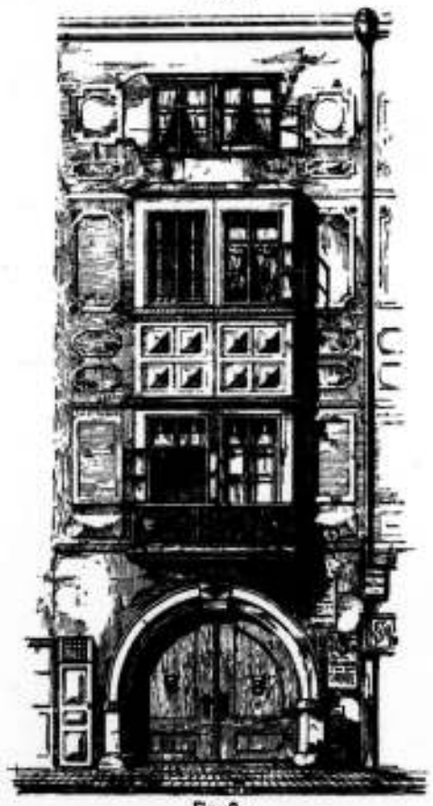

Fig. 2.

Fig. 4.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

mislukt zijn. Zeker, het is een kunst behoorlijk door een examen te komen; als later de maatschappij ons opneemt, baat ons die kunst echter niet meer. Zelfs onze bullen of diploma's werpen maar zelden gewicht in de schaal; een practische blik en handigheid zullen ons in de practijk des levens het verst brengen.

Met den werkman is het niet anders. Brevetten van bekwaamheid zullen hem weinig baten, waar zijn baas uitsluitend op zijn practische bruikbaarheid let. Kennis van de beginselen der stereometrie is iets zeer fraais, maar een werkman, die een bekwaam trappenmaker is, zal daar geen behoefte aan voelen, en toch door de mannen der practijk gewaardeerd worden.

Inderdaad, het ambacht staat hier-te-lande zoo laag niet, als men dit tegenwoordig wel wil doen voorkomen. Wordt goed, degelijk werk verlangd, er zijn nog handen genoeg, die het kunnen vervaardigen. Men behoeft er onze architecten (die wezenlijk bouwen n. l. niet de theoretici) maar eens naar te vragen, en zij zullen werkstukken genoeg weten aan te wijzen, die hun vervaardigers eer aandoen en getuigen kunnen voor het vaderlandsche ambacht.

Vrijwel onzinnig achten wij den tegenwoordig maar al te dikwijls gestelden eisch, dat de ambachtsman ook een zekere mate van kunstsmaak behoort te hebben, ja zelfs ontwerpen moet kunnen vervaardigen. Onzes inziens is dit zijn taak niet, en was dit ook zelfs niet in de bloeitijden der vaderlandsche kunstnijverheid. Er waren toen bekwame mannen, wezenlijke *kunstenaars*, die zich met het maken van ontwerpen voor ambachtslieden bezighielden. Dikwijls werden die ontwerpen in prent uitgegeven, doch verreweg de meesten gingen van werkplaats tot werkplaats en werden gevolgd zoolang de smaak des tijds dezelfde bleef.

Het is daarom aan ons, architecten, dat de taak moet blijven, om den hedendaagschen ambachtsman in staat te stellen, te toonen wat hij vermag. Verstaan wij ons vak in den grond en bezitten wij kunstsmaak genoeg, om goede werkteekeningen te kunnen vervaardigen, de werkman zal niet achterblijven, onze gedachten op waardige wijze te belichamen. Geven wij echter, hetzij uit gemakzucht, artisticiteit of onwetendheid, slechts slordige krabbels voor details, dan mogen wij er den werkman geen verwijt van maken, dat hij daarvan niets behoorlijks terechtbrengt.

En al had die werkman de schitterendste examens afgelegd, het resultaat zou niet beter zijn. Nog altijd blijft het: „leeringen wekken, voorbeelden trekken".

OUD-IERSCHE MINIATUREN.

Ierland werd reeds in de 5e eeuw het eiland der heiligen genoemd, wegens de vele kloosters, die daar toen al bestonden. Het waren Ieren, die in de 6e eeuw het Christendom naar Engeland overbrachten; later staken zij met hunne Engelsche bekeerlingen naar het vasteland van Europa over, om hun geloof ook in Nederland en Duitschland te prediken.

De Ierlsche kloosters en later ook de door hen op het vasteland gevestigde stichtingen hielden zich aan den regel van den H. Benedictus; de monniken beoefenden daarom allerlei handenarbeid en hielden zich ook met wetenschappelijke studie bezig. De schrijfkunst vooral was het, waarop zij zich toelegden; de afschriften van den Bijbel, die zij maakten, versierden zij zoo rijk mogelijk. Reeds zeer vroeg werd het gebruikelijk, de beginletters van hoofdstukken of verzen met een roode kleur aan te geven. Deze letters werden niet aangebracht door den monnik, die het eigenlijke handschrift vervaardigde, doch door den *rubricator*, dusgenaamd naar de *rubrica* of het vermiljoen, dat hij gebruikte. Hiervan is nog de tegenwoordige uitdrukking „rubriek" afkomstig. De sierletter-schrijver heette ook wel *miniator*, naar het *minium* of de menie, die hij somwijlen bezigde. De kleine figuren in de beginletters aangebracht, werden later miniaturen genaamd; langzamerhand verbond men aan dien naam het begrip van iets zeer kleins, en het is in dien zin dat het tegenwoordig nog gebruikt wordt.

De versieringen der oud-Ierlsche handschriften zijn zeer eigenaardig. De Romeinsche kunst en beschaving hebben er geen invloed op gehad, daar Rome nimmer vasten voet op het eiland kreeg. Klassieke voorbeelden konden de Ierlsche kloosterlingen dus niet navolgen. Zij schiepen zich daarom zelf een stijl, die in veel opzichten aan de motieven van den oud-Noorschen herinnert.

Het bezichtigen van deze versieringen is hoogst interessant. Dikwijls kan men zich niet begrijpen, hoe de vervaardigers zooveel moeite besteed hebben aan werk als dit. De aanvangsletters eindigen in fantastische dierenkoppen, wier ooren in linten overgaan, die zich in allerlei zonderlinge vormen in en om elkander slingeren. Ook menschelijke gezichten, streng symmetrisch geteekend, komen voor; de haarlokken gaan dan over in even symmetrische spiraallijnen, die op haar beurt in vogelkoppen of iets dergelijks eindigen. Wanneer geheele menschfiguren deel van de ornamentatie uitmaken, gaan armen of vingers in de zonderlingste lijnen over, de voeten eindigen in drakenkoppen, enz. De verbeelding der manuscriptversierders is onuitputtelijk; zij zijn ware meesters in de kunst om een vak op schoone wijze met ornement te vullen. Het is een waar genot het spel der lijnen te volgen.

Doch ook bepaalde tafereelen, wij zouden bijna zeggen illustraties, komen voor. Zoo ziet men b.v. de Kruisiging dikwijls afgebeeld. Het kruis bedekt dan het geheele blad; de vier vakken, die het openlaat, zijn dan gevuld met ornement, hetwelk in de einden van iederen kruisarm zijn aanvang neemt. Schitterende kleuren verhoogen het effect dezer ornementiek; zij zijn met veel smaak en kunst aangebracht en bedoelen volstrekt niet het weergeven van de natuur. De Christus b.v. heeft een lichtgeel gezicht, roode haren, blauwe handen en groene voeten.

Een ander tafereel beoogt een voorstelling van de Opstanding te geven. Ook dit vult een geheel blad. In het midden zit Christus, door symmetrisch ornement omgeven; wederzijds van hem zijn, eveneens zuiver symmetrisch, bazuinende engelen aangebracht; zeer regelmatige reien van verrijzenden vullen het benedendeel van het tafereel. Alle openblijvende vakken zijn gevuld met spiraallijnen, die uit de figuren op allerlei wijze haar oorsprong nemen.

Wanneer men dergelijke manuscripten doorbladert, wordt men voortdurend herinnerd aan de voortbrengselen der hedendaagsche symbolisten. Wie had kunnen denken, dat de 6e en 19e eeuw punten van overeenkomst met elkander zouden hebben? De Ierlsche monniken, die in hun stille cel ter eere Gods de gewijde schriften opsierden, hebben zeker niet gedroomd, dat na dertien eeuwen een geblaseerd menschenras, zoekende naar een nieuwe kunst, werken zou voortbrengen, die de hunne nabijkomen.

Doch Salomo heeft reeds gezegd, dat er niets nieuws onder de zon is, en deze uitspraak uit het Oude Testament zal den vromen Benedictijnen van het groene Erin zeker bekend geweest zijn. Naar een nieuwe kunst hebben zij vermoedelijk niet gezocht, doch zij

vonden er een, door aan hun natuurlijk talent den vrijen loop te laten. Het zal nog te bezien staan of hunne 19e-eeuwsche navolgers dit ook gelukken zal. Wij hopen het beste.

DE AMSTERDAMSCHE BEURSQUAESTIE.

Waar zijn de goede dagen gebleven, toen de Amsterdamsche beursvraag nog een echte quaestie was! Men verdrong zich op vergaderingen, teekende requesten aan den Raad, voerde, aan bitter- of biertafeltjes, opgewekte debatten over het beurs-emplacement, bezocht tentoonstellingen van beursprojecten, ja, riep soms de hulp der Muze in om voor het een of ander beursplan te strijden. Op een millioen of wat kwam het niet aan; daar moest wat echt grootsch komen, boulevards moesten den kunstkeurigen vreemdeling naar Amstels toowerpaleis voeren, tot den bouw waarvan alleen een architect uit het buitenland in staat zou zijn.

Het was een echte ziekte; plotseling, door wie weet welke bacillen veroorzaakt, bereikte zij omstreeks 1887 haar culminatiepunt of crisis. In 1891, toen de Raad het ten langen leste over het emplacement eens was geworden scheen het, dat de kwaal een einde zou nemen. De Tweede Kamer paste echter, boosaardig genoeg, op de beursquaestie zulk een goedgeslaagde operatie toe, dat de patient er ter nauwernood het leven bij hield. De Damrakbewoners riepen nog wel voor de zieltogende de hulp van professor Springer in, doch ook dit mocht niet baten; de kunst vermocht niets meer en wij zullen weldra de begrafenis van de zoozeer gekwelde kunnen bijwonen.

Wie kan ontkennen, dat er niet alles gedaan is, om de levensgeesten der arme er zoo lang mogelijk in te houden? De Damrakkers hebben wonderen van volharding en zelfverloochening verricht en toch hebben zij niet kunnen beletten, dat de patient thans zieltoogt. Moge het einde weldra nabij zijn.

In de voordracht van Burgemeester en Wethouders hoort men als het ware de doodsklok reeds luiden; er spreekt een stemming als van een marche funèbre uit. Van millioenen, van kunst, van wereldstad, van eischen van den handel, van eischen van het verkeer niets meer. Koele becijferingen, prozaïsch wantrouwen in de cijfers door de Damrakkers geraamd, een vingerwijzing naar den slechten toestand der gemeentekas, welsprekend in haar soberheid, ziedaar de elementen waaruit de voordracht is samengesteld.

En zoo zal dan de tegenwoordige beurs, die ruim genoeg bleek voor het niet vermeerderend getal der handelaren, blijven staan. Een harer uitbouwen zal als bescheiden tegemoetkoming aan de eischen der verkeersmannen vallen en de korenbeurs, thans zeer primitief, zal een meer blijvende gedaante krijgen.

Waar is de man die dit in 1883 zou hebben durven voorspellen? En toch is het niet te verwonderen, dat alles zoo geloopen is. De vette jaren schijnen voor Amsterdam voorbij; de magere zijn aangebroken. De tegenwoordige raadsleden hebben wel wat anders te doen dan zich met de verfraaiing der stad bezig te houden, Armenzorg, werkloosheid, arbeidscontracten, kindervoeding en dergelijke meer prozaïsche onderwerpen zijn tegenwoordig aan de orde, waarvoor de schoonheid en zij die hare priesteren zijn, moeten zwichten. Sociale politiek is het parool en van belangstelling in het beursvraagstuk is niets meer te bemerken. Misschien zal, als de zaak aan de orde komt, het een of ander lid, *„gedenkend vergangener Zeiten"* nog een flauwen nagalm doen hooren van wat eens met zooveel enthousiasme voor een nieuwe beurs werd aangevoerd, doch daarbij zal het wel blijven, en Zocher's schepping, die, wat er ook in haar nadeel moge zijn opgemerkt, toch aan soliditeit niets te wenschen overlaat, zal zich nog heel wat jaren in de zuiderzon blijven koesteren. De koopman die de laatste zal zijn, welke het Ionisch portiek doorschrijdt, moet nog geboren worden.

BRUNSWIJK.

Voor den gewonen tourist is Brunswijk een vervelend stadje; hij loopt met zijn Baedeker in de hand over de puntige veldkeien in de schaduwlooze straten, kijkt hier en daar eens rond, wipt het Museum even binnen, en is al heel blij, als hij eindelijk weer in de nabijheid van het station aangeland, den inwendigen mensch met de bekende leverworst en het zoo eigenaardige „Mombier" kan versterken. Tien tegen een, dat hem bij het instappen van den trein Tollens' „vaarwel rampzalig oord", enz. in de gedachten komt.

De kunstliefhebber evenwel zal zich een bezoek aan het stedelijk niet beklagen. Het Museum toch bevat verscheidene werken van Rembrandt, en daaronder het portret van den meester met Hendrikje Jagers, hetwelk zeker een der heerlijkste kunstwerken is, dat men zien kan.

Maar ook voor den liefhebber van bouwkunst levert Brunswijk een rijken oogst. De domkerk trekt in de eerste plaats zijn aandacht. Hendrik de Leeuw stichtte haar in 1173. De wijze van overwelving is het vooral, waarom dit gebouw interessant is; men vindt hier namelijk een voorbeeld van 12e-eeuwsche spitsbooggewelven, anders in Duitschland een groote zeldzaamheid. De kerk is een basiliek; de zijschepen zijn met halfcirkelvormige tongewelven, zooals dit in den Romaanschen tijd gebruikelijk was, gedekt. Het middenschip evenwel heeft reeds den spitsboog, doch zonder ribben of graten; het kan beschouwd worden als een tongewelf met den spitsboog als grondvorm, hetwelk door andere dergelijke gewelven doorsneden wordt.

Het middenschip heeft de dubbele breedte van de zijschepen; de pijlers tusschen de beuken zijn vierhoekig, en beurtelings licht of zwaar, al naarmate zij niet of wel tot ondersteuning van het middenschipgewelf dienen. De details der kerk zijn nog volkomen Romaansch; de in de hoeken der pijlers geplaatste zuiltjes hebben teerlingkapiteelen. De westelijke torens bleven onvoltooid.

De noordelijke zijbeuk is in de 15e eeuw veranderd; de zuidelijke was reeds vóór 1400 verbouwd. Deze verbouwingen bestonden in een verbreeding, waarbij de zijmuren meer buitenwaarts werden geplaatst, en ter plaatse, waar zich de Romaansche muren hadden bevonden, een rij zuilen, iederen beuk in tweeën delend, tot steun der gewelven werd opgericht. Deze zuilen zijn vooral in den noordelijken zijbeuk eigenaardig; de schalken toch zijn er als een schroefdraad omheen gewonden en dienen dus slechts schijnbaar tot ondersteuning der zeer rijke netgewelven. De vensters in dezen zijbeuk herinneren aan den Tudorstijl. Het contrast van deze rijke 15e-eeuwsche kunst met de sobere lijnen van den Romaanschen stijl is zeer pikant.

Merkwaardig is de grafzerk van Hendrik den Leeuw en zijne gemalin Mathilde, een werk uit de 13e eeuw. De hertog houdt in zijn linkerhand een zwaard, in zijn rechterhand het model van de domkerk. Hoewel onder het hoofd een kussen geplaatst is, duidt het vallen der plooien van het gewaad duidelijk aan, dat

de beeldhouwer bedoeld heeft, eene staande figuur te maken. De hertogin heeft de handen in aanbidding gevouwen. Eigenaardig is het, dat de leeuw en de hond, waarop de voeten van dergelijke figuren later in de middeleeuwen plachten te rusten, hier nog niet aanwezig zijn, doch door een console vervangen worden.

Van de 13e-eeuwsche muurschilderingen der kerk zijn die in het koor, en den zuidelijken kruisbeuk, al is het dan ook gerestaureerd, bewaard gebleven. Het totaal effect dezer schilderingen brengt ons sommige Oostersche tapijten in herinnering; toen de kleuren, voor de restauratie, nog minder hard waren dan tegenwoordig, moet alles nog beter ineengesmolten hebben.

Het gewelf in het kruis der kerk prijkt met het Hemelsch Jeruzalem, verbeeld door een krans van tinnen en torens, in het midden waarvan het Lam Gods troont. Ieder der twaalf torens heeft een poort, waarin een apostel geplaatst is, die een banderol houdt. De spreuken op deze banderollen vormen te zamen het Apostolisch Credo. Acht profeten zijn als even zooveel dragers van den tinnenkrans aangebracht. De ruimten, die nog rondom het Lam Gods openbleven, werden gevuld met de geboorte van Christus, Simeon in den Tempel, de drie Maria's bij het graf, de Emmausgangers en het Pinksterfeest.

Het hieraansluitend koorgewelf is versierd met den stamboom van Christus, die ontspringt uit Jesse, als een liggend man voorgesteld.

De voorvaderen van Christus zijn, tusschen lofwerk, in medaillons aangebracht; de top van den boom verbeeldt de boodschap aan Maria.

Ook het gewelf der absis was voorheen beschilderd, en wel met Christus, in heerlijkheid troonend, omgeven door de symbolen der Evangelisten.

Tegen de zijmuren van het koor zijn oud-testamentische toespelingen op Christus' menschwording en offerdood aangebracht, als: Kaïn en Abel, Abraham met de drie engelen, Abrahams offerhande, Mozes in het braambosch en de koperen slang. Lager zijn drie friezen boven elkander geschilderd, die allerlei heiligenlegenden te zien geven, b. v. de geschiedenis van Johannes den Dooper, van den H. Blasius, wiens reliquieën door Hendrik den Leeuw naar Brunswijk waren overgebracht, van den H. Thomas à Becket, die op last van Hendriks' schoonvader vermoord was, en die, tot zoen, als patroon der kerk werd verklaard. De H. Johannes en Blasius zijn meer dan levensgroot op de pijlers van het koor geschilderd. De boog, die deze pijlers verbindt, is met het Ave Maria versierd, een toespeling op de reeds genoemde bekroning van Christus' stamboom. Ook de pijlers en boog aan de zuidzijde van het kruis zijn op soortgelijke wijze beschilderd. De figuren verbeelden hier echter de H. Maagd en de H. Katharina, terwijl het letterschrift op den boog aan psalm 148 ontleend werd.

Het gewelf van den zuiderkruisarm stelt Christus voor, met Maria naast zich, omgeven door de engelkoren, de vier-en-twintig ouderlingen en de profeten. De oostelijke wand van dien kruisbeuk is met Christus' nederdaling ter helle, de Opstanding en de Hemelvaart versierd; lager is de H. Kruisvinding afgebeeld. De westelijke muur is beschilderd met de „Wijze en dwaze maagden."

De figuren zijn goed geteekend, de gezichten hebben reeds eenige uitdrukking. Sommige details zijn van een allerliefste naïeveteit. Zoo is het water van den Jordaan door blauwe golflijnen, welke over de voeten der figuren getrokken zijn, voorgesteld. Toch hebben de schilders reeds gepoogd de locale kleur weer te geven; de Sarracenen die op de friezen, welke de Kruisvinding ten onderwerp hebben zijn voorgesteld, hebben de Byzantijnsche kleedij.

Men heeft het niet zeer gelukkige denkbeeld gehad, ook de gewelven van het noorderkruisschip en van het middenschip in onzen tijd te doen beschilderen. Deze beschilderingen zijn zeker goed bedoeld, doch hebben geenszins het karakter, dat de oude zoo aantrekkelijk maakt. In het noorderkruisschip heeft men „moderne" kunstenaars (in Duitsche beteekenis altijd) aan het werk gezet, en toen het werk dier heeren niet voldeed, aan de schilders, die den middenbeuk beschilderen moesten, opdracht gegeven om meer in den trant van het oude werk te blijven.

Op den Domplatz staat nog de bronzen leeuw, welke Hertog Hendrik, kort voor hij met den bouw der kerk begon, in 1166 daar liet plaatsen. Het stuk, van steen, is verscheidene malen vernieuwd geworden, doch de leeuw, die veel karakter heeft en zijn onbekenden maker eer aandoet, staat nog ongeschonden.

Brunswijk is zeer rijk aan overblijfselen uit den Gothischen tijd. Het Altstädter Rathhaus, dat reeds in de 13e eeuw begonnen werd, doch van 1393—1468 zijn tegenwoordige gedaante kreeg, wordt terecht als een der fraaiste Duitsche raadhuizen geroemd.

De Altstädtmarkt is wel geschikt om ons met de gedachten in de middeleeuwen te verplaatsen.

Kerkelijke en wereldlijke architectuur werken hier samen, om een schoon geheel te vormen. Midden op het plein staat een fontein van brons, in 1408 gegoten. Zij bestaat uit drie ronde bekkens boven elkaar, door een piramide met windvaan bekroond. Op de randen der bekkens zijn in het Nederduitsch, opschriften geplaatst op dezelfde wijze zooals zij wel op klokken worden aangetroffen. De taal dezer opschriften staat veel nader bij het Nederlandsch dan bij het Duitsch, zooals het tegenwoordig gesproken wordt.

Aan de zuidzijde van de markt verheft zich de Martinskirche, oorspronkelijk een Romaansche basiliek, doch in de 15e eeuw verbouwd en veranderd in een kerk met drie beuken van gelijke hoogte. De oostzijde der kerk, met de tegen den middenbeuk aangebouwde absis, is naar het plein gekeerd; de rijkdom van den flamboyantstijl komt vooral aan de gevels van de zijbeuken uit. Meer op den achtergrond rijzen de beide achtkante Romaansche torens der kerk ten hemel.

Noordelijk van deze kerk, door een straat ervan gescheiden, staat het raadhuis, dat twee vleugels heeft, welke een rechten hoek met elkaar maken. De korte eindgevels dezer vleugels hebben trappen, terwijl tegen de lange, naar de markt gekeerde gevels arcades geplaatst zijn. Gelijkstraats zijn deze arcades zeer eenvoudig; zij worden daar gevormd door spitsbogen, die bijna zonder rechtstand uit den vloer komen. Op de verdieping evenwel is al de rijkdom, waarover de Gothiek van het begin der 15e eeuw te beschikken had, aangebracht. De borstwering is rijk à jour bewerkt, de pijlers tusschen de bogen zijn versierd met standbeelden en iedere boogopening prijkt met rijke traceeringen, waarbij de halfcirkel een groote rol speelt. Elke travee wordt door een rijken gevel met fialen en kluisbloem afgesloten.

Brunswijk verdient ook de aandacht om de talrijke huizen, in vakwerkbouw opgetrokken. Het houten raamwerk is hier, als het hoofdbestanddeel der constructie, in het gezicht gelaten en met meer of minder rijkdom versierd. Vele gevels behooren nog tot de 15e, enkele ook tot het begin der 16e eeuw.

Iedere verdieping dezer huizen springt naar voren, en wordt door de balkeinden van de daaronder gelegen verdieping gesteund. Wij hebben hier dus de constructie, zooals die nog bij vele oude huizen in Nederland voorkomt, en die waarschijnlijk de aanleiding is geweest, dat men in latere tijden zoogenaamde „vliegende" gevels maakte. Hooge daken, dikwijls afgewolfd en van talrijke grootere of kleinere dakvensters voorzien, bedekken deze gebouwen. De staande stijlen der gevels zijn niet zelden met figuren onder overhuivingen versierd, de balkeinden met maskers, wapens, enz. besneden. Een van de prachtigste bouwwerken in dezen trant is de oude waag, een geheel vrijstaand gebouw van 1534, dat nog volkomen laat-Gothisch van karakter blijft, hoewel het in den Renaissance-tijd gebouwd werd. Een andere gevel uit dien tijd heeft ook, althans in de profileering, nog wel Gothische motieven, doch het houtsnijwerk, dat hier met den grootst mogelijken rijkdom is aangebracht, heeft reeds een beslist Renaissance karakter. De fijne vormen, die men aan de Fransche of Nederlandsche werken van dien tijd vindt, zijn hier echter ver te zoeken. De Duitsche houtsnijders hebben blijkbaar slechts een zeer vaag begrip van de Italiaansche kunst gehad.

Ook steenen gebouwen zijn in den Renaissance tijd te Brunswijk opgericht. De meest vermaarde gevel is die van het Gewandhaus, die het jaartal 1590 draagt. Ook hier is het plompe karakter van het ornament hinderlijk; de geringe hoogte der verdiepingen, waardoor de vensters ongeveer kwadratisch zijn geworden, geeft aan den gevel, hoe hoog die overigens zij, ietsgedrukts. De wijze, waarop de top gecomponeerd is, met vier rijen van hermen, is bepaald onbeholpen. Het geheel staat veel lager dan het Nederlandsche werk uit dien tijd.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Amsterdam.

Vergadering van Vrijdag 16 Februari 1894.

In de groote zaal van het Maatschappelijk gebouw, waarvan de wanden versierd waren met de Engelsche prenten uit de collectie van den heer A. C. Loffelt, werd deze goed bezochte vergadering gehouden. Na lezing en goedkeuring van de notulen werd medegedeeld dat het bestuur voor 1894 is samengesteld als volgt: C. B. Posthumus Meijjes, voorzitter, Ed. Cuypers, vice-voorzitter, J. N. Landré, penningmeester, F. W. M. Poggenbeek, 1e secretaris, B. J. Ouëndag, 2e secretaris, P. F. Laarman en N. M. Koning, leden.

De penningmeester bracht verslag uit over de rekening en verantwoording van het afgeloopen jaar en hem werd, nadat eene commissie een en ander had nagezien en in orde bevonden, dank betuigd voor het gehouden beheer. Tot nieuwe leden van de Afdeeling werden aangenomen de heeren A. van der Loo, te Utrecht en De Groot, gemeente-architect van Nieuweramstel.

Alsnu kwamen de vragen, door het Hoofdbestuur der Maatschappij gesteld, aan de orde: De rapporten op de vragen I, II, III, V, VI, VII en VIII, respectievelijk uitgebracht door de heeren Berlage, Schill, Moen, Wigman, Posthumus Meijjes, de Lange en Koning & Bienfait werden na bespreking aangenomen, en zullen aan het Hoofdbestuur worden opgezonden.

Omtrent vraag IV, waarover reeds een voorloopig rapport was opgemaakt, sprak de Vergadering als hare meening uit, dat het niet aanging over de Morley-steen nu reeds een rapport uit te brengen, omdat die steensoort in ons land nog sedert te korten tijd is toegepast, om daarover goed- of afkeurend te kunnen oordeelen.

Reeds in de voorgaande vergadering was besloten omtrent de vragen IX, X en XI geen rapport op te zenden, daar die onderwerpen voor bespreking minder geschikt voorkwamen; de heer Rood uitte den wensch voortaan geen vragen te stellen over materialen die nog weinig bij ons zijn toegepast, omdat daardoor wellicht de belangen geschaad worden van lieden, die zich somtijds groote kosten getroosten om een nieuw materiaal in te voeren.

De Voorzitter verzocht den heer Rood deze zaak op de algemeene Meivergadering van de Maatschappij ter sprake te willen brengen.

De heer Moen vestigde de aandacht op de besluiten, omtrent regeling van loon en arbeidsduur genomen in eene gecombineerde vergadering van te Amsterdam gevestigde Aannemers-vereenigingen en van werklieden, tengevolge waarvan eene uitvoerige discussie gehouden werd.

De Voorzitter besprak de verschijning van het nieuw „Bouwkundig Weekblad" en wekte de leden op daaraan mede te werken, waarna de vergadering gesloten werd.

Afdeeling Arnhem.

Vergadering van 21 Februari 1894.

Onder de ingekomen stukken bevindt zich een schrijven van de Afd. Amsterdam over wijziging van het architecten-honorarium, hetwelk na korte bespreking voor kennisgeving wordt aangenomen. Nu men van 1 tot 2 percents architecten aantreft, is een honorarium-tabel dan ook vrijwel nutteloos. Het voorstel om het honorarium te doen betalen, de helft bij den aanvang van het werk en de helft bij de oplevering, bevalt slechts weinigen. Veel rationeeler is "Het honorarium tegelijk met de vervallende termijnen te voldoen.

Het lid Wernink geeft daarna het antwoord op vraag VII, en zegt dat door hem een gevel en een deel houtbeschieting, aan den weerkant gelegen, in Dec. j.l. bestreken zijn met de melange zooals de heer Looderé in Noorwegen dit in „Eigen Haard" heeft beschreven. De verf liet zich zeer goed met Brabantsche kwasten uitstrijken. Twee dagen daarna was de laag zoo hard dat opnieuw geverfd kon worden. De muur was droog en hard, het beschot droog maar niet hard. Er was bruine levertraan genomen van f 0.30 per liter. De menging was geschied met loodwit, daar dit grooter dekkend vermogen heeft. Tot nu toe is niets aan het werk te bespeuren. De glans is sterker dan met standolie, en de verf bleek harder dan die op de gewone wijze bereid. Afdoende resultaten kan men echter eerst na 2 jaar constateeren.

Door den Voorzitter werd alsnu het woord gegeven aan den heer Tellegen, directeur van publieke werken alhier, die als geïntroduceerde op verzoek van den Voorzitter, eenige mededeelingen zou doen over de ontstaansgeschiedenis van de te bestelen ambachtsschool.

Spreker zeide dat hij de verschillende plannen, van af 1891 gemaakt, zou verklaren, ten einde een denkbeeld te geven van de lijdensgeschiedenis aan dit plan verbonden. In het voorjaar van 1891 werd door het bestuur van de Ambachtsschool eene vergrooting der lokalen gewenscht en een plan om een vierde verdieping op de bestaande school te maken, werd door spreker ondoelmatig geacht en met hand en tand tegengegaan. Daarbij ligt het gebouw op eene plaats, die op den duur bestemd is om eene betere verbinding met het Velperplein te vormen.

In het najaar van 1891, toen er uitzicht op subsidie voor ambachtsscholen bestond, kwam men weder op de uitbreiding terug en werden door spreker aan B. en W. verschillende terreinen in de stad aangewezen als geschikt voor het stichten van een nieuw gebouw. Daarop werd het bestuur van de Ambachtsschool gehoord; dit verklaarde zich eveneens voor een nieuw gebouw, maar niet te ver uit het centrum der stad. In Dec. 1891 werd de opdracht gedaan voor een plan met eene lokalen-oppervlakte van 2500 M², zonder gangen; voor verschillende terreinen werden schetsplannen gemaakt en daarbij aan het denkbeeld van twee verdiepingen vastgehouden, niettegenstaande daartegen van alle zijden oppositie gevoerd werd. Nadat een zestal plannen gemaakt was, werd de grond op den Boulevard in het voorjaar van 1892 aangekocht. Eerst werd het plan van het gebouw te groot geacht, maar nu wordt het nog grooter; oorspronkelijk werd een terrein gekocht van 40 × 50 Meter, wat later tot 5000 M². en nu tot ⁷/₁₀ hectare uitgebreid is.

In Sept. 1892 werd eindelijk een definitief plan gemaakt. Dit kwam in Nov. 1892 in de commissie van bijstand en verscheen toen in druk. Tegen dit plan kwam veel oppositie, die zich vooral tegen de twee verdiepingen openbaarde; men beweerde dat het duurder bouwen was dan met eene verdieping. In Febr. 1893 werd dit plan door den Raad verworpen en wel om de plaats van de directeurswoning. Men was van oordeel dat het eene woning was met eene ambachtsschool en over het uiterlijk aanzien liepen toen ook de gevoelens uiteen. Men wenschte een plan van eene school met afzonderlijke directeurswoning. Toen ontving spreker de opdracht voor een ander ontwerp, ofschoon het hem onbekend was wat men nu eigenlijk wenschte. Daarop verscheen een veel grootscher plan met eene directeurswoning aan de overzijde van den aan het terrein grenzenden weg, het voorgebouw met 2 verdiepingen en de achtergebouwen, waarin de lokalen voor handwerk, van eene verdieping. In April 1893 werd dit plan ingezonden, en toen maakte men weder de opmerking, dat het beter was de directeurswoning aan de andere zijde te plaatsen, waardoor men dus op het afgekeurde plan terugkwam. In Mei '93 werd weder een ander plan ingediend, hetwelk in Juni 1893 werd aangenomen. In dien tusschentijd verschenen van het raadslid G. T. Coers 2 plannen voor eene school, opgedragen aan het bestuur v/d. ambachtsschool, van welke plannen echter niet veel notitie werd genomen, als zijnde beiden zwak van conceptie.

Alle plannen werden door spreker uitgelegd, en merkwaardig is de mededeeling, dat de eerste opgaaf van het bestuur eene ruimte aangaf van 2500 M², zonder gangen, en dat het nu gereed zijnde plan eene ruimte aangeeft van 4374 M², met gangen, waaronder 1000 M², aan gangen en trappen.

Een en ander is geraamd op f 154,000, waaronder f 24000 voor den grond. Moge, zoo eindigde de spreker zijne aangename rede, na langen strijd het gebouw, eenmaal gereed, blijken doelmatig te zijn, dan komt het leeuwendeel daarvan toe aan den heer De Ligt, opzichter-teekenaar bij de gemeente.

De Voorzitter bracht namens de leden dank voor de mededeelingen en de tentoongestelde plannen en sloot hierna de vergadering.

De aangekondigde kunstbeschouwing van de heeren Freem en Persijn werd tot eene volgende vergadering uitgesteld.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

Amsterdam. Naar wij vernomen, zal door den architect, den heer Van Arkel, een plan bij B. en W. worden ingediend tot verbouwing van het Beursgebouw.

Leiden. Den 16 Februari jl. hield de Vereeniging „*de Practische Ambachtsschool*" hare algemeene vergadering. Bij de opening herdacht de Voorzitter onzen onlangs overleden hooggeachten Burgemeester, die steeds toonde een warm hart te hebben voor het ambachtsonderwijs en aan wien de Vereeniging en de school zooveel te danken hadden.

Nadat de rekening en verantwoording, sluitende in ontvangst en uitgaaf met een bedrag van f 13177.48, door den Penningmeester, den heer J. J. Hasselbach, was toegelicht, werd deze goedgekeurd. De begrooting voor 1894, door den Minister van Binnenlandsche Zaken goedgekeurd, bedraagt in ontvangst en uitgaaf f 13069.88.

De subsidie, toegekend door de Provinciale Staten, is tot f 2000 verhoogd, onder voorwaarde dat het onderwijs in machinebankwerken wordt uitgebreid. Hiervoor is noodig een machinelokaal met stoommachine en toebehooren, dat een uitgaaf van f 5000 zal vorderen. Overeenkomstig het voorstel wordt besloten: de noodige gelden zullen door eene leening gevonden worden.

Omtrent de uitbreiding deelde de Directeur mede dat aan de ambachtsscholen te Amsterdam, Rotterdam en Arnhem, sedert eenige jaren uitgebreid onderwijs in de stoomwerktuigkunde wordt gegeven. De jongens, die dezen driejarigen cursus volgen, kunnen na verkregen einddiploma der Ambachtsschool en een jaar in de practijk werkzaam te zijn geweest, examen doen voor machinist. De Minister van Binnenl. Zaken heeft dit einddiploma gelijkgesteld met het einddiploma der Machinistenschool te Amsterdam. Is dus de uitbreiding van het machinevak aan de ambachtsschool een voldongen feit, dan hebben de hier met diploma ontslagen leerlingen dezelfde vakken als die van bovengenoemde scholen.

Nadat nog het een en ander omtrent de uitbreiding en het onderwijs gevent in verschillende andere vakken was besproken, zeide de Voorzitter, dat het bestuur er steeds aan denkt om de Ambachtsschool meer en meer in algemeenen zin nuttig werkzaam te doen zijn, doch daartoe behoort veel geld, dat alleen door vermeerdering van subsidiën en particuliere bijdragen kan verkregen worden.

Voor de vacature van den heer J. J. Hasselbach, die niet herkiesbaar was, werden de heeren W. Kok en N. de Zwart op de voordracht aan den Gemeenteraad geplaatst.

— Het verzoek van de aannemers van den bouw der Gehoorzaal, om terug te komen op het in de Raadszitting van 14 Dec. 1893 genomen besluit, kwam Donderdag in den Gemeenteraad in behandeling.

Een der raadsleden achtte de straf over de aannemers uitgesproken, te hard en niet in verhouding tot het gepleegd misdrijf. Hij zou het vonnis willen zien gewijzigd in dien zin, dat deze aannemers gedurende een tijdvak van 2 of 3 jaren niet werden toegelaten tot de aanneming van gemeentewerken. Na bestrijding van dit denkbeeld door een ander raadslid, en nadat het voorstel werd afgestemd om het adres te stellen in handen van de commissie van fabricage, werd het voorstel van Burgemeester en Wethouders aangenomen met 18 stemmen tegen 5; het verzoek van de aannemers tot het benoemen van een nieuwe commissie voor onderzoek naar hunne handelingen werd afgewezen.

Hasselt. De Gemeenteraad heeft den civiel- en bouwkundig ingenieur D. P. van Ameijden van Duijm te 's-Gravenhage opgedragen het ontwerp te maken voor een brug over het Zwartewater en hem met het houden van toezicht belast.

— Bij den Raad van toezicht op de spoorwegdiensten kunnen tijdelijk een adjunct-ingenieur en een opzichter-teekenaar geplaatst worden, meer bepaald voor de werkzaamheden, aan het beproeven der groote spoorwegbruggen verbonden. Candidaten voor eerstgenoemde betrekking moeten het diploma C voor civiel-ingenieur overleggen en die voor de betrekking van opzichter moeten practische ervaring bij den bouw van groote spoorwegbruggen hebben opgedaan. De jaarwedde van den adjunct-ingenieur is op f 1500 bepaald, met vergoeding van reis- en verblijfkosten naar de derde klasse van het Rijkstarief; die van den opzichter bedraagt f 1200 met reiskosten naar de 4e klasse.

Sollicitanten moeten zich vóór 1 Maart e. k. bij gezegeld adres wenden tot den genoemden Raad.

— Aflevering 10 en 11 van het *Handboek van den meubelmaker* (uitgave van A. W. Sijthoff te Leiden) zagen dezer dagen het licht. Deze afleveringen bevatten het slot van hoofdstuk VII, kasten, toegelicht door verscheidene fraaie platen, en begin van hoofdstuk VIII, de overige kastmeubelen. Achtereenvolgens zullen onder dit hoofdstuk behandeld worden: de commode, de penantkast, brandkasten, wandkastjes, het sleutelkastje, schrijftafels, schrijftafels voor bureau's enz., de lessenaarkast, de secretaire, het bureau, de waschtafel, de toilettafel, de nachttafel, het nachtkastje, de toonbank, de binnenbetimmering van een winkel.

PERSONALIA.

— Bij kon. besluit zijn met ingang van 1 April e. k. benoemd tot opzichters der 1e klasse voor het stoomwezen, de heeren J. L. Goudswaard en C. de Vries, thans opzichters der 2e klasse.

— Door de Commissie der Koninklijke Subsidiën voor jonge kunstschilders, zijn voor dit jaar tot pensionnaires benoemd, de heeren: J. Bleijs, te Amsterdam; J. Zon, tijdelijk te Antwerpen; H. Schildt, te Rotterdam; J. de Jong, te Amsterdam; H. Arntzenius en mej. A. Kuijsch, te 's-Gravenhage, en mej. Joh. Koster, tijdelijk te Brussel.

— De Minister van Waterstaat heeft den civiel-ingenieur H. W. van Rossem benoemd tot tijdelijk adjunct-ingenieur bij de werken tot verbetering van den Rotterdamschen Waterweg en den civiel-ingenieur A. Th. Boert voor den tijd van zes maanden gecontinueerd als tijdelijk adjunct-ingenieur bij het maken eener rioleering te Neuzen.

— De Minister van Waterstaat heeft de heeren P. T. Cromjongh en W. J. Bagut J.Pz. tot buitengewoon opzichter benoemd; de eerste bij den bouw van het post- en telegraafkantoor te Assen en de tweede bij baggerwerk op de Nieuwe Merwede.

— Bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië hebben de volgende mutatiën plaats gehad. *Toegevoegd:* aan den chef der irrigatie-afdeeling Brantas, met aanwijzing van Malang als standplaats de opz. 3e kl. A. du Bois; aan den ingenieur, belast met het doen van opnemingen en het maken van een ontwerp ten behoeve der bevloeiing van de landstreek Mataraman (residentie Djokjakarta), de ingenieur der 3e klasse H. Oostinjer.

Overgeplaatst: van de res. Riouw naar de res. Bagelen, de opz. 1e kl. C. de Vink; van de res. Bagelen naar de res. Riouw, ten einde op te treden als eerstaanwezend waterstaatsambtenaar, de opz. 2e kl. E. Ch. Versteegh; van de hoofdplaats Banjoemas naar Banjarnegara, de aan den chef der irrigatieafdeeling Serajoe toegevoegde adspirant-ingenieur H. Ch. J. Streignaerts.

Belast met de waarneming der betrekking van opz. der 2e kl. en geplaatst in de res. Banjoemas, J. W. F. van Brussel, ambtenaar op non-activiteit.

Benoemd tot opz. 3e kl. en toegevoegd aan den chef der werken en opnemingen aan de Solorivier, J. J. Habeck, ambt. op wachtgeld.

Ontslagen: eervol de opz. 2e kl. G. Leemhuis.

— Aan den chef der 3e afd. bij de exploitatie der Oosterlijnen van de Staatsspoorwegen op Java, J. S. Seoterik, is een jaar verlof verleend.

A D V E R T E N T I E N.

M. C. BRAAT & C°.

Spuistraat 108. Amsterdam.

ALGEMEENE HANDEL in **VLOER-** en **WANDTEGELS** en **HOUTEN PARKETVLOEREN.**

IJZEREN GELDKISTJES en gros.

J BELTMAN JWzn.,

FABRIKANT IN MOLENWERKEN,

Handelskade, Deventer.

Belast zich met het maken van **plannen voor fabriekinrichtingen** en de daarstelling van

COMPLETE MOLENWERKEN,

voor: Meelfabrieken, Korenmolens, Grutterijen, Oliesiagerijen en andere fabrieken.

Aanleg voor Maalderijen met Gas- of Petroleummotoren.

Steeds in voorraad **Molensteenen** en andere **Molenartikelen** en voortdurend in bewerking **Centrifugaalbuilen, Elevatoren**, gewone **Builmolens, Tabaksbuilmolens, Boterkneedmachines,** en andere **WERKTUIGEN.**

AANBESTEDING.

Het R. K. PAROCHIAAL KERKBESTUUR van den H. Stephanus te *Borne*, zal op **Donderdag** den **15 Maart** e. k., bij den Heer ENSINK, Hôtel DE GOUDEN KROON aldaar, **AANBESTEDEN**:

Het bouwen van een Toren.

Bestek en teekening zijn tegen betaling van f **2.**— verkrijgbaar gesteld bij Gebr. J. & H. VAN LANGENHUIJSEN, Boek- en Steendrukkers te *'s-Gravenhage*.

Inlichtingen geeft de Architect NICs. MOLENAAR te *'s-Gravenhage*.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op ***Maandag*** den **12n *Maart* 1894**, des namiddags ten half twee ure **(Greenwichtijd)**, zal in het Central Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed:

Volgens bestek No. 586:

Het leggen van sporen en wissels en het wijzigen der inrichtingen voor den Tractie-dienst op het goederenstations — emplacement Amsterdam-Rietlanden.

Begrooting f 2700.—

Het bestek is ad *f* **0.75** verkrijgbaar aan het Central Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogdak te *Amsterdam*, bij den Portier, of op *franco* aanvraag *met toezending van het bedrag in postwissel of postzegels* (aan aanvragen zonder bijvoeging van het bedrag wordt geen gevolg gegeven) aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.

Aanwijzing geschiedt als in het bestek vermeld.

De Raad van Administratie,
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **13den Maart 1894**, des namiddags ten 2 ure *(Goede tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

BESTEK No. 648.

Het afbreken en weder opbouwen van het hoofdgebouw (met eenige wijzigingen) en bijbehoorende werken op het station BODEGRAVEN.

De besteding geschiedt volgens § 50 van het bestek.

Het bestek ligt van den 19den Februari 1894 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te *Utrecht* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **1.00.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voormeld.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 5den Maart 1894, ten 10 **uur voormiddag** (*West Europeesche tijd*).

UTRECHT, den 16den Februari 1894.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Bij inschrijving zal worden aanbesteed de levering volgens bestek 585, van:

3000 à 6000 ton stalen spoorstaven, vervaardigd volgens het Martin- of Bessemerproces, gedurende de jaren 1894, 1895 en 1896.

Het bestek is tegen betaling van *f* **1.—** verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogdak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op franco aanvraag met toezending van het bedrag in postwissel of postzegels (aan aanvragen zonder bijvoeging van het bedrag wordt geen gevolg gegeven) aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.

Inschrijvingen worden ingewacht vóór of op 14 Maart 1894 tot des namiddags 3 uur (Greenwichtijd) aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogdak te Amsterdam.

De Raad van Administratie,
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

Provinciale Waterstaat VAN FRIESLAND.

AANBESTEDING.

Op **WOENSDAG** den **7n MAART 1894**, des namiddags ten één ure, zal in het gebouw van het Provinciaal Bestuur te Leeuwarden, overeenkomstig §§ 1 en 2 der Administratieve bepalingen van de A. V., bij enkele inschrijving worden aanbesteed:

Het maken van de DOORSNIJDING bij HARLINGEN, deel uitmakende van de verbetering van de LEEUWARDER—HARLINGERTREKVAART.

Raming f 116,250.

Het bestek ligt ter lezing in voornoemd gebouw. Gezegelde formulieren voor inschrijvingsbiljetten zijn tegen betaling van **25** cent en bestekken tegen betaling van **f 2.50** op het bureau van den Prov. Hoofdingenieur verkrijgbaar.

De mondige aanwijzing wordt gedaan op *Maandag 5 Maart* (samenkomst aan het station te *Harlingen*, 's voorm. 9.13 spoortijd).

Voorts zijn nadere inlichtingen te bekomen bij den Hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat te Leeuwarden.

LEEUWARDEN, 17 Februari 1894.

De Commissaris der Koningin in de Provincie Friesland,
VAN HARINXMA THOE SLOOTEN.

Provincie Noord-Brabant.

Gemeente ALPHEN & RIEL.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **13 Maart** 1894, des namiddags ten 2 ure, zal op het Raadhuis te *Alphen*, door Burgemeester en Wethouders der gemeente *Alphen* en *Riel*, in tegenwoordigheid van den Heer Hoofd-Ingenieur van den Provincialen Waterstaat van Noord-Brabant, worden **AANBESTEED**:

Het maken der aardebaan met kunstwerken en het met porfierkeien bestraten, alsmede het eenjarig onderhoud van den weg, beginnende aan de kom van het dorp Riel, loopende door de gehuchten Brakel en Alphen-Oosterwijk en eindigende tegen den provincialen weg van Gilze naar Baarle-Nassau, nabij de bebouwde kom van het dorp Alphen, ter lengte van 4922 Meters.

Aanwijzing zal geschieden op *Dinsdag 6 Maart 1894*, des namiddags ten 2 ure, beginnende aan het Raadhuis te *Alphen*.

Bestek en Voorwaarden liggen ter kennisneming op het Raadhuis alhaar, en zijn tegen betaling van *f* **0.25** verkrijgbaar bij den Boekhandelaar W. BERGMANS, Heuvelstraat, *Tilburg*.

ALPHEN, den 20 Februari 1894.

Burgemeester en Wethouders van Alphen en Riel,
A. VOSTERS.
De Secretaris,
M. WOESTENBERG.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente ARNHEM zullen **Zaterdag 17 Maart 1894**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize aanbesteden:

Bestek No. 16.

Het bouwen van een Ambachtsschool en Avondschool voor handwerksleden met Directeurs- en Conciergewoningen.

Raming pl. m. f 100,000.

Aanwijzing zal worden gehouden op **Woensdag 7 Maart**, v. m., 's namiddags 1½ ure, aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize, alwaar inlichtingen gegeven worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur vóór- en 2 en 4 uur namiddags, en bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en 7 teekeningen tegen betaling van *f* **2.50** per postwissel verkrijgbaar is.

Drukkerij der Vennoots. „Het Vaderland"

29ste JAARGANG. N°. 9 ZATERDAG, 3 Maart 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, 's-Gravenhage.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . *f* 0.15

HET CONCERTGEBOUW VAN HET KON^{K}. ZOOL^{K}. BOT^{K}. GENOOTSCHAP TE 's-GRAVENHAGE.

(Bij de platen VI en VII.)

Het Concertgebouw in den Dierentuin te 's-Gravenhage, op de bij dit nommer behoorende platen voorgesteld, werd ten vorigen jare gebouwd, in verbinding met het bestaande hoofdgebouw.

De aanbesteding had plaats op den 20n Februari 1893 en op 14 November 1894 was het gebouw in zooverre voltooid, dat op dien dag de opening kon geschieden.

De aannemingssom voor den bouw bedroeg *f* 117,200.

De gevels zijn opgetrokken in verblendsteen van verschillende kleuren, de daken zijn met zink en met losanges van zink gedekt.

Betreffende de inrichting van het gebouw, dat zoowel voor het geven van concerten, opera's, comedievoorstellingen en bals, als voor het houden van tentoonstellingen dient, deelen wij hieronder een en ander mede.

Door de vestibule komt men in de groote garderobe, van daar in de zaal; drie wanden met deuren scheiden de zaal van de buitendeuren, zoodat er geen tocht is te vreezen in de zaal en men zelfs in de vestiaire daartegen volkomen beveiligd is.

De zaal is, zonder toevoeging van den ouden achthoek, die eraan grenst, 40 M. lang, 30 M. breed en 14 M. hoog. Door de Moorsche vormen en dito beschildering maakt het zeer ruime lokaal een gezelligen indruk. Over de volle breedte is een vrije overspanning in hout geconstrueerd. Dit veroorzaakte eigenaardige technische moeilijkheden, vooral door den last van den middenkoepel met lantaarn en kroon.

Het getal zitplaatsen in de zaal en op de gaanderijen is pl. m. 2000 en als de rotonde — die door enorme, doch zeer gemakkelijk over de geheele breedte schuivende deuren met de zaal tot één geheel vereenigd is — evenzeer bezet wordt, zullen minstens 2500 personen een zitplaats kunnen bekomen.

Aan de groote zaal grenst een in Moorschen stijl uitgevoerde koffiekamer of liever een dames-foyer, 8 bij 14 M. groot. De rotonde en aangrenzende sociëteits- of leeszaal blijft aanvankelijk gereserveerd voor rookers.

Uit de vestibule leidt een bijzondere trap naar een klein en smaakvol salon, met eenige bijbehoorende vertrekjes en toiletkamer, bestemd voor de ontvangst van vorstelijke en andere hooge gasten. Dit salon wordt door een deur in verbinding gebracht met de gaanderij, waar, in 't midden, een loge kan worden ingericht, die echter onder gewone omstandigheden wordt weggenomen.

Noch in de zaal, noch op de gaanderijen, die in twee deelen zijn gesplitst, oploopend naar achteren, heeft men overigens loges. Slechts vier hoeken bij het tooneel, twee in de zaal en twee op de gaanderijen zijn onvermijdelijk geweest voor aansluiting der gaanderijen aan het tooneel; deze loges zijn evenals alle andere plaatsen tot ieders beschikking, behalve één, rechts van het tooneel, die voor de directie en den dienst blijft bestemd.

Door den koepel en de hooge vensters aan de beide hoofdwanden is de groote zaal bij dag aangenaam verlicht en, evenals alle bijzalen, voor allerlei doeleinden, tentoonstellingen, congressen enz., ook bij dag te gebruiken.

Aan het tooneel is veel zorg besteed. Het is 15 M. breed en 10 M. diep, doch kan, door het bijtrekken van de achtergelegen ruimte, die als stemkamer dienst doet, tot 17 M. diepte worden gebracht.

Met betrekking tot de veiligheid zijn goede maatregelen genomen. Op het tooneel is een waterscherm aangebracht, dat over de geheele breedte een dichte

watermassa bij brand doet neervallen, die vlam en rook geheel afsluit.

Terwijl de zaal en alle nevenlokalen gelijkvloers zijn en alle op den tuin uitkomen, heeft men door de vele nooddeuren, die alle naar buiten open slaan, bij brand of ander gevaar geen paniek te vreezen; op de kleine terrassen, aan de gaanderijen grenzende, heeft men ijzeren brandladders gehangen; de trappen naar de gaanderijen, vier in getal, zijn ruim en breed en komen alle bij nooddeuren uit. Overigens zijn er overal brandkranen en is de dienst van de verlichting en veiligheid zóó geregeld, dat werkelijk het brandgevaar tot 't kleinste minimum is teruggebracht.

Het druk bezoek dat het gebouw ten deel valt, toont aan dat met de stichting daarvan in een werkelijke behoefte is voorzien.

's-Gravenhage, Febr. 1894. H. WESSTRA JR., *Architect.*

„KNAP."

De thans gesloten bouwkunsttentoonstelling te Amsterdam heeft het, schijnt het, aan de belangstelling van het publiek ontbroken. Waaraan het moge kunnen worden toegeschreven, dat de Amsterdamers hunne schreden niet naar de zoo aantrekkelijke verzameling gericht hebben, zeker niet aan het feit, dat de Amsterdamsche couranten haar genegeerd hebben. Bijna ieder blad van beteekenis nam een beschouwing van tamelijken omvang in zijn kolommen op, en het zijn deze artikelen, die ons thans stof tot bespreking geven.

Al is ook al eens, naar wij ons meenen te herinneren, in een bouwkundige vergadering eene motie aangenomen, dat elk blad van belang zijn afzonderlijken medewerker voor „bouwkunst" moest hebben, zoover zijn wij vooralsnog niet. De redacties schijnen daarom gemeend te hebben, zich van tijdelijke hulp te moeten verzekeren. Mannen van naam moeten wij aannemen, dat zich voor die taak niet hebben laten vinden. Zelfs het *Nieuws van den Dag*, dat zijne lezers aangaande muziek door niemand minder dan Daniel de Lange laat voorlichten, en waarin David van der Kellen opstellen over schilderkunst schrijft, nam voor dezen zeldzamen keer, dat het ook aan bouwkunst zijn aandacht schonk, zijn toevlucht tot de pen van een op architectonisch gebied geheel onbekenden medewerker. Ook met andere bladen ging het niet anders.

Nu zouden wij, en zeker velen met ons, hier niets tegen gehad hebben, indien deze *dii minori* maar blijk hadden gegeven, voor hun taak berekend te zijn. Hunne bevoegdheid tot oordeelen willen wij voor een oogenblik eens in het midden laten, doch wij meenen, dat wie in eene courant schrijft, althans de gave moet bezitten om met de pen om te gaan en dat hij in korten, doch goed gestyleerden vorm, zijne inzichten aan het publiek moet kenbaar maken. Deze eisch mag, meenen wij, reeds gesteld worden aan iemand die in een vakblad schrijft; nog veel meer behoort dus hij, die in een gewone courant over kunstzaken iets mededeelen wil, daaraan te kunnen voldoen.

En nu trof het ons, dat de vorm waarin de architectonische medewerkers aan dagbladen hunne denkbeelden opdischten, niet zeer aantrekkelijk was. Losse, korte, dikwijls uit een taalkundig oogpunt gebrekkige zinnen behagen den gewonen dagbladlezer niet, al worden er ook hier en daar driestarren tusschen geplaatst, wier beteekenis men raden moet. Ook het aanhoudend gebruiken van dezelfde terminologie schrikt den lezer af; wat moet hij wel gedacht hebben van het misbruik, dat een der beoordeelaars maakte van het woordje „knap", dat zeker een der minstzeggende uit het hedendaagsche kunst-bargoensch is? Heel wat termen, die in de schildersateliers gebruikt worden, maar die daar ook behoorden te blijven, worden thans in de bouwkunst binnengesmokkeld, al hebben zij daar geen zin.

Als een schilder zegt van een schilderij of waterverfteekening, dat zij „knap" gedaan is, dan meent hij daarmede, dat de vervaardiger zijn vak goed toont te kennen, dat hij achter al de geheimen van olie- of waterverfkunst gekomen is. Het zou dus nog zin hebben, indien men den term op het *teekenwerk* van een architect toepaste, doch wij meenen te mogen aannemen, dat wie als deskundige op een bouwkunsttentoonstelling komt, zich toch wel bewust zal zijn, dat hij daar niet een verzameling van teekeningen ziet, maar dat ieder project een *bouwwerk* of althans een onderdeel daarvan grafisch wil voorstellen.

Wij weten wel dat het aantal bouwmeesters, voor wie bouwen een geheel onbekende zaak is, schrikbarend toeneemt, doch zoolang zij zich met den naam van *architect* meenen te moeten blijven tooien, zullen zij zich moeten laten welgevallen, dat men hen met het bouwvak vereenzelvigt en hen niet voor schilders of aquarellisten wil aanzien.

En wezenlijk, het zou verstandig zijn, indien onze architecten maar bij het bouwen bleven. Hunne penseelvruchten staan bij de schilders nu eenmaal in een kwaden reuk. Op een heusche tentoonstelling wordt de bouwkunst altijd naar een gangetje, portaaltje of zaaltje verwezen, waar niemand er naar kijkt. En al moge nu Walter Crane van de daken prediken, dat de bouwkunst als de hoogste aller kunsten moet tronen, dat schilder- en beeldhouwkunst haar onderdanig behooren te zijn, wij vreezen, dat de gulden tijd, die de verwezenlijking dezer uitspraak zal brengen, nog verre is.

Zeker, een architect kan wel „knap" zijn, doch in een anderen zin, als de courantenartikelen schijnen te bedoelen. Hij is „knap", wanneer hij een grondige studie heeft gemaakt van zijn moeilijk vak, waarin nog heel wat meer te pas komt dan het maken van waterverfteekeningen; hij is „knap", wanneer hij een practischen blik heeft, zich in een goed voorstellingsvermogen verheugt en schoonheid en doelmatigheid gepaard weet te doen gaan.

Meent hij zich te moeten zetten tot het schrijven van dagbladartikelen over bouwkunsttentoonstellingen, welnu, ook dan kan hij zijn „knap"-heid toonen, door in helderen, aangenamen vorm op strikt onpartijdige wijze het werk zijner kunstbroeders te bespreken. Wij voor ons vinden het in dergelijk geval alles behalve „knap" om in zulke artikelen, hoe gebrekkig overigens geschreven, op meer of minder onverholen wijze de persoonlijke veeten, die men heeft, te luchten, om onhandige reclame te maken voor clubjes en coterietjes, zooals er tegenwoordig, vooral onder de nietbouwende architecten, zoo welig tieren.

De *Nieuwe Gids* heeft, wij erkennen het gaarne, in deze heel wat op zijn geweten. Het slechte voorbeeld, dat hij gaf, wordt maar al te gretig nagevolgd. Onze jonge dagbladschrijvers zullen echter weldoen zich de uitspraak te herinneren: „Wie het zwaard trekt, zal door het zwaard vergaan". Vele der vroegere medewerkers aan den *Nieuwen Gids* hebben dit, zeer tot hunne schade, moeten ondervinden.

Wij hebben een oprechten afkeer van „*amateurie*", en zouden het betreuren, indien de critiek ontaardde

PLAAT VI

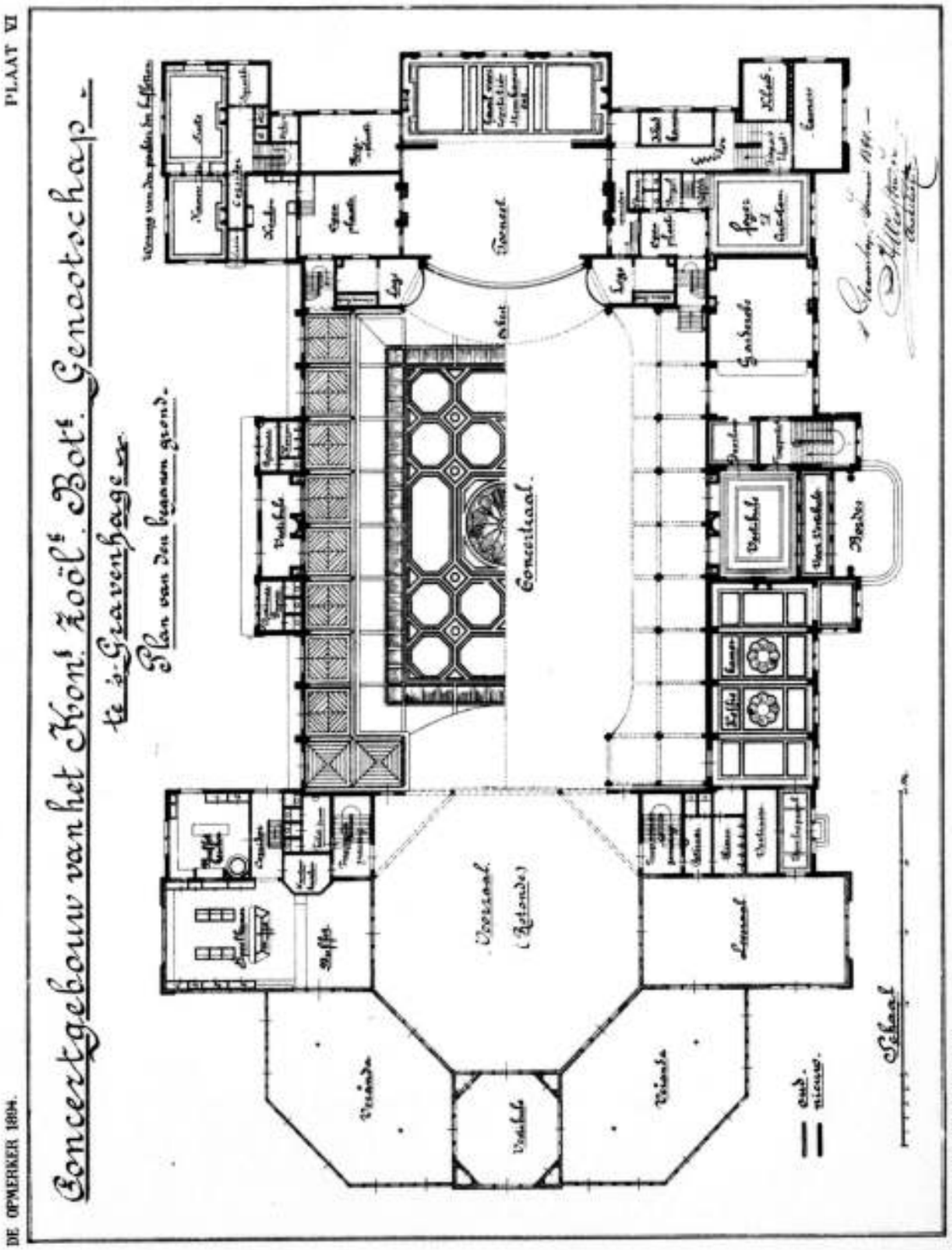
Concertgebouw van het Kon.t Zoöl. Bot. Genootschap te 's-Gravenhage.
Plan van den beganen grond.
Concertzaal.
Voorzaal (Rotonde)
Foyer
Foyer
Foyer
Vestibule
Vestibule
Vestibule

Concertgebouw van het Hon^{l}. Zoöl^{k}. Bot^{k}. Genootschap te 's-Gravenhage.

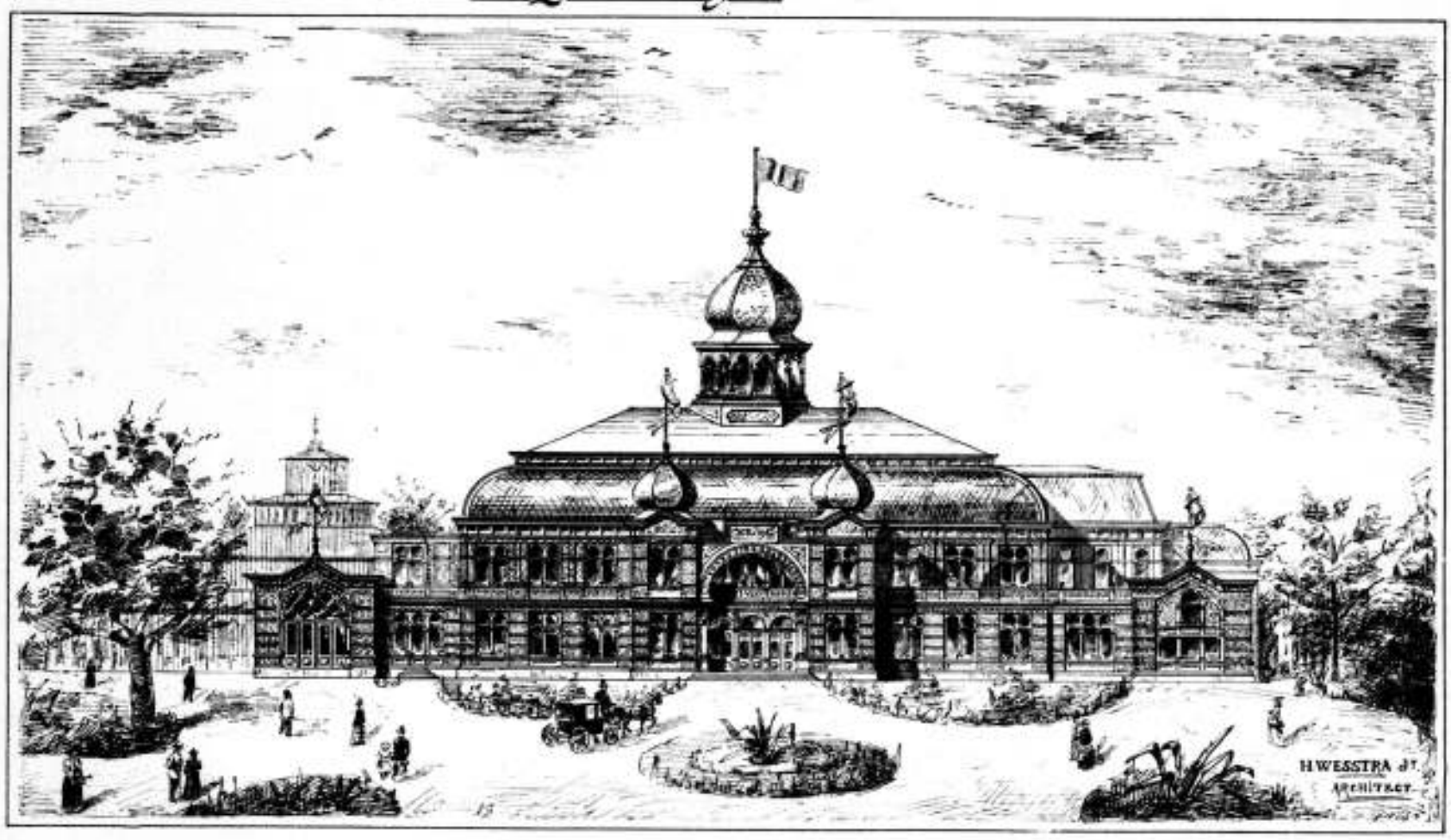

Schaal.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

in *„admiration mutuelle"*. Wij meenen echter, dat wie zich tot oordeelen zet, dit niet lichtvaardig doen moet. Dat critiek gemakkelijk zou zijn, zooals een algemeen gangbaar gezegde wel zou willen doen gelooven, zal wel geen ernstig man toegeven. Men moet al heel „knap" wezen, zal men een critiek, die wat beduidt, kunnen schrijven. Voor de meesten is het zaak, zich te houden aan het aloude: Oordeelt niet!

DE AMSTERDAMSCHE BEURSQUAESTIE.

Onze prognose, dat de Amsterdamsche beursquaestie het in de zitting van 11 Woensdag wel zou afleggen, is juist gebleken. De dood trad zacht en kalm in, en de familie toonde slechts weinig blijken van ontroering.

Nog in de laatste oogenblikken werd van de stervende zooveel kwaad verteld, dat de Damrakkers, welke op de tribune den doodstrijd bijwoonden, onaangename oogenblikken zullen hebben gehad. Zij hadden het toch zoo goed met de zieke bedoeld, en nu moesten zij ondervinden, dat de naaste familie den altijd sukkelenden patient alleen maar als een lastpost beschouwden, van wien zij blij waren, af te komen.

Alleen de heer Jitta toonde nog hart voor de beursquaestie te hebben; toen wij in ons vorig artikel schreven, dat wij niet de verwachting hadden, veel sympathie voor de zieke uit den mond der beschreven vaderen te zullen hooren, dachten wij toch niet, dat slechts één lid het voor een nieuwe beurs zou opnemen, terwijl dertig zich daartegen verklaarden.

Zoo is dan nu de beursquaestie dood. De begrafenis had zonder veel omslag plaats. Het aantal dergenen, die aan een geval van schijndood denken, is ditmaal zoo gering, dat het moeilijk aan te nemen is, dat wij nog van eene wederopstanding getuige zullen zijn.

Der Raadscommissie die benoemd werd om te trachten de bestaande beurs te verbeteren, wacht geen aangename taak. Wie het Amsterdamsche beursgebouw kent, zal wel begrijpen, hoe het ooit mogelijk zal zijn daar, met vermindering van het oppervlak, door het afbreken van den westelijken uitbouw, de gerieflijkheden te maken, zonder welke de beursbelastingbetalenden meenen, het nu eenmaal niet te kunnen stellen.

Menigeen zal getroffen zijn door de zonderlinge tegenstelling van voorheen en thans. Vroeger, toen de handel bloeide, stonden de kooplieden op Hendrik de Keijsers' beurs grootendeels in de open lucht. Thans, nu de Amsterdamsche handel, trots statistieken, Rijnkanaal en Noordzeekanaal, hard achteruitgaat, willen de handelaars in de enkele oogenblikken (van bijna 2 uur tot half 3), die zij ter beurze doorbrengen, allerlei comfort hebben, waarvan zij vroeger nimmer droomden.

En waren zij dan nog maar mannen, die wat durfden, dan zouden de Amsterdamsche kooplieden een schoone gelegenheid hebben, om dit nu te toonen. Zij behoefden eenvoudig maar het noodige kapitaal bijeen te brengen, en de beurs hunner keuze op het terrein hunner keuze te gaan bouwen. Als hun gebouw gereed was, konden zij het zelf in exploitatie nemen, dan behoefden zij de zoo gehate beursbelasting niet meer te betalen, en bleven zij meester op eigen terrein.

„Ach Amsterdam, ach groote stad
'k Wou, dat je meer courage had!" —

zong eens een dichter. Zijn woorden zijn nog volstrekt niet verouderd, en zijn zeker op den handelsstand van de eerste koopstad des Rijks van toepassing. Een goed terrein is te krijgen, voor een goed plan is best een architect te vinden, maar de handel durft het niet aan en neemt geen initiatief.

Wat zouden de vroede vaderen op het Prinsenhof op hunne edelachtbare neuzen kijken, indien de Amsterdamsche handelaars den beursbouw eens zelf opvatten! Maar de *patres conscripti* kennen hun volkje, en regeeren het zoo goed als de bekende „mijnheer van Son". Zij weten best, dat bv. het besluit van de Vereeniging voor den Effectenhandel maar een loos dreigement was en zij denken „blaffende honden bijten niet".

Of zou ook misschien al het beursrumoer maar loos alarm geweest zijn en zou het aan de meeste handelaars totaal onverschillig zijn, waar zij moeten vergaderen? Wij zijn bijna geneigd, dit laatste te gelooven. Als de zaken maar beter gingen, dan zou de handel zich zeker over heel andere dingen druk maken, dan over het beursgebouw.

HET RIJKSMUSEUM.

De schilder Jan Veth, die tevens vaardig met de pen omgaat, wijdt tegenwoordig in het weekblad *De Amsterdammer* een reeks van artikelen aan het Rijksmuseum. Hoewel vol lof voor het gebouw als zoodanig, geeft hij toch een scherpe critiek op de Rembrandtzaal en de eerezaal, die daarvan als het ware het voorportaal is.

Reeds in ons nummer van 23 October 1886 werden vrijwel dezelfde opmerkingen gemaakt; als bewijs hoe „les idées marchent" is het niet onaardig, hier het voornaamste, wat toen over de eerezalen van het Rijksmuseum gezegd werd, nog eens te herhalen. Wij lezen daar:

„Op de eerste verdieping zijn de schilderijzalen aangebracht. De doorrit gaf als van zelf aanleiding tot het maken van één groote zaal. Daar de bouwmeester echter waarschijnlijk bevreesd was, dat deze zaal, die ongeveer 42 M. lengte bij 19 M. breedte gekregen zou hebben, van te groote afmetingen zou zijn geworden, heeft hij, door het aanbrengen van kabinetten met bovenlicht aan weerszijden van een donkere middengang, een beter effect zoeken te verkrijgen.

Hoeveel verdienste er ook in deze gedachte schuilt, het bleek toch, dat de eerezaal niet aan de verwachting beantwoordt; laten wij zien, waarom. Aan het einde van deze zaal bevindt zich de zoogenaamde Rembrandtzaal. De zalen daarnaast, die met weinig moeite van bovenlicht voorzien hadden kunnen worden, dienen thans voor oudheidkundige doeleinden. De zoogenaamde Rembrandtzaal is veel te groot; in een kleinere zaal zouden de doeken, thans daar gehangen, beter voldoen. De kabinetten ter wederzijde van de eerezaal hebben echter een te geringe diepte, welk bezwaar, door de daarvoor gehangen draperieën, nog sterker uitkomt. Werden de scheidingen tusschen de kabinetten doorgetrokken, dan zou men met weinig kosten vier flinke zalen kunnen verkrijgen, die van bovenlicht voorzien zouden kunnen worden.

De kabinetten ter wederzijde van de eerezaal hebben bovenlicht, dat echter zeer ongunstig invalt, daar het de wanden in duister laat, en alleen de draperieën sterk verlicht.

De Rembrandtzaal ontvangt al haar licht uit het *moordoosten*. Het koude licht, op die wijze verkregen, doet aan Rembrandt's *Nachtwacht* geen goed. Warm licht was hier een eerste vereischte geweest; men denke slechts aan het bekoorlijk effect, dat de namiddagverlichting op het doek, toen het nog in het Trippenhuis hing, teweegbracht. De *Staalmeesters* voldoen

thans, nu zij op het zuiden hangen, veel beter. De pogingen in de Rembrandtzaal gedaan, om door een velum het van boven invallend licht te beletten op den vloer te komen, kunnen niet geslaagd genoemd worden."

De lezer van de artikelen in *De Amsterdammer* zal heel wat punten van overeenkomst vinden. Het ontbreken van zuiderlicht meenden wij indertijd als de oorzaak van het kille aspect van de Rembrandtzaal te mogen aannemen. De heer Veth verwacht alleen van zijlicht voor „de Nachtwacht" heil. Er bestaat dus verschil van meening omtrent de middelen, waardoor verbetering te verkrijgen is.

Eigenaardig is het echter dat men thans, nu aan Dr. Cuypers algemeen een lof wordt toegezwaaid, die hem vroeger geheel en al onthouden werd, toch ook tot de overtuiging begint te komen, dat het Rijksmuseum, niet als bouwkundige schepping, maar als schilderijenbewaarplaats beschouwd, ernstige gebreken heeft. En toch meenen wij ons te herinneren, dat Viollet-le-Duc ergens opmerkt, dat een goede, aan haar doel beantwoordende boerenschuur naar zijn meening meer kunstwaarde heeft dan het weelderigste gebouw, dat niet voor zijn bestemming geschikt is.

LOON EN ARBEIDSDUUR.

Laatstleden Maandag zijn te Amsterdam door het Gemeentebestuur de eerste bestedingen gehouden naar bestekken en voorwaarden, waarin ook de onlangs aangenomen bepalingen omtrent loon en arbeidsduur waren opgenomen.

Een dezer bestekken was n°. 9, voor „het gereedmaken van het terrein voor de bestratings- en scheepmakerswerven aan de Kostverloren-vaart bezuiden en langs de 2e Hugo-de-Grootstraat". De bepalingen omtrent minimum-loon en maximum-arbeidstijd vormden § 17 van dat bestek en in § 19 was bepaald, dat de gegadigden moesten inschrijven: 1°. geheel overeenkomstig de bepalingen van het bestek en 2°. overeenkomstig de bepalingen van het bestek, doch met uitzondering van die, voorkomende in § 17. Er kwamen elf biljetten in en wel:

Inschrijvers:	met § 17	zonder § 17
Schmidt en Hermans .	*f* 14,288	*f* 14,288
Kriekaart	„ 17,900	„ 17,000
De Leon	„ 15,690	„ 14,890
Koster	„ 20,995	„ 17,695
Van Boven	„ 20,500	„ 20,500
Bos	„ 19,887	„ 19,280
De Neef	„ 18,900	„ 18,900
Van Brummelen. . .	„ 16,800	„ 16,800
Kleijnsorg	„ 15,680	„ 14,880
Deutekom	„ 19,000	„ 15,000
Höfte en Gelens. . .	„ 13,190	„ 13,100

Deze cijfers zijn zeker belangwekkend. Men ziet eruit, dat, terwijl vier inschrijvers meenen, dat § 17 voor hen geen extra uitgaven zal veroorzaken, de anderen daar anders over denken, en het bedrag bepalen tusschen *f* 90 als minimum en *f* 4000 als maximum. Door beide kolommen op te tellen en door het getal inschrijvers te deelen, komt men tot middenprijzen van *f* 17539 met § 17 en *f* 16576 zonder § 17, zoodat het verschil, dat door het opnemen der door den Gemeenteraad gemaakte bepalingen ontstaat, f 963 of bijna 6 pCt. bedraagt.

Het is te verwachten dat het Gemeentebestuur het offer van *f* 90, door de minste inschrijvers voor het zich onderwerpen aan § 17 gevraagd, gaarne zal brengen, zoodat in dit geval de gemeentekas er goed afkomt.

Hoe echter te verklaren, dat de werking van § 17 door de gegadigden op zoo uiteenloopende wijze wordt verwacht? Sommigen meenen, dat het hun geen of haast geen geld zal kosten, anderen ramen de daaruit voortvloeiende extra-uitgaven op duizenden. Het is vooralsnog niet mogelijk, hiervan een verklaring teg even. Misschien is, in dit geval, door hen, die de extra-uitgaven laag raamden, juist gezien, daar voornamelijk grondwerken in het bestek beschreven zijn. Daar nu een grondwerker wel niet als een ambachtsman zal beschouwd worden, valt hij onder het tarief van f 0,18 per uur, in § 17 genoemd. Wij meenen te weten, dat te Amsterdam het loon der grondwerkers reeds dit cijfer bereikt heeft, ja dat dikwijls nog hooger loon gegeven wordt. Dit zou dan de sleutel zijn van het geheim, waarom vele der inschrijvers in dit geval voor de werking van § 17 geen vrees koesterden.

Wij kunnen dit natuurlijk hier slechts als gissing geven. Wie in de aannemerswereld bekend is weet, dat wat wij zouden willen noemen „bona-fide" inschrijvers in den regel niet degenen zijn, die met een werk gaan strijken. Dikwijls moet een aannemer het onmogelijke doen om werk te houden, daar dit het eenige middel is, om boven water te blijven. Dat in dergelijke gevallen alle mogelijke bepalingen niet afschrikken, is te begrijpen.

Het zal interessant zijn, de verdere werking der nieuwe bepalingen na te gaan. Voor zoover wij daartoe in de gelegenheid zijn, zullen wij onze lezers, die in dit onderwerp zeker belang stellen, op de hoogte houden.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING LEEUWARDEN.

Vergadering van 22 Februari 1894.

Lange de wanden van het vergaderlokaal waren de ingekomen antwoorden op de door de Mij. t. b. v. Bouwkunst uitgeschreven prijsvragen in 1893 en een fraaie collectie plaatwerken van Japansche kunst tentoongesteld, terwijl de heer C. W. Finke van de ruimte gebruik had gemaakt, zijn fabrikaat van kunstgraniet en kunstzandsteen den aanwezigen tot andere kennismaking aan te bieden.

Het woord werd gegeven aan den heer H. van der Heij tot het houden van een voordracht over Japansche bouwkunst. Na eerst de ligging van het land te hebben beschreven, verklaart spreker, dat hoewel de Japansche geschiedenis nog zeer in 't duister is gehuld, deze dagteekent van de 6e eeuw vóór Christus, toen het stamhuis, waartoe de tegenwoordige vorsten nog behooren, op den troon kwam. 't Eenige land waarmede de Japanners zich in nauwere betrekking stelden, was China, waarvan zij het letterschrift overnamen. Het corspronkelijke schrift der Japanners bestaat niet meer, tenzij als archeologische zeldzaamheid, terwijl het overgenomen Chineesche schrift bij hen de zonderlingste gedaantewisseling heeft ondergaan. Het Chineesche schrift toch kent geen alphabet, maar bestaat uit teekens, die een woord voorstellen en een denkbeeld vertegenwoordigen. Van de duizenden teekens hebben de Japanners slechts 48 overgenomen en die, afgescheiden van hun beteekenis in China, tot grondslag gemaakt van een nieuw stelsel, waarin ieder teeken een der klanken hunner taal afbeeldt.

De nijverheid staat in Japan op een lagen trap. Hoogstens ziet men enkele ijzersmelterijen, waarvan de blaasbalgen in beweging worden gebracht door raderen, met gebruik van water als drijfkracht, dat langs buizen van bamboes wordt aangevoerd, alles getuigende van de geringe ontwikkeling waarop de industrie staat. Er zijn geen groote fabrieken; arbeid door werktuigen is er onbekend en evenzeer de klasse der fabriekarbeiders. De lieden uit den werkenden stand oefenen te huis, in den schoot van hun gezin, de verschillende bedrijven uit. In een gezelschap van zes werklieden van beiderlei kunne, zijn er bijna altijd een of twee, die hunne pijp rooken en met blijde scherts en vertellingen den arbeid hunner gezellen opvroolijken. Zoo blijven van gezicht tot gezicht die geest van gezelligheid, dat goede humour en die gave van vertellen en antwoorden bewaard, die de bijna algemeene kenmerken zijn der kleine burgers in Japan.

Het aanleeren van een handwerk vordert gewoonlijk een diensttijd van 10 jaren. Gedurende dien tijd geeft de patroon woning, kleeding en voedsel, maar geen bezoldiging, dan alleen tegen het einde van den leertijd, als de leerling werkman geworden is, het noodige zakgeld om tabak te koopen. Het onderricht in het handwerk lijdt daaronder niet; de leermeester heeft er zelf belang bij, dat het zoo volledig mogelijk gegeven wordt en stelt den gezel, die meester wenscht te worden, aan zijn gilde voor; het meesterschap bekomt hij niet eerder dan op zijn 25e jaar. Zoodra hij meester is geworden schenkt zijn patroon hem de vrijheid en als gratificatie krijgt hij van hem de noodige gereedschappen om een zaak te beginnen.

Hoe groot de verscheidenheid ook moge zijn van de verschillende voortbrengselen der nijverheid, één karaktertrek die de Japanners onmiskenbaar onderscheidt van al de Oostersche stammen, is hun allen eigen, n.l. de goede smaak. De Japansche werkman is over 't algemeen kunstenaar. Als men den conventioneelen stijl uitzondert, waaraan hij zich nog bij de voorstelling van het menschelijk gehouden acht; indien men hem verder zijne onbekendheid met de regelen der perspectief ten goede wil houden, dan zal men overigens voor zijn arbeid niets dan lof hebben. Zijn werk onderscheidt zich door de eenvoudigheid van vormen, strengheid der lijnen, soberheid der versieringen en lijnen zin voor de natuur, blijkbaar in al de ornementen, die hij aan het planten- of dierenrijk ontleent. Deze ornementen zijn bovendien de meest geliefkoosde; bloemen en vogels vooral leveren hem de stoffen voor composities, uitmuntende door waarheid, bevalligheid en harmonie.

Evenals alle Indische volken hebben de Japanners een uitstekenden aanleg voor decoratie en onderscheiden zij zich vooral door een innig gevoel voor kleur. Van den nederigsten werkman tot den meest ontwikkelden zijn ze begaafd met een eenig schoonheidsgevoel en beziehl met liefde voor de kunst.

Hun groote tempelbeschilderingen, hun figuren en versieringen van brons, ja, alles wat met den godsdienst van Boeddha in verband staat behaagt ons en wekt onze bewondering. Niet alleen in de constructie der Boedhistische tempels, maar vóóral in de harmonie van het decoratief munten de Japanners uit. Een voorbeeld van rijke ornementiek is de groote tempel van Nikko, gebouwd in de 17e eeuw en gewijd aan de nagedachtenis van Yeyas, een eenig voorbeeld van prachtige architectuur.

De Japanners onderscheiden zich door hun af keer van symmetrie zonder ooit te vervallen in gebrek aan rust en dit juist stempelt den Japanschen kunstenaar tot een groot artist.

In de kunst van verlakken zijn de Japanners tot nu toe niet geëvenaard. Zij fantaseeren niet, zooals de Europeanen gewoon zijn, door alles bij elkander te plakken; geen herhaling, geen alledaagsche vormen, maar alles is nieuw uitgevonden, in volmaakte overeenstemming met de natuur, het gebruik en de stof van het voorwerp.

De Japanners zijn terecht de eerste decorateurs der wereld. Voor de architectuur hebben vele architecten die Japan bereisd hebben, allen lof over; hunne bouwwijze is in volkomen overeenstemming met de natuur en de bouwkunstige versieringen worden op beredeneerde wijze toegepast. Zij gebruiken bij den bouw veel hout, en omdat de aardbevingen er zoo menigvuldig voorkomen, zijn de houtverbindingen erop berekend en zoo ingericht, dat die op spoedige wijze te herstellen zijn.

Na een behandeling van de verschillende soorten van tempels, het woonhuis, de constructieve samenstellingen en materialen vooral ten opzichte van de kunstig vervaardigde dakpannen enz., eindigde spreker zijn voordracht.

In de pauze, die nu volgde, vestigde de voorzitter de aandacht op de verschillende exposities, waarvan met zeer veel belangstelling werd kennis genomen.

Na de pauze verkreeg de heer C. W. Finke het woord om een toelichting te geven over het door hem tentoongestelde fabrikaat.

Kunstgraniet, zegt spreker, is eene samenstelling van portlandcement met natuurlijke steen, welke producten naar bepaalde verhoudingen worden samengevoegd om bij vorsteening de grootst mogelijke soliditeit te waarborgen. Voorts heeft men te letten op de qualiteit van het cement en te zorgen daarvoor steeds het beste te gebruiken. Granietvloeren, waar uit zuinigheid als bindmiddel kalk gebruikt werd, hebben bewezen eene verkeerde toepassing te zijn voor ons klimaat; bovendien geldt bij alle steenen vloeren, maar vooral bij de granietvloeren de eisch, dat zij, nadat ze gereed zijn, aan geene working meer onderhevig zijn.

Sedert een negental jaren dat hij zich met de fabrikage bezighoudt, wordt daartoe steeds de cement van Schifferdecker und Söhne te Heidelberg gebruikt, waarvan voortdurend de beste resultaten verkregen zijn.

Om een voorbeeld te geven van de hardheid van de granietvloeren, wijst spreker op een door hem gelegden vloer in de kazerne alhier, ter vervanging eener bevloering van waalsteenklinkers, welke in de gangen om de drie jaren meest vernieuwd worden, terwijl een gedeelte granietvloer, vóór vijf jaren gelegd, weinig verandering heeft ondergaan. Vloeren van dergelijk material kunnen gemakkelijk hersteld worden, doch is het bindmiddel niet tegen het gebruik bestand, dan is een herstelling hoogst moeilijk en in de meeste gevallen niet afdoende.

Voor schoorsteenmantels, balusters, borstweringen en verdere doeleinden wordt het graniet in alle verzoschte profielen en bewerking en in verschillende nuances geleverd, terwijl het voor de vervaardiging van urinoirs of daar waar fecaliën op de steen inwerken, aan te bevelen is; fecaliën hebben althans niet den minsten invloed op het cement. Het systeem-Monier, ook op de granietplaten van toepassing gebracht, stelde hem in staat groote platen van geringe dikte te leveren.

Nadat de voorzitter den sprekers dank zeide voor hetgeen zij ten beste hadden gegeven en den leden voor de trouwe opkomst, werd deze recht gezellige vergadering gesloten.

AFDEELING LEDEN EN OMSTREKEN.

Vergadering van 22 Februari 1894.

Voor den aanvang der vergadering bezichtigden de leden het plaatwerk „L'Architecture, la décoration, l'ameublement" par Eugène Trignot, welwillend afgestaan door de uitgeversfirma Brill alhier, door tusschenkomst van het lid P. de Wilde.

Bij de opening der vergadering herdacht de Voorzitter in gevoelvolle woorden wijlen onzen Looggenachten burgemeester. Waar de Afdeeling in het openbaar optrad, kon zij op zijn steun rekenen, getuige den wedstrijd voor handwerkslieden en leerlingen in 1890. Onmiddellijk bereid als Eere-Voorzitter op te treden, heeft zijn medewerking zeer veel tot dat welslagen, ook op financieel gebied, bijgedragen.

Na lezing en goedkeuring der notulen, werden de ingezonden voorwerpen op kunstindustrieel-gebied besproken. Ze bestonden uit een fauteuil, een stoel en twee tafels, vervaardigd van eikenhout door Leidsche werklieden, naar aan hen verschafte teekeningen. Over 't algemeen werd het goede werk zeer geroemd, al waren ook op den vorm der stoelen en op die der tafels kleine bemerkingen te maken.

De Voorzitter stelde vervolgens aan de orde de beantwoording van vragen, gesteld door het Bestuur der Maatschappij.

Vraag IV. Wat behoort in acht genomen te worden bij het gebruik van Morley-steen, vooral met het oog op de aanwending van de zachte, half harde of harde soort bij verschillende deelen van een bouwwerk? Welke is de ondervinding die hier-te-lande en in het buitenland is opgedaan met deze steensoort?

De heer Lancel bracht hierover rapport uit. Nadat het een en ander over de steen, zooals zij in de groeven voorkomt, de afmetingen waarin zij geleverd kan worden enz. is medegedeeld, kwam rapporteur tot de slotsom dat de Morley-steen over het algemeen zeer aan te bevelen is. Aangezien de zachte soort te veel kalkachtige deelen bevat, is zij voor buitenwerk minder geschikt. De half harde Morley kan volgens ondervinding zeer goed toegepast worden voor vooruitspringende banden of lijsten, afdekking van gevels, dorpels enz., terwijl de harde soort aan te bevelen zou zijn voor stukken, die zwaar belast worden.

Behalve de toepassing van de Morley-steen aan het Archiefgebouw, werd in de laatste jaren bij de restauratie van de Hooglandsche kerk veel Morley-steen verwerkt, waarbij het gebleken is dat niet alleen de steen dengdelijk is, maar ook dat de werklieden bij het verwerken minder schadelijke gevolgen te wachten hebben.

Vraag V. In vloeren, samengesteld uit ijzeren traagwelven van metselwerk of stampbeton, waarom een cementlaag, vertoonen zich gewoonlijk scheuren. Wat is daarvan de oorzaak, en hoe kan men die voorkomen?

De rapporteur, de heer Splinter, deelde mede dat hem vloeren bekend zijn, waar de ijzeren balken of afstanden van 0.50 á 0.80 à 1 M. van elkander liggen, zonder dat scheuren zichtbaar zijn; een dezer vloeren is 0.20 M dik en heeft eene belasting van 6000 Kgr. per M². Het scheuren dier vloeren heeft meestal plaats door het drillen der ijzeren balken (wat vermeden kan worden) of boven de ijzeren balken bij de overgang van de dunne op de dikke laag naast de balk; ook wordt het scheuren meermalen veroorzaakt doordat de specie, waarvan de vloer gemaakt is, te vet is; schrale specie is beter en wordt zeer sterk. Ook is men van oordeel dat wanneer over de ijzeren balken een strook gegalvaniseerd draadwerk wordt aangebracht, men betere verbinding verkrijgt en het scheuren der vloeren zal voorkomen worden.

Vraag VII. In Noorwegen gebruikt men veelal levertraan in plaats van lijnolie, om verf voor buitenwerk te bereiden. Men beweert aldaar, dat de verf hierdoor meer glans verkrijgt en beter bestand is tegen den invloed van het weer.

De heer Van Dam die als rapporteur optrad, deelde mede dat voor zoover hij heeft kunnen informeeren hier-te-lande geen gevallen bekend zijn, waarbij men op bedoelde wijze bereide verf heeft toegepast. Het eenige, wat hem te doen stond was dus proeven te nemen, en de uitkomsten waren zoo ongelukkig, dat hij gerustelijk kan verklaren dat levertraan niet voor het bereiden van verf voor buitenwerk te bezigen is. De proeven hebben bewezen dat de verf lijnaa niet droogt en het steeds kleverig blijft.

Vraag X. Welke maatregelen worden in den zetel uwer afdeeling genomen in het belang van den bouw van woningen, die aan de eischen der hygiène voldoen?

Bestaat er ten uwent eene commissie tot behartiging van de hygiënische belangen, en wat werd door haar reeds verricht op het gebied van bestaande en den bouw van nieuwe woningen?

De rapporteur, de heer De Zwart, ving aan met de eischen op te geven, waaraan een woning moet voldoen, wil zij een aangenaam en gezond verblijf aanbieden. Verder werd behandeld de grond, waarop de woning gebouwd moet worden, de wijze waarop zorg moet gedragen worden voor afvoer van hemel- en huiswater, en de middelen, die aangewend moeten worden

om te zorgen dat de woning droog is. De ontwikkeling van schimmelplanten moet worden voorkomen door het aanbrengen van beton-ondervloeren of gemetselde vloeren, waarbij ook ijzeren balken met steekwelven aanbeveling verdienen; natuurlijk moet voor goede en voldoende luchtverversching gezorgd worden. Nadat rapporteur nog in den breede had uiteengezet op welke wijze de arbeiderswoningen inwendig moeten worden ingericht en daarbij niet vergat erop te wijzen dat plafonds afkeuring verdienen, dat behangsel niet op linnen moest worden aangebracht en geverfde wanden de voorkeur verdienen, besprak hij ook het privaat en de kasten, terwijl het maken van bedsteden ontraden werd; de zolder kan zeer goed voor slaapplaats ingericht worden.

Hoe belangrijk dit rapport op zichzelf ook was, toch kan het niet als antwoord op 't eerste gedeelte der vraag aangemerkt worden. De vraag: „welke maatregelen worden in den zetel uwer Afdeeling genomen" enz., en die waarin gevraagd wordt of er ten onzent een commissie tot behartiging van de hygiënische belangen bestaat, werd eigenlijk in het 2e gedeelte van het rapport in korte trekken beantwoord. Er bestaat te Leiden, zelde de heer De Zwart, eene commissie, die de hygiënische belangen behartigt door het koopen van onbewoonbare woningen, deze doet afbreken en terzelfde plaatse flinke, ruime woningen bouwt, welke geheel aan alle eischen voldoen, zoodat de werkman in die woningen ruim en zeer goedkoop wonen kan. Die commissie gaat hoofdzakelijk philantropisch te werk. De werkman behoeft niet meer dan ƒ 1.40 à ƒ 1.60 per week te verwonen; van voldoende rente maken is dus geen sprake.

Nadat nog enkele leden het woord voerden, werden door het Bestuur als onderwerpen voor een door de Afdeeling uit te schrijven prijsvraag aangegeven: 1o. Een lokaal voor vleeschkeuring. 2o. De beide gevels voor een hoekhuis. 3o. Een aanplakbord. Bij meerderheid van stemmen werd „de gevels voor een hoekhuis" gekozen. Het programma zal in een volgende vergadering ter tafel gebracht worden.

In de bus werd de volgende vraag gevonden: „Oulangs heeft men aan de Lakenhal de natuurlijke steen van de verf ontdaan; thans wordt voorgesteld het natuurlijke hout dat blank bewerkt is met verf te bedekken.

„1o. Is zulks logisch? 2o. Is 't laatste noodzakelijk? 3o. Zoo ja, om welke redenen? 4o. Is daarvan ook op andere wijze te voldoen?"

Deze vraag blijkt niet goed gesteld te zijn want zeker wordt hier niet bedoeld het hout aan de gevels, dat altijd geverfd geweest is, maar het houtwerk in de Kunstzaal, wat nu blank bewerkt, eerstdaags geverfd zal worden.

Nadat eenige inlichtingen omtrent den zaak zijn verstrekt, meunt de Voorzitter dat ook antwoord moet worden gegeven op het vierde gedeelte der vraag en benoemde hij eene commissie om in de volgende vergadering daarover rapport uit te brengen.

Nadat nog twee nieuwe leden werden aangenomen, sluit de Voorzitter, na de gewone rondvraag, de vergadering.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van 24 Februari 1894.

Tot lid van het bestuur der Vereeniging ter verzekering van werklieden tegen ongelukken, enz. werd gekozen de heer Wiersema, notaris alhier, en als bestuurslid voor de commissie van bijstand dier vereeniging de heer K. Switters.

De heer A. Van Elmpt bracht rapport uit over de vraag:

„Door welk voorwerp of figuur wordt de bouwkunst het best symbolisch voorgesteld, uitgezonderd de vereeniging van winkelhaak, passer en driehoek of een jonge of bejaarde dame met een passer in de hand?"

Alvorens tot een rechtstreeksche beantwoording dezer vraag over te gaan, behandelde dit rapport een beschouwing over de bouwkunst, wat haar verhouding tot de andere beeldende kunsten betreft. Het luidde ongeveer als volgt:

Onder de beeldende kunsten is er voorzeker geene, die vrijer, minder nabootsend en meer uit eigen vinding scheppende is dan de bouwkunst, omdat men in de natuur geen eenigdelijke voorbeelden voor haar werken aantreft. De denkbeelden, welke de bouwkunst ons in de eerste plaats te vertolken heeft, vloeien voort uit de constructie en staan in zeer nauw verband met de bouwstoffen, waarvan ze zich bedient. Zij streeft er naar om ons de natuurwetten, waarnaar de vaste massa's der bouwstoffelijke wereld onderworpen zijn, nl. de wetten der vastheid, zwaartekracht en van het evenwicht in haar verschillende uitingen tot zinnelijke aanschouwing te brengen. De dooie natuurstoffen: hout, ijzer, steen, enz., waarvan zij zich bedient, zijn het waarop deze natuurwetten door de kunst worden uitgedrukt.

De schoonheid harer schoppingen bestaat in de juiste evenredige samenstelling en vereeniging van alle onderdeelen, vormen, lijnen, kleuren en figuren tot een volmaakt geheel. De werken der bouwkunst hebben echter nog een andere strekking. Ze hebben een practisch doel, en juist daardoor onderscheidt de bouwkunst zich zoo sterk van de andere kunsten en wordt haar artistiek karakter eenigszins gewijzigd. De uiteenloopende strekking van hare werken geeft aanleiding tot een rijke verscheidenheid van denkbeelden, wier vertolking de kunst zich ten doel stelt.

Deze veelomvattende kunst nu is het best symbolisch voor te stellen door het beeld van den mensch, den schepper van het artistiek idée. Of in een enkel beeld, òf in beeldengroepen, omtuven door de meest karakteristieke vormen als attributen, hetzij dan geschilderd of plastisch uitgevoerd, vindt de kunstenaar ruimschoots gelegenheid aan zijne dichterlijke fantasie de juiste uitdrukking te geven. De steller der vraag is van meening, dat de bouwkunst zou kunnen worden voorgesteld door de vereeniging van winkelhaak, passer en driehoek. Het ligt voor de hand, dat de kunstenaar zijne idée niet kan neerleggen in de voorstelling van eenige instrumenten, die bij teekenen en timmeren worden gebruikt. Evengoed kon dat het symbool zijn van meetkunde, lijnteekenen of aanverwante vakken.

Nadat de voorzitter den spreker had bedankt, besprak de heer P. van de Wint de vraag: „Welke draagbalken 1 zijn de beste onder keldergewelven, gevels enz., ijzeren of stalen?" en deed dit aan de hand van een artikel uit „De Opmerker."

Daarop werd de vraag behandeld: „De torens der Martini-, A- en Nieuwe kerk zijn het eigendom van de gemeente Groningen en die van de Broederkerk niet. Wat mag hiervan de oorzaak zijn? Zijn de torens van de drie eerstgenoemde kerken van het begin der stichting het eigendom geweest van de burgerlijke gemeente of, en sinds wanneer en onder welke omstandigheden is de toestand geworden zooals het nu is?" De commissie vermeende den vrager te mogen verwijzen naar het stads-archief. Na eenige besprekingen werd besloten zoowel deze vraag als die omtrent de draagbalken, in een volgende vergadering opnieuw te behandelen.

De heer Huizinga had in de vergadering eenige meubelen en een stuk beeldhouwwerk geëxposeerd, in zijne werkplaats vervaardigd, welke door hunne practische en artistieke bewerking zeer de aandacht trokken. De heer Huizinga zette nu meudeling de bewerking van het opleggen der verschillende houtsoorten uiteen, en toonde aan, dat een opgelegd paneel, uit 5 lagen bestaande, bijv. veel sterker was dan een ander, uit één stuk hout van dezelfde dikte vervaardigd. Ook een fauteuil, in Japan vervaardigd, werd door de aanwezigen met de meeste belangstelling beziehtigd. Tentoongesteld waren verder het plaatwerk: Ausgeführte moderne Möbel von M. Dienstbach en „Decoratiemotieven".

Tot leden der commissie voor materialenkennis werden benoemd de heeren: Wibbelink, Jelsma en De Ridder.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Hertogenbosch. Het examen voor opzichter van den provincialen waterstaat van Noord-Brabant zal plaats hebben op Maandag 9 April ten overstaan van een commissie, samengesteld uit de heeren: Mr. L. A. N. Gerrits en Jhr. Jos. de la Court, leden van Ged. Staten, A. Van Schevichaven, waarnemend hoofd-ingenieur, en P. H. A. van Wamel, adjunct-ingenieur, van den provincialen waterstaat, P. J. Bos, leeraar aan de Rijks hoogere burgerschool en A. H. van der Grinten, hoofd der Rijksbeerschool.

— Aflevering 2 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

Photographieën van geesten. — De Telautograaf. — Het trekken der vogels. — Kleuren-photographie. — Nieuwe onderzoekingen betreffende de kosmische meteoren. — Tweeling-appels. — De afstandsmeter van kolonel Welden. — Natuur- en weerkundig allerlei. — De ontwikkeling der moderne lichttheorie. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen. Correspondentie. Vragenbus. Verbeteringen.

PERSONALIA.

— Bij Kon. besluit is eervol ontslagen op zijn verzoek J. J. Slaterus, ingenieur-verificateur van het kadaster, met dankbetuiging voor de goede diensten gedurende ruim 40 jaren bewezen; benoemd tot ingenieur-verificateur van het kadaster F. A. Claessen, landmeter 1ste klasse.

— Bij Kon. besluit van 2 Maart 1894 No. 13 zijn bevorderd tot ingenieur van den Rijks-waterstaat der 2de klasse W. K. Behrens en J. Nelemans, beiden thans ingenieur der 3e klasse.

— Met ingang van 1 dezer is de heer L. M. Barnet Lyon, adjunct-ingenieur 2de klasse bij den dienst van weg en werken der staatsspoorwegen, bevorderd tot adjunct-ingenieur 1e klasse.

— Bij Kon. besluit zijn, met ingang van 1 April 1894, benoemd tot opzichter bij de landsgebouwen, de buitengewone opzichters bij de landsgebouwen J. Kranenburg, G. J. Veldkamp, H. E. van de Water, H. J. A. van der Kooy, F. T. de Mazuro, A. C. Hofstee, M. C. Wente, G. H. Hemmes, W. A. Hof, L. R. A. van der Plas, J. G. P. Roel, J. Tempelaars en C. van der Linden.

— Bij den Waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken in Nederlandsch Indië is *benoemd* tot ingenieur 2e kl. en toegevoegd aan den chef der werken en opnemingen aan de Solorivier, de ambt. op non-act. A. Vroesom de Haan, laatstelijk die betrekking bekleed hebbende; *belast* met de betrekking van opzichter 2e kl. en geplaatst in de res. Batavia, de ambt. op non-act. Th. A. Gaston, laatstelijk opzichter 1e kl.

— In Ned. Indië is benoemd tot inspecteur 3e kl. voor het toezicht op de spoorwegdiensten en het stoomwezen, de werktuigkundige ingenieur A. H. R. Ch. D. de Pereira.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Opzichter, bekend met fabriekebouw en teekenen. Adres onder No. 1982 aan het bureau der Prov. Noordbrab. en 's-Hertogenbossche courant.

— Machineteekenaars gevraagd. Zij, die bekend zijn met baggermachines enz., genieten de voorkeur. Adres onder No. 5478 aan het bureau der N. Rott. Ct.

Advertentiën.

C. L. SCHWARZ,
Jacob van Lennepstraat 19, Amsterdam.
Groote sorteering van **Bouwmaterialen** in sterk concurreerende prijzen, zoowel in **Binnen-** als **Buitenlandsche artikelen.** Monsters worden op aanvraag Fr. toegezonden.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op ***Dinsdag*** den **20sten *Maart 1894***, des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te Utrecht, van:

BESTEK No. 650.

Het afbreken der hal en het maken van een nieuwe hal met bijbehoorende werken op het station VLISSINGEN (haven).
Begroeting ƒ 22,300.—

De besteding geschiedt volgens § 52 van het bestek.

Het bestek ligt van den 2den Maart 1894 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. P. VAN DER KUN te *Breda* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **ƒ 1.00.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 13den Maart 1894, ten 11.30 uur voormiddag *(West Europeesche tijd)*.

Utrecht, den 26sten Februari 1894.

AANBESTEDING.

Op ***Vrijdag 16 Maart a. s.,*** *des middags ten 12 uur* zal door den Heer J. J. VAN LEUVEN te Nederhorst den Berg in het Koffiehuis van Mej. de Wed. BORNHIJM aldaar, worden **aanbesteed:**

Het bouwen van een stoomwasscherij met machine en ketelhuis, schoorsteen, kolenbergplaats en een woonhuis op een terrein, gelegen aan de Vecht aldaar.

Het bestek en teekening zullen van af 8 Maart a. s. in bovengenoemd koffiehuis en in het café „de Roode Leeuw" te Amsterdam ter inzage liggen.

Gedrukte bestekken ad **ƒ 1.—** en copie der teekening ad **ƒ 1.50** per exemplaar zijn verkrijgbaar in bovengenoemde koffiehuizen.

Nadere inlichtingen geeft op franco aanvrage

IJ. BIJVOETS Gzn.
Architect te Amsterdam.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **12n Maart 1894**, des namiddags ten 1½ ure **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te Amsterdam, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed:

Volgens bestek No. 581:

Uitvoeren van onderhoudswerken op het baanvak AMSTERDAM. In 2 perceelen. Raming ƒ 33,500.

Volgens bestek No. 582:

Uitvoeren van onderhoudswerken op de spoorwegen HELDER — UITGEEST, HAARLEM-UITGEEST, VELSEN-IJMUIDEN, en HAARLEM — ZANDVOORT. In 3 perceelen. Raming ƒ 20,300.

Volgens bestek No. 583:

Uitvoeren van onderhoudswerken op de spoorwegen UITGEEST — AMSTERDAM, ZAANDAM — ENKHUIZEN, HOORN — MEDEMBLIK en LEEUWARDEN-STAVOREN. In 4 perceelen. Raming ƒ 31,900.

De bestekken zijn tegen betaling van **ƒ 2.—** per exemplaar verkrijgbaar aan het Centraal-Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te Amsterdam, bij den Portier, of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het Bureau Weg en Werken, kamer **154.**

Aanwijzing geschiedt en inlichtingen kunnen worden verkregen als in de bestekken vermeld.

Op deze bestekken zijn toepasselijk de Algemeene Voorwaarden der *Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij* dd. 31 Januari 1885 **(gewijzigde herdruk van 20 Februari 1894)** die bovendien tegen betaling van **ƒ 0.50** per exemplaar aan bovengenoemd bureau verkrijgbaar zijn.

De Raad van Administratie.
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op ***Maandag den 19n Maart 1894***, des namiddags ten 2 ure (locale tijd) aan het bureau van den Sectie-Ingenieur der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen te Rotterdam, station Delftsche Poort van:

BESTEK D.

wegens het uitvoeren van herstellingen en vernieuwingen aan Remmingwerken, bruggedekken, gebouwen, kunstwerken, enz. gelegen in den spoorweg van Rotterdam — Roosendaal, Moerdijk — Breda en Lage Zwaluwe — 's Hertogenbosch in 17 perceelen,

EN

BESTEK E.

wegens het uitvoeren van verfwerken aan gebouwen, bruggen, afsluitingen, enz. gelegen in den spoorweg van Rotterdam — Roosendaal, Moerdijk — Breda en Lage Zwaluwe — 's Hertogenbosch in 11 perceelen.

Aanwijzing zal geschieden:

Op 6 Maart station Rotterdam D.P. des voormiddags ten 10 ure, locale tijd.
Op 7 Maart station Dordrecht des voormiddags ten 10 ure, locale tijd.
Op 8 Maart station Lage Zwaluwe des voormiddags ten 9.30 u., locale tijd.
Op 9 Maart station Zevenbergen des voormiddags 10 ure, locale tijd.
Op 10 Maart station Geertruidenberg des voormiddags ten 10.30, locale tijd.
Op 12 Maart station Waalwijk des voormiddags ten 11 ure, locale tijd.

Exemplaren van de bestekken zijn op franco aanvraag verkrijgbaar aan het bureau van den Sectie-Ingenieur voornoemd, den Hoofdopzichter P. LEITH te Rotterdam en de opzichters W. GELENS te Dordrecht, J. MULDER Jr. te Lage Zwaluwe, Th. A. BOSCH te Zevenbergen, C. H. v. NAHUIJS te Geertruidenberg, en G. A. v. VEGGEL te Vlijmen, tegen betaling van **ƒ 0.50** per stuk.

H. J. BOSMAN, Rotterdam.

VERTEGENWOORDIGER van
Johnson's alom bekende **Portl. Cement,**
Handel in Tras, Kalk, Gips, Vuurvaste Artikelen, Hardsteen, Straatkeien enz. enz.
MAGAZIJN en KANTOOR: *Nieuwe Haven no. 68* der vroegere firma
VAN NOORDEN & SCHWERZEL.

J. H. P. JANSE, Marnixstraat 364,

AMSTERDAM.

Levert **alle soorten GRANIET,** als ZWEEDSCH, NOORSCH, SCHOTSCH enz. enz., **ruw, behakt, gepolijst, geprofileerd** enz., voor verschillende doeleinden. BILLIJKE PRIJZEN. Spoedige levering. Groot aantal werken in *NEDERLAND* en *KOLONIËN* uitgevoerd.

Provincie Noord-Brabant.

Gemeente ALPHEN & RIEL.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **13 Maart** 1894, des namiddags ten 2 ure, zal op het Raadhuis te *Alphen*, door Burgemeester en Wethouders der gemeente *Alphen* en *Riel*, in tegenwoordigheid van den Heer Hoofd-Ingenieur van den Provincialen Waterstaat van Noord-Brabant, worden **AANBESTEED**:

Het maken der aardebaan met kunstwerken en het met porfierkeien bestraten, alsmede het eenjarig onderhoud van den weg, beginnende aan de kom van het dorp Riel, loopende door de gehuchten Brakel en Alphen-Oosterwijk en eindigende tegen den provincialen weg van Gilze naar Baarle-Nassau, nabij de bebouwde kom van het dorp Alphen, ter lengte van 4922 Meters.

Aanwijzing zal geschieden op *Dinsdag 6 Maart 1894*, des namiddags ten 2 ure, beginnende aan het Raadhuis te *Alphen*.

Bestek en Voorwaarden liggen ter kennisneming op het Raadhuis aldaar, en zijn tegen betaling van **ƒ 0.25** verkrijgbaar bij den Boekhandelaar W. BERGMANS, Heuvelstraat, *Tilburg*.

ALPHEN, den 20 Februari 1894.

Burgemeester en Wethouders van Alphen en Riel,
A. VOSTERS.
De Secretaris,
M. WOESTENBERG.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

op ***Woensdag den 28sten Maart 1894***, des namiddags ten 3 ure *(Greenwichtijd)*, in de Wachtkamer 2e klasse van het station *Meppel*, van:

BESTEK E.

Verrichten van herstellingen aan de gebouwen, kunstwerken, inrichtingen en verdere werken, behoorende tot de lijnen ZWOLLE—LEEUWARDEN en MEPPEL—GRONINGEN in 7 Perceelen.

Het bestek ligt van den 1sten Maart 1894 ter lezing aan het Bureau van den Heer Sectie-Ingenieur W. J. KLERK DE REUS, te *Meppel*, en is op *franco* aanvraag aan genoemd bureau te bekomen tegen betaling van **ƒ 0,50**.

Inlichtingen worden gegeven door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

MEPPEL, den 1sten Maart 1894.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Bij inschrijving zal worden aanbesteed de levering volgens bestek 585, van:

3000 à 6000 ton stalen spoorstaven, vervaardigd volgens het Martin- of Bessemerproces, gedurende de jaren 1894, 1895 en 1896.

Het bestek is tegen betaling van **ƒ 1.—** verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op franco aanvraag met toezending van het bedrag in postwissel of postzegels (aan aanvragen zonder bijvoeging van het bedrag wordt geen gevolg gegeven) aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.

Inschrijvingen worden ingewacht vóór of op 14 Maart 1894 tot des namiddags 3 uur (Greenwichtijd) aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te Amsterdam.

De Raad van Administratie,
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

AANBESTEDING.

Het R. K. PAROCHIAAL KERKBESTUUR van den H. Stephanus te *Borne*, zal op **Donderdag** den **15 Maart** e. k., bij den Heer KNSINK, Hôtel DE GOUDEN KROON aldaar, **AANBESTEDEN**:

Het bouwen van een Toren.

Bestek en teekening zijn tegen betaling van **ƒ 2.—** verkrijgbaar gesteld bij Gebr. J. & H. VAN LANGENHUIJSEN, Boek- en Steendrukkers te *'s-Gravenhage*.

Inlichtingen geeft de Architect NICs. MOLENAAR te *'s-Gravenhage*.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Breda* zullen op **Donderdag den 8 Maart** 1894, des middags twaalf uren, in het openbaar

aanbesteden:

1. **Het leveren van 80000 IJzersteentegels** *(Iron-Bricks)*.
2. **Het leveren en leggen van trottoirbanden enz. aan de Leuvenaarstraat.**
3. **Het leveren van 100 kub. meter riviergrint.**
4. **Het maken en leveren van 12 stuks gegoten ijzeren Meerpalen.**
5. **Het leveren van hardsteen voor drie trappen aan de Singelgracht.**

Inlichtingen ten Kantore van den Gemeente-architect.

Aanwijzing in loco *Zaterdag 3 Maart* a. s.

AANBESTEDING.

REGENTEN van het *„St. Joris Gasthuis"* te Delft zijn voornemens, onder nadere goedkeuring van Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland, op ***Maandag 19 Maart a. s.***, *des namiddags ten 2 uur* in voornoemd gesticht (ingang Annastraat) in het openbaar **aan te besteden**:

Het verbouwen en verbeteren van het krankzinnigengesticht (Binnengesticht) „het St. Joris Gasthuis" te Delft.

Raming ± ƒ 92,000.—

Bestek en voorwaarden met 7 teekeningen zijn verkrijgbaar bij den Boekhandelaar J. WALTMAN Jr. te *Delft*, tegen betaling of overzending van **ƒ 6.**

Inlichtingen bij den Gemeente-Architect te Delft en het bouwbureau van het Gesticht (Geerweg 7 aldaar).

Aanwijzing *Woensdag 14 Maart*, des namiddags ten *één* uur.

Provinciale Waterstaat VAN FRIESLAND.

AANBESTEDING.

Op WOENSDAG den 7e MAART 1894, des namiddags ten één ure, zal in het gebouw van het Provinciaal Bestuur te **Leeuwarden**, overeenkomstig §§ 1 en 2 der Administratieve bepalingen van de A. V., bij **enkele inschrijving** worden aanbesteed:

Het maken van de DOORSNIJDING bij HARLINGEN, deel uitmakende van de verbetering van de LEEUWARDER—HARLINGERTREKVAART.

Raming f 116,250.

Het bestek ligt ter lezing in voornoemd gebouw. Gezegelde formulieren voor inschrijvingsbiljetten zijn tegen betaling van **25** cent en bestekken tegen betaling van **f 2.50** op het bureau van den Prov. Hoofdingenieur verkrijgbaar.

De noodige aanwijzing wordt gedaan op *Maandag 5 Maart* (samenkomst aan het station te *Harlingen*, 's voorm. 9.13 spoortijd).

Voorts zijn nadere inlichtingen te bekomen bij den Hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat te Leeuwarden.

LEEUWARDEN, 17 Februari 1894.

De Commissaris der Koningin in de Provincie Friesland,
VAN HARINXMA THOE SLOOTEN.

Een Kerfmachine,

Systeem *Uyen Nijmegen*, voor billijken prijs **aangeboden.**

Te bevragen bij JOHs. A. DE HAART, Utrecht.

Ter drukkerij der Vennoots. „Het Vaderland"

29ste JAARGANG. — N°10 — ZATERDAG, 10 Maart 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . ƒ 0.15

CARL FREIHERR VON HASENAUER.

Oostenrijk heeft in het begin dezes jaars een van zijne edelste zonen verloren en dat wel op een leeftijd, waarop men reden had nog veel van hem te verwachten en hij zich nog tot het uitvoeren van grootsche werken had voorbereid.

Ruim dertig jaren geleden waren van de nieuwe stad Weenen, zooals zij thans in al hare pracht zich voordoet, slechts eenige weinige blokken huizen aan den Ring, het nieuwe bankgebouw aan de Freiung, de Evangelische School op de Wieden en enkele andere groote gebouwen voltooid. Van der Nüll en Siccardsburg arbeidden rustig aan de plannen voor de inwendige versiering van het Opera-gebouw, daartegenover verhieven zich de ontzaglijke muurgevaarten van Theophil von Hansen's Heinrichshof; Friedrich Schmidt stond op de steigerwerken rondom den nieuwen top van den Stephanustoren; in de bouwkeet voor de Schottenpoort overwoog de jeugdige Heinrich Ferstel met zijn ouden vriend Kranner de samenstelling van de gewelfsluitingen der Votiefkerk.

De destijds even dertigjarige Carl Hasenauer, te Weenen den 20sten Juli 1833 geboren, bevond zich op een studiereis in Zuid-Italië. Hij had, wel is waar, bij de prijsuitschrijving voor het Opera-gebouw reeds twee jaren vroeger den derden prijs verkregen en verheugde zich in den roep van een degelijk en veelzijdig ontwikkeld leerling der Weener Akademie te zijn, maar in de breedere kringen der architektonische wereld was hij nog onbekend.

Daarin kwam al spoedig verandering, toen hij bij de internationale prijsuitschrijving voor den bouw van den Domgevel te Florence, in 1864, den tweeden prijs bekwam en Van der Nüll, zijn voormalige leermeester, zich persoonlijk gelegen liet zijn aan de ontwikkeling van dit met kracht voorwaarts strevend talent. Van der Nüll hield in den winter van 1865/66 in het destijds nieuw gestichte Oostenrijksche Museum eene voordracht over de merkwaardige mededinging, waarbij hij zelf als prijsrechter was opgetreden en schetste daarin met recht het ontwerp van zijn voormaligen leerling als het naasthij komend aan het met den eersten prijs bekroonde antwoord en als meesterlijk in de uitvoering. Men mag hier wel bijvoegen, dat het systeem van drie gevels, betwelk de beide bekroonde architekten destijds in hunne ontwerpen hadden toegepast, met het karakter van den ouden bouw en den geest der Toskaansche Gothiek meer in overeenstemming zou zijn geweest, dan het latere naar het schema der basiliek gevolgde plan van de Fabris, dat helaas tot uitvoering is gekomen.

Weinige jaren na deze eerste, meer denkbeeldige zegepraal vinden wij Hasenauer als een voorvechter der Weener school midden in het gedrang van de praktische bouwwerkzaamheid. Hij ontwerpt de Aziendahof aan den Graben, de villa Gerold in Neuwaldegg, het paleis Lützow in de Giselastrasse en andere particuliere gebouwen van aanzienlijken stijl, getuigenis gevende van zeldzame begaafdheid en vroeg-rijpe ontwikkeling. Vervolgens begeeft hij zich in het kamperk, als een van de vier uitgelezen mededingers voor den bouw van de beide Hofmusea (1867) en draagt ten slotte, door Semper bijgestaan, de zege weg. De bevoegde kritiek nam bij den eersten wedstrijd tegenover het ontwerp van Hasenauer in geenen deele eene welwillende houding aan. Het is kenmerkend voor de sedert ontstane verandering van inzichten, dat Carl Weiss, destijds directeur van het Weener archief en een van de beste kenners der geschiedenis van de Weener bouwkunst, over het door Hasenauer ingezonden prijsontwerp dit oordeel uitsprak: „Deze architektuur draagt het kenmerk van eene zoo bedorven kunstrichting, dat geen kunstenaar zich daar-

mede mag vereenigen, die de bouwkunst voor verval wil bewaren (1)".

Anders dacht, gelijk men weet, Semper. Hij achtte Hasenauer niet slechts als talent, maar hij beschouwde diens ontwerp van de beide Musea ook als den eenigen grondslag van waarde, waarop men het doel kon bereiken. In het bijzonder verklaarde hij zich zeer bepaald voor de door Hasenauer volgehouden afscheiding van de beide Musea, terwijl Ferstel en Hansen, gelijk men weet, een enkelen groepenbouw hadden ontworpen. Semper beantwoordde daarmede aan de door het Keizerlijk hof uitgesproken wenschen. „Het is den architekt niet vergoorloofd" — zoo liet hij zich eens met groote levendigheid uit — „iets *tegen* den beslisten wil van zijn bouwheer te ontwerpen". Van de bezwaren, welke men tegen deze, voor particuliere gebouwen voorzeker onbetwistbare, stelling waar het openbare gebouwen geldt zou kunnen inbrengen, nam hij geen notitie. En daardoor is het gebeurd, dat de toegang tot de Keizerlijke stallen vrij is gebleven: voorloopig gewis niet tot verfraaiing van de tusschen de Musea gelegene Maria-Theresia-Platz, tot dat eenmaal een nieuw, met den veranderden staat van zaken overeenstemmend gebouw voor de hofstallen in plaats van het door Fischer ontworpene, maar later verhaspelde oude gebouw zal zijn verrezen.

Sedert de oprichting van de Musea zijn meer dan twintig jaren verloopen. Semper beleefde de voltooiing niet. Hasenauer was tijdelijk met andere groote werkzaamheden belast. Vooreerst met het architektonisch gedeelte van de gebouwen voor de wereldtentoonstelling van het jaar 1873. Hij had daarmede een schitterend, welverdiend succes. Zelden is het een bouwmeester gelukt op de uit hunnen aard tijdelijke gebouwen voor dergelijke tentoonstellingen een monumentalen stempel te drukken. Hier werd dat vraagstuk op edele en indrukwekkende wijze opgelost. In den imposanten bouw van triomfbogen verheffen zich de hoofdportalen. De zuilenhallen voor den zuidelijken gevel doen eene sierlijke, elegante werking. Ook aan het machtig paviljoen der rotonde heeft de architekt eene artistieke overdekking weten te geven, die aan het geweldige ijzergevaarte zijn hard aanzien ontneemt zonder aan de grootschheid nadeel te doen. Met één woord: in deze stichting heeft Hasenauer's praktisch en architektonisch talent de vuurproef doorstaan. En niemand, dit kan naar waarheid worden getuigd, gevoelde daarover levendiger blijdschap dan Semper.

In de daarop volgende jaren liepen, gelijk genoegzaam bekend is, de wegen van de beide kunstenaars uiteen. Het is hier de plaats niet de oorzaken van deze verandering van gezindheid na te gaan. Slechts zóóveel zij hier gezegd, dat nagenoeg alles wat Hasenauer tot aan zijn uiteinde nog te Weenen heeft tot stand gebracht, het Hofburgtheater, de Musea, de nieuwe vleugel van den Hofburg, aan zijn samenwerken met Semper zijn oorsprong is verschuldigd. Dit te willen loochenen zou in de oogen van de deskundigen vergeefsche moeite zijn. Gelijk men weet heeft Semper spoedig na zijn komst te Weenen in 1869 reeds een grootsch, naar het Forum Trajanum gevolgd en na zijn in 1879 voorgevallen afsterven door zijn zoon Manfred openbaar gemaakt ontwerp bearbeid, waarin alle drie de gebouwen-massaas (Hofburg, Burgtheater en Musea) als samenhangend geheel voorkomen. Het Burgtheater sluit zich daarin aan den (ontworpen) westelijken vleugel van den Hofburg aan en staat in het midden van den Volksgarten; triomfbogen over de Ringstrasse vormen de verbinding tusschen de vleugels van den Burg en de Musea; in het noorden is voor de Leopoldinische wijk een machtig voorgebouw, door een koepel bekroond, aangebracht. Alleen het laatste denkbeeld is ook heden nog aanwezig. Aan de triumfbogen wordt nauwelijks meer gedacht. Het Burgtheater werd nog gedurende Semper's verblijf te Weenen op zijne tegenwoordige plaats en afgescheiden van den Hofburg aangevangen.

Gelijk bekend is bezitten wij in het Burgtheater het eerste van die glansrijke gebouwen dat tot voltooiing kwam. Het was Hasenauer's kind der Smarte! Reeds vóór de opening in den herfst van 1888 waren uit de kringen der tooneelwereld bezwaren geopperd tegen de doelmatigheid van den aanleg. Een vijfjarig bestaan van het Huis rechtvaardigde die bezwaren wel is waar niet in hun ganschen omvang, maar altijd blijft het te betreuren, dat het prachtige gebouw voor het uitgesproken drama noch wat akoustiek betreft noch uit optisch oogpunt heeft voldaan. Maar daarvoor Hasenauer alleen aansprakelijk te stellen zou zeer onrechtvaardig zijn. Want die gebreken, voor zoo verre zij bestaan, zijn gebreken van het plan. En het plan is, zonder eenigen twijfel, in alle hoofdtrekken van Semper afkomstig. Wat in het bijzonder den veel bestreden lier-vorm van den logesrang betreft, zoo had geen bouwmeester der wereld dien kunnen ontgaan, zoodra hem eenmaal door de opperdirectie der schouwburgen de kategorische voorwaarde was gesteld, een bepaald aantal loges van voorgeschreven inhoudsruimte in een rang van bepaalde diepte samen te dringen. Mocht men aan den eenen kant niet dieper gaan en mocht men aan den anderen kant de breedte van het proscenium niet grooter nemen, zoo bleef slechts de dubbele buiging van den rang (buitenwaarts en binnenwaarts) als uitweg overig.

De uitvoering van den bouw, zoomede zijn uit- en inwendige versiering was bij het Burgtheater, evenals bij de Musea, grootendeels het eigen werk van Hasenauer (2). Men zal die niet anders dan schitterend en in verschillende opzichten verrukkelijk kunnen noemen. En vooral daar, waar de architekt zich bediend heeft van de vele degelijke krachten op decoratief gebied, zoowel wat schilder- als wat beeldhouwkunst betreft, over welke het moderne Weenen beschikt. Hij volgde hierin het voorbeeld van zijn leermeester Van der Nüll. Deze, zooals bekend is, een van de geestige mede-oprichters van het Oostenrijksche Museum, heeft ons in de zaal voor de toeschouwers in de Opera een voorbeeld van fijne, niet overladene en harmonisch zich voordoende pracht achtergelaten, dat slechts moeilijk te overtreffen viel. Hasenauer's binnenzalen zijn nog ietwat prachtiger, maar daaraan ontbreekt die huiselijkheid, om niet te zeggen „Gemüthlichkeit" van het Operagebouw.

In hoeverre bij de architektonische uitvoering van de Musea Semper's invloed zich heeft doen gelden, is onder anderen te zien uit het, twee jaren geleden verschenen geschrift van zijne zonen, waarin Semper's oordeel over de beide oorspronkelijke ontwerpen van Hasenauer voor de eerste maal is openbaar gemaakt. De architektuur van het uitwendige, die, oorspronkelijk met eene menigte van voorsprongen (risalieten) versierd, in plattegrond en opstand iets onrustigs had, ontving nu haar machtige ontwikkeling; van onderen

(1) *Kunst-Chronik* II, 127 folgg.

(2) Het geestige program voor de plastische versiering van de Musea is, gelijk men weet, van Semper afkomstig.

met groote steenblokken in de manier van Sanmicheli, van boven met slanke, op hooge voetstukken geplaatste zuilen, zooals het paleis van Karel V in de Alhambra te zien geeft. Deze verwantschap met de schepping van den grooten Habsburger is een onloochenbaar bewijs voor Semper's door en door historisch ontwikkelden kunstenaarsgeest. De beide koepels behooren tot het oorspronkelijke plan van Hasenauer, maar zij verkregen onder Semper's invloed een meer sprekenden vorm door dat hunne binnenruimte niet, gelijk Hasenauer wilde, van onderen op in een tot aan de lantaarn omhoog stijgt, maar eerst met den vloer der eerste verdieping aanvangt, zoodat de parterre-vestibule haar eigen overwelving bezit. Het doorzicht door de cirkelronde opening van dit gewelf tot de hoogte van den grooten koepel is uit het oorspronkelijke ontwerp overig gebleven. Het koepelruim zelf, in zijn tegenwoordige gedaante en versiering, vormt ontegenzeggelijk een van de meest gelukte gedeelten van het geheel.

Een van de hoofdmotieven der inwendige rangschikking, de verbinding van de gezamenlijke museumzalen van de benedenste verdieping tot een onafgebroken geheel, is geheel aan Hasenauer te danken en bij de inrichting van deze verschillende vertrekken heeft hij, met de verscheidenheid van hunne bestemming en van hun inhoud rekening houdende, ook de groote macht van zijn decoratief talent met het gelukkigste gevolg in toepassing gebracht. Eene zalenreeks met even edele als geestig gevondene decoratie, met even kostbaren als wèl geordenden inhoud, gelijk die welke zich in de benedenverdieping van het kunsthistorische Hofmuseum vereenigd vindt, heeft nauwelijks een tweede museum ter wereld aan te wijzen.

Het vervulde den overledene met rechtmatige bezorgdheid, dat hem, den bouwmeester van den vleugel van den Hofburg aan den Kaisergarten, niet ook de bouw van het gedeelte tegenover de Michaelerplatz werd opgedragen. Toch heeft het Hasenauer niet aan de gelegenheid ontbroken zijn invloed op den bouw met gunstigen uitslag te doen gelden, waardoor, tegen andere voorstellen in, de schoone kleine paviljoenkoepel werd gered en daardoor tevens het behoud van het pendant boven het rechter paviljoen werd verzekerd.

Wat den in aanbouw zijnden vleugel aan den Kaisergarten, het nagelaten werk van Hasenauer, aanbelangt, zoo moet naar onze meening er met allen nadruk op worden gewezen, dat een monumentale bouw van hoogen rang en ontzaglijken omvang als de nieuwe Weener Hofburg slechts door de hand van een bedreven, met scheppend genie begaafd en vrij handelend architekt tot een goed einde kan worden gevoerd. Zelfs wanneer Hasenauer voor het in aanbouw zijnd gedeelte van het paleis alle detailontwerpen reeds gereed had gemaakt (wat natuurlijk niet het geval is), zouden zich — gelijk ieder vakkundige weet — bij de uitvoering van dag tot dag vragen voordoen, die alleen een tot leider geroepene tot beslissing kan brengen. En nu daarenboven de nog niet aangevangen gedeelten van den reuzenaanleg van Semper! Wij staan daar voor eene uiterst moeilijke beslissing, wellicht voor een noodlottigen misgreep. Moge deze nog te elfder ure verhoed kunnen worden tot zegen voor het als het ware als torso voltooide machtige werk en voor de geheele verdere ontwikkeling van de Weener architektuur.

In zijn laatste levensjaren ontwikkelde Hasenauer nevens zijne veelomvattende werkzaamheid als architekt ook, naar men weet, eene vruchtdragende bezigheid als leeraar aan de Weener Akademie der beeldende kunsten. Kort nadat bij zijne overige groote monumentale werken nog de bouw der keizerlijke villa in den Lainzer Thiergarten was gekomen, ontstond aan de klasse voor bouwkunde bij de Akademie door Hansen's pensionneering eene vacature, welker vervulling aan geen waardiger man dan Hasenauer kon worden opgedragen. Den 18den November 1884 trad hij als leeraar op en heeft die betrekking met al de nauwgezetheid en trouwe plichtsbetrachting waargenomen, die hem in al zijn handelingen kenmerkte. Voorzeker was Hasenauer geen professor der Architectuur in die oude akademische beteekenis, volgens welke de uitsluitende behandeling en een bepaalden stijl der Oudheid den inhoud van het onderwijs moest uitmaken. Hasenauer was zoowel als leeraar als waar hij als kunstenaar optrad een modern man. De taal, waarin hij zijnen leerlingen onderwijs gaf, was de moderne Weener tongval, waarin, gelijk men weet, eenige vormen en wendingen uit den baroktijd voortleven, maar die in zijn geheel een echt kind van het *fin de siècle* met tamelijk vrije manieren is. Afgescheiden van de stijlquestie hield Hasenauer overigens in de theorie evenals in de praktijk aan de beproefde overleveringen vast, volgens welke de bouwmeester niets met meer kracht heeft te bestrijden, dan wanordelijkheid. Zin voor goed, echt materiaal, voor vlijtigen arbeid, voor volkomene uitvoering, ziedaar wat hij boven alles hoogschatte en den jongelieden op het hart drukte. In zooverre was hij derhalve weder de oude echte „Akademiker" in den besten zin van het woord.

Hasenauer mocht zich sedert zijne jonge jaren in de bijzondere gunst van de allerhoogste kringen en van het Hof verheugen en verwierf eene menigte van schitterende onderscheidingen. Nadat hij, naar aanleiding van de gebouwen voor de wereldtentoonstelling reeds in den vrijheersstand was verheven geworden, vielen hem verschillende ordeknuizen en titels ten deel. Hij was daarbij een man van elegante vormen en zijn verschijning maakte een aangenamen indruk. Hij verkeerde veel in de financieele en hofkringen. Toch was hij door zijne geboorte een kind van eene voudige burgerlieden. Zijn moeder was eene Weener vrouw, zijn vader, de voormalige hoftimmerman Christof Hasenauer, was uit Oedenburg geboortig. Hij was even als zijn vader protestant. Ten slotte mag niet worden vergeten, dat onze kunstenaar, hoe nederig en vriendelijk hij zich ook gewoonlijk voordeed, toch in zijn doen en streven steeds een man uit één stuk zich betoonde, die het verstond, moedig voor de heilige zaak der kunst te spreken en te schrijven en met name tegen de bouw-bureaucratie, welke den architekt het leven zuur maakt, een moedig verflauwden strijd heeft gestreden.

Wij zijn de boven-staande in velerlei opzicht belangrijke beschouwingen verschuldigd aan den Weener architekt Dr. Carl von Lützow, professor aan de Akademie der beeldende kunsten te Weenen, die daarmede de achtste aflevering van de *Zeitschrift des Oesterreichischen Ingenieur und Architekten-Vereines* voor 1894 verrijkte, waar tevens een schoon afbeeldsel van Hasenauer wordt aangetroffen.

's Gravenhage, 28 Februari 1894. J. Thoemas.

MEER LICHTSTRALEN.

Gelijk ieder mensch, de meest onverschillige zoowel als de direct belanghebbende, de vorst zoowel als de arbeider, de zeeman zoowel als de kamergeleerde,

de zieke zoowel als de gezonde, in zijn dagelijksch leven nu en dan eens onwillekeurig naar de lucht kijkt om te zien wat voor weêr het is, zoo overkomt het ons vaak te midden van onzen arbeid, hoezeer die ons moge boeien en hoe weinig we ons soms interesseeren voor alles wat daarbuiten ligt, dat wij de neiging niet kunnen weerstaan een enkele maal naar buiten te zien, naar onzen verre van helderen hemel, waaraan wij meenen voor eenigen tijd een lichtschemering in het Noordoosten te hebben waargenomen en waaraan wij daarna de wolk van het symbolisme nog eens zagen voorbijdrijven.

Er zijn er donkerder dan deze waar te nemen, maar ook is er sedert meer licht gekomen en wel een schemering in het Westen. Van over zee zijn denkbeelden van een Engelsch artist, Walter Crane, wiens pen een gereedschap „à double usage", zoowel schrijf- als teekenstift blijkt te zijn, tot ons gekomen; door een Nederlandsch artist vertolkt en door een architect in een onzer weekbladen besproken. Denkbeelden, die verdienen in wijden kring verspreid te worden, zouden wij gemeenplaatselijkerwijze zeggen, indien wij ze niet liever — uit vrees dat die verspreiding, zooals men meer ziet, eene verdunning zal veroorzaken, waardoor zij in de algemeene denkbeeldensoep ten slotte heel niet meer te proeven of te onderkennen zouden zijn — door een kleinen denkenden kring ter harte genomen zouden zien:

Ten eerste omdat zij nog niet afgedacht zijn, nog veel meer te denken geven dan Crane er zelf van zegt, omdat het een spel is waar men in elk geval op kan doorgaan.

Ten tweede, omdat het standpunt, waarop de artist-schrijver zich plaatst een geheel bijzonder is, een revolutionnair, radicaal of zoo men wil socialistisch standpunt, misschien wat gewaagd en onvast, maar toch wel verkieslijk boven het traditioneele en nog al origineel, omdat tot heden de sociale philosophen in hunne diverse systemen aan de kunst, als kind der weelde, zoo zij er al plaats voor vonden, toch niet de plaats aanwijzen, waarop zij recht heeft.

Zoomin de kunst, en in 't bijzonder de bouwkunst een kind der weelde mag worden genoemd, zoomin kan kun-tstudie vruchtbaar zijn, wanneer de sociale omstandigheden waarin de kunst moet leven, buiten beschouwing blijven.

Een kunstgeschiedenis buiten dit verband zal ons dan ook weinig verder brengen en al laat Crane ook veel, zoo niet de geheele oplossing der door hem gestelde vragen, de verdere uitwerking zijner vluchtige doch veelal correct geteekende penkrassen, in een woord de uitvoering van zijn schetsontwerp, aan anderen over, het doet niets van zijn verdienste af. De denkende lezer toch zal van hem niet eischen een ontwerp met bestek en begrooting voor de hervorming der kunst.

Er ligt zelfs een groote verdienste in het zich onthouden van het aangeven van middelen en maatregelen. Te vaak toch zagen wij hoe onoordachte en onbekookte voorstellen leiden tot kostbare proefnemingen met resultaten van zeer twijfelachtige waarde.

Dat een betoog als het onderhavige niet vrij kon blijven van eenige overdrijving hier en daar, is zoo natuurlijk, dat wel niemand den schrijver hiervan een verwijt zal maken. Geavanceerde geesten overdrijven meestal in de oogen van een z.g. gematigd of bezadigd publiek en het schijnt nu eenmaal niet mogelijk te zijn, in sommige dingen de belangstelling, zelfs van belanghebbenden, gaande te maken zonder nu en dan een dissonant te doen klinken. Wil men overdrijving per se een kwaad noemen, men zal toegeven, dat zij in vele gevallen is, wat men noemt — daargelaten de zuiverheid van de uitdrukking — een noodzakelijk kwaad.

Heldere koppen zijn vrij zeldzaam in onzen tijd; het kan bovendien geen verwondering baren, dat zij, die over een zooveel omvattend onderwerp als kunst schrijven, niet over alle details een afgeronde voorstelling hebben, die dadelijk geschikt is tot mededeeling, ook aan een denkend publiek.

Sinds de ontdekking van het electrisch licht zijn er nog jaren verloopen eer wij een constant licht konden laten schijnen over onze pleinen en boulevards. Tusschen de electrische vonk en de booglamp liggen menschenlevens van onvermoeiden arbeid, van studie, van proefneming, van dwaling en vinding, en zoo gaat het ook met de denkbeelden, die in eenig ander opzicht de wereld vooruit moeten brengen en den weg wijzen. De ideeën zijn als vonken, kort van duur, slechts even een schittering werpend om zich heen, doch de mogelijkheid bewijzend, dat licht kan worden voortgebracht. Het komt er nu op aan dat licht voor de practijk bruikbaar te maken en dit is het werk van anderen, welke komen na hen die de vonken te voorschijn brachten.

De mannen van de ideeën — idealisten zouden wij ze noemen, als we niet zoo'n hekel aan den staart „isten" hadden, omdat die ook hier weder de verwarring zou vergrooten — de mannen van de ideeën zijn gewoonlijk niet zelf de hervormers, dikwijls slechts voorloopers van voorloopers, en hun namen zijn vergeten, wanneer hunne ideeën algemeen ingang gevonden hebben, gangbare munt geworden zijn.

Wij zien dan ook noch in Peters, noch in Crane, noch in een ander der thans levenden en strevenden den Mozes, Theseus of Messias. Die heeren zullen ook waarschijnlijk allerminst roeping gevoelen als zoodanig op te treden, doch alleen gemeend hebben een goed werk te doen, door elk een steen bij te dragen, hun kaars niet onder de te veel gebruikte korenmaat te verstoppen.

Laat ons daarvoor enkentelijk zijn en nu eens niet dadelijk met het dompertje klaarstaan, laat ons de denkbeelden, die zij ten beste geven, niet verwerpen als illusoir en practisch onuitvoerbaar, omdat wij nu niet morgen reeds met de toepassing kunnen beginnen, omdat zij niet pasklaar zijn voor onze hedendaagsche toestanden, omdat — en hier ligt wel de hoofdreden, waarom men ze gaarne op zijde zal schuiven en laten terechtkomen in de prullemand — omdat er nog zooveel arbeids noodig is, arbeid van hoofd, hart en handen, om ze tot uitvoerbaarheid te kunnen brengen.

Wij hebben geen tijd thans, om ons à tête reposée tot zulk een arbeid te zetten en pakken daarom de zaak van de opheffing onzer kunst op een andere wijze aan, op een zoogenaamd practische manier; wij nemen maatregelen die voor de hand liggen, maar daarom lang niet altijd de beste, de doeltreffende zijn.

Zoo bijvoorbeeld waar wij gemakshalve de verbetering in de bouwkunst grootendeels verwachten van die in de bouwambachten.

Over het opbeuren van de bouwambachten en de kunstindustrie uit den deplorabelen toestand beraamt men allerwegen min of meer doordachte plannen, men verzint en brengt in toepassing allerlei middelen, men hemelt het verleden op, terwijl men het heden met de zwartste kleuren teekent, om het contrast, dat zeer zeker bestaat, des te sterker te doen spreken. Men

overdrijft aan weerszijden, maar aangenomen dat ook hier eenige overdrijving niet schaden kan, toch schieten wij met dat al slechts bitter weinig op.

Tegenover de hoogere zedelijke belangen, de esthetische eischen des tijds, staan onwrikbaar de, zoo men wil, lagere practische belangen.

De laatste voeren het hoogste woord, dat is voor het oogenblik niet anders. Of de toestanden van dien aard zijn, dat zij dit rechtens doen, laten wij daar, doch wij meenen dat reactie niet kan uitblijven en bij de overheerschend materieele richting in de ontwikkeling der tegenwoordige maatschappij de hoogere behoeften van den mensch zich binnenkort in die mate zullen doen gevoelen, dat de meerderheid met kracht hare bevrediging zal eischen.

Nu is het nog slechts een minderheid, die er naar vraagt voor zichzelf en voor allen, daarbij trachtende allen te overtuigen, dat er heden meer dan ooit te voren aan zedelijke opheffing behoefte bestaat, al wordt die, naar het schijnt, ook weinig gevoeld door de minder ontwikkelde meerderheid, gedrukt als zij is, niet door de tyrannie van een antiek despotisme, niet door de ketenen van een middeneeuwsche standenoverheerschingen, noch door den dwang van gilderegiementen, maar eenvoudig door den allen in beslag nemenden strijd om het dagelijksch brood, die in de vrijhandelsmaatschappij zooveel zwaarder blijkt dan te voren, omdat hij meer onmiddellijk door de onwrikbare natuurwetten wordt beheerscht.

Het is de strijd tegen de elementen, dezelfde dien de oermensch te voeren had, maar gewijzigd in vorm en zoodanig gecompliceerd, dat het geen bevreemding kan wekken, zoo slechts weinigen op dit punt en op het punt van zedelijke behoeften heldere denkbeelden hebben.

Lof en dank komt toe aan de woordvoerders der ontwikkelde minderheid voor de belanglooze en moeitevolle pogingen, om in dezen toestand licht te ontsteken en dit licht hoog te houden, en toch komt ons de wijze, waarop dit veelal gedaan wordt, onpractisch en daardoor onvruchtbaar voor.

Men geeft af op het heden, men wijst op een roemrijk verleden, doch houdt te weinig rekening met de veranderde maatschappelijke toestanden, men bewijst te weinig met feiten of stelt daarvoor persoonlijke indrukken in plaats, men blijft te veel bij algemeene beschouwingen en vergelijkingen, omdat men de geschiedenis niet kent van de dingen, waarover men spreekt.

Die geschiedenis is vergeten of ten minste erg verwaarloosd en een volk, dat zijn geschiedenis verwaarloost, verwaarloost ook zijn toekomst.

Zoolang de voorstander van den vooruitgang blijft in zijn eigen kring, waar zijn denkbeelden gewaardeerd en toegejuicht worden, waarin zijn gevoelens die der meerderheid zijn, schijnt het dat er belangrijke stappen voorwaarts worden gedaan. In dien kring staat de hervormer tegenover geestverwanten, afgezien van de vroeger besproken persoonlijke voeten en meeningverschillen, één van geest met hen in een collectieve eenzijdigheid, tegenover de practijk. Dit komt telkens uit, daar waar wij de beraamde en toegejuichte middelen tot verbetering in practijk willen gaan brengen.

Onze bouwkunst moet ter verwezenlijking harer concepties rekenen en steunen op zoovele hulpkrachten, zoo zij zich niet wil bepalen slechts tot het ter wereld brengen van papieren kinderen, dat verbetering in de bouwambachten algemeen onontbeerlijk geacht wordt.

Het zou ons te ver voeren hier na te gaan of de toestand van het ambacht oorzaak of gevolg is van dien der bouwkunst en hoe dus hier gehandeld zou moeten worden; genoeg zij het te constateeren, dat de pogingen tot verbetering, in welke richting dan ook begonnen, nagenoeg uitsluitend uitgaan van de architecten en overigens, op een hooge uitzondering na, van menschen buiten de ambachten staande.

Veel succes is door hen nog niet behaald in de kringen der ambachtspatroons en gezellen. De bestaande ambachtsvereenigingen houden zich te veel uitsluitend bezig met materieele belangen, met sociale vragen, met de broodvraag in 't bijzonder, om diep getroffen te worden, ook door het warmste pleidooi voor de hoogere behoeften.

Op de korte en doodeenvoudige redeneering der ambachtsliedenstuiten alle pogingen af en de architect zou daartegenover met den mond vol tanden staan, wanneer hij niet vooruit er zich op gewapend had met de gewone argumenten: de vraag naar beter werk, die wel komen zal, als het maar te verkrijgen is, de ontwikkeling van het publiek, die wel komen zal, als het maar betere vormen te zien krijgt, de betere prijzen, die tengevolge daarvan te bedingen zullen zijn, enz.

„Allemaal lak", mompelt de ambachtsman, terwijl de architect hem toeroept:

„Werkt, studeert, verheft daardoor uw ambacht, gij kunt op mijn steun rekenen, woodt weder kunstenaar in uw vak en tracht langzamerhand uw voorvaderen weder op zijde te streven. Het is uw eigen schuld, dat uw ambacht als kunstvak dood is; toen het nog tijd was, toen het publiek naar wat anders, wat beters vroeg indertijd, hebt gij zelf het Trojaansche paard binnengehaald, hebt gij zelf buitenlandsch werk ingevoerd en gekopiëerd en daardoor zelf den stoot gegeven aan de invasie, waarin gij nu dreigt ten onder te gaan".

En dan staat de ambachtsman met den mond vol tanden, ofschoon het er ver vandaan is, dat hij met deze redeneering instemt; ware hij het woord meester, zijn antwoord zou niet anders zijn dan:

„Zeer waar, mijnheer de architect, wij willen het erkennen, maar waarom ons nu dit verwijt toegeduwd; waarom hebben uwe collega's ons dan op dat tijdstip niet gewaarschuwd; ware dat niet hun plicht geweest, inplaats van zelf den invoer van buitenlandsch goed te bevorderen, ja voor te schrijven in de bestekken of zelfs de levering daarvan zelf te bezorgen, inplaats van het voor de ambachten zoo verderflijk gebleken aanbestedingssysteem te bevorderen en tot het uiterste te drijven?

„Neen, gij, mijnheer de architect, handeldet toen gedachteloos, gij zaagt de toekomst, de gevolgen uwer daden niet helder in. Bij u, die zooveel hooger in algemeene ontwikkeling staat dan wij, eenvoudige ambachtslieden, speciale vakmannen, bij u, die alles met ruimen blik dient te overzien, ligt de schuld, meer dan bij ons.

„Gij kendet de geschiedenis uwer eigen kunst niet, toenmaals, gij kent die ook nu nog slechts gebrekkig en buitenlanders zijn u daarin de baas, gij kent zelfs die der laatste vijftig jaren niet, anders zoudt gij weten, dat uwe collega's het portlanden der gevels hebben verzonnen en niet wij stukadoors, dat niet wij smeden begonnen zijn de ankersleutels in het muurwerk te verstoppen of gegoten-ijzeren wanstaltigheden in plaats van kunstvol smeedwerk te stellen, dat niet wij timmerlieden de kamerbetimmeringen hebben afgeschaft, maar gij met uw schijn-architectuur. En hebt gij niet jaren lang uwe denkbeelden, uwe

kunstvormen aan het buitenland ontleend, bij hoopen ingevoerd en ook gekopiëerd, niet waar?

„Wat weet gij van de geschiedenis van ons ambacht? Zeker toch lang niet genoeg, om ons den weg voor de toekomst te kunnen wijzen. Wij weten ook wel, dat het vroeger beter was in 't vak, dat er mooier, beter werk gemaakt werd, maar kunt gij ons zeggen door wie? Waren alle stukadoors voorheen bekwame modeleurs, alle steenhouwers wiskunstenaars, alle schrijnwerkers tevens beeldsnijders?" .....

Doch genoeg van dit alles, ruim genoeg voor ons doel, namelijk na te gaan, hoe de ambachtsman denkt over ons streven en wat hij daartegen zeker zou inbrengen, indien hij beschikken kon over de vrijmoedigheid en het flux de bouche, waaraan vele onzer architecten — laat ons dit nu maar niet verbloemen — het grootste gedeelte van hun succes in de wereld te danken hebben.

Ook in de pogingen tot wederinvoering der gildeproeven schijnt men in ambachtskringen weinig heil te zien, en wellicht waren die pogingen wel achterwege gebleven, indien wij de geschiedenis der oude gilden nauwkeurig kenden en niet enkel van den mooien kant, zooals ze beschreven wordt door de dweepers met den goeden ouden tijd, maar van een onpartijdig standpunt bekeken, in verband met de maatschappelijke toestanden uit vroeger tijden, die zoo hemelsbreed verschillen van de tegenwoordige.

Het is misschien wel prettig zich zoo nu en dan te verkneukelen in de beschouwing van dat schoone verleden, zooals wij dat vroeger deden op school, bij het verhaal van de heldendaden der watergeuzen, van Piet Hein of Jan Pietersen Koen, maar evenmin als men thans in staats- of krijgszaken uit dergelijke verhalen argumenten zal putten voor zijn handelingen, gaat het aan in kunstzaken op oppervlakkige beschouwingen van het verleden stellingen te bouwen en met behulp daarvan tot de restauratie van ons bouwvallig vak over te gaan.

Bovendien wil het ons toeschijnen dat niet in de opvatting omtrent kleinigheden en details, niet in onderdeelen of versieringsvormen (*), niet in het timmer-, metsel- of stukadoorwerk de fout zit en de behoefte aan herstelling het grootst is, maar in de opvatting der bouwkunst in haar geheel. Zij voldoet al heel weinig aan de eischen, geformuleerd door de meeste moderne kunstgeleerden en is vrijwel gemeengoed geworden van de meeste harer moderne beoefenaren. Wij moeten het Jhr. Van Nispen toegeven, dat onze stijl kan worden onderscheiden in den renten- of procentenstijl, den modelloozen of subjectieven stijl en den losse of weeken stijl, terwijl alleen de eerstgenoemde uiting een karakteristiek spiegelbeeld vertoont van onzen procenteneeuwgeest.

De andere uitingen zijn voor ons bewijzen, dat niet alle beoefenaars der bouwkunst door dien boozen geest bezeten zijn; zij getuigen van het zoeken naar iets anders, iets beters en hoogers, maar het is hiermede, als met de pogingen op het gebied der ambachten, men zoekt te veel in den blinde, men is verdwaald in een doolhof, men bouwt in stroomend water, op borrelende wellen; nu eens probeert men dit, dan weer wat anders, telkens wat nieuws, of juister gezegd wat ouds, nog eens opgewarmd. Men herhaalt daarbij oude fouten, lang vergeten onzinnigheden, die weer nieuw zijn, omdat zij vergeten waren, evenals de mode ons telkens weder oudbakken kost als versche opdischt.

Gelijk het in de hoofden der architecten spookt, zoo spookt het natuurlijkerwijze ook op onze straten en pleinen en daarbij komt, dat de weinige origineele pogingen, die werkelijk iets te denken geven voor de toekomst, niet worden begrepen, door een publiek, dat reeds meent op de hoogte te zijn, wanneer het de mode kent.

Werkelijk, het wordt tijd, dat het anders worde en wij blijven bij de meening, niet, dat wij op een Messias moeten wachten, wiens schitterende aureool al de donkere en grillig gevormde wolken eensklaps verdrijven zal, maar dat het onze plicht is elke lichtstraal op te vangen, die wij zoo nu en dan zien doorbreken, dat wij persoonlijke zaken eens op zijde zetten, dat wij eens ophouden, elkander beurtelings in de hoogte te steken of neer te halen, van elkander wonderen te verwachten of elkanders meeningen met minachtend gebaar het eene oor in, het andere uit te laten gaan.

Overdrijven wij wanneer wij in Peters' studiën, in Crane's beschouwingen, in de denkbeelden en werken van enkele anderen, lichtstralen meenen te zien, werkelijke lichtstralen en geen snel verbleekende noorderlicht-flikkering?

Wij gelooven het niet, doch voor onze kunst zal er veel van afhangen of wij die lichtstralen weten op te vangen en te laten schijnen in onze interieurs, in onze ateliers, dan wel of wij ze buitensluiten en ons blijven behelpen met het oude kunstlicht, het oude halfduister, meer in den stijl d. w. z. in de mode, tot wij door den brandfakkel eener gewelddadige omwenteling daaruit worden opgeschrikt.

(*) De schrijver van het artikeltje „Symbolisme" in *De Opmerker* van 3 Februari l.l. vergunne ons, hier ter loops op te merken, dat zijne beschouwingen, waarmede men gereedelijk kan instemmen, o. i. te zeer een onderdeel, de decoratie, betreffen, om het symbolisme tot grondslag voor een bouwkunstrichting aan te nemen, dit symbolisme, dat naar wij meenen ook een onderdeel uitmaakt van Viollet le Duc's kunstleer en dus geen tegenstelling daarmede vormt.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

1002[de] *groote vergadering op Woensdag 28 Februari* 1894.

Na opening der vergadering en lezing en goedkeuring der notulen verkrijgt de heer Dr. H. C. Muller, buitengewoon eerelid van het Genootschap, het woord tot het houden zijner aangekondigde voordracht: „Athene voorheen en thans". In aangename bewoordingen geeft spreker eenige indrukken weer, opgedaan op zijn reis naar Athene, vooreerst over levenswijze, levensmiddelen enz., en daarna over de bouwwerken, die in eene denkbeeldige wandeling door de stad worden beschreven, hierbij hoofdzakelijk stilstaande bij de Akropolis, het Parthenon, de gebeeldhouwde metopen, de waarschijnlijkheid dat deze bouwwerken vroeger beschilderd waren, volksfeesten enz., een en ander opgehelderd door photographieën, gedachtelijk voor dezen avond door de Rijks-academie voor beeldende kunsten afgestaan. In de pauze worden deze door de leden en hunne dames bezichtigd.

Intusschen wordt overgegaan tot het kiezen van een nieuw bestuurslid. De heeren J. G. van Gendt en C. Koffieberg worden candidaat gesteld, waarna de heer Koffieberg het grootste aantal stemmen verkrijgt, en zich bereid verklaart deze functie te aanvaarden. De heer D. van Oordt Hz. wordt met algemeene stemmen als gewoon lid aangenomen.

De Voorzitter verzoekt heeren leden vóór de volgende vergadering onderwerpen voor de prijsvragen 1894 aan den Secretaris in te zenden ten einde hieruit een keuze te doen.

Nadat de heer Muller na de pauze nog eenige vertalingen van Grieksche gedichten ten beste had gegeven, werd de vergadering onder dankzegging gesloten.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Vergadering van Vrijdag 9 Maart 1894.

Mocht het den Voorzitter na opening der vergadering niet gelukken groote belangstelling te wekken voor de op de convocatie vermelde mededeelingen, waarbij een opwekking tot deelneming in de 4% hyp. geldleening der Maatschappij, het voorstel, om ter behandeling van de bouvrang betreffende het onderwijs aan de Polytechnische school te committeeren de heeren W. C. Vrolik, Du Rieu, Jurriaan Kok, Mialaret en Van Waalsmijen, droeg de instemming der Vergadering weg, ofschoon de laatste zich eenig bernad voorbehield.

Het woord werd toen gegeven aan den heer Hugo R. C. Poortman, tuin-architect te Goor, tot het houden eener lezing „over de tuinkunst in groote steden".

In zijn inleiding begon deze spreker erop te wijzen dat misschien in geen kunst meer geliefhebberd wordt dan in de tuinkunst, niet te verwarren met hetgeen gewoonlijk onder tuinbouw wordt verstaan. Duidelijk werd door hem het onderscheid tusschen deze begrippen aangetoond en met waardeering een studie van den hr. Leonard Springer, indertijd verschenen in „Eigen Haard", over oud-Hollandsche tuinkunst aangehaald, ten bewijze hoe in den laatsten tijd pogingen worden gedaan deze kunst in eere te herstellen. Hoe men er in de nieuwe wereld over denkt, bleek uit de vermelding van de oppervlakten in Noord Amerikaansche steden, te Chicago o. a. 800 hecturen, door openbare tuinen in beslag genomen en ook van het feit, dat in die steden de tuin-architecten naast de bouwkundigen of zelfs alleen de ontwerpen voor plan-aanleg in handen hebben.

Daarop volgde een beknopt historisch overzicht van de ontwikkeling der tuinkunst; die der oudheid werd daarbij buiten beschouwing gelaten, die der vroege en latere middeneeuwen mocht op den naam van kunst weinig aanspraak maken, terwijl eerst omtrent 1500 de eigenlijk gezegde lusttuinen op het voorbeeld van Italië meer algemeen in zwang kwamen.

Meest in navolging van het buitenland begon men toen ook hier-te-lande eerst met de ten dienste staande gewassen van eigen bodem, later met uitheemsche, en meest in de nabijheid der steden zoogenaamde vermaakhoven aan te leggen, regelmatig verdeeld door heggen, met perken versierd en opgeluisterd met doolhoven en andere vermakelijkheden.

In de 17de eeuw werd daarbij allengs meer gebruik gemaakt van architectonische en sculpturale versiering. Evenwel dreigde langzamerhand de kunst in het barokke en kleingeestige „Spielerien" te ontaarden, toen de geniale André Lenôtre geboren in 1613, haar in het rechte spoor wist terug te brengen en gelegenheid vond in zijne scheppingen, als Versailles en talloze andere werken, zijn naam onsterfelijk te maken.

Lenôtre's werken schijnen eerst na 25 of 30 jaren in ons land de aandacht getrokken en navolging te hebben gevonden, maar merkwaardig mag het heeten, dat wel in de parken van het Loo, Voorst, Honsholredijk, enz. zijn invloed is te herkennen, doch geen werk in ons land bekend is, dat bepaald aan hemzelf mag worden toegeschreven. Met de 18[e] eeuw begon het verval; vooral merkbaar in de kleine tuinen; de grootere behielden nog lang in hun aanleg een nobele opvatting.

En na dien tijd, met de wederopkomst in het begin der 19e eeuw, traden, scherp tegenover elkaar staande, twee richtingen of stijlen op den voorgrond, de regelmatige, symmetrische, op de oude voorbeelden voortbouwende, en de uit Engeland ingevoerde zoogenaamde landschapsstijl.

In welke gevallen de eene stijl de voorkeur verdient boven den anderen, werd door spreker duidelijk met voorbeelden aangetoond.

Vervolgens werd gewezen op de noodzakelijkheid van het aanleggen van openbare parken en tuinen in de steden, als een eisch des tijds, waaraan meer en meer wordt toegegeven, terwijl men de buitenplaatsen en private parken meer en meer ziet verdwijnen. Voorts op het wenschelijke van voorschriften van regeeringswege ten dezen opzichte, en mede op hetgeen het particulier initiatief, met name de verfraaiingsvereenigingen, in deze vermag. Als voorbeelden hiervan werden aangehaald het „Verein zur Verschönerung des Siebengebirges" en de Verfraaiingsvereeniging te Arnhem.

Na een kleine pauze vervolgde de heer Poortman zijn rede, erop wijzende, dat de architecten en ontwerpers van groote bouwplannen over het algemeen te weinig rekening houden met de eischen der tuinkunst en gewoonlijk, als zij het al doen, den tuinarchitect te laat raadplegen.

Eenige geestige opmerkingen omtrent de opvatting van gemeentebesturen in deze soort zaken, alsmede een vergelijking van de sommen, die voor de parken enz. op de begrootingen van verschillende gemeenten voorkomen (waarbij voor 't buitenland Berlijn en voor ons land Arnhem aan het hoofd staat) besloten dit gedeelte van de voordracht, waarvan het laatste gedeelte bestond uit een aantal practische wenken, die bij het aanleggen van beplantingen in het oog gehouden moeten worden.

In 't kort werd nagegaan, welke boomsoorten voor beplantingen in steden bruikbaar zijn, welke voor- en nadeelen de meerdere of mindere bruikbaarheid bepalen, hoe de boomen geplant moeten worden, hoe vergiftiging door lichtgas in den grond, of door in in den gevallen sneeuw opgenomen gassen uit den dampkring kunnen ontstaan en worden voorkomen of gestuit, en ten slotte werd gewezen op den grootsten vijand van alle beplantingen, de baldadige menschenhand.

Met den wensch, dat tijden mochten aanbreken, waarin de volksontwikkeling alle politieverordeningen ten opzichte der openbare tuinen overbodig zal maken en een aansporing aan de meer ontwikkelden, om het daarheen te leiden, eindigde spreker zijne hoogstbelangrijke en met veel afbeeldingen toegelichte lezing, waarvoor hem de Voorzitter, onder luid applaus, den dank der Vergadering bracht.

Een even gunstig onthaal viel de kleine, doch interessante kunstbeschouwing ten deel, door den heer Van Liefland ten beste gegeven en bestaande in borduurwerken van de firma Jansen te Tilburg. Twee prachtige kazuifels in 15e en 16e-eeuwschen stijl, gevolgd naar voorbeelden uit het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht, trokken daarbij bijzonder de aandacht en bewezen, gelijk de kunstgever opmerkte, ten volle dat de borduurkunst, het schilderen met de naald, ten minste wat techniek betreft, in alle opzichten met het oude werk kan wedijveren.

Van een drietal rapporten over vragen, door het Bestuur der Maatschappij gesteld, lokte alleen dat over het voorkomen van scheuren in cementvloeren op gemetselde of betongewelven tusschen ijzeren binten eenige discussie uit.

Op initiatief van den heer Jurriaan Kok zal het bestuur der Afdeeling, naar aanleiding van de lezing, voorstellen overwegen tot oprichting van eene verfraaiings-vereeniging te 's-Gravenhage.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

MAASTRICHT. De Jury voor de beoordeeling der inzendingen van de internationale Photographie-tentoonstelling, uitgeschreven door de sociëteit Momus, afd. Beeldende Kunsten, en waarvan de opening op 25 Maa t. o. k. zal plaats hebben, is samengesteld als volgt: L. Laoureux te Luik, M. Boumans te Maastricht en F. Huisser te Haarlem, amateur-photografen, en E. Westendorp te Aken en C. E. Mögle te Rotterdam, beroeps-photografen.

De inzendingen voor deze tentoonstelling beloven zeer belangrijk te zullen worden.

HAARLEM. De Gemeenteraad besloot tot goedkeuring van de door B. en W. ingediende overeenkomst met dijkgraaf en hoemraden van Rijnland betreffende het bouwen van een nieuwe sluis te Spaarndam.

LEEUWARDEN. Als onderwijzer in het smeden aan de Ambachtsschool alhier is benoemd de heer J. Woudstra en als onderwijzer in het timmeren de heer B. Steggerda, beiden te Leeuwarden; met laatstgenoemde stond op het tweetal de heer D. L. de Vries te Beers. De sterke toeneming van het aantal leerlingen maakt uitbreiding der school en vermeerdering van het aantal onderwijzers noodzakelijk. De heer Steggerda is de eerste oud-leerling, die als onderwijzer a/d. Ambachtsschool is benoemd.

MIDDELBURG. Op het laatst van deze maand zal alhier ter stede het departement van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Nijverheid eene tentoonstelling houden van oude ornementgravuren uit de XVI—XVIII eeuwen, daartoe door een verzamelaar beschikbaar gesteld.

PERSONALIA.

Bij den waterstaat en 's lands burgerl. openb. werken in Ned.-Indië hebben de volgende mutatiën plaatsgehad:

Verleend: een tweejarig verlof, wegens ziekte, aan den ingenieur 2e kl. J. W. van Marle.

Tijdelijk belast: met de betrekking van ingenieur 3e kl., A. J. J. van Drevelde.

Benoemd: tot ingenieur 3e kl., de adspirant-ingenieur H. Ch. J. Strengnaerts; tot adspirant-ingenieur P. J. Ott de Vries en J. Haringhuizen; tot opz. 3e kl., de tijdel. opz. A. E. van Heeteren.

Toegevoegd: aan den chef der 2e waterstaatsafdeeling voor de bevloeiing en afwatering in Zuid-Banjoemas en de afdeeling Karanganjer der residentie Bagelen, de ingenieur 1e kl. M. Hoffand.

Bepaald: dat de aan den chef der 5e waterstaatsafdeeling toegevoegde ingenieur 3e kl. J. C. Voorduin werkzaam zal zijn bij de verschillende waterwerken te Sitoebondo en van de verbetering der bevloeiing en van den waterafvoer in het gebied der Sampeanrivier.

— Door den Minister van waterstaat zijn benoemd tot tijdelijke buitengewone opzichters: de heeren Van der Haar en G. C. Ladder, bij de verbetering van Nederrijn en Lek; de heer J. de Keuning bij de verbetering van den Gelderschen IJsel; en zijn gecontinueerd in hunne betrekking van buitengewoon opzichter: de heeren A. Coerengel tot 1 October bij de verbetering van De Pollen te Harlingen, en Van de Kleppe tot 16 Mei bij de werken voor de verlegging van den Maasmond.

— Door den Minister van waterstaat is voor den tijd van vijf maanden benoemd tot buitengewoon opzichter bij het vernieuwen van de brug over den Omme-Dinkel de heer A. Groenink te Zwolle en is in zijne betrekking gecontinueerd tot 1 April 1895 de buitengewone opzichter bij de werken aan de Koningshaven te Rotterdam, de heer J. H. Verzijl.

— Bij beschikking van den Minister van waterstaat is de heer F. E. L. Veeren gecontinueerd tot 1 Augustus in zijn werkkring bij de verspreiding van het N. A. P.

— De heer J. van Pesch, thans als tijdelijk werkmeester aan de werkplaatsen der exploitatie-maatschappij te Zwolle geplaatst, is benoemd tot ingenieur der Nederlandsch Zuidafrikaansche spoorwegmaatschappij.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Fabrieklandmeter van Schieland. Gezegelde verzoekschriften vóór 15 Maart, aan de secretarie van Schieland, Korte Hoogstraat 3, Rotterdam.

VERBETERING.

Bladz. 66, 1e kolom, regel 21 v. o. *staat*: *Dii minori*, *lees*: *Dii minores*.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente ARNHEM zullen **Zaterdag 17 Maart 1894**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize aanbesteden:

Bestek No. 16.

Het bouwen van een Ambachtsschool en Avondschool voor handwerkslieden met Directeurs- en Conciergewoningen.
Raming pl. m. ƒ 100,000.

Aanwijzing zal worden gehouden op **Woensdag 7 Maart**, a. s., 's namiddags 1½ ure, aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize, alwaar inlichtingen gegeven worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur vóór- en 2 en 4 uur namiddags, en bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en 7 teekeningen tegen betaling van **ƒ 2.50** per postwissel verkrijgbaar is.

AANBESTEDING.

Op den **22**en **Maart** a. s. zijn ondergeteekenden, namens hunne principalen, de firma M. H. SALOMONSON, voornemens aan te besteden:

Het afbreken van bestaande gebouwen en het terzelfder plaatse maken van een Fabrieksgebouw met annexen, ter oppervlakte van p.m. 1100 Meter, aan de Chemische Fabrieken te CAPELLE AAN DEN IJSSEL, nabij het Kralingsche Veer.

De teekeningen met bestek zijn van af den *13den Maart* te verkrijgen tegen betaling van **ƒ 2.50** per stel ter Drukkerij van J. DE JONG, *Wijnstraat 31*, te ROTTERDAM.

De Architekten
J. STOK & ZOON.
Bureau: *Vischstorg 7.*

AANBESTEDING.

REGENTEN van het „*St. Joris Gasthuis*" te Delft zijn voornemens, onder nadere goedkeuring van Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland, op ***Maandag 19 Maart a. s.***, *des namiddags ten 2 uur* in voornoemd gesticht (ingang Annastraat) in het openbaar **aan te besteden:**

Het verbouwen en verbeteren van het krankzinnigengesticht (Binnengesticht) „het St. Joris Gasthuis" te Delft.
Raming ± ƒ 92,000.—

Bestek en voorwaarden met 7 teekeningen zijn verkrijgbaar bij den Boekhandelaar J. WALTMAN *Jr.* te *Delft*, tegen betaling of overzending van **ƒ 6.**

Inlichtingen bij den Gemeente-Architect te Delft en het bouwbureau van het Gesticht (Geerweg 7 aldaar).

Aanwijzing *Woensdag 14 Maart*, des namiddags ten *één* uur.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

VERKOOP van afgekeurd Spoorwegmaterieel

Op **27 Maart 1894** zullen bij inschrijving verkocht worden **zeven locomotieven, eenige wisselstukken, een bagagewagen** en **17 goederenwagens.**

De voorwaarden van verkoop zijn op aanvrage verkrijgbaar aan het Administratiegebouw der Maatschappij *Droogbak, Amsterdam.*

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op ***Maandag den 19n Maart 1894***, des namiddags ten 2 uro (locale tijd) aan het bureau van den Sectie-Ingenieur der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen te Rotterdam, station Delftsche Poort van:

BESTEK D.

wegens het uitvoeren van herstellingen en vernieuwingen aan Remmingwerken, bruggedekken, gebouwen, kunstwerken, enz. gelegen in den spoorweg van Rotterdam—Roosendaal, Moerdijk—Breda en Lage Zwaluwe—'s Hertogenbosch in 17 perceelen,

EN

BESTEK E.

wegens het uitvoeren van verfwerken aan gebouwen, bruggen, afsluitingen, enz. gelegen in den spoorweg van Rotterdam—Roosendaal, Moerdijk—Breda en Lage Zwaluwe—'s Hertogenbosch in 11 perceelen.

Aanwijzing zal geschieden:
Op 6 Maart station Rotterdam D.P. des voormiddags ten 10 ure, locale tijd.
Op 7 Maart station Dordrecht des voormiddags ten 10 ure, locale tijd.
Op 8 Maart station Lage Zwaluwe des voormiddags ten 9,30 u., locale tijd.
Op 9 Maart station Zevenbergen des voormiddags 10 ure, locale tijd.
Op 10 Maart station Geertruidenberg des voormiddags ten 10,30, locale tijd.
Op 12 Maart station Waalwijk des voormiddags ten 11 ure, locale tijd.

Exemplaren van de bestekken zijn op franco aanvraag verkrijgbaar aan het bureau van den Sectie-Ingenieur voornoemd, den Hoofdopzichter P. LEITH te Rotterdam en de opzichters W. GELENS te Dordrecht, J. MULDER Jr. te Lage Zwaluwe, Th. A. BOSCH te Zevenbergen, C. H. v. NAHUIJS te Geertruidenberg, en G. A. v. VEGGEL te Vlijmen, tegen betaling van **ƒ 0.50** per stuk.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

Op **Donderdag den 29sten Maart 1894**, des namiddags ten 2 ure *(locale tijd)*, aan het Bureau van den Sectie-Ingenieur FERD. SASSEN, Smetiusstraat No. 7, te *Nijmegen*, van:

BESTEK C.

Het uitvoeren van verfwerken met bijlevering der materialen aan de kunstwerken, gebouwen, inrichtingen en verdere werken, behoorende tot de lijnen: Tilburg—Nijmegen, Arnhem—Nijmegen, Utrecht-Geldermalsen, Utrecht—Emmerik en Ede—Wageningen, in 23 perceelen.

Het bestek ligt ter inzage en is op *franco* aanvrage tegen betaling van **ƒ 0.50** (fr. p. p. ƒ **0.55**) te bekomen aan het bureau van den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden tusschen 12 en 20 Maart 1894 op de in het bestek aangegeven tijdstippen.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **20**sten **Maart 1894**, des namiddags ten 2 ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

BESTEK No. 168.

De levering van eiken wisselhout en eiken brugliggers ten behoeve van de Staatsspoorwegen.
(In zes Perceelen.)

De besteding geschiedt volgens art. 12 van het bestek.

Het bestek ligt van den 1sten Maart 1894 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Ingenieur Chef der Werkplaatsen en Magazijnen te *Utrecht* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van ƒ **0.50.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Ingenieur voornoemd.

UTRECHT, den 28sten Februari 1894.

JOH. A. DE HAART,
IJzerhandel en Machinerieën.
UTRECHT.

Ter drukkerij der Vennoten „Het Vaderland"

29ste JAARGANG. — Nº 11 — ZATERDAG, 17 Maart 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . ƒ 0.15

RECLAME.

De hedendaagsche kunst kan het zonder reclame niet meer stellen. Men moge dit betreuren of wel erom lachen, al naar mate men tot het geslacht van *Jean qui pleure* of tot dat van *Jean qui rit* behoort, doch men kan er niets aan veranderen.

Wie meent, dat de kunstenaars van voorheen geheel afkeerig van reclame waren, vergist zich. Reeds de geschiedenis der oudheid weet van enkele gevallen te gewagen, en vooral sedert de boekdrukkunst werd uitgevonden, heeft menig kunstenaar het niet beneden zich geacht, zijn waar aan te prijzen.

Behoeven wij te herinneren aan de talrijke werken over onderwerpen van kunst, in de zeventiende en achttiende eeuwen uitgegeven, en waarin de schrijvers door geestverwanten werden verheven tot de grootste hoogten; de verzen of prozastukken dezer geestverwanten gingen dan aan den eigenlijken tekst vooraf.

Wanneer ons, door het een of ander toeval, zulk een boek in handen komt, staan wij verbaasd over zooveel lof, aan menschen, die thans geheel vergeten zijn, toegezwaaid. Het wordt ons duidelijk dat al deze reclame, al moge zij wellicht op de tijdgenooten van den verheerlijkte haar uitwerking niet gemist hebben, onmachtig geweest is tegenover het oordeel van het nageslacht.

In den laatsten tijd heeft overal de kunstreclame afmetingen aangenomen, die werkelijk reusachtig mogen genoemd worden. Het ligt niet op onzen weg, hier na te gaan hoe die reclame in *alle* kunstvakken wordt uitgeoefend, hoe bv. musicus A zijn collega B in de hoogte steekt, in de hoop dat hij ook op zijn beurt zal geprezen worden; hoe twee letterkunkundigen, die eigenlijk de beste vrienden zijn, elkander met de pen te lijf trekken, alleen maar om de aandacht op zich te vestigen; hoe schilders met verslaggevers op goeden voet trachten te blijven, alleen maar om op hun tijd hun stukje in de courant te krijgen. Wij zullen er ons daarom toe bepalen, alleen de reclame, zooals zij tegenwoordig in de bouwkunst hier-te-lande optreedt, eens wat nader te beschouwen.

Vooraf ga de opmerking, dat wij het den bouwkunstenaar minder kwalijk nemen dan andere artisten, dat hij reclame maakt. Een zuiver kunstvak toch is de architectuur maar zelden; zij heeft ook hare mercantiëele zijde, en wie zal er den koopman een verwijt van maken, dat hij voor zijn zaak reclame maakt?

Daar zijn in de bouwkunst allerlei soorten van reclame, die een minder of meer onschuldig karakter hebben. Tot de onschuldige reclames zouden wij die willen brengen, waaraan zich een onzer kennissen indertijd placht te bezondigen. Deze, als architect opgeleid, moest op verlangen zijns vaders, een schatrijk man, trachten door de bouwkunst in zijn onderhoud te voorzien. Hoewel wij wisten, dat hij geen enkelen klant had, kwamen wij hem toch vaak in de hoofdstraten van de stad zijner inwoning tegen in vliegende vaart, met een groote rol onder den arm, en altijd op het uur der pantoffelparade. Later, toen de oude heer gestorven was, en de jongeheer er de bouwkunst aan gaf, hebben wij eens uit den mond van dezen oud-architect vernomen, dat de rol, waarmede men hem vroeger zag, niets was dan een leege kartonnen koker, met een vel bruin papier erom, die alleen dienen moest om der goe-gemeente te doen gelooven, dat de drager volop in het werk zat.

Weinig minder erg achten wij het, dat tal van architecten thans hun naam op een goed in het oog loopend gedeelte van de door hen gebouwde gevels doen beitelen. Wel hebben wij er nooit van gehoord, dat Ictinos, Kallikrates, Mansard of Schinkel iets dergelijks deden, maar een schilder plaatst wel zijn naam onder een doek of paneel, waarom zou dan een bouwmeester niet iets dergelijks doen? Het nageslacht mocht hem anders eens vergeten, en een

herinnering aan tijdgenooten, die van bouwplannen zwanger gaan, kan ook geen kwaad.

Minder ingenomen zijn wij met diegenen, die door bemiddeling der dagbladen het publiek op de hoogte houden hunner *faits et gestes*. Zoodra zij zelfs maar een voorloopige opdracht krijgen, moet dit al in de courant; hebben zij werken in aanbouw, dan zorgen zij eveneens, dat op gezette tijden daaromtrent een berichtje wereldkundig wordt. Is er een gebouw voltooid, dan bezorgen zij al vóór de opening of inwijding hunne beschrijvingen daarvan op de redactiebureaux, uit vreeze dat men niet op tijd zou vernemen dat de beroemde X, onze welbekende stadgenoot, het bouwwerk heeft ontworpen.

Het ergst van alles evenwel vinden wij het, wanneer architecten door hunne vriendjes in vak- of andere bladen zich in artikelen laten bewierooken, zooals in de laatste tijden nog al eens voorkomt. Als verzwarende omstandigheid moet hierbij nog gelden, dat deze lof meestal wordt toegezwaaid ten koste van hen, die niet tot de vriendjes behooren en die, ter verhooging van het effect, zoo zwart mogelijk worden afgeschilderd. Het is te hopen, dat deze wijze van reclamemaken, die in den laatsten tijd nog al eens voorkwam, niet in onze zeden moge inwortelen.

Ook zijn wij niet geheel de meening van hen toegedaan, die meenen, dat het voor een architect onmisbaar is, af en toe op de groote trom te slaan. Laat liever, zouden wij oordeelen, het werk den meester loven, dan dat de meester het werk prijst. Mag misschien de reclame aan enkelen ook werk bezorgen, den meesten zal zij niet baten, daar het publiek nog zoo dom niet is, of het doorziet den toeleg wel.

Goede wijn behoeft geen krans. Als een bouwmeester iets werkelijk goeds gemaakt heeft, behoeft hij zich om de meening zijner tijdgenooten niet al te zeer te bekommeren. Het nageslacht zal hem wel recht doen en zijn naam zal nog leven, als de namen van al de reclame-mannen reeds lang vergeten zijn.

Hoeveel bouwwerken uit vroeger tijden, wier ontwerpers geheel onbekend zijn, worden niet nog tegenwoordig als om strijd bewonderd? Het was dien bescheiden mannen genoeg, het bewustzijn te hebben, dat zij het beste gaven wat zij geven konden en het was hun onverschillig of hun naam bewaard bleef of niet.

Aan het voorbeeld dezer kunstenaars mogen die van onzen tijd zich spiegelen. Schiller's uitspraak: „die Weltgeschichte ist das Weltgericht" heeft nog niets van haar waarheid verloren. Wie onzer zal voor dat gericht bestaan?

UIT AMSTERDAM

Reeds sedert een halfjaar is men bezig, het gebouw van het kunstgenootschap Arti et Amicitiae alhier te veranderen. In hoeverre die veranderingen in het inwendige verbeteringen zullen zijn, moet nog blijken. Wat aan de gevels geschiedde, is thans reeds zichtbaar en geeft geen hoogen dunk van den kunstzin der herscheppers.

Men kent den gevel van Arti, zooals hij door Leliman gebouwd werd. Aan cachet ontbreekt het hem niet; de vormen der school van Labrouste, voor een 40 jaren in den smaak, zijn niet zonder talent gebruikt. Wij kunnen ons zelfs voorstellen, dat men dezen gevel in zijn tijd erg „gedurfd" vond. Dat de oorspronkelijk waarschijnlijk bedoelde gehouwen steen door pleisterwerk vervangen is, zal zeker meer aan de schaarschheid der beschikbare middelen dan aan den smaak van den bouwmeester moeten toegeschreven worden.

Hoe dit zij, de gevel vertoonde een bepaald karakter. Wat doen nu de Arti-mannen? Zij plakken tegen den zijgevel een zwaarmoedig, onbegrepen, quasi-oudhollandsch portiek, en, hiermede niet tevreden, sloopen zij, geheel zonder noodzaak, twee dammen uit den linker vleugel van den hoofdgevel, vervangen die door een plomp-brutalen ijzeren balk met nietige hardsteenen ondervanging, en mismaken dus een werk, dat een hunner nog levende collega's, oud-bestuurder van Arti, ontwierp. De onzinnige „looden ruitjes", in sommige bovenramen gezet en de dwaze hardsteenen zuilen, voor wijlen den hoofdingang geplaatst, kunnen niet anders dan de mismaking nog sterker in het oog doen vallen.

In de *„Satzungen"* der middeleeuwsche *„Bauhütten"*, kwam de bepaling voor, dat de meester, die bij een werk zijn collega opvolgde, het reeds gemaakte niet mocht afbreken of veranderen *„damit der Meister, der solch Werk hinterlassen, nicht im Grabe geschmäht werde"*.

Hier begint de smaad reeds, terwijl de meester nog leeft. *O tempora o mores!*

PRIJSVRAGEN.

GEBOUW TEN DIENSTE DER SPAARBANK EN OVERIGE INSTELLINGEN VAN HET DEPARTEMENT ALFEN—OUDSHOORN DER MAATSCHAPPIJ „TOT NUT VAN 'T ALGEMEEN".

Een der medewerkers aan bovenstaande prijsvraag zond ons het onderstaande schrijven, waaraan gaarne plaatsruimte verleend wordt, wijl het belang der bouwkundigen daarbij betrokken is.

Aan
de Redactie van het Weekblad „de Opmerker"
te 's-Gravenhage.

Het zal mij aangenaam zijn, als het navolgende in uw blad geplaatst wordt, terwijl met de mededeeling daarvan slechts beoogd wordt om aan te toonen hoe er soms op onwettige wijze gehandeld wordt bij het bekronen van een ontwerp, als antwoord op eene uitgeschreven prijsvraag ingezonden, waardoor de bekroning alle waarde verliest.

Toen het departement Alfen—Oudshoorn van de maatschappij „tot Nut van 't Algemeen" het besluit nam tot het stichten van een Nutsgebouw, werd een commissie benoemd tot voorbereiding der zaak en een prijsvraag uitgeschreven; een zevental bouwkundigen werden tot den wedstrijd uitgenoodigd en ondergeteekende had de eer onder de uitverkorenen te behooren

Het programma van die prijsvraag luidde als volgt:

Het bouwterrein is gelegen aan den lagen Rijndijk in de gemeente Oudshoorn, nabij de Aarbrug, en ligt ongeveer 0.25 M. beneden den kruin van den rijweg. Voorts is het nader aangeduid op de hierbij gevoegde situatieteekening.

De sloot moet worden gedempt en aan de noordzijde moet een toegangsweg, breed 5 meter, vrij blijven voor het daarachter gelegen land.

De voornaamste gevel met hoofdingang ligt aan de straat, doch de zijgevel aan de noordzijde moet daarmede in overeenstemming zijn, of in elk geval een regelmatig aanzien hebben.

Het gebouw moet zoowel in-, als uitwendig een eenvoudig karakter dragen, en de volgende localiteiten bevatten:

a. **Een lokaal voor de Spaarbank, groot p. m. 30 M². met afzonderlijke ruimte voor brandkluis en kasten.**

b. **Een lokaal voor bestuurs- of commissievergaderingen, groot 30 M², waarin kast voor de bibliotheek.**

c. **Een werklokaal voor 10 à 12 personen.**

d. **Eene zaal voor openbare vergaderingen, groot 125 à 150 M². Deze zaal moet tevens dienen voor gymnastiekzaal en avondteekenschool voor p. m. 50 leerlingen. Daartoe voor laatstgenoemde doeleinden een afzonderlijke ingang, portaal, privaat, urinoir, kasten en ruimte tot berging der teekentafels. Ook deze zaal door middel eener gemakkelijk te verplaatsen afscheiding in twee localiteiten te verdeelen, en daarom in beiden stookgelegenheid.**

e. **Een lokaal voor bewaarschool van ongeveer 50 kinderen in twee afdeelingen met entree, garderobe, privaten, crèches of slaapplaatsen enz., kasten en eene overdekte speelplaats.**

f. **Eene woning voor den concierge van minstens 2 kamers, keuken, afzonderlijk privaat en eene zolderruimte.**

g. **Een kelder van minstens 15 M². oppervlakte, in twee deelen gescheiden en zoodanig gelegen, dat de concierge van een deel kan gebruik maken.**

h. **Eene bergplaats voor gymnastiektoestellen en verdere behoeften.**

i. **Voorts eene ruime entree of vestibule, gangen, privaat voor dames, privaat en urinoir voor heeren, trappen en al datgene, wat tot eene dergelijke inrichting behoort.**

j. **Buiten het gebouw een regenbak, ter inhoudsgrootte van 5 kubieke meter.**

k. **Voor den afvoer van fecaliën enz. de noodige riolen en beerput. Deze mogen niet geplaatst worden in den toegangsweg naar het weiland.**

Er wordt verlangd:

Eene teekening van den gevel langs de straat.

Eene dito van den gevel aan de noordzijde.

Twee plattegronden en de noodige doorsneden, waaruit inrichting en constructie duidelijk blijken.

Al deze teekeningen op eene schaal van 1 à 100.

Eene travee van den voornaamsten gevel op eene schaal van 1 à 20.

Eene memorie van toelichting, alsmede eene gedetailleerde begrooting der kosten van het gebouw.

De grond wordt voldoende geacht om den aanleg der fondamenten voor de hoofdmuren te bepalen op 0.90 meter breedte.

De vloeren moeten liggen 1.00 M. boven het maaiveld, dat is 0,75 M. boven den kruin van de straat.

Voor buitenaanhooging, demping der sloot, duikers, bestrating en hekwerken, in de begrooting op te nemen eene som van vijf honderd gulden.

De totaalkosten (directie en toezicht niet medegerekend) mogen de som van *f* 13,500 (dertienduizend vijfhonderd gulden) niet overschrijden.

Alle teekeningen in zwarte lijnen uit te voeren.

Voor het ter bekroning waardig gekeurde ontwerp wordt uitgeloofd: een prijs van honderd gulden

ALGEMEENE BEPALINGEN.

Art. 1. Alle stukken ter beantwoording dezer prijsvraag worden vóór of op den 15 November 1893 vrachtvrij ingewacht bij den Voorzitter der bouwcommissie, den Edelachtbaren heer J. W. C. Bloem, Burgemeester van Oudshoorn, vergezeld van een adres, om zoo noodig met den inzender te kunnen correspondeeren, zonder den naambrief te openen.

Art. 2. De in te zenden stukken moeten zijn gemerkt met een spreuk of motto; er moet een gesloten naambrief worden bijgevoegd, waarop van buiten dat motto is herhaald, en van binnen vermeldende den naam, de betrekking en woonplaats van den inzender.

Alle stukken moeten aan de achterzijde gemerkt zijn met een geheim teeken, op te geven bij de terugvordering.

Art. 3. Het schrift der memorie van toelichting, de begrooting van kosten, alsmede het letterschrift op de teekeningen moeten door een andere hand dan die van den vervaardiger geschreven zijn.

Art. 4. De ingezonden ontwerpen worden in handen gesteld der Bouwcommissie, die zich zoo noodig, twee of drie bouwkundigen assumeert, om de stukken te beoordeelen.

Art. 5. Het bekroonde ontwerp wordt het eigendom der Bouwcommissie, terwijl zij het recht voorbehoudt om de uitvoering, hetzij al of niet gewijzigd, aan anderen op te dragen.

Art. 6. De uitslag der beoordeeling wordt zoo spoedig mogelijk aan belanghebbenden bekend gemaakt, terwijl de niet bekroonde ontwerpen, uiterlijk binnen eene maand na de kennisgeving, moeten worden afgehaald ter gemeente-secretarie te Oudshoorn op vertoon van het in art. 2 vermelde geheime teeken, of zullen tegen overlegging daarvan aan een op te geven adres franco worden toegezonden.

Naar aanleiding van dit programma en de daarbij behoorende situatieteekening werd door mij een ontwerp gemaakt en onder het motto „Ooievaar" ingezonden; den 5den December werden de teekeningen mij teruggezonden met het volgende schrijven:

ALFEN, den 5 December 1893.

Aan den inzender van het ontwerp „Ooievaar."

Weledele heer,

Bij dezen heb ik de eer UEd. te berichten dat van de 7 door ons uitgenoodigde bouwkundigen vier ontwerpen van een Nutsgebouw zijn ingekomen.

Nadat de Commissie voorloopig kennis had genomen van de ingezonden bouwplannen, heeft ze zich verder doen voorlichten door den architect JAN SCHRADER te Amsterdam, die als het beste ontwerp heeft aangewezen dat met het opschrift *Anna*, waarvan bij de opening van den naambrief de vervaardiger bleek te zijn de heer H. J. J.ssg te Leiden.

Na beleefde dankbetuiging voor de gedane moeite zamens de Commissie, blijf ik hoogachtend

UEd. dw. dienaar
(w.g.) J. RUTGERS.

De inlichtingen omtrent de bezwaren, bij de beoordeeling der ingezonden ontwerpen gevoegd, en het feit, dat de bepalingen van het programma niet waren in het oog gehouden, deden mij besluiten bij de commissie tot voorbereiding der stichting van het Nutsgebouw protest aan te teekenen tegen de bekroning van het ontwerp „Anna."

In een uitvoerig schrijven deelde ik der Commissie den loop der zaak mede; ik wees erop dat zij zich niet gehouden had aan art. 4 van de algemeene bepalingen van het programma, waarbij duidelijk omschreven wordt, dat de Bouwcommissie zich zoo noodig twee of drie bouwkundigen kan assumeeren om de stukken te beoordeelen. De Commissie had de bevoegdheid zich van die taak zonder eenige hulp te kwijten, maar was daarentegen verplicht twee of drie bouwkundigen te raadplegen, als zij het raadzaam vond het advies van deskundigen in te winnen. In strijd daarmede werd slechts één bouwkundige benoemd en hem opgedragen het beste antwoord aan te wijzen, zoo als uit de redactie van het hiervoren medegedeelde schrijven van de Commissie duidelijk blijkt. Het heeft de schijn of genoemde commissie zich *en bloc* heeft nedergelegd bij de zienswijze van den heer Springer en het is geen uitgemaakte zaak dat het ontwerp, door den heer S. aangewezen, door het meerendeel der commissie als het beste werd beschouwd.

Als medewerker aan deze prijsvraag meende ik recht te hebben op inlichtingen omtrent de bedenkingen tegen de ingezonden ontwerpen, en het mij medegedeelde maakt den indruk als zou de beoordeeling van den heer Springer niet vrij te pleiten zijn van partijdigheid; door hem werd n l. een plan goedgekeurd, waarvan de plattegrond in strijd blijkt te zijn met de gegeven situatieteekening. In plaats van dit ontwerp ter zijde te leggen, werd door den heer S. aangegeven op welke wijze 't kon gewijzigd worden om in overeenstemming met de situatieteekening te komen.

Ik sonde mijne bezwaren op en eindigde mijn schrijven met de volgende zinsneden:

„De beoordeeling der ingezonden ontwerpen is, met het oog op het assumeeren van *één* bouwkundige, niet geschied volgens art. 4 der algemeene bepalingen, maar strijdt daartegen; te meer nog daardoor, dat aan den heer S. te veel macht is toegekend, door dat aan de stem van den heer S. en ook aan diens aanwijzing een recht van *veto* is toegekend, en alzoo de macht en het recht van de Commissie verkort zijn geworden, wat ook strijdt tegen bovengenoemd art. 4.

„De wijze van beoordeelen (het toelaten ter beoordeeling en zelfs nog daarenboven het bekronen van een ontwerp, dat in strijd is met het situatieplan en het aangeven van de veranderingen door den heer S., waarop de bedenkingen tegen dit plan konden vervallen, terwijl Z.E.D. dit voor het andere ontwerp niet aangeeft) is, naar het mij voorkomt te zijn *onbillijk* en mitsdien ook *onwettig*, wat naar mijne meening ook geldt voor de beoordeeling zelve.

„Ondergeteekende eene billijke en wettige beoordeeling wenschende, en aangezien dit zijns inziens van de plaats gehad hebbende beoordeeling niet kan gezegd worden volgens voorgaande bewijsgronden, vraagt bescheiden maar met den meesten aandrang, dat er door u eene herkeuring plaats hebbe van de ingezonden

antwoorden, op de wijze volgens art. 4 van de algemeene bepalingen van de prijsvraag.

Op dit schrijven ontving ik het volgende antwoord:

Weledele Heer!

Naar aanleiding van het bezwaarschrift, onder dagteekening van 12 December ll. door u bij onze commissie ingediend, hebben wij de eer u het navolgende mede te deelen:

1e. Niet de heer J. Springer, maar de Commissie heeft met eenparige stemmen de bekroning toegekend;

2e. Is het onjuist te meenen dat door de Commissie in strijd is gehandeld met artikel 4 der algemeene bepalingen van het programma der prijsvraag.

De commissie heeft geen gebruik gemaakt van de haar bij dat artikel verleende bevoegdheid. In dat geval zou zeker de commissie het recht van uitspraak hebben overgedragen op de alsdan benoemde deskundige beoordeelaren.

De heer Springer is niet uitgenoodigd geworden om de ingekomen plannen te beoordeelen, doch slechts om te willen dienen van toelichting omtrent een tweetal der ingezonden ontwerpen;

3e. Moet onjuist geacht worden uw gevoelen als zou het plan *Anna* buiten mededinging hebben moeten worden gesteld, omdat de plattegrond daarvan in strijd was met de gegeven situatieteekening. Volgens de door den secretaris der commissie verstrekte inlichtingen toch heeft op de situatieteekening niet gestaan: „gedempte sloot geen bouwterrein", doch alleenlijk gedempte sloot.

De overweging van een en ander heeft de commissie geleid tot het besluit, dat er geen termen aanwezig zijn om alsnog ingevolge het verzoek, vervat in uw bovengemeld bezwaarschrift, eene herkeuring der ingezonden ontwerpen te doen plaats hebben.

Hoogachtend,

Alfen, 4 Januari 1894. De Commissie:
(was geteekend) J. Bloem, *Voorzitter.*
(idem) J. Rutgers, *Secretaris.*

Daar dit antwoord mij in geenen deele bevredigde, besloot ik het Departement met mijne grieven in kennis te stellen; ik deed dit in een uitvoerig schrijven, legde de met de commissie gevoerde correspondentie in afschrift daarbij over en somde de redenen op, waarom het ontwerp „Anna" moest worden ter zijde gelegd. In dien brief, die te uitgebreid is om in zijn geheel te worden opgenomen, komen de volgende zinsneden voor:

In het 1ste antwoord geeft de commissie te kennen, dat motto *Anna* met éenparige stemmen door de commissie is bekroond geworden en dus dat het van mij onjuist was ingezien, dat de heer J. S. de bekroning heeft toegekend.

Maar als dit waar is, hoe kan er dan in den brief der commissie van 5 Dec. geschreven staan dat slechts de commissie voorloopig kennis had genomen van de ingezonden bouwplannen, en dat juist door de aanwijzing van den heer S. het ontwerp, motto *Anna*, is bekroond geworden? Wie heeft er dus hier geoordeeld en wie heeft hier die bekroning toegekend? Niet de commissie, maar de heer S.

Maar dat de commissie voorloopig kennis had genomen van de ingezonden ontwerpen, en verder dus niets gedaan heeft vóór dat de heer S. in de beoordeeling enz. betrokken werd, dit is niet waar! want mij is met zekerheid bekend, dat vóór de heer S. erbij betrokken was, er eene wettige stemming heeft plaats gehad door de commissie in eene wettige vergadering, bij welke stemming het ontwerp motto *Oeicvaar* 3 stemmen verkreeg (de namen der commissieleden, die voor motto *Oeicvaar* stemden, zijn mij bekend), terwijl op het ontwerp motto *Anna* 2 stemmen werden uitgebracht; aangezien nu de commissie uit 5 leden bestond, zoo heeft het ontwerp motto *Oeicvaar* de meerderheid van stemmen verkregen, zijnde 3 van de 5 stemmen en dus is het ontwerp, motto *Oeicvaar*, het gekozen plan en behoort dit ontwerp bekroond te worden. Deze stemming was daardoor wettig omdat zij geschied is, zooals in art. 4 der alg. bep. is aangewezen, waarin staat dat de stukken in handen worden gesteld der Bouwcommissie, die zich zoo noodig twee of drie bouwkundigen assumeert, om de stukken te beoordeelen; uit dit art. blijkt dat als het noodig was, dat dan de commissie bevoegd was, twee of drie bouwkundigen te assumeeren, maar zoo zulks niet het geval was, dat dan de commissie de ingezonden ontwerpen alléén, en dus zonder deskundigen erbij te voegen, kon beoordeelen enz.; aangezien er nu door de commissie tot stemming is overgegaan (uitgelaat de heer S. erbij betrokken was), zoo heeft zij daarmede te kennen gegeven dat het assumeeren van 2 of 3 bouwkundigen niet noodig was; bijgevolg heeft deze stemming plaats gehad geheel overeenkomstig art. 4 en is zij wettig, mitsdien het ontwerp motto *Oeicvaar* het wettig gekozen plan.

Heb ik in mijn brief aan de commissie dd. 12 Dec. ll. niet medegedeeld dat het mij bekend was, dat het door mij ingezonden ontwerp, het wettig gekozen plan is, en er dus in dien brief niet op aangedrongen, dat aan mijn plan het recht zou toegekend worden als bekroond plan en ik slechts eene herkeuring heb aangevraagd, de oorzaak ligt hierin, dat ik het toen ter wille der bescheidenheid verzwegen heb, en dus kon ik toen niet meer vragen dan eene herkeuring; maar nu word ik door de antwoorden der commissie ertoe genoodzaakt, dit mede te deelen, om het onbillijke en het onwettige van de bekroning van het ontwerp motto: *Anna* nog sterker te doen uitkomen; alhoewel het mij aangenamer zou zijn geweest als ik dit niet had behoeven te doen, en de commissie mij recht had laten wedervaren, als ontwerper zijnde van het wettig gekozen plan motto: *Oeicvaar.*

Wat nu de beoordeeling en de uitslag der beoordeeling (nl. de bekroning van motto *Anna*) betreft, nadat de heer S. erin betrokken werd, dit alles heeft nu niets geen waarde en is ongeldig en onwettig en wel om deze eenvoudige reden, dat er te voren reeds een wettige stemming had plaats gehad en er dus een wettig gekozen plan bestond; en dus is een tweede bekroning (nl. die van motto *Anna*) geheel overbodig en onbillijk en niet recht, want eenmaal gekozen zijnde, bleef ontwerp motto *Oeicvaar* gekozen.

Als de commissie bij de beoordeeling 2 of 3 bouwkundigen had willen voegen om te beoordeelen, dan had zij dit moeten doen vóór de eerste en de eenige wettige stemming; dan hadden die deskundigen met de commissie de stukken die ingekomen waren kunnen nagaan en beoordeelen en daarna tot eene stemming moeten overgaan; maar nu heeft de commissie geen bouwkundigen grassumeerd vóór die eerste stemming, dus dit niet noodig geacht en toen vervolgens het ontwerp motto *Oeicvaar* gekozen, geheel en al handelende daarmede in den geest en naar den eisch, vervat in art. 4 der alg. bep.; hieruit volgt dat motto *Oeicvaar* wettig gekozen en het dus een onwettige daad der commissie is, om later die wettige stemming te niet te doen; door het assumeeren van één bouwkundige, handelt zij in strijd met art. 4, terwijl zij daarenboven, door volgens de aanwijzing van den heer S. aan het plan *Anna* de bekroning toe te kennen, een onwettig gekozen plan verkiest boven een wettig gekozen plan.

Aan het einde van het schrijven aan het Departement wordt de slotsom als volgt geformuleerd:

Na met bescheidenheid dit een en ander onder het oog gebracht te hebben, kom ik tot deze slotsom:

1°. Het ontwerp motto: *Oeicvaar* gekozen zijnde volgens art. 4 der alg. bep. van het programma der prijsvraag in eene wettige vergadering der commissie, met meerderheid van stemmen (drie van de vijf stemmen) is het wettig gekozen plan der commissie; mitsdien is de daarop gevolgde verkiezing en bekroning van het ontwerp motto: *Anna* onwettig.

2°. Voorts is ook daarom de bekroning onwettig van het ontwerp motto: *Anna*, omdat zij (al had er te voren geen stemming op wettige wijze en de daaruit voortvloeiende wettige verkiezing van het ontwerp motto: *Oeicvaar* plaats gehad), verkregen is door onbillijke en onwettige handelingen, en geschied is op eene wijze strijdend tegen art. 4 der alg. bep. en het ontwerp wat plattegrond betreft, tegen de situatieteekening strijdt.

3°. Het ontwerp motto *Oeicvaar*, wettig gekozen zijnde, komt volgens recht en billijkheid de bekroning toe.

Tot u, mijne heeren richt ik nu de vraag: Is de bekroning van het ontwerp motto: *Anna*, recht en billijk geschied?

Eindigt de commissie haar antwoord van 4 Jan. ll. op mijn brief van 12 Dec. ll. met deze woorden, dat zij na overweging van een en ander besloten heeft aan mijn verzoek (a.l. herkeuring) niet te voldoen, ik eindig dezen brief met de verklaring, dat ik alles in het werk zal stellen om recht te verkrijgen voor mij en mijn werk; heb ik eerst gevraagd om herkeuring, nu vraag ik recht! en wel de bekroning van mijn wettig verkozen ontwerp motto: *Oeicvaar!*

Om dit te verkrijgen, wend ik mij daarom tot u mijne heeren, bezield als ik ben van mijn goed recht om uw hooggewaardeerden steun te vragen om mede te werken, dat er recht en billijkheid in dit geval geschiede, verwachtende dat ook uwe leus is: „recht boven al."

Het antwoord luidde:

Alfen, 31 Januari 1894.

Weledele heer!

Namens het bestuur van het departement Alfen—Oudshoorn, heb ik de eer u te berichten dat uw schrijven met bijlagen, ingekomen den 19 Januari ll., ter kennis der leden is gebracht op de vergadering van 26 Januari jl.

De Vergadering was echter van oordeel dat het niet tot de competentie van het departement behoorde eenige beslissing te nemen omtrent den inhoud van dit schrijven.

Het departement had aan de bouwcommissie indertijd opgedragen een plan voor te stellen voor een gebouw, zonder de commissie eenige voorwaarden te stellen hoe zij aan dat plan kwam; zonder eene prijsvraag uit te schrijven had de commissie ook aan haar opdracht kunnen voldoen.

Uw bezwaren tegen de bekroning konden derhalve volgens de

meening der Vergadering niet een onderwerp van discussie uitmaken, maar behoorden alleen bij de bouwcommissie thuis.

Hoogachtend
Uw dw. dr.
(was geteekend) S. v. B. DE BOER.
(*Secretaris.*)

Het antwoord geeft aanleiding tot gewichtige bedenkingen; het Departement verklaart geene beslissing te kunnen nemen, daar het indertijd aan de commissie opdroeg het ontwerp voor een gebouw in gereedheid te brengen, zonder daarbij eenige voorwaarden te stellen. Het Departement schijnt alzoo de macht te ontbreken om recht te doen geschieden, nu de commissie op zulk een zonderlinge wijze van de verkregen volmacht gebruik heeft gemaakt. De vraag, of deze handeling strekken kan tot nut van 't algemeen, zal ik buiten beschouwing laten.

In het antwoord wordt verder gezegd „zonder een prijsvraag uit te schrijven had de commissie ook aan hare opdracht kunnen voldoen", maar ik moet in herinnering brengen, dat mijnerzijds niet geprotesteerd werd tegen het uitschrijven van de prijsvraag, maar wel tegen de onbillijke en onwettige handelingen bij de beoordeeling en de bekroning.

Uit de gedane mededeelingen zal het duidelijk zijn, dat ik mij niet opnieuw tot de commissie kon wenden, daar zij zich met ontwijkende antwoorden van de zaak tracht af te maken. Ik voeg hieraan toe dat ik op goede gronden reeds dadelijk de bekroning van mijn ontwerp had kunnen vorderen en dit achterwege liet, deels uit bescheidenheid en ook om de commissie te sparen, die het in hare macht had aan mijne grieven gehoor te verleenen en de zaak tot een goed einde te brengen.

Onder dankbetuiging voor de verleende plaatsruimte.

Uw dw. dienaar
J. Hengeveld Jzn.

Alfen, Maart 1894.

ONTWERP VAN EEN DERTIG BURGERWOONHUIS.

Op deze prijsvraag, uitgeschreven door de afdeeling Leeuwarden van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en waarbij de mededinging zich bepaalt tot bouwkundigen in de provincie Friesland, zijn twee-en-twintig antwoorden ingekomen onder de volgende motto's:

1894 in een vierkant, Lente, Haune, Minor, Ebauche, It is mei sizzen net to dwaen, Trio, Wedstrijd, Figuur twee driehoeken in cirkel, Eendracht, Concurrent, Trio in een hoek vierkant, Figuur driekwart concentrische cirkels, Concours, Oefening baart kunst, de Adelaar, Telegraaf, Figuur drie concentrische cirkels, Smaldoek, Arbeid adelt, Eens, figuur en X.

In den voorgaanden jaargang bladz. 363 werd van deze prijsvraag melding gemaakt.

VEREENIGING ARTI ET INDUSTRIAE TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Zaterdag 10 *Maart* 1894.

De nieuwbenoemde Voorzitter, de heer J. J. van Nieukerken, heette de aanwezigen welkom en deelde mede, dat de 1e-secretaris, de heer Boersma, door ongesteldheid verhinderd was ter vergadering tegenwoordig te zijn.

De Vergadering betuigde instemming met een adres van de Haagsche afdeeling van de „Maatschappij tot bevordering van Bouwkunst", door haar aan den Minister van Koloniën gericht tot het opnemen, in teekening brengen of photographeeren en beschrijven van kunstmonumenten in Ned.-Indië.

Uit de toelichting van het program der nieuwgekozen bestuursleden blijkt dat het in hoofdzaak conform was aan dat van het afgetreden bestuur. Ingrijpende veranderingen werden althans niet voorgesteld; een beroep werd gedaan op de medewerking der leden voor het houden van kunstbeschouwingen.

Na goedkeuring van de rekening en verantwoording en dankzegging aan den penningmeester, werd in zake het tijdschrift der vereeniging, rapport uitgebracht door den heer P. A. Haaxman Jr. en na discussie besloten het bestuur uit te noodigen om binnen den kortst mogelijken tijd een afgerond voorstel ter tafel te brengen en de commissie diligent te verklaren.

Door de welwillende medewerking van den heer W. B. van Liefland was een collectie franje borduurwerken, bestemd voor kerkgebruik en vervaardigd door den heer Jansen te Tilburg, geëxposeerd; de heeren Mijlema te Rotterdam, en Den Hertog alhier hadden daaraan een schoone verzameling photographieën naar beeldhouwwerken toegevoegd, terwijl de heer Pierre Amiabel de vergadering in de gelegenheid stelde kennis te nemen van eenige afbeeldingen van stukadoorwerk voor de woning van den Minister van Buitenlandsche Zaken in het Lange Voorhout alhier.

De werkende leden deden ruime toezegging voor een kunstbeschouwing, in de maand April vanwege de Vereeniging te houden, terwijl door het bestuur in groote trekken een en ander werd medegedeeld omtrent de plannen voor de feestviering bij gelegenheid van het 10-jarig bestaan der Vereeniging.

VEREENIGING BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Vergadering van Vrijdag 9 *Maart* 1894.

Na afloop der vergadering en lezing der notulen, nam de Voorzitter het woord om namens de Vereeniging den heer Struijk een beeldje, voorstellende Architectura, aan te bieden, als een herinnering aan den langen tijd, dien hij als 1e-Secretaris heeft medegewerkt tot den bloei der Vereeniging.

Vervolgens gaf hij het woord aan den heer A. Spoon, die een lezing hield over de decoratieve kunst. Bij het voortdurend getwist, zeide spreker, op welke sport der algemeene kunstleden elke kunst een plaats zal vinden, vrees ik dat er ten slotte geen enkele sport meer zal overblijven voor de decoratieve kunst. Hoe dikwijls gebruikt men het woord decoratief niet synoniem met oppervlakkig, quasi-artistiek, ja zelfs overtollig! En hoe hinderlijk is niet die overtolligheid der decoratie; slechts dan, wanneer de decoratie ondergeschikt is aan het geheel en daarmede een harmonisch geheel vormt, er onafscheidelijk van is, mag zij aanspraak maken op werkelijk schoon.

Elke kunst kan decoratief zijn, zoodra haar scheppingen bestemd zijn om deel uit te maken van een esthetisch geheel en zij dus onderworpen wordt aan de eischen, welke de bestemming van dat geheel stelt.

Dikwijls is 't moeilijk te beoordeelen of scheppingen van beeldhouw- of schilderkunst behooren tot hoogere of tot decoratieve kunst. Gemakkelijker is dit met kunstnijverheidsproducten, welke men steeds rekent tot de decoratieve kunst te behooren. Soms zelfs nijverheidsproducten, enkel of gegroepeerd, en natuurproducten. Ook constructieve, bouwkundige vormen, als wenteltrappen, kanteelingen, trappentorens enz. en ingenieurswerken, als hachtige hangende bruggen enz.

Uit de verschillende producten op gebied van bouw- en ingenieurswerken kan men zien, dat niet altijd het constructieve zoo erg behoeft te domineeren, maar dat de artistieke waarheid in alles steeds het meest en het duurzaamst zal aantrekken.

Bij alle onbeschaafde volken ziet men steeds den lust om het practische door décor te veredelen. Naarmate van karakter, godsdienst, zeden, klimaat, natuur en landaard zijn de uitingen verschillend.

Nu eens ziet men dezen lust gesnit, als bij de Egyptenaren, in conventioneele voorstellingen van mensch, dier of plant, of als bij de oorlogzuchtige Assyriërs en Babyloniërs, in de dorpelwachters en krijgsvoorstellingen, dan weer bij de meer prachtlievende Perzen in hachtigen, kleurigen paleizenbouw. De Phoeniciërs, een handelsvolk, namen hier wat en daar wat mede en vormden een vermenging van alles. Zoo spreekt ook bij de Grieken de volksaard; later ook bij de weinig esthetisch ontwikkelde Romeinen.

Een groote reactie bracht het Christendom teweeg in de decoratieve kunst.

In 't Oosten nog in de Byzantijnsche kunststatige pracht, in 't Westen zuiver pieuze voorstellingen, terwijl in 't Noorden wegens gebrek aan materialen alles eenvoudig wordt en Noorsche invloeden zich doen gelden.

Uit al deze richtingen ontstaat langzamerhand de Gothische kunst. Uit dit alles blijkt genoegzaam de groote invloed, welke volkskarakter, land en godsdienst hebben op de decoratieve kunst.

Een gestadige ontwikkeling van techniek en kennis, dwingende tot bewondering en alzoo den smaak opvoedende in het schoone, was zeer bevorderlijk voor de decoratieve kunst. Zoowel de aangeboren smaak, als de smaak, door oefening verkregen, de ontwikkeling van een aangeboren kiem, moeten worden verfrischt door het zien van veel schoons. Wat is schoonheid? Deze vraag hebben reeds verscheiden philosofen getracht te beantwoorden; verscheidene definities zijn gegeven en ieder behoudt zijn eigen opinie. Men kieze dus tot verfrissching meesterwerken, liefst ter plaatse zelf, of anders afgietsels, kopieën, plaatwerken, photographieën enz. Evenwel geen oppervlakkige beschouwing, maar een diep doordringen, een trachten te gevoelen, kan werkelijk nuttig zijn. Veel kopiëeren, veel schetsen uit alle stijlen en perioden, acht spreker hiertoe het beste. Het spreekt van zelf, dat men hierdoor niet leert scheppen, doch dat dit slechts een middel is om den smaak te scherpen en te onderhouden. Gebrek aan stijlkennis zal [g]ewoonlijk iets, wel nieuws, maar zeker ook kinder-

lijks en onbeduidends doen ontstaan. Een groote kennis en dientengevolge smaak en ruime blik zullen het persoonlijke veeleer bevorderen dan schaden.

Vervolgens ging spreker de eischen na, waaraan een goede compositie dient te voldoen. Allereerst éénheid, een juiste verdeeling in hoofd- en ondergeschikte partijen, groote domineerende vlakken en lijnen, zoodat het geheel duidelijk en gemakkelijk is te overzien.

Men zorge vooral ook, dat het practische niet worde uit het oog verloren, zooals bijv. bij stoelen, meubelen, traphalusters enz. met uitstekende lijsten of versieringen, hinderlijk in het gebruik.

Het decor zij steeds in overeenstemming met het karakter van het geheel.

Aan een plafond of wand of vloer late men de karakteristieke decors uitkomen op de sprekende plaatsen, zonder veel bijzaken, zooals bijv. op de Pompejaansche wanden, de Grieksche vazen, de Byzantijnsche fresco's en mozaïeken, waar de figuren zonder hulpmiddelen zijn aangebracht, als consoles, koorden, linten enz., en waar tevens de figuren zóór klein zijn ten opzichte van het te decoreeren vlak, zoodat het onversierde vlak domineert.

Verder eischt elk materiaal een bijzondere wijze van bewerking, en dientengevolge een eigen soort van vormmotieven, daarvoor geschikt.

En zelfs ook het handwerk dient uit te komen; zoo bijv. make men in gesneden eiken paneelen vormen, geschikt voor eikenhout en neme den beitelstoek van den artist niet weg door schuurpapier. Zoo kunnen bijv. marmeren albast fijner gedetailleerd zijn dan zachtere steen, terwijl men hardere steensoorten, als graniet, porfier e. a., meer massief houdt. Zoo heeft ieder materiaal bepaalde eigenschappen, waarnaar men zich dient te richten.

Na nog gesproken te hebben over surrogaten en imitatiën, welke spreker alleen wenscht te zien gebruikt bij gebouwen van tijdelijken aard, daar waar geen misleiding is bedoeld en daar, waar zij slechts aan een vluchtige beschouwing zijn onderworpen, behandelde spr. nog de verschillende wijzen van toepassing. De eerste wijze is geheel naturalistisch, de tweede is eveneens naturalistisch, doch meer in 't karakter van een te versieren vlak, z.l. zonder wijkenden fond. De 3e wijze geeft alleen de karaktertypen weer in vorm of kleur, zoo conventioneel mogelijk.

Vooral in de laatste wijze van toepassing zien we, aldus eindigde spreker zijn rede, verschillende stroomingen van groot belang, wel-is-waar nog tastende, zoekende naar iets nieuws, 't zij meer of minder, in een duistere, moeilijk te ontraadselen symboliek, of wel in het naturalisme. Het zijn alle in elk geval symptomen van een algemeenen, levendigen lust in het zoeken, najagen van iets karakteristieks, nieuws, persoonlijks en wat tot doel heeft het schoone te betrachten.

Dit streven zien wij bij alle kunsten, en niet het minst bij haar, die zoo'n bescheiden plaats op den kunstladder inneemt, de decoratieve kunst.

De heer Spoon had den warmen dank van de Vergadering, bij monde van den Voorzitter, ondersteund door een daverend applaus, in ontvangst te nemen voor zijne hoogst interessante lezing.

Vervolgens deelde het Bestuur mede, dat de prijsvraag dit jaar zal bestaan in het ontwerp voor een vereenigingsgebouw; het programma zal binnenkort verschijnen.

Met algemeene stemmen werd daarna de heer J. de Winter aangenomen als lid der Vereeniging.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Haarlem en Omstreken.

Vergadering van Maandag 26 Februari 1894.

De heer P. Kleiweg Dyserinck opende de vergadering, dankte de leden en zijne medebestuurders voor den steun tijdens zijn voorzitterschap van hen ondervonden, deelde mede dat het hem spijt te moeten aftreden juist nu de leden door hun trouwe opkomst de vergaderingen aan belangrijkheid doen winnen en beloofde, zooveel in zijn vermogen is, de belangen der Afdeeling te blijven behartigen. Hij wenschte de Afdeeling geluk met hare z. i. goede keuze en hoopte dat zij onder het voorzitterschap van den heer Leijh voortdurend in bloei moge toenemen.

De heer Leijh wijdde, bij het innemen van de stoel van den voorzitter, een woord van lof en dank aan zijn voorganger en riep den steun en de medewerking in van de leden om de Afdeeling zooveel mogelijk aan haar doel en streven te doen beantwoorden.

Aan de orde kwam een schrijven van het Bestuur van het departement „Haarlem" van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering van Nijverheid met begeleidende concept-statuten en huishoudelijk reglement voor den te Haarlem op te richten Arbeidsraad.

Punt 1 van dit schrijven, strekkende om uit te maken of de Afdeeling aan den Arbeidsraad zal medewerken, werd op voorstel van den Voorzitter bevestigend beantwoord.

De concept-statuten werden goedgekeurd, nadat eenige opmerkingen en vragen door de heeren Geijl en Van den Ban waren beantwoord. Bij de behandeling van het huishoudelijk reglement werd erop gewezen dat de toezending van gedrukte exemplaren dringend noodig is om de zaak naar eisch te bespreken. De vorige afgevaardigden werden bij acclamatie herbenoemd en op voorstel van den penningmeester werd eene bijdrage van 10 tot 15 gulden voor kosten van oprichting aan den Arbeidsraad toegestaan.

Het antwoord op vraag VI „Wat leert de ondervinding omtrent de zoogenaamde parquets-tapis?" werd bij monde van den heer Reijnders uitgebracht en na bespreking en toelichting goedgekeurd en overgenomen. De subsidie à f 20 aan de Ambachtsschool werd na eenige discussie voor dit jaar toegestaan.

Van de gelegenheid, door den Voorzitter aangeboden om met 20 tot 25 leden een bezoek te brengen aan de gebouwen en inrichtingen der Maatschappij Electra te Amsterdam, zal door alle ter vergadering tegenwoordige leden gebruik worden gemaakt: op voorstel van den heer Rijnierse zal daartoe ook aan de overige leden van de Afdeeling eene uitnoodiging worden gezonden.

De Vrijdagavond ter vergadering gebrachte antwoorden op de door de Maatschappij uitgeschreven prijsvragen, werden daarna ter bezichtiging gesteld om vervolgens over te gaan tot de door den heer Kleiweg Dyserinck aangeboden kunstbeschouwing.

Met een woord van dank aan den heer Dyserinck sloot de voorzitter de vergadering.

Afdeeling Amsterdam.

Vergadering van Vrijdag 9 Maart 1894.

Na opening van de vergadering en lezing van de notulen, werd door den Voorzitter medegedeeld, dat de heer A. Vosmaer, directeur van de Haagsche Plateelbakkerij „Rozenburg", in de volgende maand eene lezing zal houden voor de leden van de afdeeling en hunne dames.

In verband met den gewijzigden vorm van het Bouwkundig Weekblad, waarvoor de Voorzitter nogmaals den steun vroeg van alle leden, zal door het Bestuur wederom eene commissie van drie leden worden benoemd, voor het opmeten en in teekening brengen van merkwaardige oude bestaande gebouwen.

Hierna volgde de mededeeling, dat de commissie tot vermindering van de werkloosheid in de bouwvakken te Amsterdam, die in het vorige jaar werd opgericht en waarin 2 leden en 1 bestuurslid, de heer J. N. Landré, van de Afdeeling zitting hebben, voorloopig nog niet zal worden ontbonden.

Door de Vergadering werd goedgekeurd dat de onkosten, door deze commissie gemaakt, gelijkelijk gedragen zullen worden door de Afdeeling, Amstels Bouwkring en de twee te Amsterdam gevestigde Aannemersvereenigingen. Tot nieuwe leden van de afdeeling werden aangenomen de heeren A. C. Bleijs, bouwmeester en P. van Doorn Wzn.

De heer C. T. J. Louis Rieber verkreeg alsnu het woord om eene lezing te houden over: „de oudste bouwkundige nalatenschap van af de Eburones tot de Renaissance in Zuid-Limburg."

Spreker begon met een geschiedkundig overzicht te geven van Zuid-Limburg vóór de komst van de Romeinen, om vervolgens meer in bijzonderheden te treden over deze landstreek tijdens de Romeinsche nederzettingen. De Romeinen bouwden een brug over de Maas in de groote heerbaan, die zij van Tongeren naar Keulen aanlegden. Maastricht dankt haar ontstaan aan deze brug en werd door de Romeinen verder voorzien van grachten, wallen en palissaden en schijnt reeds vroeg een belangrijke plaats geweest te zijn, getuige de vele gevonden overblijfselen van Romeinsche bouwwerken, in mergelsteen opgetrokken, en vele huishoudelijke voorwerpen. Vele Romeinsche bouwwerken zullen echter vernietigd zijn door de Noormannen, die in het land tusschen Maastricht, Luik en Tongeren niets spaarden en in 881 en 882 Maastricht verwoestten.

De Romeinen werden op het einde der Ve eeuw uit deze streken geheel verdreven door de Franken.

Hierna behandelde spreker meer bepaald de geschiedenis van de belangrijkste bouwwerken van Maastricht, als: de St.-Servatiuskerk, een van onze merkwaardigste monumenten, de Onze-Lieve-Vrouwekerk, de Recollettenkerk, de St.-Janskerk, de Dominicaner-kerk en verder het Ding-huis en het Stadhuis, om daarna te spreken over de vestingwerken, welke bij de ontmanteling der stad zijn gesloopt en waarvan slechts enkele stukken behouden zijn gebleven.

Nadat in het kort nog het oude stadje Valkenburg en de ruïnen van het kasteel der Heeren van Valkenburg behandeld waren, eindigde spreker deze hoogst interessante bijdrage, die door een groot aantal platen van gevonden oudheden, teekeningen en photographieën van gebouwen en poorten was opgeluisterd.

Met een hartelijk woord van dank aan den spreker en luid applaus van de Vergadering, sloot de Voorzitter deze bijeenkomst.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

1003ste gewone vergadering op Woensdag 14 Maart 1894.

Na opening der vergadering en lezing der notulen wordt de heer Wiggers als lid der lokaalcommissie gekozen en de heer H. van Oordt als gewoon lid geïnstalleerd, waarna de heer Paul J. de Jongh het woord verkrijgt tot het inleiden van eene door hem voor te stellen motie. Spreker begon met eene aanhaling uit Garnier's A travers les Ages, betreffende het feit, dat de geringschatting, welke de bouwkunst ondergaat, ook in andere tijden voorkwam. Zeer zeker troost het ons wanneer wij van tijd tot tijd waardeering ondervinden, onze kunst als kunst hooren noemen, boven alle andere kunstvakken geplaatst zien; wat geeft het ons echter of dat door enkelen wordt begrepen, of, in tegenstelling van Dr. Ritters meening dat bouwkunst de laagste der kunsten is, in Walter Crane's werk de bouwkunst boven aan wordt geplaatst. Wat geven echter deze opmerkingen als een onverschillig publiek ze niet voelt of begrijpt. De publieke meening mag ons niet on-

verschillig zijn; wij kunnen niet zeggen: „Publiek, ik veracht u, met groote innigheid", want wij leven te midden van het publiek, en dit moet onderscheid weten te maken tusschen den architect-beunhaas en den architect-artist. Hiertoe zijn tentoonstellingen en beschouwingen van deskundigen noodig in dagbladen, daar vakbladen niet onder het oog van het groote publiek komen. En hoe wordt nu deze taak door de redacties der dagbladen opgevat; bouwkunstcritieken worden over het algemeen daarin geleverd door hen, die verslag geven van allerlei straatrelletjes of door andere onbevoegden. Hierbij herinnert spreker aan een paar artikelen, onlangs in De Telegraaf en Het Nieuws van den Dag voorkomende, resp. van de heeren Mol en Hessing, over de onlangs gehouden tentoonstelling van A. et A. Met het oog op een en ander stelde de heer De Jongh de volgende motie voor:

„Het Genootschap A. et A. te Amsterdam, vertegenwoordigd door zijne leden op de verg. van 14 Maart 1894:

„van oordeel, dat tot de taak van de pers ook behoort het juist inlichten van het publiek in zake verschillende kunstvakken, en dat het op zijn weg ligt om door deugdelijke voorlichting de belangstelling van het publiek in zake bouwkunst op te wekken;

„gelet op de weinig serieuze wijze, waarop veelal in de dagbladpers onderwerpen, de bouwkunst betreffende, behandeld worden;

„spreekt de wenschelijkheid uit, dat in het vervolg de redactiën der verschillende dagbladen het geven van beschouwingen en critieken in zake bouwkunst mogen opdragen aan onpartijdige, in alle opzichten bevoegde personen."

De heer Mol gaf hierop een verdediging van zijne houding, terwijl hij beweerde dat er persoonlijk tegen hem geageerd was en men pogingen had gedaan hem op het bureau van den heer Cuijpers te doen ontslaan, hetgeen niet gelukt was. In de meeste gevallen kon men niet uitmaken wie bevoegd en wie onbevoegd is, terwijl een onderteekend stuk geheel voor de verantwoording van den schrijver en niet van de redactie blijft. Deze verdediging was vooraf opgesteld in de meening dat de motie direct tegen de beide artikelen was gesteld.

Hoewel de motie een algemeene strekking had, ontstond een uitgebreid debat, waarbij onophoudelijk persoonlijke questiën op den voorgrond traden, waarbij o. a. de heeren Lauweriks en De Bazel protesteerden tegen de beschuldiging, dat zij directen invloed op de artikelen uitgeoefend, ja die zelfs gedicteerd hadden. De heer De Jongh hield staande, dat dit de meening van vele leden was geweest, doch volstrekt geen genootschapsmeening, waarop de heer Kromhout zeide, dat men meer bedoelde een onbewust persoonlijken invloed, dien zij uitgeoefend hadden, daar allen op hetzelfde bureau werkzaam te zijn.

De heeren Ingenohl, Leliman en v. d. Sluys Veer spraken nu allen in verzoenenden geest, waarbij voorgesteld werd de motie in te trekken en gewoon een verzoek aan den Journalistenkring te richten. Ten slotte werd de motie in stemming gebracht, nadat de Vergadering en vervolgens de heer De Jongh verklaard hadden overtuigd te zijn dat geen invloed was uitgeoefend.

Met 14 tegen 12 stemmen, 3 blanco, werd de motie verworpen, waarna besloten werd op de voorgestelde wijze aan den Nederl. Journalistenkring een verzoek te richten.

Als onderwerpen der uit te schrijven prijsvragen werden gekozen een badinrichting, een jachthuis en een raam met gebrand glas.

De drukbezochte vergadering werd hierna onder dankzegging gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

Utrecht. Voor het in Juni a. s. te houden examen voor technisch ambtenaar bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen zijn als commissieleden benoemd de heeren S. E. Haagsma, chef der 2e afdeeling te Utrecht, als voorzitter; I. Franco, adjunct-ingenieur 1e klasse te Zwolle, als lid, en P. C. J. Laumans, adjunct-ingenieur 1e klasse te Utrecht, als secretaris.

Delft. Het heeft Dinsdag jl. den heer P. Tetar van Elven leeraar in het handteekenen aan de voormalige Koninklijke Akademie, thans aan de Polytechnische School te Delft, niet ontbroken aan bewijzen van belangstelling bij de herdenking van zijn 40-jarige ambtsvervulling. Bij afwezigheid van den hoogleeraar-directeur, die door ongesteldheid verhinderd was, bood prof. Henket hem namens oud- en tegenwoordige docenten en den bibliothecaris der Polytechnische School een tweetal prachtwerken aan, „die Meisterwerke des Rijksmuseums zu Amsterdam", van Bredius, en „Rembrandt", van Michel. Namens het studentencorps werd den jubilaris vereerd „Les Dessins du Louvre" met een album, bevattende de namen der gevers. Zeer bewogen dankte de jubilaris voor deze huldebetuigingen.

Zutphen. De vanwege het departement der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen georganiseerde tentoonstelling van voorwerpen, door ambachtslieden in hunnen vrijen tijd vervaardigd, werd Woensdag door den burgemeester als eerevoorzitter geopend, die daarbij melding maakte van de ontvangst van eene geldelijke bijdrage ad f 75 van H. M. de Koningin en van een zilveren medaille van H. M. de Koningin-Regentes.

De inzendingen, door het niet mededingen van Ned. Mettray minder in aantal dan vóór 5 jaar, overtreffen in het algemeen de toen ingezondene in waarde en hoedanigheid.

Breda. De Gemeenteraad verleende eene gratificatie van f 1000 aan den gemeente-architect Lamers voor de vele en gewichtige diensten aan de zaak der drinkwaterleiding verleend.

— Het Amsterdamsch Israëls-comité heeft Leenhoff opgedragen een beeld van Jozef Israëls te maken voor het Rijksmuseum. Het zal den meester voorstellen gezeten, palet en penseel in de handen, op halve natuurlijke grootte, en in brons worden uitgevoerd. Israëls heeft reeds eenmaal geposeerd.

— Dat men in België iets overheeft voor de restauratie van monumenten, en dat niet alleen 's lands regeering, maar ook het provinciaal- en gemeentelijk bestuur daarbij samenwerken, blijkt wederom. Eerlang zal de herstelling ter hand genomen worden van de kerk van Notre-Dame du Sablon (O. L. Vrouw van het Zavel), het welbekende monument aan de Rue de la Régence te Brussel. Deze restauratie is geraamd op niet minder dan fr. 1,400,000 (ongeveer 7 ton); het rijk zal daarvan de helft of fr. 700,000 betalen, de stad Brussel fr. 500,000 en de provincie Brabant fr. 200,000. De bijdragen van stad en provincie zullen over 10 jaren verdeeld worden.

Provinciale Staten van Gelderland, die zich onlangs onttrokken aan alle medewerking met het Rijk en de Gemeente ter zake van de restauratie der Groote Kerk te Arnhem, kunnen zich daaraan spiegelen.

— Dezer dagen verscheen aflevering 12 van het „Handboek voor den Meubelmaker". Zij bevat het vervolg van hoofdstuk VIII, de overige kastmeubelen; en wel schrijftafels, schrijftafels voor bureau's enz., de lessenaarkast, de secretaire, het bureau, de waschtafel, de toilettafel, de nachttafel, het nachtkastje, de toonbanken, de binnenbetimmering van een winkel.

PERSONALIA.

— Door den Minister van Waterstaat zijn de heeren A. Sliedrecht en M. J. C. van Eyck voorloopig gecontinueerd in hunne betrekking van buitengewoon opzichter bij de werken tot verlegging van den Maasmond en de heer H. H. Poederbach bij de haven- en sluiswerken te IJmuiden.

— Aan den adjunct-chef der 4e afdeeling bij de exploitatie der Staatsspoorwegen op Java, C. J. Vermeijs, en den opzichter 2e kl. bij het mijnwezen C. H. Kloppenburg is een tweejarig verlof verleend.

— Bij beschikking van den Minister van Binnenl. Zaken zijn bij de werken voor het bacteriologisch laboratorium te Delft benoemd: tot tijdelijk opzichter, H. van Hillen, thans te Utrecht, en tot tijdelijk teekenaar L. C. Dumont, bouwkundig ingenieur te Delft.

— De Raad van commissarissen der Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen heeft, met ingang van 1 April, benoemd tot ingenieur in algemeenen dienst bij den dienst van weg en werken, den heer A. P. M. Kapteyn, met bepaling dat hij tevens als afdeelingschef optreedt.

MARTIN & Co.,
Achter Oosteinde 2 – 4, bij het Paleis voor Volksvlijt.
AMSTERDAM. (2)
Groothandel in Bouwstoffen.
Eenig adres van TERRA COTTA en CEMENTSTEENEN BOUW-ORNAMENTEN en TUINSIERADEN, ook volgens teekeningen. (3)

J. H. VOSKUIL,
7 Paleisstraat, Amsterdam.
SPECIALITEIT IN TEEKEN-BEHOEFTEN VOOR HET BOUWVAK.
PASSERDOOZEN.

AANBESTEDING.
BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente Arnhem, zullen **Zaterdag 31 Maart 1894**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize aanbesteden:
Bestek No. 19.
De levering van 230 M³. Basaltslag voor wegen.
Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het bureau Gemeentewerken in de Kadestraat; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet tegen betaling van f 0.50 verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Weekblad „De Opmerker".

ALGEMEENE VERGADERING van AANDEELHOUDERS der **Maatschappij tot Exploitatie van „DE OPMERKER"**, op ***Donderdag 29 Maart 1894***, des namiddags te **twee** uren, in het lokaal *DILIGENTIA*, in het Voorhout te *'s-Gravenhage*, tot behandeling van de volgende punten:

1o. Balans met toelichting en verslag van Commissarissen, benevens *Winst- en Verliesrekening* over het afgeloopen boekjaar.

2o. Benoeming van een Commissaris tot voorziening in de vacature, ontstaan door de periodieke aftreding van den heer J. H. LELIMAN te *Amsterdam*.

HET BESTUUR.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op ***Maandag den 19n Maart 1894***, des namiddags ten 2 ure (locale tijd) aan het bureau van den Sectie-Ingenieur der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen te Rotterdam, station Delftsche Poort van:

BESTEK D.

wegens het uitvoeren van herstellingen en vernieuwingen aan Remmingwerken, bruggedekken, gebouwen, kunstwerken, enz. gelegen in den spoorweg van Rotterdam—Roosendaal, Moerdijk—Breda en Lage Zwaluwe—'s Hertogenbosch in 17 perceelen.

EN

BESTEK E.

wegens het uitvoeren van verfwerken aan gebouwen, bruggen, afsluitingen, enz. gelegen in den spoorweg van Rotterdam—Roosendaal, Moerdijk—Breda en Lage Zwaluwe—'s Hertogenbosch in 11 perceelen.

Aanwijzing zal geschieden:

Op 6 Maart station Rotterdam D.P. des voormiddags ten 10 ure, locale tijd.

Op 7 Maart station Dordrecht des voormiddags ten 10 ure, locale tijd.

Op 8 Maart station Lage Zwaluwe des voormiddags ten 9.30 u., locale tijd.

Op 9 Maart station Zevenbergen des voormiddags 10 ure, locale tijd.

Op 10 Maart station Geertruidenberg des voormiddags ten 10.30, locale tijd.

Op 12 Maart station Waalwijk des voormiddags ten 11 ure, locale tijd.

Exemplaren van de bestekken zijn op franco aanvraag verkrijgbaar aan het bureau van den Sectie-Ingenieur voornoemd, den Hoofdopzichter P. LEITH te Rotterdam en de opzichters W. GELENS te Dordrecht, J. MULDER Jr. te Lage Zwaluwe, Th. A. BOSCH te Zevenbergen, C. H. v. NAHUIJS te Geertruidenberg, en G. A. v. VEGGEL te Vlijmen, tegen betaling van **ƒ 0.50** per stuk.

Ministerie van Justitie.

Openbare Aanbesteding.

Op **Zaterdag 31 Maart 1894**, des namiddags ten 2 ure, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie te *'s Gravenhage*, in het openbaar, bij enkele inschrijving worden **aanbesteed:**

Het bouwen van cellen bij de Strafgevangenis te 's-Hertogenbosch en daarmede in verband staande werken in dat gesticht.

Raming ƒ 42360.—

Het bestek No. 37 met 3 bestekteekeningen, detailteekeningen en modellen ligt ter kennisname in de Strafgevangenis te *'s Hertogenbosch*.

Aanwijzing zal worden gehouden op het bouwterrein op Zaterdag 24 Maart 1894, des middags ten 12 ure.

Inlichtingen zijn te bekomen bij den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen, Departement van Justitie te 's-Gravenhage.

Het bestek met de daarbij behoorende bestekteekeningen is van af 16 Maart 1894, op aanvrage, tegen betaling van ƒ 1.60 franco verkrijgbaar bij de GEBROEDERS VAN CLEEF, Boekhandelaars, *Spui No. 28a*, te *'s-Gravenhage*.

's-Gravenhage, 12 Maart 1894.

De Minister van Justitie,
Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal,
P. J. VAN BEIJMA.

AANBESTEDING.

Op **Woensdag 28 Maart 1894** te **3** ure zal in het *Café de Roode Leeuw* op den VIJGENDAM te AMSTERDAM, door de Maatschappij **„ELECTRA"** worden aanbesteed:

Het bouwen van eene DUBBELE WONING bij de FABRIEK aan den HAARLEMMERWEG te SLOTEN met bijlevering van alle materialen en arbeidsloonen.

Het bestek is ad **ƒ 0.60** per exemplaar te verkrijgen ter stoomdrukkerij van ROELOFFZEN en HÜBNER, *N.-Z. Voorburgwal* te AMSTERDAM.

Inlichtingen geven de architecten A. L. VAN GENDT en J. G. VAN GENDT A.Lzn.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op ***Dinsdag*** den **3***den* ***April 1894***, des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

BESTEK No. 652.

Het maken der grond-, spoor- en diverse werken voor de uitbreiding van het stationsemplacement VLISSINGEN (Haven) en de opheffing van het lokaalstation Vlissingen (Stad). Begrooting ƒ 37,600.—

De besteding geschiedt volgens § 48 van het bestek.

Het bestek ligt van den 12den Maart 1894 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. VAN DER KUN te *Breda* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **ƒ 2.50.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 24sten Maart 1894, ten 12 uren middag *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 8sten Maart 1894.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **2n April 1894**, des namiddags ten half twee uur **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed volgens bestek No. 577:

Het vergrooten van de locomotievenloods met bijbehoorende werken op het stationsemplacement APELDOORN.

Begrooting ƒ 6900.—

Het bestek is tegen betaling van **75** cts. verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Drooglak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op franco aanvraag met toezending van het bedrag in postwissel of postzegels (aan aanvragen zonder bijvoeging van het bedrag wordt geen gevolg gegeven) aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.

Aanwijzing geschiedt als in het bestek wordt vermeld.

De Raad van Administratie,
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

Ter drukkerij der Vennoots. „Het Vaderland"

ONTWERP VOOR EEN VOLKSBADHUIS TE S'GRAVENHAGE.

SCHAAL.

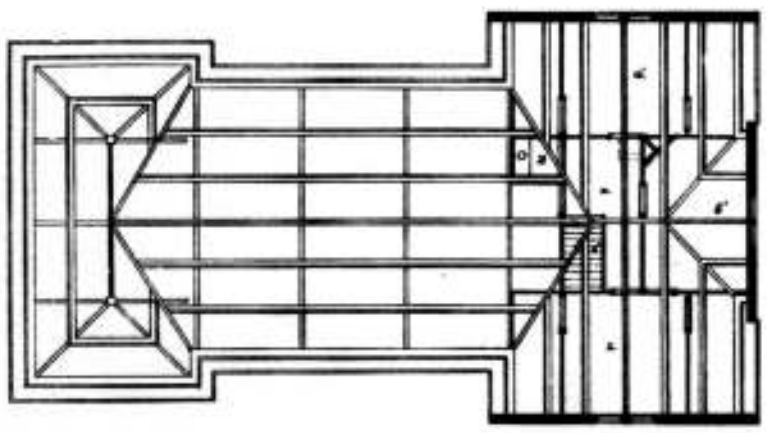

KAPGROND.

ACHTERGEVEL.

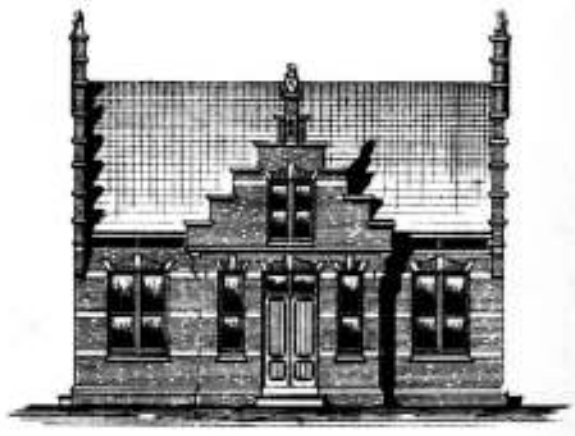

VOORGEVEL.

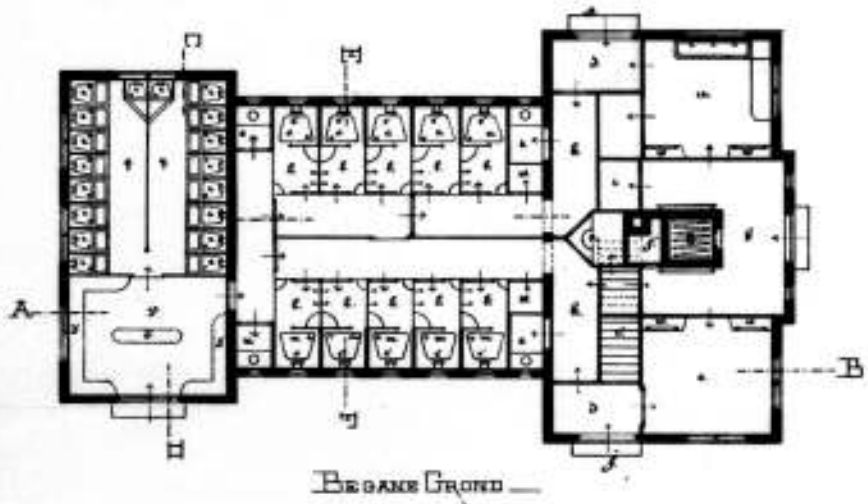

BEGANE GROND.

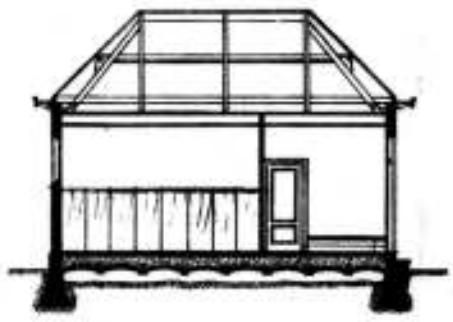

DOORSNEDE CD.

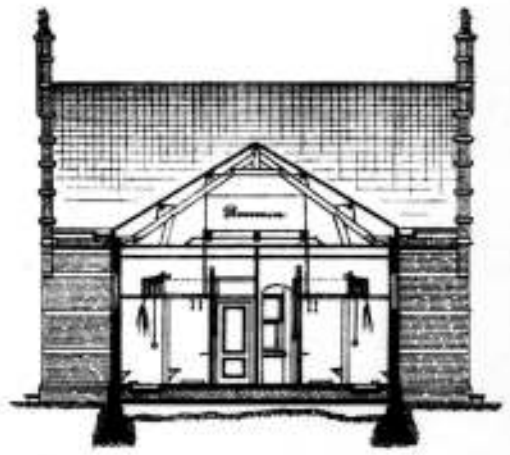

DOORSNEDE EF.

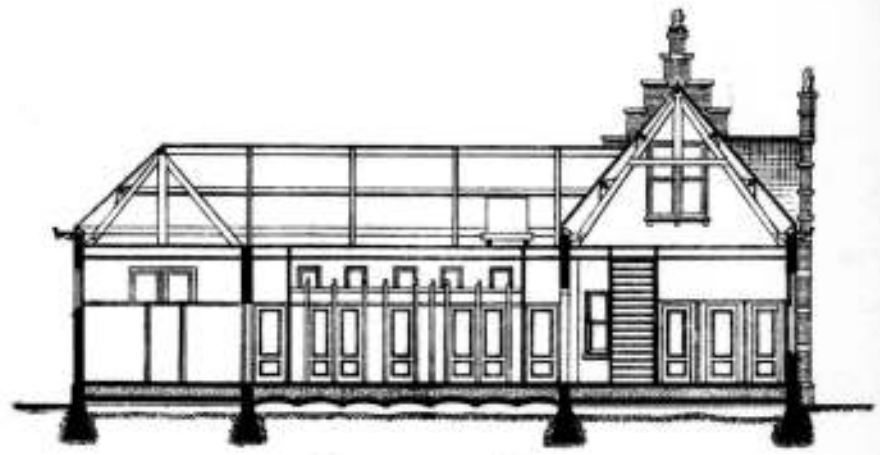

DOORSNEDE AB.

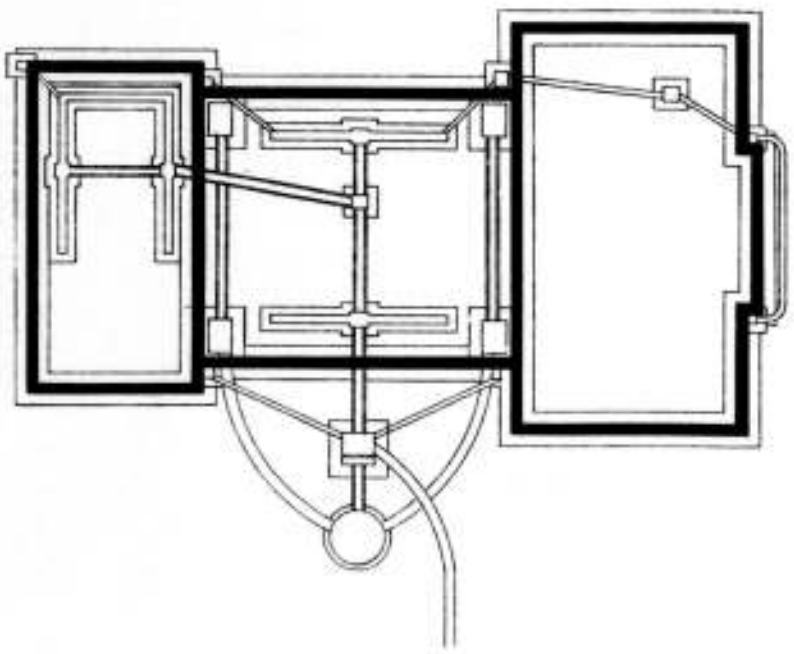

FUNDEERING EN RIOOLEERING.

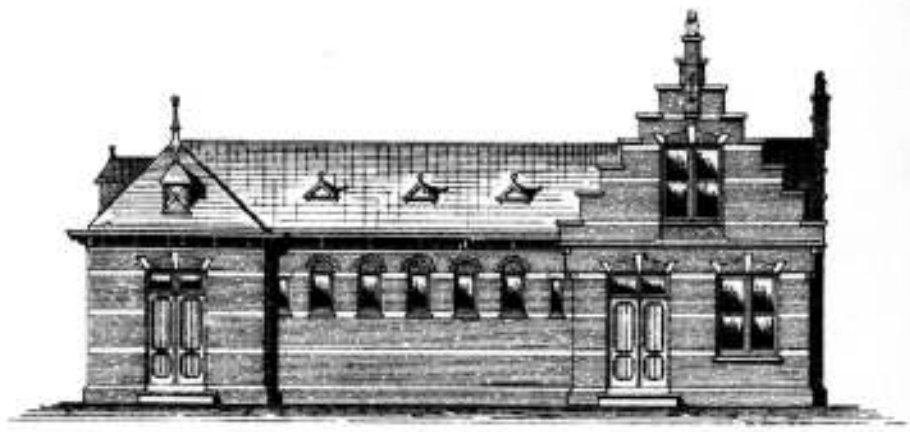

ZIJGEVEL.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Ontwerp voor een Volksbadhuis te s'Gravenhage.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Ontwerp voor een Volksbadhuis te s'Gravenhage

Schematische Voorstelling van een Reservoir met Afsluiters voor Douchebaden.

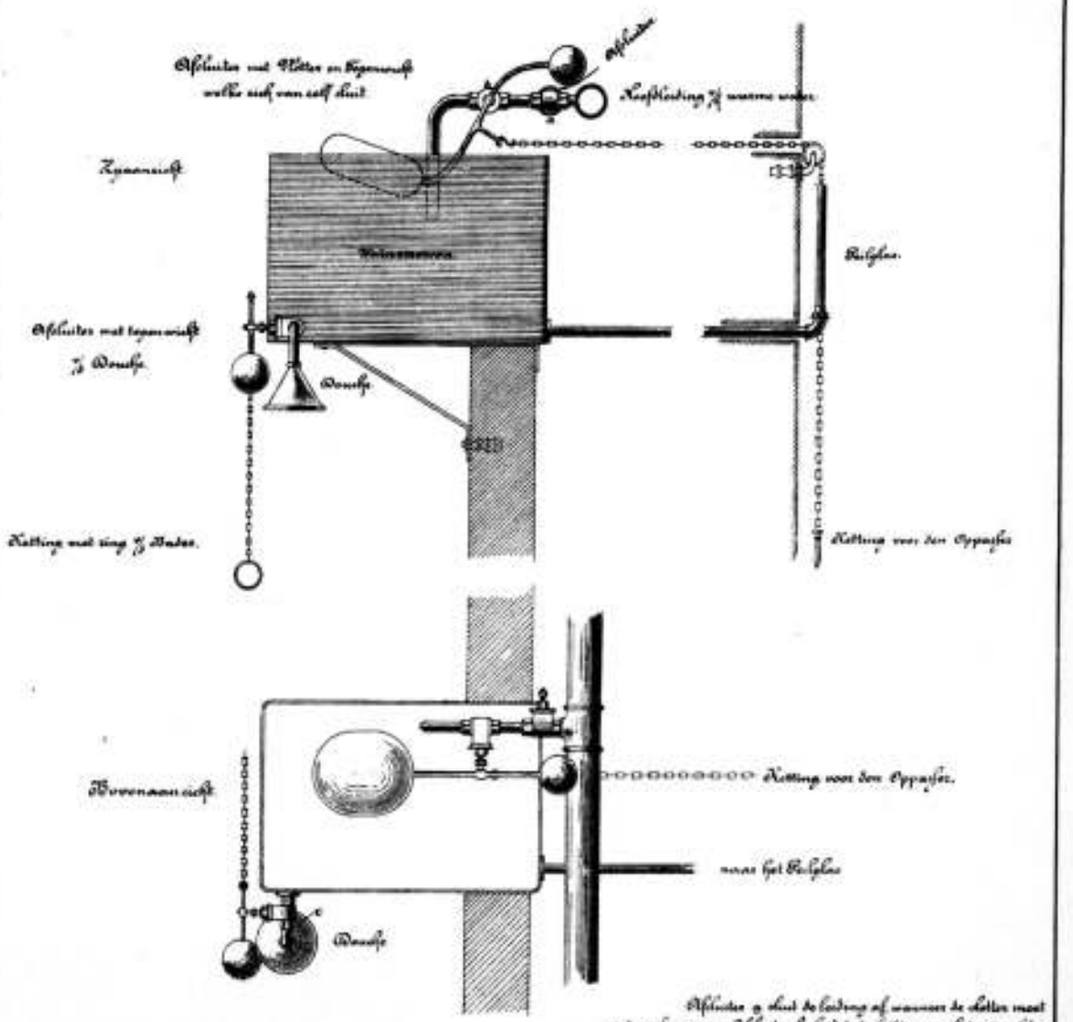

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

DE OPMERKER
BOUWKUNDIG WEEKBLAD

29ste JAARGANG. — N°12 — ZATERDAG, 24 Maart 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . f 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nummer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel f 0.20, en f 0.10 voor het bewijsnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NUMMERS met of zonder plaat . . . . f 0.15

VOLKS- EN SCHOOLBAD
TE
's-GRAVENHAGE.

(Met 3 platen VIII, IX en X.)

In de maand Mei van het jaar 1889 kwamen, ten huize van Dr. W. P. Ruijsch, de heeren C. J. E. Graaf van Bijlandt, Mr. G. A. P. Bax en J. Simons bijeen, ten einde de oprichting te bespreken van een volks- en schoolbad te 's-Gravenhage en zulks naar aanleiding van eene brochure getiteld: „Over Volks- en Schoolbaden" en eene statistiek der warmwater-badinrichtingen in Nederland, van Dr. W. Francken, badarts te Scheveningen.

Aan hen dus de eer, dat 's-Gravenhage een volks- en schoolbad bezit, dat voorziet in een langgevoelde behoefte.

Het zou te veel ruimte vergen en minder ter zake doen, om in bijzonderheden te treden omtrent de verschillende eigenaardige bezwaren, of de moeilijkheden te schetsen, waarmede voornoemde heeren te kampen hadden, nadat zij als bestuur geconstitueerd waren. Alleen moet hier worden geconstateerd, dat dit bestuur uitgebreid is geworden met de heeren Dr. H. J. Dompierre de Chaufepié, Mr. A. E. Goekoop en schrijver dezes.

Daarbij wil ik dankbaar herdenken den steun, overeenkomstig het preadvies van Burgemeester en Wethouders, door den Gemeenteraad van 's-Gravenhage op 31 December 1889 aan de inmiddels geconstitueerde vereeniging „het Volksbad" verleend, door haar eene jaarlijksche subsidie van f 300 toe te kennen. Bovendien schonken verschillende vermogende stadgenooten haar hulp, maar in het bijzonder gaven de belangstelling en de steun van H. K. H. de Groothertogin van Saksen Weimar den stoot aan de totstandkoming van deze zoo hoogst belangrijke, en voor de volksgezondheid zoo nuttige en gewenschte inrichting.

De indeeling van het gebouw wordt door drie teekeningen verduidelijkt; op die van de plattegronden komen onderstaande letters tot aanduiding der verschillende lokalen voor:

a. Waschhuis.
b. Ketelhuis.
c. Linnenkamer.
d. Vestibule.
e. Kassa.
f. Ingang voor mannen of jongens.
g. Ingang voor vrouwen of meisjes.
h. Plaats voor den ketel.
i. Droogkamer.
k. Corridor.
l. Kleedkamer.
m. Badcellen voor mannen.
n. „ „ vrouwen.
o. „ „ „ , doch ook voor mannen.
p. Kleedkamer en schoolbaden voor meisjes en jongens.
q. Schoolbadhuis.
r. Badcellen voor meisjes en jongens.
s. Privé voor mannen.
t. Privé voor vrouwen en personeel.
u. „ „ jongens.
v. „ „ meisjes.
w. Kast.
x. Portaal.
jj. Privé.
z. Huiskamer.
a' Slaapkamer.
b' Keuken.
c' Trap.
d' Zitbanken.
e' Waschbakken.
f' Droogkamertje.

Allereerst wensch ik erop te wijzen, dat bij de inrichting van zulke badhuizen vooral op het toezicht

en de toegangen moet gelet worden, opdat personen van verschillend geslacht en leeftijd daarvan vrij, doch geheel afgescheiden van elkander, gebruik kunnen maken.

Vandaar dat er vier ingangen zijn geprojecteerd, waarvan de eene dient voor de mannen of jongens, de andere voor de vrouwen of meisjes; een derde voor de kinderen en de vierde voor den concierge of badmeester en diens echtgenoote.

Voor toezicht en contrôle op alle badcellen en gangen, is de kassa zoodanig geplaatst, dat men van daar alles kan bezien en een wakend oog houden.

Deze kassa heeft alleen aan de zijde der mannenafdeeling communicatie met de gangen en eveneens met het ketelhuis, omdat de badmeester den ketel moet stoken en tegelijkertijd de persoon is die de kassa houdt, zeep en handdoek verstrekt, reservoirs en cellen voor de mannenafdeeling en het schoolbad controleert, in één woord de spil is waarop de geheele zaak draait.

Neven het ketelhuis bevindt zich de linnenkamer met kasten en aan de andere zijde, het waschlokaal of het heiligdom der badvrouw. Van dat lokaal uit, is er toegang tot de badcellen der vrouwen of meisjes, vanwaar dan ook de badvrouw, zooals men dat pleegt te noemen, de lakens uitgeeft. Voorts is het gebouw verdeeld in twee deelen, waarvan zich aan iedere zijde vijf badcellen bevinden; rechts voor de vrouwen en links voor de mannen.

In den scheidingsmuur tegenover de middel-ste badcel is een schuifdeur aangebracht, die gemeenschap geeft met de badcellen der vrouwenafdeeling. Terzijde van genoemde schuifdeur bevindt zich een tweede glazen deur, dienende om de daarachter gelegen badcellen af te sluiten

Genoemde schuifdeur geeft gelegenheid om, in tijd van drukte, het aantal der mannenbadcellen met drie vrouwencellen te kunnen vermeerderen, daar de ondervinding geleerd heeft, dat er in den regel meer mannen dan vrouwen van het badhuis gebruik maken.

Elke badcel bestaat uit eene goed afgesloten ruimte, waarin men zich kan ontkleeden en van de douchebaden en regbesproeiing kan gebruik maken Op de inrichting van de baden zelf, komen wij later terug.

Aan beide einden der gangen zijn privaten aanwezig; zoowel voor goeden aanvoer van versche lucht als afvoer der dampen en verdere schadelijke luchtdeelen wordt door roosters en Boyle's ventilatoren zorg gedragen.

Het schoolbad heeft, zooals de teekening aangeeft, een afzonderlijken toegang direct van buiten en verbindingsdeuren met de gangen der mannen- en vrouwenafdeeling. Het bestaat uit een kleedlokaal en een 18-tal badcellen, welke ieder afzonderlijk gelegenheid geven tot baden.

De meester of de badmeester is in den regel daarbij tegenwoordig en houdt dus het toezicht. Evenzoo bedient deze de kranen, om naar verkiezing warme, lauwe of koude douches op de kinderen te doen nederdalen.

Het schoolbad kan dus geheel op zichzelf, doch ook van uit het volksbadhuis bediend worden. Nog moet gewezen worden op de woning voor den concierge op de eerste verdieping, eenige bergplaatsen en vooral op de ruime en vrije ligging van het gebouwtje zelf op een terrein, door den heer Mr. A. E. Goekoop kosteloos aan de Vereeniging afgestaan.

De ruime en goede ligging in deze arbeiderswijk maakt het eerstens doeltreffend doch ook doelmatig, omdat de wachtenden in den groenen aanleg kunnen vertoeven en zich verpoozen onder het lommer van het jeugdig geboomte, dat even jong zijnde als het gebouwtje zelf, zich frisch en krachtig ontwikkelt. De perspectiefteekening, door den heer H. van Heeswijk geteekend, geeft daarvan een beeld.

Nu ten slotte een kort woord over de door den ingenieur C. A. Huijgen te Rotterdam ontworpen en geleverde badtoestellen. Deze inrichting is zoo doelmatig en hoogst practisch in het gebruik, dat zij alle aanbeveling verdient en daarop aanspraak maakt door hare eenvoudigheid en soliditeit.

In het kort vermeld is de badinrichting als volgt: Zoowel in het schoolbad als in de badcellen voor mannen en vrouwen worden alleen douches verstrekt, dus geen kuipbaden. Het daarvoor benoodigde water heeft een warmtegraad, welke door den badmeester volgens zijne instructie wordt geregeld door vermenging van koud en warm water in hoeveelheden naar gelang van de gewenschte temperatuur. Het koude water wordt direct aan de stedelijke waterleiding ontnomen; het warme water is eveneens uit de stedelijke waterleiding afkomstig, maar wordt in een reservoir van 2500 liter inhoud, staande in de dakruimte, verwarmd. Deze verwarming geschiedt door middel van een koperen spiraal, liggende in het reservoir, door twee pijpen verbonden aan een tweede spiraal, die in een gemetselden vuurhaard ligt. Deze vuurhaard is op den beganen grond in de as van het gebouw gelegen. Het water, dat in de in het vuur liggende spiraal wordt verwarmd, stijgt door een der bovenbedoelde twee pijpen naar de spiraal in het reservoir, geeft daar warmte af aan het waterleidingwater, waarmede dat reservoir is gevuld, en keert door de 2de pijp naar de spiraal in den vuurhaard terug om opnieuw verwarmd te worden en den kringloop te hernemen.

Een expansievat neemt het water op, dat de twee spiralen en de twee verbindingspijpen wel kunnen bevatten als er niet gestookt wordt, maar niet wanneer er wel gestookt wordt, daar het warme water meer volume inneemt dan het koude.

De stedelijke waterleiding vult het reservoir; de kraan, welke den toevoer regelt, draagt een hefboom met holle koperen drijver. Naarmate het reservoir zich vult, wordt de kraan meer gesloten, omdat de drijver met den waterstand rijst, en omgekeerd. Het reservoir is voorts voorzien van een overlooppijp en van een lage ijzeren schaal, waarin zich het lek- of condensatiewater kan verzamelen, dat eveneens door een pijp wordt afgevoerd. Voor bereiding van het badwater zijn dus twee zaken aanwezig en wel: het koude waterleidingwater en het warme water, in het steeds gevulde reservoir.

Door twee buisleidingen, de eene voor het warme, de andere voor het koude water, stroomt water naar het schoolbad, naar de douchebaden voor vrouwen en naar die voor mannen. In elk dier afdeelingen komen die twee buisleidingen te zamen in een mengtoestel, voorzien van een thermometer en van een kraan voor regeling van den toevoer van het warme, en van een dergelijke voor regeling van den toevoer van het koude water. Door het meer of minder openen van een dier kranen kan de temperatuur van het badwater door den badmeester worden geregeld en die temperatuur is op den thermometer af te lezen.

In het schoolbad stroomt het aldus toebereid water onmiddellijk naar alle douches tegelijk en het hangt van den badmeester of onderwijzer af of hij die douches langer of korter wil doen werken door bovenbedoelde kranen langer of korter geopend te houden.

Elke douche heeft nog een kraan, waarvan de badmeester den sleutel heeft, om die douche buiten werking te stellen, opdat geen 18 douches zouden werken als het getal kinderen, dat baadt, geringer is.

In de badcellen voor vrouwen en voor mannen loopt het als boven beschreven toebereide water in een geëmailleerd-ijzeren reservoir van 20 liter inhoud. De toevoer van het water wordt geregeld op automatische wijze, als boven beschreven voor het groote reservoir op den zolder, n.l. door een kraan met hefboom en koperen drijver. Zijn er 20 liter water in het reservoir aanwezig, dan wordt de toevoerkraan vanzelf gesloten. Een tegenwicht belet verder het weder openen van de kraan, als de badende de 20 liter heeft verbruikt, en slechts de badmeester kan het tegenwicht weder in dien stand brengen, dat het reservoir in de badcel opnieuw wordt gevuld. Op die wijze is het waterverbruik voor elk bad beperkt.

Door het trekken aan een koperen ketting kan de badende de douche doen werken. Boven elke badcel is een peilglas aangebracht, waaraan de badmeester kan zien of het reservoir in die cel is gevuld of niet en tot welke hoogte. Eene eenvoudige verstelbare inrichting buiten elke badcel stelt den badmeester in staat het reservoir opnieuw te vullen.

Aan het slot van de mededeeling bevangt mij de vrees, dat deze bouwkundige litteratuur, ofschoon handelende over een nat onderwerp, door zijn droge en dorre beschrijving een vervelenden indruk bij den lezer zal teweegbrengen. En toch hoop ik erin geslaagd te zijn door deze korte bijdrage de belangstelling in deze zoo uitmuntende volkszaak bij velen te hebben opgewekt.

De vrees, die vele menschen voor het water hebben, moet overwonnen worden; men vindt er nog zoovelen, die bang zijn als het water hooger dan hunne voetzolen komt en is dat geene schande voor Hollanders, die zich den naam van waterrotten verworven hebben?

In dezen tijd, waarin de waterkuur van pastoor Kneipp voorbeelden te over geeft van de heilzame en voortreffelijke geneeswijze, door het water verkregen, verdienen de pogingen van de vereeniging „het Volks- en Schoolbad" te 's-Gravenhage ondersteuning en grootere waardeering bij de volksklasse, waarvoor die stichting werd in het leven geroepen. Die waardeering zal zich het beste uiten door trouw op te komen en gebruik van het bad te maken, veel en nog eens vele malen, waardoor het doel zal bereikt worden. Dat wensch ik.

W. B. van Lieflands,
Architect.

's-Gravenhage, 21 Maart 1894.

DE GESCHIEDENIS VAN DEN GROOTEN EN DEN KLEINEN MAN.

Benijdenswaardig is de man, wien het tegenwoordig vergund is vrijuit zijn meening te kunnen zeggen over zaken en toestanden op het gebied van kunst, van bouwkunst in 't bijzonder, en nu en dan zijn ergernis te mogen luchtgeven over zooveel, dat ergernis wekt, en daartoe geeft de bouwkunst onzer dagen nog maar altijd meer stof, dan tot bewondering en verheffing.

Hoe weinig uitverkorenen evenwel genieten dit voorrecht en hoe velen, bezield met een innige liefde voor hun kunst, en daarin en daardoor levende, zijn gedwongen de dagelijks wederkeerende ergernis te verkroppen en zwijgend aan te zien het onrecht, dat telkens wordt gepleegd, hetzij uit onwetendheid, hetzij tegen beter weten in, om redenen, die niets met kunst te maken hebben.

Hoe zien wij niet telkens onze bouwlieden de wetten van gezond verstand en goeden smaak met voeten treden en daardoor medewerken tot het demoraliseeren van onzen volksgeest, die juist in deze tijden zoo groote behoefte heeft aan ontwikkeling van die twee onmisbare vereischten voor een menschwaardig bestaan.

Nogmaals benijdenswaardig degeen, die zijn meening van de daken kan verkondigen, zonder gevaar voor materieele schade, want dit gevaar is het, dat velen zoo imperatief mogelijk het zwijgen oplegt; een zwijgen, dat het voortwoekeren van het kwaad begunstigt, de bestendiging van mistoestanden in de hand werkt, een gedwongen zwijgen, dat bij menigeen tot verbittering voert en er veelal toe leidt, dat de zaak der kunst op den achtergrond treedt, om plaats te maken voor persoonlijken haat.

Wij zijn er aan gewoon geraakt, dat alle critiek, zelfs de meest objectieve, door dengeen wiens werk erdoor getroffen wordt, doorgaans wordt opgevat als een uitvloeisel van „jalousie de métier" of andere onedele gevoelens.

Men hoort liever aangename onwaarheden, flauwe complimenten, banale loftuitingen, dan een juiste aanmerking of een beleefde terechtwijzing. Zelfs mannen van naam, mannen van wie men zou mogen veronderstellen, dat bij hen de liefde voor de kunst het hoogst stond, zij stellen hun ijdel „ik" toch nog een sportje daarboven en hebben wel bij feestelijke gelegenheden den noodigen voorraad nederigheid bij de hand, om glimlachend den al te overstelpenden lof af te wijzen; doch toon een week later eens aan, dat zij gezondigd hebben in hun werk, dan is die nederigheid met het feestgewaad opgeborgen. Dan is het: „wie vermeet zich daar, mij, den grooten man, aan te tasten; is het op mijn feest niet klaar gebleken, dat ik een groot man ben?"

En dan, wee den kleinen man, die aan de grootheid van den grooten man twijfelt, wee hem dubbel, wanneer hij voor dien twijfel gronden heeft aangevoerd, die niet te weerleggen zijn. Hij kan er zeker van zijn met een machtspreuk te worden afgemaakt en even zeker is het, dat de groote man het onthoudt en bij gelegenheid den kleinen, die slechts waarheid sprak ter wille van de kunst, zijn vermetelheid vergeldt.

En de collega's van den kleinen man schudden het hoofd over zijn onvoorzichtigheid, en zwijgen, denkende: „waarom heeft hij ook zijn mond niet gehouden, hij had gelijk, nu ja, maar wat heeft hij er nu mede gewonnen?" Dat de groote man hem zal tegenwerken, waar hij kan. En sommige van de collega's zullen, schandelijk genoeg, juichen in zijn nederlaag.

Rekent gij bovenstaande beschouwing in het rijk der fantasie tehuis te behooren, lezer, dan kent gij de toestanden niet.

Gij denkt, het moest in kunstkringen anders zijn dan in het gewone leven; het is er niet anders. Ook in de Republiek der kunsten — schoonklinkende naam! — is de vrijheid grootendeels een illusie. Ook daar is de macht in handen van eenige coterieën, welker leden elkander wel vaak niet kunnen uitstaan, maar politiek genoeg zijn om elkander te handhaven. Het zou zeker beter zijn, dat zij goede beginselen van kunst handhaafden; daar wordt werkelijk ook nu en dan wel wat aan gedaan, maar 't schijnt toch wel eenigszins bijzaak te zijn. De hoofdzaak is aan 't roer te blijven, den naam te houden en alles te weren, wat daaraan zou kunnen schaden.

Er zijn ook socialisten in die Republiek, doch deze weten evenmin als in de groote maatschappij eigenlijk precies wat zij willen; zij willen iets anders, iets beters en daarin verdienen zij de sympathie van ieder wien de kunst lief is. Maar wat ziet men gebeuren? De ouderen uit hun kring, mannen van naam, groote mannen worden de, trekken zich langzamerhand terug uit het gewoel der jonge opbruisende krachten, en weinigen van hen hooren later gaarne waarheden, die zij wellicht vroeger zelf met vuur verkondigd hebben.

Dit alles is niet nieuw, het is al meer gezegd en nog meer geklacht zonder het te durven zeggen, en toch, dit mag geen reden zijn, om het niet nog eens te zeggen, om nog eens te wijzen op een kwaad, dat bijna altijd aan een openlijke critiek, een strijd met open vizier, in den weg staat. Hoezeer die ook gewenscht zou zijn in kunstzaken, waar zij toch slechts een edel doel, het belang der kunst, mag hebben, hoezeer men daarbij ook alleen van geoorloofde wapenen gebruik zou maken en alle onedele manoeuvres vermijden, het blijft den strijder veelal geraden zich te dekken met een schild.

Is het wonder, dat de kleine man, die alleen op die wijze den strijd kan volhouden, wel eens misbruik maakt van zijn ondoordringbaar masker en wel eens in verzoeking komt naar een minder edel, een venijnig wapen te grijpen, waar de groote man zijn positie misbruikt.

Maar toch zal hij dit slechts in een onbewaakt oogenblik doen, want hij heeft wel geleerd zijn temperament te beheerschen en desnoods te onderdrukken, en hij zwijgt.

Er was eens een groote man, maar van Gothiek had hij geen verstand; nu, dit is dan ook geen bepaald vereischte; men kan zelfs groot zijn zonder heelemaal eenig begrip van architectuur te hebben.

Wat wilde echter het geval: de kerkvoogdij in een provinciestad zat verlegen om een advies in zake de restauratie van het aan hare zorgen toevertrouwd kerkgebouw, een monument van 13de-eeuwschen aanleg en als zoodanig voor hen, die dergelijke bouwwerken kennen, aantrekkelijk door talrijke merkwaardige en karakteristieke trekken.

Ongelukkigerwijze viel de keuze op den grooten man, die geen verstand van Gothiek had, doch bescheiden genoeg was dit niet vooraf te doen blijken. Hij nam gaarne tegen een billijk honorarium de behandeling van dit zaakje op zich. Helaas, zij liep uit op eene mishandeling, want hij bedierf het eerwaardig monument onherstelbaar.

Er was ook een kleine man, die het eenig monument van zijn vaderstad liefhad; de kerkvoogdij had aan hem niet gedacht; het ging hem aan 't hart: hij had wel verstand van Gothiek en dankte dit voor een deel aan die oude kerk.

Het was hem als werden hem gezonde ledematen afgezet, toen hij de unieke kapiteelen en het fraaie steenhouwwerk, dat men thans beeldhouwwerk zou noemen, zag weghakken, om er afzichtelijke, geverfde houten lijsten voor in plaats te stellen, hij schudde het hoofd toen de witsellaag werd afgekrabd, niet om de warme steenkleur weder te laten zien, maar om een vuilgeel sausje op muren en pijlers te smeren, en toen de oude loodvensters vervangen waren door gegoten-ijzeren ramen met matglas, toen kende hij het oude interieur met zijn vele aantrekkelijkheden niet meer en hij ging heen met een gevoel, alsof hem een oud vriend, waaraan hij veel te danken had, waarvan hij veel geleerd had, was ontvallen.

En van dien dag af haatte hij den grooten man, maar hij zweeg.

ABUIZEN.

In de laatste zitting van den Amsterdamschen Gemeenteraad kwam eene zaak aan de orde, die zeker de aandacht van de bouwkundige wereld zal getrokken hebben. Wij bedoelen het verzoek van een aannemer tot terugbetaling van *f* 16,000 wegens door hem voor een parkaanleg geleverden grond, welke levering noodzakelijk geworden was, omdat de hoogte van het op te vullen terrein in werkelijkheid lager bleek, dan in het bestek was opgegeven. Dit abuis zou aanleiding gegeven hebben, dat eene hoeveelheid aarde, vertegenwoordigende het reeds genoemde bedrag, *meer* moest aangevoerd worden, dan waarop de gegadigden gerekend hadden.

Het ligt niet in onze bedoeling, dit bijzonder geval thans hier nader te bespreken. Niet alleen ontbreken ons daartoe de gegevens, doch wij zouden ook niet gaarne op de uitspraak van den Gemeenteraad, die de zaak aanhield, willen vooruitloopen. Wij zullen er ons dus toe bepalen eenige opmerkingen te maken over abuizen in bestekken in het algemeen.

Evenals alle menschenwerk is ook zelfs het beste bestek onvolmaakt. Met hoeveel zorg degeen, die het ineenzet, ook te werk ga, fouten kunnen niet uitblijven. Het is daarom, dat in schier alle bestekken een bepaling is opgenomen, die ten doel heeft, de aansprakelijkheid van den architect voor die fouten op den aannemer af te wenteln. Billijk kan dit zeker niet geacht worden, want met hoeveel ijver een aannemer zich ook aan het controleeren van een voor hem geheel vreemd bestek moge gezet hebben, het kan toch van hem niet verwacht worden, dat hij in den meestal korten tijd, die daarvoor beschikbaar is, fouten zal opmerken, die aan het oog van den architect, die geheel in het werk thuis is, ontsnapt zijn.

Wanneer men architecten vraagt, waarom zij een dergelijke bepaling noodzakelijk vinden, zal het antwoord in de meeste gevallen zijn: „om van veel last af te wezen." In den regel hebben zij dan het oog op allerlei kleine onnauwkeurigheden, drukfouten enz., waarvan een aannemer dikwijls meent in zijn voordeel partij te kunnen trekken. Is een vergissing in een bestek van ernstigen aard, dan zal een architect, die fatsoenlijk man wil blijven, al zou hij zich daardoor ook misschien de ongenade van zijn patroon op den hals halen, den aannemer daarvoor op de tariefrekening schadeloos stellen. Waren alle bouwpatroons maar voor rede vatbaar, dan zou er van ongenade zelfs geen sprake kunnen zijn, omdat het toch vanzelf duidelijk is, dat, ware het bestek volledig geweest, ook de aanneemsom evenredig verhoogd zou zijn. Laat ons dit met een voorbeeld toelichten. Nemen wij aan, dat in zeker bestek een balklaag vergeten is; hebben de gegadigden dit vóór de besteding niet bemerkt, dan zal de waarde welke die balklaag vertegenwoordigt, de aanneemsom verminderen. Wordt er nu op de tariefrekening voor bijbetaald, dan wordt dus de aanneemsom gebracht op het cijfer dat zij zou gehad hebben, indien de vergissing niet had plaats gevonden.

Wij weten wel dat het niet aan bouwpatroons ontbreekt, die op strenge toepassing van alle bestekbepalingen, hoe onbillijk die ook mogen zijn, aandringen en dat heel wat architecten zwak genoeg zijn om zich tegen dergelijke onzedelijke eischen niet te verzetten. Bedenkt men echter wel, dat de aannemer toch al dikwijls genoeg de lijdende partij is? Wij

gelooven het niet. Nog maar al te zeer heerscht de meening, dat de aannemer is „*taillable et corvéable à merci*"; men vergeet geheel, dat hij niets anders is dan contractant of partij, zoo goed als de besteder of zijn vertegenwoordiger, de architect.

Aannemers moesten eigenlijk niet inschrijven naar werken, in de bestekken waarvan onzedelijke bepalingen als b.v. die, dat de aannemer aansprakelijk is voor de fouten der directie, voorkomen. Wie echter in de aannemerswereld bekend is, weet wel dat het nimmer zoover komen zal. Hoe bezwarend de voorschriften ook mogen wezen, er zijn altijd nog wel gegadigden te vinden. Wordt door de directie dan van de onzedelijke bepalingen gebruik gemaakt, dan schreeuwt de aannemer wel moord en brand, doch hij moet zich ten slotte in het onvermijdelijke schikken, hoe schadelijk dit ook voor zijn beurs moge zijn.

Verbetering in deze kan alleen van de architecten uitgaan. Ieders leuze zij: „*my deeds upon my head*" en niemand vordere meer van aannemers, dat zij zich aansprakelijk stellen voor fouten, die *zij* niet gemaakt hebben. Ieder bestede zoo veel zorg aan zijn bestekken, dat de „abuizen of misslagen" tot een onschadelijk minimum herleid worden. Juiste en nauwkeurige omschrijving, accurate teekeningen zijn een gemak voor directie en aannemer beide. Daarenboven make de architect zijn patroon er intijds op indachtig, dat bij ieder werk een tariefrekening behoort, en dat tegen een dergelijke tariefrekening, indien zij niet meer dan 5% van de aanneemsom bedraagt, geen bedenkingen kunnen bestaan. Komt de rekening dan in, dan behoeft de patroon niet het bekende zure gezicht te zetten. Geen architect behoeft zich voor een tariefrekening te schamen, mits die binnen de bovengenoemde grenzen blijft. Eerst dan voegt hem schaamte, indien hij om zijne (trouwens zeer verschoonbare) fouten te bemantelen, er den aannemer laat inloopen.

PAUWEN.

Een rijk koopman, die te Liverpool zijn fortuin verworven had, F. R. Leyland, bewoonde te Londen, 49 Princes Gate, nabij Hyde Park, dus in het beste deel der stad, een prachtig huis. Hij verzamelde daar kunstwerken, waaronder oud-Italiaansche schilderijen van den eersten rang.

Leyland stierf, en zijne prachtige collectie werd bij Christie verkocht. Het huis bezit evenwel nog een merkwaardigheid, en wel de eetzaal, die door niemand minder dan Whistler, den even talentvollen als zonderlingen kunstenaar beschilderd is. Al de decoratiën in dit vertrek zijn blauw en goud en behalve enkele meubelen vindt men er niets dan prachtig oud-Japansch porseleinwerk, op etagères van verguld hout opgesteld.

Het vertrek was oorspronkelijk behangen met geimiteerd Cordnaansch leder, en het was alleen bij toeval, dat het door Whistler gedecoreerd werd.

De heer Leyland had namelijk eene schilderij van Whistler, verbeeldend een meisje in een Japansch costuum, gekocht en dit doek als schoorsteenstuk in zijn eetzaal opgehangen. Whistler kwam eens kijken en vond dat het rood en goud van het behangsel slecht bij zijn werk paste; hij deed het aanbod, om het geheele vertrek in harmonie met het schoorsteenstuk te brengen.

Hoewel het leder *f* 12000 gekost had, liet de heer Leyland Whistler zijn gang gaan, overtuigd als hij was, dat hij iets unieks zou krijgen.

De schilder toog aan het werk en weldra was niet alleen het Cordnaansche leder, maar ook al het houtwerk in blauw en goud beschilderd, alles met pauwen en pauweveeren. Boven het buffet, tegenover den schoorsteen, is een paneel van 4.80 M. lang, met twee pauwen die vechten. Een van hen is erg gehavend en lijdt blijkbaar de nederlaag; de andere, die overwint, prijkt in al de pracht zijner veeren. Men wil, dat de kunstenaar met dit paneel een bedoeling heeft gehad. De gehavende pauw zou Leyland voorstellen, de andere Whistler zelf. De schilder zou op deze wijze wraak genomen hebben, omdat zijn besteller aan het afdingen was gegaan. Het geval was daarmede geëindigd, dat kunstenaar en patroon, zooals wel eens meer voorkomt, geheel gebrouilleerd raakten.

Het had echter ook zijn tragische zijde. De „architecte d'intérieur" Jekyll, die de kamer oorspronkelijk had ingericht, hoorde van de buitenwacht dat Whistler bezig was zijn werk te overschilderen. Woedend zocht hij den heer Leyland op en deze bracht hem in het vertrek, toen de decoratie voor een groot deel reeds voltooid was. Jekyll's woede bedaarde plotseling en hij ging schijnbaar kalm naar huis. In zijn woning gekomen, liet hij verf en kwasten komen en begon den vloer van zijn slaapkamer in blauw en goud te besmeeren. De arme man was gek geworden en nadat hij eenige weken in een gesticht had doorgebracht, stierf hij.

Eigenaardig was het, dat Jekyll juist degene geweest was, die de Japansche decoratiemanier, welke Whistler gevolgd had, met succes te Londen invoerde. Misschien is het wel juist uit ergernis over het succes van zijn concurrent geweest, dat hij van zinnen raakte.

MANIER VAN CRITISEEREN.
(*Ingezonden.*)

Geachte heer Redacteur.

Met groote instemming en genoegen las ik het artikel „reclame" in uw blad van 17 dezer. Nog onder den indruk dier lezing neem ik kennis van het daaronder volgend artikeltje „uit Amsterdam." Resultaat hiervan, na een oogenblik bezinning door het eigenaardige stortbad: herscheppers van Arti: „geen kunst zin", begrijpen niet wat zij maken; ijzeren balk: „plompbrutaal", hardsteenen ondervanging: „nietig", looden ruitjes: „onzinnig", harsteenen zuilen: „dwaas", het geheel vrij wel: „mismaakt." Daarop volgend lof aan Leliman, tot staving hiervoor een m. i. hier niet toepasselijke bepaling uit een middeneeuwschen „Bauhütten" en als apotheose de passe-partout: „*O Tempora o mores!*" Nu vraag ik: „Wie reimt sich das zusammen?" in verband met bovengenoemd artikel „reclame."

Hoogachtend
K.

In een weekblad als het onze behoeft niet altijd tusschen de daarin opgenomen artikelen verband te bestaan. Bij ons streven, om allerlei meeningen met onpartijdigheid een plaats te geven, kan het wel niet anders of het verband wordt soms gemist.

In dit geval kunnen wij echter niet inzien, dat de tegenstrijdigheid bestaat. Dat in het stukje „uit Amsterdam" voor den heer Leliman reclame gemaakt zou zijn, begrijpt zeker niemand. Die bouwmeester, reeds sedert lang „in ruste", heeft dan ook aan reclame allerminst behoefte.

Dat echter een woord van protest niet achterwege moest blijven, waar kunstenaars, in dit geval schilders, het werk van een kunstgenoot, al is het ook maar een bouwmeester, zonder noodzaak verminken, zal ieder toegeven, die Arti in den laatsten tijd zag.

Red.

ZEEKANAAL NAAR BRUGGE.

Brugge, de oude handelsstad wil haar middeleeuwschen glans opnieuw doen stralen. Eeuwen geleden, in de 13de en 14de eeuw, was zij volgens Merian „das vierthe Contor der Hansche-Stätt". Thans is het getal inwoners tot 47000 geslonken, waarvan bijna het derde deel tot de armen gerekend wordt. De stad ligt ongeveer 13 K.M. van de Noordzee verwijderd. Twee kanalen, noordelijk naar Sluis en zuidwestelijk naar Ostende, brengen wel is waar eene verbinding naar zee tot stand, doch zijn slechts voor schepen van 400, hoogstens 500 ton, bevaarbaar. Het nieuwe kanaal zal volgens een ontwerp van den ingenieur Casse in een rechte lijn naar Heyst gaan, een kleine badplaats tusschen Sluis en Ostende. Hier is de gesteldheid der kust voor de uitmonding het gunstigst. De lengte van het kanaal zou 13 K.M. bedragen. Het zou 22 meter breedte op den bodem, 8 meter diepte en 70 meter breedte op de waterlijn verkrijgen. Voor de glooiïngen wil men taluds maken van 1 op 3. Bij Heyst zou een haven komen met 1000 meter kaailengte en één enkele groote sluis. Een havenkom van gelijke grootte zou het kanaal aan het andere einde bij Brugge begrenzen. De kosten der onderneming worden door Casse op 36 milloen francs geraamd. Hiervan zijn tot nu toe toegezegd door de Belgische Regeering 20 millioen, door de provincie West-Vlaanderen 1.6 millioen en door de stad Brugge 6 millioen francs. Overigens is een plan om Brugge door een kanaal met de zee te verbinden, reeds vroeger, en wel in 1881, gemaakt.

Als middelpunt van verscheidene spoorwegen en kanalen gelooft Brugge slechts een zeekanaal noodig te hebben om de oude glorie terug te winnen. De *Engineer*, waaraan wij deze opgaven gedeeltelijk ontleenen, merkt echter op dat wanneer Vlaanderen en Brugge slechts met behulp van eene zoo groote Rijkssubsidie bij machte zijn, de onderneming te doen slagen, het zeer de vraag zal wezen, of zij na de voltooiïng in staat zullen zijn het kanaal goed te exploiteeren. Welk een ander figuur maakt daarentegen Engeland. Wij zien het Manchester zeekanaal pas voltooid, een werk van 162 millioen gulden, dat zijn ontstaan uitsluitend dankt aan de energie der burgers van Manchester en der kooplieden en industriëelen van Lancashire. De Staat heeft aan dat werk geen cent bijgedragen.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Leeuwarden.

Vergadering van 22 *Maart* 1894.

Na 't afdoen van de gewone werkzaamheden en na mededeeling van het Bestuur, dat 22 antwoorden op de in 't vorige jaar uitgeschreven prijsvragen zijn ingekomen, wordt het woord gegeven aan den heer K. L. Faber Jzn., tot het houden van een voordracht over de vóórchristelijke kunst.

In zijn inleidend woord geeft spreker te kennen, dat de kunst even oud is als de taal en even noodig is voor 's menschen zedelijk leven, als het voedsel voor zijn stoffelijk bestaan.

In den vóórhistorischen tijd leefde de mensch nog in den natuurstaat en verschilde hij weinig van de hem omringende dieren, doch hij wist al spoedig zijne wapenen en andere voorwerpen een schoonen vorm te geven en met punten, strepen of dierfiguren te versieren.

Achtereenvolgens behandelde spreker de kunst der Ariërs, Perzen, Etruriërs, Grieken en Romeinen. Een en ander werd door platen toegelicht.

Behalve de teekeningen voor het hiermede afgehandeld onderwerp, waren eenige afbeeldingen van muurbeschilderingen uit kerken in ons land tentoongesteld, waarvan die uit de St.-Bavokerk te Haarlem zeer de aandacht trokken.

Na de pauze werd het woord gegeven aan den heer W. C. de Groot ter bespreking van de plannen van het onder zijn directie in aanbouw zijnde diaconessenhuis alhier. Na eerst over de keuze van het terrein ten opzichte van de ligging te hebben uitgeweid en de eigenaardige eischen te hebben opgesomd, die aan een dergelijk ziekenhuis gesteld worden, werd op meer uitvoerige wijze de indeeling der inrichting, de verwarming en de afwerking der ziekenzalen besproken.

Deze bijdrage werd door de aanwezigen met aandacht gevolgd, waarop de Voorzitter onder dankzegging aan de sprekers en aan de leden voor de trouwe opkomst, de vergadering sloot.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

Men verzoekt ons mede te deelen dat door tusschenkomst van den vertegenwoordiger, den heer H. J. Bosman, te Rotterdam, eene Brusselsche firma een contract gesloten heeft voor de levering van eene belangrijke hoeveelheid portland-cement uit de fabriek van I. C. Johnson & Co., te Gateshead-on-Tyne. Wanneer men in aanmerking neemt dat in België en Frankrijk vele portland-cementfabrieken zijn, waarvan er velen uitstekend fabrikaat leveren, dan mag veilig aangenomen worden dat het portlandcement van Johnson & Co. eene goede reputatie geniet. Van dit cement werd o. a. indertijd meer dan 20.000 ton voor de havenwerken te Havre geleverd.

— Aflevering 3 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

In Memoriam, door Dr. H. van de Stadt. — Oude en nieuwe vliegmachines, door Dr. A. van Hennekeler. — Lastige en schadelijke insecten, door Dr. J. E. Rombouts. — Kunnen parels groeien, door Dr. J. C. Costerus. — Olie op de golven, door Dr. P. M. Heringa. — Benaderings-constructies voor regelmatige veelhoeken, door Dr. N. Quint. — De ontwikkeling der moderne lichttheorie, door Dr. R. G. Rijkens. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Dr. E. F. van de Sande Bakhuijzen. — Correspondentie.

— Aflevering 13 van het *Handboek voor den Meubelmaker* (uitgave van A. W. Sijthoff te Leiden) bevat hoofdstuk IX, ledikanten en wiegen, en het begin van hoofdstuk X, diversen. Dit laatste hoofdstuk zal achtereenvolgens behandelen: klokkasten, fonteinkasten, muziek- en boekenstandaards, piedestals, bloempotstandaards, portefeuillestandaards, schilderezels, kleerenstandaards, handdoekrekken, muziekkessenaars, boekenrekken en wandkastjes, cassetten en kistjes, bloemenbakken, consoles of étagères, gordijngalerijwerk, spiegel- en schilderijlijsten, voetenbankjes, bidstoelen, biljartkeu-rekken, kamerladders en trapstoelen.

PERSONALIA.

— Ingevolge beschikking van den Minister van waterstaat zal met 1 Juli e. k. aan verschillende ingenieurs van 's Rijks waterstaat een andere werkkring worden opgedragen. Van af dien datum zullen dienst doen:

de ingenieur 1ste kl. A. A. Bekaar, als arrondissements ingenieur te Vlissingen;

de ingenieur 1ste kl. A. Keurenaer, als ingenieur in het 2de rivier-arrondissement te Utrecht;

de ingenieur 2de kl. F. Doffegnies, als arrondissements-ingenieur te Assen;

de ingenieur 2de kl. W. K. Behrens, als arrondissements-ingenieur te Hoorn;

de ingenieur 3de kl. J. P. Wijtenhorst, onder de bevelen van den hoofdingenieur voor de rivieren, ten einde te worden toegevoegd aan den ingenieur in het 5de rivierarrondissement ter standplaats 's-Hertogenbosch.

Voorts hebben de volgende mutatiën plaats:

gedetacheerd de ingenieur 2de kl. H. Wortman aan het Departement van Waterstaat;

belast de ingenieur 1ste kl. P. H. Kemper met de werken te IJmuiden en Schellinkwoude;

toegevoegd de ingenieur 2de kl. J. G. Ermerins aan den hoofdingenieur voor den algemeenen dienst van den waterstaat, en

verplaatst de ingenieur 3de kl. G. Rooseboom, van 's-Hertogenbosch naar Andel.

— Ingevolge Kon. besluit wordt de ingenieur der 2e klasse Jhr. H. Rappard, met den 20n April a. s., gedetacheerd aan boord van Hr. Ms. pantserdekschip, Koningin Wilhelmina der Nederlanden.

— Bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken in Ned.-Indië is:

verleend een tweejarig verlof wegens ziekte, aan den adspirant-ingenieur Jhr. P. J. Borel;

overgeplaatst van de res. Pekalongan naar de res. Batavia, de adsp.-ingenieur J. Homan van der Heijde;

toegevoegd aan den chef der 2e waterstaats-afd. voor de opnemingen te Sragi (Pekalongan) de ingenieur 3e kl. E. Ch. Lantzius, en

geplaatst in de res. Tegal, de benoemde opz. 3e kl. A. E. van Heeteren.

— Bij den aanleg der staatsspoorwegen in Ned.-Indië is:

benoemd: tot tijd. onder-opz. 3e kl. en geplaatst bij de lijn Probolinggo—Panaroekan, W. Bok, tijd. teekenaar ter Sumatra's Westkust, en zijn *overgeplaatst:* van de lijn Preanger—Tjilatjap naar de lijn Probolinggo—Panaroekan, de bouwkundige opzichter 2e klasse, H. A. Koopmans; naar de lijn Malang-Blitar, de bouwkundig opz. 2e kl. J. M. van Zeventer; van de lijn Probolinggo-Panaroekan naar de lijn Malang-Blitar de tijdelijke onderopzichter 1e kl. R. W. Burgemeestre en de tijdelijk teekenaar 1e kl. J. Ecker.

— Met ingang van 1 Maart is bij de Maatschappij tot Expl. van Staatsspoorwegen bevorderd tot adjunct-ingenieur 2e kl., ter standplaats Zwolle, de heer R. de Kat, thans adsp.-adj.-ingenieur.

— Door den Minister van waterstaat is de heer L. M. Koorevaar benoemd tot tijdelijk buitengewoon-opzichter bij de verlegging van den Maasmond, en zijn in hunne betrekking tijdelijk gecontinueerd de heer A. Foudraine als buitengewoon opzichter bij bovengenoemde werken en de heer P. van Rhee als buitengewoon opzichter bij den bouw van het post- en telegraafkantoor te Tolen.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Buitengewoon opzichter van het waterschap der „Vijf deelen zeedijken buitendijks", bij den aanleg eener steenglooiing, te Makkum. Salaris f 60 per maand. Adres vóór 28 Maart ter secretarie van het waterschap te Harlingen.

— Ingenieur op een scheepswerf. Zij, die met de vervaardiging van baggermaterieel bekend zijn, genieten de voorkeur. Adres A. F. Smulders, Utrecht.

NAGEKOMEN UITSLAGEN.

Tilburg. 21 Maart: het bouwen van huizen voor de wed. G. Duser. Gegund aan H. Groenen, voor f 2945.

Deventer, 21 Maart: het zink- en loodgieterswerk voor de 4 in aanbouw zijnde paviljoens op het buitengoed „de Brinkgreve." Hoogste inschr. mej. de wed. Sluijter voor f 3365; laagste inschr. G. Vos voor f 3274. Beiden te Deventer.

Finsterwolde. 22 Maart: het afbreken en weder opbouwen eener boerderij, onder beheer van den arch. B. Hommes; ingek. 4 bilj., als: W. Sterenborg, Beerta, f 4480; B. Tuin, Ekamp, f 4195; J. Priet, Beerta, f 4123; H. Blauw en F. Lindeman, Finsterwolde, f 3953. Gegund. Ram, f 4270.

Beverwijk. 22 Maart: het bouwen van een woonhuis op de Boeklanden; ingek. 6 bilj. als: P. Rings, Zandpoort, f 4200; J. Schipper, f 4030; J. Ph. Braun, f 3950; H. W. Duin, f 3825; L. Rennes, f 3780; P. Langendijk, f 3769. Gegund. De overigen te Beverwijk.

Dordrecht. 23 Maart: het bouwen van twee woningen aan den Reeweg, onder Dubbeldam.

Aarde-, metsel-, steenhouw- en stukadoorwerk; ingek. 9 bilj., als: C. Molendijk f 1960; G. Visser, Papendrecht, f 1958; J. J. van Loon f 1941; H. Mostert f 1930; T. de Koning Kzn. f 1889; E. van Balgooijen f 1847; C. Brandt en Zandman f 1837; A. Brand f 1724; B. Groenevelt f 1673.

Loodgieterswerk, ingek. 4 bilj., als: J. H. Woerdenbach f 238.50; Van Uden f 189; A. van Nievervaart f 173; J. Sijfert f 149.

Verf-, glas- en behangwerk: ingek. 3 bilj., als: G. Bassaur f 205; W. Stiegles f 193; H. Zwang f 179.80.

Smidswerk, ingek. 6 bilj., als: B. de Bosson f 0.14½; B. Jonkers f 0.13½; H. Scholenberg f 0.13; A. Mast f 0.12; D. J. van Rijen, f 0.11½; J. Hakstee f 0.09½, per KG. De overigen te Dordrecht.

NAGEKOMEN AANKONDIGINGEN.

ZATERDAG, 31 Maart.

Vlissingen, te 2 uren, door burg. en weth.: het restaureeren van den Gevangentoren aldaar, met bijlevering der noodige bouwstoffen enz. Inl. bij den arch. J. A. Frederiks, te Middelburg. Aanw. 28 Maart, te 11 uren.

WOENSDAG, 4 April.

Zutfen, te 2 uren, door provisoren van het O. en N. gasthuis: de verbouwing van een gedeelte van het voorm. ziekenhuis aan het Baggerоord. Inl. bij den arch. D. Lijsen. Aanw. 27 Maart en 2 April, te 2 uren.

DINSDAG, 10 April.

Burg (Zeel.), te 11 uren, door het bestuur der waterkeering van den cal. Burg- en Westlandpolder, in het gemeentehuis: het herstel, de vernieuwing en het onderhoud tot 30 April 1895, van de aarde-, kram-, rijs- en steenglooiingswerken aan de waterkeering van gen. polder. Aanw. 3 en 6 April, van 10—12 uren.

ADVERTENTIËN.

BOUWTERREIN.

Aan de **Roermondsche straat** en buiten de **Geldersche Poort** te **Venloo** zijn verschillende ***BOUWTERREINEN* TE KOOP.** Adres bij den heer **VAN GASSELT** aldaar.

INGOLIN.

RADICAAL middel tegen **uitslaande, vochtige** en **salpeterachtige** muren en zwammig hout.

Tweejarige garantie wordt gegeven, bij toepassing door een door mij aan te wijzen persoon.

D. FRENI,

Marnixstraat 399,

AMSTERDAM.

Contractant voor NEDERLAND en de KOLONIËN, BELGIË en ENGELAND.

Agent voor **Zuid-Holland**, behalve Rotterdam, **TH. HILLEN, Noordeinde 91, Den Haag.**

Dépôt te Rotterdam: **LAURANS & Co., Zuidblaak 78.**

Agent voor Limburg **B. W. C. EMONS, Neerstraat 161, Roermond.**

GEBROEDERS LANDUIJDT,

Steen-, Pannen- en Tegelfabriekanten,

BOOM (bij Antwerpen.)

HANDEL IN

Binnen- en Buitenlandsche

BOUWMATERIALEN.

Magazijnen: Trekweg. Boerhavestr., **'s-Hage.**

Adres voor Nederland **Trekweg 8** nabij het Holl. Spoorweg-Station *'s-Gravenhage.*

Steeds voorhanden aan de Fabrieken en Magazijnen ruime voorraad **Belgische Steen, Rijn- en Waalvorm.**

PHOTOGRAFIE

RITSCHER EN LANDSMAN.

Anna-Paulownastraat 4 's Gravenhage.

LICHTDRUKKEN

Tot 2 □ Meter groot onverschillig welk formaat van af *f* 0.70 per □ Meter.

Snelste aflevering.

PHOTOGRAFIEËN van Teekeningen, Gebouwen, Machineriën, enz.

LAGE PRIJZEN.

Witte lijnen op blauwen grond. Zwarte of blauwe lijnen op witten grond.

STOOMTIMMER-

HOUTWOL-FABRIEK.

DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.

SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

Lijstenschaverij voor betimmeringen.

Chemische bereide Verf in alle kleuren.

geheel gereed voor het gebruik, duurzaam, gemakkelijk en goedkoop, wordt geleverd door de **Fabriek Kraayenburg.** *RIJSWIJK (Z.H.)*

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **2n April 1894**, des namiddags ten half twee uur **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed volgens bestek No. 577:

Het vergrooten van de locomotievenloods met bijbehoorende werken op het stationsemplacement APELDOORN.

Begrooting *f* 6900.—

Het bestek is tegen betaling van **75** cts. verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op franco aanvraag met toezending van het bedrag in postwissel of postzegels (aan aanvragen zonder bijvoeging van het bedrag wordt geen gevolg gegeven) aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.

Aanwijzing geschiedt als in het bestek wordt vermeld.

De Raad van Administratie,
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

Een Jongmensch

biedt zich aan, om te worden geplaatst als **DAGEL. OPZICHTER** of **TEEKENAAR.** Bewijzen van bekwaamheid staan ten zijnen dienste. Salaris geen vereischte. Reflecteerenden gelieven zich te wenden, onder opgaaf der voorwaarden, met fro. brieven, lett. G no. 90, aan ERVEN B. VAN DER KAMP, Algem. Advertentiekantoor, *Groningen*.

IEMAND, thans op een groot rijkswerk als **TEEKENAAR** werkzaam, zoekt tegen **1 Mei** eene betrekking als

Opzichter-Teekenaar.

De beste getuigen staan ten dienste. Brieven met opgaaf van salaris onder letter **Z** aan de Boekh. VAN GORCUM en COMP. te *Assen*.

Een goed **BOUWK. TEEKENAAR-OPZ.** die nog niet zooveel zelfstandig teekenen kan, vraagt **plaatsing** voor een klein salaris *f* **30** à *f* **40** p. m. Adres lett. EA. bureau *Opmerker*.

Geschäftsgewandter INGENIEUR

oder technisch gebildeter Kaufmann zur Leitung der in Amsterdam mit dem Zwecke der Ausführung von Licht- und Kraftanlagen zu errichtenden Filiale einer ersten Elektricitätfirma gesucht. Kenntnis der holländischen und deutschen Sprache verlangt. Ausführliche Bewerbungen wirklich geeigneter Bewerber mit Angabe der Gehaltsansprüche unter H. X. 6637 an RUDOLF MOSSE, Köln, erbeten.

C. L. SCHWARZ.

Jacob van Lennepstraat 19, Amsterdam.

Groote sorteering van **Engelsche, Duitsche, Belgische** en **Hollandsche VLOER-** en **WANDTEGELS,** tevens van **alle** soorten Binnen- en Buitenlandsche **Bouwartikelen** in concurreerende prijzen.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente ARNHEM, zullen **Zaterdag 31 Maart 1894,** 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize aanbesteden:

Bestek No. 19.

De levering van 230 M³. Basaltslag voor wegen.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het bureau Gemeentewerken in de Kadestraat; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet tegen betaling van *f* 0.50 verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Weekblad

„De Opmerker".

ALGEMEENE VERGADERING van AANDEELHOUDERS der **Maatschappij tot Exploitatie van „DE OPMERKER"**, op ***Donderdag 29 Maart 1894,*** des namiddags te **twee** uren, in het lokaal *DILIGENTIA*, in het Voorhout te *'s-Gravenhage*, tot behandeling van de volgende punten:

1o. Balans met toelichting en verslag van Commissarissen, benevens *Winst- en Verliesrekening* over het afgeloopen boekjaar.

2o. Benoeming van een Commissaris tot voorziening in de vacature, ontstaan door de periodieke aftreding van den heer J. H. LELIMAN te *Amsterdam*.

HET BESTUUR.

P. VAN DER WALLEN & Co.

Schelpkalkfabrikanten,

AMSTERDAM.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op ***Dinsdag*** den **10den *April* 1894,** des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Morrelse Laan te UTRECHT, van:

BESTEK No. 653.

Het maken van grondwerken, het uitbreiden van sporen en wissels, het maken van een losweg, eene standplaats voor rijtuigen, eene goederenloods en eene verhoogde los- en laadplants, benevens eenige daarmede in verband staande werken op het station MAARSSEN.

Begrooting *f* 5050.—

De besteding geschiedt volgens § 66 van het bestek.

Het bestek ligt van den 22sten Maart 1894 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Morrelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te *Utrecht* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **1.00.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 2den April 1894, ten 10 uren voormiddag *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 29sten Maart 1894.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ZAANDIJK* zullen op **Donderdag 12 April 1894,** des namiddags ten 12½ ure, in het openbaar ten gemeentehuize, enkel bij inschrijving aanbesteden:

Het bouwen eener SCHOOL aan het Tuinpad, het maken en stellen van de noodige schoolmeubelen en eenige veranderingen aan het bestaande schoolgebouw aldaar.

De aanwijzing zal plaats hebben op Maandag 2 April, des namiddags te 12½ uur. Bestek en voorwaarden met teekeningen zijn te bekomen tegen betaling van ***f* 2.—.**

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **2n April 1894,** des namiddags ten 1½ ure **(Greenwichtijd),** zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 1e klasse (ingang vestibule) worden aanbesteed, volgens bestek No. 593:

Het UITBREIDEN van de los- en laadplantsen op het stationsemplacement ZAANDAM, met bijbehoorende werken.

Begrooting *f* 6800.

Het bestek is tegen betaling van ***f* 0.75** verkrijgbaar aan het *Centraal Administratiegebouw* der Maatschappij aan het *Droogbak* te AMSTERDAM bij den Portier of, op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag in postwissel of postzegels (aan aanvragen zonder bijvoeging van het bedrag wordt geen gevolg gegeven), aan het Bureau Weg en Werken, kamer **154.**

Aanwijzing geschiedt als in het bestek is vermeld.

De Raad van Administratie,
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *BAARN*, zijn voornemens op **Vrijdag** den **30sten Maart 1894,** des voormiddags **elf** ure ten Gemeentehuize in het openbaar bij enkele inschrijving, aan te besteden:

Het leveren van 60,000 STRAATKLINKERS.

Het bestek en de voorwaarden, zijn van af heden ter Secretarie te *Baarn* ter lezing gelegd, terwijl inlichtingen op franco aanvrage zijn te verkrijgen bij den Gem.-Opziehter S. HOFS.

BAARN, 22 Maart 1894.

De Burgemeester en Wethouders van Baarn:
B. PH. DE BEAUFORT, *Burgemeester.*
BURGGRAAF, *Secretaris.*

Ter drukkerij der Vennoots. „Het Vaderland"

29ste JAARGANG. — N°13 — ZATERDAG, 31 Maart 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nummer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . *f* 0.15

IJZERCONSTRUCTIES.

Onder de vele uitspraken, die tegenwoordig vernomen worden, behoort ook deze, dat het ijzer in de bouwkunst het materiaal der toekomst zal zijn. Velen, die voorloopig tegen deze uitspraak bezwaar hebben, zijn evenwel van meening, dat het toepassen van ijzerconstructies onze bouwmeesters langzamerhand naar den nieuwen stijl zal brengen, waarnaar men zoekende is. Heel wat anderen, en daaronder mannen van fijnen smaak, willen van toepassing van ijzerconstructies alleen dan weten, wanneer zij voor het oog verborgen kunnen worden, of althans zeer ondergeschikt kunnen blijven.

Wij kunnen ons de bezwaren, die vele architecten tegen ijzerconstructies hebben, best begrijpen; ijzer is toch allerminst een monumentaal materiaal. Denken wij ons b.v. eens, dat de Romeinen reeds ijzeren bruggen en overkappingen gemaakt hadden; deze constructies zouden ons dan alleen bekend kunnen zijn uit beschrijvingen, daar zij al lang tot roest vergaan zouden zijn. Ook uit een esthetisch oogpunt kunnen onze moderne ijzerconstructies niet geacht worden bijzonder te voldoen. Al mogen enkele enthousiasten in den Eiffeltoren schoonheid hebben meenen te ontdekken, den meesten beschouwers zal hij niet anders dan als een reusachtig, doelloos steigerwerk zijn voorgekomen, dat het silhouet van Parijs bepaald ontsiert.

Het is evenwel den hedendaagschen bouwmeester niet mogelijk, zich geheel en al aan het gebruiken van ijzerconstructies te onttrekken. Hij behoort het materiaal dan flink onder de oogen te zien en van zijne eigenschappen zooveel mogelijk partij te trekken. Dat dit door alle architecten geschiedt, zal zeker wel niemand willen beweren.

Waar het de toepassing van ijzerconstructies in de bouwkunst geldt, hebben zich reeds sommige tradities gevormd, die wij hier niet onopgemerkt willen voorbijgaan. In de eerste plaats moeten wij dan wijzen op de manier, die in zwang is bij het gebruiken van balkijzer. In de hedendaagsche bouwkunst speelt het balkijzer een groote rol voor afdekking van winkelpuien of openingen in muren, die van geen boog voorzien kunnen worden. Tot voor korten tijd werden deze balken op de een of andere wijze bekleed en dus aan het oog onttrokken. Onder den invloed der redegevende bouwkunstrichting kwamen echter sommige architecten ertoe, dergelijke balken in het gezicht te laten. Zij voelden evenwel best, dat een dergelijke getrokken balk, hoe voldoende en doelmatig overigens om den daarop gestapelden gevel te dragen, toch geen bevredigend effect teweegbracht, wanneer het gebouw gereed was. Zij poogden door het aanbrengen van op de staande flens geklonken rozetjes van gesmeed ijzer een meer behaaglijk effect te verkrijgen, doch zagen zich in hunne verwachtingen teleurgesteld. Toen viel hun in, dat de bij geconstrueerde ijzeren balken gebruikelijke klinkbouten een niet onaardige werking zouden kunnen doen. En zoo lieten zij dan geconstrueerde balken maken, vooral met zwd klinkbouten erin, die dan verguld of op andere wijze duidelijk in het oog vallend gemaakt werden.

Ging nu een ijzerconstructeur langs het werk, dan lachte hij over zooveel krachtsvertoon; de zware kokerbalken, die aan een spoorwegbrug op hun plaats geweest zouden zijn en die hier uit een constructief oogpunt volstrekt niet gecvenredigd waren aan den lichten last die erop rustte, schenen hem even besparelijk als iemand, die naar een voorhamer grijpt om een mug dood te slaan.

En toch, onze vaderlandsche ijzerconstructeurs stappen allerminst licht over hun taak heen. De oud-Hollandsche zwaartillendheid en securiteit zit hun in het bloed, en zij gebruiken zekerheidscoëficienten, waarvoor men in Duitschland of België de schouders ophaalt. Men vergelijke bv. eens de stationsoverkap-

pingen van Amsterdam en Frankfort. Wat massieve zwaarte aan het IJ, wat bevallige lichtheid aan de Main!

Het mag hier nog wel eens gezegd worden, dat de eenige verdienste, die er in een ijzerconstructie zit, deze is, dat met een minimum van materiaal een maximum van nuttig effect bereikt wordt. Een ijzeren bouwwerk, dat te zwaar geconstrueerd is, beleedigt het oog. Alle ornement, dat men er tegen aan zou brengen, kan dit hoofdgebrek niet goedmaken.

Het zachte staal, dat tegenwoordig meer en meer in zwang komt, vervoorlooft nog geringer afmetingen dan bij toepassing van ijzer mogelijk waren; zuinigheid en bevalligheid kunnen dus hand aan hand gaan.

Met dit alles willen wij volstrekt niet beweren, dat het ijzer voor den architect een dankbaar materiaal zou zijn Hij behoort het onzes inziens alleen daar te gebruiken, waar het door geen andere bouwstof zou kunnen vervangen worden, en behoeft het volstrekt niet altijd in het gezicht te laten Wij kunnen in deze heel wat leeren van de Amerikanen, die bij hunne reusachtige gebouwen een overvloedig gebruik van ijzer maken. Zij gebruiken dit materiaal dan echter alleen als geraamte van het gebouw, doch bekleeden het met beton, steen of cementijzer. Practisch als altijd hebben zij bij die bekleeding niet alleen de esthetica op het oog, doch in de eerste en voornaamste plaats veiligheid tegen brand, daar de ondervinding hun geleerd heeft, dat onbekleed ijzer, als in een gebouw brand mocht ontstaan, den geheelen ondergang van het bouwwerk tengevolge heeft Vooral het bekleeden van ijzer met cementbeton, waarvan het systeem-Monier een voorbeeld is, wordt in Amerika veel toegepast, daar dit het ijzer niet slechts tegen vuur maar ook tegen roesten beschermt.

De combinatie van ijzer en cement kan met het volste recht echt modern genoemd worden; men zal daarvan nog veel meer partij kunnen trekken, dan tot dusverre gedaan wordt. Rationalisten *à outrance* mogen beweren, dat het uit den booze is het een materiaal in het andere te verstoppen, zoolang de mensch, de kroon der schepping, nog zijne beenderen binnen in het lichaam heeft, behoeft men zich deze opmerkingen niet al te zeer aan te trekken IJzer, dat niet bedekt is, kan op den duur alleen door de verfkwast tegen ondergang beschermd worden; wie het ijzer wil laten zien, zooals het is, moet zich die verfbedekking laten welgevallen, wil hij niet stevigheid en schoonheid beiden door de roest verloren zien gaan.

VERNIETIGING VAN METAALVLAKKEN DOOR EEN STOOMSTRAAL,

van Dr. Walter te Bazel.

Indien stoom van dichtbij tegen een metaalvlak blaast, oefent hij dezelfde werking uit als de zandblaasmachine, maar minder krachtig, zoodat soms jaren verloopen, alvorens deze werking waargenomen kan worden of de getroffen plaats doorgevreten is.

Ofschoon vele werktuigkundigen met dit feit bekend zijn, komt het toch dikwerf voor, dat bij het slijten, zelfs bij het doorvreten van ketelwanden, eerder aan slecht materiaal, aan gebrekkige samenstelling of aan onachtzame bewaking dan aan de zooeven genoemde omstandigheid wordt gedacht.

Op dit verkeerde spoor geraakte ik bij een ketel met dubbelen bodem, waarvan de binnenvoering van koper was en waarbij de stoomtoevoer op het laagste punt van den gietijzeren mantel was aangebracht De *koperen voering* van 8 mM. dikte, had eenige jaren dienst gedaan; eindelijk door eene nieuwe vervangen, ontstond — bij gelijke stoomspanning en bedrijf — reeds een jaar daarna een gat in den bodem, waarbij de uitstroomende kokende vloeistof een werkman hevige brandwonden toebracht. Volgens de ondervinding, met de eerste voering opgedaan, was aan verslijten niet te denken, want zij had — zooals gezegd is — onder volkomen gelijke omstandigheden gewerkt. Wij namen dus aan, dat zij bij het bodemvlak te dun was uitgedreven en daarterplaatse de vereischte dikte ontbrak.

Voor de volgende voering werd het koper zwaarder genomen en wel ter dikte van 12 mM., waarvan men zich door zorgvuldig nameten overtuigde. Na 14 maanden bleek bij een onderzoek, 't welk intusschen meermalen had plaats gehad, dat het koper nog slechts een paar mM. dikte had. Thans moest naar onze meening de schuld wel bij de stokers liggen, die nu en dan zoutzuur in den ketel gieten, om den neerslag los te maken en dit zuur soms gedurende den nacht daarin laten staan, ja zelfs 't 's morgens mede verhitten.

Met de verwoestende werking van stoom tegen een metaalvlak bekend, werd de stoomtoevoer *zijdelings* aangebracht; 11 maanden later was nu het koper in deze richting met poriën doorboord en de oorzaak dus vrijwel vast te stellen.

Maar waaroon had de ketel dan vroeger zooveel langer standgehouden?

De latere voeringen waren, om ketelruimte te winnen, iets meer verdiept en dus dichter bij den stoominlaat gebracht. Bij dergelijke ketels is de vrije ruimte aan de zijden nog kleiner dan aan den bodem en daardoor heeft het doorvreten nog spoediger plaats. Van deze werking van den stoom was, evenmin als vroeger, iets te bespeuren; nergens vertoonden zich poriën, putten of scheurtjes, maar op het punt, onmiddellijk tegenover den stoomtoevoer, nam de plaatdikte, met een straal van 100 mM., geleidelijk af.

Bij *gietijzer* vertoont zich het euvel anders; hier is het doorvreten gemakkelijker waar te nemen; tegenover den stoominlaat vertoonen zich eerst kleine holten, als ware het een poreus gietstuk. De aangetaste plaats neemt meer en meer in omvang toe en in het midden in dikte af, terwijl de holten oogenschijnlijk steeds dichter naast elkander komen te liggen. Aanvankelijk poriën, nemen zij eindelijk eene grootte van 5 mM. aan

In den bodem van een gegoten-ijzeren ketel, op deze wijze binnen 8 jaren doorboord, vertoonde zich een gat van 30 mM. diam.; daarombeen liep een vrij gladde zoom, omstreeks 20 mM. breed, waarbij de metaaldikte langzamerhand van 4 tot 10 mM. toenam; ook de buitenrand was nog aangetast en met poriën bezaaid, zoodanig, dat om de werkelijk aangegrepen plaats van 80 mM. hier en daar nog enkele holten verstrooid lagen. Op een afstand van 100 mM bedroeg de ijzerdikte 14 mM.

Ook hier werd de stoom onder aangevoerd en daar de doorboorde plaats op het laagste punt van den binnenketel was gelegen, werd de oorzaak aan poreus gietwerk toegeschreven; toch behoeft dit niet altijd het geval te zijn, want:

1°. vertoont dergelijk onbruikbaar geworden metaal, bij het stukslaan direct naast de beschadigde plaats, dikwerf eene volkomen gave doorsnede;

2°. openbaren zich poreuse plaatsen in den gegoten ketelwand al vrij spoedig, als de ketel onder stoom komt;

3°. bij een zijdelingschen stoominlaat treedt dit doorvreten eveneens op en poreuse plaatsen komen in die

richting niet voor, maar alleen onder en boven, al naar de gieting plaats had.

Bij *weldijzer* was ik niet in de gelegenheid deze uitwerking waar te nemen, schrijft Dr. Walter, maar toch zal zij onder gelijke omstandigheden wel op dezelfde wijze optreden.

Bij *hoef* treedt zij veel schielijker op, wat bij de meerdere weekheid van het metaal wel te verwachten is. Ofschoon men bij sommige loodbekleedingen hierop bedacht scheen te zijn, wordt men bij andere waar dit verzuimd werd, door geldelijke offers daaraan maar al te gevoelig herinnerd. Zoo kwam het b.v. bij een groot nieuwbekleed reservoir voor, dat het, spoedig na ingebruikneming, begon te tranen, ofschoon de dichtheid vooraf met water was beproefd. Het lood was 25 mM. dik; iets boven den bodem lagen looden stoombuizen, aan de zijden van twee rijen gaatjes voorzien, welke door dekstrooken overkapt waren. Tengevolge van het omroeren der vloeistof, dat voor de bereiding noodig was, werd een der pijpen iets gedraaid, waardoor de stoomstralen direct tegen de loodbekleeding waren gericht. Juist tegenover deze openingen waren gaatjes van bijna gelijke grootte ontstaan.

De stoom werkte dus in deze gevallen evenals de zandblaasmachine, maar niet zoo sterk, omdat geen scherpe zandkorrels, maar met roest bezwangerde waterdeeltjes het metaal invreten. Indien nu de stoomtoevoer onderaan een ketel met dubbelen bodem is aangebracht, dan worden slib en roest, die altijd in den tusschenwand aanwezig zijn, door den stoom medegevoerd en tegen de overstaande wanden geslingerd, waarna de vaste stoffen opnieuw naar het laagste punt voor den stoomaanvoer neerzinken en den roudloop herhalen.

Bij deze zuiver mechanische werking komt nog eene chemische; gedurende de pauzen of ook tijdens den werktijd, doet de lucht, welke steeds in den stoom aanwezig is, de blank geschuurde metaalvlakte oxydeeren en de gevormde oxydelaag wordt zoowel mechanisch als door oplossing gemakkelijker weggenomen dan de metaaldeeltjes zelve. Daar verder lood bij stoomtemperatuur weeker is dan bij de gewone, zoo is ook de inwerking krachtiger; daarbij komt de neiging tot doordrukken, evenals de onmiddellijke vernietiging der zich vormende bekleeding van een moeilijk oplosbaar zout, dat juist het weerstandbiedend vermogen van lood tegen zuren bevordert en vereischt.

Om het doorvreten van ketelbodems te verhinderen, versterkt men de door den stoom aangegrepen plaatsen door het aansoldeeren van metalen strooken of schijven van 200 mM. diam., of, en beter nog, laat men den stoom parallel aan de wanden binnentreden; direct is dit zelden mogelijk, wel echter indirect. Een aan het einde gesloten omgebogen buis zijdelings van een genoegzaam aantal gaatjes voorzien, zoo ver mogelijk tusschen de wanden doorloopende, is daartoe voldoende. Door dit eenvoudig middel houdt niet alleen de ketel langer stand, maar kunnen, wat van meer belang is, ook onheilen worden voorkomen.

Naschrift. Deze werking op *weldijzer* werd voor eenigen tijd bij een hoogoven in de nabijheid waargenomen. In een stoomleiding, langs den voet van den oven loopende, was onder den beganen grond een lek ontstaan, dat toevallig werd ontdekt. Reeds eenigen tijd moest de stoom tegen de ovenbeveiliging hebben gewerkt, althans de bekleeding was niet alleen doorboord, maar over een groot deel poreus geworden, zoodat eene kostbare reparatie onverwijld noodzakelijk was.

Maar niet alleen op metaal, ook op *slakken*, bij een hoogoven gelegen, had een stoomstraal een eigenaardige werking uitgeoefend. Hoogst fantastisch uitgehold, als een druipsteengrot, waren vastere bestanddeelen met schitterende groene en helderbruine kleurschakeeringen, spiegelblank geslepen.

Deze crustatie, evenals de van tijd tot tijd ontstane stalactieten, uit ijzerdeeltjes in pudelovens gevormd, zijn als zeldzaamheden in een mineralogisch kabinet ten volle een plaatsje waardig. Op verlangen zend ik gaarne een enkel exemplaar *kosteloos* toe

J. L. Ternedzen.

Mülheim a/d. Ruhr, Maart 1894.

LOON EN ARBEIDSDUUR.

Laatstleden Dinsdag, den 27 Maart, werd door het Gemeentebestuur van Amsterdam onder meer aanbesteed: het veranderen van de basculebrug n°. 264 over de Nieuwe Lijnbaansgracht vóór de Muiderpoort in een vaste brug

De volgende aannemers schreven tweeledig in, en wel *A met*, en *B zonder* de bepalingen omtrent loon en arbeidsduur.

Aannemer.	Woonplaats.	A.	B.
P. Boks	Amersfoort	f 5696.—	f 5496.—
Ph. Krieksart	Amsterdam	„ 6200.—	„ 6200.—
C. J. Maks Jzn.	„	„ 6280.—	„ 6100.—
U. H. Elzinga	„	„ 7666.—	„ 7555.—
E. van Brummelen	Nieuweramstel	„ 6765.—	„ 6765.—
J. Faas	Amsterdam	„ 6110.	„ 6110.—
M. Doutekom	„	„ 7000.	„ 6900.—
H. N. Landsaat	„	„ 7780.	„ 7700.—
H. Höfte en J. Gelens	„	„ 6827.	„ 6727.—
P. Schmidt en E. Hermans	„	„ 5800.	„ 5600.—
W. Meijer	„	„ 6840.—	„ 6840.—
G. D. van Doorn	„	„ 6035.—	„ 6035.—
W. de Leur	Sloten	„ 5679.	„ 5800.—
Hilversumsche IJzergieterij en Machinefabr.	Hilversum	„ 5000.—	„ 5000.—
L. de Neef Lzn.	Amsterdam	„ 5400.—	„ 5350.—

Men ziet uit deze opgave, dat de meeningen der aannemers over den invloed van de bepalingen omtrent loon en arbeidsduur weer zeer uiteenloopen. De zwaartillendste meent dat hij *f* 1000 zal moeten rekenen voor extra uitgaven; verscheidene anderen echter rekenen geen extra uitgave hoegenaamd. Telt men beide kolommen op, dan komt als middencijfer van den invloed, door de bepalingen uitgeoefend, nog geen 2%.

De minste inschrijver woont te Hilversum; het is dus te verwachten, dat hij een deel der werkzaamheden daar zal verrichten, wat zeker de controle op de naleving der bepalingen niet zal vergemakkelijken. Voor een werk van zoo geringen omvang toch zal men wel geen opzichter te Hilversum detacheeren. Dat de aannemer geweigerd zou worden, omdat hij buiten de gemeente woont, kunnen wij niet verwachten.

De ervaring zal nu moeten leeren, hoe het mogelijk zal zijn, in gevallen als dit voor strikte nakoming van het door den Raad vastgestelde te waken.

DE MUNSTERKERK TE STRAATSBURG.

Een van de merkwaardigste kerkgebouwen van Duitschland is ongetwijfeld de Munster te Straatsburg. Wie haar niet gezien heeft en er zich een voorstelling van maakt, denkt onwillekeurig aan een bouwwerk als de dom te Keulen. Zij is echter onzes inziens heel wat interessanter, al levert zij niet zulk een compleet geheel op.

Reeds ten tijde van Chlodwig was te Straatsburg

een basiliek gebouwd. Bisschop Werinhar deed dit bouwwerk, dat in het begin der 11e eeuw door den bliksem getroffen werd, afbreken, en eene nieuwe kerk oprichten. Deze tempel werd herhaalde malen door vuur beschadigd; in 1176 woedde een zoo hevige brand binnen zijne muren, dat een algeheele vernieuwing noodzakelijk was. Van het oude gebouw bleef echter de krypta behouden, die, wat haar oostelijk deel betreft, door een tongewelf bedekt was, terwijl het westelijk deel daar toen aangebouwd werd, zooals uit de kruisgewelven te zien is. In het oudste deel van de krypta wisselen zuilen en pijlers, allen zeer eenvoudig van detail, elkander af; het westelijk deel daarentegen heeft rijke laat-Romaansche zuilen met teerlingkapiteelen.

Het koor, dat als halfcirkelvormige nis tegen het kruis der kerk is aangebouwd en het portaal, tegen den oostenlijken wand van den noordelijken kruisbeuk geplaatst (hetwelk vroeger waarschijnlijk ergens anders stond), schijnen uit het begin der 12e eeuw afkomstig. Het koor met de beide kapellen daarnaast en de beide armen van het kruis werden vóór 1240 voltooid en vertoonen, met uitzondering van de reeds genoemde andere gedeelten, den laat-Romaanschen stijl.

Het is interessant om op te merken, hoe men tijdens den bouw de afdekking der kruisramen veranderd heeft. Oorspronkelijk schijnt men het voornemen gehad te hebben, ieder transept met één groot kruisgewelf te overspannen, zooals men nog aan de schalken zien kan. Vermoedelijk durfden de latere bouwmeesters echter het maken van zulke reusachtige gewelven niet aan. Iedere beuk werd daarom door een pijler in vier vakken afgedeeld, die ieder hun eigen kruisgewelf kregen. Ook aan de noord- en zuidzijde van het kruis der kerk was toen natuurlijk een dergelijke pijler onmisbaar, om steun te vinden voor de gewelfribben. De drie noordelijke pijlers zijn zeer eenvoudig; zij hebben alleen een bladkapiteel. De zuidelijke pijler daarentegen is achtkant, heeft acht schalken en is met twaalf beelden versierd. Beneden staan, op korte zuilen, de vier Evangelisten, hooger vier engelen met bazuinen en bovenaan Christus met drie engelen, die de werktuigen der passie dragen. Het kapiteel is reeds min of meer Gothisch en met bloemknoppen versierd.

In de vensters van het transept zijn nog vele merkwaardige overblijfselen van glasschilderkunst uit het laatst der twaalfde en het begin der dertiende eeuw bewaard. Aan de noordzijde Christus in heerlijkheid, de H. Laurens en Johannes de Doper, aan de zuidzijde verscheidene heiligen. Deze glasschilderingen, streng van teekening en min of meer archaïsch opgevat, schijnen voor een deel niet bestemd geweest te zijn voor de vensters, waarin men ze thans ziet.

De gevel van het noordelijk transept is nog geheel Romaansch. Hij heeft maar één portaal, waarvoor in de 15e eeuw de St.-Laurenskapel gebouwd werd. Dat slechts een enkel portaal aanwezig is bewijst duidelijk, dat aanvankelijk het voornemen niet bestaan heeft, het transept in twee beuken te verdeelen. Het zuidelijk transept heeft twee portalen, zoodat dit gemaakt schijnt, toen reeds tot de verdeeling in beuken besloten was. Gothische details worden aan den noordelijken transeptgevel nog niet gevonden. De bekroning met de hoektorentjes behoort blijkbaar niet tot het oorspronkelijk ontwerp en is een bijvoegsel van lateren tijd. Twee zeer eenvoudige vensters, een roosvenster daarboven en een booggalerij zijn de elementen, waaruit de façade bestaat. Het zuidelijk front heeft vier spitsboogvensters en twee roosvensters daarboven, die reeds volkomen Gothisch gedetailleerd zijn.

Het noordelijk portaal bezat eertijds een rijke plastische versiering, die echter door de vernielzucht der revolutiemannen niet gespaard bleef. Het boogveld is nog het beste bewaard; het verbeeldt den dood en de kroning van Maria en is zeer goed uitgevoerd, zoodat het zelfs bij de Fransche werken van dien tijd niet behoeft achter te staan. De lager geplaatste reliefs zijn modern, evenals de figuur van koning Salomo tegen den middenpijler. Van de figuren, tegen de zijwanden van het portaal, zijn er maar twee bewaard; zij verbeelden het Christendom en het Jodendom, onder de gedaante van vrouwen in rijkgeplooide gewaden. Het Christendom draagt een kroon en heeft een miskelk en kruisstaf in de handen; het Jodendom is met een blinddoek en een gebroken staf voorgesteld. Vroeger waren ook twaalf apostelfiguren aanwezig; op een daarvan was een banderol te zien met het opschrift:

Gratia divinae pietatis adesto Savinae

De petra dura per quam sum facta figura,

waaruit dus bleek dat Sabina deze figuur gemaakt had. Later heeft de sage in deze Sabina een dochter van Erwin von Steinbach gezien, hoewel de beelden omstreeks 1200 vervaardigd werden en Erwin pas in 1277 genoemd wordt.

Toen de oostelijke deelen der kerk dus voltooid waren, begon men met het schip. Was reeds aan den zuidelijken kruisbeuk een overgang van het Romaansch naar de Gothiek waar te nemen, het schip met zijn zijbeuken, omstreeks 1250 begonnen, is in zuiveren Gothischen trant gebouwd.

De breedte van het kruis der kerk gaf de breedte van den middenbeuk aan; de zijbeuken kregen de halve diepte van de kruisarmen. Het gewelf van het middenschip werd zoo hoog gemaakt als mogelijk was, zoodat de Romaansche koepel een deel van zijn effect verloor. De pijlers tusschen de beuken werden van schalken met bladkapiteelen voorzien. Onder de vensters van het midden-schip is een triforium aangebracht, dat als een reeks vensters zich voordoet, daar de zijbeuken met zadeldaken zijn afgedekt. De traceeringen zijn zeer eenvoudig en bestaan uit spitsbogen en cirkels. Opmerkelijk is de groote breedte dezer vensters, in verhouding tot hunne hoogte.

Ook hier zijn nog overblijfselen van oude glasschilderkunst aanwezig. Nog geheel Romaansch van karakter, en waarschijnlijk ouder dan het schip zelf, zijn de drie afbeeldingen van keizers in het westelijkste venster van den noorderzijbeuk. Iedere keizer heeft een nimbus om het hoofd, waarin zijn naam staat: Heinricus Rex, Fridericus Rex en Heinricus Babenbergensis. Zij verbeelden dus Frederik Barbarossa, zijn zoon Hendrik VI en Hendrik den heilige. De figuren hebben statige houdingen; de Gothische baldakijns, waaronder zij staan, zijn uit het laatst der 13e eeuw, doch het overige is zeker omstreeks 1200 gemaakt. Frederik Barbarossa heeft, natuurlijk, rood haar en baard; hij draagt een donkergroene tuniek en een goudgelen mantel, met randen van andere kleuren afgezet. De fond is blauw. Zijn zoon is blond en heeft geen baard; hij draagt een groen gewaad, met een rooden mantel. Eigenaardig is het, dat de oogen als afzonderlijke stukken glas in het gezicht gezet zijn; het lood, dat dit glas bijeenhoudt, heeft den vorm van een bril, wat een grappig effect maakt. Daar in de 13e eeuw echter geen brillen bekend waren, konden de glasschilders hier geen aanstoot aan nemen. De reeks van vorstelijke personen werd

in het begin der 14e eeuw voortgezet; men ziet hoe de teekening allengs vrijer wordt, hoewel de goede kleurharmonie nog bewaard wordt. Eenige vensters van den zuiderzijbeuk zijn met tafereelen uit de gewijde geschiedenis gevuld; zij zijn uit den lateren tijd der 14e eeuw afkomstig en maken den indruk van doorschijnende tapijten. Ook eenige 15e-eeuwsche vensters zijn aanwezig; hier zijn de kleuren nog wel goed gekozen, doch de al te ingewikkelde teekening geeft aan het geheel iets onrustigs. Het schip is van zware steunbeeren voorzien, die bijna alle versiering missen; rijker bewerkte fialen zijn daarop geplaatst. De schraagbogen zijn zeer eenvoudig.

In het jaar 1275, op Maria Geboorte (8 September), was het schip naar de kronieken melden, gereed. Op Maria Lichtmis (2 Februari) van het volgende jaar stak bisschop Koenraad von Lichtenberg de eerste spade in den grond voor de torens, die de kerk aan de westzijde zouden volmaken. Een opschrift, dat pas in de vorige eeuw werd weggehakt, vermeldde dat Erwin von Steinbach op St.-Urbaansdag (25 Mei) van het jaar 1277 het werk begonnen was.

Van dezen Erwin is niets bekend. Hij schijnt uit Unterssteinbach afkomstig geweest te zijn en maakte vermoedelijk zijne studiën in Frankrijk. Meer dan 40 jaar leidde hij het werk. Uit de archieven blijkt slechts dat hij op 17 Januari 1318 overleed en dat hij op het kerkhof aan de noordoostzijde van de Kathedraal begraven werd. Zijn grafschrift is daar nog aanwezig.

De torens met het daartusschen besloten hoofdportaal der kerk werden door Erwin geprojecteerd in den geest der Fransche kathedraalfaçades. Drie portalen waren als van zelf aangewezen, om toegang te geven tot middenbeuk en zijbeuken; de steunbeeren der gewelven scheiden deze drie portalen. Boven de zijportalen rijzen de torens op, wier onderste verdieping van een groot spitsboogvenster voorzien is. Boven het middenportaal is een sierlijk roosvenster aangebracht. Tot den rijkdom van het effect wordt zeer veel bijgedragen door de slanke zuiltjes met traceeringen daarboven, die, boven de portalen, voor den eigenlijken gevel geplaatst zijn en die alleen het roosvenster vrijlaten.

De drie portalen zijn met beeldhouwwerk versierd, hetwelk als het ware den kerkbezoeker een kort overzicht van de waarheden des geloofs geeft. In het noordelijk portaal bevat het tympan het begin van het verlossingswerk; de reliëfs daar doen zien hoe Christus geboren werd, hoe de Wijzen uit het Oosten kwamen en hoe Maria en Jozef naar Egypte vloden toen Herodes alle kinderen te Bethlehem vermoorden liet. In den portaalboog zijn engelen aangebracht, in verband met Christus' geboorte; tegen de portaalwanden zijn vrouwefiguren geplaatst, die de deugden voorstellen en die met lansen de ondeugden, als zoovele monsters die onder hunne voeten kronkelen, doorboren. De symbolische beteekenis hiervan is, dat slechts hun de verlossing ten deel valt, die het kwaad, dat in hen is, trachten te dooden.

Het middenste portaal doet de voleindiging van het verlossingswerk aanschouwen. Het tympan toch bevat een reeks van reliëfs, betrekking hebbende op Christus' lijden en zegepraal; zij beginnen met den intocht binnen Jeruzalem en eindigen met de Hemelvaart. Eigenaardig is het, dat het kruis geplaatst is tusschen twee figuren, die het Christendom en het Jodendom voorstellen en dat het als het ware uit het geraamte van Adam oprijst; ook het tafereel, waar Judas door de hel wordt verslonden, terwijl Adam en Eva daaruit te voorschijn komen, is zeer karakteristiek. De wanden van het portaal zijn bezet met de figuren der profeten, die de komst van den Verlosser voorspeld hadden. Tegen den pijler tusschen de beide deuren is Maria, aan wie de kerk werd toegewijd, geplaatst. De bogen prijken met de figuren der evangelisten en kerkvaders, met oud-testamentische voorstellingen, die als toespelingen op de Verlossing kunnen aangemerkt worden, enz. In het portaal is bovenaan het gezicht van God den Vader gebeiteld; lager Maria, als moeder der Barmhartigheid, en Salomo, die de Goddelijke Wijsheid verzinnelijkt.

In het zuidelijk portaal wordt den beschouwer verbeeld hoe Christus weder op aarde zal komen om gericht te houden. Het tympan vertoont het laatste Oordeel; de dooden staan op uit hunne graven op het bazuingeschal der engelen. Hooger worden de goeden van de boozen gescheiden; geheel bovenaan ziet men Christus. Om aan te duiden, dat niemand weet wanneer deze dag des toorns komen zal, zijn tegen de portaalwanden de wijze en dwaze maagden geplaatst. De eersten treden den bruidegom tegemoet; de laatsten worden door den duivel vergezeld.

Zeer veel van dit beeldhouwwerk is van moderne restauraties afkomstig. Het best geconserveerd zijn de groote figuren, tegen de portaalwanden geplaatst; alleen het beeld van Maria is blijkbaar modern. Zeer karakteristiek zijn de figuren der dwaze maagden met den duivel daarbij, die in de gedaante van een edelman uit de 13e eeuw is voorgesteld, en een echt sarcastische gelaatsuitdrukking heeft. Alleen de armen zijn wat erg mager, doch overigens is het beeldhouwwerk zeer goed.

In het jaar 1291 was de gevel reeds een goed eind gevorderd. Het duurde echter tot 1365, eer de beide torens, tot waar de spitsen beginnen moesten, gereed kwamen. Omstreeks dien tijd werd echter het plan gevormd, en ook uitgevoerd, om ook het gedeelte tusschen de torens op te trekken, waardoor de gevel wel een buitengewone hoogte kreeg, doch waardoor tevens Erwin's project geheel bedorven werd. Dit minder gunstig effect springt nog meer in het oog door de niet zeer fraaie details van het 14e-eeuwsche toevoegsel. De gevel eindigde dus in het begin der 15e eeuw in een kolossaal platform, dat 80 M. boven de straat lag. Deze hoogte voldeed den Straatsburgers echter niet; zij droegen daarom Ulrich von Ensingen op, den noordelijken toren verder op te trekken, waarmede hij in 1419, toen hij stierf, reeds flink gevorderd was. Johan Hultz uit Keulen zette den bouw van den toren in 1428 voort, en voltooide hem in 1439. Zijn hoogte bedraagt 142 M., zoodat hij 62 meter hooger is, dan het platform. Eeuwen lang was deze toren de hoogste op aarde en de Straatsburgers waren er niet weinig trotsch op; zij noemden hem het achtste wereldwonder, en werkelijk niet ten onrechte. In onzen tijd zijn wel de torens van den Dom te Keulen voltooid, die 12 M. hooger zijn dan dezen Munstertoren, doch met behulp van de vele werktuigen, waarover de hedendaagsche techniek beschikt, terwijl de 15e-eeuwsche bouwmeesters zich met de gebrekkige hulpmiddelen van die dagen tevreden moesten stellen. Ook maakt de Straatsburger-toren veel meer den indruk van hoog te zijn dan zijne Keulsche broeders. Dit wordt veroorzaakt door de betrekkelijk geringe afmetingen van de eigenlijke torenspits en de recht opgaande lijnen van den toren zelf, die alleen aan het benedendeel door de steunbeeren en hunne fialen eenigszins gebroken worden. Het gedeelte boven het platform is echter zuiver loodrecht. De toren is achtkant in plattegrond; de hoeken die dit achtkant

boven het 14e-eeuwsch gedeelte openlaten, zijn gevuld met vier achtkante traptorens, geheel à jour gewerkt. Deze traptorens eindigen thans plotseling waar de spits begint; het is echter waarschijnlijk dat men oorspronkelijk de bedoeling heeft gehad hen ieder van een afzonderlijke spits te voorzien, wat aan het silhouet van het geheel ten goede zou zijn gekomen. De spits bestaat uit piramidaal opgestapelde kleine torentjes, die de ontwerper vermoedelijk bedoeld had van spitsen te voorzien, welke echter niet werden uitgevoerd.

Het kan niet ontkend worden, dat deze hooge toren, met zijn rijke 15e-eeuwsche details, aan de façade van Erwin von Steinbach uit een esthetisch oogpunt schade doet; indien men den middenbouw had weggelaten en iederen toren van een lagere spits had voorzien, zou het ensemble bevredigender zijn geweest. Had men in de 15e eeuw ook den zuidelijken toren evenhoog als den noordelijken opgetrokken, dan zou de gevel nog minder bij de kerk gepast hebben dan nu.

Een prachtig werkstuk uit den laatsten tijd der Gothiek is de predikstoel, die in 1485 door Hans Hammerer voltooid werd. Hij is geheel van gehouwen steen in de rijkste flamboyantvormen; tal van beeldjes van heiligen zijn er omheen geplaatst. Niet minder rijk is de St.-Laurenskapel, aan de noordzijde van het transept gebouwd en in 1520 voltooid.

De kerk is thans geheel gerestaureerd en van een „stylgerechte" koepel boven het kruis voorzien.

PRIJSVRAGEN.

BEWEGINGSWERKTUIGEN VOOR DE IN AANBOUW ZIJNDE SCHUTSLUIS TE IJMUIDEN.

Ten vervolge op de mededeelingen, voorkomende in de nommers van 17 Juni, 1 Juli en 16 Dec 1893 op de bladz. 193, 209 en 401 van den voorgaanden jaargang, dient dat geen der 13 ingezonden ontwerpen voor de uitvoering in aanmerking komt en dat een viertal antwoorden zijn aangekocht. Het besluit, door den Minister genomen, luidt als volgt:

De Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid,

Gezien zijne aankondiging van 9 Juni 1893 (*Nederlandsche Staatscourant* van 14 Juni 1893) betreffende eene mededinging voor de inzending van ontwerpen voor de bewegingswerktuigen ten dienste der in aanbouw zijnde schutsluis te IJmuiden en de daarbij behoorende hoofdvoorwaarden bij het maken dier ontwerpen in acht te nemen;

Gezien zijne mededeeling in de *Nederlandsche Staatscourant* van 11 Januari 1894, volgens welke de te dier zake te nemen beslissing tot uiterlijk 1 April a. s. werd uitgesteld;

Gelet op de voorstellen der commissie van beoordeeling, bestaande uit: den hoofdingenieur van 's Rijks waterstaat in het 9e district, de hoogleeraren aan de Polytechnische School, Dr. J. A. Snijders C Jzn. en H. A. Ravenek, benevens de ingenieurs van 's Rijks waterstaat A. A. Bekaar en W. K. du Croix;

Overwegende dat geen van de dertien ingezonden ontwerpen in aanmerking komt, om, zooals het daar ligt, te worden uitgevoerd;

Heeft goedgevonden:

te bepalen dat van die ontwerpen door de Regeering worden aangekocht:

van die met hydraulische beweegkracht:

het ontwerp van *C. Hoppe, Maschinenbau-Anstalt* te *Berlijn*, voor twaalfhonderd gulden (*f* 1200);

het ontwerp van *Armstrong, Mitchell en Co.*, te *New-Castle*, voor zevenhonderd gulden (*f* 700);

van die met electrische beweegkracht:

het ontwerp van *Gebroeders Figée*, te *Haarlem*, en *P. H. ter Meulen*, te *Amsterdam*, voor twaalfhonderd gulden (*f* 1200);

het ontwerp van *Siemens* en *Halske*, te *Berlijn*, voor zevenhonderd gulden (*f* 700).

's-Gravenhage, 29 Maart 1894.

De Minister voornoemd,
C. LELY.

NEDERLANDSCHE VEREENIGING VOOR TEEKENONDERWIJS.

De veertiende jaarvergadering werd Dinsdag 27 Maart, onder leiding van den voorzitter des bestuurs, den heer Molkenboer, te Amsterdam gehouden. Deze heette de leden hartelijk welkom en deelde daarna mede, dat slechts één antwoord was ingekomen op de uitgeschreven prijsvraag der Vereeniging, naar afbeeldingen van overblijfselen van Nederlandsche bouwkunst, voor zooverre die nog niet gereproduceerd zijn. Aan dat antwoord: *het doophek in de Luthersche kerk te Zaandam*, werd door de Jury eenstemmig de prijs toegekend. Bij opening van het verzegelde naambriefje bleek vervaardiger te zijn de heer J. v. Reijendam Cz., leeraar aan de Ambachtsschool te Haarlem en aan de Industrieschool te Amsterdam.

Uit het jaarverslag van den secretaris, den heer Lako, bleek o. a. dat de algemeene vergadering te Rotterdam gehouden, niet die gevolgen heeft gehad, welke het bestuur zich daarvan voorstelde. Er traden slecht enkele nieuwe leden toe.

Op het adres aan de regeering betreffende wijziging in het afnemen der eindexamens aan de H. B scholen, voor zoover betreft teekenen, is tot nog toe geen antwoord ontvangen. Het ledental bleef stationair en de aftredende bestuursleden, de heeren H. A. C. Dekker en D. Lako, werden herkozen.

De voorzitter maakte de vergadering opmerkzaam op eenige voorwerpen van decoratieve kunst, in de zaal opgehangen en door leerlingen van den heer P. van Looij te Haarlem vervaardigd.

Amsterdam werd weder als plaats voor de volgende vergadering aangewezen, waarna de leden gezamenlijk een bezoek brachten aan het kon. paleis, waarvoor H. M. de Koningin-Regentes toestemming had verleend.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

1004ste *vergadering, gehouden op Woensdag* 28 *Maart* 1894.

Na lezing der notulen verkrijgt de heer H. P. Berlage het woord tot het houden zijner bijdrage, getiteld: „Bouwkunst en Impressionisme". Spreker gaat vooreerst uitvoerig na wat alzoo aanleiding geeft tot het feit, dat de moderne steden en wijken veel minder schilderachtig zijn dan vroeger en zoekt dit voor een deel in de te snelle uitbreiding en den korten tijd, waarin een bouwwerk moet voltooid zijn. Nauwelijks is men met de fundeering begonnen, of reeds denkt men aan de dakvensters te bestellen, kortom men heeft geen tijd de ingewikkelde details voldoende te bestudeeren; daarom moeten eenvoudige vormen gevonden worden, de tijd en omstandigheden eischen zulks. Verder worden de nieuwe straten geheel recht en rechthoekig op elkaar ontworpen, in tegenstelling met de vroeger zoo schilderachtige bochtige straten. Stoepen, uithouwen, colonnades, luifels enz., juist die onderdeelen, die aanleiding geven tot aardige oplossingen, zijn verboden, de rooilijn is iets waaraan de architect steeds moet denken. Vervolgens ontbreekt gewoonlijk het noodige geld; werden vroeger door een ieder penningen aangebracht voor het stichten van een kathedraal, een raadhuis of eenig ander monument, thans is daarvan niets te bespeuren. Werden vroeger de penningen zuinig bewaard om van een enkel deel van een gebouw iets moois, een kunstwerk te maken, nu wordt het fraais over den geheelen gevel hier en daar aangebracht.

Of een bouwwerk artistiek is, laat den bouwheer menigmaal onverschillig, men kan voldoen aan zijn doel zonder kunst; evenals een pudding zonder saus toch pudding is, is een ijzeren brug niet zoo goed als een monumentale steenen brug. Nu ons dus alles, wat vroeger den bouwmeester gelegenheid gaf schilderachtig te bouwen ontnomen is, is het geen zaak hierover te blijven jammeren. Nu de geheele samenleving bezig is te veranderen, nu we geen tijd hebben ingewikkelde details te maken, moeten we eenvoudige vormen zoeken, impressionistisch worden, een silhouet zoeken geheel in overeenstemming met den onderbouw, details met de uiterste soberheid behandelen en op in het oog loopende plaatsen rijker zien te werken; alles om ons heen dwingt tot eenvoudige opvatting, alles moet goedkoop zijn, dus eenvoudig. Zoeken wij dus karakteristieke middelen en laten wij iets moois maken, onafhankelijk van het geld. Na nog er op gewezen te hebben dat impressionisme niet eene opvatting alleen van onzen tijd is, maar vroeger reeds herhaalde malen gevonden wordt, eindigde de heer Berlage onder applaus der Vergadering zijne belangrijke bijdrage.

Als kunstbeschouwing circuleerden eenige platen uit „der Formenschatz", afgestaan door den heer J. C. D. di Gazar.

Een brief was ingekomen van den heer Paul J. de Jongh, waarin deze naar aanleiding van het gebeurde op de vorige vergadering in verband met zijne voorgestelde motie, ontslag neemt als redactielid. De Voorzitter deelt mede dat nu ook de geheele redactie zich genoodzaakt ziet af te treden, doch dat eene motie van de heeren Jos. Cuypers en Lauweriks op de volgende vergadering in behandeling zal genomen worden om te trachten deze zaak te schikken.

Onder dankzegging aan den heer Berlage, wordt de vergadering gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-HERTOGENBOSCH. Bij koninklijk besluit is de Commissaris der Koningin in Noord-Brabant gemachtigd tot het bijeenroepen van de Staten dier provincie in buitengewone vergadering op Dinsdag 17 April e. k., om dan aan de orde te stellen de benoeming van een hoofd-ingenieur van den provincialen waterstaat en een wijziging van de bestaande regeling van den provincialen waterstaatsdienst.

HARLINGEN. Het Dijksbestuur der „Vijf Deelen Zeedijken Buitendijks" heeft voor de betrekking van 1e opzichter bij het waterschap op de voordracht geplaatst, de heeren T. Roodsma te Assen en J. Terpstra te Nieuwendam.

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat in Nederl. Indië is *benoemd* tot ingenieur 1e kl. en geplaatst bij de werken aan de Solorivier, ten einde als chef op te treden, de ambt. op non-activiteit J. L. Pierson; *eervol ontheven* van de leiding der werken aan de Solorivier, de ingenieur 1e kl. W. B. van Goor, met bepaling, dat hij aldaar geplaatst blijft.

— Volgens de *Stcr. Ct.* gaat wegens ziekte met tweejarig verlof de heer Moorrees, adjunct-chef der 2e afdeeling bij de Staatsspoorwegen, Oosterlijnen.

— Bij Kon. besluit is aan den werktuigkundig ingenieur bij de directie der art.-inrichtingen te Delft, J. J. R. De Wetstein Pfister, op zijn verzoek, eervol ontslag uit zijn betrekking verleend.

— Met ingang van 1 April 1894 zijn bij den Raad van Toezicht op de spoorwegdiensten benoemd: tot tijdelijk adjunct-ingenieur N. C. Kist, te Amsterdam, en tot tijdelijk opzichter-teekenaar G. H. Koning, te Lochem.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat zijn de heeren J. W. Otten en G. A. Dudock in hunne betrekking gecontinueerd en wel eerstgenoemde tot 15 September als buitengewoon opzichter bij de verbetering van de Maas onder Linden en de tweede voor 2 maanden als opzichter bij het baggerwerk in het Krabbengat.

— Met ingang van 1 April is bij de Maatschappij tot exploitatie van staatsspoorwegen benoemd tot adspirant adjunct-inspecteur ter standplaats Dieren, de heer A. J. C. von Kellner, civiel-ingenieur te 's-Gravenhage.

— Bij het kadaster zijn benoemd: tot landmeter 1e kl. A. J. Rasker te Groningen, thans 2e kl.; tot landmeter 2e kl. J. J. Blom te Eindhoven, thans 3e kl., en tot landmeter 3e kl. M. A. H. de Jongh te Leeuwarden, thans 4e kl.

— Na een kortstondige ongesteldheid is de heer A. Nahuijsen, opzichter bij de Ned. Centraalspoor te Utrecht, overleden.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Rijkstelegraafdienst. De directeur-generaal der posterijen en telegraphie brengt ter kennis van belanghebbenden, dat met ingang van 1 Mei a. s. drie adspirant-ingenieurs bij den Rijkstelegraafdienst zullen worden aangesteld op een tractement van *f* 1200 's jaars. Nadere bijzonderheden bevat de *Staatscourant*.

— Geschäftsgewandter Ingenieur. (*Zie advertentie*).

— Bouwkundige aan de ambachtsschool te 's-Gravenhage. Jaarwedde *f* 600. . Adres vóór 4 April aan den Directeur (*zie advertentie*).

— Teekenaar bij de Domeinen te 's-Bosch. Jaarwedde *f* 720. (*zie advert.*).

— Agenten voor den verkoop van electrische machines en toestellen. Adresmotto „Agentaur", Bureau „DeOpmerker". (*Zie advert.*)

— Compagnon in eene winstgevende zaak. Adres lett. A B, Bureau van dit blad. (*Zie advert.*)

ADVERTENTIËN.

Openbare

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ROTTERDAM* zijn voornemens op ***Dinsdag*** den ***17 April 1894***, des namiddags te **1** uur, ten Raadhuize aldaar **aan te besteden:**

Het BOUWEN van een ACCUMULATOREN-STATION aan de Coolvest, hoek Leeuwenlaan, ten behoeve der electrische verlichting en krachtsoverbrenging.

Bestek, voorwaarden en teekeningen liggen, op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Plaatselijke Secretarie* en in het *Stads-Timmerhuis* te *Rotterdam*, en zijn tevens voor **f1.—** verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE en ZOON, Boekdrukkers *Houttuin* No. 73.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen aan gemeld *Timmerhuis*. De aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Dinsdag* den *10 April* 1894, des voormiddags te 11 uur.

De inschrijvingsbiljetten moeten op den dag der aanbesteding vóór des namiddags één uur zijn ingeleverd in eene daarvoor aangewezen gesloten bus, geplaatst ter Gemeente-Secretarie, afdeeling Algemeene Zaken.

AANBESTEDING.

Burgemeester en Wethouders van Zwartsluis zijn voornemens, op Maandag den 9 April e. k., des middags om 12 uur, op het Gemeentehuis publiek aan te besteden,

Het afbreken van eene woning en het op dat terrein bouwen van een nieuw Gemeentehuis met aangrenzende woning.

Raming *f* 11,500.

Bestek en teekening zijn van af Maandag 2 April verkrijgbaar ten Gemeentehuize tegen betaling van f 2.

Aanwijzing 7 April, nam. één uur.

ZWARTSLUIS, 28 Maart 1894.

W. VAN ECK, Burgem.
J. COSTER, Weth.

AANBESTEDING

van het bouwen eener

RIJSTAL

en verdere werken.

te **Jutfaas** voor rekening van den Heer N. A. KOOL op Donderdag **5** April.

Aanwijzing Maandag 2 April 1894, beide 's morgens ten 10 uur.

Het bestek en teekening ligt van af heden ten huize van den besteder ter inzage en nadere inlichtingen zijn te bekomen bij E. DE GRAAF, timmerman te *IJselstein*.

Het BESTUUR der Sociëteit „Vereeniging", te *Haarlem*, verzoekt Prijsopgaaf met bijlevering van Teekeningen, vóór of op den 15n April e. k., van de navolgende **Meubelen:**

Conversatiezaal en Speelzaal:

Een vijfhoekige Rustbank met ronde Tafel, Twee Tafels 1.30 × 0.75, 24 Stoelen (Fauteuils), 28 Gueridons, 12 Speeltafels, elk voor 4 personen, 48 Stoelen.

LEESZAAL:

24 Fauteuils, 4 Canapé's, elk voor 3 personen, en 4 halve Tafels (0.65 × 0.35).

Restaurant:

15 Tafels, 60 Stoelen en Buffet, de 15 Tafels moeten onderling éénе Tafel kunnen formeeren.

Bestuurskamer:

10 Stoelen.

De voorwaarden liggen ter lezing aan bovengenoemde Sociëteit, van af 2 April a. s., alwaar tevens de noodige inlichtingen te verkrijgen zijn.

HET BESTUUR.

Droog **Iepen, Eiken** en **Eschenhout** gezaagd en rond, **Linden, Beuken, Esdoorn, Appel- en Peerenhout, Molenvangen, Kaprollen,** zware **Vleeschblokken, Esschen Hamer-, Bijlstelen en Spaken.** **H. DE GOEDEREN,** te **LINSCHOTEN,** bij **WOERDEN,** voorheen DE GOEDEREN en Zn., alhier.

Teekenaar bij de Domeinen.

De INGENIEUR-VERIFICATEUR van het kadaster te *'s-Hertogenbosch* roept op sollicitanten voor de met 1 Mei e. k. vacceerende betrekking van **teekenaar bij de Domeinen** aan zijn bureau.

Hoofdvereischten zijn:

Het kunnen vervaardigen van een goede kaart en het kunnen doen van terreinverkenningen en eenvoudige terreinopnemingen.

Voorts moeten gegadigden in hun aan den Minister van Financiën gericht en aan den ondergeteekende in te zenden request, onder overlegging van teekenwerk, mededeelen, welk onderwijs en welke verdere opleiding zij genoten hebben, en hoe en bij wie zij daarna werkzaam zijn geweest.

Het salaris zal naar bekwaamheid, doch op ten minste **f 720** 's jaars worden vastgesteld.

De Ingenieur-Verificateur,
ELEMANS.

's-Bosch, 29 Maart 1894.

Geschäftsgewandter INGENIEUR

oder technisch gebildeter Kaufmann zur Leitung der in Amsterdam mit dem Zweeke der Ausführung von Licht- und Kraftanlagen zu errichtenden Filiale einer ersten Elektricitätfirma gesucht. Kenntnis der holländischen und deutschen Sprache verlangt. Ausführliche Bewerbungen wirklich geeigneter Bewerber mit Angabe der Gehaltsansprüche unter H. X. 6637 an RUDOLF MOSSE, Köln, erbeten.

Aan de AMBACHTSSCHOOL te *'s Gravenhage* **wordt gevraagd**

EEN BOUWKUNDIGE,

met acte Middelb. onderw. (M. II), om onderwijs te geven in het *Rechtl.* en *Bouwk. teekenen*; 12 à 20 lesuren per week tegen een jaarl. salaris van **f 600.**— Aangifte en nadere inlichtingen vóór 4 April a. s. bij den Directeur der School, Z. O. Binnensingel 32.

AGENTEN.

Een ELECTRO-TECHNISCHE firma te *Amsterdam*, vraagt voor de Provincieën tegen hooge provisie **AGENTEN**, welke zich belasten met den verkoop van Electrische Machines en Toestellen.

Brieven franco, onder motto *„Agentuur"* aan het Bureau van dit blad.

Compagnon.

Ter uitbreiding eener **winstgevende zaak** wordt iemand gezocht, die lust in werken heeft, bouwkundige is, liefst met aannemerij bekend en **300—800 gulden** kan fourneeren.

Adres met *fr. br.* motto *A. B.* a/h. Bureau dezer Courant.

Bij **P. GOUDA QUINT,** te *ARNHEM.* is **verschenen:**

DE BOUWMEESTER.

Ontwerpen, Schetsen en Details van

HEDENDAAGSCHE NEDERLANDSCHE BOUWKUNST,

ONDER HOOFDREDACTIE VAN

F. W. VAN GENOT J.Gzn., Architect te 's-Gravenhage.

ZEVENDE JAARGANG, eerste aflevering.

Prijs per jaargang, bestaande uit **6** afleveringen, elk van **6** platen, waarvan een in lichtdruk, met beschrijving, titelblad en register, **f 7.50.**

De **tweede** en **derde aflevering** liggen gereed en zullen spoedig verzonden worden.

Koninkl. Photographische Kunst- en Lichtdruk-inrichting
voor alle denkbare reproductiën.
PROEVEN GRATIS. — Levering spoedig en goedkoop.
KLEINMAN & DEJONG, Amsterdam, Marnixstraat 394

IJZEREN GELDKISTEN

IN ALLE AFMETINGEN MET GEHEIM SLOT

Bank en Wissel portefeuilles.

Minister-, Notaris- en Advocaten-Portefeuilles.

GEBR. KLOMPÉ,

hebben de Nieuwste modellen Heeren ZAKPORTEFEUILLES.

ARNHEM. DEVENTER.

Porte Plume Flèche is de eenige practische zakpenhouder.

't GEMEENTEBESTUUR van *KANTENS (Groningen)*, vraagt tegen *10 April* a. s. prijsopgaaf van

330 stère Hollandsche Grint,

te leveren voor den wal vóór 15 Augustus 1894, op aan te wijzen losplaatsen, allen aan het Boterdiep.

't Gemeentebestuur voorn.,
J. W. VAN ROIJEN, Burgem.
A. OLTHOFF, Secr.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ZAANDIJK* zullen op **Donderdag 12 April 1894,** des namiddags ten 12½ ure, in het openbaar ten gemeentehuize, enkel bij inschrijving aanbesteden:

Het bouwen eener SCHOOL aan het Tuinpad, het maken en stellen van de noodige schoolmeubelen en eenige veranderingen aan het bestaande schoolgebouw aldaar.

De aanwijking zal plaats hebben op Maandag 2 April, des namiddags te 12½ uur. Bestek en voorwaarden met teekeningen zijn te bekomen tegen betaling van **f 2.—.**

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

VAN

onderhoudswerken langs den spoorweg Vlissingen—Bokstel—Geldermalsen en Roosendaal—Belgische grens, op Zaterdag 14 April 1894, ten 2 uur (locale tijd), ten kantore van den Sectie-Ingenieur te Breda, Frederikstraat No. 72.

BESTEKKEN tegen betaling van **f 1.—**, op franco aanvrage van **Zaterdag 24 Maart**, verkrijgbaar ten kantore als bovenvermeld.

Asphalt Dakpapier

levert in uitmuntende en verschillende qualiteiten met alle bijbehooren

Firma Wed. J. W. MELSTER,
ENSCHEDÉ.

Tedrukkerij der Vennoots. „Het Vaderland"

29ste JAARGANG. — N°14 — ZATERDAG, 7 April 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIEN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . *f* 0.15

PLANTENORNEMENT.

Onder den invloed der Rijks-normaal en Kunstnijverheidsscholen ziet men thans, zoo in de bouwkunst als voor meer bepaald decoratieve doeleinden een ruim gebruik maken van plantenornement. Dit ornement is niet aan een der historische stijlen ontleend, doch wordt geïnspireerd door de natuur. Alle gewassen van den vaderlandschen bodem worden met meer of minder geluk aan het doel dienstbaar gemaakt.

Al hadden de genoemde scholen niets anders uitgewerkt dan dit, dan is zeker een hoogst gunstige invloed van haar uitgegaan. Het ware te wenschen dat vele der oudere architecten daar nog eens een lesje konden, of althans wilden gaan nemen. Zij zouden tot de overtuiging komen dat er nog heel wat andere bladen dan de tot vervelens toe gebruikte acanthus in de bouwkunst toepassing kunnen vinden.

De acanthus was in Griekenland inheemsch, en werd in den bloeitijd van de Grieksche kunst met fijnen smaak gebruikt. De Romeinen, in zaken van kunst de minderen der Hellenen, wisten niets beters te doen, dan het acanthusblad van hen over te nemen. Evenals altijd bleef ook hier echter de navolging verre beneden het origineel. Meer en meer ging, in latere tijden het juist begrip van wat het acanthusblad oorspronkelijk geweest was, verloren. De Byzantijnsche kunst wist er niets beters van te maken, dan de Romeinen; de acanthusbladen werden niet veel meer dan parodieën op het Grieksche origineel. Waar de Romaansche beeldhouwers nog een enkelen keer een acanthusblad poogden te maken, schoten hunne krachten tekort. De Gothische bouwmeesters bedienden zich niet meer van het oorspronkelijk Grieksche motief. Zij vonden in de hen omringende natuur een schat van bekoorlijke motieven, die zij op hoogst artistieke wijs tot de prachtigste scheppingen wisten samen te voegen. Vooral de Fransche monumenten der 13e eeuw kunnen dit getuigen. Maar de vijftiende eeuw kwam en daarmede het ontwakend humanisme dat aan de Renaissance het aanzijn gaf. De eerste Renaissancemeesters hadden nog te veel van den geest hunner Gothische voorgangers in zich, dan dat zij alleen in navolging der Romeinen hun heil zouden zoeken. Hunne opvatting van het ornement was vrij en zij wisten de acanthusbladen op hunne wijze, verbonden met allerlei andere motieven, tot onovertroffen schoone composities te gebruiken. Reeds spoedig echter kwamen de puristen aan het woord, die alleen in slaafsche navolgingen der Romeinen heil zagen. Ook de acanthusbladen werden gereglementeerd en bleven dit in de 16e, 17e en 18e eeuw. Dat er iets fraaiers kon zijn, dan de kapiteelen van het Pantheon, waagde niemand te beweren. Talloos zijn de Romeinsche acanthusbladen, die in den Barok- en Rococotijd werden gemaakt. Zelfs de grillige Louis XV-periode waagde het maar zelden de kapiteelen anders te maken dan Vignola geleerd had. Schinkel wendde den blik weer naar Griekenland en herstelde het Hellenische acanthusblad weer in eere. Zijn navolgers deden hun best om den meester te evenaren, doch slaagden maar zelden. De tweede helft der negentiende eeuw zag acanthusbladen uit alle tijden toepassen. De door de Romantiek ontwaakte liefde voor de middeneeuwsche bouwwerken had echter sommigen in kennis gebracht met het plantenornement der middeleeuwen. Vooral Viollet-le-Duc bestudeerde de middeneeuwsche scheppingen en toonde aan, hoe zelfs de nietigste kruiden des velds tot de schoonste composities de motieven kunnen leveren. Dat Dr. Cuypers, die als den apostel van Viollet-le-Duc in Nederland kan beschouwd worden, ook aan het plantenornement zijn aandacht wijdde, weet ieder, die het Rijksmuseum te Amsterdam bezocht heeft. De tallooze daar aanwezige plantenmotieven loonen de moeite van het bezien, hoezeer zij misschien hem, dien het in de eerste plaats om de schilderijen te doen is, hinderen

mogen. Wij gelooven dan ook niet ver mis te tasten, indien wij het in de eerste plaats aan Dr. Cuypers meenen te mogen danken, dat het onderwijs in de plantenornamentiek op de reeds genoemde Rijksscholen zulk een voorname plaats inneemt.

Het komt ons voor, dat van dit onderwijs vooral in het vervolg rijke vruchten te wachten zijn Het slaafsche kopiëeren heeft zijn tijd gehad en niemand durft het meer in bescherming te nemen. „*Il nous faut du nouveau*" is overal de leus De historische stijlen hebben meer en meer afgedaan en naar wat oorspronkelijks wordt met ernst gestreefd.

Is deze oorspronkelijkheid misschien vooralsnog in vele opzichten onbereikbaar, in ons ornement kan zij, dunkt ons, wel verkregen worden. Al onze inlandsche gewassen kunnen motieven leveren van een variëteit, zoo groot als de natuur zelf Kapiteelen, paneelen, friesversieringen, kraagsteenen, bekroningen kunnen versierd worden met de bladen onzer bosschen, de kruiden van duin en veld, de waterplanten onzer slooten en vijvers.

Men behoort echter onzes inziens ten deze met verstand te werk te gaan en iedere plant te gebruiken op de wijze, die het best met hare karakteristiek overeenkomt. Eenige kennis van botanie is derhalve niet ongewenscht, wil men niet tot allerlei dwaasheden vervallen. Men dient er b.v op te letten hoe de bladen der verschillende planten aan de stengels bevestigd zijn, hoe de nerven in de bladen loopen en hoe de bloesems geplaatst zijn. Een tak klaver is iets onzinnigs, zoogoed als eikebladen die zonder verbindende deelen naast elkander geplaatst zijn.

Botanische juistheid, zooals een plantkundige die verlangen zou, is echter geen vereischte. Der kunst moet haar vrijheid gelaten worden; indien zij slechts het karakter der planten getrouw weet te bewaren, dan doet zij reeds genoeg. Wel zal op plantensymbolick gelet dienen te worden; vele planten toch hebben al van oudsher eene symbolische beteekenis, die dikwijls uitstekend te pas gebracht kan worden.

Dat er iets gedaan moet worden om de moderne ornementiek wat op te frisschen, zal wel niemand ontkennen. Het onderwijs aan de Rijksscholen, dat onzes inziens op een goede basis steunt, kan hier uitnemende diensten bewijzen.

MOOI IS NIET LEELIJK, LEELIJK IS NIET MOOI.

De heer J. R. de Kruijff geeft in het *Bouwkundig Weekblad* van den 24 Maart jl. eenige beschouwingen over de vraag: „Wat is mooi, wat is leelijk?"

Schrijver begint met de oude wondersprcuk, die zoo gaarne door kramers en modisten gebruikt wordt: „Over de smaken valt niet te twisten", en wil verder de oorzaak zoeken van hetgeen in ieders smaak valt, d. w. z. het mooie ontleden in zijn samenstellende factoren.

Men vindt dan elementen van tijdelijke schoonheid, die tot het gebied van „den smaak" behooren, en andere elementen van blijvende waarde.

— Waartoe die andere elementen behooren, wordt niet gezegd. —

Verder zegt de heer De Kruijff dat, wanneer men kunstwerken en *dingen* gaat vergelijken, die in een heel anderen tijd en door heel andere menschen gemaakt zijn, men veel verschil zal opmerken in de elementen van de eerste soort, maar daarentegen dezelfde elementen, van blijvende waarde, overal weer zal aantreffen. Men vindt dan factoren, die eigen zijn aan alles wat mooi is, *buiten de persoonlijke* „smaken" om.

Dan, zegt de geachte schrijver, stijl, karakter, verband tusschen materiaal en bestemming, bijzondere vormen en kleuren, en *vooral de verhoudingen in massa en onderdeelen*, zijn dingen waarover valt te twisten en dus: factoren van tijdelijken aard die tot het gebied van den „smaak" behooren.

Zouden, zoo wordt gevraagd, de verhoudingen in een samenstel, de betrekkingen tusschen de afmetingen in verband tot elkaar of tot het geheel, een element van blijvende waarde kunnen zijn?

Geenszins, want men kan zich geen verhoudingen denken die absoluut mooi zijn; het antwoord moet daarom beslist ontkennend luiden.

— Alle verhoudingen zijn dus volgens den schrijver leelijk, wat toch zeker betzelfde is als niet absoluut mooi. —

Verder heet het dat de waarde van een verhouding grootendeels afhankelijk is van hetgeen men gewoon is te zien en geeft hij, als een proef op de som, het voorbeeld: dat, indien we *ons leven lang* niets anders hadden gezien dan *eenzelfde soort vensters*, d. w. z. gelijkvormig en dus altijd in dezelfde verhouding van hoogte tot breedte, dan zouden we die verhouding mooi vinden.

— De lezer gelieve op te merken dat hier de eene onmogelijkheid voorop wordt gesteld om de andere onmogelijkheid te bewijzen. —

— Niemand toch zal zich de mogelijkheid kunnen voorstellen, dat we *ons leven lang* niet anders dan dezelfde soort vensters hebben kunnen zien, tenzij men geboren wordt, leeft en sterft in den eenen of anderen kerker, en evenmin zal men iets mooi kunnen vinden, als men voorop heeft gesteld dat het leelijk is, omdat het niet absoluut mooi is.

Verder lezen we: „de aanhouder wint"; en dus als men voortging met construeeren van nieuwe smallere vensters (breedere mag zeker ook wel), dan zullen we daaraan van lieverlede gewennen en ze ten slotte ook *mooi* vinden.

— Wel zeker, zoo redeneert ook de modiste van mevrouw, die nooit anders ziet dan modeplaten. —

— Zoo'n bult van oude lappen op het achterdeel van de dames staat prachtig, niet absoluut mooi, maar toch mooi, en geeft aan het menschbeeld eerst de juiste verhoudingen, wanneer we maar lang genoeg naar dien bult gekeken hebben. —

„De aanhouder wint!"

Als de dames over een jaar of wat op stelten gaan loopen, of voor de verandering een bult op haar rug gaan dragen, of wanneer beschaving en schoonheids-gevoel zoodanig ontwikkeld worden, dat het menschdom op handen en voeten uit wandelen gaat, zullen we dat allemaal eerst wel wat leelijk, maar eindelijk toch mooi vinden.

„Aanhouden maar!"

— Als men zich maar lang genoeg aan het leelijke went, wordt het van zelve mooi. —

— Vensters bijv. in den vorm van allerlei onregelmatige veelhoeken.

— Zuilen met buiken alsof ze zwanger zijn —
— Kapiteelen zoo hoog als de schachten. —
— Kroonlijsten zoo klein als een portretlijstje. —
— Architraven zoo breed als een duivelat. —
— Kolommen zoo dun als een draadnagel. —

„De aanhouder wint!"

— Puntschoenen van driemaal een voetlengte.
— Broekspijpen als hoepelrokken.
— Jassen met sleepende panden.
— Hondjes met afgesneden ooren en dito staarten.
— Potten en pannen, schotels en kannen van allerlei

vorm en afmetingen, het doet er niet toe, alles wordt ten slotte mooi, als men er maar lang genoeg naar kijkt. —

— 'T is te betreuren dat het met dergelijke leeringen, dikwijls evenzoo gaat, als het met de verhoudingen van bouwkunstige vormen schijnt te gaan en dat, hoe averechts zij ook mogen zijn, ten slotte als waar worden erkend, wanneer ze maar lang genoeg als smakelijke kost worden voorgelegd. —

„Over de smaken valt niet te twisten."

— Zeker; een hartelijk woord voor beerproevers, die misschien met gistende uitwerpselen hun maal zouden kunnen doen, indien ze zich maar wilden gewennen om niet alleen te proeven, maar ook op te slikken.

— Maar op kunstgebied mogen we ons niet meer met zoo'n oudbakken term laten afschepen; en zeer zeker niet waar het den grondslag betreft van de bouwkunst. —

— De heer De Kruijff verkondigt hier een meening zooals er reeds zoovelen en zoo dikwijls zijn verkondigd, maar bewijst niets en kan in de richting van zijn gedachtengang ook niets bewijzen, omdat hij eene onmogelijkheid vooropstelt. —

Vandaar zijne even onmogelijke conclusie, dat men er nimmer in slagen zal om een proportie te vinden die mooier is dan alle andere en iedereen bevredigt.

— Vooral voor hen, die meenen mochten dat alles, wat betreffende de theorie der schoone bouwkunst als een evangelie wordt verkondigd, onomstootelijk vaststaat en niet het minst voor de jongeren, die zoo gemakkelijk alles slikken, omdat zij zoo gaarne wenschen voorgelicht te worden in den doolhof waar ze worden rondgeleid, meen ik op het gevaar van dergelijke leeringen te moeten wijzen en hen te moeten waarschuwen niet te gelooven en zich over te geven aan het gezag, waarmede deze en dergelijke machtspreuken worden verkondigd.

— Bij de eerste de beste gelegenheid, dat men de hand aan den ploeg slaat, zal men ervaren dat men nog midden in den doolhof staat en door de leiders met een kluitje in het riet is gestuurd.

— Tegenover de ongezonde en niet bewezen stelling, dat de verhoudingen van bouwkunstige vormen afhankelijk zijn van hetgeen men gewoon is te zien, een stelling die nooit te bewijzen is, staat de op grond der ervaring zeer natuurlijke en daarom gezonde stelling, dat de verhoudingen van bouwkunstige vormen op een vasten verklaarbaren grondslag *moeten* berusten; de stelling, die, al moge de natuurlijke gegevens voor haar bewijs niet zoo maar voor de hand liggen of nog niet gevonden zijn, in elk geval den bouwkunst meer bevorderlijk zal zijn dan de met een schijn van waarheid uitgesproken leerstellingen die, inderdaad, geen steek houden.

April 1894. L. M. Moolenaar,

Adjunct-directeur der Gemeentewerken te Groningen.

INTERNATIONALE PHOTOGRAPHIE-TENTOONSTELLING TE MAASTRICHT.

Op den 1ste Paaschdag werd de Internationale Photographie-tentoonstelling, uitgeschreven door de afdeeling „Beeldende Kunsten" van de sociëteit „Momus", door den Commissaris der Koningin in Limburg, in tegenwoordigheid van het bestuur der sociëteit, een aantal burgerlijke en militaire autoriteiten met hunne dames, jury-leden en exposanten plechtig geopend.

De groote bovenzaal in de Augustijner-kerk, waarin de tentoonstelling gehouden wordt, heeft het voordeel dat zij ruimschoots in de verlichting voorziet, maar biedt overigens in geen enkel opzicht eenige aantrekkelijkheid aan. Hierin had men echter door doelmatige inrichting van het geëxposeerde en het aanbrengen van versieringen weten te voorzien en verschillende werkelijk rijke étalages gaven bovendien aan het geheel een bekoorlijk aanzien.

Het is verbazend welke hoogte de uitvinding van Daguerre in het korte tijdsbestek van eene halve eeuw bereikt heeft. Er hoerscht niet alleen bij de photographen van beroep, maar niet minder bij de amateur-photographen eene, ik zou haast zeggen koortsachtige neiging, een streven naar volmaaktheid, waardoor deze uitvinding eene vlucht neemt die alle andere in de schaduw stelt. De Maastrichtsche tentoonstelling levert daarvan talrijke sprekende bewijzen; daar wedijveren amateur en kunstenaar zoo scherp, dat men in vele opzichten met zijn oordeel verlegen is. Van beide zijden werden ware juweeltjes tentoongesteld. De ruimte van dit blad laat niet toe in uitvoerige beschouwingen te treden, of melding te maken van de talrijke bekroningen, maar de inzendingen der beroeps-photographen C. E. Mögle, te Rotterdam (hors concours), Ch. Scolik te Weenen en A. Wicky te Bern, die allen een eere-diploma verwierven, zijn zoo verdienstelijk, dat eene bijzondere vermelding hier wel op hare plaats is.

De firma P. A. Stutz alhier heeft de eer der Nederlandsche beroeps-photographen niet weinig hoog gehouden en mocht hare belangrijke, smaakvol versierde en prachtig uitgevoerde inzending met goud bekroond zien.

Men treft er eveneens eene groote verscheidenheid van photographie-benoodigdheden aan en menig beoefenaar van dit dankbare en nuttige vak vindt er ruimschoots gelegenheid daarin zijne keuze te doen.

De verschillende inzendingen zullen, naar schatting, eene oppervlakte van ongeveer 300 M². innemen en komen uit Nederland en de Koloniën, België, Frankrijk, Duitschland, Engeland, Oostenrijk en Zwitserland.

Maastricht, den 1 April 1894.

H.

DE SLUIZEN TE IJMUIDEN.

In het nummer van 17 Maart van „the American Architect and Building News" komt eene mededeeling voor over de nieuwe sluizen te IJmuiden, die wij, om der curiositeit-wille hier weergeven.

Een vernuftige wijze om wellen in eene betonfundeering te dichten, werd onlangs toegepast aan het Noordzeekanaal, den grooten waterweg, die Amsterdam met de Noordzee verbindt. In de laatste jaren is de handel van Amsterdam snel toegenomen en de sluizen aan het begin van het kanaal, die het tegen de zee beschermen, zijn niet groot genoeg meer voor het verkeer, en niet lang genoeg voor de ontzaglijke stoombooten, die wel te Amsterdam zouden komen als zij maar konden. Twee jaar geleden werd besloten een nieuwe sluis van de gewenschte afmetingen te bouwen en daarmede is men bezig. De fundeering der reusachtige sluismuren bestaat uit beton. Alle voorzorgen werden genomen bij het storten van de beton; de put werd door damwanden omgeven en bijna drooggemalen. Voor men met de ontgraving begon, had men echter boringen gedaan, zoodat gaten in de onder het zand gelegen waterlichte kleilagen ontstaan waren. Toen

men nu aan het leegpompen was, stroomde het water met kracht door die gaten, geheel zooals bij een artesischen put. Waar beton boven zulk een gat gestort werd, spoelde het cement weg en dat wel over zulk een oppervlakte, dat de bekwame ingenieurs, met het werk belast, de heeren Van Meren (*) en Bekaar besloten, die plekken zoo niet te laten, maar hen op de een of andere wijze te verbeteren. De heeren Mortier en Thouvard hadden de eer een plan voor te stellen, dat ook tot uitvoering kwam. In het kort komt dit plan hierop neer, dat de wellen door samengeperste lucht zouden tegengehouden worden, totdat het beton genoegzaam verhard zou zijn. Om de saamgeperste lucht te kunnen toevoeren, maakten de aannemers koepels van beton van 30 Eng. voet in middellijn en van een dikte van 3 à 4 Eng. voet. Boven in de koepels werden luchtsluizen gemaakt, waardoor werklieden en materialen in de koepels konden gebracht worden.

Een pijp werd nu geslagen door de betonfundeering heen, nadat de koepels waterdicht met cement op het beton bevestigd waren. Door deze pijp werd de wel afgeleid, zoodat het water ontsnappen kon. Lucht werd nu in de koepels geperst en het water teruggedrongen, zoodat het losse beton kon worden weggegraven, en na door de luchtsluis verwijderd te zijn, door beter beton kon worden vervangen. Dit beton, dat niet meer weg kon spoelen, verhardde spoedig en kon dan aan de wellen weerstand bieden. Alle twijfelachtige plekken werden op deze wijze verbeterd en dus een fundeering verkregen, die met het volste recht onberispelijk genoemd kan worden.

LOON EN ARBEIDSDUUR.

Wederom heeft het Gemeentebestuur van Amsterdam laatstleden Maandag eene aanbesteding gehouden, die omtrent de werking der onlangs ingevoerde bepalingen van loon en arbeidsduur licht kan verspreiden. Aanbesteed werden: 1°. het verrichten van buitenverfwerk aan en van binnenverf- en behangwerk van eenige gemeente-eigendommen en 2°. het verrichten der jaarlijksche stucadoorwerken.

Bij beide werken overtreffen de uitgaven, door den aannemer voor arbeidsloonen te doen, verre die, welke voor materialen vereischt worden. Het was dus te voorzien, dat de nieuwe bepalingen hier van veel beteekenis zouden blijken te zijn.

Wij laten den uitslag der aanbesteding hier volgen:

Bestek N°. 15—'94. Verfwerken.

	1e Perceel.		2e Perceel.		3e Perceel.	
	met	zonder	met	zonder	met	zonder
G. Fransen					1290	1250
Gebr. v. d. Wiel	1398	1271	1133	1029	1533	1394 *
J. A. Beerens	1566	1390	1335	1035	1540	1365
Rijnders & v. Schaik	1566	1424	1434	1304	1599	1499
A. B. Rack	1720	1495	1395	1215	1934	1679
Bosman & de Jong	1380	1242	1177	1058,80	1619	1457,10
v. d. Heuvel & Kooij	1376	1238,40	1285	1156,50	1068	1501,20
Dekker & Boendermaker	1400	1320	1012	940	1152	1060
Tim & Best	1500	1398	1230	1095	1750	1546
J. H. Veenendaal	1479,10	1316	1124	1020	1425,60	1280
H. E. Pieters	1753,75	1525	1288	1120	1493,85	1290
J. H. Heijer Jr.	1487	1342	924	818	1249	1118
W. Heijer	1344	1169	1119	974	1341	1175
M. Pos	1500	1400	1160	1080	1680	1550

(*) Wordt hier ook de aannemer Van Bouren bedoeld?

Red.

Bestek N°. 16—'94. Stucadoorwerk.

	1e Perceel.		2e Perceel.		3e Perceel.		4e Perceel.	
	met	zonder	met	zonder	met	zonder	met	zond.
J. Oldiges	+90%	71%	+90%	71%	+90%	71%	+90%	in rief
Möllman	+ 100	5	+100	—5	+100	5	+100	+3
Hijken & Zn.	+ 100	4	+100	4	+100	4	+100	+ 3
Wed. v. Essen.	+ 95	6	+95	6	+95	6	+95	+2
F. L. Cornet.	+ 90	6½	+90	6½	+90	6½	+90	+1

Alles boven of beneden het merk.

Wanneer van de inschrijvingen voor het verfwerk de kolommen opgeteld worden, vindt men, dat de bepalingen omtrent loon en arbeidsduur de inschrijvingen zonder die bepalingen met 11.6, 11.5 en 109% verhoogen, zoodat dus als het gemiddeld verschil 11% kan aangenomen worden. De minste inschrijver van het 1e perceel eischt bijna 15%, die van het 2e perceel bijna 13%, die van het 3e perceel ruim 9% voor het toepassen der bepalingen.

Veel grooter is het verschil bij de stucadoorwerken. Minder dan 60% raamt hier geen der inschrijvers voor het verschil, sommigen zelfs 105%. De oorzaak hiervan kan moeilijk in de loon-bepalingen alleen gevonden worden, daar het toch niet aan te nemen is, dat Amsterdamsche stucadoors slechts 11½ cent per uur zouden ontvangen. Zijn wij wel ingelicht, dan zou het verschil daaruit verklaard moeten worden, dat het stucadooren der gemeente-gebouwen in hoofdzaak geschiedt op Zondagen, wanneer de bazen hun volk bij particulieren niet kunnen doen werken; dit Zondagswerk wordt door de nieuwe bepalingen zooal niet geheel onmogelijk, dan toch in ieder geval zeer bezwarend gemaakt.

In de inschrijvingen voor het schilderwerk vindt men het loonsverschil vrijwel terug. De Amsterdamsche schildersbazen toch betalen 19 à 20 cents per uur en moeten nu 23 cents betalen, terwijl niet de geheele aanneemsom aan loonen weggaat.

PRIJSVRAGEN.

ONTWERPEN VAN DE TWEE GEVELS VOOR EEN HOEKHUIS.

De afdeeling „Leiden en Omstreken" van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst heeft in hare vergadering van 29 Maart jl. eene prijsvraag uitgeschreven voor het ontwerpen van de twee gevels voor een hoekhuis. Het programma luidt als volgt:

Het gebouw wordt verondersteld te staan aan twee voorname straten en is beneden ingericht tot winkel, waarbij een kantoor en een toegang voor de huisbewoning of bovenwoning.

De lengte der gevels bedraagt zes en negen meters. De hoogte tot kroonlijst of dakgoot ongeveer 10 meter boven de straat.

Verlangd worden: De beide gevels met de noodige horizontale en verticale doorsneden op 1 à 50 en eene travee op 1 à 20.

De behandeling der teekeningen is vrijgelaten, behalve die van de travee, welke enkel in zwarte lijnen moet geteekend worden.

Als prijzen worden uitgeloofd:

Voor het in de eerste plaats ter bekroning in aanmerking komend antwoord:

Het getuigschrift der Afdeeling en 25 gulden.

Voor het in de tweede plaats ter bekroning in aanmerking komend antwoord:

Het getuigschrift der Afdeeling en 10 gulden.

Algemeene bepalingen.

Art. 1. Tot mededinging worden uitgenoodigd alle bouwkundigen in de provincie Zuid-Holland.

Art. 2. Alle ontwerpen moeten vóór of op 31 December 1894 vrachtvrij bij den Secretaris worden ingezonden.

Art. 3. Alle stukken moeten voorzien zijn van een motto en vergezeld gaan van een gesloten brief, bevattende naam en woonplaats van den ontwerper, waarop van buiten dat motto herhaald is, en een correspondenticadres vermeld staat.

Art. 4. Het in de eerste plaats bekroonde ontwerp blijft het eigendom der Afdeeling.

Art. 5. De ingezonden antwoorden worden in handen gesteld van eene jury buiten de provincie Zuid-Holland woonachtig

Namens de Afdeeling voornoemd:

J. ROEM, *Voorzitter.*
G. VAN DRIEL, *Secretaris.*
Zonneveldsteeg 14.

Het programma is op aanvraag bij den Secretaris te verkrijgen.

WINKELHUIS, WAARIN EEN KUNSTHANDEL WORDT UITGEOEFEND.

Op deze prijsvraag, door de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen uitgeschreven en waarvan het programma op bladz. 6 van dezen jaargang voorkomt, zijn vijf antwoorden ingekomen onder de volgende motto's:

Denken en Werken.
R.
Wilhelmina.
Glück auf.
Kunstgenot.

BOEKAANKONDIGING.

Oude Ornementprenten, eene bron voor de ontwikkeling der kunstnijverheid, door J. A. Frederiks, architect te Middelburg. — Middelburg, J. C. en W. Altorffer.

De architect Frederiks te Middelburg, van wiens hand reeds tal van belangrijke bijdragen verschenen, heeft onder bovenstaanden titel een werkje geschreven, waarbij hij de aandacht vestigt op een bron voor de kunstindustrie, die bij ons onbekend bleef, doch in den vreemde hare ontwikkeling bevorderde en ook zou kunnen bijbrengen om onze nationale kunstindustrie te verheffen tot het hooge standpunt, dat zij in vorige eeuwen innam.

Schrijver erkent dat er in den laatsten tijd van verschillende zijden pogingen worden aangewend om het ambacht te veredelen en de algemeene kunstontwikkeling door kunstbeschouwingen en tentoonstellingen te bevorderen. Kunstnijverheidsmusea met scholen en bibliotheken zijn opgericht om de beoefenaars van de kunstvakken voor te lichten en al is de invloed reeds merkbaar, ontbreekt er nog veel om onze kunstindustrie het vroeger ingenomen hooge standpunt te doen innemen.

Die bron wordt gevonden in de oude ornementgravuren, waarvan helaas velen der vernietiging werden prijsgegeven. Met groote hoeveelheden werden zij als scheurpapier verkocht en eerst na de eerste wereldtentoonstelling te Londen werd de aandacht gevestigd op deze overblijfselen uit vervlogen kunstperioden. Voor enkele openbare bibliotheken en verzamelingen werd er veel schoons gered en schrijver geeft een overzicht van de bestaande belangrijke collecties en de werken, die aan de beschrijving van oude gravuren zijn gewijd.

Aan het gemis van oude ornementprenten werd op verschillende wijzen tegemoet gekomen; Reynard gaf in 1859 een groot plaatwerk uit met ornementen uit de 15de tot de 18de eeuw en in 1863 verscheen een dergelijk werk van Destailleur, waarin meer bepaald de versiering der vertrekken werd behandeld, maar de in beide boeken voorkomende reproducties zijn door de graveermaald verkregen en missen het eigenaardig cachet van de originelen. Ook verschenen er uitgaven van afdrukken naar de oude koperen platen, die van enkele ornementwerken nog aanwezig waren en deze werden later vervangen door reproducties, langs photographischen weg verkregen; hierbij werd op Hirth's *Formenschatz* en het in Brussel uitgegeven deel van het werk van Jan Vredeman de Vriese gewezen. Het is een streelend gevoel dat Nederland in dit opzicht niet achterbleef; met voldoening kan melding gemaakt worden van de uitgave van de firma Martinus Nijhoff te 's-Gravenhage, getiteld *Reproductions d'anciennes gravures d'orfèvrerie Hollandaise.*

Schrijver waarschuwt voor de vervalsching van de oude ornementwerken, waartoe de photographie wordt in den arm genomen. De reproducties worden kunstmatig vuil en watervlekkig gemaakt, behendig in oude perkamenten banden gestoken en als oorspronkelijke uitgaven in omloop gebracht.

Aan het slot der brochure worden wenken gegeven omtrent de rangschikking van ornementprenten-verzamelingen.

De heer Frederiks betreurt het dat in ons land, hetwelk eenmaal op kunstgebied zulk een hoogen trap bereikte, tot heden in deze richting nagenoeg niets is gedaan — dat de buitenlandsche musea en particuliere verzamelaars zich in den laatsten tijd met onze kunstschatten hebben verrijkt en dat onze litteratuur over deze afdeeling der kunst in gebreke is gebleven.

Het werkje van den heer F., voor een geringen prijs bij alle boekhandelaren te verkrijgen, moet zonder twijfel ieder kunstliefhebber belang inboezemen.

Sprokkelingen op waterbouwkundig gebied, door P. J. Neijt, lid van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, tweede herziene druk. Zwolle, Erven J. J. Tijl.

Het boekwerk, dat onder bovenstaanden titel het licht zag, behandelt achtereenvolgens grasmerf, krammat, rijsbeslag, steenglooiing, zinkwerken en steenbestorting en is een uitmuntende wegwijzer voor hen, die zich met werken op waterbouwkundig gebied bezig houden. De tekst wordt door flinke figuren toegelicht en de uitvoerige beciferingen van de verschillende samenstellingen geven aan het werk eene practische waarde. Het werk is net uitgevoerd, bevat 96 bladz. 8°, met 38 figuren en is tot den prijs van *f* 1.80 in den handel te verkrijgen.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van 31 Maart 1894.

De Voorzitter deelde bij opening der vergadering mede, dat er 4 antwoorden op de uitgeschreven prijsvraag waren ingekomen.

Tot lid der commissie van bijstand voor de maatschappij ter verzekering van werklieden tegen invaliditeit en ongelukken, werd gekozen de heer H. de Horder.

Besloten werd een lokaal in 't Café „De Poel" te huren voor vaste leeszaal der Vereeniging, zoodat de verzending der tijdschriften en boekwerken langs de huizen der leden voortaan ophoudt.

Vervolgens werd nog eenigen tijd gesproken over ijzeren en stalen draagbalken, welke hier-ter-stede beide weinig worden toegepast, zoodat men niet op goede gronden de eene soort boven de andere kan stellen. De commissie voor materialenkennis zou trachten nadere gegevens hieromtrent te verzamelen.

De heer D. Bekkering sprak vervolgens over de vraag: „De torens van de Martini-, A- en Nieuwe Kerk zijn het eigendom der gemeente Groningen en die van de Broerkerk niet. Wat mag hiervan de oorzaak zijn? Zijn de torens van de drie eerstgenoemde kerken van de stichting af het eigendom geweest der burgerlijke gemeente of sinds wanneer, en onder welke omstandigheden is de toestand geworden zooals hij nu is?" Spr. zeide ongeveer het volgende:

De torens der drie eerstgenoemde kerken waren vroeger het eigendom der gemeente; kerkelijke en burgerlijke gemeente waren destijds één. Na de scheiding van Kerk en Staat in 1795 werd omstreeks 1807 onder Lodewijk's regeering de bepaling gemaakt, dat de zoogenaamde koude torens der kerken ten laste kwamen der burgerlijke gemeente en door deze moesten onderhouden worden. Koude torens waren zulke, die vrij van de kerkgebouwen stonden; hieronder konden de Martini- en A-toren begrepen worden, maar niet die van de Nieuwe Kerk, als zijnde op de kerk gebouwd. Omtrent dezen toren is niets bepaalds te zeggen, evenmin als van dien der Broerkerk, die eveneens op de kerk gebouwd was. Deze kerk was vroeger een Franciskaner kloosterkerk en werd in 1785 en later gebruikt voor academiekerk en dus niet aangemerkt als het eigendom van een godsdienstig genootschap. In 1821 werd zij door Willem I aan de Roomsch-Katholieke gemeente geschonken, doch eerst in 1836 door deze in gebruik genomen, na voor ƒ40,000 op 's lands kosten gerestaureerd te zijn.

Na afloop dezer historische mededeelingen hielden de aanwezigen zich eenigen tijd bezig met de beschouwing van het plaatwerk „Das Hofburgtheater in Wien", daartoe afgestaan door den heer D. Bekkering. Eveneens lagen ter bezichtiging „De Architect" en „De Bouwmeester".

De vragenbus bevatte deze vraag: „Welk onderscheid is er tusschen het fabriceeren van ijzer en staal?"

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING ARNHEM.

Vergadering van Woensdag 4 April 1894.

Na lezing en goedkeuring van de notulen der voorgaande vergadering, deelde de Voorzitter mede dat de statuten waren ingekomen van de woningvereeniging *Openbaar Belang* en dat Voorzitter en Secretaris van de Afdeeling door het Hoofdbestuur waren uitgenoodigd tot het bijwonen van eene vergadering op 5 April e. k. te Amsterdam. Het voorstel van het Bestuur om dezen afgevaardigden de gewone vergoeding te doen uitbetalen, werd zonder discussie aangenomen.

Naar aanleiding van een schrijven van het Bestuur der Maatschappij spoorde de Voorzitter de leden aan tot het deelnemen aan de nieuwe leening der Maatschappij en werden inschrijvingsbiljetten rondgedeeld.

Als lid van de commissie tot veredeling van het ambacht deelde de Voorzitter mede, dat verschillende personen op aanvrage der commissie gelden hebben gestort voor het dekken der kosten voor het onderricht en voor tegemoetkoming in de reiskosten van hen, die aan het examen wenschten deel te nemen. In weerwil van de pogingen, daartoe door de commissie aangewend, heeft niemand zich voor het examen aangemeld, waarin zij aanleiding vond een ander voorstel te doen, strekkende tot het openen van een kosteloozen cursus in de leer der schoone vormen, waarmede dan in het najaar een begin kon worden gemaakt, als de gevers der gelden daartegen geene bezwaren hadden. Na het verstrekken van eenige inlichtingen, stemde de Vergadering met dit voorstel in.

De Secretaris bracht het jaarverslag uit, waarvoor hij den dank van de vergadering inoogste.

Na mededeeling dat de drie antwoorden, op de prijsvraag ingekomen, reeds in handen van de commissie van beoordeeling zijn gesteld, werd de heer W. F. Koole Jr. als lid aangenomen en eene bespreking gehouden over de voorgenomen excursie der leden naar Maastricht en Valkenburg. Den heeren Crollner en Portheine werd opgedragen tegen de volgende vergadering een plan op te maken van dit uitstapje, dat waarschijnlijk 8 en 9 Juni e. k. zal gehouden worden.

De heer Persijn stelde photographiëen van Weenen, Londen, Brussel, Keulen, enz. ter bezichtiging, waarna de heer Freem eene verzameling uitgevoerde en onuitgevoerde ontwerpen van eigen hand ter tafel bracht. Aan beide heeren werd de dank der vergadering gebracht.

Naar aanleiding van een ingezonden stuk over het wasschen van vensters door onze dienstboden, dezer dagen in de „Nieuwe Rotterdamsche Courant" opgenomen, deed de heer Eveklink de vraag of het niet mogelijk is meer practische ramen te ontwerpen. De langdurige discussie, die hierop volgde, helde naar het humoristische over, maar schijnt minder geschikt om in een verslag vermeld te worden. Menig gezegde is beter gesproken dan geschreven, want het gesproken woord lost zich op, terwijl het geschreven woord blijft.

AFDEELING LEIDEN EN OMSTREKEN.

Vergadering van Donderdag 29 Maart 1894.

Kunnen de leden voor den aanvang der vergadering zich steeds aangenaam verpoozen in de bezichtiging van eenig plaatwerk of voorwerpen op kunstindustrieel gebied, thans werd iets te aanschouwen gegeven dat zeker bijzondere vermelding verdient. Door tusschenkomst van den heer W. C. Mulder waren tentoongesteld eenige friesversieringen van het koorhek der Pieterskerk alhier, die tijdelijk waren uitgenomen, om ze van de verflaag te ontdoen. Dit prachtige houtsnijwerk uit den tijd der Renaissance was met een dikke verflaag bedekt, zoodat velen niet vermoedden welk een kunstwerk daarachter verborgen was. Met groote belangstelling werd dit werk bezichtigd en erop aangedrongen, dat de heer Mulder pogingen zou aanwenden opdat toestemming zou worden verkregen tot het maken van afgietsels.

Behalve de antwoorden op de prijsvragen der Maatschappij, waren nog ter bezichtiging gesteld eenige meubelen van Hollandsch fabrikaat, die beoordeeld werden door den heer H. J. Jesse, en waarvoor den inzender, den heer R. de Wilde Rz., werd dankgezegd.

Na opening der vergadering werd het woord gegeven aan den heer Dr. W. N. du Rieu, die op zich genomen had het een en ander mede te deelen over arcaden of bogengangen en andere Italiaansche bouwwerken.

Spreker noodigde de leden uit langs de tentoongestelde photographiëen en gravuren een wandeling te maken, ten einde op gemakkelijke wijze van het vele schoone te kunnen genieten. Het eerst verplaatste hij ons in het schilderachtig gelegen stadje Freudenstadt, dat in de 16e eeuw een toevluchtsoord was voor de vervolgde Zuid-Duitsche werklieden en mijnwerkers en leidde daaruit af, dat de gewoonte van het Zuiden om galerijen te bouwen door hen waren overgebracht. Deze galerijen in het Zuiden dienden tot bescherming tegen de zonnestralen, terwijl zij bij winkelhuizen gebezigd werden om uitstallingen eronder te plaatsen. Alvorens tot de bespreking der galerijen over te gaan, vestigde spreker de aandacht op een kerk in Freudenstadt; deze was gebouwd in den vorm van een winkelhaak, waar in den eenen arm de plaatsen voor de vrouwen en in den anderen arm de plaatsen voor de mannen zijn, terwijl het spreekgestoelte in den hoek was geplaatst.

De galerijen besprekende, zegt Dr. Du Rieu dat die te Bern en te Bologna een somber aanzien geven omdat ze in zeer nauwe straten zijn aangebracht. In laatstgenoemden plaats zijn de arcaden rijk versierd, getuige het prachtige gebouw der Spaarbank aldaar. Zijn in andere plaatsen in Italië de arcaden van marmer samengesteld, in Bologna waren ze in terra-cotta uitgevoerd.

Zeer merkwaardige bogengangen vindt men aan het Stadhuis te Verona en aan de kantoorgebouwen der Oostersche kooplieden in Venetië, met een eigenaardig Moorsch karakter; voorts prachtige galerijen aan en in het Dogen-paleis in genoemde stad, die op het St.-Marcusplein, de schoone galerijen aan het paleis te Turijn en, buiten Italië, in denzelfden geest uitgevoerd aan het Stadhuis te Brunswijk, in de Rue Rivoli te Parijs en de grootsche galerij langs het kanaal te Hamburg, van de haven naar het Stadhuis.

Nadat spreker het paleis van de Medicis te Florence met zijn prachtige loggia en fraaie beeldengroepen besproken had, ging hij over tot de behandeling der kloostergangen en bracht hij ons te Palermo op Sicilië, te Amalfi bij Napels, te San-Paulo bij Rome, in het klooster St. Martino bij Napels enz.

Aan de hoofdkerk te Trente vindt men schoone galerijen, terwijl arcaden-rijen in ronden vorm zijn te vinden aan den scheeven toren en den Dom te Pisa.

Vervolgens vestigde spr. de aandacht op eene reeks van prachtige Italiaansche bouwwerken, als: den Dom van Florence, de kerk la Prato in Toscane, den Dom van Sienna, de gerestaureerde kerk te Orvieto, de kerk te Monza en eenige kerken te Genua, waarbij de arcaden in toepassing zijn gebracht.

Ten slotte werden wij geleid naar de St.-Pieterskerk en hare omgeving te Rome, om te eindigen met eene bezichtiging van het prachtige portiek dier kerk.

Nadat den heer Dr. W. N. du Rieu door den Voorzitter dank was gebracht voor zijne belangrijke mededeelingen, kwam aan de orde het vaststellen van de door de Afdeeling uit te schrijven prijsvraag. Na eene enkele opmerking werd deze goedgekeurd. Uitgenoodigd zijn alle bouwkundigen in de provincie Zuid-Holland.

Op voorstel van het Bestuur werd met groote meerderheid van stemmen besloten een adres van adhesie te richten tot den Gemeenteraad, in zake het voorstel van Burgemeester en Wethouders voor het behoud van het kruithuis aan den Vestwal alhier.

Na de gewone rondvraag werd de vergadering gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. In de eerstvolgende vergadering van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, op Donderdag 12 dezer in het lokaal Diligentia te houden, zal het lid A. van Liebrecht mededeelingen doen omtrent de afschuiving van den spoorwegdam Bunde—Beek—Elsloo en de middelen, aangewend tot verzekering van de veiligheid van den spoorweg.

AMSTERDAM. De heeren H. van der Vijgh en G. Emmingmann, architecten alhier, hebben zich tot den Gemeenteraad gewend met een ontwerp voor de inrichting van de nieuwe Groentemarkt. Adres en teekeningen werden in de laatst gehouden zitting van den Raad om praeadvies in handen van B. en W. gesteld. De brochure, waarin de inrichting der markt beschreven wordt, is op schriftelijke aanvrage bij genoemde architecten gratis verkrijgbaar gesteld.

ROTTERDAM. Bij den Gemeenteraad is door B. en W. een belangrijk voorstel ingediend tot verbetering en uitbreiding van het buizennet der drinkwaterleiding. Zij vragen nl. ƒ 202,000 voor hoofdgeleidingen; ƒ 110,000 voor brandkranen en 3o. ƒ 218,000 voor het leggen van nieuwe buizen in ontworpen straten.

HAARLEM. De Gemeenteraad benoemde in zijn zitting van Woensdag jongstleden den heer J. Schotel, ingenieur te Rotterdam, met algemeene stemmen tot deskundige voor de te maken waterleiding en droeg hem het maken der definitieve plannen en het opzicht over de te maken werken op. Den architect en den opzichter over de gebouwen enz. der gemeente, werd dank betuigd voor hunne medewerking bij de voorbereiding, en hun eene gratificatie in het vooruitzicht gesteld.

ARNHEM. Op de algemeene vergadering van Ned. steenfabrikanten, 30 Maart gehouden, werd het voorstel van den heer J. van Poelgeest aangenomen om dit jaar de werkzaamheden op de Waalsteenfabrieken te doen aanvangen op 1 Mei en te doen eindigen 15 Aug. d. a. v., mits door de Ned. Waalsteenfabrikanten, ook door nietleden der Vereeniging, daartoe voldoende wordt medegewerkt.

Daar alleen bij algemeene medewerking van dezen maatregel, om verbetering te brengen in den kwijnenden toestand der steenindustrie, succes wordt verwacht, werd het Bestuur opgedragen een tweede vergadering te beleggen op Donderdag den 4 April te Nijmegen en daartoe alle Waalsteenfabrikanten uit te noodigen, met verzoek om bij verhindering schriftelijk van hun instemming met den bovengenoemden maatregel te doen blijken.

Op de laatste vergadering werd door de tegenwoordig zijnde fabrikanten besloten de steenfabrikage over het jaar 1894 niet verder te doen aanvangen dan den 1 Mei a. s., onder boete van een duizend gulden voor iederen overtreder ten behoeve van de kas der Vereeniging van Nederlandsche steenfabrieken, en verder in beginsel besloten niet langer te werken dan 15 Augustus d. a. v. waaromtrent in de maand Juli a. s. door eene nieuwe algemeene vergadering een definitief besluit zal worden genomen.

LEIDEN. Door een ingezeten werd vóór eenigen tijd een adres gericht aan den Gemeenteraad met verzoek om het kruithuis aan den Vestwal, staande tegenover zijn verbouwde perceelen, te doen sloopen. Op dat adres werd door Burgemeester en Wethouders gerapporteerd dat, na ingewonnen advies van de commissie van fabrikage en van den gemeente-archivaris bezwaar bestond tegen de inwilliging van dat verzoek. Het gebouwtje toch heeft uit een historisch oogpunt groote waarde; het is de laatst overgeblevene van de veertig torens, die oudtijds met de muren, die ze onderling verbonden, de stad beveiligden. Draagt deze de inscriptie „Dits Oistenryck", verderop naar de voormalige Koepoortsgracht toe, stond de toren „Bourgondië", en aan het einde der Zijlgracht het „huis te Brem". Het zou volgens B. en W. zijn te betreuren, indien deze eerbiedwaardige getuige van het beleg van 1574 zonder gebiedende noodzakelijkheid werd afgebroken.

Bij de behandeling van dit onderwerp, vóór 14 dagen in den Gemeenteraad aan de orde gesteld, staakten de stemmen, zoodat de zaak werd aangehouden tot de volgende vergadering. Inmiddels deden zich verschillende stemmen voor het behoud hooren. De Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde en de Afd. Leiden en Omstreken der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst zonden adressen aan den Gemeenteraad, waarin onder meer door eerstgenoemde op degelijke gronden werd aangetoond, dat dit in meer dan een opzicht zoo merkwaardig gebouwtje niet mocht gesloopt worden, omdat het niet een stuk oudheid, maar oudheidkunde betreft. Het roodsteenen halfrond met het spitstoeloopend leiën dak is, zoover de Commissie weet, het eenig nog bestaand voorbeeld van zulke vestingtorentjes in ons Vaderland. Zulk een gedenkteeken moet niet worden afgebroken, maar zorgvuldig voor alle tijden bewaard.

Staakten in de vorige zitting de stemmen (elf tegen elf), thans was de zienswijze zoo veranderd, dat in de Donderdag gehouden zitting van den Gemeenteraad het voorstel tot behoud van het kruithuisje werd aangenomen met 21 tegen 5 stemmen.

NIJMEGEN. Voor de ontworpen internationale tentoonstelling van schilderijen en beeldhouwwerken, van 20 Juni—20 Juli e. k. te houden, wenscht het uitvoerend comité een waarborgfonds van ƒ 3000 tot eventueele dekking der kosten bijeen te brengen. Dientengevolge worden de ingezetenen van Nijmegen bij circulaire uitgenoodigd aandeelen van f 25 te nemen.

'S-HERTOGENBOSCH. Op de voordracht van Ged. Staten der provincie Noord-Brabant voor hoofdingenieur van den Prov. Waterstaat in dat gewest zijn geplaatst de heeren: H. J. L. M. van Schevichaven te 's-Hertogenbosch, E. J. J. Kuinders te Amsterdam en Greol te 's-Gravenhage.

— Aflevering 14 van het *Handboek voor den Meubelmaker* (uitgave A. W. Sijthoff te Leiden) bevat het vervolg van hoofdstuk X, diversen.

PERSONALIA.

— Bij Kon. besluit zijn benoemd tot vertegenwoordigers van de regeering op het in September te Budapest te houden internationale congres van hygiëne en demographie: Mr. W. A. baron van Verschuer te 's-Gravenhage, voorzitter van de centrale commissie voor de statistiek; Dr. G. van Overbeek de Meijer te Utrecht, hoogleeraar in de gezondheidsleer; Dr. W. P. Ruysch te 's-Gravenhage, adviseur bij het dep. van binnenl. zaken; G. J. de Jongh te Rotterdam, directeur der gemeentewerken; Mr. H. Goeman Borgesius en Dr. C. A. Verrijn Stuart beiden te 's-Gravenhage, onder-voorzitter en secretaris van de centrale commissie voor de statistiek.

— Bij Kon. besluit van 31 Maart is C. Blankevoort, te Maastricht, voor den tijd van één jaar benoemd tot adjunct-ingenieur der mijnen.

— Bij Kon. besluit is de chef der exploitatie van de lijn Batavia—Buitenzorg der Ned.-Indische Spoorwegmaatschappij, E. M. Collard, benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau.

— De Minister van waterstaat brengt ter kennis van belanghebbenden, dat blijkens ingekomen bericht van het comité tot bevordering van de belangen van Nederlandsche inzenders op de in Antwerpen te houden tentoonstelling, als gedelegeerd commissaris in de plaats van den heer W. Travaglino, is opgetreden Jhr. J. Ortt van Schonauwen te Haarlem, en voorts dat het lid J. H. Krelage is opgetreden als voorzitter van de afdeeling tuinbouw.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is benoemd tot adspirant-ingenieur P. J. Fritzlin en is een jaar verlof verleend aan den opzichter 1e kl. C. van Wijk.

— Door den Minister van waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter C. de Jong en A. van Schaik, en wel de eerste bij de verbetering van de Maas en de tweede bij baggerwerk in de Boven-Merwede. Voorts is de opzichter F. J. M. Reijnders tot 16 November e. k. gecontinueerd bij de werkzaamheden tot verspreiding van het N. A. P.

— Met 1 April is de adjunct-ingenieur 1e klasse der Staatsspoorwegen M. H. C. Kramers, te Luik, verplaatst naar Tilburg en vervangen door den adjunct-ingenieur 2e kl. C. M. Roessing Udink, thans te Tilburg.

PERSONALIA.

— De teekenaar 2e kl. bij de marine M. Mos wordt 1 April van Hellevoetsluis naar Amsterdam overgeplaatst en te Hellevoetsluis vervangen door den teekenaar 3e kl. F. J. Somon, van Amsterdam.

— De Gemeenteraad te Ede benoemde den heer Van Engelenburg met algemeene stemmen tot gemeenteopzichter voor den tijd van twee jaar.

— De Gemeenteraad te Rotterdam benoemde den heer J. C. Meischke, opzichter voor den tijd van één jaar en op eene jaarwedde van ƒ 1600, tot inspecteur bij de bouwpolitie.

H.H. Architecten.

Een **JONGMENSCH**, pract. en theor. ontwikkeld, zoekt **plaatsing** bij publieke werken of op bureau. Goede referentiën. Brieven lett. **T.K.** boekh. C. VAN ABS, *Leeuwarden.*

Een Jongmensch

biedt zich aan, om te worden geplaatst als **DAGEL. OPZICHTER** of **TEEKENAAR.** Bewijzen van bekwaamheid staan ten zijnen dienste. Salaris geen vereischte. Reflecteerenden gelieven zich te wenden, onder opgaaf der voorwaarden, met fr. brieven lett. G. no. 90, aan ERVEN B. VAN DER KAMP, Algem. Advertentiekantoor, *Groningen.*

C. L. SCHWARZ.

Jacob van Lennepstraat 19, Amsterdam.

Groote sorteering van **Engelsche, Duitsche, Belgische** en **Hollandsche VLOER-** en **WANDTEGELS**, tevens van **alle** soorten Binnen- en Buitenlandsche **Bouwartikelen** in concurreerende prijzen.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

VAN

onderhoudswerken langs den spoorweg Vlissingen—Boxtel—Geldermalsen en Roosendaal—Belgische grens, op Zaterdag 14 April 1894, ten 2 uur (locale tijd), ten kantore van den Sectie-Ingenieur te Breda, Frederikstraat No. 72.

BESTEKKEN tegen betaling van **f 1.—**, op franco aanvrage van **Zaterdag 24 Maart**, verkrijgbaar ten kantore als bovenvermeld.

Koninklijke Fabriek van Werken in Zink en andere Metalen
TE DELFT.

Hiermede hebben wij de eer te berichten, dat wij de **Koninklijke Fabriek van gegoten Zink- en Bronswerken** der **FIRMA L. SCHÜTZ & Zn.** te *ZEIST* hebben **overgenomen** en deze zaak aldaar, de eerste jaren met medewerking van den vorigen eigenaar, onder dezelfde firma zullen voortzetten. Wij zijn door dezen aankoop in staat gesteld, **alle orders** op fijne **Zink-** en **Bronswerken, Kunstsmeedwerken** en **Aanleg van Verwarming** met warm water onder lagen druk, waardoor de **FIRMA L. SCHÜTZ & ZOON** zich reeds sedert vele jaren, zulk een goeden naam verworven heeft, met de **meeste nauwgezetheid uit te voeren.**

DELFT, 1 April 1894. **FIRMA F. W. BRAAT.**

Bij **P. GOUDA QUINT,** te *ARNHEM*, is **verschenen:**

DE BOUWMEESTER.
Ontwerpen, Schetsen en Details van
HEDENDAAGSCHE NEDERLANDSCHE BOUWKUNST,
ONDER HOOFDREDACTIE VAN

F. W. VAN GENDT J.Gzn., Architect te 's-Gravenhage.

ZEVENDE JAARGANG, eerste aflevering.

Prijs per jaargang, bestaande uit **6** afleveringen, elk van **6** platen, waarvan een in lichtdruk, met beschrijving, titelblad en register, **ƒ 7.50.**

De **tweede** en **derde aflevering** liggen gereed en zullen spoedig verzonden worden.

Carbolineum Hansa.
Gedeponeerd Handelsmerk.
Hoofdagent voor NEDERLAND en Kolonieën,

J. J. VAN ULJE, Gouda.

Attesten ter inzage.

Openbare
AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ROTTERDAM* zijn voornemens op **Vrijdag** den **20 April 1894**, des namiddags te 1 uur, ten Raadhuize aldaar aan te besteden:

Het MAKEN van de UITBREIDING der BEWAARSCHOOL aan den *Schiedamschen Singel*

Bestek, voorwaarden en teekening liggen op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Hoofdelijke Secretarie* en in het *Stads-Timmerhuis* te *Rotterdam*, en zijn tevens voor **ƒ 1.—** verkrijgbaar bij WED. P. VAN WAESBERGE & ZOON, Boekdrukkers *Hoogstraat* no. 73.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen aan gemeld *Timmerhuis*. De aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Donderdag* den *12 April* 1894, des voormiddags te 11 uur.

De inschrijvingsbiljetten moeten op den dag der aanbesteding vóór des namiddags één uur zijn ingeleverd in eene daarvoor aangewezen gesloten bus, geplaatst ter Gemeente-Secretarie, afdeeling Algemeene Zaken.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.
AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **17**den **April 1894**, des namiddags ten 2 ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

BESTEK No. 654.

Het maken van eene bergplaats voor steenkolen en takkebossen op het station ZWOLLE.

Begroot op ƒ 4100.—.

De besteding geschiedt volgens § 25 van het bestek.

Het bestek ligt van den 31-sten Maart 1894 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur W. J. KLERK DE REUS te *Meppel* en is op *franco* aanvrage (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **ƒ 1.00.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 9den April 1894, ten 10 uren voormiddag *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 30sten Maart 1894.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.
AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **16**e **April 1894**, des namiddags ten **half 2** ure **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed:

Volgens bestek No. 587:

Uitvoeren van onderhoudswerken op de spoorwegen AMSTERDAM-ROTTERDAM en SCHIEDAM—HOEK VAN HOLLAND en op het Gemeenschappelijk station ROTTERDAM—MAAS. In 7 perceelen.

Raming ƒ 61,200.

Volgens bestek No. 588:

Uitvoeren van onderhoudswerken op de spoorwegen ELST—RHEDEN-REMMEL, DORDRECHT, KESTEREN—AMERSFOORT en NIJMEGEN—KLEEF. In 5 perceelen.

Raming ƒ 17,800.

De bestekken zijn tegen betaling van **ƒ 2.—** per exemplaar verkrijgbaar aan het Centraal-Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het Bureau Weg en Werken, Kamer **154.**

Aanwijzing geschiedt en inlichtingen kunnen worden verkregen als in de bestekken vermeld.

Op deze bestekken zijn toepasselijk de Algemeene Voorwaarden der *Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij* dd. 31 Januari 1885 **(gewijzigde herdruk van 20 Februari 1894)** die bovendien tegen betaling van **ƒ 0.50** per exemplaar aan bovengenoemd bureau verkrijgbaar zijn.

De Raad van Administratie.
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

Petroleum-Gasmotoren.

De goedkoopste, voordeeligste in gebruik en eenvoudigste constructie, zijn de

Verbeterde Systeem Capitaines.

Worden op zeer voordeelige voorwaarden geleverd.

In werking te zien:

J. v. OVERKLIFT en Co.
Albert Cuypstraat, Amsterdam.

Ter drukkerij der Vennoots. „Het Vaderland"

29ste JAARGANG. — Nº 15 — ZATERDAG, 14 April 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . ƒ 0.15

WAPENS.

Onder de versierselen, die men gewoon is aan of in gebouwen aan te brengen, komen dikwijls ook wapens voor. Wij willen er ons voor het oogenblik niet in verdiepen, in hoeverre die wapens daar gepast kunnen geacht worden. De rijks-, provincie- en stedewapens schijnen ons toe, alleen aan rijks-, provinciale of gemeentelijke gebouwen op hun plaats te zijn, en wij achten het niet gepast, dat de eerste de beste particulier die wapens op zijn gevel laat beitelen of in zijn vertrekken doet schilderen. Wij kunnen ons echter voorstellen, dat deze meening niet door iedereen gedeeld wordt en wij voelen, dat er heelwat tegen aangevoerd kan worden.

Brengt men echter wapens aan, dan behoort men dit goed te doen. Het moet erkend worden, dat het dengeen, die goede voorbeelden zoekt, niet gemakkelijk gemaakt wordt. Wie het Nederlandsche wapen b.v. ergens wil aanbrengen, zal allicht geneigd zijn dit te volgen naar het voorbeeld, dat hij op de munten van het koninkrijk vindt en dat evenwel zoo slecht is, dat geen heraldicus zich daarmede zal kunnen vereenigen. De vorm van het schild toch, vierkant met een „accolade" van onderen, werd in den goeden tijd der heraldiek niet gebruikt; eindigde het schild van onderen in een halven cirkel, dan zou het niet slechts heraldischer zijn, maar ook veel beter in den muntomtrek passen. De leeuw is een soort van poedelhond, die het veld van het schild volstrekt niet vult, doch onaangename ledige hoeken laat overblijven. En dat het veld behoorlijk gevuld moet zijn, zal ieder begrijpen, die zich herinnert dat een wapen op een schild oorspronkelijk een herkenningsteeken was, zoo goed als een hedendaagsch opschrift. De „schilder" zorgde daarom, dat de wapenfiguur zoo groot mogelijk in het veld kwam te staan, opdat reeds op een afstand de ridder, die het schild droeg, kenbaar zou zijn.

Almede ter bevordering der duidelijkheid werden de wapenfiguren in den goeden tijd der heraldiek gestyliseerd. Alleen de karakteristiekste deelen liet men duidelijk uitkomen. Een leeuw b.v. had als bijzonder kenmerkende onderdeelen tanden, tong, klauwen, manen en staart. Om nu te zorgen, dat men reeds op een afstand een leeuw als zoodanig zou herkennen, werden deze onderdeelen zoo groot mogelijk op het schild aangebracht. Uit den wijdgeopenden muil staken de tanden, meestal alleen de hoektanden; de tong was ver naar voren gebogen, de klauwen ieder voor zich duidelijk geaccentueerd. De manen werden door enkele groote, sterk krullende lokken weergegeven en de staart vulde met fantastische krullen den achter het lichaam overblijvenden hoek. Lichaam en pooten toonden schraal bij al deze sterk gepronoceerde onderdeelen en het is juist hierdoor dat een goede heraldische leeuw het eigenaardig karakter krijgt. Dat de leeuwen op onze munten totaal geen karakter hebben, zal ieder na het opgemerkte inzien.

Het wapenschild van het Koninkrijk der Nederlanden is een combinatie van het wapen van Nassau en dat der Vereenigde Provinciën. Het met blokken bezaaide schild is van Nassau; de leeuw, met zwaard en pijlbundel in de klauwen, werd aan het Statenwapen ontleend, terwijl de Koningskroon, waarmede de leeuw gedekt is, een tamelijk onheraldische versiering is, daar een dergelijke kroon alleen boven een schild mag voorkomen. Men behoort echter het wapen te nemen, zooals het in het begin dezer eeuw werd vastgesteld.

Het met blokken bezaaide veld behoort met die blokken *regelmatig* bezaaid te zijn. Men moet dus eerst de blokken verdeelen en dan den leeuw daarover teekenen, die dan sommige blokken geheel, andere ten deele bedekken zal. Op onze munten is dit niet geschied en zijn de blokken geplaatst, daar waar toevallig ruimte overschoot.

Dat het Nederlandsche wapen van schildhouders of tenanten voorzien is, weet iedereen. Deze tenanten vindt men op de munten niet en behoeven daarop ook niet voor te komen. Worden zij aangebracht, dan behooren zij, evengoed als de leeuw in het schild zelf, gestyliseerd te worden, en dan mag men ze niet, zooals dikwijls geschiedt, op het lint plaatsen, hetwelk de wapenspreuk *Je Maintiendrai* bevat. Een min of meer versierd plint, waaraan het devieslint bevestigd kan worden, dient de tenanten te ondersteunen, daar het onzin is twee leeuwen op een fladderend lint te plaatsen. Men toetse hieraan eens de wapens onzer hofleveranciers en men zal zien, dat de heraldische juistheid te wenschen overlaat. Heelwat dezer eerzame handelaars hebben daarenboven het rijkswapen boven hun deur, terwijl het vermoedelijk de bedoeling van wijlen Z. M. den Koning is geweest, hen met zijn *persoonlijk* wapen te begiftigen, dat met helm en helmsieraden voorzien moet zijn. De leveranciers van H. M. de Koningin-Regentes voeren over het algemeen vrij goed heraldische wapens, die met meer of minder geluk gevolgd zijn naar de zeer juiste teekening, die vanwege de Hofcommissie tegenwoordig aan iederen hofleverancier wordt uitgereikt.

De provincie- en gemeentewapens worden ook dikwijls zeer verlaagd of althans onheraldisch weergegeven. De meeste provinciale of gemeentelijke stempels zijn daar, om het te bewijzen. Het is jammer, dat van deze wapens geen betere afbeeldingen bestaan, dan in het werk van d'Ablaing van Giessenburg gevonden worden, daar deze, hoewel juist wat wapenkleuren enz. betreft, alles behalve heraldisch genoemd mogen worden. Om maar eens enkele der meer bekende wapens te nemen, wijzen wij op den Haagschen ooievaar, die altijd voorgesteld wordt op een groen weilandje en die, heraldisch opgevat, d. i. met weglating van dat groen en met uitgespreide vleugels het veld vullend, zulk een goed effect kan maken; op de palen, in tal van gemeentewapens voorkomende, die altijd te smal worden geteekend en die men $^{1}/_{3}$ van de breedte van het geheele veld behoorde te geven; op de kruizen in het wapen der hoofdstad, die zoo groot mogelijk en aan elkander gesloten in den middenpaal behooren te staan en die zelfs op de officieele stukken, van deze gemeente uitgaande, aan dit vereischte niet voldoen; op de adelaars, in tal van gemeentewapens voorkomende, die in den regel meer van opgespijkerde kraaien hebben dan van den koning der vogelen, zooals die uit een heraldisch oogpunt behoort te zijn; op de leeuwen, zoo in provincie- als gemeentewapens aanwezig, die veel van poedelhonden hebben en die toch, heraldisch gestyliseerd, het veld behoorden te vullen enz.

Alleen het bestudeeren van goede voorbeelden kan ertoe leiden, dat hierin verbetering komt. Het bestudeeren der eigenlijke wapenkunde is niet bepaald noodig; het ontbreekt zelfs, vreemd genoeg, niet aan uitmuntende heraldische boekwerken, die, wat de afbeeldingen betreft, alles te wenschen overlaten. Men kan een zeer bekwaam heraldicus zijn en toch voor het heraldisch weergeven van wapens geen oog hebben.

Wie wil zien, hoe goede wapens geteekend, geschilderd of gebeiteld moeten worden, bestudeere de voorbeelden uit het laatst der 15e en het begin der 16e eeuw. Hij zal dan kunnen opmerken, met hoeveel virtuositeit de kunstenaars van dien tijd alle moeilijkheden, die de vorm der schilden in den weg kan leggen, wisten te overwinnen en hoe zij overal de velden met hunne figuren wisten te vullen.

Zeventiende- of achttiende-eeuwsche voorbeelden dienen niet nagevolgd te worden; de kunstenaars van die tijden hadden het juist begrip der heraldiek niet meer.

Het kost hetzelfde of men een wapen goed of slecht laat maken; een goed wapen doet den beschouwer aangenaam aan en werkt decoratief, een slecht wapen beleedigt het oog en brengt niets tot versiering bij.

UIT AMSTERDAM.

Tegelijkertijd dat de jonge blaadjes uit de knoppen der boomen te voorschijn kwamen, is ook een nieuwe gevel aan het Damrak van zijn beschermende omhulselen ontdaan. Deze gevel, gebouwd naar een ontwerp van den architect Berlage, is in vele opzichten merkwaardig, doch in de eerste plaats wel daarom, dat hij een streven naar wat nieuws verraadt, dat alleszins toejuiching verdient.

Er is in den laatsten tijd zooveel geschreven over de nieuwe richting, dat het ons verheugt, die eens eindelijk aan een bouwwerk toegepast te zien. Het was werkelijk geen gemakkelijke taak, om zich los te maken van de traditie, zooals die in de *Architectonische Rondschau* en andere werken van gelijken aard belichaamd is. De bouwmeester heeft haar echter aangedurfd en is niet bevreesd geweest voor de afkeuring, welke het streven naar wat nieuws, althans in den eersten tijd, van de zijde des publieks te beurt valt.

Het doet goed eens iemand te zien, die wat durft. Wij zijn niet blind voor de gebreken, welke het werk aankleven, doch meenen dat Berlage met dezen Damrakgevel een groote belofte gedaan heeft. Wanneer hij, meer dan thans nog, zich aan het juk der historische stijlen zal weten te onttrekken, kunnen er groote dingen van hem verwacht worden. De Moorsche boog, de Romaansche hoekzuiltjes, het Gothische radvenster en de hogels uit dezelfde periode, de Dorische kolommen, die thans nog als elementen aan den gevel voorkomen, zal hij dan niet meer noodig hebben om indruk te maken. Hij zal dan bogen, zuilen en vensters geheel op eigen wijze omscheppen en iets maken, dat werkelijk modern genoemd kan worden.

Moge het voorbeeld ter navolging opwekken en mogen weldra meer dezer karakteristieke scheppingen de Amstelstad versieren!

DE KERK TE KLOETINGE.

In de *Middelburgsche Courant* van elf dezer komt een artikel over de kerk te Kloetinge voor; de belangrijkheid van het behandelde onderwerp en de wetenschap, dat het stuk door een erkend bevoegde, de heer J. A. Frederiks, Secretaris van de oudheidkundige commissie uit het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, geschreven werd, bracht er ons toe, het artikel over te nemen, hopende daardoor mede te werken tot het opwekken van eerbied voor de overblijfselen der vaderlandsche bouwkunst. Het stuk is van den volgenden inhoud:

„Voor enkele dagen bezocht ik Kloetinge, het vriendelijke dorp in de nabijheid van Goes, om een onderzoek in te stellen naar de archeologische of kunst-waarde van een paar zandsteenen leeuwen, die eertijds op een muur van de kerk hadden gestaan en waarop mijn aandacht was gevestigd door een bekenden Middelburgschen antiquaar. De leeuwen hadden als zoodanig geen waarde, en waren bovendien veel beschadigd.

„Ik keurde de kerk aldaar als een der fraaiste dorpskerken uit Zuid-Beveland. Te midden van het dorp gelegen, maakt zij door hare eerbiedwaardige grijze kleur tegen het groen der omringende boomen een gelukkig effect, terwijl zij, dank zij de goede zorgen van een wijs kerkbestuur, in goeden staat van onderhoud verkeerde.

„Hoe veranderd vond ik dien idealen toestand in de vorige week.

„Het tegenwoordig kerkbestuur had noodig gevonden om de kerk eens wat op te knappen en met zekeren trots wees de president-kerkvoogd mij op de vele verfraaiingen (!), die reeds waren aangebracht.

„De baksteenen voet van de kerkmuren, eertijds gevoegd, was met een laag cement overdekt; de eenvoudig, doch goed geprofileerde omlijsting der ramen was mede met een cementkorst besmeerd. De voegen waren uitgehakt en het geheel opnieuw gevoegd met afgesneden voegen, als gold het een nieuw bouwwerk. De zandsteenen vullingen (traceeringen) in de ramen waren vervangen door houten stijlen en krommers. Waar op enkele plaatsen de hoeksteenen der drommers of steunbeeren wat te veel hadden geleden, had men deze eenvoudig uitgehakt en vervangen door roodgemaakte cement, waarin de voegen waren getrokken.

„In één woord: men had de kerk *eleudig verknoeid*.

„Ik wees den president-kerkvoogd op het onoordeelkundig werk, dat verricht was, en de goede man gevoelde iets van hetgeen ik hem omtrent het verkeerde der behandeling aanvoerde, doch verontschuldigde zich met erop te wijzen, dat het kerkbestuur een architect had belast met deze restauratie. (*Sic!*)

„Het wandalenwerk was nog in vollen gang; in een gedeelte van de kerk lagen papieren mallen met uitslagen van de raamtraceeringen voor de nog te vernieuwen ramen; voegers waren bezig met angstvallige juistheid, de hagelwitte voegen langs een rij af te knippen en het geheel met een schavotachtig rood te kleuren.

„Gelukkig stond de oude grijze toren nog daar in al zijn oorspronkelijkheid. Geen schendende hand had nog den treurigen moed gehad, ook dezen een verjongenskuur te doen ondergaan. In al zijn eenvoud had deze kolos meer dan vier eeuwen, evenals het kerkgebouw, den tand des tijds getrotseerd; de volle platte voeg was volkomen gaaf gebleven; de oude steenen bezaten nog hunne oorspronkelijke kleur; de zandsteenen borstwering met hare traceeringen op de bovengaanderij, hoewel met een verdachte groene tint bedekt, stond nog scherp afgeteekend.

„Dit alles had men aan de kerk ook kunnen hebben, ware men niet gevallen in de handen van een man, wiens naam gelukkig niet genoemd werd, die gemeend heeft, niet beter te kunnen doen, dan het gebouw zijn heerlijk oud karakter te ontnemen en er een nieuwerwetsche kerk van te maken met al de gebreken van een cementbepleistering.

„Het viel mij op dat de cementkorst, die men nota bene nog met een rozenrood silicaat (hoe lief!!!) besmeerd had, nu reeds scheuren vertoonde, die een spoedige herstelling noodig zullen maken. Wat was eenvoudiger geweest, dan om de enkele uitgevallen voegen opnieuw, en op de zoo goed gebleken wijze van vóór vier eeuwen, vol te zetten, de zandsteenen traceeringen te herstellen en sommige te veel verweerde steenen, door goede oude Zeeuwsche moppen, die overal gemakkelijk te verkrijgen zijn, te vervangen!

„Dit had belangrijk minder geld gekost en men had een monument behouden, waarop de gemeente nog lang met trots had kunnen wijzen.

„In plaats daarvan is de kerk te Kloetinge thans een knutselwerk geworden, dat aan een Duitsche bouwdoos zijn oorsprong schijnt te hebben gevonden."

PRIJSVRAGEN.

VEREENIGINGSGEBOUW TE ROTTERDAM.

De Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam, heeft een prijsvraag voor een Vereenigingsgebouw uitgeschreven. Het programma is van den volgenden inhoud:

Terrein. Het terrein wordt verondersteld te zijn gelegen aan het begin van de Baan, tusschen het Van Hogendorpsplein en de Schiedamsche Vest te Rotterdam.

Vorm en afmetingen zijn op bijgevoegde situatie aangegeven.

Bestemming. Het gebouw is bestemd voor koffiehuis met restaurant; voor het houden van vergaderingen, tentoonstellingen en muziekuitvoeringen; voor het geven van partijen en voor sociëteitsgebouw ten dienste van verschillende vereenigingen.

De lokalen moeten daarom zooveel mogelijk zóó geschikt worden, dat zij zoowel vereenigd als afgescheiden, zonder hinder van elkander, te verhuren zijn.

Hoogten. Het gebouw moet bestaan uit een soussterrein hoog 2,5 M.; eene beganegrondverdieping, waarvan de vloer 1,25 M. boven de straat ligt, hoog 4 M.; benevens eene eerste en waar noodig eene zolderverdieping, waarvan de hoogten aan den ontwerper zijn overgelaten. De opgegeven hoogten zijn tusschen vloer en plafond.

Indeeling. Het soussterrain moet bevatten: eene hoofdkeuken van ± 50 M²; eene bijkeuken van ± 25 M²; twee provisiekamers van ± 12 M² ieder; diverse kelders voor wijn, bier, brandstoffen enz.; gelegenheid voor het aanbrengen eener centrale verwarming; een diensttrap breed ± 0,90 M. naar de woning van den kastelein en verder doorloopend naar de overige verdiepingen; een of meer lifts, privaten, kasten en andere gerieflijkheden.

De begane grond moet bevatten: een hoofdingang met marquise, een ruime vestibule door tochtdeuren afgescheiden; een hoofdtrap van ± 2 M. breedte, een toegang voor de koffiezaal en een toegang voor de woning van den kastelein; een koffiezaal van ± 125 M²; een buffet met buffetkamertje; een biljartzaal van ± 80 M² bestemd voor 4 biljarts; een restauratiezaal van ± 50 M² en twee andere zalen, voor diverse doeleinden bestemd, van ± 30 M² ieder; een jassenkamer; een toiletkamer met diverse privaten en urinoirs, alsmede eene woning voor den kastelein, bestaande uit vier vertrekken met keuken enz. Deze woning kan ook gedeeltelijk in eene insteekverdieping gevonden worden, waartoe dan ook voor dat gedeelte de hoogte, van den begane grond, lager gelegen kan zijn.

De eerste verdieping moet bevatten: eene ruime vestibule; eene groote zaal van ± 170 M² met zijen bovenlicht; eene kleinere zaal van ± 110 M², op zulke wijze aan eerstgenoemde zaal grenzende, dat beiden gemakkelijk te vereenigen zijn en dat de kleinere zaal ook als tooneel kan gebruikt worden; een bergplaats voor stoelen enz. van ± 25 M², verder een zaal van ± 60 M², daarbij een buffet met buffetkamertje; twee sociëteitslokalen, te zamen groot 125 M², een of meer jassenkamers, toiletkamer met privaten en urinoirs voor heeren; toiletkamer met privaten voor dames.

Zoowel aan de pleinzijde als aan de zijde van het water moeten de verschillende lokalen, op den begane grond en eerste verdieping, ontworpen worden met veranda's, balcons of loggia's.

De zolderverdieping moet bevatten: de vereischte

slaapvertrekken voor het dienstpersoneel, een strijk- en mangelkamer, eenige bergplaatsen en een vijf- of zestal schilderateliers van ± 30 M² ieder.

De gevraagde teekeningen zijn: de plattegronden; de twee voornaamste gevels en twee doorsneden op een schaal van 1 à 100.

Een detail van een der voornaamste gevelpartijen op een schaal van 1 à 20.

De detailteekening kan in potlood, de overige teekeningen moeten in inktlijnen bewerkt zijn.

De verdere wijze van afwerking wordt geheel vrijgelaten.

De teekeningen moeten met een motto gemerkt en verder vergezeld zijn van een gesloten naambrief en een correspondentie-adres, waarop het motto der teekeningen herhaald is.

De inzending moet plaats hebben uiterlijk 15 September a. s. aan het adres van den 1ste-Secretaris, Scheepmakershaven 69a. Ontwerpen na dien datuum ingezonden, blijven buiten beoordeeling.

De mededinging is opengesteld voor alle Nederlanders.

De ingezonden ontwerpen worden in handen gesteld van eene commissie van beoordeeling, bestaande uit de heeren: J. Verheul Dzn., J. P. Stok Wzn. en C. N. van Goor, architecten te Rotterdam; Paul du Rieu, bouwkundig ingenieur en J. J. van Nieukerken, architect, beiden te 's-Gravenhage.

Zij heeft het recht de volgende bekroningen toe te kennen:

Een 1ste prijs, bestaande uit: de zilveren medaille, benevens *f* 100.—;

Een 2de prijs, bestaande uit: de bronzen medaille, benevens *f* 50.—.

Verder een of meer eervolle vermeldingen.

De uitslag der bekroningen zal op de eerstvolgende wintervergadering van B. en V. bekend gemaakt en de ingekomen ontwerpen aldaar geëxposeerd worden.

Het gemotiveerde rapport der commissie van beoordeeling zal daar tevens ter inzage liggen.

Situatie.

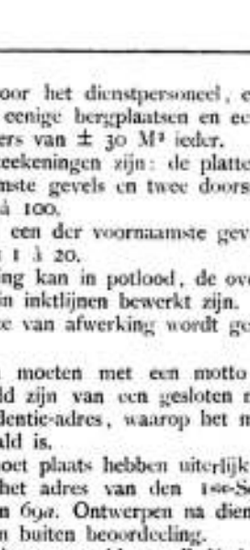

Rotterdam, Maart 1894.

Namens het Bestuur,
HENRI EVERS, Voorzitter.
B. TH. KRAAIJVANGER, 1e Secretaris.

PRIJSVRAGEN VAN DE AFDEELING „AMSTERDAM" DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Genoemde afdeeling schreef een tweetal prijsvragen uit, waarvan het programma op bladz. 412 van den voorgaanden jaargang voorkomt en waarvan de mededinging uitsluitend voor de leden van alle afdeelingen werd opengesteld. In het geheel zijn negen antwoorden onder onderstaande motto's ingekomen, als:

Ontwerp voor een gevel voor een hoekwinkel in een straat van ongeveer 10 M. breedte.

Amstel	2	teek.
Uil	2	„
R. v. E.	2	„
L'étude n'a pas de fin	2	„
Flora	2	„

Ontwerp voor een tolgaarderwoning met afsluitboom aan een breeden straatweg.

Halt	2	teek.
14 Februari	2	„
Walter Crane	3	„
Waterstaat	1	„

KONINKLIJK INSTITUUT VAN INGENIEURS.

Hoezeer op het programma der Instituuts-vergadering van 12 April jl. slechts één eigenlijk gezegde voordracht was aangekondigd, waarop wij straks nader terugkomen, zoo waren toch vele andere zaken aan de orde, die zoowel voor het Instituut van belang waren als ook daarbuiten belangstelling verdienen.

Uit mededeelingen van den Raad van bestuur bleek in de eerste plaats, dat aan het Instituut op de tentoonstelling te Chicago voor de vanwege het Instituut ingezonden verzameling eene dubbele bekroning was toegekend, waarbij tevens hulde werd gebracht aan de trouwe, geheel belangloos bewezen diensten van den Nederlandschen consul te Chicago, den heer G. Birkhoff Jr.

Dat in den vreemde het Instituut zorgdraagt, waardig vertegenwoordigd te worden, wanneer daartoe aanleiding bestaat, bleek voorts uit eene tweede mededeeling van den Raad, dat het lid Dr. Giovanni Cuppari, te Pisa, hier te lande wél bekend door zijn ijverige en onvermoeide studiën op waterstaatkundig gebied, als vertegenwoordiger van het Instituut was opgetreden bij het onlangs gehouden XIde Congres voor geneeskunde te Rome, waarbij ditmaal eene afzonderlijke sectie in het leven was geroepen betreffende de ingenieurs-wetenschap in betrekking tot de openbare gezondheid. Dit Congres werd door 7000 personen bijgewoond. Daarmede staat in verband een voorstel, dat aan de leden werd gedaan, om ook het Instituut door het lid M. Sijmons te doen vertegenwoordigen op het in September te Budapest te houden Congres voor hygiëne en demographie, welke ingenieur ook op het vorig te Londen gehouden Congres het Instituut had vertegenwoordigd en daarover uitvoerig verslag had uitgebracht. Dit voorstel werd aangenomen.

Ten aanzien van het zesde Congres van binnenscheepvaart, dat eerlang, onder de leiding van het Instituut, te 's-Gravenhage zal worden gehouden, werden vanwege de voorbereidende commissie, bij monde van het lid J. F. W. Conrad, nadere mededeelingen gedaan en ten behoeve van het Congres, op voorstel van den Raad van bestuur, eene geldelijke bijdrage uit de kas van het Instituut verleend.

Voorts werd medegedeeld dat eerlang door de zorgen van den secretaris J. Tideman een supplement

op den in 1887 verschenen catalogus der boekerij het licht zal zien.

Onder de ingezonden stukken verdient vermelding een brief van het lid, den hoofdinspecteur van den waterstaat G. van Diesen, strekkende ten geleide van eene nota over het Ostende's peil, waaruit blijkt, dat bij gelegenheid van de laatste nauwkeurigheids-waterpassing in België een nieuw peil, ongeveer *five* meter hooger dan het oude, is aangenomen, waaruit de wenschelijkheid volgt om de daaromtrent in het *Jaarboekje* voorkomende opgaven te rectificeeren.

Voorts waren verhandelingen ingekomen van het lid A. G. Lamminga over de in 1893 voltooide werken tot verbetering van de bevloeiing en den waterafvoer in de residentie Probolinggo (Java), van het lid F. J. Vaes, bevattende eene studie over de theorie van Radinger omtrent den invloed van de heen- en wedergaande massa's bij stoommachines en van den heer J. Sweets Az. te Utrecht, bevattende eene beschrijving van eene schuivende sluisdeur, zijnde een nader ontwerp van een vroeger door hem uitgedachte deur.

De voordracht, geleverd door het lid A. van Liebergen, had tot onderwerp de veel besproken afschuiving van den spoorwegdam op het baanvak Bunde—Heek—Elsloo en de middelen, aangewend tot verzekering van de veiligheid van den spoorweg.

De vergaderzaal leverde te dezer gelegenheid een schoonen aanblik op, daar de voordracht werd opgeluisterd door een viertal keurig door den heer Koning te Blerik uitgevoerde pastelteekeningen op groote schaal, die een helder inzicht gaven wat betreft het terrein, de ongevallen van 1864 en het thans besprokene en de middelen tot herstel. Spreker behandelde de geologische gesteldheid van den berg, welke het Maasdal langs de oostzijde begrenst, het ongeval, dat reeds in 1864 op het meer noordwaarts gelegen baanvak in het Elsloosche bosch had plaats gehad en het nu laatstelijk gebeurde, dat groote onrust onder het reizend publiek had doen ontstaan.

Achtereenvolgens besprak hij de oorzaak van de afschuiving, waarbij het grondwater en de slechte specie die voor den spoorwegdam was gebruikt een hoofdrol spelen, en de werken tot herstelling van den spoorweg uitgevoerd, waarbij met de grootste omzichtigheid moest worden te werk gegaan, ook ten gevolge van een zeer gevaarlijke grondsoort, het zoogenaamde groenzand (ook in Zeeland te vinden), waarvan de eigenaardige, hoogst gevaarlijke geaardheid eerst bij deze gelegenheid helder aan het licht was getreden en waarin een van de hoofdoorzaken van de afschuiving moet worden gezocht.

Een breedvoerig, zeer geanimeerd debat had naar aanleiding van deze voordracht plaats, waarvan echter dit het opmerkelijke was, dat het eigenlijk gezegd herstellingswerk niet of zeer ter loops werd besproken, zoodat wel de indruk werd verkregen, dat men daarop, althans voor een ruim tijdvak, ten volle kan vertrouwen. Die discussie, waaraan, met den spreker, de leden Ph. W. van der Sleyden, J. Kalff, W. F. Leemans, A. Huet, J. F. W. Conrad, E. H. Stieltjes, G. J. de Jongh en M. Simon Gz. deelnamen, liep voornamelijk over de oorzaken van het ongeval en tevens kwam daarbij op soms zeer vermakelijke wijze de vraag ter sprake, of het ongeval had kunnen worden voorzien en wie dan de eigenlijk schuldige zou zijn geweest. Op zeer vroolijke, haast zouden wij er bijvoegen op soms aandoenlijke wijze, werd 's Rijks Waterstaat in het geding gebracht. Het punt bleef vrijwel onbeslist.

Het lid A. Huet, die zich ten taak schijnt te hebben gesteld, in elke vergadering op de eene of andere wijze zijne geleerdheid te luchten te hangen, gaf op zeer haastige en onduidelijke wijze een vrij onbeduidende mededeeling ten beste, over eene nog bestaande brandspuit van den Amsterdamschen brandspuitmeester Jan van der Heiden, wiens werk over de slangbrandspuiten overbekend mag worden geacht.

Eenige nieuwe leden werden staande de vergadering aangenomen.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

1065ste *vergadering, gehouden op Woensdag* 11 *April* 1894.

Na lezing der notulen komt in behandeling eene motie, voorgesteld door de heeren Joseph Th. J. Cuypers en J. L. M. Lauweriks (de eerste was afwezig met kennisgeving) in verband met het besluit der 1063ste vergadering, luidende:

„De letterlijke zin der motie van 14 Maart 11. in zake bouwkundige critiek door dagbladen, in strijd zijnde met het optreden der redactie van Architectura,

„acht verklaart het genootschap Architectura et Amicitia, in zijne vergadering van 11 Maart door de aanwezige leden vertegenwoordigd,

„dat het afkeurend oordeel, op de vergadering van 14 Maart uitgesproken, afhankelijk is geweest van bijzondere omstandigheden aan het indienen dier motie verbonden,

„dat op heden als algemeen beginsel wordt uitgesproken: de wenschelijkheid om bouwkundige critiek meer dan tot heden de zien opgedragen aan daartoe bevoegde personen."

Na eenig debat wordt de motie met eenige kleine wijzigingen o. a. op de 1ste regel, „Het afkeurend oordeel der vergadering over de motie" met algemeene stemmen aangenomen, waarna de heer Paul M. de Jongh zich op verzoek van den Voorzitter bereid verklaart om lid der redactie te blijven.

Als doel der te houden zomerexcursie wordt nu gekozen het kasteel De Haar, indien tot bezichtiging daarvan gelegenheid kan gegeven worden.

Vervolgens worden eenige oude tijdschriften en plaatwerken voorstoots verkocht.

Ingekomen is een schrijven van den heer Kromhout, waarin deze ontslag vraagt als redactielid. De Voorzitter stelt voor den heer Kromhout te verzoeken gedurende de vacantiemaanden deze functie nog te blijven bekleeden en op de eerstvolgende najaarsvergadering een redactielid te kiezen.

De vragenbus bevat de vraag of het niet op den weg van het Genootschap ligt pogingen aan te wenden om de bebouwing van de nieuwe Raadhuisstraat Oud-Amsterdam waardig te doen zijn.

Niets meer aan de orde zijnde, wordt de laatste vergadering in dit seizoen gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. De Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid brengt ter kennis van belanghebbenden, dat bij den dienst der landgebouwen zal worden aangesteld een opzichter, aanvankelijk op een traktement van *f* 1000 's jaars.

Sollicitanten behooren zich vóór 1 Mei a. s. bij een op zegel geschreven adres te wenden tot het departement van waterstaat, handel en nijverheid, met opgaaf van namen, woonplaats en leeftijd en onder mededeeling van het onderwijs en de verdere opleiding welke zij genoten hebben.

Tot de vereischten waaraan gegadigden moeten voldoen kunnen bijzonder in aanmerking degelijke kennis van bouwkundige constructie, stijlkennis en ervarenheid in het bouwkundig en decoratief teekenen.

Bij het verzoekschrift behoort een schriftelijke verklaring van een bevoegd geneeskundige te worden gevoegd, dat de adressant een goede gezondheid geniet.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen bij den Rijksbouwmeester in het 2e district, Flamenden Burgwal no. 16, te 's-Gravenhage.

— Aan twee jonge beeldhouwers, de heeren Keller en Odé alhier, werd de vervaardiging opgedragen van een buste van wijlen den heer Hofstede, hoofddirecteur der posterijen.

Deze dagen waren beiden met hun arbeid gereed. De buste van den heer Odé werd gekozen en zal, na enkele wijzigingen te hebben ondergaan, in marmer gehouwen en geplaatst worden in de gebouwen van het hoofdbestuur der posterijen te 's-Gravenhage.

— Het was Dinsdag een feestavond in het hoofdgebouw van het Kon. Zoöl. Bot. Genootschap bij gelegenheid, dat er uiting werd gegeven aan een gevoel van dankbaarheid tegenover den ontwerper en bouwmeester van de concertzaal, den heer H. Wouters Jr.

Omstreeks middernacht na de pauze van het concert nam de voorzitter van de Vereeniging „Diorentsia", de heer A. A. Kruyver, het woord om te herinneren aan den bijval, dien het voorstel van het bestuur gevonden had om den heer Wouters een huldeblijk aan te bieden. Nauwelijks was een beroep op de aandeelhouders en genoteerden gedaan of de bijdragen vloeiden zoo ruim, dat weldra het doel, dat men zich had voorgesteld, bereikt was en men den heer Wouters een geschenk, zijn werk waardig, kon aanbieden, namelijk een bronzen groep, „la gloire du travail", op fraai ebbenhouten voetstuk.

Nadat de heer Westra onder fanfares van het orkest door twee bestuursleden te midden van het bestuur der Vereeniging „Dierentuin" was geleid, sprak de heer Knuvver hem in hartelijke bewoordingen toe, hulde brengende aan zijn talent en arbeid. Daarna deed hij het omhulsel van het beeld vallen en bood dit — met een album, voorzien van calligraphische opdracht en de namen der gevers — den architect Westra aan. Wederom fanfares en door een daverend en langdurig applaus gaf het publiek blijk van instemming met de welverdiende ovatie.

Kort, en in welgekozen woorden, bedankte de heer Westra het bestuur der Vereeniging „Dierentuin" en de aandeelhouders en abonné's voor hun blijk van waardeering.

AMSTERDAM. Bij de firma wed. G. Durens en Zoon alhier is ter bezichtiging gesteld een tegeltableau, ontworpen door den architect H. P. Berlage Nzn., en uitgevoerd door de Haagsche plateelbakkerij „Rozenburg".

Het is bestemd om den opgang van de hoofdtrap te versieren van het gebouw, dat onder leiding van genoemden architect is gemaakt voor rekening van de Algemeene Maatschappij van Levensverzekering en Lijfrente te Amsterdam.

ARNHEM. Aan den heer Julien Dony, directeur der koninklijke school voor nuttige en beeldende kunsten te 's Hertogenbosch, is opgedragen het maken der bouwplannen voor de verschillende paviljoens van het in den Planten- en Vogeltuin en op het landgoed Presikhaaf op te richten gesticht voor zenuwlijders en krankzinnigen uit den gegoeden stand. Genoemde heer zal te dien einde met den heer C. Jelgersma, arts-geneesheer in het gesticht voor krankzinnigen „Meer-en-Berg" te Bloemendaal, die aan het hoofd dezer inrichtingen zal komen te staan, dergelijke inrichtingen in het buitenland gaan bezoeken.

ZUTPHEN. Men heeft dezen winter flink gearbeid aan de restauratie der Sint-Walburgskerk; het steenhouwwerk voor het gedeelte der kerk, dat zich tusschen het gerestaureerde Noorder-hoofdportaal en de torentrap bevindt, is gereed en het maaswerk van een paar ramen moet nog gehouwen worden.

De bekleedingstukken en pinakels der contreforten, benevens de balustrade langs het kerkdak, zijn voor het genoemd gedeelte voltooid, en men hoopt binnenkort met het stellen ervan een aanvang te maken.

DEVENTER. Op het einde der voorgaande week werd de tentoonstelling van handwerksnijverheid, verbonden aan de feestviering ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan der „Vereeniging van nijveren", plechtig geopend. Het gemeentebestuur, de leden van het departement Deventer der Ned. Maatschappij tot bevordering van nijverheid en vele andere genoodigden waren daarbij tegenwoordig. De voorzitter hield eene toespraak, waarin hij de geschiedenis der Vereeniging schetste en allen bedankte, die ertoe medegewerkt hadden de tentoonstelling te doen slagen.

Toegekend werd de zilv. med. van H. M. de Koningin aan H. J. Boshuis voor: *a.* een Smirna karpet (Perzisch genre), imitatie antiek; *b.* twee ontwerpen voor tapijten (Perzisch genre); de zilv. med. van H. M. de Kongin-Regentes aan F. J. Oosterlaan, voor eene inzending „geneeskundige instrumenten"; de zilv. med. van de gemeente Deventer aan J. Brand voor „bankschroef met bank" en de brons. med. van den burgemeester dezer gemeente aan E. W. H. Jansen, voor: *a.* een gereed-ornement (eigen ontwerp) en *b.* een marmeren inktstel (eigen ontwerp). Verschillende eerediploma's en getuigschriften werden nog toegekend.

NIJMEGEN. De gemeenteraad heeft ten behoeve van de internationale tentoonstelling van schilderijen en beeldhouwwerken van hedendaagsche meesters, die aldaar van 20 Juni tot 20 Juli e. k. gehouden zal worden, een subsidie van f 250 toegestaan.

UTRECHT. De heeren S. Lako te Nijmegen, F. W. Westerman van Meeteren te Amsterdam en George Peck te Delden, zijn door het Bestuur der alhier te houden tentoonstelling voor landbouw, nijverheid enz. benoemd als juryleden voor de beoordeeling der motoren.

Wij vestigen de aandacht van belangstellenden op de boekverkooping, die, blijkens de in dit nommer voorkomende annonce, door den boekhandelaar J. H. Dunk, op den 23 April en volgende dagen, des avonds te 7 uren ten huize van dien heer, Oppert 150, Rotterdam, gehouden zal worden. De verzamelingen, nagelaten door de architecten J. C. van Wijk en H. Weijmans Ligtenberg, komen o. a. op 23 en 24 April onder den hamer.

PERSONALIA.

Bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken in Ned.-Indië zijn: *overgeplaatst* van de res. Bezoeki naar de res. Probolinggo, de opz. 1e kl. W. F. E. de Jong; *toegevoegd* aan den chef der 3e waterstaatsafd. voor de opnemingen in het belang der verbetering van de Sampean-rivier (afd. Sitoebondo, res. Bezoeki) de opz. 3e kl. in de res. Probolinggo A. van der Velde; aan den chef der 4e waterstaatsafd. voor de opneming in het belang der verbetering van de bevloeiing in de afd. Magetan (res. Madioen) de benoemde adspir.-ingenieur P. J. Fritzlin.

Voorts is *verleend* een jaar verlof aan den architect 2e kl. J. C. W. F. Ditmarsch.

— Bij den aanleg van staatsspoors. op Java is eervol ontslagen de ing. 1e kl. J. W. Post en verleend een tweejarig verlof, wegens ziekte, aan den ing. 2e kl. J. A. Kerkhoven.

Bij Koninklijk besluit is, met ingang van 1 September 1894 aan P. Tetar van Elven, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als leeraar aan de Polytechnische School.

— Bij Kon. besluit is met 16 April a. s. J. H. B. Hamers, te 's-Gravenhage, benoemd tot aadsteraar bij den algemeenen dienst van den Rijkswaterstaat.

— Door den Minister van Waterstaat zijn gecontinueerd als buitengewoon opzichter;
tot 1 December e. k. bij den bouw van het stationsgebouw te Nijmegen G. J. Veldkamp, N. J. Adema, H. J. Klein Beutink en J. Veldkamp;
tot 1 Juli e. k. bij het afbreken van het postkantoor te Amsterdam H. J. van Oort.

— Door den Minister van Waterstaat is benoemd tot buitengewoon opzichter bij het station Hoek-van-Holland J. Greverling.

— De heer P. van Capelle is benoemd tot onder-directeur der gemeente-gasfabrieken te Rotterdam, en speciaal belast met de afdeeling electrische verlichting.

VACANTE TREKKINGEN.

— Bouwkundig Opzichter-teekenaar te Rotterdam. Adres lett. N. 14. S., Alg. Advert.-bur. Nijgh en Van Ditmar, Rotterdam.

— Practisch teekenaar bij den bouw van een stoomgemaal te Aartswoud. Adres P. van Doornik te Warder (N.-H.)

— Bekwaam teekenaar en meetkundige voor de samenstelling van een ligger der openbare wegen enz. Adres burg. en weth. van Bloemendaal. (*Zie advert. in N°. 15*)

Advertentiën.

Te koop gevraagd:

Pl. m. **18000 stuks geschilde dennen perkoenpalen**, lang 2.50 M., op 0.25 M. van den kop, over kruis gemeten 0.15 M. en

Pl. m. **18000 stuks dennen staken**, lang 1.20 M., dikte in het midden over kruis gemeten 0.035 M.

Adres onder letter *A B* aan het Bureau van „*De Opmerker*."

STOOMTIMMER-
HOUTWOL-FABRIEK,
DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.
SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

SLANGEN-TROMMELWAGENS voor hoogdruk-waterleidingen ter besproeiing van wegen, straten, wandelpaden, grasperken en tuinen en bij het blusschen van brand te gebruiken, zijn door ons o. a. geleverd aan de gemeenten *Arnhem* (3 stuks), *Deventer Zutphen, Zwolle*, Lustslot „Soestdijk", Landgoed „Sonsbeek" en Planten- en Vogeltuin, nabij *Arnhem*, Gemeentereiniging *Arnhem* en Openbare Reiniging *'s-Gravenhage*.

LOUIS NAGEL & Co., Arnhem.

Geïllustreerde prijslijsten worden op aanvraag toegezonden.

☛ Bijzonder sterke hennepslangen voor hoogdruk-waterleidingen en brandspuiten.

Chemische bereide Verf
in alle kleuren.
geheel gereed voor het gebruik, duurzaam, gemakkelijk en goedkoop, wordt geleverd door de **Fabriek Kraayenburg**, *RIJSWIJK (Z.H.)*

VRAAGT PRIJS voor **Vensters- en Spiegelglas** *in alle soorten* **Gebogen Glas, etc.**, bij
H. H. WOLVEKAMP
ROTTERDAM, **Verlaatstraat 86.**
Specialiteit in hardglazen **Schaalborden.**

Aanbesteding Leijendak.

Het HERVORMDE KERKBESTUUR te AALTEN is voornemens op **Zaterdag 28 April 1894**, des namiddags 2 uur, in de Consistoriekamer, aan te besteden:

Het vernieuwen van ruim 400 M² Leijendak, eenige Bebording en Pleisterwerk.

Aanwijzing 2 uur voor de besteding. Bestekken à 30 cts. en inlichtingen geeft

de Opzichter,
J. B. VAN EERDEN.

GEORGS- MARIËN BERGWERKS- & HÜTTENVEREIN, OSNABRÜCK.

Levert tot concurreerende prijzen in uitstekende qualiteit:

SPOORWEGMATERIEEL: **Rails** uit Bessemer staal en dwarsliggers. **Wissels** compleet met toebehooren. **Assen** en **Wielen**. Stalen banden en assen uit Siemens Martinstaal.

Tramwegmaterieel, Systeem Haarmann.

Beveelt zich bijzonder aan tot levering van gesmeede stukken voor SCHEEPSMACHINES en van gegoten-stalen voorwerpen, alle soorten Façonguss. Alles uit Siemens Martinstaal, op verlangen volgens de voorwaarden van Bureau Veritas of Duitsche Lloyd. (1)

Vertegenwoordiger: F. W. VAN GENDT JGz., Van-Speijkstraat 117, 's-Gravenhage,
die gaarne tot het geven van nadere inlichtingen bereid is.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente ARNHEM, zullen **Zaterdag 5 Mei 1894**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize aanbesteden:

Bestek No. 20.

De levering van Gegoten IJzer aan: Rioolluiken en Syphons met luikjes, in twee perceelen.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur voormiddags, gegeven aan het bureau Gemeentewerken in de Kadestraat; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en teekeningen tegen betaling van f 0.75 per stel verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **24sten April 1894**, des namiddags ten **2** ure (*locale tijd*), aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 169.

Het maken en leveren van stalen TONGBEWEGINGEN ten behoeve van de Staatsspoorwegen.

De besteding geschiedt volgens Art. 17 van het bestek.

Het bestek ligt van den 7den April 1894 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Ingenieur Chef der Werkplaatsen en Magazijnen te *Utrecht* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **0.30.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Ingenieur voornoemd.

UTRECHT, den 4den April 1894.

AANBESTEDING.

Op ***Dinsdag den 17 April 1894*** des middags te **3** uren zal in het Café *de Roode Leeuw*, Vijgendam te *Amsterdam*, door den heer J. ZWAARDEMAKER Czs. te *Amsterdam*, worden **aanbesteed**:

Het bouwen van een WOONHUIS met VRUCHTENSAPPENFABRIEK en bijbehooren aan de Weesperzijde te Nieuwer Amstel, met de leverantie van alle materialen en arbeidsloonen.

Het bestek is à **f 0.80** per exemplaar te verkrijgen ter stoomdrukkerij van *Roeloffzen en Hübner*, N.-Z. Voorburgwal te *Amsterdam*.

De teekeningen liggen ter visie in het Café *de Roode Leeuw*.

Inlichtingen geven de architecten A. L. VAN GENDT en J. G. VAN GENDT A.Lzn.

WORDT TE KOOP GEVRAAGD

een gebruikte Locomobile.

Aanbiedingen met opgaaf van prijs en van afmetingen van den ketel en van den stoomcilinder, onder lett. H. M. aan het bureau dezer Courant.

BOUWTERREIN.

Aan de **Roermondsche straat** en buiten de **Geldersche Poort** te ***Venloo*** zijn verschillende ***BOUWTERREINEN TE KOOP.*** Adres bij den heer VAN GASSELT aldaar.

Bekwaam Teekenaar en Meetkundige.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente BLOEMENDAAL, verlangen voor de *zamenstelling* van een ligger der openbare wegen en voetpaden in die Gemeente een **bekwaam** en **betrouwbaar PERSOON** voor het doen van opmetingen en het bewerken van kaarten.

Persoonlijke aanmelding, na voorafgaande kennisgeving, is gewenscht.

BLOEMENDAAL, 12 April 1894.

De Burgemeester,
IMMINK.

INGOLIN.

RADICAAL middel tegen **uitslaande, vochtige** en **salpeterachtige** muren en zwammig hout.

Tweejarige garantie wordt gegeven, bij toepassing door een door mij aan te wijzen persoon.

D. FRENI,
Marnixstraat 399
AMSTERDAM.

Contractant voor NEDERLAND en de KOLONIËN, BELGIË en ENGELAND.

Dépôt te Rotterdam: **LAURANS & Co., Zuidblaak 78.**

FRED. STIELTJES & Co.,

Keizersgracht 745, Amsterdam.

Amerikaansche

STALEN

toevouwbare

HEKKEN

VOOR

DEUREN

EN

VENSTERS,

in alle afmetingen verkrijgbaar.

Verscheidene in Nederland geplaatst.

Hydraulische

LIFTEN

VOOR

Hotels, Ziekenhuizen, Fabrieken.

Amerikaansche

HOUTBEWERKINGS-WERKTUIGEN

VAN

F. A. FAY & Co.,

Cincinnati.

STURTEVANTS

verwarming en ventilatie van Gebouwen.

Compleete Inrichtingen

VOOR

STOOMWASSCHERIJEN

Bij **P. GOUDA QUINT,** te *ARNHEM,* is **verschenen:**

DE BOUWMEESTER.

Ontwerpen, Schetsen en Details van

HEDENDAAGSCHE NEDERLANDSCHE BOUWKUNST,

ONDER HOOFDREDACTIE VAN

F. W. VAN GENOT J.Gzn., Architect te 's-Gravenhage.

ZEVENDE JAARGANG, eerste aflevering.

Prijs per jaargang, bestaande uit **6** afleveringen, elk van **6** platen, waarvan een in lichtdruk, met beschrijving, titelblad en register, **ƒ 7.50.**

De **tweede** en **derde aflevering** liggen gereed en zullen spoedig verzonden worden.

Elektricitäts-Gesellschaft, Hamburg.

Generaal Vertretung der Allgemeinen Elektricitäts-Gesellschaft, Berlin

Ingenieur-Bureau Amsterdam

Beveelt zich aan voor het maken van **ELECTRISCHE Installatiën** in den **meest** uitgebreiden zin.

Uitwerken van projecten en begrootingen kosteloos.

Avanceurs voor de Electrische verlichting in het Amstel-Hôtel en in den Stads-Schouwburg te Amsterdam.

HEERENGRACHT **447.**

Telefoonnummer 1278.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente ARNHEM, zullen **Zaterdag 28 April 1894,** 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize aanbesteden:

Bestek No. 17.

Het leggen van RIOLEN.

Aanwijzing zal worden gehouden op Zaterdag 21 April a. s., 's namiddags 1½ ure, aan het bureau Gemeentewerken in de Kadestraat; alwaar tevens alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding tusschen 10 en 12 uur 's voormiddags inlichtingen gegeven worden; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet tegen betaling van ƒ 0.50 verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Belangrijke

BOEKVERKOOPING.

J. H. DUNK. Rotterdam.

Van 23—28 APRIL a. s. de verzamelingen nagel. door de HH. **A. E. ROEST VAN LIMBURG,** *Lid Prov. St. v. Z.-Holl.,* **J. C. VAN WIJK,** *Architect,* **H. WEIJMANS LIGTENBERG,** *Architect,* Afd. I. **Bouwkunde,** waarbij gevoegd de bibliotheken van **Mej. R. DE GOEJE (Agatha)** e. a. bevatt. o. a. rene collectie **in franie stempelbanden.** De catalogus wordt op aanvraag **franco** toegezonden.

Ter drukkerij der Vennoots. „Het Vaderland"

29ste JAARGANG. — N°16 — ZATERDAG, 21 April 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . ƒ 0.15

TEGELS.

De tegelfabrikage heeft in den laatsten tijd hier-te-lande een hooge vlucht genomen, hetwelk hen, die het wel meenen met de vaderlandsche kunstnijverheid, niet anders dan tot vreugde kan stemmen. De producten van Delft en Rozenburg hebben een gevestigde reputatie, ook zelfs in het buitenland.

Nu komt het er voor deze fabrieken op aan, hare waar ook aftrek te verschaffen, en het ligt voor de hand, dat zij haar debiet in de eerste plaats zoeken bij onze bouwkunstenaars. Onze vaderen, die het Delftsch fabrikaat zoo gaarne in hunne woningen toepasten, worden dan dikwijls als voorbeelden aangehaald.

Het kan zijn nut hebben eens na te gaan, op welke wijze in de 16e en 17e eeuw de tegels in de Nederlandsche binnenhuizen gebruikt werden. In het algemeen kan men zeggen, dat zij bijna uitsluitend *binnenhuis* werden aangebracht. De voorbeelden toch, waar tegelwerk aan gevels werd toegepast, zijn zoo schaars, dat men o. i. gerust kan aannemen, dat dit tot de groote uitzonderingen behoorde. Het vermoeden ligt voor de hand dat de oude bouwmeesters, de eigenschappen van het materiaal goed kennende, begrepen dat tegels, met hoeveel zorg zij ook vervaardigd mochten zijn, toch op den duur niet tegen den vernielenden invloed van de buitenlucht bestand zouden blijken.

Ook het gebruik binnenshuis was toen anders dan tegenwoordig. Het zou geen zeventiende-eeuwer ingevallen zijn een tegel of een tegeltableau in een houten lijst te vatten en dan op een ezeltje in zijn pronkvertrek te zetten. Tegels werden toen alleen gebruikt in voorhuizen, kelders, keukens of gangen, terwijl ook de achterwand van de schouw ermede placht bezet te worden. Vooral voor het laatste doel waren tegeltableaux in gebruik; dit waren echter geen nabootsingen van schilderijen van beroemde meesters, maar veelal voorstellingen ontleend aan de bijbelsche of vaderlandsche historie, handel, scheepvaart, nering of bedrijf. Den plateelschilders liet men de vrije hand; hunne composities, meer of minder uitvoerig van behandeling, verschillen in kunstwaarde naar gelang van de mate van talent, die ieder eigen was, doch zij hebben één trek gemeen en wel deze, dat zij nergens een pogen, om met de schilderwerken van hun tijd te concurreeren, verraden. Zij willen niet anders zijn dan voortbrengselen van handwerkslieden en nemen nimmer de allures van hooge kunst aan. Een zekere naïeveteit misstaat hun niet; ook de somszeer vluchtige penseelvoering komt aan het decoratief effect vaak ten goede.

Slaan wij nu een blik op de producten onzer hedendaagsche plateelkunst en op de wijze, waarop hare producten in onze architectuur toepassing vinden. Sommige fabrieken, die goedkoope waar leveren, brengen het niet verder dan tot nabootsingen van oude modellen, waarbij de onbeholpenheid der teekening overdreven en de donkerblauwe toon van de origineelen niet getroffen werd. Weer andere fabrieken bootsen beter de voorbeelden na, doch leggen zich ook toe op de vervaardiging van groote tegeltableaux. Ten deele verdienen deze groote lof, voor zooverre zij door decoratief voelende kunstenaars als bv. Le Comte ontworpen zijn, doch voor het overige strenge afkeuring, waar zij in hardblauwe of sepiatinten parodieën zijn van meesterstukken van levende of niet meer levende schilders. Het komt ons onbegrijpelijk voor, dat de levenden nog nimmer hun stem verheven hebben tegen het misbruik dat op deze wijze van hunne scheppingen gemaakt wordt. Wij mogen toch niet aannemen dat zij gesteld zijn op deze goedkoope reclame, of dat hunne ijdelheid gestreeld zou zijn, wanneer zij, langs een winkel gaande, hun werk door een middelmatig talent blauw op wit zien weergegeven?

Het is werkelijk jammer, dat de plateelbakkers dezen

weg zijn ingeslagen. Wij kunnen ons wel begrijpen dat een reizend vreemdeling, die een herinnering aan zijn verblijf in Holland wil medenemen, heel veel schik heeft in de nabootsingen van oude of moderne schilderijen en daarvoor een goeden prijs betalen wil; wij zijn evenzeer overtuigd van het feit dat een industrie, wil zij kunnen bestaan, een groot debiet moet hebben en geen middelen mag ontzien om dit te verkrijgen, maar wij betreuren het toch, dat op deze wijze een echt moderne „plateelstijl" vooreerst wel niet zal ontstaan.

Wat niet is, kan echter worden. De producten der Haagsche fabriek wettigen het vermoeden, dat men den goeden weg wel opwil, indien slechts op de noodige ondersteuning kan gerekend worden. Aan krachten, die op originneele wijze vlakornement weten te ontwerpen, is op het oogenblik hier-te-lande geen gebrek; de schoone kleurnuances, waarvan men tegenwoordig gebruik kan maken, werken het ontstaan van een goeden plateelstijl zeer in de hand, te meer daar het gevoel voor kleur, ons Hollanders van oudsher eigen, zich ook thans niet zal verloochenen.

Men verlange dan echter niet van het materiaal, wat het niet geven kan. Men gebruike het, zooals ook onze vaderen deden, binnenshuis en alleen op plaatsen, die daarvoor geschikt geacht kunnen worden. Men plaatse het niet in gevels, waar het tot zeer onaangename glimlichten aanleiding geeft, waartegen het niet op duurzame wijze te bevestigen is en waar het, na langer of korter tijd, verweert en onooglijk wordt.

De ervaring, met tegelwerk aan de buitenlucht in den laatsten tijd opgedaan, is niet van dien aard, dat men daarin aanleiding zou vinden, de toepassing op deze wijze aan te raden.

HET FABRICEEREN VAN IJZER EN STAAL.

In de op 31 Maart j.l. gehouden vergadering van de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen werd in de bus de vraag gevonden: *Welk onderscheid is er tusschen het fabriceeren van ijzer en staal?* Ter beantwoording dient het volgende:

De handelwijze smeedbaar ijzer — welijzer, vloeijzer en staal — te winnen, berust hoofdzakelijk op het verdrijven van koolstof uit het ruwijzer, in den hoogoven verkregen.

Ruwijzer bevat 2.3 % en *meer* koolstof, smelt bij 1075—1275° en is niet smeedbaar.

Smeedijzer met 1.75 % en *minder* koolstof is smeedbaar en te onderscheiden in:

a. Staal; (Koolstof 0.5—1.75 %) neemt in gloeienden staat bij plotselinge afkoeling in een koude vloeistof merkbaar harding aan (smeltpunt 1400 tot 1600°).

b. Smeedbaar ijzer; (Koolstof 0.05—0.5 %) neemt, onder gelijke gegevens geen merkbare harding aan (smeltpunt 1600° en hooger).

IJzer met 1.75—2.3 % koolstof wordt in de techniek niet gebezigd.

De vroeger gebruikelijke onderscheiding van staal en smeedbaar ijzer naar het koolstofgehalte, is tegenwoordig, nu hardbare ijzersoorten met een hoog mangaan-, silicium-, wolfram-, chroomgehalte en eene geringe hoeveelheid koolstof gewonnen worden, niet meer aan te houden.

Met de vermindering van de koolstof moet tevens eene uitdrijving plaats hebben van eenige andere stoffen, die nadeelig op het smeedijzer werken. Om een zoo zuiver mogelijk ijzer te verkrijgen, is het dikwerf verkieslijk het ruwijzer volledig te ontkolen en later koolstof tot den verlangden graad bij te voegen (herkolen).

De afscheiding der koolstof heeft door oxydatie plaats; in den regel door bemiddeling van zuurstof uit de atmosfeer, maar ook met behulp van andere zuurstof-afgevende lichamen, zooals ijzeroxyden (oxydule en oxyd-oxydule).

Deze oxydatie-arbeid noemt men louteren of frisschen.

Het product van dit frischproces is soms deegvormig (welijzer), deels vloeibaar (vlociijzer), minder dikwerf vast (gloeistaal, smeedbaar gietijzer).

Het terugbrengen van een ontkoold of laaggekoold ijzer (smeedijzer) tot een hooger koolstof-gehalte, of de desoxydatie van het zuurstofhoudend product geschiedt, óf door samensmelting met koolstof-, silicium- of mangaanhoudend ijzer, waarbij een vloeibaar product (vlociijzer of vloeistaal) verkregen wordt, óf door gloeien met kool, dat een vast product, het cementstaal, oplevert.

De producten van het frischproces behoeven meestal nog verder reiniging en verbetering (wellen, omsmelten). Met het verbeteren is dikwerf de vormgeving verbonden, soms maakt zij eene afzonderlijke bewerking uit en omvat bessneden, walsen en trekken.

Het ruwijzer wordt enkele malen in vloeibaren toestand aan den hoogoven ontnomen, meestal echter in afzonderlijke toestellen opnieuw in vloeibaren staat gebracht en ontkoold. De belangrijkste frischmethoden met dit ijzer zijn, naar de wijze van luchttoevoer voor de oxydatie, drieërlei, t. w. het haardfrisch-, het vlamoven- of puddel- en het windfrisch- of Bessemerproces.

Bij het haardfrischen vallen druppels vloeibaar ruwijzer door een windstroom; de temperatuur voor de oxydatie benoodigd, wordt door verbranding van houtskool verkregen en het proces in een open haard uitgevoerd.

Bij het puddelen wordt de lucht door trekking bewogen en deze, door omroeren van het in smelting gerakend ijzerbad met de afzonderlijke ijzerdeeltjes in aanraking gebracht. Men bezigt steenkolen of generatorgassen voor de vuring en het proces heeft in een vlamoven plaats.

Bij het bessemeren wordt fijn verdeelde lucht van onder door het vooraf gesmolten ijzerbad geblazen. Het blijft vloeibaar door de hooge warmte-ontwikkeling der verbranding van enkele stoffen, als silicium, mangaan, phosphor enz. in het ijzer aanwezig. Voor dezen arbeid dient een beweegbare retort, converter genaamd.

Bij gelijke ijzerhoeveelheden vereischt het haardfrisschen den langsten, het bessemeren den kortsten tijd.

5000 KG. ruwijzer worden door het haardproces in circa 1½ week, door puddelen in 1½ dag, door het Bessemerproces in 20 minuten in smeedbaar ijzer omgezet.

Bij het haardfrisschen en het puddelen verkrijgt men een deegachtig product (welijzer of staal); bij het bessemeren een vloeibaar product (vloeijzer of vloeistaal).

De los samenhangende ijzermassa (*loup*), door puddelen verkregen, bevat meer slakken dan het *dachel* (stuk) uit den haard, en vereischt dus een krachtiger reiniging dan dit laatste; het Bessemerproduct levert daarentegen slakvrije gietblokken (*ingots*) op, welke na verdichting alleen uitgewalst worden.

Het chemisch verloop, dat bij deze frischmethoden plaats grijpt, wordt in drie perioden verdeeld, t. w.: De fijnperiode, waarin het grootste deel van het silicium wordt geoxydeerd en tevens met het door de oxydatie ontstane ijzeroxydule een slak (fijn of ruwslak) vormt, terwijl het voorhanden grafiet in den amorphen toestand overgaat, zonder dat de absoluut totale hoeveelheid koolstof vermindert. Mangaan oxydeert gemakkelijker dan ijzer en gaat dus vooraf als oxydule in de ruwslak over. De phosphor volgt het silicium op de oxydatietrap, maar keert later in het ijzer terug, indien hij niet met de slak wordt verwijderd. Overeenkomstig den duur wordt eene hoeveelheid zwavel uitgedreven. Het product levert gefijnd ijzer en slakken op.

Grauw en siliciumrijk ruwijzer wordt, voor de ontkoling door het haard- en het puddelproces, gewoonlijk voorbereid, d. i. een snel (ruw) smeltend (grauw) ruwijzer in bijzondere ovens in gefijnd, deegachtig (gaar) smeltend ijzer omgezet.

De tweede periode is het ruwfrisschen. De slak gaat door verdere opname van ijzeroxydule in een enkelvoudig silicaat over, dat het gevormde ijzeroxyd-oxydule vrijgeeft. De zuurstof van dit laatste oxydeert de koolstof van het ijzer tot kooloxyde. Indien het ruwijzer mangaanhoudend was, dan vertraagt de slak de ontkoling des te meer, naarmate het mangaangehalte hooger steeg.

Phosphor wordt gedurende deze periode des te minder gereduceerd, naarmate de temperatuur lager bleef en hoe minder vrij kiezelzuur voorhanden is. Ook hier oxydeert zwavel des te meer, hoe langer de periode duurt. Het product levert een ijzersoort op met een koolstofgehalte van staal, dat bij een hooge temperatuur nog vloeibaar blijft, maar bij eene lagere reeds kristalliseert.

De derde periode is het gaarfrisschen. De slak neemt voortdurend ijzeroxyd-oxydule op, en werkt daardoor ontkolend op het ijzer. Phosphor en zwavel worden energisch geoxydeerd, zoodra alle koolstof verdwenen is, onverschillig of de temperatuur hoog of laag is (saigeren (Segregare = afscheiden) der loupen, ontphosphoring in den dolomietconverter). Het product is smeedijzer.

Wil men nu *staal* en *niet* smeedijzer door een frischproces voortbrengen, dan valt deze derde periode weg. Indien gefijnd ijzer gebezigd wordt, dan vervalt de eerste periode.

Het haardproces wordt in de beschaafde landen bijna niet meer toegepast; het puddelproces meer en meer door het zure- en het basische Bessemerproces verdrongen.

Voor gewalste vloeijzeren handelsbalken in de architectuur is eene vastheid van 37—44 KG. per mM² en 18% uitrekking te verlangen. Stalen d°. met eene veel hoogere vastheid moeten extra worden besteld. De vloeijzeren I zijn echter veerkrachtiger en daarom is het gebruik van stalen minder verkieslijk, voor silo's zelf nadeelig.

Voor ettelijke jaren hoorde schrijver een marktkoopman zijn spelden en naalden, onder garantie, als staal aanbevelen. Na aankoop moesten zij stuk voor stuk worden gebogen; die, welke krombuigen, zijn ijzeren en deugen niet, die, welke breken, zijn staal!

De benaming *staal* is veelal eene onjuiste uitdrukking, velen klinkt zij echter voornamer in het oor; zoo schrijft de arts staalbaden, staalpillen, staalwijn voor, terwijl de werkzame bestanddeelen ijzerverbindingen zijn.

Mülheim a/d. Ruhr, 13 April 1894. J. L. TERNEDEN.

PRIJSVRAGEN.

SOCIËTEIT „TOT NUT EN VERMAAK" TE ALMELO.

Van de directie van genoemde sociëteit ontvingen wij de onderstaande gegevens, waarmede wij onze lezers in kennis stellen.

Gegevens, waarmede bij het maken van een bouwplan voor de nieuwe societeit rekening moet worden gehouden.

1. Conversatiezaal voor ongeveer 125 personen.
2. Biljartkamer voor 3 biljarten.
3. Kasteleinswoning.
4. Flinke koffiekamer voor de tooneel- en concertzaal.
5. Tooneel- en concertzaal met galerij voor ongeveer 550 personen.
6. Warande aan den tuinkant, en een kleine aan de voorzijde van het gebouw.
7. Kegelbaan.
8. Muziektent.
9. Privaten — voor zoover mogelijk — buiten het gebouw.
10. Gesloten gang als toegang tot de tooneel- en concertzaal, alsmede een entrée onmiddellijk van buiten.
11. Vestiaire.
12. Ruime kelder.
13. Gas- en waterleiding.

De uitvoering van het plan (alles in enkele lijnen opgewerkt) mag in geen geval meer dan ƒ 35,000 kosten, terwijl het gebouw zóó ver verwijderd van de straat moet geplaatst worden, dat aan de vóórzijde vóór de warande een flinke ruimte voor oprit en klein plantsoen overblijft.

Het plan moet bevatten de teekeningen van voorgevel en plattegrond en vergezeld gaan van een memorie van toelichting.

In de koffiekamer der tegenwoordige sociëteit ligt ter lezing een deskundig rapport over de waarde van afbraak en over de gesteldheid van den grond.

De Directie der Sociëteit „Tot Nut en Vermaak" te Almelo:

Mr. J. VAN WULFFTEN PALTHE, Voorzitter.
Mr. G. JANNINK, Secretaris.

DE PRACTISCHE AMBACHTSSCHOOL TE LEIDEN.

De algemeene ledenvergadering werd den 19 April jl. in het nieuwe schoolgebouw gehouden, waarbij het jaarlijksch verslag werd uitgebracht en diploma's en geschenken aan de leerlingen werden uitgereikt, die den cursus met goed succes hadden doorloopen.

De Voorzitter van het bestuur der school, de heer Dr. P. J. Kaiser, wees in zijn rede erop dat het afgeloopen jaar in twee opzichten zeer belangrijk voor de Ambachtsschool was geweest. Het gebouw toch naderde inwendig de voltooiing. Verschillende lokalen zijn door de jongens met veel lust en ijver afgewerkt, waarbij tevens getoond werd dat het practisch onderwijs in zeer goede handen is, terwijl dit jaar een aanvang gemaakt werd met het theoretisch en practisch onderwijs zoodanig te geven als het nieuwe programma vereischt.

Met het bouwen van een machinelokaal en ketelhuis zal weldra aangevangen kunnen worden, daar het bestuur erin geslaagd is een geldleening groot ƒ 5000 á 4 pCt., af te lossen in 15 jaar, aan te gaan.

Reeds zijn bestuurders eigenaar geworden van een goede machine, terwijl de Kon. Ned. Grofsmederij alhier op zeer voordeelige voorwaarden een stoomketel zal maken.

Uit de verdere toespraak bleek dat 126 leerlingen in het afgeloopen jaar aan het onderwijs hebben deel-

genomen, als: voor timmeren 36, meubelmaken 16, smeden 47 en voor schilderen 27.

1 April 1894 verlieten 21 leerlingen de school, waarvan 18 met diploma. Het nieuwe leerjaar zal met 139 leerlingen aanvangen.

Nadat de Voorzitter aan den Directeur, den heer Ads. J. van Achterberg, en het verder onderwijzend personeel zijn dank had betuigd voor den ijver en de nauwgezetheid, waarmede zij hunne betrekking hadden vervuld, werden de vertrekkende leerlingen toegesproken en de getuigschriften uitgereikt, vergezeld van een stel nieuwe gereedschappen of een spaarbankboekje, waarin een zeker bedrag was ingeschreven. Een der leerlingen dankte met een enkel woord het Bestuur, den directeur en de onderwijzers.

Na deze plechtigheid, die o. m. werd bijgewoond door den burgemeester van Leiden, den heer F. Was, en den wethouder van fabrikage, den heer A. E. de Sturler, bezichtigden men de aan de wanden van het lokaal opgehangen teekeningen, die in 't algemeen getuigen van het degelijk onderwijs. De teekeningen, vervaardigd door leerlingen (timmerlieden), bestonden voor het eerste jaar uit flinke rechtlijnige teekeningen, figuren en dergelijken, terwijl verschillende voorwerpen in schuinen stand en vele goede groote projectieteekeningen den loop van het onderwijs aangaven. De teekeningen uit het 2e en 3e leerjaar bestonden uit op groote schaal uitgevoerde houtverbindingen, uitslagen van werkstukken, onderdeelen van gebouwen, als gootlijsten en dergelijken, terwijl een aantal kapconstructiën met flinke details te aanschouwen waren. De meeste teekeningen waren in potloodlijnen geteekend met een enkele arceering tot verduidelijking van het voorgestelde. De teekeningen voor de meubelmakers, meest allen op ware grootte met de daarbij hoorende uitslagen geteekend, getuigden van goeden smaak en grooten vooruitgang op dat gebied. Ook de machineteekeningen, benevens de gewone dagelijks voorkomende ijzerwerken, die in teekening waren gebracht, legden getuigenis van het degelijk onderwijs af.

De handteekeningen en die naar pleister-ornement waren goed uitgevoerd; de teekeningen naar draadfiguren, de eenvoudige bladen enz. benevens de naar kleine schetsen uitgevoerde teekeningen voor verschillende versieringen, gaven het bewijs dat ook aan dit belangrijk deel van het onderwijs de noodige zorg wordt besteed. De geheele tentoonstelling laat dan ook zien, dat men weet wat voor den aanstaanden werkman nuttig en noodig is.

Mochten vroeger bij de vergadering werkstukken tentoongesteld worden, thans had dit niet plaats, omdat het gebouw door de leerlingen inwendig wordt afgewerkt; een maatregel, die niet anders dan ten goede van de leerlingen kan komen.

Moge de practische Ambachtsschool op den ingeslagen weg voortgaan.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Vergadering van Vrijdag 20 April 1894.

Notulen, mededeelingen en rapporten zijn van die dingen, welke zelden op het programma eener afdeelingsvergadering ontbreken en dikwijls veel kostbaren tijd doen verloren gaan, tenzij, zooals hier 't geval is, de voorzittershamer is toevertrouwd aan een man, die met veel talent het belangrijke weet op den voorgrond te schuiven en het minder interessante in verloren oogenblikken af te handelen.

Belangrijk was zeker de mededeeling van de indrukken, opgedaan op de gewone jaarlijksche vergadering van de voorzitters en secretarissen der afdeelingen met het Hoofdbestuur der Maatschappij, den 5den April ll. te Amsterdam gehouden, waarin o. a. besloten was in plaats van eens, meermalen 's jaars op dezelfde wijze bijeen te komen, ook buiten Amsterdam, en waarin ook de aloude quaestie der afdeelingsleden weder eens ter tafel gekomen is. De hoofdindruk, door het rapport der afgevaardigden teweeggebracht, was deze, dat er, afgezien van eene misschien wat overdreven moederlijke zorg, bij het Hoofdbestuur een ernstig streven bestaat de band tusschen de afdeelingen en de Maatschappij en tusschen de afdeelingen onderling nauwer toe te halen en aldus nader aan het gemeenschappelijk doel te komen.

Mocht het rapport over nº. 11 der door het Hoofdbestuur gedane vragen, namelijk die betreffende het voorkomen van werkloosheid, al niet tot veel bespreking aanleiding geven, als zijnde mosterd na den maaltijd, de overige rapporten, die wegens afwezigheid der rapporteurs of andere redenen niet werden uitgebracht, deden dit natuurlijk in 't geheel niet.

Meer belangstelling wekte de lezing van den heer Jurriaan Kok over „het Rozenburgsche Faëence".

Dat de spreker in zijne inleiding begon met eene vergelijking tusschen voorheen en thans, ligt voor de hand, waar sprake was van kunstnijverheid en in het bijzonder van een echt Nederlandsche kunstnijverheid.

Geconstateerd werd de vooruitgang der laatste jaren, gehoopt, geloofd en vertrouwd op de toekomst, maar of het de kunstindustrie gelukken zal in het volksleven de plaats te herwinnen, die zij er eenmaal innam, of de wenschen van den geachten spreker, waarmede velen zeker zullen instemmen, vervuld zullen worden en of de tegenwoordige geslachten die nog beleven zullen, die vragen moeten voorloopig nog onbeantwoord blijven.

Spreker ondernam dan ook niet daarop een antwoord te geven, doch vervolgde na een korte pauze zijn voordracht met een beschrijving van de vervaardiging van het Rozenburgsche product. De hierbij gevolgde methode van vormen en bakken van vazen, potten, schotels en tegels wijkt van de oude manier alleen in zooverre af, dat daarbij tegenwoordig belangrijk betere hulpmiddelen en machines gebezigd worden en dus in deze de 19e-eeuwsche vooruitgang aan de oude industrie ten goede komt. Wat evenwel de hoofdzaak, de beschildering der vervaardigde voorwerpen, betreft, in dit opzicht wil de directie der fabriek Rozenburg van geen nieuwigheden weten en terecht. Moge zij al nieuwe composities hebben uitgedacht, wat betreft kleurmenging en vervaardiging der verfstoffen, het opbrengen der beschildering geschiedt steeds uit de hand en men behoeft slechts een paar Rozenburgsche tegels te vergelijken met de bekende, veelal bedrukte Engelsche, om dadelijk aan het eerstgenoemde merk, als een product van decoratieve kunst de voorkeur te geven.

Met applaus beantwoordden de leden der Afdeeling dan ook de uitnoodiging, de fabriek te komen bezichtigen.

Behalve den datum voor deze excursie werd ook het doel voor de gewone jaarlijksche kunstreis der Afdeeling vastgesteld en daartoe, op voorstel van het Bestuur, gekozen het kasteel „de Haar" en de nabijgelegen kerk te Vleuten.

Vóór de sluiting der vergadering werd door den de heer Du Rieu de aandacht gevestigd op eene

prijsvraag voor een societeitsgebouw te Almelo, dezer dagen bij advertentie in het „Nieuws van den Dag" uitgeschreven zonder verdere inlichtingen, die het evenwel den liefhebbers vrijstaat te Almelo te gaan halen; en hiermede is het meest belangrijke van de behandelde zaken vermeld, met uitzondering van het laatste punt der agenda: „Architectonische kunstbeschouwing van Oud-Nederlandsche Bouwkunst der 13de eeuw", en „Ingekomen antwoorden op de prijsvragen, door de Maatschappij uitgeschreven in 1892".

Genoemde antwoorden trokken slechts zeer matig de aandacht en geen wonder, waar langs de wanden der vergaderzaal de interessante collectie, door den heer Peters bijeengebracht, was tentoongesteld, wegens de beperkte ruimte echter slechts voor een deel.

Twee derden moesten in portefeuille blijven en zoo kreeg men dan hier, in plaats van een overzicht over de monumenten van alle provinciën, wat de leden van Pulchri Studio alhier genoten hebben, het merkwaardigste uit een vijftal provinciën te zien.

De teekeningen der O.-I.-V.-Munsterkerk te Roermond vormden, wat Limburg betreft, het piece de résistance; daarnevens de bekende Helpoort te Maastricht.

Gelderland was vertegenwoordigd door afbeeldingen van verschillende kasteelen en eenige fraaie aquarellen van de Berkelruine te Zutfen.

Bij de Utrechtsche kasteelen trokken die van Montfoort en Wijk-bij-Duurstede zeer de aandacht en waren voorts afbeeldingen te zien van het huis Fresenburg, het laatst overgeblevene van de vele versterkte heerenhuizen, welke Utrecht oudtijds binnen hare muren bezat.

Zeeland bezit in de Middelburgsche Abdij een monument, dat wel verdient in waarde te worden gehouden en hetzelfde geldt van de kerk te Brouwershaven en de kasteelen en andere bouwwerken hier in afbeelding tegenwoordig.

En dat de instandhouding der ruine van Brederode, met welker afbeeldingen Noord-Holland was vertegenwoordigd, een zaak van nationaal belang is, behoeft hier zeker niet te worden gereleveerd.

Jammer, dat het voor een zoo groot deel slechts puinhoopen zijn, welke ons uit het tijdperk, waarover de kunstbeschouwing zich uitstrekte, zijn overgebleven, want wie in ons land vreemdeling is, zal zich zeer teleurgesteld zien, indien hij ging zoeken naar de origineelen van het hier tentoongestelde. Van vele der afgebeelde gebouwen zijn zelfs de puinhoopen niet meer te vinden en is in den volsten zin des woords geen steen op den anderen gebleven. Doch het is hier de plaats niet voor dergelijke beschouwingen. Zeer zeker verdient de kunstgever den dank van allen, die in onze nationale bouwkunst belang stellen, voor de groote zorg, waarmede deze collectie was bijeengebracht; zij was nog wel zoo interessant als de vroeger tentoongestelde, die betrekking had op de overblijfselen van nog vroeger tijdperken en men kan dan ook niet anders dan hulde brengen aan den Voorzitter der Afdeeling voor de wijze, waarop door hem de bevordering der bouwkunst wordt opgevat.

Afdeeling Amsterdam.

Vergadering van Vrijdag 13 April 1894.

Na lezing en goedkeuring van de notulen, deelde de Voorzitter mede, dat op de prijsvraag voor een gevel van een boekwinkel 5 ontwerpen waren ingekomen en op die van een tolgaarderswoning 4 ontwerpen.

De ontwerpen, in de zaal geëxposeerd, zullen spoedig aan de Jury ter beoordeeling worden gezonden.

Van het Hoofdbestuur was een schrijven ingekomen om een afgevaardigde te benoemen voor de stemopneming, waartoe gekozen werd de heer H. Moen G.Pzn.

Tot afgevaardigde voor het nazien van de rekening en verantwoording van de Maatschappij, waartoe ditmaal de afdeelingen Amsterdam en Alkmaar elk een lid moesten afvaardigen, werd benoemd de heer W. J. De Groot en tot plaatsvervanger de heer Arn. A. M. Breuning.

Voor de Mei- en Septembervergaderingen van de Maatschappij werden tot afgevaardigden benoemd de heeren D. A. N. Margadant en Arn. A. M. Breuning.

Tot leden van de commissie voor het opmeten en in teekening brengen van oude bestaande gebouwen werden gekozen de heeren P. Doorn W.zn., A. van der Lee en B. J. Ouëndag.

De voorzitter gaf vervolgens verslag van de gehouden vergadering van voorzitters en secretarissen van alle afdeelingen met het Hoofdbestuur en deelde verder mede, dat getracht zou worden de volgende vergadering te houden in het Museum van voorwerpen tot bevordering van veiligheid en ter voorkoming van ongelukken in fabrieken en werkplaatsen.

De heer Tjeerd Kuipers werd aangenomen als lid van de afdeeling.

Hierna hield de heer A. Vosmaer, directeur van de plateelbakkerij „Rozenburg" te 's-Gravenhage, eene lezing over aardewerk en porselein.

Spreker begon met erop te wijzen dat aardewerk geen artikel van weelde is, maar iets van dagelijksche behoefte, zoodat elk volk daarin eigen producten heeft vervaardigd: spr. wenschte echter niet de geheele keramische industrie te bespreken, doch kunstaardewerk en porselein.

Het aardewerk wordt onderscheiden in twee soorten en wel met en zonder glazuur. Tot de eerste soort behoort het Delftsche- en het Haagsche aardewerk, tot de tweede soort het z.g. Wedgwood.

De spil, waar de geheele aardewerk-industrie om draait, de klei, wordt in een groot aantal soorten, wat kleur, vetheid en vuurvastheid betreft, aangetroffen. De meeste klei is echter te vet en wordt door vermenging met andere stoffen, als zand, etc. geschikt gemaakt voor verwerking en heet dan pâte.

Deze pâte wordt gebruikt: vloeibaar voor vazen of andere gietwerk, kneedbaar voor borden en schotels en droog voor tegels, welke dan onder hoogen druk geperst worden. In de fabriek „Rozenburg" wordt over het algemeen vloeibare pâte gebezigd.

Wanneer de pâte eenmaal gebakken is, heet het *biscuit*. Voor de versiering van het biscuit kan men drie methoden volgen: ten 1e het bedekken van het biscuit, volgens de oude methode, met eene ondoorschijnende laag, het email, waarop de beschildering wordt aangebracht; ten 2e de moderne methode, waarbij voor een zuivere pâte moet gezorgd worden, zoodat het biscuit geheel wit is en ten 3e het aanbrengen van glazuur op het biscuit, waarop met porseleinverf de beschildering gemaakt wordt om ze vervolgens in te bakken.

Het volkomen doorzichtige glazuur dient slechts om het voorwerp ondoordringbaar te maken. Het z.g. Wedgwood echter is zonder dat reeds ondoordringbaar en bestaat dikwijls uit verschillende pâte-soorten over elkaar.

De kleuren, zooals die b. v. op „Rozenburg" gebruikt worden, hebben niets gemeen met olie- of waterverven, omdat die verfstoffen wegens de hooge temperatuur, bij het bakken noodzakelijk, òf gebrek wit zouden worden, òf verkleuren. De aangewende stoffen voor beschildering, meestal een fabrieksgeheim, verkrijgen eerst door het bakken de gewenschte kleur.

Vervolgens behandelde spreker de Engelsche tegels, die men wat qualiteit betreft, volmaakt kan noemen, doch uit een artistiek oogpunt beneden het fabrikaat staan van de Delftsche- of Haagsche fabrieken. Men heeft Engelsche tegels, die metaal of paarlemoer en dus een materiaal voorstellen, geheel vreemd aan hun eigen zelfstandigheid. Spreker hoopt dat de architecten, alvorens een tegelstuk in Engeland te bestellen, eerst in ons land informeeren, daar de uitvoering hier artistiek veel hooger staat en de kosten, zooals hem gebleken is, dikwijls lager zijn.

Het porselein, hetwelk alsnu besproken werd, onderscheidt zich van het aardewerk door zijne doorschijnendheid en is altijd wit. Er bestaan twee soorten, het echte of z. g. hard porselein, zooals Saksisch, het Sèvres, het Japansch en Chineesch en het onechte of z. g. zachte porselein (pâte tendre), zooals het Fransche en Engelsche (beide soorten zijn integendeel zeer hard). Het echte porselein wordt gemaakt van de porseleinaarde, die zeer duur is. Ten gevolge van de zeer hooge temperatuur, bij het bakken noodzakelijk, kan men onder het glazuur bij porselein slechts van een drietal kleuren gebruik maken als blauw, zwart en groen; de twee laatstgenoemde soorten komen echter hoogst weinig voor. Alle andere kleuren, die op het porselein voorkomen, zooals rood, goud, etc. worden op het glazuur aangebracht en verkrijgen bij dagelijksch gebruik spoedig van de voorwerpen.

Een prachtige tegelschilderij in donkere sepiatint, voorstellende een kerk naar Bosboom, — die zeker de gelukkigste reproductie mag genoemd worden, welke tot nu toe de fabriek Rozenburg heeft verlaten, — was in de zaal tentoongesteld.

Na de lezing werd den aanwezigen gelegenheid gegeven den heer Vosmaer eenige vragen te doen. Op de vraag of de tegels uit de fabriek Rozenburg bestand waren tegen de buitenlucht, zoodat zij als ornement in den buitengevel van een gebouw zouden kunnen worden aangebracht, antwoordde de directeur dat een driejarige ondervinding hem geleerd had, dat de tegels daaronder niet leden. Volgens hem was het beste om ze niet „in de olie" maar met cement te bevestigen.

Een driejarige ondervinding werd echter door den Voorzitter en door den heer Wigman niet voldoende geacht. De invloed van het salpeteren der muren zou, meenden zij, niet kunnen uitblijven, waardoor de tegels zouden gaan „bladeren".

Na nog eenig debat werd de vergadering, die door twee dames werd bijgewoond, gesloten.

VEREENIGING ARTI ET INDUSTRIAE TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Zaterdag 14 *April* 1894.

De Voorzitter, de heer J. J. van Nieukerken, wees op eenige voor de kunstnijverheid belangrijke zaken uit den jongsten tijd en deelde mede, dat den leden binnenkort de gelegenheid zal worden aangeboden tot het bezichtigen van enkele gebouwen in de omstreken van de residentie, die uit een kunstoogpunt merkwaardig zijn.

Ten aanzien van het Tijdschrift werden besprekingen gevoerd, die tot een nader besluit in de volgende vergadering zullen leiden.

Voor de kunstbeschouwing waren door de leden o. a. afgestaan: een verzameling goud-borduurwerk door den heer A. A. Kuijper, dat te Batavia met goud was bekroond; eenige keurig gemodelleerde gebeeldhouwde spiegels en andere lijsten van den heer J. G. L. Elsen, die deel uitmaken van een sierlijke betimmering in een woonhuis te Amsterdam; verscheidene sierlijk bewerkte kerkornamenten, vervaardigd door den heer N. B. Logher, die tevens een zeer merkwaardig afgietsel van een beeld tentoonstelde, dat in een woonhuis te Delft is geplaatst; twee ontwerpen voor banieren, van de hand van den architect P. du Rieu, die later het daarvan bestelde in natura hoopte te laten bezichtigen; sierlijke photographieën van den heer Delboy van de door den heer M. Nooijen geschilderde plafonds in een woonhuis hier-ter-stede, een kunstarbeid, waaraan de Voorzitter bijzondere hulde bracht, doordat hij zelden zulk een schoone plafondbeschildering had gezien; en eindelijk drie bronzen busten van een buitenlandsch diplomaat hier-ter-stede, diens gemalin en zoon, vervaardigd door den jeugdigen kunstenaar Van Wijk Jr., die daarvoor zeer veel lof inoogstte.

De inzendingen gaven aanleiding tot gedachtenwisseling over velerlei zaken, deze kunstzakken betreffende.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. De jaarlijksche uitdeeling van prijzen aan de leerlingen der Academie van Beeldende Kunsten had Donderdag plaats; in de groote, keurig met bloemen, groen en vlaggen gedecoreerde zaal waren teekeningen en andere kunstwerken tentoongesteld, die gedurende enkele dagen voor alle belangstellenden ter bezichtiging zullen blijven. In tegenwoordigheid van tal van genoodigden nam de Voorzitter het woord om erop te wijzen dat er opnieuw flink was gearbeid, getuige het rapport van de Jury, bestaande uit de heeren Verheul en Roelof Kuipers voor bouwkunde, Blommers en Tony Offermans voor schilderkunst, Wildink en H. Poons voor de decoratieve kunst, kunstnijverheid, enz.

De heer Dr. Jan ten Brink trad als feestredenaar op en sprak over kunst in 't algemeen, over het doel en de middelen der kunst. Spreker onderschreef hetgeen eenmaal door prof. Opzoomer was gezegd „de nieuwste kunst is niet altijd de mooiste" en toonde aan dat deze waarheid, die zoowel voor wetenschap als kunst geldt, door de geschiedenis bevestigd wordt.

De redenaar stond achtereenvolgens stil bij de beeldhouwkunst der Grieken en de letterkunde van verschillende volkeren. Die nieuwe kunst, vooral de allernieuwste, die zich realisme of naturalisme noemde en geboren werd uit de toenemende zucht naar 't mystieke, die in wetenschap en kunst zich openbaart naar het symbolieke, bracht er velen toe gewrochten te scheppen, die men niet begrijpt en die door de scheppers prachtiger worden gevonden naarmate ze mysterieuser zijn.

Prof. Ten Brink vanhoopte, ondanks deze dwaling over goeden smaak, niet aan den triomf der menschelijke rede en van de ware kunst en hoopte door zijn bemoedigend woord tot hen, die streven naar de bereiking van waarheid en schoonheid, ook bij anderen zijn vertrouwen te hebben overgebracht en andersdenkenden niet te hebben gekwetst.

Onder luid applaus werd den feestredenaar voor zijne schoone toespraak dank gebracht, waarna de uitreiking der prijzen aan de bekroonde leerlingen plaats vond.

AMSTERDAM. De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst heeft den leden stembiljetten toegezonden voor de benoeming van drie bestuurders. De aftredende leden van het bestuur zijn de heeren I. H. J. van Lanteren te Utrecht en A. A. Bekaar te Amsterdam, die beiden herkiesbaar zijn, doch waarvan laatstgenoemde wegens verandering van woonplaats voor eene herbenoeming niet in aanmerking wenscht te komen. Daar de heer J. F. Klinkhamer te Amsterdam wegens gezondheidsredenen bedankt heeft, zijn dit jaar drie vacaturen te vervullen.

In verband met de nieuwe wetsbepalingen moet het stembiljet gesloten worden in het te verzegelen couvert met het adres: "Aan het Stembureau, enz."; dit gesloten en verzegelde couvert moet verzonden worden in het couvert voorzien van het adres van den Secretaris der Maatschappij en door de handteekening op het buitenste couvert, verklaart de afzender persoonlijk gestemd te hebben.

Niet afgeteekende couverten, worden niet geopend; door den Secretaris worden geen couverten geopend, doch allen gesloten aan het stembureau ter hand gesteld, met de opdracht alle buitenste couverten te vernietigen, alvorens een aanvang wordt gemaakt met het openen der stembiljetten.

ROTTERDAM. De Academie van Beeldende Kunsten en Wetenschappen heeft feestgevierd en eene tentoonstelling van het teeken-, boetseer- en schilderwerk harer leerlingen gehouden.

De eerste zalen gaven het werk van Afdeeling *a* te aanschouwen, in hoofdzaak bestaande uit de schilderstudies en het teekenwerk van den dagcursus; daarop volgden het werk van den avondcursus in de tweede en derde zaal, w. o. een aantal aquarellen naar tropeën en afgietsels van boetseerwerk.

Het werk der kunstnijverheidsklassen was op de tafel uitgestald en bood eene groote verscheidenheid aan; naast dameshandwerken en behangerswerk vond men ontwerpen voor bekers, gaskronen, meubelen, plafonds, gordijnen, tegelversieringen en zelfs reclameprenten.

De tentoonstelling in de afdeeling *B*, die onder de leiding van den hoofdleeraar Henri Evers staat, was zoodanig geschikt dat men een dadelijk overzicht van den geheelen leergang in de bouwkunde verkreeg. Op den algemeenen cursus volgt die voor verschillende vakken, als timmerman, metselaar, steenhouwer, smid en loodgieter, en waarbij de studie voor den timmerman de bovenhand heeft. In de hoogere klassen wordt de vormleer en het maken van ontwerpen onderwezen, en op de tentoonstelling trok het ontwerp voor eene sociëteit, als antwoord op een prijsvraag door den heer P. Mauly ingezonden, de aandacht.

In de laatste der met groen versierde zalen was het werk van de machinistenschool en dat der tuinbouwschool tentoongesteld.

ARNHEM. Onder de punten van beschrijving voor de 17de algemeene vergadering der Maatschappij tot bevordering van Nijverheid, op Dinsdag en Woensdag, 10 en 11 Juli 1894 alhier te houden, komen de volgende voor:

Nationale en internationale arbeidswetgeving:

onderzoek naar de vakopleiding van aanstaande ambachtslieden;

onderzoek naar de oorzaken waaruit werkloosheid ontstaat en de middelen daartegen;

ontwerp octrooiwet;

voorstel van het departement Amsterdam om de Leipziger organisatie, tot het verminderen van den rook van fabrieksschoorsteenen ter plaatse te doen onderzoeken door een of twee door het hoofdbestuur te benoemen deskundigen.

's-HERTOGENBOSCH. In de op 17 dezer gehouden buitengewone zitting der Staten dezer provincie werd, ter voorziening in de vacature, ontstaan door het overlijden van den heer F. C. Bake, met algemeene stemmen benoemd tot hoofdingenieur van den provincialen waterstaat de heer H. van Schevichaven.

De Voorzitter bracht daarop ter tafel:

a. het voorstel, in de najaarsvergadering van 1893 ingediend door het lid Mr. Van den Biesen, tot wijziging van de inrichting van den provincialen waterstaatsdienst, in dier voege, dat — in plaats van een hoofd-ingenieur, een ingenieur en een adjunct-ingenieur — zullen worden benoemd een hoofd-ingenieur te 's-Hertogenbosch, een ingenieur te Breda of Rosendaal en een ingenieur te Eindhoven of Helmond, op nader door Gedeputeerde Staten voor te stellen voorwaarden.

b. het bericht daaromtrent van den waarnemenden hoofdingenieur van den provincialen waterstaat.

Het lid Van den Biesen bestreed de becijferingen in het rapport van den hoofdingenieur en verzocht Gedeputeerde Staten in de aanstaande zomerzitting voorstellen te doen:

1°. tot benoeming van een ingenieur op eene jaarwedde van *f* 2500;

2°. tot niet aanvulling, bij eventueele openvalling, van de betrekking van adjunct-ingenieur, en

3°. tot aanstelling van een hoofdopzichter op eene jaarwedde van hoogstens *f* 2000.

Nadat een voorstel om de jaarwedde van den aan te stellen ingenieur te bepalen op *f* 2800, verworpen was, werd besloten:

a. eene oproeping te doen van sollicitanten voor de betrekking van provinciaal ingenieur op eene jaarwedde van *f* 2500, ten einde in de aanstaande zomerzitting tot de benoeming te kunnen overgaan en

b. omtrent het voorstel tot het doen vervallen van de betrekking van adjunct-ingenieur en het benoemen van een hoofdopzichter het gevoelen in te winnen van Gedeputeerde Staten en van den nieuwbenoemden hoofdingenieur.

BOLSWARD. Bij de restauratie van het raadhuis alhier is een vierkant koperen plaatje gevonden. Het lag tusschen twee looden plaatjes in een vierkante holte, uitgehouwen in een stuk Bentheimer steen, dat blijkbaar als console of sluitsteen af komstig is van het in 1474 gebouwde stadhuis. Deze steen was ingemetseld ongeveer een halve meter onder den beganen grond in het fundement op den hoek van voorgevel en zijgevel aan de zijde van de Stadswaag. Op het plaatje is gegraveerd:

ANNO. CHR: MDCXIIII.
A. BOLS. COND: MCCCCL
IND. XII.
DIE. XI: APR. FER. I^A.
HORA VIII. MAT.
LAPIS. AUSPICALIS. FUN.
HUJUS CURIAE. PRAES.
SENAT. POS. EST.

Aan de keerzijde staat gegraveerd:

REIMER. HARIUS. ~
JOACHIM. STEVENS.
TIAERD. LIVWES.
FOCKE. REINS. COSS.
ROMBERT. THOMAS. QVAS.
TIMEN. FRANS. EISM.
HEERCKE. HEERKE.
JAN. FRANSES.
SIBREN. SICCAMA. SECRET.

NAARDEN. De gemeente-opzichter, de heer C. van Dillewijn, mocht den dag herdenken, waarop hij 25 jaar geleden tot die betrekking werd benoemd. De Raad besloot met algemeene stemmen hem op dien dag blijken van belangstelling te geven en zijne vele vrienden maakten dezen tot een waren feestdag. Naarden's Harmoniegezelschap bracht den jubilaris een serenade.

— Aan het verslag van de Vereeniging van Nederl. steenfabrikanten over 1893 ontleenen wij:

In eene vergadering op 16 Maart te Nijmegen gehouden, werd besloten over 1893 eene reductie aan te brengen in de fabrikage van Waalsteen, waartoe echter de medewerking van slechts 60 pct. der fabrikanten verkregen werd. Hierdoor zijn de steenprijzen steeds gedaald, ook in die soorten, waarin met het buitenland geene concurrentie bestaat en zal dit oorzaak worden, dat wanneer gemis aan medewerking onder de fabrikanten blijft voortduren, de steen-industrie niet meer loonend kan worden genoemd. Door verschillende bestuursleden werden bij de regeering, bij de gemeente Amsterdam en bij de directie der Staatsspoorweg-mij. pogingen aangewend om de Belgische steen te weren, hetgeen niet belet heeft, dat o. a. te 's-Hertogenbosch aan de stationsgebouwen het gebruik van Belgische steen werd toegestaan. Door het bestuur der Vereeniging werd daarom een verzoek aan de regeering gericht, om eene staatscommissie te benoemen, teneinde een vergelijkend onderzoek tusschen Belgische en Hollandsche steen in te stellen, waartoe de Vereeniging *f* 1000 aanbood.

De regeering heeft echter die bijdrage afgewezen en tot comm. van onderzoek benoemd de heeren: Baron van Ittersum te 's-Gravenhage en Schuurman te Dordrecht, welke comm. zich met de heeren G. W. Lans, S. M. van Wijck en A. N. Costerus in verbinding heeft gesteld. Dit onderzoek is nog niet afgeloopen.

In 1893 werden 62,560,300 steenen minder gemaakt dan in 1892. Het aantal gewone leden bedroeg 69, dat der buitengewone 5. Als bestuursleden hebben bedankt de heeren N. van Heukelom en C. Peters.

— Aflevering 4 van *De Natuur* (uitgave van J. Broese te Utrecht) bevat:

Volwassen Orang Oetans in Europa. — Carborundum, een concurrent van den diamant. — Chemigraphie en phototypie. — De ontwikkeling der moderne lichttheorie. — Eenige merkwaardige buikzwammen. — Korte geschiedenis der verificatie van nautische instrumenten der Nederlandsche Marine. — Een mooi vogelnestje. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat en 's lands B. O. W. in Ned.-Indië is *benoemd:* tot opz. 1e kl. de wd. opz. 2e kl. T. W. F. van Brussel en zijn *overgeplaatst:* van de res. Banka naar de res. Batavia, de opz. 1e kl. S. E. Haagsma; van de res. Batavia naar de res. Banka, ten einde als eerstaanwezend waterstaatsambtenaar op te treden, de opz. 1e kl. M. Donk.

Voorts is *verleend* een tweejarig verlof aan de opz. 1e kl. bij den waterstaat J. J. Sterkenburg en K. Kress.

— Bij den aanleg der lijn Preanger-Tjilatjap van de Staatsspoorwegen op Java: *Eervol ontheven:* van het beheer der 1e sectie, de ingenieur 2e kl. J. A. Kerkhoven. *Opgedragen:* boven en behalve zijne tegenwoordige werkzaamheden, het beheer der 4e sectie aan den bouwkundigen ambt. 1e kl. D. J. Stam, met aanwijzing van Bandjar als standplaats.

— Provinciale Staten van Noordbrabant benoemden met algemeene stemmen den heer H. van Schevichaven tot hoofdingenieur van den provincialen waterstaat.

— Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken is bepaald dat de commissie, belast met het afnemen der examens B. aan de Polytechnische school, voor het jaar 1894 zitting zal houden te Delft.

Tot lid en voorzitter dier commissie is benoemd Dr. S. Hoogewerff, hoogleeraar aan de Polytechnische school;

en tot leden:

J. C. Kluyver, hoogleeraar aan de Rijks-universiteit te Leiden; Dr. P. Zeeman Gzn., J. Cardinaal, J. A. Snijders Czn., Dr. H. Behrens, J. M. Telders en H. Cop, hoogleeraren aan de Polytechnische school, en P. Tetar van Elven, G. J. Morre, J. A. van der Kloes, Dr. R. Sissingh en Dr. J. de Vries, leeraren aan de Polytechnische school.

— Bij Kon. besluit is, met 1 Mei, G. J. Bolier, te Brielle, benoemd tot bureel-ambtenaar van den Rijkswaterstaat.

Advertentiën.

PRIJSVRAAG
VOOR
H.H. ARCHITECTEN

De Directie der Sociëteit „TOT NUT EN VERMAAK" te *Almelo* roept op alle Architecten, die wenschen mede te dingen naar de **twee uitgeloofde prijzen**, *ééne* van *f* **350** en ééne van ***f* 150**, voor de bekroonde bouwplannen van een Sociëteit met Concert- en Tooneelzaal enz., om hun bouwplan vóór of uiterlijk op **30 Juni 1894** inteleveren ten huize van den Secretaris.

Alle noodige gegevens zijn te bekomen in de koffiekamer der voornoemde Sociëteit, alwaar gedurende de maanden April en Mei 1894 de Directie des Vrijdags van elke week des ochtends van 10 tot 12 uur desgevraagd informaties zal verstrekken.

De inlevering moet geschieden onder een motto; zoo spoedig mogelijk zal de uitkomst worden gepubliceerd in deze Courant.

De Directie voornoemd:
Mr. J. VAN WULFFTEN PALTHE, *Voorzitter.*
Mr. G. JANNINK, *Secretaris.*
ALMELO, 16 April 1894.

Openbare AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ROTTERDAM* zijn voornemens op ***Dinsdag*** den ***1 Mei 1894***, des namiddags te **1** uur, ten Raadhuize aldaar **aan te besteden:**
Het MAKEN van TWEE LEERLOKALEN c. a. ter UITBREIDING van de SCHOOL aan de Benedenhavenstraat.

Bestek, voorwaarden en teekening liggen, op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Plaatselijke Secretarie* en in het *Stads-Timmerhuis* te *Rotterdam*, en zijn tevens voor **f 1.—** verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE en ZOON, Boekdrukkers *Hoogstraat* No. 73.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen aan gemeld *Timmerhuis*. De aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Dinsdag* den *24 April* 1894, des voormiddags te 11 uur.

De inschrijvingsbiljetten moeten op den dag der aanbesteding vóór des namiddags één uur zijn ingeleverd in eene daarvoor aangewezen gesloten bus, geplaatst ter Gemeente-Secretarie, afdeeling Algemeene Zaken.

VERBANDKISTEN volgens de A. V. levert
HILLEN EN C^O.
Fabriek van Verbandstoffen.
ARNHEM.

Rotterdamsche Cementsteenfabriek
VAN WANING & Co.,
ROTTERDAM. — KOUSDIJK.
Brandvrije constructiën, Vloergewelven, Trappen, enz. **Eivormige Riolen, Buizen** en **Putten**, steeds in voorraad.
Getuigschriften, teekeningen en prijsopgaven op aanvrage.

Chemische bereide Verf
in alle kleuren.
geheel gereed voor het gebruik, duurzaam, gemakkelijk en goedkoop, wordt geleverd door de **Fabriek Kraayenburg**, *RIJSWIJK (Z.H.)*

Asphalt Dakpapier
levert in uitmuntende en verschillende qualiteiten met alle bijbehooren
Firma Wed. J. W. MELSTER,
ENSCHEDÉ.

PAKKISTENFABRIEK EN HOUTHANDEL
AAN DE
Hengelosche Stoomhoutzagerij.
A. H. M. WESSELINK,
Hengelo (O.)

Machinale Jalousiën Fabriek
voor **HUIZEN** en **BLOEMENKASTEN.** Concurreerende prijzen. ruimen voorraad.
S. BRUIGOM. Arnhem.

De Aannemer J. H. VAN RIEL te *Arnhem* is voornemens **aan te besteden,** de levering van:

2600 M³. Rivierzand of Grind.
1000 „ Metselzand.
280000 Miskleurig Boerengrauw.
167000 Miskl. Hardgrauw.
277000 Grijs „
485000 Rood.
320000 Miskl. Vlakke Klinkers.
63000 Vlakke Straatklinkers.
140000 Kilo Vette Luiksche Kalk.
70000 Kilo Portlandsch Cement.
16 M³. Hardsteen.
66000 Blauwe Pannen.
(In verschillende perceelen.)

Bestek en voorwaarden zijn op franco aanvraag, tegen betaling van vijftig cent, te verkrijgen den 27 April aan gemeld adres.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op ***Dinsdag*** den **8sten Mei 1894,** des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

BESTEK No. 655.

Het maken van wachterswoningen en bijbehoorende werken op den spoorweg AMSTERDAM-UTRECHT en UTRECHT-ROTTERDAM: in twee perceelen.

Begrooting
1e perceel f 28700.—.
2e „ „ 69900.—.
f 98600.—.

De besteding geschiedt volgens § 64 van het bestek.

Het bestek ligt van den 17den April 1894 ter inzage aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te *Utrecht* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **f 2.50.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voormeld.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden:

perceel 1 den 30sten April 1894 ten 10 ure v.m., te beginnen Amsterdam W.P.

perceel 2 den 1sten en 2den Mei 1894, telkens ten 9 ure voormiddag, te beginnen station Gouda, eersten dag richting Utrecht, volgenden dag richting Rotterdam *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 12den April 1894.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente ARNHEM, zullen **Zaterdag 5 Mei 1894,** 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize aanbesteden:

Bestek No. 20.

De levering van Gegoten IJzer aan: Rioolluiken en Syphons met luikjes, in twee perceelen.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur voormiddags, gegeven aan het bureau Gemeentewerken in de Kadestraat; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en teekeningen tegen betaling van f 0.75 per stel verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente ARNHEM, zullen **Zaterdag 28 April 1894,** 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, en Gemeentehuize aanbesteden:

Bestek No. 17.

Het leggen van RIOLEN.

Aanwijzing zal worden gehouden op Zaterdag 21 April a. s., 's namiddags 1½ ure, aan het bureau Gemeentewerken in de Kadestraat; alwaar tevens alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding tusschen 10 en 12 uur 's voormiddags inlichtingen gegeven worden; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet tegen betaling van f 0.50 verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *COEVORDEN* zijn voornemens op **Zaterdag 5 Mei,** a. s., 's middags ten 12 ure, ten Gemeentehuize aldaar, onder nadere goedkeuring van Gedeputeerde Staten, bij enkele inschrijving aan te besteden:

het maken van een STRAATWEG

van Coevorden naar de Pruisische grens.

Raming f 11000.

Bestek en teekeningen zijn a f 1 per stel ter gemeente-secretarie verkrijgbaar.

Aanwijzing zal geschieden op den dag der aanbesteding, voormiddags ten 9 ure.

COEVORDEN, 12 April 1894.

Burgemeester en Wethouders voornoemd:
J. W. v. d. LELY, *Burgem.*
W. J. CASPERS, *Weth.*

Bekleedingstof voor STOOMKETELS en BUIZEN. *Goedkoopst adres.* Degelijke afwerking.

W. H. INGELSE,
Fabrikant, Dordrecht.

F. MUSCHTER.
Bilderdijkstraat No. 82.
AMSTERDAM.
Inrichting voor aanleg van Electrische verlichting. Fabriek van LICHTDRUKDEUROPENERS, ELECTRISCHE SCHELLEN, TELEPHOONS, BLIKSEMAFLEIDERS en SPREEKBUIZEN.

J. KEMP, Hoofdstraat, Schiedam.

Bekroond: ARNHEM 1879, AMSTERDAM 1883, ROTTERDAM 1893.
Speciaal Fabriek en Magazijn van
BADEN en BADKACHELS en VERWARMINGSTOESTELLEN,
voor Gas en gewone Brandstoffen. **Ruim 870 stuks geleverd.**
Benevens alle voorkomende Koper-, Zink-, Lood- en IJzerwerken, Stoom-, Gas-, Water- en Bierleidingen. **Prijscourant** met vele Attesten van tevredenheid **gratis en franco.**

Machine-Fabriek Delftshaven.

Directeur H. DE RIDDER.
Fabriek en Herstelplaats aan Stoom- en andere Werktuigen, Stoomketels enz.
ROTTERDAM, voormalig Delftshaven. **Voorhaven No. 205.** Telephoonnummer 692.
Vervaardigd en levert stoommachines, stoomketels, Petroleum-motoren en verder wat bij het vak behoort. **Petroleum-motoren aan de fabriek in werking te zien.**

Ia. BOUW-TUFSTEEN

uit de beste groeven van WEIBERN, **verweert niet, wordt niet zwart, GOEDKOOPSTE** van alle goede natuurlijke bouwsteenen. Uitstekende getuigschriften van voorname Nederlandsche bouwmeesters.

C. GROD, Brohl.
Vertegenwoordigd door FERD. ENGERS. Amsterdam.

J. H. VOSKUIL,
7 Paleisstraat, Amsterdam.
SPECIALITEIT IN TEEKEN-BEHOEFTEN VOOR HET BOUWVAK.
PASSERDOOZEN.

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. — N°17 — ZATERDAG, 28 April 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, 's-Gravenhage

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . f 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIEN per regel f 0.20, en f 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentien tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . f 0.15

WAARHEID EN SCHOONHEID.

Toen Boileau zijne bekende uitspraak: „*Rien n'est beau que le vrai*" neerschreef, zal hij wel niet vermoed hebben, dat twee eeuwen na zijn tijd deze woorden vooral in de bouwkunst als leus gebruikt zouden worden. Het is zeer te betwijfelen, of de groote Fransche criticus zich wel ooit met architectuur bemoeid heeft. Mocht hij het gedaan hebben, dan heeft hij zeker, in wat er rondom hem gebouwd werd, weinig bewijs voor zijn regel kunnen vinden. Veel toch van wat er onder Lodewijk XIV in Frankrijk gebouwd werd, is ontegenzeglijk schoon, al hebben de architecten van dien tijd niet dat strenge besef van waarheid gehad, hetwelk de rationalistische bouwmeesters van onzen tijd bezitten of althans beweren te bezitten.

Het wil ons ook schijnen, dat de schrijver van *l'Art Poëtique* niet bedoeld heeft, dat men zich, in welke kunst dan ook, al te streng aan zijne woorden zou houden. Boileau was man van smaak genoeg om te beseffen, dat niet alles wat waar is, daarom ook schoon zou zijn. Van realisme als dat, hetwelk wij in de letterkunde gelukkig nu achter ons hebben, heeft de Fransche kunstrechter zeker nimmer gedroomd. Er werd toen een variant gemaakt: *Rien n'est beau que le laid*, en in naam daarvan werden zonden tegen den goeden smaak gepleegd, als nooit te voren geschied waren.

Is in de letterkunde de beweging, die zich ten doel stelde het leelijke tot het eenig schoone te maken, reeds doodgeloopen, hebben in de schilderkunst, de verfkladders slechts weinig succes meer, en ziet men overal naar het mysticisme en symbolisme grijpen, om aan het gewild-leelijke te ontkomen, in de bouwkunst, die wat men haar ook overigens ten laste moge leggen, toch door alle tijden heen blijk gaf, zich aan de eischen van den goeden smaak te storen, wil men nu, althans ten onzent, met dien goeden smaak voortaan geen rekening meer gaan houden, doch voor schoon gaan verslijten alles wat *waar* heet, al ware het ook nog zoo leelijk.

Wij hebben hier het oog op de beschouwingen, die onlangs naar aanleiding van een gevel op het Damrak te Amsterdam in een der bladen der hoofdstad voorkwamen. Het niet maken van een kroonlijst werd daar verdedigd op grond, dat bij een houtcementdak een dergelijk bouwdeel niet noodig is.

Wij willen hier geen kwaad van de houtcementdaken spreken. Hunne deugden worden zoo algemeen erkend, dat er haast geen speculatiebouwer meer is, of hij maakt er gebruik van. Minkostbaarheid, nog verhoogd door het wegvallen van het nu overtollige kaphout, brandvrijheid, beschutting tegen warmte des zomers en tegen kou des winters, zijn zoovele voordeelen, aan deze constructie verbonden, dat het te begrijpen is, dat het houtcementdak in korten tijd populair werd.

Niemand zal echter in gemoede kunnen beweren, dat aan al deze deugden ook die der schoonheid (schoonheid is immers ook deugd?) gepaard gaat. Een gebouw, met een houtcementdak afgedekt, is leelijk, wat men ook doe door balustrades als anderszins om het wat op te fleuren. De bouwmeester aan het Damrak heeft dit gevoeld en daarom een deel van zijn gebouw met een rood pannendak bedekt en overigens door torentjes, balustrades en dergelijken getracht het houtcementdak zooveel mogelijk aan te kleeden en te maskeeren.

Wij zouden het bejammeren, indien de meening ingang vond dat een houtcement-bedekking, die voor het oog onzichtbaar is, alleen omdat zij *waar* is ook op schoonheid aanspraak kan maken, en dat die schoonheid nog verhoogd wordt indien men, in naam der waarheid, ook de tot dusverre bijna aan ieder gebouw voorkomende kroonlijst ging weglaten.

Zooals de naam reeds aanduidt, is de lijst de

kroon van het gebouw. Wordt nu die kroon weggenomen, dan is het grootste sieraad verloren. Wat geeft men nog om iemand, wien de kroon van het hoofd werd gerukt! Een flink sprekende kroonlijst is vooral dan noodig, wanneer, zooals bij het gebruik van houtcement, de dakbedekking tot het esthetisch effect niet bijdraagt. Worden hooge leiendaken gemaakt, dan kan de kroonlijst meer ondergeschikt behandeld worden, omdat het dak dan krachtig medespreekt, zooals b.v. bij de middeneeuwsche kerken. Doch ook zelfs bij een hoog, goed zichtbaar dak kan een kroonlijst het effect nog zeer verhoogen, zooals men aan onze oude Renaissance-gevels kan opmerken.

Gebouwen zonder kroonlijst hebben iets onafs, dat door geen sieraden, hoe weelderig ook, is goed te maken. Van hoeveel waarheidsliefde het weglaten van de kroonlijst ook blijk moge geven, het wil er bij ons niet in, dat het ook van liefde voor schoonheid zou spreken.

Het is natuurlijk mogelijk, dat men in zekere bouwkunstige kringen elkander wijs zal maken, dat waarheid, hoe leelijk overigens, in bouwkunst schoonheid is. De bouwmeesters zonder werk, die thans hun opgekropte scheppingslust door het schrijven van artikelen in voor het niet-architectonisch ontwikkeld publiek bestemde dagbladen lucht geven, zullen misschien niet nalaten aan dat publiek deze stelling met klem van woorden te verkondigen.

Zoogoed als men in de letterkunde en ten deele ook al in de schilderkunst tot het besef gekomen is, dat waarheid en schoonheid nog niet altijd synoniemen zijn, zal men echter na langer of korter tijd ook in bouwkunstige kringen gaan inzien, dat door waarheid alleen nog niet altijd schoonheid is te verkrijgen.

Verhoudingen zijn in de architectuur vooral zaken die medespreken: een kroonlijst behoort dus in verhouding tot het gebouw te zijn. Welke die verhouding is, blijve aan ieders inzicht en smaak overgelaten. Niemand make zich echter wijs, dat hij zich voor het oordeel der publieke opinie op zijn waarheidsliefde kan beroepen ter verontschuldiging van zijn verwaarloozen der verhoudingen, of van zijn minachting voor de eeuwige wetten van het schoone.

TOOROP.

In sommige kringen heeft de klank van dezen naam ongeveer hetzelfde effect als die van Ravachol; à la Toorop heet het, als men een kunstwerk wil kenmerken als bizar, onzinnig, onbegrijpelijk.

„Ik vraag mijn geld terug, dat zijn geen schilderijen", hoort men menig bezoeker der thans in de lokalen van den Haagschen kunstkring geopende tentoonstelling verklaren, zelfs hoort men het uit den mond van overigens erkend knappe menschen, doctoren en professoren. Misschien hebben zij in zooverre gelijk, dat het geen schilderijen zijn als die, welke zij in hunne salons hebben hangen, maar toch, al staat Toorop's werk hun niet aan, zou het van hen verstandiger zijn zich niet op die wijze uit te laten.

De artist zelf zal er zich wel heel weinig van aantrekken; hij moet er nu wel vrijwel aan gewend zijn, dat de menschen hem als een vreemdsoortig beest komen bekijken en dat is zeker op deze tentoonstelling ook het geval.

Vreemdsoortig is hij zonder twijfel in zijn werk, maar het is te merkwaardig, om er in eens een oordeel, laat staan een afkeurend oordeel over te kunnen uitspreken. De meerderheid begrijpt er niets van, maar toch mag er daarom niet van gezegd worden dat het geen kunst is, alleen omdat zij ons excentriek, hoogst excentriek voorkomt, deze kunstrichting, dit vermoedelijk begin eener kunstrichting, deze eerste onzekere stappen bezijden den breeden weg op een ongebaand gebied.

Wij Nederlanders hebben een eigenaardige manier om met het excentrieke om te springen. Zoodra het zich vertoont, is ieder met zijn critiek dadelijk gereed om af te breken, men praat elkander na en het wordt met groote meerderheid van stemmen in den ban gedaan. Men geneert zich het goede in het excentrieke te erkennen; vooral in beschaafde kringen wacht men zich hiervoor wel, of doet het op eene wijze, waarin meer minachting dan waardeering doorstraalt, zoo men al niet mededoet aan het belachlijk maken van de zaak of het debiteeren van flauwe aardigheden ten koste van den delinquent, die zich aan uitsporigheid schuldig maakte

Wie durfde indertijd openlijk voor Multatuli in de bres springen, wie zich voor Wagner's richting verklaren, hoe lang heeft het geduurd eer Cuypers' architectuur een weinigje waardeering begon te vinden? Hoe zijn niet Darwin's theorieën belachlijk gemaakt, is niet Zola's streven miskend?

De „bon ton" schijnt echter mede te brengen, dat wij steeds moeten beginnen, ons in deze dingen een beetje dwaas aan te stellen. En toch, wij Nederlanders zijn te zeer een vooruitstrevende natie, te zeer andere volken, nog steeds als voorheen, in algemeene ontwikkeling vooruit, dat niet het goede, het raisonnabele, dat in de meeste nieuwigheden, ook in de excentrieke, schuilt, bij ons gereedelijk ingang zou vinden en wij er ons voordeel mee zouden doen. Wij doen dit zonder twijfel; onbewust of zonder het te willen weten, volgen wij de novateurs, laten hen de kastanjes uit het vuur halen en als het uitlachen en verguizen wat uit den tijd raakt en we weer wat anders te critiseeren hebben, dan beginnen we eigenlijk eens verstandig te redeneeren, de nieuwe dingen eens te overdenken, te wikken, te wegen; we leggen apart wat ons dienen kan, om er te gelegener tijd mede voor den dag te komen; wij nemen eens een proef met de toepassing van het nieuwe, het vindt allengs meer algemeen ingang en wat voor 25 jaren verguisd werd, wordt thans bewonderd, wat toen excentriek was, wordt iets dat vanzelf spreekt en wij verwonderen ons over eigen kortzichtigheid.

Of het met Toorop's kunstrichting ook zoo gaan zal, is vooralsnog moeilijk uit te maken, doch dit daargelaten, in al hun vreemdsoortigheid verdienen de thans geëxposeerde werken in hooge mate de aandacht van allen, die in kunst belangstellen en dit betreft wel voornamelijk die helft, waarin de bekende impressionistische opvatting heeft plaats gemaakt voor de symbolische. De neo-mystieke zou men kunnen zeggen, afgaande op den titel „l'Annonciation du nouveau Mysticisme", waarmede een der werken in den catalogus is aangeduid.

In dezen titel ligt bij al het duistere en onbegrijpelijke van vele der werken een opheldering omtrent hetgeen de artist er mede heeft willen zeggen, een sleutel als 't ware van dit gedeelte der tentoonstelling. Deze titel geeft echter nog meer te denken over Toorop's richting; onder dezen titel kan zij niet worden aangemerkt nieuw te zijn of nieuw te willen zijn. Het mysticisme in de kunst is even oud als de kunst zelf en men neemt hier den indruk mede van een reminiscentie van dat aloude mysticisme in een vorm, ook al verwant aan de vormen, waarin het zich vroeger en elders uitte. Men denkt daarbij onwillekeurig aan Oud-Indië en Egypte, aan de Middeneeuwsche Italianen, aan Holbein, Dürer en anderen en ook aan enkele moderne Fransche uitingen.

Van jacht op originaliteit mag de meester van „de Rôdeurs", „de drie Bruiden", „Fatalisme" enz., niet worden verdacht. Uit de meeste stukken toch blijkt, ook in de wijze van uitvoering, te duidelijk, dat het hem met zijn opvatting ernst is, en daarom mag een tentoonstelling, waarmede wij in die opvatting worden ingewijd, niet onopgemerkt worden gelaten.

Tot het uitspreken van een oordeel is de tijd nog niet daar; de werken te beschrijven voor wie ze niet gezien heeft is evenmin mogelijk, als met juistheid de indrukken te ontleden, die men er van medeneemt.

Of Toorop's werk een gezonde dan wel een ongezonde kunstuiting moet heeten, deze vraag blijve hier onbeantwoord, alleen zij hier een andere vraag gedaan, namelijk deze: Wanneer Toorop's opvatting wil zijn *de* opvatting der toekomst, waarom zeilt zij dan onder de vlag van het mysticisme, een oud „isme"? Het is toch lang niet uitgemaakt, dat het mysticisme in 't algemeen de richtsnoer voor de menschheid zal zijn in de 20ste eeuw.

En nu zal men misschien vragen, wat heeft de bouwkunst met dit neo-mysticisme te maken, doch dan herinnere men zich slechts, hoe het impressionisme zich gereed maakt, om op het gebied der bouwkunst zijn intrede te doen.

TENTOONSTELLING VAN HET WERK DER LEERLINGEN VAN DE HAAGSCHE ACADEMIE.

Zoolang de vraag van de opleiding onzer bouwkundigen tot de vragen van den dag blijft behooren, wekken de tentoonstellingen van het leerlingenwerk onzer academies bij de vakgenooten een levendige belangstelling en zeker is dit in niet geringe mate het geval in de Residentie. Wie zich daarvan overtuigen wil, richte zijn schreden naar den bekenden Jonischen tempel aan den Boschkant, hij zal zijn moeite ruimschoots beloond vinden en zeker voldaan huiswaarts keeren.

Vooral de Afdeeling „Bouwkunst" geeft een zeer duidelijk beeld van den gang van het onderwijs te aanschouwen en er is bepaald vooruitgang op dit gebied te constateeren. Zeker om deze te duidelijker te doen uitkomen, hangt, als vergeten van een tentoonstelling van 15 jaren geleden, een Korinthische tempelfaçade tusschen de over 't algemeen flink geteekende geveldetails van woonhuizen, villa's, enz., blijkbaar het werk van de hoogste klasse, waarin voorheen ontwerpen van schouwburgen, paleizen, passages, enz. werden in elkaar geknutseld.

Dat zij in vrede mogen rusten, al die grootsche fantasieën!

Het leven vraagt van den aankomenden bouwkundige wat anders, namelijk vaardigheid in het detailleeren, vertrouwdheid met de gewone, dagelijks voorkomende vormen en constructies, een weinig smaak, eenige vindingrijkheid in de combinatie en groepeering en bovenal een goed voorstellingsvermogen. En om aan deze eischen te voldoen zijn de leeraren aan de Haagsche Academie in goede richting op weg; ook verdient het veelvuldig gebruik van isometrische projectie, deze eenvoudige en practisch boven perspectief verkieslijke wijze van voorstelling, in 't bijzonder vermelding.

Men zou nog wel kunnen wenschen, dat in de hoogere klassen nog eens wat meer, dan nu het geval schijnt, werd teruggegrepen in het vroeger geleerde, b.v. door nu en dan eens een detail op ware grootte te doen uitslaan, eens een moeilijk geval van onregelmatige kapconstructie of iets dergelijks te behandelen, doch dit zij hier als opmerking, niet als aanmerking, neergeschreven. Bekend is toch hoe beperkt, uit den aard der zaak, de tijd voor de lessen is toegemeten en hoeveel een leeraar uit dien hoofde gewoonlijk tegen wil en dank ongedaan moet laten. Daarom ook is het goed gezien, zelfs in de hoogste klasse niet verder te gaan, dan hier het geval is.

Architecten te vormen ligt niet op den weg van eene school als deze en bij de thans gevolgde methode wordt het vormen van halve of would-be architecten zoomin mogelijk in de hand gewerkt. Evenwel blijft het nog een open quaestie, bij den eenigszins achterlijken toestand van ons hooger bouwkundig onderwijs, bij de steeds meer veld winnende overtuiging, dat onze eenige technische hoogeschool niet aan de eischen des tijds voldoet, of de groote teeken-academies al dan niet moeten worden aangewezen, om mede in de behoefte te voorzien. De twijfel op dit punt, maakt het voor de directies dezer inrichtingen wel eenigszins moeilijk, met juistheid te bepalen tot hoever zij kunnen en moeten gaan en bij vergelijking van het werk van verschillende inrichtingen zou men dan ook wellicht eenig verschil van opvatting hieromtrent kunnen gewaar worden.

Van de Haagsche academie mag evenwel gezegd worden dat zij niet te ver gaat en dit is in den bestaanden toestand zeker voorzichtiger dan het omgekeerde, waarvan de min verkwikkelijke resultaten ons nog tamelijk versch in het geheugen liggen en in de practijk nog dagelijks stof tot ergernis geven.

Wat de tentoonstelling nog verder te zien geeft, is zeker alleszins een aandachtige beschouwing waard, al kan hier daarover niet in uitvoerige beschouwingen worden getreden.

De afdeeling „Tuinbouwkunst" maakt min of meer den indruk, dat zij nog in het eerste stadium van ontwikkeling verkeert; de machinebouw neemt al een zeer bescheiden plaatsje in; de elementaire teekenklassen en de schilderklasse maken een goed figuur, doch geven weinig aanleiding tot opmerking of nieuwe gezichtspunten. De afdeeling „Kunstnijverheid" doet dit echter wel Zij vormt het „pièce de milieu" van de tentoonstelling; wel dringen de decoratieschilders er de beoefenaars van andere vakken van kunstnijverheid nog al sterk op den achtergrond, maar men vergeeft hun dit gereedelijk, wanneer men aan hunne degelijke studies eenige aandacht wijdt Dadelijk vallen dan eenige ontwerpen van reclame-biljetten in 't oog, die zoowel door de compositie als door de wijze van uitvoering uitmunten; vooral datgene, bestemd voor een magazijn van kinderspeelgoed mag bijzonder geslaagd heeten, terwijl ook een, bedoeld voor een plateelbakkerij, alsmede een affiche voor de tentoonstelling zelf (alleen in schetsontwerp aanwezig, omdat het uitgewerkte stuk uit wellicht gegronde overwegingen van voorzichtigheid achter de schermen bleef) een loffelijke vermelding waard zijn. Nog al afwijkend van de vrij algemeen gehuldigde opvatting beloven deze studiën veel voor een tak van kunstnijverheid, die tegenwoordig in Frankrijk in hoogen bloei staat en met recht een industrie van onzen tijd genoemd kan worden.

Moge de toepassing van kunst op iets zoo ordinairs als reclame, strekken tot ontwikkeling van kunstzin bij het volk; misschien treft zij beter doel dan vele andere middelen, die men daartoe tegenwoordig in het werk stelt.

SIERSTEEN (PIERRE ORNEÉ).

Vóór eenigen tijd werd mij door den heer J. H. de Vries, hof-decorateur te Groningen, eene circulaire toegezonden over de door hem uitgevonden en in den handel gebrachte siersteen (Pierre-ornée). Dit versieringsmateriaal werd tweemalen bekroond en wel in 1886 op de internationale tentoonstelling van bouwmaterialen en aanverwante artikelen met het eerediploma of de hoogste onderscheiding, en in 1893 op de nationale nijverheids-tentoonstelling te Winschoten met de zilveren medaille, zijnde evenzeer de hoogste onderscheiding, die daarbij werd toegekend.

Volgens den uitvinder vereenigt de siersteen in zich alle eigenschappen, die aan een deugdelijk bouwmateriaal kunnen worden gesteld en biedt zij volkomen wederstand aan den invloed van ons klimaat, waardoor zij uitmuntend geschikt is om als versieringsmateriaal voor gevels te worden toegepast. Zij geeft den indruk weer van het in den renaissance-tijd met zooveel talent toegepaste sgraffito en is door den aard harer bestanddeelen geheel in overeenstemming met het karakter van baksteen-architectuur.

De siersteen laat zich bij de toepassing van alle stijlmotieven aanwenden en wordt in nagenoeg alle afmetingen en vormen door den uitvinder geleverd; voor versieringen van pilasters, friezen, schilden, borstweringen, attieken, enz. werd het in ruimen mate gebezigd en de vervaardiging geschiedt overeenkomstig de teekening van den architect, zoowel wat vorm als kleur aangaat.

Een groot aantal getuigschriften van verschillende architecten zijn in de circulaire afgedrukt; daaruit blijkt, niet alleen dat de samenstelling van het surrogaat, de wijze van afwerken en het aanbrengen der verschillende kleuren geprezen wordt, maar ook dat de siersteen tegen den invloed van ons afwisselend klimaat bestand is en zelfs in de buitenlucht niet groen wordt. Hierbij komt dat de billijke prijs het nemen van eene proef niet in den weg staat en dat de bouwkundigen, die met het materiaal niet bekend zijn, zich vooraf bij tal hunner collega's van de deugdelijkheid kunnen vergewissen of wel een bezoek kunnen brengen aan de werkplaatsen van den heer De Vries te Groningen.

In het laatst van het afgeloopen jaar hield de heer G. Looman, gemeente-architect te Alkmaar, op eene daar ter plaatse gehouden vergadering van de afdeeling der Maatschappij tot bevordering van Bouwkunst, een voordracht over tal van surrogaten, waarbij o. a. eene fraie verzameling van siersteen van den heer De Vries werd tentoongesteld. De heer Looman gaf toen als zijne meening te kennen, dat pierre-ornée eene nadere kennismaking ten volle verdient; dat hare samenstelling niet twijfelachtig is en het hoofdbestanddeel door portland-cement gevormd wordt en dat het gemis der uitkomsten van proefnemingen tegen trek en druk niet gevoeld wordt bij nauwkeurige beschouwing van het zeer dichte materiaal, dat gerustheid inboezemt. Volgens den heer Looman is siersteen voor fries- en boogvullingen, in 't algemeen voor vlakversiering, zoowel binnen als buiten's huis zeer geschikt en verstaat de heer De Vries de kunst om de kleuren met juistheid aan te brengen, terwijl de decoratieve en flinke uitvoering van ornementen en beelden ten bewijze strekt, dat hij in zijn atelier over goede werkkrachten beschikt.

G.

VEREDELING VAN HET AMBACHT DOOR PROEVEN VAN BEKWAAMHEID.

UITSLAG DER PROEFAFLEGGING.

Van de 25 candidaten, die zich voor het timmeren hadden aangemeld, slaagden:

A. Voor *Meester:*

1. H. Ossewaarde, te Goes.
2. A. van Pagé, te Middelburg.
3. C. de Vries, te 's-Gravenhage.

B. Voor *Gezel:*

1. P. Baljet, te Utrecht.
2. A. A. Hillebrand, te Kralingen.
3. J. W. F. Hurkens, te Den Bosch.
4. Th. Jansen Jr., te Haastrecht.
5. P. Korff, te Helder.
6. G. Roelfzema, te Groningen.
7. H. J. Ros, te 's-Gravenhage.

Van de 5 candidaten, die zich voor het meubelmaken hadden aangemeld, slaagden:

A. Voor *Meester:*

1. Gerritsen, lid der firma H. Gerritsen en Zonen, te Zwolle.

B. Voor *Gezel:*

B. van Elburg, te Zwolle.

De eenige candidaat, die zich voor het huissmeden had aangemeld, slaagde:

Voor *Meester:*

M. M. Breugelmans, te Delftshaven.

Van de 9 candidaten, die zich voor het huisschilderen hadden aangemeld, slaagden:

A. Voor *Meester:*

1. W. C. van As, te Sommelsdijk.
2. J. E. van Leeuwen, te 's-Gravenhage.

B. Voor *Gezel:*

1. H. Korff Az., te Helder.
2. P. S. G. Nooteboom, te Kralingen.
3. Th. Rovers, te Schiedam.

De commissie, aan wie door de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Nijverheid en de vereeniging „Arti et Industriae" de uitvoering dezer zaak was opgedragen, bestond uit de heeren J. F. W. Conrad, oud-hoofdinspecteur van den Waterstaat, lid van de 2e Kamer der Staten-Generaal, als voorzitter; H. L. Boersma, directeur der Ambachtsschool te 's-Gravenhage, als onder-voorzitter; P. J. van Houten, lid van het hoofdbestuur der Ned. Maatsch. tot bev. der Nijverheid, als Penningmeester en J. J. van Nieukerken, architect te 's-Gravenhage, als Secretaris. Deze commissie werd voor elk vak afzonderlijk door 4 à 5 deskundigen bijgestaan.

Nu deze eerste proefaflegging is afgeloopen, vestigt zij met aandrang de aandacht op de geslaagden en noodigt alle belangstellenden in de verbetering van den toestand der ambachten uit hen van dienst te zijn in de uitoefening van het vak, waarin zij als *meester* of *gezel* het bewijs van bekwaamheid verwierven.

De commissie stelt zich voor die bewijzen van bekwaamheid binnen kort uit te reiken op eene gecombineerde openbare vergadering van de vereeniging „Arti et Industriae" en het departement 's-Gravenhage der Ned. Maatsch. tot bev. der Nijverheid.

PRIJSVRAGEN.

SOCIËTEITSGEBOUW VOOR DE R.-K. LEESVEREENIGING TE ROTTERDAM.

Uit de ingekomen ontwerpen voor bovengenoemde prijsvraag, waarvan het programma op blz. 45 van dezen jaargang werd opgenomen en waarbij de mededinging beperkt werd tot de door het Bestuur uitgenoodigde bouwkundigen, is door de jury, bestaande uit de heeren Jos. Cuypers te Amsterdam, F. L. M. Kerkhoff te 's-Hertogenbosch en Nic. Molenaar te 's-Gravenhage en het Bestuur, met eenparige stemmen de hoogste prijs toegekend aan het motto *Nederland*, ontwerper de heer Anton van de Sandt; de tweede prijs aan *Pulchrum splendor veri*, ontwerper de heer Jacques van Gils en de derde aan *Veni, vidi* . . . . , ontwerper de heer B. Th. Kraayvanger, allen architecten te Rotterdam.

Om de vele onmisbare verdiensten hunner ontwerpen is nog op aandrang der jury een eervolle onderscheiding met geldelijke bekooning toegekend aan de heeren Van der Pluym & Gielen, bouwkundigen aldaar.

De ontwerpen, plans en teekeningen zullen voor de leden en verdere belangstellenden worden tentoongesteld in de achterzaal van het café-restaurant *Tivoli* aan den Coolsingel, van Zondag a. s. tot 3 Mei.

SOCIËTEIT „TOT NUT EN VERMAAK" TE ALMELO.

De gegevens, waarmede bij het maken van een bouwplan voor de nieuwe sociëteit rekening moet worden gehouden, werden ons door het Bestuur welwillend toegezonden en in het voorgaande nommer opgenomen. Daar zij der Redactie onvolledig voorkwamen en o. a. over de wijze van beoordeeling niets bepaald werd, heeft zij zich andermaal tot het Bestuur gewend en de verzekering ontvangen, dat haar weldra nadere inlichtingen toegezonden zullen worden. Zij hoopt daarvan in een volgend nommer melding te maken.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING LEEUWARDEN.

Vergadering van Donderdag 26 *April* 1894.

Na het openen van de vergadering werden de notulen gelezen en goedgekeurd, en were de Voorzitter op de in de zaal tentoongestelde teekeningen, allen antwoorden op prijsvragen, door de vereeniging *Bouwkunst en Nijverheid* te Harlingen en de afdeeling Leeuwarden uitgeschreven.

Het woord werd daarna gegeven aan den heer J. H. Schouten tot het houden van eene voordracht over natuurlijke steen; aan de hand van op flinke schaal uitgevoerde teekeningen werd het ontstaan der steen in de verschillende aardlagen verklaard en de samenstelling besproken met verwijzing naar monsters van de verschillende steensoorten. Meer in het bijzonder werd de aandacht gevestigd op die soorten, welke van belang voor de bouwkunst zijn en daarbij melding gemaakt van de afmetingen, die den bouwkundige ten dienste staan.

De pauze bood eene schoone gelegenheid aan voor het bezichtigen der teekeningen; met belangstelling werden de vele antwoorden in ongeveer genomen en het bleek dat er met ambitie gewerkt was. In het rapport der jury voor de beoordeeling der antwoorden op de prijsvraag van een deftig woonhuis, waarin elke inzending afzonderlijk is behandeld, werd voorgesteld de volgende plannen te bekronen: het ontwerp, motto „twee driehoeken in een cirkel", met den 1n prijs en dat met het motto „wedstrijd" met den 2n prijs, terwijl wegens de vele verdiensten van het ontwerp, motto „smaldeek" voorgesteld werd daaraan een eervolle vermelding met het diploma der Afd. toe te kennen.

Inzonders zijn respectievelijk de h.h. D. Meintema te Mantgum, L. L. Boomsma te Berlikum en D. M. Koldijk te Bozum, allen oud-leerlingen der Ambachtsschool te Leeuwarden.

Aan de wijze van beoordeeling, waartoe de jury zich veel moeite heeft getroost, werd groote lof toegezwaaid.

Met een toepasselijk woord werden alsnu de prijzen uitgereikt en dank gebracht aan den spreker en aan de leden voor de trouwe opkomst op de laatste vergadering van dit seizoen. Vóór eenwel de hamer was gevallen, werd bij monde van den heer Roseboom den Voorzitter dank gezegd voor de leiding der vergaderingen.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— De jury der internationale kunsttentoonstelling te Weenen heeft de groote gouden staatsmedaille toegekend o. a. aan Jozef Israëls voor zijn *Lang veld en weg*; de kleinen gouden staatsmedaille o. a. aan Bosch Reitz, Willem en Jakob Maris en Alb. Neuhuijs.

— Bij de heropende mededinging voor het te Stuttgart op te richten Wurtembergsche landgedenkteeken voor Keizer Wilhelm I zijn twaalf ontwerpen ingekomen; de eerste prijs is toegekend aan het ontwerp van Prof. Von Rümann, beeldhouwer, en den architect Thiersch uit Munchen. De tweede prijs is toegekend aan het ontwerp van den beeldhouwer Max Klein te Berlijn en de derde prijs aan het ontwerp van den beeldhouwer Hidding te Berlijn.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. Bij koninklijk besluit van 14 dezer is op voordracht van den Minister van Waterstaat bepaald dat het getal der vaste opzichters van den Rijkswaterstaat hoogstens 140 zal bedragen, verdeeld in vier klassen en op jaarwedden als volgt:

35	opzichters	van	de	1ste	klasse	op f 1800.
35	"	"	"	2e	"	" " 1500.
35	"	"	"	3e	"	" " 1200.
35	"	"	"	4e	"	" " 1000.

— Overeenkomstig het voorstel van de Commissie van fabriekage heeft de Hangsche Gemeenteraad in zijne zitting van Dinsdag l.l. zonder hoofdelijke stemming besloten eene som van f 250,000 toe te staan voor verbetering van de rioleering van Scheveningen volgens het daarvan door den directeur der gemeentewerken opgemaakte ontwerp. Uit de stukken schijnt te blijken dat het voornemen bestaat om zoowel het riool aan het Scheveningsche strand, dat te lang ligt, als het hoofdriool in de Keizerstaat te doen vervallen en in plaats daarvan in laatstgenoemde straat een riool van meer capaciteit en in tegenovergestelde helling te leggen, welk riool in een reservoir nabij de Duinstraat zal uitmonden. De inhoud daarvan zal door een stoomtuig van 24 paardekrachten en door een ijzeren buis van 70 cM. middellijn door de Westduinen naar 't verversching skanaal of naar zee geperst worden. In verband daarmede verkrijgt laatstgenoemde ijzeren buis twee uitmondingen; de eene buiten en de andere binnen de zeesluis van het kanaal, terwijl een nooduitlaat van het hoofdriool in de Keizerstraat naar het kanaal bij buitengewonen regenval dienst kan doen.

Daar de inhoud van het rapport van den directeur der gemeentewerken niet bekend is, ontbreken de noodige gegevens om over de waarde van dit ontwerp een oordeel te vellen. Het schijnt in het plan van het Gemeentebestuur te liggen om de belangrijke quaestie der rioleering geheimzinnig te behandelen, in de laatste vergadering van de *Vereeniging tot verbetering van den gezondheidstoestand te 's-Gravenhage* deelde het bestuur mede, dat het er tot zijn groote teleurstelling niet in was geslaagd den directeur der gemeentewerken te bewegen om de aanhangige plannen voor de rioleering te komen toelichten. Het Gemeentebestuur schijnt weinig waarde te hechten aan een onderzoek der plannen uit een hygiënisch oogpunt.

In den Raad werd er wel-is-waar door een der leden op gewezen dat het niet voldoende is om belangrijke stukken, zooals die van de rioleering, in de leeskamer ter visie van de leden van den Raad te leggen; maar deze geheimzinnige wijze van handelen werd niet verder besproken. Een ander lid had gaarne een uitgewerkt plan gezien en weder een ander preos het benoemen van een commissie van deskundigen aan om de verschillende stelsels te onderzoeken, maar ten slotte werd het voorstel van het Gemeentebestuur zonder hoofdelijke stemming aangenomen. De wethouder Baron da Tour van Bellinchave deed in den loop der discussiën de vermakelijke mededeeling dat er voor het publiek tijd genoeg is zich op de hoogte der zaken te stellen, als de Raad een beslissing heeft genomen.

AMSTERDAM. Ter voldoening aan het bepaalde bij art. 67 van het reglement voor de Rijks-academie van Beeldende Kunsten brengt de hoogleeraar-directeur der voormelde Academie ter algemeene kennis, dat de kunstwerken, door den heer H. F. Goovaerts op zijne studiereis in Spanje gedurende het jaar 1893 vervaardigd, kosteloos ter bezichtiging zullen worden gesteld in het Academiegebouw aan de Stadhouderskade 80 alhier, van Maandag 30 April tot en met Maandag 7 Mei a. s., van des voormiddags 10 tot des namiddags 4 uren, en op de Zon- en feestdagen van 1 tot 4 uren des namiddags.

— De aanstaande algemeene vergadering van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst zal op Woensdag 30 Mei 1894 en den daaropvolgenden dag plaats vinden. Het voornemen bestaat op Donderdag 31 Mei een gezamenlijk bezoek te brengen aan de in aanbouw zijnde sluiswerken te IJmuiden.

— Men zal zich herinneren, dat in de maand Maart j.l. den Gemeenteraad door twee ondernemers werd voorgesteld de nieuwe groentemarkt aan particulieren in exploitatie te geven. Men zou daar het geheele terrein met de haventjes overkappen en aan de voorzijde der terreinen, dus aan de Marnixstraat, gebouwen optrekken voor kantoren, pak- en woonhuizen. Het terrein tusschen de vier middelste haventjes zou volgens de voorstellers voldoende zijn voor de groentemarkt, zoodat de overige terreinen en haventjes dan voor aardappel-, fruit- en bloemmarkten beschikbaar konden blijven. Op dit voorstel is thans een ongunstig praeadvies van Burg. en Weth. verschenen, waarin zij uiteenzetten dat de groentemarkt tegenwoordig aan de Prinsengracht reeds eene kadelengte van 1140 M. in beslag neemt, terwijl in het plan der ondernemers daarvoor slechts 580 M. beschikbaar zou zijn. Voorts meenen Burg. en Weth. dat te Amsterdam niet gelijk in het buitenland eene overdekte groente- en fruitmarkt de voorkeur verdient. In het buitenland worden in de overdekte markthallen groente, fruit en dergelijke consumptibelijk in het klein aan de koopers gesloten; ten onzent echter gaan slechts de venters en detail-verkoopers ter markt om in het klein langs de huizen of in hunne

winkels en kelders te verkoopen, terwijl daar verder expediteurs hunne inkoopen in het groot doen ter verzending naar het buitenland of naar omliggende plaatsen. Deze laatste handel juist geeft aan onze markt eene bijzondere levendigheid en aantrekkelijkheid.

Een en ander maakt volgens Burg. en Weth. eene open groente- en fruitmarkt voor Amsterdam verkieslijk.

De raadsleden Wormser en Kuipers hadden voorgesteld, in den aanleg der markt eenige verandering aan te brengen, waardoor tevens, overeenkomstig den wensch van eenige commissionairs, de commissie-handel op een bepaald gedeelte der markt zou worden geconcentreerd. Zij wezen verder op bezwaren: dat een gedeelte der Marnixstraat mede tot markt was aangewezen; dat de markt door een verkeersweg werd doorsneden; dat de hellingen het vervoer van de haventjes naar de Marnixstraat belemmerden, en dat de toegangen naar de terreinen tusschen de haventjes te smal waren. Hierop antwoorden Burg. en Weth., dat ook op de Prinsengracht tot heden de commissiehandel niet geconcentreerd is, en eene concentratie op de Nieuwe Markt de waarde der ligplaatsen in de haventjes ongelijk zou maken; dat de 20 meter breede Marnixstraat ruimte genoeg biedt voor een gedeelte der markt en niet te vergelijken is met de Prinsengracht, welke slechts eene breedte van 10.50 meter heeft; dat het bezwaar der hellingen niet is te ondervangen zonder verhooging der wallen langs de haventjes, waardoor het lossen zou worden bemoeielijkt, en dat aan het bezwaar betreffende de nauwe toegangen kan tegemoetgekomen worden door eenige wijziging in het bebouwingsplan van Burg. en Weth.

Burg. en Weth. geven dus in overweging, noch op het voorstel der particulieren, noch op dat der heeren Wormser en Kuipers in te gaan, maar de oorspronkelijke voordracht van Burg. en Weth. tot inrichting en bebouwing der groentemarkt, met uitgiften van gronden in erfpacht alhaar, goed te keuren.

— Onder voorzitterschap van den heer C. Muijsken is een vergadering gehouden van afgevaardigden der in Nederland gevestigde arbeidsraden. Vertegenwoordigd waren de arbeidersraden te Amsterdam, 's-Gravenhage, Leiden, Haarlem, Zutfen en Bolsward.

De agenda bevatte de volgende punten: samenstelling der arbeidsraden; — eenvormigheid in de wijze van behandeling der zaken; — het onderwerpen van misstanden aan de publieke opinie; — geheimhouding der zaken; — gemeenschappelijk optreden (boontabel, regeling van loon en werktijd in de bestekken der Regeering, werk- en schaftijden, loonvraag, algemeene pensioneering van werklieden met behulp van het Rijk; — oprichting van een bond van arbeidersraden; — aanwijzing van een orgaan.

Voorts is in beginsel besloten zich gezamenlijk te wenden tot den Minister van Waterstaat, om te verkrijgen dat in de algemeene voorwaarden voor Rijkswerken worde verordend, dat in de bestekken loon-tabellen en regeling van werktijd moeten zijn opgenomen.

Muiderberg. In de op Woensdag gehouden vergadering van den Gemeenteraad kwam een belangrijk voorstel van B. en W. in zake de duinwaterleiding ter sprake. Daarin zeggen burg. en woth. het volgende:

„I. Het schijnt ons college geraden toe, den ingenieur Schotel te verzoeken ons met zijn kennis en ervaring van dienst te zijn, daar hij bewezen heeft zoowel te Zwolle als te Breda met goed gevolg waterleidingen te hebben aangelegd, terwijl het aanzoek van het gemeentebestuur te Haarlem, ten einde ook voor die gemeente een duinwaterleiding tot stand te brengen, ons vertrouwen in dien ingenieur nog versterkt.

„II. De verklaring van den heer Schotel dat het gebruik maken van een cokestoren het gevolg zal hebben dat ons duinwater zal zijn ijzervrij en reukeloos, doet ons besluiten dit middel aan te grijpen, daar het groot ijzergehalte en de reuk van het water ten spoedigste dienen verwijderd te worden, opdat het aan redelijke eischen kunne voldoen.

„Het is dan ook daarom dat wij nu geen andere voorstellen u voorleggen, bijv. het vullen van den filter met een dikke laag beenderkool of het maken van vele boringen ten einde den teestand van het water en diens loop in de duinen volledig te leeren kennen. Wij meenen dat, hoe nuttig en gewenscht die zaken ook zijn, het niet strikt noodzakelijk is reeds nu hiertoe over te gaan.

„III. Het schijnt ons niet in het belang der gemeente voor het vervolg gebruik te maken van de diensten van den ingenieur Stang. De wijze toch waarop genoemde heer het goed acht met het gemeentebestuur van Middelburg de zaken te behandelen, acht ons college onbestaanbaar met een practische afdoening van zaken".

Ten slotte stelden B. en W. voor de volgende besluiten te nemen:

„A. in het belang der waterleiding voor het vervolg geen gebruik te maken van de diensten van den ingenieur Stang te 's-Gravenhage;

B. hun college te machtigen dat het zich in verbinding stelle met den heer Schotel, ingenieur te Rotterdam;

C. om een crediet te verleenen van f 3500, deze kosten later te regelen, ten einde onder leiding van genoemden ingenieur een cokestoren (system-Piefke) te doen bouwen".

Na het houden van een zitting met gesloten deuren deelde de voorzitter mede, dat hij van den heer Mr. W. A. van Hoek een voorstel ontvangen heeft, strekkende:

1o. dat alle verdere betrekkingen met den heer Stang zullen worden afgebroken, onder uitbetaling van het geldelijk bedrag, hem nog toekomende krachtens raadsbesluit dd. 4 Juni 1886;

2o. dat daarna de heer Schotel worde uitgenoodigd om bij schriftelijk rapport nader mede te deelen in hoever de zekerheid bestaat dat door een cokestoren het water ijzervrij en reukeloos zal worden;

3o. dat het door burg. en weth. aangevraagd crediet voor dit doel reeds nu wordt verleend voor het geval bedoeld rapport aan dit college volkomen bevredigend voorkomt.

Nadat dit voorstel door den heer Van Hoek was toegelicht, verklaarde de voorzitter dat B. en W. dit voorstel overnemen en worden de drie punten achtereenvolgens aangenomen.

Bolsward. Bij de restauratie van het Raadhuis alhier is uit den voorgevel genomen het mes dat, volgens overlevering, alddaar op bevel van den Magistraat van Bolsward was bevestigd als herinnering aan het treurig feit, dat bij het Friesche kinderspel, 't zoogenaamde varkensslachten, een jongen met dit mes werd gedood. Jammer dat geen jaartal op dit mes voorkomt; vermoedelijk is het drama voorgevallen aan het einde der 16e of het begin der 17e eeuw. Het mes bevat een vierkant heeft van uitgesneden been, waarop voorkomen de zinnebeelden van geloof, hoop, liefde en gerechtigheid, gedekt door een staanden leeuw. Het lemmet, dat zeer verroest is, is in het heeft omvat door een zilveren ring waarop vermeld staat de naam „Ippe + Willems >|<soon *. Het laat geen twijfel over of dit is de naam van den jongen die zijn speelmakker doodde. De grootte en vorm van het mes is gelijk aan een tafelmes uit den ouden tijd. Bij buitengewone gelegenheden en over ijs komen vele nieuwsgierigen, niet het minst de Friesche jeugd, om het mes te zien. Het zal dan ook weer in den voorgevel boven de waag worden aangebracht.

— In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* komt het volgende bericht uit Schermerhorn voor:

„De heer Welbers, architect te Haarlem, kwam heden vanwege de Synode een onderzoek instellen naar den tegenwoordigen toestand van het kerkgebouw der Herv. gemeente alhier. Men weet, dat er plannen beraamd zijn tot restauratie van dat schoone gebouw. Het onderzoek bracht genoemden deskundige tot de meening, dat het geraden is, de godsdienstoefeningen in het gebouw op te schorten, tot er door eene commissie van bouwkundigen een nauwkeurige opneming van den toestand is verricht.

„De schoone 17e-eeuwsche glasschilderingen zijn reeds voor eenigen tijd door den heer Nicola uit Roermond uit het gebouw verwijderd en bevinden zich in dions atelier.

„Moge door den zoo noodigen steun van veben, wien het behoud van de schoone gedenkstukken uit een glorierijk verleden ter harte gaat, de restauratie spoedig en voldoende plaats vinden!"

PERSONALIA.

— Bij Kon. besluit is, met ingang van 1 September a. s., benoemd tot leeraar aan de Polytechnische School Dr. L. Aronstein, thans leeraar, met den personeelen titel van hoogleeraar, aan de Kon. Militaire Academie te Breda.

— Bij het examen voor opzichter bij den dienst van weg en werken bij de Maatschappij tot Exploitatie der Staatsspoorwegen zijn de heeren Joha te Hengelo en De Jong te Groningen geslaagd.

— De heer A. Hoetsmans, opzichter bij de Exploitatie-maatschappij te 's Hertogenbosch, wordt met 1 Mei a. s. belast met den dienst op de sectie 's-Hertogenbosch—Bokstel, ter vervanging van den opzichter J. A. Dolmans, die op genoemden datum den dienst der Maatschappij op verzoek met pensioen zal verlaten.

— Benoemd tot adspirant adjunct-inspecteur bij de Staatsspoorwegen de heer C. P. G. Gorissen, te Kuilenburg.

— De heer J. M. Soseph is voor den tijd van 3½ maand benoemd tot buitengewoon opzichter bij de werken tot verlegging van den Maasmond.

— De heeren G. J. Schulp en A. Vermeeren zijn in hun betrekking als buitengewoon opzichter, resp. bij den bouw van een post- en telegraafkantoor te Heusden en bij den bouw der brug over de nieuwe rivier aldaar, gecontinueerd.

— De heer J. van de Lijke is benoemd tot definitief hoofdopzichter bij het bouwdepartement in Suriname.

VACANTE BETREKKINGEN.

— **Buitengewoon opzichter** bij den Prov. Waterstaat in Drente. Salaris f 250 per drie maanden, benevens vergoeding voor reis- en verblijfkosten. (*Zie advert. in no.* 17.)

— **Scheepsbouwkundig, tevens werktuigkundig teekenaar**, goed bekend met den bouw van ijzeren schepen. Adres onder lett. S, aan den boekh. M. P. Kersdorp, Van-Woustraat, Amsterdam.

— **Deskundige** aan eene inrichting voor scheepsbouw, volkomen op de hoogte van den bouw van ijzeren schepen. Adres motto „Scheepsbouw" aan den boekh. Joh. G. Stemler Cz., Haarlemmerstraat 2, Amsterdam.

— **Opzichter-teekenaar.** Salaris naar bekwaamheid. Adres letter C, boekh. Couvée te Delft. (*Zie advert. in no.* 17.)

Advertentiën.

Opzichter-Teekenaar.

Om onmiddelijk in dienst te treden gevraagd een **bekwaam OPZICHTER-TEEKENAAR**. Duur van het werk ongeveer één jaar. Salaris naar bekwaamheid. Br. fr. letter C, boekh. *Couvée* te Delft.

Bij den PROVINCIALEN WATERSTAAT in ***Drenthe*** wordt **tijdelijk verlangd** een

Buitengewoon Opzichter

tegen eene belooning van **f 250.**— per drie maanden, benevens vergoeding van reis- en verblijfkosten gelijk aan die, welke overeenkomstig de vierde klasse van art. 2 van het Koninklijk besluit van 5 Januari 1884 (*Staatsblad No. 4*) wordt toegekend aan de vaste en buitengewone Opzichters van den Rijkswaterstaat.

Kennis van vervening strekt tot aanbeveling.

Zij, die in aanmerking wenschen te komen, behooren zich vóór *Dinsdag 8 Mei a. s.* bij gezegeld adres en onder vrachtvrije overlegging der noodig geachte stukken, aan te melden bij Gedeputeerde Staten.

Assen, 23 April 1894.

De Voorzitter van het College van Gedeputeerde Staten,
VAN SWINDEREN.

STOOMTIMMER-
HOUTWOL-FABRIEK,
DIJKERMAN & BOIJZERD, Breda
SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *COEVORDEN* zijn voornemens op **Zaterdag 5 Mei**, a. s., 's middags ten 12 ure, ten Gemeentehuize alddaar, onder nadere goedkeuring van Gedeputeerde Staten, bij enkele inschrijving aan te besteden:

het maken van een STRAATWEG

van Coevorden naar de Pruisische grens.

Raming f 11000.

Bestek en teekeningen zijn a f **1** per stel ter gemeente-secretarie verkrijgbaar.

Aanwijzing zal geschieden op den dag der aanbesteding, voormiddags ten 9 ure.

Coevorden, 12 April 1894.

Burgemeester en Wethouders voornoemd:
J. W. v. d. LELY, *Burgem.*
W. J. CASPERS, *Wetk.*

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **15n Mei 1894**, des namiddags ten 1½ uur *(Greenwicktijd)*, zal in het Centraal-Personenstation te Amsterdam, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed, volgens bestek No. 594:

Het maken van eene zinken afdekking boven de uitgangstunnels van het Centraal Personenstation te Amsterdam, met bijbehoorende werken.

Begroeting f 2770.—.

Het bestek is tegen betaling van **75** cts. verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te Amsterdam, bij den Portier, of op franco aanvraag met toezending van het bedrag in postwissel *(postzegels worden niet in betaling genomen, en aan aanvragen zonder bijvoeging van het bedrag wordt geen gevolg gegeven)* aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.

Aanwijzing geschiedt als in het bestek is vermeld.

De Raad van Administratie,
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

De Aannemer J. H. VAN RIEL te *Arnhem* zal op **Woensdag den 2en Mei 1894**, des voormiddags ten 11 ure, in het *Centraal-gebouw* in de Bakkerstraat, in het

openbaar aanbesteden:

Het leveren van verschillende Bouwmaterialen, ten behoeve van den bouw van Arbeiderswoningen voor de Woningvereeniging „Openbaar Belang", als volgt:

2600 M³. Rivierzand of Grindzand.
1000 „ Metselzand.
140000 Kilo Vette Luikse Kalk.
70000 Kilo Portl. Cement.
16 M³. Hardsteen.
66000 Blauwe Pannen.
321 M³. Engelsch aarden Buizen.

Bestek en voorwaarden zijn op franco aanvraag, tegen betaling van vijftig cent, te verkrijgen den 27 April aan gemeld adres, waar inlichtingen te bekomen zijn.

VRAAGT PRIJS voor **Venster- en Spiegelglas** *in alle soorten.* **Gebogen Glas, etc.,** bij

H. H. WOLVEKAMP

ROTTERDAM, **Verlaatstraat 86.**
Specialiteit in hardglazen **Schaatsborden.**

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **15n Mei 1894**, des namiddags ten 1½ ure **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te Amsterdam, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang vestibule) worden aanbesteed, volgens bestek No. 592:

Het verhoogen van het Reservoirgebouw bij de Locomotievenloods, en het maken van een tweeden waterbak met bijbehoorende leidingen op het stationsemplacement DEN HAAG.

Begroeting f 4500.—

Het bestek is tegen betaling van *f 1.*— verkrijgbaar aan het *Centraal Administratiegebouw* der Maatschappij aan het *Droogbak* te Amsterdam, bij den Portier of, op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag in postwissel *(postzegels worden niet in betaling aangenomen en aan aanvragen zonder postwissel wordt geen gevolg gegeven)* aan het Bureau Weg en Werken, kamer **154**.

Aanwijzing geschiedt als in het bestek is vermeld.

De Raad van Administratie,
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

BOUWTERREIN.

Aan de **Roermondsche straat** en buiten de **Geldersche Poort** te **Venloo** zijn verschillende ***BOUWTERREINEN* TE KOOP.** Adres bij den heer VAN GASSELT alddaar.

Carbolineum DURESCO.

Uit de beroemde fabriek van J. STEINDLER & Co., *Altona bij Hamburg.*
A. F. CAPTEIN, Turfsteeg 4,
Vertegenwoordiger der firma voor Haarlem.

G. H. MOORS,
Beeldhouwer.
UTRECHT, Oudegracht A 192.
RESTAUREERT **antique meubelen. BEELDHOUWWERK** voor GEBOUWEN in **hout, steen** enz., tegen **concurreerende prijzen.** Spoedige aflevering.

Onbreekbaar Glas

voor RUIT- en DAKBEDEKKING enz. **in diverse kleuren,** levert
Firma **H. Hooghwinkel,** *Gorinchem.*

F. MUSCHTER.
Bilderdijkstraat No. 82,
AMSTERDAM.
Inrichting voor aanleg van **Electrische verlichting.** Fabriek van LUCHTDRUKDEUROPENERS, ELECTRISCHE SCHELLEN, TELEPHOONS, BLIKSEMAFLEIDERS en SPREEKBUIZEN.

M. C. BRAAT & Co.

Spuistraat 108. Amsterdam.

ALGEMEENE HANDEL in **VLOER-** en **WANDTEGELS** en **HOUTEN PARKETVLOEREN.**

IJZEREN GELDKISTJES en gros.

Portland Cement JOSSON & Co.

***Hoofd Vertegenwoordiger** voor Nederland en Indiën* **A. E. BRAAT.**

— **HANDEL IN BOUWMATERIALEN.** —

Adres: ROTTERDAM — **Nieuwe haven, No. 118.**

„ AMSTERDAM — **A. E. BRAAT, Fokke Simonsstraat, No. 74.**

Prijs concurreerend, deugd onder garantie.

SLANGEN-TROMMELWAGENS voor hoogdruk-waterleidingen tot besproeiing van wegen, straten, wandelpaden, grasperken en tuinen en bij het blusschen van brand te gebruiken, zijn door ons o. a. geleverd aan de gemeenten *Arnhem* (3 stuks), *Deventer Zutphen*, *Zwolle*, Lustslot „Soestdijk", Landgoed „Sonsbeek" en Planten- en Vogeltuin, nabij *Arnhem*, Gemeentereiniging *Arnhem* en Openbare Reiniging *'s-Gravenhage*.

LOUIS NAGEL & Co., Arnhem.

Geïllustreerde prijslijsten worden op aanvraag toegezonden.

☞ Bijzonder sterke beunepslangen voor hoogdruk-waterleidingen en brandspuiten.

E. J. BRUL. AMSTERDAM.

Singel 179, Kamer 18.

CYLINDER- en MACHINEOLIËN.

Consistent vet, Talk, Poetskatoen.

Elektricitäts-Gesellschaft, Hamburg.

Generaal Vertretung der Allgemeinen Elektricitäts-Gesellschaft, Berlin

Ingenieur-Bureau Amsterdam

Bevelen zich aan voor het maken van **ELECTRISCHE Installatiën** in den **meest** uitgebreiden zin.

Uitwerken van projecten en begrootingen kosteloos.

Aannemers voor de Electrische verlichting in het Amstel-Hôtel en in den Stads-Schouwburg te Amsterdam.

HEERENGRACHT 447.

Telefoonnummer 1278.

PIETER EK,

HELLINGEN 45, DORDRECHT,

Handel in Bouwmaterialen.

Stoomtimmerfabriek

„ZWEDEN",

UTRECHT.

Architraven, lijsten, deuren, ramen, betimmeringen. Meubelen voor Kerken en Scholen, enz. enz.

KOZIJNEN, geheel afgewerkt of gaskiaar. Houten gebouwen, kioskeu, veranda's, Vloerdoeken met blinde vernedging, enz. enz.

ARCHITRAVEN en LIJSTEN in voorraad; PROFILLEN gratis verkrijgbaar.

Het Bureau der Architekten

J. STOK & ZOON

IS VERPLAATST

VAN

Vischsteeg 7,

ROTTERDAM,

NAAR

Wijnhaven 54.

PHOTOLITHOGRAPHIE.

PHOTOZINCOGRAPHIE,

en Stéréotype-Inrichting

van G. J THIEME, te Arnhem,

De ondergeteekende **vestigt de aandacht** op zijn inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Planten** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op franco aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

PHOTOGRAFIE

RITSCHER EN LANDSMAN.

Aan-Paulownastraat 4

's Gravenhage.

LICHTDRUKKEN

Witte lijnen op blauwen grond.

Tot 2 □ Meter groot onverschillig welk formaat van af *f* 0.70 per □ Meter.

Zwarte of blauwe lijnen op witten grond

Snelste aflevering.

PHOTOGRAFIEËN van Teekeningen, Gebouwen, Machinerieën, enz.

LAGE PRIJZEN.

JEAN D. FLAMENT,

Ingenieur,

Rembrandtplein 22,

AMSTERDAM.

Engelsche Winkel-Étalages

voor alle vakken.

Groote voorraad. Directe levering.

Ter drukkerij der Vennoots. „Het Vaderland"

29ste JAARGANG. — N°18 — ZATERDAG, 5 Mei 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIEN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plan . . . . *f* 0.15

ETAMPES.

Onder de plaatsen in de omgeving van Parijs gelegen, die voor den bouwkundige belangrijk zijn, behoort ook Etampes, dat zeer gemakkelijk per spoor te bereiken is.

Reeds onmiddellijk bij het station wordt de aandacht getrokken door een heuvel, die dichtbegroeid en als openbare wandelplaats is aangelegd. Een ruïne bekroont het geheel. Deze bouwval wordt „la tour Guignette" genoemd, hetgeen in het oud-Fransch zooveel zeggen wilde als kijktoren. Men heeft daar een zeer schoon gezicht op de stad, die zich te midden van een groote groene vlakte uitstrekt. De groote weg van Parijs naar Bordeaux ziet men duidelijk de stad doorsnijden. De huizen hebben een grijze tint en schijnen alle gepleisterd; kleine riviertjes met talrijke watermolens aan hun oevers stroomen door de voorsteden

Etampes is reeds een zeer oude stad. De bouwval van den toren, waarbij wij staan, is daar om het te bewijzen, daar hij de Romaansche vormen van ± 1100 vertoont. De plattegrond is zeer eigenaardig en wordt gevormd door vier in elkander snijdende cirkelsegmenten. Van binnen ziet men nog enkele welbewaarde Romaansche kapiteelen. Dat de toren van talrijke belegeringen kan medespreken, is aan de gaten, in zijn overigens hechte muren aanwezig, wel te zien. Onder de meest bekende mogen genoemd worden die van 1141, toen de heer van Bois-Bourdon het er twintig dagen tegen de verzamelde krijgsmacht van Frankrijk en Bourgondië uithield, en die van 1652, toen de Frondeurs de stad tegen Turenne verdedigden.

Gaan wij nu, door de Rue de la Levrette, de stad in. Aanvankelijk biedt zij niet veel, wat het oog boeit. Rechte, breede straten, met vervelende huizen, meest allen gewit, ziedaar vooreerst alles. Maar weldra komen wij in de Rue Sainte Croix, waar de kerk van Saint Basile onze aandacht vraagt door haar zeer pittoresken gevel. In het midden ziet men een Romaansch portaal met een venster uit hetzelfde kunsttijdperk daarboven. Aan weerszijden hiervan zijn in de 15e eeuw de zijbeukgevels in rijken Flamboyantstijl aangebouwd, doch met geheele verwaarloozing van de regelen der symmetrie. Het Romaansche portaal bevat nog de oude deuren met rijk gesmeede hengsels en beslag; de bogen en colonnetten zijn rijk met beeldhouwwerk versierd.

Als wij de kerk binnentreden blijkt het, dat zij oorspronkelijk een Romaansche basilick geweest moet zijn, waaraan in den lateren tijd der Gothiek breede zijbeuken werden gebouwd. Een laat-Romaansche klokketoren is aan de zuidzijde van het koor opgetrokken. Het zeer welluidende orgel is een werk uit de achttiende eeuw; de geschilderde glazen zijn voor een goed deel modern. Alleen in den kooromgang is er een uit de 16e eeuw, dat tafereelen uit de lijdensgeschiedenis bevat en dat door teekening en kleur beiden zich gunstig van de hedendaagsche kunstvoortbrengselen onderscheidt.

In de nabijheid van deze kerk verdient het gebouw der spaarbank opgemerkt te worden, niet zoozeer wegens zijn gevel, die nog al sterk gemoderniseerd is, als wel om zijn binnenplaats, die nog vele fraaie 16e-eeuwsche details bezit. Men wil, dat dit huis door Diane de Poitiers bewoond zou zijn geweest. Zeker is het dat vooral het portiek met zijn twee fijne colonnetten, zijn sierlijk beeldhouwwerk en zijn goed geproportionneerd fronton Diane niet onwaardig zou geweest zijn.

Een gebouw uit denzelfden tijd staat daartegenover; het is een hoekhuis, gelegen aan de Rue de Paris en de Rue Sainte Croix. Men leest het jaartal 1538 in een der gevels; het gebouw is dus uit de beste periode der Fransche vroeg-Renaissance. Op den hoek is een betrekkelijk eenvoudig arkeltorentje uitgebouwd, dat nog min of meer aan de middel-

eeuwen herinnert. Vooral de beide portieken zijn echter rijk van behandeling; een daarvan prijkt met een mansbuste en een rijk gecomponeerd acanthus-ornement, de andere met een fries, die een idyllischen dans voorstelt en van zoo groote schoonheid is, dat het aan Jean Goujon herinnert. Het gebouw wordt thans als winkelhuis gebruikt en heeft inwendig niets bezienswaardigs meer.

Niet ver van hier bevindt zich ook het stadhuis, dat oorspronkelijk niet voor die bestemming gebouwd schijnt, doch ons voorkwam een voormalig 16e-eeuwsch woonhuis te zijn. Het is zoo sterk gerestaureerd, dat het onmogelijk is te bepalen wat oud en wat nieuw is.

Wij gaan nu naar de markt, waar de hoofdkerk staat, die, ofschoon gerestaureerd, toch de duidelijke blijken van zeer hooge oudheid vertoont. De naam Notre-Dame du Fort draagt zij zeker niet ten onrechte, want aan de westzijde, waar zij van kanteelingen voorzien is, heeft zij meer het aanzien van een kasteel dan van een gebouw aan den godsdienst gewijd. Eigenaardig en zeker ongewoon verrijst uit dit versterkte gedeelte van het bouwwerk een slanke klokketoren uit den allereersten tijd der Gothiek, nog min of meer Romaniseerend en van vier achtkante hoektorentjes voorzien. De kerk zelve is eer Romaansch dan Gothisch; het transept is voor twee beuken aangelegd, waarvan later één gemaakt is, waardoor het buitengewoon breed toont. De pijlers tusschen de beuken zijn van bijzondere zwaarte. Aan de zuidzijde van de kerk vindt men een vroeg-Gothisch portiek, dat veel overeenkomst met dat van de Kathedraal te Chartres vertoont. De figuren der apostelen, tusschen de colonnetten geplaatst, zijn even gerekt; ware het niet dat de hoofden dezer beelden meest allen voor den tand des tijds of de vernielzucht der revolutie van 1789 hadden moeten bezwijken, wij zouden hier ook de wezenlooze, bijna afzichtelijke gelaatstrekken zien, welke aan de beelden van Chartres zulk een eigenaardig aanzien geven. De stijve, haast geometrische plooien der gewaden laten evenwel geen twijfel over, of de beeldhouwers, die dit portiek vervaardigden, moeten tijdgenooten geweest zijn van de kunstenaars, die te Chartres gebruikt werden.

Wij gaan nu weer in noordelijke richting, altijd dezelfde straat volgende, die achtereenvolgens Rue Saint Jacques, Rue neuve-Saint-Gilles, Rue du Haut-Pavé en Rue Saint Martin heet. Onze weg voert ons langs de Place du Théatre, waar de schouwburg der plaats zich aan het oog vertoont als een correct klassiek gebouw, dat niet beter maar ook niet slechter is dan de gebouwen van dien aard, in den laatsten tijd in Frankrijk opgericht. Vóór dezen schouwburg staat een zeer fraai witmarmeren standbeeld van Geoffroy Saint Hilaire, den bekenden natuuronderzoeker, die te Etampes geboren werd. Het is jammer dat het marmer door den invloed van het weer reeds zulk een vale tint heeft gekregen.

Verder op, aan onze linkerhand, verheft zich de kerk van Saint-Gilles op het plein van dien naam. Ook deze kerk is nog uit de twaalfde eeuw afkomstig, zooals aan den middenbeuk, het koor en den zwaren Romaanschen toren boven het kruis nog duidelijk is waar te nemen. In het laatst der 15e eeuw zijn echter veranderingen gemaakt, vooral aan den zuiderzijbeuk, die tot een reeks van vijf kapellen, ieder van een afzonderlijk dak voorzien, verbreed werd. Zeer eigenaardig is de wijze, waarop de Romaansche kruistoren is afgedekt.

Zijn vier gevels toch eindigen ieder in een spitsen top, waartusschen twee elkander snijdende zadeldaken zijn aangebracht. Het schijnt, dat deze afdekking door den oorspronkelijken ontwerper niet bedoeld was, maar gemaakt werd toen men, om welke reden dan ook, het niet raadzaam vond, den toren hooger op te trekken.

Het plein, waarop deze kerk staat, is tamelijk schilderachtig, voornamelijk door de oude huizen met verweerde leien daken en galerijen, die nog een Gothisch karakter dragen. Ook een oude put draagt niet weinig tot versiering bij.

De voormalige wallen der stad zijn in fraaie wandelingen herschapen en scheiden de voorstad Saint Martin van het eigenlijke Etampes af. Reeds in de verte trekt de kerk de aandacht om haar scheeven toren, een werk uit het begin der zestiende eeuw, dat de torens van Pisa, Delft en Saragoza concurrentie aandoet. Eigenaardig is het, dat het muurwerk niet in zijn geheel verzakt is, doch als het ware krom is gaan staan. De kerk zelve is eene Romaansche basilick, zonder transept, met rond gesloten koor, terwijl twee andere absiden aan de oostzijde tegen den kooromgang zijn aangebouwd.

Een bezoek overwaard is het in de nabijheid gelegen kasteel Méréville, dat men het best bereikt door per spoor naar Monerville te gaan, vanwaar het kasteel een half uurtje rijdens verwijderd is. Méréville behoorde oorspronkelijk aan den markies de la Tour du Pin, die het in 1780 aan den schatrijken bankier De la Borde verkocht. Deze financier liet het kasteel verbouwen en het park in den toenmaligen „Engelschen" stijl aanleggen, met watervallen, rotsen, hangende bruggen en allerlei „nabootsingen" van de natuur. Niet minder dan zestien millioen francs werd hieraan ten koste gelegd. Behalve het kasteel, in Louis XVI-stijl, doch met gedeelten uit de 15e en 16e eeuw, is het voornamelijk dit park, dat de aandacht trekt. Molens, grafteekenen, een tempel, een melkerij, een kolossale navolging van de zuil van Trajanus, dit alles is in de 18e eeuw te midden van prachtige boomgroepen aangebracht, ja zelfs kopieën van Romeinsche tempels zijn daar te vinden.

De schepper van al dit schoons heeft er niet lang het genot van gehad; de Fransche revolutie toch beroofde hem van zijn rijkdommen en bracht hem in 1794 op het schavot. Het landgoed bleef echter in hoofdzaak onveranderd en zelfs het oude, prachtige meubilair is nog in het kasteel aanwezig.

EEN AFGELUISTERD GESPREK.

(Het tooneel verbeeldt het Damrak te Amsterdam ter hoogte van de loods der Koninklijke Nederlandsche posterijen. De sprekers staan naar den pas voltooiden gevel van het Levensverzekeringsgebouw gekeerd).

A. Vind jij dat nu mooi?

B. Of ik het mooi vind, man? Meer dan dat, ik vind het subliem, puur gevoeld, bar knap!

A. Ieder zijn smaak. Wat een zware pui, wat een vreemde hoektoren, wat een grappig nisje, waar Jan de Witt in staat! Een heiligenbeeld à l'instar van Antwerpen was er beter op zijn plaats geweest. En dan al dat ongedierte onder dien topgevel, het lijkt wel een reclame voor Goedhart. Neen, ik kan mij met al die nieuwigheden volstrekt niet vereenigen.

B. Dat komt omdat je je niet tot de hoogte kunt verheffen, waarop tegenwoordig een artiest behoort te staan. Deze gevel is mooi, omdat de bouwmeester dit alles zoo gewild heeft. Kijk eens dat beeldhouwwerk van Zijl! Het *doet* het, niet waar? En wat een symboliek in dat ding! Wie 't niet begrijpt, toont

dat hij nog niet rijp is, over een hedendaagsch kunstwerk een oordeel te kunnen vellen.

A. Dan behoor ik zeker tot die onrijpen. Mij schijnt die rechtlijnige pelikaan daar op den top alles behalve fraai toe. En wat een dwaas idee, dat zware balkon met twee stroppen aan de nekken van die twee uit den gevel komende figuren te doen hangen. Je krijgt medelijden met die twee.

B. Juist, zoo moet het ook, want die twee figuren zijn maar geen twee gewone menschjes; het is *de* menschheid die zij verzinnelijken. Zij willen wel opwaarts zweven, maar worden door den last van het aardsche, in dit geval het hardsteenen balkon, in hun vlucht belemmerd.

A. Maar onder het balkon zijn toch nog een paar ijzeren liggers gemaakt, met consoles, al zijn ze dan ook wat erg fijn, eronder.

B. Dat heeft ook al weer zijn beteekenis. De mensch toch behoeft niet den vollen last van het aardsche te dragen, maar wordt gesteund door zijn geloof in het hoogere.

A. Jawel, nu begrijp ik het. Maar dat mocht er dan toch wel op een bordje bijgeschilderd worden. Maar wat bedoelen die sfinxen daar naast die winkelpui dan?

B. Het ondoorgrondelijk raadsel des levens. .....

A..... dat die levensverzekeringmaatschappij je zeker, moyennant zooveel per jaar, helpt oplossen. En dat gevogelte, daar onder die ramen en boven die deur?

B. Zie je dan niet, dat zij den voorbijganger een krachtig: „Excelsior" toeroepen?

A. O, dat slaat dan zeker op de hooger gelegen kantoren.

B. Jij spot met alles. Had ik nu geen gelijk, toen ik zei, dat je nog niet rijp waart voor de hedendaagsche kunst? Zie eens al die insecten, hoe zij je spreken van het vergankelijke van al het aardsche.

A. Dat moest er ook maar bijstaan. Wat zouden de menschen de trap oploopen om hun leven te laten verzekeren, als zij de beteekenis van dit memento mori begrepen. Mij dunkt, die Maatschappij had practischer gedaan, een wat meer begrijpelijke reclame te gebruiken. Tien tegen een, dat nu geen mensch, behalve natuurlijk zoo'n verheven geest als jij, er iets van begrijpen zal.

B. Kunst, die voor een iedereen begrijpelijk is, houdt op kunst te zijn. Die pelikaan boven is de zorgende liefde, de *Charitas*, waarvan de apostel Paulus ons zulk een verheven beeld heeft geschilderd.

A. Dat vind ik nogal dubbelzinnig. De vraag is nu, wie die zorgende liefde het meest ten goede komt, den verzekerden of den verzekeraars.

B. Er is met jou vandaag niet te praten, adieu.

A. Gegroet, ik zal mij nog eens op die symboliek beslapen.

(Beiden af.)

DE RESTAURATIE DER NIEUWE KERK TE AMSTERDAM

De heer Victor de Stuers bespreekt in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* de uitgevoerde herstelling van den gevel van het noordertransept der Nieuwe kerk te Amsterdam en trekt te velde tegen het opnieuw opbakken van de beeldhouwwerken en verdere details, lijsten, enz. De schrijver laat zich daaromtrent als volgt uit:

„Dat men tot deze bewerking is overgegaan, moet zoowel uit een artistiek, als uit een technisch oogpunt worden betreurd. Hoe handig dat opkappen geschiede, het oorspronkelijk beeldhouwwerk verliest daarbij toch onvermijdelijk iets van zijn karakter. Voorts ontneemt men door deze bewerking aan de steen de huid, die zich bij het cristalliseeren van het grondwater, toen de steen oorspronkelijk gekapt werd, aan de oppervlakte gevormd heeft en die van het grootste nut is voor het behoud van de steen tegen klimatorische invloeden. Is die laag weggekapt, dan is de steen beroofd van hare bescherming en is zij aan langzamen ondergang prijs gegeven.

„Waartoe heeft men overigens dat kostbare opkappen noodig geacht? Waar de beeldhouwwerken te veel verweerd waren, heeft men ze vernieuwd, en daar is niets tegen, mits men de oude stukken niet al te spoedig veroordeeld heeft. Maar waarom de niet verweerde stukken opgekapt? Vermoedelijk om er een helder, lichtkleurig aanzien aan te geven, harmonieerend met de nieuwe stukken. Dit mocht echter geen reden zijn. Dat steen die 4 eeuwen oud is, grijs en grauw uitziet, is geen euvel, maar natuurlijk en onvermijdelijk. De nu opgekapte steen zal over tien jaren toch weer grauw worden, zal men dan andermaal gaan opkappen? Wat blijft er met zulk een stelsel na eene eeuw van over? Ook het disparaat tusschen de kleur van de oude en nieuwe steen is slechts tijdelijk en dus zonder belang. In elk geval moesten de boven geschetste nadeelige gevolgen van het opbakken weerhouden.

„Ik acht het nuttig hierop de aandacht te vestigen, omdat deze onoordeelkundige behandeling van het steenwerk bij oude monumenten mij reeds herhaaldelijk gebleken is te vallen in den smaak onzer autoriteiten, die daartoe verleid worden door de den Hollanders aangeboren zucht naar net- en frischheid."

De heer C. B. Posthumus Meijjes, de architect, belast met de herstellingswerken van genoemden gevel, antwoordt hierop o. a. dat de meeste beeldhouwwerken zoodanig beschadigd en verweerd waren, dat zij slechts na nauwkeurige bestudeering goed waren te onderkennen.

Ten einde nu niet meer van het oude te verwijderen dan hetgeen strikt noodzakelijk was, zijn de beeldhouwwerken, waar zulks mogelijk was, opnieuw opgekapt, en werden de overige geheel door nieuwe vervangen, zoo nauwgezet mogelijk naar de overgeblevene fragmenten bewerkt.

Geenszins was „de zucht naar net- en frischheid" de drijfveer tot het bekappen der beeldhouwwerken; ware dit het geval geweest, dan zouden met meer reden eenvoudig alle oude stukken door nieuwe zijn vervangen; dit ware alsdan nog „frisscher" geweest!

Integendeel, de wensch om zooveel zulks mogelijk was het oude te behouden en de schoone vormen voor algeheel verval te bewaren, gepaard aan de noodzakelijkheid der restauratie van den in bouwvalligen toestand verkeerenden gevel, was de leidende gedachte bij deze geheele restauratie.

De opgekapte en zelfs de nieuw geplaatste steen heeft, dank zij rook en stof en den invloed van het klimaat, gelukkig reeds veel van hare nieuwheid verloren en zal zeer zeker binnen enkele jaren weder de heerlijke grauw-grijze tint van de ouden steen vertoonen.

PRIJSVRAGEN.

EEN DERTIG BURGERWOONHUIS.

De mededinging aan deze prijsvraag, door de afdeeling *Leeuwarden* van de Maatschappij tot bevordering

van Bouwkunst uitgeschreven, bepaalde zich tot de bouwkundigen, in de provincie Friesland woonende en de beoordeeling der antwoorden werd aan drie bouwkundige leden van de afdeeling Alkmaar opgedragen. Er zijn niet minder dan twee-en-twintig ontwerpen ingekomen (zie *De Opmerker* 1894, bladz. 85) en het Bestuur heeft in overeenstemming met het rapport der Jury bekroond:

D. Meintema te Mantgum met den eersten prijs (*f* 25 en het diploma der Afdeeling) voor het ontwerp, ingezonden onder het motto *(figuur van twee driehoeken in een cirkel)* en

L. J. Boomsma te Weidum met den tweeden prijs (*f* 15 en het diploma der Afdeeling) voor het ontwerp onder het motto *Wedstrijd*.

Bovendien is een diploma toegekend aan D. M. Koldijk te Bozum voor het ontwerp onder het motto *Smaldoek*.

DIPLOMA VOOR DE BAKKERIJ-TENTOONSTELLING.

Het comité der internationale Bakkerij-tentoonstelling, die dit jaar te Amsterdam gehouden zal worden, heeft het genootschap Architectura et Amicitia verzocht, zich door een zijner leden te doen vertegenwoordigen in de jury voor de uit te schrijven prijsvraag voor een diploma. De heer W. Kromhout Czn., daartoe door het Bestuur uitgenoodigd, heeft zich bereid verklaard de benoeming aan te nemen.

WINKELHUIS WAARIN EEN KUNSTHANDEL WORDT UITGEOEFEND.

De beoordeeling der antwoorden op deze prijsvraag, door de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen uitgeschreven en waarvan het programma op bladz. 6 van dezen jaargang te vinden is, werd aan de heeren L. M. Moolenaar, G. Nijhuis, K. Hoekzema, N. W. Lit en P. van de Wint opgedragen. Het rapport luidt als volgt:

Ter voldoening aan uwe uitnoodiging tot beoordeeling der ingekomen antwoorden op de door onze vereeniging uitgeschreven prijsvraag, hebben wij de eer u volgend rapport, als het resultaat van ons onderzoek mede te deelen.

Op bovengenoemde prijsvraag zijn bij den te-Secretaris in het geheel 5 antwoorden ingekomen, voorzien van de volgende motto's: R; Glück auf; Kunstgenot; Denken en Werken en Wilhelmina.

1. Het ontwerp, onder het motto *R*, voldoet in strikten zin, wat de hoogte-afmetingen aangaat, niet aan de gestelde eischen van het programma.

Door het aanwenden van den geheel rechtlijnigen puibalk is de ontwerper er niet in geslaagd de pui en de daarboven gelegen verdiepingen tot een constructief geheel zoo te vereenigen, dat daardoor het evenwicht tusschen kracht en last voldoende is uitgedrukt.

Ook is de toegang tot den winkel bekrompen en de gerekte verhouding van de winkelruit niet gelukkig; de kunstzaal op de eerste verdieping is in den gevel goed uitgedrukt. Het teekenwerk is goed.

2. *Glück auf* voldoet wat de afmetingen betreft aan de gestelde eischen.

Bij dit ontwerp is van den winkel te veel ruimte afgenomen voor de portiek. De bestemming van den gevel voor een kunsthandel komt niet genoeg uit, de kunstzaal op de eerste étage treedt niet genoeg op den voorgrond; pui en gevelverdiepingen vormen geen aangenaam geheel: de aslijnen zijn verwaarloosd. Het plaatsen van het reclamebord in de portiek is overbodig, daar dit door een meerdere uitdrukking van den gevel moest gevonden zijn. Het teekenwerk is goed uitgevoerd.

3. *Kunstgenot*. Ook dit ontwerp voldoet, wat de afmetingen betreft, aan de eischen van het programma. Het teekenwerk en de architectuur zijn breed opgevat; de gevel is met smaak ontworpen en bezit originaliteit. Het karakter van een kunsthandel treedt hier in den juisten zin op den voorgrond. Het evenwicht in de verschillende verdiepingen is goed bewaard gebleven, de architectonische behandeling is smaakvol en verleent aan het geheel groote artistieke waarde. Tevens is de ontwerper er volkomen in geslaagd in den gevel een constructief geheel uit te drukken, zoodat deze conceptie uit een esthetisch oogpunt beschouwd, belangrijke architectonische waarde bezit.

4. *Denken en Werken*. Dit ontwerp beantwoordt niet aan de gestelde afmetingen. Het teekenwerk is middelmatig en verraadt geen geoefende hand en mist alle artistieke waarde.

5. *Wilhelmina*. Wat de afmetingen betreft, beantwoordt dit aan de eischen. Dit ontwerp laat zich door niets onderscheiden van een gewone winkelpui met bovenverdieping. De verlichting op de eerste verdieping (qua kunstzaal) is te onbeduidend. Het teekenwerk is goed uitgevoerd, doch zonder artistieke waarde.

Ten einde uit te maken aan welke der ontwerpen de uitgeloofde prijs en premie moesten worden toegekend, werd door de jury besloten, dat elk jurylid afzonderlijk zijn oordeel over de meer of mindere verdienste der ontwerpen in een bepaald aantal punten zou uitdrukken, waarbij het aantal 5 als maximum werd aangenomen, terwijl tevens besloten werd dat elk ontwerp zou worden beoordeeld met het oog op: de gestelde eischen in het programma omschreven, het teekenwerk, den algemeenen indruk en de artistieke waarde. De uitslag hiervan was: *R* 13; *Glück auf* 14; *Kunstgenot* 17½; *Denken en Werken* 5 en *Wilhelmina* 11 punten.

Wij stellen u daarom voor het ontwerp *„Kunstgenot"* met *den prijs* te bekronen, maar meenen geene vrijheid te vinden om, niettegenstaande het ontwerp *Glück auf* meer punten verwierf dan het ontwerp *R*, aan eerstgenoemd ontwerp de premie toe te kennen, en wel omdat het minder aantal punten, toegekend aan *R* alleen een gevolg hiervan is, dat dit ontwerp niet volkomen de afmetingen heeft, die het programma voorschrijft. Ware dit wel het geval geweest, zeer zeker zou dit ontwerp een veel grooter aantal punten verkregen hebben dan *Glück auf*.

Wij hebben met het oog hierop, de eer u in overweging te geven, de uitgeloofde premie niet toe te kennen.

Groningen, 28 April 1894.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van 28 *April* 1894.

Na afdoening van eenige huishoudelijke aangelegenheden, werd het jury-rapport, dat in dit nommer is opgenomen, door den rapporteur, den heer P. van de Wint, voorgelezen.

De 5 ingekomen ontwerpen, in de vergadering geëxposeerd, werden met veel belangstelling bezichtigd en bij het openen van het zaamsluitend briefje bleek de heer A. van Elmpt, bouwkundige te Groningen, vervaardiger van het met den prijs van *f* 40 bekroonde ontwerp „Kunstgenot" te zijn. Deze uitslag werd met applaus begroet en de prijswinnaar, ter vergadering aanwezig, van alle zijden gefeliciteerd.

Naar aanleiding der vraag: *„Wat is het onderscheid tusschen het fabriceeren van ijzer en staal?"* verwees de heer Wibbelink naar de met talent geschreven artikels, over dit onderwerp voorkomende in „De Opmerker", „De Ambachtsman", enz., van de hand des heeren *S.* L. Ternieden, ingenieur te Mülheim. Deze schrijver had de goedheid gehad dergevraagd, de betrokken nummers over te zenden, zoodat ieder belangstellende ze kon inzien.

Aan de orde kwam nu de bespreking over „Ingolin", wat het is, hoe het wordt toegepast en wat de kosten ervan bedragen. De heer IJ. Jelsma had een monster, hem door den agent toegezonden, volgens gebruiksaanwijzing toegepast. Zijn oordeel was, dat de kosten, inclusief werkloon, ± *f* 2 per M², zouden bedragen. Of het afdoende was, om vochtige muren te verbeteren zou de tijd moeten leeren. Tot nog toe hield het zich goed. De onaangename lucht die bij de verhitting ontstaat, was bij de toepassing zeer hinderlijk; het uitstrijken vorderde bij afkoeling veel moeite, zoodat het nog al wat aan kwasten zou kosten.

De heer Holsbergen liet een nieuw soort zandsteen zien, zoogenaamde Osterwalder, uit een groeve aan de Else afkomstig. Deze steen, zeer fijn van korrel, viel nog al in den smaak der aanwezigen; de prijs zal *f* 48 per M² bedragen.

Hierop hield men zich nog eenige oogenblikken aangenaam bezig met het bezichtigen van een door den heer D. Bekkering afgestaan plantwerk, voorstellende den optocht in 1892 te Antwerpen gehouden als een herinnering aan de oude „Landjuweelen". Ook lag nog ter inzage: „Oude, bestaande gebouwen".

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST. AFDEELING ARNHEM.

Vergadering van Woensdag 2 *Mei* 1894.

Na goedkeuring der notulen deelde de Voorzitter mede dat een schrijven was ingekomen van het Hoofdbestuur omtrent het opnieuw uitschrijven van de prijsvraag voor een diploma, om reden het in 1892 bekroonde ontwerp door verschillende afdeelingen was afgekeurd; in dezen brief werd het verzoek gedaan de toegezegde subsidie te handhaven.

De heer J. W. C. Tellegen, directeur der gemeentewerken, werd met algemeene stemmen als lid aangenomen.

De Voorzitter gaf een kort overzicht van het verhandelde in de vergadering, den 5 April jl. te Amsterdam door het Hoofdbestuur met de Voorzitters en Secretarissen der afdeelingen gehouden. Het Hoofdbestuur meende door deze samenkomsten de belangen der Maatschappij te behartigen en op voorstel van den President der Arnhemsche afdeeling werd besloten deze vergaderingen in diverse plaatsen te houden, waartij door het lot zou worden aangewezen welke afdeeling als gastvrouw zou optreden. Daar dit voorstel van „Arnhem" uitging, werd in bedenking gegeven, dezen zomer de vergadering in Gelderland's hoofdstad te houden, welk denkbeeld door den Voorzitter der afdeeling werd aanraard; tegen dat tijdstip kan een nader overleg plaats vinden omtrent het programma en een waardige ontvangst van het Hoofdbestuur en de verdere besturen worden voorbereid.

De Voorzitter deelde in het kort mede, wat op die vergadering van 5 April besproken was, en stond in de eerste plaats stil bij het voorstel van een der aanwezigen om de zoogenaamde afdeelingsleden ten doode te doemen als zijnde parasieten, die van de Maatschappij leven. Dit voorstel deed toen een heftig debat ontstaan en de mededeeling daarvan gaf bedenavond aanleiding tot een krachtig protest in de volgende woorden: *een mager onderhoud, ons per jaar een afmaak.*

Voorts verklaarde de heer Posthumus Meyjes, bestuurslid van de Amsterdamsche afdeeling, dat de afdeeling in de hoofdstad naar zijne zienswijze weinig te beduiden heeft, omdat daarin leden zijn opgenomen, die niet tot het gilde der architecten behooren, als daar zijn de handelaars in bouwmaterialen, en dat het daarom toe te schrijven is dat het meerendeel der afdeelingen kwijnt. De opmerking dat de handelaars ter wille van het aanknoopen van relatiën toetraden, werd door het bestuurslid Braat uit Rotterdam als juist erkend, onder bijvoeging van de mededeeling dat het aan hem te danken was dat de afdeeling daar ter plaatse gered en den dood ontkomen was.

Eindelijk werden op de vergadering van 5 April voorstellen gedaan met het oog op de plannen tot verhuring van de tentoonstellingszalen in het maatschappelijk gebouw en werd der afdeeling 's-Gravenhage in overweging gegeven omtrent de beantwoording van de vraag, *of het onderricht aan de Polytechnische School aan de tegenwoordige eischen voldoet*, met het Hoofdbestuur in overleg te treden.

Met de mededeeling dat de uit te schrijven prijsvragen voor het vervolg nu en dan ook op vakliteratuur betrekking zullen hebben, werd het verslag over de te Amsterdam gehouden vergadering gesloten.

Het resultaat van de door de Afd. uitgeschreven prijsvraag van een geemeed-ijzeren afsluithek met steenen pijlers en zijpoortje is, dat daarop drie antwoorden zijn ingekomen, onder de motto's *Speed*, *St. Eloy* en *Studie*.

Ofschoon het ontwerp onder motto *Speed* als geheel genomen, niet onvoorwaardelijk is, laat het hier en daar nog al te wenschen over. De bekroning der pijlers en de geheele constructie van de inrijpoort is te zwak, de schampalen ontbreken, terwijl het slot te laag is aangebracht; de tweedelige bekroning is niet mooi en het verdient afkeuring om het inrijpoortje met dezelfde bekroning, doch op kleiner schaal, als het hek te versieren. De details zijn te veel opgewerkt. De onderlinge verhouding der motieven is niet gelukkig, maar dat in het ondergeschikte voldoet zeer goed.

St. Eloy. Ontwerp en teekening zijn niet mooi. Het pâint der pijlers is te licht en de afdekking te zwaar. De bekroning met lantaarns is niet gelukkig, terwijl de aan het slot aangebrachte krallen niet te verdedigen zijn en de trapjes-vormige afdaling van het geheel bepaald leelijk is.

Studie. Qua constructie is dit ontwerp het best, alschoon eene constructie met dubbele liggers voor de poort en met een enkelen voor het hek ongemotiveerd is. De profileering der pijlers is slecht, terwijl de Lodewijk XIV-vormige bekroning in strijd is met de Gothische motieven van het onderdeel. Leeuwen zijn op zichzelf beschouwd als bekroning goed, maar hier niet op hunne plaats.

Het voorstel der Jury om den eersten prijs niet toe te kennen, aan het ontwerp *Speed* den tweeden prijs en aan *St. Eloy* eene tegemoetkoming van *f* 5 uit te reiken, werd aangenomen. Bij opening van het naambriefje van *Speed*, bleek de heer C. J. Hagenbeek te Arnhem de vervaardiger te zijn.

Uit oorzaak van het geringe succes dezer prijsvraag heeft men het voornemen de mededinging in het vervolg niet uitsluitend voor Arnhem maar voor de gehoele provincie Gelderland open te stellen.

De heer Portheine, lid der commissie tot voorbereiding van de op 8 en 9 Juni te houden excursie naar Maastricht, deelde een en ander mede omtrent den oorsprong van eenige der voornaamste monumenten dier stad, waarbij een paar oude plattegronden van omstreeks 1640 en een album met afbeeldingen ter bezichtiging gegeven werden.

De Voorzitter gaf eene kunstbeschouwing van het werk van Frank Kirchenbach: „de laatste dagen van Pompeji", bestaande uit illustratiën, geïnspireerd op den bekenden roman van Bulwer.

Hierna bleven de leden, als gasten van den Voorzitter, nog eenigen tijd gezellig bijeen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. De Minister van Binnenlandsche Zaken, heeft bepaald dat de commissie, belast met het afnemen der examens B volgens art. 60 en C volgens de artt. 61—65 der genoemde wet, voor het jaar 1894 zitting zal houden te Delft, en benoemd:

tot lid en voorzitter dier commissie G. Van Diesen, hoofdinspecteur van den waterstaat te 's-Gravenhage;

tot leden:

Dr. H. Behrens, P. Van der Burg, J. Cardinaal, H. Cop, E. Gugel, N. H. Henket, Dr. S. Hoogeweriff, Mr. R. H. Pekelharing, H. A. Ravenek, Dr. C. A. Scheltema, Dr. C. M. Schols, J. A. Snijders C Jzn., J. M. Teldors en Dr. P. Zeeman Gzn., hoogleeraren aan de Polytechnische School;

A. le Comte, A. Huet, G. J. Morre en Dr. R. Sissingh, leeraren aan de Polytechnische School;

A. C. Broeksan, hoofdingenieur bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen te Arnhem;

J. H. L. van Deinse, inspecteur der Nederlandsche vereeniging van assuradeuren te Amsterdam;

Dr. W. A. van Dorp, scheikundige te Amsterdam;

Dr. S. P. Kapteyn, leeraar aan de eerste hoogere burgerschool met 3jarigen cursus te Amsterdam;

C. F. M. H. Schneiblie, hoofdingenieur van den waterstaat te 's-Gravenhage;

J. A. Schuurman, ingenieur 1ste klasse bij het mijnwezen in Nederlandsch-Indië, te 's-Gravenhage;

J. H. Zeeman, ingenieur voor scheepsbouw aan de Maatschappij „de Maas" te Rotterdam.

— Zaterdag 28 April hield de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs eene vergadering in het Zuidhollandsch Koffiehuis, waarin het door den Minister van Waterstaat gevraagde advies omtrent de octrooiwet zou behandeld worden. Het rapport der commissie, bestaande uit de heeren L. E. Asser, A. C. Broekman, A. Huet en Mr. A. J. Cohen Stuart, luidde gunstig, en zal aan eene schriftelijke stemming van alle leden onderworpen worden.

Op voorstel van het Bestuur werd eene bijdrage van *f* 100 verleend ten behoeve van het in Juli te houden internationaal congres voor binnenscheepvaart. De heer H. J. E. Wenckebach, ingenieur bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, werd als buitengewoon lid aangenomen.

— Bij den dienst van den waterstaat en de burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië kunnen worden geplaatst eenige adspirant-ingenieurs.

Zij die voor plaatsing in aanmerking wenschen te komen, behooren zich voor 1 Juli 1894, bij gezegeld adres, te wenden tot het departement van koloniën onder overlegging van:

a. het diploma van civiel-ingenieur, bedoeld bij art. 61 der wet van 2 Mei 1863 (*Nederlandsch Staatsblad* no. 50);

b. een bewijs van goed maatschappelijk gedrag, afgegeven na dagteekening dezer bekendmaking, door burgemeester en wethouders hunner woonplaats;

c. hunne geboorte-akte;

d. een door den Commissaris der Koningin in de betrokken provincie afgegeven certificaat van voldoening aan de wet op de nationale militie.

Aan de uitzending is verbonden:

a. overtocht voor gouvernementsrekening als passagier der 1ste klasse, c. q. ook voor het wettig gezin;

b. eene gratificatie voor uitrusting, ten bedrage van *f* 1500 (een duizend vijf honderd gulden);

c. eene voorloopige bezoldiging van *f* 150 's maands, ingaande met den dag van inscheping naar Nederlandsch-Indië.

De bezoldiging van een adspirant-ingenieur bedraagt f 250 's maands.

Amsterdam. Woensdag jl. werd in den Gemeenteraad voor den derden keer aan de orde gesteld de voordracht:

1°. om de nieuwe groentemarkt aan de Marnixstraat in gebruik te nemen, door het uitgeven van gronden in erfpacht, voor den tijd van 50 jaren, tegen een jaarlijksche pachtsom van *f* 1.50 per centiare, en 2°. om daarop te bouwen drie loodsen, ter gezamenoppervlakte van 1525 centiare voor pl. m. *f* 20,000, te bestrijden uit de 4 ton, voor den aanleg toegestaan.

Door de heeren Wormser en Roelof Kuipers was een plan ingediend, waarbij aan de van verschillende zijden goopperde bezwaren werd tegemoetgekomen. Daarin werd o. a. voorgesteld, om de eenmaal gegraven havens gedeeltelijk weer te dempen, en andere ontgravingen te doen, waarmede *f* 25,000 zou gemoeid zijn, enz.

Voorts was door de heeren Van der Vlugt en Emmigmann verzocht de gehoele markt, nl. ook de haventjes, te overkappen.

B. en W. achten echter een open groentemarkt voor Amsterdam verkiesdijk en hebben de gronden daarvoor aangegeven. Zij bleven dan ook hun oorspronkelijke voordracht handhaven.

Het voorstel der heeren Wormser en Kuipers werd met 31 tegen 2 stemmen verworpen, dat van B. en W. zonder hoofdelijke stemming goedgekeurd. De opening der markt werd bepaald op 1 Augustus.

Haarlem. Het Museum en de school voor Kunstnijverheid alhier zullen op de wereldtentoonstelling te Antwerpen een aanzienlijke plaatsruimte innemen, die daartoe welwillend door de Nederlandsche commissie ter beschikking werd gesteld.

De School zal in vier afdeelingen vertegenwoordigd zijn.

De eerste afdeeling omvat het decoratieve schilderwerk, composities van ornementeele motieven en schilderstudiën en aquarellen naar stillevens en bloemen.

De tweede afdeeling practische werkstukken van ornementeel houtsnijwerk.

De derde afdeeling practische werkstukken van metaal-gravures en stempelsnijden, terwijl de vierde afdeeling het teekenwerk in het algemeen zal omvatten.

Het Museum zal door photographische afbeeldingen der verschillende afdeelingen vertegenwoordigd zijn, als de zaal der antieken, de zaal der middeleeuwen en der Renaissance, de Raadzaal in oorspronkelijk Noord-Nederlandschen stijl 17e eeuw, het legaat van **Mr. van Vollenhoven**, **de Japansche zaal en de rotonde**, een **meesterstukje** der decoratieve bouwkunst uit het einde der vorige eeuw; tevens zullen de verschillende geschriften, op het museum betrekking hebbende, als de catalogi der boekerij, de beschrijvende catalogi der keramiek-afdeeling en der gipsafgietsels aanwezig zijn.

De conservator van het museum, directeur der school voor kunstnijverheid, de heer E. von Saher, is dezer dagen naar Antwerpen vertrokken ten einde deze tentoonstelling, die er veel toe zal bijdragen het kunstindustrieel onderwijs, dat in Nederland gegeven wordt, op waardige wijze te vertegenwoordigen, in gereedheid te brengen.

Nijmegen. De tentoonstelling van schilderijen en beeldhouwwerken, die van 20 Juni tot 20 Juli zal plaats hebben, wordt door de Algemeene Kunstvereeniging voorbereid. Een groot getal artisten hebben hunne medewerking toegezegd.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Nederlandsch-Indië hebben de volgende mutatiën plaats gehad:

Toegevoegd aan den chef der werken en opnemingen aan de Solorivier, de ingenieur 1e kl. J. F. de Gijselaar, thans in de residentie Batavia werkzaam, en de benoemde ing. 2e kl. J. Scheffer.

Overgeplaatst: van de directie naar den gewestelijken dienst in de residentie Batavia, de waarn. ingenieur 2e kl. J. Nahuis van der Veen; van de residentiePekalongan naar de directie, de ingenieur 2e kl. F. A. C. F. van Essen; van de assistent-residentie Billiton naar de directie, de opz. 3e kl. J. H. Termeulen.

Geplaatst: bij den gewestelijken dienst der residentie Soerabaja de ingenieur 1e kl. B. Kersjes.

Benoemd: dat de adspirant-ingenieur O. E. Rappard en de opzichter 2e kl. M. N. Gewaij voortaan werkzaam zullen zijn bij de werken in het belang der verbetering van de bevloeiing en afwatering in het stroomgebied der Serajoe.

Verleend: een jaar verlof aan den opzichter 1e kl. J. E. van Poelvoorde.

— Bij den aanleg van de lijn Probolingo-Panaroekan is *benoemd*: tot tijdelijk teekenaar 1e kl. W. Witmer; *vervol. ontheven*: van het beheer der 6e sectie, de tijd. ingen. 1e kl. J. W. Post; *opgedragen*: tijdelijk aan den tijd. ing. 1e kl., chef der 7e sectie, P. Richter, het beheer der 6de sectie.

— Bij Koninklijk besluit zijn met ingang van 1 Mei 1894 benoemd tot adjunct-opzichter van den Rijks-waterstaat: W. Le Bansendijk, R. de Boer van der Ley, W. J. L. Chevalier, A. Coerengel, H. Dalebout, F. J. Doetjes, O. A. van Druten, D. Duif, C. J. Durieux, W. P. Eekes, J. J. Foudraine, B. Gelsing, B. J. Gorter, J. van der Haar, J. F. Holmers, J. Hubregtse, M. J. Joosten, F. de Kluiver Jz., F. W. Kolldijf, J. P. Laernoes, G. C. Lodder, J. Lokker Mz., J. Lokker Jzn. jr., M. Muller, M. te Nuyl, J. G. Reynders, Th. Reymers, J. de Ringh, H. Slegtkamp, P. Smits Az., J. D. Staal, J. B. Theuns, J. van der Velde, J. Van Vessle, A. Versteeg, J. H. de Vries, F. A. de Woger, F. Westhoave, H. J. Willems en M. Willems.

— Bij ministerieele beschikking zijn, met ingang van 1 dezer, benoemd tot adspirant-ingenieur der telegraphie S. J. J. H. Van Emstelen, E. J. Kist en J. J. F. C. Visser.

— Onze landgenoot, de heer A. J. C. Vittinga, thans ingenieur bij den dienst van weg en werken bij de Staatsspoorwegen in Rumenië, met standplaats Jassy, is met 1 Mei overgeplaatst naar Galatz.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Buitengewoon opzichter bij den Prov. Waterstaat in Drenthe. Salaris *f* 250 per drie maanden, benevens vergoeding voor reis- en verblijfkosten. (*Zie advert. in no.* 18.)

— Adspirant-ingenieurs voor Ned.-Indië. Gezegelde adres vóór 1 Juli 1894 zenden aan het Departement van Koloniën

Advertentiën.

Bij den PROVINCIALEN WATERSTAAT in **Drenthe** wordt **tijdelijk verlangd** een

Buitengewoon Opzichter

tegen eene belooning van ***f* 250.—** per drie maanden, benevens vergoeding van reis- en verblijfkosten gelijk aan die, welke overeenkomstig de vierde klasse van art. 2 van het Koninklijk besluit van 5 Januari 1884 (*Staatsblad No. 4*) wordt toegekend aan de vaste en buitengewone Opzichters van den Rijkswaterstaat.

Kennis van vervening strekt tot aanbeveling.

Zij, die in aanmerking wenschen te komen, behooren zich vóór *Dinsdag 8 Mei a. s.* bij gezegeld adres en onder vrachtvrije overlegging der noodig geachte stukken, aan te melden bij Gedeputeerde Staten.

Assen, 23 April 1894.

De Voorzitter van het College van Gedeputeerde Staten,

VAN SWINDEREN.

EMRIK & BINGER, Haarlem.

STOOM-STEENDRUKKERIJ.

SPECIALE INRICHTING voor **LICHTDRUK** *(PHOTOTYPIE)*

Uitnemend geschikt voor reproductie van **Bouwkundige teekeningen, Machineriën, Schilderijen, Gravures** en **Teekeningen.**

Illustreeren van **Catalogussen.** Opname van **Gebouwen** enz.

☞ *Proeven van bewerking staan ten dienste.*

MORLEY

Harde. Halfharde, Zachte,

uit de **EENIGE** in die steensoort bestaande groeven van „**LA FORÊT DE MORLEY** (MEUSE).

Harde en **halfharde,** gekloofd op maat en gezaagd in platen.

ARMAND VAN WYLICK.

Generaal-Agent,

Rue Linnée 42, Brussel.

Voor **geheel** Nederland vertegenwoordigd door

A. KOOPMAN Wz.

O.-Z. Voorburgwal **125**, *Amsterdam.*

H.H. Afnemers worden beleefd verzocht bij iedere zending een certificaat van herkomst te vorderen, geteekend door den Burgemeester der gemeente Morley.

J. SCHOENMAKERS,

HOUTHANDEL. AMSTERDAM.

Kantoor aan de Houthaven.

Groote voorraad: **Buitenlandsch Gezaagd Hout, Geschaafde** en **Gepl. Delen, Eigengezaagde Ribben** en **Blokbalken, Amerikaansch Greenenhout, Eikenhout.**

P. VANDER WALLEN & Co.

Schelpkalkfabrikanten,

AMSTERDAM.

Stoomketelmakerij en Grofsmederij

G. N. FLAMMAN, Heerenkade, GOUDA. Holland.

Vervaardigt Horizontale en Verticale STOOMKETELS, Reservoirs en andere Plantijzer-werken. Reparatiën vlug en billijk. Ketelspendages, Stoomleidingen. Concurreerende prijzen.

Ministerie van Justitie.

Openbare Aanbesteding.

Op **Zaterdag** den **19n Mei 1894**, des namiddags te 2 uren, (Plaatselijke Tijd) zal in het gebouw van het Departement van Justitie te *'s Gravenhage*, in het openbaar, bij enkele inschrijving worden **aanbesteed:**

Het bouwen van 6 bewaarderswoningen en daarbij behoorende werken, nabij de Cellulaire Gevangenis te Groningen.

Raming f 16.190.

Het bestek No. 38 met 2 daarbij behoorende teekeningen is franco verkrijgbaar, tegen betaling van f 1.15, bij de GEBROEDERS VAN CLEEF, Boekhandelaars, *Spui No. 28a*, te *'s-Gravenhage.*

Het bestek, 2 bestektoeekeningen en 7 detailteekeningen liggen op alle werkdagen tusschen 5 en 19 Mei 1894 ter kennisneming in de Strafgevangenis te *Groningen*, van des voormiddags 9 uren tot des namiddags 4 uren.

Aanwijzing zal aldaar plaats hebben op Zaterdag 12 Mei 1894, des namiddags te 2 uren (Plaatselijke tijd.

Inlichtingen zijn inmiddels verkrijgbaar bij den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen, Departement van Justitie te 's-Gravenhage.

De Minister van Justitie,
Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal,
P. J. VAN BEIJMA.

's-Gravenhage, 1 Mei 1894.

Openbare AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ROTTERDAM* zijn voornemens op **Vrijdag** den ***18 Mei 1894***, des namiddags te **1** uur, ten Raadhuize alsdaar **aan te besteden:**

Het BOUWEN van een GYMNASTIEKSCHOOL aan de Helmersstraat.

Bestek, voorwaarden en teekening liggen, op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Plaatselijke Secretarie* en in het *Stads-Timmerhuis* te *Rotterdam*, en zijn tevens voor **f 1.—** verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE en ZOON, Boekdrukkers *Houttuin* No. 73.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen aan gemeld *Timmerhuis*. De aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Donderdag* den *10 Mei* 1894, des voormiddags te 11 uur.

De inschrijvingsbiljetten moeten op den dag der aanbesteding vóór des namiddags één uur zijn ingeleverd in eene daarvoor aangewezen gesloten bus, geplaatst ter Gemeente-Secretarie, afdeeling Algemeene Zaken.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **15n Mei 1894**, des namiddags ten 1½ uur *(Greenwichtijd)*, zal in het Centraal-Personenstation te Amsterdam, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed, volgens bestek No. 594:

Het maken van eene zinken afdekking boven de uitgangstunnels van het Centraal Personenstation te Amsterdam, met bijbehoorende werken.

Begrooting *f* 2770.—.

Het bestek is tegen betaling van **75** cts. verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te Amsterdam, bij den Portier, of op franco aanvraag met toezending van het bedrag in postwissel *(postzegels worden niet in betaling genomen, en aan aanvragen zonder bijvoeging van het bedrag wordt geen gevolg gegeven)* aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.

Aanwijzing geschiedt als in het bestek is vermeld.

De Raad van Administratie,
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op ***Dinsdag den 15n Mei 1894***, des namiddags ten half drie ure **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te Amsterdam, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed:

Volgens Bestek No. 596:

de levering van gegoten ijzer ten behoeve van de Centrale Werkplaats te HAARLEM van af 1e. Juni 1894, tot Ultimo Mei 1895 in 5 perceelen.

Het bestek is tegen betaling van **75** cent per exemplaar verkrijgbaar bij den Portier aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te *Amsterdam*, of op *franco* aanvraag *met toezending van het bedrag in postwissel of postzegels* (aan aanvragen zonder bijvoeging van het bedrag wordt geen gevolg gegeven) aan het bureau Tractie en Materieel, kamer No. 191 in voornoemd gebouw.

Inlichtingen worden van 10 tot 12 Mei 1894 verstrekt door den Chef der Centrale Werkplaats te *Haarlem*, waar ook de modellen en de aard van het gietwerk in oogenschouw kunnen genomen worden.

De Raad van Administratie,
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **21n Mei 1894** des namiddags ten 1½ uur (Greenwichtijd) zal in het Centraal Personenstation te *AMSTERDAM* in het lokaal naast de Wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule) worden **aanbesteed**, volgens bestek No. 584:

Het maken van een Rijtuigenloods, leggen en verleggen van wegen en voetpaden, wijzigen der spoorinrichtingen en leggen van buisleidingen met bijhoorende werken op het stationsemplacement Hoek van Holland —Haven.

Begrooting f 25,200.

Het bestek met teekening zijn tegen betaling van **f 1,50** verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te Amsterdam, bij den Portier of op franco aanvraag met toezending van het bedrag in postwissel (postzegels worden niet in betaling genomen en aan aanvragen zonder postwissel wordt geen gevolg gegeven) aan het Bureau Weg en Werken, kamer 154.

Aanwijzing geschiedt als in het bestek is vermeld.

De Raad van Administratie
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **15n Mei 1894**, des namiddags ten 1½ ure **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te Amsterdam, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang vestibule) worden aanbesteed, volgens bestek No. 592:

Het verhoogen van het Reservoirgebouw bij de Locomotievenloods, en het maken van een tweeden waterbak met bijbehoorende leidingen op het stationsemplacement DEN HAAG.

Begrooting *f* 4500.—

Het bestek is tegen betaling van *f* **1.**— verkrijgbaar aan het *Centraal Administratiegebouw* der Maatschappij aan het *Droogbak* te Amsterdam, bij den Portier of, op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag in postwissel *(postzegels worden niet in betaling aangenomen en aan aanvragen zonder postwissel wordt geen gevolg gegeven)* aan het Bureau Weg en Werken, kamer **154.**

Aanwijzing geschiedt als in het bestek is vermeld.

De Raad van Administratie,
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

UTRECHTSCHE ASPHALT-FABRIEK.

Bekroond: TENTOONSTELLING } **Veendam 1891,** Diploma. **Winschoten 1893,** Zilveren Medaille.

Prima **ASPHALT-DAKPAPIER,** in *alle* soorten, van puikste grondstoffen, kan met **ieder** ander fabrikaat concurreeren.

Asphalt-daklak. Carbolineum. Asphaltmastiek.

Maken *alle* voorkomende **Asphaltwerken.**

ECHTE HOUTCEMENT-DAKBEDEKKINGEN,

onder *veeljarige GARANTIE*, prompt en tegen de *billijkste* prijzen.

UTRECHT. **Firma STEIN & TAKKEN.**

H. G. AIKEMA & Co.

Rotterdam.

ASPHALT-DAKPAPIER-DAKLAK,

Carbolineum,

HOUTCEMENT, HOUTCEMENTPAPIER,

Portlandcement.

Prima Qualiteiten. **Vraagt Prijzen.**

Amsterdamsche Fabriek van **Cement / IJzer** Werken,

(SYSTEEM MONIER.)

Groote Wittenburgerstraat 108 Amsterdam.

Reservoirs, Vijvers, Regenbakken en Welputten, Bielen, Duikers en Afwateringsbuizen. Vloeren en Gewelven. Tusschenmuren, Kelders en Grafkelders. Trappen en Daken. Silos, Kribben en Voerbakken. Vorsten, Muurbedekkingen en Plantenkuipen.

Ia. BOUW-TUFSTEEN

uit de beste groeven van WEIBERN, **verweert niet, wordt niet zwart, GOEDKOOPSTE** van alle goede natuurlijke bouwsteenen. Uitstekende getuigschriften van voorname Nederlandsche bouwmeesters.

C. GROD, Brohl.

Vertegenwoordigd door FERD. ENGERS **Amsterdam.**

MOZAIEKTEGELS.

Engelsche en Fransche VLOER- en WANDTEGELS. TERRAZZOVLOEREN. HOUTEN PARKETVLOEREN.

ZEER GROOTE VOORRAAD. ***Dessinboeken*** en ***Prijs-couranten*** bij

J. J. SAND, ***Amsterdam, Spuistraat 226.*** ***Den Haag, Wagenstraat 114.***

MARTIN & Co.,

Achter Oosteinde 2–4, bij het Paleis voor Volksvlijt.

AMSTERDAM. (2)

Groothandel in Bouwstoffen.

Enorme voorraad Mosaïk-vloer- en **Wandtegels.**

Ook van alle **soorten** en **afmetingen** der hardgebakken tegels uit de fabrieken van **Alfred Regout & Co.** te *Maastricht*.

MORLEY.

Bezoekers der *EXPOSITIE VAN ANTWERPEN* worden attent gemaakt op de in den Tuin, naast het Museum aldaar, tentoongestelde **BALCONPLAAT** van 8.15 M. lang × 2.50 M. breed × 0.34 M. dik, gekloofd uit halfharden MORLEYSTEEN, herkomstig uit la Forêt de Morley *(Meuse)*.

Terrazzo- en Kunstgraniet-VLOEREN

in alle genres worden gelegd uitsluitend met Nederl. werklieden naar Italiaansch systeem, door E. K. OSINGA *Apeldoorn*. Adressen van bekende architecten waarvoor door mij vloeren zijn gelegd, worden gaarne voor informatie verstrekt. Prijs met inbegrip ondervloer bij eenige hoeveelheid van af **f 4.—** de M². Agent voor Noord-Holland de heer **J. J. SAND,** Spuistraat *Amsterdam*, waar monsters en teekeningen voorhanden zijn.

H. & P. VAN SCHAIK,

Jonkerfransstraat 73-75,

ROTTERDAM

Groote voorraad in **Gezaagd** en **Ongezaagd Mahonie, Amerik. Noten, Ital. Noten, Amerik. Populieren** en **Eikenhout.**

Uitgebreide sorteering fineer. Prijzen beneden elke concurrentie.

Vraag Prijsopgaaf.

H. J. BOSMAN, Rotterdam

heeft in lossing eene lading prima zuivere gemalen **Tras.** Wekelijksche aanvoer van JOHNSON'S alom bekende **Portl. Cement**, ruime voorraad van **Belg. Gips, Eng. aardenbuizen, Vuurv. Steenen, Vuurklei** en andere **Bouwmaterialen.**

MAGAZIJN & KANTOOR:

Nieuwehaven 6–8,

der vroegere Firma

Van Noorden & Schwerzel.

JEAN D. FLAMENT,

Ingenieur,

Rembrandtplein 22,

AMSTERDAM.

Fransche

IJZEREN FLESSCHENREKKEN

tot berging van wijnen in kelders of kasten. (2)

Groote voorraad. Directe levering.

Ter drukkerij der Vennoots. „Het Vaderland"

29ste JAARGANG. — N°19 — ZATERDAG, 12 Mei 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nummer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het bewijsnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plan . . . . . ƒ 0.15

RESTAUREEREN.

Als de vos de passie preekt,
Boer, pas op je ganzen.

Wij hebben in dit blad verscheidene malen onze stem verheven tegen het restaureeren van oude gebouwen, op de wijze, zooals men dit pleegt te doen sinds kunst regeeringszaak werd. Wel is onze stem die des roependen in de woestijn geweest, daar de restauratieprocessen ongestoord hun gang gingen, doch wij hebben ons daardoor niet laten afschrikken.

Thans krijgen wij steun van de zijde, vanwaar wij dit het minste zouden verwacht hebben, en wel van den referendaris voor Kunsten en Wetenschappen. Wat hij zeide naar aanleiding van de door den architect Posthumus Meyjes uitgevoerde restauratie van den noorderkruis-beukgevel, dat alleroudste document onzer vaderlandsche Renaissance, hebben onze lezers in het vorig nummer kunnen vinden.

Bravo! zouden wij geneigd zijn uit te roepen, als wij niet wisten dat het den referendaris gaat als zoovele andere predikers: „doe naar mijne woorden en niet naar mijn werken". Het wil er bij ons toch niet in, dat men zich aan de afdeeling Kunsten en Wetenschappen zoo plotseling zou bekeerd hebben van de dwalingen zijns wegs en dat men nu voortaan onze oude monumenten met rust zou laten.

De noorderkruisbeukgevel van de St.-Catharinakerk te Amsterdam toch, welks nieuw, frisch aanzien de verstoordheid van den heer De Stuers heeft opgewekt, is pas van zijn steigers ontdaan, of een reusachtige steiger tegen den noorderkruisbeukgevel van de St.-Bavo-kerk te Haarlem werd geplaatst, en op dien steiger is men aan het vernieuwen, bijvoegen en schoonmaken dat het een aard heeft, zoodat het niet lang meer duren zal, of ook deze gevel zal zich in dezelfde hagelwitte frischheid vertoonen, die thans zoo gegispt wordt. En het fraaiste is, dat dit vernieuwingsproces voor een goed deel bekostigd wordt uit gelden, welke door het Departement van Binnenlandsche Zaken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal voor dat doel verkregen zijn.

Het is zeker jammer, dat men het ondernomen heeft, den Amsterdamschen transeptgevel te vernieuwen. Zooals wij reeds zeiden mag deze gevel, over welks bouwtijd de onderzoekingen van den betreurden archivaris De Roever zooveel licht hebben verspreid, onder de gewichtigste documenten, welke wij omtrent de Renaissance van voor 1540 hier-te-lande bezitten, gerekend worden. Dit document is nu, zonder noodzaak, vervalscht. Wie den gevel later zien zal, **moet** maar aannemen, dat hij altijd zoo gewoest is, en zal niet meer weten kunnen, dat zijn bekroning een geheel nieuwe schepping van een negentiende-eeuwsch bouwmeester is.

Maar dit is niet *hier alleen* het geval. Behoeven wij nog de voorbeelden te noemen, waar met medewerking van het Rijk, op groote schaal dikwijls, een dergelijk vervalschingsproces is ondernomen? En nu komt het ons vreemd voor, dat de heer Posthumus Meyjes thans op de vingers getikt wordt door een man, die, ofschoon achter de schermen staande, heel wat meer op zijn geweten heeft dan de Amsterdamsche architect, die zich, naar wij hopen en vertrouwen, niet weer aan iets dergelijks zal bezondigen.

Wij zullen de laatsten zijn, om de verdiensten van den heer Victor de Stuers gering te schatten. Dat men thans hier-te-lande weer oog heeft voor de monumenten van het verledene is zeker voor een goed deel aan zijn optreden te danken. Wij kunnen ons ook begrijpen dat deze man, beslist voorstander van den middeleeuwschen bouwtrant als hij is, het onder zijne idealen rekent, de bouwwerken van vóór 1530 weer te aanschouwen, zooveel mogelijk nabijkomende den staat, waarin zij vóór de beeldenstormende Hervorming verkeerden. Dit behoort echter o. i. zijne persoonlijke liefhebberij te blijven en wij

vinden, dat het niet aangaat, wanneer 's lands gelden daarvoor gebezigd worden. Daargelaten nog, dat vele Hervormden het niet aangenaam vinden, wanneer hunne kerkgebouwen langzamerhand een wat al te gepronounceerd middeleeuwsch uiterlijk gaan krijgen, mag men toch nooit vergeten, dat iedere restauratie, met hoeveel liefde en zaakkennis zij ook worde uitgevoerd, de waarde van een monument, als document van vervlogen tijden, vermindert, ja soms vernietigt.

Wij zouden niet willen, dat men de gedenkstukken van het verledene aan verwaarloozing prijs gaf. Al wat strekken kan, om ze in goeden staat van onderhoud te doen blijven, behoort te geschieden. Is een goot lek, een dak slecht, vallen de voegen uit, is een kerkraam bouwvallig, daarin behoort voorzien te worden. Maar is een bouwdeel in den loop der tijden verdwenen, of wellicht door de oorspronkelijke ontwerpers bedoeld, doch niet tot uitvoering gekomen, dan behoort men het geheel te laten zooals het is.

MIDDELEEUWSCHE BOUWKUNST.

Het is algemeen bekend, dat sedert de 13e eeuw de middeleeuwsche bouwmeesters leeken waren, terwijl vroeger alleen de geestelijkheid zich met de beoefening der architectuur bezighield.

Deze bouwmeesters en hunne gezellen maakten echter geen deel uit van de gilden, waartoe de beoefenaars van kunst of handwerk in de middeleeuwen zich vereenigd hadden, doch vormden een genootschap op zichzelf. Zij waren niet aan bepaalde plaatsen gebonden, doch oefenden hun vak uit overal waar men hun diensten voor een bouwwerk van beteekenis noodig had.

Terwijl de gilden der steden zeer naijverig waren op hunne voorrechten en er zooveel mogelijk voor waakten, dat geene andere dan gildebroeders met het maken van bouwwerken belast werden, schijnt hun macht toch te kort geschoten te hebben, waar het aanzienlijke gebouwen, b.v. groote kerken gold. Uit de bewaard gebleven documenten blijkt duidelijk, dat men voor die werken de bouwmeesters uit andere plaatsen deed komen, waar zij reeds zekeren naam hadden verworven. Zoo werd b.v. de bouw van den domtoren te Utrecht geleid door een meester uit Henegouwen, terwijl de St.-Nicolaas-kerk te Kampen een Keulsch meester tot architect had en een Antwerpsch meester een belangrijk aandeel had in den bouw der St.-Bavokerk te Haarlem.

Deze bouwmeesters vormden onderling een groot lichaam, eigenlijk een soort van gilde, dat in Duitschland zijn hoofdzetels had; Noord- en Zuid-Nederland werden in de middeleeuwen tot het heilige Duitsche Rijk gerekend, zoodat het geen verwondering behoeft te wekken, indien men aan sommige bouwwerken hier-te-lande de hand van Duitsche meesters bespeurt. Het is ongetwijfeld aan den invloed van deze groote broederschap te danken, dat de Gothiek in de voornaamste landen van het vasteland van Europa dezelfde veranderingen in den loop der tijden ondergaat en dat de bouwwerken, bij alle verscheidenheid wat aanleg betreft, toch dezelfde details vertoonen. Zoo in Spanje als in Oostenrijk, in Duitschland als in Frankrijk, in Zwitserland als in de Nederlanden, herkent men den stichtingstijd der middeleeuwsche bouwwerken aan *dezelfde* details. Alleen Engeland en Italië hebben hunne bepaalde eigenaardigheden, die aan hunne meer geïsoleerde ligging zullen moeten worden toegeschreven. Men zie b.v. het westelijk deel der kathedraal te Burgos, den toren der St.-Stephanuskerk te Weenen, de Munsterkerk te Ulm, Saint Maclou te Rouaan, de St.-Pieterskerk te Leuven of de St.-Janskerk te 's-Hertogenbosch, en men zal aan al die gebouwen dezelfde details zien, die het karakter der 15e eeuw dragen.

Het is vooral in Duitschland geweest, dat de bouwmeesters zich tot een lichaam organiseerden. Het schijnt, dat een dergelijke organisatie reeds sedert de 13e eeuw bestaan heeft, doch pas in 1459, op den 25sten April, werden hare statuten officieel vastgesteld. Een groot aantal bouwmeesters was toen op initiatief van Konrad Roritzer te Regensburg bijeengekomen, en de officieele vaststelling was een gevolg van de toen gevoerde besprekingen. Keizer Frederik de derde bekrachtigde de statuten met zijne goedkeuring.

De considerans is eigenaardig genoeg en luidt: „Nademaal goede vriendschap, eensgezindheid en gehoorzaamheid het fundament moet zijn van al wat goed is, en om allen vorsten, graven, vrijheeren, steden, stichtingen en kloosters, die nu en voortaan kerken, kooren of ander steen- of bouwwerk willen doen optrekken ten dienst en gerief te zijn, zoodat aan hun verlangen des te beter voldaan zou kunnen worden, alsook in het belang van alle meesters en gezellen van het steenbouwersvak, worden de volgende bepalingen vastgesteld."

In de eerste plaats werd bepaald welke godsdienstige plichten zoowel meesters als gezellen te vervullen hadden. Onwoorwaardelijke trouw aan de H. Moederkerk, een reine levenswandel en het kerkbezoek op de dagen, aan de patroons en patronessen van het bouwvak gewijd, stonden daarbij op den voorgrond. Ook tot onderlinge verpleging bij ziekte, en tot het begraven hunner dooden waren de leden der afdeelingen, die „Bauhütten" genoemd werden, verplicht. Een dergelijke Bauhütte was het bouwterrein met de daarop staande loodsen enz. als vrij gebied toegekend. De meester had hier de hoogste rechtsmacht; bij geschillen was het den gezellen verboden zich bij wereldsche of geestelijke rechtbanken te beklagen. Alleen wanneer op een werk een moord gebeurde, moest de meester den dader aan het gerecht overleveren. De straffen door den meester opgelegd, bestonden in geldboeten, of in het ergste geval, in uitzetting uit de vereeniging. Er was echter hooger beroep; het H. Duitsche Rijk was te dien einde in vier districten verdeeld, die onder de Bauhütten van Straatsburg, Keulen, Weenen en Zürich ressorteerden. Wie zich door de uitspraak van den meester bezwaard voelde, kon zich bij een dezer vier hoogere colleges beklagen, die in hoogste ressort uitspraak deden.

Om als leerling van een Bauhütte te worden aangenomen, moest men van eerlijke ouders afkomstig en hun wettig kind zijn. De leertijd duurde vijf jaren en de meester mocht voor zijn onderwijs geen geld aannemen. Ook mocht hij maar een beperkt aantal leerlingen aannemen, eensdeels opdat de vakbeoefenaars niet te talrijk zouden worden, doch anderdeels, opdat zijn onderwijs grondig zou zijn.

Ook als de leerling tot gezel bevorderd was, mocht de meester geen geld of geschenken van hem aannemen, terwijl zelfs den gezellen verboden was, zich voor het mededeelen hunner meerdere kennis aan hun kameraad te doen betalen.

De regelen der kunst werden onder de leden van het genootschap als een geheim bewaard. Het onderricht geschiedde mondeling en geheel practisch. Men wachtte zich wel, de regelen op te schrijven, waartoe te minder aanleiding was, omdat lezen en schrijven in de middeleeuwen maar aan enkelen bekend waren.

Had de leerling zijn leertijd volbracht, dan werd hij tot gezel bevorderd, een plechtigheid, die met het bijwonen van de H. Mis begon en met een feestmaaltijd eindigde. Nu kreeg hij ook zijn gezellenteeken, een figuur, die gemakkelijk uit rechte lijnen kon samengesteld worden, en waarmede hij de door hem vervaardigde stukken steen merkte. Dergelijke gezellenteekens zijn nog aan alle middeleeuwsche bouwwerken te zien en worden ook dikwijls op grafsteenen aangetroffen.

Ook de handwerksgroet werd den gezel nu medegedeeld; dit waren de geheime teekenen, waardoor hij zich bij iedere Bauhütte als gezel kon kenbaar maken, wat hem bij zijn reizen van plaats tot plaats dikwijls te pas kwam, daar het hem een goede ontvangst en zooal niet altijd werk, dan toch huisvesting voor zekeren tijd verzekerde.

Wat wij thans „de meesterknecht" zouden noemen, heette in de middeleeuwen de „Parlier", naar een oud-Fransch woord, dat spreker beduidt. De taak van dezen gezel, die door den meester werd aangesteld, was het eerste op het werk te komen en het laatste te vertrekken, de uitslagen te maken, de stukken af te schrijven, ze te keuren, alvorens de gezel ze met zijn teeken mocht merken, en eindelijk aanteekening te houden van den tijd, dien de gezellen verzuimd hadden.

Als meester kon men slechts door meesters benoemd worden. De meester was, wat wij thans de architect zouden noemen. Soms was hij ook de aannemer, doch in den regel werden de materialen niet door hem, maar door de kerkmeesters of wie de bouwpatroons wezen mochten, gekocht.

Dikwijls werd het advies van een meester ingeroepen op andere plaatsen. Zoo werd Ulrich von Ensingen, die sinds 1392 den bouw van den Ulmer munster leidde, in 1394, tegen een maandelijksch salaris van 24 goudguldens naar Milaan ontboden, om zijn oordeel te zeggen omtrent den bouw der kathedraal.

Toen, in 1492, de toren van den Ulmer munster gevaar liep in te storten, kwamen meesters uit alle deelen van Duitschland samen, om hun advies te geven.

De organisatie, zooals wij die boven schetsten, bleef ook nog na de middeleeuwen bestaan, al was het niet meer geheel in den oorspronkelijken vorm.

Meer en meer begon de politiek een rol in de vereeniging te spelen, en waren het geen handwerksgeheimen meer, die de meesters of gezellen op elkander overbrachten. In het jaar 1731 bemoeide de Duitsche Rijksdag zich met de „Bauhütten", die men voor het gevestigd gezag gevaarlijk vond. Het duurde echter tot de Fransche Revolutie, eer de organisatie geheel verviel.

Als een overblijfsel ervan kan de, overigens geheel andere doeleinden nastrevende, vrijmetselarij beschouwd worden.

PRIJSVRAGEN.

Société „Tot Nut en Vermaak" te Almelo.

Blijkens eene in dit nommer voorkomende advertentie, is een nieuw programma vastgesteld. Dit stuk luidt als volgt:

Art. 1. *Terrein.*

Het geheele op de situatie aangeduide terrein is beschikbaar voor bouwterrein en tuin.

De ontwerpers mogen van de onderstelling uitgaan, dat de aangegeven sloot dwars door het terrein niet bestaat of verlegd kan worden.

Het terrein is alleen toegankelijk van af de Groote straat.

Voor het gebouw moet aan de Groote straat een voorpleintje gehouden worden, bestemd voor oprit en eventueel eenig plantsoen.

Het terrein is vlak en ligt gemiddeld 0,75 M. onder de kruin van de straat; langs de noordelijke, westelijke en oostelijke grens bestaat recht van uitzicht. Op een diepte van gemiddeld 2 M. onder de oppervlakte van de straat is goede bouwgrond te vinden.

Art. 2. *Gebouw.*

Het gebouw moet bevatten:

a. Overdekte gang, onmiddellijk toegang verleenende tot de concert- en comediezaal, de galerijen en den tuin.

b. Vestibule, toegang verleenende tot de verschillende onderdeelen van het gebouw. De vestibule moet naar de straatzijde of in de gang uitkomen.

c. Conversatiezaal, groot ongeveer 130 M². met uitzicht op de Groote straat en met kleine voorveranda aan de straatzijde.

d. Biljartzaal, groot ± 60 M². geschikt voor 3 biljarts, aansluitend bij de conversatiezaal en afgesloten door groote glazen deuren.

e. Buffet met buffetkamer.

Onder het buffet moet een ruime kelder aanwezig zijn, direct toegankelijk van af de openbare straat.

f. Keuken, groot ± 20 M². zooveel mogelijk dienstig voor de algemeene dienst en voor de kasteleinswoning.

g. Kleine vestiaire voor de conversatiezaal, groot ± 12 M².

h. Groote vestiaire voor de concertzaal, groot ± 46 M². Eene vestibule of voorvertrek bij de zaal kan hiertoe ook dienst doen.

g en *h* kunnen eventueel vereenigd worden, wanneer beide zalen in elkanders onmiddellijke nabijheid liggen.

i. Concert- en comediezaal, met galerijen, groot ± 216 M². De galerijen moeten plaats aanbieden voor ruim 150 personen. De galerijen moeten toegankelijk zijn van af de gang (*a*).

Bij deze zaal moet een tooneel aanwezig zijn, tevens geschikt voor orkest, groot inclusief standplaats der schermen ± 96 M. Het tooneel moet bereikbaar zijn, zonder door de zaal te gaan.

k. 3 à 4 kleedkamers, groot van 9 tot 16 M².

l. Bergplaats voor schermen.

m. Koffie-, tevens rookkamer, groot ± 96 M². behoorende bij de concertzaal, tevens geschikt voor het houden van vergaderingen.

n. Verschillende privaten bij de conversatiezaal, de concertzaal en de kleedkamers.

o. Overdekte kegelbaan met verbreede ruimte voor de toeschouwers.

p. Muziektent.

Rondom deze muziektent moet het terrein geschikt zijn voor het bijwonen van buitenconcerten.

q. Veranda groot 100 M², aansluitend bij het bovengenoemde terrein, en zoo mogelijk ook bij de concertzaal.

Alle bovengenoemde zalen en vertrekken van het gebouw moeten liggen op den beganegrond, aan te leggen op ± 0,50 M. boven de straat of de hoogte, die aan het voorplein gegeven wordt.

De koffiekamer alleen kan desnoods boven gelegd worden.

Buitendien moet het gebouw nog bevatten:

r. Kasteleinswoning, bevattende 2 à 3 kamers en

privaat. Het wordt vrijgelaten deze beneden of op eene verdieping te maken.

Het gebouw moet in allen deele zoowel uit- als inwendig eenvoudig worden opgetrokken.

Art. 3. *Kosten.*

De kosten der uit te voeren bouwwerken zullen het bedrag van *f* 35,000 niet mogen overschrijden. Er mag gerekend worden op een som van *f* 1200, als opbrengst van afbraak der bestaande perceelen.

Art. 4. *Teekeningen.*

Men verlangt de navolgende teekeningen:

a. De plattegronden.

De bestemming van de vertrekken moet in de plattegronden worden ingeschreven en mag niet met renvooi worden behandeld.

b. De voorgevel aan de Groote straat en de gevel aan den tuin.

c. Minstens 2 doorsneden zoodanig gekozen, dat daaruit zooveel mogelijk de constructie van het gebouw is te onderkennen.

Al deze teekeningen op de schaal van 1 op 200.

d. Een travée van den voorgevel en een travée van de binnenbehandeling van de concertzaal op de schaal van 1 op 20.

De teekeningen kunnen schetsmatig behandeld zijn.

Art 5. *Memorie van toelichting en begrooting.*

Bij het plan moeten gevoegd zijn een memorie van toelichting en eene begrooting van kosten. In de memorie van toelichting wordt eenige aanwijzing verwacht over de wijze van ventileeren en verwarmen.

De begrooting moet voldoende uitgewerkt zijn om de juistheid van het eindcijfer te kunnen controleeren.

Als eenheidsprijzen voor de materialen en het verwerken daarvan moeten aangenomen worden de navolgende cijfers.

1 M²	grond ontgraven en verwerken. . . *f*	0,20
1 „	metselwerk van boerengrauw in slappe basterdtras . . . . . „	12,50
1 „	metselw. van klinkers in sterke tras. „	18,—
1 „	„ „ „ „ portland-cement-specie. . . . . „	19,—
1 „	metselw. van kleurig hardgrauw in slappe basterd tras . . . . . „	18,—
1 „	metselw. miskleurig hardgrauw in slappe basterdtras . . . . . „	16,50
1 „	Escaussijnsche steen met stellen . . „	160,—
1 „	Bentheimersteen „ „ . . . „	70,—
1 M²	bedekking met Rijnsche leien . . . „	2,40
1 M²	Amerikaansch grenenhout. . . . . „	60,—
1 „	grenenhout voor schotwerk, kozijnhout, lijsten enz., ... „	65,—
1 „	vurenhout voor balken, kaphout, zolders enz., ... „	40,—
1 „	vurenhout voor schotwerk, kozijnhout enz., ... „	45,—
1 „	eikenhout voor dorpels enz. . . . . „	90,—
1 „	vurenhout voor paneelwerk en binnenbetimmeringen . . . . . „	55,—
1 M²	plafond met tengels, riet en specie „	1,20
1 „	staand muurwerk berapen en in gipsspecie afpleisteren . . . . . „	0,30
1 KG.	zink met soldeer. . . . . „	0,30
1 „	lood „ „ . . . . . „	0,25
1 „	getrokken balkijzer . . . . . „	0,10
1 „	gesneed ijzer, gewoon werk . . . . „	0,18
1 „	„ „ fijn werk . . . . . „	0,35
1 „	gegoten ijzer . . . . . „	0,11
1 M²	tweemaal meniën. . . . . *f*	0,15
1 „	gronden, stoppen en tweemaal overgronden . . . . . „	0,30
1 „	gronden, stoppen, schuren, plamuren, tweemaal overgronden en afverven in standolieverf . . . . . „	0,40
1 „	half wit Fransch glas . . . . . „	1,80
1 „	dubbel glas. . . . . „	3,—
1 „	spiegelglas . . . . . „	10,—

In de begrooting moet opgenomen worden een bedrag van *f* 750 voor aanleg van gas- en waterleiding

§ 6. *Motto.*

De naam des ontwerpers mag nergens op de stukken voorkomen. De memorie van toelichting en de begrooting moeten geschreven zijn door een andere hand, dan die des ontwerpers Alle stukken moeten voorzien zijn van een motto. Tevens moet bij ieder plan een verzegeld couvert gevoegd zijn, eveneens voorzien van hetzelfde motto, waarop geplaatst is een geheim correspondentie-adres. In het couvert moet aanwezig zijn een briefje met den naam des ontwerpers. Het wordt alleen geopend in geval van toekenning van prijs of premie.

Art. 7. *Beoordeeling.*

De plannen worden beoordeeld door een jury, bestaande uit de heeren H. Ledeboer, lid der directie van de sociëteit, A. A. W. van Wulfften Palthe, lid der bouwcommissie, J. L. van Essen, F. H. van Etteger en J. A. Mulock Houwer, gemeente-architecten resp. te Zwolle, Zutfen en Deventer.

Art. 8. *Prijzen.*

Er worden uitgeloofd een prijs van f 350 en een premie van f 150. Bij niet toekenning der volle bekroning behouden de prijsuitschrijvers zich voor om op voorstel der jury de uitgeloofde gelden op andere wijze onder de beide plannen te verdeelen. Door de aanvaarding van de als prijs of premie toegekende gelden worden de betreffende plannen eigendom der prijsuitschrijvers.

Art. 9. *Uitvoering.*

De Directie verbindt zich om, indien één der met prijs of premie bekroonde ontwerpen voor uitvoering wordt gekozen, dit ontwerp door den ontwerper te doen uitvoeren tegen een salaris van 5 % der aannemingssom, tenzij tengevolge van gewichtige omstandigheden de Directie hiervan afwijkt; in dit laatste geval zal dien bekroonde *f* 250 als schadevergoeding boven den prijs of de premie worden toegekend. Zoo een der bekroonden zijn ontwerp ter uitvoering wordt opgedragen, vervalt de prijs van *f* 350 of de premie van *f* 150.

Art. 10. *Inzending plannen.*

De plannen moeten ingezonden zijn vóór of op 1 Augustus 1894 aan het adres van den secretaris der Sociëteit, den heer Mr. G. Jannink te Almelo. Zij zullen in het openbaar te Almelo worden tentoongesteld. Uiterlijk binnen 2 maanden na de dagteekening van inzending zullen zij franco teruggezonden worden aan de opgegeven adressen.

WAGEN, VOORSTELLENDE EEN SCHIP.

De vereeniging van handelaren te Groningen vraagt eene teekening van een wagen, voorstellende een schip, ongeveer van het jaar 1600, rustende op de golven, bevracht met waren, komende uit West-Indië, de Statenvlag en de oude Gron. vlag in top geheschen. De teekening moet gekleurd zijn en ontworpen op carton, 50 c.M. lang en 30 c.M. breed.

Voor het best gekeurde ontwerp wordt *f* 25 uitgeloofd.

Alleen ingezetenen der provincie Groningen kunnen mededingen.

De teekeningen moeten vóór 4 Juni a.s. ingezonden zijn bij den Voorzitter der vereeniging H. Lieftinck, aldaar.

HET GENOOTSCHAP MATHESIS SCIENTIARUM GENITRIX TE LEIDEN.

Vrijdag 27 April jl. waren de leden des avonds tegen 8 uren opgeroepen om in de Stadszaal de 109e vergadering bij te wonen, eenige zaken te bespreken, de rede van den Voorzitter aan te hooren, de diploma's en medailles aan de leerlingen toegekend, te zien uitreiken om ten slotte de vervaardigde teekeningen, die in de Stadszaal waren geëxposeerd, te beziehtigen.

Omtrent het verhandelde ter vergadering kan medegedeeld worden dat de inkomsten bedroegen *f* 10,749.65 en de uitgaven *f* 10,494.65½, zoodat er een batig slot is van *f* 254.99½. De Penningmeester werd, onder dankzegging voor zijn gevoerd beheer, gedechargeerd.

Tot leden van het bestuur (er waren 4 vacaturen) werden gekozen de heeren K. de Boer Hz., Prof. H. P. Wijsman, Dr. M. C. Dekhuijzen en P. Korevaar.

Nadat nog enkele huishoudelijke zaken waren afgedaan, werden de ruim 200 leerlingen binnengelaten, en betrad de Voorzitter, de heer W. Kok, het spreekgestoelte.

Spreker stag aan met een woord van welkom aan den Burgemeester dezer Gemeente en afgevaardigden van verschillende corporatiën, aan directeur en leeraren, leerlingen en verdere aanwezigen; bracht daarna een woord van hulde aan den overleden Burgemeester, den heer De Laat de Kanter, die zooveel voor het Genootschap heeft gedaan. Waarlijk, zeide spreker, het Genootschap heeft veel vrienden, maar wanneer vrienden dan de overleden Burgemeester was, heeft het niet.

Hierop volgde eene toespraak aan den nieuwbenoemden Burgemeester, den heer Mr. F. Was, waarin spreker o. m. hoopte op krachtigen steun en hulp, waar het Genootschap deze zal behoeven. „Wij weten het dat „Mathesis" een oude bekende van u is; laat deze bekendheid overgaan tot ware toegenegenheid". Het „Leve de Burgemeester," werd luide toegejuicht.

De Voorzitter deelde daarna mede dat de afgeloopen cursus is aangevangen met 206 leerlingen en dat er in het onderwijzend personeel eene verandering heeft plaats gehad. Den heer W. C. Mulder, hoofd van de bouwkundige teekenschool, die 22 jaren op uitstekende wijze onderwijs heeft gegeven, werd op zijn verzoek eervol ontslag verleend. De heeren A. v. d. Heijden en G. van Driel, verdoebien de taak, door den heer Mulder vervuld; de assistent-onderwijzer P. Fontein werd tot onderwijzer en de heer B. E. Spijker tot assistent benoemd.

Nadat de Voorzitter het een en ander omtrent de verschillende gegeven lessen had medegedeeld, daarbij herinnerende aan het feit, dat den leerling P. Brittijn het diploma als bouwkundig opzichter vanwege de Maatsch. t. bev. d. Bouwkunst was uitgereikt, bracht hij dank aan den directeur, den heer T. Dikshoorn en de verdere leeraren die met zooveel ijver en lust de moeitevolle taak vervulden.

Hierna werden de eervolle vermeldingen voorgelezen; de bekroonden ontvingen hunne diploma's en medailles, waarna met een toepasselijk woord van den Voorzitter en eene opwekking aan de leerlingen, de aanwezigen uitgenoodigd werden de tentoonstelling te beziehtigen.

En die tentoonstelling geeft zeer zeker reden tot prijzen. Vangen wij aan bij de bouwkundige afdeeling, dan zien wij onder de 1424 gemaakte teekeningen zeer veel goeds. Na de eenvoudige figuren, ontwaren wij flinke projectie-teekeningen, goede steenverbindingen, gewelven, verschillende constructies van kappen, trappen en dergelijken, die allen getuigenis afleggen van het degelijk onderwijs. Enkele kleine ontwerpen geven het bewijs dat met zorg wordt gewerkt. De perspectievische teekeningen lieten aan goede uitvoering niets te wenschen over, terwijl de afdeeling machine-teekenen, staande onder leiding van den heer De Vries, van goede vorderingen getuigde.

Voor de bouwkundige afdeeling was als prijsvraag uitgeschreven: het ontwerpen van een schuifwand met de voornaamste details. drie antwoorden waren ingekomen. Flink was er gewerkt; de schetsen *zonder leiding* op de school gemaakt, waren bij de teekeningen opgehangen als bewijs dat de eerste gedachte goed was uitgewerkt. Aan G. Cunneus en P. Brittijn viel de eerste prijs, de kleine zilveren medaille, en aan J. v. d. Wiel de groote bronzen medaille ten deel.

Het opmeten van de poort van het voormalig gymnasium in de Lokhorststraat alhier en een oud-Holl. kast (17e eeuw) uit de Waalsche bibliotheek, was de 2e prijsvrag. Twee leerlingen hebben die taak volbracht en wel op zulk een kranige wijze dat er van verbeteren bijna geen sprake zou kunnen zijn.

Ph. van der Heijden en M. G. Splinter ontvingen elk een eersten prijs; de groote bronzen medaille.

Nog was uitgeschreven het vervaardigen van een Engelsch liehtkozijn met raam, op een ronden hoek van een gebouw, met een gebogen bovendorpel, op ⅛ ware grootte en voorts van drie wrongstukken van een trap met schalmgat en een gedeelte boom en leuning, mede op de helft der grootte.

Door 4 leerlingen werd aan deze werkstukken gearbeid en degelijk werk afgeleverd. Zelfs zoo, dat de Jury aan allen een eersten prijs, de kleine zilv. medaille, toekende. Hunne namen zijn voor het kozijn J. J. Nieuwenburg en Ph. Rosdorff en voor het gedeelte trap A. L. Verhoog en J. Kraay.

Als werktuigkundige prijsvraag moest een voedingspomp opgemeten en in teekening worden gebracht. Vier leerlingen dongen mede, G. Buitendijk behaalde de groote en M. J. Lafeber de kleine bronzen medaille.

Overgaande tot de afdeeling ornement-teekenen, zij het ons vergund erop te wijzen, dat hierin aanmerkelijke verbetering is waar te nemen. Moest men vroeger meer eenheid wenschen, thans getuigen de teekeningen dat de leeraren Nieuwenhuis, Niesten, Enders en Biegman samenwerken om een goed geheel te verkrijgen en in 't belang van den leerling werkzaam te zijn. Flinke ornementen, paneelvullingen, friesversieringen en dergelijken geven blijk van goeden smaak.

Als prijsvraag voor het ornementteekenen was bepaald: het natekenen van een vaas (Fransche Renaissance). Zes mededingers traden op en leverden goed werk; aan A. v. Akkeren viel de zilv. medaille ten deel en aan Abr. van der Heijden de groote bronzen medaille.

Over de afdeeling boetseeren kan niet anders dan met grooten lof gesproken worden. Dit werk, dat hoofdzakelijk bestaat uit het vervaardigen van bladen, ornementale fragmenten, en verschillende versieringen, hetzij naar modellen of schetsen vervaardigd, getuigt van de bekwaamheid van den leeraar, den heer Biegman.

In deze afdeeling waren 2 prijsvragen uitgeschreven.

1e. Ontwerp en uitvoering in klei van een hoogvulling (halve cirkel met straal van 50 c.M.). Twee leerlingen traden in het strijdperk. J. A. van Iterson ontwierp de vulling in roeaillestijl en P. Brittijn deed het in renaissance-stijl.

Eerstgenoemde ontving de kleine zilveren medaille en laatstgenoemde de groote bronzen medaille.

De tweede prijsvrag was het boetseeren van eene paneelvulling in renaissancestijl (naar een schetsteekening van den leeraar.) Zes leerlingen dongen naar den prijs; het werk van allen was flink ter hand genomen; de groote bronzen medaille werd behaald door Ph. Rosdorff, de kleine bronzen door M. J. Lafeber.

Nog wordt door den leeraar Lampe onderwijs gegeven in de ornementleer. Jammer dat van de vruchten van dat onderwijs niets te bespeuren was; geen enkele teekening of schets kon ons inlichten in welke richting dat onderwijs gegeven wordt.

Sluiten wij dit overzicht met de woorden van den Voorzitter: „Er is veel en goed gewerkt, de tentoonstelling geeft het bewijs dat het onderwijs gelijken tred met de eischen van den tijd houdt en dat het Genootschap Mathesis Scientiarum Genitrix, hoewel *oud*, toch niet *verouderd* is."

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING AMSTERDAM.

Vergadering van 4 Mei 1894.

Na de gebruikelijke lezing der notulen worden door de Vergadering tot candidaat voor het lidmaatschap van het hoofdbestuur gesteld de heeren Henri Evers, architect en hoofdleeraar aan de Academie van Beeldende kunst te Rotterdam; J. A. Mulock Houwer, architect te Deventer, en C. H. Peters, rijksbouwmeester en Voorzitter der afd. 's-Gravenhage.

Door den heer L. Gosschalk wordt vervolgens het jurysrapport voorgelezen in zake de beoordeeling van de door de Afdeeling uitgeschreven prijsvragen, betreffende een ontwerp voor den gevel van een boekwinkel en een ontwerp van een tolgaarderswoning.

Voorts wordt medegedeeld dat de heer F. W. M. Poggenbeek, wegens drukke bezigheden zijne functie als secretaris neerlegt en als zoodanig door den heer B. J. Oudrdag zal worden vervangen.

Door den heer P. F. Laarman was eene hoogst belangrijke collectie photographieën uit Italië, Spanje, Zwitserland en Afrika geëxposeerd, en met de meeste belangstelling werd deze verzameling, die door genoemden heer werd toegelicht, beziehtigd.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. Het is een verblijdend verschijnsel dat de Haagsche Plateelbakkerij „Rozenburg" over het jaar 1893 een bruto-winst van ruim 16 mille heeft behaald, zoodat het verlies over de voorgaande jaren geheel afgeschreven en voor de eerste maal eene kleine uitkeering van 1 procent aan aandeelhouders toegezegd kan worden. Deze nationale kunstindustrie mag zich meer en meer in den steun van het publiek verheugen.

HAARLEM. Van den 12den tot den 21sten dezer maand wordt eene tentoonstelling van kunstnijverheid in de gebouwen van den schouwburg en de buitensociëteit gehouden. Het „Museum van kunstnijverheid" en het „Indisch Museum" te Haarlem hebben verzamelingen tot opluistering toegezegd.

— De regeering, door de Fransche regeering gesteld voor het inzenden van modellen van nieuwe postzegels, waarvoor een wedstrijd is gropend, is gesloten en omstreeks 500 modellen zijn ingezonden. Als voorwaarde was gesteld, dat de modellen in overeenstemming moeten zijn met den staatsvorm van Frankrijk, zoodat verreweg de meesten getracht hebben een zinnebeeld te leveren van de republiek; eenige inzenders zijn afgeweken van de aanwijzing der regeering en hebben den Handel of de Nijverheid in beeld gebracht.

De modellen zijn eenige dagen tentoongesteld in de *Ecole des Beaux-Arts.*

PERSONALIA.

— Wegens ziekte is een tweejarig verlof verleend aan den ingenieur 2e kl. bij den waterstaat en 's lands burg. openb. werken G. F. M. H. de Pelzer Berenberg.

— Benoemd tot ingenieur 2e kl. bij den aanleg der S. S. in Ned.-Indië, de ambtenaar op non-activiteit W. de Jongh Dzn.

— De civiel-ingenieur C. Groll is benoemd tot chef van aanleg der Serajoedal-stoomtramlijn; de benoemde was laatstelijk ingenieur bij den aanleg der staatsspoor op Java en vertrekt in Juni weder daarheen.

— De heer A. Nolen, architect te Schiedam, is benoemd tot fabrieksklaudoctor van Schieland.

— De civiel-ingenieur D. H. S. ten Cate is tot 1 Januari 1895 geconstitueerd in zijne betrekking van tijdelijk adjunct-ingenieur bij de werken van het Noordzee-kanaal.

— De buitengewoon opzichter bij het Noordzee-kanaal F. de Kluiver Jz. is belast met het toezicht op de dichting van de doorbraak in den westelijken dijk van het Merwede-kanaal in den Overdiemerpolder.

— De heer W. G. F. van der Geer is benoemd tot tijd. teekenaar bij de werken tot verlegging van den Maasmond.

— De heeren W. C. Dunsdorp, A. de Groot en H. W. Bouwer zijn in hun betrekking van opzichter bij den bouw van den kaaimuur langs de spoorweghaven te Vijfnoord gecontinueerd.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Ingenieur bij den provincialen waterstaat in Noord-Brabant. Jaarwedde *f* 2500. Adres aan Gedeputeerde Staten vóór 1 Juni a. s.

— Bouwkundig opzichter, in staat detailteekeningen te maken. Salaris *f* 80 à *f* 100 's maands. Adres onder n°. 344 aan De Jongh's Advertentiebureau te Arnhem.

Advertentiën.

De Directie der Sociëteit „TOT NUT EN VERMAAK" te *Almelo* heeft de eer ter kennis van belanghebbenden te brengen, dat — onder wijziging en aanvulling van de reeds gepubliceerde gegevens — een **nieuw programma** is vastgesteld, hetgeen op *franco* aanvrage te verkrijgen is bij den Secretaris.

De Directie voornoemd:
Mr. J. VAN WULFFTEN PALTHE, *Voorzitter.*
Mr. G. JANNINK, *Secretaris.*

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

Op ***Dinsdag*** den **29**n ***Mei*** **1894**, des namiddags ten **2** ure *(laatste tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

BESTEK No. 656.

Het leggen en wijzigen van sporen en wissels voor de uitbreiding van het stationsemplacement SITTARD en de aansluiting van den localenspoorweg Herzogenrath-Sittard aan den Staatsspoorweg MAASTRICHT-VENLOO en het verrichten van bijkomende werken.

Begroting *f* 20.800.

De besteding geschiedt volgens § 30 van het bestek.

Het bestek ligt van den 8sten Mei 1894 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. VAN LIEBERGEN te *Venlo* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **1.00.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 16den Mei 1894, ten 12 uren voormiddag *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 5den Mei 1894.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op ***Maandag*** *den* **21**n ***Mei*** **1894** des namiddags ten 1½ uur (Greenwichtijd) zal in het Centraal Personenstation te *AMSTERDAM* in het lokaal naast de Wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule) worden **aanbesteed**, volgens bestek No. 584:

Het maken van een Rijtuigenloods, leggen en verleggen van wegen en voetpaden, wijzigen der spoorinrichtingen en leggen van buisleidingen met bijhoorende werken op het stationsemplacement Hoek van Holland —Haven.

Begroting *f* 25.200.

Het bestek met teekening zijn tegen betaling van **f 1,50** verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te Amsterdam, bij den Portier of op franco aanvraag met toezending van het bedrag in postwissel (postzegels worden niet in betaling genomen en aan aanvragen zonder postwissel wordt geen gevolg gegeven) aan het Bureau Weg en Werken, kamer 154.

Aanwijzing geschiedt als in het bestek is vermeld.

De Raad van Administratie
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op ***Dinsdag*** *den* **15**n ***Mei*** **1894**, des namiddags ten half drie uur **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed:

Volgens Bestek No. 596:

de levering van gegoten ijzer ten behoeve van de Centrale Werkplaats te HAARLEM van af 1e. Juni 1894, tot Ultimo Mei 1895 in 5 perceelen.

Het bestek is tegen betaling van **75** cent per exemplaar verkrijgbaar bij den Portier aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te *Amsterdam*, of op *franco* aanvraag *met toezending van het bedrag in postwissel of postzegels* (aan aanvragen zonder bijvoeging van het bedrag wordt geen gevolg gegeven) aan het bureau Tractie en Materieel, kamer No. 191 in voornoemd gebouw.

Inlichtingen worden van 10 tot 12 Mei 1894 verstrekt door den Chef der Centrale Werkplaats te *Haarlem*, waar ook de modellen en de aard van het gietwerk in oogenschouw kunnen genomen worden.

De Raad van Administratie,
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

Geldersch—Overijselsche Lokaalspoorweg.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **21**n **Mei 1894**, des namiddags ten half twee uur *(Greenwichtijd)*, zal in het Centraal-Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed, volgens bestek No. 599:

Het uitbreiden en wijzigen der stationsemplacementen Haaksbergen, Borculo, Eibergen, Aalten, Varsseveld, Terborg, Doetinchem en Neede.

Begroting *f* 15,840.—.

Het bestek is tegen betaling van *f* 1.— verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op franco aanvraag met toezending van het bedrag in postwissel *(postzegels worden niet in betaling genomen en aan aanvragen zonder postwissel wordt geen gevolg gegeven)* aan het bureau Wegen Werken, kamer 154.

Aanwijzing geschiedt als in het bestek is vermeld.

De Raad van Administratie,
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

Houthandel.

Door bizondere omstandigheden wordt **ter overname aangeboden** een sedert jaren bestaande solide **HOUTHANDEL** (voornamelijk in fijne werkhouten), die een **zeer ruim bestaan** oplevert.

Brieven onder letter C. L. aan het Bureau van dit blad.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **28**n **Mei 1894**, des namiddags ten half twee ure **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang vestibule) worden aanbesteed:

Volgens bestek No. 595:

Het vergrooten van de Locomotievenloods en bouwen van een privaatgebouw met bijbehoorende werken op het stationsemplacement WINTERSWIJK (G.-O. L. Spwg.).

Volgens bestek No. 598:

Het maken van ophoogingen en verbreedingen, het leggen en verleggen van sporen en wissels, het wijzigen en uitbreiden van Kunst- en andere werken op het stationsemplacement TEUGE.

Begroting *f* 7000.

Het bestek No. 595 met teekening is tegen betaling van *f* **1.50** en het bestek No. 598 tegen betaling van *f* **1.**— verkrijgbaar aan het *Centraal Administratiegebouw* der Maatschappij aan het *Droogbak* te AMSTERDAM, bij den Portier of, op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag in postwissel *(postzegels worden niet in betaling aangenomen en aan aanvragen zonder postwissel wordt geen gevolg gegeven)* aan het Bureau Weg en Werken, kamer **154**.

Aanwijzing geschiedt als in de bestekken is vermeld.

De Raad van Administratie,
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **22 Mei 1894**, des middags te **een uur**, zal in het café DEN BURGT te *Leiden* worden aanbesteed:

Het maken der Gebouwen voor een Stoomleder- en Schoenfabriek en het vergrooten der Villa „BELLA VISTA", gelegen aan den Zoeterwoudschen weg n/b. Leiden.

Het bestek en de teekeningen liggen ter inzage ter plaatse van de besteding, terwijl gedrukte exemplaren ad *f* **2.**— zijn te verkrijgen.

De aanwijzing in loko zal plaats hebben op Vrijdag den 18 Mei 1894, des voormiddags te elf uren.

Verlangde inlichtingen worden inmiddels gegeven door den architect
W. F. VAN DER HEIJDEN,
Doezastraat 43.
LEIDEN.

J. J. SLEIJSER, Leiden.

Magazijn van TEEKENBEHOEFTEN, LICHTDRUKPAPIER, enz. enz.

Monsters en **Prijscouranten** worden op verlangen *franco* toegezonden.

NIC. BROERS,

HANDEL IN BOUWMATERIALEN.

Vertegenwoordiger der **Portland-Cement** DUFOSSEZ & HENRY **Andern. Tras. Kunstkalk. Drijfsteen.** alles op strengste keur.

Steenkooperij en Magazijnen VONDELKADE **(Overtoom) b h Leidscheplein. AMSTERDAM.**

J.H. VOSKUIL,

7 Paleisstraat, Amsterdam.

SPECIALITEIT IN TEEKEN-BEHOEFTEN VOOR HET BOUWVAK.

PASSERDOOZEN

Elektricitäts-Gesellschaft, Hamburg.

Generaal Vertretung der Allgemeinen Elektricitäts-Gesellschaft, Berlin

Ingenieur Bureau, Amsterdam

Beveelen zich aan voor het maken van **ELECTRISCHE Installatiën** in den **meest** uitgebreiden zin.

Uitwerken van projecten en begrootingen kosteloos.

Annoncen voor de Electrische verlichting in het Amstel-Hôtel en in den Stads-Schouwburg te Amsterdam.

HEERENGRACHT **417.**
Telefoonnummer 1278.

Portland Cement JOSSON & Co.

Hoofd Vertegenwoordiger *voor Nederland en Indiën* **A. E. BRAAT.**

— HANDEL IN BOUWMATERIALEN. —

Adres: ROTTERDAM — **Nieuwe haven, No. 118.**
„ AMSTERDAM — **A. E. BRAAT, Fokke Simonsstraat, No. 74.**
Prijs concurreerend, deugd onder garantie.

MOZAIEKTEGELS.

Engelsche en **Fransche VLOER- en WANDTEGELS, TERRAZZOVLOEREN, HOUTEN PARKETVLOEREN.**

ZEER GROOTE VOORRAAD. ***Dessinboeken*** en ***Prijs-couranten*** bij

J. J. SAND, ***Amsterdam, Spuistraat 226.***
Den Haag, Wagenstraat 114.

Te koop AANGEBODEN:

een partij Carbolineum,

aan de strengste eischen voldoende. Adres met *franco* brieven, onder lett. H. M. aan het bureau dezer Courant.

Carbolineum Hansa.

Gedeponeerd Handelsmerk.
Hoofdagent voor NEDERLAND en Koloniën
J. J. VAN UIJE, Gouda.
Attesten ter inzage.

Carbolineum DURESCO.

Uit de beroemde fabriek van J. STEINDLER & Co., *Altona bij Hamburg.*
A. F. CAPTEIN, Turfsteeg 4,
Vertegenwoordiger der firma voor Haarlem.

J. SCHOENMAKERS,

HOUTHANDEL, AMSTERDAM.
Kantoor aan de Houthaven.
Groote voorraad: **Buitenlandsch Gezaagd Hout, Geschaafde** en **Gepl. Delen, Eigengezaagde Ribben** en **Blokbalken, Amerikaansch Grenenhout, Eikenhout.**

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE

INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren

Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN.

E. J. BRUL. AMSTERDAM.

Singel 179, Kamer 18.

CYLINDER- en MACHINEOLIËN.

Consistent Vet, Talk, Pootskatoen.

INGOLIN.

RADICAAL middel tegen **uitslaande, vochtige** en **salpeterachtige** muren en zwammig hout.

Tweejarige garantie wordt gegeven, bij toepassing door een door mij aan te wijzen persoon.

D. FRENI,

Marnixstraat 39,

AMSTERDAM.

Contractant voor NEDERLAND en de KOLONIËN, BELGIË en ENGELAND.

Dépôt te Rotterdam: **LAURANS & Co., Zuidblaak 78,**

Hiermede verklaar ik, dat ik op den *12 September 1893*, een **sterk salpeterachtige muur** met **„INGOLIN"** heb behandeld, en kan ik tot mijn genoegen constateeren, dat de behandelde plaats tot heden toe **volmaakt droog** gebleven is, zoodat ik het met **gerustheid** en **vertrouwen** durf aan te bevelen.

Sedert werd het door mij op verschillende andere plaatsen toegepast en ik twijfel niet of **„INGOLIN"** zal zich **binnenkort algemeen doen kennen** als een **radicaal middel** tegen salpeterachtig uitslaan van muren.

AMSTERDAM, 25 April 1894. *(was get.)* **J. B. LOGEMANN,**
Haarlemmerdijk 96. *Stukadoor.*

H. G. AIKEMA & Co.

Rotterdam.

UNITED ASBESTOS KETELBEKLEEDING.

Asbest en Jutte Isoleersnoer voor Pijpbekleeding.

ASBEST- en CAOUTCHOUC FLENSBLAD enz.

Caoutchoucslang voor Gas- en Waterleidingen. (2)

Draad en Kabel voor Electrische Geleidingen.

Te koop:

COMPLEETE INRICHTING voor het maken van **Artesische putten, Nortonpijpwellen, Grondboringen.**

Adres: **GEBRS. VAN DAALEN,** *ARNHEM.*

Telephoonnummer 195.

A. H. & U. J. VAN BERGEN,

FABRIKANTEN TE

Heiligerlee, prov. Gron.

SPECIALITEIT IN

Nieuwe Constructie

BRANDSPUITEN,

Torenuurwerken

LUIDKLOKKEN,

op binnen- en buitenlandsche Tentoonstellingen bekroond.

EERE-DIPLOMA's.

Gouden en Zilveren Medailles.

PHOTOGRAFIE

RITSCHER EN LANDSMAN.

Anna-Paulownastraat 4

's Gravenhage.

Witte lijnen op blauwen grond. **LICHTDRUKKEN** Zwarte lijnen op witten grond.

Tot 2 □ Meter groot onverschillig welk formaat van af **/ 0.70** per □ Meter.

Snelste aflevering.

PHOTOGRAFIEËN van Teekeningen, Gebouwen, Machinerieën, enz.

LAGE PRIJZEN.

Gebr. VAN DER VLIET,

IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM.*

Staaf-, Plaat-, Band-, Hoek- en T-IJzer en **STALEN BALKEN en BALKIJZER in verschillende profielen en lengten.**

Vijlen en gegoten Staal uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Wenen, steeds **Christiania Ster Hoefnagels.**

JEAN D. FLAMENT,

Ingenieur,

Rembrandtplein 22,

AMSTERDAM. (1)

Engelsche Winkel-Étalages

voor alle vakken.

Groote voorraad Directe levering.

BOUWTERREIN.

Aan de **Roermondsche straat** en buiten de **Geldersche Poort** te **Venloo** zijn verschillende ***BOUWTERREINEN* TE KOOP.** Adres bij den heer VAN GASSELT aldaar.

Ter drukkerij der Vennoots. „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. — N°20 — ZATERDAG, 19 Mei 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nummer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaa . . . . *f* 0.15

VERSAILLES.

In den regel bezoekt men Versailles op den eersten Zondag der maand, om het schouwspel der springende waterwerken te genieten; men neemt dan een der treinen, die uit Parijs, hetzij aan den rechter- of linkeroever der Seine, naar de stad leiden.

Aardiger is het evenwel, niet op een dier Zondagen te gaan; men mist dan wel de waterwerken, doch tegelijkertijd ook de benauwende menschenmassa's, die daarbij tegenwoordig zijn, en die zeker niet strekken om het effect te verhoogen.

Wie van wandelen houdt, doet beter om het bootje te nemen, dat naar Suresnes vaart. Hij heeft dan een alleraangenaamsten tocht op de Seine, die zoowel binnen als buiten Parijs de schoonste gezichten biedt, en die al zeer weinig kostbaar is. Men stapt dan af aan Meudon of aan de eerst onlangs geopende tandradbaan of „funiculaire" van Bellevue. Hetzij te voet, hetzij door middel van dit nieuwmodisch vervoerwerktuig, kan men dan de hoogten van Meudon bereiken. Het gezicht van het terras is verrukkelijk schoon en wordt misschien alleen overtroffen door dat hetwelk men te Saint-Cloud geniet. Beneden ziet men het dorpje Bas-Meudon, waar de beroemde Rabelais eenmaal het herdersambt zou vervuld hebben. Op den tweeden grond de zilveren Seine met Billancourt aan haar oever, en daarachter het onmetelijke Parijs, met de torens van Nôtre-Dame, den Arc de l'Etoile, de torens van het Trocadéro en boven alles uit, den Eiffeltoren, die een reusachtig stellaadje voor een stoomschoorsteen schijnt.

Indien men van dit vergezicht genieten wil, kieze men bij voorkeur een zeer helderen dag, daar anders vooral de achtergrond te wazig wordt. In de groote laan, die naar het terras leidt, ontbreekt het niet aan gelegenheden, om den inwendigen mensch te versterken. Verscheidene dezer restaurants hebben van achteren een tuin, die in het bosch van Meudon uitkomt. Wie dezen weg kiest, bereikt na een wandeling over nog al heuvelig terrein het „grille de Bel-Air," een hek, dat toegang geeft tot het dichtste gedeelte van het bosch. Verschillende vijvers bieden hier een aangename afwisseling; vooral die van Villebon is schilderachtig. Op een heuvel in de nabijheid ligt de Eremitage, waar echter geen heremiet meer te vinden is, doch waar thans een goed restaurant den wandelaar tot intreden lokt.

Over Chaville, Velizy en Petit Montreuil komt men nu te Viroflay, vanwaar men den breeden weg naar Versailles ziet ommoog gaan. Aan het einde van dezen kaarsrechten weg ligt het beroemde paleis, majestueus door de stalgebouwen aan beide zijden van de Place d'Armes geflankeerd. Alleen indien men van deze zijde Versailles bereikt en langzamerhand het paleis aan het eind van den weg al grooter en grooter ziet worden, komt men onder den indruk, dien de ontwerpers bedoeld hebben. Wie met den spoorweg is aangekomen en eerst de stoffige straten en avenuen der stad Versailles door moet, om de Place d'Armes te bereiken, mist het bedoelde effect geheel.

Voor wij het paleis bezoeken, willen wij eerst de stad eens ingaan. Zij heeft, zooals begrijpelijk is, een bepaald 18e-eeuwsch karakter, daar zij onder Lodewijk XIV is ontstaan, onder Lodewijk XV haar grootsten bloei bereikte, en, sedert Lodewijk XVI haar moest verlaten, vrijwel dezelfde is gebleven. Het getal inwoners is echter thans veel minder dan in het Versailles van het *ancien régime* en dit geeft aan de stad iets leegs en doodsch. Wel zijn er in de rues Duplessis, de la Paroisse, de la Pompe en vooral in de rue Royale fraaie en groote winkels, doch men mist er verkeer. In het quartier van het Parc-aux-Cerfs, waar prachtige 18e-eeuwsche hotels te midden van heerlijke tuinen staan te dommelen, heerscht volmaakte rust en kalmte. Hier, in de rue Saint-

Médéric, stond het huis, waar de markiezin de Pompadour en later de kamerdienaar Lebel ten behoeve van Lodewijk XV de dames huisvestten, die het berucht „Parc-aux-Cerfs" uitmaakten.

Van de Place d'Armes gaan wij thans de rue des Récollets in. Rechts ziet men de gebouwen van het zoogenoemde: „Grand-Commun", waar in den goeden tijd van het koningschap niet minder dan 2000 hofbedienden, grootendeels tot het keukendepartement behoorende, gehuisvest waren. Men ziet nog boven het portiek het wapen met de drie leliën; de gevels, in gebakken steen, zijn tamelijk streng en eenvoudig. In het hotel daarnaast was het ministerie van Buitenlandsche Zaken tijdens het koningschap gevestigd. Thans dient het als stadsbibliotheek, terwijl in de Communs het militair hospitaal gevestigd is.

Weer verder vindt men een tuinbouwschool, die de terreinen inneemt van wat eens de „Potager du Roi" was. In een kort straatje daarbij verdient de „Salle du jeu de Paume" bezichtigd te worden, minder om haar architectonische waarde dan wel om de historische herinneringen die eraan verbonden zijn. Zij dient thans als „Musée de la Revolution Française". Men ziet er het beeld van den voorzitter Bailly, geplaatst, daar, waar in 1789 het voorzittersgestoelte aanwezig was. Op het voetstuk leest men de formule van den bekenden, door Mirabeau voorgestelden eed.

In de rue de Satory staat de kerk van Versailles, de kathedraal van Saint-Louis. Zij werd onder de regeering van Lodewijk XV gebouwd door Mansart de Sagonne, een neef van den beroemden Mansart. De gevel is goed gedetailleerd; hij zou een beter effect maken, indien de beide klokketorens wat hooger en slanker waren opgetrokken. Nu maakt hij den indruk van niet voltooid te zijn. De plattegrond is het gewone Fransche kathedraalplan, en het is interessant op te merken, hoe de bouwmeester, de hoofdmotieven der middeleeuwen overnemend, die als het ware in den Louis XV-stijl heeft vertaald.

De toren boven het kruis heeft hij door een koepel vervangen, die inwendig een beter effect maakt, dan van buiten. Over het algemeen kan men zeggen, dat de bouwmeester met het interieur het gelukkigste is geweest. Van de al te wilde details, die in zijn tijd vaak gebruikt werden, heeft hij zich weten vrij te houden. De schilderijen of beeldhouwwerken in de kerk hebben niet veel te beteekenen.

Verschillende gebouwen, die vóór de revolutie voor de hofhouding gebruikt werden, dienen thans voor geheel andere doeleinden. Zoo is het hôtel van den Grootmeester tegenwoordig de Mairie in de Avenue Thiers; het hôtel van den Opperjagermeester, in de rue Saint Pierre, herbergt thans het gerechtshof, terwijl het Hôtel du Barry, de groote en kleine hofstallen, benevens vele andere gebouwen tot kazernes ingericht zijn. Het wemelt tegenwoordig dan ook te Versailles van soldaten.

Wij komen nu in de buurt, die quartier Notre Dame genaamd wordt, en waar men aankomt als men in de Gare Saint Lazare den trein genomen heeft. Hier staat de kerk Notre Dame, een werk van Hardouin Mansart, met bovenelkander geplaatste Dorische en Jonische zuilen en een fronton waarin beeldhouwwerk voorkomt, versierd. Van binnen is de kerk wel zeer rijk, maar zij behoort niet onder de beste werken van den grooten bouwmeester. Het kerkplein, waarop een goed standbeeld van generaal Hoche geplaatst is, wordt omgeven door monumentale hotels in den Louis XIV-stijl. In een dezer hotels woonde de gravin de la Mothe, die zich zoo berucht heeft gemaakt door de zaak van het diamanten collier, waardoor Marie Antoinette geheel onverdiend in opspraak kwam.

(*Wordt vervolgd.*)

PRIJSVRAGEN

UITGESCHREVEN IN HET JAAR 1894 DOOR DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

I. *Het ontwerp voor een Crematorium.*

Het bouwterrein wordt verondersteld te zijn gelegen in een landelijke streek van Nederland. Het wordt aan de voorzijde begrensd door een openbaren weg en heeft een breedte van 60 M. bij een diepte van 100 M.

Het crematorium, op dat terrein te ontwerpen, moet bevatten:

a. Een overdekten doorrit met ruime opritten.
b. Een hoofdtoegang.
c. Een ruime vestibule, groot ongeveer 40 M², waarin een portiersloge en een afgesloten trapje naar de ruimte boven deze vestibule.
d. Een crematiezaal, groot ongeveer 100 M², verlicht door bovenlicht of hoog zijlicht. In deze zaal moet aan de korte zijde, tegenover den hoofdingang, een verhoogd gedeelte zijn ontworpen, ongeveer 0.80 M. boven den vloer van de crematiezaal gelegen, ter grootte van ongeveer 1.80 M. bij 2.50 M., en aan drie zijden van treden voorzien, waarop het te verbranden lijk op een katafalk wordt geplaatst, om door middel van een roltoestel in den achter de crematiezaal te ontwerpen oven te worden gebracht. In den wand der genoemde zaal moeten kijkgaten worden ontworpen om het verbrandingsproces te kunnen controleeren.
e. Aan weerszijden der hoofdvestibule moeten wacht- of ontvangkamers worden ontworpen, elk ter grootte van ongeveer 20 M². Deze wachtkamers moeten in onmiddelijke gemeenschap staan met de crematiezaal, of met de hoofdvestibule; in het eerste geval moeten de wachtkamers —, in het tweede geval moet de vestibule zooveel mogelijk als een geheel met de crematiezaal ontworpen worden.
f. Twee columbaria, elk groot ongeveer 60 M². De wanden dezer ruimten moeten verdeeld zijn in drie boven elkander geplaatste rijen nissen; elke nis moet zijn 0.45 M. breed, 0.85 M. hoog en 0.40 M. diep.
g. Eene ruimte, groot ongeveer 20 M², voor het plaatsen van den oven. De vloer van deze ruimte moet ongeveer 1.20 M. beneden den vloer van de crematiezaal liggen.
h. Een lijkenzaal, groot ongeveer 25 M².
i. Eene zaal, groot ongeveer 20 M², voor schouwing van lijken.
j. Een vertrek, groot ongeveer 20 M², voor het dienstdoend personeel; hierbij een afzonderlijke toegang van buiten, zooveel mogelijk ook te benutten voor de zalen onder *h* en *i* genoemd.
k. Privaten en urinoirs, gemakkelijk van de crematiezaal te bereiken.
l. Bergplaats voor brandstoffen, aan te brengen in een kelderverdieping.
m. Een schoorsteen in overeenstemming met het gebouw, bij de ruimte voor den oven bestemd, ter hoogte van ongeveer 16 M.
n. Boven de hoofdvestibule moet een ruimte aanwezig zijn voor het plaatsen van een klein orgel, uitkomende in de crematiezaal.

De hoogte van den vloer der crematiezaal moet op 1.20 M. boven het terrein worden aangenomen.

Het is de bedoeling, dat aan drie zijden van het terrein ruimte moet ontworpen worden voor het aanbrengen van meerdere bewaarplaatsen van urnen, in verbinding met de ontworpen columbaria.

Het terrein moet aan de voorzijde afgesloten worden door een monumentaal hek; dit laatste alleen in de gevraagde situatieteekening aan te geven.

Het crematorium moet een edel, ernstig kaarakter bezitten.

Verlangd worden:

1. een situatieteekening op $^1/_{500}$, waarop aangegeven de aanleg van het terrein rond het crematorium;
2. een of meer plattegronden op $^1/_{100}$;
3. twee gevels op $^1/_{100}$;
4. minstens een doorsnede op $^1/_{100}$;
5. een detailteekening van een deel der buitenordonnantie op $^1/_{10}$.

Alle teekeningen moeten met inktlijnen zijn uitgevoerd; de verdere afwerking wordt geheel vrijgelaten.

Voor de ter bekroning waardig gekeurde ontwerpen worden uitgeloofd: als 1e prijs de verguld-zilveren medaille en het getuigschrift der Maatschappij; als 2e prijs de zilveren medaille en het getuigschrift der Maatschappij; als 3e prijs de bronzen medaille en het getuigschrift der Maatschappij.

Ter mededinging worden alle Nederlanders uitgenoodigd.

II. *Het ontwerp voor een getuigschrift, ten dienste der Afdeelingen van de Maatschappij, om te worden uitgereikt aan de bekroonden wegens prijsvragen, door de Afdeelingen uit te schrijven.*

Het getuigschrift moet een grootte hebben van 40 bij 60 cM.; daarbij moet in aanmerking genomen worden, dat het ontwerp bij mogelijke reproductie, photographisch verkleind wordt, om te worden gedrukt op een blad, groot 25 bij 35 cM.

De tekst op het getuigschrift te ontwerpen, is als volgt:

Afdeeling .....

van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Het Bestuur der Afdeeling verklaart dat aan het ontwerp van .....

ingezonden op de prijsvraag, in 18.. door de Afdeeling uitgeschreven voor een .....

door de beoordeelaars, zijnde de heeren: .....

is toegekend .....

Het Bestuur der Afdeeling:

Voorzitter.
Secretaris.

De teekening moet met inktlijnen uitgevoerd en voor photolithographische reproductie geschikt zijn.

Voor de twee beste en ter bekroning waardig gekeurde ontwerpen worden uitgeloofd, als 1e prijs, de zilveren medaille der Maatschappij en het getuigschrift, benevens ƒ 100, door de Afdeelingen Arnhem, Groningen, Haarlem, Leeuwarden, Leiden, Rotterdam en Utrecht verstrekt, om daardoor het recht te hebben van het getuigschrift gebruik te maken van de door hen toe te kennen bekroningen; als 2e prijs de bronzen medaille der Maatschappij en het getuigschrift.

Ter mededinging worden alle Nederlanders uitgenoodigd.

III. *Het ontwerp voor een teekentafel.*

De teekentafel moet tevens zijn ingericht voor berging van teekeningen.

Het blad van de teekentafel, dat ook in hellenden stand gebracht moet kunnen worden, moet 2 M. lang en 1 M. breed zijn.

De teekentafel moet ontworpen worden voor uitvoering in blank hout.

Verlangd worden:

1. een voor- en een zij-aanzicht, op $^1/_{20}$;
2. details op ware grootte.

Voor het beste en ter bekroning waardig gekeurde ontwerp wordt uitgeloofd de bronzen medaille en het getuigschrift der Maatschappij.

Ter mededinging worden uitgenoodigd, alleen de leden der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

Art. 1. Alle stukken ter beantwoording van deze prijsvragen worden vóór of op 28 December 1894, des middags te 12 uren, vrachtvrij ingewacht aan het bureau der Maatschappij, te Amsterdam.

Art. 2. De in te zenden stukken moeten gemerkt zijn met een motto en een herkenningsteeken aan de achterzijde; zij moeten vergezeld zijn van: 1°. een gesloten naambrief; waarop aan de buitenzijde dat motto is herhaald, en van binnen bevattende de vermelding van naam, betrekking en woonplaats van den inzender; 2°. van een open brief, waarin een adres, om zoo noodig met den inzender te correspondeeren zonder den naambrief te openen.

Art. 3. De teekeningen mogen niet op houten ramen ingeleverd worden.

Het schrift op de teekeningen moet van eene andere hand dan die des vervaardigers zijn.

De ontwerper mag zijn naam niet bekend maken vóór de uitspraak der Jury.

Worden de beide laatste bepalingen niet behoorlijk nagekomen door een inzender, dan blijft zijn ontwerp buiten mededinging.

Art. 4. De ingezonden ontwerpen worden in handen gesteld van eene commissie van beoordeeling, bestaande uit 5 leden, zijnde de heeren: J. R. de Kruyff, J. Verheul Dzn., G. van Arkel, J. J. van Nieukerken en F. W. M. Poggenbeek.

Art. 5. De Jury heeft het recht, wanneer geen antwoord ter bekroning kan worden voorgedragen, aan het Hoofdbestuur voor te stellen eene andere onderscheiding toe te kennen aan zulke antwoorden, die zij meent dat daarop aanspraak hebben.

Art. 6. De bekroonde ontwerpen blijven het eigendom der Maatschappij.

Art. 7. De uitslag der beoordeeling zal terstond na de uitspraak der Jury worden bekend gemaakt, en de ingekomen plannen zullen worden tentoongesteld tijdens de Algemeene Vergadering in Mei 1895, waarin de bekroningen zullen worden uitgereikt.

Art. 8. De niet bekroonde ontwerpen kunnen in April 1896 worden afgehaald aan het bureau der Maatschappij te Amsterdam, op vertoon van het in art. 2 vermelde herkenningsteeken. De stukken der inzenders, buiten Amsterdam woonachtig, worden na genoemd tijdsbestek en tegen overlegging van het herkenningsteeken aan een op te geven adres teruggezonden.

In bijzondere gevallen, ter beoordeeling van het Hoofdbestuur, kunnen op uitdrukkelijk verlangen der inzenders, teekeningen binnen dit tijdsbestek worden teruggegeven.

Het Hoofdbestuur der Maatschappij,
C. MUYSKEN, *Voorzitter.*
Amsterdam. C. T. J. LOUIS RIEBER, *Secretaris.*

DIPLOMA VOOR DE BAKKERIJ-TENTOONSTELLING.

Tot leden van de Jury voor de prijsvraag van een diploma, toe te kennen aan de bekroonden op de Internationale Bakkerij-tentoonstelling te Amsterdam, zijn op uitnoodiging van het comité der tentoonstelling benoemd de heeren:

A. J. Boudewijnse, door het Genootschap Pulchri Studio;
Prof. C. L. Dake, door de Maatschappij Arti et Amicitiae;
W. Kromhout Cz., door het Genootschap Architectura et Amicitia;
J. R. de Kruyff, door de Maatsch. tot bev. der Bouwkunst.

Door het Comité is als vijfde lid aan deze Jury toegevoegd de heer J. C. van Marken Jr., voorzitter der Algemeene Jury voor de tentoonstelling.

FRESCO'S.

Men meldt uit Antwerpen aan het *Hbl.:*

Een ontdekking van groot artistiek belang werd voor eenigen tijd gedaan in de aan Sint Guido gewijde kerk te Anderlecht bij Brussel. Deze kerk, een der schoonste modellen van ogivalen stijl van geheel België, wordt, sedert jaren al, hersteld door den heer Van IJssendijck, een onzer Vlaamsche bouwmeesters. Hier, evenals in de kerk van Pamele bij Oudenaarde, waren de wanden bedekt met een dikke laag pleister en kalk. Toen men eindelijk de laatste lagen wegkrabde, kwamen een vijftal fresco's van verschillende tijden dagteekenend, te voorschijn. Er zijn er uit de tweede helft der 16e, en andere uit den aanvang der 17e eeuw. Deze laatste stelt voor het Laatste Oordeel; een 50tal figuren in de meest verscheidene houdingen en de meest uiteenloopende gewaarwordingen uitdrukkend, maken een met bewonderenswaardige kunst samengestelde groep uit.

In den rechtervleugel van het gebouw ontdekte men, op rooden grond, een kranig geteekend ridder, zittend met trotsche houding te paard; verder nog een uit Giotto's tijdvak herkomstige Italiaansche fresco, de verheerlijking op den Thabor voorstellend. Links van het transept een reusachtige maanschildering van ± 1557, — Sint Christoffel het Jezuskindje dragend door een heldergroen landschap, waardoor een vreedzaam beekje kronkelt, — bedekkend, van den vloer af tot hoog in het gewelf, den kerkwand. Doch het allermerkwaardigste werd ontdekt in het rechts van het transept gelegen kapelletje van St. Guido, namelijk tooneelen uit het leven en voorstellingen van de mirakelen dezer heiligen. Die in het verwulfsel — acht op onderscheidene speeltuigen musiceerende engelen — zijn blijkbaar jonger, doch daarom geenszins minder merkwaardig. De engelen, zwevende met eenigszins loomen slag op hunne blanke wieken, zijn in den volsten zin des woords ideaal-schoon. Zij zijn, als zoovele nauwelijks belichaamde geesten, pas voor luttel oogenblikken in een stoffelijk hulsel oplevend voor ons oog.

VARIA.

Electrische ondergrondspoorweg in Brussel. De vice-consul der Vereenigde Staten in Luik, de heer Mullender, heeft het plan opgevat om in verbinding met den ingenieur J. H. Greathead, den maker van den tunnel van de *City and South London Railway Company,* naar het voorbeeld van dezen spoorweg ook in Brussel een electrischen spoorweg aan te leggen. De spoorweg zal 15 tot 50 meter diep in een reusachtig waterdicht leemen omhulsel komen te liggen, zoodat aan gas- en waterleidingsbuizen niet de minste schade kan veroorzaakt worden; de toegang wordt bereikt door zoogenaamde mijnwerkersstoelen. De spoorweg die 11 stations zal krijgen, vertrekt van het Noorderstation en loopt onder den Centraalboulevard naar het Zuiderstation, volgt den boulevard Aussen onder de Haler, Luisen- en Namensche poorten door tot het station de Luxembourg en keert onder het Saint-Josse-plein, Place de Surlet de Chokier, Schaerbeeker poort en boulevard bij den Jardin Botanique naar het Noorderstation terug. Een tweede lijn voert van de beurs onder de Halle St. Hubert en de Place du Roi naar de Namensche poort en zal later uitgebreid worden tot aan de Genterpoort. De electrisch verlichte tunnel zal dubbel zijn, en daar stof noch rook bij de electrische exploitatie ontstaat, zullen de treinen steeds een regelmatigen en blijvenden luchtstroom verwekken. Bij het station de Luxemburg zal een electrisch station opgericht worden, dat een drijfkracht van 2400 paardekrachten te leveren heeft. In elke richting vertrekken elke $2^1/_2$ minuut treinen, die eene snelheid hebben van 30 kilometer per uur; zij bestaan uit eene locomotief met 2 wagens, terwijl in iederen wagen 30 passagiers kunnen vervoerd worden. De vrachtprijs bedraagt 30 cts. voor de 1e en 20 cts. voor de 2e klasse, en volgens de gemaakte raming zouden gemiddeld 5 reizigers in de eerste en 19 in de 2e klasse in iederen trein reeds voldoende zijn om het aanlegkapitaal naar behooren rentegevend te maken.

Een ander plan van den ingenieur Gilon te Luik is aan den Gemeenteraad van Brussel ingediend; dit betreft het ontwerp voor een ondergrondspoorweg, waarover in de Raadsvergadering van 11 Januari jl. een gunstig rapport is uitgebracht. Volgens dit plan zou de spoorweg van de Madeleine en Putterie-straat-einden vertrekken en in Ixelles aan de Bastionstraat achter de Brouckèrebronnen eindigen.

De gemetselde tunnel zou eene breedte verkrijgen van 10 meter en de beweging der wagens door middel van een staaldraadkabel van 6222 KG. geschieden. Iedere wagen kan 60 personen vervoeren met een snelheid van 3.60 meter in de seconde (12.96 kilometer per uur.) De totale kosten van den spoorweg, welke behalve aan de eindpunten ook onder de Place du Roi een station zou krijgen, zijn op 3,000,000 francs geraamd.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING LEIDEN EN OMSTREKEN.

Vergadering van 10 Mei 1894.

Vóór den aanvang van de 200ste vergadering konden de leden zich verpoozen bij de bezichtiging van het plaatwerk „*Mauro-Ornamenten.*"

Na opening der vergadering en goedkeuring der notulen werd het woord gegeven aan den heer J. van Dam, die eenige beschouwingen over het panorama, toegelicht door teekeningen, wenschte te geven.

Spreker ving aan met erop te wijzen hoe de werkelijk rechte lijn in de perspectief, bij het panorama, naargelang van den afstand, zoowel in horizontale als in verticale projectie, eene meer of minder gebogen richting aanneemt; terwijl hij vervolgens aantoonde dat de voorwerpen zich kleiner aan het oog voordoen, (altijd op kleine afstanden), niettegenstaande de aanschouwer die voorwerpen op hunne ware grootten meent te zien, omdat hij zich bewust is van de werkelijke grootte.

De heer Van Dam toonde daarna een lijn waarop een flinke, zwarte punt en een streepje was aangegeven. Sluit men één oog en richt men het andere naar één punt op de lijn, dan ziet men wel de geheele lijn, maar niet het andere punt op de lijn.

Vervolgens liet spreker twee glasplaten zien, waarop dezelfde teekening was gemaakt en in verband met de beschouwing door beide oogen, perspectievisch voorgesteld. Schuift men de glasplaten voorbij elkander, dan kan men zich een denkbeeld vormen van het verschil der beelden aan de linker- en rechterzijde van de plaat. Nog meerdere toelichtingen omtrent stereoscoopplaten worden verstrekt en aangetoond wat bij het schilderen van een panorama moet worden in acht genomen. Als resultaat op zijne mededeeling

werden de leden in de gelegenheid gesteld een door den heer Van Dam onlangs geschilderd panorama, in het vergaderlokaal opgesteld, te bezichtigen.

Het panorama stelt een gezicht op Leiden voor en is genomen staande aan de Borstelbrug vóór de Paardensteeg, met den rug naar het Galgewater. De uitvoering laat niets te wenschen over, de indruk was werkelijk verrassend en het geheel geeft een blijk van de groote technische bekwaamheid van den heer Van Dam.

Het was dan ook niet te verwonderen dat de heer Verster bij den heer Van Dam aandrong dit kunstwerk voor het publiek ter bezichtiging te stellen, hetzij in de kunstzaal van de Lakenhal, hetzij bij de eerstdaags te houden kunstbeschouwing in de Stadszaal.

Na dankzegging door den Voorzitter aan den heer J. van Dam, werd het kunstgraniet, ingezonden door den fabrikant C. W. Finke te Leeuwarden, bezichtigd en besproken. Over het algemeen maakt het een gunstigen indruk, maar aangezien van ondervinding geen sprake was kon een afdoend oordeel niet uitgesproken worden. Evenzoo trok de aandacht een model deurscharnier en dranger, door den heer Cattel te 's-Gravenhage ingezonden.

Tot afgevaardigden voor de vergaderingen der Maatschappij worden aangewezen de heeren G. v. Driel in Mei en W. Kok voor September; plaatsvervangers zijn respectievelijk de heeren J. Roem en H. J. Jesse.

De Voorzitter herinnert aan de inzending der stembriefjes voor de vacature van het Hoofdbestuur en verzocht de leden hunne biljetten in te vullen met de namen Dr. P. J. Cuypers, Amsterdam, C. H. Peters en P. du Rieu Fz., beiden 's Gravenhage.

Delft wordt daarna gekozen als de plaats, waarheen de leden dezen zomer een uitstapje zullen maken; de vele inrichtingen aldaar zijn een bezoek overwaard.

Nadat nog het een en ander over het verven van het blanke hout in de Kunstzaal was in het midden gebracht, deelde de heer W. C. Mulder mede dat de friesversieringen van het Koorhek uit de Pieterskerk alhier, onder toezicht van den directeur van het Kunstnijverheidsmuseum te Haarlem eerstdaags zullen afgegoten worden. De afgietsels zullen dan later in de vergadering der Afdeeling worden tentoongesteld.

De bus bevatte de volgende vraag: „Verdient het aanbeveling voor groote bouwwerken met het oog op spoedige voltooiing voor raam- en deurkozijnen *droog buitenlandsch vurenhout* in plaats van *inlandsch grenenhout* te gebruiken?"

In een der volgende vergaderingen zullen de heeren H. J. Jesse en N. de Zwart daaromtrent rapport uitbrengen.

Vóór de sluiting herdacht de Voorzitter met eenige toepasselijke woorden de 200ste vergadering.

INGEZONDEN.

Geachte heer Redacteur.

Mag ik u beleefd plaatsruimte verzoeken voor het volgende:

In de vergadering d.d. 28 April l.l. van de Vereeniging tot Bevordering der Bouwkunst te Groningen werd o. a. eene bespreking gehouden over „Ingolin". Omtrent dit nieuwe artikel schijnt bij hh. bouwkundigen wantrouwen te bestaan, hetgeen ik moet toeschrijven aan de omstandigheid dat vroeger verschillende soortgelijke middelen in den handel zijn gebracht, die bleken niet aan de eischen te voldoen. Ingolin nu voldoet wel aan de eischen, wanneer deze niet overdreven zijn. Het mag alleen worden toegepast bij uitslaande vochtige salpeterachtige muren en niet bij vocht dat, b. v. ten gevolge van een slecht trasraam, uit den grond opstijgt. In dit geval kan de laag Ingolin, die op den muur is aangebracht en eene luchtdichte afsluiting bewerkt, niet beletten, dat het vocht zich van onderen op meedeelt aan de laag pleister die het Ingolin bedekt, dus vóór de laag Ingolin heen en niet er door. Wanneer men dan in plaats van Ingolin een ijzeren plaat nam ter dikte van 1 cM. zou het evenmin helpen.

Tegen optrekkend vocht worden Ingolinplaten gebruikt, die in één woord afdoende zijn. Ik zou te veel ruimte van u vergen wanneer ik hier eene beschrijving van die platen gaf, doch zal iedereen gaarne daaromtrent nader inlichten. Omtrent de door mij toegezegde 2 jaren garantie bestaat, volgens eenigen, een verkeerd begrip, en wordt hiervoor gelezen, dat het goed niet langer werkt dan 2 jaren. Een horlogemaker garandeert ook 2 jaren; maar ligt daarin opgesloten, dat het horloge na 2 jaar niet meer loopt? Neen, eene garantie kan niet doorloopend zijn, er moet een tijd bepaald worden waarop die eindigt.

Ingolin heeft reeds bewezen beter vochtwerend te zijn dan portland-cement en langzamerhand zal het er wel inkomen, omdat de resultaten goed zijn. Gaarne ben ik bereid aan energieke bouwkundigen zoodanige concessies te verleenen, als zij slechts met billijkheid kunnen verlangen, maar dan moeten zij niet te lang dralen, want het artikel verdient ten volle de aandacht van vaklieden.

Omtrent het in bovenbedoelde vergadering besprokene, wensch ik alleen dit toe te lichten: Hoe sterker Ingolin verhit is, des te gemakkelijker is de bewerking, en als een natuurlijk gevolg daarvan zal het verlies aan kwasten minder groot zijn. Wanneer de muren ruw zijn, verdient het aanbeveling ze eerst te vertinnen, waardoor minder Ingolin noodig is, dan wanneer b.v. de voegen ook hiermede gevuld worden. Op 70 M² werd hier gebruikt 75 KG. Ingolin, zoodat vrij wel per M² 1 KG. gebruikt wordt.

Ten slotte den wensch uitdrukkende, dat velen uwer lezers persoonlijk met Ingolin willen kennis maken, en u dankzeggende voor de verleende plaatsruimte, verblijf ik,

Hoogachtend

UEd. Dw. Dienaar,
D. FRIMA.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. De heer J. Van Heurn, civiel-ingenieur, heeft den Gemeenteraad medegedeeld, dat hij belast is door de „Société Parisienne d'Entreprises Générales de Travaux", gevestigd te Parijs, om voorstellen te doen omtrent de verbetering van het rioolstelsel van 's-Gravenhage, op den voet van het contract, met de stad Marseille aangegaan, en naar het stelsel van den heer L. Génis, die ook de rioleeringswerken te Brussel ontwierp en de uitvoering leidde. Dat stelsel, waarin de eigenaars van huizen een kleine rioolbelasting betalen, is gegrond op de toepassing van het beginsel: „tout à l'égout", dat ook te Parijs, Berlijn, Frankfort, Dantzig, Londen enz. is in practijk gebracht. De verwijdering der rioolstoffen kan dienstbaar worden gemaakt aan irrigatie van duingronden of geschieden door ze naar zee te brengen, of beide tegelijk. De betaling van 't werk door de gemeente zal eerst na de voltooiing geschieden, desverlangd in 50 annuïteiten, uit de rioolbelasting te dekken. De onderneming is bereid de huizen van particulieren voor de aansluiting op zeer gunstige voorwaarden in te richten en 't geheel in den kortst mogelijken tijd uit te voeren. Het contract met de stad Marseille is voor de leden van den Raad ter visie gelegd.

AMSTERDAM. In de 69e algemeene vergadering van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Woensdag 30 Mei a.s. alhier te houden, zal de heer F. C. Dufour, electrotechnisch ingenieur te Amsterdam, eene voordracht houden over „electrische inrichtingen voor verschillende doeleinden in huizen." Den volgenden dag zullen de leden een bezoek brengen aan de in aanbouw zijnde sluiswerken te IJmuiden.

ARNHEM. De „Maatschappij tot verpleging van zenuw- en geesteszieken", die door aankoop eigenaresse werd van den Planten- en Vogeltuin en het daarachter liggende landgoed Groot Presikhaaf, heeft zich geconstitueerd.

Volgens de ontvangen inlichtingen, wordt het bestaande hôtel van den Planten- en Vogeltuin met behoud van het daaromheen liggende park, ingericht tot sanatorium, hetwelk men omstreeks 1 September a. s. hoopt te kunnen openen. Dit werk is opgedragen aan de heeren Van Gendt en Nieraad, architecten te Arnhem.

Op Groot Presikhaaf zullen geesteszieken worden verpleegd in een vijftal nog te bouwen villa's, waarvan het ontwerpen is toevertrouwd aan den Belgischen ingenieur, den heer Dony.

ALKMAAR. De vereeniging *van gasfabrikanten in Nederland* zal hier-ter-stede op 4 en 5 Juli haar algemeene vergadering houden. Op de agenda komen o. a. voor: benoeming van twee redacteuren van *Het Gas,* ter vervanging van de heeren Salomons en Van der Horst, wier mandaat op 1 Jan. verstrijkt. Door den heer J. J. Prins zal gesproken worden over: ammoniak-zoutbereiding is plicht; door den heer G. Heeley over een regulateur met automatisch veranderlijke belasting; door den heer P. Bolsius over gaszuivering en cyaan; door den heer G. Chamon over muntmeters en door den heer W. Brender à Brandis over gloeilicht. In de plaats van den heer V. d. Horst, te Utrecht, niet herkiesbaar, zal een lid van het bestuur gekozen moeten worden.

SNEEK. De heeren G. A. v. d. Broek en Van Barneveld Kooij hebben aan Burg. en Weth. 't verzoek gericht, aldaar een bronwaterleiding te mogen aanleggen. Niettegenstaande 't dagelijksch bestuur had geoordeeld op deze zaak niet weer in te gaan, werd besloten adressanten te berichten, dat zij zich met voorwaarden, enz. op gezegeld adres tot den Raad dienen te wenden.

— In het Orgaan van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid wordt de aandacht op een nieuw fabrikaat gevestigd, dat onder den naam van *Mason's patent unwearable non slipping stair treads* in den handel is gebracht. Dit materiaal dient voor trapbekleeding en wordt ook toegepast voor treden van spoorwegwaggons, bedekking van roosters in den publieken weg en dergelijke doeleinden, om het gevaar van uitglijden te voorkomen.

De bekleeding bestaat uit gehard staal, waartusschen zwaluwstaartvormige strooken lood geperst zijn; het staal is zoo hard dat van eigenlijke slijtage geen sprake is, terwijl het lood zoo stroef is, dat men er niet op kan uitglijden; bovendien zal dit lood zeer weinig slijten, gelijk dit tot nu toe wel eens gebruikte looden strooken op treden bewijzen, die minder van eigenlijke slijtage, dan wel van indrukken, uitbuigen en afnemen te lijden hebben, hetwelk bij deze treden belet wordt doordien het lood, in het staal opgesloten, niet kan uitwijken en ook niet verder kan uitgeloopen worden, dan beneden de rand van het staal.

Blijkt nu dat al het goede, wat uit het buitenland omtrent het nieuwe materiaal voor trapbekleeding — dat o. a. te Londen, bij de nieuwe Tower Bridge, het Parlementsgebouw, de Bank of England, St. Paul's Cathedral, verschillende stations enz. gebruikt is, — ook voor Nederland geldig is, dan kunnen tal van ongelukken voor het vervolg voorkomen worden.

— De spoorwegverbinding van Frankrijk met Engeland komt weder ter sprake; Sir Edward Reed stelt zich voor onder het kanaal en op den bodem der zee twee stalen buizen te leggen, waarvan de

eene voor de richting naar Frankrijk en de andere voor die naar Engeland moet dienen. Daar het kanaal eene diepte van 30 tot 36 meter heeft en in de ligging der buizen geene grootere hellingen dan van 1 à 100 voorkomen, is de heer Reed van meening dat aan de plaatsing geene groote bezwaren verbonden zullen zijn. De buizen worden door eene vuldoende bedekking tegen den invloed van het zeewater beveiligd en de kosten worden op 375 millioen francs begroot.

— De laatste aflevering van het *Handboek voor den meubelmaker* (uitgave van A. W. Sijthoff te Leiden) is aan de inteekenaren verzonden. Deze aflevering bevat het slot van hoofdstuk X, diversen en behandelt o. a.: boekenrekken, wandkastjes, consoles, gordijngalerijwerk, spiegel- en schilderijlijsten, bijstoelen enz. Voorts is nog een afzonderlijk hoofdstuk gewijd aan het plaatsen der meubelen in woonhuizen. Het slotwoord, voorbericht en de inhoudsopgave maken het werk compleet.

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië zijn *overgeplaatst*: Van de res. Benkoelen naar de res. Tegal, de opz. 1e kl. E. Keasberrij; van het gouv. Sumatra's Westkust naar de res. Benkoelen, de opz. 1e kl. J. C. A. Torré; van de res. Cheribon naar de res. Madioen, de opz. 3e kl. E. W. Ritteberg. *Benoemd*: tot architect 3e kl., de waarn. opzichter 1e kl. A. Verburgh; tot opz. 1e kl., de waarn. opzichter 2e kl. Th. A. Gasten, en is een tweejarig verlof wegens ziekte verleend aan de opzichters 1e kl. B. O. W., J. Kranendonk en W. K. A. Berkhemer.

— Bij de Staatsspoorwegen op Java is *Benoemd*: tot chef der 3e afd. van de expl. der Oosterlijnen, de ambt. op non-act. M. van Winsen, vroeger dezelfde betrekking bekleed hebbende bij de expl. der lijn Djokjakarta—Tjilatjap. *Ontslagen*: op verzoek eervol uit zijne betrekking, de tijdelijke ondercopzichter 3e kl. J. Butin Bik. *Geplaatst*: bij den aanleg der lijn Probolinggo-Panaroekan en belast met het beheer der 6e sectie van die lijn, met aanwijzing van Bondowosso als standplaats, de benoemde ing. 2e kl. W. de Jongh Dzn. *Eervol ontslagen*: van het tijdelijk beheer der 6e sectie de tijdelijke ing. 1e kl. P. Richter.

— De heer A. M. van Veggel is benoemd tot buitengewoon opzichter bij den bouw van de brug over de nieuwe rivier te Heusden.

— Jhr. Krotschmar van Vorn, chef van den personendienst van de Hollandsche Spoorwegmaatschappij, zal met 1 Aug., door zijne benoeming tot onderdirecteur der Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij, den dienst verlaten. Tot zijn opvolger is benoemd de inspecteur van het verkeer, de heer Schadd, en in diens plaats de heer Rauwenhoff, thans in dezelfde functie aan het hoofdbureau werkzaam.

— Dr. P. J. H. Cuypers heeft wegens drukke ambtsbezigheden en zwakke gezondheid ontslag genomen als lid van den Amsterdamschen Gemeenteraad.

— Bij Kon. besluit zijn benoemd tot vaste opzichters van den rijks-waterstaat:

1e klasse de heeren J. L. Weys, W. C. van Veen, F. J. M. Bourdrez, J. C. Dirks, C. Hanke, Th. Heyblom, F. Raadman, D. van der Werf, F. J. H. Pommee, S. M. C. P. Breukel, C. Spoon Az., J. van Kluyve, P. B. Weehuizen, H. Berrents, J. E. Dieden, J. C. Maas, A. Hollestelle, W. van Enst B.Jzn., A. J. Augustijn, J. G. Grutterink, L. Keet, H. J. Weehuizen, G. J. E. la Fontijn, J. B. Greeneu, C. Brauns.

2e klasse de heeren: B. Koldenhof, J. P. van Balgooy, J. Massink Gz., H. Boeree, C. J. van Sluys, J. Haringx, S. Klaassen, C. Clausing, W. P. Stratingh, P. J. M. van der Ven, M. S. Lugten, H. de Kiewit, H. Schreuder, D. L. A. van de Kreke, H. Portheine, J. van Enst, J. Bos, D. Baars, D. Lijsen Pz., A. D. G. ten Doesschate, J. K. Messer, A. Oddens, J. A. Jelgersma, G. M. Ritmeester, L. Kuiler.

3e klasse de heeren: L. Koorevaan, A. van Blocis, N. Visser, J. Koorevaan, J. C. Baumann, J. de Vries, A. Pateer, G. H. Vroeg, L. M. Brouwer, P. de Roode, L. W. van der Made, J. Bouterse, A. N. Wind, A. Kooreman, S. S. Hoogterp, J. G. Thimer, J. Schol, J. I. Balkens, W. van Langevelt, W. ten Bosch, H. O. Weenink, A. Kooreman, A. Mass, L. J. Blankenbijl, J. N. O. Mink.

4e klasse, de heeren: J. Veneman, P. R. Kok, J. K. de Masier, J. C. Winterwerp Cz., H. Bokma, T. E. Artes, W. C. van der Becke, F. W. K. de Klerk, R. Dijkstra, P. Schotsel, O. Lofvers, D. Manintveld, M. H. A. Straater, D. J. de Jongh, C. E. Enthoven, H. Scholtens, J. Benkelman, M. in 't Hout, H. Wind, J. Kooreman, A. Vreugdenhil, A. A. Bonders, A. Nieuwland, M. F. Oortgijsen, C. de Kiewit.

De jaarwedden zijn bepaald: voor die van de 1e kl. op *f* 1800, voor die van de 2e kl. op *f* 1500, voor die van de 3e kl. op *f* 1200, voor die van de 4e kl. op *f* 1000.

Deze bedragen strekken als grondslagen voor de bijdragen voor pensioen.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bouwkundig teekenaar. Adres ingz. arch. J. Dony, te 's-Hertogenbosch. (*Zie advert.*)

Advertentiën.

De Ingenieur-Architect J. DONY te *'s-Bosch* vraagt een bekwaam

Bouwkundig Teekenaar

tegen **flink salaris**, om ten spoedigste in dienst te treden.

H.H. ARCHITECTEN

Betrekking gezocht door een jongmensch, gediplomeerd als **BOUWK. OPZICHTER**, geruimen tijd in de praktijk op verschillende plaatsen werkzaam geweest. Gunstige referentiën. Brieven onder lett. HV. aan het Bureau van dit blad.

Waterbouwkunde

van N. H. HENKET, SCHOLS en TELDERS **ter overname gevraagd**, geheel, of alleen Deel I. Afd. VII Bevloeiingen. Aanbiedingen met opgave van prijs en toestand van het werk onder lett. M. S. bij den boekh. ALEXANDER S. MEIJER, *Den Haag*.

BOUWTERREIN.

Aan de **Roermondsche straat** en buiten de **Geldersche Poort** te **Venlo** zijn verschillende **BOUWTERREINEN TE KOOP**. Adres bij den heer VAN GASSELT aldaar.

STOOMTIMMER-
HOUTWOL-FABRIEK.
DIJKERMAN & BOLIZERD, Breda.

SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

AANBESTEDING.

Op **Maandag 4 Juni 1894**, des middags ten **12** uur, zullen BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *DELFT*, in het openbaar, ten Raadhuize aanbesteden:

BESTEK 6.

Het vergrooten van het gebouw der Indische Instelling.

BESTEK 8.

Het verbeteren en vernieuwen van de oevervoorziening langs het Jaagpad van Delft naar Overschie.

Aanwijzing bestek 6: Vrijdag 1 Juni.
„ „ 8: Woensdag 30 Mei.

Inlichtingen zijn te bekomen alle werkdagen tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 11 uur aan het bureau Gemeente-Werken.

Bestek 6 met teekening is tegen betaling van *f* **1.50**, bestek 8 tegen betaling van *f* **0.50** ter Secretarie verkrijgbaar.

AANBESTEDING.

Het Bestuur van het waterschap *De Ruiten* en *Veenekampen* zal op **Woensdag 23 Mei a. s.**, des namiddags **3** uur, aanbesteden, ten huize van den koffiehuishouder F. HUISMAN, nabij het station *Delemsvaart*, bij inschrijving:

Het graven van een waterleiding en het daarlangs maken van een kade met het daarin brengen van 5 houten duikers, het opslooten, enz. van de Steenwetering voor zoover die grenst aan het waterschap enz., alles ter lengte van ± 3800 meter, en wel in 2 perceelen en massa.

De aanwijzing zal geschieden door den Heer W. VAN WIJNGAARDEN, opzichter te *Herzen*, op den dag van besteding, te beginnen des morgens 9 uur bij den *Hoogeweg* aan de *Lichtmis*.

Bestek en teekening liggen van af Donderdag aanstaande ter visie bij genoemden HUISMAN, alsmede te *Zwolle* in het koffiehuis van Mej. de Wed. F. VULKER, terwijl afdrukken van het bestek tegen betaling van 25 ct. tegen dien tijd bij ondergeteekende verkrijgbaar zijn.

NIEUWLEUSEN, 11 Mei 1894.
Namens het Bestuur.
J. BOSCH BRUIST.

158

GRONDBORINGEN.
ARTESISCHE en NORTONPUTTEN.
Voordeelige conditiën.
Ferd. LUIJBEN-BERGMANS.
Koperslagerij.
Anna-Paulownaastraat M 676, TILBURG.

MACHIENENBOUW.
IJzerconstructies.
KETELMAKERIJ.
Metaalgieterij.
HENRI GRASSO,
(Firma W. Grasso).
Opgericht 1838.
's HERTOGENBOSCH.
Vluggebediening.
CIVIELE PRIJZEN.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **28n Mei 1894**, des namiddags ten half twee ure **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang vestibule) worden aanbesteed:

Volgens bestek No. 595:

Het vergrooten van de Locomotievenloods en bouwen van een privaatgebouw met bijbehoorende werken op het stationsemplacement WINTERSWIJK (G.-O. L. Spwg.).

Volgens bestek No. 598:

Het maken van ophoogingen en verbreedingen, het leggen en verleggen van sporen en wissels, het wijzigen en uitbreiden van Kunst- en andere werken op het stationsemplacement TEUGE.
Begrooting *f* 7000.—

Het bestek No. 595 met teekening is tegen betaling van *f* **1.50** en het bestek No. 598 tegen betaling van *f* **1.**— verkrijgbaar aan het *Centraal Administratiegebouw* der Maatschappij aan het *Droogbak* te AMSTERDAM, bij den Portier of, op *franco* aanvraag mettoezending van het bedrag in postwissel *(postzegels worden niet in betaling aangenomen en aan aanvragen zonder postwissel wordt geen gevolg gegeven)* aan het Bureau Weg en Werken, kamer **154**.

Aanwijzing geschiedt als in de bestekken is vermeld.

De Raad van Administratie,
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op ***Dinsdag*** den **5**den **Juni 1894**, des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

BESTEK No. 657.

Het maken van bureaux enz. en eenige diverse inrichtingen met bijbehoorende werken ten behoeve van de werkplaats van Weg en Werken op het station UTRECHT.
Begrooting *f* 6700.—.

De besteding geschiedt volgens § 65 van het bestek.

Het bestek ligt van den 16den Mei 1894 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te *Utrecht* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **2.00.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 28sten Mei 1894, ten 10 uren voormiddag *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 15den Mei 1894.

Te koop AANGEBODEN:
een partij Carbolineum,
aan de strengste eischen voldoende. Adres met *franco* brieven, onder lett. H. M. aan het bureau dezer Courant.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **28n Mei 1894** des namiddags ten half twee ure **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed:

Volgens Bestek No. 600:

Het bouwen van eene wachterswoning en het maken van afsluitingen nabij het stationsemplacement ENSCHEDE.

Het bestek is tegen betaling van **f 0.75** verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te *Amsterdam*, bij den Portier of op *franco* aanvrag met *toezending van het bedrag in postwissel* (postzegels worden niet in betaling genomen en aan aanvragen zonder postwissel wordt geen gevolg gegeven) aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.

Aanwijzing geschiedt als in het Bestek is vermeld.

De Raad van Administratie,
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

Houthandel.

Door bizondere omstandigheden wordt **ter overname aangeboden** een sedert jaren bestaande soliede **HOUTHANDEL** (voornamelijk in fijne werkhouten), die een **zeer ruim bestaan** oplevert.

Brieven onder letter C. L. aan het Bureau van dit blad.

H. G. AIKEMA & Co.
Rotterdam.
ASPHALT-DAKPAPIER-DAKLAK,
Carbolineum, (1)
HOUTCEMENT, HOUTCEMENTPAPIER,
Portlandcement.
Prima Qualiteiten. **Vraagt Prijzen.**

F. DE BRUIJN & Zn. HOF-SPIEGEL- en MEUBELFABRIKANTEN.
MAGAZIJN: **KETELSTRAAT E 13**, *ARNHEM*.
FABRIEK: **WEZENSTRAAT D 7—8** en **9**, *ARNHEM*.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN
Gebeeldhouwde en Verguide Spiegels en Ameublementen van Kunst en Weelde, voor Saloons, Boudoirs, Eetzalen MEUBELSTOFFEN.
CARTON PIERRE-ORNAMENTEN tot inwendige versiering van Gebouwen, als Plafonds, Deuren, Lambriseeringen enz. Ontwerpen en Uitvoeringen van Kamerbetimmeringen en uitvoering naar gegeven ontwerpen. — **ARTISTIEKE BRONZEN.** — Teekeningen en Prijscouranten op aanvrage.

159

GEORGS- MARIËN BERGWERKS- & HÜTTENVEREIN, OSNABRÜCK.

Levert tot concurreerende prijzen in uitstekende qualiteit:
Rails uit Bessemer staal en dwarsliggers. **Wissels** compleet met toebehooren Paçonguss. Alles uit Siemens Martinstaal, op verlangen volgens de voorwaarden van Bureau Veritas of Duitsche Lloyd. (1)

SPOORWEGMATERIEEL: ren. **Assen** en **Wielen.** Staven banden en assen uit Siemens Martinstaal.

Tramwegmaterieel, Systeem Haarmann.

Beveelt zich bijzonder aan tot levering van gesmeede stukken voor SCHEEPSMACHINES en van gegoten-stalen voorwerpen, alle soorten

Vertegenwoordiger: F. W. VAN GENDT JGz., Van-Speijkstraat 117, 's-Gravenhage.

die gaarne tot het geven van nadere inlichtingen bereid is.

GEBROEDERS CANTA
Hoofdsteeg 31.
ROTTERDAM.

Voorhanden alle soorten **Teekenbehoeften,** witte en gekleurde **Teekenpapieren, Geel, Grijs, Zwart** en **Wit Papier sans fin** glad en grof geaderd, **Putjes-** en **Touwpapier, Calqueerpapier** in diverse kwaliteiten en breedten, **Calqueerlinnen** merk *„IMPERIAL"* 75 en 100 cM. breed, **Pantografen** van af *f* **1.75, Liniaalpassers** (zoogenaamde **Schoenlappers)** van af *f* **5.50, Punaises** in alle soorten, **Scheepsrijen, Straalbogen,** gewone en ovale **Mallen** enz.

India Rubber Stempels van af **50 cents,** spoedeischende stempels worden in 24 uur afgeleverd, **Plombeertangen, Woudhamers** om hout te merken, **Pagineer-, Numeroteur-** en **Perforeermachinen.**

PRIJSCOURANTEN en MONSTERBOEKEN op aanvrage **gratis** en franco.

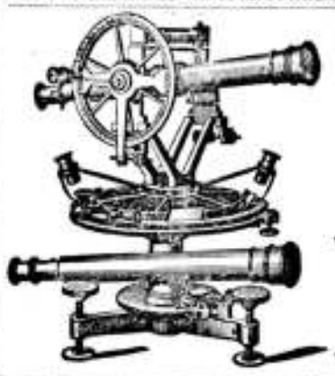

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN

E. J. BRUL, AMSTERDAM.
Singel 179, Kamer 18.
CYLINDER- en MACHINEOLIËN.
Consistent vet, Talk, Pootskatoen.

PITCHPINE.

W. & M. VAN DE WEG, Noordendijk, Dordrecht,
berichten de aankomst van de **Noorsche Bark** *„Caledonia"* van Mobile, en de **Zweedsche Bark** *„Pacific"* van Pensacola, beide met eene lading
versche bezaagde en behakte Amer. Greinen Balken,
waaronder vele **MASTEN en MOLENROEDEN.**

Elektricitäts-Gesellschaft, Hamburg.

Generaal Vertretung der Allgemeinen Elektricitäts-Gesellschaft, Berlin
Ingenieur Bureau Amsterdam
Bevelen zich aan voor het maken van **ELECTRISCHE Installatiën** in den **meest** uitgebreiden zin.
Uitwerken van projecten en begrootingen kosteloos.
Aannemers voor de Electrische verlichting in het Amstel-Hôtel en in den Stads-Schouwburg te Amsterdam.
HEERENGRACHT 447.
Telefoonnummer 1278.

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. — N°21 — ZATERDAG, 26 Mei 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nummer aanvangen.

ADVERTENTIEN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnummer
Gecurste letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plan . . . . *f* 0.15

DE INRICHTING VAN KUNSTMUSEA.

De Grieken verstonden onder een „Museion" een plaats, die aan de Muzen gewijd was. Zij dachten daarbij echter volstrekt niet aan een gebouw, bestemd om voorwerpen van kunst of wetenschap tentoon te stellen; eerst in de vijftiende eeuw, toen Cosimo en Lorenzo de Medicis in het naast San Marco te Florence gelegen paleis antieke beeldhouwwerken, cameeën enz. begonnen te verzamelen, noemde men dit gebouw een museum. Kort daarna stichtte Paus Sixtus V het kapitolijnsch museum te Rome, doch het duurde tot de 19e eeuw, eer dit voorbeeld ook in andere landen werd nagevolgd.

Het is zeker, dat een hedendaagsch museum veel overeenkomst heeft met een pakhuis, en dat b.v. kunstwerken, in zoo groote hoeveelheid bij elkander gebracht als in de musea het geval is, veel van hun werking verliezen. Deze overweging heeft velen aanleiding gegeven tegen het bouwen van musea op te komen; het is echter niet duidelijk, hoe het ooit gelukken zal, een betere wijze te vinden om kunstschatten te bewaren. Een museum behoeft evenwel niet noodzakelijkerwijze een magazijn van kunstwerken te zijn; indien slechts voor overvloedige ruimte gezorgd wordt, en men geeft niet al te zeer toe aan den wensch van diegenen, welke uit een kunsthistorisch oogpunt ook aan de werken van meesters van minderen rang een plaats willen zien ingeruimd, dan kan men zeker de zalen ook voor hem, wien het alleen om esthetisch genot te doen is, aantrekkelijk maken.

Wij meenen dan ook hier het goed recht van bestaan der hedendaagsche musea niet nader te behoeven aan te toonen. Zeker is de benaming, die zij dragen, niet gelukkig gekozen, want een muze van de schilderkunst, van de beeldhouwkunst, van de bouwkunst of van de graveerkunst was op den alouden zangberg niet bekend. Wie zich daaraan ergeren wil, moge beproeven, een beteren naam te bedenken en dien ingang te doen vinden.

Uit den aard der zaak komt het maar weinig voor, dat het van een ouder verlangd wordt, een ontwerp voor een museum te moeten leveren.

Valt het den architect slechts hoogst zelden te beurt een kunstmuseum te mogen bouwen, nog grooter zeldzaamheid is het wanneer hij, alvorens zijn werkzaamheden te beginnen, eerst omtrent de keuze van het bouwterrein geconsulteerd wordt. Het behoeft geen betoog, dat het gebouw zoo geplaatst moet kunnen worden, dat het aan alle zijden ver genoeg van de naburige huizen verwijderd is, om brandgevaar te voorkomen. Men rekent dat 30 M. hiervoor voldoende is. Het verdient aanbeveling het gebouw aan een plein te plaatsen, zooals in het buitenland met vele musea het geval is.

Het aantal en de grootte der zalen moet zich natuurlijk regelen naar den omvang en het getal der kunstwerken, waarvoor men plaatsing verlangt. Indien alleen zalen met bovenlicht gewenscht worden, zou men kunnen volstaan met het gebouw slechts één verdieping hoog te maken. En dergelijk laag gebouw maakt echter uit een esthetisch oogpunt geen gunstig effect, terwijl de kosten, die men voor de fundeering maken moet, dezelfden zijn als voor een hooger gebouw. Het is daarom, dat bij de meeste musea onder de verdieping, die de zalen met bovenlicht bevat, nog een verdieping gemaakt is, waardoor een reeks van zalen met zijlicht, die voor allerlei doeleinden bruikbaar zijn en die betrekkelijk weinig kosten, verkregen werd. Bij verschillende musea in Duitschland heeft men, deels ter wille van het esthetisch effect, deels om ruimte te winnen, de bovenlichtzalen op de verdieping door een aaneenschakeling van lokalen met zijlicht, in twee verdiepingen boven elkander, omgeven. Het kan echter niet ontkend worden, dat

deze methode ongunstig op de verlichting der bovenlichtzalen heeft gewerkt.

Er is nog een andere reden, waarom men de bovenlichtzalen van een museum op een verdieping plaatst; de monumentale hoofdtrap, die men dan noodig heeft, geeft namelijk een welkome gelegenheid, om meer of minder decoratieve weelde tentoon te spreiden, welke in de kunstzalen niet zou passen, en welke toch in het gebouw niet mag ontbreken, om zijn verheven bestemming tot uitdrukking te doen komen. De plaats van deze trap moet zoo gekozen zijn, dat zij de goede verbinding der zalen onderling niet stoort. Een overvloedige verlichting van de trapzaal is gewenscht, doch men dient te zorgen, dat de kunstzalen er niet onmiddellijk op uitkomen; het is verkieslijk den bezoeker uit te trapzaal eerst door een min of meer donkere ruimte te doen gaan, opdat het licht in de zalen hem des te helderder schijne.

Een punt van gewicht is het, dat de kunstzalen zoo gegroepeerd zijn, dat de bezoekers ze achtereenvolgens kunnen doorwandelen en niet genoodzaakt zijn een lokaal ten tweeden male te doorloopen om den uitgang te bereiken.

Een of meer vertrekken voor de directie van het museum kunnen niet gemist worden; ook een verblijf voor het dienstdoend personeel mag niet ontbreken. Hoewel in vele musea een conciergewoning is ingericht, zoa deze gevoeglijk achterwege hebben kunnen blijven. Is deze woning toch zoo gelegen, dat de concierge ten allen tijde bij de hand kan zijn, dan bestaat er veel kans, dat de bezoekers op minder aangename wijze met zijn huiselijke aangelegenheden kennis maken, hetzij dat de geuren van zijn keuken het gebouw doortrekken, of wel dat zijn spruiten wat al te levendig zijn. Ligt de woning daarentegen in een afgelegen hoek van het gebouw, dan is haar nut zeer problematisch. Men geeft dan ook tegenwoordig er de voorkeur aan, het gebouw door expresselijk daartoe aangesteld personeel zoo bij dag als bij nacht te doen bewaken; de nachtploeg wordt dan door klokken gecontroleerd, zoodat men zeker is, dat de voorgeschreven ronden gedaan zijn. Het behoeft geen betoog, dat dit veel grooter zekerheid oplevert dan een concierge die 's nachts in zijn bed ligt.

De noodige ruimte voor garderobes dient in de vestibule te worden gereserveerd. Het is niet gewenscht, meer dan één vestibule te maken, daar dit verwarring bij de garderobes geeft en ook voor de contrôle moeilijkheden kan opleveren. Ook een flinke bergruimte voor het bewaren van kisten enz. behoort aanwezig te zijn, vooral indien men het voornemen heeft, het gebouw ten deele voor tijdelijke tentoonstellingen te doen dienen. Deze ruimte moet van buitenaf toegankelijk zijn, zoodat de voorwerpen, die er in en uitgebracht worden, den bezoekers van het museum niet hinderen. Groote hijschkokers zijn noodig, om de voorwerpen gemakkelijk naar de verdieping te kunnen brengen. Goed verlichte lokalen, die gebruikt kunnen worden, indien schilderijen herstelling noodig hebben, mogen mede niet ontbreken.

Eveneens dient voor privaten ten dienste van personeel en bezoekers gezorgd te worden; deze laatste, die zeer geschikt met toiletkamers in verbinding gebracht kunnen worden, behooren op niet al te afgelegen plaats zich te bevinden, zullen zij werkelijk voor het publiek gemak opleveren.

Van bijzonder gewicht is het dat de voorwerpen, in een kunstmuseum bewaard, zooveel mogelijk tegen stof en vochtigheid of tegen plotselinge temperatuurwisselingen beveiligd blijven. Het verdient daarom aanbeveling, alle buitenmuren met een spouw te construeeren, voor goede verwarming in den winter zorg te dragen en de ventilatie in den zomer niet te veronachtzamen. Een verwarming tot 18° Celsius is voldoende; men krijgt die het beste door warm water. De verwarmingslichamen behooren zoo ver mogelijk van de wanden, waartegen zich schilderijen bevinden, te worden geplaatst. De meest geschikte wijze is, ze midden in de zalen te zetten en daaromheen divans te plaatsen, waardoor zij aan het oog onttrokken zijn. Hete luchtverwarming of stoomverwarming worden algemeen afgekeurd, daar het vele stof, hetwelk in het eerste geval onvermijdelijk is en de stoom, die bij een breuk in het tweede geval kan ontsnappen, zeer schadelijken invloed op het tentoongestelde uitoefenen. Goede ventilatie in den zomer is niet slechts voor de kunstvoorwerpen, maar ook voor de bezoekers een noodzakelijkheid. De lokalen, welke van ramen voorzien zijn, kan men natuurlijk gemakkelijk genoeg ventileeren, door deze ramen, althans ten deele, beweegbaar te maken. Meer zorg vereischen de bovenlichtzalen, vooral indien onder de ramen in de kap nog een afzonderlijk glazen plafond boven de zalen is aangebracht. De lucht toch, welke zich tusschen deze beide glazen afscheidingen bevindt, wordt op heldere zomerdagen door de zonnestralen buitengewoon sterk verhit en straalt die warmte natuurlijk in de zalen uit. Men moet daarom door de noodige ventilators aan deze warme lucht gelegenheid geven zich te kunnen verwijderen. Door de zalen in verbinding te brengen met de boven het glazen plafond aanwezige ruimte en in de plinten de noodige aanvoer van versche lucht te maken, ontstaat de gewenschte luchtcirculatie. In den winter kan men zooveel openingen als men wil door kleppen sluiten, en dus de al te groote luchtverversching voorkomen.

Van het hoogste belang is bij een kunstmuseum de goede verlichting. Hieraan behoort alles ondergeschikt te blijven, al wat aan die verlichting ook maar de minste schade zou kunnen doen, moet vermeden worden, hoe gewenscht het wellicht ook uit een esthetisch oogpunt zou kunnen zijn.

Twee wijzen van verlichting zijn voor schilderijzalen in gebruik, nl. door bovenlicht en door zijlicht. In ieder geval moet er slechts één lichtbron zijn, terwijl gezorgd moet worden dat de verdeeling van het licht op de wanden zoo gelijkmatig mogelijk plaats hebbe. Zijlicht en bovenlicht gecombineerd geven daarom een slecht resultaat.

In het bijzonder moet men crop letten dat het licht werkelijk op de muren valt en niet op den vloer, terwijl ook het zoo hinderlijke reflecteeren van de glimmende oppervlakten der schilderijen niet mag plaats vinden.

Magnus is de eerste geweest, die voor de verlichting van schilderijzalen regelen heeft vastgesteld. Deze regelen zijn door hem empirisch gevonden. Hij geeft aan de opening in het plafond, die de zaal verlichten moet, $^1/_3$ van de geheele zaalbreedte, terwijl de hoogte van de zaal $^3/_7$ van die breedte bedraagt. De lengte van het bovenlicht moet overeenkomen met de lengte der zaal; aan beide einden moet die echter telkens met $^1/_3$ van de zaalbreedte verminderd worden.

Het kwam Magnus, door zijn ervaring geleid, het meest gewenscht voor, aan de schilderijzalen een breedte van 11 M. te geven. De hoogte onder het plafond wordt dan 7.85 M., de breedte van het bovenlicht 3.67 M. Als de hoogte van de lambrizeering

wordt 1.25 M. aangenomen en als de hoogte, die daarboven met schilderijen kan behangen worden, 4.70 M.

Deze regelen van Magnus zijn in toepassing gebracht bij den bouw der bovenlichtzalen van het museum te Kassel; men heeft zich daar echter vrijheden veroorloofd, waarmede die kunstgeleerde zeker niet ingenomen zal zijn geweest. Ondat de constructie van Magnus een tamelijk lage zaal geeft, heeft men zich daaraan niet gehouden, doch de hoogte grooter genomen en de breedte wat minder om zoodoende een beter esthetisch effect te verkrijgen. Ook de breedte van het bovenlicht is grooter dan Magnus aangaf.

Bovenlicht-constructie volgens Magnus.

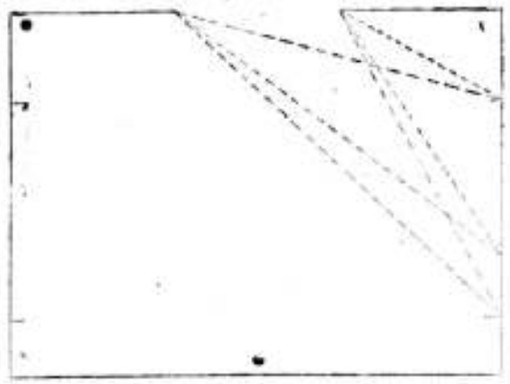

Men zal aanstonds inzien, dat deze regelen alleen waarde hebben voor langwerpige zalen, doch dat zij voor vierkante zalen niet in toepassing te brengen zijn, daar de lichtgevende opening, naar die voorschriften geconstrueerd, slechts $^1/_9$ van het zaaloppervlak zou bedragen, terwijl deze bij een zaal tweemaal zoo lang als breed, $^2/_9$ van het zaaloppervlak inneemt.

Ofschoon de hierboven beschreven regelen indertijd als onomstootelijk werd beschouwd, zag men toch weldra in dat zalen, daarnaar ingericht, niet geheel aan de verwachting voldeden. Voor een zeer groot deel moet deze teleurstelling worden toegeschreven aan het feit, dat men door de opening in het plafond niet al het licht ontvangt, hetwelk de hemel uitstraalt, daar de onvermijdelijke dubbele beglazingen met matglas, de constructiedeelen der kappen, de glasroeden enz. heel wat licht onderscheppen. Ook valt heel wat licht op den vloer, waar het voor de beschouwers der schilderijen zeer hinderlijk is. Magnus heeft wel voorgeslagen op $^2/_3$ der zaalhoogte een velum onder het bovenlicht op te hangen, en daardoor werkelijk veel verbetering verkregen, doch een dergelijk velum is voor de architectonische werking der toch reeds lage zalen vernietigend, waarom het bijna nergens toepassing vond. Voor tijdelijke tentoonstellingsgebouwen is evenwel dikwijls met veel succes van een velum van doorschijnend doek gebruik gemaakt.

(*Wordt vervolgd.*)

DE GEMEENTEGASFABRIEK TE ARNHEM.

(*Met eene plaat.*)

In het voorjaar van 1892 werd door den Raad der gemeente Arnhem besloten tot uitbreiding van de bestaande gasfabriek, waardoor het productievermogen van 20,000 M³. op 30,000 M³. per etmaal zou worden gebracht. Tengevolge van deze uitbreiding moesten de volgende werken worden uitgevoerd:

1. Een gashouder met een inhoud van 20,000 M³,

2. Een zuiverhuis met zuiverings-oppervlak van 192 M².

3. Een gebouw voor meters en regulateurs, terwijl het oude zou weggebroken worden.

4. Het aanbouwen van half generator-ovens.

5. Een condensorgebouw.

6. Een toren met reservoirs voor teer, amoniawater en water.

7. Een gebouw voor ketels, exhausters, pompen, pelousen, glockenwaschers en installatie voor electrisch licht, een en ander met stoomschoorsteen.

8. Kolenloodsen voor eene berging van ± 6 millioen K.G. kolen.

9. Inrichten van bad- en schaftkamers voor de stokers.

Van een en ander werden door mij, in overleg met den directeur van de gemeentegasfabriek, den heer J. Blom Szn., de bouwplannen gemaakt en werd mij het toezicht op de uitvoering opgedragen. Achtereenvolgens zullen, voor zooverre deze van eenig belang zijn, de verschillende plans met beschrijving in dit blad worden opgenomen.

Omtrent de ligging en gesteldheid van het terrein diene het volgende: de fabriek ligt in het „Broek" aan den Westervoortschen dijk, binnendijks. Het oorspronkelijk terrein, op ± 10.60 M. + AP. liggende, werd door ophooging gebracht op 14 M. + AP.

Bij de boringen bleek, dat de ondergrond uit de volgende lagen bestaat:

van 14 M. tot 10.65 M. + AP. ophooging (gemengde grond);
van 10.65 M. tot 9.40 M. + AP. slappe en vaste klei;
van 9.40 M. tot 8.60 M. + AP. blauw loopzand;
van 8.60 M. tot 7.90 M. + AP. klei (vast);
van 7.90 M. tot 5.90 M. + AP. bladveen;
van 5.90 M. tot 5.35 M. + AP. zand;
van af 5.35 M. + AP. grintzand.

De dikte der lagen varieerde op enkele plaatsen en ook de veenlaag was van zeer uiteenloopende hoogte.

Het was noodzakelijk eene bijzondere wijze van fundeeren te volgen en, met uitzondering van enkele nader te beschrijven werken, werd tot de toepassing eener puttenfundeering besloten

De gemiddelde waterstand van het terrein was op 10 à 11 M. + AP., terwijl de gemiddelde riverstand van den Rijn 8.20 M. + AP. bedraagt.

Bijgaande teekening geeft eene voorstelling van eene fundeering voor 10 half-generatoren, waarvoor eene fundeerings-oppervlakte van 36.10 × 3.50 meter gevorderd werd.

Met het oog op de gesteldheid van den bodem werden in dit oppervlak 4 hoekputten van 1.50 M. diameter en 18 tusschenputten van 1.20 M. diameter op de volgende wijze geplaatst.

Nadat het terrein in de stokerij was ontgraven tot ± 12 M. + AP., werden geklonken-ijzeren kuipen van iets meer middellijn dan de beschreven diameter der putten in den bodem gegraven of wel men kuipte den grond af met kuipduigen van hout ad 4 cM. dikte, met vischbekken in elkaar grijpend en met eiken banden vastgespijkerd en daarbij de eene kuip over de vorige heenschietende, of bij het gebruik van ijzeren, de eene in de andere hangende aan ijzeren haken; op deze wijze ging men te lood naar beneden tot men de verlangde diepte verkreeg. Bij sommigen kon de bepaalde diepte nagenoeg in den droge worden verkregen; bij anderen kreeg men te veel last van het water, doordat meestal de onderste steek veen het laatste beletsel voor den drang van het welwater wegnam en dit zich met geweld een uitweg baande en den put in enkele minuten tot 10 M. + AP. met water vulde.

Merkwaardig genoeg vorderde de plaatsing der kuipen voor de putten, zelfs op korten afstand van elkaar gelegen, dan eens veel en dan weder weinig inspanning; terwijl de een in den droge (met een weinig pompen) kon gemetseld worden, liep de andere geheel onder, zoodra men in de laatste veenlaag was gekomen. Waar dit laatste het geval was, werd het overtollige veen tot op het zand uitgebaggerd en de kuip daarna met beton van 3 deelen portlandsche cement, 5 deelen scherp rivierzand en 8 deelen klinkerstukken, ter hoogte van 2.00 à 2.50 meter volgestort; de put werd vervolgens tweemaal 24 uur in rust gehouden, daarna afgepompt en in den droge verder bemetseld. De onderste kuipen (meestal van hout), die het beton omsloten, waren natuurlijk verloren, terwijl de hooger gelegene, naarmate de opmetseling vorderde, werden uitgenomen en de ruimte met zand achtervuld.

De storting van het beton had plaats met geklonken-ijzeren ketels met kegelvormigen losse bodem, welke beweegbaar was door middel van een ketting, loopende over een katrol. De ketel werd neergelaten tot 0.40 à 0.50 M. van den bodem en dan opengetrokken, zoodat het beton langs den kegelvormigen bodem naar alle zijden gelijkmatig uitvloeide. Nadat zij op de verlangde hoogte waren opgetrokken, werden op elken put twee koppelbogen met rechtstandmuren en halfcirkelvormige gewelven van drie rollen met vlakke aanraseering tusschen deze muren gemetseld, waardoor het vereischte fundeeringvlak ontstond. Deze fundeering werd geheel gemetseld van miskleurige vlakke waalklinkers in eene specie van 1 deel portlandcement en 3 deelen rivierzand (maatdeelen). Een en ander werd gemaakt door den aannemer J. Kleinhout voor *f* 8500, waaronder alle grondwerken en bestratingen begrepen waren.

Ter verduidelijking van deze eigenaardige wijze van fundeering onder de later te vermelden gebouwen meende ik den lezers van dit blad geen ondienst te doen met deze mededeeling.

A. R. Freem.

VOORKOMING VAN ONGELUKKEN.

De „Nederlandsche Vereeniging tot voorkoming van ongelukken in fabrieken en werkplaatsen" heeft een circulaire gericht aan de besturen en directeuren van ambachtsscholen, industriescholen, burgerdag- en avondscholen in Nederland. Het bestuur zegt hierin o. a.:

Zal de „voorkoming" van ongelukken in onze fabrieken en werkplaatsen regel worden, zal datgene, wat er noodig is, tijdig worden toegepast, dan moet kennis betreffende de oorzaken van ongelukken ruimschoots worden verspreid, vooral ook onder de tegenwoordige en aanstaande werklieden. Ook op dit gebied dient met de jeugd te worden begonnen: de indrukken, op jeugdigen leeftijd opgedaan, zijn de sterkste.

Het bestuur doet daarvoor een beroep op de medewerking van bovengenoemde heeren. Het stelt zich voor, dat door de ambachtsscholen in ruime mate kan worden bijgedragen tot de verbreiding van het beginsel van „voorkoming van ongelukken".

Kennis van de werktuigen en hun gebruik is daarvoor een eerste vereischte. Kennis van het drijfwerk en van de wijze, waarop het gebruikt wordt, van de gevaren die het oplevert, van de middelen om die te bestrijden; kennis van steigerwerk, van de inrichting en het gebruik daarvan; kennis van de eischen aan bijhchtoestellen te verbinden; kennis van de middelen tot bescherming en van veiligheidstoestellen bij verschillende werktuigen is, meent het bestuur, een eerste vereischte, zullen de vele pogingen tot voorkoming van ongelukken in het werk gesteld, doel treffen.

Op verschillende scholen zijn bovendien werktuigen in gebruik. De vraag, of deze alle in zoodanigen toestand verkeeren, dat veroorzaken van ongelukken daardoor volkomen is uitgesloten, of de kans daarop althans tot een minimum is teruggebracht, is wellicht eene open vraag.

Het komt het bestuur voor, dat het nuttig is, de aandacht op dit punt in het bijzonder te vestigen, en het vertrouwt in dit opzicht de onmisbare belangstelling te mogen ondervinden, waardoor de voorkoming van ongelukken een blijvend onderwerp van onderricht kunne worden, en in de verschillende industrieën in ons land tot werkelijkheid moge worden.

Mocht dezerzijds door het verstrekken van inlichtingen, door het aangeven van middelen, door het mededeelen van de uitkomsten van onderzoek als anderszins aan dat doel, door de scholen te bereiken, kunnen worden medegewerkt, dan is het bestuur daartoe alleszins genegen, terwijl de technische adviseur, de heer F. W. Westerouen van Meeteren zich ook zijnerzijds bereid verklaard heeft, daarbij persoonlijk mede te werken.

DE DUINWATERQUAESTIE TE AMSTERDAM.

De jongste geschiedenis van de duinwaterquaestie te Amsterdam bevat veel leerzaams en het is te hopen, dat andere gemeentebesturen zich daaraan zullen spiegelen, zoodra er sprake is van het verleenen van concessie voor eene drinkwaterleiding. In de goede hoofdstad is de toevoer van water, vooral gedurende den zomer, zeer gebrekkig, en eerst in den zomer van 1892 werd eraan gedacht afdoende maatregelen tot verbetering toe te passen; B. en W., daarin gesteund door de adviseerende commissie voor de waterverzorging, legden op grond van art. 9 der concessie bij schrijven van 23 Juli 1892 de Duinwatermaatschappij de verplichting op verschillende werken ten uitvoer te leggen en een deel daarvan den 1ª Juli 1893 in gereedheid te hebben.

Toen het op dezen datum bleek dat met de werken nauwelijks was aangevangen, besloten B. en W. van de hun bij art. 20 der concessie gegeven bevoegdheid gebruik te maken en werd de Duinwatermaatschappij aangeschreven tot betaling eener boete van *f* 2500 per dag zoolang zij in verzuim zou zijn.

De Duinwatermaatschappij deed een beroep op den Raad en B. en W. stelden naar aanleiding daarvan den 28 Augustus 1893 voor het advies in te winnen van eene speciale raadscommissie, welk voorstel den 4den October d. a. v. werd aangenomen. Deze commissie kwam den 4 Januari jl. in het bezit van het laatste vertoog van de Duinwatermaatschappij en bracht den 7 Mei jl. haar advies uit, zoodat zij gelegenheid had de zaak kalm en zonder overijling te onderzoeken; het uitgebrachte advies steunde op overwegingen van recht en van billijkheid.

De Duinwatermaatschappij wenschte de door B. en W. opgelegde werken erkend te zien als *werken van eersten aanleg*, zoodat de kosten bij intrekking der concessie haar zouden worden vergoed, terwijl B en W. die werken beschouwden als grootendeels dienende tot herstel van waardevermindering. De gevraagde erkenning, die naar het schijnt met het sluiten eener leening in verband stond, werd niet verleend en B. en W. deden der Maatschappij het voorstel deze zaak later uit te maken, waarop de eisch volgde dat de

Gemeente-Gasfabriek Arnhem

Fundeering voor tien Vuren

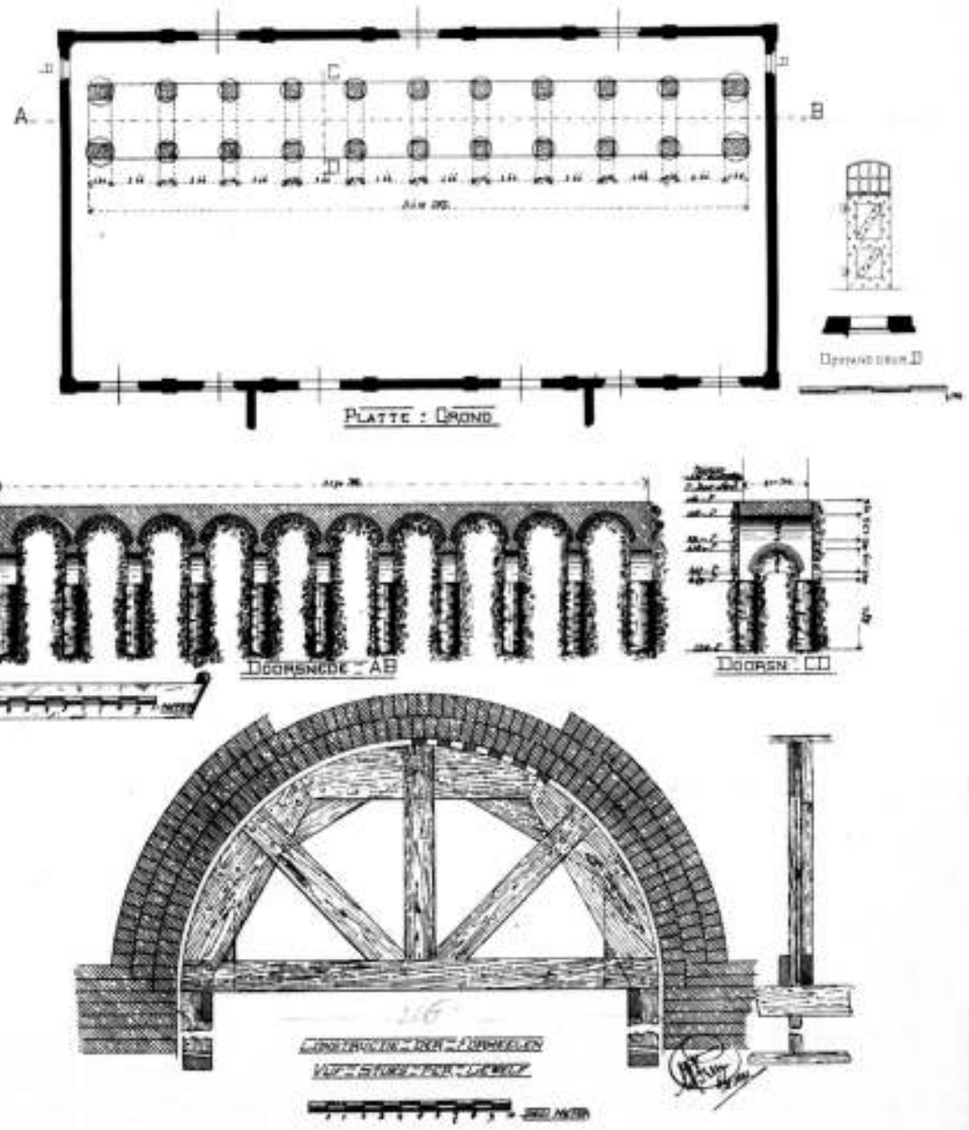

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

beslissing bij blijvend verschil van gevoelen, niet aan den Raad maar aan scheidslieden zou worden opgedragen.

In de omstandigheid dat B. en W. geen bepaald antwoord hebben gegeven op de vraag omtrent de erkenning als „werken van eersten aanleg", vonden twee leden der commissie aanleiding om niet het maximum, maar het minimum der boete toe te passen. Twee andere leden waren van meening dat van het recht tot beboeten in de gegeven omstandigheden geen gebruik moest gemaakt worden en het vijfde lid der commissie bleek voorstander te zijn van de door B. en W. opgelegde straf.

In de zitting van den Gemeenteraad, den 23sten dezer gehouden, werd het beroep van de Duinwatermaatschappij behandeld. Hare zaak stond zwak, want het was aan geen twijfel onderhevig en werd ook door de Maatschappij zelve niet ontkend, dat de aanvoer van water en de drukhoogte reeds jaren lang niet beantwoorden aan de voorwaarden der concessie; voorts dat op den fatalen termijn van 1 Juli 1893, voor de oplevering der nieuwe werken in de duinen gesteld, nauwelijks met die werken was begonnen, en dat ze op heden nog niet zijn verricht.

De voorzitter van den Gemeenteraad verklaarde dat het Dagelijksch Bestuur als zoodanig zich buiten de zaak hield, omdat de tegenpartij zich in den Raad niet kon doen hooren. Eerst werd de vraag of de boete door B. en W. terecht was opgelegd, bevestigend beantwoord; daarna besloten de boete te handhaven en eindelijk ook het daarvoor door B. en W. vastgestelde bedrag van *f* 2500 per dag; een en ander geschiedde met flinke meerderheden.

Deze beslissing is van groot gewicht; de aan boete verbeurde som bedraagt *f* 820,000 en moet binnen acht dagen ten kantore van den gemeente-ontvanger worden gestort. In het belang van de hoofdstad is het te hopen dat B. en W. er in slagen mogen de duinwaterleiding in den bestaanden toestand op billijke voorwaarden over te nemen; dan is het oogenblik aangebroken om met bekwamen spoed het daaraan ontbrekende in orde te brengen, waardoor den inwoners een geregelden toevoer van drinkwater verzekerd wordt.

Met de Duinwatermaatschappij behoeft men geen medelijden te hebben; zij is in gebreke gebleven water in voldoende hoeveelheid te leveren en heeft de gemeente gedurende negen jaren op het sleeptouw gehouden.

Het bovenstaande leert dat een gemeente niet immer genoegen beleeft van door haar verleende concessies; zoowel het gas als het drinkwater geven het gemeentebestuur van Amsterdam veel werk en beslommering

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. In zake de prijskamp in de schoone bouwkunst aan de Rijks-academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, deelt de *Staatscourant* van heden mede, dat door de commissie van toezicht op de Rijks-academie van Beeldende Kunsten als leden van de jury, in artikel XII van het programma vermeld, zijn benoemd:

voor het theoretisch examen in den prijskamp de heeren Dr. P. J. H. Cuypers, voorzitter, H. P. Berlage Nzn., secretaris, Prof. Aug. Allebé, L. Beirer, I. Gosschalk, Th. G. Schill en J. Versluys;

en voor het practisch examen in den prijskamp, tevens jury voor den eindkamp, de heeren Dr. P. J. H. Cuypers, voorzitter, H. P. Berlage Nzn., secretaris, Prof. Aug. Allebé, L. Beirer, I. Gosschalk, A. Salm G.-Bzn. en Th. G. Schill.

— Het bestuur der vereeniging van burgerlijke ingenieurs heeft aan de leden bekendgemaakt, dat 118 leden hebben deelgenomen aan de gehouden stemming over de al of niet wenschelijkheid van invoering eener octrooiwet in Nederland. Van dezen verklaarden 92 dat zij die invoering als gewenscht beschouwen, 24 leden achtten haar daarentegen ongewenscht en 2 onthielden zich van een oordeel.

Rotterdam. Vrijdag 1 Juni is bij de plaatselijke werken weder een gouden jubile, daar alsdan de gemeente-opzichter, de heer P. Oskamp, vijftig jaar lang in dienst der gemeente is.

— Voor de benoeming van directeur van de Academie van beeldende kunsten en technische wetenschappen alhier komt als nº. 1 op de voordracht van het bestuur aan B. en W. voor de heer A. Soden, gemeente-architect te Schiedam, sedaags benoemd tot fabriek-landmeter van Schieland.

Utrecht. Op uitnoodiging van eenige ambtgenooten uit het noorden des lands vereenigden zich Zondag 20 dezer een aantal opzichters van den rijkswaterstaat in het hotel „La Station" alhier. Zij werden vervolkomd door hun ambtsbroeder, den heer A. N. Wind, die zich tevens belastte met de taak om het doel der vereeniging: het oprichten eener vereeniging van opzichters van den rijkswaterstaat, nader uiteen te zetten. De ontwerpstatuten, in de bijeenkomsten van eenige collega's in de maand Maart jl. te Meppel en te Tilburg voorloopig vastgesteld, werden besproken en met algemeene stemmen goedgekeurd. De statuten luiden:

Art. 1. Het doel der vereeniging is: 1°. Verbroedering onder de leden van het ruste korps opzichters van den rijkswaterstaat; 2°. behartiging van de algemeene belangen van het korps; 3°. behandeling van technische onderwerpen.

Art. 2. De vereeniging tracht dit doel te bereiken door het houden van vergaderingen, het rondzenden van geschriften en hetgeen verder daartoe noodig blijkt te zijn.

Vervolgens werd een ontwerp-reglement ter tafel gebracht en artikelsgewijze in behandeling genomen; met enkele wijzigingen en aanvullingen werd ook dit met algemeene stemmen goedgekeurd.

Daar het in dit reglement bepaalde aantal leden (55) tegenwoordig was, werd de vereeniging geconstitueerd en het hoofdbestuur gekozen, bestaande uit de heeren: A. N. Wind, H. Portheine Jz., J. E. Dieden, C. J. van Sluijs en G. H. Vrugt.

De Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen heeft den hoofdopzichter bij den dienst van weg en werken P. Leith en den opzichter W. Ellens, eene bijzondere gratificatie toegekend wegens het zich verdienstelijk maken bij het opruimen der wagens en het spoedig herstellen in orde brengen der sporen te Harendrecht, bij het jongste ongeval aldaar.

Haarlem. De Raad verleende in zijne zitting van 21 dezer, zoowel aan den gemeente-architect als den opzichter over de werken en gebouwen, eene gratificatie van *f* 500, voor hun hulp bij het maken van een avant-project voor de duinwaterleiding.

Zwolle. Den 22sten dezer maand overleed de heer H. J. Herbig, werktuigkundig ingenieur, adjunct-ingenieur 1ste klasse in de Centrale Werkplaats der Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen alhier. Hij bereikte den ouderdom van slechts 33 jaar.

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië zijn *benoemd*: tot opz. 1e kl. de waarn. opz. 2e kl. P. J. van der Ham en E. F. Godin; tot opz. 2e kl., de opz. de kl. L. P. A. Bernud en de zaakwaarnemend opzichter H. J. E. G. F. Hofmeijr. *Toegevoegd*: aan den chef der 3e waterstaats-afd. in het belang der verbetering van de bevloeiing en den waterafvoer in Oost-Semarang, de adspirant-ingenieur Jhr. H. G. Six. *Overgeplaatst*: van de res. Amboina naar de res. Besoeki, de opz. 2e kl. W. A. P. F. L. van Rijn; van de res. Tegal naar de res. Cheribon, de opz. 2e kl. W. M. Jordaan; van de res. Besoeki naar de res. Timor, de opz. 2e kl. H. Klaseing; van de res. Probolinggo naar de res. Madoera, de opz. 1e kl. C. J. Cohen; van de res. Batavia naar de res. Probolinggo, de opz. 2e kl. J. A. Lapré. *Geplaatst*: in de res. Preanger-regentschappen, de opz. 2e kl. J. H. Knoop, thans gedetacheerd bij den aanleg der lijn Preanger-Tjilatjap; in de res. Batavia, de opz. 2e kl. H. J. E. G. F. Hofmeijr. *Verlof*: een tweej. verlof, wegens ziekte, naar Europa, aan den ing. 2e kl. W. Elenbaas; een jaar verlof naar Europa, wegens langdurigen dienst, aan den opz. 1e kl. L. Spruijt.

Tijdelijk gesteld ter beschikking van den directeur der B. O. W., ten einde te worden belast met de waarneming der functie van adjunct-chef der 2e afd. bij de exploitatie der Staatsspoorwegen op Java, de opzichter 1e kl. bij dien dienst H. E. B. Willemsen. Voorts is bij den aanleg der Staatsspoorw. op Java eervol ontslagen de adjunct-opz. E. van Pastau en een jaar verlof naar Europa, wegens langdurigen dienst, verleend aan den opz. 1e kl. E. G. Wijers.

Tot opzichter 3e kl. van den prov. waterstaat in Noordbrabant is door Gedep. Staten benoemd de heer C. E. van der Beth, buitengewoon opzichter van 's Rijks waterstaat te Maassluis.

— De heer R. van den Wal Hz. te Sneek is benoemd tot buitengewoon opzichter bij de herstelling van de zeedijk te Molkwerumerzijl.

— De heer W. P. H. Lommertzen is benoemd tot buitengewoon opzichter bij de schutsluis te IJmuiden.

— Bij Kon. besluit is aan den hoofdingenieur van den Rijkswaterstaat der 2e kl. Ph. W. van der Sleyden, op zijn verzoek, eervol ontslag uit zijn betrekking als zoodanig verleend.

Vervolg der Uitslagen van Aanbestedingen.

Winterswijk, 23 Mei: het verbouwen en vergrooten van de scholen in de buurtschappen Woold en Huppel met de levering van daarbij behoorende meubelen, in vier perceelen; perc. 1. verbouw school Woold; hoogste inschr. B. W. Konings, Winterswijk, f 3498; laagste inschr. D. Jansen, Aalten, f 2219; perc. 2. verbouw school Huppel, hoogste inschr. J. B. Reuskers, Winterswijk, f 1500; laagste inschr. J. A. Kouwers, idem, f 894; perc. 3. meubelen voor school Woold, hoogste inschr. B. W. Konings, Winterswijk, f 398; laagste inschr. B. Houwers, Aalten, f 268; perc. 4. meubelen voor school Huppel; hoogste inschr. C. ter Haar, Winterswijk, f 239; laagste inschr. G. W. ter Haar, f 129.

Assen, 23 Mei: het uitvoeren van buitengewone bestratingen op de 1e afdeeling van de rijkswegen in de prov. Drente. Laagste inschr. Jan Otten te Meppel, voor f 1016. Hoogste inschr. Jan Smallenbroek te Assen, voor f 1180. Ram. f 1200.

Gennep, 23 Mei: de levering van 300,000 stuks metselsteenen, 300,000 boerengrauw en 100 000 mitsl. hardgrauw, voor de Noord-Brabantsch-Duitsche spoorwegmaatschappij; ingek. 16 biljetten, als:

	Per 1000. Hardgrauw.	Per 1000. Boerengrauw.	Plaats van levering.
Carel Peters, Lobit	f 9.90	f 8.90	Franco haven Veghel.
Sleijster en Woltersom, Malburg	„ 10.75	„ 9.75	
J. C. van den Heuvel, Tilburg	„ 10.25	„ 9.50	Franco station Schijndel.
Nic. van Henkelom, Nijmegen	„ 10.00	„ 9.10	„ haven Veghel.
J. H. van der Pant, Well bij Hedel	„ 10.25	„ 10.00	„ scheepsboord.
Jac. Wijnbek, Uden	„ 10.00	„ 9.00	
Idem, Id.	„ 9.65	„ 9.20	Franco haven Veghel
Terwindt en Verkamp, Heukelum	„ 9.86	„ 8.76	
Gebr. Landuijdt, 's-Gravenhage	„ 9.25	„ 8.40	
Wed. W. S. Bloem en Co., Weert	„ 9.25	„ 8.00	
J. H. Groenendaal Az., Heeswaarden	„ 9.75	„ 9.25	
Van Wijck, Renkum	„ 9.80	„ 9.60	Franco wagen Sterg.
F. A. Nelissen, Kerkdriel	„ 10.65	„ 10.15	
		„ 9.65	
Gebr. van der Loo, Lobit	„ 9.73	„ 8.25	Franco haven Veghel.
Wed. van Lange, Rotterdam	„ 9.65	„ 8.65	
Terwindt en Arnts, Nijmegen	„ 10.00	„ 9.00	

Gegund aan Wed. W. S. Bloem en Co. te Weert.

Amsterdam, 24 Mei: het wijzigen en maken van aardwerken voor het fort benoorden Uithoorn; ingek. 12 bilj., als: F. Klein, Dordrecht, f 38,400; C. J. Hofman, Amsterdam, f 37,800; P. Kriekaart, idem, f 37,700; H. Wijker, Helder, f 34,434; P. Zaaen Hz., Assendelft, f 34,372; J. Volker Jzn., Sliedrecht, f 34,300; J. v. Noordenne, Utrecht, f 33,985; J. Stuit Wz., Haarlemmermeer, f 33,947; C. Bos, idem, f 33,880; P. H. de Bekker, Empel, f 33,490; C. Bastiaanse, Uithoorn, f 33,183; G. H. Oosterholt, Lanenscloot, f 30,800. Ram. f 36 000.

Haarlem, 24 Mei: het maken van rioleering, bestrating enz. langs de Leidschestraat en in de nieuwe straten bij de huizen der coöperatieve bouwvereeniging „Ons Belang" ten zuiden van de Leidschestraat; ingek. 8 bilj., als: P. van der Weegh, f 5348; J. C. Kluit, f 5073; G. P. J. Berrari, f 5000; J. A. Jonker, f 4990; A. J. Gebbenaad, f 4904; H. London, f 4854; C. van Leuven, f 4848; B. Zuithof en Zn., f 4674. Allen te Haarlem. Ram. f 4575. Gegund aan den laagsten inschr.

Haarlem, 24 Mei: het leveren van krik en steen en het bestorten der Helderschen zeewering, in twee perceelen, bestek no. 103, dienst 1894;

Perceel 1, ingek. 4 bilj., als: Gebr. Jansen, Nieuwediep, f 2779; D. de Vries, Helder, f 2640; G. D. v. Doorn, Amsterdam, f 2400; D. van Haaren, idem, f 2219. Ram. f 2500.

Perceel 2, ingek. 3 bilj., als: G. D. v. Doorn, Amsterdam, f 15,984; Gebr. Jansen, Nieuwediep, f 15,170; Baalbaatmaatschappij, Rotterdam, f 14,498. Raming f 15,450.

Arnhem, 25 Mei: het beplanten van den weg van Arnhem naar Elden, behoorende tot den rijksgrooten weg der 1e kl. no. 12, van Arnhem naar Nijmegen; ingek. 3 bilj., als: J. H. Hojinck, Pannerden, f 3190; J. van Hasselt, Nijmegen, f 3115; A. van Eldik, Ophemelen, f 2580. Ram. f 2475.

's-Gravenhage, 25 Mei, onder beheer van het Depart. van waterst. enz.:

1o. het herstellen en verbeteren van de rijkstelegraaflijnen tusschen Arnhem en Zutfen; ingek. 8 bilj., als: H. A. Eerman, Zutfen, f 1795; G. J. Heuvman, Deventer, f 1777; A. W. Wildbergh, Bunnik, f 1544; C. J. Tieroff, Roosendaal, f 1534; L. Troost, Arem, f 1487; W. van Dijk, Utrecht, f 1480; J. Achten, Arem, f 1375; H. Rouwin, Schiedam, f 1349. Ram. f 2020.

2o. het herstellen en verbeteren van rijkstelegraaflijnen in de provinciën Zuidholland, Noordholland en Utrecht, alsmede van het bijspannen van een draad aan de bestaande palen van Amsterdam over Utrecht tot Gorinchem, in 2 perc.

Perceel 1; ingek. 4 bilj., als: C. J. Tieroff, Roosendaal, f 1900; A. W. Wildbergh, Bunnik, f 1670; H. Rouwin, Schiedam, f 1562; W. van Dijk, Utrecht, f 1500. Ram. f 2170.

Perceel 2, ingek. 5 bilj., als: H. Rouwin, Schiedam, f 1120; W. van Dijk, Utrecht, f 1000; P. van Eeren, Halfweg, f 992; Th. W. Wapperom, Gorinchem, f 989; A. W. Wildbergh, Bunnik, f 789. Raming f 1150.

Zutfen, 25 Mei: het veranderen en vergrooten van het schoolgebouw op den hoek van de Molenbeekstraat en Gasthuisstraat; ingek. 10 bilj., als: A. Langenberg f 22,000; H. J. Roed f 19,902; H. C. Cornilgeli f 19,209; W. Kerkmeijer f 18,794; J. B. Buijsink f 18,666; H. Bessem f 18,522; H. v. d. Kilp f 18,299; A. J. Uiterwijk f 17,900; G. J. Koerdeman f 17,838; A. J. Pasman f 17,286. Raming f 17,930. Gegund aan A. J. Pasman. Allen te Zutfen.

Middelburg, 25 Mei: het verdiepen van de Wester- of Koopmanshaven te Vlissingen, behoorende tot de zeewerken in de provincie Zeeland; ingek. 3 bilj., als: A. F. Volker f 3973, C. Bos Az. Dordrecht, f 3125; M. C. de Jong P.Mz f 2580. Ram. f 3500. De overigen te Sliedrecht.

's-Gravenhage, 25 Mei, door den aannemer F. W. Geurden:

1o. het lood- en zinkwerk en het aanleggen van gas- en waterleiding van 7 in aanbouw zijnde huizen aan de Koningin-Emmakade; ingek. 4 bilj., als: Bouwius, Haarlem, f 2399; N. Boezlaader, 's-Gravenhage, f 2250; W. Vrijenhoek, Rotterdam, f 1946; G. J. de Vries, idem, f 1643.

2o. a het glas- en schilderwerk; b het behangwerk aan genoemde huizen; ingek. 13 bilj., als:

	a.	b.	massa.
F. van Schagen	—	—	f 3610
J. Beijers, Meppel,	f 3434	—	—
Goldstein, Haarlem,	„ 3089	f 750.—	—
J. de Man	—	—	„ 3073
F. N. A. Geerling	„ 2750	—	—
Zwaag, Apeldoorn	„ 3350	„ 840.—	—
D. H. van Geer	—	„ 850.—	—
J. Eelis, Groenmiden	„ 2849	—	—
J. P. J. de Heer	—	„ 1031.20	—
J. C. Kapel	„ 2800	—	—
P. v. d. Kooij	„ 3150	—	—
Stolt en Tieleman	—	„ 675.20	—
Nagel en Geerts	„ 2610	„ 487.—	—

De overigen te 's-Gravenhage.

Kortgene, 25 Mei: de gewone onderhoudswerken aan de waterkeering van den calamiteuzen Annapolder, dienst 1894/5; ingek. 9 bilj., als: G. Bolier, Scherpenisse, f 3565; S. Blok, Kortgene, f 3177; A. van Popering, Bruinisse, f 3145; J. C. Bolier, idem, f 3097; A. Schrier, Kolijnsplaat, f 3092; C. de Wilde, Kattendijke, f 3028; J. F. A. Polfliet, Waarde, f 3023; J. de Bree, Neuzen f 3012; P. J. Visser, Hansweert, f 3000.

NAGEKOMEN AANKONDIGINGEN.

WOENSDAG, 30 Mei.

Haarlem, door den arch. J. H. Welsenaar: het bouwen van een winkelhuis met bovenwoning aan de Pieter-Kiesstraat.

Hindeloopen, te 10½ uren, door burg. en weth.: het vernieuwen, herstellen enz. van een-sluis-, haven- en zeeweringswerken. Aanw. 28 Mei, te 11 uren. Bilj. inz. uiterl. 29 Mei.

VRIJDAG, 1 Juni.

Zutfen, te 2 uren, door burg. en weth.: a. het maken van een politiepost op den hoek van den Coehoornsingel en Deventerweg, bij de brug over de Buitengracht, b. het witten der verschillende gemeentegebouwen en lokalen, c. het verrichten van eenig verfwerk in school F in de Hoven. Inl. bij den gemeentearch. F. H. v. Etteger. Aanw. 30 Mei, te 1½ uren, te beginnen aan het gemeentehuis.

WOENSDAG, 6 Juni.

Deventer, te 11 uren, door den kapt. eerstaanw. ing. te Zutfen, in het hotel „de Keizer": het doen van herstellingen en voorzieningen aan militaire gebouwen te Deventer. Bilj. inz. uiterl. 5 Juni, vóór 3 uren, op het bureel van den hoofdopz. van fort. Bergpoortstraat 5, te Deventer. Ram. f 3700.

DONDERDAG, 7 Juni.

's-Gravenhage, te 2 uren, door burg. en weth.: 1o. het afbreken van 10 woningen met een overbouwden toegang en het verbouwen van de perceelen 131 en 131a aan de Lange Beestenmarkt, en het bouwen van een machine- en ketelhuis voor de uitbreiding van het gemeenteziekenhuis. Aanw. 5 Juni, te 11 uren.

2o. het rioleeren van de Stockade en aangrenzende straten. Aanw. 4 Juni, te 11 uren.

VRIJDAG, 8 Juni.

's-Gravenhage, te 1 uur, door het min. van waterst. enz.: het onderhoud van het post- en telegraafgebouw te Katwijk-aan-Zee, tot 31 Dec. 1896. Inl. bij den rijksbouwm. in het 2e district en den hoofdopz. J. A. Weinberg, beiden te 's-Gravenhage. Aanw. 1 Juni, te 10½ uren. Ram. f 600.

's-Gravenhage, te 1 uur, door het min. van waterst. enz.: het inrichten van het postgebouw te Gorinchem, voor den vereenigden post- en telegraafdienst. Inl. bij den rijksbouwm. in het 2e district te 's-Gravenhage, en den opz. J. Bartels, te Rotterdam. Aanw. 1 Juni, te 10½ uren. Ram. f 2170.

DONDERDAG, 14 Juni.

Delft, te 10½ uren, door dijkgraaf en hoogheemraden van Delfland, in het gemeenlandshuis: 1o. bestek no. 49, het verruimen en verdiepen van het Oranjekanaal in de gemeenten Naaldwijk en 's Gravenzande.

2o. bestek no. 50, het graven van een nieuw Boezemkanaal van af de Kromme Zweth naar de Oranjesluis ter lengte van ± 3840 M. met daartoe behoorende kunstwerken, gelegen in de gemeenten De Lier, Naaldwijk en 's-Gravenzande. Inl. bij den ing. van Delfland J. Groenendaal Jr., te Delft, den opz. H. van Manen, te Naaldwijk, en den opz. Th. van der Pol, te Maassluis. Aanw. 8 Juni, te 11 uren, aan de Oranjesluis.

Deventer, te 10 uren, door den aannemer Gerrit Wegerif Hz., te Apeldoorn, in de keet op het werk: a. het stukadoorwerk, b. het schilder- en glaswerk van de 4 in aanbouw zijnde paviljoens op de Brinkgreve bij Deventer. Inl. op het werk.

VRIJDAG, 15 Juni.

Cats (Zeel.), te 10 uren, door het bestuur der waterkeering van den cal. Leendert Abrahampolder, ten gemeentehuize: het herstel, de vernieuwing en het onderhoud tot 30 April 1895 van de aarde-, kram-, steenglooiing- en andere werken aan den polder. Aanw. 8 en 11 Juni, van 10—12 uren. Ram. f 2153.06.

VRIJDAG, 22 Juni.

Zwolle, te 12 uren, door het min. van waterst. enz., aan het gebouw van het prov. best.: het onderhoud van de rijks-rivierwerken en hun toebehooren op het Zwolsche Diep, met de daartoe noodige leveringen, herstellingen en vernieuwingen en de afbakening van het vaarwater, van 1 Juli 1894 tot en met 31 December 1895. Raming f 14750.

MEDEDEELINGEN.

Helmond. Onlangs werd hier onderhandsch aanbesteed het leveren van een telescoop-gashouder. Minste inschr. was A. Klönne, te Dortmund, voor f 13,100. Het werk is echter gegund aan de firma Rogier Nerinx Richter en Co., te Bergen-op-Zoom, voor f 13,500.

Advertentiën.

De Ingenieur-Architect J. DONY te *'s-Bosch* vraagt een bekwaam

Bouwkundig Teekenaar

tegen **flink salaris**, om ten spoedigste in dienst te treden.

STOOMTIMMER-
HOUTWOL-FABRIEK.
DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.

SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen. Directiekeeten. Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

KÖLNER Motorenfabriek bouwen de meest gevraagde **Olie- en Gas-motor** in **NEDERLAND.** Vertag. Techn. Bureau **Van Minden. HAARLEM.**

KUNSTSMEDERIJ.

SPECIALITEIT in **Kunstsmeedwerk.** Reclameborden en Schilden, Figuur-hekwerk, Toonschilfbare hekken, Fabrikant van Brusselsche **Zonneschermen** voor Winkelpuien, Veranda's enz.

SIMONS, *Arnhem.*

BOUWTERREIN.

Aan de **Roermondsche straat** en buiten de **Geldersche Poort** te ***Venloo*** zijn verschillende ***BOUWTERREINEN* TE KOOP**. Adres bij den heer VAN GASSELT aldaar

---

De Haarlemsche IJzergieterij

beveelt zich aan voor de levering van: **SPOORWIELEN** met glasharde velling onder garantie. **Machinedeelen** van *bizonder* zacht en taai ijzer, **Gietwerken** in **Stahlguss Hartguss, Geelkoper, Bronskoper, Phosforbrons** enz.

C. & JAN C. DE BREY, Rotterdam.

KANTOOR: **STATIONSPLEIN 8.**

HOUTHANDEL.

BOVENLANDSCH DENNEN PALEN, in lengten van 10-25 Meter.

D. J. BREEDVELD, vroeger Gebr. BREEDVELD,

STEENHOUWERS. **DORDRECHT.**

Hardsteen-, Marmer- en Zandsteenwerken.

SCHOORSTEENMANTELS.

Draaierij van **Morley, Savonière** en **St. Joire.**

HERMANN KNAPMANN.
ANNEN (Westfalen).

GIETERIJ VAN SMEEDBAAR GIETIJZER EN STAAL.

Voorwerpen van **SMEEDBAAR GIETIJZER** en **STAAL**, worden **spoedig** in onberispelijke uitvoering, tegen **billijke prijzen** geleverd. — Prijsaanvragen en toezending van modellen of teekeningen gelieve men te richten aan:

JOHN SLOT. — INDUSTRIEEL AGENT.

te HELMERSSTRAAT 86. — AMSTERDAM.

H. HUTJENS, Steenhouwer.

ARNHEM, Weerdjesstraat A. 135. **DOESBURG**, Paardenmarkt A. 135.

SPECIALITEIT in Wit Marmer, Schoorsteenmantels, Grafmonumenten, Kruizen.

Levert **alle soorten BEELDHOUWWERK,** in MARMER, HARDSTEEN, ZANDSTEEN enz. enz., *met of zonder model.*

Bekroond op verschillende Tentoonstellingen.

Noordbrabantsch-Duitsche
Spoorweg-Maatschappij.

Prijsaanbiedingen voor de **AFNEMING** van de volgende buiten gebruik gestelde materialen worden ingewacht aan het Bureau van Weg en Werken te GENNEP tot den **1 JUNI 1894.**

1e. IJzeren Spoorstaven in verschillende lengten hoog 125 Mm.:

16,000	**KG. op**	**Station**		**Schijndel.**
55,000	„	„	„	**Veghel**
43,000	„	„	„	**Uden.**
18,000	„	„	„	**Mill.**
134,000	„	„	„	**Gennep**

2e. Ongeveer:

16,000 K.G. Bandages op station Gennep.
2,000 KG. Veerstaal op station Gennep.
14,000 KG. Gegoten ijzer op station Gennep.
20,000 KG. geslagen ijzer op station Gennep.
4,000 KG. Vlampijpen op station Gennep.
20,000 KG. IJzerdraaisel op station Gennep.
3,000 KG. Afval van bouten op station Gennep.

Nadere inlichtingen zijn aan voornoemd Bureau op franco aanvraag verkrijgbaar.

AANBESTEDING.

HET BESTUUR der Waterkeering van het Calamiteuse Waterschap *ELLEWOUTSDIJK* en den Calamiteusen Polder *BORSSELE* zal op **Zaterdag den 16 Juni 1894**, des namiddags te **2 uren**, in de Directiekamer te **BORSSELE**, volgens § 1 der A. B.

aanbesteden:

het **HERSTEL, de VERNIEUWING en het ONDERHOUD der Aarde-, Kram-, Rijs- en Steenglooiingwerken, benevens van Steenbestorting.**

Het bestek zal van 30 Mei ter lezing liggen in voormelde Directiekamer en ten kantore van den Secretaris-Ontvanger, bij wien het het dan tevens verkrijgbaar zal zijn voor **35 cent.**

Aanwijzing door het Bestuur op 7 en 11 Juni 1894, telkens des namiddags van 2 tot 4 uren. Samenkomst bij de Directiekeet te Borssele.

Buitendien geschiedt geene aanwijzing.

BORSSELE, den 21 Mei 1894.

Het Bestuur voornoemd:
AD. POLDERDIJK, *Voorz.*
J. BEENHAKKER, *Secret.-Ontv.*

GEORGS-MARIËN BERGWERKS- & HÜTTENVEREIN, OSNABRÜCK.

Levert tot concurreerende prijzen in uitstekende qualiteit:
SPOORWEGMATERIEEL: Rails uit Bessemer staal en dwarsliggers. Wissels compleet met hefboomen Façonguss. Alles uit Siemens Martinstaal. Assen en Wielen. Staven, handen en assen uit Siemens Martinstaal.
Tramwegmaterieel, Systeem Haarmann.
Beveelt zich bijzonder aan tot levering van gesmeede stukken voor SCHEEPSMACHINES en van gegoten-staven voorwerpen, alle soorten de vorenvermelden van Bureau Veritas of Duitsche Lloyd. (1)
Vertegenwoordiger: F. W. VAN GENDT JGz., Van-Speijkstraat 117, 's-Gravenhage.
die gaarne tot het geven van nadere inlichtingen bereid is.

Groote voorraad van
STALEN BALKEN,
in alle courante profielen.
H. E. OVING Jr., Rotterdam.
Kantoor: HARINGVLIET 74.
Stapelplaatsen: FEIJENOORD, Binnenhaven O.-Z.

MOZAIEKTEGELS.
Engelsche en Fransche VLOER- en WANDTEGELS. TERRAZZOVLOEREN. HOUTEN PARKETVLOEREN.
ZEER GROOTE VOORRAAD. *Dessinboeken* en *Prijs-couranten* bij
J. J. SAND, *Amsterdam, Spuistraat 226. Den Haag, Wagenstraat 114.*

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN
WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN

GEBROEDERS CANTA
Hoofdsteeg 31.
ROTTERDAM.
Voorhanden alle soorten **Teekenbehoeften,** witte en gekleurde **Teekenpapieren, Geel, Grijs, Zwart** en **Wit Papier sans fin** glad en grof geneefd, **Putjes-** en **Touwpapier, Calqueerpapier** in diverse kwaliteiten en breedten, **Calqueerlinnen** merk „*IMPERIAL*" 75 en 100 M. breed, **Pantografen** van af *f* **1.75. Liniaalpassers** (zoogenaamde **Schoenlappers)** van af *f* **5.50. Punaises** in alle soorten, **Scheepsrijen, Straalbogen,** gewone en ovale **Mallen** enz.
India Rubber Stempels van af **50 cents,** spoedeischende stempels worden in 24 uur afgeleverd. **Plombeertangen, Woudhamers** om hout te merken, **Pagineer-, Numeroteur-** en **Perforeermachinen.**
PRIJSCOURANTEN en MONSTERBOEKEN op aanvrage **gratis** en franco.

F. DE BRUIJN & Zn. HOF-SPIEGEL- en MEUBELFABRIKANTEN.
MAGAZIJN: **KETELSTRAAT E 13.** *ARNHEM.*
FABRIEK: **WEZENSTRAAT D 7—8** en **9,** *ARNHEM.*
KONINKLIJKE FABRIEK VAN
Gebeeldhouwde en Vergulde Spiegels en Ameublementen van Kunst en Weelde, voor Salons, Boudoirs, Eetzalen MEUBELSTOFFEN.
CARTON PIERRE-ORNAMENTEN ter inwendige versiering van Gebouwen, als Plafonds, Deuren, Lambriseeringen enz. Ontwerpen en Uitvoeringen van Kamerbetimmeringen en uitvoering naar gegeven ontwerpen. — **ARTISTIEKE BRONZEN.** — Teekeningen en Prijscouranten op aanvrage.

KON. NED. GROFSMEDERIJ,
LEIDEN.
Machine-, Stoomketel- en Constructiefabriek. Scheepsbouwwerf met Dwarshelling, lang 50 M. Stoombooten-, Bagger- en Spoorwegmateriaal. IJzer- en Kopergieterij. Zware en Lichte Smeedwerken. Ankers, IJzeren en Stalen Kettingen met certificaat van Lloyd's en Bureau Veritas.

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. N°22 ZATERDAG, 2 Juni 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnummer. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . *f* 0.15

DE INRICHTING VAN KUNSTMUSEA.

(*Vervolg van pag.* 163.)

Een andere constructie voor bovenlichtzalen is door Tiede bedacht.

BOVENLICHT-CONSTRUCTIE VOLGENS TIEDE.

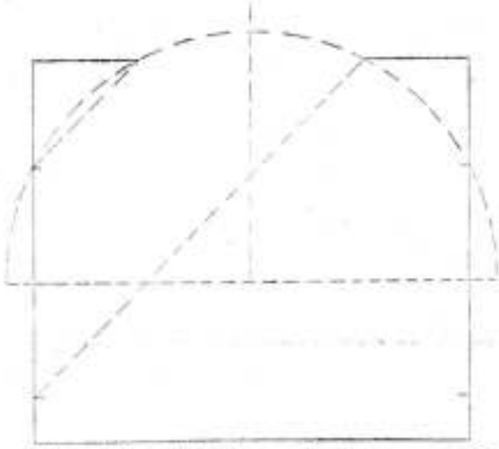

Hij geeft de zaal slechts een breedte van 9.10 M., maakt de borstwering 0.95 M. hoog en rekent dat men een hoogte van 4.70 M. daarboven met schilderijen behangen kan. Deze laatste hoogte deelt hij middendoor, trekt door het zoo gevonden punt een waterpaslijn, die dus 3.30 M. van den vloer verwijderd is, en deelt ook deze lijn middendoor. Het zoo gevonden punt vormt het middenpunt van een cirkel, welke door de uiterste punten van de te behangen hoogte getrokken wordt. Door nu, loodrecht op de aslijn der zaal, een koorde van 4.70 M. te trekken, wordt de hoogte van het plafond bepaald, terwijl de lengte der koorde de breedte van het bovenlicht aangeeft. Het is gemakkelijk te bewijzen dat uit deze constructie volgt dat de lijnen, welke de uiteinden van de te behangen hoogte met de uiteinden van de koorde, welke de breedte van het bovenlicht aangeeft, verbinden, een hoek van 45° met den horizon vormen.

De constructie van Tiede berust zoogoed als die van Magnus op empirie. Zij heeft te Berlijn, waar zij bij de verbouwing van het Alte Museum toegepast is, zeer gunstige resultaten gegeven, wat zeker in de eerste plaats daaraan toegeschreven moet worden, dat de breedte van het bovenlicht in verhouding tot de breedte der zaal veel grooter is, dan volgens de constructie van Magnus. Dat de zaalbreedte juist 9.10 M. is, schijnt zijn oorzaak te vinden in het feit, dat deze maat in de zalen te Berlijn aanwezig was. De breedten van bovenlichtzalen kunnen echter, al naar de afmetingen der stukken, die men daar tentoonstellen wil, variëeren van 7.50 tot 11 M. Het is niet gewenscht, beneden of boven deze maten te gaan, daar in het eerste geval de zalen te laag, in het tweede te hoog zouden moeten worden. Om geen hinderlijk licht op den vloer te hebben zou men, op deze wijze de constructie van Tiede toepassende, ook weder tot een velum zijn toevlucht moeten nemen.

Het is echter zeer wel mogelijk, een schilderijzaal zoodanig te construeeren, dat aan de eischen, door Tiede gesteld voldaan wordt, en tevens het hinderlijke op den vloer vallende licht zonder velum onschadelijk gemaakt wordt. Deze constructie moet dan zijn als volgt. Men bepale eerst de breedte der zaal, binnen de reeds genoemde minimum- en maximumafmetingen, geve dan aan de hoogte der lambriseering, die wij nooit hooger dan 0.80 M. zouden willen nemen en plaatse daarboven de hoogte, die men met schilderijen wil behangen en die wij niet grooter dan 4.70 M. moge stellen, daar de bezoekers toch reeds

moeite hebben, van schilderijen, op die hoogte geplaatst, wat te zien. Wij trekken dan de lijnen, die 45° met den horizon vormen, zooals wij die uit de constructie van Tiede hebben afgeleid. Deze lijnen geven de afmetingen aan, welke de ramen in het dakvlak moeten hebben. Daar het onverschillig is, welke kaphelling gebezigd wordt, kunnen deze ramen elken gewenschten stand krijgen. De hoogte van de zaal en de breedte van de opening in de zoldering hangt nu af van de breedte, welke men aan den ondoorzichtigen rand van de zoldering wil geven. De breedte van de zolderopening mag natuurlijk nimmer minder dan 4.50 M. zijn, zooals uit de constructie gereedelijk is af te leiden. Het komt ons echter voor dat men wel doet die afmeting belangrijk grooter te maken en hierbij de verhouding van het oppervlak van de plafondopening en den zaalvloer in het oog te houden, daar dit een factor is die overwegenden invloed op de goede verlichting eener zaal heeft. Minder dan $^1/_3$ van de zaaloppervlakte mag het bovenlicht niet innemen; zelfs zouden wij niet willen aanraden de verhouding veel van 1 : 2 te doen verschillen. Als minimum meenen wij de verhouding 1 : 2.3 te moeten eischen; een maximum is niet wel aan te geven, doch indien men in aanmerking neemt dat de ondoorzichtige rand wel nimmer smaller dan 1.40 M. zal kunnen genomen worden, zal men vinden dat het maximum ongeveer 1 : 1.5 bedragen kan.

BOVENLICHT-CONSTRUCTIE WAARBIJ REKENING IS GEHOUDEN MET HET ZAALOPPERVLAK.

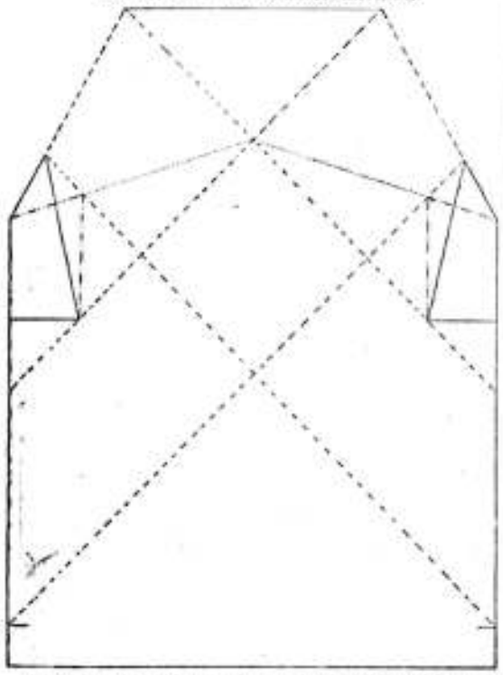

Indien men acht geeft op de verhouding die er behoort te bestaan tusschen zaaloppervlakte en plafondopening, kan men de zalen naar verkiezing vierkant dan wel langwerpig maken. Bij vierkante zalen moet men echter zorgen, dat aan *alle* zijden van de kap licht kan invallen, eensdeels omdat anders te weinig licht de plafondopening zou bereiken, doch anderdeels omdat in zulk een zaal de vier wanden behoorlijk verlicht moeten zijn, terwijl in een langwerpige zaal het zwaartepunt door de beide lange wanden gevormd wordt, en de korte zijden meestal toch door de daarin aangebrachte deuren veel van hare waarde verliezen.

Men zal nu inzien, hoe het mogelijk is het hinderlijke licht, dat op den vloer zou kunnen vallen, bij toepassing dezer constructie onschadelijk te maken. Daar de helling, waaronder men de dakramen plaatst, onverschillig is, indien men slechts zorgt binnen de lijnen welke onder 45° getrokken zijn, te blijven, is het mogelijk midden boven de zaal een donker kapgedeelte te maken, dat zoo breed kan worden als men verkiest. Het is niet noodig dat dit donkere gedeelte de volle breedte van de lichtgevende plafondopening krijgt; reeds met de helft dier breedte kan men volstaan, al zouden wij zoo mogelijk nog iets meer willen nemen.

Het is algemeen gebruikelijk, de bovenzijde van de muren, voor zoover zij niet kunnen dienen om met schilderijen behangen te worden, door halve gewelven met de omlijsting van het bovenlicht in de zoldering in verbinding te brengen. Deze gewelven geven een goede afsluiting aan de wanden en kunnen, doch in bescheiden mate, aan de decoratie dienstbaar gemaakt worden. Wanneer de versieringslust van den bouwmeester hier zekere grenzen overschrijdt, komt dit ten nadeele van de kunstwerken, die men aan de wanden ophangt.

De ramen in het dak, evenals de geheele dakconstructie en het glazen plafond boven de zalen, vereischen bijzondere zorg. Om door de constructiedeelen zoo min mogelijk licht te onderscheppen, maakt men de kappen het best van ijzer, hetwelk vooral ook met het oog op brandgevaar, aanbeveling verdient. Door toepassing van het tegenwoordig meer en meer op den voorgrond tredende zachte staal, kan men de afmetingen der samenstellende deelen van de kap zeer gering maken, zonder aan de soliditeit te schaden. Tegen het gebruik van ijzer voor de ramen moeten wij echter waarschuwen; de daarmede aan verschillende musea opgedane ervaring heeft geleerd, dat het roesten van het ijzer op den duur niet te voorkomen is, en dat zink, door gegalvaniseerd ijzer, of beter nog door een harde houtsoort versterkt, verreweg de voorkeur verdient. Bij de zinken roeden dient men de constructie zoo te maken, dat het condensatiewater behoorlijk naar buiten afvloeien kan. Ook dient zorg gedragen te worden, dat de ruiten door zinken bledjes, aan de roeden gesoldeerd, tegen uitwaaien beveiligd worden. Daar, zooals wij zagen, de dakhelling onverschillig is, zouden wij willen aanraden, die eenigszins steil te nemen. Men bezet de dakramen met zoogenaamd „Roughplateglass", waardoor de invallende zonnestralen voor een groot deel onschadelijk gemaakt worden.

Het eigenlijke lantaarnraam in de zoldering van de zaal wordt meestal niet vlak gemaakt, doch krijgt een flauwe bocht. Voor dit raam kan men zeer geschikt ijzer bezigen; de gebogen lijnen wijzen als van zelf op dit materiaal. Men dient er evenwel voor te zorgen, dat zich op de ruiten geen condensatiewater kan vormen, en kan dit bereiken door de ruimte tusschen dak en plafond door zoo ruim mogelijke openingen met de zaal in verbinding te brengen. De temperatuur boven en beneden de ruiten zal dan steeds dezelfde zijn, waardoor men geen last van condensatiewater zal hebben. De ruiten moeten van matglas, en zoo groot mogelijk genomen worden; men legt ze los op de roeden en verbindt ze door smalle raamloodjes, die minder licht wegnemen dan dwarsroeden. Het is niet gewenscht, de ruiten van de zoldering in stopverf te leggen. Juist dat er eenige opening tusschen roeden en ruiten is, bevordert de gelijkheid van temperatuur aan beide zijden van het matglas.

In sommige musea zijn inrichtingen aangebracht, om de zonnestralen door gordijnen, boven het lantaarnraam, te kunnen buitensluiten. Dergelijke gordijnen komen ons niet practisch, en, als men voor de dakramen Roughplate- en voor het plafond matglas neemt, ook overbodig voor, daar de zonnestralen dan geen hinderlijke werking meer hebben, doch integendeel aan de zaal iets vroolijks geven, dat wij niet gaarne zouden willen missen. Een schilderijzaal, waar geen licht uit het zuiden kan invallen, vertoont een koud, somber aanzicht; wij meenen dan ook, dat men bij den bouw van een museum de as der langwerpige zalen van het oosten naar het westen moet nemen, opdat overal zuiderlicht kunne doordringen.

Behalve zalen met bovenlicht komen in de meeste musea ook vertrekken met zijlicht voor. In de eerste plaats vindt men die natuurlijk gelijkstraats, waar zij voor allerlei doeleinden gebruikt worden, doch tot geen nadere beschouwingen aanleiding geven. Wij wenschen echter nog het een en ander op te merken over de meest op de verdieping gelegen kleine kabinetten, welke dikwijls ingericht worden, om er kleinere schilderijen bij zijlicht te kunnen tentoonstellen. Het licht, dat op de wanden van dergelijke vertrekken valt, is veel minder intens dan dat van bovenlicht-zalen en heeft zelfs in het best ingerichte lokaal slechts $^1/_3$ van de sterkte, die men in eene goede zaal met bovenlicht aantreft.

Ook voor dergelijke zijlicht-vertrekken zijn empirische regelen vastgesteld. Evenals bij de zalen met bovenlicht moet men ook hier in de eerste plaats er voor zorgen dat er slechts één lichtbron is, dus mag ieder vertrek, dat men zijdelings verlichten wil, slechts één venster hebben. In dit venster mogen geen stijlen of kalven voorkomen; ook roeden dient men te vermijden en het raam met één spiegelruit te bezetten. De borstwering moet 2 à 2.30 M. hoog gemaakt worden, daar men aannemen kan dat geen lichtstralen van beneden den horizont kunnen invallen en dus de hoek die de twee uit de uiterste einden van het venster zeker punt van den wand bereikende lichtstralen maken, het grootst zal zijn op 2 à 2.30 M. boven den vloer, zoodat op die hoogte, waar gemeenlijk de schilderijen worden gehangen, het licht het sterkste zal zijn. Natuurlijk is het gewenscht, het venster vierkant te maken en de afstand tusschen glas en plafond tot een minimum te reduceeren. Over de breedte, die men aan het venster geven moet, loopen de meeningen zeer uiteen, zoowel $^1/_3$ als $^1/_2$ van de breedte van het vertrek worden als zoodanig opgegeven. Wij zouden de laatste verhouding als minimum willen beschouwd zien en het venster liever nog wat breeder maken.

De diepte van een vertrek, dat met zijlicht voorzien wordt, kan hoogstens 6.50 M. bedragen, daar anders de achterwand te donker zou worden. De hoogte dient 5 à 6 M. te zijn; het is niet gewenscht de vertrekken breeder dan 5 à 6 M. te maken, omdat een groote breedte alleen ten gevolge zou hebben, dat de wand, die tegenover het venster ligt en die wel helder verlicht is, doch waar de opgehangen schilderijen sterk spiegelen, noodeloos groote afmeting zou krijgen.

De zijwanden zijn het, die het beste licht krijgen, vooral indien men ze eenigszins schuin plaatst, gelijk een schilder zijn ezel doet. Hier is voor het spiegelen alleen te vreezen onmiddellijk nabij het venster; men plaatst daarom aan deze zijde de deuren en heeft dan overigens zijwanden, die voor het goed tentoonstellen van kleinere schilderijen zeer geschikt zijn.

Vertrekken met zijlicht, voor het tentoonstellen van schilderijen bestemd, moeten altijd op het noorden liggen. Maakt men ze op andere hemelstreken uitkomend, dan voldoen zij niet wegens de invallende zonnestralen, waartegen men zich alleen door gordijnen kan beschutten.

Zijlicht is voor een atelier het meest gewenscht; men zou dus meenen, dat de schilders, die altijd bij staand licht werken, ook aan expositie hunner doeken bij een dergelijke verlichting de voorkeur zouden geven. Toch is dit niet het geval en zien verreweg de meesten der hedendaagsche kunstenaars hunne werken liefst in zalen met bovenlicht tentoongesteld.

Voor het tentoonstellen van beeldhouwwerken is een bovenlichtzaal niet geschikt. Zijlicht geeft veel betere schaduw-effecten.

(*Wordt vervolgd.*)

DE 69ste ALGEMEENE VERGADERING DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST,

gehouden op Woensdag 30 *Mei* 1894.

Het was ditmaal zeker niet het groote aantal aantrekkelijke of belangrijke punten op de agenda, dat ruim een vijftigtal leden op het bepaalde uur in het Maatschappelijk gebouw had bijeengebracht; met meer grond kunnen wij aannemen, dat het oude of nieuwe liefde voor de Maatschappij was. Van sommige veraf gelegen Afdeelingen weten wij bij ervaring, dat het niet uitsluitend plichtbesef is, dat hare afgevaardigden trouwe comparanten zijn, maar wat te denken van Afdeelingen, die door algeheele afwezigheid schitteren?

Toch gold ook hier weer het bekende „les absents ont tort", want wie zich niet door de vrij saaie agenda van de eigenlijke vergadering heeft laten afschrikken, had ook op deze bijeenkomst weder gelegenheid een kijkje te nemen in het intérieur der Maatschappij, om opnieuw te bemerken, dat het daar, niettegenstaande de laatst tot stand gekomen hervormingen, nog lang niet in alle opzichten „couleur de rose" is.

Dit nu is iets heel gewoons en heel natuurlijks; in alle maatschappijen, van welken aard ook, komen altijd dingen voor, die niet in den haak zijn, maar het is goed, dat de wetenschap, dat dit zoo is, nu en dan eens wordt opgefrischt, opdat daardoor allen, die belang stellen in het streven der Maatschappij, opnieuw doordrongen worden van de noodzakelijkheid, steedsvoort te werken aan verbetering van wat niet deugt, nooit gedeugd heeft of door ouderdom niet meer deugt.

Zoo deugde b.v. de oude schuldregeling der Maatschappij lang niet en is daardoor met de nieuwe 4% leening van f 65000 een groote verbetering in plaats getreden. Nadere bijzonderheden hieromtrent zijn te vinden in het jaarverslag, dat in het „Bouwkundig Weekblad" van 19 Mei l.l. is opgenomen en nog veel meer wetenswaardige zaken bevat.

Na de opening der vergadering was dit verslag het tweede punt aan de orde; de Voorzitter, de heer C. Muijsken, verwees de belangstellenden naar genoemd nummer van het weekblad en ook wij voelen ons genoopt dit voorbeeld te volgen, ofschoon lang niet alle lezers van *De Opmerker* leden der Maat-

schappij zijn. Zij moeten het dan maar worden, de voorwaarden zijn niet moeilijk en het Bureau is gevestigd in de Marnixstraat 402 te Amsterdam; daar zetelt een Secretaris, die ten allen tijde bereid is nadere inlichtingen te geven. En dat vermeerdering van het ledental gewenscht is, zal iedereen blijken, die het verslag over het afgeloopen jaar met dat van vorige jaren vergelijkt, en deze wensch vormde dan ook de conclusie van den rapporteur der Commissie van financiën, den heer Van Malsen, wiens rapport als punt 3 op de agenda voorkwam. De financieele toestand mocht, zij het dan ook niet schitterend, toch bevredigend heeten; de balans sloot met een batig saldo van ruim *f* 13478 en gaf slechts aanleiding tot een enkele opmerking van den heer Jurriaan Kok, betreffende de voor de hand liggende wenschelijkheid, om dit saldo op den post „Maatschappelijk Gebouw" af te schrijven, waartegen evenwel administratieve bezwaren schenen te bestaan

De rekening en verantwoording werden daarna goedgekeurd, de Commissie van financiën gedechargeerd en gecomplimenteerd en nu was aan de orde het proces-verbaal van de commissie van stemopneming bij de gehouden verkiezing van bestuursleden. Uit de voorlezing hiervan bij monde van den Secretaris, bleek dat uitgebracht zijn 161 geldige stemmen en tot bestuursleden gekozen de heeren H. Evers met 99, I. H. J. Van Lunteren met 90 en C. H. Peters met 61 stemmen, welke mededeeling met acclamatie werd begroet, waarna de Voorzitter in welgekozen woorden hulde bracht aan de verdiensten der afgetreden bestuursleden, de heeren J. Klinkhamer en A. A. Bekaar, en de belangen der Maatschappij aanbeval, zoowel aan de afgetredene, als aan de opnieuw en nieuw gekozen bestuurders.

De nieuwe manier van verkiezing, dit jaar voor de eerste maal gevolgd, kon wel niet anders dan na bekendmaking van den uitslag tot eenige gedachtenwisseling aanleiding geven. Erkend werd dat er nog wel wat aan te verbeteren viel, door namelijk den tijd voor het inleveren der stembiljetten korter, b.v. op slechts één week, te stellen, om zooveel mogelijk te voorkomen, dat stemmen worden verspild op candidaten, die voor de eer bedanken. Betere voorbereiding dan nu, werd ook noodig geacht, en hierbij verklaarden sommige leden zich voor de aanbeveling bij advertentie, terwijl anderen, met name de heer Leliman, zich pertinent tegen deze manier van doen uitspraken. In het debat over dit punt kwam het verschil in opvatting tusschen de oude liefde, die de oudere en oudste leden, en de nieuwe liefde, die jongere geslachten der Maatschappij toedragen, nogal sterk uit; wijselijk evenwel werd het niet lang voortgezet en het gaat dan ook moeilijk uit den uitslag eener eerste proefneming als deze conclusiën te trekken van eenige waarde voor de toekomst.

Omtrent de verdiensten van den heer Muijsken als Voorzitter, bleek weinig verschil van gevoelen te bestaan; met groote meerderheid werd hij als zoodanig herkozen en met veel bereidwilligheid aanvaardde hij opnieuw de groote zedelijke verantwoordelijkheid, die rust op de schouders van den President eener Maatschappij, die wel niet met de Fransche Republiek te vergelijken is, doch bij welker bestuur toch heden ten dage vrij wat meer tact vereischt wordt, dan in den goeden ouden tijd, toen waardeering, soms wel ontaardend in „admiration mutuelle", de plaats innam, nu door de critiek veroverd; toen bestuurders steeds met algemeene stemmen op één na werden gekozen en toen zij volgens den heer Leliman bedankt zouden hebben voor de eer om bestuurdertje te spelen, indien het aantal stemmen bij de verkiezing uitgebracht, slechts even 10% van het aantal leden had bedragen; toen — om hiermede over te gaan tot punt 8 van de agenda — toen er nog animo bij alle bouwkundigen in Nederland en bij de leden der Maatschappij bestond, om mede te werken aan de jaarlijksche prijsvragen.

Die medewerking schijnt, zooals uit het rapport van beoordeelaars der prijsvragen bleek, al heel gering te zijn en ook de resultaten verre van schitterend.

Op de eerste prijsvraag toch voor een ontwerp van een roofdierengalerij in een dierentuin waren twee antwoorden ingekomen, die geen van beiden een prijs werden waardig gekeurd.

Op de tweede prijsvraag voor een ontwerp van een ingang van een dierentuin waren zes antwoorden ingekomen en verwierf dat met het kenteeken „twee driehoeken door elkander" de bronzen medaille. Ontwerper bleek te zijn de heer Musley te Rotterdam, wien later de bekroning werd uitgereikt, zijnde hij bij de opening van den naambrief niet ter vergadering tegenwoordig.

Op de derde prijsvraag, onderwerp: „een dakruiter voor een dorpsraadhuis", waren geen antwoorden ingekomen.

Neen, van die zaak schijnt de liefhebberij wel wat af te zijn en het scheen ook wel, dat niemand der aanwezigen lust gevoelde een enkel woord te spreken in het belang der jaarlijksche prijsvragen, die indertijd waren en nog konden zijn voor de jongere leden een prikkel tot belangstelling in het streven der Maatschappij.

Dat zij slechts met medailles gehonoreerd worden, en niet zooals vroeger met een geldelijke tegemoetkoming, dit is volgens veler meening de oorzaak der geringe medewerking, en wat de oorzaak van deze oorzaak is, kon, wie het nog niet wist, gewaar worden bij de behandeling der begrooting, die nu aan de orde was.

Ook hier was het de heer Van Malsen, die het op zich nam de ter tafel gebrachte cijfers toe te lichten, een niet gemakkelijke en ook niet bepaald aangename taak. De heer Leliman was de eerste, die de begrooting onderhanden nam, mededeelende wat hij alzoo meende te moeten betreuren, wat zijn goedkeuring mocht wegdragen, waar hij dankbaar voor was, enz. Zoo betreurde hij het door verschillende oorzaken afnemen van het getal der gewone leden en verfoeide hij het aangroeien van het aantal afdeelingsleden. De post voor „Bouwkundig Weekblad" en „Oude bestaande gebouwen" noemde de geachte spreker hoog, zeer hoog; over het weekblad in zijn nieuwe gedaante was hij het tegenovergestelde van opgetogen. Volgens zijne meening moesten alle leden er een eer in stellen gratis aan het Weekblad te mogen medewerken, zoowel aan den tekst als aan de illustratie. Voor de prijsvragen evenwel bleef hij geldelijke toelagen gewenscht achten.

Dat denkbeeld van gratis medewerking vond ook in den heer Van Malsen en andere leden, die zich wel niet tot die medewerking geroepen zullen gevoelen, verdedigers.

Het is dan ook een heel lief denkbeeld en toch aarzelen wij niet te meenen, dat de Redactie van het Weekblad vrij wat meer hebben zou aan ettelijke honderde guldens meer, om te kunnen besteden aan honorarium. Zij liet zich, zeer voorzichtig, daarover niet uit, trouwens door haar eigen voorbeeld, om zich het eerste jaar tot gratis medewerking te verbinden, deed zij genoeg, en zij releveerde dit alleen

tot toelichting van den voor het Weekblad uitgetrokken post, die, naar de heer De Kruijff aantoonde, dit jaar geen cent hooger geraamd was, dan op de vorige begrooting.

Eene algemeene vergadering der Maatschappij, waarop niet het Maatschappelijk gebouw met den aankleve van dien, d. w. z. hypothecaire leeningen, rente, aflossing, belasting en meer dergelijke vervelende dingen, ter sprake komt, zouden we ons sedert dat gebouw bestaat, moeilijk kunnen voorstellen. Veel nieuwe gezichtspunten openden zich niet bij de discussie over dit onderwerp. De een zegt wij wonen verduiveld duur, een ander meent dat wij nog al profijt trekken van ons tehuis, een derde denkt wij zitten in 't schuitje en moeten nu maar mee, weer een ander tracht aan te toonen, dat wij te veel belasting betalen, maar afdoende argumenten voor die verschillende meeningen worden evenmin bijgebracht als practische voorstellen tot een zeer gewenschte vermeerdering van baten of vermindering van lasten, en er bestaat o. i. weinig aanleiding om te veronderstellen, dat de Maatschappij het volgend jaar niet evengoed als nu in haar gebouw zal vergaderen en dit punt niet weder op dezelfde wijze in behandeling genomen en weer op zijde geschoven zal worden, terwijl ieder er het zijne van denkt.

Meer bezorgdheid baren de Afdeelingen en wel niet zoo zeer die, welke zooals er zijn, kalmpjes vegeteeren dan wel die, welke sterk toenemende in ledental (altijd vanwege de afdeelingsleden) zoo nu en dan blijk geven van pogingen, om uit den band te springen.

Niet dat hier die blijken bepaald aan den dag kwamen maar er schemerde iets van door, toen, naar aanleiding eener interpellatie van den heer Frowein, de verslagen van de afdeelingsvergaderingen ter sprake kwamen en wel meer speciaal het honorarium daarvoor, dat in sommige Afdeelingen door de secretarissen schijnt te worden genoten.

De Vergadering sprak zeer bepaald als hare meening uit, dat de Afdeelingen zedelijk verplicht zijn hare verslagen kosteloos aan het Hoofdbestuur ter plaatsing in het Weekblad op te zenden; evenwel heerschte nog eenig verschil van gevoelen over de waarde van die verslagen voor de lezers van het weekblad. Er waren leden, die verklaarden ze nimmer te lezen; dit is echter een weinig afdoend bewijs van minder lezenswaardigheid; er waren ook leden, die voorstelden slechts eenmaal 's jaars verslagen van de handelingen der Afdeelingen in het weekblad te doen verschijnen, doch de Voorzitter meende, dat een dergelijke maatregel nu niet juist zou bijdragen om de voeling tusschen Afdeelingen en Hoofdbestuur te versterken en dit is toch wel noodig; bovendien de werkelijk belangstellende leden lezen die verslagen wel en zouden ze ongaarne missen; tegen verwijzing van de „mopjes" der Afdeelingen, zooals de heer Leliman zich uitdrukte, naar een bijblad zouden zij wel geen bezwaar hebben, want des te meer plaats voor gratis bijdragen zou er in het hoofdblad overblijven.

Maar in het succes van het Weekblad ligt de bloei van de Maatschappij niet opgesloten, meende de heer Leliman. Niet met de vraag: „Wat krijg ik voor mijn vijftien gulden?" maar ter wille van de eer moet men lid der Maatschappij worden. De oppositie van sommige Afdeelingen schijnt echter dit eerbeginsel op een andere wijze te willen huldigen, namelijk door aan te nemen, dat de eer der Maatschappij vordert, dat zij wat meer met haren tijd medegaat.

Of de middelen, van die zijde aangewend, om te trachten het daarheen te leiden, doeltreffend zijn, zal de toekomst leeren. Zoo ja, dan zal het ook in de toekomst niet ontbreken aan belangstelling, aan krachtdadige medewerking, aan blijken van eerzucht bij het jonger geslacht, waarvan de Maatschappij, zij moge het nu willen erkennen of niet, het, als alle instellingen van dien aard, in de toekomst feitelijk toch hebben moet.

„Wij zitten in 't schuitje en moeten maar mee"; of dit de overwegende gedachte was in de vergadering bij de goedkeuring der begrooting, durven wij niet te constateeren, maar zij werd als de meeste begrootingen ten slotte goedgekeurd.

Na bepaling van Middelburg als plaats der Algemeene Septembervergadering, stelde de Voorzitter voor, na al het genotene, een uur te wijden aan verademing en materieele behoeften, welk voorstel algemeene instemming vond, getuige de spoedige ontruiming van de vergaderzaal, welker wanden — we zouden het bij de vele stof tot opmerking, die de vergadering bood, bijna vergeten te melden — versierd waren met een achttal ontwerpen van decoratieven aard, van de hand des heeren C. L. Stal. Vele verdienstelijke studies voor waaier-, vazen- en plateelbeschildering, voor affiches, kalenders enz. bevonden zich hierbij, als kleurenstudies vooral van waarde en veelbelovend.

Het gebouw der Maatschappij is gelijk men weet gunstig gelegen, de situatie is indertijd met talent gekozen. In den omtrek van het Leidscheplein toch is sedert jaren altijd voor den beoefenaar der bouwkunst wat te zien en op te merken; wel is niet alles, wat men er ziet navolgenswaardig, wel is er veel, waaraan men zien kan hoe men niet moet bouwen, maar het is er zoo gemakkelijk, zoo huiselijk comfortabel zijn studies te maken, onder een kop koffie, een biefstuk, of een plât du jour, en passant bv. een critiek ten beste te geven over het uitwendige van den nieuwen Stadsschouwburg, waarbij door de bouwmeesters voor de noodige „Anhalt-punkte" gezorgd is.

Is men met zijn materieele behoeften en deze critiek spoedig klaar, dan geeft zulk een tusschenuurtje nog ruimschoots gelegenheid den gezichtskring ook buiten het eigenlijke plein in de richting der Museum-gebouwen uit te breiden. Op de bekende zandvlakte tusschen Rijksmuseum en Concertgebouw is alweder een museumgebouw verrezen, en geen kleintje ook, dat als het ware een schakel vormt tusschen de zeer ver uiteenloopende opvattingen van de meesters der beide eerstgenoemde bouwwerken. Wijst die schakel op een toenadering van de ver uiteenloopende richtingen? Het ontbrak ons aan tijd, om dit te kunnen beoordeelen.

Terug dus naar de vergaderzaal, waar ons de behandeling wacht der preadviezen van het Hoofdbestuur der Maatschappij over de antwoorden door de Afdeelingen gegeven op de in 1893 door het Hoofdbestuur gestelde vragen.

Deze vragen zijn in den vorigen jaargang van dit blad medegedeeld en eene herhaling zou, met het oog op de beschikbare ruimte, dus minder gewenscht zijn. Bepalen wij ons dus tot enkele opmerkingen, wat betreft de over de preadviezen gevoerde discussiën.

Wat vraag I betrof, handelende over het gemis aan eigen karakter en het bestaan van een oorspronkelijk type in moderne bouwwerken, onthield het bestuur zich van preadvies en niemand had hierop iets aan te merken.

Vraag II liep over de voor- en nadeelen van partieele aanbesteding en de Vergadering kon zich geredelijk vereenigen met de conclusie, dat het wel

op den weg der Maatschappij ligt deze zaak goed onder de oogen te zien en het wellicht wenschelijk zou zijn, zoowel bij de Regeering als bij particulieren pogingen aan te wenden tot het in toepassing brengen van deze wijze van besteding, bij wijze van proef.

Vraag III betreffende de middelen, toegepast en toe te passen om bewoners van bovenhuizen een veilige ontkoming te verzekeren in geval van brand, had bijna aanleiding gegeven tot spraakverwarring, aangezien uit verschillende opmerkingen scheen te blijken, dat het preadvies door vele leden niet gelezen was met die aandacht, een dergelijke gewichtige vraag waardig.

Evenmin als men dus, gelijk de heer Van Malsen opmerkte, met de in het preadvies aangegeven middelen veel verder kwam, was dit ook het geval met de daaruit volgende discussie. Wijselijk ging men dus over tot vraag IV, over de volgens den heer Leliman nieuwe en beroemde Morleysteen, die deze eigenschap met gekookte eieren gemeen heeft, dat men haar zacht, halfhard of hard krijgen kan, al naar men dat bestelt en zeker al naar de omstandigheden, waaronder de formatie in den antediluviaanschen waterketel heeft plaats gevonden.

Wijselijk onthield het bestuur zich in deze van preadvies en wij zijn dus met de Morley-kwestie geen stap verder gekomen. De ondervindingen, door verschillende personen met dit materiaal opgedaan, loopen zeer uiteen; dit bleek ook hier, en uit de verschillende mededeelingen eene conclusie van eenige waarde te trekken, is geheel onmogelijk, om de eenvoudige reden dat niemand bij die mededeelingen eenigszins in bijzonderheden afdaalde, wat betreft de wijze, waarop de steen verwerkt was, en dit toch is o. i. een hoofdfactor voor de beoordeeling van elke natuurlijke steensoort.

Vraag V over de oorzaak en de middelen tot voorkomen van scheuren in cementvloeren op trogwulven tusschen ijzeren binten, gaf geen aanleiding tot gedachtenwisseling. Blijkbaar was de Vergadering met de in het preadvies vermelde dingen voldaan. Ook over de parquets-tapis, waaraan vraag VI gewijd was, trok zij zich geen harnas aan.

En nu de beruchte leertraankwestie, vraag VII, waarmede enkele Afdeelingen zich kostelijk geamuseerd hebben; ook hieromtrent onthield het bestuur zich van advies en het had er wel wat van of men er met deze grap een beetje ingeloopen was.

Uit eene toelichting van den heer Kleiweg Dyserinck toch kwam men te vernemen, dat van Haarlem uit naar het barre Noorden geschreven was, om te weten te komen wat er van die zaak was, op welk schrijven het antwoord was gekomen, dat ook daar hoogst zelden bij verfwerk gebruik gemaakt werd van levertraan in plaats van olie.

Moge de nasmaak dus spoedig voorbij zijn en moge het advies over vraag VIII, handelende over voorbehoedmiddelen tegen- en verdrijving van champignons ten gevolge hebben, dat wij de ongenietbare soorten niet meer onder onze vloeren en de eetbare daarentegen wat meer op onze tafels zien verschijnen. Maar dan zal toch ook wel eerst de wettelijke regeling van den arbeid, het onderwerp van vraag IX, een fait accompli geworden moeten zijn.

Door zich van preadvies over deze vraag te onthouden gaf het bestuur wel eenigszins te kennen, dat zij voor de Maatschappij eigenlijk te machtig is, een meening, die door enkele leden gedeeld werd en, dit nu toch eenmaal zoo zijnde, was er niet het minste bezwaar om op voorstel van den heer Van Liefland te besluiten er nu de loonkwestie ook maar aan toe te voegen en de vraag, aldus aangedikt, opnieuw aan de Afdeelingen voor te zetten.

Vraag X, over de eischen der hygiëne bij den bouw van woningen, gaf tot een langdurig debat aanleiding.

De heer Van Liefland achtte het namelijk gewenscht om zooveel mogelijk door middel van gemeentelijke verordeningen de hygiëne vooral bij arbeiderswoningen te bevorderen, terwijl de rapporteur, de heer Van Malsen, nu juist meer heil verwachtte van een algemeen besef van de eischen der volksgezondheid, waarbij zoo min mogelijk verordend moet worden.

De heer De Groot van Nieuweramstel beschreef de in de plaats zijner inwoning vigeerende maatregelen, om aan te toonen, wat men met een gemeentelijke verordening te dezen opzichte gedaan kan krijgen, doch de heer Van Malsen bleef bij zijne opinie, wijzende op de onmogelijkheid, om vrije Nederlanders bij verordening te verbieden in vochtige kelders of tochtige uitbouwsels te gaan slapen.

Na lang over en weer praten kwam de heer Rieber eindelijk met de verstandige conclusie voor den dag, dat de vraag blijkbaar door de Afdeelingen en nu weder door de leden verkeerd is opgevat; zij zal nu worden aangehouden; onder teekenen van ongeduld bij de vergadering komt eindelijk vraag XI aan de orde betreffende het onderzoek naar den stand der werkloosheid. Een ernstig debat ontwikkelt zich niet over deze vraag, discussie daarover komt den heer Berlage bepaald bespottelijk voor en ook de heer Leliman oordeelt, dat de vraag niet bij de Maatschappij thuis behoort. De leden mogen er dus van medenemen wat zij willen, veel nader tot de oplossing zijn wij niet gekomen, trouwens met geen der elf vragen, en wij zouden er dus als twaalfde vraag aan willen toevoegen of dit vragen-en-antwoorden-spel nu wel waard is er zooveel tijd aan te besteden als door de vergadering, de Afdeelingen, commissies, rapporteurs enz. wordt gedaan.

Zoo schoot ook hier slechts één uur over voor de aangekondigde voordracht van den heer F. C. Dufour, electrotechnisch ingenieur te Amsterdam, over: Electrische inrichtingen voor verschillende doeleinden in huizen. Op deze interessante voordracht hopen wij nog nader terug te komen, evenals op het daarna gevolgde bezoek aan het nieuwe gebouw der Algemeene Maatschappij van Levensverzekering en Lijfrente, op het Damrak.

De gebruikelijke gemeenschappelijke maaltijd werd in het American Hotel gehouden en wat de tocht naar IJmuiden betreft, waaraan de tweede dag gewijd was, daarvan hopen wij in een volgend nummer een en ander mede te deelen.

DRAAGVERMOGEN EENER SPOORBRUG.

Het instorten van de brug te Monchenstein had ten gevolge, dat alle ijzeren spoorwegbruggen in Zwitserland aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen en bij vele noodwendige versterkingen aangebracht werden. In de afgeloopen week (half Mei) zijn met eene buiten dienst gestelde brug van de lijn Bern—Lucerne bij Wolhusen omvangrijke belastingsproeven genomen, welke ten gunste van het draagvermogen van ijzeren bruggen in het algemeen uitvielen. Het instorten der brug, waarvan alle versterkingen waren weggenomen, had eindelijk onder een last van 14 ton per M². plaats. Een groot aantal deskundigen, evenals de chef van het Zwitsersche Spoorwegdepartement woonden de proeven bij.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

Mannheim. De buitengewone zitting der centrale commissie voor de Rijnvaart is den 29 Mei jl. geslo ten.

Bijgestaan door zes ingenieurs (voor Nederland de hoofdingenieur voor den waterstaat Schmeltzlin), heeft de commissie de plaats bezocht, waar men bij Straatsburg eene tweede vaste brug over den Rijn wenscht te bouwen, en daarna in het stadhuis te Straatsburg eenige vergaderingen gehouden tot onderzoek der plaatsen en tot vaststelling van een besluit, dat aan de goedkeuring van de regeering der Rijnoeverstaten zal worden onderworpen.

Vervolgens is de zitting alhier hervat en heeft de commissie, behalve de afdoening der aanhangige rechtszaken, zich met een aantal onderwerpen van administratieven aard bezig gehouden.

Op de terugreis van Straatsburg naar Mannheim is de Voorzitter der commissie (de Nederlandsche staatsraad Asser) door den Groothertog van Baden op diens kasteel te Baden-Baden ten gehoore ontvangen. Het onderhoud heeft geruimen tijd geduurd.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Bij Koninklijk besluit van 23 Mei j.l. is de zilveren medaille, ingesteld bij Koninklijk besluit van 5 Mei 1877, n°. 32, toegekend aan den heer F. Uldall, architect te Randers (Denemarken), als blijk van waardeering zijner belangstelling in 's Rijks wetenschappelijke en kunstverzamelingen, betoond door schenking ten behoeve van 's Rijks Museum van eene verzameling afdrukken van belangrijke opschriften en versieringen op oude Nederlandsche kerkklokken, aanwezig in onderscheidene plaatsen van Denemarken.

Ten einde een zoo volledig mogelijk overzicht te geven van den inhoud en van het karakter der opschriften, onderzocht de heer Uldall eene geheele reeks van oude kerkklokken, in vroegere eeuwen in Nederland gegoten en naar Denemarken vervoerd. Enkele klokken zijn wel-is-waar daar-te-lande gegoten, maar door gieters uit Nederland afkomstig. De oudste draagt het jaartal 1368, terwijl de jongste van 1757 is. Gedurende een tijdperk van 400 jaren heeft alzoo Denemarken klokken uit Nederland bekomen.

De verzameling bestaat uit 23 nommers en heeft betrekking op 31 klokken, waarvan de opschriften en ornamentatie persoonlijk door den heer Uldall of door bekwame helpers op de plaats zelve zijn afgedrukt. Eene in de Hollandsche taal geschreven toelichting vergezelt de collectie.

De opschriften, die nu eens in het Latijn en dan eens in het Hollandsch zijn, vermelden de onderstaande namen van Nederlandsche gieters:

Daniel van Coetrijk, Joris Gillis, Daniel en Michiel, Meester Daniel, Gerard van Wou, Arnoldus van Wou, Schonenborch, Johannes en Arnold van Wou, Henrick van Lupke, Henrick van Borch, Johannes van Vastenouw, Henrick van Campen, Heerman Loots, Gerard van Mervelt, Claus van Dam, Aeuerus Koster van der Hart, Jan Albert de Grave (Amsterdam), Pieter Scest (Amsterdam).

— Het Koninklijk Instituut van Ingenieurs zal op Donderdag 14 Juni e. k., in het lokaal *Diligentia* alhier, des voormiddags te tien en drie kwart uur vergaderen.

Na afloop van de gewone werkzaamheden en mededeelingen zal het lid A. Haet een voordracht houden over de meest voordeelige landaanwinning in de Zuiderzee en het raadslid J. Schroeder van der Kolk over de instrumenten ten dienste van het onderzoek van spoorwegbruggen.

Leiden. Alhier is opgericht een arbeidersraad voor de bouw- en aanverwante vakken, welke zijn eerste zitting zal houden op Vrijdag 22 Juni.

Deze Raad heeft ten doel: door samenwerking van patroons en arbeiders de belangen van al degenen, die hier-ter-stede of in de aangrenzende gemeenten de bouw- of aanverwante vakken beoefenen, te behartigen, en door bevordering hunner onderlinge samenwerking tot verbetering van de in de bouwvakken heerschende misstanden te geraken.

De Raad bestaat uit de heeren: Mr. H. L. Drucker, voorzitter; W. F. van der Heyden, onder-voorzitter; W. C. Mulder, secretaris-penningmeester; H. Beltman, H. C. van Benton, A. J. Bonte, H. Botermans, J. van Dam, Chr. Kooreman, J. G. Mathol, H. Paul, J. I. Planjer, J. W. van Staden, H. J. van der Steen, H. Stooke en N. de Zwart.

Zwolle. Bij het afbreken van een muur in een woning van den heer Eggenhuijsen, Vechtstraat M 102, is in den schoorsteen achter de zoogenaamde teug, een gebeeldhouwde Bentheimer steen gevonden, hoog 82 en breed 84 centimeter. In het midden van een aureool omgeven, staat het monogram I. H. S. met een kruis er boven en een brandend hart er onder. Daar naast zijn op twee medaillons de namen Maria en Johannes te lezen.

Het schijnt een altaarsteen te zijn geweest uit de 15e of 16e eeuw. Hoe de steen op die plaats verzeild is, kan niet gegist worden.

Geertruidenberg. Omtrent de onlangs in de Herv. kerk alhier ontdekte crypt wordt aan de *N. Rott. Ct.* het volgende gemeld:

Wij zijn in de gelegenheid gesteld geworden om de verdere gedeeltelijke ontgravingen van de krocht of crypt in de Hervormde kerk te dezer stede te bezichtigen.

Dit merkwaardig ondergrondsch monument der oudheid heeft eene lengte van 19 M. bij eene breedte van 8.50 M. en eene diepte onder den vloer der kerk van 3 M.

Zeker wel een van de grootste bouwwerken van dien aard in Nederland.

Eindelijk is na lang zoeken de ingang gevonden. Op andere plaatsen, waar crypten worden aangetroffen, is de hoofdingang vaak in het kruis der kerk, recht voor het priesterkoor, maar hier is die in den noordelijken zijmuur van dat koor aangebracht en kwam uit in een daaraangrenzend gebouw — eene kapel — dat echter nu niet meer bestaat.

De dalmen, waaraan de deur was afgehangen en de zeus voor de klink dier deur, zijn nog in de kolommen, waartusschen zich de ingang bevindt, bevestigd.

Merkwaardig mag het wel heeten, dat in de opening van dien toegang tot de crypt op 50 cM. uit den vloer twee zware gemetselde trappen aanwezig zijn, die echter niet horizontaal, maar onder eene helling gelegen zijn en wel ongeveer 40 cM. uit het waterpas. Waarom deze alzoo zoo zijn aangebracht is een raadsel.

Al de ramen tot lichtverschaffing in de krocht aanwezig, zijn hoog 2 M., breed 1.40 M. Men vindt er niet minder dan 8 of 9.

De kolommen, waarop het gewelf gerust heeft, alsmede de lijsten langs de wanden zijn zeer schoon gemodelleerd en nog in goeden toestand.

Waarschijnlijk dateert het werk van het laatst der 14e of het begin der 15e eeuw.

— Aflevering 5 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat: Narcotische genotmiddelen, door A. D. Hagedoorn. — De Tsetse-vlieg, door Dr. J. C. Costerus. — Chemigraphie en phototypie, door R. van der Meulen. — Korte geschiedenis der verificatie van nautische instrumenten der Nederlandsche Marine, door Dr. P. J. Kaiser. — De ontwikkeling der moderne lichttheorie, door Dr. R. G. Rijkens. — Natuur- en werktuigkundig allerlei, door Dr. A. van Hamekeler. — Korte mededeelingen. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Dr. E. F. van de Sande Bakhuijzen. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— In Ned.-Indië hebben de volgende mutatiën plaats gehad:

Bij den waterstaat en 's lands burg. openb. werken, *belast:* met de betr. van opz. 1e kl., de ambt. op non-act. G. C. J. Bruins en geplaatst in de res. Lampongsche districten; *overgeplaatst:* van de res. Cheribon naar Tegal, de opz. 2e kl. L. Korthals; van de res. Lampongsche districten naar de res. Bantam, de opz. 1e kl. J. C. Dekker; van de res. Batavia naar de res. Palembang, de opz. 2e kl. H. J. E. G. F. Hofmeijr; van de res. Semarang naar de res. Pasoeroean, de opz. 2e kl. J. C. van Rhesden; *toegevoegd* aan den chef der 2e waterstaatsafd. in het belang der verbetering van de bevloeiing door de Sindjapradja en Doctoratie leidingen (afd. Indramajoe res. Cheribon) de opz. 1e kl. C. G. J. Gerson, thans in de res. Bantam werkzaam; aan den chef der 1e waterstaatsafd. voor de opnemingen en uitvoering van werken van de Tjibeavlakte uit de Tjisokkau (afd. Bandong, res. Preanger regentschappen), de ing. 2e kl. J. P. Kraimel, thans bij de directie geplaatst; *verlengd:* een tweejarig verlof, wegens ziekte, aan den opz. 1e kl. P. Bommel; *afgedragen:* het dag. toezicht op den spoorweg Tegal-Balapoelang aan den opz. 1e kl J. D. A. Poth, te Tegal.

Bij de staatsspoorw. op Java: *overgeplaatst:* van de lijn Preanger-Tjilatjap naar de lijn Malang-Blitar, de tijdelijk onderopz. 2e kl. L. R. O. van Haasen; *belast:* met de waarn. der functiën van adj.-chef der 2e afd. de opz. 1e kl. H. E. R. Willemsen.

— Bij Koninklijk besluit is, met ingang van 1 Juli 1894, J. J. H. van Slooten, te Utrecht, benoemd tot boreel-ambtenaar van den Rijkswaterstaat.

— Bij Koninklijk besluit is, met ingang van 15 Juni 1894, J. H. B. Hamers, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als ambtenaar bij den algemeenen dienst van den Rijks-waterstaat.

— De buitengewoon-opzichters W. J. Ragut JPz. en G. A. Dudock zijn in hunne betrekking gecontinueerd, respectievelijk voor 4 en 3 maanden, eerstgenoemde bij de verbetering van de Nieuwe Merwede en laatstgenoemde bij de baggerwerken in het Krabbergat.

— Tot buitengewoon opzichter bij het maken van werken tot verbetering van het Hollandsch Diep onder Lage- en Hoege-Zwaluwe zijn benoemd de heeren E. M. Piepers, A. Foudraine, A. J. Vos en J. P. Blok.

— Benoemd tot directeur der Academie van Beeldende Kunsten en technische wetenschappen de heer A. Nolen, gemeente-architect te Schiedam. Met den benoemde stond op de voordracht de heer J. Verheul Dzn., architect te Rotterdam.

— De adspirant-opzichters der telegraphie A. Heemsvelt en R. Plaasschaert zijn resp. verplaatst, met ingang van 1 Juni, van Utrecht naar Rozendaal en van Den Haag naar Utrecht.

— De heer H. Strengers, te Amsterdam, is benoemd tot opzichter bij het waterschap „de Regge" in Overijsel.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Chef eener machinefabriek, goed op de hoogte van bootmachines en aannemerswerktuigen. Adres onder no. 14204 aan de *N. Rott. Ct.*

INGOLIN en INGOLINPLATEN.

Radicaal middel tegen salpeterachtige muren.

INGOLINPLATEN sluiten in elkaar en staan eene voortdurende ventilatie op het bedekte gedeelte toe. **Direct** na het aanbrengen kunnen zij behangen of beschilderd worden. Ieder belangstellende kan zich overtuigen, dat **INGOLIN bestand is tegen de werking van scherp salpeterzuur.** Attesten op aanvrage.

D. FRENI.

Harmixstraat 399. Amsterdam.

Contractant voor NEDERLAND en de KOLONIËN.

Depôt te ROTTERDAM: **LAURANS & Co., Zuidblaak 78.**

Groote voorraad. **STOOMFABRIEKEN VAN**

Dakpannen, Vorsten, Baantegels, Bakken, Cement- en Kunstzandsteen, Hydro-zandsteen, Cement en ijzer

(Syst. MONIER), **Mozaïek- en effen Cementtegels.**

Rietplanken, Terra-Cotta enz.

Handel in Metselsteen en andere Bouwmaterialen.

A. OOSTHOEK & ZOON, ALFEN a/d RIJN.

Sterk concurreerende prijzen direct op aanvrage. Monsters franco.

Groote voorraad van

STALEN BALKEN,

in alle courante profielen.

H. E. OVING Jr., Rotterdam.

Kantoor: HARINGVLIET 74.

Stapelplaatsen: **FEIJENOORD, Binnenhaven O.-Z.**

NIC. BROERS,

HANDEL IN BOUWMATERIALEN.

Vertegenwoordiger der **Portland-Cement** DUFOSSEZ & HENRY **Andern. Tras, Kluitkalk, Drijfsteen,** alles op strengste keur.

Steenkooperij en Magazijnen VONDELKADE **(Overtoom) b/h Leidscheplein, AMSTERDAM.**

Is niet van echt marmer te onderscheiden.

Rotterdamsche Carrariet-Fabriek

FABRIEK en KANTOOR:

Oranjeboomstraat 54.

Kan bij elk defect hijgewerkt worden.

Levert **SCHOORSTEENMANTELS** van **Carrariet-Serpentine Jaune Lamartine, Guette Belge** van af **f 11.50** per stuk.

Lambrizeeringen, Puien, Kolommen, Pilasters, Waschtafels etc., etc., in alle kleuren, modellen en afmetingen.

30 % goedkooper dan echt marmer.

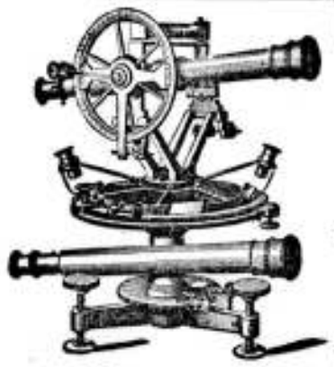

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren

Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN

INSCHRIJVING

op

Dinsdag 26 Juni 1894.

in het

Timmerhuis te Rotterdam,

naar de **Levering** van

Gegoten IJzeren Buizen en Hulpstukken,

tot een gezamenlijk gewicht van

2,206,741 K.G.

De voorwaarden liggen, op de gewone dagen en uren, ter lezing op het bureau voor de Plaatselijke Werken enz. in het *Timmerhuis* en zijn, met de daarbij behoorende teekeningen, tegen betaling van **f 0,50** verkrijgbaar bij WED. P. VAN WAESBERGE & ZOON, Boekdrukkers aan den *Houttuin* no. 73.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

(Voor rekening van den Staat).

Op ***Dinsdag*** den **19den Juni 1894**, des namiddags ten **2** ure *(laatste tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

BESTEK No. 658.

Het maken van vluchthoeken, het verlengen van bestaande afsluitingen en het verrichten van herstellingen aan de brug voor voetgangers over den HAARDWIJKSCHEN OVERLAAT.

Begroting f 1300.—.

De bestelling geschiedt volgens § 27 van het bestek.

Het bestek ligt van den 1sten Juni 1894 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur W. HOEUFFT te *Rotterdam* en is op *franco* aanvrage (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **f 1.00.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 7den Juni 1894, ten elf uren voormiddag *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 29sten Mei 1894.

Ter drukkerij der Vennoots. „Het Vaderland"

29ste JAARGANG. — N°23 — ZATERDAG, 9 Juni 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . . f 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nummer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel f 0.20, en f 0.10 voor het bewijsnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . f 0.15

DE INRICHTING VAN KUNSTMUSEA.

(Vervolg van pag. 171.)

Wij willen nu nog het een en ander opmerken over de inrichting der verschillende zalen. Waar schilderijen tentoongesteld worden, is het gewenscht de wanden met doek te bekleeden, hetwelk liefst een min of meer fluweelachtig karakter moet hebben. Ook schildert men de wanden wel in lijmverf, wat echter, ofschoon het goedkoop is en uit een oogpunt van zekerheid tegen brandgevaar alleszins aanbevelenswaardig mag heeten, toch minder voldoet dan een bekleeding met doek. Bruinrood en groenachtig grijs worden in den regel het meest toegepast. Voor de lambrizeeringen en deuromlijstingen is zwart de aangewezen kleur; de vloeren behooren houten parketvloeren van een eenvoudig dessin te wezen, liefst van een zoo donker mogelijke houtsoort. Terrazzovloeren zijn te licht en weerspiegelen te veel; ook ontnemen zij aan de vertrekken het karakter van salons en zijn zij in den winter koud. Met het orneeren van de gewelven om de bovenlichten moet men zeer voorzichtig wezen; wij voor ons vonden ornementen in schilderijzalen meestal storend werken. Zelfs de bekwaamste decoratieschilder kan door zijn werk de tentoongestelde schilderijen slechts schade doen. Vooral goud dient vermeden te worden; moderne schilderijen toch zijn meestal van gouden lijsten voorzien, zoodat het niet noodig is daarmede in concurrentie te treden.

Zal een architect dus goede tentoonstellingszalen maken, dan dient hij den lust tot versiering in toom te houden. Laten de middelen het toe, dan kan hij haar in de vestibule en de voorzalen, om van de gevels niet te spreken, naar hartelust botvieren. Bij het maken der gevelontwerpen hoede hij zich echter voor alles, wat aan de verlichting schade zou kunnen doen. Vooral dient men zeer voorzichtig er mede te zijn sommige gedeelten van het gebouw hooger te maken dan andere, daar dit allicht tot hinderlijke schaduwen op de bovenlichten aanleiding geeft. Hooge torens of kappen, hoe gewenscht misschien ook uit een architectonisch oogpunt, vooral in onzen tijd van schilderachtige silhouetten, zal men wel bijna nimmer zonder schade voor de verlichting der zalen kunnen aanbrengen.

Wij zullen nu het een en ander mededeelen omtrent de inrichting van sommige musea, waarmede wij door eigen aanschouwing kennis maakten.

KESTNER-MUSEUM TE HANNOVER.

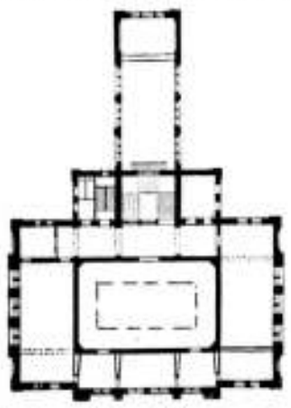

Wij beginnen met het Kestner-museum te Hannover, hetwelk van 1886—88 naar een ontwerp van Manchot werd gebouwd en, behalve een verzameling schilderijen en oudheden, ook nog een archief en een bibliotheek bevat. Het gebouw heeft een breedte van ongeveer 30 en een diepte van ongeveer 25 M., terwijl aan de achterzijde nog een boekenmagazijn van ± 18 M. in het vierkant is aangebouwd, hetwelk architectonisch

veel eenvoudiger dan het overige is behandeld. Het museum heeft drie verdiepingen; de beide onderste zijn ieder 4.50 M. hoog, de bovenste is hooger. Gelijkstraats bevinden zich de vestibule met garderobes, archiefkamers, een atelier en de woning van den concierge, welke lokalen allen om de hoofdtrap gegroepeerd zijn. De tweede verdieping bevat in hoofdzaak twee zalen met zijlicht voor oudheden en een drietal kabinetten, eveneens met zijlicht, voor munten enz. Boven het trappenhuis, op de derde verdieping, ligt een zaal met bovenlicht, 10 M. breed en 15 M. lang, voor schilderijen bestemd. Drie kleinere schilderijkabinetten met noordoostelijk zijlicht en twee grootere zalen met zuidoostelijk en noordwestelijk zijlicht voor prenten en oudheden sluiten zich daarbij aan. De bovenlichtzaal maakte zelfs op den volkomen helderen dag dat wij haar bezochten, geen lichten indruk. De verhouding van plafondopening tot zaalvloer was 1 : 2.3, dus juist het minimum, dat wij vroeger genoemd hebben. De verlichting had dus nog voldoende kunnen zijn, doch het bleek ons, dat de vensters in het dak om der architectuurwille niet zoo groot hadden kunnen gemaakt worden, als noodig geweest zou zijn. Ook de kabinetten aan de N.-O.-zijde waren niet zoo goed verlicht, als wel verwacht zou kunnen worden. Ook hier had de architectuur het aanbrengen van doeltreffende vensters belet, daar de borstwering niet hooger dan 1 M. gemaakt kon worden en een afstand van ± 2 M. tusschen het plafond en het raam moest blijven.

De terrazzo-vloeren, overal in het gebouw gemaakt, hinderden ons vooral in de schilderijzalen. De bleekroode kleur der wanden scheen ons goed toe, ook de donkere tinten van lambrizeering en betimmering. De schilderijkabinetten vormden eigenlijk één zaal, die door lage, schuins geplaatste schotten in drieën verdeeld was. Naar ons werd medegedeeld, heeft het gebouw met uitzondering van het meubilair, ruim ƒ 200,000 gekost; het meubilair verschachtte ƒ 40,000. Daar het gebouw ± 16,000 M³ inhoud heeft, bedragen de kosten ƒ 12.50 per M³.

Museum te Brunswijk.

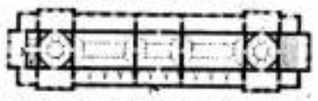

Het nieuwe museum te Brunswijk, van 1883—1887 naar een ontwerp van Sommer gebouwd, heeft den vorm van een langwerpig vierkant. De zuidelijke gevel, die twee risalieten aan de west- en oostzijde heeft en aan den openbaren weg ligt, schijnt ook den hoofdingang te bezitten, doch dit is niet in werkelijkheid het geval, daar men door een kleine deur in den smallen westelijken gevel binnenkomt. De verdieping gelijkstraats heeft vertrekken met zijlicht, die de halve diepte van het 23 M. breede gebouw hebben en die, daar de verdieping daarboven op andere wijze is ingedeeld, pijlers bevatten, welke geen bijzonder aangenamen indruk maken en voor de goede verlichting van het tentoongestelde hinderlijk zijn. De zalen bevatten aan de zuidzijde gipsafgietsels, aan de noordzijde zeer fraaie oudheden en voorwerpen van kunstnijverheid. Langs een trap aan de westzijde bereikt men de hoofdverdieping, die in het midden bovenlichtzalen, aan de gevels zalen met zijlicht bevat. De verlichting met bovenlicht voldoet niet bijzonder; de oorzaak hiervan moet gezocht worden in de geringe afmeting der plafondopeningen, die zich tot het zaaloppervlak verhouden als 1 : 3.6. Het minimum, dat wij meenden te mogen aannemen, is dus verre overschreden. Ook is het plafond te ver van den zaalvloer verwijderd, zoodat de lijnen van 45° slechts het bovendeel van de wanden bereiken. Daar ook geen maatregelen zijn getroffen om het zenithlicht te beletten, de zaal te bereiken, valt veel van het beste licht op den vloer. De minder gunstige verlichting dezer zalen is het gevolg geweest van de eischen der architectuur; men heeft namelijk boven de zalen, welke ter wederszijden van deze door zijlicht verlicht, zijn aangebracht, nog een verdieping gemaakt, bij wijze van mezzanino. Deze verdieping, eensdeels gemaakt om het gebouw een rijziger aanzien te geven en anderdeels om meer tentoonstellingsruimte te verkrijgen, was oorzaak dat de middenzalen te hoog gemaakt moesten worden en belette ook de dakramen zoo in te richten als wel gewenscht zou zijn geweest. De noordelijke zijzalen worden door segmentvormig gebogen schotten, die ongeveer 3 M. hoog zijn, in elf kabinetten verdeeld. Het licht is daar vrij goed, al had de borstwering wel wat hooger kunnen zijn.

In de zalen gelijkstraats zijn steenen vloeren van zwarte en gele tegels gemaakt; de wanden hebben daar een grijsgroene tint, terwijl de plafonds leverkleurig geschilderd zijn. In de schilderijzalen heeft men een bleekroode tint voor de wanden verkozen, de gewelven om het plafond geel met rood geschilderd en donkere houten parketvloeren gemaakt. In alle zalen zijn plinten, borstweringen, betimmeringen erg zwart geschilderd. Het gebouw, dat ongeveer 90 M. lang is en 48,000 M³. inhoud heeft, kostte ƒ 525,000, zoodat 1 M³. ongeveer op ƒ 11 te staan kwam, wat zeker geen hoog bedrag is.

Altes Museum te Berlijn.

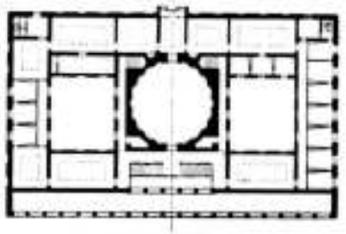

Te Berlijn is het vooral het zoogenoemde Alte Museum, hetwelk de aandacht verdient. Het werd van 1825—28 door Schinkel gebouwd en toen ingericht naar de kunstinzichten van dien tijd. Van 1869 tot 1884 is het echter inwendig geleidelijk verbouwd, en met zulk goed gevolg, dat verscheidene der zalen en kabinetten thans als modellen genoemd mogen worden.

De hoofdgevel, naar het Z.-O. gekeerd, wordt ingenomen door de bekende Jonische colonnade, die eigenlijk niets dan een zinledig decoratiestuk is, en waartegen de trap, die naar de verdieping leidt, en die eigenlijk geheel in de open lucht ligt, op tamelijk onbeholpen wijze is aangebracht. Het midden van het gebouw wordt ingenomen door een rotonde, in den geest van het Pantheon te Rome; deze rotonde is eigenlijk ook een nutteloos paradestuk, doch is, uit een architectonisch oogpunt, niet zonder verdienste. De zalen gelijkstraats, welke de bekende verzameling van antieke beelden bevatten, hebben allen zijlicht en zijn om twee binnenplaatsen, ter wederzijde van de rotonde gelegen, aangebracht. In den voorgevel bevinden zich geen vensters; de daaraan gelegen zalen moeten dus haar licht van de binnenplaatsen ontvangen.

Op de verdieping zijn aan de N.-W. en Z.-O.-zijden bovenlichtzalen gemaakt, terwijl aan de N.-O.-zijde 7 zijlicht-kabinetten en aan de Z.-W.-zijde 3 dergelijke kabinetten en twee bovenlichtzalen zijn aangebracht. Ook aan de oostelijke binnenplaats zijn een drietal zijlicht-kabinetten ingericht, die hun licht van het Z.-O. ontvangen.

De verlichting der groote zalen, die geheel volgens de door Tiede aangegeven methode heeft plaats gevonden, wordt geroemd. Het komt ons echter voor, dat de verlichting nog beter zou zijn, indien de verhouding van plafond-opening en vloer, die nu in sommige zalen tot 1 : 3.5 gaat, gunstiger was en indien het zenithlicht getemperd had kunnen worden. De inrichting der zijlicht-kabinetten is zeer goed; die aan de N.-O.-zijde hebben prachtig licht, doch in die op het Z.-O. en Z.-W. wordt men op heldere dagen zeer door de zon gehinderd.

In alle schilderijzalen zijn donkere parketvloeren aangebracht; de wandbekleeding bestaat uit een bruine stof. De fries daarboven is zwart met donkergroen, de gewelven om de bovenlichten zijn roodbruin getint. Deuren, lambrizeeringen, betimmeringen enz. zijn zwart.

Het Museum te Dresden.

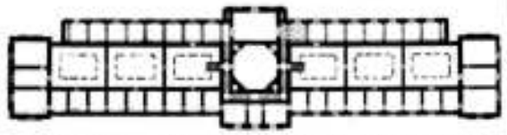

Het Museum te Dresden, naar Semper's plannen van 1847—1855 gebouwd, neemt de noordelijke zijde van het Zwingerplein in. De hoofdgevel ligt op het N.-O. Gelijkstraats wordt de plattegrond in tweeën gesneden door een doorrit, die van het Zwingerplein naar de Elbe leidt. De ingangen van het museum bevinden zich in dien doorrit, doch daar de vestibule en de zeer ongunstig geplaatste hoofdtrap in de westelijke helft alleen zijn aangebracht, is de communicatie van de beneden- met de bovenzalen tamelijk gebrekkig. De verlichting der vertrekken gelijkstraats laat zeer veel te wenschen over; alleen de kleine zalen aan de noordzijde, waar o. a. de schilderijen van Canaletto te zien zijn, hebben behoorlijk licht.

De 17 M. diepe zalen aan de zuidzijde evenwel, waar o. a. het prentenkabinet en de 18e-eeuwsche meesters te vinden zijn, voldoen aan geen der eischen die men aan een van zijlicht voorzien tentoonstellingslokaal mag stellen en zijn eigenlijk geheel ongeschikt voor het doel waarvoor zij gebruikt worden.

Op de verdieping bevinden zich een zestal zalen met bovenlicht, waartegen aan de N.-O. zijde, een-en-twintig kabinetten met zijlicht zijn aangebouwd, terwijl de zuidwestzijde door een open loggia is ingenomen. Daar het gewelf boven den doorrit hooger ligt dan de vloer der schilderijzalen, is daar een verhoogde koepelzaal, achtkant in plan, gemaakt moeten worden, die langs trappen uit de schilderijzalen bereikt wordt en die zeer hinderlijk voor de goede communicatie der tentoonstellingszalen onderling is.

De verlichting der groote bovenlicht-zalen is onvoldoende; de verhouding van zaalvloer tot plafond-opening is 1 : 4 en dus al zeer ongunstig, indien men weet, dat deze verhouding ongeveer 1 : 2 moet bedragen. Daar de zalen een zeer groote hoogte, ongeveer 13 M., hebben, terwijl zij slechts 10 M. breed zijn, valt het licht slechts weinig op de wanden; als nadeel moet hier ook genoemd worden de betrekkelijk nauwe lichtkoker, die plafondopeningen en dakramen verbindt.

Ook de verlichting der kabinetten voldoet niet aan de eischen, die tegenwoordig gesteld worden, daar de zijwanden loodrecht op den achterwand staan en de vensters, hoewel breed, geen borstwering genoeg hebben. Het glimmen der schilderijen, waaronder er velen zijn die men door glas bedekt heeft, is daarom in deze kabinetten zeer hinderlijk. In de beide eindzalen, die tegen de kabinetten aansluiten, heeft men de madonna's van Rafael en Holbein door ze schuin voor het venster te plaatsen, het gewenschte licht weten te verschaffen.

Hofmuseum te Weenen.

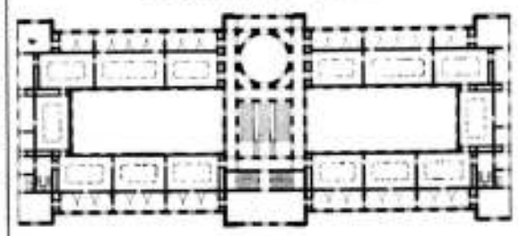

Een der nieuwste en prachtigste moderne musea is zeker het Kunsthistorische Hofmuseum, naar plannen van Hasenauer in 1872 begonnen en voor drie jaar geopend. Wij moeten hier echter bijvoegen, dat de zucht, om een werkelijk monumentaal gebouw te maken, en die bij een bouwmeester zeer verklaarbaar is, oorzaak is geweest, dat het gebouw, bij al zijn pracht, toch niet zoo goed aan het doel beantwoordt als men wel mocht verlangen.

Het gebouw, dat uiterlijk geheel overeenkomt met het daartegenover staande museum voor natuurlijke historie, heeft in plattegrond den vorm van een langwerpig vierkant, met twee binnenplaatsen. De twee benedenste verdiepingen hebben zijlicht; iedere vleugel is verdeeld in een reeks zalen, die hare vensters aan de straatzijde hebben en door zuilen zijn afgedeeld, en een reeks kabinetten, die hun licht van de binnenplaatsen ontvangen. In het midden is een groote vestibule, met een koepelzaal daarboven en een zeer monumentaal trappenhuis daarachter. Daar de vloer der zalen van de verdieping gelijkstraats hooger ligt dan de vestibule, omdat ook nog een sous-terrain-verdieping aanwezig is, bereikt men deze vertrekken langs in de vestibule uitkomende trappen.

De verdieping, waarheen de hoofdtrap voert, bevat 14 groote zalen met bovenlicht, allen aan de binnenplaatszijde en 15 zalen met zijlicht, aan de gevelzijden geplaatst. De ruimte, boven de zalen met zijlicht aanwezig, wordt ingenomen door nog 13 zalen, die zich in de gevels als mezzanino-verdieping dicteeren. Achter de hoofdtrap zijn twee trappen gemaakt, waardoor deze zalen bereikt worden.

De verlichting der bovenlichtzalen kan niet gelukkig genoemd worden. Wel is de verhouding van plafondopening tot vloer, die 1 : 2.6 bedraagt, op zichzelf slechts weinig ongunstiger, dan wat wij als minimum meenden te mogen rekenen, doch de buitengewone hoogte der zalen, die door de architectuur van het uitwendige niet anders gemaakt kon worden, is oorzaak, dat het goede licht alleen een zeer smal strookje van de wanden, dat op 7 M. boven den vloer begint, bereikt, en overigens, daar geen maatregelen zijn genomen, om het zenithlicht te keeren, den vloer treft. De zalen zijn 11 M. breed, doch 15 M. onder het

plafond, zoodat men zich kan begrijpen, dat de verlichting niet voldoende is.

De zijlichtzalen zijn door segmentvormig gebogen wanden in een aantal kabinetten verdeeld; evenals in het museum te Brunswijk nemen deze wanden evenwel niet de volle hoogte der zalen in. Daar het gebouw met zijn lange gevels ongeveer zuiver op het westen en oosten ligt, laat de verlichting der zijlichtzalen, voor zoover daar schilderijen tentoongesteld zijn, te wenschen over, daar men 's voormiddags aan de oostelijke zijde, 's namiddags aan de westelijke zijde op heldere dagen veel last van de zonnestralen ondervindt. De betrekkelijk weinige zalen, die aan den noordelijken gevel liggen, zijn niet in kabinetten afgedeeld. De zoogenaamde „Venetiaansche" of Palladio-vensters, waardoor de zijlichtzalen verlicht worden, maken in de gevels een zeer gunstig effect, doch zijn uit den aard der zaak, voor goede schilderijkabinetten minder geschikt. De verlichting der zijlichtlokalen op de mezzanino-verdieping is geheel onvoldoende.

Het geheele gebouw is zeer weelderig ingericht. Een goede gedachte was het, om de decoratieve pracht in de vestibule, de daarboven gelegen koepelzaal en de trapzaal te concentreeren en de eigenlijke tentoonstellingsruimten betrekkelijk eenvoudig te behandelen. De rijkdom aan kleurige marmersoorten, decoratieve schilderwerken en verguldsel, die men in de eerstgenoemde zalen ziet, grenst aan het fabelachtige. Indien wij ons een opmerking zouden veroorlooven, zou het deze zijn, dat de architectuur van Hasenauer niet geheel in overeenstemming is met de werkelijk zeer geslaagde decoratieve schilderwerken, en dat de al te groote rijkdom aan het ensemble nu juist niet dat deftige geeft, hetwelk een Hollander in een aan ernstige kunst gewijd gebouw zoo gaarne ziet.

De schilderijzalen zijn met houten parquet bevloerd; de lambrizeeringen en deuromlijstingen zijn in zwart kunstmarmer bewerkt. De wanden der zalen hebben een groenachtige tint, die onze schilders zeker te hard zou schijnen. De gewelven om de bovenlichten zijn in lichte kleuren gehouden en van stucornement voorzien, dat spaarzaam met goud en roodbruin beschilderd werd. Jammer is het, dat de schilderijen van heel leelijke, schreeuwend vergulde lijsten voorzien werden.

Ook de zalen gelijkstraats zijn op soortgelijke wijze gedecoreerd; hier wordt echter door de zuilen van kleurig marmer, met vergulde kapiteelen en basementen een rijker effect verkregen.

(*Wordt vervolgd.*)

BIJ DE PLAAT.

Het raadhuis te Franeker wordt als een der schoonste voortbrengselen der Hollandsche Renaissance beschouwd. Door den gemeente-bouwmeester M. Hofstra werd de gevel in 1888, naar de plannen van Dr. P. J. H. Cuypers gerestaureerd.

De plaat is eene reproductie van eene opneting van den heer D. Jensma.

DE 69ste ALGEMEENE VERGADERING DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

(*Vervolg van pag.* 174.)

Het was wel jammer, dat de preadviezen over de vragen, waaromtrent in het vorig artikel een en ander is medegedeeld, zooveel tijd hadden gevorderd, of volgens sommigen doen verloren gaan, zoodat de heer Dufour zich nu in zijn voordracht blijkbaar enge grenzen moest stellen. Temeer was dit te betreuren, daar velen zeker van verschillende onderdeelen van electrische inrichtingen nog wel wat meer hadden willen hooren en zien, en er nog wel wat over hadden willen napraten, in plaats van na sprekers laatste woord, en terwijl de gebruikelijke plichtplegingen werden gewisseld, in allerijl de vergaderzaal te ontruimen.

De voordracht kreeg daardoor wel iets van een mondeling voorgedragen catalogus, geïllustreerd door de voorwerpen in natura, in groote verscheidenheid aanwezig, die nu voor een groot deel buiten beschouwing moesten blijven. Allerminst evenwel, mag hiervan den spreker een verwijt worden gemaakt.

Vooropstellende de groote vereenvoudiging en daarmede gepaard gaande belangrijke besparing van kosten, die de toepassing der electriciteit vermag teweeg te brengen in de meeste industriëele inrichtingen, op groote werken en ook in dingen van dagelijksche behoefte, begon de heer Dufour met erop te wijzen, dat eigenlijk voor alle technici van onzen tijd een algemeene kennis van die verschillende toepassingen noodzakelijk is.

Hij bepaalde zich evenwel thans uitsluitend tot het reeds vroeger vermelde onderwerp: inrichtingen voor verschillende doeleinden in huizen, daarbij nog schellen, telefonen en dergelijke toestellen, die met zwakke stroomen werken, buiten beschouwing latende.

Booglicht en gloeilicht werden met elkaar vergeleken en de gevallen nagegaan, waarin het een boven het ander moet worden verkozen. Zooals bekend is, komt het eerste het meest met zonlicht overeen en verdient daar het meest aanbeveling, waar men met weinige lampen het grootst mogelijke effect wil verkrijgen. De booglampen toch zijn verkrijgbaar tot een vermogen van 5000 normaalkaarsen. Daartegenover staat, dat het moeilijk is een gunstige verdeeling van het licht met deze soort lampen te bewerkstelligen, terwijl ook bij het aanbrengen verschillende voorzorgen moeten worden in acht genomen, waar men bij de toepassing van gloeilicht geen rekening mede behoeft te houden.

Gloeilampen van een grooter vermogen dan 300 kaarsen zijn niet met voordeel toe te passen; in de meeste gevallen zullen meerdere kleine beter aan het doel beantwoorden, dan enkele groote. Daarbij komt, dat de groote gloeilampen gemiddeld slechts 100 uren kunnen branden en dan onbruikbaar worden, terwijl de diensttijd der kleinere op eenige duizende uren mag worden gesteld.

Veel hangt er bij alle electrische installaties evenwel af van een doelmatige constructie, men zou haast zeggen van bijzaken, dingen, die ten minste ten onrechte wel eens te veel als bijzaken worden beschouwd en toch van groot gewicht zijn, als daar zijn contacten, afsluiters, loodaansluitingen, isolatoren, enz.

Bij al deze onderdeelen stond de spreker meer uitvoerig stil, onder verwijzing naar de verschillende tentoongestelde modellen, waarbij vele blijkgeven van het vernuft der hedendaagsche beoefenaars van electrotechniek, een vak waarin vooral in de laatste jaren een verbazende ommekeer heeft plaats gehad, tengevolge van de fabrikage op groote schaal van een onnoemelijk aantal zaken, die vroeger alleen door instrumentmakers konden worden geleverd.

Ingrijpende verbeteringen zijn daardoor tot stand gekomen en daaronder rekende de heer Dufour ook die, welke meer uitsluitend betrekking hebben op de draadgeleidingen en de wijze van aanbrengen daarvan.

Heeft men daarvoor langen tijd van de bekende

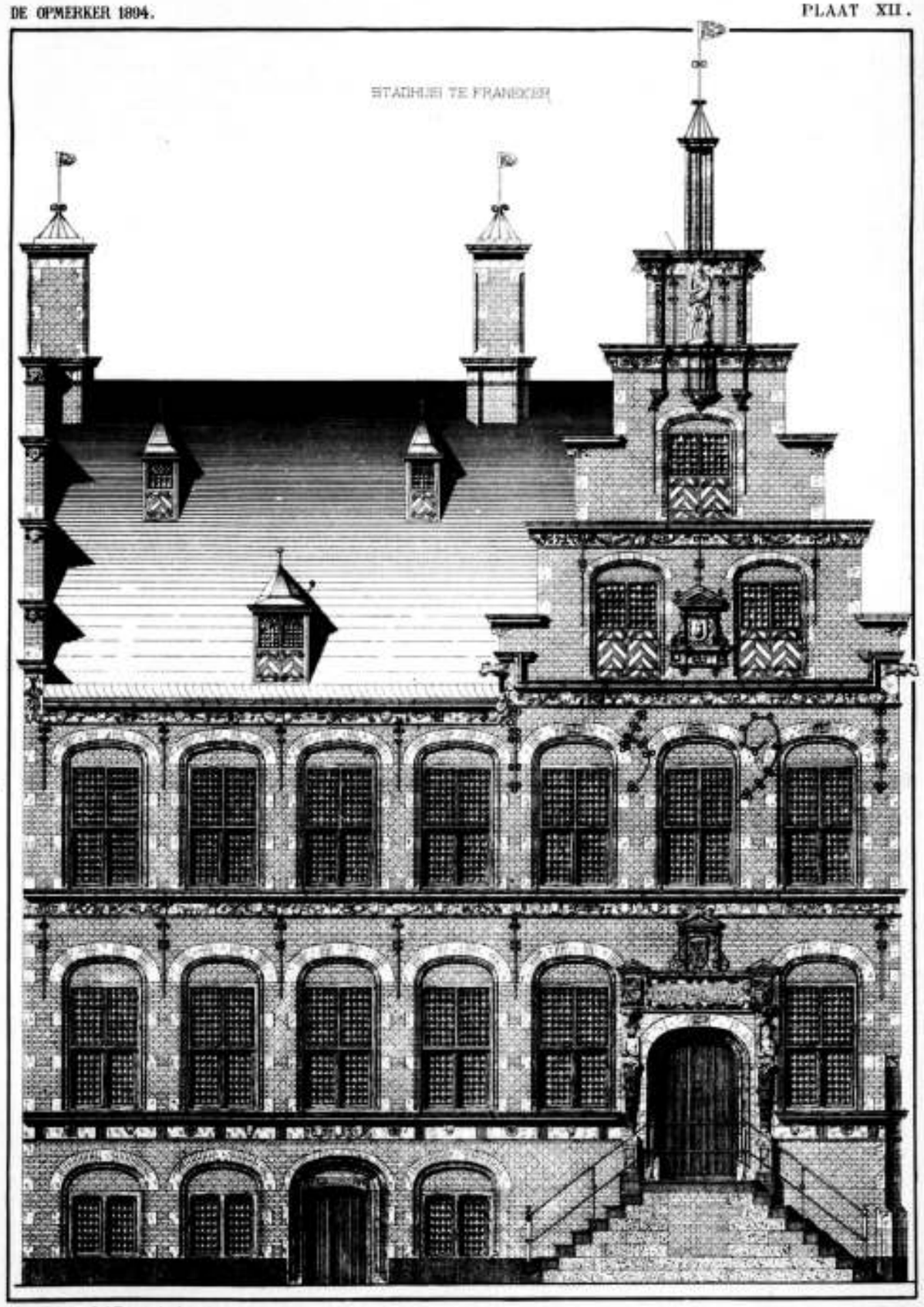

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

gegroefde latten gebruik gemaakt, vrij algemeen wordt thans de meerdere doelmatigheid erkend van kleine porseleinen isolatoren.

Als het systeem der toekomst werd evenwel voorgesteld het aanbrengen der geleiddraden in buizen of pijpen van daartoe gepreparceerd papiermateriaal, ondoordringbaar voor vocht, ongevoelig voor alle schadelijke invloeden en daarbij de meest volkomen isolatie opleverend.

Deze buizen kunnen, als alle andere buisleidingen bij den bouw van huizen, in de muren of waar men dit verkiest, worden aangebracht; zij worden verbonden met koperen moffen en overal waar dit noodig is voor aansluitingen, vertakkingen, afsluiters, controle- en veiligheidstoestellen worden in de leiding kastjes of doozen geplaatst, zoodanig, dat men dit alles steeds onder zijn bereik heeft, zoowel bij den aanleg als bij eventueele herstellingen.

Wel is dit isolatiesysteem vrij wat duurder dan een ander, maar het is dan ook afdoende.

Ten slotte wees spreker nog op de noodzakelijkheid om ook de lampen, hetzij die afzonderlijk, of, gelijk nog veeltijds voorkomt, aan bestaande gastoestellen worden aangebracht, steeds van een goed geïsoleerde verbinding te voorzien. Aan de geëxposeerde toestellen, waarvan vooral de eenvoudige constructie de aandacht trok, kon men voorbeelden van dergelijke verbindingen zien.

Zeer aangenaam was het zeker allen aanwezigen, dat de heer Dufour zich ten slotte op verzoek van den Voorzitter bereid verklaarde zijn voordracht, met de noodige illustraties toegelicht, af te staan ter opname in het Bouwkundig Weekblad, en nog aangenamer wellicht de mededeeling van de invitatie des heeren Berlage tot bezichtiging van het nieuwe gebouw der „Algemeene" op het Damrak, waarvan door de meesten gebruik werd gemaakt. En werkelijk was de tocht naar het Damrak een ware opfrissching. Menigeen, wiens opgewektheid wegens op de vergadering bekomen indrukken merkbaar gedaald was, herademde op het houtcementdak van het gebouw, vanwaar men een groot deel van Amsterdam in vogelvlucht kon overzien. Enkelen zelfs schonken meer aandacht aan hetgeen men daar van de oude monumenten kon waarnemen, dan aan het nieuwe bouwwerk, waarom het eigenlijk te doen was; want niettegenstaande de bouwmeester zelf als tolk optrad en de meeste bezoekers er wel reeds meermalen voor hadden stilgestaan, terwijl ook velen de afbeelding en beschrijving kennen in n°. 43 van het weekblad „Architectura", jaargang 1893, waarin de bouwmeester zelf zijne bedoelingen heeft uiteengezet, in 't algemeen is men met zijn oordeel over deze moderne uiting van een onzer verdienstelijkste architecten nog niet gereed.

Voor een uitvoerige critiek is het hier de plaats niet en wij bepalen ons dus tot de verklaring, dat, wat er ook op aan te merken moge zijn, het werk blijk geeft van een zeer ijverige studie en reeds daardoor groote verdienste heeft; dat er met veel conventioneels gebroken en veel origineels toegepast is. Werkten al onze bouwmeesters met zooveel liefde hunne ontwerpen uit en durfden zij allen, wat hier gedurfd is, zeer zeker zouden spoedig belangrijke vorderingen in onze Nederlandsche bouwkunst kunnen worden geconstateerd.

De tocht naar IJmuiden.

Aan een tochtje naar IJmuiden was, zooals wij reeds mededeelden, de tweede dag gewijd.

Aan de kade achter het Centraal-station, niet ver van de beruchte wester-viaduct, lag in den morgenstond van den laatsten Meidag het stoomjacht „Staatsraad Van der Oudermeulen" gereed, om een dertigtal deelnemers, die bij groepjes kwamen opdagen, aan boord te nemen en ten half-elf ongeveer met zijn kostbare vracht van wal te steken.

Er woei een stijve bries uit het zuidwesten, die ons evenwel zonnig weer bezorgde. Als een pijl uit den boog koos ons stoomjacht het ruime sop; het schilderachtig profiel van Amsterdam ontrolde zich langzaam van achter den spoorwegdijk, wij stoomden een West-Indischen mailstoomer achterop en voorbij, en waren spoedig verdwenen uit het gezicht van eenige belangstellende toeschouwers op de kade, die ons met vragende blikken nastaarden. Toen hulden ook allengs de vele koepels en torenspitsen der hoofdstad zich in een paarsachtigen nevel, en aan de overzijde doemde langzamerhand een geheel ander beeld op, namelijk dat van de stad van Czar Peter, met haar helgroen geverfde houten huisjes en schuurtjes, haar helroode pannen daken: de stad Zaandam, beroemd om hare onbekante delen, haar mosterd en haar beschuit.

Zij maakte met haar scherp tegen de hardblauwe lucht afstekend silhouet, omgeven door tallooze rood en wit gewiekte molentjes, het effect van een mechanicke schilderij.

Ook dit beeld verdween. Haarlem's grijze St.-Bavokerk begon zich in het verschiet aan de overzijde te vertoonen, toen de passagiers door den heer Bekaar werden uitgenoodigd in de kajuit eenige photo's en teekeningen te komen bezien van de nieuwe schutsluis te IJmuiden, het eigenlijk doel van den tocht.

Toen men na afloop dezer waterbouw-kunstbeschouwing weder aan dek kwam, was IJmuiden in 't gezicht en weldra ons jacht daar vastgemeerd aan den steiger, waar wij door eenige leden der Afdeeling Haarlem werden begroet.

Aldus in aantal versterkt, werd allereerst het café „Nommer één" bestormd, waar men evenwel omtrent de voornemens der Maatschappij was ingelicht en dus goed op den aanval voorbereid; na een uur te hebben besteed aan de bevrediging van inwendige eischen, ging men in gesloten colonne op weg naar de nieuwe schutsluis. Zeker konden we daar geen beteren gids wenschen dan den man, die tot heden toe den bouw van dit reuzenwerk geleid heeft. Met bewonderenswaardige welwillendheid toonde de heer Bekaar zich bereid, niet alleen ons overal den weg te wijzen, maar ook om telkens antwoord te geven op allerlei vragen, door vele belangstellenden tot hem gericht.

Wel mag een sluisbouw voor een maximum schutlengte van ruim 225 meter een reuzenwerk heeten. Vermelden wij daarbij dat de doorvaartwijdte 25 meter bedraagt, dat het bovenvlak der slagdrempels ligt op 10 M. onder A. P., het bovenvlak der dekzerken van het buitensluishoofd op 5 M. boven A. P., dat de schutkolkmuren in aanleg 7 M. breed zijn, dan zal het wel geen bevreemding meer wekken, als wij meedeelen, dat behalve duizenden kubieke meters hardsteen, basalt, beton en betonblokken in het geheel ongeveer 40 millioen waalklinkers en hardgrauw voor den bouw benoodigd waren.

En toch vermogen deze cijfers niet ook maar eenigszins de kolossale impressie weer te geven, die men bij een bezoek aan het werk zelf ontvangt; een impressie, die doet denken aan de reuzenwerken van het oude Egypte, van Assyrië of Babylon, evengoed als aan de 19e-eeuwsche toestanden, die dusdanige

werken ten dienste van wereldhandel en verkeer noodig maken. Gaat men zich echter in vergelijkingen begeven, dan komt men heel spoedig tot de conclusie, dat de IJmuider schutsluis al heel weinig gemeen heeft met de piramiden of de waterwerken van den Euphraat, en dan zien wij duidelijk den afstand tusschen de oude beschaving van het Oosten en de hedendaagsche van het Westen. Alleen reeds het feit, dat zulk een bouwwerk, behalve de fundeeringen, — die gelijk bekend is niet in het bestek waren opgenomen, — in ongeveer drie jaren tijds nagenoeg gereed komt, is reeds kenschetsend genoeg. En dan houden wij nog geen rekening met het tijdverlies, dat door tegenspoeden en andere oorzaken, die bij dergelijke werken nimmer ontbreken, ontstaan kan en ontstaan is, hier wel meer bepaald tengevolge van de veelbesproken geschiedenis der wellen in de fundeering.

Het is wel een vreemd gezicht, op een drietal plaatsen in de schutkolk ijzeren buizen te zien uitsteken, waaruit onafgebroken een stroom van helder duinwater te voorschijn komt, dat even onafgebroken wordt weggepompt, maar onze leidsman verzekerde ons te vertrouwen, dat alle gevaar, dat uit deze wellen zou kunnen ontstaan, thans geweken was en men de middelen had gevonden, om ze zoodra de sluis in gebruik zal worden genomen, geheel onschadelijk te maken.

Wij zullen er dus het beste maar van hopen.

Dergelijke gevallen zijn gewoonlijk uiterst moeilijk te beoordeelen, maar het kan geen verwondering baren dat, waar zij voorkomen bij de uitvoering van werken, waarmede millioenen gemoeid zijn, de pers, de alwetende koningin der aarde, er zich al heel spoedig mede inlaat. Het is ook bekend genoeg, dat deze grillige dame in technische zaken nu niet juist altijd het meest bevoegd is een oordeel uit te spreken en evenzeer weten wij, dat zij zelfs meestal niet de moeite neemt zich in die zaken degelijk te laten voorlichten. Gewoonlijk zien wij dan ook de onweersbuien, die zij nu en dan weet teweeg te brengen, ongemerkt langzamerhand weer aftrekken en de tijd doet ons later vaak geheel andere uitkomsten aanschouwen, dan die welke met veel drukte voorspeld zijn.

En zoo zal het ook hier wel gaan en valt het dan mede, dan zal zeker de nieuwe schutsluis van IJmuiden een waardige plaats innemen in de rij der monumenten onzer hedendaagsche waterbouwkunde.

GEMEENTEWERKEN TE AMSTERDAM.

Een paar weken geleden werd in de hoofdstad gemompeld dat de gemeente-architect, de heer A. W. Weissman, uit den dienst zou worden ontslagen en sedert jongstleden Woensdag staan wij voor het feit, dat de Gemeenteraad met 22 tegen 3 stemmen besloot hem het gevraagde ontslag met ingang van 1 November e. k. eervol te verleenen.

Geeft men zich de moeite de zaak te onderzoeken, dan blijkt het al aanstonds dat de gewraakte eigenmachtige handelingen van den gemeente-architect weinig te beduiden hadden, maar ook dat kleine oorzaken groote gevolgen kunnen hebben. Men komt dan tot de overtuiging dat een verdienstelijk hoofdambtenaar heeft moeten boeten voor allerlei tekortkomingen op de bureau's van Publieke Werken (à la Lodewijk XVI).

Al moet de onpartijdige beoordeelaar toegeven dat de heer Weissman eigenmachtig heeft gehandeld en dat het College van B. en W. het recht had hem daarover te berispen, staat de nu opgelegde straf niet in verhouding tot de gewraakte handeling; de heer Weissman toch vroeg het ontslag niet uit vrije beweging, maar werd daartoe als het ware gedwongen.

Voor heden bepalen wij ons tot de mededeeling van de voordracht van B. en W., die Zaterdag 2 dezer werd opgesteld en voor de leden van den Raad ter lezing gelegd, om ze reeds Donderdag d. a. v. den 6den dezer, in de openbare zitting te behandelen. Dit stuk is van den volgenden inhoud:

„In uwe vergadering van 2 Mei l.l. werd ten fine van preadvies in onze handen gesteld een adres van A. J. Vastenhout, secretaris der steenhouwers-vereeniging „Eendracht maakt Macht," zich beklagende dat door den gemeente-architect eigenmachtig aan den aannemer van den bouw van het Museum „Suasso" zoude zijn toegestaan kunstzandsteen te gebruiken, in afwijking van het bestek dat zandsteen voorschrijft.

„Het is ons gebleken, dat inderdaad door den aannemer kunstzandsteen is aangevoerd, en hem door den architect de levering van die steensoort in afwijking van het bestek is vergund, zoodat het door adressant medegedeelde juist is.

„Wij moeten u echter tevens mededeelen, dat door den aannemer A. Alberts & Zn., den 26sten September ll., aan ons college een adres was ingediend, waarbij door hem werd verzocht in plaats van den in het bestek voorgeschreven rooden zandsteen (groefsteen), zoogenaamden hydrozandsteen te mogen leveren. Op dat adres werd door ons den 6den October in overeenstemming met de Commissie van Bijstand in het beheer der Publieke Werken, afwijzend beschikt en van die beschikking werd ook aan den architect afschrift gegeven.

„De architect heeft dus gehandeld in lijnrechten strijd met het door ons genomen besluit. Als reden van die handeling wordt door hem opgegeven, dat het gebruik van hydro-zandsteen door hem was toegestaan onder uitdrukkelijk beding, dat de aannemer alles wat daartoe geschikt was, onbehakt zoude aanvoeren, en dit binnen de gemeente zou doen bewerken. Uit de besprekingen met den directeur van Publieke Werken had hij den indruk, dat het minder de quaestie was welke steensoort gebruikt zoude worden, dan wel of het mogelijk was de voor het gereedmaken vereischte arbeidsloonen in deze gemeente te doen verwerken.

„Bij de zekerheid die hij meende te hebben, dat het verwerken van den natuurlijken steen in ieder geval aan de groeve zoude geschieden, terwijl de bepalingen van het bestek hem geen middel aan de hand gaven om dit te beletten, werd door hem gaarne de gelegenheid aangegrepen om het werk zooveel mogelijk in Amsterdam te behouden.

„Het beding door den architect mondeling gesteld, wordt door den aannemer niet als voorwaarde der vergunning erkend en hij heeft de geheele bewerking elders doen geschieden, behalve van een stuk, dat hier behakt werd.

„Wat daarvan echter ook zij, de architect heeft gehandeld in strijd met den duidelijken inhoud van het besluit van ons college, waarbij op het verzoek van Alberts & Zn. afwijzend werd beschikt, en daardoor een daad gepleegd, die in eene groote administratie niet kan worden geduld. Na rijpe overweging achten wij het onmogelijk een hoofdambtenaar te handhaven, die zijne verhouding tot het gemeentebestuur zoo weinig begrijpt.

„Wij hebben hiervan mededeeling gedaan aan den gemeente-architect, die naar aanleiding daarvan zijn

eervol ontslag heeft aangevraagd, onder bijvoeging dat hij het op prijs zoude stellen, indien hem het toezicht op de verdere afwerking van het Museum aan de Van-Baerlestraat kon worden opgedragen.

„Aangezien er bij ons geenerlei reden bestaat om aan de eerlijkheid en de goede trouw van den architect te twijfelen, stellen wij u voor het gevraagde eervol ontslag met ingang van 1 November e. k. te verleenen, terwijl wij zullen overwegen óf en op welke voorwaarden het mogelijk zal zijn aan den heer Weissman de directie over de verdere afwerking van het Museum op te dragen. In vele opzichten schijnt het ons in het belang van het werk met de zorg voor de verdere uitvoering den ontwerper te belasten."

Het adres, door tal van architecten te Amsterdam aan den Raad gezonden, luidde als volgt:

Geven eerbiedig te kennen de ondergeteekenden, allen praktiseerende architecten te Amsterdam:

dat zij zouden meenen aan hun collegialiteit te kort te doen, wanneer zij zich niet met alle beschiedenheid tot den Raad wendden in zake het ontslag van den gemeente-architect, den heer Weissman;

dat, hoewel het „handelen in lijnrechten strijd met een door B. en W. genomen besluit" zeker zeer te laken is, toch de vraag hun op de lippen komt of ontslag niet als straf daarvoor te zwaar moet worden geacht;

dat immers de Gemeente door de (overigens te recht gewraakte) handeling van den gemeente-architect geenerlei nadeel ondervond, daar hydro-zandsteen zeker voor binnenbekleeding (waarin zij in het onderhavige geval gebruikt zou worden) even goed is als natuurlijke steen, terwijl zij deze overtreft in houdbaarheid van kleur;

dat verder het misverstand niet uitgesloten is geweest, daar volgens den gemeente-architect de *modus* meer moest volgen op *bewerking hier ter stede* als op soort van materiaal;

dat in ieder geval de gemeente-architect slechts te groote mêegaandheid met den aannemer heeft getoond, een eigenschap die bij zoo uitgebreid en uitvoerig werk als het nieuwe Gemeente-Museum in den regel tot betere resultaten voert dan overdreven strengheid;

dat het natuurlijk niet op hun weg ligt, den Raad te verzoeken den bekwamen man, die in een reeks van werken, die der gemeente tot eer strekken, getoond heeft, wat het *artistieke* gedeelte van zijn taak betreft, op de rechte plaats te staan, een zoodanige straf op te leggen dat hij in zijn werkkring blijft gehandhaafd;

dat zij de hoop uitspreken, dat uwe overwegingen, in verband met die van B. en W., ertoe zullen leiden, aan den heer Weissmann het afmaken van het Museum op te dragen op zoodanige voorwaarden, dat de teregtzetting in de z. g. burgerpraetijk hem worde vergemakkelijkt;

dat aldus handelende bovendien de belangen der gemeente, zoowel uit een artistiek als een financieel oogpunt (volgens de meeningen van de onderget.) gebaat zullen worden; daar het te vreezen is, dat bij het afmaken van een bouwwerk als het nieuwe Stedelijk Museum door een ander dan den ontwerper, de daarin zoo noodzakelijke eenheid zal worden gemist of prijsgegeven.

Dit adres was onderteekend door de heeren I. Gosschalk, A. C. Bleijs, A. Salm G.Bzn., Ed. Cuypers, C. B. Posthumus Meijjes, G. W. M. Poggenbeek, G. van Arkel, G. B. Salm, H. P. Berlage Nz., Jan Springer, A. N. Godefroy en W. G. Welsing; het zou ongetwijfeld een grooter aantal handteekeningen gedragen hebben als het niet aan tijd ontbroken had het te doen circuleeren.

PRIJSVRAGEN

ONTWERP VAN EEN DIPLOMA, UIT TE REIKEN AAN BEKROONDEN DER INTERNATIONALE BAKKERIJTENTOONSTELLING.

Het uitvoerend Comité van de Internationale Bakkerij-tentoonstelling, te houden te Amsterdam in de maand Juli 1894, noodigt de Nederlandsche kunstenaars uit tot het inzenden van ontwerpen voor een Diploma, uit te reiken ter gelegenheid dier tentoonstelling aan bekroonde inzenders.

Voor deze prijsvraag zijn de volgende voorwaarden vastgesteld.

Art. 1. De inzenders zijn geheel vrij in de compositie, doch de teekeningen moeten in zwart uitgevoerd worden.

De allegorische voorstellingen of emblemen op de teekeningen aan te brengen, moeten toepasselijk zijn op de tentoonstelling. Ruimte moet worden gelaten voor het volgend bijschrift met handteekeningen en de verdeeling hiervan aangegeven:

Diploma voor een
toegekend aan
voor de Inzending
Gedelegeerd Commissaris. Jury. Uitvoerend Comité.

De afmetingen van het diploma worden op een maximum grootte van ± 35 bij 40 centimeter bepaald.

Art. 2. De uitvoerige schetsen moeten worden ingezonden vóór of uiterlijk op 25 Juni des voormiddags te 12 uren aan het Bureau der Tentoonstelling in het Paleis voor Volksvlijt, te Amsterdam. Zij moeten van eene spreuk of motto voorzien zijn en moeten worden begeleid door een verzegeld couvert, bevattende den naam en de woonplaats van den ontwerper. Buiten op het couvert moet hetzelfde motto geplaatst zijn met een correspondentieadres. De ingekomen schetsen worden op Zondag 24 Juni beoordeeld.

Art. 3. Aan elk der drie best gekeurde ontwerpen wordt eene som van *f* 75.– toegekend.

De Jury heeft het recht kennis te nemen van de namen dezer drie ontwerpers.

Deze drie ontwerpers zijn gehouden van hunne schets de uitgewerkte teekening te maken, en met bijvoeging van hunne oorspronkelijke schets in te leveren vóór of op 24 Juli aan het Bureau der Tentoonstelling in het Paleis voor Volksvlijt.

Van deze drie teekeningen wordt aan het beste en ter bekroning waardig gekeurde ontwerp de prijs van *f* 175, boven de gemeende *f* 75, toegekend.

Art. 4. Als Jury van beoordeeling treden op de heeren: A. P. J. Bondewijnse, namens het Schilderkundig Genootschap „Pulchri Studio"; Prof. C. L. Dake, namens de Maatschappij „Arti et Amicitiae"; W. Kromhout Czn., namens het Genootschap „Architectura et Amicitia"; J. R. de Kraft, namens de „Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst" en J. C. van Marken, Voorzitter van de Tentoonstellings-Jury.

Art. 5. Alle ingekomen ontwerpen en schetsen zullen na de eindbeoordeeling op de Bakkerij-tentoonstelling minstens eene week worden tentoongesteld. De drie teekeningen van het tweede concours blijven het eigendom van het Tentoonstellings-comité. Na het sluiten der Tentoonstelling zullen de niet-bekroonde schetsen aan de correspondentie-adressen worden teruggezonden.

ONTWERP VOOR EEN GETUIGSCHRIFT.

Op deze prijsvraag, uitgeschreven door de Vereeniging „Bouwkunde en Nijverheid" te Harlingen, zijn ingekomen tien antwoorden. De Jury, bestaande uit de heeren J. E. G. Noordenberg, S. Baron en H. H. Kramer, allen te Leeuwarden, stelt voor het ontwerp „Suis" met den uitgeloofden prijs te bekronen.

PRIJSVRAGEN, UITGESCHREVEN DOOR DE AFD. AMSTERDAM DER MAATSCHAPPIJ TOT BEV. DER BOUWKUNST.

Het programma voor deze prijsvraag, waarnaar uitsluitend leden van afdeelingen konden mededingen, komt op blads. 412 van den voorgaanden jaargang voor.

a. Gevel van een bakkershuis. Ingekomen vijf ontwerpen, onder de motto's *R. v. E.*; *Uil* (in ring); *L'étude n'a pas de fin*; *Hora*; *Amitié*. De conclusie der Jury strekt om geen der ontwerpen te bekronen, maar de uitgeloofde som van *f* 40 te verdeelen, en wel *f* 20 aan *R. v. E.*, *f* 10 aan *Uil* en *f* 10 aan *L'étude*.

b. Tolgaarderwoning. Ingekomen vier ontwerpen, onder de motto's *Hait*; *Walter Crane*; 14 *Februari*; *Waterstaat*. Ook hier wordt door de Jury geconcludeerd om geen der ontwerpen ten volle te bekronen, maar toe te kennen: aan het ontwerp *Hait* *f* 20 en aan *Walter Crane* *f* 10.

Naar ons wordt medegedeeld is de heer A. D. N. van Gendt te 's-Gravenhage ontwerper van het antwoord, onder het motto *R. v. E.* ingezonden, op de vraag naar een gevel van een boekwinkel.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

AMSTERDAM. Uit de door het gemeentebestuur aan den Raad overgelegde balans van de fabriek van zwavelzure ammoniak aan het centraal pompstation, blijkt, dat in 1893 een bruto winst van *f* 30,696 is verkregen, waarvan door den concessionaris 50 pCt. aan de gemeente, alzoo een bedrag van *f* 15,348 moet worden uitgekeerd.

De wijze, waarop te Amsterdam de fecaliën van het Liernurstelsel in de laatste jaren verwerkt zijn, heeft bevredigende resultaten opgeleverd, dank zij den ijver van den technischen ambtenaar D. Sanches, die het eerst op deze wijze van werken de aandacht gevestigd heeft.

In overeenstemming met het advies der Commissie van bijstand stellen B. en W. den Gemeenteraad voor, dezen verdienstelijken ambtenaar eene gratificatie van *f* 1000 te geven.

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken zijn: *toegevoegd* aan den chef der 4e waterstaats-afd. voor de werken aan de Brantas-, Porong en Soerabaja-rivieren, de opz. 2e kl. Ch. J. Odenthal; aan den chef der irrigatie-afd. Serang met standplaats Rembang, de opz. 2e kl. E. de Graaf; aan den chef der irrigatie-afd. Brantas met standplaats Pasoeroean, de opz. 2e kl. B. H. W. Willebrands; aan den chef der 5e waterstaats-afd. voor de opnemingen te Pekalen (Probolingo) de opz. 3e kl. H. J. Broekens. *Overgeplaatst* van de res. Pasoeroean naar de res. Besoeki, de opz. 2e kl. C. Badart.

— Bij de Staatsspoorwegen op Java is gedetacheerd bij de afdeeling spoor- en tramwegen en stoomwezen van het departement der burgerlijke en openbare werken, de tijdelijk adjunct-ingenieur 1e kl. bij den aanleg der lijn Probolinggo-Pasaroekan J. J. Stieltjes,

— Als adjunct-secretarissen van het VI internationale congres voor binnenscheepvaart, te 's-Gravenhage te houden, zijn opgetreden de heeren J. W. van Marle, ingenieur van den Indischen waterstaat met verlof, en P. J. van Voorst Vader, civiel-ingenieur, beiden te 's-Gravenhage.

— Met ingang van 1 Januari 1895 is eervol ontslag verleend uit den dienst der Maatschappij tot Expl. van Staatsspoorwegen, behoudens aanspraak op pensioen, wegens leeftijd, aan den heer L. L. W. E. Quaedvlieg, inspecteur te Venlo.

— Benoemd tot leeraar in de stoomwerktuigkunde aan de opleidingsschool voor machinisten te Hellevoetsluis de heer A. van Aanholt.

— Bij den prov. waterstaat in Friesland zijn benoemd tot tijdelijk opzichter: bij de Nieuwe Stichte L. van der Weide te Terhorne; bij het baggerwerk in de Bolswarder — Workumervaart I. van Asperen; bij de werken tot vernieuwing van sluis no. IV in het kanaal van de Hooidammen tot de Kolonievaart H. J. Bos; bij de werken aan het Roode Klif T. de Vries.

— Tot opzichter van den weg bij den Staatsspoorweg ter standplaats Groningen, is benoemd de heer A. D. de Jong, thans teekenaar, en ter standplaats Hengelo, de heer W. Joha.

— Tot opzichter bij de waterstaatswerken in Drenthe is benoemd de heer J. de Glee, thans tijdelijk werkzaam bij de polderwerken te Beets (Fr.).

— De heer L. Polis, ingenieur, werkzaam geweest bij den aanleg van spoorwegen in Italië, is benoemd tot ridder der Italiaansche Kroonorde.

— Aan den heer P. Oskamp, 3e opzichter bij de gemeentewerken te Rotterdam, is bij gelegenheid zijner 30-jarige ambtsvervulling eene gratificatie van *f* 150 toegekend.

— Door den Minister van Binnenl. Zaken is aan N. Exalto, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als buitengewoon opzichter, belast met het toezicht ten dienste van de stoomverwarming en electrische installatie in de Polytechnische School te Delft.

L. VAN DER HOORN.
Atelier en Magazijn:
DONKERSTRAAT 17, UTRECHT.
ELECTRISCHE SCHELLEN, TABLEAUX enz.
TELEPHONEN, MICROPHONEN.
Complete Inrichtingen tot Vernikkelen, Verzilveren, Verkoperen enz.
ATTESTEN TER INZAGE.

MARTIN & Co.,
Achter Oosteinde 2—4, bij het Paleis voor Volksvlijt.
AMSTERDAM.
Groothandel in Bouwstoffen.
Eenig adres van TERRA COTTA en CEMENTSTEENEN BOUW-ORNAMENTEN en TUINSIERADEN, ook volgens teekeningen. (3)

H. G. AIKEMA & Co.
Rotterdam.
UNITED ASBESTOS KETELBEKLEEDING.
Asbest en Jutte Isoleersnoer voor Pijpbekleeding.
ASBEST- en CAOUTCHOUC FLENSBLAD enz.
Caoutchoucslang voor Gas- en Waterleidingen. (2)
Draad en Kabel voor Electrische Geleidingen.

Carbolineum DURESCO.
Uit de beroemde fabriek van J. STEINDLER & Co., *Altona bij Hamburg.*
A. F. CAPTEIN. Turfsteeg 4,
Vertegenwoordiger der firma voor Haarlem.

Te koop AANGEBODEN:
een partij Carbolineum,
aan de strengste eischen voldoende. Adres met *franco* brieven, onder lett. H. M. aan het bureau dezer Courant.

Hardgebakken Tegels
van Lamberty Servais en Cie.
PRIMA WAAR. BILLIJKE PRIJZEN.
VERTEGENWOORDIGER:
C. KEUNEN. te Nijmegen.

TECTORIUM.
Onbreekbaar
TRANSPARANT.
Technisch Bureau
„De Voogt".
DEN TEXSTRAAT 20,
Amsterdam.

WAUTIER EN FARO,
I, NIEUWLAND,
ROTTERDAM.
GROOTE VOORRAAD in alle soorten Vloer- en Wandtegels, Mozaïktegels SIMONS & Co., Rietplanken en marmeren Schoorsteenmantels, alles tot sterk concurreerende prijzen. Terrazzo Mozaïk, Asphaltvloeren, Houtcementdaken, Glacier, imitatie Gebrand Glas, enz. enz.

PHOTOGRAFIE
RITSCHER EN LANDSMAN.
Anna-Paulownastraat 4
's Gravenhage.
LICHTDRUKKEN
Witte lijnen op blauwen grond.
Tot 2 □ Meter groot overschrijdt welk formaat van af *f* 0.70 per □ Meter.
Snelste aflevering.
PHOTOGRAFIEËN van Teekeningen, Gebouwen, Machinerieën, enz.
LAGE PRIJZEN.
Zwarte of blauwe lijnen op witten grond.

Ter drukkerij der Vennoots. „Het Vaderland"

29ste JAARGANG. — N°24 — ZATERDAG, 16 Juni 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIEN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . *f* 0.15

DE INRICHTING VAN KUNSTMUSEA.

(*Vervolg en slot van pag.* 180.)

Het eerste museum, dat in Duitschland werd gebouwd, is de Alte Pinakothek te Munchen geweest, van 1826 tot 1833 door Leo von Klenze opgetrokken. Het spreekt van zelf, dat dit gebouw niet meer voldoet aan de eischen, die tegenwoordig aan een goed ingericht kunstmuseum worden gesteld: toch is het merkwaardig als het type, waarnaar latere musea, zij het dan ook met wijzigingen, gevolgd zijn.

ALTE PINAKOTHEK TE MUNCHEN.

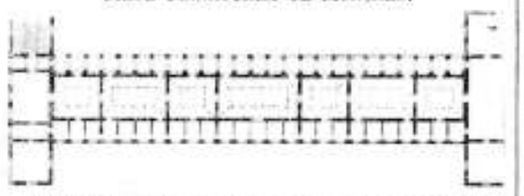

De ligging van het gebouw op een ongezellig ruim plein, met een der lange gevels naar het N.-O. maakte het noodzakelijk de ingang te projecteeren aan de smalle zijde, die aan den hoofdverkeersweg grenst. Daar echter de zuidelijke gevel als de hoofdgevel beschouwd moest worden, werden daar portieken gemaakt, die echter slechts decoratie zijn en die geen toegang tot de schilderijzalen geven. Zoowel aan de oostzijde als aan de westzijde zijn uitbouwingen, waarvan een, aan den Z.-O. kant de hoofdtrap bevat; de plattegrond van het geheel is dus I-vormig.

De verdieping gelijkstraats wordt door een vestibule, die eigenlijk tot niets nut is, en waarop de bovengenoemde min of meer decoratieve portieken uitkomen, in twee deelen gescheiden. De groote diepte welke de daar gelegen vertrekken hebben, is oorzaak, dat de zijdelingsche verlichting niet voldoende kan genoemd worden. In deze zalen zijn vazen tentoongesteld; ook het prentenkabinet neemt er eenige in.

De hoofdverdieping bevat in het midden zeven bovenlichtzalen van verschillende afmetingen, vier-en-twintig kabinetten met N.-O. zijlicht en een viertal zalen met zijlicht uit andere windstreken. De bovenlichtzalen komen uit op een open loggia, welke den zuidgevel van het bouwwerk versiert.

De verlichting der groote zalen is zeer gebrekkig. Vier ervan worden ieder door één opening in het plafond verlicht, twee hebben ieder twee van die openingen en de grootste middenzaal heeft er drie. Men ziet dus, dat al aanstonds in deze drie laatste zalen gezondigd is tegen den regel, dat men slechts één lichtbron mag maken. Doch daarenboven is in alle zalen de verhouding van het totaal der plafondopeningen tot het vloeroppervlak hoogst ongunstig, daar het van 1 : 4 tot 1 : 6 bedraagt, en dus slechts $^1/_5$ tot $^1/_7$ van het licht verkregen wordt, dat vereischt zou zijn. Als een verder nadeel moet de buitensporige hoogte der zalen genoemd worden, die 16 meters bedraagt. De matglazen zoldering, die in de meeste latere musea gemaakt is, ontbreekt hier nog. Het licht valt onmiddellijk in door op de vlakke kap geplaatste lantaarns, die van boven ondoorzichtig zijn en alleen aan de vier steile zijkanten beglaasd werden. Het denkbeeld, waardoor men tot deze constructie geleid werd, was juist, daar het zenithlicht op deze wijze geheel onderschept werd; bij latere toepassingen, vooral in Engeland, heeft men er zeer goede resultaten mede verkregen, doch dan de lantaarns veel grooter gemaakt, zoodat een betere verhouding tusschen lichtopening en vloeroppervlak verkregen werd. Deze constructie heeft evenwel het nadeel, dat men zeer veel last van het in den winter zich vormende condensatiewater ondervindt.

De op het N.-O. gelegen kabinetten hebben, evenals die te Dresden, zijwanden die loodrecht op

den gevel staan. De verhouding van venster en lokaal is ongunstig, eensdeels daar de dammen te breed en dus de schilderijen aan de raamzijde slecht verlicht zijn, doch ook daar de borstweringen te laag zijn en dus glimlichten op de kunstwerken ontstaan, die zeer hinderlijk zijn.

In de zalen zijn zeer lichte parketvloeren aanwezig, die met de geelmarmeren borstweringen goed overeenstemmen, doch die een onrustig effect maken. De wanden zijn beplakt met een olijfkleurig behangselpapier, dat echter in sommige zalen door een van helroode tint vervangen is. Alleen voor de kleurige Oud-Italiaansche of Oud-Duitsche stukken waaraan deze verzameling zoo rijk is, verdient een dergelijke helroode tint aanbeveling; voor de stillere Oud-Nederlandsche stukken is zij doodend. De zeer hooge gewelven om de plafondopeningen zijn wit van kleur, en met tamelijk bont ornement, dat veel verguldsel heeft, beschilderd; het effect van dit alles is zeer onrustig, te meer, omdat men de schilderijen tot bovenaan toe gehangen heeft.

De zalen met van verschillende hemelstreken invallend zijlicht zijn eigenlijk voor het tentoonstellen van schilderijen onbruikbaar; het glimmen der stukken maakt elk rustig kunstgenot onmogelijk.

In de kabinetten zijn bruinachtig groene lambrizeeringen gemaakt met lichter plint en dekband. Zeer bont gedecoreerde friezen doen echter hier veel afbreuk aan den totaal-indruk.

Het museum, hetwelk de kunstschatten van Städel's Instituut te Frankfort bevat, werd van 1874—1878 door Sommer gebouwd. Het heeft, in plattegrond, den vorm van een T. Het hoofdgebouw bevat gelijkstraats een entree en zalen met zijlicht, terwijl daarboven een centrale koepelzaal, twee groote en twee kleine zalen met bovenlicht, tien kabinetten met noordwestelijk zijlicht en verschillende zalen met zijlicht uit andere windstreken gevonden worden. In den vleugel, loodrecht op dezen aan de zuidzijde gebouwd, bevindt zich de zeer monumentale trap en verschillende vertrekken voor de directie.

Städel's Instituut te Frankfort.

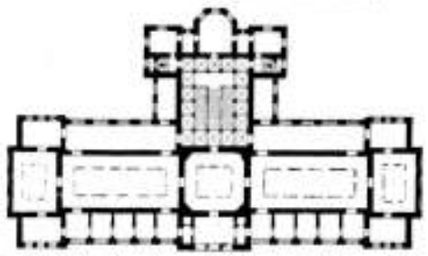

Het licht in de zalen gelijkstraats is alleen voldoende in die, welke aan de N.-O. en Z.-W. zijde gelegen zijn. Die welke aan de vestibule grenzen, zijn te diep en bevatten te veel pijlers, hetgeen aan de verlichting veel schade doet. De verhouding van plafondopening tot vloeroppervlak is in de groote bovenlichtzalen 1 : 3.2 en ofschoon zij dus niet zoo gunstig is, als wij zouden verlangd hebben, zou het licht misschien wel voldoende zijn, indien het beter dan thans de muren bereikte, en het zeer hinderlijke licht, dat thans op de vloeren valt, onderschept kon worden. De kabinetten op het N.-W. hebben goed licht, doch daar de zijwanden loodrecht op den voorgevel staan, is hiervan niet zooveel partij getrokken kunnen worden, als anders mogelijk geweest zou zijn.

Als bouwkosten worden opgegeven *f* 840,000, zoodat, daar het gebouw ongeveer 40,000 M². bevat, iedere M². *f* 21 vereischte.

Het museum te Kassel, van 1871—1877 door Von Dehn Rothfelser gebouwd, wordt door velen als het best ingerichte museum van Duitschland beschouwd. Ook wij vonden daar veel te loven, doch ook wel het een en ander, dat ons minder navolgenswaard scheen.

Museum te Kassel.

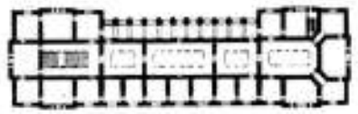

De plattegrond herinnert in vele opzichten aan dien van de Alte Pinakothek te Munchen en heeft een langwerpigen vorm. De beide lange gevels zijn op het Z.-O. en N.-W. gelegen. De eerste is de hoofdfaçade en bezit de ook te München voorkomende loggia, vanwaar men een prachtig uitzicht over den Karls Au geniet. De hoofdtrap ligt aan de N.-O.-zijde, doch niet in een afzonderlijken vleugel, doch zoo, dat de zalen daaromheen roudloopen. De hoofdingang ligt aan de smalle zijde van het gebouw; het portiek in het midden van den voornaamsten gevel is zuiver decoratief. De lokalen gelijkstraats hebben allen zijlicht en herbergen beeldhouwwerken, gipsafgietsels, porseleinen en voorwerpen van kunstnijverheid. De verlichting dezer zalen kan alleen goed genoemd worden aan de noordzijde, waar zij slechts ongeveer ⅓ van de geheele diepte van het gebouw hebben; aan de zuidzijde daarentegen, waar zij ⅔ van die diepte innemen en waar pijlers geplaatst zijn, laat de verlichting van den achterwand veel te wenschen over.

Het zijn echter niet de zalen gelijkstraats, die den goeden roep van het Kasselsche museum hebben doen uitgaan; de zalen op de verdieping zijn het, die in vele opzichten als voorbeelden mogen gelden. Men vindt hier vier bovenlichtzalen van verschillende grootte, 13 kabinetten met N.-W. zijlicht, 1 kabinet met N.-O. zijlicht, 1 kabinet met Z.-W. zijlicht en 5 kabinetten met Z.-O. zijlicht. Tegen de indeeling van dezen plattegrond hebben wij het bezwaar, dat er zooveel lokalen voorkomen, die Z.-W. en Z.-O. zijlicht hebben; de laatsten zijn 's voormiddags, de eersten 's namiddags op heldere dagen onaangenaam wegens de invallende zonnestralen. Daar men echter den hoofdgevel niet zonder ramen wilde maken en ook de korte eindgevels daarvan voorzien moesten worden, heeft men aan dezen esthetischen eisch alle andere eischen der practijk opgeofferd.

Bij de inrichting der bovenlichtzalen heeft men rekening gehouden met de theorie, door Magnus ontwikkeld en vroeger door ons toegelicht. Geheel gevolgd zijn evenwel deze regelen niet; de groote zaal toch is slechts 10 M. breed, dus 1 M. smaller dan Magnus verlangt, en daarentegen bedraagt de hoogte onder het plafond 8.60, terwijl 7.85 M. voor de zaal van 11 M. was aangegeven. Terwijl dus de theorie wil dat de verhouding van zaalhoogte tot zaalbreedte zal zijn 5 : 7, is zij in werkelijkheid 6 : 7. Men meende dat, indien de door Magnus verlangde hoogte aangehouden werd, de zalen uit een esthetisch oogpunt geen goed effect zouden maken. De breedte van de opening in het plafond, welke naar den regel 3.30 M. had behooren te zijn, is tot 4 M. vergroot; hierdoor wordt de verhouding tusschen lichtopening en zaaloppervlak 1 : 4, terwijl, indien de door Magnus gegeven regelen waren gevolgd, deze verhouding 1 : 5.3 geworden zou zijn. In de kleinere bovenlichtzalen is men nog verder afgeweken, daar hier een verhouding van 1 : 3.5 bereikt wordt. Zelfs in dit laatste geval is dus het toegevoerde licht niet voldoende, en de bovenlichtzalen te Kassel maken dan ook niet den indruk van bijzonder helder te zijn. Bepaald nadeelig is de groote hoogte, die aan de zalen gegeven is en waardoor het goede licht te ver van den vloer blijft. Het zenithlicht wordt ten deele, doch niet genoeg onderschept. Voor de beoordeeling van de juistheid der door Magnus opgestelde theorie mag men zich o. i. niet op de Kasselsche bovenlichtzalen beroepen, daar deze niet getrouw daarnaar gevolgd zijn. Het komt ons echter zeer twijfelachtig voor, of het streng vasthouden van den regel wel een beter resultaat zou gegeven hebben; zeker zou het lager maken der zalen het licht meer op de muren hebben doen vallen, doch dit voordeel zou zeker verloren zijn gegaan door de verkleining der plafondopening.

Kan dus ons oordeel over de bovenlichtzalen te Kassel niet onverdeeld gunstig luiden, de kleine zijlichtkabinetten welke op het noordwesten liggen, kunnen als modellen beschouwd worden. Zij hebben, aan de vensterzijde, een breedte van 5.50 M., terwijl de achterwand 4.50 M. breed is. Hunne diepte is 6 M., de hoogte evenveel. De borstwering is 2.09 M.; de vensters zijn 2 M. breed en sterk naar binnen toe afgeschuind. Een scherm geeft gelegenheid om bij zeer helder weer het onderste gedeelte van het venster te bedekken.

De bovenlichtzalen zijn te Kassel bleekrood geschilderd; de lambrizeeringen enz. zijn donkergroen en de parketvloeren van hout. Weinig bevredigend is de hardroode toon der gewelven om de bovenlichten, die nog meer in het oog springt door de hardblauwe cartels met verguldsel, die er met echt Duitsche ongevoeligheid op geschilderd zijn. In sommige kabinetten is voor de wanden een bleekroode toon gekozen; anderen daarentegen zijn hardblauw of groen geverfd.

Wij willen nu in gedachte den noordzee oversteken en enkele woorden aan de National Gallery te Londen wijden. Het klassieke gebouw, hetwelk aan Trafalgar-square iets zoo karakteristieks geeft, werd van 1832 tot 1838 door Wilkins opgericht. Wat het inwendige van het gebouw betreft, dit is vóór 1876 door Barry en later door Taylor verbouwd en naar de moderne eischen ingericht. Een der laatst voltooide zalen is die, welke recht tegenover den ingang ligt en waar schilderijen der Toskaansche school tentoongesteld zijn.

National Gallery te Londen.

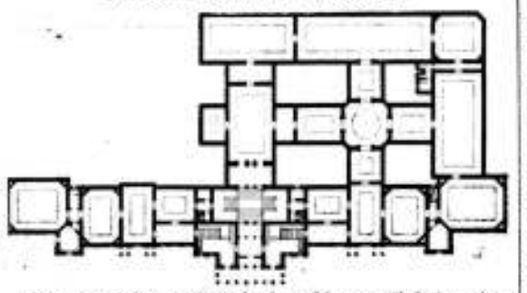

Deze zaal is zeer breed, nl. 12 M., terwijl de breedste zalen van de Alte Pinakothek te Munchen slechts 11.70 meten. De hoogte onder het plafond bedraagt slechts 9 M., zoodat de zaal een tamelijk gedrukt effect zou maken, ware het niet, dat men evenals te Munchen een glazen lantaarn boven de lichtopening had geplaatst welke lantaarn den vorm van een Mansardekap heeft. Daar een glazen plafond niet aanwezig is, behoort dus de geheele ruimte van deze lantaarn eigenlijk bij den zaal-inhoud.

Terwijl te Munchen de bovenkant van de lantaarn ondoorzichtig is, bestaat die te Londen uit glas, zoodat zeer veel licht op den vloer valt, wat storend werkt. De plafondopening is groot en verhoudt zich tot het zaaloppervlak als 1 : 2.4. De verlichting der wanden is goed; slechts hindert het dat de lantaarn door ondoorzichtige strooken in gedeelten wordt gescheiden. Tegen invallende zonnestralen kan men zich door het neerlaten van gordijnen beschermen.

De wanden zijn met donkerrood doek bespannen; de deuromlijstingen enz. zijn van rood marmer. Het geheel is wat erg kleurig, wat bij de Italiaansche schilderijen niet hindert, doch voor andere kunst niet voordeelig zou wezen.

Van de andere zalen noemen wij nog het zoogenoemde octogoon, een achtkante zaal met bovenlicht, rijk met marmeren zuilen enz. gedecoreerd, doch voor het tentoonstellen van schilderijen niet bijzonder geschikt, daar al die pracht het oog afleidt en vermoeit. Vooral de uit kostbare marmersoorten samengestelde vloer hindert door de reflectie en de lichte tinten.

Museum te Brussel.

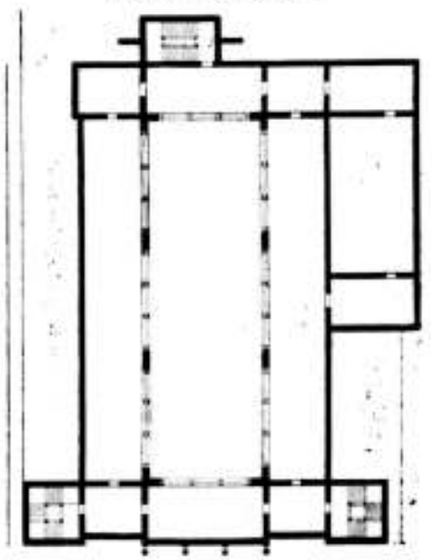

Een der slechtst ingerichte moderne musea is zeker het Palais des Beaux Arts te Brussel. Het heeft meer van een groote kunstbazar, dan van een gebouw, waar men rustig kunstgenot kan smaken. Het grootste gedeelte van het bouwwerk wordt ingenomen door een reusachtige zaal, of liever overdekte binnenplaats, waar men beeldhouwwerken en architectonische modellen heeft opgesteld. De galerijen om deze zaal in twee verdiepingen gegroepeerd, zijn gelijkstraats van zijlicht voorzien en bevatten prenten, architectonische en andere teekeningen enz.; op de verdieping hebben zij bovenlicht en dienen daar om schilderijen tentoon te stellen. Men kan zich begrijpen hoe weinig de verlichting hier voldoet, daar door de bogen, welke op de groote middenhal uitkomen, ook zijlicht uit de tweede hand invalt. Een drietal bovenlichtzalen, aan de oostzijde tegen de galerij gebouwd, zijn meer overeenkomstig de eischen, die men gewoon is te stellen, ingericht. Het schijnt alsof men bij de groepeering van bijna alle kunstwerken in één reusachtige

zaal van het denkbeeld is uitgegaan om een bezoeker, die slechts even in het gebouw kan vertoeven, in één oogopslag den rijkdom der verzameling te toonen. Dit doel is volkomen bereikt, doch men heeft het daardoor voor een minder oppervlakkigen museumbezoeker onmogelijk gemaakt, de kunstwerken op zijn gemak te bestudeeren. Waar hij ook staat, overal wordt zijn aandacht op storende wijze afgeleid.

Ten slotte mogen hier nog eenige opmerkingen volgen omtrent het nieuwe museum te Antwerpen. Dit gebouw heeft in plattegrond den vorm van een langwerpig vierkant; de hoofdgevel is op het westen gelegen. Men betreedt eerst een portiek dat naar een zeer monumentale vestibule voert, welke toegang geeft tot de verschillende lokalen gelijkstraats, die voor het exposeeren van beeldwerken, teekeningen, prenten enz. zijn ingericht en van zijlicht voorzien werden. Een overdekte binnenplaats in den noordelijken vleugel dient meer bepaald voor het tentoonstellen van grootere beeldhouwwerken. De verlichting van verscheidene lokalen gelijkstraats in den zuidelijken vleugel laat te wenschen over.

Uit de vestibule komt men eveneens in de zeer monumentale trapzaal, waarin de bekende wandbeschilderingen van Leys geëxposeerd zijn. Deze trapzaal is zeer helder verlicht door een glazen plafond en vormt als het ware de kern van het bouwwerk. Onder deze trapzaal is een bomvrije lokaliteit gelegen, waarin men, voor het geval dat Antwerpen een belegering te doorstaan mocht hebben, door vernuftig bedachte mechanismen de voornaamste schilderijen in veiligheid kan brengen.

De zalen op de verdieping hebben, behalve een paar kleinere vertrekken aan de noordzijde, allen bovenlicht. Hare breedte wisselt af van 11 tot 12 M.; de hoogte onder het plafond is 15 M. en meer. De bovenlichtopening verhoudt zich tot het plafond als 1 : 3 en 1 : 4. De verlichting der zalen is dan ook niet zoo gunstig als verwacht kon worden. Naar ons werd medegedeeld zouden, tot verbetering van het licht, reflectoren gemaakt zijn. Wij kunnen echter geen nadere inlichting omtrent deze reflectoren geven, daar wij ze niet gezien hebben.

Als verklaring voor de groote hoogte der zalen, die voor de goede verlichting niet bevorderlijk is, zal misschien genoemd moeten worden het feit, dat vele der Vlaamsche schilderijen van buitengewoon groote afmetingen zijn. Het museum bevat echter ook tal van kleinere schilderijen, die in zijlichtkabinetten beter tot hun recht gekomen zouden zijn.

De decoratieve behandeling van het Antwerpsch museum kwam ons zeer gelaagd voor. In de vestiën de trapzaal is de decoratieve rijkdom geconcentreerd. De schilderijzalen zijn stil gehouden en haar effect zou nog beter zijn indien aan de verlichting meerdere zorg besteed ware.

Van andere musea spreken wij hier niet. Dit weinige moge voldoende wezen om van de inrichting van eenige der nieuwere bouwwerken, die voor het bewaren van kunstschatten zijn opgericht, eenig denkbeeld te geven.

A. W. Weissman.

HET ONTSLAG VAN DEN GEMEENTE-ARCHITECT TE AMSTERDAM.

De steenhouwersvereeniging „Eendracht maakt Macht" hield Zondag jl. eene vergadering om te protesteeren tegen het besluit van den Gemeenteraad, waarbij aan den gemeentearchitect tegen 1 November a. s. eervol ontslag verleend is. Blijkens een verslag dezer vergadering in de *N. Rott. Ct.*, had genoemde vereeniging verwacht dat de heer Weissman niet eervol zou zijn ontslagen, en wel omdat hij tot tweemaal toe de Amsterdamsche steenhouwers benadeelde. Voor de eerste maal, toen hij de levering van den Oberkirchner steen voor *f* 15,000 aan eene Duitsche firma gunde, terwijl Nederlandsche aannemers met *f* 11,000 tevreden zouden zijn geweest, en ten tweeden male, toen hij toestond, dat voor de versiering der vestibule 70 kub. meter bewerkte kunststeen, in plaats van onbewerkte natuursteen geleverd werd.

Aan dit verslag ontleenen wij voorts het volgende:

Boven en behalve deze grieven bleken de steenhouwers sedert lang een wrok gekoesterd te hebben tegen den heer Weissman, die „altijd tegen den Amsterdamschen werkman was" en daardoor voor een goed deel de schuld droeg van de onder de steenhouwers heerschende werkloosheid.

Voorts werd den vergaderden voorgesteld, den Gemeenteraad uit te noodigen de geleverde kunststeen af te keuren, opdat voor de versiering der vestibule toch nog natuursteen mocht worden aangewend en de steenhouwers daardoor weder eenig werk zouden vinden.

Een der aanwezigen had een stukje van de kunststeen medegebracht, hield dit bij het licht — er was wegens gebrek aan daglicht in de zaal gas ontstoken — wees op het gemis aan glinstering van het inwendige van den steen, en constateerde, op grond van een en ander, dat de geleverde roode kunststeen van binnen slechts uit „rommel" bestond en bovendien dat die steensoort nimmer kon worden afgewasschen, wijl de inwerking van het water er dan voor immer stroken op achterliet.

Nadat verscheidene steenhouwers ten aanhoore van den architect en de kunststeen hadden gesproken, werd door twee der aanwezigen, den patroon Monshouwer en het gemeenteraadslid Nolting de zaak van een anderen kant bekeken. De heer Monshouwer betoogde, dat de Oberkirchner-steen *niet* door Nederlandsche aannemers voor *f* 4000 minder zou geleverd zijn, en dat men de verantwoordelijkheid voor die aanbesteding in geen geval ten laste van den architect kon brengen; voorts, dat langs scheikundigen weg de deugdelijkheid van de kunststeen was aangetoond en dat uit de verschillende soorten groefsteen moeilijk de voor de vestibule-versiering passende kleur was te kiezen. (Van goeder hand hebben wij vernomen, dat ten overvloede de kunststeen op het museum-terrein zelf is beproefd, door deze een half jaar aan weer en wind, sneeuw en vorst bloot te stellen.) Overigens was thans met den architect afgehandeld; trachtte men nu nog den aannemer te dwingen, andere steen te leveren en dus groote schade te lijden, dan zou men dezen onvoorwaardelijk tegen zich in het harnas jagen en zichzelven andeel bezorgen. Het besmaalde bestek trouwens liet niet toe, den aannemer te dwingen de natuursteen *anderwerk* te leveren.

De heer Nolting wees erop, dat *Eendracht maakt macht* met mosterd na den maaltijd zou komen, zoo het bestuursvoorstel werd aangenomen. Burg. en Weth. hadden getoond niets door de vingers te willen zien, zoodat de opvolger van den heer Weissman wel zou oppassen, van eenmaal vastgestelde bestekken af te wijken. De Vereeniging mocht met het behaalde succes tevreden zijn. Hij kon nu wel reeds zeggen dat hij, als raadslid, geenerlei voorstel zou doen, om op het verleende *eervol* ontslag terug te komen, om de eenvoudige reden, dat zoo goed als geen enkele stem ten gunste van zulk een voorstel zou zijn te vinden.

Ondanks de argumenten der heeren Monshouwer en Nolting, werd eene motie aangenomen, waarin de Vereeniging hare verontwaardiging uitsprak over het *eervol* ontslag aan den gemeentearchitect verleend, en erop aandringt, de kunststeen af te keuren en levering volgens bestek te doen geschieden, opdat daardoor iets ter bestrijding van de werkloosheid onder de steenhouwers worde gedaan. Deze motie zal natuurlijk aan den gemeenteraad worden verzonden.

Tot zoover het verslag.

Naar aanleiding daarvan ontvangen wij van goed ingelichte zijde omtrent deze veelbesproken zaak eenige mededeelingen, die aantoonen dat de „verontwaardiging" der Amsterdamsche steenhouwers een eenigszins anderen oorsprong heeft dan zij willen doen voorkomen.

In zijne zitting van 2 December 1891 bepaalde de Gemeenteraad, dat het Museum ongeveer *f* 500,000 zou kosten en de Burgemeester verzekerde toen, dat het Gemeentebestuur zou toezien dat dit bedrag niet overschreden werd. Er stond toen nog geen lijn op het papier; eerst later werd den gemeentearchitect opgedragen een schetsontwerp te maken dat ± 3100 M². oppervlak innam. Ingevolge latere wenschen van de Museumcommissie moest deze oppervlakte echter tot ± 3600 M², uitgebreid worden.

Het behoeft geen betoog dat, waar de uitbreiding van de bouwsom geen gelijken tred hield met de uitbreiding van het plan, alle zuinigheid betracht moest worden om, zonder aan de monumentaliteit tekort te doen, met het beschikbare geld rond te komen.

Voor zandsteen was een bedrag van *f* 30,000 geraamd; voor de M². kon niet meer dan *f* 115 gegeven worden, wat met het oog op de bewerkelijkheid, niet veel was. De heer J. S. Serlé te Amsterdam verklaarde zich bereid voor dien prijs de steen te leveren, mits de bewerking aan de groeve mocht plaats vinden. Moest de bewerking te Amsterdam geschieden, dan werd *f* 125 per M². verlangd.

Burgemeester en Wethouders besloten daarop een contract met Serlé voor *f* 115 per M² te sluiten.

Toen dit contract gesloten was, kwamen er aanbiedingen van Amsterdamsche steenhouwers, die de teekeningen zelfs niet ter inzage gevraagd hadden, voor veel lageren prijs. Het spreekt van zelf, dat zij toen niet behoefden te vreezen hun aanbod gestand te moeten doen.

Nu de Oberkirchnersteen geleverd is, blijkt zij een uitgaaf van *f* 29,500 ruim gevorderd te hebben. De qualiteit was uitmuntend; hoe voortreffelijk de bewerking is, kan het best daaruit blijken, dat aan de 650 strekkende meter lijst *niets* is behoeven geaccordeerd of bijgewerkt te worden. Hoe strak alles is, kan men aan het Museum zelf zien.

De Savonnière-steen is te Amsterdam bewerkt, doch zoo sloordig, dat niet alleen zeer veel is afgekeurd moeten worden, doch dat de aannemer ten slotte alles door timmerlieden heeft deen accordeeren en afmaken.

Dat de architect met dergelijke steenhouwers niet zeer ingenomen is geweest, kan men zich begrijpen.

Toch heeft hij getracht, de roode zandsteen (kunststeen) hier te doen bewerken. De aannemer echter, die één stuk als proef aan zijn werkplaats deed klaarmaken, zag aanstonds in, dat met een bewerking, als toen plaats had, geen genoegen genomen zou worden, en, uit vrees voor afkeuring en schade, deed hij de steen te Utrecht bewerken.

De Amsterdamsche steenhouwers, boos geworden, zonden toen het bekende adres, dat tengevolge had, dat de gemeente-architect zijn eervol ontslag moest vragen.

Voor de roode zandsteen is in het bestek een prijs (in het werk) van *f* 100 per M². bepaald.

Zijn onze inlichtingen juist, dan kostte de kunststeen franco wal *f* 80 per M². Hierbij komt echter voor transport, stellen enz. ± *f* 20 per M², zoodat de aannemer onmogelijk veel voordeel gehad kan hebben.

Wie den gemeente-architect kennen, weten dat het trekken van financieel voordeel uit werken allerminst in zijn aard ligt. Aan zijn eerlijkheid en goede trouw wordt dan ook niet getwijfeld, zooals door den Burgemeester in de jongste raadszitting met nadruk verzekerd werd.

Men zal dan ook wel doen, met de insinuaties van de steenhouwersgezellen te laten voor wat zij zijn. De architect is aan die werklieden door den Raad opgeofferd; het is te hopen dat men van deze daad nimmer berouw moge hebben. De tijd zou wel eens kunnen aanbreken dat men tot het inzicht kwam dat werklieden, die vergaderingen houden en adressen schrijven, nu juist niet de bekwaamste zijn in het hanteeren van hun gereedschap.

KONINKLIJK INSTITUUT VAN INGENIEURS.

De jaarvergadering van het Instituut, op 14 Juni 1894 in het lokaal *Diligentia* te 's-Gravenhage gehouden, mag in meer dan één opzicht de belangstelling verdienen.

Tot zijn leedwezen was de President W. F. Leemans ook ditmaal weder geroepen om een viertal leden te herdenken, die sedert de vorige vergadering aan het Instituut waren ontvallen, te weten de leden R. Kielstra, W. Walker, Jhr. J. W. M. van de Poll en Dr. A. Vrolik; wat de beide laatstgemelden betreft, behoeft er niet op te worden gewezen welk groot verlies ook in wijderen kring door hun overlijden valt te betreuren.

De notulen der Instituut-vergadering van 12 April jl. en het Algemeen Verslag van de werkzaamheden over 1893—1894 met de daarbij gevoegde jaarlijksche rekening en verantwoording gaven geen aanleiding tot opmerkingen en den aftredenden Penningmeester, F. M. van Panthaleon baron van Eck, werd bij monde van den President dank gezegd voor zijn uitstekend beheer.

Onder de talrijke geschenken, die wederom waren ontvangen, werd vooral de aandacht gevestigd op de tweede uitgave van het beroemde werk van Mr. G. de Vries Az., over de zeeweringen en waterschappen in Noord-Holland, bewerkt door Jhr. Mr. J. W. M. Schorer.

Door den Raad van Bestuur werd het voorstel gedaan tot benoeming van twee honoraire leden, terwijl het voornemen was geweest ook daarvoor in aanmerking te brengen het zeer onlangs overleden lid Vrolik. Thans werden als zoodanig voorgedragen de beide mede-oprichters van het Instituut W. C. A. Staring en Jhr. J. Ortt van Schonauwen, wier veelzijdige verdiensten ten opzichte van het Instituut door den President in het licht werden gesteld. Het voorstel werd bij acclamatie aangenomen en terstond daarvan aan de nieuwbenoemden kennis gegeven.

Op nieuw kwam in deze vergadering het zesde Congres van Binnenscheepvaart ter sprake, dat in de maand Juli dezes jaars te 's-Gravenhage zal worden gehouden, waartoe aanleiding bestond, omdat, gelijk de President deed uitkomen, tot heden slechts een betrekkelijk gering aantal leden van het Instituut, op welks initiatief het Congres hier ter stede zal plaats hebben, tot het lidmaatschap zich had aangemeld. Met aandrang werd tot meerdere deelneming aangespoord, waartoe ook eene circulaire aan de leden zal worden toegezonden.

Aan eene door den Minister van Koloniën aangeboden beschrijving van de hand van den heer L. Bouwens van de kaarten, teekeningen en photographieën, welke indertijd van wege het Departement van Koloniën door bemiddeling van het Instituut naar de wereldtentoonstelling te Chicago zijn gezonden, zal bij wijze van uittreksel eene plaats onder de bijlagen tot de notulen van deze vergadering worden verleend.

Gelijk men weet heeft onlangs het officieel rapport van de Staatscommissie tot het instellen van een onderzoek omtrent eene afsluiting en eene droogmaking van de Zuiderzee het licht gezien, waarin ook een hoofdstuk XIV over landaanwinning voorkomt. Dit verhinderde het lid A. Huet niet eene voordracht over dit onderwerp aan te kondigen, door hem schriftelijk ingediend en door teekeningen toegelicht, waarvan hij een mondeling overzicht gaf. Gelijk reeds vroeger door hem was geschied (*), ontwikkelde hij ook thans weder het denkbeeld van een gelcidelijke inpoldering van dezen zeeboezem, aan te vangen bij de Geldersche kusten en over een

(*) Zie zijn werkje: *Landaanwinning in de Zuiderzee.* Amst. 1890. 8vo.

aantal jaren te verdeelen en voort te zetten, nadat de afsluitdam tusschen Noordholland en Friesland zal zijn voltooid. Die afsluiting werd in het breede, ook uit het oogpunt van de defensie door hem besproken, voorts het afvoerkanaal, het zoetwatermeer, de visscherij-belangen, de in de tweede plaats in te dijken polders en eindelijk de rentabiliteit, waarop door hem een rooskleurig licht werd geworpen. Hij vond in den loop zijner voordracht gereede aanleiding om zijne geliefkoosde Open doorgraving weder voor het voetlicht te brengen.

De spreker had het verlangen te kennen gegeven, dat over het gehoorde thans geen discussie zou worden gevoerd, maar in eene volgende vergadering, nadat het ter tafel gedeponeerde geschreven stuk zou zijn in druk verschenen. De President vond hierin aanleiding tot eenige opmerkingen, op grond dat de inhoud van het geschreven stuk den leden geheel onbekend was en nadat het raadslid J. F. W. Conrad eenige korte, kritische wenken had ten beste gegeven, werd besloten dat de Raad van Bestuur de quaestie van de te houden discussie in nadere overweging zal nemen.

Gedurende de hierop gevolgde pauze had onder anderen de benoeming plaats van drie leden van den Raad van Bestuur ter vervanging van de aftredende raadsleden J. Schroeder van der Kolk, E. H. Stieltjes en F. M. van Panthaleon baron van Eck, van welke eerstgemelde, als tusschentijds gekozen raadslid, weder herkiesbaar was. Nevens hem vestigde zich de keuze van de leden op de gewone leden C. Lely en J. Z. Stuten.

De tweede, zeer belangrijke voordracht werd gehouden door het raadslid Schroeder van der Kolk. Hij besprak in eene uitvoerige, helder uiteengezette rede de instrumenten ten dienste van het onderzoek van spoorwegbruggen, waarbij een aantal teekeningen, graphische voorstellingen en instrumenten ter opheldering werden vertoond. In zijne inleiding beschouwde hij de spanningen, die door de treinen in de spoorwegbruggen worden opgewekt, gaf voorts een breedvoerig overzicht van de hulpmiddelen voor het onderzoek, waarbij de stelling door hem op den voorgrond werd geplaatst, dat de grootte der aanvankelijke spanningen, door het eigen gewicht opgewekt, tot dusverre niet door empirisch onderzoek zijn te controleeren en dat slechts eene berekening, die echter bij gemis aan vaste grondslagen slechts globaal kan zijn, eenig licht daaromtrent kan verspreiden.

Spreker, wien het onderzoek naar de draagkracht der spoorwegbruggen werd opgedragen, achtte het niet raadzaam de wijze, waarop zoodanig onderzoek in het buitenland plaats heeft, slaafs te volgen en zette de gebreken daarvan uiteen. Hij wenschte bij dit onderzoek zijn eigen weg te gaan en voorzeker was de onverdeelde hulde, die hem in de discussie, welke op zijn voordracht volgde, werd gebracht voor de hoogst vernuftig uitgedachte toestellen, bij zijn onderzoek toegepast en tot in de minste bijzonderheden door hem besproken en verklaard, alleszins verdiend. Daarbij ontbrak het niet aan theoretische beschouwingen en berekeningen, met dit gewichtig onderwerp in verband staande.

Door de leden Jhr. O. J. A. Repelaar van Driel, A. Huet, E. H. Stieltjes, J. M. Telders en H. J. E. Wenckebach werden naar aanleiding van het gehoorde verschillende beschouwingen geleverd, ten deele wel tot de instrumenten betrekking hebbende, doch voor een groot deel handelende over de wijze, waarop in de toekomst bruggen zouden behooren te worden ineengezet en geklonken. De spreker beantwoordde de beschouwingen op zeer gevatte wijze en toonde hoezeer hij zich op dit terrein tehuis gevoelde, ook wat de litteratuur van het onderwerp betreft.

Het beruchte *groenzand*, dat in Limburg zulk eene rol heeft gespeeld en waarover in de vorige vergadering bij de bespreking van de afschuiving van den spoorwegdam in het baanvak Bunde—Beek—Elsloo sprake was geweest, werd door het raadslid Stieltjes in levenden lijve vertoond, die eenige monsters grond, naast de spoorwegbaan en in het baanvak, door het lid F. J. des Tombe door boring verkregen, had verzameld en met een kort woord toelichtte.

Met een woord van dank aan de aftredende raadsleden Van Panthaleon baron van Eck en Stieltjes sloot de President deze belangrijke vergadering.

PRIJSVRAGEN

ONTWERPEN VOOR TWEE BRUGGEN OVER DEN DONAU TE BUDA-PEST.

Op deze prijsvraag zijn ingekomen 76 antwoorden, waarvan 16 uit Noord-Amerika, 10 uit Engeland en de overigen uit Duitschland, Oostenrijk, Italië, Frankrijk, Nederland en België. De Jury was internationaal en kende den eersten prijs ad 30,000 kronen (ongeveer *f* 15,300) toe aan het ontwerp „Magyarorszag nem volt, de lesz", van de heeren Kübler, hoofdingenieur aan de machinefabriek te Esslingen, en Eisenlohr & Weigle, architecten te Stuttgart. Dit ontwerp is eene kabelbrug met ééne opening, terwijl de eigenlijke brug aan twee zeer hooge pijlers hangt. Dezelfde ontwerpers zonden een plan in met het motto „El magyar öll Buda még", voor eene brug met drie openingen en aan dit ontwerp zou de tweede prijs toegekend geworden zijn, wanneer men niet ontdekt had dat het van dezelfde inzenders was als het eerstbekroonde, hetgeen naar onze meening niets tot de zaak doet. Nu verkreeg het ontwerp, motto „Duna", den tweeden prijs; ontwerper hiervan is de heer J. Feketeházi, gepensioneerd hoofdingenieur der Hongaarsche Staatsspoorwegen. De derde prijs werd toegekend aan het ontwerp motto „Jó szerencsét", van het ijzerwerk der Oostenrijk-Hongaarsche Staatsspoorwegmaatschappij en de architecten Gregersen & Schmal.

Er zullen voorts nog drie ontwerpen aangekocht worden, terwijl aan drie eene eervolle vermelding wordt uitgereikt.

Naar alle waarschijnlijkheid zullen de eerstbekroonden hun werk, waarop in het programma uitzicht was gesteld, wel niet uitvoeren. De bekende onderlinge antipathie tusschen Hongaren en Germanen geeft tot dit vermoeden allen grond.

PRIJSVRAGEN, UITGESCHREVEN DOOR DE CERCLE DES ARTS ET DE LA PRESSE TE BRUSSEL.

Bovengenoemde vereeniging heeft zeven wedstrijden uitgeschreven voor „kunst toegepast op de straat". O. a. is er een prijsvraag gesteld voor ontwerpen van meer pittoreske verlichtingstoestellen op straat, waarbij gelet zal worden op de kosten door elk ontwerp gevorderd, dan een prijsvraag voor publieke gebouwen (stadhuizen, stations, postkantoren, beurzen enz.), verder een prijsvraag voor artistieke uithangborden, een voor pompen en fonteinen, een voor munten en een voor postzegels, enz.

Het plan is immers, maar het streven voortreffelijk.

PRIJSVRAGEN UITGESCHREVEN DOOR DE AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEV. DER BOUWKUNST.

Ten vervolge op het bericht in het voorgaande nommer dient, dat de volgende belooningen aan de inzenders op de uitgeschreven prijsvragen zijn toegekend:

Getel van een koekoekdil.

f 20	aan A. D. N. Van Gendt	te 's-Gravenhage,	motto	R. v. E.
- 10	„ N. Nelis	„ Haarlem,	„	Uil.
- 10	„ A. Van der Lee,	„ Utrecht,	„	L'étude, etc.

Tafgarnitermoule.

f 20	aan N. Nelis,	„ Haarlem,	„	Halt.
- 10	„ P. Doorn Wz.	„ Amsterdam,	„	Walter Crane.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. Door den Minister van Koloniën is de heer M. F. Onnen gesteld ter beschikking van den Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië om te worden benoemd tot ingenieur 3e kl. voor het vak van scheepsbouw bij het marine-établissement te Soerabaja.

— De Minister van Koloniën maakt bekend, dat de gelegenheid bestaat een jongmensch, dat met goeden uitslag heeft afgelegd het examen B volgens art. 65 der wet van 2 Mei 1863 (*Nederl. Staatsblad* n°. 50), in opleiding te nemen voor de betrekking van ingenieur bij het mijnwezen in Nederl.-Indië, volgens de bepalingen van het Kon. besluit van 28 Juni 1893 no. 84 (Ind. Stbl. no 228). Zij die voor opleiding in aanmerking wenschen te komen, moeten zich vóór 30 Juni e. k. bij gezegeld adres aanmelden bij het Depart. van Koloniën. Nadere bijzonderheden deelt de St.-Ct. mede.

— Bij den dienst van den Waterstaat en de Burgerl. Openb. Werken in Ned.-Indië kunnen eenige adspirant-ingenieurs worden geplaatst. Zij die daarvoor in aanmerking wenschen te komen, behooren zich vóór 15 Juli, bij gezegeld adres, te wenden tot het Dept. van Koloniën.

— De afdeeling „'s-Gravenhage" van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, stelt zich voor Woensdag 27 dezer het jaarlijksch uitstapje te maken. De commissie van regeling heeft den leden bij circulaire kennis gegeven dat het voornemen bestaat achtereenvolgens een bezoek te brengen aan het kasteel „De Haar" bij Vleuten, dat onder directie van Dr. Cuypers wordt gerestaureerd en door wiens vriendelijke tusschenkomst toegang is verleend; de R.-K. kerk te Vleuten, in 1886 gebouwd, onder beheer van den architect Nic. Molenaar, en het nieuwe Universiteitsgebouw te Utrecht, van den architect E. Gugel.

Het voornemen bestaat dien dag des voormiddags te 7 uur 45 m. (Gr. T.) naar Harmelen te stoomen en van daar naar het kasteel „De Haar" te wandelen, waarbij gelegenheid bestaat de steenbakkerij te bezichtigen.

Na afloop van het bezoek aan het kasteel, wordt naar Vleuten gewandeld, om de kerk te bezichtigen en van daar per spoor naar Utrecht gereisd om het Universiteitsgebouw in oogenschouw te nemen.

HAARLEM. De commissie van het „Museum van kunstnijverheid" heeft eene collectie werkstukken van manden en vlechtwerken naar Friesland gezonden, om door bemiddeling van het bestuur der vereeniging „de Eendracht" in verschillende plaatsen dezer provincie te worden tentoongesteld.

De collectie bestaat uit verschillende zich opvolgende werkstukken, die de geheele samenstelling van een mandje doen zien, toegelicht met eene beschrijving en vergezeld van de voor deze bewerking vereischte gereedschappen. Verder is aan de verzameling een groot aantal voorwerpen, proeven van Indisch vlecht- en mandewerk uit het Koloniaal Museum, toegevoegd.

Het plan bestaat na afloop dezer tentoonstelling een bekwaam werkman als wandelleeraar naar de verschillende plaatsen te zenden, ten einde belangstellenden onderricht in het mandenmakersvak te geven. Voorloopig zal men zich bepalen tot het maken van het traditioneele luiermandje, dat bij duizenden in ons land wordt gebruikt en thans voornamelijk uit Duitschland wordt ingevoerd.

Mocht men erin slagen, de Friesche landbevolking voor het vervaardigen dezer mandjes te winnen, dan kan, vooral in de wintermaanden, daarmede een aardig duitje verdiend worden.

De eerste tentoonstelling zal te Weststellingwerf weldra worden geopend.

HOORN. De minister van waterstaat heeft bepaald dat de nieuw benoemde ingenieur van den waterstaat, de heer W. K. Behrens ter standplaats Hoorn, niet tevens kan optreden als ingenieur bij het college der „Zes Noord-Hollandsche steden."

— In de Juni-aflevering van *l'Art* schrijft Paul Leroi een snijdende critiek over de „prix de Rome", die de Fransche kunst der 19e eeuw geen stap vooruit hebben gebracht. Zijn oordeel over hetgeen hij noemt de „Nationale fabriek van architecten, beeldhouwers, schilders en graveurs", is, dat die broedplaats van middelmatigheden zoo spoedig mogelijk behoort te worden opgeruimd of in dier voege georganiseerd, dat de Académie de France" te Rome, de Villa Médicis, een artistiek *Home* worde.

De jaarlijksche concoursen wenscht hij afgeschaft, daar zij tot heden slechts beklagenswaardige misgeboorten hebben voortgebracht; de *Académie des Beaux-Arts* kieze niet meer onder de auteurs van jaarlijks *en loge* gefabriceerde créaties, maar onder alle jonge artisten zonder uitzondering diegenen, die de onbetwistbare bewijzen geven van ernstig weten en wezenlijke oorspronkelijkheid. Alleen aan hen worde het jaargeld toegekend en aan hen de Villa Médicis als centrale residentie aangewezen, met volle vrijheid om door geheel Italië te reizen en met de opdracht om gedurende hun verblijf één origineel werk te vertoonen, dat het eigendom wordt van den Staat en geplaatst worde in het Luxembourg. Met de tegenwoordige organisatie noemt Paul Leroi het een mirakel, dat een prix de Rome uit Italië terugkeert met een spoor persoonlijk temperament.

(*N. R. Ct.*)

PERSONALIA.

— Bij Kon. besluit is, met ingang van 1 Juli 1894, benoemd tot hoofdingenieur van den Rijkswaterstaat der 2e kl., W. Verwey Az., thans ingenieur van den Rijkswaterstaat der 1e klasse met verlof.

— In Ned.-Indië hebben de volgende mutatiën plaats gehad:

Bij den waterstaat en 's lands B. O. W. *toegevoegd*: aan den chef der irrigatie afd. Brantas met standplaats Malang, de adsp.-ingenieur L. L. Graaf van Randwijck.

Bij den aanleg van staatsspoorwegen op Java *benoemd*: tot onder-opzichter 3e kl. en geplaatst bij de lijn Malang-Blitar B. J. Th. Clolrant; tot tijdelijk onderopzichter 3e kl. en gedetacheerd bij de afd. spoor- en tramwegen en stoomwezen van het departem. der burgerlijke openbare werken M. Engels.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Opzichter-teekenaar bij de verbouwing van een groot heerenhuis te 's-Gravenhage. Salaris *f* 75 à *f* 100 per maand. Adres lett. J. G., Bureau dezes. (*Zie advert.*)

— Werkmeester in de smederij van het rijks-opvoedingsgesticht „de Kruisberg" bij Doetinchem. Jaarwedde *f* 800, vrije woning en genees- en heelkundige behandeling. Adres vóór 25 Juni aan den voorzitter van het College van Regenten over gemeld gesticht.

ADVERTENTIËN.

Wordt **dadelijk gevraagd** een bekwaam

BOUWKUNDIG

Opzichter en Teekenaar

voor de verbouwing van een groot HEERENHUIS in *Den Haag*. Salaris ***f* 75.**— à ***f* 100.**— per maand naar bekwaamheid.

Brieven onder lett. J. G. aan het Bureau van dit Blad.

H.H. ARCHITECTEN

Een **BOUWK. OPZICHTER**, verschillende werken uitgevoerd hebbende, zag zich gaarne weer spoedig geplaatst. Br. fco. No. 475, aan JOH. H. J. T. OHLE'S Adv.-Bur. *Zwolle*.

BOUWTERREIN.

Aan de **Roermondsche straat** en buiten de **Geldersche Poort** te ***Venloo*** zijn verschillende ***BOUWTERREINEN* TE KOOP**. Adres bij den heer VAN GASSELT aldaar

Hôtel „FAAZEN"

NIJMEGEN, Molenstraat 138.

Café-Restaurant,

Eigenaar **Th. C. BURGERS**,

wordt H.H. AANNEMERS en REIZIGERS beleefd aanbevolen.

Prijsopgaaf gevraagd van:

12000	grijze vlakke Waalklinkers.
30000	kleurig hardgrauw } Waal-
17000	miskleur. hardgrauw } klinkers
10000	harde IJsel-ondersteen.
47000	beste IJsel-bovensteen.
150	H.L. Kluitkalk.
40	H.L. Tras.
3800	blauwe Kruispannen met 12 Meter passende vorsten. Levering op keur aan de Prinslandsche brug.

Betaling op 3 maanden.

Aanbiedingen worden ingewacht bij den Aannemer S. GULIKER, te *Tholen*.

STOOMTIMMER-

HOUTWOL-FABRIEK,

DIJKERMAN & BULIJZERD, Breda.

SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directieketen, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

Gebr. VAN DER VLIET,

IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM*.

Staaf- Plaat-, Band-, Hoek- en T-IJzer enz.

STALEN BALKEN en BALKIJZER

in verschillende profielen en lengten.

Gewalst en **gegoten Staal** uit de fabriek van Gebr. Böhler & Co. te Weenen, alsmede

Christiania Ster Hoefnagels.

H. JANSEN Thz., Arnhem.

Loodgieter, Zinkwerker en Leidekker.

Hout-Cement-Dakbedekking.

Vervaardigt alle soorten van **Zinken en Looden ORNAMENTEN.**

AANBESTEDING.

Den 2en JULI a. s. zijn ondergeteekenden voornemens, namens hunne principalen, de firma M. H. SALOMONSON, te *Rotterdam*, aan te besteden:

Het maken van verschillende werken aan de Chemische Fabrieken te Capelle a/d IJssel.

Inlichtingen worden verstrekt aan het bureau der Architecten

J. STOK & ZOON,

Wijnhaven 54.

L. VAN DER HOORN.
Atelier en Magazijn:
DONKERSTRAAT 17, UTRECHT.
ELECTRISCHE SCHELLEN, TABLEAUX enz.
TELEPHONEN, MICROPHONEN.
Complete Inrichtingen tot **Vernikkelen, Verzilveren, Verkoperen** enz.
ATTESTEN TER INZAGE.

W. F. WEIJNTJES,
Spuistraat 263, Amsterdam,
Handel in BOUWARTIKELEN, KOPER- IJZERWAREN,
als: **Sloten, Knieren, Deurknukken, Handvatten** enz. **Rolluiken** van hout, ijzer of staal, **Asphalt Dakpapier, Vloer- en Wandtegels**, enz. enz. Prijzen en Teekeningen op aanvraag.

ROTTERDAMSCHE FABRIEK VAN ELECTRISCHE APPARATEN.
Glashaven 9. MEINESZ & HERFKENS. Rotterdam
Leveranciers van het Rijk, Gemeente en Brandweerinrichtingen
Leggen **BLIKSEMAFLEIDERS** aan volgens het nieuwste wetenschappelijke systeem. Speciaal ingericht voor **onderzoek** met **meetbrug** tot 1/10 nauwkeurig. Begrootingen *kosteloos* voor het geheele Rijk.

T. G. TISSOT Jr., Amsterdam, Singel 179,
TECHNISCH BUREAU,
levert tot **concurreerende prijzen:**
Overkappingen, Loodsen en Complete Gebouwen
van gegalvaniseerd gegolfd ijzer.
ROLLUIKEN, van gegolfd staalplaat of hout.
BRANDSCHERMEN.
Personen-, Goederen- en Spijzen-Liften
voor Electrische-, Hydraulische-, Stoom- en Hand-beweegkracht.
KRANEN, LIEREN en verdere HEFWERKTUIGEN.
Draagbaar Spoor, Kipwagens, Wissels, Draaischijven enz.
LOCOMOTIEVEN.
EXCAVATEURS.
Catalogussen, plannen en begrootingen kosteloos op aanvraag.

JEAN D. FLAMENT,
Ingenieur,
Rembrandtplein 22,
AMSTERDAM.
Fransche
IJZEREN FLESSCHENREKKEN
tot berging van wijnen in kelders of kasten. (2)
Groote voorraad. Directe levering.

P. J. KRAUS.
Firma B. W. G. VAN ERKEL.
WITTE-DE-WITHSTRAAT,
hoek Van Kinsbergenstraat,
DEN HAAG.
FABRIEK van **BRANDKASTEN** en **KLUISDEUREN.**
Attesten van **vuur-** en **valproeven** verkrijgbaar.
PANTSERKASTEN, veilig tegen **diefstal** en **inbraak.**

DE LINT & Co., Rotterdam,
NIEUWE HAVEN N°. 39. N.Z.
Grootste Magazijn van Parket- en Wandtegels. Vraag dessins enz.
(Depôt VILLEROY & BOCH.)

MACHIENENBOUW.
IJzerconstructies.
KETELMAKERIJ.
Metaalgieterij.
HENRI GRASSO,
(Firma W. Grasso).
Opgericht 1858.
's HERTOGENBOSCH.
Vluggebediening.
CIVIELE PRIJZEN.

A. H. & U. J. VANBERGEN,
FABRIKANTEN TE
Heiligerlee, prov. Gron.
SPECIALITEIT IN
Nieuwe Constructie
BRANDSPUITEN,
Torenuurwerken
LUIDKLOKKEN,
op binnen- en buitenlandsche Tentoonstellingen bekroond.
EERE-DIPLOMA's.
Gouden en Zilveren Medailles.

Ter drukkerij der Vennoots. „Het Vaderland"

29ste JAARGANG. — N°25 — ZATERDAG, 23 Juni 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plan . . . . *f* 0.15

VERSAILLES.

(*Vervolg en slot van pag.* 154.)

In de rue des Reservoirs staat nog het hotel der markiezin de Pompadour; het is nu een logement. Daartegenover is het hotel Condé gelegen (thans n°. 14). De straat brengt ons tot voor het paleis.

Wij treden het kasteel binnen door het groote hek, hetwelk het voorplein afsluit. Het bekende ruiterstandbeeld van Lodewijk XV staat in het midden, omgeven door de op de balustrades geplaatste beelden van allerlei krijgsoversten, van Bayard af tot de generaals van Napoleon toe. Men heeft op deze wijze, de apotheose van den Franschen krijgsroem willen voorstellen. Voor wie dit niet mocht begrijpen, staan in de friezen der paviljoens, welke de vleugels van het paleis naar den „cour d'honneur" afsluiten, in gulden letteren de woorden: *A toutes les gloires de la France.*

Deze beide paviljoens zijn geplaatst ter wederzijde van de kern van het eigenlijke paleis, in gebakken en gehouwen steen uitgevoerd, en onder Lodewijk XIII door Lemercier opgetrokken. Dit gedeelte van het gebouw met zijn hooge leien daken, zijn Dorische pilasters, die de geheele hoogte der twee verdiepingen hebben, en de bustes van Romeinsche Keizers in de paneelen naast de vensters, heeft een geheel ander karakter dan het overige van het paleis. Op het balkon in het midden, door Dorische tweeling-zuilen gedragen, moesten Lodewijk XVI en Maria Antoinette den 6 October 1789 voor de woedende volksmenigte verschijnen. De middenpartij wordt bekroond door een wijzerplaat, die onder Lodewijk XIV werd aangebracht, en die, zoolang een koning leefde, het uur bleef aanwijzen, waarop zijn voorganger gestorven was.

De hoofdingang van het paleis wordt tegenwoordig gesloten gehouden. Wij verlaten daarom den cour d'honneur, om, aan de rechterzijde, den tegenwoordigen ingang te bereiken. Wij zijn hier in de onmiddellijke nabijheid van de slotkapel, een werk van Hardouin Mansart, dat zich veel hooger dan de overige deelen van het paleis verheft. De moeilijkheden, die zich den bouwmeester voordeden, waren niet gering. Het paleis toch is niet bijzonder hoog van verdieping, en de galerij waar de Koning plaats zou nemen, moest gelijkvloers met de pronkvertrekken op de eerste étage komen. Er schoot den kunstenaar dus niets anders over, dan de hoofdverhoudingen van de paleisgevels te volgen en een basement, van betrekkelijk eenvoudige details onder een Korinthische orde te plaatsen, die, aan de buitenzijde, de hoogte van de koninklijke galerij dieteerde. Het middenschip werd nog hooger opgetrokken en door een steil leien dak bekroond. Zeer eigenaardige contreforten, boven de galerij geplaatst, vormen een overgang van het lagere naar het hoogere gedeelte. Aan den voet dier contreforten zijn op een attick boven de Korinthische kroonlijst, tal van heiligenbeelden geplaatst, terwijl aan den voet van het leiendak boven iedere contrefort een kandelaber tot afsluiting dient. Het geheel is met fijnen smaak gedetailleerd en zou nog meer voldoen, wanneer het niet tegen de lange paleisgevels was aangebouwd, doch afzonderlijk stond.

Onmiddellijk bij de vestibule waar wij binnengaan, is de ingang der kapel. Het interieur stelt de verwachtingen niet teleur. Het vergulдsel, het marmer, het brons, de schilderijen, de beelden geven aan het ensemble een waarlijk vorstelijk karakter. Het is niet te ontkennen, dat al die pracht nog al wereldsch is, en dat de bezoeker allerminst in een religieuze stemming gebracht wordt. Ware het niet, dat altaren aanwezig zijn en dat de schilderstukken geestelijke onderwerpen behandelen, men zou zich kunnen verbeelden in een balzaal te zijn.

Van de galerij der kapel komt men langs andere galerijen, in de theaterzaal, die onder Lodewijk XV

door Gabriel gebouwd is en voor welker bezichtiging men bijzondere vergunning behoeft. De zaal is ellipsvormig; de versiering is in goud op donkergroenen grond. Thans is deze zaal in gebruik bij Presidentsverkiezingen, als wanneer de Senaat hier vergadert. De banken en de tribune, in hun quasi-Romeinsche vormen, zijn dezelfden, die onder de eerste republiek door den Raad der Ouden gebruikt werden. Vermoedelijk heeft er vrees bestaan, dat men de aandacht der Senatoren in deze zaal te veel zou afleiden, en heeft men daarom de geschilderde plafonds aan het oog onttrokken. In deze zaal had den 2 October 1789 het feestmaal der *Gardes du corps* plaats, hetwelk zulke noodlottige gevolgen had.

Uit de kapel komt men in de Salle d'Hercule en van daar in de *„Grands appartements"*, die elkander in een onafgebroken reeks opvolgen. Deze pronkvertrekken, waar het oude koningschap zich in al zijn luister vertoonde, bezitten thans niet meer de rijke meubelen, de tapijtwerken, de wit-damasten gordijnen, de lampdragers, de kaarskronen, waarmede de achttiende eeuw ze gestoffeerd had. In 1793 is dit alles bij opbod en afslag verkocht. De rijke betimmeringen, de decoratieve schilderwerken, kortom alles wat spijkervast was, is echter gebleven en geeft eenigszins een denkbeeld van de pracht, die de vroegere koningen omringde.

De zalen dragen hare namen naar de plafondschilderingen, waarmede zij prijken, en die meest tafereelen uit de mythologie voorstellen, waarin dikwijls toespelingen op Lodewijk XIV te vinden zijn. Als voorbeelden van wat de artisten uit den tijd van Lebrun vermochten, zijn deze zalen zeer bezienswaard. Het decoratief ensemble geeft den indruk van statige pracht; de details vormen niet de sterke zijde van deze kunst. Vooral noemt men dit waar in de groote spiegelgalerij, welker gewelfd plafond met een geschilderde verheerlijking van de door den Zonnekoning behaalde overwinning prijkt. De galerij ontleent haar naam aan de spiegels, die in de traveeën tegenover de vensters geplaatst zijn. Deze spiegels, van zeer groote afmetingen, bestaan uit een groot aantal stukken, die door vergulde lijstjes verbonden worden. Wij, negentiende-eeuwers, die aan kolossale spiegelruiten gewend zijn, kunnen ons haast niet begrijpen, dat men zich in de 18e eeuw op deze wijze behelpen moest. Het was in deze zaal, die juist in de as van het paleis aan de tuinzijde gelegen is, dat op 18 Januari 1871 de Koning van Pruisen tot Keizer van Duitschland werd uitgeroepen.

De woonvertrekken der vorstelijke personen verdienen wel bezichtigd te worden. Zij bestaan uit pronkvertrekken en uit de vertrekken, die voor dagelijksch gebruik bestemd waren. De kamers der koningin bestaan uit eenige groote zalen, met camaieux van Boucher versierd, en bestemd om gebruikt te worden, wanneer aan de eischen der zeer strenge hofétiquette voldaan moest worden. Marie Antoinette vond deze vertrekken echter te groot en te ongezellig. Zij deed een reeks van kamers maken, die slechts de halve hoogte der groote zalen hebben, en die zoo klein zijn, dat menig burgerhuis hier-te-lande er grooter heeft. Deze vertrekken zijn in een zeer fijnen Louis XVI-stijl gedecoreerd. Zij hebben echter geen ander uitzicht dan op kleine binnenplaatsen en zijn daardoor zoo somber, dat men moeite heeft, zich de levenslustige Marie Antoinette in deze omgeving voor te stellen.

Een vrij donkere gang vormt de verbinding tusschen deze vertrekken en het appartement des konings, dat zijn hoofdtoegang heeft langs de marmeren trap in het midden van het gebouw. Het bestaat uit vijf zalen, nl. de *Salle des gardes*, waar de koning op Goeden Vrijdag dertien arme kinderen de voeten wiesch, de *antichambre*, die ook de eetzaal was, waar de koning met zijn zonen en kleinzonen aan tafel zat, de *Salle de l'oeuil de boeuf*, dus genoemd naar een ovaal venster, en waar de hovelingen zich verzamelden om het oogenblik van het opstaan des konings af te wachten en eindelijk de slaapkamer des konings zelf, die aan de zijde van de Place d'armes juist in de as van het gebouw gelegen is.

Vooral dit laatste vertrek is prachtig ingericht en heeft, op enkele uitzonderingen na, zijn oorspronkelijke meubelen behouden. Gij ziet daar de balustrade, die de zaal in tweeën scheidt en waarbinnen niemand komen mocht, die niet door den koning zelf werd geroepen. Tegen den muur staat het paradebed, waarop Lodewijk XIV van 1700 tot aan zijn dood, zich wel verwaardigde zijn doorluchtige ledematen uit te strekken. Boven het hoofdeneind is een beeld van Frankrijk geplaatst, dat als het ware den Koning in zijn slaap bewaakte. Zeer eigenaardig is een schilderij, in dit vertrek geplaatst, dat Lodewijk XIV op zeventigjarigen leeftijd voorstelt. Men heeft moeite zich te verbeelden, dat deze bleeke man, met zijn groote uitpuilende oogen, zijn havikneus, zijn zinnelijke lippen en zijn onderkin, de Koning is, voor wien de hovelingen als om strijd in het stof bogen.

Lodewijk XV had in deze pronkvertrekken geen behagen; hij liet zich kleine kamers inrichten, waarboven hij het zoogenaamde *appartement vert* deed maken, dat achtereenvolgens betrokken werd door de minnaressen, die zich in zijn gunst verheugden.

De kamer waar deze vorst aan de pokken, welke de molenaarsdochter van Trianon hem bezorgd had, stierf, is met fraaie houtsnijwerken versierd. Ook de andere vertrekken zijn fraaie voorbeelden van den lateren stijl der 18e eeuw, die de weelderigheid van den Louis XV-trant, doch getemperd door de reeds opkomende Louis XVI-motieven, vertoonen.

Het gedeelte van het paleis, dat zich zuidwaarts van deze vertrekken bevindt, is onder Louis Philippe als museum ingericht. Boven heeft men groote galerijen met bovenlicht gemaakt, waar reusachtige schilderijen, die veldslagen verbeelden, doch die al zeer weinig kunstwaarde hebben, hangen. Deze doeken werden op bestelling, meest onder Louis Philippe, geschilderd. Zelfs meesters, die anders een goeden naam hebben, als Delacroix en Isabey, konden van dergelijke kolossale stukken niet veel maken.

Wij zullen ons daarom in deze zalen niet lang ophouden en gaan liever de tuinen in. De gevels van het paleis aan de tuinzijde hebben meer eenheid dan die aan de Place d'armes, maar wellicht juist daardoor hebben zij ook iets zeer vervelends.

De drie Jonische portieken van den middenbouw, zonder frontons, doch alleen met balustrades afgedekt, zijn niet voldoende om de eentonigheid van het geheel te breken. Een criticus uit de vorige eeuw zeide, en terecht, dat het den schijn heeft, alsof het gebouw niet voltooid is en de bovenste verdieping benevens het dak ontbreken. De details zijn echter goed en den grooten Hardouin Mansart wel waardig.

De tuinen zijn, zooals iedereen weet, aangelegd door Le Nôtre; zij zijn het voorbeeld geweest voor den parkaanleg der geheele 18e eeuw. Zooals men ze thans ziet, hebben zij niet meer geheel en al hun oorspronkelijk karakter. Het opgaand geboomte, dat wij thans op vele plaatsen zien en dat ons zeker

meer aantrekt dan de ietwat stijve geschoren hagen, de zonnige terrassen en de al te regelmatige vijvers, heeft zeker niet in de bedoeling van Le Nôtre gelegen.

Toch zijn er nog vele gedeelten, die nog precies zoo zich voordoen als in den tijd van den Zonnekoning, bv. het *„parterre d'eau"*, dat zich in de as van het paleis uitstrekt; het is een reusachtige vijver met steenen rand, waarop zeer fraaie bronzen beelden en groepen geplaatst zijn. Ook marmeren beelden, dikwijls van veel kunstwaarde, doch soms treurig verwaarloosd, zijn overal in de tuinen te zien.

De waterwerken, waarom men voornamelijk naar Versailles gaat, springen den eersten Zondag van iedere maand, 's middags om vier uur. De beschrijving daarvan komt zeer uitvoerig in alle reisgidsen voor, zoodat wij daarover hier kunnen zwijgen.

Van het zoogenaamde „Bassin de Neptune" leidt een breede laan naar de beide Trianons. Het zoogenaamde „Grand Trianon" werd door Mansart voor Lodewijk XIV gebouwd. Het bestaat uit twee vleugels, van één verdieping, zonder soubasement en met een plat dak, welke voorheen door een open galerij verbonden waren. Deze galerij is echter in deze eeuw van ramen voorzien. Strenge gekoppelde Jonische pilasters en een balustrade als attiek, zijn het eenige sieraad. De vazen en groepen, op die balustrade vroeger aanwezig, bestaan niet meer. In de vertrekken ziet men nog veel van het oude prachtige meubilair; toch is er ook heel wat, dat al zeer weinig de moeite waard is. Hinderlijk is het, dat men in het gebouw niet vrij mag rondloopen, doch wachten moet totdat een „gardien" genoeg bezoekers bijeen heeft, om met voordeel die kudde rond te leiden. Zijn stereotiepe verklaringen zijn vervelend genoeg en storen den kunstzoekenden vreemdeling niet weinig.

Een geheel ander gebouw is „le Petit Trianon," door Lodewijk XV gebouwd, doch door Marie Antoinette bekend. Het is vrij eenvoudig, met Korinthische zuilen en pilasters versierd en heeft twee verdiepingen. De fraaie boomgroepen om het eigenlijk paleis zijn gestoffeerd met allerlei rustieke gebouwen, die Marie Antoinette deed optrekken en waar zij, naar den smaak des tijds, als landmeisje gekleed zich placht te vermaken. Deze gebouwen zijn door den tand des tijds niet gespaard en schijnen niet bijzonder goed onderhouden te worden.

En hiermede eindigen wij onze beschrijving van Versailles en zijne kunstwerken.

THOMASIJZER VOOR DEN BRUGGENBOUW IN OOSTENRIJK.

De vraag, of vloeiijzer in staat is voor bouwconstructiën, hoofdzakelijk voor den brug- en scheepsbouw, het wel-ijzer te vervangen en door het hooger productievermogen der bereidingswijze dit laatste geheel of ten deele te verdringen, is door deskundigen alles behalve overeenstemmend opgelost. Ingeval dit materiaal voor groote bouwwerken werd geschikt geacht, moest, als natuurlijk gevolg, voor dit huttenproduct een uitgebreid veld voor debiet geopend worden.

Het eerste gebruik van het Bessemer-metaal komt in 1864 bij de Nederlandsche Staatsspoorwegen voor, dan volgden Engeland en Hongarije, waar sedert 1874 de viaduct voor het station Budapest, geheel uit Bessemer-vloeistaal en sedert 1881 dergelijke bruggen voor de baan Erbersdorf—Würbenthal enz. bestaan. In Amerika heeft deze bouwstof eerst na 1880 vasten voet verkregen; in dat jaar waren er slechts twee bruggen geheel uit vloei-ijzer gebouwd, en wel de Missouri-bruggen bij Glasgow en te Plattmouth. Eerst sedert dien tijd is het gebruik van vloei-ijzer voor bouwconstructiën algemeen geworden.

Aanvankelijk bezigde men in den bruggenbouw uitsluitend het zure Martin-metaal. Eerst in 1885 ging Harkort te Duisburg voor de Deli-spoor te Sumatra tot het gebruik van Thomas-materiaal over. Dat men vóór dien tijd het Martin-metaal den voorrang verleende, is eerstens daardoor ontstaan, wijl deze methode 13 jaren vroeger dan die van Thomas in het leven trad en vervolgens omdat men meende, dat het bij de Martin-methode gemakkelijker viel, chargen zonder fouten of gebreken te winnen, dan bij het convertorbedrijf; daarom werd het noodzakelijk geacht, dat bij het Thomasproces iedere charge afzonderlijk en op zichzelve zou worden onderzocht. Toch moest geruime tijd verstrijken, alvorens men met volle zekerheid het durfde wagen Thomas-ijzer voor brugconstructiën voor te stellen.

Het instorten van de Birsbrug bij Mönchenstein bewees maar al te gewelig, hoe dringend noodzakelijk het is, zich vooraf van de deugdelijkheid van brugmateriaal genoegzaam te overtuigen. Hoewel deze ramp ook op de verdere beslissing angstvalligen invloed uitoefende, komt toch aan een aantal Duitsche metallurgisten en bruggenbouwers de eer toe het Thomasproduct als constructie-materiaal in Germanië ingang te hebben doen vinden. (1)

Beslissend waren in dit opzicht de qualiteits-onderzoekingen, ten behoeve van den bouw der Fordoner-Weichselbrug aan het gunstig bekende walswerk Rothe Erde bij Aken, met een groot aantal Thomaschargen gemaakt, en waarvan de vertrouwbaarheid door een commissie werd gecontroleerd. De resultaten vielen zoo gunstig uit, dat men niet schroomde het Thomas-ijzer met volle vertrouwen bij den bruggenbouw toe te passen.

De genoemde brug, welke na 2½ jarigen bouwtijd in exploitatie kon worden genomen, is een der langste spoorwegbruggen in Europa (2), nam. 1325 M. Zij bezit 5 stroomoverspanningen, ieder van 100 M. en 13 landoverspanningen ieder van 62 M. De constructie is deels uit Thomas-, deels uit basisch Martin-vloeiijzer vervaardigd, in hoeveelheden, zooals nog bij geen brug der wereld in toepassing kwam. Het totaal gewicht bedraagt 11 mill. KG., waarvan c.a. 6 mill. KG. Thomas-ijzer is. Het gewicht der ijzerconstructie beloopt voor iedere stroombrug rond 900 ton, voor iedere landoverspanning ongeveer 410 ton. Het ontwerp is van den bouwraad Mehrtens afkomstig.

De bij contract vastgestelde voorwaarden voor het vloeiijzer eischten:

	Buigvermogen	Elastic. grens	Uitrekking
voor constructie-ijzer	bij 45 KG.	24 KG.	20 pCt.
„ klinknagel-ijzer	36 „ 40 „	—	25 „

Phosphorgehalte niet boven 0.10 pCt., keuring chargewijze.

Terwijl dus in Duitschland het Thomas-ijzer, naast dat van Martin, een vaste stelling heeft weten te veroveren, hebben in andere Staten, voornamelijk in Oostenrijk, een reeks vergelijkende proeven met verschillend bouwmateriaal tot de conclusie geleid, het Thomas-ijzer voor den bruggenbouw uit te sluiten. Omvangrijke onderzoekingen, welke omtrent de vraag: al of niet toestaan, beslissen zouden, moesten door de

(1) Ook door de Zwitsersche Bondsregeering werd, vooral door toedoen van Prof. Tetmajer te Zürich, het gebruik van Thomas-ijzer zowel voor constructiedoeleinden als voor klinknagels toegestaan. (Zie Schweiz. Bauzeitung van 22 Juli 1893).

(2) De langste brug uit vloeiijzer is de Donaubrug bij Czernavoda (spoorbaan Czernavoda-Küstenlinie in Roemenië, 3850 M. uit basisch Martin-vloeiijzer.)

volgende omstandigheid worden gemaakt. In Juli 1887 richtte het Oostenrijksche Handelsministerie aan de Vereeniging van ingenieurs en architecten daar te lande, de uitnoodiging een oordeel te willen uitspreken, omtrent de aanvrage der Rumeensche regeering, of de tusschen Fetesti en Czernavoda te bouwen Donaubrug uit welijzer of uit staal zou moeten worden gebouwd. Men besloot eene commissie van twaalf leden te vormen, welke te beslissen had, óf, en welk vloeijzer voor den bouw toegestaan kon worden. Door deze commissie. werden in verschillende Oostenrijksche walswerken en op de plaats zelve, qualiteitsproeven genoemen, met welijzer, met week Thomas- en week basisch Martin-vloeijzer.

Hierbij overtrof dit laatste, hoofdzakelijk ten opzichte van de taaiheid, van den weerstand tegen mechanische krachten en vervormingen de beide eerstgenoemde metaalsoorten. Ofschoon door deze proeven de voorrang van het basisch Martin-metaal bereids geconstateerd was, hield de commissie het toch voor verkieslijk hovendien nog proeven met geklonken liggers te nemen. Deze tot in 1889 gedane onderzoekingen leverden, bij die uit Martin-vloeijzer, evenceens het gunstigste resultaat op, terwijl die uit Thomas-ijzer hoogst ongunstig uitvielen. Met het oog op deze uitkomsten werd door het Oostenrijksche Handelsministerie in Januari 1892 eene verordening uitgevaardigd, waarbij alleen het gebruik van vloeijzer, volgens het basisch Martin-proces, voor den bruggenbouw wordt toegestaan.

Bij oppervlakkige beschouwing der vermelde feiten mag het verwondering baren, dat een materiaal, hetwelk in Oostenrijk voor onbetrouwbaar wordt verklaard, in Duitschland op uitgebreide schaal, voor hetzelfde doel, in gebruik wordt genomen. Dit zou ons doen denken, dat de Oostenrijksche walswerken niet in staat waren, ten opzichte van de qualiteit, met het buitenland te kunnen concurreeren. Hoe dit ook zij, toch achten wij met het oog op de scherpe, nauwgezette onderzoekingen van de Oostenrijksche commissie, de uitsluiting van dit metaal voor den bruggenbouw als gerechtvaardigd. Deze proeven gaven toen tot de volgende beslissende uitspraak omtrent het Thomas-ijzer aanleiding:

„Ofschoon het onaantastbaar bewezen is, dat volgens het Thomasproces, een voortreffelijk vloei-ijzer met hooge vastheid en rekbaarheid te winnen is, zoo hebben toch de qualiteitsproeven met dit materiaal te Kladno, Teplitz en Witkowitz eerstens de moeilijkheid getoond, een steeds gelijkslachtig materiaal van een bepaalde samenstelling te leveren, en vervolgens de gevoeligheid dezer bouwstof tegen uitwendige beschadiging ten duidelijkste aan den dag gesteld". (1)

Het zeer ongunstige resultaat van de eerste proef met samengestelde (vakwerk)liggers uit dit materiaal moge gedeeltelijk aan de bewerkingswijze in de constructiewerkplaats worden toegeschreven, toch is het resultaat, vóór alle andere oorzaken, aan de ongelijke geaardheid, die bij het materiaal der constructiedeelen gevonden werd, te wijten. Voor brugconstructiën is dan ook de grootst mogelijke gelijkslachtigheid van het materiaal van de hoogste beteekenis.

Door het ongunstige resultaat der besproken proeven is het vertrouwen in de zekerheid van dit materiaal bij de in Oostenrijk gevolgde bewerkingswijze, gevoelig aan het wankelen gebracht, zoodat men daar te lande geen grond heeft, dit metaal voor den bruggenbouw aan te wenden, omdat alle proeven met liggers uit Martin-vloei-ijzer van verschillende werken, evenals uit wel-ijzer, onder gelijke behandeling en bewerking in de constructiewerkplaats, een beslissenden voorrang en zekerheid dier bouwstoffen tegenover het Thomas-vloei-ijzer hebben aangetoond.

Deze feiten waren dan ook oorzaak, dat de vertegenwoordigers van de betreffende walswerken geen pogingen meer aanwendden om het Thomas-vloei-ijzer onder het bruggenbouw-materiaal te doen opnemen.

Mülheim a. d. Ruhr,
Juni 1894. J. L. TERNEDEN.

(1) Zie Kon. Inst. van Ing. 1891/92 Verh. Alpherts en Verbeugh: Het gebruik van vloei-ijzer in bouwconstructies. *I. Het Thomas-ijzer.*

AFVOER VAN FECALIËN.

Ter afwisseling van de kunstfilozofische beschouwingen, die zoo dikwijls in de hedendaagsche bouwkundige bladen worden aangetroffen, wagen wij het een zeer practisch, doch weinig geurig onderwerp te bespreken, namelijk den afvoer van fecaliën.

De afvoer der menschelijke excrementen is een onderwerp, hetwelk thans de aandacht der besturen van alle steden der wereld bezighoudt. Het vraagstuk heeft zijn economische en sanitaire zijde.

Vroeger bekommerde men zich weinig om de sanitaire zijde; sinds men echter is gaan inzien hoe nauw verband tusschen het ontstaan van besmettelijke ziekten en de vervuiling van den bodem bestaat, heeft het niet aan beoefenaars der sanitaire wetenschap ontbroken en tegenwoordig zijn er zelfs „sanitary engineers".

Het is in het bijzonder aan de zuiverheid van het drinkwater, dat aandacht geschonken wordt. Tot hoeveel kwaad onzuiver drinkwater, dat met menschelijke uitwerpselen in aanraking is geweest, kan leiden, hebben de jongste cholera-epidemieën duidelijk bewezen.

De cholera bedreigt Europa voortdurend. Het is in het Oosten, dat deze ziekte ontstaat, en het is daarom de moeite waard eens na te gaan, hoe het met den afvoer van fecaliën in die streken gesteld is.

China, met zijn reusachtige, dichte bevolking kan ons reeds heel wat leeren. De Chineesche steden zijn berucht om haar vuilheid. De Chineezen willen niets weten van de bacillen, en zij geven daarom al zeer weinig om het vuil, rondom hunne woningen aanwezig. Toch drinken zij nooit ongekookt water, daar de ondervinding van eeuwen hun geleerd heeft, dat dit schadelijke gevolgen heeft. Ondanks deze voorzorgsmaatregelen woedt de cholera in China hevig, vooral in de havenplaatsen.

Deze steden liggen allen aan den mond van meer of minder groote rivieren. Eenige grachten, die met de rivier in verbinding staan, heeten voor de scheepvaart te dienen. Zij worden in werkelijkheid echter gebruikt om alle mogelijke vuil in te werpen, en men kan begrijpen welk een stank dit in het warme klimaat oplevert. De Chineezen ruiken daar echter niets van, en zij scheppen hun drinkwater, dat zij altijd koken en in den vorm van thee gebruiken of tot het bereiden van soepen bezigen, uit deze grachten. De fecaliën worden zorgvuldig opgevangen, en in vloeibaren vorm tot bemesting der rijstvelden gebruikt. In alle Chineesche steden ontmoet men mannen, die twee onafgedekte tonnen met fecaliën naar de rijstvelden dragen. Ieder dezer werklieden heeft zijn dagelijksche wijken, zoo goed als de bedienaren van het tonnenstelsel in onze Europeesche steden.

Als men een dezer stadsreinigers volgt, ziet men hem zich naar de rivier bewegen, en zijn geurig vrachtje in een lange schuit uitstorten. Is de schuit vol, dan spant de man er zich voor en trekt haar naar de rijstvelden. Bijzonder zorgvuldig is de wijze van uitstorten

niet, daar er dikwijls in het water wordt gemorst.

In ieder Chineesch huis worden privaattonnen met goed sluitende deksels aangetroffen. Alle vertrekken zijn daarvan voorzien; telken morgen komt de man om ze te ledigen. Na de lediging schraapt hij ze met een bepaald soort van schelp schoon, en spoelt ze dan in de gracht af. Daarna worden zij achter het huis te luchten gezet.

Hier en daar zijn ook privaten in de open lucht aanwezig. Zij bestaan uit een afdakje, waaronder zich een groote aarden schaal bevindt, die een eind in den grond gegraven is. Naast de schaal ligt een hoop asch, met een schop daarbij. Ieder gebruiker werpt over zijn product een flinke schop asch, wat voor een groot gedeelte den stank wegneemt. Daar het afdakje geheel open is, voldoet de inrichting vrij goed; zij is veel beter, dan die men bij ons ten plattelande pleegt aan te treffen.

Te Canton worden de privaten in de huizen alleen door de vrouwen gebruikt; voor de mannen zijn openbare privaten aanwezig. Voor den vreemdeling is het niet noodig dat op deze inrichtingen „gemakkamers" of iets dergelijks geschilderd staat, want men ruikt ze reeds op grooten afstand. Deze privaten bestaan in een lange diepe steenen goot, waarboven compartimenten getimmerd zijn. Zittingen zijn niet aanwezig. De geheele inrichting zou uitmuntend zijn, indien slechts in de goot een flinke strooming van versch water gemaakt ware. Nu is zij zoo vuil mogelijk. Als urinoirs dienen in den grond gegraven aarden potten.

In Japan is de toestand heel wat beter. Ieder huis heeft daar een afzonderlijk privaat, dat dikwijls met verfijnde weelde is ingericht. Welriekende struiken in porseleinen vazen zijn erin geplaatst, om de minder aangename geuren, aan een plaatsals deze noodzakelijk eigen, te onderdrukken. Evenals wij hebben de Japanners allerlei namen om de nuttige inrichting aan te duiden; zij noemen haar *Setsoo-in* „plaats waar men zich verbergt", *Sjodsoo-ba* „plaats om de handen te wasschen", *Tjo-ba* „plaats om zaken te doen", enz.

De vloer der Japansche privaten, die meestal aan het eind van een open galerij of veranda zich bevinden, is hooger gelegen dan de huisvloer. In dien vloer is een langwerpig vierkant gat gemaakt, waaronder een ton staat, die door een luikje van buitenaf kan worden weggenomen en geledigd. Twee gevlochten matjes geven de plaats aan waar men zijn voeten moet zetten, terwijl aan de smalle zijde van het gat een leuning is gemaakt waarop men met de handen kan steunen. Bij ieder privaat is een gelegenheid om de handen te wasschen, met een zeer zindelijken handdoek.

De Japanners hechten groote waarde aan de fecaliën. Heeft men, hier-te-lande, in zekere gemeente, een fecaliën-belasting ingevoerd, die betaald moet worden door elk, die zijne fecaliën in stadsgrond of -water brengt, in Japan is de opbrengst der fecaliën van een huisgezin van vijf personen zoo groot, dat zij gelijk staat met een jaar huishuur.

In Achter-Indië worden de privaten altijd boven stroomende wateren schoon gemaakt, die daardoor zeer vervuilen, en de cholera bijzonder in de hand werken. Ook in Nederlandsch-Indië bestaat dit gebruik; een eigenaardigheid der privaten aldaar is de bekende flesch met water, die het closetpapier vervangt.

In Engelsch-Indië zijn de toestanden heel wat primitiever. De inboorlingen gaan daar eenvoudig naar een hoekje van hun tuin of elders in de vrije natuur. De groote warmte en de vele insecten doen spoedig elk spoor van hun bezoek verdwijnen.

Hoe primitief de privaten in vele Europeesche plaatsen nog zijn, heeft menig reiziger kunnen ondervinden. Te Madrid werden privaten pas in 1760 bij koninklijk besluit ingevoerd. Voor dien tijd plachten de Madrilenen hunne fecaliën eenvoudig het venster uit te werpen. Ook Edinburg was langen tijd berucht om dit onsmakelijk gebruik. Te Parijs en Londen kwamen privaten eerst in de 16e eeuw in zwang. Hier-te-lande schijnen zij reeds in de middeleeuwen gebruikelijk te zijn geweest, althans, in vele overblijfselen van kasteelen ziet men nog de gemetselde privaatkokers, die naar de slotgracht leiden.

In Deuteronomium XXIII, vers 12 en 13, kan men nalezen, hoe de oude Israëlieten met hunne fecaliën handelden. Zij begroeven die buiten het kamp, zeker een goede gewoonte.

De meerdere of mindere mate van beschaving van een volk blijkt uit niets zoo duidelijk als uit de wijze, waarop de privaten zijn ingericht. De wilden hebben in 't geheel geen privaten; zij worden in dit opzicht beschaamd door de katten, die altijd met zorg hunne excrementen begraven. De hoogst beschaafde volken hebben waterclosets, met marmer bevloerd en met tegels bekleed, en van alle gemakken voorzien, die het vertoeven veraangenamen kunnen.

De beschaving gaat steeds voorwaarts en heeft haar laatste woord nog niet gesproken. De moderne steden gaan in sanitair opzicht voortdurend vooruit; de besmettelijke ziekten vinden telkens een minder vervuilden bodem, en moeten dus wel in hevigheid afnemen,

Nog te weinig menschen echter zijn van het nut van goede sanitaire inrichtingen overtuigd. Moge deze regelen er iets toe hebben kunnen bijdragen, om hun aantal uit te breiden.

IJZEREN OF STALEN DRAAGBALKEN?

Bij den bouw van het rijkspostkantoor in de Mauerstrasse te Berlijn, is den 12n Juni l.l. een *stalen* draagbalk gebroken, waarbij een persoon gedood werd en vier personen kwetsuren bekwamen.

Zie *De Opmerker* no. 6 van 10 Febr. j.l. en no. 16 van 21 April d. a. v., blz. 45 en 122.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

De subcommissie, belast met het vaststellen van het programma van den wedstrijd voor de gebouwen der Parijsche tentoonstelling van 1900 heeft bepaald, dat de ingenieurs, architecten, kunstenaars, die aan den wedstrijd deelnemen, al of niet, naar dat zij willen, de monumenten of gebouwen op het Champs-de-Mars kunnen laten staan of doen wegvallen, maar het Trocadero en de Eiffeltoren moeten onaangetast blijven. De mededinging zal vier maanden opengesteld blijven, te rekenen van den dag, waarop het programma officieel zal worden bekend gemaakt. Voor de wereldtentoonstelling van 1889 was de termijn slechts 20 dagen.

De inzenders van goedgekeurde ontwerpen zullen eene belooning ontvangen. Het comité van directeuren wilde, dat voor de achttien ontwerpen gezamenlijk 50,000 fr. aan beloonigen werd uitgereikt, maar de subcommissie heeft die som te laag geacht en haar op 100,000 fr. gesteld. Bij den wedstrijd voor de tentoonstelling van 1889 was daarvoor slechts 24,000 fr. bepaald.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. Bij koninklijk besluit is de staatscommissie van onderzoek omtrent afsluiting en droogmaking van de Zuiderzee, ingesteld bij koninklijk besluit van 8 September 1892 no. 21, ontbonden, onder dankbetuiging aan den afgetreden voorzitter, aan de leden en aan de beide secretarissen der commissie voor de wijze waarop zij zich van hunne taak hebben gekweten.

— De Min. van Binnenl. Zaken brengt ter algemeene kennis, dat de eindexamens der Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers en der Rijksschool voor Kunstnijverheid in het openbaar zullen plaats hebben in het Rijks-museumgebouw te Amsterdam, op 26 Juni e. k. en volgende dagen.

— Bij beschikking van den Minister van Binnenl. Zaken, zijn bij de in 1894 te houden eindexamens der Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers, alsmede bij de theoretische- en eindexamens der Rijksschool voor kunstnijverheid, aangewezen als deskundige Jhr. B. W. F. van Riemsdijk, onderdirecteur van het Nederl.

Museum, en tot plaatsvervangend deskundige de heer X. van der Waay, hoogleeraar aan 's Rijks Academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam.

— In het midden der vorige week hield de Arbeidsraad voor de bouwvakken alhier zijne maandelijksche vergadering.

Aan de orde was de verkiezing naar aanleiding van de periodieke aftreding van den Voorzitter, den Secretaris en den Penningmeester en eene nieuwe keuze voor de openvallende plaats van onder-voorzitter.

Als voorzitter werd herkozen de heer F. H. v. Malsen (patroon), als secretaris de heer K. Stoffels en als penningmeester de heer E. F. Ebale (beide laatsten architecten). Tot onder-voorzitter werd de heer W. B. van Liefland (architect) gekozen.

De arbeidsraad bestaat thans, behalve uit genoemde heeren, nog uit de volgende:

1°. *Architecten*: H. J. Mondt en J. J. van Nieukerken.

2°. *Patroons*: H. E. de Baan, A. R. Rutgers, J. M. Kippel, J. F. Klerkx.

3°. *Werklieden*: H. Lubbers, P. W. Goemans, P. Stuul, P. de Heer, C. Linders, Th. Lazeron, A. van Elk, J. van Calsteren, A. C. Hofman en H. A. Scholten.

4°. den *Secretaris-adviseur*: Mr. Ph. Falkenburg.

Ingekomen waren verder eenige klachten. Daarenboven een voorstel om eene model-verdeeling op te maken van den arbeidsdag van den werkman. Bij de algemeene discussies bleek ten duidelijkste, dat men het oogenblik daartoe nog niet gekomen achtte, nu het nog moeite kost de door den Raad vastgestelde tabel van normale loonen en den normalen arbeidsdag van 11 uur bij alle architecten, patroons en werkgevers ingang te doen vinden. Met groote waardeering werd evenwel geconstateerd, dat in den laatsten tijd vele particulieren en enkele instellingen van liefdadigheid bij de van hunnentwege uit te voeren bouwwerken toepassing voorschrijven van de loontabel en den normalen arbeidsdag, door den Raad vastgesteld.

De Raad sprak daarbij zijn wensch uit, dat de bepalingen van zijn loontabel en zijn elf-urigen arbeidsdag binnenkort in geen bestek meer zullen ontbreken. Hebben dan eenmaal architecten in overleg met hunne bouwheeren, den aannemer of den patroon, de voorwaarde opgelegd om aan de werklieden het normale loon uit te betalen, welnu dan zal de handhaving van deze bepaling gemakkelijk kunnen worden overgelaten aan de arbeiders zelven, die door aanplakking van genoemde bepalingen op het werk van de in hun belang gemaakte voorschriften op de hoogte kunnen zijn.

Ten slotte werd vastgesteld eene circulaire aan heeren architecten, waarin wordt aangedrongen op duidelijke omschrijving en detailleering van bestekken en teekeningen bij aan te nemen werken. Aan de heeren patroons zou nogmaals worden verzocht om op het voetspoor van de vele principalen, die reeds tot het aannemen van de door den Raad vastgestelde loontabel en den normalen arbeidsdag zijn overgegaan, ook daartoe zooveel mogelijk te willen medewerken.

AMSTERDAM. In een vergadering van het Comité der tentoonstelling voor het Hotelwezen, in 1895 alhier te houden, werd besloten met de financieele commissie voort te gaan op den thans ingeslagen weg, welke waarschijnlijk leiden zal tot het vinden van de noodige geldmiddelen.

De op de prijsvraag ingekomen en bekroonde ontwerpen werden niet goedgekeurd, omdat zij te weinig in overeenstemming waren met het karakter der tentoonstelling en de kosten te hoog liepen.

Tevens besloot de Vergadering om de door de heeren Bremmer & Le Grand bij haar ingediende plannen als vaste basis te nemen.

— De Nederlandsche Vereeniging voor Locaal-spoorwegen zal hare algemeene vergadering den 7n Juli e.k. hierterstede houden. Na afloop zullen de leden een uitstapje doen naar Edam en Purmerend.

HAARLEM. De alhier opgerichte arbeidersraad is samengesteld uit 10 vereenigingen en heeft een bestuur van 12 leden, waarvan twee architecten, vier aannemers of werkbazen en zes werklieden, die allen minstens twee jaren hierterstede moeten wonen en werkzaam zijn geweest in het bouwvak of een vak daarmee verwant.

De Raad komt minstens eens per maand bijeen en roept hen, die klachten hebben ingediend, in zijn vergaderingen op; het verhandelde blijft geheim zoolang de Raad niet heeft uitgemaakt dat openbaarheid aan de zaken mag worden gegeven.

De Voorzitter benoemt, in overleg met den Secretaris, een commissie van onderzoek.

Voorzitter is thans de architect J. v. d. Ban en secretaris de schildersgezel J. v. d. Wijde.

ZWOLLE. In de Maandagmiddag gehouden vergadering van den Gemeenteraad werd medegedeeld, dat de heer J. J. Molleman zijn betrekking als directeur van de gasfabriek wenscht neer te leggen, aangezien de verantwoording eenig en alleen op hem rust en bij de vereeniging heeft dat comptabiliteit en techniek niet aan één persoon mogen worden opgedragen.

ZUTFEN. Het college van B. en W. heeft den Raad voorgesteld den heer De Bruuk, directeur der gasfabriek, tevens te benoemen tot directeur der waterleiding, ingaande 1 Februari 1895 en hem hiervoor toe te leggen een jaarlijksch traktement van ƒ 450; den heer Spanderman te benoemen tot administrateur der waterleiding, op een jaarwedde van ƒ 1200 en vrij waterverbruik, ingaande met zijn indiensttreding, mede op 1 Februari 1895.

ASSEN. De dam tusschen de Drentsche en Friesche wateren is verdwenen. De sluis is bezocht en in orde bevonden. In de sluiswachterswoning is op den schoorsteenmantel het volgende gedicht aangebracht van den heer S. J. Vermaes, hoofdingenieur van den prov. waterstaat in Friesland:

> De oudheid zocht in scheiding kracht,
> Deez' tijd eischt vrij verkeer,
> Dies werd de sluis tot stand gebracht,
> Die Friesland strekt tot eer.
> Waar eeuwen was de Drenthsche Scheid,
> Een doorvaart werd gemist,
> Was Frieslands wil en haar beleid,
> Die 't lot des dams beslist'!
> De Staat en Drenthe werkten mee,
> Door ruiming van de wijk,
> Zoo is de oude scheiding ree
> Verdwenen uit het Rijk.
> Anno 1894.

BOLSWARD. De Gemeenteraad heeft in de vorige vergadering met 7 tegen 6 stemmen een motie van orde aangenomen, om de behandeling van het voorstel van Burgemeester en Wethouders tot demping van de vaart langs den Dijk en de Schildwijk tot het St.-Anthony-gasthuis te verdagen tot na afloop van de restauratie van het Raadhuis. Het kostenbedrag van dit werk was geraamd op ƒ 20,000.

In de Donderdag gehouden vergadering heeft de Gemeenteraad aangenomen een voorstel van Burgemeester en Wethouders, naar aanleiding van een rapport der commissie voor de restauratie van het Raadhuis, om de bestaande ramen in het gebouw te vervangen door kruisramen, waarvan de kosten op ƒ 2300 geraamd zijn. Dit besluit werd genomen met 10 tegen 1 stemmen.

VELP. Het Algemeen Ziekenhuis alhier is dezer dagen geopend. Eenvoudig in hunne vormen, zijn de gevels opgetrokken in baksteen, met spaarzame gebruikmaking van natuurlijke steen. Het gebouw maakt een zeer aangenamen indruk en draagt door zijn eenvoud het karakter eener degelijke inrichting.

Met veel succes is voldaan aan de eischen der hygiëne en ventilatie. Architect van den bouw was de heer W. Honig alhier.

HELLEVOETSLUIS. De Gemeenteraad besloot eene waterleiding aan te leggen en haar voor rekening van de Gemeente te exploiteeren.

— Aflevering 6 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

Verscheidenheid op photographisch gebied, door Dr. J. E. Rombouts. — Samengeperste zuurstof, door D. Ingerman. — Mijn nieuwe mineraalwater-machine „Sarepta". (Beins' Tooversiphon) door J. F. Beins. — Korte geschiedenis der verificatie van nautische instrumenten der Nederlandsche Marine, door Dr. P. J. Kaiser. — Bijen en Hoornen, door J. C. Bosch. — Natuur- en werktuigkundig allerlei, door Dr. A. van Hennekeler. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Dr. E. F. van de Sande Bakhuijzen. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat in Nederlandsch-Indië hebben de volgende mutatiën plaatsgevonden:

Toegevoegd aan den chef der 1e waterstaatsafd. voor de bevloeiing der afd. Magetan (Madioen) de adspirant-ingenieur A. Ph. K. D. van Malsen; aan den chef der werken en opnemingen aan de Solorivier de adspirant-ingenieur P. J. Fraulin; aan den chef der 2e waterstaatsafd. voor de bevloeiing van de Tjikeruvlakte (Preanger Regentschappen) de opz. 2e kl. M. J. Bauck.

Overgeplaatst van de residentie Preanger-Regentschappen naar de residentie Oostkust van Sumatra de opz. 3e kl. J. C. Swaab.

— De bouwkundige ambtenaar 2e kl. bij den aanleg van Staatsspoorwegen op Java A. van Lakerveld is eervol uit 's lands dienst ontslagen.

— Bij kon. besl. zijn benoemd: tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw, de afgetreden voorzitter der Staatscommissie van onderzoek omtrent een afsluiting en een droogmaking van de Zuiderzee, de oud-Minister C. Lely, voormalig chef van het technisch onderzoek der Zuiderzee-vereeniging; tot ridder in de orde van Oranje-Nassau, de ingenieur van den Rijkswaterstaat W. K. Behrens en Mr. P. F. L. Verschoor, beiden te 's-Gravenhage, secretarissen van voormelde Staatscommissie.

— Bij koninklijk besluit is J. M. Verweijen benoemd tot bureelambtenaar bij den algemeenen dienst van den waterstaat.

— Bij koninklijk besluit is K. M. Kuyk benoemd tot opzichter bij de landsgebouwen.

— Bij beschikking van den Minister van waterstaat is bepaald, dat met ingang van 1 Juli zullen dienst doen: de benoemde hoofdingenieur van den rijkswaterstaat 2e kl. W. Verweij Azn., als hoofdingenieur in het 7e district, ter standplaats Maastricht; de ingenieur 2de kl. J. G. Ermerins, thans te Utrecht, bij den bouw der brug over de Maas te Heusden; de ingenieur 3de kl. jhr. F. L. Ortt, thans te Brielle, bij den algemeenen dienst van den rijkswaterstaat, ter standplaats 's-Gravenhage; de ingenieur 3de kl. G. Rosselooy, thans te 's-Hertogenbosch, als arrondissements-ingenieur te Brielle; H. L. van Hoeff, thans te Dordrecht, toegevoegd aan den ingenieur in het 5de rivier-arrondissement, ter standplaats Andel; de adspirant-ingenieur E. van Konijnenburg, thans te 's-Gravenhage, toegevoegd aan den ingenieur in het 6de rivier-arrondissement, ter standplaats Dordrecht.

— De voordracht van Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant voor de benoeming van een ingenieur van den provincialen waterstaat luidt als volgt:

1. P. H. H. van Wamel, adjunct-ingenieur van den provincialen waterstaat te 's-Hertogenbosch;

2. O. J. Van Swaaij, leeraar aan de R. H. burgerschool te Tilburg;

3. O. J. van der Elst, adjunct-ingenieur van 's rijks waterstaat bij de werken van den Maasmond te 's-Hertogenbosch.

— Als buitengewoon opzichter zijn benoemd de heeren B. Verdoorn Az. te Aalburg en J. van de Rotte te Rotterdam bij den bouw van de brug te Heusden en de heer G. J. Schulp bij de verbouwing van het postkantoor te Gorinchem.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Assistent in kennis van werktuigen en werktuigleer aan de Polytechnische School te Delft, op eene jaarwedde van ƒ 1200. Adres vóór 15 Juli aan den directeur der School.

— Twee ingenieurs voor de Rijksdriehoeksmeting op eene aanvankelijke bezoldiging van ƒ 1200. Adres vóór 7 Juli aan den hoogleeraar Dr. Ch. M. Schols te Delft.

— Mijn-ingenieur voor Ned.-Indië. Aanmelding bij gezegeld adres vóór 30 Juni aan het Departement van Koloniën.

— Adspirant-ingenieurs bij den Waterstaat in Ned.-Indië. Aanmelding vóór 15 Juli bij gezegeld adres aan het Departement van Koloniën.

— Buitengewoon opzichter, volledig bekend met terreinmetingen en waterpassingen. Salaris ƒ 70 per maand en vergoeding van reis- en verblijfkosten. Adres vóór 1 Juli aan den hoofding. van den prov. Waterstaat te Zwolle, of bij den ingenieur van den prov. waterstaat te Assen.

— Directeur der gemeentewerken te Schiedam. Jaarwedde ƒ 2500 met vrije woning. Adres den burgemeester vóór 5 Juli.

— Practisch bouwkundig opzichter. Adres firma F. Bareman, Hengelo (O.).

Exploitatie der Groeven van Franschen Steen.

Civet, Crouet, Gautier & Cie.

Hoofdzetel Rue de l'Aqueduc 5,

PARIJS.

Eigenaars en **Exploitanten** van Steengroeven te *Euville*,

MORLEIJ

Savonnières, Brauvilliers, Larry, Comblanchien enz. enz. enz.

Levering per wagon en per schip.

Voor inlichtingen en bestellingen zich te adresseeren aan den **vertegenwoordiger**:

PIERRE JANSSEN **Antwerpen. Roermond.**

NB. Ondergeteekende maakt er zijne Begunstigers attent op, dat genoemde Sociëteit te **MORLEIJ** de „Steen van **LA FORÊT DE MORLEIJ**" exploiteert en dat bij gaarne bij elke aflevering een **Certificaat van herkomst** en **Attesten voor het „Conservatoire des Arts & Métiers" te Parijs** ter hunner dispositie houdt.

Hij verzoekt hun tevens op de **Wereldtentoonstelling** te dezer stede de **Portiek** te bezichtigen, welke zich bevindt vlak buiten vóór den uitgang der **„Hollandsche"** afdeeling en welke door genoemde Firma opgetrokken is in verschillende Fransche Steensoorten hunner Groeven, en waar monsters voorhanden zijn.

PIERRE JANSSEN,
Van Wesenbekenstraat 63,
Antwerpen.

Zakken en Balen
IN ALLE SOORTEN
F. VELLEKAMP,
Palmgracht 69-71,
AMSTERDAM.

Elektricitäts-Gesellschaft, Hamburg.

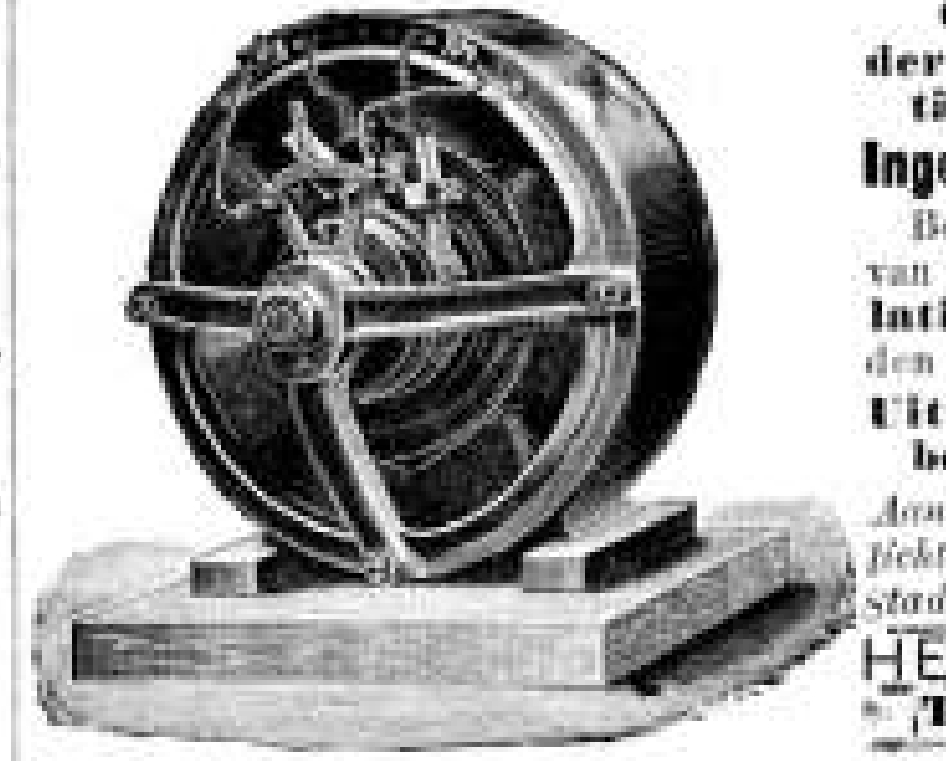

General Vertretung der Allgemeinen Elektricitäts-Gesellschaft, Berlin

Ingenieur-Bureau Amsterdam

Bevelen zich aan voor het maken van **ELECTRISCHE Installatiën** in den **meest** uitgebreiden zin.

Uitwerken van projecten en begrootingen kosteloos.

Aannemers voor de Electrische verlichting in het Amstel-Hôtel en in den Stads-Schouwburg te Amsterdam.

HEERENGRACHT **447.**
Telefoonnummer 1278.

H. HUTJENS, Steenhouwer.

ARNHEM, Weerdjesstraat A. 135. **DOESBURG,** Paardenmarkt A. 135.

SPECIALITEIT in Wit Marmer, Schoorsteenmantels, Grafmonumenten, **Kruizen.**

Levert **alle soorten BEELDHOUWWERK,**

in MARMER, HARDSTEEN, ZANDSTEEN enz. enz., *met of zonder model.*

Bekroond op verschillende Tentoonstellingen.

De Haarlemsche IJzergieterij

beveelt zich aan voor de levering van:

SPOORWIELEN met glasharde velling onder garantie, **Machinedeelen** van *bizonder* zacht en taai ijzer, **Gietwerken** in **Stahlguss, Hartguss, Geelkoper, Bronskoper, Phosforbrons** enz.

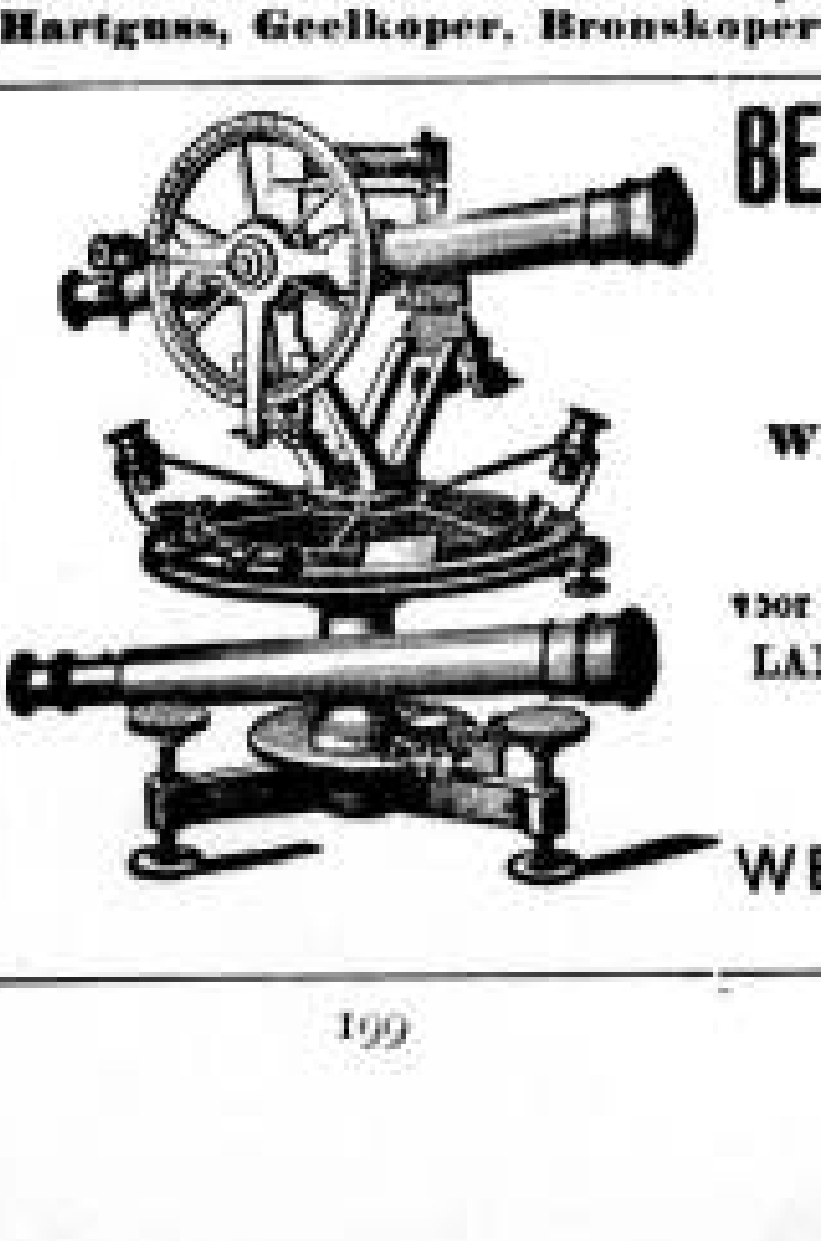

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK

VAN

WATERPAS- HOEKMEET-

EN ANDERE

INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren

Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN.

GEORGS- MARIËN BERGWERKS- & HÜTTENVEREIN, OSNABRÜCK.

Levert tot concurrerende prijzen in uitstekende qualiteit:

SPOORWEGMATERIEEL: Rails uit Bessemer staal en dwarsliggers. **Wissels** compleet met toebehooren Façonguss. Alles uit Siemens Martinstaal, op verlangen volgens de voorwaarden van Bureau Veritas of Duitsche Lloyd. (1)

Tramwegmaterieel, Systeem Haarmann.

Beveelt zich bijzonder aan tot levering van gesmeede stukken voor SCHEEPSMACHINES en van gegoten-stalen voorwerpen, alle soorten **Assen** en **Wielen.** Staalen landen en assen uit Siemens Martinstaal.

Vertegenwoordiger: F. W. VAN GENDT JGz, Van-Speijkstraat 117, 's-Gravenhage,

die gaarne tot het geven van nadere inlichtingen bereid is.

Nijverheids-Tentoonstelling UITHUIZEN.

14-17 JUNI 1894.

EERSTE PRIJS: GROOTE ZILVEREN MEDAILLE,

uitgeloofd door HARE MAJESTEIT DE KONINGIN-REGENTES, benevens **f 300.—**, voor hunne inzending van een **4-paardekrachts Daimler-Petroleum-Motor,** toegekend aan

LOUIS NAGEL & Co., Arnhem.

MARTIN & Co.,

Achter Oosteinde 2—4, bij het Paleis voor Volksvlijt.

AMSTERDAM.

Groothandel in Bouwstoffen.

MARMEREN SCHOORSTEENMANTELS.

Vraag Album en prijzen. (1)

BENNEWITZ & Co.

Papiersteïn-fabrikanten.

DAMRAK 85. AMSTERDAM.

's reden hun reeds zoo gunstig bekend fabrikaat aan tot decoratie van Plafonds en Wanden, zoals Krooni-, Knef-, Perk- en andere lijsten, Hoeken, Deurbekroningen enz. ter gehoele vervanging van Gipsbeeldwerk; het zal zich zeer gemakkelijk en tegen zeer billijke voorwaarden, in zeer korten tijd, tijgen vocht en vuur bestand, direct te beschilderen, eigent zich zoowel voor nieuwe als te moderniseeren gebouwen. Het lastige witten vervalt en ongelukken, door afvallen, zooals bij gips dikwijls voorkomt, zijn totaal onmogelijk. Geïllustreerd monsterboek à f 1.— te krijgbaar.

Voor verdere inlichtingen verwijzen zij naar hunne circulaire in „DE OPMERKER" No. 24, van 13 Juni 1894.

INGOLIN en INGOLINPLATEN.

Radicaal middel tegen salpeterachtige muren.

INGOLINPLATEN sluiten in elkaar en staan eene voortdurende ventilatie op het bedekte gedeelte toe. **Direct** na het aanbrengen kunnen zij behangen of beschilderd worden. Ieder belangstellende kan zich overtuigen, dat **INGOLIN bestand is tegen de werking van scherp salpeterzuur.** Attesten op aanvrage.

D. FRENI. Marnixstraat 399, Amsterdam.

Contractant voor NEDERLAND en de KOLONIËN.

Wegens vertrek naar INDIË van den heer **TH. HILLEN,** Agent voor *Zuid-Holland*, gelieve men aanvragen enz. **direct** naar AMSTERDAM te adresseeren.

De ondergeteekenden, WED. SCHUMACHER & ZN., *Metselaars en Steenhouwers* te AMSTERDAM, verklaren door dezen, dat zij op den 5den Januari l.l. een **vochtigen muur** gedeeltelijk met **„INGOLIN"** behandeld hebben en dat dit gedeelte tot op heden **geen enkel spoor van vocht of uitslag meer vertoond heeft.** De geheele muur werd tegelijkertijd nieuw gepleisterd en rondom het met **„INGOLIN"** behandelde vertoonden zich spoedig daarna weêr vochtige plekken en salpeter.

AMSTERDAM, 16 Juni 1894. *(get.)* **Wed. SCHUMACHER & Zn.**
Lauriergracht 12.

Koninkl. Photographische Kunst- en Lichtdruk-inrichting
voor alle denkbare reproductiën.
PROEVEN GRATIS. — Levering spoedig en goedkoop.
KLEINMAN & DEJONG Amsterdam, Marnixstraat 394

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. — N°26 — ZATERDAG, 30 Juni 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . f 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nummer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel f 0.20, en f 0.10 voor het tweemaalnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . f 0.15

KUNST EN DEMOCRATIE.

Nu de beschouwingen over impressionisme in de bouwkunst, welke een onzer meest bekwame jongere architecten dezen winter in verschillende steden van ons vaderland ten beste heeft gegeven, in druk verschenen zijn, is het mogelijk een juist denkbeeld te krijgen van wat de spreker toen bedoeld heeft.

Indien wij in korte woorden zouden moeten formuleeren, tot welke conclusie de spreker of liever de schrijver gekomen is, zouden wij zeggen dat hij der architectuur geen toekomst meent te mogen toekennen, indien zij niet de „utiliteitsbouw" als haar hoogste ideaal wil gaan beschouwen.

Oppervlakkig moge dit een paradox schijnen, het valt niet te ontkennen, dat er veel waars in schuilt. Onze tijd wordt meer en meer materieel, hoezeer hij ook door een aanloopje naar mysticisme en symbolisme aan dat materialisme tracht te ontkomen.

Meer dan ooit wordt de menschheid thans alleen bezield door de zucht naar *stoffelijk* welzijn. Het hooge geloofs-ideaal, dat vroegeren geslachten kracht gaf, bestaat niet meer, al is het aantal geloovigen in deze wereld nog groot genoeg. Het is niet meer over geloofswaarheden, dat men zich warm maakt, maar over een „menschwaardig bestaan" en wat dies meer zij. Zelfs de Katholieke kerk, die, trots de Fransche revolutie, tot voor korten tijd de vaan van het zuiver idealisme hoog hield en waar de kunst zulk een veilig toevluchtsoord meende gevonden te hebben, moest met den geest des tijds rekening houden; de encyclieke Rerum novarum kan het bewijzen.

Wij staan aan den vooravond van de zegepraal der democratie, al mag wellicht de triumf der *socialdemocratie* nog wat uitblijven.

Van oudsher is de democratie der bouwkunst slecht gezind geweest. En wat waren de democratiën van vroeger bij die van tegenwoordig anders dan kinderspel?

In een echt democratischen staat is o.i. kunst volmaakt ondenkbaar. Als het volk eenmaal eens goed aan het woord komt, en de laatste kapitalist aan een lantaarnpaal hangt te bengelen, is het zeker met alle kunst gedaan. Denkt gij soms, dat de metselaars of de smeden of de steenhouwers goed zullen vinden, dat er menschen zijn, die projecten maken en den ganschen dag maar lijn over hun teekenborden hangen, die ornementjes schetsen, en af en toe eens op een werk komen om wat rond te loopen en orders te geven? Nonsens, zullen zij zeggen, wij hebben al dat moois niet noodig; de woonkazernes, die wij voor de staatsburgers voor staatsrekening bouwen, kunnen allen gelijk en gelijkvormig zijn. Muren met gaten erin zijn mooi genoeg; een kroonlijst is overbodige weelde, want een houtcement dak met een boeiing voldoet evengoed.

Langzamerhand gaan wij dien weg al op, zooals zeer juist door den schrijver over impressionistische bouwkunst is opgemerkt, waar hij zegt, dat de overheid meer en meer begint in te zien, hoe zij, bij de vele sociale nooden, die voorziening eischen, alleen gebouwen van de primitiefste soort, die een minimum van kosten vereischen, mag doen oprichten. Wij zullen dit binnenkort aan onze openbare gebouwen vermoedelijk wel merken.

Toch ligt de tijd nog zoo ver niet achter ons, dat er van *l'enseignement de la vue* hoog werd opgegeven, dat voor monumenten prijsvragen met ruime gelduelijke beloonigen werden uitgeschreven, dat door scholen als anderszins getracht werd den schoonheidszin onzer ambachtslieden aan te kweeken.

Dien schoonheidszin onzer ambachtslieden, merkt gij daar ooit veel van? Hebt gij niet de overtuiging dat, mocht de arbeidende klasse (alsof, wie daartoe niet behoort, altijd maar niets uitvoert) het heft in handen krijgen, zij de kunstenaars, de geleerden als doodeters zal beschouwen, die de maatschappij, naar haar oordeel, best missen kan?

Zeer goed ziet de schrijver der meer aangehaalde artikelen in, dat, als er nog voor iemand redding zal wezen, wanneer de democratie zegepraalt, het alleen zal zijn voor de utiliteitsmannen, waartoe ook de ingenieur wellicht behoort. Politiek is het daarom zeker om van de architectuur te verlangen, dat zij haar gouden schoonheids-aureool zal afleggen, of althans tijdelijk onder haar kleed zal verbergen, om, uitsluitend „nuttig" geworden, door de democratie in genade te worden aangenomen.

Maar, zouden wij willen vragen, is zij zonder die aureool, nog wel kunst? Is zij, wanneer zij zich niets meer ten doel stelt, dan het bevredigen van 's menschen stoffelijke behoefte, niet op één lijn gekomen met het ingenieursvak, dat toch zeker niemand als een kunstvak zal willen beschouwen?

Het zal haar niet baten, of zij het gemis van haar aureool al zal willen vergoelijken met de bewering, dat zij nu „impressionistisch" is geworden. Eerst als haar hoofd weer met gulden glans omstraald wordt, zal zij weer in de rei der kunsten kunnen plaats nemen.

Wij voor ons zouden meenen, dat het der bouwkunst beter zou voegen, te blijven, wie zij van oudsher geweest is, de draagster van het schoone. Is de democratie van haar niet meer gediend, welnu, zij bezwijke na eerlijken strijd. Het is nimmer schande geweest voor de overmacht te moeten zwichten, doch het heeft nimmer voor zeer eervol gegolden, den huik naar den wind te hangen.

Mocht het zoover komen, dat er naar schoonheid geen vraag meer is, en dat enkel nuttigheid nog begeerd wordt, welnu, dan kan de architect afstand doen van zijn eeretitel en als ingenieur verder door het leven zien te komen. Dit schijnt ons heel wat eervoller toe dan, onder de bewering van de kunst te dienen (zij het dan ook op impressionistische wijze) ingenieurswerk te verrichten.

Gelukkig is de schrijver der artikelen nog niet bezig naar zijn leer te handelen. Een utiliteitsman is hij nog allerminst, en, bedriegen wij ons niet, dan zal hij dit ook voorecrst nog niet worden.

KUNSTNIJVERHEID.

De twee salons, die van het Champ-de-Mars en die van de Champs-Elysées, die dit voorjaar te Parijs als naar gewoonte open zijn, geven elkander in belangrijkheid, of liever misschien in onbelangrijkheid, niet veel toe. Werden aanvankelijk, na de bekende scheuring in de Parijsche kunstwereld, van de tentoonstellingen op het Champ-de-Mars groote verwachtingen gekoesterd, die verwachtingen zijn, althans voor den onpartijdigen beoordeelaar, niet vervuld. Beide salons bevatten, te midden van een wanhopige massa middelmatigheid, enkele kunstwerken van beteekenis. Wat echter dit jaar de tentoonstelling van het Champ-de-Mars onderscheidt, is, dat er ook voorwerpen van kunstnijverheid zijn aangenomen, een nieuwigheid, die wel in den smaak van het publiek valt.

De kunstvaardigheid der Franschen, waar het nijverheid geldt, is bekend. Toch zijn de tentoonstellingen van Fransche kunstnijverheid, die in de laatste jaren gehouden werden, voor den ernstigen beoordeelaar niet dan teleurstellingen geweest. Het is waar, de goede smaak, de handigheid, den Franschen eigen, verloochenden zich nooit, maar al wat men zag miste ten eenenmale oorspronkelijkheid. In slaafsche navolging van wat vroeger gemaakt was zocht men zijn eenig heil en alle Lodewijken, Hendrikken, of hoe zij heeten mogen, die aan een stijl hun naam hebben gegeven, moesten om beurten de revue passeeren. Van een frissche, oorspronkelijke kunstnijverheid, zooals die in Engeland in de laatste twintig jaren bezig is zich te vormen, was in Frankrijk geen sprake.

De tentoonstelling op het Champ-de-Mars zal er waarschijnlijk veel toe kunnen bijdragen, dat hierin verbetering komt. Men ziet hier reeds heel wat pogingen om wat nieuws te maken; al zijn zij niet allen geslaagd, het doet toch goed te zien, dat men nieuwe banen wil inslaan.

Zoo ziet men een model in pleister van een schoorsteen, die met twee karyatiden versierd is. Deze karyatiden verbeelden niet de traditionneele goden, godinnen, faunen of nimfen; zij stellen voor twee landlieden in hun daagsch costuum. De beeldhouwer, die dit vervaardigde, heeft zijn studiën vermoedelijk gemaakt op een zeer warmen dag; althans de beelden geven zooveel naakt te aanschouwen als maar doenlijk was. Heusche landlieden zouden zich vermoedelijk zoo niet blootgeven, maar de kunstenaarsvrijheid sprak ook een woordje mee.

Een andere schoorsteen is met beschilderde paneelen versierd, die een zeer decoratief en tevens echt modern effect maken. Men heeft de goede gedachte gehad, de beide schoorsteenen in verschillende zalen te plaatsen, zoodat zij elkander geen afbreuk doen.

De decoratieve meubelen komen ons niet zeer geslaagd voor. Hier spelen de historische stijlen den ontwerpers en uitvoerders nog maar al te veel parten. Uit een oogpunt van techniek beschouwd, mag het tentoongestelde echter gerust meesterlijk genoemd worden.

Zeer uitgebreid zijn de inzendingen op het gebied van glasschilderkunst. Reeds de tentoonstelling van 1889 had doen zien, dat de Fransche glasschilders niet afkeerig waren van modernisme. Wij herinneren ons daar nog een groot geschilderd glasraam gezien te hebben, waarop heeren in rok en dames in baltoilet voorkwamen. Deze voorstelling gaf toen stof tot heel wat critiek, die niet onverdiend was, omdat de compositie, behalve deze moderne figuren, ook heel wat allegorie bevatten en het samenvoegen van die meerendeels ongekleede mannen en vrouwen met hedendaagsche portretfiguren in *evening dress* een zonderling effect gaf. Op vele oude glazen ziet men ook wel de afbeeldsels der gevers in het costuum van hun tijd, doch dan zijn ook de ideale figuren, meest heiligen, in dat costuum, zoodat het contrast niet zoo schril is.

De composities der glasramen, die op het Champ-de-Mars tentoongesteld zijn, geven geen aanleiding tot dergelijke critiek. Het streven der glasschilders is voornamelijk een harmonische samenstelling der rijkst mogelijke kleuren te verkrijgen. Zij volgen daarbij in hoofdzaak de techniek der XIIIe eeuw, die daarin bestaat, dat men ieder stuk glas slechts één kleur geeft, en de schaduwen daarop met donkere lijnen inbrandt. Behalve bloemen ziet men ook verscheidene composities met visschen, *à la* Dijsselhof. Men begrijpt aanstonds dat dergelijke aquariumtafereelen zich uitnemend tot uitvoering in gebrand glas leenen. De doorschijnendheid van water en rijke kleuren, die het vertoont, kan bijzonder fraai worden weergegeven.

Een dergelijk visschenmotief komt ook op sommige werken van textiele kunst voor. Het schijnt, dat dit thans te Parijs nog al in de mode is. Toch is het jammer, dat de beoefenaars der kunstnijverheid zich zoo door de mode laten influenceeren; in een stad als Parijs is het zeer moeilijk zich daaraan te onttrekken, daar het al of niet in den smaak zijn van iets over de verkoopbaarheid beslist. Om in den smaak te

komen, is te Parijs alleen mogelijk voor hem, die veel voor reclame kan uitgeven; alle critieken zijn hier reclame, die goed betaald moet worden. Wie het echter eenmaal zoover gebracht heeft, dat hij *en vogue* gekomen is, kan rijken oogst binnenhalen.

Het is jammer, dat het kunstnijverheidsonderwijs in Frankrijk tot dusverre niet op betere wijze werd gegeven. In deze zal men wel doen zich aan Engeland te spiegelen, waar het goed geleid onderwijs thans vruchten draagt, die ieder ander land het benijden mag. Het vasthouden aan de oude traditie, zooals die aan de Ecole des Beaux Arts met angstvallige zorg in stand wordt gehouden, heeft aan de kunstnijverheid ontzettend veel kwaad gedaan. De leerlingen moeten onmogelijke ontwerpen voor even onmogelijke gebouwen maken; alleen detail, slaafs gevolgd naar bepaalde klassieke voorbeelden, wordt toegelaten. Alles wat daarbuiten ligt, gaat de Ecole met hooghartige minachting voorbij, en kunstnijverheid bestaat voor haar niet. Gelukkig tracht thans het particulier initiatief in deze leemte te voorzien, en, blijkens het op het Champ-de-Mars tentoongestelde, niet zonder vrucht.

OPWERKEN VAN TEEKENINGEN.

Wanneer eene bouwkundige teekening in inktlijnen gezet is, voldoet zij aan alle eischen, die men, in de practijk, daaraan te stellen heeft. Het is echter veeltijds gewoonte haar daarna „op te werken". Dit opwerken is iets geheel conventioneels, en heeft alleen ten doel, om den beschouwer van de geometrische teekening, die alleen lengte en breedte te zien geeft, ook de illusie van diepte te geven.

Men begint met de schaduwen en slagschaduwen, die verondersteld worden veroorzaakt te zijn door een lichtbron, die zich aan de linkerzijde der teekening onder een hoek van 45° met het horizontale en het verticale vlak bevindt, te construeeren. Als men deze schaduwen nu in één vlakke tint aanwascht, krijgt men het gewenschte effect nog niet. De eene schaduw moet wat verdonkerd worden, een andere wat licht blijven, een derde door gereflecteerd licht genuanceerd worden, enz. Wat het meest naar voren komt, moet het krachtigste worden aangepakt; wat meer naar achteren ligt, dient fletser gehouden te worden. In de werkelijkheid is dit wel niet het geval, doch de conventie van jaren her heeft hier haar rechten. Het is echter alleen bij een geometrische teekening, dat deze conventioneele behandeling op haar plaats is; perspectieven, die de werkelijkheid zoo getrouw mogelijk weer beoogen te geven, behoort men meer naturalistisch, d. i. zooals een kunstschilder zou doen, te behandelen.

Nemen wij aan, dat een geometrische teekening met hare schaduw- en slagschaduwlijnen gereed is. Men begint dan met over alle schaduwen een vlakke lichte tint te leggen. Deze tint toont aanvankelijk donkerder dan zij is, hetwelk veroorzaakt wordt door het contrast met het witte papier. Bij de verdere bewerking, wanneer donkere tinten worden aangebracht, schijnt het, alsof deze eerste tint hoe langer hoe lichter gaat toonen; het is dan dikwijls noodig, haar hier en daar wat te versterken.

Het is, ter vermijding van veel onnoodig werk, altijd goed om, nadat men deze tint gelegd heeft, onmiddellijk daarna de donkerste tint, die men gebruiken wil, aan te leggen. De donkerste gedeelten van een teekening zijn altijd deuren en vensters, of andere openingen in een gebouw, daar deze het minste licht naar het oog van den beschouwer zenden. Ieder die een gebouw gezien heeft, waarin nog geen ramen waren aangebracht, heeft, vooral op een helderen dag, de diep zwarte tinten kunnen waarnemen, die de deur- en vensteropeningen vertoonden. Dit doffe zwart wordt veroorzaakt door het contrast met de door de zon verlichte gevels. Wanneer de openingen beglaasd zijn, wordt het effect anders. Spiegelruiten zonder gordijnen erachter, zien donker, bijna zwart, tenzij men zoo geplaatst mocht zijn, dat de hemel of de omgeving zich in de ruiten weerspiegelt, of dat in het vertrek nog meer vensters zijn wier licht men kan waarnemen.

Gewoon vensterglas tusschen roeden geeft een speling van zwart en wit te zien, te sterker naarmate het glas van minder qualiteit is. Glas in lood doet deze contrasten nog veel sterker zien, omdat de ruitjes nimmer in één vlak liggen, doch, door de buigzaamheid van het lood, allerlei hoeken met het verticale vlak maken. Al naarmate die hoeken scherp of stomp zijn, reflecteeren zij meer of minder het hemellicht. Dit alles verandert natuurlijk, zoodra luiken, gordijnen, enz. achter de vensters aanwezig zijn.

Het is, bij geometrische teekeningen, gebruikelijk gordijnen enz. weg te laten, en ook de spiegelingen van het hemellicht weg te denken. De openingen worden aangewasschen met een donkere O.-I. inkttint, waarin wat cobalt gedaan wordt om haar een koel aanzien te geven. Om eentonigheid te vermijden, is het gebruikelijk, de tint naar beneden toe lichter te maken. Zijn roeden aanwezig, dan pleegt men alleen de hoofdroeden te sparen, doch de kleinere met de tinten te bedekken, om aan het geheel de gewenschte breedheid te geven. De schaduw, door de kantelaven op de ruiten geworpen, wordt dan met de donkerste tint, die men maken wil, aangewasschen. Dit dient, om het effect van diepte te beter te bereiken, daar het anders lijkt alsof de vensters aan de buitenzijde geplaatst zijn. Dat deze schaduwen in werkelijkheid bestaan, daarvan kan men zich op een zonnigen dag overtuigen.

Men begint nu met de belangrijkste schaduwen en slagschaduwen, bv. die achter colonnades of arcades, of die, door voorspringende gedeelten van het gebouw geworpen. Ook deze schaduwen maakt men van boven donkerder dan van onderen, waardoor men, zij het dan ook overdreven, de reflectie van den grond weergeeft.

Ook de kleuren, die hout, steen, gebakken steen enz. aangeven, worden aan de bovenzijde van den gevel sterker gemaakt, dan van onderen. Het verdient aanbeveling, over alles een lichte guttegomtint te leggen, daar deze veel tot het zonnig effect van het geheel bijdraagt.

In het algemeen moet men zorgen, dat de schaduwtinten het donkerste zijn daar, waar zij tegen het hoogste licht aankomen. Ook reflectie-effecten moet men niet verwaarloozen, doch ze evenmin overdrijven, daar het anders den indruk maakt, alsof het gebouw van glas, porselein of een andere glimmende substantie geconstrueerd is.

Voor schaduwtinten, die men niet al te koel wil hebben, kan men met voordeel gebruik maken van een mengsel van cobalt en terra-siena. Hoe meer van de laatste kleur men neemt, hoe warmer de tint wordt. Met eenige oefening slaagt men er weldra in, op deze wijze een sepiatint te verkrijgen, die het voordeel heeft, houdbaar te zijn en die dus niet, zooals werkelijke sepia, beslaat, wanneer men er met het penseel andermaal overheen gaat.

Pruisisch blauw kan men gevoeglijk uit zijn verfdoos verbannen. Het deugt niet voor luchten, en geeft aan de tinten, waarin men het zou willen gebruiken, iets zeer hards en ongevoeligs.

Als metselwerk moet voorgesteld worden, neemt men zijn toevlucht tot drakenbloed en vermiljoen. Deze kleurstoffen hebben echter de eigenschap, dat zij, aan het licht blootgesteld, spoedig verbleeken. Op aquarellen, die men eenigen tijd aan den muur heeft gehangen, ziet men dan ook de roode tinten verbleekt, terwijl de blauwe, paarsche en bruine, soms ook de groene, haar oorspronkelijke waarde hielden.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Woensdag 27 dezer was de dag voor het jaarlijksch uitstapje, dat ditmaal de bezichtiging van het kasteel „de Haar", van de R.-K. kerk te Vleuten en van het nieuwe Universiteitsgebouw te Utrecht tot doel had. Een twintigtal leden verzamelde zich te ruim zeven uren aan het station der Staatsspoorwegen, waar de heeren L. Faber en Nic. Molenaar, met de regeling van het uitstapje belast, zich al aanstonds beijverden om de deelnemers in het bezit te stellen van de retourbiljetten naar Utrecht. Te 7 u. 43 ' werd de tocht ondernomen en na een uur rijdens werd te Harmelen uitgestapt en de wandeling naar het kasteel „de Haar" ondernomen. De heer Jos. Th. Cuypers had de welwillendheid zich bij het gezelschap aan te sluiten om de noodige inlichtingen omtrent het kasteel te verstrekken en als geleider op te treden. Het weder begunstigde dezen tocht en het was den deelnemers aan te zien dat zij zich onder gezelligen kout goed vermaakten en geen berouw hadden een enkelen dag de gewone beslommeringen te ontloopen, in één woord, men liet violen zorgen en de schoone omgeving met frisch geboomte, heldere waterpartijen en vriendelijke boerderijen bracht allen in een opgewekte stemming.

Na eene wandeling van bijna een uur bereikte men het kasteel „de Haar", doch alvorens het bezoek in korte trekken te omschrijven, een enkel woord over de historische beteekenis van dit eerwaardig monument.

Het slot *De Haar* of *Haarzuilens*, het grootste der nog bestaande feodale kasteelen van ons land, werd naar het schijnt in 1165 gebouwd door Godschalk, broeder van Herman van Woerden; volgens andere bronnen zou het kasteel omtrent 1287 gebouwd zijn door den toen levenden Herman van Woerden en men mag aannemen dat inderdaad een gedeelte van het thans aanwezig gebouw uit den laatstgenoemden tijd dagteekent. In 1446 ging *De Haar* door het huwelijk van Josina, erfdochter van Gijsbert van Woerden, met Dirk van Zuylen van Nijevelt over in het Utrechtsch geslacht van dien naam, in welks bezit het heden met eene tusschenruimte van slechts zes jaren gebleven is.

Het kasteel werd niet lang daarna — in 1482 — verbrand, toen het door Joost van Lalaing, stadhouder van Holland, stormenderhand voor den bisschop van Utrecht, David van Bourgondië, ingenomen was. Verbeurdverklaring volgde, doch in 1505 kwam het goed aan de Van Zuylens terug, en omstreeks 1535 werd het kasteel hersteld; de sporen dier herstelling zijn aan den zuidelijken vleugel nog duidelijk zichtbaar. In de XVIIIe eeuw werd het kasteel verwaarloosd en sinds 1770 niet meer bewoond, ten gevolge waarvan het monument langzamerhand een bouwval werd. Tot voor drie jaren was er geen dak, geen balk, geen stuk hout te zien; door de gaten der deuren en vensters blies de storm, het hemelwater stroomde allerwege binnen, het ijs der grachten had den voet der zware muren dermate ondermijnd, dat een der vijf torens in de lengte middendoor gescheurd en voor de helft ingestort was; op de puinhoopen groeiden struiken, ja zelfs hooge boomen. Het geheel maakte een zeer schilderachtigen indruk, doch gaf tevens een gevoel van weemoed bij de gedachte, dat een onzer voornaamste en omvangrijkste historische monumenten, dat voor de eeuwigheid gebouwd scheen, door 's menschen nalatigheid en onverschilligheid tot vernietiging gedoemd was. Wel had jaren geleden de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst eene opmeting van een der torens uitgegeven, maar het was Jhr. Victor de Stuers, wien het gelukte de aandacht op het monument te vestigen. Hij liet het door den architect A. Mulder, verbonden aan het bureau der monumenten, nauwkeurig opmeten, in teekening brengen, photographeeren en een voorloopig plan van restauratie opmaken. Met deze stukken gewapend, bewoog hij den tegenwoordigen eigenaar, Baron Etienne van Zuylen van Nijevelt van de Haar te Parijs, om eene grondige en trouwe restauratie te ondernemen en die toe te vertrouwen aan den architect Dr. P. J. H. Cuypers, die weldra met zijn zoon, den ingenieur-architect Joseph Th. Cuypers, aan het werk toog.

Na deze korte mededeeling keeren wij tot het gezelschap terug, dat in de eerste plaats een bezoek bracht aan de steenbakkerij, in hoofdzaak dienende om baksteenen van de hoedanigheid en de afmetingen (30 × 15 × 7.5 cM.) der oorspronkelijke te verkrijgen, die in een dubbelen veldoven en een ringoven gebakken worden. Zoowel de klei als het zand voor de steenfabrikage en de metselspecie, komen voort uit de ontgraving voor de grachten en vijvers, die het kasteel moeten omringen; de aanvoer van een en ander geschiedt door kanalen, die binnen het voor den aanleg van grachten en vijvers bestemde terrein vallen en het transport van de ovens naar het werk heeft met een veldspoorweg plaats. Het geheel is met overleg behandeld; de steenen worden machinaal gevormd en de fabrikage bedroeg het voorgaande jaar 1,400,000 stuks.

De architect Jos. Th. Cuypers leidde het gezelschap rondom het kasteel, vervolgens door de verschillende verdiepingen en eindelijk langs de steigerwerken. Met de meeste bereidwilligheid werd een en ander toegelicht en elke gewenschte inlichting gegeven; algemeen wekte het verbazing dat dit uitgebreide gebouw in een paar jaren tijds als het ware uit de puinhoopen verrezen en een groot deel daarvan onder de kap gebracht was, zoodat reeds met de binnenbetimmering een begin kon worden gemaakt, ja zelfs een drietal vertrekken bewoonbaar zijn.

Het geheel door grachten omsloten kasteel bestaat uit vier vleugels, om een onregelmatigen trapeziumvormigen binnenhof geplaatst. Aan de noordzijde verdedigen twee, in schuine richting achter elkaar gebouwde torens den ouden ingang; tegen den westelijken vleugel staat een derde toren; de vierde is gesteld tegen den zuid-oostelijken hoek, terwijl de vijfde aan den noord-oostelijken hoek verrijst. Deze laatste zeer zware toren bestond slechts ter hoogte van eene verdieping, terwijl van den oostelijken vleugel alleen de kelders schijnen gebouwd te zijn geweest. Thans echter worden deze toren en de vleugel op dezelfde hoogte als de overige gebouwen gebracht, terwijl de binnenhof geheel overdekt en tot een hal zal ingericht worden. Een der poorttorens was zoo bouwvallig, dat die geheel moest vernieuwd worden; ook van den traptoren op den binnenhof zijn slechts sporen aangetroffen.

Het gebouw telt, behalve den kelder, twee verdie-

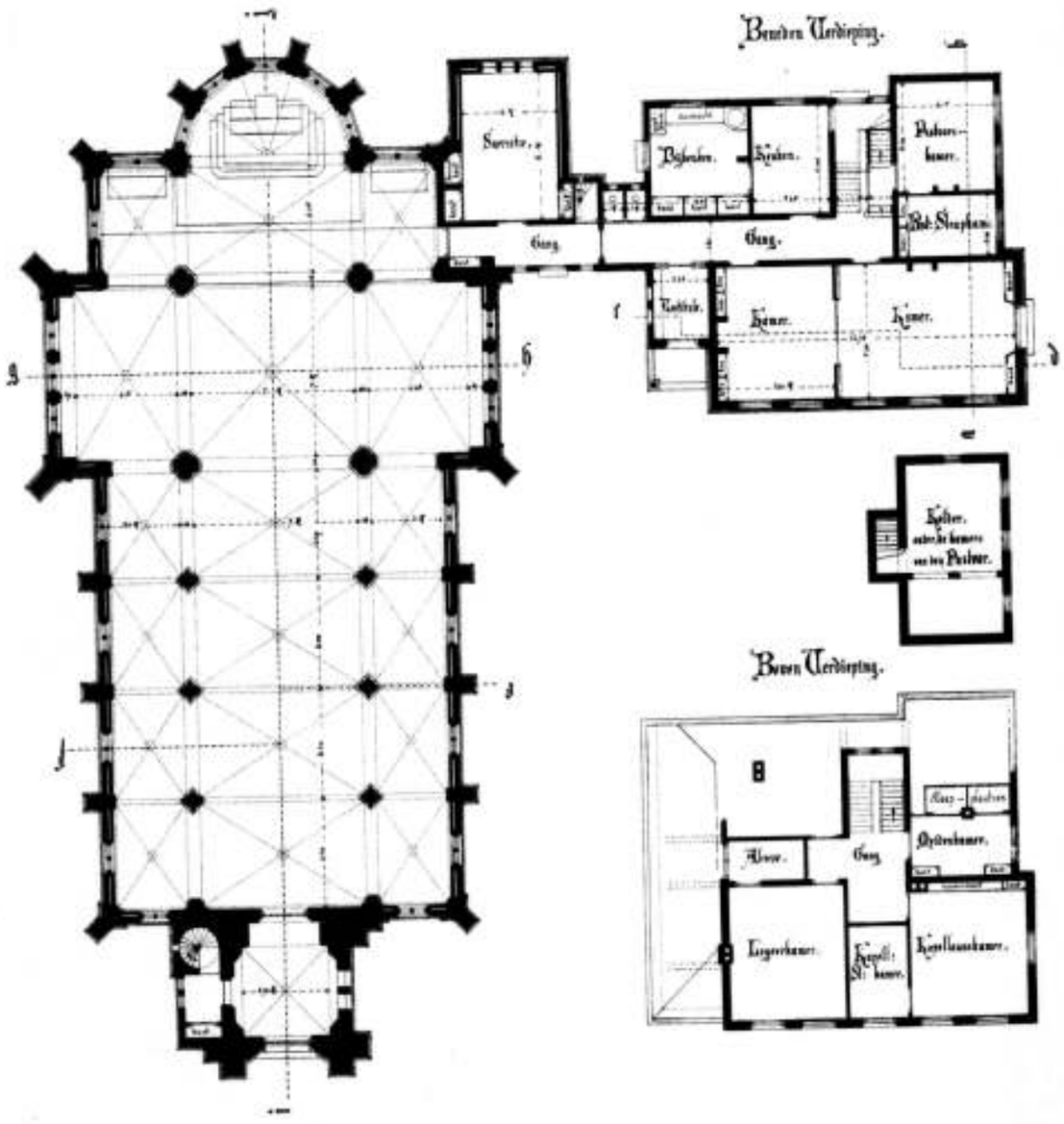

Ontwerp der R.K. Kerk van den H. Willibrordus te Vleuten.
Bisdom Utrecht.
——— 20 Meters.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

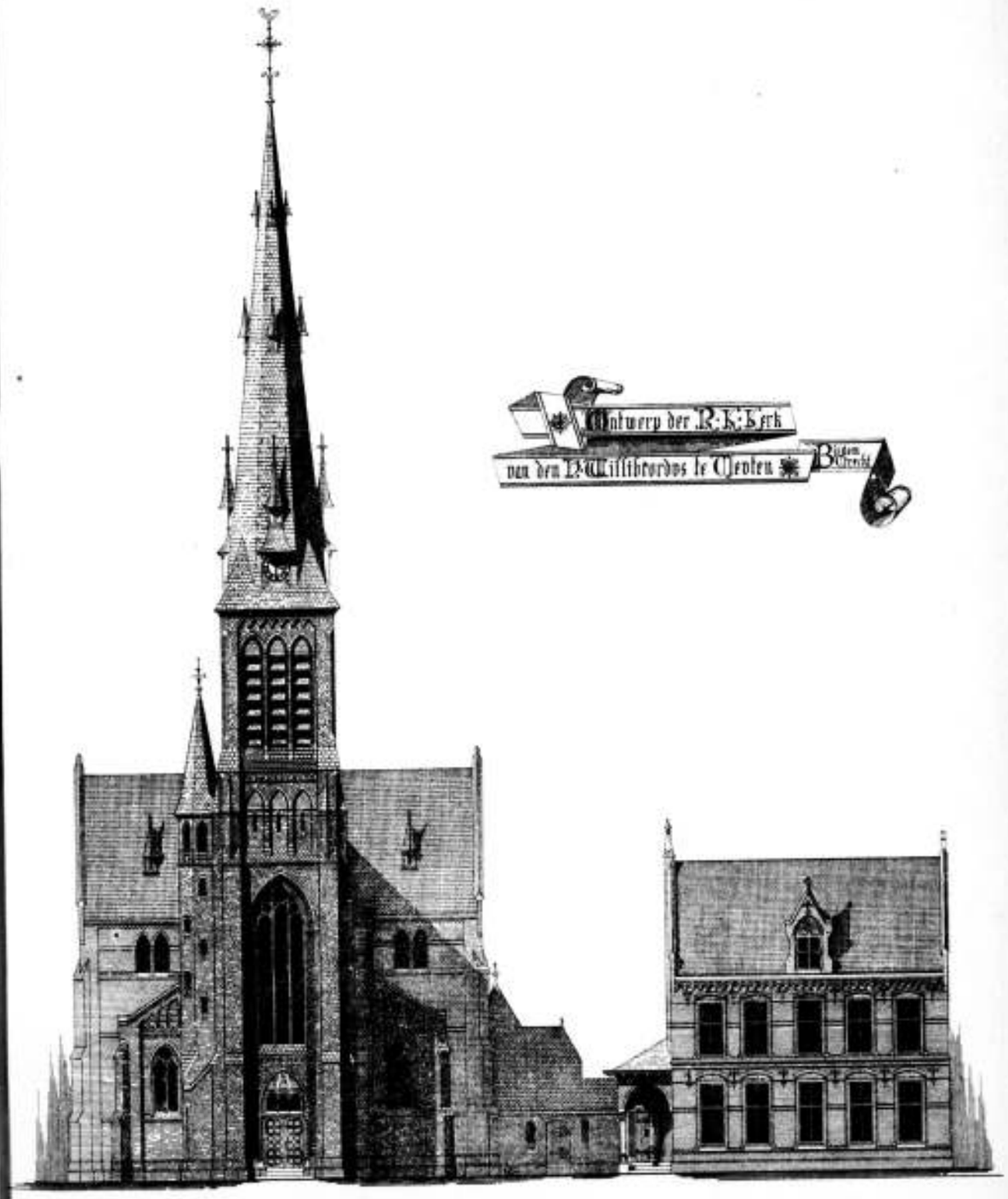

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

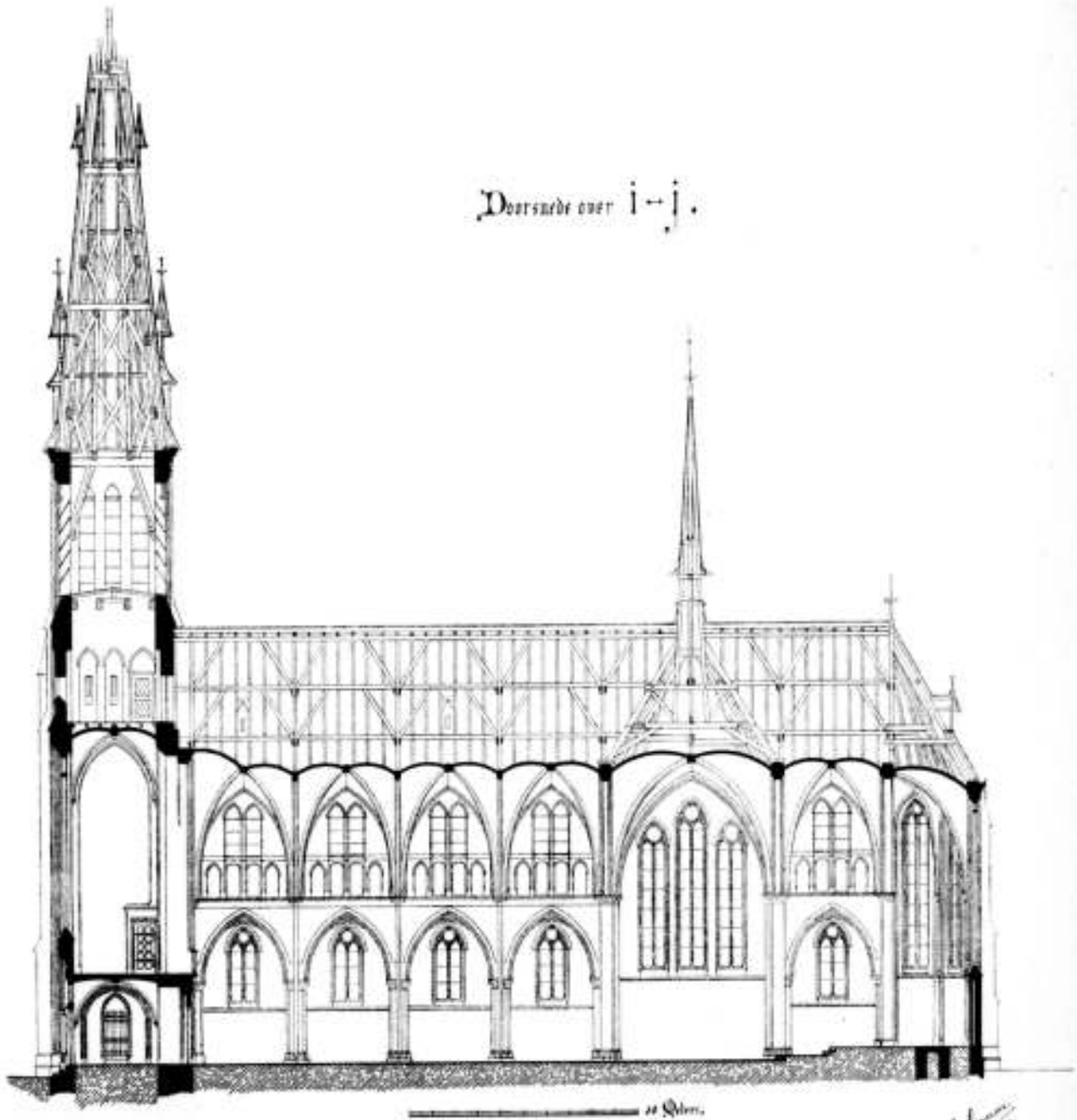

Ontwerp der R.K. Kerk van den H. Willibrordus te Vleuten.
Bisdom Utrecht.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Doorsnede over e–f.

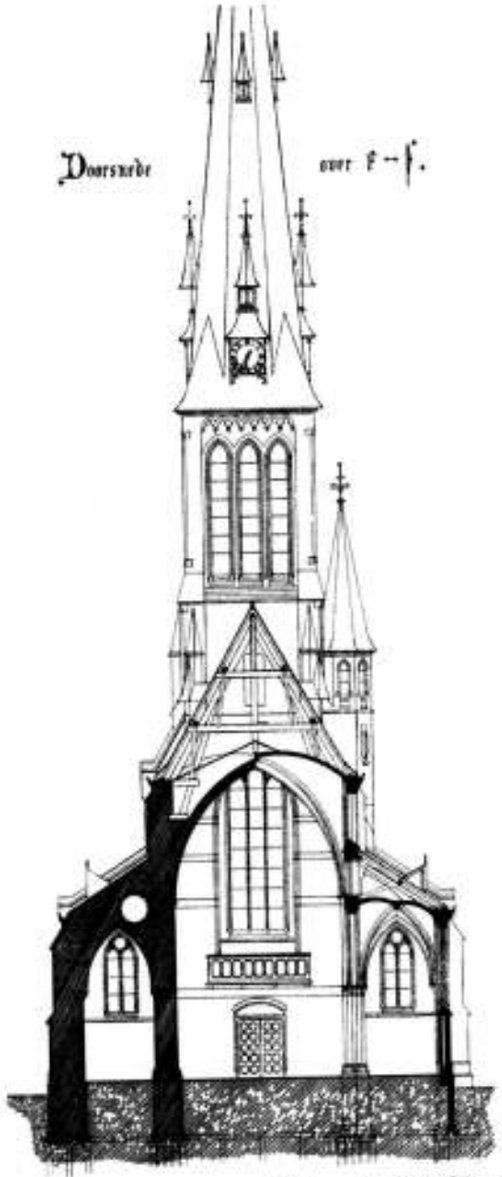

Doorsnede over g–h.

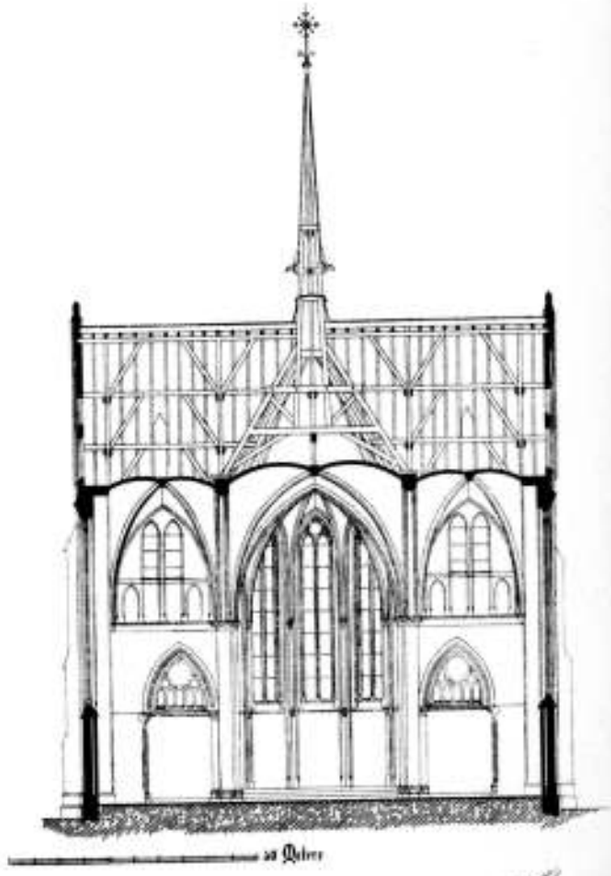

Ontwerp der R.K. Kerk van den H. Willibrordus te Weuten.
Bisdom Utrecht.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

pingen, waarboven eene rondgaande houten gaanderij aangelegd is, welke als *machicouli* over de muren uitsteekt en bestemd was om den voet van het slot door steenworpen te verdedigen.

Ook de binneninrichting zal vorstelijk zijn; in harmonie met den stijl van het monument zal zij aan de verfijnde eischen van het tegenwoordige comfort beantwoorden. Waterleiding, centrale verwarming, noch electrische verlichting zullen ontbreken en voor de laatste wordt de motor in een voorgebouw geplaatst, dat door een tunnel met het kasteel verbonden is en waarvan de vloer op 4 M. beneden het water ligt. Reeds te Amsterdam was gelegenheid de prachtige eikenhouten betimmeringen te bewonderen op de door *Architectura* gehouden tentoonstelling. Neemt men in aanmerking, dat de architecten met eene boven lof verheven nauwgezetheid alles opsporen, wat van belang kan geacht worden voor de restauratie van het kasteel en dat alles in Nederland vervaardigd wordt, dan is er alle reden zich over het herstellen van dit monument te verheugen.

Behalve het eigenlijk gezegde kasteel worden — zonder te gewagen van de geheel nieuw te stichten stallen enz. — nog twee andere oude gebouwen gerestaureerd. Ten noorden zijn de grondslagen ontdekt van de vroegere buitenpoort, een bouwwerk met twee halfronde torens, dat geheel herbouwd wordt; aan de zuidoostzijde ziet men de ruinen van de slotkapel, vroeger een wagenschuur. Het was een kruiskerkje met een toren; ter plaatse van het geheel verdwenen koor liggen nog een drietal grafzerken met de wapens der familie Van Zuylen. Ook deze kapel zal binnenkort uit de puinen herrijzen.

De restauratie van het kasteel *Haarzuylen* mag wel eene zeldzame en eene gelukkige gebeurtenis genoemd worden. Zij heeft plaats op onbekrompen wijze, op weelderigen voet. Tevens worden de eischen der oudheidkunde door eenen architect, die op dit gebied een grooten naam verworven heeft, met de meeste nauwgezetheid betracht. Daarbij is aan de Nederlandsche bouwvakken en kunstnijverheid een groot veld van bedrijvigheid geopend, waardoor hunne ontwikkeling wordt bevorderd. Weldra zal ons land een monument rijk zijn, dat men èn wegens zijn historisch èn wegens zijn artistiek belang geheel eenig zal mogen noemen. Men mag er zich dus wel over verheugen dat Baron Van Zuylen van Nijevelt zulk een grootsch werk heeft ondernomen, dat behoudens de afmetingen, op eene lijn te stellen is met de restauratie van het bekende kasteel *Pierrefonds* in Frankrijk.

Tegen half-een werd pauze gehouden; de behoeften van den inwendigen mensch deden zich gelden en wellicht had de wandeling door de beemden en het kasteel daaraan het hare toegebracht. In de half afgewerkte wapenzaal werd het ontbijt aangeboden door onzen leidsman, den architect Cuypers, die den dischgenooten uit naam van zijn vader het welkom toeriep. Aan de spijzen en dranken, die het Hollandsche karakter droegen, werd de noodige eer bewezen en het was een waar woord van den voorzitter der afdeeling, den heer Peters, toen hij bij het brengen van hulde aan den architect Cuypers daaraan de zinsnede toevoegde, dat het samenzijn der bouwkundigen in de wapenzaal door de eigenaardige omgeving een typisch karakter droeg.

Er werd nog een blik geworpen op de in die zaal aanwezige teekeningen, en photographieën, zoo ook op de in de naburige zaal geplaatste meubels, om daarna door de feestzaal het kasteel te verlaten en een bezoek te brengen aan de ruine van de kerk. Van daar werd de wandeling langs een voetpad naar Vleuten voortgezet en richtten de schreden zich naar de R. K. kerk, waarvan een viertal platen bij dit nommer worden toegezonden.

Het was de architect Nic. Molenaar, die zich thans op aangename wijze kweet van de taak om den deelnemers aan het uitstapje de noodige inlichtingen te verschaffen. Wij ontleenen aan de ons verschafte mededeelingen dat met den bouw van kerk en pastorie den 20e October 1884 begonnen en dat de kerk in het midden van November 1885 in gebruik genomen werd. De uitvoering werd opgedragen aan den aannemer J. H. de Vos te Utrecht; kerk en toren werden op eene paalfundeering en de pastorie werd op den natuurlijken bodem gebouwd, waarbij verglaasde profilsteenen werden toegepast voor de afdekking voor contreforten, plinten, topgevels, enz. De kerkruimte is geheel overwelfd met gemetselde kruisgewelven van IJsselsteentjes en voor de kapiteelen en corbeaux is gebruik gemaakt van Udelfanger-zandsteen. Het beeldhouwwerk en de voornaamste meubelen zijn door den beeldhouwer W. Mengelberg te Utrecht geleverd.

Bij de bezichtiging van de kerk, zoo uit- als inwendig, zoo ook van de pastorie met tuin en kerkhof, werd den heer Nic. Molenaar hulde gebracht voor het welslagen van den bouw.

Reeds bij het binnentreden van het kerkgebouw werd het gezelschap door den heer pastoor welkom geheeten en uitgenoodigd, na bezichtiging van de kerk, ook aan de pastorie een bezoek te brengen, waar hen een aangename en hartelijke ontvangst wachtte. Hoe gaarne men het gesprek nog eenigen tijd had voortgezet, moest daarvan afgezien en de tocht voortgezet worden om op het aangegeven uur het station Vleuten te kunnen bereiken. Pastoor De Klaver werd dank gebracht voor het allervriendelijkst onthaal en na een korte wandeling en tocht per spoor kwam men te Utrecht om per tram naar het Munsterkerkhof te rijden en het voorgenomen bezoek aan het Universiteits-gebouw te brengen.

Tot spijt van de toehtgenoten waren zoowel Professor Gugel als de architect Nieuwenhuis verhinderd de Haagsche afdeeling te ontvangen en was het geleide aan den pedel overgelaten, die zich daarvan naar zijn beste weten kweet. En toch viel het den leden der Afdeeling tegen dat zij zich te dezer plaatse het genot moesten ontzeggen om de toelichting van den ontwerper te hooren en wel te meer op den dag van heden, waarop zij zooveel reden hadden om de heeren Cuypers en Molenaar voor hunne welwillende toelichting dankbaar te zijn. Het viel den verslaggever dan ook op dat er bij de bezichtiging van het Universiteitsgebouw weinig animo bestond en dat het bezoek daardoor minder belangwekkend was dan het wel had kunnen zijn.

De tocht werd besloten met een gemeenschappelijken maaltijd in het Haagsche koffiehuis op het Vreeburg, waar een aangename toon heerschte en het vele genotene besproken werd. De heer Peters bracht een dronk aan den heer Cuypers, die als gast der afdeeling aanzat en later aan de heeren Faber en Molenaar, die als leden der regelingscommissie getoond hadden volkomen op de hoogte te zijn van de inrichting van dergelijke feesten.

Per trein van 7 u. 50 keerden de leden naar de residentie terug.

DE R.-K. KERK TE VLEUTEN.

(Bij de platen XIII, XIV, XV en XVI.)

De R.-K. kerk te Vleuten werd in het najaar van 1884 en gedurende 1885 gebouwd naar het ontwerp van den architect Nic. Molenaar te 's-Gravenhage. De platen geven den volledigen plattegrond, den voorgevel, de langsdoorsnede en twee dwarsdoorsneden aan.

PRIJSVRAGEN

DIPLOMA DER INTERNATIONALE BAKKERIJ-TENTOONSTELLING.

De commissie van beoordeeling voor een ontwerp van een diploma der Internationale bakkerij-tentoonstelling bericht, dat 51 antwoorden zijn ingekomen.

Zij adviseert *f* 75 toe te kennen aan de inzending onder het motto *A. B. C.* en de overige *f* 150 te verdeelen onder de inzenders van *Bij, Kook, Korenbloem en Krick.*

Deze 5 heeren, waarvan de naambriefjes nog niet geopend zijn, worden uitgenoodigd uitgewerkte teekeningen in te zenden.

Volgens het programma, opgenomen in ons nommer van 9 dezer, bladz 183, zou aan elk der drie best gekeurde ontwerpen een som van *f* 75 worden toegekend, terwijl naar de nu gevallen uitspraak slechts een ontwerp *f* 75 ontvangt en *f* 150 onder 4 inzenders verdeeld wordt.

TENTOONSTELLING VOOR HET HÔTELWEZEN.

In ons voorgaand nommer deelden wij met een enkel woord onder de berichten mede, dat het tentoonstellings-comité van den Ned. Hôtelhoudersbond besloten had de door de heeren Breman en Le Grand ingediende plannen als grondslag aan te nemen, om reden de prijsvraag tot geen bevredigend resultaat had geleid. Deze mededeeling, in verschillende bladen voorkomende, schijnt de redactie van het weekblad *Architectura* ontstemd en haar tot minder welwillende beschouwingen geleid te hebben. Nu ligt het voor de hand dat het Genootschap, 't welk zich de moeite gegeven heeft aan het verzoek van het Comité te voldoen en de prijsvraag uit te schrijven — wellicht recht had met een en ander in kennis gesteld te worden, alvorens daarvan in de bladen melding te maken, maar dit verschoont in geenen deele den scherpen toon, waarop deze zaak in het weekblad *Architectura* behandeld werd. Wij lezen daarin het volgende:

„De bladen beheladen deze week het bericht dat het tentoonstellings-comité van den Ned. Hôtelhoudersbond eene vergadering had gehouden, waarop onder meer besloten was, om de door de hh. Breman en Le Grand bij haar ingediende plannen als vaste basis aan te nemen, aangezien de prijsvraag tot geen bevredigend resultaat had geleid.

„Velen zullen zeker, evenals wij, vreemd hebben opgezien bij het lezen van dit bericht. De prijsvraag toch, door ons Genootschap op verzoek van het Comité uitgeschreven, heeft tot resultaat gehad dat alle drie de uitgeloofde prijzen ten volle zijn toegekend en uitgereikt in tegenwoordigheid van de hh. Mrs. N. A. Calisch en F. Fockens, resp. voorzitter en secretaris van het tentoonstellings-comité. (*)

„Voor eenige weken zijn alle ingekomen ontwerpen door het comité bij ons opgevraagd, ten einde de in het programma toegezegde publieke tentoonstelling ervan te doen plaats hebben. In dien tusschentijd zou er dus door het bovengenoemde ondernemende tweetal een nieuw plan moeten zijn ineengezet, betwelk op de laatste vergadering is overgelegd. Eenzelfde historie dus als indertijd met het beursplan Cordonnier plaats had, toen op een goeden dag het fameuse gemeentelijke beursplan ter wereld kwam.

„Door ons bestuur is bereids aan het Comité om nadere inlichtingen gevraagd; wij hopen dus spoedig onzen lezers te kunnen mededeelen of we hier nog slechts te doen hebben met een poging van niet al te scrupuleuze concarrenten om zichzelf vooraan te plaatsen, dan wel of het Comité deze handelingen goedkeurt en stemt."

Nu heeft Mr. N. A. Calisch de handelingen van het Tentoonstellings-comité verdedigd en wij vermeenen dat het op onzen weg ligt van dit antwoord, aan de redactie van *De Amsterdammer*, *Dagblad van Noordland* toegezonden, in extenso melding te maken. Het schrijven van den heer Calisch is van den volgenden inhoud:

Nu het stukje van „Architectura" door verschillende dagbladen is overgenomen, acht ik mij verplicht, het antwoord niet alleen aan „Architectura" maar ook aan uw blad te doen toekomen.

Allereerst diene de opmerking dat in het stukje wordt medegedeeld, dat aan het Comité andere inlichting is gevraagd en vóór het antwoord is ontvangen reeds op schampere wijze wordt gesproken van „een ondernemend tweetal" en van eene historie als met het beursplan Cordonnier en van pogingen in het werk gesteld door niet al te „scrupuleuze concurrenten."

En nu wat de zaak zelf betreft: Toen het plan rijpte om eene tentoonstelling te doen plaats hebben, vormde zich, met medewerking van den architect, den heer Evert Breman, een voorloopig comité (zaderhand overgegaan in eene koninklijk goedgekeurde Vereeniging). De heer Breman maakte met de hem eigen bekwaamheid in betrekkelijk korten tijd een plan, met volledig stel teekeningen. Toch werd, alschoon zijn plan het comité bijzonder aantrok en vooral op zijn aandringen, besloten een prijsvraag uit te schrijven. Niettegenstaande het comité gaarne had gezien dat de heer B. zou mededingen, werd dit zeer loyaal door hem geweigerd. De prijsvraag werd uitgeschreven en er werden drie ontwerpen bekroond.

Het is aan de Vereeniging na ontvangst der ontwerpen gebleken:

1°. dat niet voldaan was aan de bepaling, dat ieder ontwerp moest vergezeld gaan van eene toelichtende memorie waarin de wijze van constructie en decoratie moest zijn beschreven en waarin een opgave moest voorkomen van het bebouwde oppervlak, benevens een staat van den kubieken inhoud der verschillende gebouwen;

2°. dat ieder der bekroonde ontwerpen bij uitvoering een bedrag aan kosten zou noodzakelijk maken verre boven de raming en boven de in het gunstigste geval te bereiken financieele krachten;

3°. dat, hoewel niet eene „gedetailleerde" begroeting was gevraagd, er in het geheel geen begroeting was bijgevoegd; en eindelijk

4°. dat de plannen, zooals zij er uitzien, architectonische waarde bezitten, maar in geen opzicht blijken gemaakt te zijn specifiek voor het beoogde doel: tentoonstelling van hotelwezen en van wat op den reizenden mensch betrekking heeft.

Geen enkele bijzonderheid, speciaal op het reiswezen doelende; geen enkel gebouw dat de bestemming van een hôtel verried; geen enkele decoratie die zich door eene buitengewone opvatting onderscheidde of het doel van deze tentoonstelling aandudde.

In de laatste vergadering der Vereeniging onder mijn voorzitterschap gehouden, werd dus besloten gebruik te maken van het oorspronkelijk plan des heeren Breman, op 4 Juni 1883 (dus zeer geruimen tijd vóór het uitschrijven van de prijsvraag) ingediend en berustende in het archief (later naar aanleiding van een overeenkomst met een der exposanten, eenigszins gewijzigd door den heer Le Grand). In dit plan kon dus in geen enkel opzicht gebruik gemaakt zijn van de bekroonde ontwerpen; wel heeft het plan des heeren Breman gediend als basis voor de bepalingen van de indertijd uitgeschreven prijsvraag.

Hoewel de Vereeniging het voornemen had te kennen gegeven, wanneer tot de uitvoering van een der bekroonde ontwerpen werd overgegaan, met den bekroonde daaromtrent te onderhandelen, ofschoon zelfs dit voornemen geene verplichting schiep en de Vereeniging dus thans volkomen vrij is, werd toch op de laatste bestuursvergadering besloten, zoo de tentoonstelling tot stand komt, den eerst-bekroonde aan de uitvoering van het gebeel zoo mogelijk te doen medewerken.

(Ik schrijf zóó de tentoonstelling tot stand komt, omdat de verwezenlijking van ons plan geheel afhangt van het welslagen der pogingen om het benoodigde kapitaal te vinden.)

Uit het bovenstaande zal u blijken dat de verdachtmaking van twee eerlijke mannen, te vinden in het in den aanvang van dit schrijven bedoelde stuk in „Architectura", even ongegrond is als onwaardig.

(*) De Jury van beoordeeling bestond uit de heeren Dr. P. J. H. Cuypers, A. Salm G.Izn. en J. J. van Nieukerken, waarnaar door het voorloopig Comité was toegevoegd de heer W. Schutt te 's-Gravenhage.

HET VENSTER VAN HOLLAND TE SCHERMERHORN.

De kerk der Ned.-Herv. gemeente te Schermerhorn, niet ver van Alkmaar, heeft sinds eenige jaren de aandacht van oudheidkenners getrokken. Voor de restauratie wordt een bedrag van f 18.500 gevorderd en hoewel een Amerikaan, — bewogen door den nood van de gemeente, waaruit zijne familie afkomstig is, — f 6.500 schonk, zal het nog veel inspanning kosten om de onbrekende gelden bij elkaar te brengen.

De commissie welke zich de zaak aangetrokken heeft, en waarin onderscheiden personen zitting hebben, die niet tot de gemeente behooren, heeft gedacht dat zij tot de provincie Noord-Holland het verzoek mocht richten om de restauratie van een der met ingebrand schilderwerk versierde vensters, waarop „het eerste concilium der apostelen binnen Jeruzalem" is afgebeeld, te bekostigen. Aanleiding tot dat verzoek was de omstandigheid, dat dit venster indertijd een geschenk van de provincie Holland geweest is.

Het verzoek werd verre van gunstig ontvangen en het advies luidt als volgt:

„Gedeputeerde Staten adviseeren afwijzend te beschikken, omdat „in de eerste plaats in de zomerzitting van 1883, waar het betrof „eene bijdrage te geven voor de restauratie van de kerk te Neder„hoest-den-Berg, is uitgemaakt dat dit niet lag op den weg der

„provincie, hoewel het steunen van kunst en kunstzin daarmede „geenszins in strijd is te achten, maar omdat het restaureeren „van kerkelijke monumenten een te ruim veld is voor de provin„ciale Staten. Dat het ruim, zooals wordt beweerd, een geschenk „is der provincie, brengt in het gevoelen van Gedeputeerde Staten „geen verandering."

Dit ongunstig advies wordt door Jhr. Victor de Stuers in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* bestreden. Zijne meening is, dat Ged. Staten ten onrechte vreezen voor al te veel aanvragen van dien aard, wanneer zij de hier gevraagde f 600 (voor eens) toestaan en bovendien, aldus betoogt schrijver, heeft de provincie het veld van monumentenherstelling reeds betreden door de restauratie van de kapel der Ned.-Herv. kerk te Veenhuizen en door het uitgeven van eene beschrijving der historische monumenten en kunstvoorwerpen in kerken en raadhuizen van Noordholland, wat f 6000 heeft gekost.

Schrijver eindigt aldus:

„Ik hoop dat de Provinciale Staten verstandiger zullen zijn, „dat zij zullen overwegen, dat eene begrooting van meer dan „f 180,000 gemakkelijk een uitgaaf voor eens van f 600 kan lijden „tot redding van een indertijd door de provincie zelve gesticht „kunstmonument, en dat zij zich niet zullen laten afschrikken „door het schrikbeeld van een afgrond, die bij een kalm onder„zoek zonder eenig wezenlijk gevaar blijkt te zijn.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. Door den Min. van Waterstaat, Handel en Nijverheid zijn de voorzitters der Kamers van koophandel en fabrieken te Amsterdam en te Rotterdam, de hoofdinspecteur van den Rijkswaterstaat en de inspecteur van den Rijkswaterstaat in de eerste inspectie, aangewezen om de Nederlandsche Regeering te vertegenwoordigen bij het in Juli a. s. te 's-Gravenhage te houden VIe Internationale Congres voor binnenscheepvaart.

— Het priesterkoor der St.-Josephskerk in de Van-Limburg-Stirumstraat zal eerlang voorzien worden van een tegelbevloering naar een fraai ontwerp, waarvan de uitvoering is opgedragen aan den heer J. J. Sand, alhier.

— Naar men vernomen is het bestuur van *Pulchri Studio* voornemens in het begin van de maand Juli, in zijne kunstzaal te geven eene kleine tentoonstelling, op architectonisch en decoratief gebied.

AMSTERDAM. De voordracht van Burg. en Weth., om den heer D. Sanches, technisch ambtenaar, belast met de zaken van het Lierenreteiel, als erkenning van een buitengewonen dienst aan de gemeente, eene gratificatie van *f* 1000 toe te kennen, werd zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Naar aanleiding hiervan vroeg Dr. Bleeker of, nu de zwavelzure ammoniak, die aan het pompstation bereid wordt, zoo grif aftrek vindt, dat de door den heer Sanches in toepassing gebrachte methode dit jaar reeds *f* 15000 voordeel aan de gemeente geeft, er geen termen zijn de inrichting uit te breiden. Thans toch zamet men nog een groot deel fecaliën op minder lucratieve wijze van de hand zetten.

De heer Hugo Muller acht *f* 1000 gratificatie voor een zoo belangrijken dienst te karig. Er wordt te dikwijls terecht of ten onrechte gehaagd over te weinig toewijding bij ambtenaren, dat de uitzonderingen wel op prijs mogen worden geschat.

De wethouder Serrurier antwoordde dat ongetwijfeld de heer Sanches de gemeente een dienst heeft bewezen, doch dat ook andere ambtenaren haar met toewijding dienen, al zijn ze niet in de gelukkige positie die uit de taxbare resultaten van hun arbeid te doen blijken. Aangezien de bezoldiging van den heer Sanches wegens de uitbreiding van zijn werkzaamheden reeds eene verhooging van f 1000 heeft ondergaan, achten Burg. en Weth. niet geraden de door hen voorgestelde gratificatie te vermeerderen. Aan Dr. Bleeker antwoordde de wethouder dat eene uitbreiding der inrichting voor ammoniakbereiding in overweging is.

HAARLEM. In het Museum van Kunstnijverheid zijn de plaatwerken, betrekking hebbende op de Grieksche bouwkunst en aanverwante kunsten, aangevuld met een aantal reproductiën der Romeinsche kunstontwikkeling, tentoongesteld. Verder zijn er eenige afbeeldingen en plannen van het Marktplein in Oud-Antwerpen, het glanspunt der wereldtentoonstelling te Antwerpen, geëxposeerd, waarboor men zich eenig denkbeeld kan vormen van dit bekoorlijk gebeel, dat zeker bij een bezoek aan genoemde tentoonstelling aller aandacht zal trekken.

GRONINGEN. Men deelt ons mede, dat er negen antwoorden zijn ingekomen op de prijsvraag, door de Vereeniging van handelaren hierterstede uitgeschreven en dat de eerste prijs is toegekend aan het ontwerp van den heer J. H. de Vries alhier. De prijsvraag had betrekking op het ontwerp van een wagen, waarop een 17e-eeuwsch schip, rustende op de golven en bevracht met waren uit West-Indië.

Een plan, door de heeren Bach en Wiardi ingezonden, werd ook gunstig beoordeeld, maar de prijs werd den heer De Vries toegekend voor de meer getrouwe beantwoording der vraag.

LEEUWARDEN. Door Burg. en Weth. is, in aansluiting bij vroegere adviezen, aan den Raad voorgesteld, afwijzend te beschikken op nieuwe adressen, om in de bestekken voor gemeentewerken bepalingen omtrent een minimum-loon en een maximum-werktijd op te nemen.

LEERDAM. De Gemeenteraad heeft den heer H. Laurentius, te 's-Gravenhage, concessie verleend tot het leggen en exploiteeren eener drinkwaterleiding, onder voorwaarde dat eene waarborgsom ad *f* 2500 worde bijeengebracht.

— Onze aandacht wordt gevestigd op de inzending der heeren A. H. en U. J. van Bergen te Heiligerlee op de tentoonstelling te Uithuizen. Deze inzending bestaat uit eene beandspuit van nieuwe constructie, met zuig- en persvermogen, en eene metalen torenklok van p. m. 700 KG., die door eene vernuftig uitgedachte inrichting met één hand gemakkelijk geluid kan worden. Ofschoon de inzending van genoemde heeren buiten mededinging is, werd haar toch eene koninklijke medaille toegekend.

PERSONALIA.

— In Ned.-Indië hebben de volgende mutatiën plaats gehad:

Verleend: een tweejarig verlof naar Europa, wegens ziekte, met ingang van 14 Juni 1884, aan den inspecteur 1e kl. voor het toezicht op de spoorwegdiensten en het stoomwezen J. D. Donker Duijtis; een jaar verlof aan den ingenieur 1e kl. bij den dienst der Staatsspoorwegen ter Sumatra's Westkust R. P. O. D. Wijnmalen en aan den ingenieur 3e kl. bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken D. Cresk.

Benoemd: bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken tot ingenieur 2e kl., de ingenieur 3e kl. J. C. Voordouin; tot ingenieur 3e kl. de adspirant-ingenieurs J. Homan van der Heide en L. L. Graaf van Randwijck, met bepaling dat laatstgenoemde bij zijn korps à la suite gevoerd blijft; tot opz. 1e kl. de opz. 2e kl. G. J. Beaupain en J. A. Lagré; tot opz. 2e kl. de opz. 3e kl Th. C. H. J. Vogelenzang en J. W. Cooregel; tot opz. 3e kl. de tijdelijke opz. H. L. van Spall.

— Bij kon. besluit is, met 1 Oct., aan D. van der Werf, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als opzichter van den Rijkswaterstaat 1e kl.

— Bij kon. besluit is aan C. J. Th. van der Hoeft, te Maastricht, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als landmeter 1e kl. van het kadaster.

— Bij ministerieele beschikking zijn benoemd tot buitengewoon opzichter bij 's Rijkswaterstaat de heeren: J. H. Vos te Weert, voor den tijd van 3 maanden bij de werken der Zuid-Willemsvaart te Nederweert; J. Olthuis te Hoora, voor den tijd van 2 maanden bij de onderhoudswerken van de Oosterbuitenhaven te Medemblik; A. van Schaik, voor den tijd van 9 maanden bij de baggers- en kribwerken in de Boven-Merwede; G. Gerritsen te Amsterdam, tot 1 Jan. 1895 bij den bouw voor de sluiswachterswoning van de Koningingesluis te Vreeswijk, en A. C. J. Oomen te 's-Gravenhage, voor den tijd van 3 maanden bij den aanbouw van eenige lokalen aan het Departement van Financiën.

— Aan den 1e opzichter der gemeente-gasfabriek te 's-Gravenhage, den heer W. F. van Roode, is met 1 Juli op verzoek om gezondheidsredenen, eervol ontslag uit den dienst verleend.

— De heer A. W. Gezellen heeft tegen 1 Juli e. k. ontslag gevraagd als directeur van de gasfabriek der gemeente Zalt-Bommel.

— De teekenaar bij het domeinbestuur H. J. A. Knops, te 's-Hertogenbosch, is sinds 1 Juni belast met de tijdelijke waarneming van de kadastrale bookhouding aan de bewaring te Maastricht.

— De teekenaar van het kadaster J. O. van Tricht is met 1 Juli benoemd tot teekenaar van het domeinbestuur te 's-Hertogenbosch.

— De topograaf bij het mijnwezen J. F. Stremoijer gaat wegens langdurigen dienst met een jaar buitenlandsch verlof.

— De heer G. W. ten Brummeler, gep. hoofdinspecteur van den post- en telegraafdienst, is nabij Wiesbaden overleden.

— Bij de Maatschappij tot exploitatie van staatsspoorwegen is benoemd tot adjunct-inspecteur 1e kl. de heer J. Schwarz, thans adjunct-inspecteur 2e klasse.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Machine-teekenaar aan eene machinefabriek. Adres lett. A. Z., bij den boekh. P. J. Kraft, te 's-Gravenhage.

— Twee ingenieurs voor de Rijksdriehoeksmeting op eene aanvankelijke bezoldiging van *f* 1200. Adres vóór 7 Juli aan den hoogleeraar Dr. Ch. M. Schols te Delft.

— Adspirant-ingenieurs bij den Waterstaat in Ned. Indië. Aanmelding vóór 15 Juli bij gezegeld adres aan het Departement van Koloniën.

— Directeur der gemeentewerken te Schiedam. Jaarwedde *f* 2500 met vrije woning. Adres den burgemeester vóór 5 Juli.

— Assistent in kennis van werktuigen en werktuigleer aan de Polytechnische School te Delft, op eene jaarwedde van *f* 1200. Adres vóór 15 Juli aan den directeur der School.

AANBESTEDING.

Het KERKBESTUUR van de NEDERDUITSCHE HERVORMDE GEMEENTE te *NOORDORP* is voornemens op **Donderdag den 5en Juli 1894,** des namiddags te drie uren in de Catechisatiekamer van het Kerkgebouw alaar, aan te besteden:

Het afbreken van de bestaande en het bouwen van een nieuwe KERK voor de genoemde gemeente.

Bestek en teekeningen zijn tegen betaling van **f 2.50** verkrijgbaar bij den predikant Ds. A. J. VAN 'THOOFT te *Noordorp* en bij den architect H. J. MONDT, Kerkplein 8 te *'s-Gravenhage.*

Aanwijzing in loco op Vrijdag 29 Juni, des namiddags te drie uren.

TE KOOP:
Archit. Studiënblätter
2e SERIE.

Prijs *f* 25, voor *f* **45.**

Br. lett. K. S. aan dit blad.

Lichtdruk-teekeningen.

(Witte lijnen op blauw of zwarte lijnen op wit) afm. 75 × 50 cM. *f* **0.40,** afm. 75 × 50 cM. *f* **0.75.** Andere afm. n. verh. Proeven steeds beschikbaar. Levering van alle soorten lichtdruk- teeken- en doortrekpapier. 't Goedkoopste adres: **Weteringschans 189, J. L. A. DE LAIVE, Amsterdam.**

PUI-SPIEGELGLAS
HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF, ROTTERDAM.

Carbolineum Hansa.
Gedeponeerd Handelsmerk.

Hoofdagent voor NEDERLAND en Koloniën
J. J. VAN UIJE, Gouda.
Attesten ter inzage.

STOOMTIMMER-HOUTWOL-FABRIEK.
DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.

SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

Carbolineum DURESCO.
Uit de beroemde fabriek van J. STEINDLER & Co., *Altona bij Hamburg.*

A. F. CAPTEIN, Turfsteeg 4.

Vertegenwoordiger voor Nederland.

BOUWTERREIN.
Aan de **Roermondsche straat** en buiten de **Geldersche Poort** te **Venloo** zijn verschillende ***BOUWTERREINEN TE KOOP.*** Adres bij den heer VAN GASSELT aldaar.

VERBANDKISTEN volgens de A. V. levert

HILLEN EN Co.
Fabriek van Verbandstoffen.
ARNHEM.

Nijverheids-Tentoonstelling UITHUIZEN.
14-17 JUNI 1894.

EERSTE PRIJS: GROOTE ZILVEREN MEDAILLE,

uitgeloofd door HARE MAJESTEIT DE KONINGIN-REGENTES, benevens *f* **300.—**, voor hunne inzending van een **4-paardekrachts Daimler-Petroleum-Motor,** toegekend aan

LOUIS NAGEL & Co., Arnhem.

AMSTERDAM. De Genestetstraat 118. **W. ZIMMERSTADT.** **ELBERFELD** Holzerstrasse 5.

Fabriek voor

CENTRALE VERWARMING en VENTILATIE.

STOOMVERWARMING onder lagen druk, met **Isoleer-reguleermantels** en **Ventilregulateering** (D. R. patent SCHWEER).

WATERVERWARMINGEN met doorloopende werking.

LUCHTVERWARMING. DROOGINRICHTINGEN.

Ontwerpen en begrootingen worden **kosteloos** opgesteld en toegezonden. Getuigschriften en opgaven van een **groot aantal uitgevoerde inrichtingen,** ook **hier te lande,** staan ten dienste.

Houtaankapmaatschappij WIJSMAN.
Handel in Java-Teakhout.

Balken, Platen, Kromhouten, Dwarsliggers, Blokjes voor SPOORWEGEN, HUIS- en SCHEEPSBOUW, BESTRATING enz.

Spoedige levering van bezaagd of Rostekhout. — *Concurreerende prijzen.*

Agent: W. MOORREES, Civiel-Ingenieur.

Kantoor: **Amsterdam, Vossiusstraat 19.** — Telegram-adres: **Moorrees,** Amsterdam.

BENNEWITZ & Co.
Papierstûc-fabrikanten.

DAMRAK 85, AMSTERDAM.

leveren hun reeds zoo gunstig bekend fabrikaat aan het decoreeren van Plafonds en Wanden, zoals Kroon-, Koek-, Perk- en andere lijsten, Rozetten, Daarlerkomingen enz. ter geheele vervanging van ch bakwerk: het wat zich zeer gemakkelijk en tegen alle verwachting in zeer licht, tegen vocht en vuur bestand, direct te beschilderen, egaal zich zoomd voor zowel als te moderniseeren gebouwen. Het heelige stuiten vervalt en ongelukken, door afvallen, zooals bij zijn dikwijls voorkomt, zijn hierdoor onmogelijk. Gedistreerd monsterboek à *f* 1.— te krijgbaar.

Voor verdere inlichtingen verwijzen zij naar hunne circulaire in „DE OPMERKER" No. 24, van 16 Juni 1894.

MARTIN & Co.,
Achter Oosteinde 2—4, bij het Paleis voor Volksvlijt.

AMSTERDAM. (2)

Groothandel in Bouwstoffen.
Enorme voorraad Mosaïk-vloer-en Wandtegels.

Ook van alle **soorten** en **afmetingen** der hardgebakken tegels uit de fabrieken van **Alfred Regout & Co.** te *Maastricht.*

DUURZAAM, GEMAKKELIJK EN GOEDKOOP.
Chemisch bereide verf in alle kleuren.

Fabriek KRAAIJENBURG.
RIJSWIJK (Z.-H.)

Vraag Prijscourant en Prospectus.

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. — N°27 — ZATERDAG, 7 Juli 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . *f* 0.15

MÜNCHEN.

Over München valt heel wat te zeggen. Men kan het, al naar zijn smaak, beschouwen als bier- of als kunststad, men kan er oude en nieuwe architectuur bestudeeren, al naar verkiezing.

Wij voor ons kunnen niet zeggen, dat de verwachtingen, die wij van het Isar-Athene hadden, geheel vervuld zijn. Zeker, het bier is er voortreffelijk en de gelegenheden, waar het verkrijgbaar wordt gesteld, zijn karakteristiek genoeg. Wie niet van de moderne bierpaleizen houdt, zooals er in de laatste jaren zoo vele te München zijn verrezen, kan in de primitieve inrichting waar het Franziskanerbräu getapt wordt, nog op houten banken aan houten tafels zitten. Geen kloosterling reikt hem daar echter meer zijn potje toe, zooals voorheen, en geen klokje klept daar meer om hem aan zijn godsdienstige plichten te herinneren. En dan de kellnerinnen . . . . neen, daarover is het maar beter te zwijgen; het Beiersche type is al niet fraai, maar de exemplaren, die als Hebe's optreden, zijn bepaald beneden critiek. Doe het ze echter maar eens na, met zes literpotten bier in iedere hand den geheelen avond op de been te blijven!

En wat nu de kunst betreft, wat zullen wij daarvan zeggen? De twee Pinakotheken, die op een schier onafzienbaar grasveld staan, leveren architectonisch niet veel merkwaardigs op. De oude Pinakotheek, met haar verbleekte fresco's aan de buitenzijde geeft geen goeden indruk van het talent van Leo von Klenze; er zijn andere gebouwen van dien meester, die heel wat meer kunstwaarde hebben. Toch is het tamme klassicisme, daar tentoongespreid, nog heilig bij de onbeholpen Romantiek van de nieuwe Pinakotheek. Daarvoor staande en daarbinnen gegaan zijnde, vraagt men zich af, hoe het mogelijk geweest is, dat iets dergelijks is kunnen gebouwd worden.

De kunstschatten der oude Pinakotheek geven ruimschoots vergoeding voor de teleurstelling, die het gebouw wegens zijn gebrek aan schoonheid en doelmatigheid, den bezoeker veroorzaakt. Maar wat te zeggen van den inhoud van de nieuwe Pinakotheek? Grooter prulleboel zal men wel in geen museum van Europa vinden. Wie het nog niet weten mocht, kan hier zien hoe laag de Duitsche schilderkunst in deze eeuw gestaan heeft. Groote, harde, zeer academisch geteekende stukken, door de daarnaar vervaardigde, over de heele wereld verspreide goedkoope photographieën maar al te bekend, kleine kinderachtige landschapjes *„recht sauber gearbeitet"*, of pretentieuze *„heroïsche"* landschappen van zekeren Rottmann, op rarekiekkastachtige manier verlicht, ziedaar wat men te genieten (?) krijgt. Een paar stukken van Lenbach en Von Uhde kunnen voor al die prullen geen schadevergoeding geven.

Wie wat kunstgevoel heeft kan de nieuwe Pinakotheek niet anders dan ontstemd verlaten. Ronddolende door de breede, haast al te breede straten van het nieuwe München stuit hij dan op een reusachtig oud-Grieksch tempelfront, met een paar pylonen er naast. Dat zijn de zoogenaamde Propyleeën, eigenlijk een reusachtige sta-in-den-weg. Het is een poort, maar een poort zonder doel, een zuiver decoratiestuk. Was het monument van gips en als feestdecoratie ter begroeting van den een of anderen vorst of overwinnaar opgericht, het zou er nog mee door kunnen; thans, nu het van steen is, schijnt het den beschouwer belachlijk. Waartoe die kopie van een monument uit den tijd van Pericles in het begin van de negentiende eeuw in een Zuidduitsche stad opgericht? Ja, dat is zoo gemakkelijk niet te beantwoorden. Gij moet dan weten, dat deze poort het werk is van den vroeger reeds genoemden Leo von Klenze, den zoon van een rijk grondeigenaar bij Hildesheim. De jongeling, in 1784 geboren, werd door zijn vader naar de hoogeschool te Berlijn gezonden; hij studeerde daar echter weinig, doch maakte kennis met Schinkel, toen nog

pas aan het begin van zijn loopbaan, doch reeds een ijverig strijder voor de Grieksche kunst. Klenze volgde hem na, en begon de Grieken te bestudeeren, wier werken vooral door de studiën van Engelsche geleerden bekend waren geworden. Na bij Percier verder in de geheimen der klassieke kunst te zijn ingewijd en ook het onderricht van andere Parijsche meesters, ten tijde van het eerste keizerrijk werkzaam, te hebben genoten, trok Klenze naar Italië, en haalde te Paestum, Selinus en Agrigentum zijn hart op aan de oudste Grieksche kunst. Jerome Napoleon werd inmiddels koning van Westfalen, en begon den kunstmeeceen uit te hangen. Klenze, die in Italië een van Jerome's intimi had leeren kennen, wist het zoover te brengen, dat de koning hem tot „architecte de cour" benoemde. Van bouwen was echter geen sprake; de tijden waren daar te onrustig toe. Klenze maakte allerlei „*Ideal-Entwürfe*", o. a. een voor een gedenkteeken voor den vrede, hetwelk Jerome heel mooi vond, maar toch niet liet bouwen, misschien wel omdat hij het in de oorlogzuchtige tijden, die hij op zijn troon te Kassel beleefde, niet bijzonder gepast achtte. Napoleon de groote werd ten slotte geslagen en de kleinere Napoleons verloren hun tronen.

Klenze raakte buiten betrekking; hij pakte zijn ontwerp voor het vrede-gedenkteeken in en reisde er mee naar Weenen, waar het vermaarde Congres destijds zitting hield. Aan het hof van Jerome had hij kennis gemaakt met aanzienlijken uit alle landen; dit kwam hem nu te pas, daar hij zijn project den congresleden wilde voorleggen, en daarin slaagde hij ook werkelijk. Al de deelnemers aan de Weener samenkomst verklaarden eenstemmig, hoewel ze volstrekt geen verstand van architectuur hadden, dat Klenze een genie van den eersten rang was. Des bouwmeesters fortuin was nu gemaakt; de Europeesche hoven kwamen om strijd zijne diensten vragen. Klenze ging naar München, en werd met werk overladen; de Grieksche bouwkunst was inmiddels in de mode gekomen, en zoo ontstonden de talrijke pseudo-Helleensche monumenten, waaraan het Isar-Athene zijn naam dankt.

Om nu op de Propyleeën terug te komen, willen wij nog even de aandacht vestigen op de wonderlijke wijze, waarop het Grieksche voorbeeld met de eischen van het modern verkeer in overeenstemming is gebracht. Het Grieksche gebruik wilde, dat ieder tempelfront zijn stylobaat had; deze treden nu zouden het verkeer gehinderd hebben. Men heeft het daarom tusschen de middenste zuilen eenvoudig weggelaten, w..t werkelijk een belachlijken indruk maakt.

Is men de Propyleeën doorgegaan, dan ziet men aan weerszijden van van den zeer breeden weg twee symmetrische Grieksch-Jonische tempelgebouwen verrijzen. Het eene is de Kunsthalle, waar verzamelingen van moderne schilderijen tentoongesteld zijn, het andere de Glyptotheek. De Kunsthalle kan nu juist geen model van een tentoonstellingslokaal genoemd worden; de Grieksche bouwvormen waren den architect hoofdzaak, de verlichting der zalen bijzaak. De Glyptotheek daarentegen is een gebouw, dat uitnemend voor zijn bestemming geschikt is. De beelden, waaronder die van Aigina en andere meesterstukken, passen zeer goed in de klassieke omgeving. De verlichting, door hoog zijlicht, laat niets te wenschen over; misschien zouden de tinten van de muren wat zachter kunnen zijn. Eigenaardig is het, dat het gebouw van buiten zoo goed als vensterloos is; de ramen zijn gemaakt aan twee binnenplaatsen, naast de hoofdvestibule gelegen.

Een breede, met Fransche populieren beplante avenue leidt nu naar den Siegesthor, een kopie van den triomfboog van Constantijn te Rome. Ditmaal heeft men het echter noodig geacht, het monument op Beieren toepasselijk te maken, en de reliefs vertoonen dan ook geen Romeinen, maar tafereelen uit de vaderlandsche geschiedenis. Bovenop staat een zegekar van brons, met Bavaria erin, en getrokken door vier uitmuntend gemodelleerde leeuwen. Klenze heeft hier het ontwerp niet geleverd; het is Gärtner, overigens een Romanticus in zijn hart, die zich aan deze klassieke navolging heeft bezondigd.

De omgeving van deze poort is monumentaal genoeg, in zooverre als men onder monumentaliteit alleen grootheid van afmeting verstaan wil. Men ziet daar de *Feldherrnhalle*, een nabootsing van de *Loggia de Lanzi* te Florence, de kunstacademie, verscheidene paleizen van vorstelijke personen, alles Romeinsche Renaissance, en eindelijk de Ludwigskerk, een tot in bijzonderheden nauwkeurige nabootsing van een der oud-christelijke basilieken te Rome. De Beiersche vorsten schijnen in dien tijd veel van nabootsingen te hebben gehouden, en daarvoor enorme sommen beschikbaar te hebben gehad. Toch zullen wij later zien, dat die kopieën hun op den duur niet voldeden, en dat zij een nieuwen bouwstijl wilden doen ontstaan. Zij moesten echter tot hun schade ondervinden, dat dit maar niet zoo op commando gaat. Wij bezochten reeds een gebouw, dat als uitvloeisel van dat streven kan beschouwd worden, nl. de Nieuwe Pinakotheek. Mag men dit misschien een oogenblik mooi hebben gevonden, thans zal wel geen architect het voor dien bouwtrant opnemen.

Misschien het interessantste deel van München is de oude stad, die nog sommige van haar poorten behouden heeft. De oudste daarvan schijnt de Sendlingerthor, die drie openingen, allen met spitsbogen gedekt, heeft en door twee lage achtkante torens geflankeerd wordt. Men kan nog de openingen zien, waardoor vroeger de kettingen van de valbruggen geloopen hebben. Boven de eigenlijke poortopeningen is een overdekte gang, die de beide torens verbindt, aanwezig. Het schijnt dat wat nu nog van de Sendlingerthor over is, vroeger alleen de voorpoort was, die door een pleintje van het eigenlijk poortgebouw werd afgescheiden. De poort bestaat geheel uit gebakken steen.

Veel overeenkomst met dit gebouw heeft de Karlsthor, in het westen der stad. Ook hier zijn de twee torens aanwezig; men heeft echter de niet zeer gelukkige gedachte gehad, het geheele gebouw netjes te pleisteren en te witten. Hetzelfde systeem als de beide vorige poorten vertoont ook de Isarthor; hier is echter zeer veel gerestaureerd. De beide torens zijn met boogfriezen, in de manier van de Noord-Italiaansche campaniles opgesierd en boven de poortopeningen is een fresco naar teekening van Cornelius geschilderd, welke harde kleuren gelukkig reeds den invloed van den tand des tijds ondervinden.

De Munchener hoofdkerk met haar twee door tulpvormige kappen bekroonde torens, is geen bijzonder interessant gebouw. Grootendeels uit gebakken steen opgetrokken, vertoont zij de vormen der allerlaatste Gothiek. Als bezienswaardigheid bevat zij het grafmonument van den in 1347 gestorven keizer Lodewijk den Beier, bestaande uit een 15e-eeuwschen grafsteen, waarop de keizer en twee andere figuren zijn afgebeeld en waarboven in 1622 een bronzen praalgraf gemaakt is. Dit praalgraf bestaat uit een overhuiving, waarop allegorische figuren en engelen met wapenschilden zitten, terwijl het geheel door de keizerskroon wordt afgedekt. Daaromheen loopt een balustrade met

sierlijke candelabres daarop. Om de balustrade zijn vier standbeelden van keizers en vier geharnaste ridders met banieren geplaatst. Het geheel is een uitmuntend werk, dat in vele opzichten aan het werk van onzen De Keyser doet denken.

De R.-K. Hofkerk van St. Michiel, een gebouw uit het laatst der 17e eeuw, verdient wel dat men haar eens binnentreedt. De gevel is niet het belangrijkste van het ontwerp. Hij bestaat, als zoovele Renaissance kerk-façades, uit verdiepingen, die echter zonderling genoeg, hier geen zeer innig verband vertoonen. Beneden ziet men twee portalen, geheel in den geest van onzen Hendrik de Keyser gedetailleerd; naast deze portalen staan quasi-Dorische pilasters, die zich door een langen, met acanthusbladen versierden hals onderscheiden. Eigenaardig is het, dat de bouwmeester oorspronkelijk de bedoeling schijnt gehad te hebben de Dorische kroonlijst op iederen pilaster te doen omkornissen. Deze kornissingen zijn echter alleen bij de architraaf uitgevoerd; de fries daarboven en het lijstwerk daarboven loopen recht door, wat een vreemd effect maakt. Toen de gevel zoover af was, schijnt een ander bouwmeester aan het werk te zijn getogen, die wel eenigszins de reeds bestaande assen aanhield, maar een geheel ander façade-systeem, bestaande uit een afwisseling van vensters, nissen en paneelen, volgde en die als bekroning een topgevel aanbracht, welke weder levendig aan de kunst van De Keijser herinnert. Het schijnt ons toe, dat de Münchener bouwmeester en de Amsterdamsche stadssteenhouwer uit dezelfde bronnen, deels in Italië, deels in Vlaanderen gelegen, geput hebben. De obelisken, door vier bollen gedragen, ter wederzijde van den gevel geplaatst, vindt men precies zoo aan de Handelsschool te Amsterdam terug. Het zou de moeite waard zijn eens na te gaan of er tusschen de Hollandsche en de Beiersche kunst van ± 1600 verband kan bestaan hebben.

Vroeger heeft men reeds op De Keyser's afhankelijkheid van de Vlaamsche kunst gewezen; Pieter de Wit, een Mechelaar van geboorte, die de Duitschers Peter Candid noemen, werkte als schilder, beeldhouwer en bouwmeester sedert 1578 in dienst der Beiersche hertogen. Wellicht kan dit veel verklaren.

De nissen van den gevel zijn met standbeelden gevuld, die geen groote kunstwaarde bezitten en door den tijd veel geleden hebben. Zeer fraai is echter het bronzen beeld van St. Michiel, die den draak doodt, hetwelk tusschen de beide ingangen geplaatst is. Het wordt aan Pieter de Wit toegeschreven.

Het inwendige van de kerk treft den bezoeker door zijn prachtige ruimte. Het gebouw bestaat namelijk uit een schip van 20 M. breed, geheel zonder zuilen, dat door een kolossaal tongewelf wordt afgedekt. Het koor, dat in een veelhoekige absíde eindigt, is wat smaller. Ook een kruisbeuk en kapellen naast het schip zijn aanwezig.

De kerk is voor de orde der Jezuïeten gebouwd, en blijkbaar heeft de Moederkerk der orde, de *Jesu* te Rome, als model gediend. Tusschen de kapellen zijn telkens twee gekoppelde Korinthische pilasters geplaatst, met een hoofdgestel daarboven, dat, ten deele, de balustrade der galerijen vormt. Wij zeggen ten deele, want om die balustrade niet te hoog te doen zijn, heeft men de kroonlijst weggelaten, wat zeer vreemd staat en aan de kerk als ensemble bepaald niet ten goede komt. Het tongewelf wordt gedragen door korte pilasters, die min of meer op de Dorische orde geinspireerd zijn.

De verlichting der kerk, die alleen door de onder het tongewelf gelegen vensters plaats heeft, mag zeer geslaagd genoemd worden. Ook de decoratie van het gewelf met paneelen en caissons verdient hoogen lof. Het stuc is overal wit gelaten; alleen de kapiteelen en enkele andere decoratieve onderdeelen, zijn in bescheidene mate verguld.

Het hoofdaltaar verheft zich tot in de kruin van het gewelf der kerk, en imponeert wel door zijn afmetingen. De details zijn wat sterk barok; de opstapeling van drie Korinthische kolom-orden boven elkander kan niet bijster gelukkig genoemd worden. Het reusachtig altaarstuk, dat wel 8 M. hoog schijnt te zijn, heeft niet veel kunstwaarde. De koorbanken zijn niet onverdienstelijk, doch kunnen zich noch wat ontwerp, noch wat uitvoering betreft, met die in België of Nederland meten. Een bronzen kandelaber, fraai gesmeed hekwerk en keurige deurbeslagen, alles uit het begin der 17e eeuw, zijn bezienswaardige staaltjes van kunstnijverheid.

De St.-Michaelskerk wordt tot de voortbrengselen der Duitsche Renaissance gerekend, en men is daartoe alleen gerechtigd, in zooverre als het gebouw in Duitschland staat. De geest van de façade is echter zuiver Nederlandsch, terwijl het interieur beslist op Italiaansche voorbeelden wijst.

Een Italiaansch karakter draagt ook de aan Maria toegewijde zuil op het marktplein, welke het jaartal 1638 draagt. Het benedendeel van dit monument wordt gevormd door een voetstuk, waarop zeer fraai gemodelleerde bronzen kinderfiguren geplaatst zijn. Op het kapiteel der zuil staat het bronzen Mariabeeld; de Moedermaagd is voorgesteld met haar kind op den arm en een schepter in de hand, terwijl een keizerskroon haar hoofd siert. Naar oud gebruik staat zij op een maansikkel.

(Wordt vervolgd.)

DE TEGENWOORDIGE STAND VAN HET VLOEIJZER ALS BOUWMATERIAAL.

door J. L. Ternedén.

Het winnen van wel-ijzer en staal heeft op indirecte wijze, in twee stadiën plaats: 1e door het voortbrengen van ruwijzer uit de ertsen; 2e. door omzetting van het ruwijzer, bij het frischproces, in ijzer of staal.

Terwijl het verkrijgen van ijzer uit de ertsen door een reductie-proces (in den hoogoven) plaats heeft, is het frisschen steeds een oxydatie-proces, ten doel hebbende uit het ruwijzer genoegzaam silicium, mangaan, phosphor en zwavel te verwijderen en tevens daaraan zooveel koolstof te ontnemen, dat een product, met een bepaald koolstofgehalte — dus van een verlangde vastheid en rekbaarheid — overblijft.

Naar de wijze waarop de dampkringslucht genoodzaakt wordt op het gesmolten ruwijzer in te werken en overeenkomstig den vorm der daartoe gebezigde toestellen, enz. zijn drie verschillende frischmethoden te onderscheiden, en wel:

a. het haardfrischproces;
b. het vlamovenfrisschen of puddelproces;
c. het windfrisschen of de convertor-methode.

Maar niet alleen in bovenstaande benaming, ook ten opzichte van de opbrengst, evenals in den aggregaattoestand van het product aan het einde van het proces, zijn de drie methoden verschillend. De verhouding in het productievermogen is als: 1 : 12 : 600. De grootere beteekenis van de convertor-methode ligt dus voor de hand.

Wat den aggregaattoestand aangaat, waarin de ver-

schillende producten gewonnen worden, zoo treffen we bij het haardfrisch- en bij het puddelproces het eindproduct in den vorm van een deegachtige, rijk met slakken vermengde ijzermassa aan. Door hameren, walsen, enz. moet zij tot compacte stukken (loupen) verwerkt en daarop nog aan een reiniging in den weloven onderworpen worden, om tot handelswaar te geraken. Naar het aanwezige koolstofgehalte noemt men het product dezer beide methoden *welijzer* of *welstaal*.

Bij de convertor-methode is de temperatuur, waaronder het frisschen van het ruwijzer plaats heeft, tot aan het einde toe zoo hoog, dat zelfs het weekste smeedbaar ijzer, waarvan de smelttemperatuur zeer hoog ligt, in gesmolten toestand verkregen wordt. Tengevolge van het verschil in het specifiek gewicht van ijzer en slak, in de gloeiend vloeibare massa, ontstaat een volledige scheiding dier beide lichamen, zoodat een slakvrij frischproduct met homogene structuur gewonnen wordt, dat in de meeste gevallen verdere reiniging niet meer behoeft en direct verwerkt worden kan. Het product wordt *vloei-ijzer* of *vloeistaal* genoemd.

Aan deze drie frischprocessen paart zich nog een *metallurgisch* proces, dat wat den chemischen aard betreft, wel niet tot de frischmethoden gerekend kan worden, maar toch ten doel heeft uit ruwijzer een smeedbaar ijzer, hoofdzakelijk staal te vervaardigen. Dit is het *Siemens-Martinproces*, voor de bereiding van het zoogenaamde vlamoven-vloeistaal, en levert eveneens een homogeen- of vloeimateriaal op. De gang van het proces bestaat daarin, dat men wit of grauw ruwijzer (koolstofrijk) met smeedbaar ijzer (koolstofarm) als afval uit de walswerken, in den Siemens-oven te zamen smelt. De verhouding tusschen ruw- en smeedbaar ijzer wordt zoo geregeld, dat een eindproduct met een verlangd koolstofgehalte, dus van een bepaalde vastheid ontstaat.

Even duidelijk echter als de kenteekens tusschen wel- en vloei-ijzer zijn, even onbestemd zijn de grenzen tusschen staal en smeedijzer te trekken. In het algemeen noemt men het te *harden*, maar tevens broozer smeedbaar ijzer, *staal;* het *niet te harden*, maar ook taaier ijzer, *smeedijzer*.

Zooals wij weten, is zoowel de hoeveelheid koolstof, als het optreden van andere vreemde lichamen maatgevend voor de eigenschappen der ijzersoorten. Indien naast de koolstof geen vreemde bijmengsels in sterke mate aanwezig zijn, dan ligt de grens der hardbaarheid bij een koolstofgehalte van ca. 0.5 pCt. Bevat het ijzer echter mangaan, chroom, nikkel, e.a. in bepaalde hoeveelheden, dan kan het reeds bij een geringer koolstofgehalte dan 0.5 pCt. neiging tot harden vertoonen en met betrekking tot de vastheid als staal worden aangezien. Daarom heeft men niet overal de hoeveelheid koolstof als omschrijving van het begrip staal en ijzer aangenomen, maar een vastheidscijfer bepaald, dat het materiaal moet bezitten, om als staal te worden beschouwd. Een nauwkeurige classificatie der smeedbare vloeiijzer-soorten werd allereerst door Tunner, die het koolstofgehalte als basis voor de indeeling koos, ingevoerd. Intusschen heeft later de werkmethode in vele fabrieken tot afwijkingen aanleiding gegeven, zooals uit onderstaande tabel I blijkt. Zij toont tevens, dat, de afwezigheid van vreemde lichamen aannemende, reeds op kleine spelingen in het koolstofgehalte te letten is, wanneer vloei-ijzer voor een bepaald doel wordt verlangd.

TABEL I.

Hardheidschaal voor Bessemer- en Martinstaal.

No.	Hardheid-schaal.	VOLGENS Tunner.	Eggertz.	Zeltweg.	Neuberg.
		Koolstofgehalte in percenten uitgedrukt.			
2	effen.	1.25	1.25	—	—
	week.	1.17	1.08	—	—
3	hard.	1.08	1.00	—	van 1.12 tot 0.88
	effen.	1.00	0.92	—	
	week.	0.92	0.83	—	
4	hard.	0.83	0.75	0.837	van 0.88 tot 0.62
	effen.	0.75	0.67	0.772	
	week.	0.67	0.58	0.652	
5	hard.	0.58	0.50	0.557	van 0.62 tot 0.38
	effen.	0.50	0.42	0.508	
	week.	0.42	0.33	0.451	
6	hard.	0.33	0.25	0.347	van 0.38 tot 0.15
	effen.	0.25	0.17	0.295	
	week.	0.17	0.13	0.207	
7	hard.	0.13	—	0.183	van 0.15 tot 0.05
	effen.	0.05	—	0,145	
	week.	—	—	0.127	

Het in tabel II gegeven voorbeeld licht het bovengezegde iets duidelijker toe en toont aan, hoe bij een huttenwerk materiaal voor bepaalde doeleinden te bestellen is. Tusschen het + en I gemerkte materiaal is het onderscheid, dat bij het eerste teeken het product vrij van blazen moet zijn.

TABEL II. (*) *Gebruik van Martin-staal en vloeiijzer volgens de hardheid.* (Volgens Bergrath v. SOLTZ.)

Graad van de Hardheid.		Vastheid KG.	Contractie.	Uitrekking.	Hardings-vermogen.	Tyres.	Locomotief- en wagenassen.	Hoeveelen en schuppen.	Blokken voor fijne plaat.	Hoefnagelijzer.	Blokken voor ketelplaat.	Materiaalijzer voor werkplaatsen.	Werktuigstaal.	Liggers.
III.	a.	van 96 tot 75	van 5 tot 10	5	hoogst voorzichtig	|	|	|	|	|	|	|	|	|
	b.					+	|	|	|	|	|	|	|	|
	c.					+	|	|	|	|	|	|	+	|
IV.	a.	van 71 tot 60	van 20 tot 33	4 tot 10	zeer goed.	+	|	|	|	|	|	|	+	|
	b.					+	|	|	|	|	|	|	+	|
	c.					+	|	|	|	|	|	|	|	|
V.	a.	van 59 tot 53	van 34 tot 40	10 tot 20	zeer goed.	|	|	|	|	|	|	|	|	+
	b.					|	|	|	|	|	|	|	|	+
	c.					|	+	|	|	|	|	|	|	+
VI.	a.	van 53 tot 48	van 40 tot 45	20 tot 25	zwak.	|	+	|	|	|	|	|	|	+
	b.					|	+	|	|	|	—	|	|	+
	c.					|	+	|	—	|	—	|	|	+
VII.	a.	van 46 tot 38	van 50 tot 60	25 tot 30	niet hardbaar.	|	|	⊥	—	|	—	—	|	|
	b.					|	|	⊥	—	|	—	—	|	|
	c.					|	|	⊥	—	|	—	—	|	|
VIII.	a.	minder dan 38	grooter dan 60	meer dan 30	niet hardbaar.	|	|	|	|	|	|	|	|	|
	b.					|	|	⊥	—	—	—	—	|	|
	c.					|	|	|	|	|	|	|	|	|

In Frankrijk let men behalve op de hardheid, ook nog op het doel van het staal, zoodat men voor

(*) Deze tabel wordt, ten opzichte van de hardheid, wel in Oostenrijk maar niet in Duitschland gevolgd.

prima-qualiteit wit-ruwijzer bezigt, dat uit Algerijnsche en Spaansche ertsen gewonnen, volgens de methode van Rollet ontzwaveld en in den puddeloven tot loupen vervaardigd wordt; voor een tweede qualiteit bezigt men aldaar ruwijzer, bereid, zooals aangegeven, werd met verschillenden afval, maar van goede qualiteit; terwijl voor eene derde soort gewoon ruwijzer- en smeedijzer-afval, zonder eenige sorteering, gebruikelijk is.

De zorgvuldigheid, bij de vervaardiging der vloeiijzersoorten benoodigd, wordt vereischt door de qualiteitsonderzoekingen, waaraan het te leveren materiaal wordt onderworpen. Het leveren van een metaal met bepaalde hoedanigheden verplicht den metallurgist aan de keuze der ruwstoffen, evenals aan de bewerking een onafgebroken opmerkzaamheid te wijden. Door analysen enz. tijdens den gang van het proces, verschaft men zich zekerheid of het op de voorgestelde wijze verliep, terwijl mechanische proeven uitspraak doen omtrent de vertrouwbaarheid van het eindproduct.

(*Wordt vervolgd.*)

PRIJSVRAGEN

GEDENKTEEKEN TER EERE VAN THOMAS À KEMPIS.

De commissie voor de oprichting van een gedenkteeken ter eere van Thomas à Kempis, heeft eene prijsvraag uitgeschreven, waarvan het programma is vastgesteld door de Jury van beoordeeling en waaraan kunstenaars in Nederland en in het buitenland kunnen deelnemen.

Het programma luidt als volgt:

Artikel 1. Het ligt in de bedoeling der commissie dat dit gedenkteeken, ter eere van Thomas à Kempis, zal zijn in den vorm van een grafmonument. In het benedengedeelte van dit monument moet gelegenheid zijn om, achter getraliede deuren, het te Zwolle berustende gebeente van Thomas à Kempis te kunnen plaatsen, indien daartoe vergunning zal worden verleend.

Het bovengedeelte moet een plastische voorstelling bevatten — in relief of ronde bosse — van Thomas à Kempis, geknield voor den kruisdragenden Christus.

De leidende gedachte is deze: de Christus spreekt tot den schrijver der Navolging de woorden: „Die Mij volgt wandelt niet in de duisternis." (Evangelie van den H. Joannes VIII, 12.) Met deze woorden begint het eerste hoofdstuk van het eerste boek der Imitatie. In de oude kronieken, die van dit werk gewagen, wordt het steeds genoemd: het boek, dat begint: „die Mij volgt." Dit volgen van Christus bestaat volgens Thomas à Kempis in het dragen van het kruis. Het verheven hoofdstuk XII van het tweede boek, dat deze idee op onvergelijkelijke wijze vertolkt, heet dan ook: van den koninklijken weg van het H. kruis.

Art. 2. Het geheele gedenkteeken moet in den Nederlandschen stijl van de XVe eeuw ontworpen en in fraaien en duurzamen bergsteen, — zij het dan ook dat van verschillende steensoorten gebruik worde gemaakt — worden uitgevoerd.

Art. 3. Het gedenkteeken zal worden geplaatst te Zwolle in de R.-K. kerk van den H. Michaël in het zuiderschip tegen den binnenmuur van den toren.

Op franco aanvrage aan den secretaris der Jury, zal aan belanghebbenden gratis worden toegezonden een afdruk van de architectonische teekening, waarop zijn afgebeeld plattegrond en opstand van het hier bedoelde gedeelte der St.-Michaëlskerk.

Art. 4. Zij, die aan dezen wedstrijd wenschen deel te nemen, hebben daartoe in te zenden:

1°. De architectonische teekeningen van het geheele monument, t. w.: *a.* plattegrond; *b.* opstand; *c.* doorsnede, met aanduiding der constructie; *d.* de noodige details; *e.* ensemble-teekening, omvattende het geheele muurvlak met het daartegen geplaatste gedenkteeken en de eventueel aan te brengen polychrome versiering van het overblijvende gedeelte van dat muurvlak.

a. *c* en *e* te teekenen op $^1/_{20}$, *b* op $^1/_{10}$ en *d* op de helft der ware grootte.

2°. Plastisch uitgevoerde schetsen: *a.* van de groep of het relief, waarin de figuren — als zij staande zouden zijn gemeten — minstens de hoogte van 70 cM. hebben; *b.* de kop van Thomas à Kempis op ware grootte gemodelleerd.

Art. 5. Uit ieder ontwerp en uit iedere schets moet duidelijk de bedoeling van den kunstenaar blijken en zij moeten de Jury in staat stellen te beoordeelen of van den vervaardiger dier schetsen een goede uitvoering in het groot kan worden verwacht.

Art. 6. Bij de ontwerpen moet worden gevoegd een raming der kosten (met duidelijke opgaaf van de te bezigen materialen):

A. van de groep of het relief;

B. van het architectonisch gedeelte van het monument;

beide met inbegrip der kosten van opstelling, welke door en voor rekening van den vervaardiger geschiedt.

Van deze berekening zijn de fundeeringen en besteigeringen uitgesloten, evenzoo de eventueele polychrome versiering van het overblijvende gedeelte van het muurvlak.

De kosten van *A* en *B* te samen mogen de som van *f* 10,000 (*tien duizend gulden*) niet te boven gaan.

De prijsopgave sluit in zich, dat de inzender zich bereid verklaart om bij eventueele opdracht het werk voor de door hem begroote som uit te voeren.

Art. 7. De ontwerpen moeten zijn geteekend met een motto of spreuk, die herhaald moet zijn op een verzegelden briefomslag, welke den naam en het adres van den vervaardiger bevat. Op dien briefomslag moet tevens geplaatst zijn een geheim teeken, dat na afloop van den wedstrijd bij opwordering van het ingezonden ontwerp tot herkenning van den eigenaar kan dienen.

Art. 8. Het plaatsen van eenigen naam op het ontwerp of den bijgevoegden brief of opheffing van de anonymiteit op welke wijze dan ook, heeft ten gevolge dat die inzending buiten mededinging wordt gesteld.

Art. 9. De ontwerpen worden ingewacht te Amsterdam uiterlijk tot 15 Januari 1895. Zij moeten vrachtvrij aan de commissie worden toegezonden. De plaats, waar zij zullen worden ingewacht, kan evenwel eerst later juist worden opgegeven.

Na 1 December 1894 zal de secretaris der Jury (Amsterdam, Vossiusstraat 50) desgevraagd den belanghebbenden daaromtrent volledige inlichtingen toezenden. Opdat de anonymiteit bewaard blijve, moet die aanvraag door tusschenpersonen geschieden.

Art. 10. De beoordeeling zal plaats hebben te Amsterdam.

Art. 11. Aan het best gekeurde ontwerp zal worden toegekend: een prijs van **duizend gulden**, en aan het in kunstwaarde hieraan volgende ontwerp: een prijs van **vijfhonderd gulden**.

Art. 12. In ieder geval zullen aan de twee relatief beste inzendingen de uitgeloofde prijzen worden toegekend.

Art. 13. De uitspraak der Jury zal plaats hebben

uiterlijk twee maanden na het sluiten van den termijn van inzending, dus vóór 15 Maart 1895.

De bekroonde inzenders ontvangen onmiddellijk na de beslissing daarvan bericht.

Art. 14. Door het uitbetalen der prijzen wordt de Commissie eigenares van de bekroonde ontwerpen. Zij behoudt zich het recht voor om verder naar welgevallen te handelen. Zij verbindt zich echter om geen in dezen wedstrijd bekroond werk door anderen te doen uitvoeren.

Art. 15. De uitspraak der Jury wordt dadelijk in de voornaamste nieuwsbladen van Nederland en van het buitenland bekend gemaakt.

Art. 16. De commissie behoudt zich het recht voor de ingekomen ontwerpen openbaar tentoon te stellen.

De Jury:

Dr. H. J. A. M. Schaepman,	te	*Driebergen*, Voorzitter.
Dr. P. J. H. Cuypers,	„	*Amsterdam*.
Ad. Delvigne,	„	*Brussel*.
G. W. van Heukelum,	„	*Jutfaas*.
Nic. Molenaar,	„	*'s-Gravenhage*.
Jhr. Mr. Victor de Stuers,	„	„
W. B. G. Molkenboer,	„	*Amsterdam*, Secretaris.

Amsterdam, 1 Juli 1894.

HET ONTSLAG VAN DEN AMSTERDAMSCHEN GEMEENTE-ARCHITECT.

In het *Nieuws van den Dag* van 4 Juli l.l. komt het volgende voor:

HOOGE KUNSTZANDSTEEN.

In zake de onlangs verdiesproken roode kunstzandsteen bij den bouw van het Museum-Suasso vernomen wij, dat gisteren — na gehouden onderzoek aan het proefstation voor bouwmaterialen — deze steen door B. en W. is goedgekeurd, en dat aan den aannemer vergund is die te gebruiken.

Wij hebben, naar aanleiding hiervan, een onderzoek ingesteld en het is ons gebleken, dat dit bericht juist is en de steen reeds in het werk wordt gebracht.

Het is niet te ontkennen, dat op het ontslag van den gemeente-architect nu een zeer zonderling licht valt. B. en W. toch hebben op dien ambtenaar pressie uitgeoefend, om een verzoek tot eervol ontslag in te dienen wegens het toelaten van het gebruik van steen . . . . die door dat College ten slotte wordt goedgekeurd, nadat een onderzoek aan het proefstation van bouwmaterialen de deugdelijkheid heeft aangetoond.

Wij zouden de vraag willen stellen, of B. en W. en de Raad niet beter gedaan zouden hebben, indien zij den uitslag van dit onderzoek hadden afgewacht, alvorens een beslissing in zake den gemeentearchitect te nemen. Het is toch zeker een uniek geval, dat het vonnis geveld wordt vóór een onderzoek is ingesteld. Het heeft nu den schijn, alsof men den gemeente-architect met alle geweld verwijderen wilde, en daartoe de eerste de beste gelegenheid heeft aangegrepen.

Reeds werd, in andere bladen, het ontslag in verband gebracht met reorganisatie-plannen, die ten opzichte der afdeeling Publieke Werken te Amsterdam zouden bestaan, in het kader van welke plannen een architect niet zou passen Mocht deze onderstelling juist zijn, dan is het zeker niet zeer *fair* te noemen, dat het gemeentebestuur een ambtenaar, die langen tijd met eer en ijver werkzaam was, op deze wijze verwijdert.

ARBEIDSWETGEVING.

Den 21 April 1891 werd in Groot-Brittannië een *„Royal Commission on Labour"* ingesteld, iets soortgelijks als onze Enquete-commissie (waarom dit leelijke woord?). Den 20n Juni van dit jaar heeft deze Commissie haar eindrapport uitgebracht.

Het rapport begint met op te merken, dat, in den laatsten tijd, de vereenigingen van arbeiders en van patroons, voor verschillende takken van nijverheid zeer zijn toegenomen, en dat die industrieën daardoor geheel beheerscht worden. In andere takken van nijverheid ondertusschen is van iets dergelijks daarentegen weinig of niets te merken. De lichamen, die zich bezig houden met het beslechten van geschillen tusschen werkgevers en werknemers bestaan alleen daar, waar het vereenigingsleven zoo van patroons als van arbeiders sterk ontwikkeld is. Verzoeningsraden zijn, zoo door bemiddeling van kamers van koophandel als van andere corporaties, hier en daar tot stand gekomen, meest onder den invloed van plotseling opgekomen werkstakingen. Hoeveel goeds deze lichamen ook mogen hebben uitgewerkt, toch acht de Commissie ze ten eenenmale onvoldoende.

Naar aanleiding van de vraag, of het wenschelijk was, vaste arbeidsrechtbanken op te richten, werd het denkbeeld geopperd, of de bestaande rechtbanken niet met die taak belast zouden kunnen worden. Als voordeel van een dusdanige regeling werd in de eerste plaats gewezen op de geringe kosten, die zij veroorzaken zou.

De meerderheid meende evenwel, dat afzonderlijke arbeidsrechtbanken gewenscht waren, doch zij wilde daaraan het karakter geven van scheidsgerecht en verzoeningsraad, en wenschte de tot dusverre bestaande lichamen van dien aard, die aan het particulier initiatief het aanzijn danken, een bij de wet geregelde macht toe te kennen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. In de Staten van Zuid-Holland interpelleerde de heer Conrad Gedeputeerden over den gevaarlijken toestand der zeewering voor en ter wederzijden van de Keizerstraat te Scheveningen na den jongsten Februari-storm.

Uit de inlichtingen van den heer Blussé, namens Gedeputeerden verstrekt, bleek dat dit college in overeenstemming met interpellant het ernstige van den toestand en de verplichting van Delfland erkent om voorstellen tot versterking der zeewering te doen.

Delfland heeft tot dusver echter geen voorstellen gedaan. In afwachting van deze, die met vertrouwen worden tegemoet gezien, zijn aan den provincialen hoofd-ingenieur uitgebreide opnemingen langs de kust en peilingen in zee opgedragen.

Gedeputeerden zullen eventueel bereden geven tot uitvoering der noodige werken.

— De heeren Drucker, Van Malsen en Muysken, resp. voorzitters der Arbeidsraden te Leiden, 's-Hage en Amsterdam, hebben zich tot den Minister van Waterstaat gewend, te kennen gevende dat b. i. de bepalingen, in de Algemeene Voorschriften tot werken onder het beheer van zijn departement, voorkomende bij artt. 4 of 16, uitbreiding behoeven en wel in dien zin, dat de arbeidersbeschermd worden tegen het gevaar, dat het loon ingekrompen wordt en de werktijd te veel uitgebreid, aangezien de aannemers op dat punt door geene bepalingen in het bestek gebonden worden.

Zij meenen, dat, waar bij het opmaken van de ramingen niet gerekend wordt op vermindering van honoren of overdrijven tar den werktijd, het ook wenschelijk is daaromtrent bepalingen te maken die den aannemer binden.

Die verbetering zou naar het oordeel van bovengenoemde Arbeidsraden in beginsel kunnen vastgesteld worden in de Algemeene Voorschriften, terwijl voor ieder werk afzonderlijk in het bestek zelf cijfers en bepalingen konden worden opgenomen.

— Zooals wij reeds in het vorig nummer met een enkel woord mededeelden, is het Bestuur van het Genootschap Pulchri Studio voornemens den leden eene kleine tentoonstelling op het gebied van *monumentale en decoratieve* kunst aan te bieden. Deze tentoonstelling wordt de volgende week geopend en belooft belangrijk te zullen worden, daar de medewerking verzekerd is van de heeren Dr. P. J. H. Cuypers, Joseph Th. J. Cuypers, Bart van Hove, Prof. Sturm, allen te Amsterdam, Bourgonjon, F. W. Kerling, Nic. Molenaar, Van Lockhorst; allen te 's-Gravenhage; W. Broos, W. Mengelberg, Otto Mengelberg, Merckelbagh, Kruijff, allen te Utrecht, en J. W. Boerboom, te Arnhem. Voorts zal de tentoonstelling bevatten versierings-bijdragen op het gebied van oude en nieuwe kunst van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem, de heeren E. van Saher aldaar, Eckhart, te Rotterdam, J. A. Frederiks, te Middelburg en de firma's Pander en Mutters te 's-Gravenhage. Bovendien zullen eenige meubelen, bestemd voor het kasteel *de Haer*, bezichtigd kunnen worden.

— De tot dusverre genomen proeven met de door de ingenieurs Verhoesen en Verloop te Utrecht uitgedachte middelen om, bij onveiligen stand van het signaal, de Westinghouse-rem van een voorhijgenden trein automatisch in werking te brengen, worden door den Raad van toezicht op de spoorwegdiensten nog niet voldoende geacht om over de deugdzaamheid te kunnen oordeelen, waarom die proeven nog gedurende eenigen tijd zullen moeten worden voortgezet.

Ten einde na te gaan, in hoeverre het nuttig kan zijn de inrichtingen op de spoorwegen in Nederland toe te passen, heeft de Raad zich tot de betrokken maatschappijen gewend met de volgende vragen:

1. welke voorboden en welke nadeelen zijn volgens uw meening aan het gebruik van de toestellen verbonden?
2. hoe moet de plaatsing van het toestel op den weg zijn ten opzichte van het betrokken signaal?
3. bij welke te beschermen punten zou het gebruik van de toestellen, naar uw meening, het meest in aanmerking komen?
4. aan welk toestel wordt door u de voorkeur gegeven, aan dat van den heer Verhoesen of aan dat van den heer Verloop en waarom?

Amsterdam. In de zitting van den Gemeenteraad, Woensdag jl. gehouden, werd een voordracht van B. en W. aangenomen om aan de Kamer van Koophandel een crediet van ten hoogste *f* 5000 toe te staan, ten einde een onderzoek te doen instellen naar hetgeen tot verzekering van de voortdurende bruikbaarheid van den toegangsweg naar zee gevorderd wordt. Door genoemde Kamer zijn daartoe uitgenoodigd de heeren Mr. Tak van Poortvliet, Mr. Rutgers van Rozenburg, Mr. F. F. Westerwoudt, lid van Ged. Staten, Van den Wall Bake, C. van Wessem, voorz. van de K. v. K. te Zaandam, Dirkse, inspecteur der havenwerken, Leemans, voorzitter van het Koninklijk Instituut van ingenieurs, R. van Hasselt, administrateur der Holl. Spoorweg-Mij., en A. D. Zaalberg-Mühlen, lid van de Kamer van koophandel en fabrieken.

— Heden (Zaterdag 7 Juli) wordt, in eene der wachtkamers van het centraalstation, de 24e algemeene vergadering gehouden van de Nederlandsche Vereeniging voor localaalspoorwegen en tramwegen. Onder de te behandelen punten komen o. m. voor: voorziening in de vacature in het bestuur, ontstaan door de aftreding van de heeren Schadd en Reigersberg Versluys. Voordracht van den heer J. W. Nierstraz, over electrische trams. Om 1½ uur vertrok per stoomtram naar Edam en Purmerend en te 6 uren gemeenschappelijken maaltijd in het American-hotel te Amsterdam.

Haarlem. In zake de subsidie voor de restauratie van een kerkraam te Schermerhorn, is het rapport der commissie van Provinciale Staten uitgebracht.

De minderheid oordeelde, dat het advies van Ged. Staten behoorde te worden gestemd, maar de meerderheid vond dat deze subsidie-aanvrage niet op eene lijn kon gesteld worden met die, in het vorige jaar gedaan door het kerkbestuur te Nederhorst den Berg, daar het toen betrof het toestaan van niet minder dan ½ in de kosten der noodige restauratie.

De meerderheid vindt de aanhangige zaak actueel, en zij is van meening dat Ged. Staten te veel gewicht leggen op de principieele questie.

Indien in deze door de Staten een principieel standpunt werd ingenomen, zou men een zeer gevaarlijk stuk bestaan, want dan zou daardoor zijn uitgemaakt, dat men nooit eenig bedrag, hoe gering ook, uit de prov. fondsen zou toestaan voor de restauratie van kerkelijke monumenten.

De meerderheid vertrouwt dan ook, dat de Staten een dergelijk principieel besluit niet zullen nemen, te meer, daar Ged. Staten zelf in de adstructering van hun advies zeggen, dat het steunen van kunsten en kunstzin geenszins strijdt met de rooping van het provincieal bestuur.

Zij meent dat zeker weinig zaken zooveer den kunstzin kunnen opwekken, als het aanschouwen van schoone kunstgewrochten uit vroegere tijden.

Het komt der meerderheid voor, daargelaten of het raam een geschenk is der provincie en of het niet is eene daad van sentiment en piëteit, om voor dat raam bij uitzondering een steun te geven, dat niet uit het oog mag worden verloren, dat elke subsidie-aanvrage afzonderlijk moet worden behandeld, en dat ook de omstandigheden waaronder en het doel, waarvoor zij wordt gevraagd, afzonderlijk moeten worden onderzocht.

Hier, waar slechts eene kleine bijdrage wordt gevraagd en waar particulieren, ja zelfs een buitenlander voorgaan, mogen de Staten niet achterblijven, waarom de meerderheid dan ook adviseert *f* 400 toe te staan. Het verzoek bedroeg *f* 600.

's-Hertogenbosch. Maandag werd aan het provincieal bestuur te Antwerpen een belangrijk baggerwerk tot verbreeding en verdieping der Schelde nabij Antwerpen aanbesteed, tot eene hoeveelheid van 4,000,000 kub. meter, waarvoor slechts zes biljetten waren ingekomen, alle van Hollandsche aannemers, en waarvan de laagste aanbesteding door onzen stadgenoot den heer N. Van Haaren was ingezonden. Dientengevolge wapperde op verschillende baggerwerktuigen de nationale driekleur en vierde het personeel vrolijk feest.

Delft. Voor de eind-examens der Polytechnische School hebben zich aangegeven 43 candidaten, waarvan zich vóór het begin der examens 2 terug hebben getrokken.

Die candidaten waren verdeeld als volgt: 22 voor civiel-ingenieur, 2 voor scheepsbouwkundig-ingenieur, 11 voor werktuigkundig-ingenieur, 2 voor mijn-ingenieur en 6 voor technoloog. Verder hebben zich aangegeven voor het technologen-examen tweede gedeelte 9 en voor het technologen-examen eerste gedeelte 12 candidaten.

Het diploma voor civiel-ingenieur verwierven de heeren:

Examen C. art. 61: R. Blok, J. J. L. Bourdrez, Jhr. A. H. E. v. d. Does de Bije, H. E. Grittersz Doublet, F. M. van Panthaleon baron van Eck, M. van den Ende, W. G. C. Gelinck, A. Th. de Groot, R. van Haverscarspel, J. A. Kalff, H. J. Thal Larsen, S. P. F. Lehnkühl, S. Mulder, A. Perelaer, W. F. O. Schaalje, A. H. Schram, J. M. Stoop, T. van Tubergen.

C. art. 63: G. H. van Assendelft de Coningh.

C. art. 64: C. Boeman, W. H. van Deuten, J. F. H. Koopman, M. Middelburg, W. B. Slotboom Sr., A. A. van der Steur, H. Suijver, T. L. Tam.

C. art. 65: J. Koomans.

B. art. 60, technoloog 2e gedeelte, J. C. Boot, J. M. Fürstner, A. R. van Linge, J. A. A. M. van Loon, P. H. van der Meulen en H. van der Woude.

B. art. 60, technoloog 2e gedeelte, P. M. van Haarst, A. Heldring, L. J. van Erp Taalman Kip, S. H. Meihuizen, J. Rutten, L. G. Vliegenthart en H. J. Koning.

B. art. 60, technoloog 1e gedeelte, E. van Eibergen Santhagens, H. van Hasselt, A. ter Heerd, G. F. van Limborch van der Meersch, D. Pijzel, H. Tijdens en J. P. de Vooijs.

PERSONALIA.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid zijn benoemd tot buitengewoon opzichter de heeren: E. Classen te Holwierde, voor den tijd van 3 maanden bij den bouw van een bezaltmuur langs den zijtak van het Meppelerdiep te Meppel; H. J. Nabuijsen tot 1 Januari 1896 bij de haven- en sluiswerken te IJmuiden; A. G. F. Kerkkamp te Brummen, voor den tijd van 3 maanden bij de verbetering van de rivier den IJssel boven den Grooten Jager; en J. de Keuning voor den tijd van 4 maanden, bij de verbetering van de rivier den IJssel boven het Redensche veer.

— In Ned.-Indië hebben de volgende mutatiën plaats gehad:

Bij den waterstaat en 's lands B. O. W., *overgeplaatst*: van de res. Cheribon naar de res. Banka, ten einde als eerstaanw. waterstaatsambtenaar op te treden, de opzichter 1e kl. P. Reep; van den algemeenen naar den gewesteljken dienst in de res. Tegal, de opzichter 2e kl. L. V. R. Beekveld; *toegevoegd*: aan den chef der 2e waterstaatsafd. voor den waterafvoer in het noordelijk gedeelte der res. Tegal tusschen de Losarie- en Tjomalirivieren, de opzichter 3e kl. A. E. van Heeteren; *geplaatst*: in de res. Cheribon, de opzichter 3e kl. H. L. van Spall.

Bij den aanleg van staatsspoorwegen op Java *overgeplaatst*: van de lijn Pwanger-Tjilatjap naar de lijn Malang—Blitar de bouwkundig ambtenaar 1e klasse D. J. Staas; *benoemd*: tot opzichter 1e kl. de aambtenaar op nonactiviteit A. Ghijsels, laatstelijk in dien rang bij den dienst der staatsspoorwegen ter Sumatra's westkust.

— In de zitting van 4 dezer benoemden Provinciale Staten van Noordbrabant den heer P. H. A. van Wanrel met algemeene stemmen tot ingenieur van den Provincialen waterstaat. De benoemde bekleedde de betrekking van adjunct-ingenieur bij dezen tak van dienst.

— Bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen is benoemd tot adjunct-inspecteur 1e klasse de adjunct-inspecteur 2e klasse de heer C. Walraven te Breda en tot adjunct-ingenieur 2e kl. ter standplaats Utrecht de heer M. E. H. Ch. Bongaerts, thans alsp.-ing.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Adspirant-ingenieur der Marine op *eene* jaarwedde van *f* 1200. Candidaten moeten in het bezit zijn van de diploma's van scheepsbouwkundig en van werktuigkundig ingenieur, zich vóór 1 Augustus aanmelden en deelnemen aan een vergelijkend examen.

— 1e Onderwijzer in het bouwkundig teekenen aan de Nutsteekenschool te Charlois. Salaris f 425 voor den cursus, van 1 Oct.—31 Maart. Adres vóór 10 Juli bij den voorzitter der commissie B. C. A. Rijkes, Linker Maasoever.

— Adspirant-ingenieurs bij den Waterstaat in Ned.-Indië. Aanmelding vóór 15 Juli bij gezegeld adres aan het Departement van Koloniën.

— Assistent in kennis van werktuigen en werktuigleer aan de Polytechnische School te Delft, op een jaarwedde van *f* 1200. Adres vóór 15 Juli aan den directeur der School.

— Opzichter-teekenaar voor een bouwwerk te 's-Gravenhage (*Zie advert.*)

ADVERTENTIËN.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente ARNHEM, zullen **Woensdag 11 Juli 1894**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize aanbesteden:

Bestek No. 21.

Het verrichten van Baggerwerk.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het bureau Gemeentewerken in de Kadestraat, alwaar de teekeningen ter inzage liggen; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet tegen betaling van *f* 0.50 verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **24sten Juli 1894**, des namiddags ten 2 ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

BESTEK No. 664.

Het afbreken van de houten marquize en het maken van een ijzeren marquize aan den linkervleugel van het hoofdgebouw op het station ROTTERDAM D.P.

Begroting f 8400.—.

De besteding geschiedt volgens § 41 van het bestek.

Het bestek ligt van den 3den Juli 1894 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur Jhr. W. HOEUFFT te *Rotterdam* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **1.00.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 10den Juli 1894, ten 10 uren voormiddag *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 20den Juni 1894.

RUI-SPIEGELGLAS
HENRI HUIBER & ALEX. IHOFF
ROTTERDAM

VAN BOOM & VAN GASSELT.
Stoomdakpannenfabriek
VENLO.

Specialiteit Fransche Kruispannen.
„ **Duitsche Mulden pannen.**
Overlegging van Attesten uit **HOLLAND** en **DUITSCHLAND.**

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **16o Juli 1894** des namiddags ten half twee uur **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 1le klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed:

Volgens Bestek No. 602:

Het maken van een los- en landweg met zijspoor op het stationsemplacement HALFWEG, met bijbehoorende werken.

Begroting f 8850.—

Het bestek is tegen betaling van **f 1.—** verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te *Amsterdam*, bij den Portier of op *franco* aanvraag *met tevoreending van het bedrag in postwissel* (postzegels worden niet in betaling genomen en aan aanvragen zonder postwissel wordt geen gevolg gegeven) aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.

Aanwijzing geschiedt als in het bestek is vermeld.

De Raad van Administratie,
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

GEVRAAGD

een **OPZICHTER-TEEKENAAR** voor een bouwwerk te *'s-Gravenhage*. Reflecteerenden gelieven zich te adresseeren onder lett. O. bij den boekh. J. L. A. DE LAIVE, *Wateringschen 189, Amsterdam.*

L. A. SCHENK,
8, BRANDSTEEG 8 b/d Leuvehaven, ROTTERDAM.
HUIS- en SCHEEPSSMEDERIJ.
Herstelplaats van **Stoommachines, Gasmotoren** en andere **Werktuigen.**
Specialiteit in **Scheeps-** en **Zolderlieren.**

F. MUSCHTER.
Bilderdijkstraat No. 83.
AMSTERDAM.
Inrichting voor aanleg van **Electrische verlichting.** Fabriek van LUCHTDRUKDEUROPENERS, ELECTRISCHE SCHELLEN, TELEPHOONS, BLIKSEMAFLEIDERS en SPREEKBUIZEN.

Droog Iepen, Eiken en Esschenhout gezaagd en rond, **Linden, Beuken, Esdoorn, Appel- en Peerenhout, Molenvangen, Kapreilen, zwarte Vleeschblokken, Esschen Hamer-, Bijlsteelen en Spaken.**
H. DE GOEDEREN,
te LINSCHOTEN, bij **WOERDEN,**
voorheen DE GOEDEREN en Zn., alhier.

Te koop AANGEBODEN:
een partij **Carbolineum,**
aan de strengste eischen voldoende. Adres met *franco* brieven, onder lett. H. M. aan het bureau dezer Courant.

Loon-Stoomhoutzaag- en Schaverij.
G. BLANCKE & Co., Rotterdam.

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

Houtaankapmaatschappij WIJSMAN.
Handel in Java-Teakhout.
Balken, Platen, Kromhouten, Dwarsliggers, Blokjes voor SPOORWEGEN, HUIS- en SCHEEPSBOUW, BESTRATING enz.
Spoedige levering van bezaagd of Bestekhout. — *Concurreerende prijzen.*
Agent: W. MOORREES, Civiel-Ingenieur.
Kantoor: **Amsterdam, Vossiusstraat 19.** — Telegram-adres: **Moorrees,** Amsterdam.

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. — N°28 — ZATERDAG, 14 Juli 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het herhaalnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . *f* 0.15

MÜNCHEN.

(*Vervolg en slot van pag.* 211.)

De zoogenoemde „Residenz" te München, het paleis waar in vroeger tijden de hertogen, later de koningen plachten te wonen, behoort gedeeltelijk tot het oude, gedeeltelijk tot het nieuwe München. Het nieuwe gedeelte is weder een werk van Von Klenze, die, misschien wel omdat zijn koninklijke bouwpatroon dit zoo wenschte, voor ditmaal zijn Helleensch-klassieke neigingen heeft opzijde gezet en in een soort van Fransch-Italiaanschen stijl zijn heil heeft moeten zoeken.

Van de oudere gedeelten van het paleis zijn die uit het begin der 17e eeuw, waaraan weer de naam van Pieter de Wit verbonden is, het interessantst. In het bijzonder verdient de zoogenaamde „*Grottenhof*" de aandacht. Het is een vierkant plein, van geen bijzonder groote afmetingen, als tuin aangelegd en met een fontein in het midden. In het steenen bekken dezer fontein staat, op een buitengewoon elegant voetstuk, de uitmuntend gemodelleerde groep van Perseus, die der Medusa het hoofd heeft afgehouwen, alles in brons gegoten. Eigenaardig is het, dat het water spuit zoowel uit den hals der Medusa als uit het afgehouwen hoofd; een dergelijk realisme ziet men bij werken uit dien tijd echter meer. De gevels van het plein zijn met een Jonische pilasterorde versierd; boven de nissen en tusschen de vensters der hooger gelegen verdieping ziet men ornement, dat nog een zuiver XVIe-eeuwsch karakter draagt.

Aan de oostzijde van dit plein ligt een overwelfde loggia, geheel in den Italiaanschen smaak van dien tijd gedecoreerd. Muren en gewelven zijn beschilderd, deels met voorstellingen uit de mythologie, deels met cartouches, festoenen en arabesken. Het schijnt, dat dit schilderwerk nog al gerestaureerd is geworden. In het midden der loggia springt een grot, zooals zij toen zoo dikwijls gemaakt werden, naar voren. Indien men zich deze grot voorstelt als een nabootsing van een werkelijke (zooals men dit wel eens in onze tuinen ziet) dwaalt men. Het is een architectonische compositie met nissen, vazen, kroonlijsten, imposten en consoles, doch alles van schelpen en veelkleurige steentjes gemaakt, eenigszins in den geest van mozaïek. Deze grot werd gemaakt om een reeds aanwezig gebouw, het antiquarium of de rariteitenkamer, dat met een zijner hoeken in de loggia kwam, te maskeeren. Het is de moeite waard dit antiquarium eens van binnen te zien, minder om wat er bewaard wordt dan wel om de rijke decoratie. Blijkbaar heeft ook hier Italië het voorbeeld geleverd. De hooge gewelven, door zeer korte en breede quasi-Korinthische pilasters gedragen, zijn met cartouches, arabesken, hermen, vogels, enz. beschilderd. In de cartouches zijn allerlei landschappen aangebracht, terwijl de groote gewelfvelden met mythologische tafereelen zijn beschilderd. Dat de schilders, die dit alles maakten, groote kunstenaars zijn geweest, willen wij niet beweren. Toch toont het geheel hoezeer men in het begin der 17e eeuw het juiste besef van decoratie nog had, wat later meer en meer verloren ging. De gevel aan de Residenzstrasse heeft een paar flink gedetailleerde Dorische portieken, met zeer karakteristiek beeldhouwwerk, dat weder een Nederlandsche hand verraadt, vooral de wapenschilden.

Zuidelijk van de Residenz is de Max-Josephsplatz, zoo genoemd naar den heerscher, wiens niet zeer fraai beeld in het midden staat. Aan dit plein staat het Residenz-Theater en het Hoftheater. Het laatste, een droog klassiek gebouw, met een portiek „à la Panthéon", is beroemd om de voortreffelijke opera's, die er gegeven worden. Wagner's werken zijn hier specialiteit, en niemand, die te München geweest is, zal verzuimd hebben, hier een avond door te brengen. Possart is er Hof-intendant, de beroemde Lautenschläger is eerste machinist en Levi orkestdirecteur. Men kan zich

dus begrijpen, dat zoowel oor als oog te gast gaan.

Het postkantoor, mede aan dit plein gelegen, is een treurig voortbrengsel van Neo-Romantiek. In de nabijgelegen Theatinerstrasse zien wij de Theatinerkirche, het eenige belangrijke voortbrengsel van barokkunst, dat München kan aanwijzen De plattegrond volgt hetzelfde systeem van de St.-Michaelskerk, doch daar de afmetingen veel geringer zijn, is de indruk van het geheel veel minder imposant. De ongelooflijk rijke stucversieringen kunnen hiervoor geen schadevergoeding geven. De gevel is streng gevolgd naar het systeem der latere Romeinsche kerken, en beneden met Dorische, boven met Jonische pilasters versierd. Twee klokketorens met echt barokke bekroningen zijn naast den gevel geplaatst. Boven het kruis der kerk welft zich een goedgedetailleerde koepel.

Indien wij nu weer naar de Max-Josephsplatz terugkeeren, kunnen wij de Maximilianstrasse inslaan, waar wij in het Beiersche National Museum en het daartegenover gelegen Regierungsgebäude een paar staaltjes van den nieuwen bouwstijl kunnen zien, dien de Beiersche vorsten van het midden dezer eeuw meenden te kunnen doen ontstaan. Gij glimlacht zeker bij het zien van dit wonderlijke mengelmoes van motieven en kunt u schier niet begrijpen, dat er ooit een tijd is geweest, dat men het mooi vond. Als gij een der tegenwoordige nieuwlichters zijt, moogt ge echter niet al te veel aanmerkingen maken, want wat zal men na een vijftig jaar van uw eigen, thans zoo geprezen scheppingen zeggen?

Zoo komen wij aan den Isar, hier nog een wildbruisende bergstroom, waarop geen scheepvaart mogelijk is. Een zeer monumentale brug brengt u naar Haidhausen, een voorstad van München. Op een hoogte, recht over de brug, staat het zoogenoemde Maximilianeum, een gebouw zonder doel, blijkbaar alleen gemaakt om aan de Maximilianstrasse een passend eind te maken. *„Man merkt die Absicht und ist verstimmt"*, te meer wijl het bouwwerk beneden critiek is en de lilliputterige borstbeelden, waarmede de bouwmeester gemeend heeft zijn werk te versieren, eenvoudig belachlijk zijn.

De zoogenaamde Englische Garten, een der prachtigste parken, die men ergens vinden kan, strekt zich hier in de nabijheid langs den Isar uit. Onder zijn heerlijke boomen kan men bekomen van zijn ergernis over München's bouwkunstige monstruositeiten.

De omgeving van München lokt uit tot het maken van allerlei uitstapjes. Wie niet ver wil gaan, neemt den tram naar Nymphenburg, een allerliefst vorstenverblijf uit de 17e eeuw. De tuin is in den trant van Versailles aangelegd, het paleis bestaat uit een middenpaviljoen, dat door arcades met de beide zijpaviljoens verbonden wordt. De architectuur is vrij eenvoudig; pilasters en lijsten zijn het eenig sieraad.

Wie wat verder zijn uitstapjes wil uitstrekken, kan in een half uur naar het slot Schleissheim sporen. Het slot behoort tot de imponeerendste scheppingen van het begin der 18e eeuw. Het middendeel bestaat uit elf traveeën, die met een kolossale Korinthische pilasterorde versierd zijn. In het midden is een fronton met rijkgebeeldhouwd wapenschild aanwezig. Dit gedeelte van het paleis heeft drie verdiepingen; de ter wederzijde aangebouwde vleugels, die veel eenvoudiger behandeld zijn, bezitten er maar twee. Aan beide zijden volgen nu nog lagere gedeelten, die de zijvleugels met twee eindpaviljoens verbinden. Het geheel telt niet minder dan 77 traveeën, terwijl de zijgevels slechts 6 traveeën hebben. Het is niet te ontkennen, dat een zoo lange gevel indruk genoeg op den toeschouwer maakt; de details zijn echter niet bijzonder fraai of origineel. Prachtige lanen brengen het slot in verbinding met andere gebouwen in de omgeving. Wij zijn het kasteel niet binnengegaan, ofschoon de reisgidsen zeggen, dat er een schilderijverzameling te zien is. Wie wil echter schilderijen zien als hij met mooi weer een dag in de vrije natuur kan doorbrengen?

Van het Starnbergermeer, dat men in een uur sporens bereiken kan, spreken wij hier niet; hoe heerlijk de natuurtafereelen mogen zijn, die daar te genieten zijn, hunne beschrijving zou in het kader van dit opstel niet passen. Anders is het met het Chiem-meer, dat den kant van Salzburg op ligt. Men bereikt dit meer per spoor over Rosenheim in drie uur en gaat dan met een locaalbaan verder. De zuidelijke oever van dit meer rechtvaardigt niet den grooten roep die ervan uitgaat; men ziet naar het noorden, waar de Beiersche hoogvlakte een tamelijk vervelend gezicht oplevert. Nauwlijks echter heeft men zich met de stoomboot, die naar Herrenchiemsee vaart, wat van den oever verwijderd, of aan de zuidzijde begint een prachtig bergpanorama op te doemen, dat, vooral bij helder weer, onvergetelijke indrukken achterlaat.

Herrenchiemsee is een eiland, midden in het meer gelegen, dat thans veel bezocht wordt om het paleis, dat Ludwig II daar heeft laten bouwen. Er zijn nog twee andere eilanden in het meer, Frauenchiemsee en Krautinsel. Op Frauenchiemsee is een klooster, tevens meisjeskostschool, gevestigd. Het slot op Herrenchiemsee moest, op Ludwigs bevel, een navolging van het paleis te Versailles worden, dat op den Koning in 1871, toen hij er Wilhelm tot Duitsch Keizer had uitgeroepen, bijzonder veel indruk had gemaakt. De Beiersche koningen hielden, zooals wij reeds vroeger zagen, altijd veel van kopieën, en Ludwig II was in dat opzicht een echte Wittelsbacher. Welke waarde heeft een dergelijke navolging, zal men vragen? Naar ons oordeel geen de minste, en wij gelooven, dat de Koning de kunst heel wat meer zou gediend hebben, indien hij de enorme sommen, die hij voor deze kopie uitgaf, voor oorspronkelijke kunstscheppingen bewaard had.

Het slot is niet voltooid. Wat men nu ziet is de „Cour de marbre" (zie de beschrijving van Versailles in een vorig nummer) met de daaromheen gelegen paradevertrekken, en een deel van den noordelijken vleugel, doch zonder de kapel. Alleen het middengebouw is van buiten voltooid; de noordervleugel is nog niet af en van den zuidervleugel zijn alleen de fundamenten aanwezig. Aan de westzijde van het gebouw is een deel van de tuinen van Versailles nagebootst. Men ziet er het „Parterre d'eau", de „Fontaine de Latone", enz. Terwijl echter te Versailles het oog in de verte geen ander rustpunt vindt, dan de wel vriendelijke, maar toch niet buitengewoon indrukwekkende heuvelen van Frankrijk, ziet men hier aan het eind der geschoren hagen het meer en het prachtige Alpenpanorama.

De distributie van het paleis is geheel naar het beroemde voorbeeld gevolgd. Zoo ziet men de „Galerie des glaces", getrouw nagebootst; zelfs de gewelfschilderingen van Lebrun, de verheerlijking van Lodewijk XIV ten onderwerp hebbende, ontbreken niet. Ook de spiegels zijn uit kleine stukken, met vergulde bagetten aan elkander verbonden, juist zooals te Versailles.

Ook de Salle du conseil met haar werkelijk vorstelijke inrichting is getrouw gevolgd. De slaapkamer in de as van het gebouw is nog rijker behandeld dan het

Fransche voorbeeld. De wanden zijn behangen met tapijten van purper met goudborduursel, die schatten gekost moeten hebben.

Het geheel maakt een indruk van buitengewoon grooten rijkdom. Het goud is echter nog wat nieuw en de schilderwerken zijn niet zoo goed als de origineelen. De prachtige kristallen luchters en kandelabers, overal aangebracht, werden, als de koning op het slot vertoefde, allen aangestoken, en dan doorliep hij geheel alleen de vertrekken. Voor wie Versailles gezien heeft, is het zeer interessant, hier vergelijkingen te maken.

Een geheel ander karakter heeft het kasteel Neuschwanstein, dat niet zoo gemakkelijk te bereiken is. Men gaat in 3 uur per spoor naar Oberdorf en vandaar met de locaalspoor naar Füssen, dat reeds in de bergstreken ligt. Een oud slot staat op een berg, die zich hoog boven het stadje verheft. Per rijtuig kan men nu in een uur Hohenschwangau bereiken, waar het Hotel Schwansee den vermoeiden reiziger alles biedt, waaraan hij behoefte mocht hebben.

Men ziet hier nu twee kasteelen, zeer schilderachtig op rotsplateaux gelegen. Het eerste is Altschwanstein, een werk van de Romantische kunstrichting van p. m. 1830, met de, wij zouden haast zeggen onvermijdelijke fresco's, zonder welke toen een bouwwerk niet compleet scheen te zijn. In den slottuin en op de binnenplaats zijn fonteinen; een daarvan is alweer een kopie en wel van.... de fontein der leeuwen in het Alhambra! Ook sommige vertrekken zijn in quasi-Oosterschen stijl ingericht. Alles heeft echter al heel weinig kunstwaarde, en het komt ons voor, dat de prachtige gezichten, die men haast uit ieder venster heeft, heel wat meer de aandacht verdienen dan de kakelbonte fresco's.

Neuschwanstein ligt daartegenover. Het is een scheppíng van Ludwig II, die als bewonderaar van Richard Wagner, vooral van de opera Lohengrin, een kasteel wenschte te hebben in vroeg-Romaanschen trant. Evenmin als Herrenchiemsee is dit kasteel geheel gereed gekomen, doch wat men ziet is belangrijk genoeg, in zooverre als er van belangrijkheid gesproken mag worden, wanneer men in de 19e eeuw een nabootsing van een gebouw uit vroeger tijden doet optrekken.

Het gebouw staat op een hooge rots, die aan drie zijden steil naar beneden gaat; de toegang is aan de oostzijde, vanwaar een weg naar het dorp leidt. Deze weg is geheel in het harde gesteente uitgehouwen; hij gaat over een rotskloof, waardoor een wilde bergstroom bruist. De brug over die kloof heet de Marienbrücke; men heeft daar een allerprachtigst uitzicht.

Een droge gracht, met een valbrug er over, ligt voor den ingang van het kasteel. Het poorthuis doorgegaan zijnde, komt men op het slotplein; aan de noordzijde wordt het begrensd door den zoogenaamden Ritterbau, aan de westzijde door het eigenlijk koningsverblijf. De vleugel aan de zuidzijde en de kapel op het slotplein zijn niet uitgevoerd geworden.

Het geheel, in zandsteen opgetrokken, maakt een zeer modernen indruk, hoewel overal getracht is zoo zuiver mogelijk in den Romaanschen stijl te blijven. De eischen van den modernen tijd hebben zich zoozeer doen gelden, dat heel wat concessies aan de archeologische juistheid gedaan moesten worden. In dit opzicht staat het gebouw stellig nog lager dan het vroeger in dit blad besproken kasteel Pierrefonds. Men zal dit gereedelijk begrijpen, indien men bedenkt dat de Beiersche bouwmeesters hun motieven aan een tijd moesten ontleenen, die al vijf eeuwen geleden was, toen het oorspronkelijke Pierrefonds gebouwd werd. Het gaat nog beter de vormen der XVe eeuw dan die der Xe eeuw met de hedendaagsche eischen in verbinding te brengen.

De bezichtiging van het kasteel begint met het poortgebouw; daar zijn eenige vertrekken aanwezig, die de koning placht te bewonen, toen het hoofdgebouw nog niet klaar was. Van de wijze, waarop de Xe-eeuwsche vertrekken gemeubeld waren, is zeer weinig bekend; de zeden waren toen nog vrij onbeschaafd en vermoedelijk zal de inrichting primitief genoeg geweest zijn. Een hedendaagsch koning stelt andere eischen, en zoo ligt dan in de Romaansche vertrekken een Axminster-tapijt, er staan eettafels met uittrekbladen, stoelen met Weener-zittingen en ruggen, een kanapé enz. Men heeft de archeologen tevreden zoeken te stellen, door de pooten van tafels en stoelen als Romaansche zuiltjes te detailleeren. De fresco's tegen de muren zijn van het bekende nieuw-Duitsche type en hebben volstrekt geen Romaansch karakter.

Vreemder nog kijkt de bezoeker op als hij het eigenlijk koningsverblijf doorloopt. Het is telkens alsof men decoraties van opera's ziet, met hetzelfde mengelmoes van quasi-archeologische trouw en anachronismen. Zoo heeft b.v. het woonvertrek des konings Romaansche zuilen, maar ook een „kachelofen", leunstoelen, strapontins, tafels met kleeden erover, een parketvloer, alles zoo modern mogelijk, al is het in een soort Romaanschen trant behandeld. Tafereelen uit de opera Lohengrin versieren hier de wanden; de stijl dezer fresco's is dezelfde als van de vorige. In 's konings werkkamer is Tannhäuser het onderwerp; ook in de eetkamer is dit behandeld, terwijl Tristan en Isolde op de wanden van de slaapkamer prijken en de muren van de kleedkamer met tafereelen uit de Meistersinger von Nürnberg beschilderd zijn. De zoogenoemde „Sängersaal", een navolging van een vertrek op den Wartburg, is met scènes uit Parsifal beschilderd. Eigenaardig is het, dat de slaapkamer geheel in Laat-Gothischen stijl gedecoreerd is; de hemel van het bed prijkt met fialen, hogels enz. Het dessin van het vloertapijt heett als motieven een leeuw en een zwaan. Blauw is de hoofdtoon der decoratie, maar ook goud is in kwistigen overvloed aangebracht.

De troonzaal, die door een galerij omgeven wordt, is min of meer Byzantijnsch van behandeling; een troon is er niet, doch men ziet alleen de nis, eenigszins aan het koor eener kerk herinnerend, waarin hij geplaatst had moeten worden.

Als men in Hohenschwangau teruggekomen is, kan men daar den nacht in het hôtel doorbrengen en den volgenden dag naar Reutte rijden, hetwelk te midden van hooge bergen schilderachtig gelegen is. Daar kan men weder een rijtuig nemen, om zoo door het prachtige Engthal en langs de Plansee Linderhof, het meest eenzaam gelegen kasteel van Ludwig II te bereiken. Wie een goed voetganger is, kan het ook te voet doen; men heeft dan echter wel een dag noodig.

Het kasteel Linderhof is veel kleiner dan de beide vorigen; het draagt een XVIIIe-eeuwsch karakter en is, naar het ons toeschijnt, het meest geslaagd van de drie. De gevels zijn min of meer barok van karakter; blijkbaar is het voormalig bisschoppelijk paleis te Würzburg niet zonder invloed op de ontwerpers geweest, zooals aan het fronton van den voorgevel en de beide ronde uitbouwen der zijgevels te zien is.

Aan de zuidzijde zijn naar 18e-eeuwschen smaak, vijvers, terrassen enz. aangelegd, alles streng symmetrisch, met een tempeltje als bekroning van het geheel. Steile

bergwanden sluiten den horizon af. Men treedt het slot binnen door drie deuren, met rijkgesmeede hekken daarvoor. In de vestibule staat een kopie van het bekende ruiterstandbeeld van Lodewijk XIV. De hierachtergelegen trapzaal is te bekrompen; in de XVIIIe eeuw zou men die royaler hebben gemaakt. De vertrekken op de verdieping bestaan uit een slaapkamer, weer geheel gevolgd naar het voorbeeld te Versailles, twee ovale zalen met halfronde kabinetten daarnaast, twee zalen met gobelins behangen en de zoogenaamde spiegelzaal. Al deze vertrekken liggen om de trap en vormen één aaneengeschakelde reeks. De decoraties zijn allen in 18e-eeuwschen smaak en kopieën van Boucher en Watteau; de Rococo viert hier een waren triumf. Zeker zijn de vertrekken in dit kasteel de gezelligste die men zich denken kan. In heel veel opzichten herinneren zij aan die, welke men hier-te-lande wel in voornaame huizingen van de vorige eeuw vindt. Toch is het geheel van overlading niet vrij te pleiten; zelfs de weelderigste kunstenaars der XVIIIe eeuw wisten nog, door hun goeden smaak geleid, maat te houden. Hunne XIXe-eeuwsche navolgers hebben dit wel eenigszins uit het oog verloren.

Aan de noordzijde van het kasteel is de beroemde „blauwe grot", eigenlijk een kinderachtige „Spielerei", maar voor het groote publiek de grootste aantrekkelijkheid van alles. Het is een navolging op kleine schaal van de beroemde grot op Capri, met een meertje er in. Tegen den achterwand ziet men Tannhäuser bij Venus geschilderd. Als de koning hier was liet hij dit alles electrisch verlichten en voer dan, als Lohengrin gekleed, op het watertje rond in een schelp, die door een mechanieke zwaan getrokken werd.

Men herinnert zich hoe treurig het met Ludwig II afgeloopen is; de zelfmoord des konings had echter niet hier, maar aan den oever van het Starnbergermeer plaats. Er gaat een groote roep uit van de kasteelen des konings, en wij kunnen ons begrijpen dat het groote publiek verblind wordt door al de pracht, die er tentoongespreid is. Het komt ons echter voor dat deze bouwwerken voor een later geslacht niets zullen zijn dan curiositeiten, monumenten van de krankzinnigheid van een vorst. De bouwmeesters van dergelijke kopieën, nu reeds bijna niet meer bekend, zullen zeker al spoedig vergeten zijn. Ware kunst hebben zij niet geleverd.

En hiermede nemen wij afscheid van München en zijn schoone omgevingen. Wij hebben lang niet alles kunnen noemen wat er te zien is; wie ooit in de Beiersche hoofdstad mocht komen en nog meer wil bezoeken dan wij, kan in Baedeker alles haarfijn beschreven vinden. Men moet echter in het oog houden dat men ook *„des Guten zu viel kann bekommen"*, en dat het dikwijls grooter kunst is weinig en goed te zien, dan niets over te slaan en toch van niets een indruk mede te nemen.

PRIJSVRAGEN

EEN GEDENKTEEKEN VOOR THOMAS À KEMPIS.

Over de noodzakelijkheid, om voor Thomas à Kempis een gedenkteeken op te richten, zullen de meeningen, het kan haast niet anders, verdeeld zijn. Aan de eene zijde zal men beweren dat de nederige kloosterling zich een monument gesticht heeft in de harten van allen, die, gedurende de ruim vierhonderd jaar, sinds zijn „Navolging" in het licht verscheen, daaruit troost en kracht geput hebben, een monument, zooals alleen de grootste geesten vermogen voor zich op te richten. Aan de andere zijde zal worden opgemerkt dat, waar in den laatsten tijd voor allerlei verdienstelijke vaderlanders standbeelden verrezen zijn, Thomas á Kempis toch ook wel eens zijn beurt mocht krijgen.

Wij willen aannemen, dat door dit laatste de stichting van het gedenkteeken gemotiveerd is en ons voor een oogenblik bepalen bij het te dezer zake in het licht gegeven programma, dat in het vorig nommer werd opgenomen.

Gevraagd wordt voor *f* 10,000 „een gedenkteeken in den vorm van een grafmonument, in het benedendeel waarvan gelegenheid moet zijn om, achter getraliede deuren, het gebeente van Thomas te kunnen plaatsen, terwijl het bovendeel, in relief of ronde bosse Thomas moet voorstellen, geknield voor den kruisdragenden Christus".

Deze omschrijving is vrij vaag; blijkbaar heeft den prijsuitschrijvers een bepaald denkbeeld voor den geest gezweefd, doch zij zijn er niet in geslaagd hun bedoeling zoo duidelijk te maken als men wel verlangen mocht. Is een graftombe bedoeld, waar moeten dan die getraliede deuren gemaakt worden? Heeft men meer aan een reliquiënkast gedacht, hoe kan dan van een grafmonument gesproken worden? Dat iets kolossaals verwacht wordt, blijkt uit het uitdrukkelijk vermelden van fundeering en besteigering; dat de getraliede deuren eigenlijk iets geheel bijkomends zijn, zouden wij willen afleiden uit de bepaling, dat het geheel „in fraaie en duurzame bergsteen" moet worden uitgevoerd. Het zal toch wel niet in de bedoeling liggen dat de getraliede deuren van bergsteen vervaardigd moeten worden?

Eigenaardig is ook de bepaling, dat het geheele gedenkteeken in den Nederlandschen stijl van de XVe eeuw ontworpen moet worden. Velen zal het vasthouden aan wat men tegenwoordig „de historische stijlen" blieft te noemen, niet aangenaam zijn; wij kunnen ons echter best begrijpen, dat men een vijftiende-eeuwsch man ook een vijftiende-eeuwsch monument wil geven. Het was ons echter niet bekend, dat er vóór 1500 reeds een „Nederlandsche" bouwstijl bestond. Voor zoover wij weten, was toen hier-te-lande, evenals in het grootste deel van Europa, de Laat-Gothiek heerschende, die hier geen bijzondere nationale kenmerken vertoonde. Mocht de commissie van oordeel zijn dat er werkelijk een Nederlandsche stijl der XVe eeuw bestaan heeft, dan zou zij wel doen, alsnog de kenmerken van dien bouwtrant in het kort aan te geven.

De prijzen, die uitgeloofd worden, zijn flink. Vreemd, en niet gewenscht, achten wij echter de bepaling, dat de secretaris der Jury eerst na 1 December den belanghebbenden desgevraagd zal opgeven, waar zij de ontwerpen moeten bezorgen. Het zal moeilijk vallen, ondanks de te bezigen „tusschenpersonen", op deze wyze de anonymiteit te bewaren.

Wij zijn benieuwd naar den uitslag van deze prijsvraag. Dat de commissie zal krijgen wat zij verlangt, schijnt ons vrij onzeker. Waar zij een zoo bekwaam en met religieuze bouwkunst vertrouwd man als Dr. Cuypers in haar midden telt, had zij misschien beter gedaan dien aanstonds met het ontwerp en de uitvoering te belasten. Men moet het echter in haar prijzen, dat zij voor dezen zekeren weg de altijd onzekere kansen van een prijsvraag verkozen heeft. Het jonge Katholieke Nederland kan nu eens laten zien wat het vermag; de uitslag der prijsvraag zal misschien tevens doen blijken, op wien eenmaal Dr. Cuyper's profetenmantel zal neerkomen.

DE TEGENWOORDIGE STAND VAN HET VLOEI-IJZER ALS BOUWMATERIAAL,

door J. L. TERNEDEN.

(*Vervolg van bladz.* 213.)

ALGEMEEN OVERZICHT VAN HET CONVERTOR- EN HET SIEMENS-MARTIN-PROCES

Het phosphorgehalte in het ruwijzer bepaalt de wijze hoe het te volgen proces in den convertor of in den Siemens-Martin-oven verloopen moet. Beschikt men over volkomen of circa phosphorvrij ruwijzer, dan wordt in beide ovens het proces *zuur*, in het andere geval *basisch* uitgevoerd, d. w. z. hierna wordt het materiaal voor de bekleeding (*de binnenvoering*) van den convertor of den oven bepaald. Het basisch proces vordert daarenboven nog het gebruik van een gewichts-hoeveelheid toeslagkalk, overeenkomstig het phosphorgehalte, om het door de oxydatie van den phosphor ontstane phosphorzuur te binden. Alvorens men de toepassing van een basisch voeringsmateriaal kende, was men uitsluitend op het gebruik van phosphorvrij of zeer phosphorarm ruwijzer aangewezen; voor die landen, waar zuivere ertsen slechts in geringe mate te delven waren, was dus de ontdekking van Thomas en Gilchrist van het hoogste gewicht niet alleen, maar ook het begin eener ongekende vlucht van de ijzerindustrie.

De vraag, of het product uit den convertor ten opzichte van de hoedanigheid en vertrouwbaarheid, met dat uit den Martin-oven op gelijke lijn te plaatsen is, werd geruimen tijd veelzijdig bestreden; men bewoerde namelijk van de eerste methode, dat wegens het snelle verloop van het geheele proces, van het oogenblik af dat het gesmolten materiaal in den retort gevoerd wordt tot aan het uitgieten van het product, niet zooveel tijd voorhanden is om het noodige aantal proeven te nemen; voorts, dat wegens de noodzakelijkheid hooggeperste wind aan te wenden, trots het later bij te zetten ferro-mangaan, toch veel zuurstof, in den vorm van opgeloste oxyden in het product aanwezig is, die het materiaal broos, breukig en onbruikbaar maakt; ook zou door het voorhanden zijn der oxyden een nauwkeurig bereiken van een vooraf bepaald koolstofgehalte onmogelijk worden. Al deze genoemde nadeelen zijn bij het langzamer verloop van het Martin-proces, dat dus bij herhaald proefnemen verbetering toelaat, uitgesloten.

De meeste ijzer voortbrengende landen beschikken echter hoofdzakelijk over phosphorrijke ertsen, zoodat de basische methode tegenover de zure, de overhand nam. Hoofdzakelijk is tegenwoordig de basische convertor-(Thomas) methode wegens haar beduidend productie-vermogen tegenover de zure en basische Martinmethode op den voorgrond getreden; daarenboven hebben de Thomaswerken in Duitschland proefondervindelijk bewezen, dat bij eene juiste en zorgvuldige leiding het Thomas-proces instaat is een product te leveren, dat met het Martin-vloeimetaal in elk opzicht op gelijke lijn kan worden gesteld. Ten bewijze dienen de onderstaande getallen, welke de wereld-productie aan vloeimetaal in vier opvolgende jaren aangeven en die door den medewerker van Thomas, door Sidney Gilchrist vermeld zijn.

	1890.	1891.	1892.	1893.
Thomas- of basisch convertor vloeijzer	2.282.639 ton.	2.880.535 t.	2.591.374 t.	2,853.173 t.
Basisch Martin- of vlamoven vloeijzer	370.444 „	?	611.266 „	843.600 „

Aan deze totaal-opbrengst hebben de verschillende landen aldus deelgenomen:

TABEL III.

NAMEN DER LANDEN.	1890	1891		1892		1893	
	in tonnen.	te zamen in tonnen.	hiervan onder 0.17 % C. in t.	te zamen in tonnen.	hiervan onder 0.17 % C. in t.	te zamen in tonnen.	hiervan onder 0.17 % C. in t.
Duitschland.	1.498.157	1.779.779	1.314.781	2.013.484	1.616.783	2.982.850	2.982.984
Engeland.	901.400	486.261	350.818	406.819	317.583	363.763	298.140
Frankrijk	240.638	256.401	178.860	287.526	196.190	368.825	247.155
Oostenrijk-Hongarije.	202.315	221.212	95.907	288.122	212.408	320.032	233.630
België, Rusland en de Vereenigde Staten	163.573	157.852	111.172	206.667	129.026	261.881	166.107
Te zamen	2.603.083	2.880.505	2.046.538	3.202.640	2.471.994	3.696.773	2.948.022 (1)

De geringe hoeveelheden voor Engeland en Amerika in tabel III vermeld, spruiten voort, omdat aldaar wegens landhuishoudkundige toestanden, hoofdzakelijk *zuur* vloeimateriaal gebezigd wordt. Tegenwoordig zullen in Amerika slechts één enkel Thomaswerk, in Engeland niet meer dan 7 Thomas- en 8 basische Martinwerken in exploitatie zijn.

Mehrtens zegt (2): „Het basisch vloeimetaal vindt op elk gebied der bouwkunde meer en meer waardeering. Moeilijk zou het zijn een enkel land aan te wijzen, waar niet reeds de overtuiging heerscht, dat het weeke vloeimateriaal voor bouwwerken beter geschikt is dan het harde. *Hardere* soorten (boven 45 K.G. vastheid) worden *regelmatiger* door de zure *Bessemer-en Martin*-methoden gewonnen, terwijl door het *basische Martinbedrijf* het *gemakkelijkst* een weekere soort (34—40 K.G.), door dat van *Thomas*, materiaal met een vastheid tusschen ca 38—45 K.G. het *vertrouwbaarste* te winnen is." Verbeteringen in de bereidingswijzen volgens het basische convertor- en Martinproces hebben ten eerste de moeilijkheden overwonnen, aanvankelijk aan het gebruik van sterk zwavelhoudende ijzersoorten verbonden, en verder op het winnen van

(1) Deze laatste post is aldus samengesteld:
In den basischen convertor 2341.759 ton.
„ „ „ Martin-oven 606.263 „
1 ton = 1000 KG.

(2) Voordracht op het Internationaal Ingenieurs-congres te Chicago, Aug. 1893.

een hooger gekoold vloeimateriaal een gunstigen invloed uitgeoefend.

Het eerste bezwaar wordt door de toepassing van de Rolletsche methode opgeheven; zij bestaat daarin dat men hoog zwavelig ruwijzer vooraf in een basisch gevoerden, of in een met magnesietsteen bekleeden koepeloven, bij sterken kalktoeslag en tot op 500 à 600° verhitten wind langzaam doet smelten, waardoor het van zijn zwavelgehalte bevrijd wordt. Daar echter kalkrijke slakken streng of moeilijk vloeibaar zijn, zoo wordt veelal een gedeelte van den kalktoeslag door vloeispaath vervangen. Volgens Rollet, die in den basischen koepeloven op het hoogovenwerk Givors ontzwavelingsproeven met een toeslag van kalksteen en vloeispaath uitvoerde, kan voor de ontzwaveling van 1000 K.G. ruwijzer, circa 80 K.G. kalk en 25 K.G. vloeispaath worden bijgezet. In hoeverre de uitdrijving van de zwavel gelukte, geven de door Rollet medegedeelde analysen volgens tabel IV aan.

TABEL IV.

	C.	Si.	Mn.	S.	P
1e Proef.					
Voor het smelten. . .	3.30	0.90	1.30	0.22	0.07
Na het smelten . . .	3.50	0.38	0.81	0.01	0.05
2e Proef					
Voor het smelten. . .	2.90	0.65	sporen	0.37	0.35
Na het smelten . . .	3.08	0.06	„	0.01	0.07
3e Proef.					
Voor het smelten. . .	2.55	0.45	„	0.32	1.95
Na het smelten . . .	2.80	0.12	„	0.04	0.41

Een tweede wijze het zwavelgehalte in het ijzer tot eene onschadelijke hoeveelheid te verminderen, bestaat daarin, aan het bad (vloeibaar ruwijzer) een metaal toe te voegen, welks affiniteit tot de zwavel grooter is dan tot het ijzer, dat dus het zwavelijzer ontleedt en waarvan de sulfide in het bad niet oplosbaar is. Daartoe bleek *mangaan* geschikt te zijn. Sedert 1890 wordt zij in het *Hüttenwerk Hoerde* toegepast, waar het ruwijzer, voor het Thomasproces bestemd, direct aan den hoogoven ontnomen wordt.

Het ruwijzer, rijk aan phosphor en arm aan silicium, wordt bij tamelijk lage temperatuur in den hoogoven geblazen. Indien het 1.5 tot 2 % mangaan bevat, dan scheiden, bij lang staan in de smeltruimte (haard) en bij het afvloeien (na den afsteek) zwavel- en mangaanrijke verbindingen af. Hoe meer ruwijzer nu de hoogoven opbrengt — destemeer dus afgestoken wordt —, desteminder tijd wordt het ruwijzer tot deze zwavelafscheiding verleend. Daalt echter de temperatuur in den hoogoven, dan wordt het ruwijzer eveneens armer aan mangaan en daardoor zwavelhoudender of rijker.

Tot het verkrijgen van een gelijkmatig samengesteld ruwijzer met een laag zwavelgehalte, giet men in een mengvat van voldoende grootte, meerdere aftappingen van een, of beter nog van meerdere hoogovens, mangaanrijk en mangaanarm te samen en laat dit mengsel minstens 20 minuten of langer aan zichzelve over. Aan de oppervlakte vormt zich een mangaan- en zwavelrijke slak, die door afnemen verwijderd wordt; het ruwijzer wordt daardoor het grootste deel van zijn zwavelgehalte ontnomen. Dit mengvat heeft te Hoerde een inhoudsvermogen van 70 tot 80 ton.

Uit den hoogoven vloeit het ruwijzer in een pan, die door een locomotief naar het mengvat gebracht, en daarin uitgestort wordt. Uit het mengvat komt het ontzwavelde ruwijzer weer in een pan, die naar den Thomas-convertor wordt gevoerd. Daar het zwavelgehalte in het aldus behandelde ruwijzer eenigermate een functie of veranderlijke grootheid van het mangaangehalte is, zoo kan men uit de hoeveelheid mangaan een besluit trekken tot den graad van ontzwaveling. Hoe lager namelijk het mangaangehalte van het ontzwavelde rijwijzer is, des te meer zwavel werd daaruit verwijderd. Analysen toonen aan, dat bij 1 % mangaan het gemiddelde zwavelgehalte 0.09 % bedraagt.

De andere moeilijkheid, het voortbrengen van hardere vloeistaalsoorten, is door de invoering van de terugkolingsmethode van Darby en Thielen uit den weg geruimd. Zij bestaat in het bezigen van kolen, resp. cokespoeder, dat voor het uitgieten van een convertor-charge, of voor het aflaten van een Martin-oven in de gietpan wordt gestrooid.

(*Wordt vervolgd*).

HET ONTSLAG VAN DEN AMSTERDAMSCHEN GEMEENTE-ARCHITECT.

De kunstzandsteenquaestie, waarover wij in een vorig nummer een en ander berichtten, gaf aanleiding tot een interpellatie in den Amsterdamschen Raad. Wij lezen toch in het *„Nieuws van den Dag"*:

De heer Zegers Veeckens heeft verlof gevraagd om B. en W. te interpelleeren over het gebruik van de veelbesproken kunststeen aan het Museum Suasso. Na hetgeen gebeurd is, acht hij het bezigen van die steen in strijd met de eer der gemeente.

De Voorzitter zegt dat verlang een voordracht omtrent die zaak den Raad zal bereiken en stelt den heer Veeckens daarom voor met zijne opmerkingen tot zoolang te wachten.

De heer Zeger Veeckens verklaart hiermede genoegen te nemen.

Veel wil heeft het raadslid van zijne interpellatie niet gehad. Waarom echter het toelaten van kunstzandsteen door B. en W. in strijd zou zijn met de eer der Gemeente, zien wij niet in. Het is nimmer een schande een dwaling te bekennen, ook niet voor een gemeentebestuur.

Na de verklaringen van den Burgemeester ter gelegenheid van de eerste behandeling dezer zaak, behoeft er van eerherstel voor den gemeente-architect geen sprake te wezen; uitdrukkelijk toch werd geconstateerd, dat aan zijne eerlijkheid en goede trouw geen twijfel bestond.

Nu echter duidelijk gebleken schijnt te zijn, dat het gebezigde materiaal aan het Museum Suasso deugdelijk is geweest, zal — wij zijn er van overtuigd — bij het gemeentebestuur het besef levendig zijn geworden dat het, onder den eersten indruk, wat al te streng tegen een verdienstelijk ambtenaar is opgetreden. Wij begrijpen dat het niet mogelijk zal zijn, den gemeente-architect in zijne tegenwoordige functie te handhaven door op het eens gegeven ontslag terug te komen, doch vertrouwen, dat de mogelijkheid zal gevonden worden, om dien ambtenaar op andere wijze voor de gemeente te behouden. Dat hem reeds werd toegestaan, het Museum Suasso af te maken, waartoe het waardeerend adres, ten zijnen behoeve door verscheidene collega's indertijd aan den Raad gericht, zeker veel zal hebben bijgedragen, sterkt ons in dit vertrouwen.

HANDELSVERKEER.

Wanneer bij ons-te-lande over havens, havenwerken en hunne exploitatie gesproken wordt, is men veelal geneigd op de buitenlandsche, speciaal op de Engelsche inrichtingen als voorbeelden te wijzen.

Een der voornaamste Britsche havens is ongetwijfeld Liverpool. In 1858 bezat het nog 1/4 van het havenverkeer van het geheele Vereenigd Koningrijk, terwijl Londen toen ook 1/4 had. Tegenwoordig heeft Liverpool nog maar 1/6 van dat verkeer, terwijl het aandeel van Londen tot 1/3 gedaald is.

Men heeft lange jaren te Liverpool stil gezeten en de haveninrichtingen niet op de hoogte van den tijd gebracht. Terwijl in alle andere voorname havens gelegenheid bestaat tot onmiddellijke overlading van schip in spoor, ontbreekt deze te Liverpool ten eenenmale en moeten de goederen met paard en kar naar de stations worden gebracht.

Sedert het zeekanaal naar Manchester tot stand gekomen is, ging de handel te Liverpool wel niet achteruit, maar er was toch ook geen vooruitgang merkbaar.

Men wil nu trachten in een en ander verbetering te brengen, in de eerste plaats, door al de verschillende havenwerken onder één bezoldigd directeur te brengen en door de havenonkosten zooveel mogelijk te verminderen. Ook wil men spoorwegverbinding met de haven maken, maar daartegen komen allen, die thans hunne verdiensten trekken uit de tegenwoordige, zij het dan ook primitieve, vervoermiddelen, met zooveel kracht op, dat aan het invoeren van deze verbeteringen vooreerst wel niet te denken zal zijn.

In het algemeen is men te Liverpool niet bijster doordrongen van de groote voordeelen van het transitoverkeer; men meent, dat de voordeelen, die door expediteurs daarmede te behalen zijn, niet gekocht mogen worden door de schatten, die de stad voor nieuwe werken zou hebben te betalen. De in een haven behaalde winsten, meent men verder, staan geenszins in rechte reden tot de tonnenmaat, die het verkeer aanwijst. Schepen, die te Liverpool wezen moeten, komen daar toch, en de handel der stad is op te goede grondslagen gevestigd, dan dat men op den duur voor achteruitgang zou behoeven te vreezen.

VARIA.

Ingolin. Onder de vele middelen om vochtige muren droog te maken, die de laatste jaren de aandacht der vakmannen trekken, treedt thans het Ingolin op den voorgrond. Deze stof is uitgevonden door Dr. Ed. Thorn te Hamburg en wordt door de Hamburger Ingolin-fabriek in den handel gebracht. Bij eene proefneming, waarbij wij tegenwoordig waren, werd de stof in hoeven toestand met een zachten kwast op den muur gestreken, waarbij wij al dadelijk de opmerking maakten dat het uitstrijken der stof, wanneer zij niet kokend heet is, zeer moeilijk is; hierop moet dus goed gelet worden. Het zou voorbarig zijn, in verband moet deze proefneming, reeds nu een oordeel over het Ingolin te willen vellen. Al is ook de eerste maanden op de behandelde plek geen spoor van vocht te ontdekken, geeft dit geen waarborg dat het euvel voor goed zal verdwenen zijn; eerst na verloop van een à twee jaar kan met meer zekerheid omtrent de werking der stof een oordeel geveld worden. Naar wij vernamen, hebben reeds velen in ons land het middel toegepast, die allen, blijkens hunne mededeelingen, over de voorloopige werking der stof ten zeerste voldaan zijn. De tijd zal dus moeten leeren of dit gunstig oordeel standhoudt. In dat geval schijnt het ons buiten twijfel, dat het Ingolin, in tegenstelling met zooveele andere geheimmiddelen, eene goede toekomst heeft.

Afwaschbaar olieverfdruk-behangselpapier. Evenals vele bouwartikelen, heeft ook het artikel „behangselpapier" in de laatste jaren veelerlei vervormingen en verbeteringen ondergaan; men denke slechts aan het *Sanitary-Paper*, vóór eenige jaren in den handel gebracht. Thans wordt onze aandacht gevestigd op het afwaschbaar olieverfdruk-behangselpapier uit de fabriek van Georg Grossheim te Elberfeld. Dit papier is met olie gedrenkt en gedrukt en neemt door zijne gladde oppervlakte weinig stof en vuil aan. Men kan het met zeepwater reinigen zonder dat het patroon of de kleuren beschadigd worden. Het ligt voor de hand dat dit in zeer vele gevallen te pas komt en het papier zich bv. uitstekend leent voor openbare gebouwen, ziekenhuizen, slaapkamers en dergelijken, omdat het met een carbol-oplossing van 1/30 zonder bezwaar gedesinfecteerd kan worden. Zij, die het ten onzent gebruikt hebben, zijn er voorloopig zeer tevreden over.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. In de Internationale Jury voor bekroningen ter Antwerpsche tentoonstelling van schoone kunsten, zullen voor de Nederlandsche afdeeling zitting nemen de hh. G. H. Breitner, Fred. J. du Chattel, Willy Martens en Ferd. Oldewelt. Deze heeren zijn benoemd door het comité der vereenigde besturen van *Arti et Amicitiae* en *Pulchri Studio*, in overleg met den regeeringscommissaris den heer Willy Martens en krachtens het *Règlement du Jury International des Récompenses*. De werkzaamheden der Jury zijn Maandag 9 dezer begonnen.

De volgende inzenders hebben zich buiten mededinging gesteld: Apol, C. Bisschop, Boks, Boudewijnse, Breitner, Dake, Le Comte, Duchattel, Eerelman, Gabriël, De Haas, mej. Heyermans, De Josselin de Jong, M. ten Kate, Klinkenberg, J. Maris, W. Maris, Willy Martens, Melis, H. W. Mesdag, Maller, Oldewelt, Roelofs, mevr. Rooner, Sadée, Strocbel, E. Verveer, Vrolijk, Weissenbruch.

— De commissie, belast met het examineeren van hen, die eene akte van bekwaamheid wenschen te verkrijgen tot het geven van middelbaar onderwijs in hand- en rechtlijnig teekenen en boetseeren, zal voor het jaar 1894 zitting houden te Amsterdam. Aan deze commissie is tevens opgedragen het examineeren van hen, die de acte van bekwaamheid verlangen voor het handteekenen, bedoeld in art. 65bis der wet tot regeling van het lager onderwijs. De commissie bestaat uit de volgende heeren: W. B. G. Molkenboer, directeur der Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers te Amsterdam, voorzitter, S. P. Bakker te Kampen, D. Beirer te Amsterdam, F. Ls. Berghuis te Arnhem, H. L. Boersma te 's-Gravenhage, J. Bubberman te Leeuwarden, J. Cardinaal te Delft, A. R. Cohen, H. A. C. Dekker, beiden te Amsterdam, A. van Delden te 's-Gravenhage, Bart van Hove, J. B. Huibers, beiden te Amsterdam, Jac. de Jong Cz. te Brielle, J. C. H. Legner, M. J. Lens, beiden te Utrecht, G. J. Masset te Maastricht, J. H. A. Minlaret te 's-Gravenhage, H. J. de Vries te Haarlem, B. W. Wierink en W. Zwier Gz., beiden te Amsterdam.

Amsterdam. Het 10jarig bestaan der Vereeniging voor kadaster en landmeetkunde zal in het laatst van Augustus of het begin van September alhier feestelijk gevierd worden. Op den eersten dag zal de algemeene vergadering worden gehouden en den tweeden dag bij genoegzame deelneming een boottocht naar IJmuiden.

— In de op 7 dezer alhier gehouden jaarlijksche algemeene vergadering der Nederlandsche Vereeniging voor Localaalspoorwegen en Tramwegen is de heer Schadd tot bestuurslid herbenoemd, terwijl in de plaats van Jhr. Reigersberg Versluys, die bedankt heeft, als bestuurslid gekozen werd Jhr. Verspyck, directeur der Westlandsche Tramwegmaatschappij.

Haarlem. Er heeft zich een commissie gevormd voor de oprichting van een standbeeld van Frans Hals, waarvoor het initiatief is genomen door den heer J. Krol Kzn., lid van den gemeenteraad alhier, die als voorzitter optreedt. Voorts hebben daarin zitting genomen Jhr. Mr. J. W. G. Borrel van Hogelanden, burgemeester als ere-voorzitter, Mr. A. J. Enschedé, gemeente-archivaris, S. J. graaf van Limburg Stirum, Mr. A. W. Thijne, bestuurder van Teyler's Genootschap, H. J. Scholten, bewaarder van Teyler's Museum, Jhr. F. Teding van Berkhout, penningmeester en Mr. Z. W. Straatman, secretaris.

De commissie heeft zich de medewerking verzekerd van de maatschappij Arti et Amicitiae te Amsterdam en het genootschap Pulchri Studio te 's-Gravenhage, wier besturen onderscheidenlijk hebben aangewezen de heeren Prof. C. L. Dake en Gerard Muller, H. W. Mesdag en J. Israëls.

Deze echt nationale zaak vereischt nog veel voorbereiding, waarvan de eerste is het aanzenstellen van sub-commissiën in de verschillende provincieën van ons land.

Arnhem. Naar wij vernemen, zal de commissaris der Koningin in Gelderland de regeering vertegenwoordigen in het bestuur der vereeniging tot restauratie van de groote- of St.-Eusebiuskerk alhier. Zooals men weet, heeft de regeering voor dat werk een rijkssubsidie toegezegd van *f* 45,000, te verdeelen over 9 jaren.

— In de alhier gehouden vergadering van de Maatschappij van Nijverheid, is ter vervanging van den heer Van Limburg Stirum, de heer G. L. van Lennep, van Haarlem, tot directeur benoemd. Ter vervanging van de aftredende directeuren De Sturler, van Leiden en Montauban van Swijndrecht, van Oldenzaal, zijn benoemd de heeren Dr. A. Pekelharing en J. F. W. Conrad. Tot voorzitter is de heer Conrad benoemd. Als plaats voor de volgende vergadering werd Zierikzee gekozen.

Zutfen. De hoofdingang van het raadhuis zal eene belangrijke verbetering ondergaan. De oude, zeer verwerde voorstellingen van vroegere wapenrustingen, ter weerszijden van dien ingang, zullen nl. door de bekwame werklieden, welke met de restauratie der kerk aldaar bezig zijn, worden hersteld. Reeds is met nemen van afgietsels begonnen.

Utrecht. Bij de plechtige opening van het nieuwe Nederlandsche gasthuis voor ooglijders op Zaterdag 7 dezer, werd den architect D. Kruijf, den opzichter W. C. Bauer en den aannemer Chr. Wegerif een fraai gecalligrapheerde oorkonde overhandigd, als bewijs van erkentelijkheid voor de uitstekende wijze, waarop het plan was ontworpen en uitgevoerd. Van Prof. Snellen ontving ieder van hen een fraai uitgevoerd portret.

Leiden. Het geding, door de gemeente tegen de Leidsche Duinwatermaatschappij ingesteld, is ingetrokken en de quaestie, waarover het geschil hangende was, alsnu in der minne geschikt.

Schiedam. Voor de betrekking van directeur der gemeentewerken hebben zich 31 sollicitanten aangemeld.

Dordrecht. Maandag 9 Juli jl. is aan het veer te Dordrecht de kabelpont over de nieuwe rivier voor het publiek verkeer in dienst gesteld.

De pont is gebouwd van staal op het etablissement te Feijenoord; de kracht, noodig om de twee schijven te bewegen waarover een kabel loopt, die over de rivier gespannen is, wordt door een petroleum-motor voortgebracht.

— Donderdag jl. werd te 's-Gravenhage de tentoonstelling van monumentale en decoratieve kunst in *Pulchri Studio* zonder eenig uiterlijk vertoon geopend. Wij hopen daarop in het volgend nummer terug te komen.

— In September 1895 zal, onder voorzitterschap van Prof. L. von Tetmajer, te Zürich de vierde internationale bijeenkomst plaats hebben van de permanente commissie voor het vaststellen van eenvormige methoden voor de beproeving van bouwmaterialen.

Dit congres zal onder andere worden bijgewoond door twee leden uit Nederland, die in verschillende commissiën zitting zullen hebben, de heeren Bienfait, medo-eigenaar van het Proefstation voor bouwmaterialen Koning en Bienfait, en Prof. Behrens, hoogleeraar aan de Polytechnische School te Delft.

De te behandelen vraagpunten zijn in vier groepen verdeeld: 1. Algemeene zaken; 2. Natuurlijke steen en kunststeen; 3. Cementen en mortels; 4. Metalen.

De heer Bienfait heeft in vijf van de zeven onderafdeelingen aan groep 3 als lid der commissiën daarvoor zitting. De hoogleeraar Behrens is vice-president van een der negen onderafdeelingen van groep 4.

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat en B. O. W. in Ned.-Indië is *benoemd* tot ingenieur 1e kl., de wnd. ingenieur 2e kl. J. Nuhout van der Veen; *overgeplaatst* van de residentie Kedoe naar de res. Rembang, de opz. 1e kl. A. Keller; van de res. Rembang naar de res. Kedoe, de opz. 3e kl. L. O. Varkevisser.

— Bij de Staatsspoorwegen op Java is *benoemd*: tot tijdelijk ing. 2e kl. C. J. N. Bijvanck; tot tijdelijk onderopz. 1e kl., de tijdelijk onderopz. 2e kl. H. C. F. Fraeijhoven en *geplaatst*: bij de lijn Probolinggo—Panaroekan, de opz. 1e kl. A. Ohlsen.

— Benoemd voor het toezicht op de spoorwegdiensten en het stoomwezen in Ned. Indië: tot inspecteur 1e kl., de inspecteur 2e kl. A. F. G. Mallinckrodt; tot inspecteur 2e kl., de adj.-chef der 2e afd. bij de expl. der staatsspoorwegen op Java, N. de Vicq; tot inspecteur 3e kl. de werktuigkundige ingenieur S. G. Heijmering; bij de expl. der staatsspoorwegen op Java: tot adj.-chef der 3e afd., de inspecteur 3e kl. voor het toezicht op de spoorwegdiensten en het stoomwezen W. J. F. de Rijk.

— In Nederlandsch-Indië zijn in het examen A. voor opzichter 1e klasse bij de burgerlijke openbare werken van de 11 candidaten geslaagd de heeren: M. J. Rausch, Ch. L. Breedt, L. P. van Eckhout, H. C. van der Veen, A. A. Gissel, Th. E. Clark en A. L. Wiesner.

— Door den Minister van Waterstaat zijn onderstaande kweekelingen der Polytechnische School te Delft tot 31 Augustus e. k. als buitengewoon opzichter in dienst gesteld:

J. W. Meuter bij de verbetering van de Maas te Maastricht;
J. P. van Vlissingen en M. B. S. Bolderman bij den bouw van de schutsluis te IJmuiden;
J. G. Ravenek bij de gebouwen voor een stoomgemaal te Schellinkwoude;
W. J. Burgersdijk bij het leggen van een dam in het open Y;
H. van 't Hoogerhuis bij het bezinken en bestorten van een dam te Hellevoetsluis;
H. F. Guichart bij de opnemingen en peilingen in Zuid-Beveland;
C. M. A. van Oort bij normaliseerings-werken op Neder-Rijn en Lek;
J. H. Hulshoff bij normaliseerings-werken op den IJsel;
H. Biezeveld bij bagger- en kribwerken op de Boven Merwede;
G. de Graeff bij de brug te Heusden;
J. A. Dijkstra bij den den bouw van paviljoens voor waarnemingen te Utrecht.

— De volgende kweekelingen der P. S. zijn aangewezen om bij spoorwegwerken in dienst te worden gesteld, als:

P. H. G. Montenberg bij den bouw van het hoofdgebouw te 's Hertogenbosch;
F. A. J. Modderman idem Groningen;
J. Wouters bij de uitbreiding van het emplacement te Vlissingen;
B. J. W. Swaters bij de overkapping te Utrecht;
W. F. C. Schaap Jr. bij den bouw van de bureelen der S. S. te Utrecht;
A. H. M. Martis en E. J. C. van Zuijlen bij den localaalspoorweg Sittard—Hertogenrath.

— De heer A. E. Veenenbos te Brielle is benoemd tot buitengewoon opz. van het deen van opnemingen en peilingen op de Maas.

— Bij de Nederlandsche Zuiderspoorweg-maatschappij te Heerlen zijn tot opzichters benoemd: H. H. Burgemeister te Maastricht en F. Overing Jr. te Elst.

— Bij koninklijk besluit is, met ingang van 1 September 1894, benoemd tot leeraar aan de Polytechnische school, A. F. Gips, thans leeraar aan de Rijks- hoogere burgerschool te Bergen-op-Zoom, uit welke laatstgemelde betrekking hem tevens eervol ontslag is verleend.

— Door den Min. van Koloniën zijn de heeren J. R. C. Sommelink, L. Riedo, J. H. Kraat, W. Jansen, W. G. Sneltjes, G. Bouman, S. Van den Bogaard, C. P. Kaiserlem en D. Bogaard Azn. gesteld ter beschikking van den Gouv.-Gen. van Ned.-Indië, om te worden benoemd de eerste tot tijdelijk machinist-monteur, en de anderen tot machinist, bij de herstellingswerken in de Solovallei.

— Tot ingenieur van het „College der zes Noord-Hollandsche steden" is benoemd Jhr. C. C. Th. Six, adjunct-intendant van het Koninklijk Paleis en ingenieur te Amsterdam.

— Benoemd tot directeur van de gemeente-gasfabriek te Zaltbommel, de heer Nan de Beer, opzichter aan de gasfabriek te Alkmaar.

ADVERTENTIËN.

Publieke Aanbesteding

Op ***Maandag 23 Juli***, des middags ten **12** uur, zal de architect W. B. VAN LIEFLAND, namens zijn principaal in een der zalen van het **Hotel d'Angleterre** in het openbaar ***aanbesteden:***

Het afbreken der pereeelen Lange Poten 11 en het ter plaatse bouwen van Magazijnen met bovenhuizen enz.

Aanwijzing in loco op *Donderdag 19 Juli* des morgens te elf uur.

Teekeningen en bestek ad *f* **2.00** verkrijgbaar bij den architect, alwaar ook dagelijks van 9—12 inlichtingen te bekomen zijn.

VAN BOOM & VAN GASSELT.
Stoomdakpannenfabriek
VENLO.
Specialiteit Fransche Kruispannen.
„ **Duitsche Mulden pannen.**
Overlegging van Attesten uit **HOLLAND** en **DUITSCHLAND.**

Loon-Stoomhoutzaag- en Schaverij.
G. BLANCKE & Co., Rotterdam.

J.H. VOSKUIL,
7 Paleisstraat, Amsterdam.
SPECIALITEIT IN TEEKEN-BEHOEFTEN VOOR HET BOUWVAK.
PASSERDOOZEN
Bekroond te ARNHEM en AMSTERDAM.

H.H.BELTMAN,
Fabriek en **Magazijn** van
Marmeren Schoorsteenmantels,
MONUMENTEN en MEUBELBLADEN.
STEENHOUWERIJ,
SPECIALITEIT van
Wit Marmeren Vloeren en Platen
Keizerstraat. DEVENTER.

J. KEMP, Hoofdstraat, Schiedam.
Bekroond: ARNHEM 1879, AMSTERDAM 1883, ROTTERDAM 1893.
Speciaal Fabriek en Magazijn van
BADEN en BADKACHELS en VERWARMINGSTOESTELLEN,
voor Gas en gewone Brandstoffen. Ruim 870 stuks geleverd.
Benevens alle voorkomende Koper-, Zink-, Lood- en IJzerwerken, Stoom-, Gas-, Water- en Bierleidingen. Prijscourant met vele Attesten van tevredenheid gratis en franco.

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. N°29. ZATERDAG, 21 Juli 1894.

Redacteur: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speijkstraat 117, *'s-Gravenhage*.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

Advertentiën per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer.
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

Afzonderlijke nommers met of zonder plaat . . . . *f* 0.15

DE TENTOONSTELLING IN PULCHRI.

Op weinige schreden afstands van de plaats, waar de Haagsche Prinsengracht ophoudt gracht te zijn, staat een huis, dat zich door twee kenteekenen van de andere huizen onder-scheidt, namelijk door een gesmeed-ijzeren marquise boven de stoep, met het opschrift „Pulchri Studio", en voorts door een tegen den gevel opgehangen aanplakbord, dat in soberheid van lijnen wedijvert met soortgelijke borden, waarop men gewoonlijk de verordeningen van gemeentebesturen ziet aangeplakt. Geen waarschuwing aan het adres van schutters of bedrijfsbelastingplichtigen, geen opwekking tot koepokinenting is het evenwel, wat hier het oog van den voorbijganger boeit, neen iets geheel anders. Een dame, in middeneeuwsche kleederdracht voorgesteld, gewapend met de bekende attributen, driehoek en passer, die alle verdere informatie naar hare qualiteit overbodig maken, noodigt hier allen, die komen willen en er een kwartje voor over hebben, uit tot een bezoek aan een tentoonstelling van monumentale en decoratieve kunst.

Alle achting voor de wijze, waarop zij dit doet; een goede gevel versiert het huis, zooals het spreekwoord zegt, en het mag gezegd worden, den heer Berden komt lof toe voor de opvatting en uitvoering van het reclame-biljet, de gevel voor deze tentoonstelling.

Hij is erin geslaagd de aandacht te trekken, zonder excentriek te zijn en met eenvoudige motieven een compositie te maken van een rijk en toch rustig effect, waarop het oog met welgevallen rust. Eene reproductie daarvan, bij dit blad gevoegd, stelt de lezers in de gelegenheid een zelfstandig oordeel te vellen.

Doch laat ons aan de uitnoodiging gevolg geven en den drempel overschrijden van den kunsttempel, wel meer uitsluitend aan Pictura gewijd, doch thans aan Architectura ingeruimd.

De eerste indruk van het geheel is niet ongunstig; door middel van gordijnen en draperieën heeft men een aangename verdeeling van de groote zaal in vakken verkregen, die geschikt waren tot het verkrijgen eener goede rangschikking en groepeering der tentoongestelde zaken.

Gelijk bij het binnentreden eener kerk het altaar, als staande recht tegenover den ingang, dadelijk in het oog valt en het aangewezen rustpunt vormt, zoo stuit hier de blik van den bezoeker aan den eindwand der zaal op een grooten troonhemel, waaronder tusschen de traditioneele tropische gewassen opgesteld zijn de bustes in gips van Bosboom, Rochussen en Bles. Een fraai geheel of een fraaien achtergrond vormt dit een en ander niet: veeleer is het een tamelijk banale decoratie, wanneer we het hier althans in zijn geheel als proeve van decoratie mogen beschouwen.

De buste van Bosboom is bovendien de eenige van de drie, waarin iets monumentaals en decoratiefs te vinden is en Bosboom zelf was de eenige, die op eigenaardige wijze de monumentale kunst bestudeerd en gediend heeft. De beide andere heeren hebben zich, voor zoover ons bekend is, daarmede nimmer ingelaten, vandaar het vreemde effect dat hier door deze apotheose, die op een schilderijen-tentoonstelling gemotiveerd zou zijn, teweeggebracht wordt.

Bij nadere beschouwing van hetgeen er verder al zoo te zien is blijkt, dat de inzendingen afkomstig zijn uit de ateliers van een negental architecten, een vijftal beeldhouwers, een zestal kunstindustriëelen en eindelijk eenige beoefenaars van decoratieve kunst, meest leeraren aan inrichtingen van kunstonderwijs.

De architecten behooren alle tot de school van Cuypers (of van Viollet-le-Duc, als men wil).

De magister vertoont zich echter in 't geheel niet in zijn volle kracht; wel zijn afbeeldingen van een viertal zijner laatst uitgevoerde kerken aanwezig, doch overigens slechts fragmenten en kleinere studiën.

De andere bouwmeesters exposeeren ook in hoofdzaak teekeningen en photographische afbeeldingen van kerken en men zou bijna den indruk krijgen, alsof in ons land alleen maar aan religieuze bouwkunst gedaan werd, wanneer niet ook inzendingen aanwezig waren, betrekking hebbende op Gouvernements- en Universiteitsgebouwen. Een breede plaats beslaat onder deze laatste, de verzameling van het bureau van den Rijksbouwkundige voor de onderwijs-gebouwen. Daarbij is veel goeds, uit den laatsten tijd voornamelijk. Het ware echter wellicht beter geweest oude bekenden, als het veel gecritiseerde Gouvernementshuis te Assen met zijn minder geslaagde binnendecoratie, maar in portefeuille te houden en het zou ons geen leed doen, wanneer de would-be Pompejaansche decoratie van de zaal te Utrecht mede begraven werd. De historische tafereelen in de Statenzaal te Assen staan als compositie en teekening niet hooger dan de bekende wandplaten, die op de lagere school dienst doen bij het onderwijs in de vaderlandsche geschiedenis.

De cartons van Théophile Leijbaert te Gent steken zeer gunstig af bij de meeste producten van Nederlandsche decoratieve kunst, met name bij het carton voor een muurbeschildering te Katwijk, van O. Mengelberg, volgens den catalogus in XIVe-eeuwschen stijl ontworpen. De veertiende-eeuwsche schilders teekenden beter en wisten meer karakter in de koppen hunner figuren te brengen. Wat wij hier missen bij de decoratieve schilderkunst wordt echter ruimschoots vergoed door eene inzending van den beeldhouwer W. Mengelberg, het model van een groot gedeelte van een der bronzen deuren, uitgevoerd voor den Dom te Keulen.

Tegenover een dergelijke rijke compositie en geacheveerde uitvoering in alle details voegt eigenlijk geen aanmerking, ware het niet, dat dit te geacheveerde een klein weinigje afbreuk heeft gedaan aan het stijl-karakter, wat wel het meest uitkomt in den leeuwenkop met menschelijke gelaatstrekken.

Evenwel Nederland mag er trotsch op zijn, dat deze deuren in een Utrechtsch atelier zijn vervaardigd; of dit geheel door Nederlanders gedaan is, kunnen wij niet nagaan.

Voor het overige zijn nog talrijke meubelen, waaronder eenige, die wel de aandacht waard zijn, benevens kleinere voortbrengsels van oude en nieuwe kunstindustrie aanwezig. Het kunstnijverheidsmuseum te Haarlem had wel wat beters kunnen zenden, in plaats van enkele der voorwerpen, die heel weinig kunstwaarde hebben, zooals b.v. de stalen van behangselpapier.

Deze opmerking past in 't algemeen op de meeste inzendingen en wanneer het de bedoeling is te laten zien, wat de monumentale en decoratieve kunst in Nederland tegenwoordig produceeren kan, dan geeft deze tentoonstelling daarvan al een zeer onvolledig beeld, zelfs al neemt men aan, dat om te beginnen de groep gekozen is, die de z. g. officiëele kunst vertegenwoordigt.

Want dit aannemende, mist men in die groep noode, zoo niet de beste, dan toch eenige van de besten harer leden, en hebben degenen, die deelnamen, niet de beste van hun werken ingezonden.

Wanneer het te doen is, om een poging tot opwekking van den kunstzin bij het groote publiek, moeten wij het streven van harte toejuichen, maar meenen toch geen groote verwachtingen omtrent de resultaten te mogen koesteren.

De vraag: wat wil Pulchri eigenlijk met deze tentoonstelling zeggen of uitwerken? daarop was het ons niet mogelijk een bevredigend antwoord te vinden.

Zal deze tentoonstelling door meerdere van dien aard gevolgd worden, of moet zij beschouwd worden op zichzelf te staan? — het is ons niet bekend.

Wij willen echter hopen, dat men de quaestie der opvoeding van het publiek in zake bouwkunst vooraf wat grondiger bestudeeren zal, opdat wij meer reden van dankbaarheid mogen hebben dan nu.

Thans zijn wij Pulchri ook wel dankbaar voor de goede bedoeling, maar in den volsten zin past hier een „dankbaar maar niet voldaan."

Van bevoegde zijde ontvingen wij nog de onderstaande beschouwingen, waaraan wij gaarne plaatsruimte verleenen.

De zaal van Pulchri, waar al zooveel moois te zien is geweest, herbergt thans eene tentoonstelling van wat men, weidsch genoeg, „monumentale en decoratieve kunst" blieft te noemen. Ieder, die het in de dagbladen openbaar gemaakt lijstje der inzenders heeft gelezen, en die niet al te zeer vreemdeling in het bouwkunstig Jeruzalem is, kan zich deze tentoonstelling voorstellen, die in hoofdzaak de apotheose beoogt van wat men „officieele kunst" pleegt te noemen, doch wat wij liever met den naam van „Neo-Gothiek" zouden willen bestempelen. Dat ook een enkel werk van de Delftsche, of, wil men liever, academische richting is opgenomen, kan het karakter der tentoonstelling niet veranderen.

Wij wenschen geen gedetailleerde bespreking van het tentoongestelde te geven. „*Vous le voyez d'ici*" zou een Franschman zeggen. De nieuw-katholieke kunst van Cuypers, Peters en hun gevolg, het Utrechtsch Sint-Bernulphusgilde, zijn te bekend, dan dat daarover nogmaals in den breede zou behoeven uitgeweid te worden.

Wat echter de aandacht verdient is de wijze, waarop deze tentoonstelling in de dagbladpers besproken wordt. Ware de tentoonstelling een paar jaar vroeger gekomen, de bewonderende artikelen zouden algemeen zijn geweest; de tijden schijnen echter veranderd te zijn en de beoordeelaars met hen. Er wordt thans niet alleen aan de kunstwaarde van het tentoongestelde getwijfeld, maar men gaat zelfs zoo ver daaraan alle kunstwaarde te ontzeggen, omdat *navolging* nimmer iets met waarachtige *kunst* uitstaande kan hebben.

De navolging der middeleeuwen heeft ons nimmer kunnen behagen, al werd ze ons ook door een zoo bekwaam schrijver als Viollet-le-Duc aangeprezen. Welk een schatten van talent zijn er al niet aan die navolging verspild!

Nu moge het waar zijn, dat er een tijd geweest is, toen, vergeleken bij wat het meerendeel onzer vaderlandsche bouwmeesters produceerden, de werken van Cuypers oasen in de woestijn schenen; die tijd is voorbij. Men begint in te zien, dat archeologie en kunst, hoe verwant zij elkander mogen schijnen, op den duur niet samen kunnen gaan; had de Fransche revolutie niet alle kunsttraditiën geheel afgebroken, de kunst had het nimmer noodig gehad, dat de archeologie haar weer loopen leerde. Nu ze echter weer aardig op gang begint te komen, is het dwaasheid, haar te willen dwingen, den archeologischen valhoed, dien zij thans missen kan, voortdurend op het hoofd te houden.

En deze archeologische valhoed is op de tentoonstelling nog maar al te zeer merkbaar, ja de kunst (?) die daar te zien is, toont er zich trotsch op, als ware die hoed een gouden kroon. Gelukkig begint men thans in te zien, hoe bespottelijk dit is. De

dagbladartikelen, die wij op het oog hebben, kunnen als teekenen des tijds beschouwd worden.

X.

HET ONTSLAG VAN DEN AMSTERDAMSCHEN GEMEENTE-ARCHITECT.

Bij den Raad der gemeente Amsterdam is onder dagteekening van 12 Juli jl. ingekomen eene voordracht van Burgemeester en Wethouders, luidende als volgt:

Sedert uwe Vergadering in hare zitting van 6 Juni jl. een besluit nam naar aanleiding van onze voordracht n°. 420 van 2 Juni te voren betreffende het adres van A. J. Vastenhout, secretaris der steenbouwers-vereeniging „Eendracht maakt Macht", waarin verzocht wordt den aan het Museum „Suasso" te verwerken kunstzandsteen vooraf te doen keuren, zijn monsters van dien steen tot keuring aangeboden aan het hier-ter-stede bestaande proefstation voor bouwmaterialen.

De resultaten van dit onderzoek hebben wij de eer, onder bijvoeging van het te dier zake aan ons uitgebracht rapport van den Directeur der Publieke Werken, aan u over te leggen.

Op grond van dit rapport en van bijgaand advies van den gemeente-advocaat, die de gemeente tegenover den aannemer gebonden acht door de handeling van den gemeente-architect, is door ons machtiging verleend den reeds vervaardigden kunstzandsteen in bedoeld gebouw aan te brengen.

Wij hebben de eer u voor te stellen, beschikkende op het adres, van het bovenstaande mededeeling te doen aan den adressant.

Deze voordracht bevestigt, wat reeds in andere bladen vermeld was en ook door ons overgenomen werd. Hoewel het resultaat waartoe het proefstation voor bouwmaterialen gekomen is, niet wordt medegedeeld, mag men aannemen, dat dit niet ongunstig is uitgevallen, daar anders, vermoedelijk, geen machtiging verleend zou zijn, om den kunstzandsteen in het gebouw aan te brengen.

Welke de inhoud is van het rapport van den Directeur der Publieke Werken, blijkt niet; het zou zeker wenschelijk zijn geweest, indien het openbaar gemaakt ware. Ook is een advies van den gemeenteadvocaat ingewonnen; wij begrijpen ondertusschen niet, met welk doel. Dat de Gemeente tegenover den aannemer gebonden was, hieraan kon o. i. geen twijfel bestaan. Iedere directie op een werk heeft toch de bevoegdheid, om wijzigingen te gelasten, en vermoedelijk heeft ook de gemeente-architect die bevoegdheid wel bezeten.

De voordracht versterkt ons in onze overtuiging, dat er geen verhouding bestaat tusschen het door den gemeente-architect gepleegd vergrijp en de hem daarvoor opgelegde straf. Men kan ondertusschen, gelukkig, nog veel goed maken.

DE TEGENWOORDIGE STAND VAN HET VLOEI-IJZER ALS BOUWMATERIAAL,

door J. L. Tenneden.

(*Vervolg van bladz.* 222.)

De Convertor-methode.

Iedere charge bedraagt gewoonlijk 6 tot 12 ton, soms ook meer.

Zooals reeds gezegd is, wordt naar het phosphorgehalte van het te frisschen ruwijzer, de uitvoering der bereidingswijzen t. w. volgens het *zure* (Bessemer-) of het *basische* (Thomas-)proces geregeld. Voor deze beide convertor-methoden moet in het oog worden gehouden, dat ieder proces zonder warmtetoevoer verloopt en desniettemin zulke groote warmtehoeveelheden geproduceerd en zoo hooge temperaturen opgewekt moeten worden, dat het ontkoolde eindproduct — hetwelk een hoog smeltpunt bezit — nog in volkomen gesmolten staat te winnen is. Deze warmtehoeveelheden ontstaan door de verbranding der in het ruwijzer aanwezige bijmengsels en wel van silicium, mangaan, koolstof, phosphor, enz., deels ook door de verbranding van het ijzer zelf. Het proces is dus aan de aanwezigheid dezer vreemde lichamen, welke hier als brandstoffen optreden, gebonden. Hierbij valt op te merken, dat hoofdzakelijk getracht moet worden over zulke lichamen in quantitatief voldoende hoeveelheden te kunnen beschikken, wier verbrandingsproducten niet in den gasvorm ontwijken, maar in den convertor besloten blijven, opdat de warmte hunner verbranding den convertor-inhoud zooveel mogelijk ten bate kome.

Als een zoodanige brandstof fungeert bij het *zure* proces het *silicium*, bij het *basische* de *phosphor;* waaruit gemakkelijk is op te maken, dat voor het eerste een silicium-rijk, zooveel mogelijk phosphorvrij grauwijzer, voor het laatste een silicium-arm maar phosphorrijk ruwijzer te kiezen is. Voor het basische proces moet, volgens de ervaring, het silicium-gehalte 0.2 tot 1.0 % bedragen, maar mag niet meer zijn, omdat anders de convertor-binnenbekleeding (de voering) te veel te lijden heeft. Daalt nu het silicium-gehalte onder 0.7, dan moet het mangaan-gehalte tot omstreeks 2 % stijgen, anders wordt het staal te koud; het is slecht te gieten en wordt bij het afkoelen poreus. Het zwavelgehalte moet zoo gering mogelijk en beneden 0.1 % zijn, het phosphorgehalte kan tusschen 1.8 tot 2.5 % afwisselen. Valt het gehalte aan phosphor onder 1.8%, dan moet dat aan silicium c. a. 1.0 % zijn, om een *te koudeu gang* van het proces bij het einde te voorkomen. Het mangaangehalte mag niet minder dan 1.5 % bedragen. Het koolstofgehalte moet met dat van gemeleerd of van grauw ruwijzer met grafietvorming overeenkomen. Het grafietgehalte heeft, zoowel bij de zure als bij de basische methode, steeds de eigenschap de qualiteit van het staal te verbeteren.

Daar waar de ter beschikking staande ruwijzersoorten de gezegde bestanddeelen niet bezitten, moet op andere wijze hulp worden gezocht. Zoo heeft men te Witkowitz een gemengde Bessemer-Martin-methode in het leven geroepen, daarin bestaande, dat men in een zure Bessemer-retort (convertor) voorblaast, om het siliciumgehalte te doen zinken, waarna men den vloeibaren convertor-inhoud in een basischen Siemens-Martin-oven brengt, waarin de charge wordt afgewerkt.

Maar ook de zure Martin-oven wordt bij eenige hutten, b. v. te Neuberg en Trzynietz, direct uit den Bessemer-convertor gevuld, waardoor tevens eenig raffineeren van het staal verkregen wordt. Dit staal draagt in de Neubergerhuttenwerken den naam Bessemer-Martinstaal en dient tot de vervaardiging van geweerloopen voor het Oostenrijksche repeteergeweer en dergelijke.

Door velen wordt deze methode, namelijk voorblazen van het ruwijzer in den convertor en afwerken in den Martin-oven, als de voordeeligste aangezien; ook door de hooge vertrouwbaarheid van het eindproduct wordt de toepassing meer algemeen. In de huttenwerken te Salgo-Targán in Hongarije bv. zijn de uit eigen groeven afkomstige ertsen te phosphorarm, om in den basischen convertor geblazen te kunnen worden. Men redt zich, door de bij het Thomasproces gewonnen phosphorrijke slak als toeslag in den hoogoven te gebruiken, waardoor dus opzettelijk zooveel phosphor in het ruwijzer wordt gebracht, als voor den gang van het Thomasproces gewenscht of vereischt wordt.

Het ruwijzer moet in gesmolten staat in den convertor worden geleid. Daartoe ontneemt men het voor iedere charge benoodigde, direct aan den hoogoven, of het wordt in een vlam- of ook koepeloven

nagesmolten en gemengd. Beide methoden bieden voor- en nadeelen aan.

Het nadeel, dat op elkander volgende aftappingen uit den hoogoven een materiaal leveren van ongelijke chemische samenstelling, verdwijnt, als men groote hoeveelheden (70- 100 ton) gesmolten ruwijzer — zoo mogelijk de afsteek van meerdere hoogovens — in mengvaten vereenigt, zoodat dus een product van gelijker samenstelling verkregen wordt.

Vele Bessemerhutten hebben, ook bij meerdere eigen hoogovens, nog koepelovens en werken met eene tweede of nasmelting (menging), om onregelmatigheden in de qualiteit van het bouwmateriaal te voorkomen. Een gemengd hoogoven- en koepelbedrijf biedt dit voordeel aan, dat de warmte van de eerste smelting niet geheel verloren gaat. Een dergelijke menger bestaat uit een groot peervormig vat met vuurvaste wanden, dat in tappen rustende, veel overeenkomst heeft met een horizontaal gestelde Bessemer-retort en evenals deze door een mechanische inrichting kan worden gekanteld. Dat bij mengvaten van grooten inhoud ook minder afkoeling plaats heeft is duidelijk, toch worden zij ook met goed gevolg aangewend, wanneer bij een geringer aantal hoogovens de afsteek van op elkander volgende smeltingen steeds gemeleerd wordt.

De *gang* van het proces, in principe bekend, is aldus:

Bij het *zure Bessemerproces* begint, na het inlaten van het gesmolten ruwijzer en den windaanvoer uit de blaasmachine, de eigenlijke charge, die bij de Zweedsche methode tot het bereiken van een bepaalden ontkolingsgraad, bij de Engelsche wijze tot de *„zevende"* (*) d. i. tot de ontkoling, duurt. Bij de laatste wordt met spiegelijzer tot de verlangde hoeveelheid koolstof teruggekoold. Omtrent het verloop van het proces geven, behalve een spectroscopische waarneming van de vlammen, steek-, slak- en schepproeven uitkomst. De qualiteit wordt verder door smeed-, buig- en trekproeven beoordeeld.

Bij het *basisch convertor-* (Thomas-)*proces* wordt allereerst in de roodgloeiende retort, de kalk, meestal in gloeienden staat, ingebracht en na het inlaten van het gesmolten metaal de wind toegelaten. Nadat alle koolstof uit het bad verwijderd is, oxydeert eerst de phosphor. Na volledige ontkoling moet dus zoolang nageblazen worden, tot de vereischte windhoeveelheid voor de volledige oxydatie van den phosphor aan het ijzerbad werd toegevoerd. Dan wordt, als een proef geen koudbreuk vertoont, met spiegelijzer of bij de Derby'sche methode met cokespoeder teruggekoold en de charge in de coquillen uitgegoten.

(*Wordt vervolgd*).

BOEKBEOORDEELING.

Noord-Hollandsche oudheden, beschreven en afgebeeld door G. van Arkel en A. W. Weissman, uitgegeven van wege het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam.

Ten Brink & de Vries, 1891 en 1894.

Van het aan den hoofde dezes vermeld werk is onlangs het eerste stuk van het tweede deel verschenen, nadat een drietal jaren geleden het eerste deel het licht had gezien. De uitgave beoogt het geleidelijk tot stand brengen, voor de Provincie Noord-Holland, van een inventaris der thans nog aanwezige oude bouwwerken, daar deze telkens gevaar loopen, te verdwijnen. Het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap werd tot de uitgave in staat gesteld door een subsidie van de Provinciale Staten.

Bij de bewerking zijn de samenstellers uitgegaan van het beginsel, uitsluitend datgene te geven, wat hun uit eigen aanschouwing bleek, zonder zich in te laten met bijzonderheden, die uit topographische werken of archieven zouden kunnen geput worden en om zich alleen bezig te houden met wat op het oogenblik van hun bezoek nog in wezen was; terwijl uit den aard der zaak de bouwwerken van den nieuweren tijd niet in hun inventaris zijn opgenomen, maar over het algemeen enkel die, welke ouder zijn dan het jaar 1700.

De twee deelen, die verschenen zijn, bevatten West-Friesland en Kennemerland, dit laatste echter niet geheel. Vermoedelijk zal aan Haarlem en het zuidelijk deel van Kennemerland wel een afzonderlijk deel gewijd worden. De oogst is veel rijker dan men zou verwacht hebben; de gemeenten, waar in het geheel niets te vinden was, zijn zeer zeldzaam. Natuurlijk heeft de Renaissance het leeuwendeel van het beschrevene; toch is ook aan middeleeuwsche werken geen gebrek. Bijna zonder uitzondering zijn deze laatsten uit de 15e en het begin der 16e eeuw.

In het bijzonder is werk gemaakt van de klokkenopschriften; allerlei minder bekende klokkegieters zijn zoodoende aan het licht gebracht. Dat ook omstreeks het jaar 1500 reeds een zekere reclame door de beoefenaars van het handwerk gemaakt werd, blijkt uit de klok te Zuid-Scharwoude, van 1468, die als opschrift heeft: *ricout butendiic maectte mi tot utrecht so woent hi*, en uit die te Binnenwijzend, van 1519, waarop gelezen wordt: *ghegoote te mechelen van georgius waghenens in sinte katharine strate*. Behalve de meer bekende klokkegieters, als de Van Wou's en de Hemony's, vinden wij, in de 14e eeuw: Rodolphus de Montigny (1396); in de 15e eeuw, Herman (1478), Steven Buitendijk (1475), Willem Buitendijk (1418), Rijkout Buitendijk (1468), Willem Hoorken (1478), Andries en Thomas Eggertsen (1446); in de 16e eeuw: Lopez Quiroga (1575), Hendrik Wegewart te Kampen (1597), Johannes van Bremen (1512), Gobel Zaal (1535), Jacob Noteman te Leeuwarden (1535), Pieter Waghenens te Mechelen (1519), Willem Wegewart te Deventer (1595), Anthonis de Borch (1565), Johannes Godefridi (1509), Joris Waghenens te Mechelen (1519), Jasper Moer (1525), Jan Tolhuis (1555), Hendrik Both (1596); in de 17e eeuw: Hendrik Meurs te Amsterdam (1607), Claude Fremy te Amsterdam (1683), Jurriaan Balthazar (1660), Cornelis Ammeroy (1601), Assuerus Koster te Amsterdam (1638), Everhard Splinter te Enkhuizen (1637), Johannes Ouwerock te Amsterdam (1614), Hendrik Nieman te Enkhuizen (1620), Laurens Brinkhuizen te Enkhuizen (1687), Pieter Vermaten te Amsterdam (1605), Hendrik Wegewart te Kampen (1601), Anthonis Wilkens te Enkhuizen (1657), Gerrit Pauwels te Emden (1604), Johannes Breutelt te Altzeij (1613), Melchior de Haze te Antwerpen (1688), Kiliaan Wegewart te Kampen (1630), Hendrik Vestinck te Kampen (1645), Hendrik ter Horst te Deventer (1628), Arend van der Put te Rotterdam (1620); in de 18e eeuw: Jan Nicolaas Derck te Hoorn (1752), Klaas Noorden en Jan Albert de Grave te Amsterdam (1703), J. Haverkamp te Hoorn (1787), Steen en Borchhard te Enkhuizen (1761), Cypriaan Crans te Enkhuizen (1734), Andries van den Gheijn te Leuven (1794).

De opschriften dezer klokken zijn vaak zeer karakteristiek. Die van vóór de Hervorming afkomstig, soms in het Latijn, soms ook in het Oud-Hollandsch, dragen meest een zuiver geestelijk karakter. Zoo staat op een klok te Heemskerk:

om die hoetiden te vieren en zwaar tempest van weren en doden te beschreiden selmen mi luden sonder beiden;

op die te Haringhuizen:

ic heet Willebrord ende bid god dat hi ons vrede verlenen moet ende alle doden hemelriic;

op die te Binnenwijzend:

salvator es mijne name mijn gheluijt sij gode bequame alsoe verre als me mij hoore sal wilt god beware overal.

Soms is het opschrift ook min of meer wijsgeerig, bv. te Enkhuizen:

ic ihesus waerachtich seg u heren machtich ghi sult bliven eendrachtich ende folget de reden doe di dat soe sal u statwal staen in vreden.

Na de hervorming krijgen de opschriften een ander karakter. Bijbelteksten, meest in het Latijn, worden het liefst gebruikt. Soms leest men een memento mori, bv. te Groet:

Door des clocks geslach gedenckt op stervensdach;

dan weer een opwekking tot kerkgaan, als te Wervershoof:

Als ghi hoort luiden dat sal beduiden
Compt te kercken men sal daer leeren
het woort des Heeren wilt het aenmercken;

maar soms wordt ook een andere toon aangeslagen, zooals te Hem:

Anna heet ick als te vooren
Mijn ghecklanck had ick verlooren
Doen ick mee met groot geluyt
Bromde Neerlandts blijtschap uijt
Als haer zeevloot d'overhand
Had gehadt van Engelandt
den 30 Juny 1666.

De kerken, in de bezochte streken aanwezig, waren, uit den aard der zaak, tamelijk eenvoudige dorpskerken. Alleen die te Enkhuizen, Hoorn, Medemblik en Alkmaar zijn van meer beteekenis. Toch is ook in die dorpskerken dikwijl veel interessants gevonden. Wij wijzen slechts op de welbewaarde piscina met haar goot in de kerk te Noord-Scharwoude, naar liturgisch voorschrift aan de zuidzijde van het koor geplaatst (zie Ezechiël XLVII, vers 11), de Gothische grafzerk in de kerk te Schagen, de doopvont in de kerk te Hoogwoud, de evangelistenbeelden in de kerk te Oosterblokker, den gevelsteen en de grafzerk in de kerk te Egmond-op-den-Hoef, de grafzerk in de kerk te Beverwijk, de Romaansche details van de kerk te Velzen.

Aan geschilderde glazen, allen uit de 17e eeuw, is ook geen gebrek; wij vinden ze te Medemblik, te Egmond-op-den-Hoef, te Zaandam, te Schermerhorn en in De Rijp; deze laatste glazen, die „gerestaureerd" zijn, geven den beschrijvers stof tot gegronde critiek.

Ook kasteelen worden beschreven en afgebeeld; van dat te Schagen is weinig meer over, dat te Medemblik wordt ons vertoond vóór de restauratie, de Assumburg wordt zeer uitvoerig behandeld, en van Brederode vindt men een nauwkeurigen plattegrond.

Grafteekenen van allerlei soort blijken aanwezig, daar waar men ze in het geheel niet zoeken zou. Wij wijzen op het praalgraf in de kerk te Schagen (1630), dat in de kerk te Veenhuizen (1633), dat in de kerk te Spanbroek, een uitmuntend werk van Rombout Verhulst (1668), dat in de St.-Pancraskerk te Enkhuizen (1635), dat van Nicolaas Witsen, te Egmond-op-den-Hoef (1717), de tombe van Floris V en de zeer fraaie koperen zerk van Palinck en Foreest in de St.-Laurenskerk te Alkmaar, de obelisk van Jacob van Veen te Heemskerk (1570).

De twee 16e-eeuwsche orgels, die zijn afgebeeld, mogen met recht belangrijk genoemd worden. Dat in de St.-Laurenskerk te Alkmaar, nog geheel Gothisch, van 1511, is een werk van Jan van Koblenz, dat in de St.-Gommaruskerk te Enkhuizen, van 1549, is een zeer fraaie werk onzer vroege Renaissance.

De oogst van kerkmeubilair was bijzonder rijk. De kerk te Schagen met haar banken en koorhek, het doophek te Haringhuizen, predikstoel en opschriftborden te Harenkarspel, het koorhek te Warmenhuizen, de predikstoel te Noord-Scharwoude, het prachtig gestoelte te Aartswoud, de predikstoel te Medemblik (1550), het koorhek te Oosterblokker, de predikstoel te Westerblokker, de banken der Enkhuizer St.-Pancraskerk, het zeer uitvoerig behandelde koorhek der St.-Gommaruskerk dierzelfde stad, de predikstoel te Wijdenes, de predikstoel en het doophek in De Rijp, het doophek te Wormer, het koorhek en het doophek te Beverwijk schijnen ons allen belangrijk toe en fraaie werken der 16e en 17e eeuw.

Raadhuizen komen meer voor dan men zou vermoeden, zoo dat van Barsingerhorn (1622), Schoorl (1601), Groet (1622), Groot Schermer (1652), Graft (1613), De Rijp (1630, bijzonder fraai), Jisp (1650) en Assendelft.

Alkmaar en de „villes mortes" zijn met uitvoerigheid behandeld. De Alkmaarsche St.-Laurenskerk, zeker een der schoonste Nederlandsche Godshuizen der 15e eeuw, neemt 18 bladzijden in beslag; ook details van de Kapelkerk, de Waag, het Oudemannen- en vrouwenhuis, de Nieuwe Doelen en tal van gevels zijn afgebeeld. Van Hoorn zijn voornamelijk geveldetails gegeven, waarschijnlijk om de vele afbeeldingen, die reeds in andere werken te vinden zijn. Is echter de St.-Antoniuskerk, die uitdrukkelijk als kruiskerk genoemd wordt, niet misteekend, daar op de afbeelding het zuidertransept niet te zien is?

Van het meer onbekende Medemblik vinden wij verscheidene gevels. Enkhuizen is met blijkbare voorliefde behandeld; niet alleen de beide kerken, maar ook de „Dromedaris", de Waag, het Weeshuis en tal van gevels en geveldetails zijn met groote zorg weergegeven.

Het werk geeft blijk van veel nauwgezetheid en onderzoek; als het voltooid is, zal het een waar monument zijn, dat aan het nageslacht getuigenis zal afleggen, hoeveel voorwerpen van kunst en oudheid op het eind der 19e eeuw nog in de provincie Noord-Holland aanwezig waren. Wij hopen, dat het den beschrijvers nog eens gegeven moge zijn, hun werk te voltooien en dat hun voorbeeld anderen ter navolging moge opwekken, om andere provinciën des lands op deze wijze te behandelen.

Er dient niet lang gedraald, want dagelijks verdwijnt er wat, hetwelk voor kunst- en oudheidkennis belangrijk is.

DE TOWERBRUG TE LONDEN.

Omtrent de nieuwe brug, die te Londen nabij den Tower over den Theems is geslagen en welker opening door den Prins van Wales dezer dagen plaats vond, heeft men in de dagbladen allerlei bijzonder-

(*) N°. 7 van de schaal van Tanner, tabel 1.

heden kunnen lezen. Wij meenen ondertusschen onzen lezers geen ondienst te doen door eenige technische opmerkingen betreffende dit bouwwerk.

De brug bestaat uit drie spanningen, die de City of Middlesex met het zuidelijk gelegen Surrey verbinden. De middenste spanning wordt gevormd door een bascule-brug; de beide eindspanningen zijn vast. Het eigenaardige van de brug is nu, dat op de beide pijlers ijzeren torens gebouwd zijn, die deels dienen om de eindspanningen te schoren en te steunen, doch die ook onderling verbonden zijn, zoodat twee voetpaden op 43 M. boven hoogwater ontstaan, die, wanneer de brug geopend is, door liften van beide zijden kunnen bereikt worden, zoodat althans het voetverkeer dan kan doorgaan. Eigenlijk is het dus, op groote schaal, hetzelfde, hetwelk men hier wel bij spoorwegovergangen pleegt aan te treffen.

De middenste spanning is 60 M. tusschen de pijlers, de eindspanningen zijn 81 M. De pijlers zijn 21 M. breed en 60 M. lang; de eigenlijke brug is 18 M. tusschen de leuningen breed.

De zwaarte, die op de pijlers komt, is bij deze brug grooter dan gemeenlijk het geval is, daar de torens wel een metalen geraamte hebben, doch geheel met gehouwen steen bekleed zijn. Om den bodem, die uit de zoogenaamde Londensche klei bestaat, daarom niet te zeer te belasten, zijn de pijlers zoo groot gemaakt; sommige technici meenen, dat men in deze wat al te voorzichtig geweest is en daardoor de kosten noodeloos heeft verhoogd.

De fundeering van iederen pijler bestaat uit 8 caissons van plaatijzer met beton gevuld; de onderkant dezer caissons ligt op ongeveer 6 M. beneden het rivierbed. De samenstelling van het beton is 1 deel portland-cement op 6 deelen grint. Het metselen van de pijlers geschiedde onder water met behulp van tijdelijke caissons. Boven water zijn de pijlers met gehouwen steen bekleed. In iederen pijler vindt men de noodige kelders voor de machines die voor het hydraulisch bewegen der liften en bascules noodig zijn.

De hoofdtorens bestaan uit vier stijlen, achtkant in plan, van staal, die een middellijn van 1.80 M. hebben. Deze stijlen zijn door de noodige horizontale en diagonale verbindingen tot een onwrikbaar geheel gemaakt. Aan wederzijde, op den vasten wal, zijn dergelijke torens gebouwd, die echter veel lager zijn dan de hoofdtorens. De beide eindspanningen der brug worden gedragen deels door de pijlers zelve, deels door gebogen tralieliggers, die als de kettingen van een kettingbrug van de torens afhangen. Wegens de ongelijke hoogte der torens ligt het ondersteuningspunt, waar deze tralieliggers bijeenkomen, niet in het midden der spanning, doch op ongeveer $^1/_3$ van de geheele lengte, van de landzijde gerekend. Dat deze wijze van ondersteuning niet de meest gewenschte is, ziet men aanstonds in; het gekozen brugsysteem liet echter geen andere constructie toe. Door een systeem van verticale stangen heeft men getracht den last meer gelijkelijk te verdeelen. De tralieliggers zijn door één scharnier met de eigenlijke brug verbonden, zoodat het ijzer vrij werken kan.

Een der eigenaardigste bijzonderheden van de Towerbrug is, dat, zooals wij reeds opmerkten, de torens met steen bekleed zijn, en het aanzien van middeleeuwsche slottorens hebben gekregen. Men heeft dit zoo gemaakt om in harmonie te komen met den nabijgelegen Tower. Op zich zelf zijn deze torens, in den stijl der XVe-eeuwsche Engelsche Gothiek, niet kwaad gedetailleerd, en vooral de middentorens met hunne ronde hoektorentjes, zijn zeer imposant, waartoe de hooge leien daken met de geornementeerde crêtes niet weinig bijdragen.

Het effect wordt echter geheel bedorven door de uitstekende metaaldeelen der constructie, die nu geheel zonder verband met de torens schijnen. De twee voetbruggen doen aan stutten denken, die tegen de toren geplaatst zijn om ze voor omvallen te behoeden. Nog minder bevredigend zijn de tralieliggers, die de brug ondersteunen; doordat men van de ijzerconstructie der torens niets ziet, heeft het den schijn, alsof ook deze niet de stabiliteit van de eindoverspanningen, maar die van de torens moeten verhoogen. Het effect is min of meer dat van de tuien eener heistelling.

Een ijzeren brug is nu eenmaal niet mooi; het is een wanhopig pogen, haar een fraai aanzien te willen geven. De Tower-bridge zou ongetwijfeld beter voldoen, indien men eerlijk de constructie had laten zien, instede van die ten deele weg te stoppen.

De brug is gebouwd naar de plannen van den City architect Sir Horace Jones en den ingenieur J. W. Barry. Het metaalwerk, alles van staal, werd geleverd en gesteld door William Arrol & Co.; de aannemer der fundeeringen was John Jackson, terwijl de opbouw der torens, voorzoover deze in geen verband stond tot de constructie, werd uitgevoerd door Perry & Co. De hydraulische machines leverden Armstrong, Mitchell & C°.

Evenals de meeste Engelsche ijzer-constructies is ook deze brug zeer zwaar geconstrueerd; de ontwerpers konden over bijzondere ruime middelen beschikken en dit was oorzaak, dat de striktste economie niet in acht behoefde genomen te worden. Was een dergelijk werk in Duitschland of Frankrijk gemaakt, de constructie zou lichter, maar daarom niet minder doeltreffend geweest zijn. Het heeft dan ook in Engeland niet aan critiek ontbroken, en vooral de kolossale pijlers, die in oppervlak gelijk staan met die van de Brooklijn-bridge te New-York, en met deze de grootste brugpijlers der wereld zijn, worden door de bekwaamste waterbouwkundigen van dat land overdreven geacht.

VEREENIGING ARTI ET INDUSTRIAE TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Zaterdag 14 *Juli* 1894.

In deze vergadering maakte de voorzitter, de heer J. J. van Nieukerken, in eenige waardeerende woorden melding van het uitvoerig rapport van het departement „Den Haag" der *Maatsch. tot bevordering van Nijverheid*, inhoudende de resultaten van het ingesteld onderzoek over de vakopleiding, waarbij den leden de raad werd gegeven met dit hoogst nuttig en leerrijk verslag kennis te maken. Een der leden knoopte aan deze mededeeling nog eenige inlichtingen vast omtrent dit rapport, dat als een belangrijke bouwstof kon worden beschouwd voor het a. s. congres vanwege genoemde Maatschappij te Amsterdam te houden, onder voorzitterschap van den heer J. F. W. Conrad.

Ingekomen waren drie vragen. Een met betrekking tot het voorenstaande kwam in 't kort hierop neder: „Hoe is de houding van *Arti*, in zake de ongunstige resultaten van de vakopleiding, gebleken uit het door de *Maatschappij tot bevordering van Nijverheid* dienaangaande uitgebracht rapport en moet *Arti* zich doen vertegenwoordigen op het congres dier Maatschappij?"

Voorts werd o. a. nog gevraagd of 't niet wenschelijk zijn zou van het zeer vele schoons, dat de residentie aan kunstvoortbrengselen bezit, reproductiën of afgietsels te maken. Wellicht zullen deze vragen in de a. s. wintervergaderingen een onderwerp van bespreking uitmaken.

De zomer-excursie van de leden zal zich dit jaar bepalen tot een uitstapje naar Leiden. Dr. Dompierre de Chaufepié had zich reeds vroeger bereid verklaard leider te zijn bij de bezichting der musea aldaar. De tocht zal plaats hebben Donderdag 9 Augustus.

Een der leden maakte vervolgens nog melding van de ongunstige resultaten, welke de prijsvraag voor een diploma, uitgeschreven door de *Maatsch. tot bevordering van Nijverheid*, had opgeleverd.

Dezelfde prijsvraag was thans opnieuw uitgeschreven en dit lid vroeg of *Arti* niet eens met antwoorden uit den hoek zou komen.

Volgens dit lid was voor bedoelde prijsvraag een bedrag van f 150 plus een medaille uitgeloofd; de voorzitter meende evenwel dat enkel een verguld-zilv. medaille was uitgeloofd, een beloning, welke hij eigenlijk niet evenredig vond aan de moeite, die inzenders zich bij het maken van antwoorden moeten getroosten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. Bij Kon. besluit zijn benoemd tot gedelegeerden van Nederland bij het in September van dit jaar te Milaan te houden congres over ongevallen bij den arbeid: Mr. F. W. J. G. Snijder van Wissenkerke, referendaris, chef der 2e afd. aan het Depart. van Justitie en directeur van het Bureau voor den industrieelen eigendom, en A. D. P. V. van Löben Sels, inspecteur van den arbeid in de 2e inspectie.

— Bij het afdeelings-onderzoek der provinciale begrootingen voor Zuid-Holland werd de wensch geuit den hoofdingenieur van den provincialen waterstaat, die dit jaar gedurende 20 jaren zijne betrekking zal hebben vervuld en twee groote werken — de brug over de Oude Maas en de verbetering van het vaarwater tusschen Rijn en Schie — voltooide, een bewijs te geven dat zijne toewijding aan de provinciale belangen door de Staten op hoogen prijs wordt gesteld. De commissie van rapporteurs noodigt daarom Ged. Staten uit, de noodige voorstellen te willen doen om aan den hoofdingenieur een stoffelijk blijk van waardeering te geven in den vorm, dien zij het meest geschikt oordeelen.

AMSTERDAM. In eene huishoudelijke vergadering van het algemeen bestuur der Zuiderzee-vereeniging is besloten, eene algemeene vergadering van de leden te beleggen in de maand October, om te bespreken wat voor de bevordering van het doel der Vereeniging zal kunnen worden gedaan en hoe het best propaganda voor haar te maken zal zijn.

— Het college van B. en W. heeft een overzicht opgesteld van de uitkomsten met de dubbele inschrijvingen op bestekken, n.l. eene met en eene zonder inachtneming der in de bestekken opgenomen bepalingen betreffende loon en arbeidsduur.

Het bleek, dat het verschil bij de laagste inschrijvingen bedroeg 1.26 pct., bij het gemiddelde van alle inschrijvingen 2.17 pct. Op grond dier uitkomsten noemen Burg. en Weth. de financieele bezwaren, aan de bedoelde bepalingen verbonden, niet overwegend. Zij stellen daarom voor te bepalen, dat te beginnen met 1 Aug. de Gemeenteraad „alleen in bijzondere gevallen zal kunnen besluiten, van de inschrijvingen zonder de bepalingen gebruik te maken", maar overigens, om een maatstaf te behouden bij het berekenen der opoffering, welke de gemeente zich door het stellen dier bepalingen getroost, de dubbele inschrijving te bestendigen.

— Aan het eindexamen van den vierjarigen cursus der rijksschool voor kunstnijverheid werd deelgenomen door drie candidaten, die allen geslaagd zijn, met name de heeren S. Goslinski, geboren te Groningen en J. L. Heeroma, geboren te Steenwijkerwold, beiden voor de afdeeling decoratieve schilderkunst, en F. J. Th. W. van Rossum, geboren te Hilversum, voor de afdeeling aanverwante bouwkunst (meubelvak). (*St.-Ct.*)

— B. en W. brengen ter kennis van belanghebben, dat zij bereid zijn uiterlijk op 2 Augustus 1894, aanbiedingen te ontvangen voor den aankoop van 26 gemeente-bouwterreinen aan de De Wittenstraat tusschen de 1e en 2e Nassaustraat en aan de 2e Nassaustraat.

De voorwaarden en bepalingen, waaronder de aanbiedingen moeten geschieden, met een schetskaart, aantoonende de voorloopige verkaveling, zijn te verkrijgen ter Stadsdrukkerij tegen betaling van *f* 0.10.

ROTTERDAM. De heer Dr. T. van Doesburgh, directeur van de gemeentelijke gasfabrieken, heeft een verzoek om ontslag ingediend. Burg. en Weth. doen, in een voor hem vleiend rapport, het voorstel hem met 1 Januari 1895 eervol ontslag te verleenen en om in zijn plaats te benoemen den onder-directeur, den heer D. J. Cramer, alsmede om dan voor de vervulling van diens betrekking sollicitanten op te roepen.

— De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* deelt mede, dat de kansen op verwezenlijking van haar doel voor de commissie tot restauratie van het kerkgebouw te Schermerhorn hoe langer hoe beter staan. Met vreugde werd door haar vernomen, dat de Provinciale Staten van Noord-Holland *f* 500 hebben toegestaan tot herstelling van het indertijd door de Staten van Holland en West-Friesland aan de kerk geschonken raam.

Zoo de restauratie der kerk in haar geheel bewerkstelligd wordt, moet daarvoor vooral ook dank geweten worden aan Jhr. B. W. F. van Riemsdijk te Amsterdam, die geen moeite heeft ontzien om dat doel te bereiken, ja zelfs in New-Yorksche harten geestdrift voor de goede zaak heeft weten te ontsteken. Immers, dat de heer William Schermerhorn aldaar *f* 6000 er voor verklaarde over te hebben, is het gevolg der bemoeiingen van den heer Van Riemsdijk.

UTRECHT. De tentoonstelling van oude schilderkunst, van 20 Augustus tot 1 October alhier te houden, belooft zeer belangrijk te worden. Het comité ondervindt van alle zijden de meeste medewerking in het tijdelijk afstaan van kunstschatten.

HAARLEM. Prov. Staten van Noordholland hebben toch een kleine subsidie van *f* 500 voor de restauratie van het kerkraam te Schermerhorn toegestaan; met 46 tegen 17 stemmen werd daartoe besloten.

ZUTFEN. De restauratie der St.-Walburgskerk vordert goed; de balustrade langs het kerkdak, van het noorder hoofdportaal naar de torentrap, en twee contreforten zijn hersteld, met de restauratie van een raam is een begin gemaakt en van de beide zeer vergane beelden, welke op den hoek van dit deel der kerk aan een contrefort voorkomen, is door den mouleur Henri Lemmens uit Roermond een gipsafgietsel vervaardigd.

Deze is thans bezig de in steen gehouwen krijgsemblemen, welke zich aan weerszijden van den hoofdingang van het gemeentehuis bevinden, in gips af te gieten, die bij eene mogelijke restauratie dezer emblemen bijgewerkt kunnen worden om tot model voor den beeldhouwer te dienen.

DORDRECHT. De werkzaamheden aan de Groothoofdspoort zijn nu zoo ver gevorderd, dat de oplevering van het gebouw binnen eenige dagen te gemoet kan worden gezien. Aanvankelijk was de termijn op 1 Maart gesteld, maar herhaalde vertraging in de timmerwerkzaamheden zijn oorzaak geweest, dat eerst nu het einde kan worden voorzien.

— Aflevering 7 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat: Een praatje bij kiemend koffiezaad, door Dr. J. C. Costerus. — De voortplanting der oorwormen, door Dr. J. E. Rombouts. — Verscheidenheid op photographisch gebied, door Dr. J. E. Rombouts. — Beknopte theorie, inrichting en werking van een aangnetisch kompas in vergelijking met die van een magnetisch kompas, door L. Janse Bz. — De warmte als vorm van beweging, door Dr. H. Simons. — Het verkrijgen der laagste temperatuur door de nieuwere methoden, door Dr. L. Bleekrode. — De ververij in het verleden en in de toekomst, door E. H. Ekker. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Dr. E. F. van de Sande Bakhuijzen. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— In Ned.-Indië hebben de volgende mutatiën plaats gehad: Bij den waterstaat en 's lands burgerl. openbare werken: *benoemd* tot ingenieur 2e kl., de ingen. 3e kl. R. van den Broek en E. A. van Arcken, met bepaling dat laatstgenoemde bij zijn korps *à la suite* gevoerd blijft; tot ingen. 3e kl., de adsp.-ing. O. E. Rappard; *overgeplaatst* van den gewest. dienst in de res. Batavia naar de directie, de ingenieur 3e kl. S. C. P. van Musschenbroek.

Bij den aanleg van Staatsspoorwegen *benoemd* tot tijdelijk ing. 2e kl. C. J. N. Bijvanck, thans ter beschikking; tot chef der 4e afd. van de Oosterlijnen K. H. Schussler.

— Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken zijn voor het het tijdvak van 1 September 1894 tot en 31 Aug. 1895, benoemd tot assistenten aan de Polytechnische School te Delft: H. Baucke, voor de scheikunde; G. A. J. Steen, voor de werktuigbouwkunde, en A. A. van Anrooy, voor de schoone bouwkunde.

— Bij het kadaster zijn benoemd tot landmeter 1e kl. K. Remmelts, thans 2e kl.; tot idem 2e kl. A. P. L. Spuijbroek, thans 3e kl.

— Tot administrateur der afd. Publieke Werken te Amsterdam is door B. en W. benoemd de heer P. C. Visser Gz., civiel-ingenieur, secretaris van het Kon. Meteorologisch Instituut.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Ingenieur op een technisch bureau. Adres onder no. 18722 Bureau *N. Rott. Ct.*

— Werktuigkundig teekenaar te Rotterdam. Adres lett. S. E. W. Algem. Adv.-bureau Nijgh en Van Ditmar, Rotterdam.

— Bouwkundig opzichter voor den tijd van drie maanden. Adres lett. S. H. D. Alg. Adv.-bureau Nijgh en van Ditmar, Rotterdam.

— Assistent-teekenaar bij een architect te Rotterdam. Adres onder no. 18768. Bureau *N. Rott. Ct.*

— Opzichter bij de gemeente-gasfabriek te 's-Gravenhage. Jaarwedde *f* 600. Inl. bij de directie. Adres uiterl. 1 Aug. aan Burg. en Weth.

Afwaschbaar Olieverfdruk Behangselpapier.

Dit Behangsel munt uit boven alle bekende soorten.
Te verkrijgen van af **25 cent** per rol tot de fijnste soorten in het Magazijn,
Raaks 38 te HAARLEM.
Agent voor Nederland en Koloniën: **J. C. VAN OMMEREN.**

VAN BOOM & VAN GASSELT.
Stoomdakpannenfabriek
VENLO.
Specialiteit Fransche Kruispannen.
" **Duitsche Mulden pannen.**
Overlegging van Attesten uit **HOLLAND** en **DUITSCHLAND.**

GEORGS- MARIËN BERGWERKS- & HÜTTENVEREIN, OSNABRÜCK.

Levert tot concurreerende prijzen in uitstekende qualiteit:

SPOORWEGMATERIEEL: **Rails** uit Bessemer staal en dwarsliggers. **Wissels** compleet met toebehoren. **Wielen.** Staven landen en assen uit Siemens Martinstaal.

Tramwegmateriëel, Systeem Haarmann.

Bevoelt zich bijzonder aan tot levering van gesmeede stukken voor SCHEEPSMACHINES en van gegoten-stalen voorwerpen, alle soorten Façonguss. Alles uit Siemens Martinstaal, op verlangen volgens de voorwaarden van Bureau Veritas of Duitsche Lloyd. (1)

Vertegenwoordiger: **F. W. VAN GENDT JGz.,** Van-Speijkstraat 117, 's-Gravenhage.

die gaarne tot het geven van nadere inlichtingen bereid is

MARTIN & Co.,

Achter Oosteinde 2—4, bij het Paleis voor Volksvlijt.

AMSTERDAM.

Groothandel in Bouwstoffen.

MARMEREN SCHOORSTEENMANTELS.

Vraag Album en prijzen. (1)

EDOUARD DE BEAUMONT.

voorheen P. STEVENS.

KONINKLIJKE NEDERLANDSCHE WAPENFABRIEKANT.

Maastricht.

JACHTGEWEREN in **alle** modellen en kalibers. **Geladen Patronen, Kartonnen** en **Koperen Hulzen, Slaghoedjes, Patroontasschen,** enz. enz. SCHIJF- en PRECISIEGEWEREN en KARABIJNEN onder garantie.

JACHTPATRONEN MET ROOKVRIJ KRUIT.

Geïllustreerde prijscourant op aanvraag gratis.

BOUWTERREIN.

Aan de **Roermondsche straat** en buiten de **Geldersche Poort** te **Venloo** zijn verschillende ***BOUWTERREINEN TE KOOP.*** Adres bij den heer VAN GASSELT aldaar.

Te koop AANGEBODEN:

een partij **Carbolineum,**

aan de strengste eischen voldoende. Adres met *franco* brieven, onder lett. H. M. aan het bureau dezer Courant.

Steen van la Forêt de Morley,

Harde, Halfharde, Zachte,

ÉÉNIGE EIGENAAR: STANDISH te *Parijs.*

ÉÉNIGE EXPLOITANT: C. MAUROY te *Morley (Meuse).*

Éénige vertegenwoordiger:

ARMAND VAN WYLICK.

Rue Linnée 42, Brussel.

DEPÔT van harde en halfharde in blokken en platen te **Amsterdam (Handelskade).**

Adres voor 't depôt: GEBR. J. P. SMALING, **Hoogte Kadijk 8, Amsterdam.**

Houtbereiding tegen bederf.

Kyaniseerinrichting.

H. LENSINK,

HOUTHANDEL, ARNHEM,

levert pasklaar gekyaniseerd (rot en zwamvrij)

Rasterwerken, Schuttingen, Vloeren Vloerribben, Broeibakken, enz. enz.

Eenig zeker werkend renk- en kleurloos middel.

J. SCHOENMAKERS,

HOUTHANDEL, AMSTERDAM.

Kantoor aan de Houthaven.

Groote voorraad: **Buitenlandsch Gezaagd Hout, Geschaafde** en **Gepl. Delen, Eigengezaagde Ribben** en **Blokhalken, Amerikaansch Grenenhout, Elkenhout.**

STOOMTIMMER-HOUTWOL-FABRIEK,

DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.

SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

J. L. B. HENDRIKS & Co.,

Machinefabriek. ARNHEM.

Vervaardigen als Specialiteit:

VEILIGHEIDS-LIFTS

voor Stoom-, Gas-, Hand- en Waterkracht (Hydraulisch direct en indirect werkend) voor **Personen, Goederen** en **Spijzen.**

Kranen, Lieren, Elevateurs, Bandtransporten en verdere **Hijschwerktuigen.**

Prijzen en nadere bijzonderheden op aanvraag.

LOON-STOOMHOUTZAGERIJ

met Ramen, Cirkel- en Lintzaagbanken. Uiterst concurreerende prijzen. Levert ook **Iepenhout,** in elke verlangde afmeting, benevens gepolitoerde draaiwerken.

L. F. KRUIJT. Bodegraven.

L. A. SCHENK,

8, BRANDSTEEG 8 b/d Leuvehaven, ROTTERDAM.

HUIS- en SCHEEPSMEDERIJ.

Herstelplaats van **Stoommachines, Gasmotoren** en andere **Werktuigen.**

Specialiteit in **Scheeps-** en **Zolderlieren.**

VERBANDKISTEN volgens de A. V. levert

HILLEN EN Co.

Fabriek van Verbandstoffen

ARNHEM.

Ter drukkerij der Vennoots. „Het Vaderland"

29ste JAARGANG. — N°30 — ZATERDAG, 28 Juli 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . *f* 0.15

DE TEGENWOORDIGE STAND VAN HET VLOEI-IJZER ALS BOUWMATERIAAL,

door J. L. TERNEDEN.

(*Vervolg en slot van bladz.* 228.)

DE SIEMENS-MARTIN METHODE.

Aanvankelijk werden slechts kleine chargen tot 7 ton in deze ovens gesmolten, in de meening dat men, bij het stijgen van de metaalhoeveelheid, den loop van het proces niet genoegzaam zou kunnen beheerschen en het vervaardigen van een bepaald product hoogst moeilijk zou zijn. Tegenwoordig behooren Martin-ovens van 8, 10 en 15 ton niet meer tot de zeldzaamheden; toch leerde de ervaring, dat met een charge van 20 ton de grenzen tot verkrijging van een vertrouwbaar product, bereikt zijn.

H. Campbell uit Pennsylvanië zegt: „Het is een vrij algemeene dwaling dat een grootere oven een minder goed product zou leveren dan een kleinere. Er is geen grond voorhanden, waarom men niet in staat zou zijn 500 ton op eenmaal te smelten, en toch goed staal te verkrijgen. De eenige hinderpaal bij overmatige vergrooting van den oven ligt in de moeilijkheden, aan de verdere bewerking van het vloeibare product verbonden. Zelfs bij het uitbrengen van 100 ton zou een reusachtige gietkraan noodig zijn; nog overwegender is de omstandigheid, dat deze groote metaalmassa, gedurende het lange tijdsverloop voor de gieting vereischt, te veel zou afkoelen. Het grootste bezwaar is echter bij het walswerk gelegen. Wil men, zooals veelal gebruikelijk is, de ingots uitwalsen, zonder hen te doen afkoelen, dan is het natuurlijk veel moeilijker om 100 of 200 ton, alle 10 uren gewonnen, uit te walsen, dan 20 ton per uur."

Prof. Ledebur, die deze uitspraak aan een critiek onderwerp, deelt, evenals vele metallurgisten geenszins deze meening.

Het aantal ovens is afhankelijk van het debiet.

De *oven* bestaat in hoofdzaak uit de haardruimte en uit verticale of horizontale regeneratoren. De staande zijn gewoonlijk onder de eigenlijke haardruimte, beneden den beganen grond aangebracht en dragen den oven. Ofschoon deze inrichting het voordeel aanbiedt, dat het warmte-verlies van het regenerator-metselwerk kleiner en de loop der verhitte gassen doelmatiger is, geven daarentegen reparatiën meer moeite, terwijl het metselwerk zwaarder moet worden aangelegd. Om dit te ontgaan, bouwt men de regeneratoren, vrij van den oven, terzijde.

In den laatsten tijd stelt men de regeneratoren, naar de wijze van de Cowper'sche windverwarmers voor den hoogoven, aan beide zijden van de ovens op, en geeft hun bij een verticale as, een cylindervormige gedaante, welke door een ijzeren mantel beveiligd wordt. De eerste toepassing, naar het plan van Batho en van Dick & Riley, stamt uit Engeland; thans is zij ook in Duitschland ingevoerd, bv. bij de Phoenix te Ruhrort.

Wat de afmetingen van de *regeneratoren* betreft, zoo berekent Gruner, dat bij een eenmalige ventielwissel per uur, op ieder KG. steenkolen in twee te zamen behoorende kamers 60 KG. metselsteenen zijn aan te brengen. Met het oog op het specifiek gewicht der steenen en van de te sparen vrije ruimte onderling, wordt voor de ruimte van twee te zamen behoorende regeneratoren op ieder KG. tot gas omgezette kool 0.066 M³. gerekend. Men kan dus de afmetingen der regeneratoren gemakkelijk bepalen, als men de hoeveelheid der per uur tot gas omgezette kolen kent. Indien deze afmetingen niet voldoende mochten zijn, dan dient de ventiel binnen een kortere tijdruimte te worden omgezet. In de practijk geeft men, bij eenmaal omleggen van de ventiel per uur, den regeneratoren een ruimte-inhoud van 0.04 tot 0.07 M³. per KG. tot gas omgezette kool. De dwarsdoorsnede

moet zoodanig geregeld zijn, dat de snelheid der doortrekkende gassen niet te groot wordt. Gewoonlijk bedraagt zij van het te zamen behoorende kamerpaar per 100 KG. brandstof:

bij gebruik van steenkool. . 2.5 tot 3 M³.
„ „ „ bruinkool. . 1.5 „ 2 „

Hierbij geeft men den luchtgenerator een grootere doorsnede dan den gasregenerator. Gewoonlijk is de verhouding als 4 : 3 of ook 3 : 2.

Wat de ruimte van de werkkamer betreft, zoo hangt deze van de charge af, d. i. van de grootte van het metaalbad, deels ook van zijn chemische samenstelling. Bij normale verhoudingen moet het metaalbad niet dieper dan 200 mM. zijn; slechts bij ovens met basische voering gaat men, wegens de in grootere hoeveelheid optredende slak tot 500 mM. De bodem van den haard bestaat altijd uit gegoten-ijzeren platen, van onderen vrij liggende, om hem door luchtkoeling tegen verbranding te beschermen. Op dezen bodem wordt dan de eigenlijke werkkamer zoo aangebracht, dat het gesmolten product bij het afsteekgat afloopen kan.

Van aanbelang is de wijze van toevoer van het verhittingsgas en de verbrandingslucht, uit de regeneratoren, in de werkkamer. Op dit punt zijn de inrichtingen van de Martin-ovens soms verschillend, toch streven alle ernaar om een zoo innig mogelijke vermenging van gas en lucht en daarmede een volkomen verbranding der gasvormige brandstof te verkrijgen. Siemens zegt daarover: „In het algemeen is het 't beste, wanneer wij door een horizontale spleet het gas in den oven voeren, waaroverheen door een iets wijdere en langere spleet, de lucht instroomen kan. Omdat het specifiek gewicht van het gas veel geringer is dan dat van de lucht, zoo tracht het ook door de instroomende lucht op te stijgen, terwijl omgekeerd de lucht tot dalen geneigd is. Wordt dus de lucht boven het gaskanaal ingevoerd, dan is ook een spoedige en innige menging van gas en lucht als de meest volkomene te beschouwen".

De hoogte van het ovengewelf boven den gereed zijnden bodem van de werkkamer bedraagt in het midden van 1.15 tot 1.40 M., terwijl in een goed Engelsch werk een kegelvormig gewelf, van 2 M. hoogte, bestaat. Tegenover het afsteekgat zijn in den ovenwand gewoonlijk drie werkgaten aangebracht.

Als bekleedingsmateriaal worden bij den *zuren Martin-oven* de vuurbruggen, het gewelf en alle deelen, die met het metaalbad in aanraking komen, uit de beste dinas- (silica) steenen, de haardzool echter uit kwartszand samengesteld. Dit zand wordt laagsgewijze op de ijzeren plaat tot de vereischte dikte met roodgloeiende stampers vastgestampt.

Bij den *basischen oven* maakt men den bodem en de zijwanden, zooverre zij met het metaalbad en de slakken in aanraking komen, uit basisch materiaal of uit chroomijzer-steen. De overige deelen van den haard bestaan uit zure dinassteenen. De ervaring leert dat het basisch materiaal meer vernieuwing vordert dan de dinassteenen. Daarom rusten het gewelf en de zijwanden op hoekijzers, welke weder op verankeringen zijn geplaatst. Bij de aanrakingsvlakken van het basische en zure metselwerk wordt zuiver magnesiet, bauxiet of een laag chroomerts aangebracht.

De *basische bouwstoffen* voor den Martin-oven, ook voor de bodembekleeding, zijn verschillend. Tegenwoordig worden daartoe hoofdzakelijk de drie volgende materialen gebezigd:

1°. Chroom-ijzersteen. Het metselwerk wordt uit stukken chroom-ijzersteen opgetrokken en als verbindingsmiddel een mortel gebruikt, die uit twee volumedeelen gemalen chroomerts en een volume deel zoo mogelijk koolzuurvrije etskalk en water bestaat. Deze mortel, vermengd met poeder-chroomerts, dient ook voor de bodembekleeding. Voor het afsteekgat en de bepleistering van de werkdeur dient eene massa ertsmeel en watervrije teer. Volgens nieuwere onderzoekingen is het chroomerts voor dit doel niet aanbevelenswaardig.

2°. Doodgebrande dolomiet en teer. Met dit mengsel worden de bodem en de deelen van den oven, zoover het metaalbad en de slak reiken, laagsgewijze op een onderlaag van magnesietsteenen aangestampt. De vastheid van de aangestampte massa wordt door een dicht ineen geplaatste menigte lange ijzeren stiften verhoogd.

3°. Magnesiet. Het gebruik van dit materiaal is veelzijdig. Of de gebrande magnesiet-steenen dienen tot het beleggen van de haardzool en men trekt hiermede de bekleeding tot de besproken hoogte op, óf men bezigt een massa gemalen magnesiet en teer tot het aanstampen der ovendeelen. Een mengsel teer met 8 tot 12% van het magnesietgewicht blijkt voortreffelijk te zijn. Deze brei wordt b. v. voor de haardzool op een laag staande magnesietsteenen in drie van 35—40 mM. dikke lagen aangebracht en eveneens met roodgloeiende stampers vlak aangestampt. Tot het drogen wordt één dag met hout en 9 dagen met gas gestookt. Eventueele sprongen worden met magnesietmeel, soms vermengd met poeder van basische Martin-slakken gestopt. Het materiaal is voortreffelijk, maar de prijs, door het beperkte voorkomen van deze delfstof, vrij hoog.

Hiermede zijn in het algemeen de gebruikelijke oven-inrichtingen besproken. Nog komen ovens met een draaienden haard, volgens het systeem van Pernot voor. Hier heeft dus een mechanisch puddelen plaats; zij vinden echter weinig toepassing.

Een andere afwijking van den gewonen Martin-oven is de volgende: Bij groote chargen is het moeilijk een volkomen gelijksoortig eindproduct te verkrijgen, omdat men niet spoedig genoeg de geheele massa kan aflaten als de juiste ontkolingsgraad is bereikt. Daarom heeft men te Steelton bij Harrisburg een 30-tons (basische) kanteloven gebouwd. De haardzool rust op twee cirkelsegmenten, welke door tandraderen gemakkelijk te wentelen is.

Smeltmateriaal voor het Martin-proces.

Voor de charge dient ruwijzer en afval (schroot); ook worden zuivere en rijke ertsen als toeslag gebezigd. Bij het zure proces gebruikt men zoowel grauw- als wit-ruwijzer van bepaalde hoedanigheid en een vereischt schrootquantum. Om te voorkomen dat de lading, door het verlies aan koolstof, niet al te spoedig moeilijk smeltbaar wordt, moet de koolstof van het ruwijzer in den aanvang zooveel mogelijk tegen oxydatie beveiligd worden door een overeenkomstig mangaan- en siliciumgehalte, welke beide stoffen tot slakvorming bijdragen, den ovenwand niet al te zeer aangrijpen en eene te vroegtijdige oxydatie van de koolstof tegenhouden. Voor het *zure proces* is dus ruwijzer te kiezen, dat zooveel mogelijk zwavel- en phosphorvrij, van 2—2.5 pCt. silicium, 3—3.5 pCt. mangaan, met 4.5 pCt. koolstof bezit.

Bij het *basisch Martin-proces* is aan eene beveiliging der koolstof tegen oxydatie niet zooveel gelegen. Men kiest ruwijzer met een gehalte aan silicium hoogstens van 1 à 1.5 pCt., aan mangaan, liefst van ca. 1.2 pCt., terwijl dat aan phosphor grooter zijn kan en wel van

1.06—1.7 pCt. Het verbruik aan smeedijzer- en staalafval (schroot) om bij te zetten, is bij dit proces veel grooter dan bij het zure.

Bij het einde van het proces gebruikt men, zoowel bij de convertor- als bij de Martin-methode, onverschillig of de voering basisch of zuur is, deels tot terugkoling, deels als reinigingsmiddel van de oxyden, een zekere hoeveelheid ferro-mangaan. Daarenboven brengt men bij de Martin-methode nog ferro-silicium in het metaalbad. Het silicium lost de in het bad aanwezige gassen, welke meestal uit kooloxyde bestaan, ($Si + 2CO = SiO_2 + 2C$) onder slakvorming op.

In den laatsten tijd is ook gebleken dat ferro-aluminium gunstig werkt op het winnen van een blazenvrije gieting, omdat het in staat is de zuurstofverbindingen van het ijzer in het bad te desoxydeeren en ingesloten luchthoeveelheden tot eigen oxydatie te verbruiken. Het aluminium of ferro-aluminium wordt tot dit doel in de coquillen aangebracht. Bij het inbrengen daarvan in het ijzerbad, treedt steeds eene aanzienlijke temperatuurs-verhooging op, waarvan de oorzaak nog niet is verklaard.

Behalve de genoemde materialen gebruikt men, als een krachtiger oxydatie gedurende het proces gevorderd wordt, nog ijzerertsen of hamerslag. De ertsen moeten zeer zuiver en vrij van kiezelzuur zijn (roodijzer- en spaath-ijzersteen). Om het drijven daarvan te voorkomen en de vermenging te bevorderen, maakt men hen tot briquetten, door de ertsstukken of den hamerslag met stukjes cokes in vierkante ijzeren vormen te brengen en daarop ruwijzer te gieten. Ook blokjes van hamerslag en gebluschte kalk in eene verhouding van 3 : 1 worden gemaakt. Na het verstijven bezigt men hen tot het gezegde doel.

Bij het basisch Martin-, evenals bij het Thomasproces, moet tot binding van het phosphorzuur, door de oxydatie van den phosphor, nog gebrande kalk in vereischte hoeveelheid worden aangebracht. In sommige werken gebruikt men ook, als het Martinstaal tot vormgietstukken moet dienen, om een dun vloeibare slak te verkrijgen, nog circa 1 pCt. vloispaath.

Het Martinproces.

Bij het *zure proces* wordt, na het heetstoken van den oven gedurende meerdere dagen, de haardzool aangebracht, en het ruwijzer ingevoerd, in eene hoeveelheid van 10 tot 55 pCt. der totale charge. Als het ruwijzer gesmolten is, verhit men het bad sterker en begint men het bijladen van einden van stalen spoorstaven en ander afval-ijzer (schroot) Het schroot wordt in gedeelten ingebracht, de eerste partijen grooter dan de volgende. Tusschen iedere bijzetting moet zooveel tijd verloopen, tot de hoeveelheid volledig in het bad is opgelost, hetgeen door omroeren bespoedigd wordt. Overtollige slak wordt door de werkdeur weggenomen. Als na het bijzetten van de laatste schrootpartij, het vormen van blazen aan de oppervlakte van het bad ophoudt — wat een teeken is, dat het grootste deel der koolstof tot kooloxyde verbrandde — wordt een schepproef genomen en door uitsmeden in geharden en niet-geharden staat onderzocht. Na zich overtuigd te hebben, dat het metaal de gewenschte hardheid bezit, wordt, na het invoeren van ferromangaan of ferro-silicium, afgestoken.

Bij het *basische proces* wordt, na het heetstoken en het aanbrengen van de haardzool, tot binding van het uit 't oven-materiaal en ijzer stammende kiezelzuur en van phosphor in het ijzer aanwezig, tot 10 pCt. der charge aan gebrande kalk op de haardzool uitgespreid. Daarop wordt het ruwijzer en zoo mogelijk gelijktijdig de geheele hoeveelheid schroot, hetzij koud of warm, ingebracht. Na de smelting wordt de slak afgenomen. Toont een schepproef tegen het einde van het proces nog koudbreuk, d. i. als de phosphor nog niet uit het ijzer is, dan laadt men kalksteen bij en zet, tot bevordering der oxydatie van den phosphor, zuivere ijzererts of ijzerbriquetten toe. Als het koken ophoudt, wordt de slak weggenomen en indien de juiste graad van koling bereikt is, veroorzaakt men de desoxydatie van het bad door ferro-mangaan, eventueel de ontgassing door ferro-silicium. Deze hoeveelheden beloopen gewoonlijk 1.2 tot 1.6 pCt. van de hoeveelheid ijzer. De tijdduur van eene verhitting wisselt naar de grootte der charge tusschen 5 tot 12 uren af.

Een merkwaardig van het Thomas-proces afwijkend verschijnsel is, dat bij het basisch Martin-proces de oxydatie van den phosphor gelijktijdig met die van het silicium, reeds gedurende het eerste smelten begint en na korten tijd ten einde is, en dus hierbij *niet eerst na* de ontkoling van het ijzerbad optreedt. Daar, waar met groote ruwijzer-chargen gewerkt wordt, voert men de ontkoling van het ijzerbad geheel of grootendeels door het bijzetten van zuivere en weeke ijzerertsen uit. Hierdoor komt aan het ijzerbad een groot deel van het ijzergehalte der ertsen ten bate. Velen noemen dit product naar Siemens, die deze methode aangegeven heeft, *Siemensstaal*.

DE TENTOONSTELLING VAN QUELLINUS.

Door bijzondere omstandigheden kunnen wij eerst nu eenige woorden aan de tentoonstelling der Kunstnijverheidteekenschool Quellinus wijden. Het is met genoegen, dat wij een en ander in oogenschouw namen; voor wie het nog niet weten mochten dat het onderwijs aan de school door zeer goede krachten gegeven wordt, kan het tentoongestelde vooral nuttig geweest zijn.

Evenals op alle dergelijke inrichtingen van onderwijs, wordt ook hier aan het teekenen naar pleister een groot gedeelte van den tijd gewijd; deze teekeningen onderscheiden zich door een aangenamen blonden toon, die gunstig afsteekt bij de ijzerachtige effecten, die wij wel eens op tentoonstellingen van andere inrichtingen zagen.

Heeft echter dit teekenen naar pleister, op de wijze zooals dit bijna overal gebruikelijk is, voor den toekomstige kunstnijvere wel de waarde, die men daaraan blijkbaar algemeen schijnt te hechten? Als oefening voor het oog, om den leerling een inzicht te geven in de juiste verdeeling van licht en schaduw is het wellicht nuttig; voor den toekomstigen decoratieschilder is het daarenboven een noodige voorstudie. De beoefenaars van andere vakken van kunstnijverheid hebben er echter niet veel aan; voor hun doel zou zuiver *teekenen*, d. i. het afbeelden van het model in *lijnen* alleen, volkomen voldoende zijn. Voor zooveel noodig zou het onderwijs in het modelleeren den jongen kunstnijveren dan kunnen inwijden in de geheimen, die men hun nu door den doezelaar zoekt te ontsluieren.

Later, in de practijk, komen dergelijke fraaigedoezelde teekeningen toch niet meer voor. Duidelijke lijnteekeningen, met potlood, houtskool of penseel vervaardigd, waarop desnoods de hoogste lichten en de diepste schaduwen met een paar penseelstreken zijn aangegeven, voldoen voor practische doeleinden het beste.

Wij weten wel, dat het leerarenpersoneel aan de

Quellinus-school uit mannen bestaat, die de eischen der practijk zoo goed als iemand kennen; het is dan ook onze overtuiging, dat het niet aan hen moet geweten worden, indien de inrichting van het onderwijs nog niet zoodanig is, als het meest ten bate onzer toekomstige kunstnijverens zou zijn.

Er bestaan echter in het kunstnijverheidsonderwijs, dat als vrucht der eerste Londensche wereldtentoonstelling beschouwd mag worden, reeds vastgewortelde tradities, waarmede het zeer moeilijk is te breken.

Aan de vruchten kent men den boom. Evenals de ambachtsscholen tot voor korten tijd hoofdzakelijk meer of minder bekwame opzichters aflevérden, in plaats van de ambachtslieden, die men van hen verwachtte, zoo staat het te vreezen, dat de inrichting van het onderwijs op onze kunstnijverheidsscholen ertoe zal leiden, dat daar velen komen, die er eigenlijk niet behooren, doch die op een bepaalde teekenacademie beter op hun plaats zouden zijn. Reeds zag men vele leerlingen van kunstnijverheidsscholen naar het penseel grijpen om, met meer of minder succes, hun geluk als kunstschilder te beproeven.

Wij zullen de laatsten zijn om dit te laken. Wie het kunstvuur in zich voelt gloeien, mag gerust zeggen *„anch' io son pittore"*. De kunstnijverheids-teekenscholen zijn echter, en hierop dient nadruk gelegd te worden, voor de *nijverheid* bestemd. Is hare inrichting zoodanig, dat niet in de eerste plaats de toekomstige nijveren daar vinden kunnen wat zij zoeken, doch zijn die scholen te veel kleine teekenacademies, dan moet er verandering komen, willen zij op den duur vruchten opleveren voor hen, te wier behoeve zij werden opgericht.

Voor den cursus 1893—94 werden de volgende bekroningen toegekend:

EERSTE STUDIEJAAR.

Decoratie-Schilders.	1e PRIJS,	J. P. Mahlstede en M. Sitter.
	2e „	D. Aalberts.
	3e „	A. M. A. Peeters.
Lithographen.	1e „	J. Zwanenburg.
	2e „	P. M. Schor.
Beeldhouwers.	1e „	M. Huizinga.
	2e „	J. Feeterse en J. G. Kuyt.
Bouwkundigen.	1e „	F. R. Luyken.
	2e „	J. E. Rood.

TWEEDE STUDIEJAAR.

Decoratie-Schilders.	1e PRIJS,	J. W. den Duyn en J. J. C. Lebeau.
	2e „	J. Zwolsman.
	3e „	J. Wiltenburg.
Lithographen.	1e „	G. H. Schmidt.
	2e „	H. J. van Loveren en H. D. Stoltemaker.
Beeldhouwers.	1e „	L. Dom.
Bouwkundigen.	1e „	J. P. Wormser.
	2e „	J. H. Dapper.

DERDE STUDIEJAAR.

Decoratie-Schilders.	1e PRIJS,	*Z. Medaille*, S. H. F. van der Noordaa.
	2e „	P. Nieuwkamp en L. C. E. Richter.
	DIPLOMA's,	J. Dooyewaard en J. J. Kuyt.
Lithographen.	1e PRIJS,	*Z. Medaille*, W. E. van Enninga.
	DIPLOMA's,	J. G. van Ingen, G. C. Spaan en H. B. van den Bergh.
Beeldhouwers.	1e PRIJS,	*Z. Medaille*, M. Citroen.
Bouwkundigen.	1e „	*Z. Medaille*, J. L. Pot.
	2e „	J. G. van Essen.
	DIPLOMA's,	H. Sjoerds en D. G. Degenhardt.

HET GEBRUIK VAN KLEUREN.

Wanneer men kleuren op eenig muurvlak aanbrengt, behoort men op verschillende dingen te letten. Nemen wij bv. eens aan dat men een vlak met drie kleuren, bv. rood, blauw en goud wil decoreeren, dan zijn er verschillende wijzen waarop men dit doen kan. Een manier is, het rood en blauw in ongeveer gelijke verhouding in een bepaald dessin aan te brengen, en daaroverheen gouden bladwerk te schilderen. Het effect, dat men op deze wijze bereikt, is niet bevredigend, want het geheel toont hard en bont.

Veel beter is het resultaat, indien men het goud alleen gebruikt, om de roode en blauwe partijen van elkander af te scheiden en de verhouding tusschen blauw, rood en goud als 7 : 3 : 1 te doen zijn.

Als voorbeeld van het effect, dat met vier kleuren bereikt kan worden, mag een versiering die wij in een Oud-Iersch manuscript zagen, genoemd worden. De gebruikte kleuren zijn hier zilver, goud, rood en zwart, in verhouding van 4 : 4 : 1 : 1. Het zilver en goud vormen figuren, die eenigszins in elkander grijpen. Iedere figuur is met rood omlijnd; wat dan nog overblijft, is zwart gemaakt.

Men moet nimmer vergeten, dat kleur in de bouwkunst een geheel andere rol te vervullen heeft, dan in de schilderkunst. Kleur is *deel*, waar het bepaald *decoratie* geldt, in de eigenlijke schilderkunst daarentegen slechts *middel*. In een schilderij zijn allerlei tinten bijeengevoegd om den beschouwer de illusie van de werkelijkheid te geven; nog niet eens *alle* tinten welke men in de natuur ziet, worden door den schilder gebruikt, want hij kiest slechts die, welke *hem* de impressie van het geziene gaven. Men merkt dit aanstonds op, wanneer eenige schilders naar éénzelfde model gewerkt hebben.

Den decorateur daarentegen is het alleen om een harmonisch totaaleffect te doen; de natuur laat hij liefst buiten beschouwing. Het is eigenaardig, dat juist die decoratieve werken, welke zich geheel van de natuur hebben losgemaakt, het best voldoen. Conventie, die in eigenlijk schilderwerk niet geduld kan worden, is juist voor de decoratieve kunst een onmisbaar vereischte. Het gelukt een werkelijk schilder maar hoogst zelden, ook als decorateur wat dragelijks te leveren. De muurschilderingen in de Parijsche kerken kunnen dit bewijzen; zelfs een man als Puvis de Chavannes, die tegenwoordig door velen als een groot decorateur beschouwd wordt, kan den ernstigen kunstonderzoeker niet bevredigen. Zijn decoraties toch zijn niets dan gewone academische schilderijen, die in tamelijk onbestemde kleur gehouden, den indruk maken, alsof men ze door een nevel zag.

Ook de Oud-Italiaansche fresco's zijn eigenlijk meer schilderijen, dan wel decoratieve werken. Uitnemend decoratief daarentegen zijn de Romaansche en Gothische muurschilderingen. Met breede lijnen omgetrokken, zonder het minste streven naar naturalisme, met heldere tonen gekleurd, hier en daar met goud verlevendigd, maken zij een uitnemend decoratief effect. Ook van de Byzantynsche mozaïeken kan hetzelfde gezegd worden, terwijl de Oostersche kunst, met name de Japansche, eveneens prachtige voorbeelden van echt decoratief werk levert.

Het gebruik van kleuren aan het uitwendige van gebouwen levert slechts zeer zelden bevredigende resultaten op. De meeste kleuren toch zijn niet bestand tegen de buitenlucht; vooral rood schiet spoedig weg, terwijl ook vele soorten van groen niet houdbaar zijn. Voor het inwendige van bouwwerken daarentegen zijn decoratieve beschilderingen zeer geschikt, mits de decorateur slechts zijn vak verstaat en een man van smaak is, die niet in zoetelijk-fletsche tintjes zijn heil zoekt, doch door het tegen elkander stellen van flink sprekende kleuren, met breede lijnen van zwart of goud gescheiden, een harmonisch effect weet te bereiken.

GEWELFDE ZOLDERS MET VLAKKE BOVEN- EN ONDERZIJDEN.

In de „Deutsche Bauzeitung" van 2 Mei j.l. komt eene beschrijving voor van gewelfde zolders, die om hare belangrijkheid de aandacht verdient. Bij de in het vorige jaar door de Maatschappij tot bevordering van Bouwkunst gestelde vragen kwam onder n°. III de volgende voor: „Welke zijn de middelen, door den bouwmeester tot dusverre toegepast om bewoners van bovenhuizen eene veilige ontkoming te verzekeren in geval van brand? En wat zou men in dit opzicht nog meer kunnen doen?" Door ondergeteekende werd als rapporteur o. a. voorgesteld om in de stedelijke bouwverordeningen de bepaling te maken, dat boven- en benedenhuizen gescheiden moeten zijn door eene geïsoleerde ijzeren balklaag met steenen gewelfjes, hetgeen het overslaan van den brand van beneden naar boven zou beletten. Het meergenoemde artikel behandelt dezelfde zaak en het geringe gewicht der daarbij omschreven gewelven brengt deze quaestie een schrede nader tot de oplossing.

Het streven om de balklagen in gebouwen onvergankelijk te maken, dwingt tot de toepassing van materialen, die beter bestand zijn tegen vuur enz. dan die, welke tot heden gebruikt worden. In plaats der houten balken neemt men ijzeren en, in plaats van houten vloeren, beton of steen. Bij deze toepassing klimt echter het eigen gewicht van de constructie en er moet getracht worden den dooden last te verminderen. De Stadsbouwmeester Wingen te Glogau heeft patent genomen voor eene constructie, die aanbeveling verdient. De balklaag bestaat uit ijzeren I-liggers met steenen vulling (fig. 1 en 2); deze laatste is saamgesteld uit drie deelen: 1. de eigenlijke kern of het gewelf, als het dragende deel, 2. uit een onder- en 3. uit een bovenlaag.

FIGUUR 1

FIGUUR 2

FIGUUR 3

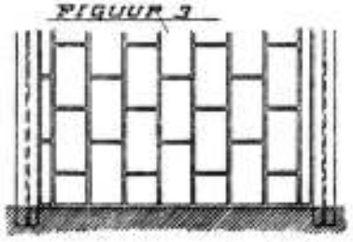

FIGUUR 4

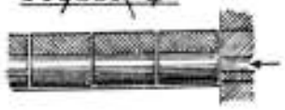

FIGUUR 5

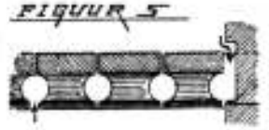

FIGUUR 6

Het middenstuk of eigenlijke gewelf is massief, en bestaat uit eenige welfsteenen. De onder- en bovengedeelten zijn met vele en groote openingen voorzien, zoodat een groot isolement verkregen wordt. De bedoelde kanalen kunnen uitstekend voor ventilalatie of afvoer van bedorven lucht dienen, zooals uit fig. 4 en 5 blijkt. In fig. 5 loopen de kanalen zoowel evenwijdig aan- als te lood op het welfvlak, en in fig. 4 evenwijdig aan het laatste. In fig. 3 is het verband der gewelfsteenen te zien en fig. 6 geeft afbeeldingen van enkele welfsteenen. Bij het vormen van de steen wordt de klei in lange strooken geperst, en daarna doorgesneden, zoodat de aanmaak geene moeilijkheden schijnt op te leveren. Wanneer men een normalen afstand der balken op 1.20 M. aanneemt, behoeven slechts 5 verschillende vormen van steenen gemaakt te worden; is de ruimte der overwelving niet door 1.20 M. deelbaar, dan kan het overschietende kleinere deel met een gedeelte van een gewelf gesloten worden.

Bij het leggen van houten of steenen vloeren op de gewelven, blijft de constructie dezelfde. Wordt de vloer met estrikken belegd, dan volgt men de constructie als in fig. 2 links is aangegeven; wordt daarentegen een houten vloer verlangd, dan volgt men de samenstelling van fig. 2 ter rechterzijde. (Beter komt het mij voor de ribben te lood op de balken te leggen.)

De voegen aan de bovenzijden worden dichtgevoegd, terwijl de onderste open blijven en gelegenheid geven plafonds daaronder aan te brengen, daar de eerste ruwe laag in de voegen ingrijpt en de balken van de onderzijde dekt. De hoogte van de steenen bedraagt voor spanwijdten van 80 tot 120 cM. 15 tot 21 cM. en deze komt in gewone gevallen overeen met de hoogte van de balken. Bij eene spanning van 120—160 cM. zijn de gewelfsteenen 21—25 cM. hoog en bij laatstgenoemde spanning (1.60 M.) wordt het eigen gewicht van de constructie 150—210 KG. per M², welk gewicht bij massieve steen op 220—320 K.G. komt. Een gewelf van ½ steen met aanrazeering weegt, voor het in boerengrauw gemetseld wordt, ± 380 KG. per M². De schrijver eindigt deze mededeeling met den wensch uit te spreken dat het te hopen is dat er steenbakkerijen gevonden zullen worden, die zich het monopolie voor den aanmaak verzekeren, om zoodoende het gebruik algemeen te maken. Uit een oogpunt van beschutting voor brand is dit systeem zeker aanbevelenswaardig, want een niet geïsoleerde ijzeren balklaag is bij brand veel gevaarlijker dan de gewone houten bintlagen. Wanneer deze niet van de meer en meer veldwinnende speculatieafmetingen zijn, maar een soliede zwaarte hebben, is er heel wat vuur noodig ze tot in de kern te doen verbranden, terwijl een ijzeren onbekleede balk bij eenige verhooging van temperatuur niet alleen in de hoogte, maar ook in de lengte uitzet en het metselwerk verwoest, nog voor de brand erg hevig is.

A. R. FREEM.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— Door de internationale jury van Schoone Kunsten te Antwerpen, zijn de volgende bekroningen aan Nederlandsche kunstenaars toegewezen. Ofschoon de officieele lijst nog niet verschenen is, wordt daarvan melding gemaakt in een Belgisch kunstblad.

Een eere-diploma aan den heer Blommers.

Een medaille 1e klasse aan de heeren Jul. von de Sande Bakhuyzen, Bastert, Van Looij, Van de Maarel, Ter Meulen en mej. Th. Schwartze voor de klasse schilderkunst en aan den heer M. Bauer voor de klasse graveer- en etskunst.

Een medaille 2de klasse aan de heeren Briët, Haverman, Kever, Pieters, Wijsmuller, Witkamp en De Zwart voor de klasse schilderkunst; aan mej. Bosch-Reitz voor de klasse beeldhouwkunst, en aan de heeren Ieke en Koster voor de klasse graveer- en etskunst.

De Jury besloot verder het geven van derde klasse medailles of eervolle vermeldingen achterwege te laten, in aanmerking nemende het getal der reeds gegeven onderscheidingen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. De Minister van binnenlandsche zaken brengt ter kennis van hen, die het examen van geëxamineerd en beëedigd landmeter wenschen af te leggen, dat zij zich daartoe vóór 25 Augustus e. k. schriftelijk bij het Departement van binnenlandsche zaken moet aanmelden.

— Aan den ingenieur 1e klasse bij den aanleg van Staatsspoorwegen op Java J. A. Post is door de Indische Regeering haar tevredenheid betuigd voor de loffelijke wijze, waarop hij zich gekweten heeft van het hem opgedragen technisch onderzoek in de Minahassa en Gorontalo (Celebes.)

AMSTERDAM. In de Woensdag gehouden vergadering van den Gemeenteraad is met 16 tegen 10 stemmen besloten, dat voortaan in de bestekken voor gemeentewerken de nieuwe bepalingen omtrent minimum-loon en maximum-arbeidsduur verplichtend zullen worden gesteld. De meerderheid van het Dagelijksch Bestuur erkende wel, dat de toepassing der bepalingen, gedurende den proeftijd, tot geen bezwaren had aanleiding gegeven, maar wilde nochtans de dubbele inschrijving, ter controle van de financieele gevolgen, gehandhaafd zien. De minderheid in dit bestuur achtte echter voorzetting der proef overbodig, ook al omdat de eisch eener dubbele inschrijving — met en zonder de nieuwe bepalingen — geen maatstaf ter beoordeeling aan de hand deed. Bij de proefneming, van Januari tot heden, is immers gebleken, dat de aannemers, wetende, dat het in de bedoeling lag aan inschrijvingen met inachtneming der bepalingen de voorkeur te geven, bij hunne inschrijving zonder die bepalingen slechts een bedrag aangaven, zonder eenigen waarborg voor de juistheid van dat bedrag.

De Particuliere arbeidsraad voor de bouwvakken heeft dus wil van zijn adres, waarin verzocht werd de bepalingen betreffende loon en arbeidsduur in de bestekken der gemeente met 1 Augustus definitief te verklaren en steeds in alle bestekken der gemeente te doen opnemen, ook met het oog op de toezegging, door de patroons in de bouwvakken gedaan, om bovenbedoelde bepalingen ook in hun eigen bestekken en die van particulieren op te nemen, mits de Gemeenteraad vóór of op 1 Aug. 1894 genoemde bepalingen definitief aanvaardt voor alle gemeente-bestekken.

— In dezelfde zitting werd de voordracht, om kunstzandsteen, — waarvan het gebruik door den stadsarchitect was toegelaten, — in het Sussex-Museum aan te brengen, en wel naar aanleiding van het resultaat door keuring van de steen verkregen en op advies van den stads-advocaat, die de Gemeente tegenover den aannemer gebonden acht door de handeling van den genoemden architect, zonder debat goedgekeurd.

ZWOLLE. In de Maandag ll. gehouden vergadering van den Raad is ingekomen een schrijven van den directeur der gasfabriek, den heer J. J. Mollema, waarin hij op de vroeger vermelde redenen, eervol ontslag verzoekt uit zijn betrekking met ingang van 1 Sept. a.s. 't Gevraagde eervol ontslag wordt door den Raad op den aangegeven datum verleend.

In verband hiermede is, conform het voorstel van de commissie, den heer Noordhoff, onder-directeur, de tijdelijke waarneming van het directeurschap opgedragen, met den titel van waarnemend directeur, tegen een verhooging van *f* 50 per maand boven zijn traktement, met gebruik van de woning enz.

Voorts besloot de Raad met 1 Januari a.s. het geldelijk beheer der fabriek over te brengen bij den gemeente-ontvanger.

DELFT. De Raad vereenigde zich met het voorstel van Burg. en Weth. om als deskundige voor het maken van een plantsoen op het gedempte gedeelte der Oostsingelgracht, het Kalverbosch en de gesloten gemeente-begraafplaats, den heer H. A. C. Poortman, parkarchitect te Goor, te benoemen en daarvoor een crediet te verleenen van f 300. Een deel der gesloten gemeente-begraafplaats zal worden gebruikt voor het plaatsen van een nieuwen watertoren voor de duinwaterleiding.

— De firma Jan Hamer & Co. te Amsterdam legt er zich op toe om deugdelijk saamgestelde spijzenliften tegen billijken prijs en in een kort tijdsbestek te leveren. Wij verwijzen naar het bijvoegsel van dit blad, waarin dit onderwerp besproken wordt.

PERSONALIA.

— In Ned.-Indië is verleend een tweejarig verlof, wegens ziekte, aan den opz. 2e kl. bij den aanleg van Staatsspoorwegen op Java, C. J. Bollée, en geplaatst bij den Waterstaat in de res. Z. en O. afd. van Borneo, de opz. 3e kl. G. J. H. Koen.

— Tot directeur van de Groninger Spoorwegmaatschappij is herbenoemd de heer H. Wind te Groningen.

— Tot buitengewoon opzichter bij het vernieuwen van de Kollumerlzee; is benoemd de heer J. R. H. Raams te Leeuwarden.

— De buitengewone opzichters J. E. Kriens, W. C. Dansdorp en M. J. Geeverding zijn gecontinueerd de beide eerstgenoemden bij den kaaimuur te Fijenoord en de derde bij een waterbezorging te Hoek-van Holland.

— De heer H. H. Lokker, hoofdopzichter voor de Localspoorwegen te Apeldoorn, is overgeplaatst naar Winterswijk.

— De heer C. J. W. Nuijs is door den Raad benoemd tot leeraar in het handteekenen aan de burgeravondschool te Middelburg, op eene jaarwedde van f 250.

ADVERTENTIËN.

AANBESTEDING.

Op **Maandag 6 Augustus** te 5 ure, zal door den Architect T. BROEKHUIJZEN te *Neede*, namens zijn principaal, den WelEd. Heer C. JONGSMA te *Eibergen*, in het Koffiehuis van W. TE VREGELAAR worden **aanbesteed:**

Het bouwen van een VILLA.

Bestek en teekening liggen van *Dinsdag 31 Juli* in voornoemd Koffiehuis ter inzage.

Aanwijzing in loco op den dag der besteding 's namiddags 3 uur.

Gevraagd:

20.000 STRAATSTEENEN,
franco wal Echtensche molen, Hoogeveensche vaart, vóór 1 September eerstkomende.

Opgave van prijs en monster te zenden aan het adres van J. A. JOOSTEN, te *Ruinen*, voor 1 Aug. 1894.

Is niet van echt marmer te onderscheiden.

Rotterdamsche Carrariet-Fabriek

FABRIEK en KANTOOR:

Oranjeboomstraat 54.

Levert **SCHOORSTEENMANTELS** van **Carrariet-Serpentine Jaune Lamartine, Griotte Belge** van af *f* **11,50** per stuk.
Lambrizeeringen, Pulen, Kolommen, Pilasters, Waschtafels etc., etc., in alle kleuren, modellen en afmetingen.
30 % goedkooper dan echt marmer.

Kan bij elk defect bijgewerkt worden enz.

INGOLIN en INGOLINPLATEN.

Radicaal middel tegen salpeterachtige muren.

INGOLINPLATEN sluiten in elkaar en staan eene voortdurende ventilatie op het bedekte gedeelte toe. **Direct** na het aanbrengen kunnen zij behangen of beschilderd worden. Ieder belangstellende kan zich overtuigen, dat **INGOLIN bestand is tegen de werking van scherp salpeterzuur.** Attesten op aanvrage.

D. FRENI. Marnixstraat 399, Amsterdam.

Contractant voor NEDERLAND en de KOLONIËN.

Een Machinist (Diploma C)

bekend met Electrische Installaties, zoekt plaatsing als **WERKTUIGKUNDIGE** bij een Industrieele Onderneming.

Adres letters KB aan het Bureau van dit Blad.

FRIEDR. BRAND.
Machinefabriek.
AMSTERDAM, Karthuizerstr. 24—26.
Herstelplaats. — Stoomsmederij.
HANDEL in **Hang- en Sluitwerk** voor het Bouwvak.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

Op **Dinsdag** den **14den Augustus 1894**, des namiddags ten **2** ure (*locale tijd*), aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

BESTEK No. 668.

Uitbreiding aan de koperdraaierij en een wijziging in de zagerij en draaierij ten behoeve van de Centrale werkplaatsen op het station TILBURG.

Begrooting f 2950.—.

De besteding geschiedt volgens § 43 van het bestek.

Het bestek ligt van den 21sten Juli 1894 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. VAN DER KUN te *Breda* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **1.—**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 4den Augustus 1894, ten 10 uren voormiddag (*West Europeesche tijd*).

UTRECHT, den 19den Juli 1894.

AANBESTEDING.

Op **Zaterdag 4 Augustus,** des voormiddags **11** uur, zal de Architect G. PELT J.Jzn., namens zijn principaal in het *Poolsch Koffiehuis* aanbesteden:

Het verbouwen van het pakhuispand „COMPAGNIE", aan de Wijnhaven Nos. 14, 16 en 18 en Scheepmakershaven Nos. 7, 8 en 9, te Rotterdam.

Teekeningen en Bestek liggen in genoemd Koffiehuis ter inzage en zijn tegen betaling van *f* **1.—** aldaar verkrijgbaar.

Décoratief, Geschilderd en Gebrand Glas,
der Vitreous Enamelled Glass en Tile Comp., te LONDON.
Vraag dessins en monsters van dit **prachtige** en **nieuwe materiaal** bij de Agenten
DE LINT & Co. Rotterdam.

Portland Cement JOSSON & Co.
Hoofd Vertegenwoordiger *voor Nederland en Indië* **A. E. BRAAT**
— HANDEL IN BOUWMATERIALEN. —
Adres: ROTTERDAM — **Nieuwe haven, No. 118.**
„ AMSTERDAM — **A. E. BRAAT, Fokke Simonsstraat, No. 74.**
Prijs concurreerend, deugd onder garantie.

MOZAIEKTEGELS.
Engelsche en Fransche VLOER- en WANDTEGELS, TERRAZZOVLOEREN, HOUTEN PARKETVLOEREN.
ZEER GROOTE VOORRAAD. ***Dessinboeken*** en ***Prijs-couranten*** bij
J. J. SAND, ***Amsterdam, Spuistraat 226. Den Haag, Wagenstraat 114.***

Utrechtsche Hydrozandsteenwerken.
VAN DE POL en WICKOP. Utrecht.
leveren **Hydraulische ZANDSTEEN,** volkomen gelijk aan natuursteen, **uitsluitend** door steenhouwers bewerkt, **geen vormwerk.** Prijsopgave volgens teekening of schets.
Groot aantal werken in 't jaar 1893 in Nederland uitgevoerd.
Fabriek en Kantoor: KROEZELAAN—MERWEDEKANAAL.
Telegramadres: WICKOP Utrecht.

Groote Voorraad.
STOOMFABRIEKEN VAN
Dakpannen, Vorsten, Baantegels, Bakken, Cement- en Kunstzandsteen, Hydro-zandsteen, Cement en ijzer (Syst. MONIER), **Mozaïek- en effen Cementtegels. Rietplanken, Terra-Cotta enz.**
Handel in Metselsteen en andere Bouwmaterialen.
A. OOSTHOEK & ZOON, ALFEN a/d RIJN.
Sterk concurreerende prijzen direct op aanvrage.
Monsters franco.

HOUBEN & STEEGH
Stoom-Dakpannen- en Steenen-Buizenfabrieken,
te TEGELEN en BELFELD bij Venloo.
Specialiteit in platte Pannen en steenen of Engelsche Buizen.
Levering onder garantie. — Monsters Franco.

Firma Van Leijveldt en Hubrecht. G. SCHUTTE J.Fzn.
Valkenburg bij Leiden.
SCHELPKALKFABRIEK en HANDEL in STEENKALK en TRAS.
Agenten te Rotterdam de Heeren LAURANS & Co., Zuidblaak No. 78.
Directie te Valkenburg de heer SENFF.

PIETER EK,
HELLINGEN 45, DORDRECHT,
Handel in Bouwmaterialen.

G. J. WISPELWEY & Co.
Gevestigd 1851. **ZWOLLE.**
IJzer- en Metaalgieterij.
Machinefabriek, Ketelmakerij, Grofsmederij en Vijzeldok.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **13e Augustus 1894** des namiddags ten half twee ure **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed:

Het bouwen van eene Wachterswoning en het maken van afsluitingen nabij het stationsemplacement ENSCHEDE van den Geldersch Overijselschen Locaalspoorweg, volgens Bestek No. 600:

Het bestek is tegen betaling van **f 0.75** verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te *Amsterdam*, bij den Portier of op *franco* aanvraag *met toezending van het bedrag in postwissel* (postzegels worden niet in betaling genomen en aan aanvragen zonder postwissel wordt geen gevolg gegeven) aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.

Aanwijzing geschiedt als in het bestek is vermeld.

De Raad van Administratie,
Het frd. gedelegeerd lid
H. H. BEELS.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op ***Dinsdag*** den **7**den **Augustus 1894**, des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

BESTEK No. 666.

Het maken van eene houten voetbrug en het verrichten van bijkomende werken op het station DEVENTER.

Begrooting *f* 3000.—.

De besteding geschiedt volgens § 30 van het bestek.

Het bestek ligt van den 21sten Juli 1894 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur D. MOLENAAR te *Zutphen* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **1.—**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 31sten Juli 1894, ten 10 uren voormiddag *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 19den Juli 1894.

PARQUET & WANDTEGELS,

Depôt: VILLEROY & BOCH, MINTON HOLLINS & Co., Fa. PABST en anderen.

MARMERMOZAIEK, HOUTPARKETTEN & STAVEN.

(16 Bekroningen in Nederland). Voorraden in **alle** soorten. *Vraagt de uitgebreide dessins en prijzen.*

DE LINT & Co. Rotterdam.

MARTIN & Co.,

Achter Oosteinde 2—4, bij het Paleis voor Volksvlijt.

AMSTERDAM. (2)

Groothandel in Bouwstoffen.

Enorme voorraad Mosaïk-vloer- en **Wandtegels.**

Ook van alle **soorten** en **afmetingen** der hardgebakken tegels uit de fabrieken van **Alfred Regout & Co.** te *Maastricht.*

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren

Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN.

Loon-Stoomhoutzaag- en Schaverij.

G. BLANCKE & Co., Rotterdam.

Houtaankapmaatschappij WIJSMAN.

Handel in Java-Teakhout.

Balken, Platen, Kromhouten, Dwarsliggers, Blokjes voor SPOORWEGEN, HUIS- en SCHEEPSBOUW, BESTRATING enz.

Spoedige levering van bezaagd of Bestekhout. — Concurreerende prijzen.

Agent: W. MOORREES, Civiel-Ingenieur.

Kantoor: **Amsterdam, Vossiusstraat 19.** — Telegram-adres: **Moorrees, Amsterdam.**

Afwaschbaar Olieverfdruk Behangselpapier.

Dit Behangsel staat uit boven alle bekende soorten.

Te verkrijgen van af **25 cent** per rol tot de fijnste soorten in het Magazijn,

Raaks 38 te HAARLEM.

Agent voor Nederland en Koloniën: J. C. VAN OMMEREN.

DUURZAAM, GEMAKKELIJK EN GOEDKOOP.

Chemisch bereide verf in alle kleuren.

Fabriek KRAAIJENBURG.

RIJSWIJK (Z.-H.)

Vraag Prijscourant en Prospectus.

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

DE OPMERKER
BOUWKUNDIG WEEKBLAD

29ste JAARGANG. — N°31 — ZATERDAG, 4 Aug. 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nummer aanvangen.

ADVERTENTIEN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . *f* 0.15

ZESDE CONGRES VOOR BINNENSCHEEPVAART TE 's-GRAVENHAGE.

(22—28 Juli 1894.)

Wij leven in een tijd van congressen, waarin wellicht een heuchelijk teeken des tijds te zien is tegenover andere min heuchelijke maatschappelijke verschijnselen, maar zij volgen elkander met zulk eene snelheid op, dat reeds de kreet is vernomen: „Ich bin der Congressen müde". Nog vóór dat het congres voor geneeskunde te Rome in Mei was geopend, was reeds een congres voor hygiëne en demographie te Buda-Pest tegen September aangekondigd. De dagbladen deelden ons berichten mede over allerlei internationale congressen, dat van toegepaste scheikunde te Brussel, dat voor stenographie in Zweden, dat van werklieden in het tabakswak te Bazel en wat al niet meer!

Aan 's-Gravenhage zou het dit jaar te beurt vallen een internationaal Congres te zien bijeenkomen, het zesde Congres voor binnenscheepvaart. Het eerste van die congressen kwam in 1885 te Brussel bijeen; daarop volgde dat te Weenen in 1886, dat te Frankfort a/M. in 1888, dat te Manchester in 1890 en dat te Parijs in 1892. Gelijk het meermalen gaat, op bescheiden voet in den aanvang was eindelijk het Congres te Parijs op uiterst weelderigen voet ingericht. En daar werd met aandrang de wensch vernomen, dat het eerstvolgend Congres in Nederland (la Hollande, zeggen liefst de vreemdelingen) zou plaats vinden en, al zag men dezerzijds daarvan zeer goed de bezwaren in bij een zoo talrijk bezoek als te verwachten was, men kon er niet van tusschen het waagstuk te ondernemen.

En wij mogen met een gerust hart verklaren, dat, naar het eenstemmig getuigenis van vreemdeling en landgenoot, Nederland en meer bepaaldelijk 's-Gravenhage, en daarnevens Rotterdam en Amsterdam, nevens andere plaatsen, den roep van gastvrijheid tegenover vreemden, die ons vaderland in het buitenland geniet, schitterend hebben gerechtvaardigd.

De aard en ook de omvang van dit weekblad brengt mede, dat hier niet in bijzonderheden zal worden uitgeweid over de eigenlijke werkzaamheden van het Congres, daar toch de tak van technische wetenschap, aldaar vertegenwoordigd, noodwendig een zeer speciaal karakter vertoont. Daarom wenschen wij ons overzicht meer uit een Nederlandsch oogpunt op te vatten, omdat, naar onze meening de hulde, door de vreemde gasten aan de Nederlandsche gastheeren gebracht (het aandeel der hoffelijke plichtplegingen daar gelaten) èn welgemeend èn welverdiend is geweest.

Zeer zeker heeft de heer W. F. Leemans, president van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, dat tot het bijeenkomen van het Congres hier-te-lande den eersten stoot heeft gegeven, toen, als inleiding tot het Congres de leden in den avond van den 22sten in den tuin van het Zoölogisch-botanisch Genootschap werden ontvangen, zeer doeltreffende woorden gesproken, daarbij uitgaande van het denkbeeld, dat rust voor den ingenieur niet denkbaar is, maar dat op hetgeen de voorgangers hebben gedaan door volgende geslachten rusteloos moet worden voortgebouwd en dat de wetenschap altijd vorderingen zal blijven maken.

Ter voorbereiding van de werkzaamheden in de vier afdeelingen van het Congres, waar zeer verschillende onderwerpen zouden worden behandeld, waren tal van rapporten van hoogst belangrijken inhoud bearbeid en ter perse gegeven. Die allen hier op te noemen, zou buiten het bestek van deze mededeeling gaan. Enkele wenschen wij zoo straks te vermelden. Vooraf zij medegedeeld, dat in de openingszitting op 23 Juli door den Minister van Buitenlandsche Zaken, jhr. mr. J. Röell en den heer mr. C. J. E. graaf van Bylandt, voorzitter van het *comité de patronage* en mede-voorzitter van de regelingscommissie, zeer opmerkelijke redevoeringen werden ge-

houden, waarin het oogpunt, waaruit deze soort van internationale bijeenkomsten moet worden beschouwd, ook wat het punt van wetgeving betreft, zeer helder werd uiteengezet.

Reeds in diezelfde zitting gaf de heer J. F. W. Conrad, mede-voorzitter van het Congres, een zeer uitvoerige beschouwing over de eerste wording van ons land en de veranderingen, in het bijzonder ook aan de kusten der Noordzee in den bodem ontstaan, door een keurig bundeltje kaarten en teekeningen toegelicht. Met recht mocht de spreker zijne rede besluiten met deze woorden (*): „Ik vlei mij Mijne Heeren, dat ik het doel dat ik mij voorstelde, heb bereikt, en dat wanneer gij meer van nabij zult hebben kennis gemaakt met Nederland, dat mij zoo dierbaar is, gij overtuigd zult wezen, dat het onze plicht is ons vaderland, met al de middelen die in ons bezit zijn, hardnekkig te verdedigen tegen zijne natuurlijke vijanden: de zee en de rivieren, datzelfde vaderland, dat onze voorvaderen op diezelfde vijanden met zooveel inspanning en opoffering hebben veroverd".

Van de talrijke rapporten zullen wij thans die vermelden, welke, naar onze meening, meer bepaald uit een Nederlandsch standpunt de aandacht verdienen. En dan wijzen wij in de eerste plaats op het rapport van den Russischen ingenieur en hoogleeraar V. E. de Timonoff, over: „Les cataractes du Dniépre", omdat in dit belangrijk werk hulde wordt gebracht aan een Nederlandsch ingenieur, Frans van Wollant, die het eerst een ontwerp voor de verbetering van de stroomversnellingen in den Dnieper heeft gemaakt, en wiens afbeeldsel vóór dit boekje wordt aangetroffen. Voorts mogen hier vermeld worden de mededeelingen: „Le port d'Amsterdam", door den heer J. A. Schuurman, directeur der openbare werken aldaar; „Le port de Rotterdam", door den heer G. J. de Jongh, in diezelfde betrekking te Rotterdam; vervolgens het hoogst belangrijk rapport: „La défense des bords des canaux dans les Pays-Bas", door talrijke mededeelingen in het Koninklijk Instituut van Ingenieurs voorbereid, tot één geheel verwerkt door den heer H. Wortman, ingenieur van den Waterstaat; het rapport van de heeren A. A. Bekaar en J. Nelemans, ingenieurs van den Waterstaat: „Moyens de prévention des chômages par la gelée", dat van de heeren C. B. Schuurman, ingenieur van den Waterstaat, en A. C. Burgdorffer, luitenant der Genie: „Tentatives de débâclage de quelques rivières Néerlandaises", dat van den heer C. F. Cramer, namens de Vereeniging tot behartiging van stoomvaartbelangen in Nederland: „Moyens préventifs contre les chômages par la gelée"; het rapport van den heer A. Déking Dura, hoofdingenieur van den Waterstaat: „Péages sur les voies navigables", dat in het bijzonder tot breedvoerige beraadslagingen aanleiding gaf; voorts: „Relations entre la forme du tracé der rivières et la profondeur du chenal", van de heeren R. J. Castendijk, H. Doyer, J. G. Ermerins, R. P. J. Tutein Nolthenius, C. B Schuurman en D. J. Steyn Parvé, ingenieurs van den Waterstaat; „Traction et propulsion sur les canaux, sur les rivières canalisées et sur les rivières à courant libre" van den heer E. H. Stieltjes, lid van den Raad van toezicht op de Spoorwegdiensten, en eindelijk het rapport van den heer Ph. W. van der Sleyden, hoofdingenieur (sedert als Minister opgetreden) en J. Castendijk, ingenieur van den Waterstaat: „Régularisation des rivières en basses eaux".

(*) Het spreekt van zelf dat de voordrachten niet in het Nederduitsch werden gehouden.

Voorts zij vermeld dat voor de Congres-leden een „Guide" was gereed gemaakt. Deze bestaat uit twee deeltjes en vormt door zijn belangrijken inhoud en fraaie kaarten enz. een werk van blijvende waarde. Naast de gegevens, betrekking hebbende op de organisatie van het Congres en de regeling der werkzaamheden, bevat het eerste gedeelte eene „Notice sur la Haye" van den heer J. Tideman, secretaris van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs en lid der regelings-commissie, door een drietal afbeeldingen toegelicht, alsmede 15 kaarten tot toelichting van de in het tweede gedeelte opgenomen mededeelingen betrekkelijk ons land.

Het Congres, waarvan het H. M. de Koningin-Regentes had behaagd als Beschermvrouw op te treden, in welke hoedanigheid zij door den heer J. F. W. ridder Huyssen van Kattendijke vertegenwoordigd werd, werd opgeluisterd door twee receptiën, eene bij den aanvang van het Congres aan de Congresleden aangeboden door den Minister van Waterstaat; een tot sluiting van het Congres, door den voorzitter den heer Van Bylandt. Voorts door verschillende excursies, en door gastvrije ontvangsten te Rotterdam, Dordrecht, Gorinchem, Amsterdam en elders, ook na den afloop van het eigenlijke Congres. Ons bestek verbiedt, dat alles in de bijzonderheden te beschrijven, die bovendien reeds in de verschillende dagbladen zijn vermeld. Maar wij wenschen uit hetgeen wij hebben gezien en bijgewoond deze conclusie te trekken, dat dit Congres, op zorgvuldige wijze voorbereid en geregeld, in hooge mate heeft bijgedragen om tot het ideaal te naderen, dat den denker, die tevens humanist is, voor oogen zweeft, namelijk dat bij alle verscheidenheid in aard en afkomst, eenmaal eene waarachtige verbroedering tusschen de verschillende volkeren van den aardbodem moge onstaan. Daartoe kan zeer zeker de beoefening van de wetenschappen en kunsten, die internationaal zijn, uit den aard der zaak van hoogst gunstigen invloed zijn.

Al is hetgeen om ons heen geschiedt ongetwijfeld niet zeer geschikt om de bereiking van dit ideaal als zeer nabij te kunnen beschouwen, dit durven wij gerust verzekeren, en wij hebben met aandacht om ons heen gezien, dat het zesde Congres voor Binnenscheepvaart, te 's-Gravenhage op volkomen onzijdigen grond gehouden, zich door een geest van verbroedering en onderlinge waardeering heeft gekenmerkt, die bij landgenoot en vreemdeling lang in het geheugen zal blijven en dat hier met volkomen oprechtheid de wensch is uitgesproken:

„Non pas adieu, mais au revoir!"

2 *Augustus* 1894. T.

HET NIEUWE ST.-ELISABETHS-GASTHUIS TE ARNHEM.

Wanneer men den Utrechtschen straatweg opgaat en de Buitensociëteit passeert, daarbij genietende van het prachtige panorama dat het gezicht op de Betuwe oplevert, ziet men zich eensklaps geplaatst voor een gebouw waarvan het uiterlijk geheel het karakter draagt van de bestemming. Het is het nieuwe St.-Elisabeths-gasthuis, gebouwd naar de plannen en onder leiding van onzen stadgenoot en collega J. W. Boerbooms. Reeds lange jaren zijn de zusters, die zich de verzorging en verpleging der zieken tot levenstaak gesteld hebben, gehuisvest in een gebouw dat wel zooveel doenlijk als ziekenhuis is ingericht, maar toch geenszins aan rechtmatige eischen beantwoordt. De behoefte naar een nieuw voor het doel uitsluitend ingericht gebouw deed zich steeds dringender gevoelen en dank zij veler offervaardigheid, kon eindelijk die behoefte vervuld worden.

Zaterdag jl. waren de leden van de afdeeling Arnhem der Mij. tot Bev. der Bouwkunst door den bouwmeester uitgenoodigd de inrichting te komen zien.

Het gebouw is gelegen aan een zeer hellend deel van den straatweg, zoodat het gedeelte rechts op den beganen grond de keukens en ook de kelders bevat, terwijl men in het gedeelte links ziekenkamers vindt, met gangen enz., waarvan het vloerpeil eenige treden boven den grondslag is verheven; om deze reden heeft men een parterre-ingang (verdiept) in de middenas van het gebouw, waarboven zich de eigenlijke hoofdingang met portiek bevindt en die met twee gebogen opritten van den straatweg bereikt wordt. Eerstgenoemde ingang is hoofdzakelijk voor den dienst bestemd.

In de hoofdas van het gebouw ligt de hoofdtrap, welke tot de 2e étage doorloopt en bestaat uit een rechte vrije trap van hardsteen, ongeveer 3 M. breed, met tusschenbordes van ± 4,50 M. en ter weerszijden breede gangen met pijlers en bogen in de lengte-as van het trappenhuis. Dit trappenhuis meet ongeveer 10 × 24 M. en is verdeeld in 5 boogopeningen.

Het trappenhuis maakt met zijne sobere lijnen toch een grootsch effect, en wanneer eenmaal pijlers en muren, welke nu nog in de mortel zijn geschuurd, eene passende kleur hebben verkregen zal het uiterlijk aanzien zeer winnen. Vlak bij het trappenhuis is eene ruimte voor een personenlift, die echter om de hooge kosten voorloopig nog niet aangebracht wordt.

In het parterre, waar wij onze wandeling door het gebouw begonnen, bevinden zich rechts de keukens, groentenkeuken, spoellokaal, bakkerij, verwarmingstoestel met 2 ketels en kelder, en links eveneens eene inrichting met 2 ketels om bij eventueele defecten toch de lokalen te kunnen verwarmen. Aan de overzijde van de trap treft men verder aan de eetzaal voor de zusters, met spoelkeuken en eetkamer voor de dienstboden, en in den vleugel, kamers voor onrustige zieken met dienstrap, theekeuken, privaten, benevens kamer met kokers voor vuil en besmet goed, welke laatste door alle verdiepingen heen loopen.

Aan het einde van den linkervleugel is de woning voor den rector van het gesticht met afzonderlijken ingang.

Het gebouw heeft den vorm van eene ⊥, waarvan het trappenhuis met keukens en dienstlokalen bovengenoemd den staart vormen. Hoewel de rechtervleugel slechts gedeeltelijk is opgebouwd, kan ook de voltooiing van het ontbrekende deel spoedig worden verwacht.

Op de 1e verdieping bevinden zich ter rechter- en linkerzijde van de hoofdtrap, de lokalen voor de polykliniek. Rechts heeft men eene ontvangkamer voor mannen, met privaat, vier kamers voor de doctoren, benevens eene kamer voor electrische behandeling; links eene ontvangkamer voor vrouwen met privaat, kamer voor instrumenten, ruimte om te chloroformiseeren, met eene groote operatiekamer en eene kleinere voor buikoperatiën. Deze operatiekamers hebben eene bekapping en een daaronder liggend plafond, waarin spiegelruiten voor verlichting, en bovendien staand licht.

Alle wanden zijn vlak geschuurd en worden met emailverf behandeld; de vloeren zijn van terrazzo. Daar er blijkbaar naar gestreefd is de infectie zooveel doenlijk te vermijden, verwonderde het ons aan de glasroeden en stijlen der deuren profielen te zien, benevens breede vensterbanken van hout, waardoorheen een kraan van de verwarming steekt.

De geheele linkervleugel en een klein deel van den rechtervleugel bestaat uit ziekenkamers voor 1e-klassepatiënten; deze vertrekken meten 4 × 5 M. en zijn voorzien van verwarming en ventilatie, openslaande ramen, bovenlichten van glas in lood, terwijl de onderramen behangen zijn met doorzichtige geweven gordijnen in zachte aangename tinten, die zoowel binnen als met de gevelkleur uitstekend harmonieeren. Verder treft men op deze verdieping dezelfde accessoires aan als in het parterre.

De 2e étage bestaat geheel uit ziekenkamers als voor de 1e étage beschreven.

De gangen langs de kamers, ter breedte van 3 meter, zijn op alle verdiepingen van steenen vloeren voorzien. Overal heerscht eenvoud, maar alles is doelmatig ingericht en tot in de details is alles doordacht. De verwarming is een lagedruk-stoomverwarming, geleverd door de Hannoversche Machinenfabriek te Linden bij Hannover, agent de heer Zimmerman te Utrecht.

Bij het gebouw is een afzonderlijke boerderij, die eveneens door de zusters wordt beheerd.

Het geheele plan is echter nog niet tot uitvoering gekomen. In het verlengde van de hoofdas is een gang geprojecteerd, welke toegang moet geven aan later te bouwen paviljoens en een kapel. Voorloopig is op de 2e étage een tijdelijke kapel ingericht.

Ontegenzeglijk is hier een inrichting verrezen welke aan de tegenwoordige eischen geheel voldoet, zoowel wat betreft de doelmatigheid als de hygiëne. Het geheel heeft uitwendig een ernstig en stemmig karakter. De gevels zijn in baksteen met banden en deksteenen van halfharde Morley en hebben een gothiseerend karakter. De met een kruisgewelf van IJselsteen overdekte portiek met hare overhoeksche contreforten, doet de middentravee zeer domineeren; dit gedeelte is met een trapjesgevel versierd en bevat een console met baldakijn voor het beeld van de beschermheilige van het gebouw. Het geheel ademt rust en vrede en vormt uit een architectonisch oogpunt een gunstige tegenstelling met het nieuwe door de protestantsche ziekenverpleging gesticht gebouw. Daarbij is de ligging van het St.-Elisabethsgasthuis bij uitstek fraai en geniet men van uit de verdiepingen een heerlijk uitzicht over de Betuwe.

Wij wenschen onzen collega geluk met de wijze, waarop hij dit werk tot stand heeft gebracht. De vruchten van zijn studie op dit gebied, die bij reeds het vorig jaar op een vergadering der Afdeeling toonde, zijn in dezen arbeid niet te miskennen.

F.

IN SPANJE.

Een reisje naar Londen, is in den winter nu juist geen aangename zaak. De Vlissingsche nachtboot is goed genoeg ingericht, maar bij een „moeilijke" zee kan zij toch aardig schommelen. Al heeft men ook nog zoo weinig last van zeeziekte, het is toch een dankzegging waard, als men te Queenboro voet aan wal zet. Als dan eindelijk de Engelsche douanen hun plicht vervuld hebben, en de reis naar Londen per spoor een aanvang neemt, voelt men zich heel wat behaaglijker, dan in de nauwe couchette van de boot.

Goedkoop en goed logeeren is te Londen, zoo goed als overal elders, een onmogelijkheid. Ik koos het Arundel-hôtel, bij het Victoria-Embankment gelegen, en daar het vlak bij een der stations van den „Underground" is, gemakkelijk terug te vinden. Zes

shillings per dag voor logies alleen is veel, maar ik geloof niet, dat men in de Engelsche hoofdstad veel goedkooper terecht kan komen.

Na in mijn hotel geïnstalleerd te zijn, ging ik uit in den Londenschen mist, en wandelde wat rond, om zoo Leadenhall Street te bereiken, waar het kantoor van de Peninsular and Oriental stoomvaartmaatschappij is. Met behulp van een time-table had ik gevonden, dat de stoomboot Ganges den volgenden dag naar Gibraltar zou vertrekken. Ik nam een plaats eerste klasse, en kreeg een envelop vol met etiketten, die ik op mijn bagage moest plakken.

Den volgenden morgen liet ik mij naar het P. & O. Dock rijden, waar de boot lag. De bemanning bestond voor een groot deel uit Indiërs, bruin, klein, mager en zeer verkouden, wat zeker in den Londenschen mist geen wonder mocht heeten. Zij hadden een soort van tulbanden op.

De kapitein was, als alle kapiteins, zeer galant tegen de d mes, joviaal en *bon-camarade* met de heeren. Alleen een paar Amerikaansche passagiers mochten zich niet bijzonder in zijn gunst verheugen. Het schip was goed ingericht, doch niet zoo netjes in orde als onze Hollandsche booten. De hutten mochten ruim genoemd worden; voor het Noorsche klimaat waren zij misschien wel wat al te luchtig ingericht. De passagiers bestonden uit officieren en planters, die weder, na een korter of langer verblijf in Engeland, naar Indië teruggingen Mijn hutgenoot was een heer van 45 jaar ongeveer, die maar voor zijn plezier reisde, en wiens ideaal het was het eens lekker warm te zullen krijgen, waarom hij nu naar Indië ging.

Aan boord waren wezenlijke baronets en colonels, meisjes, die er niet onaardig uit zagen, maar echt Engelsch stijf en ontoeschietelijk, een Arabisch handelaar, en tal van militairen.

Voor het diner werd altijd groot toilet gemaakt; de kapitein deed al zijn goud aan, en zijn staf bleef niet achter zich met onderscheidingsteekenen voor die gelegenheid te versieren. Het menu was eigenaardig, en voor den Hollandschen smaak niet bijzonder aanlokkelijk: „beefsteak kidney pie", „Irish stew", „jerked fish", alles met veel currie klaargemaakt. De wijn was goed; hij werd niet dadelijk betaald, doch tegen bons afgegeven, die men, bij het van boord gaan, verzilveren moest.

De reis leverde geen merkwaardigheden op. De golf van Biscaye handhaafde haar slechte reputatie schitterend en wij gingen kaap Finisterre zoo dicht voorbij, dat die met het bloote oog te zien was. De zee was te onstuimig, dan dat er veel pret onder de passagiers aan boord gemaakt werd; velen hadden met de zeeziekte te kampen, en kwamen eerst, toen de kust van Portugal al in het gezicht was, voor den dag.

Zelfs in de Straat van Gibraltar was de zee nog alles behalve kalm. Het gezicht dat de vesting oplevert, is om nooit te vergeten. Die berg, of liever rots, overal met wallen bezet, waaruit vuurmonden dreigend te voorschijn komen, heeft iets ongemeen imposants.

Na afscheid genomen te hebben van mijne medepassagiers, stapte ik in een „felucca" of bootje langszij en liet mij naar het noorder havenhoofd roeien. Mijn bagage werd nagezien, of ik er ook vuurwapenen in verborgen had, en daar dit niet het geval bleek te zijn, mocht ik verder gaan, naar het aan den voet van de rots gelegen stadje. Het bleek mij, dat daar niet minder dan vier hotels waren; een Spanjaard, die ook Engelsch verstond, ried mij het Calpe Hotel aan. Hij bood aan, mij daarheen te brengen; mijn bagage werd door een anderen Spanjaard op een kruiwagen geladen, en zoo gingen wij in optocht op weg. Het hotel was om een binnenplaats gebouwd, wier gewitte wanden met allerlei belgekleurde reclamebiljetten beplakt waren. De eigenaar van het hotel kwam ons al op de binnenplaats tegemoet, en heette mij, met echt Spaansche beleefdheid en woordenrijkheid welkom in gebroken Engelsch. Een zeer groote kamer, met gewitte wanden en vrij primitief ingericht, werd mij aangewezen.

Toen ik 's middags aan tafel verscheen, zat daar ook de andere gast, die het hotel op het oogenblik rijk was, mede aan. Hij bleek een jong Amerikaan te zijn, George Hoppin geheeten; zijn kleeding bestond in een sport-pak met reusachtige ruiten. De kennis was spoedig gemaakt; de Amerikaan was een liefhebber-photograaf, die reeds sinds eenige dagen een gelegenheid afwachtte om naar Tanger, op de Afrikaansche kust, over te steken. Daar de zee echter nog altijd zeer onstuimig was, zou het nog wel twee dagen kunnen duren, eer die gelegenheid zich voordeed.

Een tochtje naar Afrika lachtte mij wel toe en ik verzocht, den Amerikaan te mogen vergezellen, waarin hij aanstonds toestemde. Het maal was zeer goed en stak gunstig af bij de met olie en knoflook toebereide schotels, die ik op mijn verdere reis zou te verslinden krijgen. Na nog een flinke brandy-grog met elkander gedronken te hebben, waardoor de vertrouwelijkheid niet weinig toenam, gingen wij naar bed.

Den volgenden dag besloten wij de „Rock" waarop de vesting gebouwd is, eens te gaan beklimmen. De noodige vergunning daartoe werd ons door den Amerikaanschen consul, een bejaard heer, met welwillendheid verleend. Hij introduceerde ons ook in de Gibraltarclub, waar wij met verschillende Engelsche officieren kennis maakten en whist speelden op zijn Britsch, zoodat de troef bepaald werd door het keeren der kaart, een echt dobbelspel.

's Middags bestelden wij twee ezels, om den berg te beklimmen. Deze beestjes, hoewel klein van stuk, brachten ons veilig op den top; het ezelrijden met zulke lange beenen als wij hadden, heeft evenwel zijne eigenaardige bezwaren. Op den top was een prachtig uitzicht. Aan beide zijden strekte zich het Spaansche strand uit; links lag het stadje San Roque, met witte muren en roode pannen. Geheel beneden liepen de Engelsche schildwachten heen en weer; wat verder, waar het Britsche gebied ophield, konden wij de Spaansche schildwachten onderscheiden. Daar het een bijzonder heldere dag was, konden wij zelfs Afrika, als een blauwe streep aan den horizont zien. De apen, die op den berg leven, kregen wij niet te zien; het zijn de eenige vierhandigen, die in Europa voorkomen, doch zij zijn erg schuw en vertoonen zich maar zelden.

De terugtocht was bezwaarlijker dan de heenreis; mijn reismakker werd zelfs van zijn ezel geworpen, wat hem wel geen pijn deed, maar toch hinderde, omdat hij midden in een cactusboschje terechtkwam.

De volgende dag werd gebruikt voor een tochtje naar Spanje, nu niet per ezel, maar te paard. Toen wij de poort uitgingen zei de schildwacht, dat om halfzeven het avondschot gelost werd en dat na dien tijd, niemand meer werd toegelaten. Hij ried ons dus aan, goed op onzen tijd te passen.

Buiten de vestingwerken ligt onzijdig terrein; dan komt men aan een Spaanschen wachtpost, waar het gebied van den achtjarigen Koning begint. Gelukkig waren de paarden bijzonder mak; het rijden was

echter niet al te aangenaam, te minder daar wij den vorigen dag reeds gereden hadden. Alles went echter op den duur.

De weg liep langs het strand; links rees de groote rots omhoog en werd blauwer al naar mate wij ons verwijderden. Spaansche visschers oefenden aan het strand hun bedrijf uit; een groot net werd in zee geworpen en door visschers, in kleurige kleedij, op het droge gehaald. Het was een echt tafereel voor een schilder, die visschers op het gele strand, met de blauwe zee, de heldere lucht en den reusachtigen berg op den achtergrond.

Nadat wij een tijdlang het strand gevolgd hadden, zagen wij, rechts, den weg, die naar San Roque leidde. Toen wij het stadje naderden, dat op een heuvel, door olijfboschjes omgeven, voor ons lag, waren wij zeer hongerig. Maar nu deed zich de moeilijkheid voor, dat ons beider kennis van het Spaansch niet zeer groot was; Engelsch werd te San Roque niet verstaan. Wij hoopten maar het beste.

Toen wij eindelijk over de slecht geplaveide straten van het stedeke reden, kwamen van alle kanten kinderen op ons aanhollen, die ons allerlei onverstaanbaars toeriepen. Volwassenen waren niet te zien, evenmin iets wat op een hotel, café of restauratie geleek. Ik zei tegen een der jongens, op mijn mond wijzende: „*pan*", het Spaansche woord voor brood. Hij riep „*bueno bueno*" en bracht ons naar een huis, dat er uitzag als al de andere, doch dat werkelijk een herberg bleek te zijn. De waard kwam naar buiten en de jongen gaf hem inlichting in een stortvloed van Spaansch, waarvan ik al heel weinig verstond. De herbergier echter begreep hem best en klapte in zijn handen. Een meisje kwam te voorschijn, dat zeker een der schoonste was die wij in Spanje te zien kregen. Zij droeg twee glazen wijn en gaf ons ieder een, waarbij zij ons met haar groote zwarte oogen vriendelijk aanzag. Daar wij niet aanstonds dronken, scheen de *padrone* te meenen, dat wij hem wantrouwen; zoowel hij als zijn dochter dronken nu uit de glazen en gaven ze ons terug. Wij leegden ze nu tot den bodem, stegen van onze paarden en werden naar de gelagkamer gebracht, die met afbeeldingen van stierengevechten versierd was. De waard stond met beleefdheid onze orders af te wachten, maar nu kwam de moeilijkheid om ons in het Spaansch uit te drukken. Wij deden de wanhopigste pogingen om den Spanjaard te beduiden, dat wij spiegeleieren met ham wilden eten, maar noch hij, noch zijn schoone dochter begreep ons. Toch lachtten zij niet over de wijze, waarop wij het Castiljaansch radbraakten. Eindelijk teekende ik op een papiertje een kip met eieren en een ham en daarnaast een bord met spiegeleieren; het meisje begreep mijn bedoeling, haar gezicht helderde op en weldra kwam zij uit de keuken met den begeerden schotel. Wij smulden er aan en dronken er zeer goeden wijn bij; daar wij echter niet wisten waar wij weer wat zouden krijgen, wilden wij ook een kip bestellen. Mijn teekenkunst had ditmaal echter niet het gewenschte resultaat; het meisje kwam met een haas te voorschijn, misschien omdat er geen kip aanwezig was. De haas was goed, maar de olie en knoflook, waarmee hij was toebereid, gaven er geen lekkeren smaak aan.

Toen de haas op was, maakte mijn reisgezel een photographie van de schoone Spaansche, wij betaalden de rekening, die zeer laag was en gingen het stadje in. De kerk was oud, gepleisterd en had niet veel interessants; ook de gepleisterde huizen met hun roode pannen daken waren voor een schilder aantrekkelijk genoeg, doch leverden uit een architectonisch oogpunt niets bijzonders op.

Het was ondertusschen reeds laat in den namiddag geworden; wij gingen weer naar het hotel terug en beduidden den waard, dat de paarden voor moesten komen. Toen wij opgestegen waren, kwam de geheele familie naar buiten, het meisje gaf ons ieder een ruikertje viooltjes en hield daarbij een kleine toespraak. Had ik maar begrepen, wat zij zeide! Zoo vertrokken wij onder tallooze „mille gracias" en eerbiedige buigingen van den herbergier en het handgewuif der familie. Wij kwamen echter te laat aan de poort, en het duurde wel anderhalf uur eer de hotelhouder erin slaagde zijn gasten binnen de vesting te krijgen.

Eindelijk vertrok de stoomboot naar Tanger; de reis duurde vijf uur. Een Moor, die handel dreef op Gibraltar en Engelsch sprak, maakte een praatje met ons. Zijn wijde broek, statige tulband en breed ceintuur gaven hem een indrukwekkend voorkomen. Wij schenen zeer in zijn smaak te vallen, want hij verzocht ons, in zijn huis, een eindje landwaarts in, onzen intrek te nemen. Wij konden daar een, twee, ja twaalf maanden zijn gastvrijheid genieten.

Het gezicht, hetwelk de baai van Tanger oplevert, is werkelijk uniek. De stad met haar witte huizen en minaretten ligt op de helling van een berg, aan welks voet de blauwe golven het gele strand bespoelen. Toen de boot ankerde, werd zij omgeven door een zwerm van roeibootjes, wier zwarte, halfnaakte bemanning in onverstaanbare klanken om het voorrecht vroeg, de reizigers naar den wal te brengen. Het was een leven als een oordeel. Daar er echter geen ander middel is om de stad te bereiken, vertrouwden wij ons zelven en onze bagage aan een der vaartuigen toe, en werden naar land gevoerd, doch niet, dan nadat wij eerst een betrekkelijk hoogen prijs betaald hadden

Wij moesten nu naar het douane-kantoor, waar zwijgende Mooren onze bagage inspecteerden. Het hotel Villa France, waar wij onzen intrek namen, lag aan het hoogste gedeelte der stad. De weg erheen werd ons gewezen door de zwartjes, die onze bagage droegen. Wij gingen door modderige straatjes, met huizen als witte doozen, kleine winkeltjes, en moskeeën aan beide zijden. Aan bedelaars was geen gebrek; overal zaten zij aan den weg, dikwijls met afzichtelijke ziekten, die zij den voorbijgangers toonden om medelijden op te wekken.

Het hotel was vrij groot, met een terras, vanwaar men een prachtig gezicht over de witte stad en de baai genoot. De stad is schilderachtig genoeg, doch levert architectonisch niet veel op. Alles is gepleisterd, de huizen hebben platte daken, en de moskeeën mag men alleen van buiten zien, daar het alleen Moslemin veroorloofd is, daar binnen te gaan. De Oostersche typen, die overal in de straten te zien zijn, zullen menig schilder, die daar toevallig kwam, hebben doen watertanden. Mijn makker maakte heel wat photographieën, doch dit ging niet altijd even gemakkelijk, en heel wat fooien moesten gegeven worden om ongestoord te kunnen werken. Toen het paleis van den gouverneur aan de beurt kwam, meende een inlandsch rustbewaarder, met piek en geweer gewapend, dat wij hem niet genoeg gegeven hadden en daar hij een dreigende houding aannam, achtten wij het maar veilig ons heil in een overhaasten aftocht te zoeken. Zeer eigenaardig zijn de Arabische koffiehuizen waar de gasten het drabbig vocht onder het genot van een opium-pijp drinken.

De Moorsche bouwkunst, die men te Tanger ziet, is niet van de beste soort. De moskeeën hebben wel de traditionneele portalen met hoefijzervormige bogen, doch de details wijzen op den invloed der latere Renaissance. De minaretten zijn soms vierkant in plan, soms ook achtkant. De galerijen, vanwaar de muezzin zich hooren laat, zijn met balustrades, die wel iets hebben van de tanden eener zaag, voorzien. De bekende Moorsche tegelversieringen zijn hier en daar aangebracht; vooral de binnenplaats van het paleis van den gouverneur levert daarvan aardige staaltjes, die echter verre achterstaan bij die, welke men in de Moorsche gebouwen van Spanje ziet. Over het algemeen is Tanger veel aantrekkelijker voor den schilder, dan voor den architect.

Na een verblijf van drie dagen in de Moorsche stad gingen wij met de Fransche boot naar Malaga, waar wij onder hevige stortregens aankwamen. De douanen maakten het ons weer lastig genoeg en de „*cochero*", die ons naar het Hôtel de Londres reed, vroeg voor dat ritje van tien minuten hoogstens, vier peseta's. Een tochtje door de stad leverde niet veel belangrijks op; de kathedraal, oorspronkelijk een Gothisch gebouw, was door allerlei Renaissance toevoegselen, die nu juist niet uit de beste kunstperioden afkomstig waren, bepaald ontsierd. Openbare of bijzondere gebouwen van eenige architectonische beteekenis zagen wij niet. Mijn reismakker gaf dan ook in overweging, zoo gauw mogelijk naar een betere plaats te vertrekken.

Onze keuze viel op Granada, dat over Bobadilla per spoor te bereiken was. Wij gingen bijtijds reeds naar het station en kregen een slechten dunk van de Spaansche spoorwegen; de wagens waren klein en vuil, de locomotieven schenen slecht onderhouden. Door bemiddeling van een „*interprete*" en deels ook door ons zoo goed en kwaad als het ging verstaanbaar te maken, kregen wij plaatsen 2e klasse. De trein vertrok en bleef aldoor een sukkelpas houden; vooral als het bergop ging twijfelden wij dikwijls of er wel beweging was. De stations, waar overal stil werd gehouden, waren zeer primitief; van stations-restauraties was geen sprake. Wij mochten al heel blij zijn, toen wij ergens een kop koffie met een broodje machtig konden worden; de koffie was echter zoo naar, dat wij haar lieten staan. De oude vrouw, die ons bediend had, zag dit en keerde onze koppen weer in den koffiepot om!

(*Wordt vervolgd*).

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

Amsterdam. De Vereeniging tot bevordering van beeldende kunsten, onder beheer van Bestuurderen der maatschappij „Arti et Amicitiae", heeft eene circulaire verspreid met uitnoodiging om toe te treden als lid van gemelde Vereeniging. Het lidmaatschap kost vijf gulden, waarvoor men een lot ontvangt in de verloting van schilderijen, teekeningen en andere kunstwerken, uitsluitend door Hollandsche meesters vervaardigd, terwijl aan alle leden, die geen prijs getrokken hebben, een kapitale ets of een dergelijk kunstwerk wordt uitgereikt. Over het jaar 1894 ontvangen de leden, behalve het lot in de verloting, een exemplaar van het plaatwerk over Hollandsche Kunst, waarvan het prospectus bij de circulaire gevoegd is.

Rotterdam. Naar wij vernemen zal de technoloog van de drinkwaterleidingen alhier, Dr. H. J. van 't Hoff, van gemeentewege het congres voor hygiëne en demographie bijwonen, dat in het begin van September te Buda-Post gehouden zal worden.

— De Gemeenteraad behandelde in zijn zitting van Donderdag jl. het voorstel den heer Dr. Th. van Doesburgh, directeur van de gemeentelijke gasfabrieken, op zijn verzoek, wegens redenen van gezondheid uit die betrekking ontslag te verleenen tegen den tijd dat dit het meest met het belang der gemeente zal overeenkomen. Burg. en weth. stellen voor: *a.* het gevraagde eervol ontslag te verleenen met ingang van 1 Januari 1895 en onder dankbetuiging voor de vele en gewichtige diensten der gemeente bewezen; *b.* voor te gaan tot de benoeming van een opvolger, waarvoor Burg. en Weth. aanbevolen den heer D. J. Cramer, thans onder-directeur; met het voorstel, de benoeming te doen ingaan op den dag die voor voormeld ontslag zal worden bepaald. Zonder stemming werd conform punt *a* besloten en de heer D. J. Cramer, met algemeene stemmen tot opvolger van Dr. Van Doesburgh benoemd.

Haarlem. Door de architecten D. E. L. van den Arend en J. A. G. van der Steur is aan den Raad concessie aangevraagd voor het maken eener tram, door electriciteit bewogen, om Haarlem met Zandvoort te verbinden. De bedoeling is de lijn te leggen van de Dreef of het Plein af langs de Leidsche Vaart tot dicht bij den Zandvoortschen weg, en vervolgens evenwijdig met dien weg naar het zuidelijk deel van Zandvoort. De noodige medewerking is reeds verkregen van de eigenaren der gronden, over welke de lijn zou loopen.

De concessionarissen achten deze verbinding tusschen Haarlem en de badplaats zeer gewenscht, vooral met het oog op de bouwplannen betreffende het Brongebouw van de „Wilhelmina-bron". De badgasten welke wij hier in de toekomst mogen verwachten, verkrijgen daardoor een meer gemakkelijke verbinding met de badplaats Zandvoort.

Leiden. Voor het onderzoek, v. q. de goedkeuring der plannen voor de voorgenomen uitbreidingswerken onder de gemeente Katwijk, als uitvloeisel van de tot stand gekomen minnelijke schikking tusschen de Leidsche Duinwatermaatschappij en de gemeente Leiden, zijn als deskundigen benoemd de heeren Dr. Bakhuis Roozeboom, te Leiden; J. Schotel, ingenieur te Rotterdam, en Dr. v. d. Sleen, te Haarlem. Genoemde heeren hebben de benoeming aangenomen.

Schiedam. Op de voordracht voor directeur der gemeentewerken zijn geplaatst de civiel-ingenieurs J. M. A. Zoetmulder, te Maastricht; J. W. van Marle, te 's-Gravenhage en J. C. van der Meulen, te 's-Hertogenbosch.

— Aangaande het monument voor pastoor Brouwers meldt de *Nieuwe Koerier* uit Roermond.

In het atelier van kerkelijke kunst der firma Cuypers & Co. alhier, werd het monument met grafzerk voor pastoor Brouwers vervaardigd.

Alberdingk-Thijm, Brouwers en Cuypers, — de A, B en C van het alphabet der uitstekende Katholieken, — waren groote mannen, die tevens ook vrienden onderling waren. De twee eerste zijn overleden; de „dritte im Bunde" had het voorrecht — treurig voorrecht, zoo ge wilt, — voor zijn beide vrienden een gedenkteeken te leveren.

En, aan beter handen kon de teekening daarvan niet opgedragen worden.

Overhuifd door een gemetseld kapelletje, zal de zerk en het gedenkteeken op de begraafplaats te Bovenkerk de plaats aanwijzen, waar het stoffelijk overschot van den geëerden en door vriend en tegenstander geachten pastoor rust.

Het monument, — van Udelfangersteen, — is meesterlijk gebeeldhouwd. Op het onderstuk staat, in reliefletters, te lezen: Aan pastoor Brouwers, zijn vrienden en vereerders! waaronder het wapen van den pastoor met het onderschrift: God zij vere!

Prachtig maas- en loofwerk en sierlijke bladrulling omringen in het bovenstuk een medaillon, waarin het welgelijkende portret van pastoor Brouwers prijkt. Aan weerszijden ziet men een lauriertak in een zeer diep uitgehouwen arcatuur.

De zerk is van graniet-steen. Rondom een medaillon, bevattende de emblemen van het priesterschap, staan in een vierkant de monogrammen van O. H. Jezus-Christus en de grieksche letters A Ω; 't begin en 't einde.

Op de vier hoeken der zerk zijn de beeltenissen der vier evangelisten aangebracht en de data van geboorte, van plaatsing te Bovenkerk en overlijden te Maastricht.

Ook de zerk is met talrijk ornament gemaakt.

PERSONALIA.

— Den heer A. Vroesom de Haan, ingenieur 2e kl. bij den Waterstaat in Nederlandsch-Indië, is een verlof van zes maanden, buiten bezwaar van den lande, verleend.

— Bij de Hollandsche IJzeren Spoorweg-maatschappij is met 1 Augustus aan het hoofd van de afdeeling „Beweging gesteld de heer G. F. Schadd Wzn., thans inspecteur ter inspectie Amsterdam, en in diens plaats benoemd de heer W. Rauwenhoff, thans aan het hoofdbureau werkzaam.

— Bij kon. besluit van 27 Juli 1894, n°. 28, zijn benoemd tot boekhouder van het kadaster W. A. van Maaren, thans teekenaar van het kadaster, en H. J. A. Knops, thans teekenaar bij het domeinbestuur.

— De heer B. P. van Malsen te 's-Gravenhage is voor den tijd van 8 maanden benoemd tot buitengewoon opzichter bij het vernieuwen van den bovenbouw der Berkenmeerbrug over de Vecht en de heer G. W. van der Meer voor 5 maanden bij den verbouw van het post- en telegraafgebouw te Dokkum.

— De heeren H. C. van der Hoorn, J. A. van Dulsen en M. J. O. van Lyck zijn tot 1 Dec. a. s. gecontinueerd bij de werken tot verlenging van den Maasmond, de eerste als buitengewoon hoofdopzichter, de anderen als buitengewoon opzichter, en de heer F. E. M. Veeren tot 1 Januari a. s. als buitengewoon opzichter bij de verspreiding van het herziene A.P.

— Bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen is, met ingang van 15 Augustus, benoemd tot aspirant-opzichter der spoorwegbruggen W. Posthuma, werd op verzoek eervol ontslagen de teekenaar B. Ockeloen en is geslaagd in het examen voor opzichter van den weg J. Calsbeek, te Bilsen.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Onderdirecteur der gemeentegasfabrieken te Rotterdam. Jaarwedde *f* 2500, met vrije woning, vuur en licht. Inl. ter secretarie. Adres vóór 20 Aug. aan Burg. en Weth.

ADVERTENTIEN.

Waalsteenen.

Behalve gewone **Waalsteenen**, voorradig in gelijke kwaliteiten, die van afmetingen 14½ per strekkende Meter aan tas. Lengte 25½, breedte 12½, dikte 6½ mmL., worden de tot iedere kwantiteit op bestelling vervaardigd.

E. VAN HOLST, *Arnhem.*

STOOMTIMMER-

HOUTWOL-FABRIEK,

DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.

SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

E. J. BRUL. AMSTERDAM.

Singel 179, Kamer 18.

CYLINDER- en MACHINEOLIËN.

Consistent vet, Talk, Pootskatoen.

H. HUTJENS, Steenhouwer.

ARNHEM, Weerdjesstraat A. 135. **DOESBURG**, Paardenmarkt A. 135.

SPECIALITEIT in Wit Marmer, Schoorsteenmantels, Grafmonumenten, Kruizen.

Levert **alle soorten BEELDHOUWWERK,**

in MARMER, HARDSTEEN, ZANDSTEEN enz. enz., *met of zonder model.*

Bekroond op verschillende Tentoonstellingen.

C. A. HUIJGEN, civ.-ingenieur.

ROTTERDAM, Stationsweg 59.

Vertegenwoordiger van het EISENWERK KAISERSLAUTERN te KAISERSLAUTERN.

Luchtverversching, centrale verwarming door middel van warme lucht, **stoom** of warm water; **locale verwarming** door middel van gas- en van vulkachels.

Badinrichtingen, stoom-kook- en stoom-waschinrichtingen, desinfectieoven, waterleiding.

Getuigschriften van een groot aantal inrichtingen, zoowel in het buitenland als in ons land, staan ten dienste.

Projecten worden **gratis** geleverd.

Portland Cement JOSSON & Co.

***Hoofd Vertegenwoordiger** voor Nederland en Indië* **A. E. BRAAT.**

— HANDEL IN BOUWMATERIALEN. —

Adres: ROTTERDAM — **Nieuwe haven, No. 118.**

„ AMSTERDAM — **A. E. BRAAT, Fokke Simonsstraat, No. 74.**

Prijs concurreerend, dengd onder garantie.

KON. NED. GROFSMEDERIJ,

LEIDEN.

Machine-, Stoomketel- en Constructiefabriek. Scheepsbouwwerf met Dwarshelling, lang 50 M. Stoomboorten-, Bagger- en Spoorwegmaterieel. IJzer- en Kopergieterij. Zware en Lichte Smeedwerken. Ankers, IJzeren en Stalen Kettingen met certificaat van Lloyd's en Bureau Veritas.

Koninkl. Photographische Kunst- en Lichtdruk-inrichting

voor alle denkbare reproductiën.

PROEVEN GRATIS. Levering spoedig en goedkoop.

KLEINMAN & DEJONG, Amsterdam, Marnixstraat 394

Firma Van Lelijveldt en Hubrecht. G. SCHUTTE J.Fzn.

Valkenburg bij Leiden.

SCHELPKALKFABRIEK en HANDEL in STEENKALK en TRAS.

Agenten te Rotterdam de Heeren LAURANS & Co., Zuidblaak No. 78.

Directie te Valkenburg de heer SENFF.

A. H. & U. J. VAN BERGEN,

FABRIKANTEN TE

Heiligerlee, prov. Gron.

SPECIALITEIT IN

Nieuwe Constructie

BRANDSPUITEN,

Torenuurwerken

LUIDKLOKKEN,

op binnen- en buitenlandsche Tentoonstellingen bekroond.

EERE-DIPLOMA's.

Gouden en Zilveren Medailles.

BOUWTERREIN.

Aan de **Roermondsche straat** en buiten de **Geldersche Poort** te **Venloo** zijn verschillende ***BOUWTERREINEN TE KOOP.*** Adres bij den heer VAN GASSELT ahlaar.

JULIUS LüCHAU.

Amsterdam, Damrak 71.

Generaal-Vertegenwoordiger der firma

GEBR. KÖRTING,

Körtingsdorf b/Hannover.

beveelt zich aan voor levering van:

Körting's Injecteurs.

Körting's Universaal-Condensers.

Körting's Pulsometers en Elevators.

Körting's Gas- en Petroleum Motoren, Gas-dynamo's en Electromotoren.

Körting's Ribbenbuizen en Stoomkachels.

CENTRALE VERWARMINGEN en ELECTRISCHE VERLICHTINGEN.

Steen van la Forêt de Morley,

Harde, Halfharde, Zachte,

ÉÉNIGE EIGENAAR:

STANDISH te *Parijs.*

ÉÉNIGE EXPLOITANT:

C. MAUROY te *Morley (Meuse).*

Éénige vertegenwoordiger:

ARMAND VAN WYLICK.

Rue Linnée 42, Brussel.

DEPÔT van harde en halfharde in blokken en platen te **Amsterdam (Handelskade).**

Adres voor 't depôt: GEBR. J. P. SMALING, **Hoogte Kadijk 8, Amsterdam.**

E. K. OSINGA.

APELDOORN.

Hardsteen-, Zandsteen- en Marmerwerken.

MARMEREN

Schoorsteenmantels.

ITAL. TERRAZZO VLOEREN.

Hollandsche Leiborden

zijn de eenige onverbeterlijke

SCHOOLBORDEN

Fabrikant J. M. KIPPEL, Den Haag

AANBESTEDING.

Op **Donderdag 23 Augustus 1894**, 's namiddags om **3 uur**, is de ondergeteekende voornemens, namens het BESTUUR van de VEREENIGING tot CHR. VERZORGING van KRANKZINNIGEN en ZENUWLIJDERS in *NEDERLAND*, gevestigd te *Utrecht*, in het „MILITAIRE TEHUIS" te *Groningen*,

aan te besteden:

Het bouwen van een ADMINISTRATIEGEBOUW met twee OBSERVATIE—PAVILJOENEN, twee afzonderlijke PAVILJOENEN, eene BEHUIZING, een KEUKENGEBOUW, een WASCHHUIS, een ZIEKENBARAK, een LIJKENHUIS, een WERKPLAATS, een WATERTOREN, en het aanleggen van eene RIOLEERING met ZINKPUTTEN, te Zuidlaren, prov. Drente, met de leverantie van al het daartoe benoodigde.

Het BESTEK met 13 TEEKENINGEN is **à f 5.00** te verkrijgen bij den ondergeteekende en ligt ter inzage ten huize van aanbesteding en in het Hôtel van den heer H. ZONDAG te *Zuidlaren*.

AANWIJS IN LOCO **Maandag 13 Augustus 1894**, des namiddags te **3 uur**.

Inlevering der BILJETTEN één uur vóór de aanbesteding, ten huize van aanbesteding in eene bus, of ten kantore van den ondergeteekende.

Nadere INLICHTINGEN en inzage der TEEKENINGEN voormiddags van 11 tot 12 uur, ten kantore van

K. HOEKZEMA,
architect te Groningen.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **13e Augustus 1894** des namiddags ten half twee ure **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed:

Het bouwen van eene Wachterswoning en het maken van afsluitingen nabij het stationsemplacement ENSCHEDÉ van den Geldersch Overijselschen Lokaalspoorweg, volgens Bestek No. 600:

Het bestek is tegen betaling van **f 0.75** verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te *Amsterdam*, bij den Portier of op *franco* aanvraag *met toezending van het bedrag in postwissel* (postzegels worden niet in betaling genomen en aan aanvragen zonder postwissel wordt geen gevolg gegeven) aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.

Aanwijzing geschiedt als in het bestek is vermeld.

De Raad van Administratie,
Het frd. gedelegeerd lid
H. H. BEELS.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ZAANDAM*, zullen op **Zaterdag 11 Augustus 1894**, des namiddags ten 1½ ure, in het Gemeentehuis aanbesteden:

Het vernieuwen van een meerpaal en het maken van veranderingen aan acht meerpalen.

Bestekken zijn tegen betaling van *f* 0.25 verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie.

Inlichtingen worden gegeven door den Gemeente-Architect.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
LATENSTEIN, *Lo. B.*
De Secretaris
ZAALBERG.

PHOTOGRAFIE

RITSCHER EN LANDSMAN

Anna-Paulownastraat 4

's Gravenhage.

Wite lijnen op blauwen grond.

LICHTDRUKKEN

Tot 2 □ Meter groot onverschillig welk formaat van af *f* 0.70 per □ Meter.

Zwarte of blauwe lijnen op witten grond.

Snelste aflevering.

PHOTOGRAFIEËN van Teekeningen, Gebouwen, Machineriën, enz.

LAGE PRIJZEN.

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren

Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN.

BENNEWITZ & Co.

Papierstuc-fabrikanten.

DAMRAK 85, AMSTERDAM.

bereiden hun reeds zoo gunstig bekend fabrikaat aan tot decoratie van Plafonds en Wanden, zoals Kroon-, Knol-, Perk- en andere lijsten, Rozetten, Beurtekroonigen enz. ter geheele vervanging van stukadoorwerk; het laat zich voor gemakkelijk en tegen alle bevestigen, is zeer licht, tegen vocht en vuur bestand, droogt te beschilderen, eigent zich zoowel voor nieuwe als te moderniseeren gebouwen. Het lastige witten vervalt en ongelukken, door afvallen, zooals bij gips dikwijls voorkomt, zijn totaal onmogelijk. Geïllustreerd musterboek à *f* 1.— verkrijgbaar.

Voor verdere inlichtingen verwijzen zij naar hunne circulaire in „DE OPMERKER" No. 24, van 13 Juni 1894.

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

29ste JAARGANG. — N°32 — ZATERDAG, 11 Aug. 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nummer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . *f* 0.15

UIT AMSTERDAM.

Men is thans druk bezig de omhulselen, die tot dusverre een gedeelte van het uitwendige van den nieuwen Stads-schouwburg aan het oog van de voorbijgangers onttrokken, te doen verdwijnen. Toch zal men nog hard moeten werken, om alles op 1 September, als wanneer het gebouw geopend zal worden, gereed te krijgen.

Het nieuwe gebouw herinnert in geen enkel opzicht aan het oude. Geen klassiek fronton, geen zuilenportiek, geen pleisterwerk ziet men meer; berg- en baksteenbouw, torens en spitsen geven aan den nieuwen kunsttempel een geheel ander aanzien. Blijkbaar hebben de ontwerpers zich door het denkbeeld laten leiden, dat hun gebouw een „burg" was, waarop torens niet ongepast geacht konden worden. In hoeverre zij wel gedaan hebben, de geijkte klassieke tempelfronten, die het publiek na eenmaal voor een schouwburg verwacht, geheel en al prijs te geven, moge hier onbeslist blijven. Zooveel is zeker, dat ieder onbevooroordeeld beschouwer aan het geheel een groote mate van oorspronkelijkheid niet zal kunnen ontzeggen. Ook zelfs hij, die den geveldetails grilligheid en gezochtheid verwijt, en het gebouw te zeer een verzameling van woonhuis-motieven acht, zal zijn bewondering aan de silhouet niet onthouden.

De plattegrond van het gebouw, naar de beste Duitsche voorbeelden gevolgd, schijnt ons zeer practisch toe en biedt alle waarborgen aan voor de veiligheid der toeschouwers. Het is jammer, dat de beperktheid van de beschikbare bouwsom oorzaak was, dat veel, wat tot versiering van het inwendige zou kunnen bijdragen, tot later moet uitgesteld worden. De schouwburgzaal is echter geheel gedecoreerd en belooft geen minder goeden indruk te zullen maken dan de vorige, die, terecht, een zeer goeden naam had. Aan het balkon, vóór de loge uitgebouwd, zal men eerst moeten wennen; het doet de zaal kleiner schijnen dan zij werkelijk is. Het geheel naar de nieuwste eischen gemachineerd toneel is een bezoek overwaardig.

Het nieuwe gemeente-museum, aan het verlengde van den Parkweg, welk gebouw door het aan den ontwerper gegeven ontslag, reeds een zekere treurige vermaardheid verkreeg, is nog lang niet voltooid. Uitwendig is het voor een groot deel gereed, doch voor den voorgevel staan nog de steigers. Gebakken en gehouwen steen zijn ook hier toegepast; onder de vensters ziet men gebeeldhouwde paneelen, die door roode profielsteen omlijst worden. Daar aan den voorgevel geen bovenlichtzalen gelegen zijn, heeft men hier vensters kunnen maken; aan de zijgevels en den achtergevel moesten zij door nissen vervangen worden. Liever hadden wij daar ook vensters gezien; wij moeten echter erkennen, dat wij niet weten, op welke wijze men de muren van bovenlichtzalen van een museum behandelen moet. Een bevredigende oplossing werd tot dusverre voor dit vraagstuk niet gevonden.

De planverdeeling met de centrale hoofdtrap en groote bergplaatsen, waaromheen gelijkstraats een reeks van zijlichtzalen, terwijl de geheele bovenverdieping door schilderijzalen wordt ingenomen, kwam ons zeer geslaagd voor. De bijzondere zorg, die aan de verlichting der schilderijzalen besteed werd, is overal duidelijk merkbaar. Zelfs op den tamelijk donkeren dag van ons bezoek was het licht overal uitmuntend. Intusschen zal men met een oordeel moeten wachten, totdat de wanden beschilderd en de houten parketvloeren gelegd zullen zijn.

De trapvestibule werd bemetseld met gele en roode verblendsteen van zeer voortreffelijk fabrikaat, naar wij vernamen afkomstig uit de fabriek van F. van de Loo te Dieren. Ook de veelbesproken roode zandsteen werd daar gesteld; zij werd in de benedenzalen door een twaalftal steenhouwers behakt en bleek zich tot de fijnste bewerking uitstekend te leenen. Zoo

zagen wij de werklieden bezig aan kapiteelen en consoles met bladwerk en andere ingewikkelde details.

Van den indruk, dien de trapzaal, als zij eenmaal voltooid zal zijn, teweeg zal brengen, is op dit oogenblik nog weinig te zeggen. Zooveel is zeker, dat het ook daar aan licht niet ontbreken zal. In een der benedenzalen zagen wij het beeld, dat bestemd is om op den top van het gebouw geplaatst te worden; het is het werk van den beeldhouwer A. Hesselink, en stelt een gevleugelde vrouw voor, met de ster der bezieling op het voorhoofd, en met lauwerkrans en palmtak in de handen. Het munt uit door bevallig silhouet en breede behandeling; het schijnt ons, dat men van dezen kunstenaar nog veel kan verwachten.

GERUISCHLOOS PLAVEISEL.

In een zeer verspreid dagblad, de *General Anzeiger der Kgl. Haupt- und Residenzstadt München*, werden vóór eenigen tijd artikelen opgenomen, die blijkbaar ten doel hadden reclame voor het houtplaveisel te maken. Hoewel wij in geen geval de daarin vervatte mededeelingen in haar geheel als waarheid willen aannemen, komt het ons, in verband met de veelvuldig voorkomende artikelen over asphaltbestrating, billijk voor, ook de opmerkingen te hooren van een voorvechter voor het houtplaveisel. Wij ontleenen daaraan het volgende:

Dat onder de geruischlooze plaveisels aan het asphaltplaveisel door ieder voetganger de voorkeur wordt gegeven, is even zeker, als dat het houtplaveisel zijn voornaamste verdedigers bij de paardenbezitters en wagenverhuurders vindt. Wanneer daarentegen verder het asphaltplaveisel als een „calamiteit" wordt aangeduid en van het houtplaveisel gezegd wordt dat het volkomen zeker, zonder gevaar en reukloos is, dan gaat de maker van het opstel toch zeker wel te ver!

In Londen zijn, volgens ambtelijke opgaven, sedert 1890, 330,000 □-yards — en hiervan in het jaar 1892 alleen 230,000 — houtbestrating gelegd, terwijl het laatstgenoemde getal door het afgeloopen jaar nog overtroffen zal worden. Geheel Londen echter moet, hoofdzakelijk volgens het systeem Kerr uitgevoerd, op 2 millioen □-yards houtplaveisel kunnen wijzen, terwijl in vele drukke straten, zooals Leicester Square, Cranbornstreet en New-Coventry-street, het asphaltplaveisel is opgenomen en door houtbestrating vervangen. Zelfs in eenige city-districten van Londen, b. v. Queen'sstreet, is houtplaveisel gemaakt, iets wat in zooverre opmerkenswaardig is, omdat deze gedeelten slechts asphaltbestrating bezitten.

De in Londen herhaaldelijk geopperde meening dat het stof van de houtbestrating nadeelig op de gezondheid zou kunnen werken, is door den technischen adviseur van het Gezondheidsdepartement Sir Robert Rawlison, in een uitvoerig artikel in de *Pall Mall Gazette* wederlegd, daar hij op grond van een 50-jarigen arbeid beweert, dat de van het houtplaveisel afkomende stofdeelen in geen geval gevaarlijker zijn dan het stof van andere bestratingen, en dat het houtplaveisel zelfs minder stof produceert dan andere plaveisels.

Omtrent dezelfde vraag heeft zich de algemeen als autoriteit erkende Prof. Dr. Von Pettenkofer als volgt uitgelaten: „De vraag of in straten met houtplaveisel het ziekte- en sterfte-cijfer grooter is dan in straten met asphaltbestrating, moet ontkennend beantwoord worden." De paarden kunnen met het asphaltplaveisel niet overweg; het beslaan wordt veel duurder en biedt toch geen veiligheid; het aantal ongelukken zal, ten minste in den beginne, dagelijks en talloos voorkomen en de gemeentebesturen kunnen zich vooruit prepareeren op onvermijdelijke schadevergoedings-processen. Dit alles valt bij het houtplaveisel weg. De paarden loopen, zonder dat het beslag veranderd behoeft te worden, zeker, ja zelfs zekerder dan op straatklinkers, in ieder geval lichter en gemakkelijker en het arbeidsvermogen wordt daardoor grooter. De straten dienen in de eerste plaats voor de voertuigen, dus voor de paarden, evenals de trottoirs voor de voetgangers.

Gaan wij naar München, vervolgens naar Weenen, Parijs en Londen, en ten slotte naar Berlijn om het verkeer met paarden nauwkeurig gade te slaan en vragen wij den koetsiers en ruiters naar hunne meening over asphalt, dan zullen wij overtuigd worden dat alle koetsiers, voornamelijk echter de ruiters, de asphaltstraten zooveel mogelijk vermijden en liever een omweg maken, om zekerder en met minder gevaar dan op dit plaveisel tot hun doel te geraken.

Geheel nieuw en interessant mag voor velen de mededeeling zijn, dat de Berlijnsche fiaker-koetsiers hunne paarden voor beschadiging op het asphaltplaveisel beschutten, doordien zij in plaats van de ijzeren schroefsporen, stukken van hazelnoottakjes gebruiken, welke meer houvast geven dan eerstgenoemde.

Bij een in het afgeloopen jaar te Londen over de voordeelen der verschillende plaveisels gehouden onderzoek, hebben zich van de 1117 gevraagde zaakkundigen 750 voor hout, 219 voor macadam, 97 voor graniet en 51 voor asphalt verklaard.

Dat het houtplaveisel minder gedruis veroorzaakt dan asphalt, waarop het klappen der paardenhoeven een verschrikkelijk leven veroorzaakt en niet vermeden kan worden en dat laatstgenoemde meer stof produceert dan het eerste, omdat bij het houtplaveisel de vochtigheid na regenbuien als anderszins langer aanhoudt en daardoor, vooral in den zomer, de zoo lastige stofontwikkeling vermindert wordt, zijn eveneens feiten.

Wat de duurzaamheid van geruischlooze plaveisels betreft, hieromtrent zegt de hoofdingenieur van het City-district in een officieel bericht: „Geen asphaltplaveisel houdt, zonder veel herstellingen langer stand dan 4 tot 6 jaar en elke 6 tot 10 jaren zal zijn oppervlakte door voortdurende reparatie vernieuwd zijn. Door deze herstellingen kan echter de oppervlakte van het asphaltplaveisel niet geheel zonder gebreken zijn en hoe ongunstig het zware en drukke verkeer reeds na weinig jaren op het asphaltbeslag werkt, kan men in de City-straten van Londen zien, waar asphalt en hout naast elkander liggen. De oppervlakte van het houtbeslag maakt na 3—4 jaren een veel beteren indruk op den beschouwer dan het asphaltbeslag. Dientengevolge is ook de duurzaamheid van het houtplaveisel niet minder dan van het asphalt en wat den prijs aangaat, is men zoowel in Londen als in Parijs, op grond van jarenlange ondervinding, van meening, dat onder dezelfde verhoudingen, het houtplaveisel op den duur goedkooper is dan asphalt.

Dat het temperatuurverschil op het houtplaveisel invloed zou uitoefenen, wordt weersproken door de te Londen en Parijs opgedane ervaringen en is in 't geheel niet te bewijzen; de oppervlakte van het houtplaveisel schijnt en is volkomen dicht en ondoordringbaar; daaronder is het hout gezond en zal goed blijven tot aan zijn vernieuwing. Houtplaveisel kan slechts door voortdurende droogte lijden; doch dit zou op asphalt eveneens eene verwoestende uitwerking

hebben, maar is op straat, dus onder den vrijen hemel niet denkbaar. Wat de kosten van aanleg betreft, deze staan zoo tamelijk gelijk.

Daar het bovenstaande in enkele punten op eene verkeerde opvatting berust, — voornamelijk wat betreft de opgaven over de Londensche bestratingen, — is het wenschelijk daaraan eenige daadwerkelijke mededeelingen toe te voegen en wel te meer, daar tal van de in de laatste jaren onder alle mogelijke titels in technische en andere bladen verschenen bekendmakingen ten gunste van de een of andere plaveiselsoort en de daarbij medegedeelde opgaven betrekkelijk Londen, menigmaal van de waarheid afwijken en de feiten onjuist worden weergegeven, wat slechts door onbekendheid met de ware toestanden kan geschieden.

Deze onwetendheid is te verontschuldigen. Bedenkt men, dat de millioenenstad Londen in 46 districten met eigen locaal- en bouwbestuur verdeeld is, — waarvan verscheidene meer dan 100 tot 200 Eng. mijlen straatlengte met 5—800,000 bewoners hebben, — dan moet worden toegegeven, dat slechts weinige zaakkundigen meer uitvoerige mededeelingen kunnen doen over den aanleg van straten in Londen, daar hiertoe niet alleen veeljarige practische ervaring, maar ook een voortdurend toezicht op de uitvoering der werken gedurende de laatste tientallen van jaren gevorderd wordt. Reeds het verzamelen van de gedurende die tijdruimte verschenen, speciaal op de uitvoering van geruischlooze plaveiselsoorten betrekking hebbende officieele mededeelingen, geeft groote bezwaren, daar deze niet in den handel voorkomen en, voor zooverre ze nog voorhanden zijn, slechts op verzoek van het betrokken bestuur of instituut ter beschikking worden gesteld.

Uit de hierboven verstrekte opgaven blijkt, dat van de gezamenlijke hoofdingenieurs der vele Londensche districten, alleen de hoofdingenieur van het City-district, met voorliefde asphaltplaveisel laat maken en wel hoofdzakelijk in de vele smalle straten en op de voor het openbaar verkeer toegankelijke pleinen (courts), welke volgens een omstreeks 1875 genomen besluit van het bestuur van dat district, slechts van asphaltplaveisel zouden worden voorzien. Aan den anderen kant doen zijne officieele berichten 't houtplaveisel volle recht wedervaren; op grond eener ingestelde enquête is gebleken dat de paarden loopen vóór zij vallen:

op graniet	132	Eng. mijlen	=	212.4 KM.
„ asphalt	191	„	=	307.4 „
„ hout	446	„	=	717.8 „

hetgeen, wat het asphaltplaveisel betreft, vrij juist overeenkomt met de mededeelingen der Berlijnsche brandweer, die bij het doorloopen van 4922 KM. asphaltstraten, 16 paardenstortingen constateerde, dus 1 val op 307.6 KM. Verder is uitgemaakt dat de stortingen op asphalt voor de paarden veel gevaarlijker zijn dan op welk plaveisel ook, dat het paard zeer moeilijk weder op de pooten kan komen en bij de poging om op te staan dikwijls inwendige kneuzingen ontvangt, welke den dood veelvuldig tengevolge hebben en dat zulke stortingen menigmaal kneuzing aan de gewrichten veroorzaakt, die het paard voor verdere diensten ongeschikt maakt. Bovendien heeft de hoofdingenieur van het City-district in zijne officieele mededeelingen ook gezegd, dat asphaltplaveisel een fijn voor vele bewoners lastig stof afgeeft en dat het houtplaveisel, door zijn eigenschap de vochtigheid langer te bewaren, minder stof ontwikkelt.

Het verdient vermelding dat, bij gelegenheid van de oprichting eener maatschappij tot voorkoming van paardenongevallen in Londen, de grootste paarden- en rijtuigbezitters, waarvan tien te zamen ongeveer 22,500 paarden hebben loopen, het bestuur van de Vereeniging tot dierenbescherming, de Omnibus- en Droschken-maatschappijen en, behalve vele der meestbekende paardenliefhebbers, ook de commandant der rijdende garderegimenten, zoomede de chef-paardenarts van het Engelsche leger, de beroemde Dr. Flemming, zich ten nadeele van het asphaltplaveisel hebben uitgesproken en dat de beide laatstgenoemden, zeker algemeen erkende zaakkundigen, onder algemeenen bijval, asphalt voor het gevaarlijkste straatplaveisel verklaarden. Voegt men daaraan toe dat in het afgeloopen jaar in Londen bij eene enquête over de verschillende plaveiselsoorten van de 1117 ondervraagde zaakkundigen, slechts 51 zich voor asphaltbestrating verklaarden, dan moet toch ieder onpartijdig beoordeelaar toegeven, dat de opvatting van erkende paardenkenners en liefhebbers, die, afgezien van genoemde officieele mededeelingen en Londensche ervaringen, het asphaltplaveisel voor een calamiteit houden, toch ook wel iets te beteekenen heeft.

Evenmin is de in Londen op veeljarige ondervinding gegronde en daar algemeen erkende meening te wederleggen, dat het houtplaveisel stofvrijer is dan andere plaveiselsoorten, want door de periodieke bestrooiing met fijne kiezel wordt de stofontwikkeling ondersteund noch bevorderd, daar de door de wielen vermolmde deelen vast in het hout ingedrongen en alle voor de stofontwikkeling gunstige lichtere deeltjes bij de eerstvolgende, tweemaal per week gebruikelijke, reiniging met de waterleiding even goed verwijderd worden, als bij eenzelfde reiniging van het asphaltplaveisel.

Dat het houtplaveisel niet meer stof ontwikkelt dan eenig ander geruischloos plaveisel, en dat dit stof niet schadelijk is voor de gezondheid, hebben niet alleen Sir Robert Rawlison, de technische adviseur van de Engelsche Rijksgezondheids-commissie en de beroemde Professor Dr. von Pettenkofer beweerd, maar dit oordeel werd ook bevestigd door eene op deze vraag betrekkelijke verhandeling in het *British Medical Journal* over de statistische aanteekeningen der afdeeling voor halsziekten van het St.-Thomashospitaal, zeker een der grootste, zoo niet het grootste ziekenhuis der wereld, waarin door Dr. Felix Seemann woordelijk gezegd wordt: „Kortom, het gedacht verband tusschen houtplaveisel en septische keelkliercontsteking (septic tonsillitis) is niets als een hypothese, waarvoor tot nu toe geen schaduw van bewijs is bijgebracht".

In het begin van Juni van het vorige jaar werd door het meestgelezen dagblad van Londen, de *Daily Telegraph*, waarschijnlijk meer tot amusement zijner lezers, eene berichtenreeks, onder den titel „houtplaveisel, een nieuw gevaar", opgenomen, maar ten gevolge van de bovengenoemde veroordeelingen verloor de door bevoegde en onbevoegde reclamemakers voor het asphaltplaveisel gemaakte propaganda alle practische beteekenis.

De mededeeling dat in de City-straten van Londen, waar asphalt en hout onder een gelijk verkeer naast elkander liggen, de oppervlakte van het houtbeslag na 3—4 jaren op den beschouwer een veel beteren indruk maakt dan de gelijktijdig gelegde asphaltblokken, kan door leek, noch zaakkundige beoordeeld worden, vóór hij op de plaats zelve zich daarvan overtuigd heeft; hierna zal echter ieder onbevoor-

oordeeld opmerker van de waarheid van bovenstaande mededeelingen overtuigd zijn.

De opmerking, dat vochtigheid dikwijls nadeeligen invloed op houtplaveisel uitoefent, kan hiermede beantwoord worden, dat een zaakkundig aangelegd en goed onderhouden houtplaveisel onder de vochtigheid en de invloeden van het weer niet zal lijden.

Wanneer een zoodanig houtplaveisel, zoolang het weer zulks toelaat, dagelijks tweemaal voldoende begoten en wekelijks tweemaal grondig gezuiverd wordt, kan het vocht geen nadeeligen invloed uitoefenen, ten minste niet volgens jarenlange ondervinding in Londen, Parijs en elders. Wordt echter bij langdurige droogte eene voldoende besproeiing veronachtzaamd, of worden de buiten het verkeer liggende plaatsen in het geheel niet begoten, wat bij een gebrekkig onderhoud dikwijls voorkomt, dan spreekt het van zelf, dat een plotseling neervallende sterke regen op zulke plaatsen nadeeligen invloed moet uitoefenen.

IN SPANJE.

(Vervolg van blad: 246.)

Eindelijk kwamen wij te Granada. Het was min of meer ontnuchterend, aan het station, juist als overal elders, omnibussen van hotels te zien staan, met portiers die „Hotel Washington", „Hotel Suelos" enz. riepen. Wij namen plaats in het wagentje van het Hotel Alameda, en behoefden ons later onze keuze niet te beklagen. Het huis werd door handelsreizigers gefrequenteerd, en zooals ieder bereisd man weet, worden in dergelijke inrichtingen altijd de beste table-d'hôtes gevonden; het pension bedroeg maar vier peseta's per dag, zoowat *f* 2.50.

Nu moet men zich van een Spaansche table-d'hôte, al moge zij naar Kastiljaansch-en smaak nog zoo voortreffelijk zijn, geen al te hoog denkbeeld vormen. Het menu was, althans voor een vreemdeling, zonderling genoeg. Eerst kwam vleesch met kool of spinazie, daarna soep, die er wonderlijk uitzag, vervolgens witte boonen of groene erwten, dan visch, die wel lekker geweest zou zijn, als er niet zooveel olie overheen was gegoten. Het dessert bestond uit een kip, een pudding of een omnelet, kaas, koffie en cognac De landwijn, waarmede alles begoten werd, was voortreffelijk.

Eigenaardig was het, dat iedere gast, die binnenkwam, met echt Spaansche statigheid een buiging maakte; het werd als iets zeer onbehoorlijks beschouwd, dit na te laten.

Wij gingen dikwijls, na het diner, aan den overkant der straat naar het Café Suizo om een sigaret te rooken en hadden daar veel gelegenheid om de Spaansche zeden en gewoonten te bestudeeren. De Castiliänen en ook hunne vrouwelijke bloedverwanten brengen een groot deel van den dag in de koffiehuizen door. Beiden geslachten rooken daar sigaretten die zij zelf draaien, en drinken wat men te Parijs „mazagrans" zou noemen. De bezoekers zijn altijd in levendig gesprek met elkander; zij bediscussieeren het nieuws dat zij in hun kleine onooglijke kranten gelezen hebben of schrijven brieven. Voor twee velletjes papier, twee enveloppen en gebruik van pen en inkt betaalt men slechts *f* 0.02½.

Moet de bediende komen, dan roepen de gasten „*Hoza*" of klappen in hun handen. Al uit de verte schreeuwt de knecht: „*Si, si, señor*" en holt als een pijl uit een boog op den besteller toe. Bloemenmeisjes, soms mooi, maar meest leelijk, trachten hare waar aan den man te brengen. De gasten zijn echter niet royaal en blijven een paar uur voor één glas koffie zitten, waarin zij onmogelijk veel klontjes suiker doen.

Des avonds gaat alles naar den schouwburg; het *Teatro Principal* is vooral gedistingueerd.

Het meeste succes hebben de dansers en dansressen in oud-Spaansch costuum, die op het geluid van guitaren en tamboerijnen hunne zeer elegante bewegingen maken en een bewonderenswaardige vaardigheid in het hanteeren der castagnetten tentoonspreiden. Het publiek doet dan mede, door de maat te slaan met stokken of parasols, en te zingen of liever te krijschen. De dans wordt al wilder en wilder, doch eindelijk maken de guitaren plotseling een slotaccoord en gaan de danseressen hijgende zitten. Dan schreeuwt het publiek „*bolé*" en werpt ten teeken van bijval, niet alleen bouquetten maar ook hoeden op het tooneel.

Zondags zijn er van twee tot vijf uur hanengevechten, die zeer veel toeschouwers trekken. Later in het seizoen worden zij door stierengevechten vervangen.

Een bijzonderheid van Granada zijn ook de *Gitano's* en *Gitana's*, zooals men daar de Zigeuners noemt. Zij bewonen een afzonderlijke wijk en staan in geen besten reuk.

En nu het een en ander omtrent de stad zelve.

Quien no ha visto Granada
No ha visto nada

zeggen de Spanjaarden, wat beteekent dat wie Granada niet gezien heeft, niets gezien heeft. Uit een architectonisch oogpunt beschouwd, kan dit van de eigenlijke stad moeilijk volgehouden worden. De huizen met hunne platte daken, allen wit gepleisterd, mogen hier en daar zich tot schilderachtige groepen vereenigen, het donkere loof van cypressen- en oranjeboomen moge af en toe een aangenaam contrast met het pleisterwerk opleveren, sommige kerken mogen een enkele maal een paar Barok-details vertoonen, toch is dit alles niet voldoende om de reputatie van Granada te rechtvaardigen.

De roem van Granada is dan ook de Alhambra.

Er is geen gebrek aan enthousiaste beschrijvingen van dit Moorenpaleis; de beschrijvers hebben echter meestal hun fantasie sterk laten werken en dit is de oorzaak, dat het den bezoeker, die meestal heel wat anders verwacht had, niet medevalt. Zeker, wanneer men van de noordzijde, den Moorenburcht zijne tinnen en torens trotsch op den heuvel ziet omhoog heffen, terwijl daarboven de helderblauwe zuiderhemel zich welft, en de toppen van de Sierra Nevada in hun reine blankheid der zuiderhorizont afsluiten, wordt men door de grootschheid van het geheel getroffen, doch men is daarmede niet tevreden, daar de kale, bijna vensterlooze muren niet beantwoorden aan de verwachtingen, die men onwillekeurig gekoesterd heeft.

Ook als men den heuvel opgegaan is, en den hoofdingang van het gebouw, aan de zuidwestzijde gelegen, bereikt heeft, wordt men min of meer teleurgesteld. Het eerste toch wat men ziet, is een Renaissance paleis van zeer aanzienlijke afmetingen, dat in tamelijk vervallen toestand verkeert. Het is door keizer Karel V van 1527—1533 naar de plannen van Machuca gebouwd. De details zijn zeer goed en kunnen op gelijke lijn gesteld worden met die der beste Italiaansche werken van dien tijd. De twee verdiepingen zijn ieder met een pilaster-orde versierd; de benedenste, in rustiekwerk gehouden, heeft Toskaansche pilasters, terwijl de bovenste de Jonische orde, op hooge pedestallen vertoont. De ingangspaviljoens zijn van gecannelleerde Dorische en Jonische halfzuilen voorzien en met goed uitgevoerd beeldhouwwerk versierd. Zeer geslaagd is de ronde binnenplaats, die in

tamelijk vervallen toestand verkeert. De overwelfde galerijen, die deze „*patio*" zooals de Spanjaarden het noemen, omgeven, rusten op Dorische en Jonische zuilen, die streng en edel gedetailleerd zijn.

Men bezoekt echter niet de Alhambra om Italiaansche Renaissance te bestudeeren. Mijn reisgenoot althans had al gauw van dit gebouw genoeg, en was het eigenlijke Moorsche paleis reeds binnengegaan toen ik mij nog stond te verdiepen in de schoonheid der details van het door Karel V opgericht bouwwerk.

De ingang van het eigenlijk Alhambra bevindt zich noordelijk van hier. De verschillende vertrekken zijn om twee langwerpige binnenplaatsen gegroepeerd. De eerste daarvan, de „*patio de los Arrayanes*", komt aan de zuidzijde tegen het gebouw van Karel V aan, dat er op vreemde wijze boven uitsteekt; de andere, loodrecht op de vorige gelegen, is de beroemde „*patio de los Leones*". Uit de zalen aan de noordzijde heeft men prachtige vergezichten.

Het ligt niet op mijn weg, het aantal beschrijvingen van de Alhambra met eene te vermeerderen. Slechts eenige opmerkingen over dit uit afbeeldingen genoegzaam bekende bouwwerk mogen hier een plaats vinden.

Toen wij den beroemden leeuwenhof binnentraden, viel het ons tegen dat de fijne Moorsche architectuur der galerijen geheel wit was. De oorspronkelijke kleuren, zonder welke men zich een Oostersch bouwwerk bijna niet denken kan, waren nergens meer te zien. Ook de bronzen leeuwen, die om het fonteinbekken staan, vielen niet bijster in onzen smaak; op gevaar af van heiligschennis te plegen, moet ik zeggen dat ze mij toeschenen heel veel gelijkenis te hebben met de beestjes, die in de vaderlandsche draaimolens door de jeugd bestegen worden.

De rijkdom der Moorsche ornementen is groot; nu eens zijn het geometrische samenstellingen, dan weer gestyliseerde plantenmotieven, doch dikwijls ook Arabische spreuken. Meestal bestaan de versieringen uit gips, dat in vormen gegoten schijnt te zijn; somtijds zijn het ook verglaasde tegels, die men „*azulejos*" noemt. In de vertrekken en ook op sommige andere plaatsen zijn de gipsornementen gekleurd; in hoeverre die kleuren oorspronkelijk zijn of wel van restauraties afkomstig kunnen wezen, waag ik niet te beslissen. Rood, blauw en geel, soms ook goud, zijn het meest gebruikt. De kleuren der *azulejos* zijn blauw, paars, geel, bruin en groen, alles in gebroken tinten. De kleine ornementen geven aan het geheel een bepaalde schaal; de *patios* en *salas* toonen door deze fijne details veel grooter, dan zij in werkelijkheid zijn.

Eigenaardig is het, dat de meeste vertrekken alleen indirect licht ontvangen, dikwijls door een deur, die onder een galerij uitkomt. Vensters vindt men alleen in den grooten toren, die als „*sala de los embajadores*" bekend staat, en ook in den oostelijk daarvan gelegen „*torre del mihrab*". In de „*sala de las dos hermanas*" valt, onmiddellijk onder het gewelf, hoog licht in.

De gewelven zijn zeker de rijkste onderdeelen dezer architectuur. Vooral die van de reeds genoemde „*sala de las dos hermanas*", en van de aan de andere zijde van den leeuwenhof gelegen „*sala de los Abencerrages*" vertoonen een bijna ongeloofelijken rijkdom. Zij gaan over van het vierkant tot het achtkant, en bestaan uit houten schinkels, vanwaar gipsornementen in groote verscheidenheid afhangen. Het is daarom, dat deze gewelven wel eens bij druipsteengrotten vergeleken worden.

Uit wat ik reeds opmerkte zal men hebben kunnen zien, dat de Moorsche kunst meer van een decoratief dan van een constructief principe uitgaat. Hoe alles eigenlijk geconstrueerd is, kan men moeilijk nagaan. De hoofdmuren zijn wel van steen, doch allen gepleisterd. Bij de galerijen, bogen en binnenmuren schijnt van wat wij zouden noemen „Brabantsch werk" een zeer ruim gebruik gemaakt. De zuiltjes toch, waarop deze galerijen rusten, zijn zoo licht, dat zij een massieve constructie onmogelijk zouden kunnen dragen.

Zooals ik reeds zeide is de Alhambra het glanspunt van Granada. Al het overige zinkt daarbij in het niet. Toch verdient ook de kathedraal wel een bezoek. Zij is een werk der 16e eeuw, en herinnert in vele opzichten aan de St. Eustache te Parijs; het geheele systeem is namelijk nog Gothisch, doch de detailleering is in Renaissancevormen geschied. Zijn, te Parijs, de details nog in den vrijen stijl van Frans I gehouden, hier zijn de antieken met vrij groote strengheid gevolgd; de gewelven evenwel zijn volkomen in Laat-Gothischen trant. De pijlers bestaan uit samenkoppelingen van Korinthische pilasters en halfzuilen. De Spanjaarden zijn gewoon aan dezen stijl den naam van „*plateresco*" te geven; dit wijst op een navolging van zilversmidswerk, doch de kathedraal te Granada is daarvoor o. i. te streng. Later zagen wij andere voorbeelden, waarop de benaming beter van toepassing is.

De koepel van het gebouw is rijk beschilderd en verguld. Hij wordt door twaalf pijlers, elk met een apostelbeeld versierd, gedragen. In een groote kapel, aan de noordzijde, welke nog geheel Laat-Gothisch is en die dus ouder schijnt te zijn dan de kerk zelve, is de graftombe van Ferdinand van Arragon en Isabella van Castilië; zij is van wit marmer en onder Karel V door Italiaansche kunstenaars gemaakt. De wanden dezer tombe staan schuin, min of meer op de wijze van een katafalk. Op de hoeken zijn griffioenen en engelen aangebracht; de wanden prijken met nissen en medaillons met beeldwerk. De liggende figuren van de overledenen zijn te hoog geplaatst, om ze goed te kunnen zien. Het geheel is met rijk ornement, zooals de Noord-Italiaansche school het zoo gaarne maakte, versierd. Een tweede tombe, naast deze geplaatst, en in vele opzichten de eerste nog overtreffende, is die van Philips den Schoone en zijne gemalin Johanna, de dochter van Ferdinand en Isabella. Twee basreliefs in deze kapel trokken onze aandacht: zij verbeelden Moorsche vrouwen, die gedoopt worden en de overgave van Granada aan Ferdinand en Isabella.

De reis naar Sevilla, gezeten in een Spaanschen spoorwagen, is niet zeer aangenaam. Het landschap is meestal woest, droog en zonnig; slechts hier en daar komen bebouwde landstreken voor. Sneltreinen zijn onbekend en aan ieder station wordt opgehouden.

Sevilla is een veel aanzienlijker plaats dan Granada. De Spanjaarden zeggen dan ook:

Quien no ha visto Sevilla
No ha visto maravilla,

zoodat, wie Sevilla niet gezien heeft, nimmer een wonder zag. De hotels zijn er geheel op modernen voet ingericht en het hotel Madrid, waar wij onzen intrek namen, was vrij wat beter dan dat te Granada; de prijzen waren echter, om een uitdrukking van Baedeker te gebruiken, „entsprechend höher". Het binnenplein, met zijn vischvijver, palmen en tropische gewassen, en door een galerij omgeven, was allergezelligst en heel wat aangenamer, dan de wintertuinen, die men in andere hotels wel vindt. Het was een waar genot, onder de galerij koffie te zitten drinken.

(Wordt vervolgd).

PRIJSVRAGEN

Sociëteit „Tot Nut en Vermaak" te Almeloo.

Op deze prijsvraag, waarvan het programma werd opgenomen in ons nommer van 12 Mei j.l., bladz. 147, zijn 49 antwoorden ingekomen. Blijkens art. 10 zullen de ontwerpen in het openbaar te Almeloo worden tentoongesteld en uiterlijk twee maanden na de dagteekening van inzending (1 Augustus 1894) aan de opgegeven adressen teruggezonden worden.

Bebouwing van den hoek, gevormd door de Tolbrugstraat en den nieuwen weg te Breda.

Op deze prijsvraag kwamen eenige ontwerpen in. Zooals men weet kan de inzender van het bekroonde ontwerp den grond, bestemd voor den bouw, aankoopen. De commissie van beoordeeling, bestaande uit de heeren J. J. van Langelaar, te Prinsenhage, W. C. Koomans en P. van de Erve Jz., beiden te Breda, gaf met algemeene stemmen de voorkeur aan het ontwerp met het motto: *Passer-driehoek*, van den architect J. M. Marijnen te Breda. Overeenkomstig de conclusie der commissie besloot de Raad den grond aan den inzender van dit ontwerp voor het gedane bod van *f* 300 te verkoopen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-Gravenhage. In het kort verslag omtrent het zesde internationaal congres voor binnenscheepvaart, van 22–28 Juli alhier gehouden, werd met waardeering gesproken over den in de Fransche taal opgestelden gids, die den congresleden werd aangeboden. De rijke inhoud en de belangrijke mededeelingen omtrent 's-Gravenhage, Nederland's scheepvaart, nijverheid, landbouw en groote waterwerken trokken de algemeene belangstelling van vreemdelingen en landgenooten, zoodat de geheele oplage van den uit twee deeltjes bestaanden gids is uitgeput. Het comité voor het scheepvaartcongres heeft het voornemen een herdruk van dezen gids te ondernemen en tot matigen prijs verkrijgbaar te stellen, indien een voldoend aantal belangstellenden zich spoedig aanmelden. De prijs zal hoogstens *f* 3 bedragen.

Amsterdam. Nadat den 2n December 1891 aan Burg. en Weth. machtiging was verleend over te gaan tot den aanleg van de wegen achter het Rijksmuseum, geven zij thans kennis, dat aanvragen tot aankoop van bouwterreinen aldaar zijn ingekomen. Om echter tot de juiste kennis te geraken van de verkoopwaarde dier terreinen, stellen zij den Gemeenteraad voor vier bouwblokken bij openbare inschrijving of na die inschrijving onderhands te gunnen. Een voorstel om bouwterrein op bepaalde gronden in erfpacht uit te geven, werd indertijd door den Raad verworpen. Naast verschillende andere bepalingen in de verkoopvoorwaarden, komen daarin ook voor de eischen:

1º. dat de te bouwen huizen zullen worden ontworpen, hetzij als „vrije woonhuizen", hetzij als benedenwoningen met niet meer dan één bovenhuis;

2º. dat het aantal verdiepingen boven den rez-de-chaussée niet meer dan drie zal bedragen;

3º. dat de hoogte van de perceelen, gerekend tot den gootbodem, niet meer dan 16 M. boven het straatvlak zal bedragen;

5º. dat ook het uiterlijk der gevels voldoende zij, ter beoordeeling van Burgemeester en Wethouders.

Utrecht. De reis van den Minister van Binnenlandsche Zaken naar hier heeft aanleiding gegeven tot het gerucht, dat dit bezoek in verband zou staan met den slechten toestand van een der nieuwe laboratoria van de Hoogeschool, waarvan de treurig slechte bouw reeds dadelijk na de ingebruikstelling algemeen bekend was. Het ministerieel bezoek gold meer de uitbreiding der universiteitsgebouwen.

Haarlem. In een der lokalen van het Koloniaal Museum is gedurende deze maand een zeer belangrijke verzameling van voortbrengselen van Australië ter bezichtiging gesteld, welke verzameling ten geschenke is ontvangen van den heer J. H. Maiden, conservator van het technologisch museum te Sydney (N. Z. Wales).

Deze collectie bestaat uit houtsoorten, looibasten en andere looistoffen, verfstoffen, eetbare en andere vruchten, zaden en plantendeelen, ruim 100 soorten wol en 27 monsters ertsen.

De geheele verzameling bestaat uit 222 nummers. Onder de looistoffen is hoogst belangrijk de Wattle, meer bekend als Mimosa-bast, die in den laatsten tijd meer en meer in gebruik komt en op de Engelsche markt 6–14 £ per ton waard is.

Van de 25 houtsoorten munten uit het cederhout, het Blackwood van Acacia Melanoxylon, het kostbaarste van alle Australische houtsoorten, zeer gezocht voor openbare werken en meubelen; het fraai geteekende en tevens geurige hout van den Murray Pine (Callitris robusta), het sassafras-hout, bestand tegen ongedierte en paalworm, en vele soorten van den algemeen bekenden Eucalyptus.

Zeer belangrijk zijn ook de wolsoorten, een der voornaamste handelsproducten van Australië, en de ertsen, waaronder goud- en zilverertsen.

Voorzeker is deze voorstelling van de produkten der zoo bloeiende en voortstrevende Australische koloniën de aandacht der bezoekers overwaard.

's-Hertogenbosch. Naar wij vernemen, heeft de heer J. Deny, ingenieur-architect alhier, de opdracht ontvangen tot het ontwerpen van een monument ter nagedachtenis aan wijlen Jhr. Mr. P. J. Bosch van Drakestein, Commissaris der Koningin in Noord-Brabant, op het familiegoed te Soesterberg.

Woerden. Naar aanleiding van de voorstellen van zijn adviseur, den directeur der gasfabriek te Gouda, besloot de Raad met algemeene stemmen den prijs van het lichtgas van 10 op 8 cent en dien van het kookgas op 5 cent per stère te brengen; voorts om de meterhuur te bepalen op 10 cent per maand, de leidingen in huis en kooktoestellen tegen een zeer laag tarief te verhuren en een directeur aan te stellen. Hiertoe werd benoemd de heer H. Leuderink, thans opzichter aan de gemeente-gasfabriek te Gouda.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië werd een *tweejarig verlof wegens ziekte verleend* aan den adspirant-ingenieur W. de Hoog en den opzichter 1e kl. M. Donk; *overgeplaatst*: van de res. Kedoe naar de res. Bagelen, de opz. 1e kl. A. Keller; van de res. Bagelen naar de res. Kedoe, de opz. 3e kl. L. J. Renneker en blijft *geplaatst* in de res. Rembang, de opz. 3e kl. L. O. Varkevisser.

— Door den Minister van koloniën is de heer R. van Rees gesteld ter beschikking van den Gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië, om te worden benoemd tot adspirant-ingenieur bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken daartelande.

— Bij kon. besluit van 3 Aug. is den Oostindischen hoofdambtenaar Dr. R. D. M. Verbeek, hoofdingenieur bij het mijnwezen in Nederl.-Indië, vergunning verleend tot het aannemen van het ordeteeken van ridder van de eerste klasse der orde van Albrecht, hem door Zijne Majesteit den Koning van Saksen geschonken.

— Te Utrecht overleed in den ouderdom van 78 jaren de heer P. J. de Quartel, gep. ingenieur 1e kl. van 's Rijks waterstaat.

— De Raad van Schiedam benoemde tot directeur der gemeentewerken den heer J. M. A. Zoetmulder, adjunct-directeur der gemeentewerken te Maastricht.

— Bij den dienst van tractie en materieel der Staatsspoorwegen is benoemd tot adspirant-adjunct-ingenieur de heer W. H. van Deutan, te Delft.

— Bij ministriëele beschikking zijn benoemd tot buitengewone opzichters de heeren M. W. J. Heesterman te Vrijenban, en C. Hollestelle, te Tolen, eerstgenoemde, bij den bouw van woningen aan het stoomgemaal aan den Arkelschen Dam, laatstgenoemde bij de werken aan het kanaal door Zuid-Beveland te Hansweert en te Wemeldinge.

De heer A. Sliedrecht is tot 1 October gecontinueerd als buitengewoon opzichter bij de werken tot verlegging van de uitmonding van de rivier de Maas.

— De heer J. de Graaf, opz.-teekenaar bij den dienst van weg en werken der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen te Utrecht is op zijn verzoek teruggeplaatst bij den dienst van tractie en materieel, waarbij hij vroeger geruimen tijd als teekenaar werkzaam geweest is en met ingang van 1 Sept. a. s. in zijn tegenwoordigen rang overgeplaatst naar zijn vroegere standplaats, de centrale werkplaats Zwolle.

— De Gemeenteraad van Breda benoemde tot leeraar in het boetseeren aan de ambachtsschool den heer J. van Zijp te 's-Gravenhage, met 13 van de 16 uitgebrachte stemmen.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bouwkundig opzichter gedurende ongeveer twee maanden. Salaris *f* 50 per maand. Adres lett. H, boekh. E. Broekhuis, Hengelo. (*Zie advert. in no. 32.*)

— Bouwkundig opzichter, bekend met detailleeren. Salaris *f* 60 per maand. Adres boekh. A. Vernout, Warmoesstraat 10 Haarlem.

— Teekenaar bij den prov. waterstaat in Drente. Salaris *f* 50 's maands. Adres vóór 1 Sept. aan Gedep. Staten te Assen. (*Zie advert. in no. 32.*)

CORRESPONDENTIE.

— Aan eenige belanghebbenden bij de prijsvraag der sociëteit tot Nut en Vermaak te Almelo wordt bericht, dat wij, tot ons leedwezen, nog niet in staat zijn de motto's der ingekomen antwoorden mede te deelen.

Bij den PROVINCIALEN WATERSTAAT in *Drenthe* wordt tegen **1 October a. s.** tijdelijk verlangd:

een Teekenaar,

tegen eene belooning van ***f* 50.– per maand.**

Zij die in aanmerking wenschen te komen, behooren zich vóór *1 September a. s.* bij gezegeld adres en onder vrachtvrije overlegging der noodig geachte stukken, aan te melden bij Gedeputeerde Staten der provincie Drenthe.

Assen, 3 Augustus 1894.

Gedeputeerde Staten voornoemd:

J. TONCKENS, Voorzitter.

VAN REEDE VAN OUDTSHOORN, loco Griffier.

Bouwkundig Opzichter.

Gevraagd een practisch **OPZICHTER** gedurende ongeveer twee maanden. Salaris *f* **50**·— per maand.

Fro. brieven lett. **H.** bij E. BROEKHUIS, Boekhandel, *Hengelo (O.)*

AANBESTEDING.

De ALGEMEENE OVERSTE DER CONGREGATIE van de Broeders der *Onbevlekte Ontvangenis te Maastricht* is voornemens op **Zaterdag 25 Augustus a. s.** des namiddags te **3 uur**, in het Gesticht aan de Capucijnenstraat aan te besteden:

Den bouw van een KLOOSTER met KAPEL op het terrein „de Bayerd", gelegen aan de Brusselsche straat te Maastricht.

Bestek en teekeningen zijn, van Dinsdag 14 Augustus af, tegen betaling van **tien gulden** verkrijgbaar aan genoemd Gesticht, of worden op franco aanvrage en toezending der kosten aan belanghebbenden toegezonden.

Aanwijzing op het terrein: Dinsdag 21 Augustus, des namiddags te 2 uur.

AANBESTEDING.

Op **Zaterdag** den **25 Augustus 1894**, des namiddags **3 uur**, zal de Opzichter M. HURENKAMP, namens de Heeren B. LINTHORST en ZONEN te *Wilp*, bij de Wed. PALASTER in „de Kroon" te *Twello*,

AANBESTEDEN:

Het bouwen van een Woonhuis (2 verdiepingen) met Schuurtje enz., op een terrein nabij hunne Stoomspekslagerij aan den kunstweg „Duistervoorde" nabij het dorp Twello.

Met bijlevering van alle materialen.

Bestek en teekening liggen van af *Maandag den 20 Augustus* e. k. in voornoemd Koffiehuis ter inzage, en zijn van af gemelden datum op franco aanvrage tegen betaling van ***f* 1,50** bij genoemden Opzichter te bekomen.

PARQUET & WANDTEGELS,

Depôt: VILLEROY & BOCH, MINTON HOLLINS & Co., Fr. PABST en anderen.

MARMERMOZAIEK, HOUTPARKETTEN & STAVEN.

(16 Bekroningen in Nederland). Voorraden in **alle** soorten. *Vraagt de uitgebreide dessins en prijzen.*

DE LINT & Co. Rotterdam.

J. J. SLEIJSER, Leiden.

Magazijn van TEEKENBEHOEFTEN, LICHTDRUKPAPIER, enz. enz.

Monsters en **Prijscouranten** worden op verlangen *franco* toegezonden.

AMSTERDAM. De Genestetstraat 113. **W. ZIMMERSTÄDT.** **ELBERFELD** Holzerstrasse 5.

Fabriek voor CENTRALE VERWARMING en VENTILATIE.

STOOMVERWARMING onder lagen druk, met **Isoleer-reguleermantels en Ventilreguleering** (D. R. patent SCHWEER).

WATERVERWARMINGEN met doorloopende werking.

LUCHTVERWARMING. DROOGINRICHTINGEN.

Ontwerpen en begrootingen worden **kosteloos** opgesteld en toegezonden. Getuigschriften en opgaven van een **groot aantal uitgevoerde inrichtingen, ook hier te lande,** staan ten dienste.

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN **WATERPAS- HOEKMEET-** EN ANDERE **INSTRUMENTEN,** voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren **Peilschalen.**

WEEGWERKTUIGEN.

H. H. BELTMAN,

Fabriek en **Magazijn** van **Marmeren Schoorsteenmantels, MONUMENTEN EN MEUBELBLADEN.**

Bekroond te ARNHEM en AMSTERDAM.

STEENHOUWERIJ,

SPECIALITEIT van **Wit Marmeren Vloeren en Platen**

Keizerstraat. DEVENTER.

Firma Van Lelijveldt en Hubrecht. G. SCHUTTE J.Fzn.

Valkenburg bij Leiden.

SCHELPKALKFABRIEK en HANDEL in STEENKALK en TRAS.

Agenten te Rotterdam de Heeren LAURANS & Co., Zuidblaak No. 78.

Directie te Valkenburg de heer SENFF.

Loon-Stoomhoutzaag- en Schaverij.

G. BLANCKE & Co., Rotterdam.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente ARNHEM, zullen **Zaterdag 8 September 1894,** 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

Bestek No. 24.

Het VERVEN en DECOREEREN van de Vestibules, Zalen enz. van MUSIS SACRUM.

Begroting ƒ9170.

Aanwijzing zal worden gehouden op Zaterdag 18 Augustus a. s., 's namiddags 1½ ure, aan het Bureau Gemeentewerken in de Kadestraat; alwaar inlichtingen gegeven worden op alle werkdagen, tot en met den dag vóór de aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur voormiddags; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet tegen betaling van **ƒ0.50** verkrijgbaar aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

OPENBARE
AANBESTEDING.

Namens zijnen principaal zal de ondergeteekende op *Donderdag 16 Aug. a. s.* in het openbaar trachten ***aan te besteden:***

Het BOUWEN van een VILLA c. a. op een terrein, gelegen aan de Esschenlaan hoek Slotlaan in het Park-Honingen te Kralingen.

Bestek en voorwaarden, met bijbehoorende teekeningen, zijn van af Vrijdag 10 Augustus te verkrijgen aan het Bureau van den Architect, *Wijnstraat 76*, des morgens van 10–12 uren, tegen betaling van **ƒ2.50.**

W. MOLENBROEK,
Architect.

PAKKISTENFABRIEK EN HOUTHANDEL
AAN DE
Hengelosche Stoomhoutzagerij.
A. H. M. WESSELINK,
Hengelo (O).

Stoomketelmakerij en Grofsmederij
G. N. FLAMMAN, Heerenkade, *GOUDA. Holland.*
Vervaardigt Horizontale en Verticale STOOMKETELS, Reservoirs en andere Plaatijzer-werken. Reparatiën vlug en billijk. Ketelapendages, Stoomleidingen. Concurreerende prijzen.

Décoratief, Geschilderd en Gebrand Glas,
der Vitreous Enamelled Glass en Tile Comp., te LONDON.

Vraag dessins en monsters van dit **prachtige** en **nieuwe materiaal** bij de Agenten

DE LINT & Co. Rotterdam.

J. CALTEN JR.
Electro-Technicus.
AMSTERDAM. KEIZERSGRACHT 517.

Electrische Verlichting.
ELECTRISCHE KRACHTSOVERBRENGING.
PROSPECTUS, BEGROOTINGEN en INLICHTINGEN op ***aanvrage GRATIS.***

Houtaankapmaatschappij WIJSMAN.
Handel in Java-Teakhout.

Balken, Platen, Kromhouten, Dwarsliggers, Blokjes voor SPOORWEGEN, HUIS- en SCHEEPSBOUW, BESTRATING enz.
Spoedige levering van bezaagd of Bestelkhout. — Concurreerende prijzen.
Agent: W. MOORREES, Civiel-Ingenieur.
Kantoor: **Amsterdam, Vossiusstraat 19.** — Telegram-adres: **Moorrees,** Amsterdam.

MARTIN & Co.,
Achter Oosteinde 2—4, bij het Paleis voor Volksvlijt, AMSTERDAM.
Groothandel in Bouwstoffen.
Groote voorraad GEDRAAIDE en GEPOLITOERDE
HOOFD- EN TUSSCHENBALUSTERS
in diverse modellen. (4

STOOMWERKTUIGEN.
HEEREN FABRIKANTEN en EIGENAREN worden opmerkzaam gemaakt op het
zelfsmerend toestel „OPTIMA",
voor **vet** en **olie.** Goede werking gegarandeerd. In voorraad bij **C. H. WITMOND, Singel 326, Amsterdam.** ½ Liter **ƒ36.** 1 Liter **ƒ42.**

De Javasche Bosch Exploitatie-Maatschappij,
voorheen P. BUWALDA & Co.

Handel in **Djatihout (Java Teak),** levert **Dwarsliggers, Balken, Platen** en **Blokjes** voor bestrating, **PARKETVLOEREN** enz.
Benevens **GEZAAGD HOUT** volgens alle bestekken.
MONSTERS worden op aanvraag **gratis** en **franco** toegezonden.
DE DIRECTIE.
Kantoor: *Keizersgracht 189.* Stoomhoutzagerij: *Muldenweg 40,* te *Amsterdam.*

Hartguss-Roosterbaren
merk EUREKA.

Groote besparing van brandstoffen door kunstmatige luchtverbranding. Gelijkmatige ventilatie, voorkomen het kromtrekken, blijven vrij van sintels of slakken, geven vlug de meeste hitte, blijven vrij van springen. — Bekroond op de tentoonstelling te Batavia met de **Zilver. u Medaille** als **hoogste** en **eenigste** onderscheiding. Hoofd-agent voor Nederland, België en Ned.-Indië
AMSTEL 312. **G. H. VAN GIJN, Amsterdam.**

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

DE OPMERKER
BOUWKUNDIG WEEKBLAD

29ste JAARGANG. — N°33 — ZATERDAG, 18 Aug. 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, *'s Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het herhaalnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . ƒ 0.15

IN SPANJE.

(*Vervolg van pag. 253.*)

Sevilla heeft voor den bouwkunstliefhebber heel veel aantrekkelijks. Concentreert zich te Granada de belangstelling in de Alhambra, Sevilla bezit allerlei bouwwerken van beteekenis, van den Moorentijd af tot aan de 18e eeuw toe.

De kathedraal is gebouwd ter plaatse, waar eens de Moskee stond. De hooge zware toren aan de noordoostzijde, die naar den daarop geplaatsten windwijzer door de inwoners „*la Giralda*" genoemd wordt, is de voormalige minaret. De toren bestaat goeddeels uit gebakken steen, die uitstekend bewaard bleef; de boven-te helft der muren is in allerlei dessins benetseld, eenigszins in den trant der laat-Gothische traceeringen, maar toch met een bepaald Moorsch karakter. Hier en daar zijn azulejo's als versiering aangewend. De bekroning van den toren is een werk der latere 16eeeuwsche Renaissance. Zij bestaat uit een vierkant, à jour bewerkt gedeelte, door een terras gedekt en waarin de klokken hangen. Van het terras, dat langs een schroefvormig gewonden hellend vlak bereikt kan worden, heeft men een bij uitstek fraai gezicht over de stad. Midden op het terras verheft zich een kleinere toren, welks benedendeel vierkant is, terwijl het bovendeel een ronden plattegrond heeft. De geheele Renaissance-bekroning herinnert aan die van sommige torens in ons vaderland. Kan het mogelijk zijn, dat de Spaansche architectuur der 16e eeuw op de latere Nederlandsche van invloed is geweest?

De kathedraal zelve is een laat-Gothische basiliek met kruisbeuk en dubbele zijbeuken. Het koor met de daaraangebouwde nissen en de koepelvormige bekroning is reeds een werk der Spaansche vroeg-Renaissance. Ook de aanbouw aan de zuidoostzijde is een werk uit de 16e eeuw. Het maakt een ongewonen indruk, dat de daken zeer vlak zijn, en bijna geheel achter de balustrades schuil gaan. Wij zijn te zeer gewend, om een Gothische kerk met een steil dak te zien, dan dat dergelijke vlakke afdekkingen ons zouden kunnen bevredigen. Al de rijkdom, waarover de laat-Gothiek de beschikking gaf, is door de bouwmeesters aangewend. Pinakels, roosvensters, fleurons, traceeringen, alles is zoo prachtig mogelijk versierd. De Renaissance-partijen zijn veel stemmiger behandeld; zij onderscheiden zich minder door rijkdom, dan wel door goede profileeringen en met smaak gedetailleerde onderdeelen. De wapens van Karel V, tegen de muren van de koornissen aangebracht, wijzen erop, dat dit gedeelte der kerk in de eerste helft der 16e eeuw moet gebouwd zijn. Het portaal aan de zuidzijde dezer koornissen is een interessant voortbrengsel der latere Spaansche Gothiek; het tympan bevat een relief, dat Christus' intocht binnen Jeruzalem verbeeldt en dat een zeer bekwame hand verraadt.

Het inwendige der kerk maakt een verblindenden indruk door den rijkdom van marmer, grafmonumenten, altaren, beelden, schilderijen en gekleurde glazen. Daar het tegen Paschen liep, was het den geheelen dag zeer druk in de kerk en was het moeilijk alles op ons gemak te zien. Wij moesten dan ook de bezichtiging der schilderijen van Murillo en Zurbaran, die gezegd werden, op de altaren der zijkapellen aanwezig te zijn, opgeven. Zeer eigenaardig is het reusachtige orgel, doordat vele pijpen niet zooals bij ons, overeind staan, doch als bazuinen naar voren steken.

Een zeer belangrijk gebouw is ook de *Ayuntamiento* of het raadhuis, waarvan het westelijk deel onder de beste voortbrengselen van den zoogenaamden „*stylo plateresco*" gerekend wordt. Zooveel is zeker, dat het rijke ornement, aan zilversmidsdrijfwerk herinnerend, hier in ruime mate aanwezig is. Heel veel nationaals is er o. i. echter niet in te vinden; het is de stijl van het Noord-Italië der beginnende 16e eeuw, zooals die zich o. a. aan de Certosa te Pavia open-

baart. Zoowel pilasters en friezen als tympans en borstweringen zijn met de fijnste arabesken, kandelabers, medaillons enz. versierd, alles naar Italiaansche voorbeelden gevolgd. Het is eigenaardig dat men overal in Europa in de eerste helft der 16e eeuw dus de blikken naar Noord-Italië richtte, zoo in Spanje als in Frankrijk, in de Nederlanden als in Duitschland. Het laat zich daardoor verklaren, dat de gevel van het raadhuis te Sevilla verwantschap vertoont met het koorhek te Enkhuizen en andere voortbrengselen der Nederlandsche Vroeg-Renaissance.

Alleen het westelijk deel van den gevel is behakt; de middenpartij en de oostelijke vleugel vertoonen alleen de „bossen", en wachten nog altijd op de beeldhouwers. Ook het geheele attiek is onafgewerkt gebleven. De à jour bewerkte deuren van de middenpartij herinneren in vele opzichten aan onze koorhekken en zijn zeer edel van stijl. Het Bourgondische kruis, de vuurslag, de keizerskroon en het gulden vlies, hier en daar in het ornement aanwezig, brengen in herinnering, dat het gebouw onder de regeering van Karel V werd opgericht.

Daar het ons plan niet was, lang te Sevilla te blijven, gingen wij het raadhuis niet binnen, doch richtten onze schreden naar het Alcazar. Dit gebouw is het belangrijkste overblijfsel van Moorsche kunst, dat Sevilla nog bezit. De gevel is betrekkelijk eenvoudig; alleen de middenpartij en de galerijen onder het dak zijn rijk versierd. Het ornement is nog zuiver Moorsch; de letters die daarvan deel uitmaken, zijn echter niet Arabisch, doch Gothisch en schenen ons een modern toevoegsel. Zij zeggen dat: *„el muy noble y muy poderoso conquistador Don Pedro"* dit gebouw heeft doen optrekken. De middenpartij ligt niet in de as van den hoofdgevel. De vertrekken groepeeren zich om twee binnenplaatsen, waarvan de grootste *„patio de las doncellas"* genoemd wordt. Eigenaardig is de vermenging van Moorsche en Renaissancevormen, die men hier ziet. Zoo zijn de bogen der galerijen nog zuiver Arabisch, de zuilen en colonnetten daarentegen Italiaansch en blijkbaar op de Composiet-orde gefnspireerd.

Ook de verdieping boven de galerijen is een 16e-eeuwsch toevoegsel. Het schijnt, dat het gebouw onder Karel V gerestaureerd werd; in de azulejos der borstweringen althans komen de wapens van Leon en Castilië voor, terwijl vlak boven de Moorsche spreuken der galerijen het wapen van den keizer, en de twee kolommen met „plus oultre" worden aangetroffen.

De kleinere binnenplaats, rechts van den hoofdingang gelegen, heeft haar oorspronkelijk karakter beter bewaard. De tuinen, die door galerijen, in den trant der Italiaansche grotesken omgeven worden, vertoonen een werkelijk Oostersche pracht van planten.

Geen vreemdeling, die te Sevilla komt, verzuimt om een bezoek te brengen aan het museum en aan de „fabrica de tabacos". Het museum bevat onder meer verscheidene werken van Murillo en van andere meesters der Spaansche school en is als zoodanig zeker een bezoek overwaard. Waarom men echter naar de tabaksfabriek gaat, begrepen wij minder goed. Het gebouw is enorm groot, maar heeft geen bepaalde architectonische waarde; een Hollandsch architect moet het in de 18e eeuw gebouwd hebben. Men wordt door tal van zalen geleid, waar vrouwen en meisjes aan lange tafels sigaretten zitten te maken. Zij hebben daarin een groote vaardigheid verkregen en kunnen gemiddeld vijftien stuks per minuut gereed krijgen. Velen der meisjes zagen er goed uit; daar de temperatuur in de zalen zeer hoog was en de luchtverversching veel te wenschen overliet, hadden vele der werksters hunne bovenkleeding afgelegd, zoodat heel wat bruine halzen en armen te zien waren. Het bezoek van vreemden geneerde de dames blijkbaar niets, ja er scheen zelfs gelegenheid te zijn, tot nadere kennismaking. Eigenaardig was het, dat velen een klein kind bij zich hadden, dat in de manden met krultabak te slapen was gelegd, of dat, zonder de minste beschroomdheid, van het noodige voorzien werd.

Den volgenden dag besteedden wij aan een wandeling door de stad, die een vreemd mengelmoes van nauwe straten, breede pleinen en fraaie parken te zien geeft. De platte daken en witte muren geven aan het geheel een echt zuidelijk karakter.

Het aartsbisschoppelijk paleis en dat van San Telmo, dat bij de Guadalquivir ligt en vroeger een zeevaartkundige school was, zijn werken der latere Renaissance. Is het eerste nog betrekkelijk streng, de middenpartij van het laatste is zoo rijk als men slechts denken kan; niets is daar zonder ornement gebleven. Hoewel uit de 18e eeuw afkomstig, draagt het gebouw bij al zijn rijkdom toch geen Rococo-karakter. De hoofdlijnen zijn streng en dit maakt, dat de ornementatie, hoe weelderig ook, toch nergens hinderlijk is. De zijvleugels vertoonen berg- en baksteenbouw, doch geheel anders dan wij dit gewend zijn, meer op de manier van den Louis XIII-stijl.

Wat iemand in Spanje zeer zal tegenvallen is, dat de nationale kleederdracht geheel in onbruik is geraakt. De *mantilla* ziet men haast in het geheel niet meer; de Parijsche modes, toegepast met de schreeuwendste kleuren, die te bedenken zijn, worden gevolgd door ieder, die het maar eventjes doen kan. Ook is het opmerkelijk, zooveel leelijke oude vrouwen als men ziet; het schijnt, dat een Spaansche reeds spoedig hare bekoorlijkheden verliest.

De reis naar Cordova geschiedde per spoor; de lijn liep hoofdzakelijk door het dal van de Guadalquivir, dat zeer goed bebouwd is en waar hier en daar zelfs een zekere welvaart te vinden schijnt. Cordova is een stil stadje, dat als hoofdzakelijkste merkwaardigheid zijne voormalige moskee bezit, die tegenwoordig als kathedraal dient. Het bouwwerk is het belangrijkste, dat door de Mooren in Spanje werd opgericht. De ligging op een heuvel, die door de Guadalquivir bespoeld wordt, is zeer schilderachtig. Toch valt het gebouw, van buiten gezien, tegen, al maakt het indruk door zijne kolossale afmetingen. Eerst komt men in een reusachtigen voorhof of *patio*, die door galerijen omgeven is. De stijl dezer galerijen is lang zoo rijk niet, als van die te Granada. Men ziet het dadelijk, dat zij tot een vroegere periode behooren; de stijl van Cordova verhoudt zich tot dien van Granada als het Romaansch tot de latere Gothiek. Het geheele plein is met oranjeboomen beplant.

De moskee zelf vertoont zich niet meer in haar oorspronkelijken staat. De 19 beuken van 19 traveeën ieder, die aan het geheel min of meer het aanzien van een bosch gaven, worden ten deele ingenomen door een Renaissancekerk, die men in de 16e eeuw daarin opgericht heeft. Toch is van de zuilen en de daarop geplaatste dubbele bogen nog het grootste gedeelte aanwezig, wel een bewijs, hoe uitgestrekt de Moskee was. De kolommen schijnen van verschillende antieke bouwwerken afkomstig; zij dragen althans geen Moorsch karakter. Eigenaardig is het, dat zij geen basementen hebben; de bogen bestaan uit afwisselend roode en witte blokken. De toren,

die naast de moskee gebouwd werd, heeft veel overeenkomst met la Giralda te Sevilla, doch is een 16e-eeuwsch toevoegsel. In het bijzonder wordt de aandacht van den bezoeker gevestigd op de kapel van Villa Viciosa, een voortbrengsel der latere Moorsche kunst, dat op één lijn gesteld kan worden met de gebouwen der Alhambra.

Daar het hotel, waar wij den nacht hadden doorgebracht, ons niet bijster bevallen was en Cordova ons niet meeviel, besloten wij verder te gaan en te trachten, nog dien dag Toledo te bereiken; dit bleek echter niet mogelijk. Wij namen daarom den trein naar Jaën, om de kathedraal, die een der meestbekende bouwwerken van Spanje is, te bezichtigen en in de hoop, een beter logies te zullen vinden. De reis duurde zeer lang en de zon neigde reeds ten ondergang toen wij te Jaën aankwamen. Men was daar blijkbaar niet veel vreemdelingen gewend, want Spaansch was de eenige taal, die verstaan werd. De *interpretes*, waarvan wij te Granada en te Sevilla zooveel dienst hadden gehad, waren hier nergens te vinden. Wij trokken in het eerste hotel het beste en na bij de reeds invallende schemering de kathedraal bezocht te hebben, die een tamelijk droge Renaissance kruiskerk bleek te zijn, aten wij op zijn Spaansch, dronken zeer goeden wijn en sliepen nog slechter dan te Cordova. Wie op comfort gesteld is, moet in Spanje niet reizen.

Den volgenden morgen reeds zeer vroeg vertrok de trein naar Madrid; wij bereikten die stad na een reis van bijna een dag, en dat nog wel met een sneltrein. Madrid is een groote, ruim aangelegde stad, die er uitziet als alle moderne steden. Het *„Peninsular hotel"*, waar wij onzen intrek namen, behoort wel niet tot de eerste der Spaansche hoofdstad, maar het is goedkoop en door zijn ligging bij de Puerta del Sol gemakkelijk terug te vinden.

Reeds in onzen schooltijd werd ons geleerd, dat Madrid aan de Manzanares ligt. Wij gingen dan ook in de eerste plaats die rivier opzoeken; en wezenlijk, daar zaten, of liever knielden, aan den modderigen oever van de alles behalve heldere rivier, de „lavenderas", van wie de dichter zingt:

„Am Ufer des Flusses des Manzanares
Spült Leinen das Mädchen
Und trocknets im Winde",

Het vervolg van dit lied is echter niets dan dichterlijke fantasie:

„Wenn sie tritt in die Welle mit schimmerndem Fuss
Da wird auf der Stelle Krystallen der Fluss"

komt volstrekt niet met de werkelijkheid overeen. Blank zijn de voeten dezer waschvrouwen zeker niet, en de Manzanares heeft al heel weinig van kristal, zou Batavus Droogstoppel zeggen.

Een beschrijving van het Prado-museum kan hier achterwege blijven. De bouwwerken der Spaansche hoofdstad zijn niet bijster interessant en behooren voor het grootste deel tot de 18e eeuw. Aan kerken is volstrekt geen gebrek, zooals men dan ook in een Spaansche stad wel niet anders verwachten zou. Het was juist Donderdag voor Paschen, toen wij onzen eersten rondgang door de stad maakten, en de geloovigen stroomden de kerkgebouwen in en uit.

Hoe aangenaam in vele opzichten het verblijf te Madrid voor den gewonen reiziger moge wezen, het bleek ons voor hem, wien het in de eerste plaats om bouwkunst te doen is, niet zeer vruchtbaar. Wij besloten daarom Madrid tot ons hoofdkwartier te maken en van daaruit eenige plaatsen in den omtrek te bezoeken.

Ons eerste tochtje gold Toledo, ten zuiden van Madrid gelegen. De oude, vervallen stad, waar een doodelijke stilte heerschte, waartoe misschien de Goede Vrijdag veel bijbracht, maakte een diepen indruk op ons. De stilte werd slechts verbroken door het luiden der klokken en de hoornsignalen, welke uit de kazernes weerklonken. De kathedraal, met hare vijf beuken en kruisbeuk, is zeker een der imposantste kerken, welke men ergens zien kan. De beide beuken loopen om het koor heen, en in het oorspronkelijke plan schijnen slechts zeer kleine koorkapellen bedoeld geweest te zijn. Later heeft men echter aan het koor een paar grootere polygoon gesloten kapellen gebouwd. Het effect van het geheel wordt wel eenigszins geschaad door het reusachtig koorgestoelte, dat de drie oostelijke traveeën van den middenbeuk inneemt. Vóór de kerk ligt een tamelijk groot plein, waardoor het mogelijk is den westelijken gevel goed te zien; het gebouw wordt overigens door zeer nauwe, omhoog en omlaag gaande straatjes omgeven. Het terrein, waarop de stad gebouwd is, heeft namelijk een sterk heuvelachtig karakter. De westelijke gevel is zeer schilderachtig en een combinatie van allerlei stijlen. De noordelijke toren, die van onderen vierkant is, dan in het achtkant overgaat en door een hooge spits bekroond wordt, is zeker een der bevalligste scheppingen der latere Gothiek in geheel Europa. In het bijzonder mag de overgang van het vierkant tot het achtkant gelukkig genoemd worden.

Ook het benedendeel van den gevel, die voor de drie middenste beuken staat, is een sierlijk werk uit den Goshischen tijd; de drie portalen met hun rijkdom van beeldhouwwerk, worden door kolossale, in balustrades eindigende contreforten gescheiden. Het bovenste van den gevel is een zeer pikant mengsel van Gothiek en Renaissance. Boven de zijportalen zoowel als boven het middenportaal zijn loges aangebracht, terwijl het geheel in een Renaissancefronton eindigt, waartoe de geringe helling van het dak boven het middenschip als van zelf aanleiding gaf. De zuidelijke toren, die oorspronkelijk schijnt aangelegd te zijn, om een pendant van den noordelijke te worden, is niet voltooid, doch eindigt in een Renaissance koepeltje.

Hoeveel kerken Toledo wel heeft, is het beste te zien als men de straatjes inslaat, die naar het, op het hoogste punt der stad gelegen Alcazar leiden. Hier stond eens het paleis der Moorsche Koningen; wat men thans ziet, is een vroeg-Renaissance paleis, met vier hoektorens en een vierkante binnenplaats, dat als kazerne dienst doet. Van het terras, voor dit gebouw, dat nog hooger ligt dan de omgang van den kathedraaltoren, ziet men de met roode pannen gedekte daken der stad, waaruit tal van kerken, spitsen, koepels en torens omhoog stijgen.

Op een hoogte aan de Taag, dicht bij de brug San Martino, die drie hooge steenen bogen heeft, ligt het Minderbroederklooster *San Juan de los Reyes*, dus genaamd, omdat Ferdinand en Isabella het deden oprekken, ter herinnering aan de verovering van Granada. De kerk, een basiliek met kruisbeuk, in den allerlaatsten Gothischen stijl gebouwd, is van binnen ongelooflijk rijk, maar de godsdienstoefening belette ons, alles op ons gemak te zien. Bijzonder eigenaardig waren de zuilen en pijlers gevormd. De flamboyantvormen en de Renaissancemotieven komen hier in geestige vermenging voor. De kruisgang naast de kerk is in zeer weelderige laat-Gothische vormen gehouden.

Langs den steilen oever van de Taag loopt een onregelmatige weg, die naar de Alcantara-brug leidt.

Deze brug heeft, aan de stadszijde, nog haar middeleeuwsche verdedigingswerken behouden, terwijl aan den anderen kant een Renaissanceportiek gebouwd is. Weer dwaalden wij de nauwe straten der stad in, ditmaal om te trachten wat te eten te krijgen. Wij gingen ergens binnen, waar op een uithangbord het woord *vino* te lezen stond, en het gelukte ons daar brood en eieren te krijgen. Vleesch was niet aanwezig wegens den feestdag, en wij moesten ons daarnaar schikken.

Verder gaande, kwamen wij aan het hospital Santa Cruz, voorheen het stadsvondelingenhuis, thans eene kazerne. De gevels van dit gebouw, die slecht onderhouden zijn, bieden weinig bezienswaardigs. Het ingangportaal, in de rijkste vroeg-Renaissance vormen, herinnert, door zijn behandeling, aan de Noord-Italiaansche werken van het begin der 16e eeuw. Grappig zijn de beide kolommen naast het tympan, die zich naar het beloop van den boog krommen, een motief, waarvan de Barokkunst zich later somtijds bediend heeft. Ook het binnenplein van dit gebouw, met zijn fijne zuiltjes en sierlijk georneerde bogen met tympans herinnert aan Italië.

(*Wordt vervolgd*).

TENTOONSTELLING VAN HANDEL EN NIJVERHEID TE ARNHEM.

Ter gelegenheid van het tienjarig bestaan der Algemeene Handelsvereeniging te Arnhem, afdeeling van den bond „Maatschappelijk Belang", is in de groote zaal van het park van Musis Sacrum eene tentoonstelling georganiseerd van voorwerpen enz., betrekking hebbende op handel en nijverheid te Arnhem. Voor deze expositie is de groote zaal tusschen de kolommen gedecoreerd met boogvormige velden, in wier midden vooruitspringende baldakijns, die o. i. hier geen recht van bestaan hebben en het effect niet verhoogen. Het arrangement der verschillende uitstallingen is goed gekozen en maakt een bevredigenden indruk.

Op het gebied der kunstindustrie zijn enkele goede inzendingen aanwezig. Als zoodanig noemen wij die van de firma Hendriks & Zn., huis- en decoratieschilders. In een vertrekje met Lincrusta-Walton lambrizeeringen en aardige meubeltjes, waaronder vooral het Louis XV-kastje de aandacht trekt, exposeeren zij drie geschilderde imitatie-gobelins, waarvan een in het genri Boucher, voorstellende waternymfen en tritonen, ons qua kleur en compositie het best geslaagd voorkomt. Het plafond is goed van toon, maar de zichtbare wijze waarop het „grooter" is gemaakt, hindert den beschouwer zeer; de lucht op het middenpaneel, ofschoon verdienstelijk gedaan, past niet bij den donkeren en zwaren vorm van het ornement. Het vertrek is bovendien behangen met imitatiegoudleer, dat evenals de meubelen en lambrizeering ingezonden werd door den heer C. de Roos.

De heer J. A. de Klark exposeert een slaapkamerameublement in notenhout en eenige meubelen in Louis-XV stijl, een en ander smaakvol gedrapeerd met gordijn- en tapijtstoffen.

Interessante inzendingen zijn die van de firma's W. J. Stokvis en A. Knoops (J. M. T. Deerns). Heeft de eerste als fabrikant en handelaar op het gebied van gas- en waterleidingartikelen een gevestigden naam en is zijn magazijn van het nieuwste steeds in ruime mate voorzien, de waterclosets, waschfonteinen en waschtafels der firma Knoops maken op nieuwheid eveneens aanspraak. Interessant scheen ons een Amerikaansch bad met geiser, dat na gebruik opgeslagen wordt, waarbij de geiser in het bad komt te staan.

De Arnhemsche Bierbrouwerij zond een zeer kunstig vat, vervaardigd naar de Oud-Duitsche modellen. Het product der brouwerij wordt den bezoekers uit dit vat aangeboden; inwendig is het ingericht als ijskelder, ten einde een daarin geplaatst vaatje koel te houden. Verder bevat het keldertjes voor dranken en andere bergruimte, zoodat het uitstekend geschikt is voor een kastelein, die een koelen kelder mist. De meester kuiper A. Paetzol, die ons de noodige inlichtingen gaf, blijkt een knap werkman te zijn.

Bijzonder practisch en smaakvol tevens zijn de etalage-artikelen van den fabrikant J. J. Bruns Jr. Dat deze artikelen overbekend zijn, bewijst het feit dat er tegenwoordig bijna geen winkel meer geopend wordt, waarin van deze vinding geen gebruik gemaakt is.

De beide bekende fabrikanten van brandkasten, de heeren P. Noppen en E. G. Traanboer zonden beiden eenige exemplaren van hun fabrikaat. Moesten wij daaruit eene keus doen, dan zou ons dit moeilijk vallen, want we zouden met den besten wil der wereld niet aan een der beide inzendingen de voorkeur kunnen schenken. Zooveel is zeker dat beiden, daartoe door onderlingen wedijver aangevuurd, hun fabrikaat voortdurend trachten te verbeteren.

De steenfabrikant E. van Holst exposeert in het park zijne baksteenen, eene inzending die nog meer de aandacht zou getrokken hebben als teekening en uitvoering beter geweest waren.

De marmeren paneeltjes met beeldhouwwerk en het hardsteenen grafmonument, ingezonden door den heer Hutjens, mr. steenhouwer, doen, wat de uitvoering betreft, den vervaardiger alle eer aan. Jammer slechts dat deze arbeid niet besteed is geworden aan betere ontwerpen, vooral van het grafmonument. Boomstammen van hardsteen zijn voor dit materiaal geen motieven; hier blijkt weer voor de zooveelste maal het gebrek aan overeenstemming tusschen vorm en materiaal.

Reeds bij het binnenkomen valt het oog op eene decoratieve inrijpoort, waarin een toevouwbaar ijzeren hek met eene fraaie gesmeed-ijzeren bekroning. Het smeedwerk is vervaardigd door den heer H. J. Simons Jr., die reeds menig goed stuk werk leverde, naar een ontwerp van den decoratieschilder Charles Roskam. De poort bestaat uit twee pijlers, waaraan het hek hangt, geflankeerd door twee hoofdpijlers met nissen en beelden, alles in den stijl der Renaissance-poorten van natuurlijke steen. De pijlers zijn voorzien met zware kroonlijst, consoles en geormenteerde pinakels; het geheel is geschilderd in de kleur van Bentheimersteen en maakt als decoratie-stuk een goed effect.

Eene architectonische fout is dat de vlaggestokken langs de binnen- en buitenzijden van de hoofdpijlers door de kroonlijsten heengaan; beter ware het geweest boven de sluitsteenen der nissen een gesmeed-ijzeren vaandeldrager aan te brengen. Het beeld van de Nijverheid kwam ons het minst geslaagd voor.

Het buitenterrein is verder ingenomen door artikelen op het bouwvak betrekking hebbende, benevens petroleum-, benzine- en gasmotoren. De tentoonstelling wordt verlicht door electrische booglampen uit de fabriek van Gebr. Körting te Körtingsdorf bij Hanover.

De commissie voor de tentoonstelling verdient lof voor de wijze, waarop zij deze inrichtte.

Het aanvankelijk buitengewoon welslagen der tentoonstelling heeft het bestuur doen besluiten, den

duur met 14 dagen te verlengen, en alzoo te bepalen op een maand. De toestemming daartoe is reeds verkregen.

PRIJSVRAGEN

SOCIËTEIT „TOT NUT EN VERMAAK" TE ALMELO.

Op deze prijsvraag zijn niet, zooals in het vorig nommer werd gemeld, 49, maar 47 antwoorden ingekomen, onder de volgende motto's:

1. Corry.
2. Ketting (geteekend).
3. L. L.
4. Rapid.
5. Simplex.
6. Een postzegel van 1 cent.
7. H. B. III.
8. D. B. D. N.
9. (P.
10. Wapen der bouwkunst.
11. Tot nut.
12. Letter N. in een cirkel.
13. Old Highland.
14. Beproeven.
15. Nut en vermaak.
16. ?.
17. Societas.
18. Letters A. Z. in een cirkel.
19. Eenvoud.
20. Peut-être.
21. P. E. Ter.
22. Wimpie.
23. Tot nut en vermaak.
24. Het wapen van Almelo.
25. Prosit.
26. Vereeniging.
27. 4 Lijnen in een cirkel.
28. Glück auf 1894.
29. Een cirkel.
30. Eenvoud 2.
31. Oog is al.
32. Ubi bene ibi Patria.
33. Soos.
34. Snoek.
35. Je maintiendrai.
36. Clubhouse.
37. Jum.
38. Eenvoudig.
39. Letter A in een cirkel.
40. Bloempje op zwarten grond.
41. Plan A.
42. Passer in een cirkel.
43. Die spint wint.
44. Drie cirkels.
45. 3 1794.
46. Tubal Kaïn.
47. Tweemaal twee blijft vier.

De ontwerpen zijn tot en met Zondag 26 Augustus e. k. voor belangstellenden van 12 tot 4 uren te bezichtigen op de bovenzaal der Sociëteit.

DE BESCHUITTOREN TE WORMER.

Men schrijft uit Wormer aan de *Zaanl. Courant*:

Een gebouw bij oud en jong bekend, de zoogenaamde Beschuittoren, een sieraad uitmakende van het westelijk gedeelte der gemeente Wormer, zal welhaast in sloopershanden vallen; de bouwvallige toestand schijnt dit noodzakelijk te maken.

De laatste getuige van Wormer's grooten bloei en welvaart zal daardoor verdwijnen.

Opgericht in een tijd, toen er te Wormer 150 beschuitbakkerijen waren en men *f* 170,000 aan gemaalbelasting betaalde, diende deze toren om door het gelui der daarin geplaatste klok aan te kondigen, wanneer de bakkers de ovens mochten stoken en hunne vuren moesten dooven.

Architectonische schoonheid bezat deze toren niet, doch hij maakte in dit gedeelte van het dorp een schilderachtigen indruk. Jammer dat de Wormers niet meer piëteitsgevoel bezaten om deze herinnering aan het roemrijk verleden hunner gemeente voor verval te behoeden.

In het Zaanlandsche Jaarboekje van 1854 vindt men de geschiedenis met een uitvoerige beschrijving en een afbeelding van den toren.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— Te Weenen is de bekende landschapschilder Remi van Haanen, een Nederlander van geboorte, op 84-jarigen leeftijd overleden. Van Haanen was te Oosterhout in Noord-Brabant geboren en ontving zijn opleiding als kunstenaar in het atelier van Ravenswaay te Hilversum. Hij schilderde hoofdzakelijk bosschen en winterlandschappen.

Op 30-jarigen leeftijd kwam Haanen te Weenen en bleef daar van toen af tot op zijn 83e jaar werkzaam.

— Op de driejaarlijksche, die verleden jaar te Brussel gehouden werd, bevond zich in de afdeeling beeldhouwkunst het in miniatuur uitgevoerde ontwerp eener reeks van beelden, fonteinen en candelabres ter versiering der tuinen en leuning van den *Jardin botanique*.

Dit ontwerp van de beeldhouwers Charles van der Stappen en Constantin Meunier heeft de goedkeuring van den Minister van schoone kunsten verworven. Ziehier de opgave der uit te voeren bestellingen met de namen der artisten, die daarmede belast zijn.

Zes fonteinen: Lagae, Paul Dubois, Pollard, De Tombay, Devreese en De Rudder.

Vier allegorische beelden: Leon Mignon, G. Charlier, Juliën Dillens en De Haen.

Twee allegorische beelden: De Mackelin en Van Hove.

Twee kandelabers: Rousseau.

Acht decoratie-motieven (dierstukken): Samuel, Hérain, Gaspar, Namur, Boneque, Crick, Weggers en Van Heffen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. De negentiende tentoonstelling der Hollandsche Teekenmaatschappij werd Woensdag jl. voor genoodigden geopend en is tot en met 16 September in de zaal van *Pulchri Studio* dagelijks voor het publiek toegankelijk.

Deze 19e telt 119 nummers, aquarellen en enkele pastels en zwart-en-wit teekeningen. De Italiaansche leden der Maatschappij zijn ditmaal beter opgekomen, dan in de laatste jaren het geval was.

— De Vereeniging „Arti et Industriae" zal in November a. s. haar tienjarig bestaan herdenken met een kunstbeschouwing en een feestelijke bijeenkomst. Het ligt in 't plan niet alleen waardig op te treden door een zoodanige tentoonstelling van het werk harer leden als blijk geven kan van den vooruitgang, die op kunstnijverheidsgebied in hun kring sedert tien jaren heeft plaatsgehad, maar tevens door zulk een feestelijk samenzijn, als door alle leden met hun dames kan worden bijgewoond.

Door de vele opofferingen, welke de Vereeniging zich reeds getroostte ter verwezenlijking van haar doel (de bevordering van Nederl. kunstindustrie), bezit zij echter voor dit plan te weinig fondsen en zij vraagt dan ook van haar leden geldelijken steun en tevens flinke deelneming aan de tentoonstelling, opdat het succes zeker zij.

AMSTERDAM. In de op Vrijdag gehouden vergadering van de Kamer van koophandel en fabrieken deed de voorzitter de mededeeling, dat de heer Leemans voor het hem aangeboden lidmaatschap der commissie voor de verbetering van het Noordzeekanaal bedankt heeft en dat Prof. Telders, daartoe uitgenoodigd, de benoeming heeft aanvaard.

ROTTERDAM. De directie der naamlooze vennootschap *Blauwhoedenveem* heeft hare nieuwe pakhuizen aan de Wilhelminakade alhier van electrisch bewogen laad- en losinrichtingen voorzien. Deze inrichtingen, waarvan de levering werd opgedragen aan de firma Siemens en Halske te 's-Gravenhage, in verbinding met de heeren Gebr. Figee, machinefabrikanten te Haarlem, zijn sedert enkele maanden in werking.

Het geheel bestaat uit een zestal electrische lieren, bestemd voor het ophijschen der lasten naar de verschillende verdiepingen van het entrepot, en een even groot aantal electrische liften, die de goederen uit de kelders moeten lossen.

De lieren, op de bovenste verdiepingen opgesteld, zijn ieder direct gekoppeld aan een electro-motor van 7 eff. PK. en hebben

een vermogen om een last van 250 KG. met 1 meter snelheid in de seconde op te hijschen; tevens kan door middel van een stel wisselwielen deze snelheid op 0.40 meter worden gereduceerd, in welk geval de lier een dubbele hijschkracht verkrijgt.

De electro-motoren zijn verder voorzien van centrifugaal-regulateurs en omschakelaars, door welke laatste toestellen de draairichting plotseling kan worden veranderd en de last daalt. Op iedere lier-trommel loopen twee stalen hijschrepen, zoodat gelijktijdig kan worden gehesschen en uitgelaten.

De zes liften, die in de entrepot-kelders zijn opgesteld, zijn eveneens ingericht voor directe koppeling aan de motoren, hebben een vermogen van 4 E. p.k. ieder en kunnen een last van 600 K.G. opvoeren.

De bedoeling der directie van het *Electriciteitswezen* is, de gehoele inrichting aan het electrisch-kabelnet der gemeente aan te sluiten. Er is, daar de machines reeds in Februari van dit jaar moesten werken, een provisorisch electrisch station gesticht, bestaande uit een semi-portable stoommachine met ketel, waardoor drie Siemens dynamo's, achter elkaar geschakeld, worden gedreven.

Van dit station, dat in de nabijheid werd opgesteld, wordt de electrische stroom door een ondergrondschen kabel naar het entrepot en verder naar de verschillende verdiepingen gevoerd.

Utrecht. Ruim vierhonderd schilderijen en daaronder veien van beroemde meesters, zijn vereenigd in de zalen van het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, door den Gemeenteraad welwillend afgestaan: veel meer dan oorspronkelijk gemaand was, want bij het drietal zalen, dat was aangevraagd, moesten nog twee lokalen gevoegd worden om al de kunstschatten te kunnen opnemen, die zoowel uit het buiten- als binnenland aan de regelingscommissie werden toevertrouwd.

De tentoonstelling is verdeeld in twee afdeelingen: de hoofdafdeeling is gewijd aan de Utrechtsche schilders en de tweede afdeeling zal een waardig beeld trachten te geven van de groote Hollandsche schilderschool. De afdeeling „Oude Kunst" van *Aanwinsten* is bij de tentoonstelling aangetrokken en wordt voor de bezoekers kosteloos ter bezichtiging gesteld.

Ook de catalogus belooft een standaardwerk voor de Utrechtsche kunst te worden en zal biographieën der meesters bevatten, wier werken deel uitmaken van deze expositie.

Leeuwarden. In de raadsvergadering van Dinsdag 14 dezer kwam een adres ter tafel van den heer J. H. Schouten, hoofdopzichter der gemeentewerken, om met 15 September eervol ontslag uit die betrekking te verkrijgen. Dit stuk werd om bericht en raad in handen van B. en W. gesteld.

Dordrecht. De algemeene vergadering der „Vereeniging tot behartiging der stoomvaartbelangen in Nederland" zal 27 Aug. hierterstede worden gehouden.

Delft. De directeur der Polytechnische school maakt bekend, dat hij tot inschrijving voor den cursus 1894—1895 zitting zal houden in het gebouw der instelling, op Maandag, Dinsdag en Woensdag 3, 4 en 5 September, van 10—12 en van 1½—3 uren.

— In tegenwoordigheid van Burgemeester en Wethouders, de regenten van het gesticht en vele genoodigden, waaronder de Minister van Binnenlandsche Zaken, de Commissaris der Koningin, de inspecteurs van het geneeskundig staatstoezicht en van het krankzinnigenwezen en vele raadsleden, werd het buitengesticht van het „St.-Joris-gasthuis" geopend. Dit gebouw werd door den gemeente-architect Hartman ontworpen.

PERSONALIA.

— Bij de burgerlijke openbare werken in Ned.-Indië *benoemd*: tot ingenieur 1e kl. de waarn. ingenieur 2e kl. J. Nuhout van der Veen; *overgeplaatst*: van den gewestelijken dienst in de res. Batavia naar de directie, de ingenieur 3e kl. S. C. P. van Muerlecoek; *geplaatst*: in de res. Zuider- en Oosterafd. van Borneo, de opzichter 3e kl. G. J. H. Koch.

— Door den Minister van Koloniën zijn de heeren J. Van Tubergen, Jhr. A. H. E. Van der Does de Byc, A. Perelaer en J. H. Thal Larsen gesteld ter beschikking van den Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië, om te worden benoemd tot adsp.-ingenieur bij den waterstaat en 's lands burgerl. openb. werken in Ned.-Indië.

— In Ned.-Indië is benoemd tot ing. 2de kl. bij het mijnwezen de ing. 3de kl. J. de Koning Knijff.

— Bij den aanleg der lijn Probolinggo-Panarookan, is belast met het beheer der 3e sectie, de bouwkundig ambtenaar 1e kl. F. J. Nollenstein en den opz. 2e kl. bij de expl. van staatsspoo wegen op Java A. J. Bourguignon is een verlof van twee jaar *verleend*.

— De heeren N. P. Molenaar te Sneek en W. de Graaf te Heerenveen zijn benoemd tot buitengewoon opzichters bij de verbouwing der post- en telegraafkantoren resp. te Sneek en te Heerenveen.

— Tot adjunct-directeur in het Rijksopvoedingsgesticht te Alkmaar is benoemd de heer D. H. de Loos, thans bouwkundig opzichter in de gevangenis te 's Hertogenbosch.

— Op 85-jarigen leeftijd is te Utrecht overleden de heer A. W. Nieuwenhuijzen, bekend als kerkschilder, vele jaren directeur en in de laatste jaren honorair-directeur van het Genootschap *Kunstliefde* alhaar.

— De directeur der B. O. W. in Ned.-Indië is gemachtigd den ambtenaar op nonactiviteit K. F. A. van Bijlevelt, laatstelijk bouwkundig ambtenaar 2de klasse bij de Staatsspoorwegen, bij de werken en opnemingen aan de Solo-rivier werkzaam te stellen.

— De heer G. J. Middeldorp, thans werkzaam aan de wagenmakerij der S. S. te Utrecht, is benoemd tot asp.-opz. bij het onderzoek en herstellen van spoorwegbruggen.

— De ingenieur 1e kl. J. S. van Veen en de off.-mach. 1e kl. A. Jongkers worden belast met het toezicht op den bouw van het tenderje-vaartuig, dat op stapel wordt gezet bij de firma Huygens en Van Gelder, te Amsterdam.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Teekenaar bij den prov. waterstaat in Drenthe. Salaris *f* 50 's maands. Adres vóór 1 Sept. aan Gedep. Staten te Assen. (*Zie advert. in no.* 35.)

— Opzichter-teekenaar bij de uitbreidingswerken der gasfabriek te Delft, bekend met ijzer- en bouwconstructiën. Adres den directeur der fabriek.

VARIA.

Bestrijken van Cement-repleisteringen.

Bij innige vermenging van fijn gestooten asbesth met een weinig stroopdik natron-waterglas, verkrijgt men door wrijving een deeg, dat door waterglas verdund kan worden en deze vloeistof is bijzonder geschikt voor het bestrijken van cementvlakken. Wordt dit bestrijken twee of drie malen herhaald, dan kunnen de daarmede gedekte oppervlakten aan den invloed van zure vloeistoffen en gassen weerstand bieden. Men moet acht geven dat het waterglas zoo weinig mogelijk vrije alkali bevat.

In den deegvorm kan deze stof met uitmuntend gevolg voor het dichten der voegen van verglaasde tegels gebruikt worden.

Lichtdruk-teekeningen.
(Witte lijnen op blauw) (zwarte lijnen op wit) afm. 75 × 50 c.M. *f* 0.40, afm. 75 × 50 c.M. *f* 0.75. Andere afm. n. verh. Proeven steeds beschikbaar. Levering van alle soorten lichtdrukteeken- en doortrekpapier. 't Goedkoopste adres: **Weteringschans 189, J. L. A. DE LAIVE, Amsterdam.**

C. W. BLANKE Jr.
Leidschekade 62, *Amsterdam*.
Groote sorteering van **behangselpapier** in concurreerende prijzen, alsook **Giftvrij ongevernist Gezondheidsbehangselpapier.** Stalen worden op aanvraag franco gezonden naar buiten.

BOUWTERREIN.
Aan de **Roermondsche straat** en buiten de **Geldersche Poort** te **Venloo** zijn verschillende ***BOUW-TERREINEN TE KOOP.*** Adres bij den heer VAN GASSELT aldaar.

Firma Van Leijveldt en Hubrecht. G. SCHUTTE J.Fzn.
Valkenburg bij Leiden.
SCHELPKALKFABRIEK en HANDEL in STEENKALK en TRAS.
Agenten te Rotterdam de Heeren LAURANS & Co., Zuidblaak No. 78.
Directie te Valkenburg de heer SENFF.

Koninkl. Photographische Kunst- en Lichtdruk-inrichting
voor alle denkbare reproductiën.
PROEVEN GRATIS. Levering spoedig en goedkoop.
KLEINMAN & DEJONG, Amsterdam, Marnixstraat 394

H. HUTJENS, Steenhouwer.
ARNHEM, Weerdjesstraat A. 135. **DOESBURG,** Paardenmarkt A. 135.
SPECIALITEIT in Wit Marmer, Schoorsteenmantels, Grafmonumenten, Kruizen.
Levert alle soorten BEELDHOUWWERK,
in MARMER, HARDSTEEN, ZANDSTEEN enz. (nz., *met of zonder model.*
Bekroond op verschillende Tentoonstellingen.

A. H. & U. J. VAN BERGEN,
FABRIKANTEN TE
Heiligerlee, prov. Gron.
SPECIALITEIT IN
Nieuwe Constructie
BRANDSPUITEN,
Torenuurwerken
LUIDKLOKKEN,
op binnen- en buitenlandsche Tentoonstellingen bekroond.
EERE-DIPLOMA's.
Gouden en Zilveren Medailles.

L. A. SCHENK
8, BRANDSTEEG 8 b/d Leuvehaven, ROTTERDAM.
HUIS- en SCHEEPSSMEDERIJ.
Herstelplaats van **Stoommachines, Gasmotoren** en andere **Werktuigen.**
Specialiteit in **Scheeps-** en **Zolderlieren.**

Machinale Jalousiën Fabriek
voor **HUIZEN** en **BLOEMENKASTEN.** Concurreerende prijzen, ruimen voorraad.
S. BRUIGOM. Arnhem.

GRONDBORINGEN.
ARTESISCHE en NORTONPUTTEN.
Voordeelige conditiën.
Ferd. LUIJBEN-BERGMANS.
Koperslagerij.
Anna-Paulownastraat M 607, TILBURG.

GEBROEDERS LANDUIJDT
Steen-, Pannen- en Tegelfabriekanten,
BOOM (bij Antwerpen.)
HANDEL IN
Binnen- en Buitenlandsche
BOUWMATERIALEN.
Magazijnen: 1 Trekweg. 2 Boerhavenstr., **'s-Hage.**
Adres voor Nederland **Trekweg 8** nabij **het** Holl. Spoorweg-Station *'s-Gravenhage.*
Steeds voorhanden aan de Fabrieken en Magazijnen ruime voorraad **Belgische Steen-, Rijn- en Waalvorm.**

VAN BOOM & VAN GASSELT.
Stoomdakpannenfabriek
VENLO.
Specialiteit Fransche Kruispannen.
" **Duitsche Mulden pannen.**
Overlegging van Attesten uit **HOLLAND** en **DUITSCHLAND.**

STOOMTIMMER-
HOUTWOL-FABRIEK,
DIJKERMAN & BULJZERD, Breda.
SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

STOOMWERKTUIGEN.
HEEREN FABRIKANTEN en EIGENAREN worden opmerkzaam gemaakt op het
zelfsmerend toestel „OPTIMA",
voor **vet** en **olie.** Goede werking gegarandeerd. In voorraad bij **C. H. WITMOND, Singel 386. Amsterdam.** ½ Liter *f* 36. 1 Liter *f* 42.

Hartguss-Roosterbaren
merk EUREKA.
Groote besparing van brandstoffen door koude luchtverbranding. Gelijkmatige ventilatie, voorkomen het kromtrekken, blijven vrij van aanslag of slakken, geven slag de meeste hitte, blijven vrij van springen. — Bekroond op de tentoonstelling te Batavia met de **Zilveren Medaille** als **hoogste** en **eenigste** onderscheiding. Hoofd-agent voor Nederland, België en Ned.-Indië
AMSTEL 312. G. H. VAN GIJN, Amsterdam.

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

BENNEWITZ & Co.
Papierstoffe-fabrikanten.
DAMRAK 85. AMSTERDAM.
beveelen hun reeds zoo gunstig bekend fabrikaat aan tot decoratie van Plafonds en Wanden, zooals Kroon-, Koek-, Perk- en andere lijsten, Roetten, Deurbekroningen enz. ter gehele vervanging van schaduwwerk; het laat zich zoer gemakkelijk en tegen alles bevestigen, is zeer licht, tegen vocht en vuur bestand, direct te beschilderen, eigent zich zoowel voor nieuwe als te moderniseeren gebouwen. Het lastige witten vervalt en ongelukken, door afvallen, zooals bij gips dikwijls voorkomt, zijn totaal onmogelijk. Gedillustreerd monsterboek à *f* 1.— verzendt men.
Voor verdere inlichtingen verwijzen zij naar hunne circulaire in „DE OPMERKER" No. 24, van 13 Juni 1894.

Elektricitäts-Gesellschaft, Hamburg.

Generaal Vertretung der Allgemeinen Elektricitäts-Gesellschaft, Berlin
Ingenieur-Bureau Amsterdam
Bevelen zich aan voor het maken van **ELECTRISCHE Installatiën** in den **meest** uitgebreiden zin.
Uitwerken van projecten en begrootingen kosteloos.
Aannemers voor de Electrische verlichting in het Amstel-Hôtel en in den Stads-Schouwburg te Amsterdam.
HEERENGRACHT **447.**
Telefoonnummer 1278.

Bij den PROVINCIALEN WATERSTAAT in *Drenthe* wordt tegen **1 October a. s.** tijdelijk verlangd:

een Teekenaar,

tegen eene belooning van **ƒ 50.— per maand.**

Zij die in aanmerking wenschen te komen, behooren zich vóór *1 September a. s.* bij gezegeld adres en onder vrachtvrije overlegging der noodig geachte stukken, aan te melden bij Gedeputeerde Staten der provincie Drenthe.

Assen, 3 Augustus 1894.

Gedeputeerde Staten voornoemd:

J. TONCKENS, Voorzitter.
VAN REEDE VAN OUDTSHOORN, loco Griffier.

In eene industrieele onderneming **(Meubelfabriek)** van middelmatigen omvang, vraagt men, om de Zaak flink te kunnen uitbreiden, een

COMPAGNON,

10 à 12 mille kunnende inbrengen en welke de administratie zou kunnen voeren. Vakkennis is geen vereischte.

Brieven *franco*, letters W. H. Z., Algemeen Advertentie-Bureau NIJGH & VAN DITMAR, *Rotterdam*.

KUNSTSMEDERIJ.

SPECIALITEIT in **Kunstsmeedwerk.** Reclameborden en Schilden, Figuurhekwerk, Toeschuilbare hekken, Fabrikant van Brusselsche **Zonneschermen** voor Winkelluiken, Veranda's enz.

SIMONS, *Arnhem.*

Zakken en Balen
IN ALLE SOORTEN
F. VELLEKAMP,
Palmgracht 69-71,
AMSTERDAM.

AANBESTEDING.

De ALGEMEENE OVERSTE DER CONGREGATIE van de Broeders der *Onderlekte Ontvangenis* te *Maastricht* is voornemens op **Zaterdag 25 Augustus a. s.** des namiddags te **3 uur.** in het Gesticht aan de Capucijnenstraat aan te besteden:

Den bouw van een KLOOSTER met KAPEL op het terrein „de Bayerd", gelegen aan de Brusselsche straat te Maastricht.

Bestek en teekeningen zijn, van Dinsdag 14 Augustus af, tegen betaling van **tien gulden** verkrijgbaar aan genoemd Gesticht, of worden op franco aanvrage en toezending der kosten aan belanghebbenden toegezonden.

Aanwijzing op het terrein: Dinsdag 21 Augustus, des namiddags te 2 uur.

AANBESTEDING.

Het BESTUUR van het Nederlandsch gedeelte der Vereenigde Polders *Beoosterende en Hoogland*, zal op **Vrijdag den 31 Augustus a. s.**, des namiddags drie uren, in de Herberg „Het Gemeentehuis," bewoond door A. BEIRENS, te *Sint Kruis*, trachten aan te besteden:

Het maken van een Keibestrating in de Roeselaere-straat, weg N°. 10 van den Ligger der Wegen en Voetpaden in de gemeente Sint Kruis tot de grens met België bij paal N°. 338, met een uitweg in den Molenweg, N°. 16 van genoemden Ligger.

Aanwijzing ter plaatse zal geschieden op *Maandag den 27 Augustus a. s.*, des namiddags drie uren.

Tegen franco toezending van **ƒ 0.52** zal het bestek en voorwaarden verkrijgbaar worden gesteld bij den Gemeente-Secretaris van *St. Kruis*, van af den 20 Augustus a. s.

St. Kruis, den 8 Augustus 1894.

Het Bestuur voornoemd.
F. BONTE, *Dijkgraaf*.
J. J. BLINDENBACH, *Ontvanger-Griffier*.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der gemeente *Hellendoorn* zijn voornemens op **Maandag 3 September e. k.**, des middags te **12** ure precies, op het Gemeentehuis aldaar aan te besteden:

Het vergrooten der school te Nijverdal-Noetsele met twee lokalen en het leveren en plaatsen van het benoodigde meubilair.

Bestek en teekening van de vergrooting liggen ter inzage op het Gemeentehuis te Hellendoorn en te Nijverdal in het Stations-Koffiehuis van A. J. VAN LEEUWEN, alsmede ten huize van de kasteleins E. TEESSELINK en B. J. BUDDE aldaar, en het bestek van het meubilair op dezelfde plaatsen van af *Maandag 20 Augustus e. k.*

Op franco aanvrage zullen bestekken en teekening bovengenoemd te bekomen zijn tegen betaling van **ƒ 0.60** per stel.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden in den morgen vóór de aanbesteding van 9 tot 10 ure (alzoo ook op 3 September e. k.), terwijl nadere inlichtingen zullen gegeven worden door den Bouwkundige, den Heer J. B. TEESSELINK te Hellendoorn.

Hellendoorn, 15 Aug. 1894.

Burgemeester en Wethouders voornoemd:

A. J. NINABER, Burg.
B. L. VAN BEEST, Weth. l. Secr.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **3n September 1894** des namiddags ten half twee ure **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te Amsterdam, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed:

Het maken van eene enkele houten woning op steenen voeting bij K.M. 23.866 op station HOEK VAN HOLLAND—EINDPUNT en van een kantoor in de abri aldaar, volgens bestek No. 597.

Begroeting ƒ 3100.—

Het bestek is tegen betaling van **ƒ 0.75** verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te *Amsterdam*, bij den Portier of op *franco* aanvrage *met toezending van het bedrag in postzegels* (postzegels worden niet in betaling genomen en aan aanvragen zonder postwissel wordt geen gevolg gegeven) aan het Bureau Weg en Werken, kamer 154.

Aanwijzing geschiedt als in het bestek is vermeld.

De Raad van Administratie,
Het gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Oldenzaal*, zijn voornemens op **Donderdag 30 Augustus e. k.**, des middags 12 uur, op het Raadhuis, bij enkele inschrijving aan te besteden:

Het bouwen eener Kazerne met toebehooren voor de Koninklijke Marechaussee, op een terrein gelegen aan de Molenstraat aldaar.

Gedrukte teekeningen en bestekken zijn van af *Maandag den 20 Augustus a. s.* tegen betaling van **ƒ 1.50** per stel verkrijgbaar ter Secretarie te *Oldenzaal*.

Aanwijzing in loco op den dag der besteding, des voormiddags 9½ uur.

Nadere inlichtingen verstrekt de Architect W. ELZINGA te *Hengelo (O.)*

Oldenzaal, den 17 Augustus 1894.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
VOS DE WAEL, *Burgemeester*.
HOMMES, *Secretaris*.

DAKVILT

waarbij planken-onderlaag overbodig
Firma **H. Hooghwinkel,** *Gorinchem.*

Ter drukkerij der Vennoots „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. N°34 ZATERDAG, 25 Aug. 1894.

Redacteur: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

Advertentiën per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

Afzonderlijke nommers met of zonder plaat . . . . ƒ 0.15

IN SPANJE.

(*Vervolg en slot van pag. 260.*)

Des avonds kwamen wij weder te Madrid terug en gebruikten den Zaterdag vóór Paschen om een kort bezoek aan Alcalá de Henares te brengen. Was Toledo stil, het leek nog levendig bij Alcalá vergeleken. Door de nauwe, slechtgeplaveide straten, begrensd door huizen, die zoo goed als vensterloos waren, kwamen wij op een pleintje, waar de beide architectonisch het meest merkwaardige gebouwen der stad staan. Het eene is de Universiteit, het andere het paleis van den bisschop. Beiden zijn onder Karel V gebouwd, zooals aan de wapens, de Bourgondische kruizen, en het devies „Plus oultre", duidelijk te zien is. De gevel van de Universiteit is blijkbaar het werk van iemand, die wel Italië bezocht, doch daarvan slechts vage herinneringen medebracht, die niet vermochten, de Gothische tradities geheel uit zijn geest te verbannen. Zoo is de hoofdverdieping met buitengewoon lange Jonische halfzuilen versierd, wier postamenten als contreforten uit den gevel komen. De hoekmotieven der bovenste verdieping, hoewel in quasi-Renaissancegeest gedetailleerd, zijn nog volkomen Gothisch gevoeld. Eigenaardig is het, dat er slechts weinige en dan nog kleine vensters in den gevel zijn gemaakt; door ongemeen rijke omlijstingen is getracht, ze meer beteekenis te geven.

Het bisschoppelijk paleis bezit een binnenplein of *patio* naar Italiaansche manier, welks galerijen door composietzuiltjes gedragen worden. Deze galerijen zijn niet overwelfd, doch hebben houten zolderingen, wier balken in het gezicht bleven. De bovenste zuilen dragen geen bogen, doch een vlakke architraaf met medaillon, die door sleutelstukken ondersteund wordt. De trap op de binnenplaats uitkomende, is geheel Italiaansch opgevat, en van keurig beeldhouwwerk voorzien.

Het gebouw bevat een zaal, die nog uit den Moorschen tijd afkomstig is en wier decoratie in vele opzichten aan de Alhambra herinnert. De Gothische motieven, waarmede alles vermengd is, doen echter zien, dat deze zaal gemaakt is in een tijd, toen de Mooren reeds door de Christenen overwonnen waren. De open kap herinnert, wat constructie betreft, aan die van onze Gothische kerken. De rijke polychromie, waarmede zij prijkt, scheen ons van een restauratie afkomstig.

Op Paschen zou te Madrid het eerste stierengevecht van het seizoen plaats hebben; overal was op de muren een kennisgeving van deze hoogst belangrijke gebeurtenis aangeplakt. Na den Paaschdienst in de Calatrava-kerk te hebben bijgewoond en de pantoffelparade in de Calle Alcalá te hebben meegemaakt, huurden wij 's namiddags een open victoria, met een keurig gekleeden *cochero* op den bok, om naar „*Los Toros*" te rijden. Alles trok daarheen, in mooie of leelijke rijtuigen, te paard of te voet, soms ook in wagens, die door muilezels getrokken werden. De dames hadden de kleurrijkste voorjaarsjaponnen aan en een heldere, warme zon deed ons vergeten, dat het pas April was.

Het publiek vulde het strijdperk, in het midden waarvan een kapel waarlijk hartverscheurende klanken deed hooren. Langzamerhand begonnen de loges en galerijen zich te vullen en een paar hoornsignalen, die het sein tot den aanvang gaven, verdreven weldra de menigte uit de arena. Wij willen hier geen beschrijving der stierengevechten geven, waarvoor onze pen te kort zou schieten. Er werden dien Zondag zes stieren gedood en alles liep zonder ongevallen af. Het is een angstig gezicht, vooral wanneer de stier op een der *picadores*, die met lansen gewapend te paard zijn gezeten, aanrent, en het paard de horens in het lijf stoot, zoodat het met zijn berijder neerstort. De *banderilleros* leiden dan echter de aandacht van het

woedende dier af, en de picador staat doodkalm en ongeleerd op, terwijl het doode paard door muilezels wordt weggesleept.

De *matador* of doodmaker komt eerst aan de beurt, als de *banderilleros* zes ijzers met weerhaken in de schouders van den stier hebben weten vast te maken. Telkens wanneer het gelukt een dezer ijzers, met linten versierd, het woedende beest in het vleesch te drukken, roepen de toeschouwers *„Hole"*! Als de matador, Lagertijo, of Guerrita of Mazzantini of wie het wezen moge, den stier zijn degen in den nek heeft gestoken, kent het enthousiasme van het publiek geen grenzen meer. *„Hole"* wordt er geschreeuwd en gebruld, hoeden, sigaren en geldstukken worden in de arena gegooid, om den maestro, die buigende en glimlachende rondgaat, te beloonen.

Voor menschen met zwakke zenuwen zijn stierengevechten niet dienstig. Het schijnt echter dat de Spanjaarden er geen zenuwen op na houden.

Den tweeden Paaschdag, die in Spanje niet gevierd schijnt te worden, daar alles zijn gewonen gang gaat, spoorden wij naar het Escuriaal, dat een heel eind van Madrid verwijderd is. Aan den voet van hooge bergen gelegen, maakt het gebouw met zijn lange gevels, zware hoektorens en koepeltorens, den indruk van een versterkt klooster. Van buiten is het Escuriaal zeer eenvoudig, ook van binnen munt het meer uit door grootschheid van aanleg, dan door rijkdom van details. De kern van het bouwwerk wordt gevormd door een koepelkerk, met een plein daarvoor. Oostwaarts van deze kerk bevindt zich het eigenlijk koningsverblijf, dat lager dan het overige is en om eene kleine binnenplaats is gebouwd. Zuidelijk van de kerk is een groote *patio*, wiens gevels met een strenge Dorische en Jonische orde versierd zijn. Midden op dit als tuin aangelegd plein is een Dorisch koepelpaviljoen, achthoekig in plan, geplaatst, dat door vier waterbekkens omgeven wordt. De overige vertrekken van het gebouw liggen om twaalf kleinere binnenpleinen gegroepeerd; vandaar, dat de plattegrond wel bij het rooster van St. Laurens vergeleken wordt. De gevel van de kerk wordt door twee torens geflankeerd en is met een streng Dorisch portiek versierd, waarop de beelden van zes oud-Testamentische koningsfiguren geplaatst zijn. Het inwendige is koud, doch indrukwekkend; blijkbaar heeft den bouwmeester de St-Pieterskerk te Rome voor den geest gezweefd.

Van het zeer eenvoudig verblijf van Philips II spreken wij hier niet; de kloostercellen, die met 200 monniken bevolkt plachten te zijn, staan reeds lang ledig. Een brand heeft veel van het inwendige verwoest; met uitzondering van een klein gedeelte, waar de Koninklijke familie soms wel eens vertoeft, staat het geheele gebouw ledig, waardoor het een naargeestigen, somberen indruk maakt.

Wij deden, na ons bezoek aan het Escuriaal, Madrid niet weder aan. Onze bagage was reeds naar Segovia verzonden aan het adres van een hotel, dat de eigenaar van het Peninsular ons had aanbevolen. Zoo spoorden wij dan door het Sierra de Guadarama en kwamen tegen den avond te Segovia aan. Evenals de meeste andere Spaansche steden, die wij bezochten, ligt ook Segovia op bergachtig terrein; de straten gaan omhoog en omlaag, soms met zeer steile hellingen.

Op het hoogste punt verheft zich de kathedraal, een rijk werk der latere Gothiek. Als basiliek met kruisbeuk gebouwd, heeft zij een koepel boven het kruis, die reeds Renaissance invloed vertoont. Ook de hooge toren aan de Z.-W.-zijde is van onderen in Flamboyantvormen opgetrokken, terwijl de bekroning door een Renaissance-koepeltje gevormd wordt. De daken hebben zeer weinig helling, waardoor het gebouw een gedrukt aanzien heeft; de kooraanleg, met omgang en kapellen, is die der Fransche kathedralen. Daar de vensters der kerk klein zijn en geen traceeringen vertoonen, maken zij den indruk van in den tijd der vroeg-Gothiek ontstaan te zijn. Wat rijkdom aan altaren en kerksieraden betreft, behoeft deze kathedraal zeker voor geen der Spaansche kerken onder te doen.

De stad bevat ook nog een paar Romaansche kerken, wel een bewijs, dat de Mooren er niet lang vasten voet hebben gehad. Het zijn beide basilieken met kruisbeuken, vlakke daken en details, die aan de kunst van het zuiden van Frankrijk herinneren. De westelijke torens zijn met lisenen enz. versierd; die van San Lorenzo heeft een vlak pannendak, die van San Millan is van een Renaissance-spits voorzien. Onder de overige gebouwen verdienen genoemd te worden het aan de oostzijde der stad op een hoogte gelegen Alcazar, dat niet, zooals men uit den naam zou opmaken, een Moorsch bouwwerk is, doch zich aan het oog voordoet als een middeleeuwsch kasteel, van tal van torens voorzien. Het gebouw dient thans als kazerne; de hoofdpoort met de zich daarboven verheffende gekanteelde toren, de kleine vensters enz. heeft nog geheel haar oorspronkelijk karakter behouden.

Ook andere gebouwen der stad hebben het min of meer kasteelachtig karakter, dat men o. a. bij de Florentijnsche paleizen vindt. Zoo is b.v. de Casa de los Picos voorzien van een gevel, welks steenen als diamantkoppen bewerkt zijn, terwijl een kolossale boog over den hoofdingang is geslagen. Andere huizen vertoonen nog overblijfselen van middeleeuwsche kasteeltorens.

In het bijzonder is merkwaardig de Romeinsche aquaduct, uit reusachtige blokken steen opgetrokken, naar men wil in den tijd van Trajanus; zij heeft een lengte van 1500 M. en verbindt twee heuvelruggen met elkander. De grootste hoogte bedraagt 65 M. zoodat die gelijk staat met dien van een gemiddelden kerktoren. Twee rijen van bogen dragen de goot, waardoor het water stroomt, want hoewel de tand des tijds aan het monument geknaagd heeft, en vooral de lijstwerken der pijlers beschadigde, wordt de aquaduct nog altijd gebruikt.

Daar het voor mij tijd werd, weder huiswaarts te keeren, en mijn reismakker nog voornemens was, een tocht door Frankrijk te maken, was het ons niet mogelijk, vele andere steden van Spanje meer te bezoeken. Valladolid deden wij niet aan, hoewel de spoor er ons langs bracht. Een kort bezoek aan Burgos wilden wij echter niet achterwege laten. Deze stad ligt amphitheatersgewijs tegen een berghelling gebouwd, aan de zuidzijde waarvan zich een heuvelige vlakte uitstrekt. Natuurlijk gold onze eerste tocht de kathedraal, een groote kruiskerk, welker westelijke gevel in vele opzichten aan den Keulschen dom herinnert, daar de beide torens van à jour bewerkte spitsen voorzien zijn. Boven het kruis der kerk verheft zich een achtkante toren in de rijke vormen der latere Gothiek, welke reeds met Renaissance motieven vermengd zijn; ook de kapel aan de oostzijde van het koor is in dien trant gebouwd. Het schijnt, dat aanvankelijk het voornemen bestaan heeft om de kruisbeuk van steile daken, zooals die in de middeleeuwen in de meer noordelijk gelegen streken

van Europa gemaakt werden, te voorzien. De topgevels, met daarvoor geplaatste arcades, zijn wel aanwezig, doch steken boven het vlakke dak op zonderlinge wijze uit. Het zuidelijk portaal schijnt nog 13e-eeuwsch te zijn, en heeft een bepaald vroeg-Gothisch karakter. Daar de kerk op een helling ligt, moet men 40 treden klimmen om dit portaal te bereiken. Aan de noordzijde van het gebouw ligt het terrein zoo hoog, dat daar geen ingangen gemaakt konden worden.

Een tweede wandeling door Burgos deed ons nog kennismaken met de poort van Santa Maria, een eigenaardig werk, half in Renaissance, half in Gothischen stijl, en niet ongelijk aan de eerepoorten, welke men wel bij den intocht van vorstelijke personen pleegt op te richten.

Wij gingen nu weder per spoor verder; te Miranda nam ik afscheid van mijn reismakker, die naar Bayonne doorging; mijn plan was, naar Bilbao te gaan, om te trachten, voor de goedkoopte, per schoepsgelegenheid weder Holland te bereiken.

Bilbao maakte een zeer eigenaardigen indruk; als men het niet wist, zou men daar niet vermoeden, in een Spaansche stad te zijn. Het is geheel handelsstad, regelmatig gebouwd en beter geplaveid, dan een der andere steden welke ik bezocht. Gebouwen met kunstwaarde bezit het niet. Vier bruggen liggen over de rivier de Nervion, die de stad bespoelt. Stoombooten lossen en laden, goederentreinen brengen het ijzererts aan, want het is vooral de ijzerindustrie waardoor Bilbao bloeit. Aan den linkeroever der rivier zijn groote ijzerfabrieken opgericht, doch een groot deel van het ijzererts wordt ook uitgevoerd. Des avonds worden de kaden electrisch verlicht en den geheelen dag door ziet men overal het vertier, dat een moderne havenstad kenmerkt. Alleen Sevilla doet eenigszins aan Bilbao, wat handelsverkeer aangaat, denken. Het verkeer op de Guadalquivir haalt echter niet bij de drukte op de Nervion.

Hoewel de goederenbooten, die het ijzererts uit Bilbao naar de Engelsche en Hollandsche havens vervoeren, in het geheel niet op het passagiersvervoer zijn ingericht, nemen zij toch den reiziger, die met hetgeen zij bieden kunnen, tevreden is, gaarne mede. Er is natuurlijk een groot verschil tusschen het leven aan boord van een P. & O. steamer en dat aan boord van een goederenboot. Erkend moet echter worden, dat de kapitein en de hofmeester van de Engelsche stoomboot hun best deden, om hun eenigen passagier het leven aangenaam te maken, en als de golf van Biscaye maar minder onstuimig had willen zijn, zou het zeetochtje werkelijk een genot zijn geweest. Nu echter was ik blijde, toen ik te Antwerpen weer vasten grond onder de voeten kreeg en per spoor naar het vaderland terugkeerde.

UIT AMSTERDAM.

Daar was misschien intertijd geen stad, welker bewoners zoo met haar verleden ophadden als Amsterdam. Al in de zeventiende eeuw was het aantal stedebeschrijvingen, teekeningen, prentverbeeldingen enz. legio; zelfs aan 16e-eeuwsche stedeplannen is geen gebrek, en wat de achttiende eeuw liet schrijven, teekenen of graveeren, kan bibliotheken vullen.

Ook de 19e-eeuwsche Amsterdammers hielden aan de traditie vast, maar het moet erkend worden dat hun aantal gaandeweg geringer wordt. Toen de stad hunner inwoning een goede 200,000 zielen telde, vormden de geboren Amstelaars nog de groote meerderheid; sinds dit getal meer dan verdubbeld is, heeft de provincie de hoofdstad zoodanig overstroomd, dat de geboren Amsterdammers verre in de minderheid zijn gekomen, terwijl velen van hen *„forensen"* werden.

Het ras der oprechte Amsterdammers is nog wel niet uitgestorven, maar het is aan het verminderen en wat erger is, het raakt meer en meer zijn invloed kwijt. Waar, voor een dertig jaar, de regeeringslichamen der hoofdstad niets dan namen telde, die al sinds reeksen van jaren in Amsterdamsche ooren een goeden klank hadden, ziet men nu maar zelden een oud-patricier meer op het kussen zitten.

Aan eenige dier onvervalschte Amsterdammers dankt men thans een tentoonstelling in de kunstzaal van het Panorama, die den bezoeker een duidelijk denkbeeld geeft van de Amstelstad, zooals zij er voorheen uitzag. Vermoedelijk met opzet heeft men bij voorkeur datgene bijeengezocht, wat de heugenis bewaart aan het Amsterdam, dat wij in onze jeugd gekend hebben; toch zijn ook afbeeldingen uit de 17e en 18e eeuw niet schaars.

En zoo zien wij dan weer het Amsterdam van 1860, toen het IJ zijne ongebreidelde golven langs Oosteren Westerdijk stuwde, toen de Nieuwe Stadsherberg met zijn schilderachtig scheepsgewoel aan het stadsgezicht levendigheid bijzette, toen de Nieuwezijds Voor- en Achterburgwal nog pittoreske grachten waren, toen de houten stadsschouwburg nog de Leidsche poort als naaste buur had, toen de buitensingels nog fraaie wandelingen opleverden en ieder bolwerk zijn molen, soms ook zijn kerkhof had, toen de paden aan de westzijde der stad, door Multatuli vereeuwigd, nog in wezen waren en ontelbare zaagmolens hun wieken deden draaien, toen de Roomtuintjes en Stadlander, Frankendaal en Rozenburg gezochte uitspanningen waren, toen de Hoogesluis nog werkelijk hoog mocht heeten en het Paleis voor Volksvlijt pas in wording was.

Uit een oogpunt van hoog kunstgenot is de tentoonstelling misschien niet bijzonder beziens waardig, maar over het algemeen zal men moeten erkennen, dat het afgebeelde aan nauwkeurigheid niets te wenschen overlaat, en dit is zeker voor hem, wien het om de kennis van het verledene te doen is, hoofdzaak.

Hoe het met den kunstzin van het hedendaagsch stedebestuur gesteld is, kan het beste blijken uit de behandeling, die de gevel van de Militiezaal ondergaat. Het ontwerp is van niemand minder dan Hendrik de Keyser, en hoe het gebouw er oorspronkelijk moet hebben uitgezien, wordt ons op de Panorama-tentoonstelling herinnerd door een teekening van den heer A. N. Godefroi. De geestige afwisseling van berg- en baksteen, die op deze afbeelding te zien is, heeft men in werkelijkheid gedurende een paar weken kunnen aanschouwen, toen het verweerde pleisterwerk was afgebikt. Wie zich al verheugd had, dat de stad dus een fraaien gevel rijker was geworden, is bedrogen uitgekomen, want in stede dat het roode metselwerk hersteld werd, zijn der stede *„plasteraars"*, — om met Alberdingk Thijm te spreken, — aan het werk getogen en hebben alles met een laag vuil geel smeersel bedekt, dat, helaas, soliede genoeg geprepareerd schijnt, om in de eerste halve eeuw te blijven zitten. En dit vandalisme heeft plaats op een der drukste punten der stad, zonder dat een enkel officieel of officieus kunstlichaam daartegen protest aanteekent!

PRIJSVRAGEN

Société „Tot Nut en Vermaak" te Almelo.

Het rapport van de Jury van beoordeeling is van den volgenden inhoud.

Aan het Bestuur der Société „Tot Nut en Vermaak" te Almelo.

Als toelichting van het voorstel, u gedaan op 16 Augustus ll. betreffende de bekroning der plannen, ingekomen op de prijsvraag voor een nieuw Societeitsgebouw, heeft de Jury daartoe door u benoemd, de eer u het volgend verslag aan te bieden.

Ontving de Jury reeds bij een eerste algemeen overzicht een gunstigen indruk over het gehalte der ingekomen plannen, die in zoo grooten getale uit alle oorden des lands waren toegezonden, zoo werd deze impressie nog versterkt bij eene nadere bestudeering.

De overgroote meerderheid der plannen geven blijk, dat de bewerkers zich met grooten ernst en bekwaamheid erop hebben toegelegd om het moeilijke vraagstuk, dat in de prijsvraag was gesteld, op bevredigende wijze op te lossen. Maar met de erkenning der goede eigenschappen, die in den aangeboden arbeid op te merken vielen, mogen ook niet verzwegen worden de gebreken. Ook bij de plannen, die haar het best toeschenen, stuitte de Jury nu eens op dit, dan weer op dat bezwaar. Het kon trouwens niet anders of de ontwerpers moesten bij de samenstelling hunner plannen, waarbij op zoo vele verschillende behoeften te letten viel, telkens te kampen hebben met schier onoverkomelijke bezwaren, vooral waar de betrekkelijk geringe bouwsom hen dwong tot den meest compacten grondvorm en tot de meest sobere vormenspraak.

Waar de Jury, bij de verschillende plannen, naast veel goeds, telkens in andere onderdeelen weer minder gelukkige oplossingen moest aantreffen, waar zij nu eens begrootingen aantrof, die het beschikbare bedrag aanmerkelijk te boven gingen en dan weer zoodanige, waarvan het eindcijfer wel niet te hoog, maar ook niet volkomen betrouwbaar toescheen, heeft zij niet kunnen besluiten om eenig plan wegens eenige afwijking van het programma terstond buiten beschouwing te stellen. De licht- en schaduwzijden van alle plannen zijn ernstig overwogen en de vraag der al- of niet vatbaarheid voor bekroning is tot het laatst uitgesteld.

Het komt de Jury overbodig voor alle op- en aanmerkingen, die zij op de verschillende plannen had, te vermelden. Het zij voldoende hier haar inzicht mede te deelen over de meest gewenschte oplossing der verschillende onderdeelen en daarbij enkele opmerkingen in te vlechten over hetgeen daartegenover in verschillende plannen te vinden was.

Situatie. Wegens het gemak, verbonden aan een vrijen toegang naar den tuin, werden in het algemeen die oplossingen het meest verkieslijk geacht, waarbij het voorterrein niet over zijne geheele breedte is volgebouwd, waarbij tusschen het gebouw en de zijgracht eenige ruimte is overgelaten. Wordt het gebouw onmiddellijk aan den oever der gracht gebouwd, zoo zullen de bouwkosten niet onbelangrijk verhoogd worden, terwijl ook deze bouwwijze voor het gewoon onderhoud hare bezwaren medebrengt.

Ingang. De ingang moet gemakkelijk per rijtuig bereikbaar zijn. Bij vele oplossingen is hierop niet gelet.

Conversatiezaal. Wanneer deze aan één zijde licht ontvangt, mag ze niet te diep zijn om nog behoorlijk verlicht te kunnen worden.

Biljartzaal. Deze moet zoo mogelijk niet smaller zijn dan 6 meter; voor hare verlichting moet de grootste zorg in acht genomen worden.

Concert- en Comediezaal. Hoewel een vierkante grondvorm der zaal zijne voordeelen heeft bij tooneelvoorstellingen, wordt toch de voorkeur gegeven aan den langwerpigen vorm, waardoor de zaal beter voor alle doeleinden geschikt is.

De entree moet zoo mogelijk aan de achterzijde gelegen zijn. Toegang aan de zijde van het tooneel wordt verwerpelijk geacht.

De zaal moet met de daarvoor geplaatste veranda's aansluiten bij dat gedeelte van den tuin, hetgeen voor de buitenconcerten bestemd is.

Bij sommige projecten is deze aansluiting zeer gebrekkig en sluit de tooneelruimte met accessoires het gebouw van de tuinzijde bijna geheel af.

Galerijen. Galerijen, die de zaal aan 3 zijden omringen, worden preferabel geacht boven die aan één zijkant en den achterkant of alleen van achteren aangebracht.

De trappen, die naar deze galerijen leiden, moeten zoodanig geplaatst zijn, dat de bezoekers het publiek, dat zich van de vestiaire naar de zaal begeeft, niet behoeven te kruisen.

Koffiekamer. Van de vrijheid, in het programma vermeld, deze „desnoods" boven te mogen ontwerpen, hebben verschillende inzenders gebruik gemaakt. Daarbij zijn intusschen niet steeds de belangen eener gemakkelijke bediening in het oog gehouden.

Vestiaire. De vestiaire moet dicht bij de groote zaal gelegen zijn. Om van de ééne in de andere localiteit te komen, moet het niet noodig zijn eene koude of tochtige ruimte te passeeren.

Buffetten. Van uit de buffetten moet op gemakkelijke wijze bediend kunnen worden in de conversatiezaal, de biljartzaal, de concertzaal en de koffiekamer.

Privaten en urinoirs. Privaten en urinoirs moeten zoo mogelijk aan buitenmuren gelegen zijn. Zij moeten gemakkelijk te vinden zijn, maar ook weder niet te voorname plaats in het gebouw innemen.

Kegelbaan. De kegelbaan moet van uit het gebouw gemakkelijk bereikbaar zijn; hare ligging moet voor het opvatten van het spel eenigszins animeerend werken. Zij mag het gebouw niet zoo dicht begrenzen, dat het kegelen hinderlijk kan zijn voor het gebruik van één der lokaliteiten.

Façaden. Hoe eenvoudig de gevels ook ontworpen zijn, moeten zij het karakter uitdrukken van het gebouw, waarvan zij deel uitmaken.

Verschillende ontwerpers hebben het doel voorbijgestreefd, door hunne façaden in te rijken tooi te kleeden. Bewondering verdienden verschillende gevels; bekoorlijk o. a. was de Renaissance-gevel van het plan, tot motto dragende het wapen van Almelo, doch hoe kan bij toepassing van zulke vormen de bouwsom binnen het beschikbaar gestelde bedrag beperkt blijven?

Hoewel de eischen voor den achtergevel lager kunnen gesteld worden dan voor den voorgevel, moet ernaar worden gestreefd ook dezen een aangename silhouet te verleenen. Bij verschillende plannen is deze gevel verwaarloosd, zoodat zijn vormelooze massa later een misstand zou geven aan den hof, die zeker meermalen als feestterrein zal dienst doen.

Kasteleinswoning. De kasteleinswoning moet gemakkelijk bereikbaar zijn van af de openbare straat, terwijl zij even als de keuken en de kelder niet te ver van de buffetten mag zijn verwijderd.

Na de plannen getoetst te hebben aan de beschreven eischen, bleven ten slotte 9 plannen ter nadere vergelijking over. Het zijn de volgende:

N°.	22,	Motto: *Wimpie.*
„	33,	„ *Sous.*
„	42,	„ *Een passer in een ring (figuur).*
„	26,	„ *Vereeniging.*
„	29,	„ *O.*
„	19,	„ *Eenvoud.*
„	36,	„ *Clubhouse.*
„	5,	„ *Simplex.*
„	7,	„ *H. B. III.*

De beoordeeling der Jury over deze plannen moge hier volgen.

N°. 22. Motto: *Wimpie.* De distributie van dit plan is over 't geheel genomen niet ongunstig. Van de ruimte aan het voorplein is te veel in de breedte opgeofferd voor de woning van den kastelein. De ligging van de kegelbaan langs de concertzaal is niet goed te keuren. De keuken is van het buffet gescheiden door den hoofdcorridor. De trappen naar de galerijen komen uit in de vestiaire. De gevels zijn verdienstelijk; de voorgevel is met recht een societeit-façade. Ook de binnenbehandeling der zaal verdient lof.

N°. 33. Motto: *Sous.* Ook bij dit plan is de distributie niet onverdienstelijk. Intusschen was een meer langwerpige vorm voor de concertzaal preferabel. De vestiaire is niet ondoelmatig geplaatst, doch zou voorzien moeten worden van een zijingang in verbinding met de zaal, teneinde het publiek een lange wandeling door den corridor te besparen. De buffetten zijn doelmatig geplaatst; ook het aanbrengen van een buffet voor den tuin is een goede gedachte. De travee der zaal toont aangename vormen; het is een goed begrepen hout-architectuur. Te betwijfelen is het echter of de zaal wel uitvoerbaar zal zijn zonder trekstangen, die op de teekening niet aangegeven staan en trouwens aan den indruk van de zaal afbreuk zullen doen. De bezwaren tegen de bebouwing tot aan de zijgracht zijn vroeger gemeld.

N°. 42. Motto: *Een passer in een ring.* Op de algemeene planverdeeling valt niet veel aan te merken, ware het niet, dat de ontwerper zich eenige vrijheden veroorloofd had ten aanzien der juiste eigendomsgrens. Sommige closets komen niet uit aan buitenmuren of op open plaatsen. Het denkbeeld de gang aan de zuidzijde als galerij met zijramen uit te voeren, komt de Jury voor eer te leiden tot moeilijkheden met de buren, dan tot een goede oplossing. Het plan is door een artistieke hand bewerkt. Eene behoorlijke begrooting van kosten wordt gemist.

N°. 26. Motto: *Vereeniging.* De ingang zou bij het ontwerp per rijtuig moeilijk bereikbaar zijn. Ook voor voetgangers levert die ingang zoo onmiddellijk bij de zijgracht bezwaren op. Het valt te betwijfelen of de verlichting van de conversatiezaal en de biljartzaal bevredigend zal zijn. Ook mist men van uit deze zalen, doordat de gang aan de noordzijde gelegd is, een niet onaangenaam uitzicht. Overigens is veel goeds in de distributie te vinden. De groote vestibule is zeer doelmatig. De toegang tot de galerijen is zeer juist aangebracht. Ook de plaatsing van buffetten en keuken is goed opgelost. De veranda is goed afgesloten voor tocht. De ontwerper heeft zijne zorgen gewijd, zoowel aan den voor- als aan den achtergevel. De voorgevel is door te veel verdeeling en door den gerekten vorm der ramen minder geslaagd.

N°. 21. Motto: *O.* Bij dit plan vindt men twee oplossingen voor den plattegrond. Bij de eerste bestaat een hoofdingang tot het gebouw en een afzonderlijke entree speciaal voor de conversatiezaal en biljartzaal, welke distributie wel eenig voordeel aanbiedt. Bij een variant is een gemeenschappelijke ingang ontworpen. De ruimte beschikbaar voor het buffet in de conversatiezaal is bij de eerste oplossing zeer klein. Bij beiden is de conversatiezaal en de biljartzaal niet zeer gunstig verlicht. De vestiaire is doelmatig. De galerijen, alleen aan de achterzijde der concertzaal geplaatst, zouden door eene uitbreiding langs de zijkanten beter aan haar doel beantwoorden. De gevel heeft een aangenaam silhouet. Het plan behoort tot die, waarbij de geheele breedte van het voorterrein is in beslag genomen.

N°. 19 Motto: *Eenvoud.* De distributie is verdienstelijk. Alleen ten aanzien der buffetten zijn aanmerkingen te maken. De bediening in de koffiekamer zal zonder afzonderlijk buffet niet wel doenbaar zijn. De conversatiezaal is te diep voor verlichting van één zijde. De plaatsing van de trap naar de galerijen kan aanleiding geven tot stoornis in het verkeer tusschen vestiaires en concertzaal. Als bergplaats voor schermen is alleen een ruimte onder het tooneel gereserveerd, hetgeen zeker niet voldoende zal zijn.

De verhoudingen van den voorgevel zoowel als die van de zaal zijn aangenaam.

De Jury meende de juistheid van sommige begrootingsposten te mogen betwijfelen, o. a. dien voor het grondwerk, terwijl het lage cijfer, uitgetrokken voor metselwerken, wees op de toepassing van muurwerken, die om daarmede evenredig te zijn geene overvloedige zwaarte konden hebben.

N°. 36. Motto *Clubhouse.* Origineel is de kruisvorm der zaal, die ongetwijfeld vele gezellige hoekjes zou aanbieden; en eenig de aaneenkoppeling van alle zalen tot één geheel. Het ontbrekend verband tusschen buffet en koffiekamer zou kunnen verkregen worden, wanneer de ruimte voor het verwarmingstoestel ergens anders gezocht werd. De entree is per rijtuig niet goed te bereiken. Sommige closets zijn niet aan buitenmuren geplaatst.

In de concertzaal zijn de kolommen, die de galerijen ondersteunen te ver van de wanden der zaal geplaatst, waardoor ze eenigszins hinderlijk kunnen zijn bij het gebruik dezer zaal als danszaal. De veranda's aan de tuinzijde zijn te klein.

De gevels zijn te schetsmatig behandeld om behoorlijk beoordeeld te kunnen worden, al geeft ook het detail een blijk van des ontwerpers talent.

N°. 5. Motto *Simplex.* De distributie van dit plan is zeer doelmatig. Vorm en ligging van conversatiezaal en biljartzaal zijn voortreffelijk. De gedachte de kegelbaan in een afzonderlijken tuin te leggen, aansluitend bij de biljartzaal is zeer de overweging waard; de lengte van deze kegelbaan is niet geheel naar den eisch genomen. De aanleg van de trappen naar de galerijen en de koffiekamer, vertoont eenige onnoodige complicatie. Hoewel eene koffiekamer op den beganen grond meer gerieven aanbiedt dan eene op de verdieping, moet erkend worden, dat voor het gebruik der zaal bij buitengewone gelegenheden de hier aangenomen ligging van deze kamer en der vestiaire daaronder groote waarde kan hebben.

De toegang naar het tooneel behoorde overdekt en afgesloten te zijn. De keuken is van het buffet gescheiden door een gang. De veranda's sluiten goed aan bij de zaal en het terrein voor de buitenconcerten. De voorgevel is eenvoudig en goed; het geheele plan maakt een zeer degelijken indruk.

N°. 7. Motto: *H. B. III.* Door zijne vrije ligging, door zijne weldoordachte distributie munt dit plan boven alle voorgaande uit. Bijzondere zorg is gedragen voor de buffetten; in aansluiting met de overige vertrekken voor dezen dienst is in de koffiekamer ook nog eene groote buffetruimte afgescheiden. De ligging der zaal met de veranda's en de kegelbaan, die te zamen het terrein omsluiten voor de buitenconcerten, is zeer gunstig.

Het minst geslaagd is de aanleg der galerijen in de zaal, die te smal zijn, terwijl de trap daarbeen ook te bekrompen is ontworpen. De bergplaats voor schermen wordt niet voldoende geacht.

De silhouet van den voorgevel is zeer aangenaam, zij het ook, dat de vormen en detail beschouwd niet zeer interessant zijn.

De armelijke behandeling van de zaal is niet in harmonie met het vormen-schema, dat is toegepast en meer tehuis behoort bij luxebouw.

Na de deugden en gebreken der plannen op de bovenbeschreven wijze overwogen te hebben, is de Jury geneigd geweest de plannen n°°. 7 en 5, niettegenstaande hunne gebreken, aan te bevelen voor prijs en premie, doch overwegende bezwaren over de wijze waarop het begrootingscijfer is verkregen, hebben haar daarvan teruggehouden.

Het is den ontwerper van plan 7 alleen gelukt zijne begrooting tot het beschikbare bedrag te beperken door bedekking van alle vlakke daken met asphalt. Voor het smidswerk en voor de muziektent zijn de aangenomen cijfers moeilijk verdedigbaar.

In de begrooting van het plan n°. 5 zoekt men te vergeefs naar een post voor de kegelbaan en voor de muziektent.

Het scheen der Jury niet rationeel toe om de beide plannen, nu niet geheel was voldaan aan de artikels 3 en 5 van het programma, eenvoudig terzijde te leggen. Bij de plannen toch, die, wat de waarde betrof, niet veel voor de genoemden onderdoen, stuitte zij op overeenkomstige bezwaren. De Jury meende dus geen enkel plan voor volledige bekroning te mogen aanbevelen; zij achtte het de beste oplossing wanneer het bedrag voor prijzen bestemd, verdeeld werd, naar evenredigheid van de waarde der 4 projecten, die haar het best voorkwamen en wel zoodanig dat de ontwerper van het plan n°. 7, motto *H. B. III*, beloond werd met een premie groot *f* 225, de ontwerper van plan n°. 5, motto *Simplex*, met *f* 125 en de ontwerpers der plannen n°. 36, motto: *Clubhouse*, en n°. 19 motto *Eenvoud*, ieder met *f* 75.

De Jury vertrouwt dat op die wijze het meest billijke standpunt wordt ingenomen tegenover de medewerkers der prijsvraag.

De Jury acht zich verzekerd dat welke der door haar voorgedragen vier superieure plannen gekozen wordt door u voor uitvoering, deze door eenige omwerking kunnen hervormd worden tot model-societeitsgebouwen en zij eindigt met u de belangen van hen, die kunnen beschouwd worden als de overwinnaars in den strijd, warm aan te bevelen.

De Jury voornoemd:

(w. g.) H. Ledeboer,
President.

„ J. A. Mulock Houwer,
Rapporteur.

De Jury bestond uit de heeren:

H. Ledeboer, lid der directie van de Sociëteit;

A. A. W. van Wulfften Palthe, lid der Bouwcommissie;

J. L. van Essen, gemeente architect te Zwolle,

F. H. van Etteger, „ „ „ Zutfen, en

J. A. Mulock Houwer, civiel- en bouwkundig ingenieur, gemeente-bouwmeester te Deventer.

Blijkens de in dit nommer geplaatste kennisgeving van de Directie der Sociëteit zijn de voor prijs en premie uitgeloofde gelden onder de ontwerpers der vier meest verdienstelijk geachte plannen verdeeld als volgt:

a. aan de heeren Van der Goot en Kruisweg, architecten te Hengelo (O.) en Bussum, *f* 225;

b. aan den heer A. Maurisse, architect te Rotterdam, *f* 125;

c. aan den heer A. van Driessum Szn., architect te Apeldoorn, *f* 75, en

d. aan den heer N. van den Arend, architect te 's-Gravenhage, *f* 75.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

Amsterdam. Uit eene voordracht, door Burg. en Weth. den Raad overgelegd, blijkt, dat de heer P. W. Janssen eigenaar wenscht te worden van een uitgestrekt bouwterrein, gelegen aan de Da-Costastraat, met de bedoeling om een aantal woningen te stichten tot het verstrekken van kostelooze huisvesting aan ouvermogenden, bij voorkeur onder van dagen. Het terrein en de daarop te bouwen gebouwen zullen worden gebracht ten name eener nieuwe stichting, welke het hieronder aangegeven doel zal nastreven.

Het gevraagde terrein is 1633 M². groot, doch zal voorloopig slechts gedeeltelijk worden bebouwd. Burg. en Weth. stellen den Raad voor, dit stuk grond voor *f* 35,475, onder bijzondere voorwaarden, aan de stichting over te dragen, zoodra deze in het leven zal zijn geroepen. Voorts wenscht de heer Janssen nog voor eigen rekening een stuk bouwgrond aan de Da-Costakade, ter grootte van 1050 M², van de gemeente te koopen. De koopsom van dit terrein wordt door Burg. en Weth. op *f* 32,100 bepaald.

— De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst zal hare 70e algemeene vergadering op Dinsdag 18 September, des morgens te 10 uren, te Middelburg houden. In de vergadering zal de heer J. A. Frederiks, architect alaar, mededeelingen doen omtrent merkwaardige gebouwen in Zeeland's hoofdstad, waarna gemeenschappelijk een bezoek zal worden gebracht aan de Abdij-gebouwen, het Stadhuis en het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen.

Rotterdam. Ter voorziening in de zich andermaal openbarende behoefte aan meerdere havenruimte en ter bevrediging der behoefte van erts-booten aan betere gelegenheid tot overlading in waggons, hebben B. en W. bij den gemeenteraad het volgend voorstel ingediend: 1e. *a.* een tweede haven te maken aan de Katendrechtschekade; *b.* daartoor uit buitengewone middelen *f* 225,000 toe te staan en daartoe verschillende erfpachten en huren op te zeggen;

2e. te besluiten tot het inrichten van drie voor de overlading van erts in spoorwegwaggons geschikte ligplaatsen voor zeeschepen in de Katendrechtsche haven en daartoor toe te staan *f* 365,000, te dekken uit buitengewone uitgaven.

Haarlem. Door den architect J. Wolbers is bij het Gemeentebestuur een plan ingediend voor uitbreiding der gemeente en tot vervanging van het in 1875 door den Raad vastgestelde ontwerp, waarbij zich het groote bezwaar voordoet, dat bij het projecteeren der wegen geen rekening is gehouden met de bestaande gebouwen, waarvan de opruiming groote kosten zou vorderen.

Bij een later ingediend plan, waarvan om financieele redenen geen gevolg werd gegeven en dat door eigenaren van aanliggende gronden was opgemaakt, werd alleen beoogd om eene verbinding te maken van het Molenpad met den Wagenweg tegenover den eersten toegangsweg naar het Florapark.

Het plan Wolbers houdt rekening met de belangen van de verschillende eigenaren der aanliggende gronden en daarboor is men van hunne medewerking verzekerd. De straten zijn zoodanig getraceerd, dat daarin geene bestaande gebouwen vallen en dat de hoofdverbindingen tegenover de beide toegangswegen naar het Florapark uitkomen.

De Leidschevaart wordt door het plan Wolbers in gemeenschap gebracht met het Florapark en de weg van de Wilhelminastraat naar den Hoogenweg loopt door de panden van het Lakenkoopersgild, welke terreinen in 1902 weder aan de gemeente komen.

Het plan Wolbers bevoelt zich aan, wijl ook met de eventueele noodzakelijkheid van verdere uitbreiding rekening is gehouden, terwijl het de gemeente slechts enkele honderden guldens kosten zal voor ruiling van grond met den heer Van Lijnden.

Middelburg. Ged. Staten van Zeeland hebben, naar aanleiding van een adres van de provinciale waterbouwkundige ambtenaren in die provincie tot het verkrijgen van pensioenen voor hun weduwen en weezen, aan Prov. Staten een voorstel gezonden tot wijziging van het reglement voor de rekenmeesters of waterschappen, in dien zin, dat dijkraden bovenbedoeld pensioen kunnen verleenen.

Gouda. Voor de betrekking van opzichter aan de stedelijke gasfabriek hebben zich 44 candidaten aangemeld en worden in alphabetische orde aanbevolen de heeren Harm Kempers, 2e opzichter aan de gasfabriek te Groningen, P. N. Laleijn, assistent bij de Rotterdamsche gasfabrieken en C. J. v. d. Plank, assistent aan de gasfabriek te Hilversum. De heer P. N. Laleijn werd benoemd.

Bolsward. Bij de restauratie van het raadhuis alhier worden ten opzichte van het gebouw nu en dan ontdekkingen gedaan. Offschoon uit de stadsrekeningen van 1610—1620 wel blijkt van het bouwen van het raadhuis, vindt men echter niets van den bouwmeester.

Dezer dagen is eveuwel bij het wegbreken van de zolddering van de raadszaal op een der balken de volgende inscriptie gevonden:

Abraham Jacobs. Stadt timmerman ende meister
van dit werck. Anno 1614 $\frac{12}{3r}$

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië is *overgeplaatst* van de residentie Samarang naar de directie, de ingenieur 1e kl. H. J. Verdam; naar de residentie Japara, de opzichter 1e kl. C. Swanenveld; *overkomen gemeld*: bij de werken aan de Solorivier, de ambtenaar op non-activiteit F. K. A. van Bijlevelt, en *verlofd* een jaar verlof aan den ingenieur 2e kl. L. J. C. van Es.

— De heer J. A. Frederiks, bouwkundige, belast met het toezicht op de Gouvernementsgebouwen in de Abdij te Middelburg, is benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau.

— Tot denden opzichter aan de gemeente-gasfabriek te 's-Gravenhage is benoemd de heer W. Nieuwejer, technoloog te Deventer.

— De heer N. J. Singels, ingenieur te 's-Gravenhage, is dezer dagen uit de Transvaal teruggekeerd, alwaar hij voor de firma Siemens en Halske van de Regeering concessie verkregen heeft voor de oprichting van een electrisch krachtstation voor de goudmijnen aan den Witwatersrand.

— Benoemd tot opzichter aan de gemeentelijke gasfabriek P. N. Laleijn, assistent bij de Rotterdamsche gasfabrieken.

— De fortificatie-opzichter 2e kl. J. C. Lagas wordt 1 Sept. a. s. overgeplaatst van Hellevoetsluis naar Nijmegen en vervangen door den fortificatie-opzichter 2e kl. J. Van Zaane.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Teekenaar bij den prov. waterstaat in Drente. Salaris *f* 50 's maands. Adres vóór 1 Sept. aan Gedep. Staten te Assen. (*Zie advert. in no.* 35.)

— Onderwijzer in het bouwkundig teekenen aan de teekenenschool van de timmergezellenvereeniging „Concordia inter Nos". Adres vóór of op 1 Sept. aan den secretaris W. H. Heyting, Albert-Cuypstraat 79, Amsterdam.

Bouwkundig teekenaar. Adres lett. C. W., Bureau van *De Opmerker*. (*Zie advertentie in n°.* 34.)

ADVERTENTIEN

Bouwkundig Teekenaar

GEVRAAGD een **BOUWKUNDIG TEEKENAAR.**

Brieven met opgave van referentiën onder letters C. W. aan het Bureau van dit blad.

PRIJSVRAAG
uitgeschreven door
DE SOCIETEIT
„Tot Nut en Vermaak"
TE ALMELO.

De Directie van bovengenoemde Societeit maakt bekend, dat — conform het voorstel der Jury — aan **geen** der ingezonden plannen eene **volledige** bekroning is uitgereikt.

De voor prijs en premie uitgeloofde gelden zijn als volgt onder de ontwerpers der vier meest verdienstelijk geachte plannen verdeeld:

a. Plan motto HB III: Ontwerpers: VAN DER GOOT en KRUISWEG, architecten te *Hengelo (O.)* en *Bussum* **f 225.**

b. Plan motto „Simplex": Ontwerper A. MAURISSE, bouwkundige te *Rotterdam* **f 125.**

c. Plan motto „Eenvoud": Ontwerper A. VAN DRIESSUM Szn. architect te *Apeldoorn* **f 75.**

d. Plan motto „Clubhouse": Ontwerper N. VAN DEN AREND, architect te *'s Gravenhage* **f 75.**

De Directie voornoemd,
Mr. J. VAN WULFFTEN PALTHE,
Voorzitter.
Mr. G. JANNINK,
Secretaris.

MARTIN & Co.,
Achter Oosteinde 2—4, bij het Paleis voor Volksvlijt.
AMSTERDAM. (2)
Groothandel in Bouwstoffen.
Enorme voorraad Mosaïk-vloer- en **Wandtegels.**
Ook van alle **soorten** en **afmetingen** der hardgebakken tegels uit de fabrieken van **Alfred Regout & Co.** te *Maastricht.*

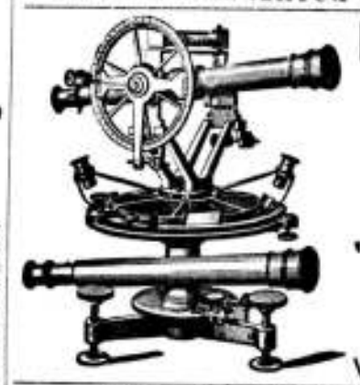

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

W. F. WEIJNTJES,
Spuistraat 268, Amsterdam.
Handel in BOUWARTIKELEN, KOPER- IJZERWAREN,
als: Sloten, Kuleren, Deurkrukken, Handvatten enz. **Rolluiken** van hout, ijzer of staal. **Asphalt Dakpapier, Vloer- en Wandtegels,** enz. enz. Prijzen en Teekeningen op aanvraag.

Rapenburg 29. FOLKERS & Co. Amsterdam.
DIRECTE AANVOER van **Portland Cement.** Merk: *Knight Bevan & Sturge.* Merk: *Dijckerhoff & Söhne.*
Drijf-, Mos- en Metselsteenen.
ENGELSCHE, DUITSCHE, FRANSCHE en HOLLANDSCHE
TROTTOIR-, VLOER- en **WANDTEGELS,** in verschillende dessins.
Dakpapier, Asphalt en verdere BOUWMATERIALEN.
CARBOLINEUM, middel tegen het **rotten** van HOUT en TOUW, tegen zwamvorming enz.

OPLEIDING.

Voor een JONGELING, eenigszins met **bouwkundig teekenen** bekend, bestaat bij een Architect gelegenheid om **Theoretisch** en **Practisch** opgeleid te worden voor **OPZICHTER-TEEKENAAR.**

Brieven *franco* onder lett. *K. Z.* aan den Heer LAURENS VAN HULST te *Kampen.*

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente ARNHEM, zullen **Zaterdag 8 September 1894,** 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

Bestek No. 24.

Het VERVEN en DECOREEREN van de Vestibules, Zalen enz. van MUSIS SACRUM.

Begrooting ƒ9170.

Aanwijzing zal worden gehouden op Zaterdag 18 Augustus a. s., 's namiddags 1½ uur, aan het Bureau Gemeentewerken in de Kadestraat; alwaar inlichtingen gegeven worden op alle werkdagen, tot en met den dag vóór de aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur voormiddags; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet tegen betaling van **ƒ0.50** verkrijgbaar aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **3n September 1894** des namiddags ten half twee ure **(Greenwichtijd),** zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed:

Het maken van eene enkele houten woning op steenen voeting bij K M. 23 866 op station HOEK VAN HOLLAND—EINDPUNT en van een kantoor in de abri aldaar, volgens bestek No. 597.

Begrooting ƒ3100.—

Het bestek is tegen betaling van **ƒ0.75** verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te *Amsterdam,* bij den Portier of op *franco* aanvraag *met toezending van het bedrag in postwissel* (postzegels worden niet in betaling genomen en aan aanvragen zonder postwissel wordt geen gevolg gegeven) aan het Bureau Weg en Werken, kamer 154.

Aanwijzing geschiedt als in het bestek is vermeld.

De Raad van Administratie,
Het gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

Nederlandsche Scheepsbouw-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Woensdag den 29sten Aug. 1894** zal in het Koffiehuis DE ROODE LEEUW te *AMSTERDAM* worden **aanbesteed:**

Het bouwen van een Kantoorgebouw, een timmerwinkel, een werkplaats met machinekamer en ketelhuis, een schaftlokaal met portiersverblijf, alsmede het dempen van de Haven en het maken van schoeiingen en afrasteringen op het terrein aan de WITTENBURGERGRACHT en DERDE CONRADSTRAAT te AMSTERDAM, met de leverantie van alle materialen en arbeidsloonen.

Het bestek met 7 teekeningen is ad **ƒ3.00** per stel te verkrijgen ter Stoomdrukkerij van ROELOFFZEN en HUBNER N.-Z. Voorburgwal te *Amsterdam.*

Inlichtingen geven de architecten A. L. VAN GENDT en J. G. VAN GENDT ALzn. te *Amsterdam.*

UTRECHTSCHE ASPHALT-FABRIEK.

Bekroond: TENTOONSTELLING | **Veendam 1891,** Diploma. | **Winschoten 1893,** Zilveren Medaille.

Prima **ASPHALT-DAKPAPIER.** in *alle* soorten, van puikste grondstoffen, kan met **ieder** ander fabrikaat concurreeren.

Asphalt-daklak. Carbolineum. Asphaltmastiek.

Maken *alle* voorkomende **Asphaltwerken.**

ECHTE HOUTCEMENT-DAKBEDEKKINGEN,

onder *reeljarige GARANTIE,* prompt en tegen de *billijkste* prijzen.

UTRECHT. **Firma STEIN & TAKKEN.**

Hartguss-Roosterbaren

merk EUREKA.

Groote besparing van brandstoffen door koude luchtverbranding. Gelijkmatige ventilatie, voorkomen het kroostrekken, blijven vrij van sintels of slakken, geven vlug de meeste hitte, blijven vrij van springen. — Bekroond op de tentoonstelling te Batavia met de **Zilver a Medaille** als **hoogste** en **eenigste** onderscheiding. Hoofd-agent voor Nederland, België en Ned.-Indië

AMSTEL 312. **G. H. VAN GIJN, Amsterdam.**

STOOMWERKTUIGEN.

HEEREN FABRIKANTEN en EIGENAREN worden opmerkzaam gemaakt op het

zelfsmerend toestel „OPTIMA",

voor **vet** en **olie.** Goede werking gegarandeerd. In voorraad bij **C. H. WITMOND,** **Singel 326, Amsterdam.** ½ Liter ƒ3.50. 1 Liter ƒ4.50

BURGERS Rijwielenfabrieken

TE DEVENTER.

Magazijn **AMSTERDAM, Frederiksplein Achtergracht 5.**

Wegens voorbijgaand seizoen **allerlaagste prijzen, hoogste garantie,** **REPARATIEN** en **ONDERDEELEN** billijk, spoedig en solied.

Vraag *PRIJSCOURANT* en *INLICHTING.*

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. | N°35 | ZATERDAG, 1 Sept. 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, 's-Gravenhage

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het herhalingsnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . ƒ 0.15

HILDESHEIM.

Onder de voor den beoefenaar der bouwkunst interessante Duitsche steden mag Hildesheim gerust genoemd worden, en wie Hannover of Brunswijk bezocht, zal wel niet nagelaten hebben ook een kijkje in de oude bis-chopsstad te nemen.

Reeds dadelijk bij de aankomst aan het station is er gelegenheid architectonische studiën te maken. De aanleg van dit station is dezelfde als men bij ons b.v. in Den Haag vindt, daar de wachtkamers op het middenperron zijn geplaatst, terwijl de vestibule enz. als afzonderlijk gebouw aan de stadszijde werd opgericht. Tunnels geven toegang tot het middenperron. Als bouwstijl heeft men de Gothiek gekozen, als materiaal roode gebakken steen, afgewisseld door witte groefsteen. De vestibule wordt door twee torens geflankeerd en door drie zeer groote kerkramen verlicht. Het rijkst behandeld zijn de wachtkamers op het middenperron, die houten gewelven hebben en in vele opzichten aan gebouwen voor geestelijke doeleinden herinneren. Eigenaardig is de betrekkelijk flauwe dakhelling van het voorgebouw, die aan het geheel een meer modern karakter geeft, dan hooge daken zouden doen.

De reiziger zal zich, evenals wij, zeker in de eerste plaats naar de domkerk begeven. Gaat het hem als ons, dan zal hij bij het bezoeken dezer hoofdkerk min of meer teleurgesteld zijn geworden. Het gebouw toch is nog wel dat, hetwelk door bisschop Hezilo omstreeks 1060 gesticht werd, doch het heeft in den loop der tijden zooveel veranderingen ondergaan, dat van het oorspronkelijke werk niets meer te zien is. De gevel, met zijne twee torens, is omstreeks 1850 in den Romantischen stijl, die toen heerschende was, opgetrokken; ook de voorhal, die daarachter ligt, is modern. Treedt men de kerk binnen, dan kan men den oorspronkelijken Romaanschen aanleg alleen nog maar gissen, omdat omstreeks 1730 het interieur door Italiaansche stuccatori in Barokstijl versierd werd. Deze versiering was eigenlijk een geheele vernieuwing en hoewel zij een zeer gunstig getuigenis aflegt van het talent der 18e-eeuwsche kunstenaars, is het toch jammer, dat de Romaansche vormen geheel verdwenen zijn. De zuilen tusschen de beuken werden van Korinthische kapiteelen voorzien, de pijlers van het kruis der kerk als composiet-pilasters behandeld, de vensters van het middenschip herschiep men in ovale *oculi-de-boeuf.* De Gothische kapellen, in de latere middeleeuwen tegen de Romaansche zijbeuken aangebouwd, werden eveneens in 18e-eeuwschen smaak veranderd. Koor en schip kregen een vlakke, in olieverf beschilderde zoldering, die door breede kooflijsten in stuc omgeven werd. Ook ter plaatse van het voormalig triforium werden dergelijke schilderijen aangebracht. Het ensemble is niet beter en niet slechter dan dat, wat men in andere 18e-eeuwsche kerken ziet; of het echter een gelukkige gedachte geweest is, de moderne polychromeurs in dit interieur aan het werk te zetten, wagen wij te betwijfelen.

De aandacht van den bezoeker wordt in de eerste plaats getrokken door het oxaal van 1546, dat aan de oostzijde van het schip, boven de krypta, geplaatst is. Het is een werk van grooten rijkdom, in vroeg-Renaissance vormen, dat echter niet op één lijn gesteld kan worden met het gelijktijdige Nederlandsche werk. Het is aanstonds te zien, dat den maker (of liever den makers, want men kan verscheidene handen onderscheiden) de Noord-Italiaansche kunst van omstreeks 1500 voor den geest heeft gestaan, doch dat de Gothische tradities hun dikwijls te machtig waren. Evenals bij het meerendeel der 16e-eeuwsche koorafsluitingen zijn ook hier twee toegangen, die door uiterst rijk gesmeed-ijzeren deuren worden afgesloten. Tusschen de deuren springt een predikstoel naar voren, wat aan dit oxaal een zeer eigenaardig karakter geeft. Het klankbord is vermoedelijk een modern bijvoegsel

en strekt niet om den luister van het geheel te verhoogen. Aan de noord- en zuidzijde zijn telkens twee nissen met beeldwerk aangebracht; aan de noordzijde hebben, naar aloud gebruik, deze tafereelen betrekking op het Nieuwe Testament, terwijl de stof aan de zuidzijde uit het Oude Testament geput werd. Een lijst, zeer zwaar en nog geheel Gothisch geprofileerd, doch van Renaissance ornement voorzien, sluit het benedendeel af. De bekroning wordt gevormd door vijf à jour bewerkte bogen, waarvan de middelste de hoogste, de beide uitersten de laagste zijn; tusschen de bogen staan kandelabervormige colonnetten. In ieder der bogen is als het ware een klein koorhek geplaatst, welks borstwering met groepen en relief versierd is. Deze groepen verbeelden de koperen slang, als zinnebeeld der kruisiging, de kruisdraging, de graflegging, Abraham's offerande en de discipelen in het schip. Op den middensten boog verrijst Christus aan het kruis, den triumf der kerk verzinnelijkend; het scheen ons toe, dat dit crucifix modern was. Aan de noordzijde, van oudsher aan de Moeder Gods gewijd, staat Maria naast het kruis, terwijl aan de zuidzijde Johannes geplaatst is. In de bogen ziet men engelfiguurtjes, die zeker tot het meest geslaagde beeldhouwwerk van het oxaal behooren.

De bronzen deuren, welke bisschop Bernward in 1015 voor deze kerk deed gieten, hebben meer belang uit een oogpunt van oudheidkunde en symboliek, dan wel als esthetische scheppingen. Zij zijn twee in getal en vormen te zamen eigenlijk een dubbele deur, die de vroegere narthex van de eigenlijke kerk afsluit. De noordelijke deur bevat tafereelen uit het Oude Testament, beginnende met de schepping van Eva en eindigende met Kaïn en Abel; voor de zuidelijke is de stof aan het Nieuwe Testament ontleend, beginnende met de boodschap aan Maria en eindigend met Christus als hovenier. De figuren zijn allen zeer primitief; het tafereel, waar Adam den akker bebouwt, terwijl Eva een kind op de schoot heeft, is nog wel het meest geslaagd. Uit iets later tijd (1060) afkomstig is de bronzen kroonluchter, welke, naar de gewoonte dier tijden, het hemelsch Jeruzalem uit de Openbaring verzinnelijkt. De doopvont, eveneens van brons, is in 1250 gegoten en vertoont reeds de overgang van het Romaansch tot de Gothiek.

Achter het koor, oostwaarts van de kerk, is de Romaansche kruisgang, die bijzonder indrukwekkend genoemd mag worden. De gevels hebben twee verdiepingen, van welke de benedenste eenvoudige vierkante pijlers vertoont, terwijl de bovenste ten deele ook Romaansche zuiltjes te zien geeft. Wilde wingerd wast welig tegen de oude muren. Tegen de absis van de domkerk, die het pleintje ten westen begrenst, staat de beroemde duizendjarige rozenboom. Deze ouderdom heeft evenwel alleen betrekking op den wortel, want de oudste tak, die thans aanwezig is, ontsproot pas in 1789, en is dus ruim een eeuw oud. Het plein heeft als begraafplaats gediend; ook in den kruisgang, die ± 1100 gebouwd moet zijn, ontbreekt het niet aan grafteekenen. Het fraaiste is wel de tegen den muur geplaatste bronzen zerk van den kannunik Veltheim van 1531, een werk van Cordt Mente. Vier medaillons, waarin de vier hoofddeugden als zeer goed gemodelleerde vrouwefiguren te zien zijn, vullen de hoeken en breken het opschriftlint af, hetwelk de zeer karakteristieke figuur van den overledene omgeeft. De rand wordt gevormd door uitmuntend Renaissance-ornement, de symbolen der Evangelisten, wapenschilden, enz. Een andere bronzen zerk is die van bisschop Otto von Woldenberg, die een 14e-eeuwsch karakter vertoont.

Midden op het plein staat de kleine St.-Annakapel, in 1321 gebouwd, doch van een aardig Renaissance koepeltorentje voorzien. Het inwendige van de kapel is onlangs gepolychromeerd, doch niet door kunstenaars van den eersten rang, zooals aanstonds te zien is.

Het grootste bedehuis van Hildesheim is de St.-Andrieskerk, oorspronkelijk een Romaansch gebouw, doch thans in hoofdzaak een werk der 15e eeuw. Zij heeft den vorm van een basiliek met polygoon gesloten koor, zonder kruisbeuk. Vijf kapellen zijn om den kooromgang aanwezig; in het bijzonder treft den bezoeker de groote breedte van den middenbeuk, welke naar schatting wel 14 M. bedraagt. Aan de westzijde der kerk staat nog de oude Romaansche toren, die echter in de latere Gothische basiliek is ingebouwd. De hooge kerktoren, die westelijk van den ouden te zien is, werd in de 15e eeuw begonnen, doch is pas in onzen tijd voltooid; hij heeft een langwerpigen plattegrond, wat aanleiding gaf hem met een zadeldak af te sluiten. Uit dit zadeldak rijst een achtkante spits, die daarmede evenwel o. i. op niet zeer gelukkige wijze verbonden is.

De oudste Hildesheimer kerk is die van St. Michaël, een stichting van Bernward en in 1022 ingewijd. Zooals men het gebouw thans ziet, vertoont het niet meer den oorspronkelijken aanleg. De St.-Michaëlskerk toch had, evenals de meeste andere uit den Vroeg-Romaanschen tijd, twee koren, van welke echter alleen het westelijke met de daaronder gelegen krypta, nog maar over is. Zoowel aan de oostzijde als aan de westzijde zijn kruisbeuken aanwezig, boven welke zich oorspronkelijk torens verhieven. Slechts één dezer torens, namelijk die boven het oostelijk transept, is nog aanwezig, doch niet meer in den ouden vorm, maar als 17e-eeuwsche barok-schepping. Door dezen toren heeft het den schijn, alsof de kerk naar het westen georiënteerd is, wat evenwel Bernwards bedoeling niet was, daar hij ook een oostelijk koor had ontworpen en uitgevoerd. Evenals bij de meeste Romaansche kerken in Duitschland is evenwel aan het westelijk koor de grootste beteekenis, o. a. door de daarondergelegen krypta, toegekend. De kerk heeft basilikalen aanleg, met zeer breede zijbeuken. Tusschen de schepen worden telkens twee zuilen door één pijler afgewisseld. Voor overwelving is de kerk niet aangelegd; in den middenbeuk ziet men nog de oude houten zoldering met hare 12e-eeuwsche beschildering, die, ofschoon gerestaureerd, toch zeker een unicum genoemd mag worden. In de transepten zijn galerijen gemaakt, die door tegen de gevels geplaatste traptorens toegankelijk zijn.

Het gebouw wordt als Protestantsche kerk gebruikt en is van binnen gerestaureerd. De zoldering en vooral haar beschildering trekken hier de aandacht; acht hoofdtafereelen, met talrijke grootere en kleine medaillons verbeelden den stam van Jesse, de profeten, de H. Maagd, Christus als wereldrechter enz. Zeker is de restaurator hier verder gegaan dan men wel wenschen zou, daar sommige deelen er wat al te frisch en te modern uitzien. Het aspect van de geheele kerk, met haar afwisselende witte en roode banden, haar moderne polychromie, is overigens zeer aantrekkelijk, waartoe de rijke laat-Romaansche kapiteelen van vele der zuilen niet weinig bijdragen. De predikstoel, hoewel modern, is gevolgd naar de 11e-eeuwsche voorbeelden, die nog in Italië bewaard worden. Men heeft het voornemen ook de kerk van buiten te restaureeren; het is te hopen, dat dit met piëteit geschieden moge.

Het klooster, bij deze kerk gelegen, dient thans

als krankzinnigengesticht. De kruisgang, die tegen het westelijk transept aansluit, is een werk van den overgangstijl der 13e eeuw, en heeft reeds spitsbogen. De eigenlijke kloostergebouwen hebben geen architectonische waarde.

De Magdalenakerk, die hier in de nabijheid gevonden wordt, is uit de 13e en 14e eeuw afkomstig, doch zonder veel belang. Den bezoeker worden echter verschillende oudheden vertoond, die wel de aandacht verdienen. Het zoogenoemde Bernwardskruis, met edelgesteenten versierd, en in 994 vervaardigd, en twee bronzen luchters uit denzelfden tijd geven een helder inzicht in de kunsttechniek der vroegere middeneeuwen. Het kruis is nog min of meer barbaarsch van opvatting; het effect is meer gezocht in rijkdom van materiaal dan wel in schoonheid van teekening.

Zuidoostelijk ligt de St.-Maartenskerk, met het aansluitend Franciscaner klooster. De Lutherschen hielden hier vroeger godsdienstoefeningen, doch sinds zij de St.-Michaelskerk weder in gebruik hebben, zijn kerk en klooster tot stedelijk museum ingericht, waarvoor zij zich wonderwel leenen. De kerk bestaat uit 2 beuken van ongelijke breedte, met een zeer laag koor, dat echter vroeger korter was, doch eerst, toen de gebouwen voor museum werden ingericht, zijn tegenwoordige lengte verkreeg. Alles is in 15e-eeuwschen trant en tamelijk eenvoudig. De kerk is in twee verdiepingen verdeeld om ruimte voor de tentoon te stellen voorwerpen te verkrijgen, en alleen het hoofdschip heeft de volle hoogte behouden; men heeft zich bepaald tot het maken van galerijen langs de muren. Al is het karakter van het kerkgebouw veranderd, toch kan men niet zeggen dat de verdiepingen en galerijen het geheel ontsieren, terwijl de practische bruikbaarheid daardoor niet weinig verhoogd werd. Ook de voormalige sacristie zuidelijk van het koor en de daaraansluitende Portiuncula-kapel, die nog haar oorspronkelijke gewelven bezit, zijn bij het museum aangetrokken. Noordelijk van de kerk is een nieuw gebouw gesticht in Gothischen stijl, waarin o. a. drie zalen met bovenlicht aanwezig zijn. Door een breede gang met hoofdtrapportaal is dit gebouw met de kerk verbonden. Het geheel herinnert, ofschoon op kleiner schaal, aan het Germaansch Museum te Neurenberg.

Het museum bevat gips-afgietsels van Egyptische, Assyrische, Grieksche en Romeinsche beeldhouwwerken, modern-Duitsche cartons, een zoölogische verzameling, hoofdzakelijk in de kerk opgesteld, oudheden, voornamelijk uit den Romaanschen tijd, enz. De verzamelingen zijn goed gerangschikt en kunnen, dank zij het goede licht, dat in de oude kloostergebouwen aanwezig is, behoorlijk gezien worden, iets wat men van het Neurenbergsch Museum nu juist niet zeggen kan.

Geheel gerestaureerd is de St.-Godehardskerk, een Romaansche basiliek uit het laatst der 12e eeuw. Zij heeft een halfcirkelvormig gesloten koor, met omgang, waartegen drie kleine, eveneens halfcirkelvormige kapellen zijn uitgebouwd. Ook aan de oostzijde van het transept vindt men twee dergelijke kapellen. Boven het kruis verheft zich een achtkante toren, terwijl ook naast den westelijken gevel een tweetal torens geplaatst zijn. De kerk is van binnen gepolychromeerd, doch het komt ons voor, dat de beschildering niet zeer gelukkig is uitgevallen. De tinten zijn in hoofdzaak groen en blauw, wat een zeer fletsen indruk teweegbrengt. Vooral de triforiën van den middenbeuk, met tafereelen uit het leven van St. Godehard versierd, kunnen niet bijzonder geslaagd genoemd worden. Tusschen de beuken wisselen pijlers en zuilen met elkander af; eigenaardig is het, dat de kerk geen gewelven heeft, die ook nimmer in de bedoeling der bouwmeesters schijnen te hebben gelegen. Het restauratieproces dezer kerk komt ons voor verder uitgestrekt te zijn, dan wel strikt noodzakelijk was; het gebouw heeft daardoor iets al te nieuws, zoodat het schijnt alsof het een moderne schepping is.

In de nabijheid ligt de St.-Lambertuskerk, die een vijftiende-eeuwsch karakter draagt, en drie even hooge en even breede beuken, allen overwelfd, vertoont.

Is Hildesheim bekend om zijn kerkelijke bouwwerken, ook die voor wereldlijke doeleinden zijn zeer bezienswaardig; ook hier is veel gerestaureerd, en niet altijd zoo goed, als men dit wel zou wenschen. De markt, die in het midden der stad ligt, vormt een zeer schilderachtig geheel. Aan de oostzijde heft het raadhuis zijne Gothische topgevels omhoog, aan de zuidzijde geven het Templer-Haus en het Wedekindsche-Haus staaltjes van Hildesheimer woonhuisbouwkunst te zien, terwijl de westzijde met den schoonsten houten gevel der stad, dien van het voormalig Knochenhauer-Amtshaus, pronkt.

Het raadhuis en het Templerhaus zijn hoofdzakelijk van steen; toch hebben zij beiden houten erkers, als vakwerkbouw behandeld. Al kan het raadhuis, vooral sinds het gerestaureerd werd, niet in vergelijking komen met andere middeleeuwsche stedehallen, het levert toch een schilderachtig geheel op, vooral omdat de bouwdeelen uit zeer verschillende kunstperioden afkomstig zijn. Het ensemble kan vergeleken worden met dat van het raadhuis te Haarlem, hoewel natuurlijk de stijl geheel verschillend is.

De specialiteit van Hildesheim zijn, zooals iedereen weet, de vakwerkhuizen. Het Knochenhaueramtshaus dat tegenover het raadhuis ligt, gaat door voor het schoonste vakwerkhuis van Duitschland. De eigenaardigheden dezer huizen zijn bekend; karakteristiek voor de Hildesheimer gevels is het, dat zij bijna geheel uit stijlen en vensters bestaan, zoodat er haast geen steen aan voorkomt, terwijl het houtwerk sierlijk besneden is. Vooral de hooge topgevels met hunne overspringende daken geven schilderachtigheid aan het ensemble. Verscheidene dezer gevels, uit de 16e en 17e eeuw, prijken met karakteristieke opschriften. In den laatsten tijd tracht men deze gevels, door het aanbrengen van levendige kleuren, op te frisschen. Een vereeniging, die zich *„Gesellschaft für Kunst und Alterthum"* noemt, doch die in de wandeling *„der Pinselverein"* (Pinsel als penseel te vertalen en niet als domkop) geheeten wordt, geeft subsidiën aan de eigenaars van gebouwen, die hun gevels met bonte kleuren willen laten beschilderen. Het schijnt, dat deze vereeniging er een bepaald recept op nahoudt, waarnaar alle gevels behandeld worden. In het bijzonder schijnt zij een voorliefde te hebben voor zachte tinten, die echter een wel wat al te flauw effect maken.

Het Knochenhauer-amtshaus, dat thans als bank van leening dienst doet, heeft een hooge benedenverdieping, met een groote poort in het midden. Daarboven springen de twee verdiepingen telkens wat naar voren, terwijl nog hooger de topgevel te zien is. De balkeinden zijn rijk besneden; de vullingen tusschen de balkkoppen zijn met allerlei tafereelen versierd. Men ziet daar een gierigaard, met het bijschrift: *„Geiz ist die Wurzel alles Uebels"*, een jongeling en een meisje, met *„Jung gefreit, nie gereut"*, een naakte vrouw, die een man aanlokt, met *„Verbotene Früchte schmecken süsz"*, enz. Verder ziet men medaillons van Lodewijk den Heilige, St. Bernward, Karel V en der stede wapen met het bijschrift, *„Erbaut* 1529". De vak-

ken, die tusschen de stijlen overbleven en waar geen ramen kwamen, zijn met vlechtwerken van gebakken steen gevuld.

Ook de houten drempels, de consoles, enz. zijn met snijwerk versierd, wel wat plomp, doch zeer karakteristiek; men onderscheidt daar musiceerende engelen, zeemeerminnen, slachters die hun bedrijf uitoefenen enz. De profileeringen zijn half Gothisch, half Renaissance, wat aan het geheel een zeer eigenaardig karakter verleent.

Midden op de markt staat een fontein, die geheel in vroeg-Renaissance vormen behandeld is en het jaartal 1549 draagt. De fijne vormen, karakteristiek voor het Nederlandsche werk van dien tijd, zoekt men hier te vergeefs. Het achtkante bekken is met kandelaberzuiltjes van tamelijk plompe verhoudingen versierd. De vakken daartusschen vertoonen borstbeelden van geharnaste mannen. Het water komt uit een kolom, midden in het bekken geplaatst, die met spelende kinderfiguren versierd is, en door een ridderfiguur bekroond wordt.

Aan de noordzijde van de markt staat een gevel van 1598, met twee voor-springende eindvleugels, die min of meer het karakter van erkers dragen. Naast den hoofdingang ziet men karyatiden; de borstweringen prijken met allerlei zinnebeeldige figuren. Van metselwerk is aan dezen gevel niets te zien.

Daarnaast, aan de andere zijde van een nauw straatje ligt het zoogenaamde Templerhaus, met een steenen gevel, die eenvoudige Gothische details heeft, doch waartegen een 17e-eeuwsche erker, van rijk ornement voorzien, is aangebouwd.

De straat, zuidwaarts van de markt, achter de St.-Andrieskerk oploopend, bevat een gevel van 1608, die veel overeenkomst heeft met dien van 1598; het dak en de frontons boven de zijvleugels schijnen echter niet oorspronkelijk te zijn, doch behooren o. i. tot de 18e eeuw. Ook de Neustädter Schenke, achter de Lambertikirche, van 1601, herinnert aan het vorige type; alles wat boven de kroonlijst ligt, schijnt evenwel ook hier vernieuwd. Eigenaardig zijn hier de medaillons met portretten van helden der oudheid, die in de borstweringen zijn aangebracht, en door karakteristiek ornement omgeven worden.

Noordelijk van de Altstädter Markt, in de Oosterstrasse, ziet men een ander type van huis; daar dit gebouw op een hoek staat, is de symmetrische aanleg, dien wij bij de vorige gevels aantroffen, niet gevolgd. Alleen op den hoek springt een vleugel voor, die op hoogst schilderachtige wijze met het hooge dak verbonden is. Dit huis heet in de wandeling *das Deutsche Haus* en draagt het jaartal 1564.

Een dergelijke aanleg als het Deutsche Haus heeft, wordt ook bij het Rolandstift opgemerkt, dat westelijk van de St.-Andrieskerk gevonden wordt. Ook dit gebouw is een hoekhuis; de erkervoorsprong is hier evenwel niet op den hoek gemaakt, doch tegen het belendende huis. De hooge geveltop strekt zich over de volle breedte van het gebouw uit. De houtsnijwerken, van het jaar 1611, behooren tot de rijkste van Hildesheim.

Ook aan de Andreasplatz zijn interessante gevels, van 1615, te vinden. De onregelmatige rooilijn heeft hier tot de schilderachtigste combinaties aanleiding gegeven; de hooge daken hebben de onbegrijpelijkste vormen, zoodat men haast niet begrijpt, hoe zij geconstrueerd zijn en waterdicht gehouden kunnen worden. Ook in de Marktstrasse vindt men vele belangwekkende gevels of fragmenten. Eigenaardig is de spreuk, die men boven een deur van het Rolandstift leest:

Wer bowen will an freier Strassen
Muss das geschwetz nicht iren lassen.

Karakteristiek voor de Hildesheimer gevels zijn de zittende figuren, op de borstweringpaneelen aangebracht. Het zijn meest goden en godinnen met hunne attributen. Ook karyatiden ontbreken aan geen enkele façade.

Er is maar één steenen gevel van beteekenis te Hildesheim, en dat is die van het Kaiserhaus am Langenhagen, dus genoemd naar de talrijke medaillonportretten van keizers, waarmede het prijkt. Alleen het benedendeel van dezen gevel is van steen; hooger herneemt het vakwerk zijn recht.

Over het algemeen munten de huizen te Hildesheim meer uit door hun ensemble, dat dikwijls zeer schilderachtig is, dan door de details.

MUNTEN.

De *National Sculpture Society*, gevestigd te New-York, heeft twee prijzen van 200 en 300 dollars uitgeloofd voor het beste model voor een muntstempel ten behoeve van de Vereenigde Staten. De Amerikaansche wet zegt: „Op de munten zal het volgende zijn voorgesteld. Aan de eene zijde zal een zinnebeeldige voorstelling der Vrijheid gemaakt worden, met het woord: *Liberty* en het jaar der aanmunting; aan de keerzijde zal het figuur van een adelaar worden aangebracht, met: *United States of America* en *E Pluribus Unum*, benevens de waarde van de munt."

Het stempel, dat tegenwoordig gebruikt wordt, heeft reeds lang tot gegronde critiek aanleiding gegeven. Niet alleen de vrouwefiguur, die de Vrijheid verzinnelijken moet, maar ook de adelaar achtte men weinig in overeenstemming met de waardigheid der Vereenigde Staten. Spotters willen, dat de adelaar een gier verbeeldt, waardoor het land van de *rings* en de *trusts* beter gesymboliseerd wordt, dan door den koning der vogelen.

De modellen moeten zes Eng. duim in middellijn hebben, en 1 Januari 1895 bij Mr. F. Wellington Rückstuhl, 37 West Twenty Second Street, New-York, zijn ingezonden.

Ook voor onze Nederlandsche munten zou een dergelijke prijsvraag haar nut hebben. Het aanminnig gezichtje onzer jonge Koningin kon heel wat beter worden weergegeven dan tegenwoordig; ook zou wat meer karakter het letterschrift niet schaden. In het bijzonder zou evenwel aan het rijkswapen een vorm, meer overeenkomstig de eischen der heraldiek, gegeven kunnen worden. Het poedelhondje, dat tegenwoordig als de leeuw van Nassau dienst doet, behoort hoe eer hoe liever te verdwijnen, de schildvorm dient verbeterd, en de koninklijke kroon meer in proportie met het schild gebracht te worden.

Waar is het kunstlievend lichaam ten onzent, dat een dergelijke prijsvraag aandurft?

DE BELGISCHE IJZERINDUSTRIE.

Het vervaardigen van ruw ijzer is in de laatste jaren in België niet zoo sterk toegenomen, als men wel zou verwachten. De Belgische ijzerertsen, die nooit bijzonder goed van qualiteit waren, beginnen uitgeput te raken. Zij moeten dus uit Luxemburg, Frankrijk of Duitschland worden aangevoerd en de transportkosten maken ze nog al duur. Ook uit Bilbao wordt erts aangevoerd, doch in geen groote hoeveelheid.

Het Thomas- of basisch-proces heeft echter, sinds 1879, gelegenheid gegeven, de phosphorhoudende ertsen (oer), die vroeger geen waarde hadden, te gebruiken. Er zijn op het oogenblik 18 fabrieken in België, die ruw ijzer vervaardigen; zij bezitten 34 hoogovens, doch 17 daarvan zijn in de laatste jaren buiten gebruik gebleven. Deze fabrieken gaven 3150 man werk, tegen gemiddeld 2 frs. 75 per dag. De productie bedroeg ruim 800,000 ton per jaar, doch deze hoeveelheid is niet voldoende voor de vraag, zoodat het ontbrekende ruwijzer voornamelijk uit Engeland via Antwerpen wordt aangevoerd.

Zeer belangrijk is de fabrikage van profielijzer, hetwelk aan de walswerken, zonder winst, tegen *f* 50 à 60 per ton wordt berekend. Het aantal werklieden, door de walswerken gebruikt, is ruim 17000, die gemiddeld 3 frs. 30 per dag verdienen. De fabrieken zijn meestal niet van de nieuwste machines voorzien en alleen de lage arbeidsloonen maken het haar mogelijk met succes te kunnen concurreeren.

De grootste helft van de jaarlijksche productie, namelijk 332,000 van de 577,000 ton, wordt uitgevoerd, waarvan 100,000 ton naar Engeland. Hoewel dit land ook hoogovens en walswerken heeft, kan het Belgische getrokken ijzer, dank zij de lage productiekosten, de mededinging best volhouden.

Het gebruik van welijzer is in België nog algemeen. Eerst langzamerhand begint de fabrikage van staal volgens het zure Bessemer- of het basische Thomasproces toe te nemen. Men begint echter in te zien, dat het welijzer zijn tijd geltad heeft en verscheidene fabrieken vangen aan zich op de fabrikage van Bessemer- of Thomasstaal toe te leggen; het is te voorzien, dat binnen korten tijd al de fabrieken van beteekenis zich op de staalbereiding zullen hebben ingericht, en dat het welijzer vrijwel in onbruik zal raken.

DAKBEDEKKING MET GIPS.

De firma „Rheinische Gipsindustrie" te Heidelberg heeft in Duitschland patent genomen voor eene wijze van dakbedekking, die als eene verbetering van het tegenwoordige houtcementdak, en wel door het aanbrengen van eene meer solide onderlaag, beschouwd kan worden. In plaats van de gewone houten bebording, worden voor het bekleeden der uit hout of ijzer geconstrueerde kap gipsdelen genomen, waarover bovendien gipsbeton gegoten wordt. Op deze onderlaag, op de gebruikelijke wijze vervaardigd en met asphaltkit bestreken, wordt de houtcementlaag aangebracht.

Bij deze constructie kan alleen het gebruik van gipsbeton als nieuw worden aangemerkt, omdat dit materiaal de bebording der gipsdelen tot eene massa maakt. Het denkbeeld toch om de onderlaag van het houtcementdak, het zwakke punt dezer constructie, samen te stellen uit een materiaal, dat niet aan bederf en verrotting onderhevig en onbrandbaar is, kan niet nieuw genoemd worden en werd reeds op verschillende wijzen verwezenlijkt; men denke slechts aan de gewelven van steen en beton, de Monierconstructie en dergelijken. Dit systeem schijnt echter in het gebruik eenvoudiger en lichter te zijn dan de meeste andere constructies; het verdient daarom alle aanbeveling, vooral ook wijl de kosten niet veel duurder zullen komen dan die eener gewone houten bebording.

PRIJSVRAGEN

ALGEMEEN PLAN VAN DE GEBOUWEN EN DEN TUINAANLEG DER WERELDTENTOONSTELLING TE PARIJS, IN 1900.

Dezer dagen verscheen vanwege het Fransche Ministerie van handel, kunst, posterijen en telegraphie het programma van bovengenoemde prijsvraag. Ofschoon de mededinging uitsluitend voor Fransche onderdanen is opengesteld, achten wij het niet van belang ontbloot iets omtrent het programma te vermelden. Niet alleen toch verdient deze reusachtige onderneming de aandacht van alle vaklieden, maar ook het programma geeft eene merkwaardige bijdrage tot de geschiedenis van het prijsvraagwezen.

Er is bepaald dat voor de tentoonstelling beschikbaar worden gesteld de volgende terreinen en gebouwen, als: het Champ de Mars, het Trocadéro met zijne toegangen, de Quai d'Orsay, de Esplanade des Invalides, de Quai de la Conférence, de Cours de la Reine en het Palais de l'Industrie met de omgeving in het verlengde zijner lengte-as. De beide Seine-oevers moeten op passende wijze verbonden worden, terwijl bepaaldelijk eene breede brug voor het Palais des Invalides genoemd wordt. Van de thans op het tentoonstellingsterrein staande gebouwen moet het Trocadéro in elk geval gespaard blijven; de overige gebouwen, met inbegrip van den Eiffeltoren, kunnen naar goeddunken van de ontwerpers behouden, veranderd of wel geheel geamoveerd worden. Daarentegen wordt uitdrukkelijk bepaald dat de bestaande boomen en beplantingen zooveel mogelijk gecerbiedigd moeten worden. Ten opzichte van de verdeeling en inrichting der tentoonstellings-gebouwen worden geen bindende bepalingen gemaakt; zij dienen in het algemeen overeen te stemmen met de indeeling in groepen, die voor de tentoonstelling voorgeschreven is en welke 19 afdeelingen eene gezamenlijke oppervlakte van 392,000 M. beslaan. Met het oog op de constructie der gebouwen wordt de aandacht der medewerkers er nadrukkelijk op gevestigd dat de aanleg van tijdelijken aard is en dat het aanbeveling verdient de grootst mogelijke decoratieve werking met zoo min mogelijk kosten te verkrijgen.

Het programma wijkt in vele opzichten af van de bepalingen, die in den regel bij eene prijsvraag gesteld worden. De noodige bescheiden worden slechts aan hen overhandigd, die zich op eene aan het ministerie liggende lijst hebben doen inschrijven en Fransch onderdaan zijn, welke laatste hoedanigheid bij de inzending der ontwerpen officieel geconstateerd moet worden; dit stuk moet door hen, die hunne ontwerpen onder een motto inzenden, in verzegeld couvert gedeponeerd worden. Voorts is het niet bepaald noodig dat de mededinging anoniem zij; de vervaardiger kan dus de ontwerpen onder zijn naam inzenden.

De volgende teekeningen worden verlangd: eene algemeene situatie op 1 à 2000; afzonderlijke plannen op 1 à 1000, met de noodige aanzichten en doorsneden op 1 à 500, benevens een vogelperspectief, die de afmetingen van 1.05 × 0.75 M. niet te boven gaat. Het staat den mededingers bovendien vrij op een papier van gelijke grootte nog een of ander gedeelte van het ontwerp in beeld te brengen, maar andere teekeningen worden, evenals die, welke niet voldoen aan de bepalingen omtrent schaal en grootte, als niet ingezonden beschouwd. Tot verduidelijking der plannen wordt een algemeene begrooting van kosten en eene memorie van toelichting verlangd. Het tijdstip van inzending is bepaald op 12 December a. s., terwijl de openbare tentoonstelling der ingekomen ontwerpen zal plaatshebben in het Palais de l'Industrie gedurende tien dagen na de uitspraak der Jury; deze bestaat uit 31 leden en de samenstelling ervan is bijzonder eigenaardig. Voorzitters zijn de Minister en de commissaris-generaal der tentoonstelling, de heer A. Picard; leden zijn voorts 9 ambtenaren der tentoonstelling, terwijl 10 leden door den Minister benoemd worden

en de overige tien door de ontwerpers, die onder hun naam inzenden of wel hun naam opgeven in eene voor dit doel belegde vergadering; op deze bijeenkomst zal de keuze der Juryleden bij geheime stemming geschieden, terwijl van een mandaat uitgesloten zijn allen, die op de bovenvermelde lijst der medewerkers staan, om het even of zij al of niet aan hun voornemen gevolg gegeven hebben. Bij eerste stemming zijn zij gekozen, die minstens een vierde der uitgebrachte stemmen op zich vereenigd hebben, terwijl bij de herstemming de betrekkelijke meerderheid uitspraak doet; bij een gelijk stemmenaantal wordt de oudste als gekozen beschouwd.

Als prijzen worden de volgende sommen beschikbaar gesteld: drie ad 6000 francs; vier ad 4000, vijf ad 2000 en 6 ad 1000 francs. Betreffende de uitvoering der bekroonde ontwerpen behoudt het bestuur der tentoonstelling zich algeheele vrijheid voor.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. De arbeidsraad voor de bouwvakken heeft in een circulaire de hierterstede gevestigde architecten gewezen op de nadeelige gevolgen, die het ontbreken van de noodige detailteekeningen bij aanbestedingen kunnen hebben en hen dringend uitgenoodigd zooveel mogelijk te helpen bevorderen, dat bij elke aanbesteding, die onder hun toezicht plaats heeft, de gegadigden kunnen beschikken óf over voldoende details, waaruit zij met kans op genoegzame zekerheid alle kosten van het werk kunnen begrooten, óf over zoodanige beschrijvingen of prijsbepalingen, waardoor de uitvoering van het werk geen grooter onkosten zal vorderen, dan uit het bestek te voren was op te maken.

— De Minister van Marine brengt ter kennis van belanghebbenden, dat met 1 September in werking treden de gewijzigde Algemeene Voorwaarden behoorende bij de bestekken voor de levering van ijzer en staal aan 's Rijks Marine, ter vervanging van die, vastgesteld bij beschikking van 4 December 1882, D. n°. 48.

Deze nieuwe Algemeene Voorwaarden liggen ter lezing bij het Departement van Marine te 's-Gravenhage, bij de directiën der Marine te Amsterdam, Willemsoord en Hellevoetsluis, bij den directeur van het algemeen botoonings-magazijn te Enkhuizen, op de verschillende provinciale griffiën en ter gemeente-secretarie te Rotterdam en Dordrecht, en zijn bovendien tegen den prijs van *f* 0.25 in den boekhandel verkrijgbaar.

— Op Dinsdag 11 September e. k., zal in het lokaal Diligentia, alhier, eene vergadering gehouden worden van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs. Onder meer zullen daarin de volgende punten worden behandeld:

Mededeelingen omtrent den afloop van het Zesde Congres van binnenscheepvaart en aangaande het *Congrès des travaux maritimes*; mededeeling betreffende het Internationaal Congres over ongelukken bij den arbeid en sociale verzekeringen, dat op 1 October 1894 te Milaan zal worden gehouden; brief van de leden J. Schroeder van der Kolk en J. Loudon ten geleide van eene beschrijving van de samenstelling en den bouw van eenige bruggen in de lijnen der Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij; mededeeling van het lid G. E. V. L. van Zuylen over het overbrengen langs electrischen weg van beschikbare hydraulische kracht naar de plaatsen van nuttig gebruik.

Voorts zal het lid P. Th. L. Grinwis Plant eene voordracht houden over irrigatiën in Italië en Spanje en daarna de discussie plaatsvinden over de voordracht van het lid A. Huet, over landaanwinning in de Zuiderzee, gehouden in de Instituutsvergadering van 14 Juni jl.

Amsterdam. De Vereeniging voor kadaster en landmeetkunde hield Maandag hare gewone jaarlijksche algemeene vergadering in het hotel Krasnapolsky en vierde tevens haar tienjarig bestaan. Tot vervanging van den heer E. Barenbrock, die niet herkiesbaar was, werd de heer J. W. van Baren Lensink te Hoorn tot voorzitter benoemd en Amsterdam als plaats van bijeenkomst voor 1895 gekozen.

De heer Barenbrock hield eene feestrede en bood den heer J. Boer Hzn., den kundigen redacteur van het tijdschrift der Vereeniging, een gouden herinneringsmedaille aan.

Utrecht. De Maatschappij tot Exploïtatie van Staatsspoorwegen heeft een commissie benoemd uit vijf ingenieurs, om in Duitschland, Frankrijk en België na te gaan, in hoeverre het mogelijk is de machines op de stations zonder begeleiding van wisselwachters te doen rangeeren.

Dordrecht. De Vereeniging tot behartiging van stoomvaartbelangen in Nederland vergaderde Maandag in de sociëteit *De Harmonie* alhier.

Na een kort welkomst- en openingswoord van den voorzitter, den heer Jan Smit Jansz., waarin deze het tienjarig bestaan der Vereeniging herdacht, bracht de secretaris-penningmeester der vereeniging verslag uit over de werkzaamheden in het afgeloopen 10jarig tijdvak. Uit de rekening en verantwoording over 1893/94 bleek, dat een batig saldo bestaat van *f* 1319.63½. Ofschoon de deelneming der stoomvaart-maatschappijen nog niet is zooals zij wezen kon (slechts ⅓ dezer zijn bij de Vereeniging aangesloten), heeft de Vereeniging zich opgewerkt tot een lichaam, met welks adviezen rekening gehouden wordt.

Tot lid van het bestuur in de vacature-Roosenboom werd met 15 stemmen gekozen de heer R. H. Haentjes te Arnhem, directeur der stoomboot-onderneming *Concordia*.

Deventer. De Kon. Deventer tapijtfabriek is op de tentoonstelling te Antwerpen met goud bekroond en de commissie voor de verloting kocht 2 van de 3 geëxposeerde tapijten aan.

Enschede. Op de landbouwtentoonstelling is in afdeeling 14 (werktuigen dienstig voor landbouw en zuivelbereiding) aan de heeren Boeke & Hubbekoper te Groningen een vergulde zilveren medaille toegekend. Deze firma had een Lavale melkontroomer voor hand-, paarde- en stoomkracht, melk- en roomkoelers, karnen en boterkneders en Dr. Gerber's melkonderzoekingstoestel tentoongesteld.

Veendam. De Gemeenteraad heeft concessie verleend voor het aanleggen van een drinkwaterleiding in die gemeente aan den heer Hofstede Crull te Borne.

— Aflevering 8 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat: Iets over elektrische tramwegen, door C. D. Nagtglas Versteeg. — Bespreeilingswerken in de Vereenigde Staten, door A. D. Hagedoorn. — De verversij in het verledene en in de toekomst, door E. H. Ekker. — Het verkrijgen der laagste temperatuur door nieuwere methoden, door Dr. L. Bleekrode. — De geschiedenis eener Sequoia. — Het wetenschappelijk onderzoek van den Oceaan, door Dr. A. J. G. Snijders. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Dr. E. F. van de Sande Bakhuijzen. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij Koninklijk besluit is, met ingang van 1 November 1894, aan den hoofdinspecteur van den Rijkswaterstaat G. van Diesen, op zijn verzoek, eervol ontslag uit zijne betrekking als zoodanig verleend, behoudens aanspraak op pensioen en met dankbetuiging voor de door hem, gedurende eene reeks van jaren, aan den lande bewezen gewichtige diensten, en zijn voorts benoemd: tot hoofdinspecteur van den Rijkswaterstaat J. M. F. Wellan, thans inspecteur, en tot inspecteur A. M. K. W. Baron van Ittersum, thans hoofdingenieur der 1ste klasse.

— Bij Kon. besluit zijn benoemd:

1o. tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw: C. Bisschop, kunstschilder te Scheveningen, M. Maris, idem te Londen, H. E. de Bruyn, hoofdingenieur van den Rijkswaterstaat te 's-Gravenhage, E. J. B. H. M. Engeringh, chef van den dienst der exploitatie bij de Maatschappij tot Exploïtatie van Staatsspoorwegen te Utrecht; J. H. Nivel, secretaris van de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen te Utrecht; Z. van der Vegte inspecteur der telegraphie, te Arnhem; Jos. van Raalte, directeur der Koninklijke maatschappij „de Schelde", te Vlissingen;

2o. tot ridder in de orde van Oranje-Nassau, S. M. van Wijk, steenfabrikant te Renkum, Bart van Hove, beeldhouwer te Amsterdam; Jhr. F. Backer, mode-directeur der naaml. vennootschap „Machinefabriek Breda", te Breda; S. Hamelink, directeur der Nederlandsche Tramwegmaatschappij te Heerenveen; G. A. Nering Bögel, directeur der stoom-meel- en broodfabriek „Ceres" te Amsterdam; J. W. Ruys, chef der afdeeling „Onderhoud van weg en werken" bij de Holl. IJz. Spoorwegmaatschappij, te Amsterdam.

— Bij Kon. besluit is verleend de zeer-medaille der orde van Oranje-Nassau in *goud*, aan den eersten teekenaar bij 's rijks werven W. G. L. Gerner; den gepensioneerden opzichter over de instrumentmakers en metaaldraaiers en over de werktuigelijke inrichtingen der patroonfabriek, J. W. C. Bolt; den hoofdopzichter van fortificatiën H. G. Berghuijs en den buitengewoon opzichter bij 's rijks waterstaat J. Lokker Jz., te Hoek-van-Holland; in *zilver*, aan den scheepstekenaar bij het marine-etablissement te Soerabaia J. Hol; den eersten opzichter van het vak van scheepsbouw bij voormeld etablissement W. H. Berkhemer, den militairen opz. van de genie der 1ste kl. bij het leger in Ned.-Indië P. E. G. Wolf; den militairen opzichter der 1ste klasse, teekenaar bij den topographischen dienst in Nederlandsch-Indië V. de Tyssonsk en den militairen opzichter der 1ste klasse, opnemer bij het leger in Nederlandsch-Indië, K. E. Keil.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid is bepaald dat, met ingang van 1 October, zullen dienst doen: de ingenieur van den Rijkswaterstaat der 5de klasse H. Dexer, thans te Zutfen, als arrondissements-ingenieur te Assen; de ingenieur der 3de klasse A. A. H. W. König, thans te Breda, als ingenieur in het 3de rivierarrondissement te Zutfen, en dat de adspirant-ingenieur F. Baucke, thans te 's-Gravenhage, zal zijn toegevoegd aan den arrondissements-ingenieur C. A. Jolles te Breda.

— Bij den waterstaat en 's lands openbare werken in Ned.-Indië is *belast*: met de waarneming der betrekking van opzichter 1e klasse en geplaatst in het gouvernement Sumatra's Westkust, de ambtenaar op non-activiteit J. W. P. Vrijbergen. *Toegevoegd* aan den chef der 3e waterstaatsafdeeling voor de opnemingen en uitvoering van werken ter verbetering der bevloeiing uit de Maggaleiding en uit de Kali Tangsi (residentie Kedoe) de ingenieur 1e klasse B. Kersjes.

— De heeren A. C. J. Oomen te 's-Gravenhage en G. J. Schulp te Gorinchem zijn benoemd tot buitengewoon opzichter; de eerste bij het post- en telegraafkantoor te 's-Hertogenbosch en de tweede bij dat te Rotterdam.

— Bij de teekenschool te Charlois zijn als onderwijzers verbonden de heeren J. S. C. van de Wall en J. C. Kruijt, de eerste voor het bouwkundig- en de tweede voor het handteekenen.

— De Gemeenteraad te Zutfen benoemde in zijn zitting van 27 Augustus tot directeur der gemeentelijke gasfabriek en waterleiding de heer A. L. de Breuk, directeur der gasfabriek, op een jaarwedde van *f* 2450, en tot administrateur der waterleiding de heer M. Spaandermaan op een jaarwedde van *f* 1200.

— De Gemeenteraad te Leeuwarden verleende in zijn zitting van 28 Augustus den heer J. H. Schouten, hoofdopzichter bij de gemeentewerken, overeenkomstig diens verzoek, met ingang van 15 September a.s. een eervol ontslag.

— De Raad der gemeente Leuneker verleende op zijn verzoek een hoogst eervol ontslag aan den gemeente-opzichter C. Jasink, wegens hoogen leeftijd, onder dankbetuiging voor de vele en gewichtige diensten gedurende ruim 40 jaren der gemeente bewezen, onder toekenning van een pensioen.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Teekenaar voor bruggenbouw, ijzerconstructies enz. Adres lett. W. T. 8, Alg. Adv.-bureau Nijgh en Van Ditmar, Rotterdam.

ADVERTENTIËN.

OPLEIDING.

Voor een JONGELING, eenigszins met **bouwkundig teekenen** bekend, bestaat bij een Architect gelegenheid om **Theoretisch** en **Practisch** opgeleid te worden voor **OPZICHTER-TEEKENAAR.**

Brieven *franco* onder lett. *K. Z.* aan den Heer LAURENS VAN HULST te *Kampen*.

DAGLICHTREFLECTOR

Venster- en Spiegelglas, Verfwaren.

J. P. WERLIE, Delftschevaart 53, ROTTERDAM.

EEN

stalen of ijzeren VIJZEL

gevraagd van de nieuwste en meest gewaarborgde constructie, **met kraagblok voor den hals,** beneden tap en taats, voor een bestaanden Wind-Watermolen in N.-H.

Lengte as, van taats tot kop 8,50 M.
„ „ „ „ „ hals 6,85 „
„ voor de schroeftangen 6,50 „
Diam. over id. . . . . 1,40 „
Speed op den draad . . . 1,30 „

Opgaaf van prijs, met omschrijving voor de constructie, tijd van levering enz., wordt ten spoedigste ingewacht door R. BLANKEVOORT Cz., te *Heenstede*, bij wien tevens nadere inlichtingen zijn te bekomen.

Voor plaatselijke aanwijzing bij N. BLANKEVOORT, te *Monnikendam*.

Ingolin en Ingolinplaten.

Radicaal middel tegen salpeterachtige muren.

D. FRENI. Marnixstraat 399, Amsterdam.

Contractant voor Nederland en de Koloniën en België.

ATTEST.

Ingevolge chemische onderzoekingen, enz. enz.

Voor het bestrijken van muren, die door vocht aanleiding geven tot vorming van zoogenaamd muursalpeter, verdient **INGOLIN** aanbeveling, daar zij de muren met een voor vocht ondoordringbare laag bedekt.

AMSTERDAM, 18 Aug. 1894.

(get.) Dr. VAN HAMEL ROOS & HARMENS.

Koninkl. Photographische Kunst- en Lichtdruk-inrichting
voor alle denkbare reproductiën.
PROEVEN GRATIS. Levering spoedig en goedkoop.
KLEINMAN & DEJONG, Amsterdam, Marnixstraat 394

B. J. CANOY, Tegelen (aan Wambach) bij Venlo.

Fabrieken der ECHTE STEENGOLD-BUIZEN (Engelsche Buizen).

Groote voorraad. - Onovertroffen qualiteit. - Concurreerende prijs.

Prijscouranten en Attesten **gratis** en **franco.** Monsters **gratis.**

H. HUTJENS, Steenhouwer.

ARNHEM, Weerdjesstraat A. 135. **DOESBURG,** Paardenmarkt A. 135.
SPECIALITEIT in Wit Marmer, Schoorsteenmantels, Grafmonumenten, Kruizen.
Levert alle soorten BEELDHOUWWERK,
in MARMER, HARDSTEEN, ZANDSTEEN enz. enz., *met of zonder model.*
Bekroond op verschillende Tentoonstellingen.

EDOUARD DE BEAUMONT.
voorheen P. STEVENS.
KONINKLIJKE NEDERLANDSCHE WAPENFABRIEKANT.
Maastricht.

JACHTGEWEREN in **alle** modellen en kalibers. **Geladen Patronen, Kartonnen** en **Koperen Hulzen, Slaghoedjes, Patroontassehen,** enz. enz. SCHIJF- en PRECISIEGEWEREN en KARABIJNEN onder garantie.
JACHTPATRONEN MET ROOKVRIJ KRUIT.
Geïllustreerde prijscourant op aanvraag gratis.

KON. NED. GROFSMEDERIJ,
LEIDEN.
Machine-, Stoomketel- en Constructiefabriek. Scheepsbouwwerf met Dwarshelling, lang 50 M. Stoombooten-, Bagger- en Spoorwegmateriaal. IJzer- en Kopergieterij. Zware en Lichte Smeedwerken. Ankers, IJzeren en Stalen Kettingen met certificaat van Lloyd's en Bureau Veritas.

GEORGS- MARIËN BERGWERKS- & HÜTTENVEREIN, OSNABRÜCK.

Levert tot concurreerende prijzen in uitstekende qualiteit:

SPOORWEGMATERIEEL: Rails uit Bessemer staal en dwarsliggers. **Wissels** compleet met toebehooren Façonguss. Alles uit Siemens Martinstaal, op verlangen volgens de voorwaarden van Bureau Veritas of Duitsche Lloyd. (1)

Tramwegmaterieel, Systeem Haarmann.

Beveelt zich bijzonder aan tot levering van gesmeede stukken voor SCHEEPSMACHINES en van gegoten-stalen voorwerpen, alle soort

Vertegenwoordiger: F. W. VAN GENDT JGz., Van-Speijkstraat 117, 's-Gravenhage.

die gaarne tot het geven van nadere inlichtingen bereid is.

BURGERS Rijwielenfabrieken

TE DEVENTER.

Magazijn **AMSTERDAM, Frederiksplein Achtergracht 5.**

Wegens voorhijgaand seizoen **allerlaagste prijzen, hoogste garantie, REPARATIEN** en **ONDERDEELEN** billijk, spoedig en solied.

Vraag *PRIJSCOURANT* en *INLICHTING.*

F. DE BRUIJN & Zn. HOF-SPIEGEL- en MEUBELFABRIKANTEN.

MAGAZIJN: **KETELSTRAAT E 13.** *ARNHEM.*

FABRIEK: **WEZENSTRAAT D 7—8 en 9,** *ARNHEM.*

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

Gebeeldhouwde en Vergulde Spiegels en Ameublementen van Kunst en Weelde, voor Salons, Boudoirs, Eetzalen MEUBELSTOFFEN.

CARTON PIERRE-ORNAMENTEN ter inwendige versiering van Gebouwen, als Plafonds, Deuren, Lambriseeringen enz. Ontwerpen en Uitvoeringen van Kamerbetimmeringen en uitvoering naar gegeven ontwerpen. — **ARTISTIEKE BRONZEN.** — Teekeningen en Prijscouranten op aanvrage

BENNEWITZ & Co.

Papiersteïn fabrikanten.

DAMRAK 85. AMSTERDAM.

heeften hun reeds zoo gunstig bekend fabrikaat aan tot decoratie van Plafonds en Wanden, zoals Kroone, Koek-, Perk- en andere lijsten, Rozetten, Deurtoekroningen enz. ter geheele vervanging van stukadeurwerk; het laat zich zoer gemakkelijk en tegen alles bevestigen, is zoer licht, tegen vocht en vuur bestand, direct te beschilderen, eigent zich zoowel voor nieuwe als te moderniseeren gebouwen. Het lastige wellen vervalt en verglaskken, door afvallen, zoowie bij gips dikwijls voorkomt, zijn totaal onmogelijk. Geïllustreerd monsterboek à *f* 1.— verkrijgbaar.

Voor verdere inlichtingen verwijzen zij naar hunne circulaire in „DE OPMERKER" No. 24, van 13 Juni 1894.

Décoratief, Geschilderd en Gebrand Glas,

der Vitreous Enamelled Glass en Tile Comp., te LONDON.

Vraag dessins en monsters van dit **prachtige** en **nieuwe materiaal** zoomede van **DRAADGLAS, (geweven inlaag),** bij de Agenten

DE LINT & Co. Rotterdam.

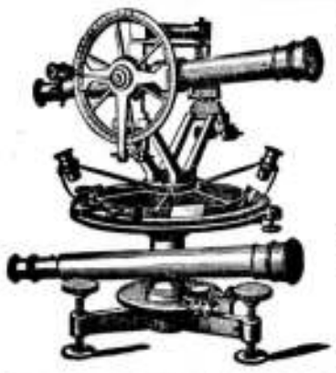

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN.

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren

Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN.

Firma Van Leijveldt en Hubrecht. G. SCHUTTE J.Fzn.

Valkenburg bij Leiden.

SCHELPKALKFABRIEK en HANDEL in STEENKALK en TRAS.

Agenten te Rotterdam de Heeren LAURANS & Co., Zuidblaak No. 78.

Directie te Valkenburg de heer SENFF.

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. — N°36 — ZATERDAG, 8 Sept. 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIEN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het herhaalnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . *f* 0.15

BERICHT.

Afzonderlijke exemplaren van dit nommer met de photographie van den voorgevel en de plattegronden van den Stadsschouwburg aan het Leidscheplein te Amsterdam worden tegen vooruitbetaling van *vijf-en-twintig cents* franco toegezonden.

De Administratie.

DE STADSSCHOUWBURG TE AMSTERDAM.

(Met twee platen.)

Op den 20 Februari 1890 werd de Stadsschouwburg op het Leidscheplein te Amsterdam door brand vernield en juist twee jaren later had de aanbesteding van het nieuwe gebouw plaats volgens de plannen van de architecten A. L. van Gendt, Jan Springer en J. B. Springer, waarbij de heeren D. Cerlijn & Zoon en A. J. de Haan aannemers werden voor de som van *f* 525,950.

De bouw werd met kracht ondernomen en voortgezet, zoodat het nieuwe en geheel afgewerkte gebouw op den 1 September 1894 aan de gemeente kon worden overgedragen. Die plechtige aanbieding vond in den voormiddag van dien dag plaats in de vestibule van den nieuwen Stadsschouwburg, daarvoor op eenvoudige wijze in een sierlijk kleed gestoken; vele leden van den Gemeenteraad, de Raad van Beheer der „Koninklijke Vereeniging," de Raad van Beheer der Nederlandsche Opera, hoofdbestuurderen van het Tooneelverbond, aandeelhouders van den schouwburg, kunstliefhebbers en tooneelartisten waren daarbij tegenwoordig. Zoodra het Dagelijksch Bestuur der gemeente, begeleid door den Raad van Beheer der Stadsschouwburgmaatschappij, binnentrad, nam Baron Tindal, voorzitter van laatstgenoemd bestuur, het woord om het roemrijk verleden van dezen schouwburg en de ramp van 20 Februari 1890 in herinnering te brengen. Spreker wees op het belang van de hoofdstad om een goeden schouwburg te bezitten en maakte melding van de pogingen, zoo door Gemeentebestuur als burgerij in het werk gesteld, om daartoe te geraken.

In eene weldoorwrochte rede bracht Baron Tindal dank aan Burgemeester en Wethouders voor de welwillendheid, waarmede zij steeds bereid waren de moeilijkheden uit den weg te ruimen en aan hun vertegenwoordiger, den heer J. A. Schuurman, directeur der Publieke Werken. Bij de mededeeling, dat het opmaken van de plannen aan de architecten A. L. van Gendt, Jan Springer en J. B. Springer werd opgedragen, bleef niet onvermeld dat ook de heer W. Springer, die sedert wegens hoogen leeftijd den dienst der gemeente had verlaten, een groot aandeel in den schouwburgbouw had genomen en dat door hem een avant-project werd opgemaakt, waarop kon worden voortgewerkt. Spreker bracht den architecten dank voor de vele zorgen en moeiten, aan het werk besteed en noemde den nieuwen schouwburg een sieraad voor de hoofdstad en een eerezuil voor de ontwerpers.

Die dank werd meer in het bijzonder gebracht aan Jan Springer, die de hoofdleiding op zich nam van de decoratieve afwerking en aan wiens krachtige medewerking het te danken is, dat het nieuwe gebouw met al het daartoe behoorende voor de vastgestelde som van *f* 900,000 kon worden totstand gebracht.

Spreker bracht verder hulde aan de aannemers, den hoofdopzichter over den bouw en de verschillende personen, die op het gebied der inrichting van het tooneel, de verwarming en ventilatie, de electrische verlichting, de decoratie van de zaal en de levering van ameublement hadden samengewerkt om een schoon en doelmatig geheel tot stand te brengen, waardoor met volle recht op den gedenksteen van dit gebouw mocht gegrift worden: *Door samenwerking*

van Overheid en Burgerij werd deze Schouwburg gesticht.

Met den wensch, dat de schouwburg voor ongevallen moge worden gespaard en dat hij moge beantwoorden aan het doel, bood de heer Tindal uit naam van allen, die daartoe hebben bijgedragen, den nieuwen schouwburg aan de gemeente aan.

De Burgemeester antwoordde dat de ramp, die Amsterdam in 1890 trof, onherstelbaar zou zijn geweest als niet dadelijk uit de burgerij stemmen waren opgegaan om den schouwburg uit de asch te doen verrijzen. Ook de gemeente begreep, dat zij toonen moest opofferingen veil te hebben om dat doel te bereiken. Spreker bracht Baron Tindal dank voor zijn streven om den schouwburg tot stand te brengen, hoopte dat in den nieuwen tempel ook de kunstzin zich ontwikkelen en de volkssmaak zich veredelen zal en aanvaardde namens het gemeentebestuur met erkentelijkheid het nieuwe gebouw.

Te ongeveer twaalf uren had bij Couturier een dejeuner plaats; door den Raad van Beheer der Stadsschouwburgmaatschappij werd hierbij aan zijn voorzitter, Baron Tindal, een fraai beeld in brons aangeboden, een voorstelling van *Arlequin*.

De plechtigheid was hiermede afgeloopen; in den avond van 1 September werd de eerste voorstelling voor genoodigden gegeven en den volgenden avond werd het publiek toegelaten.

Wat nu het gebouw zelf aangaat wordt naar de beide bij dit nommer verzonden platen verwezen; de eene stelt een tweetal plattegronden voor en verduidelijkt de distributie, terwijl de andere een beeld van het uiterlijk aanzien geeft, zooals het met vlaggen getooide gebouw zich in den morgen van den dag der feestelijke opening voordeed.

Hoewel de oppervlakte door het gebouw ingenomen, weinig verschilt met die van het oude, is de indeeling meer symmetrisch geworden, al wordt deze ter rechter zijde, door het aanbrengen van de rookzaal, eenigszins verbroken.

De eigenlijke schouwburgzaal ligt op de eerste verdieping, zijnde ongeveer vier meter boven de straat, waardoor eenerzijds het voordeel is verkregen, dat onder den tooneelvloer en boven den waterstand voldoende hoogte aanwezig is tot machineering van het tooneel, en anderzijds, dat gelijkstraats onder de zaal eene tochtvrije vestibule kon ontworpen worden, waardoor flinke en gemakkelijke toe- en uitgangen ontstaan.

De schouwburgzaal is van het tooneel met aanhooren gescheiden door een zwaren muur, waarin de onvermijdelijke openingen door dubbele ijzeren deuren, die van zelf toevallen, worden afgesloten.

Onder den doorrit aan het Leidscheplein zijn drie deuren voor hen, die met rijtuig komen; daarnaast om den hoek bevindt zich aan weerszijden eene deur voor voetgangers; links en rechts ligt een plaatsbureel. Door een 4.5 M. breede gang komt men in de ronde vestibule van 13 M. middellijn, onder de zaal gelegen; links en rechts voeren ruime portalen naar de trapzalen (hoofdtrappen), in elk waarvan één trap voert naar de verdieping der stalles, parterre en baignoirés en een tweede verder opgaat naar de verdieping der loges en balkon.

Het linker trappenhuis heeft drie uitgangen naar de Marnixstraat; het rechter staat door een vier meter breede gang onder de rookzaal eveneens met de buitenlucht in gemeenschap. Deze trappen zijn geheel van steen en 2.50 M. breed. Het aantal ingangen voor de bezoekers der eerste rangen is dus vijf, het getal uitgangen negen.

In de twee terugspringende, afgeschuinde hoeken aan den voorgevel bevinden zich de toegangen voor bezoekers van den derden en vierden rang. Personen met besproken plaatsen begeven zich dadelijk, rechts of links, naar de trappen; zij, die nog plaats moeten nemen, naar de tegenover den ingang gelegen plaatsbureelen. Onder de trap voor den derden rang is eene deur aanwezig, zoodat twee ingangen, doch vier uitgangen zijn aangebracht.

De couloirs op alle verdiepingen der schouwburgzaal zijn op de smalste gedeelten 2.50 M. breed.

De schouwburgzaal bevat een parterre-, een loge-, een derde- en vierde-rangverdieping. Op elken couloir vindt men in de hoeken toegangen tot de retirades, die boven de toegangen voor den derden en vierden rang gelegen en met dubbele deuren en voorportalen voorzien zijn. De kleedkamer der parterre-bezoekers is aangebracht boven een gedeelte der vestibule; de loge- en balkonbezoekers kunnen hunne kleedingstukken bij het bovenkomen, boven de trap van het parterre, afgeven.

De foyer is gelegen op de loge- en balkonverdieping boven de vestibule, bovendien is op parterrehoogte rechts naast de hoofdtrap de rookzaal uitgebouwd, waaronder een keuken voor den buffetpachter, een kamer voor commissarissen en een vertrek voor de politie. Derde en vierde-rang hebben een koffiekamer, gelegen op de vierde-rangverdieping boven de hoofdtrap.

Voorts bevindt zich op elke verdieping aan weerszijden een brandgang, onmiddellijk tegen den scheidingsmuur van het tooneel gelegen, in verbinding staande met vluchtbalkons en ijzeren brandladders.

De schouwburgzaal is gebouwd in hoefijzervorm en bevat, op elken rang twee loges naast het tooneel en aan de achterzijde van de zaal; over de geheele hoogte is zij ingesloten door kolommen, waarop de bogen van het plafond rusten. Beneden zijn als gewoonlijk de stalles- en parterre-zitplaatsen, daaromheen eenigszins verhoogd de baignoires. Hierboven bevinden zich de loges, waarvoor een balkon is uitgebouwd, met twee rijen gemakkelijke stoelen.

De middelste loge, juist tegenover het tooneel kan bij voorkomende gelegenheden voor de vorstelijke personen bestemd en onmiddellijk verbonden worden met den foyer, die dan voor het publiek gesloten wordt. De vorstelijke personen treden binnen door de met luifel of marquise afgedekte middendeur van het trapportaal aan de Marnixstraat. Boven de loges ligt de derde en daarboven de vierde rang.

De zaal is breed en niet diep, zoodat de toeschouwers een vrij uitzicht hebben; naamschilden op de balustrade der loges verlevendigen de herinnering aan Van Lennep, Langendijk, Breero, Vondel, Coster, Punt, Wattier, Snoek, Majofsky en Kleine. In de boog van het portiek prijkt de bijenkorf, het zinnebeeld van Coster's stichting aan de Heerengracht en in het plafond troont Amstels stedemaagd, omringd door toespelingen op tooneel en muziek.

Te zamen kunnen in deze zaal ongeveer twaalfhonderd toeschouwers plaats vinden; tusschen de muren gemeten, heeft zij 19.50 M. breedte bij 20.50 M. diepte.

Het orkest ligt lager dan de zaal, zoodat de muzikanten onzichtbaar zijn voor het parterre-publiek.

De verlichtings-installatie is door de *Electricitäts-Gesellschaft Hamburg* volgens het gelijkstroom-tweeleidingssysteem, met eene bedrijfsspanning van 110

volt aangelegd In vestibule, trappenhuizen, corridors, enz., in één woord voor alle lokaliteiten, voor het publiek toegankelijk, doch met uitzondering van de schouwburgzaal, zijn 530 lampen à 16 Nk. en 8 booglampen ad 1000 Nk. aangebracht; de schouwburgzaal met orkest telt 330 en het achtergebouw (directie-, kleed-, requisieten-, repetitiekamer enz.) 283 lampen, mede ad 16 Nk. Voor de verlichting van het tooneel dienen ongeveer 800 gloeilampen van 16 tot 32 Nk. en 8 effect-booglampen van 1000—2000 Nk., terwijl op verschillende plaatsen aansluitingen zijn aangebracht om voor speciale lichteffecten nog 200 gloeilampen te kunnen aansluiten.

De tooneelverlichting is ingericht volgens het driekleurensysteem en wel met witte, roode en groene gloeilampen, die door middel van den tooneelregulateur in 14 onderafdeelingen met buitengewoon kleine tusschentijden licht en donker kunnen gedraaid worden.

Voor het bedrijf van den geheelen aanleg dient eene machine-installatie met accumulatoren-batterij, bestaande uit:

2 snelloopende tandem compound-stoommachines met condensatie, ieder met een vermogen van 75 ind. H. P., geleverd door de Sundniger Eisenhütte te Sundnig i/W;

2 Shuntdynamo-machines, ieder van 36 kilo watsvermogen;

1 accumulatoren-batterij, systeem Tudor, bestaande uit 60 elementen, die in staat is 520 gloeilampen ad 16 Nk. gedurende drie uur te voeden. De batterij wordt voor de verlichting gedurende den dag gebruikt en dient des avonds voor het houden eener constante spanning en voor reserve.

De machine-installatie ligt achter den schouwburg onder den publieken weg en is geplaatst op een geisoleerd fundement, om de overbrenging van trillingen in het gebouw te voorkomen.

De drie stoomketels der centrale verwarming, ieder met een verwarmingsoppervlak van 28 M², leveren den benoodigden stoom.

De gaskroon in de schouwburgzaal wordt met gas verlicht, om redden daardoor de werking van den luchtkoker versterkt wordt.

De inrichting van het tooneel werd ontworpen door Carl Lautenschläger, den machinist van den koninklijken schouwburg te Munchen en verdient allen lof. Ter bevordering van snelle tooneelverandering, bij het opvoeren van balletten en opera's, verdwijnt het decoratief, zoowel bij open als gesloten doek, gedeeltelijk onder den vloer en ten deele in de kap.

De eischen, die de heer Lautenschläger zich gesteld heeft, waren drieërlei: veeljarige duurzaamheid; toestellen, die bij het grootst mogelijke arbeidsvermogen licht te bedienen zijn; zekerheid tegen brandgevaar.

Geheele zekerheid tegen brandgevaar zou bestaan, indien er niets brandbaars op het tooneel ware. Zooveel dit in het algemeen mogelijk is, werd naar dezen grondregel bij de uitvoering gewerkt; alle liggers, pijlers, jukken, vloeren, alle machines zijn van ijzer. Eene uitzondering hierop maakt alleen de tooneelvloer. Verder kunnen de tooneelversieringen alleen van linnen en de versterkingen, het raamwerk ervan, slechts van hout worden gemaakt, omdat gering gewicht hierbij een eerste noodzakelijkheid is. Men kan echter door berekening vasstellen, dat zelfs de geheele verbranding van alle tooneelversieringen, die bij groote voorstellingen in de tooneelruimte aanwezig zijn, het ijzerwerk niet zóózeer verhit, dat de vastheid erdoor bedreigd wordt. De tooneelvloer zelf brandt zeer moeilijk en is daarenboven zeer gemakkelijk te bereiken voor blussching.

Het beschilderde doek geeft ook in het algemeen meer rook dan vlammen. Deze rook, waarvan de verspreiding door de heele ruimte van tooneel en zaal zeer wel in een paar minuten kan plaats hebben, is een verstikkende damp, voor de toeschouwers veel gevaarlijker dan de vlam zelf. De verbreiding van den rook in de ruimte voor de toeschouwers wordt daarom belet door een scherm van gegolfd plaatijzer. Met behulp van een lier wordt het door één man in een oogenblik neergelaten. Het sluit den rook af en verspert ook het vuur den weg zeker zóólang tot het voorhanden doek en papier, als ze in dien tijd niet reeds gebluscht zijn, geheel zijn verteerd, waardoor het gevaar van zelf ophoudt. Groote in de dakhelling liggende schuifluiken van het op zichzelf staand tooneelgebouw, die door één ruk aan een touw openvallen, bewerken het aftrekken der dampen uit de tooneelruimte. Het gedeelte van het tooneel, dat onmiddellijk aan de zaal grenst, dus de ruimte vóór het scherm (proscenium) is geheel in asphalt uitgevoerd, zoodat voortplanting van het vuur uit de tooneelruimte naar de zaal ook langs dezen weg onmogelijk is.

Het brandgevaar is op allerlei wijzen vermeden; op steenen wulven rusten de houten dekvloeren en het pleister is niet op latten en riet, maar volgens het stelsel—Monier op gevlochten ijzerdraad aangebracht.

Het tooneelt heeft aan weerszijden drie werkgalerijen, door ijzeren trappen onderling en met de toestellen in de kap verbonden en de geheele installatie is van dien aard, zooals dit voor groote schouwburgen gewenscht is.

Behalve het ijzeren scherm wordt het brandgevaar nog door een waterscherm gekeerd.

De ingenieur M. Symons te Rotterdam belastte zich met den aanleg der verwarming en luchtverversching. Eene beschrijving daarvan werd opgenomen in het nommer van 3 Juni 1893, bladz. 176 en 177, naar aanleiding van een voordracht, door genoemden ingenieur gehouden bij gelegenheid van de algemeene vergadering van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, die den 25ste Mei 1893 plaats vond.

De heer F. Coosemans, die de plastieke ornementatie der zaal op zich nam, de heer Ch. Cardon, die de schildering der zaal verrichtte, de heeren Devis en Lijnen, die het plafond, het scherm en een groot deel van het decoratief maakten en de heeren Dubosq en Burghardt, die ook een deel van het decoratief leverden, verdienen lof voor de wijze, waarop zij zich van hun taak kweten. Het is minder bemoedigend hierbij te moeten mededeelen, dat al deze werken aan buitenlanders werden toevertrouwd.

Het ameublement, bestaande in de stoelen en fauteuils voor de loges met de draperieën voor de avantscène, werden geleverd door de heeren H. F. Jansen en Zonen; de fauteuils in de stalles, de overige klepstoelen en de tapijten, enz. door de heeren J. B. Bleesing en Zonen. De groote kroon en de girandolles in de schouwburgzaal zijn het werk van de Compagnie des Bronzes te Brussel.

Ten slotte voegen wij hieraan toe, dat de zeer belangrijke Monier-werken door den heer Van Ommen van Guijlick, de stucadoorwerken door den heer Cornet, de steenhouwwerken door den heer Scholz en de zinkwerken door den heer F. W. Braat te Delft verricht werden.

Aan de gelukkige samenwerking van het drietal

architecten, daarin gesteund door de gunstig bekende aannemersfirma D. Cerlijn & Zoon en A. J. de Haan en de hiervoren genoemde personen, is het te danken, dat een schoon geheel werd tot stand gebracht, waarop de hoofdstad zich mag beroemen.

SAINT DENIS.

Toen wij, onlangs, onzen lezers een kijkje gaven op eenige plaatsen ten noorden van Parijs, hebben wij Saint Denis overgeslagen. Wie ooit die buurt uitgekomen is, zal dit niet verwonderd hebben, want de stad, die eens een zekeren roem had als de bewaarster van het stoffelijk overschot der Fransche Koningen, dankt haar reputatie nu nog slechts aan haar fabrieken. Wat een fabrieksstad en vooral een Fransche fabrieksstad is, kan men zich gemakkelijk voorstellen; niemand zal meenen, dat een dergelijke plaats bijzondere aantrekkelijkheid heeft. Reeds vlak bij het station ziet men fabrieken van allerlei aard, chemische fabrieken, ijzergieterijen, kaarsenfabrieken, lakstokerijen, beenzwartbranderijen, kunstmestfabrieken, huidenzouterijen, enz. Wij behoeven u niet te zeggen, dat uw neus te gast gaat; het fijne kolenstof, uit tal van schoorsteenen opdwarrelend, dringt u in de oogen.

Eindelijk schijnt er aan de fabrieken een eind te komen; gij ziet de oude stad Saint Denis voor u, welker voormalige bolwerken thans in fraaie wandelingen herschapen zijn. Nauwe, kronkelende straten leiden u naar de hoofdkerk der stad, eens behoorende tot de beroemde abdij. De vrome monniken van voorheen zouden vreemd opkijken indien zij het Saint Denis van onze dagen eens konden bezoeken. Van vroomheid is daar niet veel meer te bespeuren; de fabrieksarbeiders hebben zeer geavanceerde begrippen en de ultra-roode gemeenteraad ligt onophoudelijk met de geestelijkheid overhoop.

De abdij was al zeer vroeg gesticht, naar men wil reeds onder Dagobert. De koningen huisvestten daar, op kosten der geestelijken, hunne voorname gasten en hielden er soms zelf ook verblijf. Karel VI ontzag zich zelfs niet, daar schitterende feesten te geven, waarbij het alles behalve stichtelijk toeging.

De kerk, thans gerestaureerd, is door den rook der fabrieken bijna zwart geworden; zuidelijk ziet men het voormalig klooster, dat echter geen werk der middeleeuwen is, zooals men zou verwachten, doch het karakter der XVIIIe eeuw draagt. Tegenwoordig dient het tot opvoedingsgesticht der nagelaten kinderen van ridders van het Legioen van Eer. Noordwaarts van de kerk staat het moderne raadhuis, dat geheel het min of meer banale van de tegenwoordige Fransche *mairies* vertoont.

De abdijkerk van Saint Denis maakt op den beschouwer een zeer eigenaardigen indruk. De westgevel, met zijn zware contreforten, zijn half Romaansche, half Gothische details, zijn plat dak met kanteelingen, waaruit aan de zuidzijde een klokketoren verrijst, heeft iets zeer ongemeens. Van de horizontale lijstwerken, waardoor de latere Fransche kerkfaçades zich onderscheiden, is hier nog niets te bespeuren. De vier contreforten gaan, zonder eenig lijstwerk, rechtstandig omhoog. Het middendeel van den gevel heeft een geheel andere ordonnantie dan de beide zijpartijen; zelfs de verdieping-hoogten komen niet overeen. Zeer opmerkelijk zijn de breede vensters aan de noord- en zuidzijde, die door slanke zuiltjes in drieën worden gedeeld. Ongetwijfeld is dit westelijk deel het oudste van de kerk. Het vormt een soort van voorhal, waartegen schip en zijschepen der latere kerk zijn aangebouwd. De drie portalen zijn ten rijkste met beeldhouwwerk, dat echter sterk gerestaureerd schijnt, versierd; hoewel het middenste een halfcirkelboog heeft, terwijl de andere in een flauwen spitsboog eindigen, schijnen zij toch uit denzelfden tijd afkomstig te zijn. Het geheel was voorheen nog rijker dan nu; toen stonden beelden van heiligen en koningen tegen de steunbeeren. De Fransche revolutie heeft dit alles echter doen verdwijnen.

Van de torens is, zooals wij reeds zeiden, alleen de zuidelijke bewaard gebleven; hoewel in denzelfden trant als het overige opgetrokken, kan hij toch niet geacht worden met het overige in allen deele te harmonieeren. Hij is betrekkelijk eenvoudig; de vier torentjes, waarvan de hoeken voorzien zijn, hadden oorspronkelijk waarschijnlijk spitsen, die thans echter verdwenen zijn. De torenspits is een houten zadeldak, met leien bekleed. Het geheele westelijke deel wordt toegeschreven aan den abt Suger, die het vóór 1150 moet hebben doen bouwen. De eigenlijke kerk is hoofdzakelijk een werk der 13e eeuw; alleen de krypta, een deel van de absis en van den kruisbeuk, benevens twee prachtig gekleurde vensters schijnen nog tot de 12e eeuw te behooren. Het uitwendige, dat gerestaureerd is, vertoont den Gothischen stijl in zijn schoonsten bloei; vooral de kruisbeukgevels met hunne reusachtige roosvensters zijn bewonderenswaardig.

De kerk dankt hare vermaardheid voor een goed deel daaraan, dat zij de begraafplaats was der Fransche Koningen. In 1792 echter, toen de revolutie Saint Denis in Franciade herdoopte, werden de koningsgraven geschonden, de stoffelijke overblijfselen in ongebluschte kalk geworpen en het meerendeel der monumenten vernield. Gelukkig konden eenige kunstvrienden althans de belangrijkste grafteekenen redden. Zij zijn thans gerestaureerd en in de koorkapellen geplaatst.

Het fraaiste is zeker dat voor Lodewijk XII en zijne gemalin Anna van Bretagne, tusschen 1520 en 1530 door Jean Juste van Tours vervaardigd. De geschiedenis van dezen kunstenaar is niet bekend, doch het is waarschijnlijk, dat hij de Italiaansche kunst van zijn tijd gekend heeft, immers het grafteeken heeft de toenmaals in Italië gebruikelijke vormen. Het monument bestaat uit een voetstuk, waarop arcades geplaatst zijn, die een overhuiving dragen. Op de overhuiving, wat te hoog geplaatst, ziet men de knielende beelden der overledenen, zeer schoon in marmer gebeiteld. Op het voetstuk liggen zij nogmaals uitgestrekt, zoodat men ze door de bogen zien kan; het zijn nu echter twee halfvergane lijken, die met een aangrijpend realisme aan de vergankelijkheid van de aardsche grootheid herinneren. Pierre Bontemps, die in 1552 het grafteeken voor Frans I vervaardigde, heeft, in hoofdzaak, Jean Juste gevolgd; zijn werk is rijker dan dat van zijn voorganger, doch mist den adel, waardoor het laatste zich onderscheidt. De architectonische ordonnantie is van Philibert de l'Orme, en eenigszins droog van opvatting. Het gedenkteeken voor Hendrik II, door Germain Pilon, kan, hoewel het ontegenzeglijk vele schoonheden bevat, toch niet met de beide vorigen op één lijn gesteld worden. De krypta, met haar korte en buitengewoon zware zuilen, wordt langs een wenteltrap bereikt; hier zijn nog enkele beelden en enkele opschriftborden aan de vernieling van 1793 ontsnapt en worden de lijken der Bourbons van de restauratie bewaard.

Behalve de kerk levert Saint Denis weinig belangrijks op. Wij slaan daarom den weg naar Pierrefitte,

PLAAT XVIII.

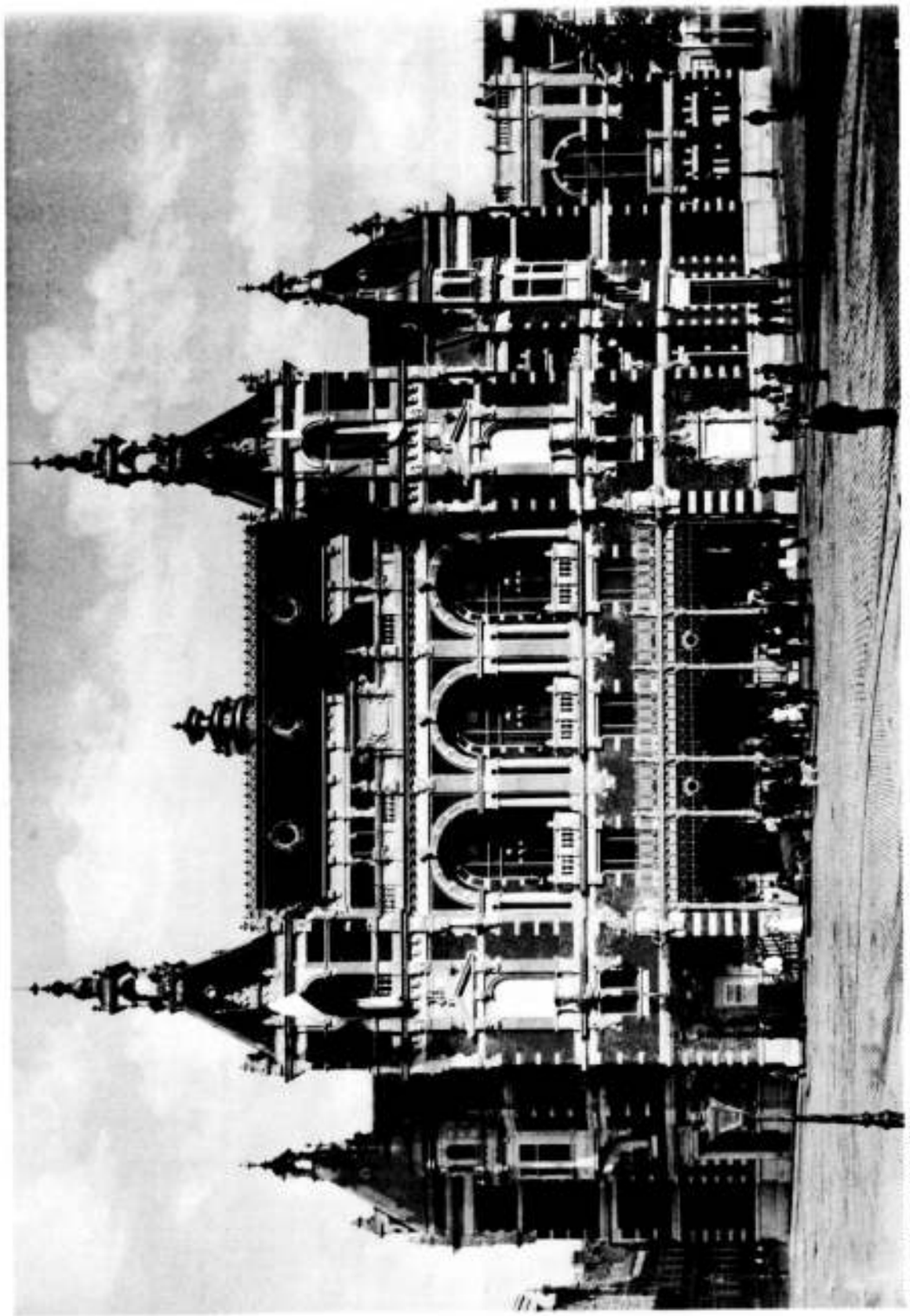

STADSSCHOUWBURG TE AMSTERDAM.

DE OPMERKER 1894.

STADSSCHOUWBURG TE AMSTERDAM.

PLAN GELDERSTRAATS

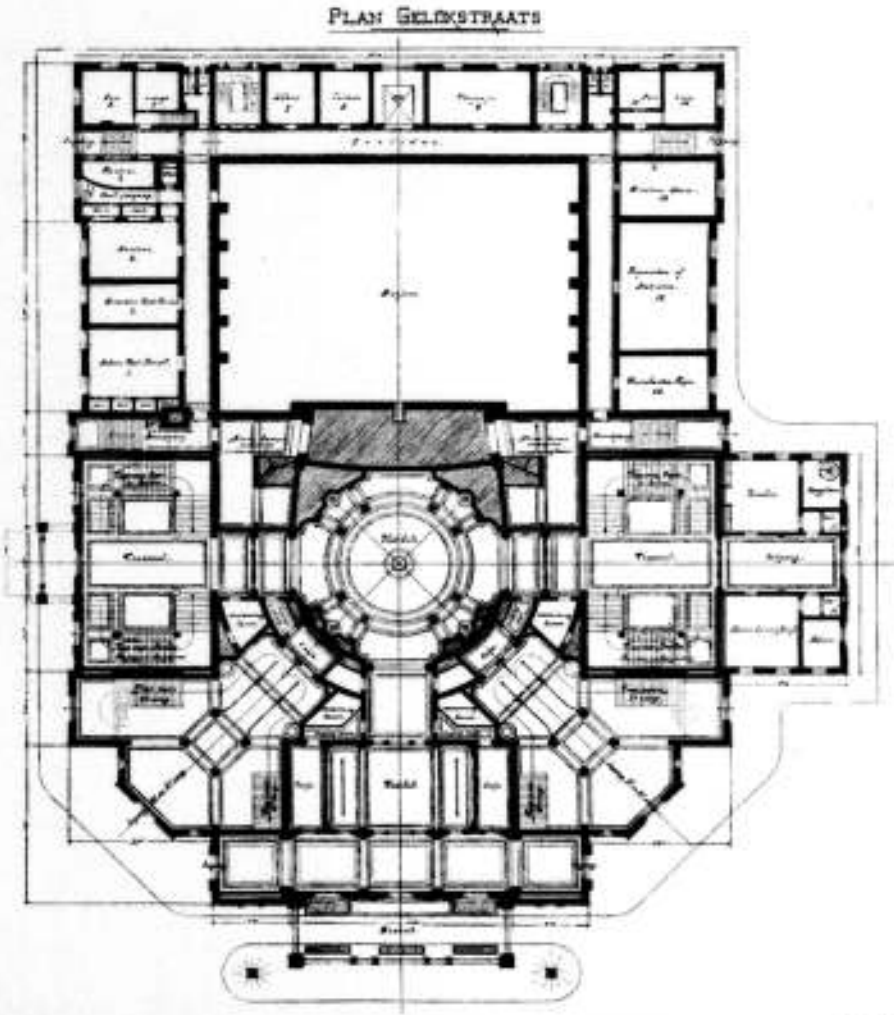

PLAN LOGES EN BALCON.

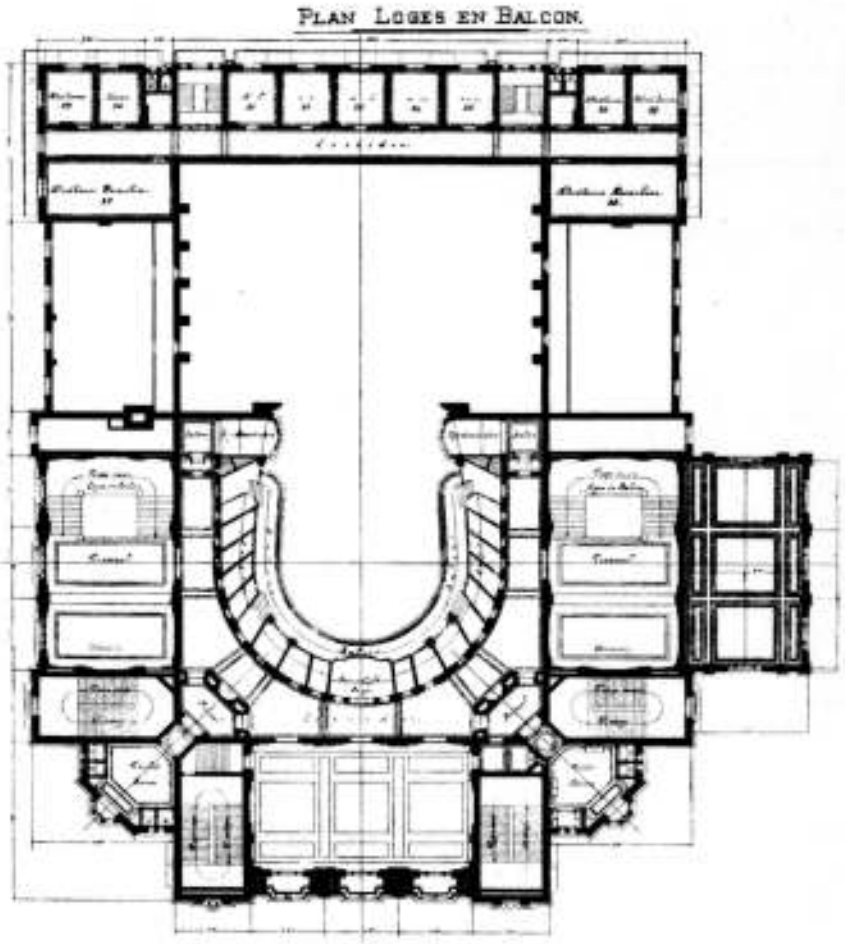

Photolith. van G. J. Thomse, Arnhem.

een dorp zonder veel beteekenis, in, om dien weg vervolgende, over Sarcelles het kasteel Ecouen te bereiken. Voor dezen tocht heeft een goed wandelaar slechts een paar uur noodig. Langzamerhand stijgt de weg, die door hooge populieren beschaduwd wordt omhoog. Ecouen is een klein plaatsje, zeer schoon op een heuvel gelegen; nog hooger ligt het kasteel. Het gebouw wordt omgeven door droge grachten, nog uit de middeleeuwen afkomstig, doch die thans dicht begroeid zijn. De plattegrond is ongeveer een vierkant; de zuidelijke vleugel, in de 18e eeuw gesloopt, is door een galerij in zeer drogen Empire-stijl vervangen. De drie andere vleugels zijn nog in hun ouden staat aanwezig en geven een denkbeeld, hoe het geheel eenmaal was.

Jean Bullant was de bouwmeester. De gevels op de binnenplaats vooral kunnen ons een denkbeeld geven van wat hij vermocht. Men ziet duidelijk, dat zijn eigenlijke stijl overeenkomt met dien, welke te Blois te zien is. De rijke dakvensters vooral zijn onbetwistbaar in François I-stijl opgevat. Een verblijf in Italië en wellicht ook de wensch van den bouwheer, den beroemden Connétable de Montmorency, deden Bullant besluiten, ook eenige naar hij meende echt klassieke motieven aan zijn werk toe te voegen. Zoo kregen de gevels hunne middenpartijen, met Dorische en Korinthische zuilen, nissen enz. Hoewel Bullant hier bedoeld heeft, iets streng klassieks te leveren, verschilt zijn werk toch hemelsbreed van wat de Italianen omstreeks 1550 maakten. De nissen tusschen de kolommen zijn ledig, wat aan het geheel niet ten goede komt. Zonderling is het, dat deze avant-corps, hoewel zij ongetwijfeld tot het oorspronkelijk ontwerp van den bouwmeester behooren, den indruk maken, als waren zij tegen de gevels aangeplakt, daar de lijsten niet met die van het hoofdgebouw eindigen. Vreemd is het ook dat onmiddellijk boven de klassieke ordonnantie de dakvensters weder doorgaan. Het noordelijk portiek neemt de allures aan van een antieken triomfboog, en valt nog sterker dan de andere uit den toon dan het overige. De fraaie beeldhouwwerken schrijft men aan Jean Goujon toe.

De kapel, die Bullant in Gothischen trant ontwierp, zeker een der meest interessante deelen van het gebouw, bevat eenige fraaie houtsnijwerken. De caissons van het tongewelf zijn met het wapen van Montmorency en den salamander van Frans I bij afwisseling versierd. De twee halve manen, verbonden met de letter H, wordt ook hier en daar gezien; het werk van Bullant behoort dan ook, wat zijn karakter betreft, meer tot den strengeren stijl van Hendrik II, hoewel de bouwmeester zich ook gaarne van motieven uit den tijd van Frans I bedient.

In de vertrekken van het kasteel, die in den laatsten tijd nogal verwaarloosd schijnen, zijn nog hier en daar overblijfselen van den luister der 16e eeuw te vinden. De Salle des Gardes bevat een tegelvloer van Palissy, die gerestaureerd is, terwijl ook zeer fraaie schoorsteenen, in het karakter van Serlio, de aandacht verdienen. Bijzonder rijk behandeld zijn de borstweringen der trappen, waar allerlei beeldhouwwerk wordt aangetroffen.

Het stadje, dat nabij het kasteel ligt, heeft een kerk, die naar de plannen van Bullant werd opgetrokken, althans wat het koor en den toren betreft, want het schip schijnt uit de 18e eeuw afkomstig. Het koor, waar de bouwmeester in 1578 in begraven is, munt uit door slanke verhoudingen en een gelukkige verbinding van Gothische traditie met Renaissance motieven. Bijzonder fraai zijn de 16e-eeuwsche glasvensters, die tafereelen uit het leven van Maria en dergelijken te zien geven.

De boschachtige streek, die westwaarts van Ecouen zich uitstrekt, lokt tot wandelen uit. Hier is het Foret de Montmorency, waar men gemakkelijk verdwalen kan; wij willen daarom den weg aan de zuidzijde van het bosch nemen, die over Andilly naar Montmorency leidt en die geheel over heuvelachtig terrein gaat. Hier en daar heeft men prachtige vergezichten; de toren van Saint Denis verrijst aan den horizon, ja zelfs de hoogten rondom Parijs zijn te zien.

Montmorency wordt eindelijk bereikt en, daar het eene geliefde uitspanningsplaats der Parijzenaars is, bevat het gelegenheden genoeg, waar men den inwendigen mensch versterken en onderdak kan komen. De voornaamste hotels vindt men aan het carrefour de l'Ermitage; zij liggen zeer schilderachtig tusschen hooge kastanjeboomen, op een heuvel. Het eigenlijke stadje bestaat uit een oud middendeel, met nauwe straten, hetwelk omgeven wordt door een krans van moderne villa's, hotels en dergelijken. De kerk ligt zeer schilderachtig op een hoogte en is een goedbewaard overblijfsel van de bouwkunst der 15e eeuw. Het polygoon gesloten koor heeft geen omgang; de drie beuken der kerk worden door sierlijke zuilen gescheiden. Eigenaardig is het, dat de vensters der zijbeuken zeer flauwe spitsbogen hebben, die den halfcirkelvorm zeer nabij komen. Vele dezer vensters zijn met gebrande glazen, uit de 15e en 16e eeuw afkomstig, versierd.

Per spoor kan men over Argenteuil, Maisons bereiken, dat dicht bij het bosch van St. Germain ligt. Op vijf minuten afstands van het station vindt gij het kasteel. Het slotpark wordt bereikt door een hek, met twee vierkante paviljoens daarnaast. De lanen van dit park komen in het bosch van St. Germain uit. Het kasteel van Maisons werd in 1650 door François Mansard gebouwd, en geldt terecht voor een der beste werken van dien meester. De twee zijvleugels springen sterk vooruit en vormen zoo den *cour d'honneur*. Het gebouw heeft twee verdiepingen, die met zeer correcte gekoppelde pilasters van de Dorische en Jonische orde versierd zijn. De stijfheid, die hierdoor zou hebben kunnen ontstaan, is vermeden door het maken van buitengewoon hooge daken, natuurlijk „Mansardes", die met de daarbijbehoorende schoorsteenen en dakvensters aan het geheele silhouet veel levendigheid bezitten. In het midden boven den hoofdingang is een Korintische orde met fronton en een klein torentje geordonneerd.

Daar wij bij een vorige gelegenheid (zie *De Opmerker* van 1 Juli 1893) reeds het een en ander over St.-Germain hebben opgemerkt, zullen wij thans onzen tocht ten noordwesten van Parijs als geëindigd beschouwen. Daar Maisons aan den spoorweg van Parijs naar Rouaan ligt, ontbreekt het daar niet aan gelegenheid, om de Gare St. Lazare en daarmede het hart van Parijs te bereiken.

UIT AMSTERDAM.

De opening van den nieuwen stad-schouwburg, die laatstleden Zaterdag met betamelijke feestelijkheid geschiedde, geeft mij aanleiding enkele woorden aan dit gebouw te wijden. Een breedvoerige beschrijving ervan zal ik niet geven; men kan daar de dagbladen op nalezen, die wedijveren in het nauwkeurig opsommen van bijzonderheden.

Van bouwkundige zijde hield men zich tot dusverre tegenover het nieuwe monument tamelijk gereserveerd. Was het, voor den kenner, aanstonds te zien, dat van

de drie architecten, met den bouw belast, Jan Springer het leeuwendeel tot het ontwerp had bijgedragen, de redevoering, door den heer Tindal gehouden, toen het gebouw aan het gemeentebestuur werd overgegeven, heeft dit officieel bevestigd.

Zeer juist is in een onzer bouwkunstige tijdschriften opgemerkt, dat Jan Springer in zijn schouwburg getrouw is gebleven aan de tradities, die in al zijne ontwerpen zijn waar te nemen. Een dergelijk zichzelf blijven, schijnt mij prijzenswaardig toe: het blad, waarop ik doelde, denkt daar blijkbaar anders over. Van al het schoons, dat de nieuwe richting ons belooft en waarvan het de vraag blijft, of zij het ons ooit zal geven, heeft de schouwburg-ontwerper blijkbaar niet willen weten, en ik geloof volkomen terecht.

Volmaakt is niemand, allerminst een bouwmeester, en het zou dwaasheid zijn, te beweren, dat de nieuwe stads-schouwburg geen gebreken vertoonde. Om echter te beseffen hoe hoog het ontwerp staat, vergelijke men het eens met dat voor den nieuwen schouwburg te Wiesbaden, een werk van de schouwburgspecialiteiten Fellner en Helmer uit Weenen. Ginds het afgezaagd portiek met fronton en zes korintische zuilen in front, dito pilasters aan de zijgevels en de niet minder traditioneele Philibertkap, die de Weener navolgers van den zeer middelmatigen Ferstel zoo gaarne toepassen, hier een schouwburgfront, dat met het volste recht oorspronkelijk mag heeten en dat in zijn geestige afwisseling van wit en rood een beslist nationaal karakter vertoont, terwijl de beide torens het burchtkarakter uitnemend doen uitkomen.

Dat de details van de gevels klein zijn wordt door sommigen als een gebrek van het ontwerp beschouwd, doch m. i. ten onrechte, daar dergelijke kleine details juist de schaal van een bouwwerk vergrooten. De middeleeuwsche bouwmeesters hebben dit altijd begrepen, en het is daardoor, dat het effect, in een betrekkelijk klein gebouw als bv. de Notre Dame te Parijs bereikt, zooveel treffender is, dan wat de kolossale San Pietro te Rome op den beschouwer maakt. Gegronder acht ik de bedenking, dat de details te weinig verband houden met de eigenlijke constructie en voor een groot deel zuiver decoratief genoemd moeten worden. Men moet hier echter in het oog houden, dat het voornamelijk door decoratieve gaven is, dat de bouwmeester zich onderscheidt, en dat zijn kunst meer uit het gevoel, dan uit het verstand voortkomt. Wanneer een kunstenaar zijn verstand te veel aan het woord laat, leidt dit al gauw tot droogheid.

Het inwendige van het gebouw komt mij voor, minder waarde te bezitten, dan het uitwendige. Men begrijpe wel, dat ik hiermede niet zou willen zeggen, dat de plattegrond niet practisch is, of dat de zaal, als ensemble, met zijn goud en rood geen gezelligen indruk zou maken. Mijn bedoeling is alleen, dat alles wat al te traditioneel is, zoodat de schouwburgzaal noch door de ordonnantie van het geheel, noch door de opvatting van de details zich onderscheidt van zooveel andere meer of min geslaagde zalen, als in het buitenland te vinden zijn. De bijlokalen zijn, door gebrek aan beschikbare middelen, wat al te pover; zij vallen zeer af, bij wat men in het algemeen van dergelijke zalen verwacht.

Alles in alles genomen mag men der hoofdstad geluk wenschen met haar nieuwen schouwburg. Jan Springer heeft gegeven, wat hij kon; moest hij, als jongmensch, zijn loopbaan nog beginnen, zijn kunstidealen zouden zeker andere zijn, dan die hij nu heeft. Het is echter een bewijs van groot scheppingsvermogen, indien men op een werk een zoo personeel cachet weet te drukken, als waarvan ieder onderdeel van het schouwburg-ontwerp zoo duidelijk spreekt.

Dat het niet allen koks zijn, die lange messen dragen, wordt ons voor de zooveelste maal in herinnering gebracht door de schouwburgzaal, welke thans in de oostelijke helft van het Paleis voor Volksvlijt is gebouwd, en welker voortreffelijkheid, al voor de opening, door tal van goedwillige dagbladschrijvers den volke verkondigd werd. Bij de opening werd de ontwerper met kransen gesierd, maar de bouwkunst, die „haar beeld in vrouwelijk gewaad" toont, sluierde zich het gezicht. De verzekering, dat de ontwerper vroeger krullenjongen geweest was, en die van het tooneel af aan het publiek gegeven werd, vermoedelijk als loftuiting op den „bouwheer", had gerust achterwege kunnen blijven, indien het auditorium uit beoefenaars der bouwkunst bestaan had; de onbeholpenheid kwam al te duidelijk aan het licht. Een woord van ernstig protest tegen wankunst, als hier te zien wordt gegeven, mag niet achterwege blijven.

De schouwburgopeningen, waarvan de Amsterdammers getuigen mochten zijn, waren den heer A. Th. Hartkamp, den onvermoeiden verzamelaar, een gereede aanleiding, om den belangstellenden de gelegenheid te verschaffen met een deel zijner collecties, betrekking hebbende op het Amsterdamsch tooneel, kennis te maken. Was, bij vroegere gelegenheden, de ruimte van het Muntgebouw voor hem voldoende geweest, hij had ditmaal grooter lokaliteit noodig en trachtte daarom de Militiezaal van de gemeente te verkrijgen. Het stadsbestuur bleek echter ongezind dit lokaal ter beschikking te stellen, en zoo riep de heer Hartkamp dan de gastvrijheid van Arti et Amicitiae in, die hem heuschelijk werd verleend.

Voor ik het een en ander mededeel omtrent hetgeen de ijverige verzamelaar bijeenbracht, moge hier een enkel woord over het vernieuwde Arti een plaats vinden. Is, van buiten gezien, Leliman's schepping vrijwel bedorven, zoo door het sloopen der dammen aan de Muntzijde, het op non-activiteit stellen van den hoofdingang en het maken van een al te zwaarmoedig portiek aan de zijde van het Spui, het interieur wint het bepaald van het vroegere. De trapzaal in het bijzonder scheen mij zeer geslaagd toe; zij kan onder het beste, dat Berlage concipieerde, gerekend worden. Ook hier, zoomin als aan den Stadsschouwburg, heeft het streven, tot elken prijs wat nieuws te leveren, voorgezeten. De rustige, goed gekozen motieven zijn tot een smakelijk geheel samengevoegd, en de nieuwe trap van Arti is een vrij wat beter voorbereiding tot het in de kunstzalen te smaken genot, dan de oude was. De kunstzalen zelf zijn gebleven, zooals zij waren. Slechts is, door het maken van glazen plafonds, gepoogd het licht te verbeteren. Daar de oorspronkelijke bouwmeester dergelijke plafonds niet bedoeld had, hebben de zalen nu iets gedrukts gekregen, terwijl mij de verbetering van het licht twijfelachtig scheen.

De verzameling van den heer Hartkamp heeft heel wat, dat voor beoefenaars van het bouwvak interessant kan genoemd worden. Alle Amsterdamsche schouwburgen, van Coster's academie af tot den nu pas geopenden Stadsschouwburg toe, zijn door afbeeldingen zoo uit- als inwendig, met bijvoeging van plattegronden, daar vertegenwoordigd. Tal van documenten hebben betrekking op de beide schouwburgbranden. Bij dien van 1772 moet de toenmalige stadsarchitect C. Rauws zich zeer verdienstelijk gemaakt hebben door zijne pogingen tot redding van personen, in den schouwburg aanwezig. Hij moest zijn menschlievend pogen

met den dood bekoopen, en talrijk zijn de verzen, waarin zijn heldenmoed herdacht wordt.

Vele plaatsen van vermaak, die reeds lang niet meer bestaan, zooals bv. de Ooievaar op de St.-Anthonius Breestraat, het Salon van Grader op de Schans bij de Spiegelgracht, het zomertheater Tivoli en meer anderen, worden den bezoeker weer in de heugenis teruggeroepen. Ook de talrijke afbeeldingen van vroegere en latere tooneel-decoraties verdienen zeer de aandacht. Eigenaardig is vooral die, waarop „een gemeene buurt" staat vermeld en die uit de 18e eeuw afkomstig is; al de huizen zijn daar in den trant van het begin der 17e eeuw, wat dus wel bewijst hoe weinig waarde in de vorige eeuw gehecht werd aan de architectuur, die wij tegenwoordig bij voorkeur als de nationale bij uitnemendheid plegen te beschouwen.

Als een bewijs, hoe de heer Hartkamp erop uit is, om zijn verzamelingen bij te houden, moge dienen, dat hij ons reeds een in kleuren bewerkt interieur van de nieuwe schouwburgzaal te zien geeft. Al verraadt de aquarel nu juist geen meesterhand, zij geeft toch met getrouwheid alles weer. Een architect zou er echter wat beters van gemaakt hebben. Groote photographieën, die uitnemend geslaagd mogen heeten en die het werk zijn van den heer G. H. Heinen, doen ons verschillende stadiën van den schouwburgbouw aanschouwen. Een photographie met den karakteristieken kop van Jan Springer ligt daarnaast. Geen ridderlint siert daar zijn knoopsgat en het schijnt, dat door een, ik zou willen zeggen onvergeeflijk abuis van de autoriteiten, bedoeld knoopsgat nog voorecrst wel maagdelijk zal blijven, daar de Oranje-Nassau-orde bij vergissing aan een verkeerd adres is terecht gekomen.

Wanneer men de namen leest van hen, die ter gelegenheid van den 31 Augustus met ridderorden begiftigd worden, zou men haast geneigd zijn Jan Springer geluk te wenschen ... dat hij er voor bewaard is gebleven, met dezulken over één kam geschoren te worden.

In den schouwburg, — de heer Tindal zei het in zijn openingsrede terecht, — heeft Jan Springer zich een monument gesticht dat, naar ik hoop, duurzamer zal blijken dan het stukje zijden lint, hetwelk hem ontging. Is het monument wezenlijk, dan zal het nageslacht dit erkennen; blijkt het later, dat wij tijdgenooten ons in onze waardeerende beschouwingen vergist hebben, dan kunnen de grootkruizen van alle ridderorden der wereld het eindoordeel niet veranderen.

Het is heerlijk voor den bouwkunstenaar, wanneer hij iets duurzaams kan maken. Zijn belooning ligt, in wat Dr. Schaepman onlangs zoo juist *arbeidsvreugde* noemde.

Naschrift. De Staatscourant heeft inmiddels „wegens misstelling" medegedeeld, dat Jan Springer en niet een zijner naamgenooten tot ridder der Oranje-Nassau-orde benoemd is. Hij zal die „onderscheiding" zeker naar waarde weten te schatten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Donderdag had op de Algemeene Begraafplaats de teraardebestelling plaats van het stoffelijk overschot van den kunstschilder J. Vroljk. De lijkkoets was met kransen, bloemtuilen en palmen behangen, terwijl dichte rijen van kunstbroeders en deelnemende vrienden den stoet naar de laatste rustplaats volgden.

De heer H. W. Mesdag, voorzitter van Pulchri Studio, bracht bij de geopende groeve in hartelijke en van waardeering getuigende woorden hulde aan den ontslapene en legde namens het Genootschap een krans op de baar. De kunstschilder W. G. Muller sprak uit naam van de jongere kunstbroeders en de heer Strocbel, president van de commissie voor de Koninklijke subsidiën voor jeugdige kunstenaars, huldigde den ontslapene als kunstenaar en mensch, wiens loopbaan kort, maar wel besteed was.

Ten slotte sprak Prof. van Rhijn, zwager van den afgestorvene, een woord van warme, diep gevoelde hulde en betuigde de schoonvader van den overledene den aanwezigen dank voor de eer, den eenvoudigen doode bewezen.

— Aan Jan Vrolijk wijdt de heer Loffelt in *Het Vaderland* een hartelijk woord:

Jan Vrolijk behoorde tot onze beste veeschilders en zijn werken worden om de degelijke hoedanigheden zijner teekenkunst door velen verkozen boven de voortbrengselen van menig tot de impressionistische richting behoorend meester. Zonnige weiden met forsche, echt Hollandsche koeberaden behoorden tot zijn lievelingswerk, maar van zijn hand kent men ook zeer kernachtig in het landschap geschilderde schuitenjagers en buitenlieden, die een paard naar of van de weide rijden. In die stukken is niet zelden een indrukwekkende verlichting. In den laatsten tijd schilderde hij enkele zeer toonvol verlichte stalletjes met vee. In de beste portefeuilles van aquarellen vindt men uitmuntende teekeningen van Jan Vrolijk. Een echte Hollandsche schilder en een sympathiek mensch is ons met hem ontvallen.

— In de op heden, Zaterdag 8 dezer, te houden algemeene zomervergadering van de *Vereeniging van burgerlijke Ingenieurs* zal het bestuur een mededeeling doen omtrent den stand der werkzaamheden van de A. V. Commissie en van de Commissie voor Technisch Onderwijs.

Daarna komt in behandeling het voorstel van den heer Symons omtrent het benoemen van deskundigen in rechtszaken en van het daarop betrekking hebbende rapport van de commissie voor de herziening der A. V. en voorts het vraagstuk betreffende minimum loon en maximum arbeidsduur, in te leiden door Dr. J. Th. Mouton, te 's-Gravenhage.

Wij hopen daarvan in een volgend nummer verslag te geven.

Amsterdam. Het weduwen- en weezenfonds der Maatschappij „Arti et Amicitiae" ontving als blijk van belangstelling van directeuren van Teler's Stichting te Haarlem een gift van ƒ 500.

— De wandbeschildering, die Derkinderen voor eenige jaren maakte voor de kerk op het Begijnhof te Amsterdam, en die door de onnoozele geestelijkheid werd achtergesteld voor de ongelukkige tooneeldecoratie die er nu hangt, is te bezichtigen in Utrecht in het Sint Eloy's gasthuis (een kolfbaan). De belichting is goed, doch door het opgerold liggen heeft het doek min of meer geleden. (*Obs. v. Ned.*).

Haarlem. De boekerij van het Museum van Kunstnijverheid is sedert 1 September weder geopend. Wij herinneren eraan dat uit genoemde boekerij boek- en plantwerken kunnen worden aangevraagd, welke gratis door het geheele land worden verzonden.

Vooral de beoefenaars van de verschillende kunstambachten, beeldhouwers, meubelmakers, kunstsmeden, goud- en zilversmeden, graveurs en decoratieschilders en vele andere vakken vinden hier eene ruime keuze van goede modellen en leerzame lectuur.

De catalogus wordt tegen toezending van 15 cents in postzegels franco toegezonden aan allen, die er de aanvrage toe doen aan den heer E. von Saher, conservator van bovengenoemd Museum.

Leeuwarden. De gemeenteraad heeft den heer Laurentius te 's-Gravenhage vergunning verleend tot het aanleggen en exploiteeren eener waterleiding voor den tijd van 30 jaren.

PERSONALIA.

— Bij Kon. besluit van 30 Augustus 1894 is J. L. Springer, architect te Amsterdam, benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau.

— De Gemeenteraad te Zwolle verleende den heer J. J. Tordoir op verzoek, wegens hoogen leeftijd, eervol ontslag als ass.-directeur aan de gasfabriek.

— De heer W. T. Ragut J.Pz., is benoemd tot buitengewoon opzichter bij de uitvoering van bagger- en kribwerk in de Boven-Merwede.

— Tot tijdelijk gemeente-opzichter te Enkhuizen is benoemd de heer C. van Forcest, bouwkundige te Beverwijk.

— De heer H. P. J. de Vries, sinds September 1891 ingenieur van den provincialen waterstaat van Friesland, is den 3den dezer te Leeuwarden aan eene hartkwaal overleden.

— De heer F. H. van Malsen is opnieuw gekozen als lid in den Raad van bestuur der Academie van beeldende kunsten te 's-Gravenhage.

— Tot schilder-decorateur van den Koninklijken Schouwburg te 's-Gravenhage is bij continuatie benoemd de heer A. R. C. Sommer.

— Te Karlsbad is in den leeftijd van 37 jaar overleden Georges A. Liernur Bey, hoofd-ingenieur in Egyptischen dienst, directeur van de barragewerken van den Nijl, zoon van den bekenden Charles Liernur.

— De kunstschilders Jan Vroljk en F. W. Zürcher, beiden te 's-Gravenhage, zijn overleden.

Openbare AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ROTTERDAM* zijn voornemens op **Dinsdag** den **2 October 1894**, des namiddags ten 1 ure, ten Raadhuize alsdaar aan te besteden:

Het maken van MACHINEGEBOUWEN met daarbij behoorende AAN- en AFVOERKANALEN, ten behoeve van de uitbreiding der Gemeente-Drinkwaterleiding achter de Oude Plantage.

Bestek, voorwaarden en teekeningen liggen op de gewone dagen en uren ter kennisneming op de *Plaatselijke Secretarie* en het *Stads-Timmerhuis* te *Rotterdam*, en zijn van af 12 September aanstaande voor den prijs van *f* 3,— verkrijgbaar bij WED. P. VAN WAESBERGE & ZOON, Boekdrukkers aan den *Houttuin* no. 73.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen aan gemeld *Timmerhuis*, terwijl de aanwijzing zal plaats hebben op het terrein der Drinkwaterleiding op *Dinsday* den 25 *September* 1894, des voormiddags ten 11 ure.

De inschrijvingsbiljetten moeten op den dag der aanbesteding vóór des namiddags één uur zijn ingeleverd in eene daarvoor aangewezen gesloten bus, geplaatst ter Gemeente-Secretarie, afdeeling Algemeene Zaken.

MAHONI-HOUT
in *Blokken* en *gezaagd*.
NOTEN.
ITALIAANSCH en
AMERIKAANSCH REDWOOD,
geheel vrij van trekken.
AHORN.
STEEN of WIT BEUKENHOUT.
CEDER voor deurpaneelen.
PEREN HOUT en KERSENHOUT.
ESCHDOORN voor Rijtuigpaneelen.
TEAK
in BALKEN, PLATEN en PLANKEN.
IEPEN in alle dikten.
BEUKEN GEWATERD.
ESSCHEN.
Verder alle bekende
Buitenlandsche Houtsoorten.
Verkrijgbaar in den FIJNEN HOUTHANDEL van
H. J. WESSELS,
O.Z. Voorburgwal 128
b/h. Oude Kerksplein,
AMSTERDAM.

Pyrostat Roosterijzers.
Uitmuntende qualiteit zijn voorm goedkooper dan het buitenlandsch fabrikaat.
IJzer- en Metaalgieterij, KAMPEN.
J. ENGELMANN.

PARQUET & WANDTEGELS,
Depôt: VILLEROY & BOCH, MINTON HOLLINS & Co., Fa. PABST en anderen.
MARMERMOZAIEK, HOUTPARKETTEN & STAVEN.
(16 Bekroningen in Nederland). Voorraden in **alle** soorten. *Vraagt de uitgebreide dessins en prijzen.*
DE LINT & Co. Rotterdam.

L. VAN DER HOORN.
Atelier en Magazijn:
DONKERSTRAAT 17, UTRECHT.
ELECTRISCHE SCHELLEN. TABLEAUX enz.
TELEPHONEN, MICROPHONEN.
Complete Inrichtingen tot **Vernikkelen, Verzilveren, Verkoperen,** enz.
ATTESTEN TER INZAGE.

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

BURGERS Rijwielenfabrieken
TE DEVENTER.
Magazijn **AMSTERDAM, Frederiksplein Achtergracht 5.**
Wegens voorbijgaand seizoen **allerlaagste prijzen, hoogste garantie,**
REPARATIEN en **ONDERDEELEN** billijk, spoedig en solied.
Vraag *PRIJSCOURANT* en *INLICHTING.*

BENNEWITZ & Co.
Papierstuc-fabrikanten.
DAMRAK 85. AMSTERDAM.
bevelen hun reeds zoo gunstig bekend fabrikaat aan tot decoratie van Plafonds en Wanden, zoals Kroon-, Knob-, Perk- en andere lijsten, Rozetten, Deurbekleedingen enz. ter geheele vervanging van stukadoorwerk; het laat zich zeer gemakkelijk en tegen alles bevestigen, is zeer licht, tegen vocht en vuur bestand, direct te beschilderen, eignet zich zoowel voor nieuwe als te moderniseeren gebouwen. Het lastige witten vervalt en ongelukken, door afvallen, zooals bij gips dikwijls voorkomt, zijn totaal onmogelijk. Geïllustreerd monsterboek à *f* 1.— verkrijgbaar.
Voor verdere inlichtingen verwijzen zij naar hunne circulaire in „DE OPMERKER" No. 24, van 13 Juni 1894.

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. | No 37 | ZATERDAG, 15 Sept. 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nummer aanvangen.

ADVERTENTIEN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het herhaalnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . *f* 0.15

MONUMENTALE SCHILDERKUNST.

Er is in onzen tijd een streven op te merken, om de monumentale schilderkunst weer in eere te brengen. Wij behoeven slechts op Derkinderen en zijne navolgers te wijzen, om de richting aan te duiden, waarin men die schilderkunst wil trachten te leiden. Weinigen van onze lezers zullen vermoedelijk weten, dat een dergelijk streven ook in het begin dezer eeuw is waar te nemen geweest; het is het doel dezer regelen, om het een en ander omtrent deze beweging, die heel wat overeenkomst heeft met die van onze dagen, mede te deelen.

In 1799 verscheen te Berlijn een boek, dat den ietwat zonderlingen titel van *„Herzensergiessungen eines kunstliebenden Klosterbruders"* droeg. Het was van de hand van W. H. Wackenroder, op zes-en-twintigjarigen leeftijd in 1798 gestorven; de uitgave werd bezorgd door den bekenden Ludwig Tieck.

Het boek wekte heel wat opzien, daar het ten eenenmale in tegenspraak was met de kunstinzichten, welke de 18e eeuw had gehad. De klassieke kunst werd daarin op één lijn gesteld met die der middeneeuwen. Aan de academische kunst werd alle waarde ontzegd; ook die schilders, welke het in de eerste plaats om harmonische kleureffecten te doen was, moesten het misgelden: „Zij sloven zich uit, om hunne schilderijen tot een verzameling van lieflijke en bedrieglijke kleuren te maken, zij scherpen hun vernuft om licht en schaduw over het geheel te verdeelen, maar de figuren schijnen alleen om het effect aanwezig te zijn, ja zij kunnen eigenlijk als een noodzakelijk kwaad beschouwd worden."

Wackenroder wil, dat iedere schilderij, in stede van „ijdele kleurenpracht" te vertoonen, door haar inhoud tot den aanschouwer zal spreken. Kunst beschouwt hij als religie; het genieten van een kunstwerk vergelijkt hij bij bidden. Alleen in dienst van de religie, meent de schrijver, kan de kunst haar eigenlijk doel bereiken. De kunst der 15e eeuw, in het bijzonder die der Preraphaelieten, was naar zijne meening het ideaal het meest nabij. Navolging van die kunstrichting ontried hij evenwel; hij verwachtte het ontstaan van een nieuwe, oorspronkelijke kunstrichting, die wel van dezelfde beginselen zou uitgaan, als die de 15e eeuw voor de ware had gehouden, doch die tevens rekening zou houden met de verandering der tijden. De schilderkunst moest weer de meest getrouwe dienares van den godsdienst worden; door hooge symbolische beteekenis moesten hare werken zich meer onderscheiden dan door schitterende kleurenpracht.

Wat dus geleerd werd, zou weldra in de practijk worden toegepast. Te Dusseldorf bestond in dien tijd een academie, onder leiding van J. P. Langer, een pover klassicist. Een der leerlingen dezer academie was Peter Cornelius, in 1783 geboren; hij had weinig op met het onderwijs dat hem daar ten deel viel, en trachtte door het bestudeeren van Albrecht Dürer zich te verschaffen, wat hem de academische lessen niet geven konden. De directeur der academie, die zag met hoe weinig ijver Cornelius zijn lessen volgde, ontzei hem alle talent en ried hem aan, de schilderkunst vaarwel te zeggen.

Cornelius geloofde echter in zijn kunst. Hij schilderde, om aan den kost te komen, vaandels voor kerkelijk gebruik, hij teekende illustratiën en hield zich ondertusschen met zijn studiën bezig. In 1804 en 1805 nam hij deel aan prijsvragen, door kunstvrienden te Weimar voor mythologische composities uitgeschreven. Zijn ontwerpen vielen echter, zooals te begrijpen is, volstrekt niet in den smaak. Kort daarna ontving hij de opdracht den koepel van de St.-Quirinuskerk te Neuss in lijmverf te beschilderen; daar het hem aan de noodige ervaring in deze techniek ontbrak, hebben de schilderingen slechts zeer kort zich goed gehouden, en is er thans niets meer van te zien.

Cornelius wilde gaarne naar Rome gaan, en, om zich de middelen tot die reis te verschaffen ondernam hij de uitgave van een prentwerk, dat een tiental illustratiën tot Goethe's „Faust", met titelblad, bevatte. De keuze van deze stof wijst op de middeleeuwsche neigingen, welke Cornelius toen reeds had. Men moet echter van de prenten geen getrouwe wedergave van een bepaalde stijlperiode, zooals dit later in den smaak kwam, verwachten. De kunstenaar bekommerde zich weinig om historische of archeologische getrouwheid. Zoowel in de kleeding der figuren als in de architectuur der omgevingen zijn middeleeuwsche en klassicistische motieven dooreen gemengd op een wijze, die tegenwoordig velen een glimlach op de lippen zal brengen. Zeer eigenaardig is het titelblad, dat deels door tafereelen uit het gedicht zelf, deels door symbolische voorstellingen als het ware tot een ouverture wordt voor wat volgen gaat. Deze liefde voor het symbolische is kenschetsend voor dien tijd. De tien prenten van het werk zelf doen zien, dat Cornelius Dürer bestudeerd had, doch zijn voorbeeld slechts zeer in de verte volgde, en zijn oorspronkelijkheid wist te bewaren. Er bestaan misschien geen illustratiën tot den Faust, die zoo goed bij het gedicht passen als deze. De middeleeuwen, zooals Goethe die zich voorstelde, heeft Cornelius juist weer gegeven. De archeologisch juiste illustratiën van lateren tijd geven een voorstelling van de middeleeuwen, die geheel van die van Goethe afwijkt.

Toen Cornelius te Rome (in 1811) aankwam, vond hij daar, in het voormalig klooster van Sant Isidoro een geheele kolonie van Duitsche kunstenaars, die, door het geschrift van Wackenroder opgewekt, trachtten een nieuwe monumentale kunst op christelijken grondslag tot stand te brengen.

Deze kunstenaars, Overbeck, Pfarr, Vogel, Schnorr, Veit en nog eenige minder bekenden, leidden een soort van kloosterleven; hoewel de meesten van hen oorspronkelijk Protestanten waren, trok het Roomsch-Katholieke geloof velen zoodanig aan, dat zij daartoe openlijk overgingen. Van de artisten te Rome, die niet tot deze richting behoorden, ontvingen de kloosterbroeders den naam van Nazareners.

Het duurde tot het jaar 1815 eer de Nazareners gelegenheid vonden een monumentaal schilderwerk, zij het dan ook op bescheiden schaal, uit te voeren. De Pruisische consul-generaal Bartholdy liet hen, in een kamer van de door hem gehuurde Casa Zuccari, fresco's schilderen, die de geschiedenis van Jozef ten onderwerp zouden hebben. De frescoschildering was toen al lang in onbruik en bijna vergeten. Een oude metselaar, die nog in zijn jeugd den mortelgrond voor 18e-eeuwsche schilders had klaargemaakt, was de eenige, die zich te Rome nog het een en ander van de techniek herinnerde en eerst na lange proefnemingen gelukte het den schilders het procedé terug te vinden.

Tegenover de deur schilderde Overbeck hoe Jozef door zijn broeders verkocht werd; Schadow vertoonde, hoe Jozef's broeders den vader het bebloede kleed brengen; Veit behandelde de historie met de vrouw van Potiphar, terwijl eindelijk Cornelius de droomuitlegging en het wedervinden van Jozef voor zijne rekening nam.

Deze fresco's zijn later van de muren van het vertrek losgemaakt en bevinden zich thans in de National Gallerie te Berlijn. De eigenaardigheden van de schilders zijn er deugdelijk in weer te vinden. Overbeck's tafereel bv. is zoo zoetelijk mogelijk, terwijl de composities van Cornelius meer door teekening dan door coloriet uitmunten. Over het algemeen is van het coloriet weinig werk gemaakt, in navolging der Oud-Italiaansche fresco's, die evenwel oorspronkelijk niet dat bleeke en vale zullen hebben gehad, hetwelk zij thans vertoonen.

In 1819 vertrok Cornelius naar München, waar hij zich van 1820—1823 met het beschilderen van eenige der zalen der toen pas gebouwde Glyptotheek belast zag. De keuze der stof was voor Cornelius een zaak van gewicht; de beteekenis van deze fresco's is echt Duitsch diepzinnig. Jammer is het, dat de diepe en dikwijls zeer zinrijke symboliek, de veeltijds correcte teekening en de breede compositie niet gepaard zijn gegaan met wat gevoel voor kleur. Men begrijpt bij het aanschouwen dezer fresco's niet, hoe het mogelijk geweest is dat iemand, die ontegenzeglijk groote gaven bezat, toch, wat gevoel voor kleur aangaat, zoo misdeeld kon zijn. Het is daarom, dat de cartons voor deze composities, die in de National Gallerie bewaard worden, eigenlijk meer kunstwaarde hebben, dan de fresco's zelf.

Reeds dadelijk na de voltooiing van deze decoraties in de Glyptotheek werden van verschillende zijden ernstige bedenkingen tegen het coloriet geopperd. Toen koning Lodewijk dan ook in 1827 aan Cornelius het vervaardigen van cartons voor de loggia van de Pinakotheek opdroeg, bepaalde hij tevens, dat de uitvoering door Clemens Zimmermann, een leerling der Dusseldorfer academie, zou geschieden. Wij zouden niet gaarne willen beweren, dat deze maatregel veel heeft uitgewerkt. Het is waar, dat de beschilderingen der Pinakotheek door den invloed van het weder sterk geleden hebben, doch het is duidelijk te zien, dat de kleuren hard en schreeuwend zijn, wat nog meer het geval geweest moet zijn, toen de tand des tijds zich nog niet had laten gelden.

Ook nu weer bleef de critiek niet uit; vooral Klenze, de bouwmeester, die toen aan het Beiersche hof zoo gezien was, stak zijn ongunstige meening over Cornelius' werk niet onder stoelen of banken, doch het gelukte hem niet den schilder uit 's konings gunst te verdrijven. De Ludwigskerk, een gebouw, naar Gärtner's plannen in Italiaansch-middeleeuwschen stijl opgetrokken, was toen juist gereedgekomen en de koning droeg aan Cornelius het vervaardigen der monumentale schilderingen, waarmede het gebouw versierd moest worden, op. Het was de bedoeling van den meester geweest, om, evenals dit in de middeleeuwen zoo dikwijls geschied was, in deze tafereelen een kort begrip van de Christelijke geloofsleer te geven. Waarschijnlijk wegens de te hooge kosten werd dit plan echter niet verwezenlijkt, doch konden slechts enkele fresco's uitgevoerd worden. Wat nu uitgevoerd is, bestaat uit de schepping der wereld, in den boog van het koor, de boodschap aan Maria en de geboorte van den Zaligmaker tegen den noordelijken kruisbeukgevel, de kruisiging tegen den zuidergevel van het transept, het laatste oordeel tegen den oostmuur van het koor. De gewelven werden eveneens ten deele beschilderd; dat boven het kruis geeft den H. Geest te zien, in de gedaante van een duif, omgeven door aartsvaders, profeten, apostelen en martelaars. De gewelven van het transept zijn beschilderd met evangelisten en kerkvaders.

Ook hier is het weder meer de gedachte, die aan het geheel ten grondslag ligt, dan wel de schoonheid der fresco's zelve, waardoor de beschouwer getroffen wordt. Het blijkt echter aanstonds dat, hoeveel verdienste erin moge schuilen in monumentale schilderijen een diepe gedachte te leggen, toch een kunstwerk in den waren zin des woords aan andere eischen

behoort te voldoen. Wij willen hier nog niet eens spreken van het coloriet, dat Cornelius' zwakke zijde was en dat, ook in dit geval, voor een goed deel op rekening gesteld moet worden van niet altijd even bekwame leerlingen. De wijze, waarop de fresco's uitgevoerd werden, was echter zoo onbeholpen, en wat men in de kerk te zien kreeg stond zoover beneden hetgeen de werkelijk zeer verdienstelijke cartons deden verwachten, dat reeds Cornelius tijdgenoten met hun critiek niet karig waren, en niet ten onrechte beweerden, dat de kunstenaar wel een goed teekenaar, doch een slecht schilder was. Zelfs koning Lodewijk begon in te zien, dat deze critiek niet onverdiend was. Hij ontbood Cornelius bij zich en gaf hem in krasse termen zijn ongenoegen te kennen. „Van een schilder mag men toch verwachten, dat hij schilderen kan", zei de vertoornde Vorst, en Cornelius begreep, dat hij te München afgedaan had.

(*Wordt vervolgd*).

KONINKLIJK INSTITUUT VAN INGENIEURS.

In de vergadering van het Instituut van 11 September jl. had de president W. F. Leemans wederom in de eerste plaats de taak te vervullen om afgestorven leden te herdenken, namelijk Mr. C. Mirandolle, eigenaar der fabriek tot houtbereiding tegen bederf op Fijenoord, en H. P. J. de Vries, ingenieur van den provincialen waterstaat van Friesland, die beiden, op verschillend gebied, zich verdienstelijk hebben gemaakt.

Dat wij in het tijdperk van congressen leven, kon ook weder in deze vergadering blijken. Met een enkel woord herdacht de president het zesde congres van Binnenscheepvaart, dat onlangs te 's-Gravenhage heeft plaats gehad en in alle opzichten als goed geslaagd mag worden beschouwd, terwijl het raadslid J. F. W. Conrad mededeelde, dat voortaan de congressen van Binnenscheepvaart en van Zeewerken tot één „Congres van Scheepvaart" zullen worden samengesmolten. Mededeelingen werden voorts gedaan omtrent het Internationaal Congres over ongelukken bij den arbeid enz., dat eerlang te Milaan zal worden gehouden en waarop het Instituut door het lid F. W. Westerouen van Meeteren zal worden vertegenwoordigd, terwijl eindelijk het lid R. A. van Sandick de aandacht vestigde op het vijfde Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres, dat in het voorjaar van 1895 te Amsterdam zal worden gehouden en door eene gewijzigde inrichting ook voor de wetenschap van den ingenieur van belang kan worden geacht.

Aan de orde waren gesteld twee onderwerpen, onderling geheel verschillend wat karakter en behandeling betreft.

Het lid P. Th. L. Grinwis Plaat, die vanwege het Departement van Koloniën eene opdracht had ontvangen om de irrigatie, zooals die in Italië en Spanje wordt toegepast tot een onderwerp van onderzoek en studie te maken, voornamelijk ook met het doel om na te gaan in hoeverre uit de daar bestaande toestanden gevolgtrekkingen konden worden gemaakt, wat betreft den toestand der irrigatiën in Nederlandsch-Indië, had van den Minister verlof gekregen in deze vergadering een overzicht te geven van zijne bevindingen dienaangaande.

In eene zeer zaakrijke rede deed hij daaromtrent mededeelingen en besprak uitvoerig: 1°. het standpunt door de Regeering in beide genoemde landen omtrent den aanleg van irrigatie-werken ingenomen; 2°. de wijze van beheer; 3°. de waterverdeeling en waterprijzen; 4°. de economische resultaten van de uitgevoerde werken.

In de bijzonderheden werd gewezen op de verschillende wijzen, waarop ten aanzien van dezen zoo gewichtigen tak van dienst in Italië en Spanje wordt gehandeld, in welke landen daaromtrent onderling zeer afwijkende beginselen heerschen. Terwijl b.v. in Italië alles van Staatswege wordt beheerd, hebben in Spanje de belanghebbenden, onder goedkeuring van de Regeering, het beheer over de werken zelf in handen.

In den loop zijner mededeelingen vond spreker, uit den aard der zaak, telkens gelegenheid daaraan beschouwingen betreffende de irrigatie-toestanden in Nederlandsch-Indië vast te knoopen. Wat bepaaldelijk de waterverdeeling betreft, werd gewezen op het groote onderscheid in toestand tusschen de gematigde luchtstreek, meer bepaald Italië, en Java. Terwijl men in Italië b.v. met de verstrekking van water zoo zuinig mogelijk te werk gaat en om goede redenen, aan de temperatuur, de ligging en de gesteldheid van den bodem ontleend, ook moet gaan, heeft in Indië juist het tegenovergestelde plaats en is een meer rijke beschikking over water in den regel zeer gewenscht.

In het algemeen is voorzeker in Indië op dit gebied nog veel te doen en uit een economisch oogpunt kwam spreker tot deze slotsom, dat men bij de te nemen maatregelen niet zoo zeer had te letten op de rechtstreeksche voordeelen, welke een of ander stelsel van irrigatie zou kunnen afwerpen, als wel hierop, dat, al laten de te verwachten winsten zich niet zoo terstond becijferen, in het algemeen een volk zijn arbeid en kapitaal niet beter kan besteden, dan aan de vermeerdering van de productiviteit van den bodem.

Bij de daarop gevolgde discussiën werd o. a. door het raadslid M. J. van Bosse het wenschelijke betoogd, dat van regeeringswege eens een Nederlandsch ingenieur naar Britsch-Indië mocht worden afgevaardigd om de daar bestaande toestanden tot voorwerp van onderzoek te maken.

Had, hetgeen men tot nu toe had vernomen, eene zeer practische strekking, wat zullen wij zeggen van hetgeen volgde?

Aan de orde was in de tweede plaats gesteld de discussie over de in de vorige vergadering door het lid A. Huet gehouden voordracht over de meest voordeelige landaanwinning in de Zuiderzee. De Raad van Bestuur wilde dus de leden in de gelegenheid stellen daaromtrent nadere inlichtingen te vragen. Inderdaad werd dit dan ook door het lid P. J. Voorst Vader gedaan, die een aantal vragen tot den heer Huet richtte.

Onmiddellijk daarop, zonder verdere sprekers aan het woord te doen komen, nam deze het woord, niet om den heer Voorst Vader te beantwoorden, die vrij wel (gelijk later werd erkend) onbeantwoord bleef, maar om eene zaak te bespreken, die niet aan de orde was, namelijk het bekende rapport der Zuiderzee-Commissie en daarmede in verband zijne eigene denkbeelden omtrent de zaak, waarbij zoo van tijd tot tijd een enkel cijfer werd ten beste gegeven. De afsluitdam, de benoodigde dijken, de visscherij werden in deze eenigszins fantasmagorische beschouwing ter sprake gebracht. Nog kortelijk voerden de leden H. E. de Bruijn en Conrad het woord en de vraag blijft ten slotte over: zijn we te dezer zake een stap verder gekomen?

Intusschen verdient het opmerking, dat dezer dagen

de vraag werd gedaan, die, naar ons bescheiden oordeel, wel eenige overweging verdient:

„Is, bij particule en geleidelijke indijking, ten behoeve van landaanwinning, een afsluitdijk noodig? Hecht men bij dat denkbeeld nog altijd aan het oorspronkelijke plan van J. A. Beijerinck: *Afsluiting* enz. der Zuiderzee?"

Te vier uren sloot de President deze lang gerekte vergadering.

VEREENIGING VOOR BURGERLIJKE INGENIEURS.

Zaterdag 8 September vergaderde te 's-Gravenhage de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs.

Na andere hui-houdelijke werkzaamheden, werden in de plaats der aftredende bestuursleden de heeren J. v. d. Vegt en D. E. C. Knuttel, gekozen de heeren P. H. Kemper en Jhr. O. Repelaer van Driel.

De financiecle toestand der vereeniging bleek zeer gunstig te zijn; de commissiën voor de samenstelling en voor de herziening van het technisch onderwijs, hoewel nog niet geheel met haren arbeid gereed, zijn ijverig werkzaam; het bestuur bleek zich tot den nieuw opgetreden Minister van Koloniën gewend te hebben in zake de benoeming van ingenieurs bij den Indischen Waterstaat enz.

Van verschillende corporatiën uit Amerika waren mededeelingen of boekgeschenken ontvangen; ook een uitnoodiging om mede te werken tot oprichting van een internationale ingenieurs- en architecten-vereeniging, in welk denkbeeld de heer Huet veel heil zag, mits het op andere wijze werd verwezenlijkt. Op een vorige vergadering had de heer Symons de onvoldoende behandeling van technische quaesties door de rechtbanken aanhangig gemaakt, over welke zaak door de A. V.-commissie advies werd uitgebracht. Hoewel van vele zijden op leemten werd gewezen, achtte men toch de zaak nog niet rijp voor stappen bij de Regeering en wenschte men deze eerst uitvoerig in een vergadering of in het weekblad *De Ingenieur* besproken te zien; het bestuur werd gemachtigd om, zoo daaruit voldoende gegevens verzameld konden worden, handelend op te treden.

De hoofdschotel van den dag werd gevormd door de rede van Dr. J. Th. Mouton, ter inleiding van het debat over maximum werktijd en minimum loon. In een 14-tal stellingen had de spreker aan zijn gedachten uitdrukking gegeven. De toelichting was uitvoerig en keurig. Het is niet wel mogelijk in enkele regelen verslag te geven van een redevoering met zoovele cijfers doorspekt. Trouwens de quaestie is reeds te vaak in andere kringen besproken. Er zij slechts medegedeeld dat Dr. Mouton een zeer aandachtig gehoor vond en, zooals uit het debat bleek, zich niet over gebrek aan sympathie voor zijn denkbeelden in dezen kring van ingenieurs behoefde te beklagen.

Vrijwel algemeen stemde men toe dat te lange arbeidstijd nadeelig is voor het werk; oppositie tegen het vaststellen van een maximum werktijd werd dan ook niet vernomen.

Meer debat was er over de quaestie van het minimum loon, waarbij het participatie-toestel, het werken in eigen beheer werd ter sprake gebracht. Als algemeene indruk mag echter worden verklaard, dat uit *technisch* oogpunt het nut van een minimumloon werd erkend, als bevorderlijk voor het verkrijgen van goede werkkrachten.

De voorzitter moest echter aan het eind der vergadering constateeren dat het debat nog lang niet was uitgeput, doch de tijd drong tot scheiden, waarom hij voorstelde het verslag van het gesprokene in handen te stellen der A. V. commissie, ten einde na te gaan of aanvulling der vastgestelde algemeene administratieve voorschriften met bepalingen over minimum loon of (en) maximum werktijd aanbeveling verdient.

Aldus werd besloten en den heer Mouton de welverdiende dank der Vergadering gebracht.

TRAMWAGENS.

Voor het verkeer van tramwagens in steden wordt overal gezocht naar een beweegkracht, die de tot dusver gebruikelijke paarden kan vervangen. Stoomkracht heeft voor dit doel geen bevredigende resultaten geleverd, zoodat men in den laatsten tijd veelal zijn toevlucht nam tot electriciteit. De bovengrondsche leidingen, die men hierbij noodig heeft, zijn echter, zooals onlangs nog te Brussel bleek, niet zonder gevaar, afgescheiden nog van het minder fraai effect, dat zij in de straten maken.

Een Fransch ingenieur, Conti, is daarom op het denkbeeld gekomen, van samengeperste lucht als beweegkracht gebruik te maken. Nadat met zijn systeem te Nantes en Nogent proeven genomen waren, die zeer bevredigende resultaten hadden opgeleverd, heeft de Compagnie Générale des Omnibus te Parijs besloten, de nieuwe beweegkracht op een drietal harer lijnen in te voeren.

De lucht wordt samengeperst in een expresselijk daarvoor gebouwd hoofdstation en door een buisgeleiding ondergronds langs de lijn gevoerd. De reservoirs der wagens worden door een vernuftig uitgedacht mechanisme automatisch uit deze buisleiding gevuld. Daar het mogelijk is, deze vulling te doen plaats hebben op alle punten, waar de wagen ophoudt, dus zoowel aan de eindstations als op wissels, enz., kunnen de reservoirs zeer klein zijn en behoeven zij het gewicht van de wagens niet noemenswaard te vergrooten.

Het gebruik van samengeperste lucht voor industrieele doeleinden is in de laatste jaren te Parijs zeer toegenomen. Bijna achthonderd kleinere fabrieken maken er gebruik van. Het centraal station aan de Quai de la Gare, waar de lucht wordt samengeperst, beschikt over machines, die 8000 paardekracht kunnen ontwikkelen en die slechts 1 kilogram brandstof per uur en per paardekracht noodig hebben.

ZELFWERKENDE ROET- EN VONKENVANGER VAN LÖFFLER.

Verscheidene kweekers in het zoogenaamde Veentje te 's-Gravenhage hebben zich tot het Bestuur van de Nederland-sche Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde gewend om zich te beklagen over de kolendampen van de gemeente-gasfabriek, waardoor hun groote schade berokkend wordt. Dit bestuur heeft een onderzoek ingesteld, zich bij verschillende kweekers overtuigd van de gegrondheid der klacht en erop gewezen dat deze toestand vroeger niet bestond, maar door de uitbreiding van de gasfabriek veroorzaakt wordt. Het genoemde bestuur houdt zich verzekerd, dat deskundigen de oorzaak van het kwaad wel zullen opsporen en verzoekt thans bij adres aan den Gemeenteraad de noodige maatregelen te nemen om in dien toestand verandering te brengen.

Nu ligt het voor de hand dat de uitbreiding van steden gepaard gaat met verontreiniging van de dampkringslucht; het zijn niet alleen de vuurhaarden van de woonhuizen, maar vooral de schoorsteenen der

fabrieken, die de lucht met rook en roet bezwangeren. De bewoners ondervinden daarvan de nadeelen; bij het openen der vensters treedt dikwerf onzuivere lucht naar binnen en de zwevende deelen, die uit de schoorsteenen ontsnappen, vallen op de aanliggende erven en geven op allerlei wijze overlast. Men heeft getracht daarin verbetering te brengen door het plaatsen van toestellen om de rookverbranding te bevorderen of wel hulp gezocht in de plaatsing van gevlochten korven van metaaldraad op de uitmonding der schoorsteenen, maar deze middelen voldeden niet dan in zeer geringe mate.

Op grond van tal van attesten vestigen wij de aandacht op den zelfwerkenden roet- en vonkenvanger van Löffler, waarvoor octrooi genomen is en die door Paul Lechler te Stuttgart in den handel is gebracht. Voor belangstellenden zal het weinig bezwaar hebben zich de noodige inlichtingen te verschaffen, daar de plaatsing van dit toestel door de bouwpolitie in verschillende steden van Duitschland werd bevolen. Aan eene ons toegezonden circulaire ontleenen wij de mededeeling van de stedelijke bouwpolitie te Frankfort a/M, dat er geen klachten inkomen over schoorsteenen van groote vuurhaarden, zoodra zij met den bedoelden roet- en vonkenvanger voorzien zijn. Ook de bouwpolitie te Darmstadt erkent dat deze constructie de meest afdoende is om het verspreiden van roet en vonken te voorkomen.

De constructie berust op het denkbeeld om de rookgassen binnen een gesloten ruimte over een zoo groot mogelijk vlak te leiden, waardoor de zware bestanddeelen als roet, kooldeeltjes, vonken, enz. kunnen neerslaan, terwijl alleen de gassen door de opening ontwijken. De verschillende vlakken voor den neerslag zijn dusdanig gesteld, dat het roet zich in een trechter verzamelt en door een pijp langs den schoorsteen in een reservoir geleid wordt, welke verzamelplaats van tijd tot tijd geledigd wordt. De grootte der uitmondingen voor den rook wordt naar de trekking in den schoorsteen geregeld en het toestel kan op elken schoorsteen geplaatst worden.

In het belang van de openbare gezondheid en ten gerieve van de bewoners van groote steden verdient de beschreven roet- en vonkenvanger alle aanbeveling, te meer daar het uitvliegen van vonken voorkomen en het gevaar voor brand verminderd wordt.

VARIA.

Het Palais de l'Industrie in de Champs Elysées te Parijs verkeert, blijkens een rapport van Quentin Beauchard van den Gemeenteraad, in dusdanigen vervallen toestand dat eene algeheele restauratie dringend noodzakelijk is. Zooals bekend is, werd dit ijzeren gebouw opgericht voor de wereldtentoonstelling van 1855 en sedert steeds voor groote festiviteiten en kleine tentoonstellingen gebezigd. Naar de meening van den heer Beauchard zou de kunst er niets bij verliezen, wanneer het gebouw geamoveerd werd; volgens de moderne kunstbegrippen maakt het geen gunstigen indruk en het behoud ervan zou alleen gemotiveerd zijn wanneer het, met inachtneming der bestaande verhoudingen, verbouwd werd. In verband hiermede doet genoemde heer het voorstel daartoe eene prijsvraag onder Fransche architecten, ingenieurs en beeldhouwers uit te schrijven.

Geperste glasplaten voor muurbekleeding. Deze worden vervaardigd door de Tafelglas-Hüttenwerke van Tieschel & Hoffmann te Bernsdorf; zij zijn 8 m.M. dik en 14.3 c.M. in het vierkant, zoodat er 49 in een M². gaan; de tint komt met die van ivoor overeen, terwijl zij aan den voorkant voorzien zijn van plastisch ornement. Aan de achterzijde zijn insnijdingen en uithollingen aangebracht om de tegels, die met cement tegen den muur bevestigd worden, daarmede goed te verbinden. Vergeleken met majolica-platen, die tot heden hoofdzakelijk voor dit doel gebezigd werden, heeft deze nieuwe muurbekleeding vele voordeelen, in de eerste plaats omdat zij duurzamer zijn dan de laatste, maar vooral omdat ornement op majolica niet zoo fraai en scherp uitkomt.

Portland-cement. Een voor de gebruikers van dit materiaal gewichtig besluit heeft de Vereeniging van Duitsche portlandcementfabrikanten genomen. Ofschoon dit besluit alleen voor Duitschland geldt, is het ook voor ons land niet van belang ontbloot, omdat daardoor een einde gemaakt wordt aan het bedrog, waaraan het publiek vanwege de fabrikanten en handelaren somtijds blootstaat.

Het besluit luidt als volgt:

Van 1 Januari 1895 af mag in het Duitsche Rijk het portlandcement alleen in de normale verpakking, d. i. in heele vaten ad 180 KG. bruto, halve ad 90 KG. bruto en vierde vaten van 45 KG. bruto geleverd worden.

Behalve deze normale verpakking is echter de tot heden in sommige streken van Duitschland gebruikelijke verpakking in vaten van 200 KG. bruto eveneens geoorloofd.

Elk vat moet voorzien zijn van het fabrieksmerk en de juiste aanduiding van het gewicht, dat eveneens moet voorkomen op het fabrieks-etiket, dat aan het vat gehecht is.

De fabriek, die deze bepalingen niet nakomt, kan door het bestuur der Vereeniging, krachtens de bepalingen der statuten van het lidmaatschap vervallen worden verklaard.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

1000ste *gewone vergadering, op Woensdag* 12 *Sept.* 1894.

De Voorzitter opent deze eerste vergadering na de zomervacantie met een woord van welkom aan de leden en spreekt den wensch uit dat het bestuur bij de reeks volgende vergaderingen wederom op de belangstelling en medewerking der leden mag rekenen.

De notulen worden hierna onveranderd goedgekeurd, waarna de heer Jan de Quack, architect te 's-Gravenhage, het woord verkrijgt tot het houden zijner aangekondigde bijdrage over de Notre Dame te Parijs. In aangename bewoordingen geeft spreker een overzicht van het ontstaan van dit monument en van de verschillende slechte, zoowel als goede restauraties die het in den loop der tijden mocht ondergaan, hierbij in hoofdzaak stilstaande bij de hoofdvormen van den voorgevel en de daarop aangebrachte meesterlijke beeldhouwwerken. Onder applaus bedankt de voorzitter den spreker voor de belangrijke bijdrage, die welwillend wordt afgestaan ter opname in het orgaan van het genootschap, waarna als kunstbeschouwing eenige schetsen, naar bovengenoemd monument door den heer Lauweriks vervaardigd, circuleeren.

Intusschen worden de heeren M. de Jongh, Paul de Jongh, De Hazel, Van Gendt, Ingenohl en Mol gekozen als leden der commissie tot benoeming der juryleden voor beoordeeling der Genootschapsprijsvragen 1884 1895, welke commissie na afloop der vergadering dadelijk zal samenkomen.

De Voorzitter deelt verder mede dat in de volgende vergadering het voorstel zal besproken worden om het contract met den uitgever van het weekblad *Architectura* wederom voor twee jaar te sluiten, en dat de heer Kluwer wegens gezondheidsredenen bedankt heeft als lid der zaalcommissie. De heer J. Leliman wekt

met enkele woorden heeren leden op de tentoonstelling in Antwerpen te bezoeken en brengt een woord van hulde aan de architecten van den Stadsschouwburg.

De heer Doemk vraagt naar aanleiding van een stukje in *Architectura*, waarin de geheele bebouwing van het terrein der oude gasfabriek aan de Weteringschans te Amsterdam „revolutiebouw" genoemd wordt, wat de redactie eigenlijk onder dit woord verstaat. De Voorzitter en de heer Paul de Jongh deelen mede dat dit woord hier eigenlijk misplaatst is en het in de bedoeling lag daarmede te zeggen dat de architectuur der gevels, behoudens de goede uitzonderingen, veel te wenschen overlaat. Onder dankzegging wordt de vergadering hierna gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

Amsterdam. Volgens de agenda voor de 70ste algemeene vergadering van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, op Dinsdag 18 dezer te Middelburg in een der lokalen van de société St.-Joris te houden, zal de heer J. A. Frederiks, architect te Middelburg, mededeelingen doen over de monumenten in Zeeland's hoofdstad en daarbij oude prenten en opmetingen ter bezichtiging stellen.

Na het dejeuner worden de Abdijgebouwen, het Museum van het Zeeuwsch genootschap der Wetenschappen en het raadhuis met de stedelijke oudheidkundige verzameling bezichtigd, om daarna eene wandeling door de stad te maken. Tegen 5½ uren wordt een gemeenschappelijke maaltijd in de société St.-Joris gehouden.

Den volgenden dag, Woensdag 19 September, bestaat gelegenheid onder geleide van den heer J. A. Frederiks een tocht te maken naar Vlissingen en naar Veere.

Haarlem. De daglessen der school voor Kunstnijverheid zijn de vorige week hervat. Het aantal manzelfke leerlingen, dat zich voor den gehoelen dagcursus heeft aangemeld, is sterker dan in vorige jaren het geval was. Uit verschillende plaatsen van ons land werden leerlingen ingeschreven. Daar het onderwijs, op de school gegeven, geheel in practischen geest is opgevat, stelt genoemde inrichting de gelegenheid open voor hen, die iets meer wenschen te leeren dan hetgeen in de dagelijksche practijk voorkomt. De jongelieden worden opgeleid voor decoratie-schilders, modelleurs, beeldhouwers in hout, lithografen, graveurs en kunstindustrieele teekenaars, terwijl de damesleerlingen, het teekenen, schilderen en kunstaanaldwerken beoefenen. De jongelieden vinden na volbrachten leertijd eene lucratieven werkkring in bovengenoemde kunstambachten, terwijl vele dames tot het verkrijgen der akte lager teekenonderwijs en fraaie handwerken werkzaam zijn.

De avondlessen zullen den 1sten October worden hervat.

Reglement en leerplan van bovengenoemde inrichting worden op aanvrage gratis verzonden door den directeur, den heer E. van Saher.

— Aan den beeldhouwer Franc. Léon. Strackx, te Haarlem, is opgedragen de versiering van het monumentale gebouw der kerk van Mersch, bij Luxemburg. Het werk zal omvatten de beelden van den Christus met het kruis en twee engelfiguren, die boven op de spits worden geplaatst, en onderaan, in twee nissen, de beelden van Petrus en Paulus.

— Jongstleden Woensdag had de 20ste vergadering plaats van de Nederlandsche Vereeniging van werktuig- en scheepsbouwkundigen, waarin na afdoening van huishoudelijke zaken door den heer F. J. Vaes, als vervolg op eene vroegere voordracht, mededeelingen werden gedaan omtrent vereenvoudigde diagrammen voor frosmachines en rekenlinealen.

Vervolgens had de discussie plaats over de beide in de vorige vergaderingen gehouden voordrachten van de heeren W. H. Martin en A. Huet, resp. over de opéamjagers *Argus* en *Cerberus*, en over schoepschroeven met gelijken intree- en uittreeprofiel.

Na de pauze deed de heer A. C. J. Vreedenburg eenige mededeelingen betreffende de poompwerktuigen van den Haarlemmermeerpolder, in het bijzonder over de kolossale centrifugaalpompen, welke aan het stoomgemaal „Lijnden" de oude poompmachine hebben vervangen.

Na afloop der vergadering werd per boot een tocht ondernomen naar de *Cruquius* en vervolgens naar de *Lynden*, welke als het ware den ouden en den nieuwen tijd op het gebied van polderbemaling vertegenwoordigen, een en ander onder welwillend geleide van den heer A. Elink Sterk, ingenieur van dien polder.

Arnhem. In eene op Vrijdag 7 dezer talrijk bezochte vergadering van leden der „Vereeniging van Nederlandsche steenfabrikanten", werden mededeelingen gedaan omtrent de in 1894 vervaardigde steenen. Hieruit bleek dat wegens het aanhoudend natte weder ongeveer 31 pCt. minder steenen zijn vervaardigd dan in 1893 en 41 pCt. minder dan in 1892, terwijl van den voorraad gebakken steenen reeds eene groote hoeveelheid is verkocht. Algemeen was men van gevoelen, dat de reeds ingetreden rijzing van prijzen zou doorgaan niet slechts wegens de mindere productie, maar ook wegens de rijzing der prijzen, zoowel van de buitenlandsche steenen als van de brandstoffen. De vergadering was eindelijk van meening, dat de prijzen der steenen opnieuw zouden zijn voor misklenrige klinkers *f* 12, miskleurig harddgrauw *f* 11, miskleurig boerengrauw *f* 10, rood *f* 9, alles per duizend stuks scheepsboord, welke prijzen noodzakelijk moeten worden bedongen, wil de industrie niet langer met verlies worden gedreven.

— Naar men vernomt, heeft de tentoonstelling, gehouden door de Arnhemsche Handelsvereeniging, een niet onaardig saldo opgeleverd, en is het bestuur van plan het voorstel te doen, die baten niet te verdeelen, maar ze te doen strekken tot het oprichten van een fonds ter verkrijging van een eigen gebouw.

Groningen. In tegenwoordigheid van een groot aantal autoriteiten uit stad en provincie, had Vrijdag de plechtige opening plaats van het nieuw Groningsch museum, dat naar het ontwerp van den rijksbouwmeester C. H. Peters gebouwd is. Professor Blok, voorzitter van de commissie voor het museum, heette allen hartelijk welkom, waarna de Secretaris en conservator Mr. J. A. Feith, een boeiende rede uitsprak en in de eerste plaats hulde bracht aan den heer Peters, die met onbegrensde belangloosheid de commissie als architect had ter zijde gestaan.

's-Hertogenbosch. Voor ongeveer zes weken bleek dat de brug, tevens sluis, aan den Vuchtersuitgang onderloops was en spoedig daarop zonk het landhoofd aan de stadzijde geheel weg. De ingenieur-architect der gemeente trad in overleg met de hoofdingenieurs van den Rijks- en Provincialen Waterstaat, nam maatregelen om het water onder de brug af te dammen, vroeg het noodige crediet aan om op den ingeslagen weg te blijven voortwerken en de Raad, in beginsel zich voor aanbesteding verklarende, hield de zaak aan. Daags daarna werd dit achtbare college in spoedeischende vergadering bijeengeroepen, en de ingenieur-architect, die daarbij tegenwoordig was, zette den stand der werkzaamheden uiteen, wees op de noodzakelijkheid met kracht voort te werken en het werk in eigen beheer te maken om de vertraging van het houden eener openbare aanbesteding te voorkomen. De Raad was eene andere zienswijze toegedaan en besloot de herstellingswerken in het openbaar aan te besteden; uit het verslag van die vergadering, opgenomen in de *Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbossche Courant* van Dinsdag 11 dezer blijkt, dat onder de vroede vaderen een aanzienlijk getal dilettant-waterbouwkundigen gevonden worden, maar voor de gemeente is het te betreuren dat de raadgevingen van deskundigen in den wind werden geslagen. Sedert is de afsluitdam bezweken; de Raad besloot gisteren, den 14den dezer, tegen den 24sten dezer maand de openbare besteding te houden.

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat en 's-lands B. O. W. in Nederl.-Indië is *toegevoegd* aan den chef der werken aan de Solorivier, de opzichter 2e kl. H. M. Toxopeus; *belast* met de waarneming der betrekking van opzichter 3e kl. en geplaatst in de res. Rembang de ambtenop non-activiteit J. M. Lethé; *verleend* een jaar verlof aan den opzichter 1e kl. J. K. C. Fehr en *overgeplaatst* bij de irrigatie-afd. Brantas, van Ngandjoek naar Djombang de opz. 2e kl. P. J. Leusden.

— Bij den aanleg van staatsspoorwegen op Java *benoemd*: tot opzichter 3e kl. de ambt. op non-activiteit H. L. Leijdie Melville; tot tijd. teekenaar 1e kl. en werkzaam gesteld bij de afd. spoor- en tramwegen en stoomwezen van het dep. der burg. openbare werken J. F. van Straalen; tot tijd. onderbaas van de wagenmakerij en de houtbewerking de tijd. onderopz. 1e kl. H. F. Tielman; *geplaatst*: bij de lijn Probolinggo-Panaroekan de tijdelijk opzichter 2e kl. A. Martheus en de opzichter 3e kl. H. L. Leijdie Melville.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid is aan A. J. H. Bauer, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als opzichter van den Rijkswaterstaat 1e kl.

— De heer J. G. Mouton, architect der Fransche legatie te 's-Gravenhage, is benoemd tot *Officier d'Académie*.

— De heeren J. W. Otten en A. Foudraine zijn benoemd tot buitengewoon opzichter bij de werken tot verbetering van de Beven-Maas.

— Tot buitengewoon opzichter bij de inrichting van het post- en telegraafkantoor te Hoogeveen is benoemd de heer H. J. van Oort.

— Door den Min. van Binnenl. Zaken is benoemd tot buitengewoon opzichter, belast met het toezicht op het maken eener cholerabarak te Vlissingen, J. van Gent, thans te Groningen.

— Bij kon. besluit is eervol ontslagen op verzoek: A. J. Knaap, landmeter 1ste kl. bij het kadaster te Appingedam; benoemd tot landmeter 1ste kl. bij het kadaster J. J. Knipers te Alkmaar, thans 2de kl.; tot idem 2de kl. J. van der Rest te Gorinchem, thans 3de kl.

— De Gemeenteraad te Zierikzee verleende den heer Ochtman, leeraar in het handteekenen aan de hoogere burgerschool en burgeravondschool, eene traktementsverhooging van *f* 200 wegens vermeerdering zijner werkzaamheden.

— De Gemeenteraad te Alkmaar benoemde tot tijdelijk assistentleeraar in het lijnteekenen aan de burgeravondschool, voor den cursus 1894/5, den heer J. J. van Schaijlenburg, hoofdopzichter bij den bouw van het huis van bewaring aldaar.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Opzichter bij het Winschoterdiep. Jaarwedde *f* 450 met vrije woning. Adres vóór 20 Sept. aan B. en W. van Groningen.

ADVERTENTIËN.

Openbare

AANBESTEDING.

Het Bestuur van de Maatschappij „*Van Nassau la Lecq*", tot exploitatie van Onroerende Goederen, gevestigd te Amsterdam, zal op **Dinsdag 18 September 1894,** te 11 uren voormiddags, te Ammerstol, in het Koffiehuis van den Heer STUURMAN, in het openbaar **aanbesteden:**

Het maken van een Steenen Onderbouw voor een Petroleummotor op het terrein van de Zalmvisscherij „de Snackert", nabij Ammerstol.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden op Zaterdag 15 September a.s., van 11 tot 12 uren voormiddags, door den Heer A. B. SWETS, wonende te Lekkerkerk, bij wien van af 12 September gedrukte Bestekken met Teekening tegen *f* 1.— per exemplaar verkrijgbaar zijn en ook nadere inlichtingen kunnen worden ingewonnen.

Namens het Bestuur voornoemd:
De Administrateur:
Mr. J. W. A. IMMINK.

MOLIJN — Gouda.
Rietplanken.
ISOLEERSTEENEN.
Fluaten,
tegen verweering van alle **STEENSOORTEN** en **MORTELS.**

DAGLICHTREFLECTOR

VOOR DONKERE KAMERS, FABRIEKEN, KANTOREN enz.

Venster- en Spiegelglas, Verfwaren.
J. P. WERLIJE, Delftschevaart 53,
ROTTERDAM.

AANBESTEDING.

door den Kerkeraad der Ger. Gem. te LUTJEGAST, van:

het bouwen eener nieuwe Pastorie.

Bestek en teekening liggen ter inzage bij H. KITS, te Lutjegast.

Biljetten in te zenden vóór of op Dinsdag 18 Sept., vóór des middags 3 uur, bij den Heer P. KRAMER, te Lutjegast.

Nadere inlichtingen bij W. HAAN, te Grijpskerk.

BOUWTERREIN.

Aan de **Roermondsche straat** en buiten de **Geldersche Poort** te **Venloo** zijn verschillende ***BOUWTERREINEN TE KOOP.*** Adres bij den heer VAN GASSELT aldaar.

STOOMTIMMER-
HOUTWOL-FABRIEK,
DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.
SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

R. IDE. Amsterdam, Spuistraat 102.
MACHINERIËN EN MACHINEKAMERBEHOEFTEN.
Aannemersgereedschappen. Stoompompen. Ketelappendages.
RESTARTING INJECTEURS. - ZELFWERKENDE SMEERTOESTELLEN.
Telegramadres IDE Spuistraat. Telephoonnummer 235.

J. BELTMAN JWz., Oeventer. Handelskade.
Fabrikant in Molenwerken.
SPECIALE INRICHTING voor: MEELFABRIEKEN, KORENMOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN, OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN enz.
LEVERING VAN OLIE-GASMOTOREN.
MOLENBENOODIGDHEDEN.

E. J. BRUL. AMSTERDAM.
Singel 179, Kamer 18.
CYLINDER- en MACHINEOLIËN.
Consistent vet, Talk, Poetskatoen.

BENNEWITZ & Co.
Papierstuc-fabrikanten.
DAMRAK 85. AMSTERDAM.
bevelen hun reeds zoo gunstig bekend fabrikaat aan tot decoratie van Plafonds en Wanden, zoeals Kroon-, Koof-, Perk- en andere lijsten, Rosetten, Deurbekroningen enz. ter gebeele vervanging van stukadoerwerk; het laat zich zeer gemakkelijk en tegen alles bevestigen, is zeer licht, tegen vocht en vuur bestand, direct te beschilderen, eigent zich zoowel voor nieuwe als te moderniseeren gebouwen. Het lastige witten vervalt en ongelukken, door afvallen, zooals bij gips dikwijls voorkomt, zijn totaal uitgesloten. Geïllustreerd musterboek à *f* 1.— verkrijgbaar.
Voor verdere inlichtingen verwijzen zij naar hunne circulaire in „DE OPMERKER" No. 24, van 13 Juni 1894.

GEORGS- MARIËN BERGWERKS- & HÜTTENVEREIN, OSNABRÜCK.

Levert tot concurreerende prijzen in uitstekende qualiteit:

SPOORWEGMATERIEEL: Rails uit Bessemer staal en dwarsliggers. Wissels compleet met toebehooren en Wielen. Stalen handen en assen uit Siemens Martinstaal.

Tramwegmaterieel, Systeem Haarmann.

Beveelt zich bijzonder aan tot levering van gesmeede stukken voor SCHEEPSMACHINES en van gegoten-stalen voorwerpen, alle soor ten Façonguss. Alles uit Siemens Martinstaal, op verlangen volgens de voorwaarden van Bureau Veritas of Duitsche Lloyd.

Vertegenwoordiger: F. W. VAN GENDT JGz., Van-Speijkstraat 117, 's-Gravenhage,

die gaarne tot het geven van nadere inlichtingen bereid is

T. G. TISSOT Jr., Amsterdam, Singel 179,

TECHNISCH BUREAU,

levert tot **concurreerende prijzen:**

Overkappingen, Loodsen en Complete Gebouwen

van gegalvaniseerd gegolfd ijzer.

ROLLUIKEN, van gegolfd staalplaat of hout.

BRANDSCHERMEN.

Personen-, Goederen- en Spijzen-Liften

voor Electrische-, Hydraulische-, Stoom- en Hand-beweegkracht.

KRANEN, LIEREN en verdere HEFWERKTUIGEN.

Draagbaar Spoor, Kipwagens, Wissels, Draaischijven enz.

LOCOMOTIEVEN.

EXCAVATEURS.

Catalogussen, plannen en begrootingen kosteloos op aanvraag

L. VAN DER HOORN.

Atelier en Magazijn:

DONKERSTRAAT 17, UTRECHT.

ELECTRISCHE SCHELLEN, TABLEAUX enz.

TELEPHONEN, MICROPHONEN.

Complete Inrichtingen tot **Vernikkelen, Verzilveren, Verkopperen,** enz.

ATTESTEN TER INZAGE.

BURGERS Rijwielenfabrieken

TE DEVENTER.

Magazijn **AMSTERDAM, Frederiksplein Achtergracht 5.**

Wegens voorhijgaand seizoen **allerlaagste prijzen, hoogste garantie, REPARATIEN** en **ONDERDEELEN** billijk, spoedig en solied.

Vraag *PRIJSCOURANT* en *INLICHTING.*

STOOMWERKTUIGEN.

HEEREN FABRIKANTEN en EIGENAREN worden opmerkzaam gemaakt op het

zelfsmerend toestel „OPTIMA",

voor **vet** en **olie.** Goede werking gegarandeerd. In voorraad bij **C. H. WITMOND, Singel 326, Amsterdam.** ½ Liter *f* 30. 1 Liter *f* 42.

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. — N°38 — ZATERDAG, 22 Sept. 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . *f* 0.15

MONUMENTALE SCHILDERKUNST.

(*Vervolg en slot van bladz.* 291.)

Gelukkig vond Cornelius een nieuwen begunstiger in Friedrich Wilhelm IV van Pruisen, den kunstlievenden, maar tevens zonderlingen koning, die het voornemen had te Berlijn een Campo Santo, in den geest van dat te Pisa, te doen maken. In 1841 kwam Cornelius te Berlijn aan en hij begon aanstonds met het maken van ontwerpen voor de beschildering der muren van dit Campo Santo, welks bouw nog beginnen moest. De gebeurtenissen van 1848 maakten dat het bouwwerk, nauwlijks aangevangen, onvoltooid bleef.

Het ontwerp, door Cornelius voor deze muurschilderingen gemaakt, is geheel bezield door den geest der middeleeuwen, hoewel natuurlijk de stijl een geheel andere is. Tegen den oostelijken muur ziet men de geboorte van Christus; daarboven is God de Vader afgebeeld, door engelen omgeven en geheel onderaan wordt, door Adam en Eva, aangeduid, waarom het verlossingswerk noodig was. Ook de volgende tafereelen zijn op deze wijze ingedeeld. Het tweede vak verbeeldt de beweening van Christus' lijk, met weeklagende engelen daarboven en, onderaan, Kain die Abel doodslaat. Zoo gaat het door, totdat het laatste tafereel, dat het hemelsch Jeruzalem uit de Openbaring voorstelt, den cyclus afsluit.

Van de meeste dezer composities zijn alleen maar schetsen, op zeer kleine schaal, gereed gekomen. Slechts van enkelen maakte Cornelius cartons op ware grootte. Het fraaiste daarvan, thans in de National Gallerie te Berlijn aanwezig, heeft als onderwerp de vier ruiters uit de Openbaring van Johannes, en al kan het ook niet met de bekende prent van Albrecht Dürer op één lijn gesteld worden, het doet toch Cornelius van zijne gunstigste zijde kennen.

Jaren lang bleef Cornelius, ofschoon de waarschijnlijkheid, dat het Campo Santo ooit gebouwd zou worden, voortdurend geringer werd, met zijn cyclus bezig. Toen hij in 1867 te Berlijn overleed, had hij nog slechts een klein gedeelte der cartons voltooid.

Het is moeilijk tegenover den meester een geheel onpartijdig standpunt in te nemen. Voor een Hollander vooral, die gewend is het coloriet als het hoogste te beschouwen en die dweept met het beste, wat de 17e- of 19-eeuwsche schilderscholen zijns lands hebben opgeleverd, is iemand als Cornelius een vreemde verschijning. Van bestudeering der natuur is bij hem geen spoor te vinden; zijn figuren zijn conventioneel en schijnen dikwijls met behulp van een „mannequin" geteekend te zijn. Wien het daarom in de eerste plaats om academische correctheid te doen is, voelt zich bij het aanschouwen zoo van cartons als fresco's teleurgesteld. Wat in Cornelius het meeste aantrekt, is de moeite die hij deed, om in zijne composities een diepe symbolische beteekenis te leggen; sinds de Hervorming had geen schilder meer iets dergelijks beproefd.

De monumentale schilderkunst, zooals die sinds de vroege middeleeuwen beoefend werd, was in de 18e eeuw een langzame dood gestorven. De verdienste van Cornelius is het zeker geweest, dat hij dezen kunsttak weder heeft doen verrijzen.

Het is niet gemakkelijk de eischen te formuleeren, waaraan monumentale schilderwerken, willen zij werkelijk op die benaming aanspraak kunnen maken, moeten voldoen. Het gebruiken van zeer fletse kleuren wordt dikwijls voor decoratieve beschilderingen aangeprezen; men wijst dan op de Italiaansche fresco's der vijftiende eeuw, die dergelijke flauwe tinten vertoonen. Vergeten mag echter niet worden, dat deze muurschilderingen, toen zij pas voltooid waren, in veel schitterender kleuren zich vertoonden. Het sterke, om niet te zeggen harde coloriet der gelijktijdige olieverfschilderijen, die uit den aard der zaak beter bewaard bleven dan de fresco's, is daar om dit te bewijzen.

Onder de geestverwanten van Cornelius moet in de eerste plaats genoemd worden Overbeck. Er bestaat echter tusschen de beide meesters veel verschil. Terwijl Cornelius de studie van Albrecht Dürer als de grondslag van zijn kunst beschouwde, volgde Overbeck voornamelijk Raphael na, en hij gaf de voorkeur aan de eerste werken van dien meester, gemaakt in den tijd, toen hij geheel onder den invloed van Pietro Perugino stond. De eigenaardigheden van deze werken van Raphael, waaruit een innig, naïef geloof spreekt, doch die tevens ook iets al te zoetelijks hebben, trokken Overbeck aan. Hij trachtte zijn voorbeeld zoo goed hij kon nabij te komen, doch hij slaagde daarin niet, terwijl hij nog zoetelijker werd dan de jeugdige Raphael geweest was.

Overbeck voelde zich zoozeer in de eerste plaats Christelijk schilder, dat hij, eenmaal te Rome aangekomen, daar tot zijn dood in stille afzondering bleef wonen en alleen omgang had met de strengstgeloovige Katholieken. Slechts eenmaal wist Cornelius hem te bewegen naar Duitschland te komen, doch het beviel hem daar zoo slecht, dat hij maar blijde was, weder naar Rome terug te kunnen keeren. Hij stierf in 1869, zoodat hem de ergernis bespaard bleef, de wereldstad hoofdstad van Italië te moeten zien worden. Zooals wij reeds zagen, begon Overbeck ook als frescoschilder. Nadat het vertrek in de Casa Bartholdy gereed was gekomen, werd aan de „Nazareners" het beschilderen van de villa van den vorst Massimo opgedragen.

Overbeck beschilderde in deze villa een vertrek met tafereelen, aan Tasso's Orlando Furioso ontleend. Deze stof was voor des schilders talent nu juist niet geschikt. Wel zijn de figuren allen met zorg geteekend, maar er heerscht een zekere stijfheid in de composities, welke vooral uitkomt, daar waar een levendige actie moest voorgesteld worden. Het meest geslaagd zijn dan ook die tafereelen, die een meer symbolische opvatting toelieten, bv. dat van het bevrijde Jeruzalem, voorgesteld als een schoone vrouw, die door twee eveneens schoone vrouwen, het Geloof en de Wereldlijke macht, van hare ketenen ontdaan wordt.

Overbeck zag zeer wel in, dat het schilderen van tafereelen als deze eigenlijk zijn zaak niet was. Hij vermeed daarom in het vervolg alle wereldlijke stoffen, om zich geheel aan de verheerlijking van het geloof te wijden. In 1829 schilderde hij in de Portiunculakapel te Assisi een fresco, dat het vizioen van den H. Franciscus verbeeldt. Men ziet een altaar, waarvoor de heilige met nog twee kloosterbroeders geknield ligt; engelen staan achter hem. Boven het altaar verschijnen Christus en Maria, door een schaar van engelen omgeven. De geheele streng-symmetrische compositie is met de uiterste zorg geteekend; de kleur is echter het zwakke punt van dit fresco.

Later zeide Overbeck het schilderen van fresco's voorgoed vaarwel om zich nog alleen met de olieverfschilderkunst bezig te houden. Altaarstukken waren het voornamelijk, die de meester nu maakte. Het beroemdste is dat van de St.-Mariakerk te Lubeck, waar Christus' intocht binnen Jeruzalem het onderwerp uitmaakt. De naïeviteit der opvatting nadert hier het kinderachtige. Veel beter is een ander stuk, dat, ofschoon het niet bepaald voor kerkelijk gebruik bestemd was, toch een geprononceerd religieus karakter draagt. Symbolisch heeft Overbeck in dit stuk, dat thans in het Städelmuseum te Frankfort bewaard wordt, willen uitdrukken, hoe de ware kunst uit godsdienst behoort voort te komen. De schilderij geeft ons boven den hemel, beneden de aarde te zien. Bovenaan is Maria gezeten, omgeven door heiligen uit het Oude en Nieuwe Testament. Zij verzinnelijkt hier de poëzie, en als zoodanig is zij bezig het Magnificat (Lucas I vers 46—55) op te schrijven. Aan hare voeten staan David met de harp en Salomo met de koperen zee, als vertegenwoordigers van muziek en beeldhouwkunst. Rechts staat Lucas, de Evangelist, die knielend Maria portretteert, als verzinnelijking der schilderkunst, terwijl eindelijk de Evangelist Johannes met het plan van het Hemelsch Jeruzalem in de hand, de bouwkunst personifieert. Beneden, op de aarde, ziet men tal van heiligen en kunstenaars, die de Moeder Gods aanbidden. De kleur dezer schilderstukken kan nu juist niet bijzonder fraai genoemd worden; dat het coloriet alleen reeds een schilderij tot een kunstwerk stempelen kan, daarvan had Overbeck niet het minste begrip. Om de geestelijke of symbolische beteekenis van een compositie was het hem in de eerste plaats te doen; het overige liet hem geheel onverschillig. Werken als die van de besten onzer hedendaagsche Nederlandsche schilders, waarbij de vervaardigers zich volstrekt niet bekommeren om hunne onderwerpen, doch alleen naar een fraai samenstel van tinten streven, zou Overbeck niet hebben kunnen waardeeren. Aan den anderen kant zullen gezegde schilders, indien zij ooit een werk van Overbeck mochten aanschouwen, zich niet bijzonder tot 's mans kunst aangetrokken hebben gevoeld.

Andere kunstenaars uit het begin dezer eeuw, als Führig en Veith, sloten zich nauw bij Overbeck aan; ook Schnorr bewoog zich in dezelfde richting. Reeds bij de fresco's in de villa Massimo stonden zij hunnen meester terzijde. Zij bleven echter bij het frescoschilderen en volgden Overbeck niet na, toen hij zich op het olieverfschilderen ging toeleggen.

Veith werd in 1830 directeur van het Städel-instituut te Frankfort. Als zoodanig voerde hij voor het gebouw, waar toen het instituut gevestigd was, een groot fresco uit, dat verzinnelijkt, hoe in Duitschland de kunst werd binnengeleid. terwijl het aan de zijden geflankeerd wordt door de figuren van Italia en Germania, als toespeling erop, dat het uit het zuiden was, dat Duitschland zijn kunst kreeg. Dit fresco, dat men van den muur heeft weten los te maken, is thans in het nieuwe Städel-museum te Frankfort te zien. Het is geheel in den geest van Overbeck, goed gecomponeerd en met zorg uitgevoerd, doch als geheel wat al te zoetelijk. Het coloriet is veel beter, dan dat van zijn leermeester. De fresco's, die Veith van de Römerzaal schilderde, en die vier der Duitsche Keizers voorstellen, zijn niet bijzonder geslaagd, daar het schilderen van krachtige, karakteristieke figuren des schilders vermogen te boven ging. Later ging Veith naar Mainz, waar hij de fresco's in het middenschip en het westelijk koor der domkerk uitvoerde en in 1877 overleed. Men ziet het deze composities aan, dat zij het werk zijn van een min of meer verouderde richting. Wat stijl betreft, passen zij in de statige Romaansche kerk volstrekt niet, terwijl ook de uitvoering, die echter meest door leerlingen heeft plaats gehad, te wenschen overlaat.

Schnorr, of eigenlijk Julius Schnorr von Carolsfeld, was diegene der Nazareners, welke bij voorkeur wereldlijke stoffen behandelde. Als strenggeloovig Protestant had hij voor de kerkelijke schilderkunst niet de ware neiging. Reeds in de villa Massimo, aan welker versiering ook hij had medegewerkt, waren zijne eigenaardigheden aan het licht gekomen, toen hij, in de tafereelen uit den Orlando, die hij voor zijn rekening nam, bleek een bijzonder talent te

hebben voor het weergeven van levendige acties. Hij overtrof daarin zelfs Cornelius, en toen Koning Ludwig omstreeks 1830 het plan opvatte, zijn nieuwgebouwde residentie met fresco's, die behalve het Nibelungenlied ook het leven van Karel den Groote, Frederik Barbarossa en Rudolf van Habsburg ten onderwerp zouden hebben, belastte hij Schnorr met dit werk. Pas in 1867 kwamen deze fresco's gereed; alleen de Nibelungengeschiedenis vult niet minder dan vijf groote zalen. De composities zijn levendig en met groot talent in elkander gezet. De zwakheden van zijn meester komen ook bij Schnorr voor, al is het in mindere mate: zoetelijkheid, conventioneele vormen en onverschilligheid voor het coloriet.

Misschien de beste beoefenaar der monumentale schilderkunst in de 19e eeuw is Alfred Rethel geweest. Deze, een leerling van Veith, heeft zich geheel weten los te maken van de gemaniereerde schilderwijze, die de volgers van Overbeck kenmerkte. Reeds de keizerfiguren, die hij voor den Römer te Frankfort schilderde en die het werk van zijn leermeester verre overtreffen, deden veel van den jongen kunstenaar verwachten. In de beroemde fresco's van de Keizerszaal in het raadhuis te Aken schiep hij een werkelijk monumentaal werk. Levendige compositie paart zich hier aan juiste teekening en sobere, harmonische kleuren.

Ook zijn prenten zijn zeer karakteristiek en komen hier en daar die van Dürer nabij. Vooral de serie, die als de „doodendans" bekend is en waarmede een satire op het revolutiejaar 1848 bedoeld werd, beschouwt men, en terecht, als zijn meesterwerk op dit gebied.

De verdiensten, die de Duitsche school van het begin dezer eeuw voor de monumentale schilderkunst zich verworven heeft, mogen niet gering geschat worden. Bij al de gebreken, die haar werk vertoont, en die in een tijd als de onze, waarin men zoo weinig voor echt monumentale kunst voelt, haar zoo breed worden uitgemeten, had zij de groote deugd, dat heilige ernst haar bezielde en dat zij vrij bleef van het valsche pathos of de banale virtuositeit, waardoor de werken der gelijktijdige Fransche schilderkunst gekenmerkt worden. Eerst Puvis de Chavannes is tot een beter besef gekomen, doch zijn werk is al te zeer directe navolging der 15e-eeuwsche Italianen, dan dat wij het zoo hoog zouden willen stellen, als tegenwoordig de mode is. Het werk van een Rethel staat zeker hooger, zoo wat oorspronkelijkheid van vinding als uitvoering betreft.

De bleeke mist, die Puvis de Chavannes en zijne navolgers over hun werken laten schijnen, wordt op den duur even vervelend als de harde bontheid van sommige der Duitsche meesters.

Indien, in de 20e eeuw, de monumentale schilderkunst weer een tijdperk van bloei mag gaan beleven — en daarop is bij de tegenwoordige geestesrichting alle kans — dan zullen de Duitsche meesters dit tijdperk hebben voorbereid. Hunne verdienste als zoodanig zal zeker door het nageslacht erkend worden.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst hield Dinsdag, den 18den dezer, in de Société St. Joris te Middelburg, haar zeventigste algemeene vergadering, die door een dertigtal leden werd bijgewoond. De Voorzitter, de heer C. Muijsken, riep den aanwezigen het welkom toe en bracht in de eerste plaats dank aan de heeren A. A. Bekaar en J. A. Frederiks, die zich beijverd hadden een schoon programma voor deze vergadering saam te stellen. Den Voorzitter deed het genoegen den oud-bestuurder Bekaar te ontmoeten, die door zijne tegenwoordigheid blijk van belangstelling geeft; ook was het hem aangenaam den heer Frederiks dank te mogen brengen voor zijne bereidwilligheid om den leden tot gids te strekken bij het bezoek aan de Zeeuwsche monumenten, waarvan het restaureeren aan zijne zorgen is toevertrouwd en waarvoor hem dezer dagen de Koninklijke onderscheiding ten deel viel tot ridder in de orde van Oranje-Nassau benoemd te worden.

Aan de wanden der zaal prijkten afbeeldingen van grafgesteenten, van bouw- en kunstwerken in Middelburg, Vlissingen, Domburg, Veere, Gapinge en Sluis, terwijl op verschillende tafels photographieën van monumenten van oude kunst en prenten waren nedergelegd. Verder waren artikelen, vervaardigd op de stoom-, steen-, pannen-, tegel- en aardewerk-fabriek *de Susanna Johanna*, van den heer J. F. Fak Brouwer Mz. te Middelburg, tentoongesteld.

Op uitnoodiging van den Voorzitter nam de heer Frederiks het woord om een en ander mede te deelen omtrent de gebouwen, die na afloop der vergadering bezichtigd zullen worden.

De oorsprong van Middelburg ligt geheel in het duister; dat men bij de stichting zou moeten denken aan zekeren Metel *„een Koninkvan het westen"*, zooals de dichter op een der oudste afbeeldingen van de stad zegt, is weinig aannemelijk: — veeleer schijnt de naam afgeleid van een burcht die, gelegen in het midden van het eiland Walcheren, opgebouwd werd om de bewoners te beschermen tegen de invallen der Noormannen.

De eigenlijke geschiedenis der stad vangt eerst aan met het jaar 1217, waarin zij hare eerste *kaar* verkreeg van Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en van graaf Willem I van Holland.

Een enkel muntstukje en enige voorwerpen, bij ontgravingen gevonden, duiden op een vroeger bestaan.

Nauw verwant met de geschiedenis der stad is de O.-L.-Vrouwe- en St.-Nicolaas-abdij. Omtrent het jaar van de stichting der Abdij bestaat ook geen overeenstemming. Volgens sommigen vond dit plaats in 1106 en ging zij aan de Norbertijnen reeds over in 1125 of 1128. Volgens anderen zou zij gesticht zijn in 1123 door den prior van Wormezeele, Albaldus, die als eerste abt optrad en er in 1130 werd begraven.

De eerste gebouwen hebben weinig weerstand aan den tand des tijds kunnen bieden, want men vindt aangeteekend, dat zij in 1256 sterk beschadigd waren en herstel dringend noodig was.

Het was Willem II, graaf van Holland en Roomsch Koning, die der Abdij bijzondere rechten en gunsten verleende en voor den nieuwen bouw in laatstgenoemd jaar rijke giften toestond, waardoor deze met veel pracht kon worden tot stand gebracht.

Deze instelling is langen tijd van groote beteekenis geweest en de abten oefenden een verbazenden invloed, ook in de regeering van het gewest, uit.

Na Willem II werd de Abdij in 1323 door graaf Willem III van Holland mede zeer bevoorrecht. Haar bezittingen waren van grooten omvang en strekten zich over verschillende landstreken uit.

Den 12n Mei 1559 werd de Abdij opgeheven door de instelling van het bisdom Middelburg door Paus Paulus III.

De bisschop zetelde in de Abdijgebouwen. De toenmalige abt Nicolaas de Castro werd de eerste bisschop

van Middelburg; hij stierf tijdens het beleg der stad den 16 Mei 1573. Zijne opvolgers konden hun zetel niet meer innemen, doordien alles aan de hervormden was overgegaan.

Bestaat er omtrent de stichtingsjaren van de Abdij en van de verschillende gebouwengroepen, waaruit zij is samengesteld weinig zekerheid, zoo vindt men daarentegen de ongevallen die haar zijn overkomen met nauwkeurigheid gebockstaafd.

In 1476 brandde de spits van den toren af.

Op den 22 October 1492 werd een derde gedeelte van de stad in de asch gelegd en werd ook de Abdij geducht geteisterd; bij die gelegenheid werd de rijke bibliotheek een prooi der vlammen.

Den 24 Januari 1568 werd de houten bekapping van het koor der kerk vernield en ging de beroemde schilderij van Jan van Maubeuge, eene kruisafneming voorstellende, waarover Albert Durer bij zijne reis door Nederland zijne hooge bewondering uitsprak, te gronde.

De torenspits werd eerst in 1590 hersteld, brandde op 1 Augustus 1712 opnieuw af en was in 1720 herbouwd.

De Abdijgebouwen vormen nog een merkwaardig geheel, hoewel zij overal de sporen dragen van vernielzucht en onkunde, die hebben voorgestaan bij alle werkzaamheden, welke sedert de XVIIe eeuw daaraan zijn verricht. Om daarvan slechts een paar voorbeelden te noemen: in 1827 werden zonder eenige noodzaak de drie rijke kruisgangen die het kleine binnenhof — Muntplein — versierden, eenvoudig weggebroken en om het rooken van een schoorsteen bij 's Konings Commissaris tegen te gaan, werd een der sierlijke torentjes bij wijze van proef gelijkdaks gerazeerd.

Van den oorspronkelijken bouw is slechts weinig meer overgebleven. Van de grootsche stichting bestaan thans nog:

De *Oostmunster* of *Nieuwe kerk*, waarvan de bouw vermoedelijk dagteekent uit het laatst der XV eeuw; het ellendig geknoei in 1852 maakt het bepalen van een juist tijdstip onmogelijk. In 1820 werden daarin gedenksteenen geplaatst voor Willem II en Floris de Voogd, voor wien in 1546 een prachtige graftombe was opgericht; brokstukken daarvan zijn in het museum van het Zeeuwsch Genootschap te vinden. De kerk bevat verder het fraaie praalgraf van Johan en Cornelis Evertsen, in 1680—1682 op last der Staten van Zeeland door Rombout Verhulst vervaardigd en op kosten van het Rijk uit de in 1834 afgebroken Noordmunster- of Oude Kerk naar hier overgebracht.

De *Koorkerk*, die na den brand van 24 Januari 1568 door bisschop Nicolaas de Castro van nieuwe steenen gewelven werd voorzien, welk werk onder leiding van Antheunis Sexon en Jan Borremans van Antwerpen werd uitgevoerd. De aanzetten der gewelfribben zijn versierd met het bisschoppelijk wapen. Van den ouden toestand uit de XIIIe eeuw vindt men nog de sporen in eene, boven de overkluizing, opgaande borstwering in den vorm van muraalbogen en wandpijlers. De tegenwoordige houten kap dagteekent van 1638.

Het gebouw was achtereenvolgens gasthuis (1575), Engelsche kerk, kazerne en sedert 1597 kerk voor de Ned. Hervormden.

Tusschen de beide kerken is de bijna 86 meter hooge toren aangebouwd, die onder de bevolking algemeen bekend is, als de *lange Jan*. Deze toren, van achthoekigen vorm, dagteekent uit het eind der XVe eeuw; de houten spits is van 1713—1720. Een gele verflaag, die regelmatig wordt onderhouden, ontsiert den fraaien toren.

Aan de noordzijde der beide kerken bevindt zich het kleine binnenhof — het zoogenaamde Muntplein — vroeger met kruisgangen versierd, die in 1827 noodeloos werden afgebroken, doch waarvan de restes gelukkig bijna geheel zijn teruggevonden. Een gedeelte dezer kruisgangen is nog aanwezig, doch als woning ingericht.

Een treurigen aanblik geeft thans dit eertijds rijke gedeelte der Abdij, waarvan in 1809 een Engelsch bezoeker nog kon getuigen, dat het prachtige gebouwen waren, bewaard met de zorg, die zij verdienden. Plannen tot herstelling der bouwvallige muren zijn opgemaakt en de daarvoor benoodigde gelden door de kamers gevoteerd, zoodat binnenkort ook hier verbetering van den toestand kan verwacht worden. Door een overwelfde gang, afgesloten met een tweetal deuren met fraaie smeedijzeren vullingen, bereikt men het eigenlijke Abdij-plein — het groote binnenhof — met zijn gebouwen-complex.

Thans zijn de verschillende deelen van de Abdij in gebruik voor provinciaal gouvernement, woning van den Commissaris der Koningin, het Rijks-archief, de provinciale bibliotheek, het polderbestuur van Walcheren, het Hotel „de Abdij" en woning van particulieren.

De gebouwen, die daarvan nog hun eigenaardig karakter hebben kunnen bewaren, bevinden zich ten noorden en ten zuiden van het plein; ten oosten en ten westen zijn de oorspronkelijke gevels veranderd in onooglijke bouwwerken.

De noordelijke kant wordt geheel door de archieven en de bibliotheek ingenomen.

Door het wegbreken van een reeks parasiet-achtige bijgebouwtjes uit de vorige eeuw, het herstel der oude muurwerken en de vervanging der latere lichtkozijnen door kruiskozijnen, heeft dit gedeelte belangrijk in aanzien gewonnen. Van de dubbele poort, uitgang gevende naar de Balans, was tot voor een paar jaar slechts één doorgang in gebruik; de andere, voor voetgangers, was sedert drie eeuwen weggemetseld door dikke muren; de daardoor ontstane ruimte diende tot wachtlokaal en bergplaats.

Deze poort, een der weinige oorspronkelijke overblijfselen van de Abdij der XIIIe eeuw, is een merkwaardig monument; de beide bogen worden op het punt van samenkomst gedragen door een arduinsteenen kolom met kapiteel in vroeg-Gothischen stijl. De arduinen bekleeding aan de Balanszijde dagteekent uit het begin der XVIe eeuw. Daartoe behoort ook de geheele bovenbouw; dit gedeelte is waarschijnlijk na den brand van 1492 opgebouwd.

De vier torentjes, van verschillend grondplan, geven aan dit gedeelte een schilderachtig aanzien; een derzelve heeft slechts zijn oorspronkelijke hoogte kunnen behouden.

Aan de overzijde strekt zich een groot gebouw uit, dat vroeger tot woning van de abten en den bisschop diende, en geheel in witte zandsteen is opgetrokken. Voor weinige weken droeg deze gevel nog al de sporen van het wandalisme, dat gedurende meer dan drie eeuwen hier den teugel had gevierd. Groote lichtkozijnen waren ter vervanging der vroegere kruiskozijnen door de waterlijsten heengebroken. De kruizen uit de nog overgebleven steenen kozijnen waren door houten stijlen vervangen; de zandsteenen lijst onder de goot was aangewerkt met hout. De goot zelve bestond uit een moderne geprofileerde neuslijst.

Drie onooglijke dakvensters hadden de plaats ingenomen van de rijke steenen vensters, die uit den gevel opkwamen en met kruisbloemen en hogels waren versierd. Een dikke kalk- en verflaag bedekte de geheele oppervlakte.

Dit alles is thans verdwenen en aan de hand van de oude prenten de oorspronkelijke toestand weder in 't leven geroepen.

De vullingen in de boogopeningen zijn mede later aangebracht; eertijds was dit een open gang: *de galderye van 't witte steenwerck*, zooals zij in een stuk van 't jaar 1581 wordt genoemd. Eene herstelling daarvan kon, met het oog op het gebruik, dat van het gebouw gemaakt wordt, niet plaats vinden.

Aan dezen gevel grenst het gebouw, waarin de zittinglokalen van Gedeputeerde en Provinciale Staten. De gevel daarvan is in baksteen uitgevoerd; de reusachtige kozijnen zijn in de vorige eeuw aangebracht en passen weinig bij het overige.

Onder dit gebouw strekken zich merkwaardige kelders uit de XIIIe eeuw uit, die mede in de laatste jaren zijn hersteld; enkele deelen werden met ondergang bedreigd. De geprofileerde baksteenen, waarvan de gewelfribben zijn opgetrokken, verdienen door hun vorm en afmetingen de aandacht.

Vermoedelijk waren deze met den naam van kelders bestempelde ruimten, voorheen vertrekken van de Abdij; door latere ophoogingen zijn zij onder den grond geraakt en hebben toen hare nieuwe benaming verkregen.

Tusschen beide gebouwen bevindt zich een vierkante toren, waardoor de verbinding loopt van de beide binnenpleinen. De toren, van witte zandsteen opgetrokken, is versierd met gebeeldhouwde draagsteenen, waarop eertijds beelden waren geplaatst en waarboven baldaquins. De toren schijnt te dagteekenen uit het midden der XVe eeuw en is dus iets ouder dan de aangrenzende gebouwen. Hij vertoont in den laatsten tijd eene verzakking naar den westkant, vermoedelijk veroorzaakt door onvoldoende fundeering.

De vergaderzaal van Gedeputeerde Staten bevat boven den Gothischen schoorsteen, die onoordeelkundig is hersteld, het portret van Willem III, koning van Engeland, door Brandon; de vergaderzaal der Provinciale Staten bevat de merkwaardige tapijtbehangsels, waarop zijn afgebeeld de overwinningen der Zeeuwen op de Spanjaarden; zij werden in de laatste jaren der XVIe eeuw vervaardigd door Frans Spierinck, van Delft, en Jan de Maeght, van Middelburg.

Omtrent de Abdij kan nog worden vermeld, dat het gebouw, waar vroeger de groote eetzaal was, thans is ingericht voor gemeente- en rijks-gymnastieklokaal, nadat het in de XVIe en XVIIe eeuw geschutgieterij was. Een dikke cementlaag, door den toenmaligen gemeentebouwmeester Krijger, bij de verandering tot gymnastieklokaal daarop aangebracht, heeft al het karakter weggenomen; de lichtopeningen vertoonen nog haren oorspronkelijken vorm, de vulling met moderne raamroeden is daarbij weinig passend.

Aan den ingang van het Muntplein bevindt zich een arduinsteenen poort van het jaar 1580 met twee cartouchen, waarop latijnsche opschriften, betrekking hebbende op den aard der stichting.

Een mede zeer merkwaardig gebouw, doch van geheel anderen aard is het raadhuis. Door zijn bouw herinnert het aan de rijkste voortbrengselen van het Bourgondische tijdperk. Het is opgetrokken ter vervanging van het oude stadhuis, dat bij den brand van 1492 werd vernield, na slechts 24 jaar te hebben bestaan. De plannen ervoor zijn gemaakt en uitgevoerd door verschillende leden van het kunstenaarsgeslacht der Keldermans, en wel van den voor- en westelijken zijgevel in 1512 en 1513, van den toren in 1507—1513, van de vleeschhal in 1513—1518.

Het stadhuis werd vergroot in 1670, terwijl in 1780—1784 door Coenraad Kayser het geheele achtergedeelte werd aangebouwd.

De voorgevel is versierd met 25 beelden van de graven van Zeeland, vervaardigd door Michiel IJwijns uit Mechelen in 1514—1518. Van de oude beelden is weinig meer over; achtereenvolgens werden zij vernieuwd of zoodanig hersteld, dat men van een oorspronkelijk beeld niet meer kan spreken. Van de rijk gebeeldhouwde baldaquins zijn de sierlijke pinakels vervangen door vlakke cement-afdekkingen.

De fraaie vierschaar is nog in haar geheel bewaard gebleven en is als zoodanig een voor ons land zeldzame verschijning. De toren werd in 1881—1885 gerestaureerd onder leiding van den architect Hezenmans te 's-Hertogenbosch; in de kosten daarvan, ruim 30,000 gulden, werd door het Rijk voor ⅓ bijgedragen.

In het raadhuis bevindt zich eene merkwaardige verzameling oudheden, betrekking hebbende op de gemeente Middelburg, waaronder uit een architectonisch oogpunt vooral genoemd moet worden het rijk gebeeldhouwde portaal, afkomstig uit het huis van den rentmeester bewesten Schelde, Adolf Hardinck, wiens initialen voorkomen op de sierlijk gesmeede hengsels. Dit portaal dagteekent uit het begin der XVIe eeuw. Voorts 13 gebeeldhouwde balksleutels met engelfiguren, dragende de zinnebeelden van den lijdensweg, afkomstig uit de St.-Barbarakapel, later het gasthuis. Verder belangrijke geschilderde glazen uit het Kuipersgildehuis en tal van andere merkwaardigheden.

Onder de verdere bezienswaardige gebouwen en overblijfselen daarvan kan ik vermelden:

I. De hoofdingang van de voormalige St.-Barbarakapel, thans kerk der afgescheiden gemeente, dagteekenende uit de XIVe eeuw. Een fraai gebeeldhouwde naald op de deuren en de goed geprofileerde omlijsting zijn nog tamelijk goed bewaard gebleven. Inwendig vertoont de kerk weinig merkwaardigs.

II. De Fransche kerk, vroeger kapel der Bogarden, waarvan het grondplan herinnert aan de St.-Jacobskerk van den Haag, heeft ontzettend veel geleden. De met fijne koolbladeren versierde kapiteelen der kolommen zijn voor omstreeks 30 of 40 jaar eenvoudig gelijk gehakt om in Dorische kapiteelen te kunnen worden gemetamorphoseerd.

Kolommen, kapiteelen, muren, houten tongewelf, alles is daarop hagelwit gepleisterd en wordt met groote zorg in die lijkkleur steeds onderhouden.

III. De Engelsche kerk, vroeger kapel der Cellebroeders, werd gesticht in 1471, was van 1592—1627 tapijtfabriek van de familie De Maeght en kwam in 1629 aan de Engelsche gemeente. De overblijfsels vormen thans nog een schilderachtig stukje architectuur.

IV. De Oostkerk, een koepelconstructie, gebouwd naar het model der Luthersche kerk te Amsterdam en de Nieuwe kerk te Maaslandsburg, door Bartholomeus Frans Drijfhout van 's-Gravenhage, onder bijstand van Pieter Post en Arent Gravesant van Leiden. De stadsfabricken Willem Tesink en Louis Jolijt waren met het toezicht belast. De bouw werd volbracht van 1647—1667.

V. De Luthersche kerk, door den stadsachitect Jan de Munck van 1740—1742 gebouwd.

Onder de woonhuizen vermelden wij:

Het *Huis de Steenuyts*, van 1590, gebouwd door den steenhouwer Andries de Valckenare. De gevel is versierd met bas-reliefs, ontleend aan het steenhouwersbedrijf, en met medaillons, waarin de bustes van Julius Cesar en Octavianus Augustus en van heiligen, vermoedelijk de patroons van het gilde. De top is vervangen door een Louis XIV-kroonlijst.

Het huis *de Gouden Zon* aan de Langedelft, in 1635 gebouwd door Willem Quirijnsen, wiens wapen erin voorkomt, alsmede dat zijner echtgenoote Margaretha de la Vainquière. Men treft er ook in aan de beeltenissen van een architect en een beeldhouwer.

Het *huis de Globe* aan de Rotterdamsche kade, met fraai gebeeldhouwde gangbetimmering van de laatste helft der XVIIe eeuw.

De eenige houten gevel, die Middelburg bezat en die uit het begin der XVIe eeuw dagteekent, is thans overgebracht naar het Zeeuwsch Genootschap.

Het gebouw der Arrondissements-Rechtbank, in Louis XV-stijl gebouwd door J. A. van de Perre, bevat drie fraaie tapijtbehangsels van Brusselsch fabrikaat, vervaardigd door C. Leijniers aldaar.

Van de drie Doelengebouwen die Middelburg eertijds bezat, is thans door de zorgen van het tegenwoordige sociëteitsbestuur een derzelve — de St.-Joris Doelen — in de laatste maanden in zijn oorspronkelijken toestand hersteld. Een niet minder merkwaardig gebouw — de Edele Busse — is thans bij de genie in gebruik voor militair hospitaal; het is veel verknoeid, doch zou met betrekkelijk weinig kosten hersteld kunnen worden en een sieraad voor de stad kunnen uitmaken. Inwendig bevat het een merkwaardigen schoorsteen, fraai gebeeldhouwde balksleutels en corbeaux.

Het St-Sebastiaans-doelen bezit nog enkele bouwfragmenten, die aan den goeden ouden tijd herinneren.

Vele gebouwen in Middelburg bezitten nog fraaie onderdeelen, zooals gevelankers, cartouches, slotplaten, gebeeldhouwde draagstukken onder de goten, deuren, poortjes enz, terwijl nog menig aardig topgeveltje gunstig afsteekt tegen de platte, vormlooze lijsten van lateren tijd.

Dit alles op te noemen zou den omvang dezer mededeelingen ver overschrijden; bij een wandeling door de stad zal men vele dier details kunnen waarnemen.

De mededeelingen werden met applaus ontvangen en de Voorzitter was de tolk der Vergadering, toen hij den heer Frederiks dank bracht voor de gehouden voordracht, die in het orgaan der Maatschappij zal worden opgenomen.

De Voorzitter stelde daarop de leden in de gelegenheid om mededeelingen in het belang der Maatschappij te doen, waarop de heer J. J. van Nieukerken het woord verkreeg om de aandacht te vestigen op het Congres, dat de Maatschappij tot bevordering van Nijverheid eerstdaags zal uitschrijven in zake het vakonderwijs. Spreker, die liever gezien had dat de Maatschappij van Bouwkunst het initiatief had genomen, vroeg het Bestuur of er reeds aan gedacht was welke houding de Maatschappij in deze zaak zal aannemen.

De Voorzitter antwoordde dat het Bestuur het plan met belangstelling heeft vernomen en het betreurt dat de Maatschappij geïgnoreerd wordt, reden waarom eene afwachtende houding zal worden aangenomen.

De heer Van Nieukerken was van meening dat het geheel op den weg der Maatschappij van Bouwkunst ligt om werkzaam op te treden en vroeg of het niet wenschelijk is daartoe ongevraagd en ongeweigerd over te gaan. Onze Maatschappij is wel is waar in het bezit van een uitvoerig rapport over het leerlingstelsel en meer andere onderwerpen, maar alles is in den doofpot gedaan, terwijl de Maatschappij van Nijverheid, die daarbij minder betrokken is, gehandeld en de pogingen van anderen ondersteund heeft. Spreker vond daarin aanleiding de vraag te stellen of het niet raadzaam is de afwachtende houding te verlaten en handelend op te treden.

De Voorzitter wees op het rapport over ambachtsonderwijs, ten bewijze dat de Maatschappij van Bouwkunst niet onverschillig is. Over vakonderwijs heeft het Bestuur zich nog niet uitgelaten, maar spreker verklaarde niet te weten op welke wijze de zaak moet worden aangevat.

De heer Van Nieukerken repliceerde andere denkbeelden over waardigheid te hebben, keurde stilzitten af en zag gaarne vruchten, eraan toevoegende dat rapporten weinig ter zake doen en doorgaans geen resultaat hebben.

De Voorzitter wees erop dat de subsidiën aan de ambachtsscholen de vruchten zijn.

De heer Van Nieukerken wilde aannemen dat het Congres, doch niet het rapport over ambachtsonderwijs, daaraan een stoot gegeven heeft en kwam op de vraag terug of het Bestuur zijne houding wilde preciseeren en de vragen, op het Congres van Nijverheid te behandelen, vooraf wilde overwegen. Die vragen zouden ten fine van preadvies aan de verschillende afdeelingen gezonden kunnen worden.

De Voorzitter zeide geen stukken ontvangen te hebben en alleen in het weekblad *De Nijverheid* de vragen gelezen te hebben, terwijl het denkbeeld om de afdeelingen te hooren hem niet toelachte.

Ook het bestuurslid F. H. van Malsen wilde dien weg niet op en bracht in het midden dat de Maatschappij van Bouwkunst met andere corporatiën heeft medegewerkt in zake het leerlingstelsel en het ambachtsonderwijs, terwijl de Maatschappij van Nijverheid thans het spoor volgt, door Bouwkunst aangewezen en zich bemoeit met het uitreiken van bewijzen van bekwaamheid, waarbij zij tot de ontdekking kwam dat het onderwijs slecht is. Al ontving de Maatschappij van Bouwkunst een bewijs van afkeuring van een lid van Nijverheid, moet Bouwkunst wachten tot Nijverheid komt aankloppen bij haar, die reeds veel gedaan heeft.

De heer Van Nieukerken antwoordde dat er weliswaar veel gepraat is en rapporten geschreven zijn, maar dat de proeven van bekwaamheid door *Arti et Industriae*, gecombineerd met de Maatschappij van Nijverheid, zijn in het leven geroepen. Het congres, waarvan thans sprake is, loopt over vakonderwijs en daartoe werd niemand uitgenoodigd; volgens spreker's meening moet elke corporatie, die daarin belang stelt, aan het congres deelnemen.

De heer Van Malsen zou gaarne met de plannen van Nijverheid bekend zijn; het Bestuur, dat eene savonnade van den heer Van Nieukerken ontving, wil met hart en ziel mede doen als men eerst weet wat gebeuren moet.

De heer Jesse gaf in overweging de Maatschappij lid van het Congres te doen worden en de heer Van Etteger vond het raadzaam zich, na de ontvangen toelichting, aan de zijde van het Bestuur te scharen.

De heer Van Nieukerken zette uiteen, dat de op het congres te behandelen vragen bekend zijn en dat het

niet in de bedoeling ligt de Maatschappij te dwingen. Zij heeft groot belang bij vakonderwijs en vakopleiding en zijns inziens moet het Bestuur trachten op de hoogte der zaak te komen en zich op het Congres doen vertegenwoordigen.

De heer Van Malsen verklaarde van de zaak niets geweten te hebben en vond het daarom minder passend, dat de heer Van Nieukerken van voorgewende onwetendheid sprak, waarop laatstgenoemde antwoordde dat hij meermalen terechtwijzigingen van den heer Van Malsen moet aanhooren, maar gaarne verschooning vraagt als hij op eene of andere wijze beleedigd heeft. Ten slotte herhaalt de heer Van Nieukerken zijne vraag, die toch in geen enkel opzicht onaangenaam kan zijn.

De Voorzitter antwoordde, dat het Bestuur zal overwegen wat in deze te doen valt en deelde als zijne meening mede, dat de Maatschappij van Nijverheid zich verzekeren moet van de medewerking van personen, die op het vakonderwijs invloed kunnen uitoefenen.

De heer E. G. A. Fol zag in de geheele zaak eene quaestie van vorm, daar belangstellenden blijkens het programma tot het bijwonen van het Congres worden uitgenoodigd.

De heer Van Nieukerken trad in geene beschouwingen over Bouwkunst en Nijverheid; de quaestie van vorm doet niets ter zake, maar de gestelde vragen zijn belangrijk.

De heer Van Malsen stelde de mogelijkheid dat Bouwkunst, voor het geval zij bij Nijverheid kwam aankloppen, een weigerend antwoord ontvangt en vroeg of Bouwkunst, die meer presteerde dan Nijverheid, zich daaraan mag blootstellen.

De discussiën over dit onderwerp werden hiermede gesloten.

Het ingezonden stuk, over de prijsvraag voor een sociëteitsgebouw te Almeloo in het *Bouwkundig Weekblad* van 1 September geplaatst, gaf den heer J. F. L. Frowein aanleiding de vraag tot het Bestuur te richten of het een tweede tentoonstelling der ingekomen antwoorden in een der centra van het land niet had kunnen bevorderen, waarop de Voorzitter antwoordde, dat een der juryleden, ter vergadering aanwezig, wellicht inlichtingen zou kunnen geven.

De heer F. H. van Etteger deelde mede, dat het verwijt, door den heer Frowein aan het Bestuur gedaan, onverdiend is; na afloop van de beoordeeling moesten de zalen, waar de teekeningen waren opgehangen, voor andere doeleinden gebruikt worden en het was daaraan te wijten, dat de tentoonstelling moest worden ingekort.

De heer Frowein, op den voorgrond stellende dat het Bestuur in deze prijsvraag gekend is, hield vol dat de tentoonstelling te laat geannonceerd werd en noodigde het Bestuur uit rekening te houden met de belangen der leden, waartoe het aanbeveling verdient de bekroonde ontwerpen in het *Bouwkundig Weekblad* op te nemen en het daarheen te leiden, dat de leden der jury door de mededingers worden aangewezen.

De Voorzitter gaf als zijn meening te kennen dat er over de prijsvragen zoo veel bemerkingen inkomen, dat men er eindelijk toe besluiten zal de uitschrijving daarvan te staken.

De heer Van Malsen dacht heden een kalme vergadering te zullen bijwonen, maar erkent daarin gedwaald te hebben, nu van zekere zijde beweerd wordt dat het Bestuur zijn plicht niet heeft gedaan.

De heer Frowein wees erop, dat de heer Van Malsen ter vergadering schijnt gekomen te zijn om iedereen recht te zetten en vroeg of hem de bevoegdheid daartoe kan worden toegekend.

De heer H. J. Jesse vestigde er de aandacht op, dat het Bouwkundig Weekblad en het Bouwkundig Tijdschrift waren saamgesmolten en dat het aanbeveling verdiende in het nieuwe weekblad ook volledige teekeningen van gebouwen op te nemen, waarop door den heer J. R. de Kruijff, lid der redactie, een bevredigend antwoord gegeven werd.

De heer E. G. A. Fol besprak den kwijnenden toestand van de Rotterdamsche afdeeling, wilde de oorzaken opsporen en middelen in het werk stellen om daarin verbetering te brengen. Over deze aangelegenheid werd het woord gevoerd door de heeren Henri Evers en J. Verheul Dz met den interpellant Fol en daaruit bleek, dat de verlangde samensmelting van *Bouwkunst en Vriendschap* met de afdeeling der Maatschappij op financieele bezwaren was gestuit. De Voorzitter beloofde deze zaak in een bestuursvergadering aan de orde te stellen.

De heer Van Nieukerken vroeg of het Bestuur niet een termijn zou kunnen vaststellen voor het indienen van voorstellen, die wellicht door lastige leden ter tafel konden worden gebracht, waarop de Voorzitter antwoordde dat een tijdige toezending zeer wenschelijk is.

De heer Van Nieukerken drong op het vaststellen van een termijn aan, daar de quaestie, heden door den heer Frowein ter sprake gebracht, onbeslist gebleven is. Nadat de Voorzitter als zijne meening te kennen had gegeven, dat voorstellen 4 à 6 weken voor het houden der algemeene vergadering moesten worden ingediend, werd de discussie over de prijsvraag te Almeloo hervat. Daaruit bleek dat de heer Muijsken, niet in zijne betrekking van voorzitter van de Maatschappij, maar als particulier, een en ander met een bestuurslid der sociëteit besproken had en dat het Bestuur van de Maatschappij met deze zaak niets te maken had.

De vergadering werd daarop gesloten en de leden begaven zich naar de Abdijgebouwen en wel in de eerste plaats naar de lokalen, door het Provinciaal Bestuur ingenomen en naar de kelders, om zich te ruim 12 uren aan den ontbijtdisch in de sociëteit St-Joris te vereenigen.

Onder het geleide van den heer Frederiks werd de tocht na het dejeuner hervat en wel in de eerste plaats naar de Abdij-gebouwen, het Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen, het gebouw der Arrondissements-rechtbank en het Stadhuis met de stedelijke oudheidkundige verzameling, waarna de meeste leden eene wandeling door de fraaie stad maakten en zich opnieuw naar de sociëteit St. Joris begaven om deel te nemen aan een gemeenschappelijken maaltijd. Onder gezelligen kout deden de spijzen zich goed smaken en bij het herdenken van den aangenaam doorgebrachten dag werden dronken gewijd aan de heeren Bekaar en Frederiks voor de flinke wijze, waarop het bezoek aan Zeeland's hoofdstad door hen was georganiseerd. Tegen tien uren was de maaltijd afgeloopen.

Woensdag 19 dezer kwam een dertigtal leden der Maatschappij op de Markt bij elkander, ten einde per stoomtram naar Vlissingen te gaan. Prachtig weder begunstigde dit uitstapje; de schreden werden in de eerste plaats gericht naar het Badhotel om van daar een wandeling te maken langs den zee-boulevard, waarbij de gelegenheid zich aanbood den gerestaureer-

den gevangentoren en het standbeeld van De Ruijter te zien. De tocht werd voortgezet naar het Raadhuis en, na bezichtiging van de oudheidkamer, naar het voor eenige dagen in dienst gestelde station der Staatsspoorwegen.

Alvorens per spoor naar Middelburg terug te keeren, werd een lunch aan het stationsgebouw gebruikt, waarbij de Vergadering het voorrecht had den heer Bekaar hartelijk geluk te kunnen wenschen met zijne benoeming tot hoofdingenieur van den waterstaat, waarvan het bericht weinige oogenblikken te voren was ontvangen.

Te Middelburg stonden aan het stationsgebouw open rijtuigen gereed, waarmede de tocht over Gapinge naar Veere ondernomen werd. De Groote kerk met bijgelegen cisterne, het Raadhuis met de oudheidkamer, de beker van Maximiliaan en de Kamperveensche toren werden achtereenvolgens bezocht en de terugreis naar Middelburg over Serooskerke werd daarop aanvaard.

Te 6 u. 40 vertrok het meerendeel der leden naar hunne woonplaats.

PRIJSVRAGEN

Vereenigingsgebouw te Rotterdam.

Op de prijsvraag voor een vereenigingsgebouw, door de vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam uitgeschreven en waarvan het programma in het nommer van 14 April jl. op bladz. 113 opgenomen werd, zijn zeven antwoorden onder de volgende motto's ingekomen, als:

Arbeid adelt. — Cambrinus. — Hogendorp. — M. & J. — Rex. — Rotterdam. — Schets.

De uitslag zal op de eerste wintervergadering, den 9 October a. s. te houden, worden medegedeeld.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. De Minister van Waterstaat brengt ter kennis van belanghebbenden, dat in den loop der maand November voor de vervulling der betrekking van adspirant-ingenieur van 's Rijkswaterstaat een vergelijkend onderzoek zal plaats hebben.

Tot dit onderzoek worden toegelaten Nederlanders, die een voldoend examen als civiel-ingenieur aan de polytechnische school te Delft hebben afgelegd, mits zij op 1 Januari e. k. niet ouder zijn dan 28 jaar.

— In eene vereenigde vergadering van de Vereeniging „Arti et Industriæ" en het Departement „'s-Gravenhage" der maatschappij tot bevordering van Nijverheid, Zaterdagavond 15 dezer in het lokaal *Diligentia* gehouden, werden de diploma's uitgereikt, aan de candidaten, die na proefaflegging den graad van „meester" of „gezel" in het ambacht hebben verworven. Op deze vergadering, door de Commissie tot veredeling van het ambacht georganiseerd, waren de meesten der geslaagden en tal van uitgenoodigde industrieelen, bouwkundigen en belangstellenden tegenwoordig.

De president der Commissie, de heer J. F. W. Conrad opende de bijeenkomst met eene korte herinnering aan haar ontstaan.

Hij verwees daarbij naar het uitgebreid en belangrijk verslag van de handelingen der Commissie, opgesteld door den heer J. J. van Nieukerken, en gewaagde o. a. van de toewijding van den heer H. L. Boersma, die een deel zijner vacantie het vorig jaar had bestemd om het land te doorreizen en alom medewerking te zoeken.

Betreuren moest spreker dat hij nog niet kon toezeggen dat het volgend jaar met de proefaflegging zou worden voortgegaan. De Maatschappij van Nijverheid heeft de quaestie der vakopleiding van toekomstige werklieden tot onderwerp gemaakt van discussie op een speciaal Congres, dat in de aanstaande Kerstweek of misschien in den aanvang van 1895 te Amsterdam zal worden gehouden en waarbij ook ter sprake zal komen de waarde aan diploma's als deze toe te kennen.

De Commissie hoopt dat het Congres tot de overtuiging zal komen dat het zeer wenschelijk is, een tweede proefaflegging in den winter van 1895 op 1896 te houden.

Nadat alsnu de heer J. J. van Nieukerken de namen der geslaagden had afgelezen ontvingen deze uit handen van den Voorzitter onder luide toejuichingen het diploma, dat fraai gecalligrafeerd is door den heer Sanders, en waarin de geslaagden „dringend worden aanbevolen aan allen, die direct of indirect met hun ambacht in betrekking staan".

Na de uitreiking wenschte de heer Conrad de geslaagden hartelijk geluk. Hij eindigde met de hoop uit te spreken, dat deze eerste proefaflegging het begin moge zijn van eene gelukkige herleving der ambachten en moge strekken tot welzijn van den grooten kring van hen, die de ambachten beoefenen.

Twee der bekroonden voerden hierop het woord. De heer L. Gerritsen van Zwolle betuigde namens allen dank aan de heeren voor de door hen genomen moeite, die zeker ten bate zou komen van de Nederl. industrie en hare beoefenaren.

De heer J. E. van Leeuwen van 's-Gravenhage voegde daaraan mede een woord van dank toe aan de Commissieleden voor hun talen volharding. De proef is geslaagd, al had zij schitterender kunnen zijn, indien ze meer algemeen ware gewoest. Of het diploma nut zal hebben, zal de tijd moeten leeren. Hij meende er geen buitengewone waarde aan te moeten toekennen, in zooverr als ieder, die werkman wil heeten, moet kunnen toonen goed te werken. In dezen tijd van sociale vraagstukken mag ook de werkman wel eens de hand in eigen boezem steken en zich: herzie uzelf, toeroepen. Evenmin als een kooopman die slechte waar voor goed geld levert, eerlijk kan heeten, kan de arbeider den naam van werkman verdienen als hij slecht werkt.

Hiermede was de vergadering afgeloopen en bleven commissie en bekroonden nog een poos gezellig bijeen.

— Aflevering 9 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

Het wetenschappelijk onderzoek van den Oceaan, door Dr. A. J. C. Snijders. — Bijen en bloemen, door J. C. Bosch. — Het stelsel van maten volgens absolute eenheden, door Aug. E. R. Collette. — De onderzoekingen verricht met vloeibare zuurstof en vloeibare lucht, door Dr. L. Bleekrode. — Kunstbloemen, door J. C. S. A. v. d. Berg. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Dr. E. F. van de Sande Bakhuijzen. — Korte mededeelingen. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij kon. besluit zijn, bij den Rijkswaterstaat met ingang van 1 November 1894, benoemd: tot hoofdingenieur 1ste kl. R. O. van Manen, thans 2de kl.; tot hoofdingenieur 2e kl. A. A. Bekaar, thans ingenieur 1ste kl.; tot ingenieur 1e kl. R. P. J. Tutein Nolthenius, J. C. Ramaer en C. A. Jolles, thans 2de kl., en tot ingenieur 3de kl. W. F. Draijvesteijn, thans adspirant-ingenieur.

— Bij Kon. besluit zijn met ingang van 1 October a.s. bevorderd tot opzichter van den Rijkswaterstaat der 1ste klasse B. Koldenhof, thans 2de klasse; tot opzichter 2de klasse L. Kooreman, thans 3de klasse; tot opzichter 3de klasse J. Venema, thans 4de klasse, en is benoemd tot opzichter van den Rijkswaterstaat 4de klasse A. G. F. Kerkkamp te Brummen.

— Bij Kon. besluit is benoemd, met ingang van 1 October 1894, tot werktuigkundig-ingenieur bij de directie der artillerie-inrichtingen, de heer J. de Kuyser, werktuigkundig-ingenieur, wonende te Delft, thans als buitengewoon werkman bij de constructiewerkplaatsen werkzaam.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië is *benoemd*: tot opzichter der 1e kl. en toegevoegd aan den chef der werken en opnemingen aan de Solorivier, de waarnemend opz. 3e kl. J. M. Lethé. *Bepaald*: dat de opz. der 3e kl. H. M. Toxopeus bij den gewestelijken dienst in de residentie Rembang geplaatst blijft.

— Bij de staatsspoorwegen op Java: *Benoemd*: tot opz. der 1e kl. de waarnemend opz. der 3e kl. J. C. E. Breuer. *Belast*: met de waarneming der functiën van chef-werktuigkundige bij den aanleg der lijn Probolinggo—Panarookan, de tijdelijk adjunct-chef der 3e afdeeling C. J. Blois van Treslong; met het doen van opnemingen en het opmaken van ontwerpen voor eene rechtstreeksche spoorwegverbinding tusschen Pesing en de benedenstad Batavia de tijdelijk adjunct-ingenieur der 1e kl. J. J. Stieltjes.

— Bij de exploitatie der staatsspoorwegen in Nederlandsch-Indië is toegeplaatst bij de westerlijn de bij den aanleg der lijn Preanger—Tjilatjap gedetacheerde opzichter 3e klasse W. Ramers.

— De werktuigkundig ingenieur N. C. H. Verdam zal zich met begin van October te Antwerpen vestigen en optreden als ingenieur voor de Laval's stoommachines.

— Bij beschikking van den Minister van Binnenl. Zaken is voor het tijdvak van 16 Sept. '94 tot en met 31 Aug. '95, benoemd tot assistent voor graphostatica en werktuigleer aan de Polytechnische school te Delft, J. J. R. De Wetstein Pfister, werktuigkundig ingenieur te Delft.

— De heer J. E. G. Noordendorp, directeur van de gemeentewerken te Leeuwarden, heeft het voornemen ontslag uit die betrekking aan te vragen.

— De heer H. Vermaes, aspirant adjunct-ingenieur in de Centrale werkplaats van de Maatschappij tot Expl. van Staatssp. te Zwolle, wordt 27 dezer overgeplaatst naar het technisch bureau van den dienst van tractie en materieel te Utrecht.

— Bij het examen voor adjunct-ingenieur bij de Exploitatiemaatschappij zijn geslaagd de heeren M. L. Bleuland van Oordt en A. J. Roelofsz., beiden centraal-bureau Utrecht (dienst van weg en werken).

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

Gemeente Gasfabriek Arnhem
Ontwerp voor een Watertoren

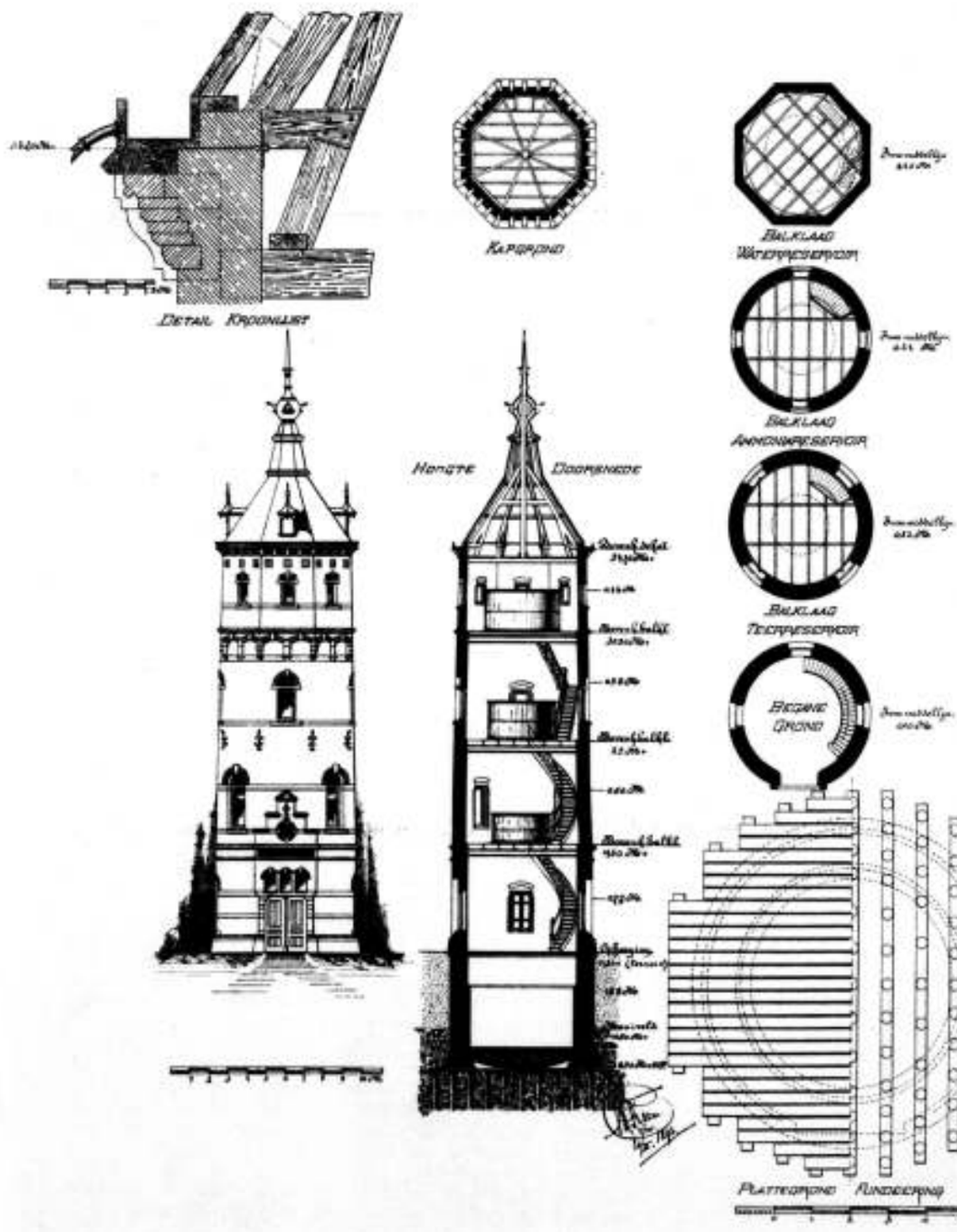

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

29ste JAARGANG. | N°39 | ZATERDAG, 29 Sept. 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . *f* 0.15

BIJ DE PLAAT.

De op de plaat afgebeelde watertoren behoort tot de uitbreidingswerken van de gemeentegasfabriek te Arnhem, en werd in Mei 1893 aanbesteed.

De toren bevat een reservoir voor teer, een voor ammonia-water en een reservoir voor de waterbezorging van de gebouwen en terreinen. De geheele toren is gemetseld van vlakke grijze klinkers in portland-cementspecie; banden, raamdorpels, afdekkingen, consoles enz. zijn van Niedermendiger-steen. Het werk werd aangenomen door den heer C. ter Horst te Zwolle voor *f* 21,490.

A. R. FREEM.

DE ST.-BAVOKERK TE HAARLEM.

De St.-Bavokerk te Haarlem behoort tot de meest indrukwekkende bouwwerken, tijdens de middeleeuwen in ons land gesticht. Terwijl van de meerderheid dier kunstscheppingen de geschiedenis nog moet geschreven worden, heeft de heer J. J. Graaf, thans deken en pastoor te Ouderkerk aan den Amstel, in de bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom van Haarlem, vierde deel, in 1875 bij A. B. van den Heuvel verschenen, alles, wat uit de bronnen, die nog aanwezig zijn, kon worden opgemaakt, samengevat in wat hij bescheidenlijk „Plaatsbeschrijving der S.-Bavokerk" noemt, doch wat gerust een monographie van het bouwwerk heeten mag.

Aan dat zeer belangrijk opstel danken wij het, dat wij ook van de wording der kerk een en ander vernemen. Een aandachtige beschouwing van de St.-Bavo gaf ons echter de overtuiging, dat de conclusiën, die de geleerde schrijver trekt uit hetgeen hij in de archieven vond, niet geheel overeenstemmen met wat een beschouwing van het monument leert. Het is het doel van dit opstel, om deze verschillen te doen uitkomen.

Indien wij, wat omtrent het aanwezen eener kerk in het begin der 14e eeuw uit de archieven blijkt en wat voor ons doel geen belang heeft, overslaan, dan is het eerste wat onze aandacht trekt, de bul van Paus Bonifacius IX, van 12 April 1397, „waaruit blijkt, dat in dit jaar eene S.-Baafskerk bestond, die *herstel en instandhouding* vorderde. De Paus schonk in dit jaar, op verzoek van Hertog Albert van Beieren, Graaf van Holland, den aflaat van Portiuncula aan allen, die op den eersten Zondag na het Pinksterfeest de S.-Bavo bezoeken zouden en de behulpzame hand zouden bieden tot het herstel en de instandhouding der kerk".

Uit deze bul nu leidt de heer Graaf af, dat toen het tegenwoordige koor gebouwd werd, doch, naar het ons toeschijnt, bestaat hiervoor geen grond. Evenmin zouden wij met den schrijver durven medegaan, waar hij uit eene kapelanie-stichting van 14 Mei 1400 het besluit trekt, dat het koor toen reeds voltooid zou wezen, al wordt in de stichtingsacte vermeld „*in aedificio novo.*"

De stijl toch van het tegenwoordig koor draagt o. i. volstrekt geen 14e-eeuwsch karakter; dat de zuilen geen kapiteelen hebben en dat de profielen der bogen in de zuilschachten doodloopen, wijst op de allerlaatste periode der Gothiek en stellig op het latere gedeelte der 15e eeuw. De versiering der triforiumnissen draagt almede een beslist laat-Gothisch karakter; daar de venstertraceeringen van een in onzen tijd ondernomen restauratie afkomstig zijn, kunnen deze niet als bewijsmateriaal dienen.

Trouwens, de schrijver zegt, „dat van de *oude kerk* nog voortdurend tusschen 1400 en 1470 melding wordt gemaakt." Wel verklaart hij de woorden *„die oud kerc"* als *schip*, maar er bestaat geen enkele reden, om uit deze woorden niet te lezen, wat zij werkelijk bedoelen. Dat men, in het laatst der 14e eeuw, met den bouw der tegenwoordige kerk begonnen is, staat ook voor ons vast. Wij meenen echter, dat uit de bescheiden duidelijk blijkt, dat

men de oude kerk eenvoudig staan liet en de nieuwe, die veel aanzienlijker afmetingen had, *er omheen* bouwde, wellicht na zooveel van de oude kerk, als noodig was, te hebben gesloopt.

Neemt men dit aan, dan verklaart het, hoe in 1432 van *„legt in die oude kerck by Sinte Maertyns-autaer"* kon gesproken worden, of in 1455 *„een graf ende legt voer die suyd doer in die ouwde kercke"* kon worden gemaakt. Zelfs wordt er in 1412 en 1428 uitdrukkelijk van het *„oude choer"* gesproken, zoodat dit nog in wezen geweest zou zijn op een tijdstip, dat het nieuwe koor, volgens den schrijver, reeds lang voltooid was. De heer Graaf tracht deze moeilijkheid te ontgaan door het oude koor te verklaren als „den bodem van het oude koor binnen de kerk," doch deze uitlegging schijnt ons van willekeur niet vrij te zijn.

Zoowel koor als schip schijnen ons toe, te gelijk aangelegd te wezen, waarbij men natuurlijk met de zijbeuken moest beginnen. Zuinig als de middeleeuwsche bouwmeesters waren, gebruikten zij de afbraak der oude kerk bij den bouw der nieuwe. Daar echter uit de oorkonden duidelijk schijnt te blijken, dat pas omstreeks 1473 met de algeheele afbraak van de oude kerk begonnen werd, hadden de bouwmeesters vóór dien tijd geen overvloed van de bergsteen, waaruit de oude kerk, die misschien nog wel uit de 13e eeuw afkomstig was, met groote waarschijnlijkheid bestaan heeft. Zij gebruikten daarom in hoofdzaak gebakken steen, en beperkten, bij de zijbeukmuren, het gebruik van groefsteen tot het strikt noodzakelijke, zooals nog heden te zien is.

Toen echter de zijbeuken voor het grootste deel gewelfd waren (blijkens een opschrift op het noordwestelijk gewelf is dit van 1483), konden dezen voor den dienst gebezigd worden, waardoor verklaard wordt, dat men omstreeks 1473 de oude kerk kon sloopen. De materialen die men toen verkreeg, bewezen bij den bouw der muren van het hooge koor en het hooge schip goede diensten, zooals men almede aan het gebouw duidelijk kan waarnemen. Vermoedelijk was, tijdens den bouw dier muren, de middenbeuk door een nooddak gedekt.

Dat de zijbeuken der kerk in het begin der vijftiende eeuw *over hunne volle lengte* aangelegd werden, blijkt o. i. daaruit, dat men in 1423 *„'t nieuwe voethuus aenleide"*, d. w. z. de nieuwe doopkapel begon. Deze doopkapel toch, thans nog in wezen, bevindt zich aan de zuidwestzijde der kerk, en vormt één geheel met den zuiderzijbeuk; dat in 1475 weder een nieuwe doopkapel zou gemaakt zijn, en dat deze de tegenwoordige zou wezen, kan o. i. uit de aanteekening *„mijt dat vont huus daer mede ingheteeckent"* niet opgemaakt worden. Trouwens de *tralij*, het sierlijke hekwerk, dat men nog thans kan bewonderen, en waarmede de kapel is afgesloten, werd in 1433 gesteld. Men zal toch wel niet in 1475 reeds weder hebben afgebroken, wat men in 1423 had gebouwd.

Ook wil het ons schijnen, dat de Hondenslagerskapel, die in de 15e eeuw aan de Cellebroeders behoorde, reeds in 1428, als pendant van de doopkapel, gemaakt is. Immers wij lezen in dat jaar een aanteekening van: *„een glas an die noertzyd over die broerthjens"*, hetwelk op de nog thans aanwezige kapel moet doelen. Daar de heer Graaf aanneemt, dat vóór 1400 het koor en pas na 1470 het schip der kerk gebouwd is, moet hij wel tot drie doopkapellen komen, om in zijn stelsel te blijven, terwijl hij van de Hondenslagerskapel niet anders kan verklaren, dan dat zij *„ergens"* aan de noordzijde lag.

De buitengewone breedheid van het middenschip, waardoor de Haarlemsche kerk zich van de meeste andere Gothische kerken onderscheidt, en waaraan zij voor een goed deel haar indrukwekkendheid dankt, is zeker veroorzaakt door de oude kerk, die binnen den hoofdbeuk moest blijven staan, opdat de dienst ongestoord voortgang kon hebben.

Wie de St.-Bavo ooit met aandacht beschouwd heeft, zal getroffen zijn door het weinige verband dat er tusschen hoofdbeuk en transept bestaat. Niet slechts is het transept belangrijk minder breed dan het middenschip, maar het is ook veel lager, wat vooral thans uitkomt, nu het onlangs van gewelven voorzien is. Dat de bouwmeesters van de kerk dit transept opzettelijk zoo gemaakt zouden hebben, is niet wel aan te nemen. Waarschijnlijk achten wij het, dat de oude kerk van invloed op de afmetingen van het transept geweest is, ja dat wellicht dit transept, althans ten deele, nog van de oude kerk afkomstig is. Zooveel is aanstonds te zien, dat de nissen, die zich thans boven de gewelven in de transeptgevels bevinden, en die geheel doelloos zijn, gemaakt werden, toen men besloot het transept even hoog op te trekken als de hoofdbeuk.

De aanteekeningen, die in de archieven te vinden zijn, laten aan duidelijkheid veel te wenschen over. Wordt in 1434 reeds gesproken *„sant cruuswerc te decken,"* en vinden wij in 1439 reeds *„een goot an die noertzide upt cruyswerck* vermeld, in 1445 is sprake van het *„fundament van den nuwen cruyswerck."*

Dat het transept der oude kerk zich zoover zou hebben uitgestrekt als het tegenwoordige, is niet wel aan te nemen. Wij gelooven niet veel mis te tasten, indien wij aannemen, dat het niet verder ging dan de muren der tegenwoordige zijbeuken. De breedte van het transept schijnt echter altijd geweest te zijn als thans, en is ongetwijfeld ook die van den middenbeuk der oude kerk geweest, zoodat er gelegenheid bestond, om de kolommen van het nieuwe gebouw *buiten* de muren van het oude op te trekken.

Wat de hoogte van het transept betreft, kunnen verschillende gissingen gemaakt worden. De meest aannemelijke schijnt ons deze, dat de kruisbeuk tegelijkertijd met de zijbeuken onderhanden werd genomen, en wel het eerste die aan de noordzijde, waaruit zou kunnen verklaard worden, dat in 1434 hier reeds dakbedekking, misschien slechts tijdelijke, aanwezig is geweest. De fundeeringswerken van 1445 zouden dan betrekking hebben op het zuidertranspt. Ook de goot van 1439 kan dan terecht gebracht worden. De gebakken steen, aan de transeptgevels gebruikt, wijst zeker aan, dat zij tegelijkertijd met de zijbeukgevels onderhanden genomen zijn. Vermoedelijk hebben de meesters, die vóór 1460 den bouw leidden, de kerk niet hooger willen maken dan het transept nu, van binnen, is. Toen echter de zijbeuken met steilere daken gedekt werden dan de oorspronkelijke ontwerpers bedoeld hadden, bleek het noodig de middenbeuken van koor en schip hooger op te trekken, om de ramen boven die zijbeukdaken niet al te klein te doen worden. De afstand tusschen de triforiën en den onderkant dezer ramen werd daardoor buitengewoon groot, wat aan de Haarlemsche kerk een bepaald eenig karakter geeft.

In het laatst der vijftiende eeuw, toen het hooge koor en het schip voltooid waren, heeft men ingezien, dat het lage transept een misstand gaf, en toen de bovenste nissen in de zijgevels, benevens de topgevels gemaakt. Immers in 1486 wordt melding gemaakt van *„die* XV *loveren die op dat suijder cruus-*

werck staen", waarmede de hogels bedoeld worden, terwijl in 1496 sprake is van: *„dat marienbeeld buten int noert cruiswerck."* Op deze wijze kreeg, althans van buiten, het transept dezelfde hoogte als de overige kerk.

In 1500 werd het steenen gewelf boven het kruis der kerk met de twee bogen aan de oost- en westzijde waartegen het steunt, gemaakt, zooals nog uit een opschrift, in de kerk aanwezig, te lezen is. De steenen gewelven, waarop de meesters, die het transept oorspronkelijk bouwden, gerekend hadden, voerde men toen niet uit. Vermoedelijk zouden in de kruisarmen, evenals in koor en schip, houten gewelven zijn gemaakt, indien de gebeurtenissen van 1566 dit niet verhinderd hadden. Nu werd in 1585 een vlakke houten zoldering aangebracht, waaronder kort geleden, bij gelegenheid der restauratie, de steenen gewelven, die oorspronkelijk bedoeld waren, zijn geslagen.

De bouwgeschiedenis van de St.-Bavokerk zou dus, naar onze meening, als volgt moeten geweest zijn:

1397. Begin van den bouw der tegenwoordige kerk, om de oude kerk heen.
1423. Begin van den bouw der doopkapel, waaruit is af te leiden, dat de zijbeukmuren, waarschijnlijk aan de oostzijde begonnen, toen reeds tot aan het zuidwesten der tegenwoordige kerk gevorderd waren.
1433. Stellen van het hek, dat de doopkapel afsluit.
1434. Voltooiing van den noorder kruisbeuk.
± 1440. Voltooiing der zijbeukmuren aan de noordwestzijde der kerk, welk jaartal niet te vroeg kan zijn, daar reeds in 1428 van de Cellebroeders- of Hondenslagerskapel sprake is.
1445. Begin van den bouw van den zuiderkruisbeuk.
± 1470. Slooping van de tot dusverre nog steeds aanwezige oude kerk, nadat de kolommen en de hen verbindende bogen zoover gevorderd waren, dat de overwelving der zijbeuken voor een groot deel had kunnen plaats vinden; begin van den bouw der muren van het hooge koor en het hooge schip.
1483. Voltooiing der zijbeukgewelven.
1486—1496. Verhoogen van het transept, nadat de muren van koor en schip hunne volle hoogte hadden gekregen.
1500. Maken van het gewelf boven het kruis.
1520. Voltooiing van den toren boven het kruis.
1530. Begin van het maken der houten koorgewelven.
1532. Voltooiing der houten koorgewelven.
1535. Begin van het maken der houten schipgewelven.
1538. Voltooiing der houten schipgewelven.

De hiergenoemde jaartallen na 1500 worden ook door den heer Graaf genoemd, en zijn, ten deele, in de kerk zelve te lezen.

Wij willen, ten slotte, nog het een en ander ter verdediging van onze opvatting aanvoeren. Het gebouw is van zoo aanzienlijke afmetingen, dat men veilig mag aannemen, dat de geheele vijftiende eeuw noodig is geweest om het, op den toren en de houten gewelven na, te voltooien. Dit blijkt ook uit de oorkonden, indien men ze althans op onze wijze interpreteert. Gaat men evenwel met de lezing van den heer Graaf mede, dan moet men aannemen, dat voor den bouw van het *geheele* koor eenige weinige jaren vóór 1400 voldoende zijn geweest; dat van 1400—1445 zoo goed als niets aan het gebouw verricht is; dat het *geheele* transept van 1445—1447 zou gebouwd zijn; dat van 1447—1470 weder weinig gedaan werd en dat het *geheele* schip van 1470—1483 zou voltooid zijn.

Dat het oude koor nog tot ver in de vijftiende eeuw is blijven staan, zooals wij meenen uit de oorkonden te mogen opmaken, vindt o. i. zijn bevestiging in het feit, dat de tegenwoordige koorzuilen *geen* kapiteelen hebben. Waarschijnlijk stonden de nieuwe zuilen zeer dicht tegen de oude koormuren aan, zoodat er geen ruimte was voor uitstekende kapiteelen of daaropgeplaatste schalken. Vandaar dan ook, dat deze schalken eerst beginnen bij de triforiën; toen de muren zoover gevorderd waren, zal de oude kerk reeds afgebroken geweest zijn, wat tevens gelegenheid gaf de steenen boven de triforiën te behakken met het ornement, dat men thans nog ziet. Dat de zuilen van het schip bladkapiteelen hebben en dat de triforiën en de schalken daar veel lager beginnen, zal wellicht een gevolg geweest zijn daarvan, dat dit gedeelte der kerk nog niet zoover gevorderd was op het oogenblik, dat het oude gebouw verdween. De stijl der kapiteelen laat zeker de onderstelling toe, dat zij na 1470 zijn gemaakt; ook met het feit, dat in 1483 de zijbeukgewelven aan de westzijde der kerk voltooid werden, is deze onderstelling goed overeen te brengen. Daar men zeker eerst met het koor, als het meest noodige, voortgang zal hebben gemaakt, laat het zich verklaren, dat de triforiën daar een ander karakter hebben dan in het later voltooide schip.

Dat het koor omstreeks 1486 voltooid moet geweest zijn, blijkt o. i. niet slechts daaruit, dat toen met het verhoogen van het transept een begin werd gemaakt, doch meenen wij ook te mogen afleiden uit het feit, dat van 1485—1490 het hoofdaltaar belangrijk verfraaid werd, iets, waartoe men waarschijnlijk overging, om het altaar in overeenstemming te brengen met den luister van het nieuwe koor. Eigenaardig is het eveneens, dat al de koorversieringen, waarvan de oorkonden gewag maken, en die, ten deele althans, nog heden aanwezig zijn, van het begin der 16e eeuw dagteekenen. Zoo zijn de koorbanken van 1512, het koorhek van 1512—1517, de hekken naast de koorbanken van 1535, de koperen lezenaar van 1499 of 1506, de zuilbeschilderingen van 1506 en 1507. Ware het koor reeds in 1400 voltooid geweest, dan zou men geen eeuw gewacht hebben, alvorens het op waardige wijs te versieren.

Wij hebben gemeend, deze opmerkingen naar aanleiding van 's heeren Graaf zeer verdienstelijken arbeid te mogen maken. Zijne bekende welwillendheid is ons een waarborg, dat hij deze regelen aan geen andere oorzaak zal toeschrijven dan oprechte belangstelling in Haarlem's schoone hoofdkerk. Ook zal hij het een bouwmeester niet euvel duiden, wanneer deze, na het bestudeeren van het monument, zelfstandige conclusiën trekt uit het in de „Plaatsbeschrijving" met zooveel zorg bijeengebracht oorkondenmateriaal.

A. W. Weissman.

WILLEM LORENTZ.

Den 25sten dezer maand overleed Willem Lorentz, in leven hoofdopzichter bij den aanleg der Staatsspoorwegen. De hoogst verdienstelijke man werd den 23sten Mei 1838 te Oudewater geboren en genoot zijne practische en theoretische opleiding hoofdzakelijk te Utrecht bij den heer Van Lunteren, destijds architect aldaar, terwijl hij zich overigens meestal zelf

heeft moeten vormen tot 't geen hij later presteerde.

In 1861 kwam hij als opzichter in dienst bij den aanleg van Staatsspoorwegen en werd in 1872 tot hoofdopzichter bevorderd; vele groote werken zijn onder zijne leiding uitgevoerd.

Een langer leven na zoo'n verdienstelijk streven was hem zoo gaarne gegund, maar een bijna plotselinge dood maakte er, jammer genoeg, al te spoedig een einde aan.

Wij zijn overtuigd dat allen, die ooit met hem in aanraking geweest zijn, dit bericht met diepen weemoed zullen vernemen. Bij allen, die met hem werkten, zoowel zijn ingenieurs of opzichters als aannemers, bij allen stond hij in hoog aanzien om zijne groote kennis, zijn helder hoofd, zijne aangename persoonlijkheid, maar vooral ook om zijne groote plichtsbetrachting.

Steeds had hij 't zelfde humeur, altijd denzelfden aangenamen, maar vasten overtuigenden toon in zijne gesprekken. Voor zijne chefs was hij de man, waarop zij gerust konden vertrouwen, wiens werk, alleen omdat 't van hem kwam, reeds goed was en voor zijne aannemers wel streng en onverbiddelijk, waar 't op de goede uitvoering aankwam, maar toch ook hun trouwe helper en raadsman, waarop bij voor 't werk onschadelijke wijzigingen kon worden gesteund.

Vooral aan den bouw der groote spoorwegbruggen is zijn leven gewijd geweest. Wij noemen hier: 1°. de groote Maasbrug met pneumatische fundeering te Rotterdam, 2°. de brug over de Wijnhaven, mede aldaar, 3°. de brug over de Waal te Nijmegen, 4°. die over de Maas bij Mook en 5°. die te Venloo met de verschuiving van de bestaande brug en eindelijk de aanleg der perrons met overkappingen en tunnels op 't station Nijmegen.

Bij al deze werken was Lorentz voor 't ontwerpen de goede steun, maar bij de uitvoering de groote *„meester."*

Men mocht dan ook gerust veronderstellen, dat er bij de algen eene opruiming der tijdelijke ambtenaren, die voor den aanleg der staatsspoorwegen in dienst waren geweest, voor Lorentz wel eene uitzondering gemaakt zou worden en hem een rustig baantje, of ten minste een pensioen of wachtgeld zou worden toegezegd, maar 't mocht niet zoo zijn.

Alleen werd hij wat langer dan de anderen in dienst gehouden, maar toen hij eindelijk bijna alleen overbleef en zijn vroegere chefs niet meer voor hem in de bres konden springen, kreeg ook hij, en wel met 1 Januari 1894, zijn ontslag.

Misschien begreep men dat het niet aanging, iemand die ruim 30 jaren lang zulke gewichtige diensten bewezen had, zoo maar weg te zenden en werd hij, om hem eenigszins tegemoet te komen, aangesteld tot 1 November aanstaande als tijdelijk *opzichter* bij den bouw van 't station te Nijmegen. Gelukkig werd die titel van opzichter nog in dien van *hoofd*opzichter veranderd, maar over de toekomst werd *niets* gezegd, niets werd hem in uitzicht gesteld. Zou de nadering van dien eersten November, waarop hij waarschijnlijk werkeloos zou worden, hem ook gehinderd hebben? En wat zou er nu nog gedaan kunnen worden om eenigzins die fout te herstellen?

VEREDELING VAN HET AMBACHT.

Het verslag der Haagsche Commissie tot veredeling van het ambacht door proeven van bekwaamheid is verschenen. De Commissie bestond uit de heeren J. F. W. Conrad, voorzitter, H. L. Boersma, onder-voorzitter, P. J. van Houten, penningmeester en J. J. van Nienkerken, secretaris-rapporteur.

Aan het einde van haar rapport spreekt de Commissie ten opzichte van de eerste proefaflegging, die als proef werd ondernomen, als haar gevoelen uit:

1o dat, al ontveinsde zij zich bij den aanvang niet, dat er groote moeilijkheden aan de uitvoering verbonden zouden zijn, die moeilijkheden toch veel meer zijn geweest, dan zij ooit hadden kunnen vermoeden. Doch dat niettemin deze proefaflegging heeft kunnen plaats hebben, bewijst tevens dat die bezwaren niet onoverkomelijk zijn, indien door hen, die belang in de veredeling der vakken stellen, de handen worden ineengeslagen om dit stelselmatig uit te voeren:

2o dat zij na deze proefaflegging in hare overtuiging bevestigd is, dat algemeene toepassing van het hoogste belang is voor de veredeling der ambachten en dat de beoefenaren dier ambachten hierdoor ten zeerste zullen worden gebaat; dat tevens de gronden voor het afleggen van proeven, zooals deze in hare eerste circulaire zijn aangevoerd, haar voorkomen bevestigd te zijn;

3e dat het haar wenschelijk voorkomt, dat voor verdere uitvoering eene commissie worde benoemd, met de opdracht op vaste grondslagen door het geheele land sub-commissiën te vormen en commissiën van deskundigen in het leven te roepen voor die vakken, welke voor eene volgende proefaflegging zullen worden aangewezen;

dat aan die commissie worde opgedragen:

a. langzamerhand meerdere vakken bij de proefaflegging op te nemen;

b. op geregelde tijden, hetzij jaarlijks of om de twee jaar, die proefaflegging te doen plaats hebben;

c. verdere maatregelen te beramen voor eene goede uitvoering;

4e. dat de vereenigingen, van welke deze commissie haar mandaat ontving zich, desverlangd in overleg, of gezamenlijk met andere corporatiën, tot de hooge regeering wenden om een jaarlijksche subsidie te bekomen voor de pogingen, die ten bate der ambachten worden aangewend en die vereenigingen op haar jaarlijksche begrooting een bedrag uittrekken voor de door die commissie benoodigde uitgaven;

5e. dat het haar wenschelijk voorkomt, dat de geslaagde „meesters" en „gezellen" worden gesteund in hunne pogingen om zich een flink bestaan in hun ambacht te verschaffen; dat daartoe aan de te benoemen commissie worde opgedragen zich voortdurend op de hoogte te houden met den toestand der geslaagden en hen, hetzij direct of indirect, te helpen, waar dit in haar vermogen is;

6e. dat het haar wenschelijk, ja zelfs noodzakelijk voorkomt, dat de corporatiën, die zich vormden om candidaten te helpen, hetzij om hen te bekwamen of financieel te steunen, en alle besturen van inrichtingen van onderwijs, die hun onderricht in verband met deze proefaflegging regelden, den beginnen arbeid voortzetten en alzoo aan toekomstige candidaten in toenemende mate de gelegenheid verschaffen zich aan een proefaflegging te onderwerpen;

7e. dat het haar voortdurend gebleken is van het grootste belang te zijn, dat alle middelen worden aangewend om het onderwijs in de vakken te verbeteren;

dat het daarom in de eerste plaats noodig is, dat aan de hand van de ontworpen en thans toegepaste programma's van eischen in de vakken, die thans aan proefaflegging worden onderworpen, onderwijs worde gegeven aan alle inrichtingen voor vakonderwijs;

dat het daarbij van het grootste belang is, dat op eene wijze als dit in Frankrijk, Duitschland, België en andere landen geschiedt, boeken worden samengesteld, waaruit de aanstaande vaklieden althans de grondbeginselen kan leeren, die hij voor zijn vak noodig heeft.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

1067*ste gewone vergadering, op Woensdag* 26 *Sept.* 1894.

Nadat de vergadering is geopend, worden de notulen der vorige vergadering gelezen en deelt de voorzitter mede dat tot juryleden voor de prijsvragen van 1894 zijn gekozen de heeren J. Ingenohl, G. B. Salm en H. P. Berlage. Daar de heer Salm voor deze functie bedankt heeft, zal de heer Jos. Cuypers in zijne plaats worden uitgenoodigd.

De heer J. H. Leliman verkrijgt na het woord voor zijne bijdrage en heeft tot onderwerp gekozen: „Hulde aan Portefeuille no. 2000 en nog iets", doch kan niet nalaten vooraf met enige hartelijke woorden den pas overleden Charles Rochussen te herdenken en hulde aan zijn nagedachtenis te brengen.

Spreker, die zoowel bij portefeuille no. 1000 als 1500 werd uitgenoodigd een toepasselijk woord te spreken, maakte een vergelijking tusschen den inhoud van portefeuille no. 1, bestaande uit 4 tijdschriften en wel allen buitenlandsche, en dien van de laatst verschenen no. 2000, waarin 14 nummers worden aangetroffen, zoodat de vooruitgang duidelijk te zien is. De heer Leliman gaat verder na, waaraan deze vooruitgang te danken is, wijst op het vele nut dat het lezen dezer werken verschaft en eindigt met het een en ander ten opzichte van de toekomst te zeggen. Den tegenwoordige bode van het Genootschap wordt verder hulde gebracht voor den ijver en de stiptheidsbetrachting, welke steeds door hem getoond worden.

Onder applaus verlaat de heer Leliman het spreekgestoelte om daarna een fraaie collectie photographieën, op zijn reizen verzameld, te doen circuleeren, die door de aanwezigen met aandacht worden bezichtigd.

De benoeming van een lokaalcommissaris wordt tot de volgende vergadering uitgesteld en met algemeen goedvinden wordt besloten het contract met den uitgever van het orgaan „Architectura" onveranderd te verlengen.

Als gewoon lid wordt voorgesteld de heer A. J. J. Gebders door de heeren De Bazel en Lauweriks, waarop, onder dankzegging aan spreker en kunstgever, de vergadering gesloten wordt.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Naar wij vernemen zijn o. a. de volgende bekroningen toegekend in de Nederlandsche Afdeeling „ingenieurswetenschappen en burgerlijke bouwkunst" van de Wereldtentoonstelling te Antwerpen.

Wat de burgerlijke bouwkunst betreft, werden toegekend: diploma's voor gouden medailles aan de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam en aan de heeren I. Gosschalk te Amsterdam, Jacob F. Klinkhamer te Amsterdam en J. Verheul Dz. te Rotterdam; diploma's voor zilveren medailles aan de heeren H. P. Berlage Nz. te Amsterdam en H. Evers te Rotterdam; diploma's voor bronzen medailles aan de heeren P. du Rieu Fzn. te 's-Gravenhage, J. F. L. Frowein te 's-Gravenhage en Paul de Jongh te Amsterdam.

Wat de ingenieurswetenschappen betreft, werd een erediploma toegekend aan den heer A. F. Smulders te Utrecht, een diploma voor een gouden medaille aan den heer A. Huet te Delft (tevens voor zijne inzending op het gebied der burgerlijke bouwkunst), en een aan den heer J. W. van Marle te 's-Gravenhage.

Een diploma voor een zilveren medaille is toegekend aan den heer G. J. Morre te Delft, als medewerker van den heer A. Huet, en een aan den heer C. T. J. Louis Rieber, als medewerker van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

— Bij het voorstel van B. en W. om het plan voor de verbetering van de rioleering dezer gemeente vooreerst nog buiten behandeling te laten, zijn overgelegd de adviezen van de commissie voor de plaatselijke werken en van den directeur der gemeentewerken op de adressen van de heeren Liernur en Waring.

De directeur der gemeentewerken ontmaakt ten sterkste aanleg van het Liernurstelsel, o. a. omdat het geen rekening houdt met den afvoer van het huiswater, en de kosten van het Liernurontwerp veel hooger zullen zijn dan die van zijn plan. Hij herinnert daarbij, dat te Amsterdam alles behalve eenstemmigheid bestaat over de uitkomsten en de wenschelijkheid om met de toepassing voort te gaan, men te Leiden van verdere uitbreiding niets wil weten en te Dordrecht de exploitatie gestaakt is.

De directeur beweert tevens, dat het Liernurstelsel altijd nog gemaakt kan worden, naast het daarbij toch noodig blijvende spoelrioolstelsel, dat met het Liernurstelsel naast zich geen mindere afmetingen vereischt.

Het alles overheerschende bezwaar, dat naast het Liernurstelsel toch nog het groote riool voor afvoer van huiswater noodig is, wordt ingeslagen tegen alle ontwerpen, waarbij het zoo geschieden stelsel wordt gevolgd, dus ook voor het Waringstelsel.

Bij toepassing van laatstgenoemd stelsel voorkomt men — volgens het rapport van den heer Lindo — geenszins vervuiling van de riolen.

Zijn conclusie te dier zake is, dat voor onze toestanden in ieder geval het combinatiestelsel zulke groote voordeelen aanbiedt boven het separatiestelsel dat de invoering van dit laatste kwalijk te verantwoorden zou zijn.

De vraag waar het rioolwater van 's-Gravenhage bij invoering van het combinatiestelsel moet worden heengeleid, is intusschen nog nader onderzocht.

En dan blijft hij bij zijn plan dat de rioolinhoud zich óf in het afvoerkanaal zal ontlasten, óf wel in zee; in beide gevallen zonder, na opmaling, eerst nog in een reservoir, dat p. m. f 250,000 zou kosten, te worden verzameld.

Hij blijft dus pleiten voor het spoeltoestel, nogmaals uitdrukkelijk wijzende op de omstandigheid dat het geleidelijk naar gelang van de behoeften kan worden ingevoerd.

Ook de commissie van fabricage blijft bij hare overtuiging, dat alleen aanneming van het spoelstelsel eene rioleering der gemeente brengen kan tot een beteren, tot den gewenschten toestand, en het brengen van al de rioolstoffen naar het kanaal der waterverversching en daarlangs of rechtstreeks naar zee de juiste grondgedachte is waarvan wordt uitgegaan om tot die verbetering te geraken.

Tevens verklaart zij eene deskundige commissie *ad hoc*, die over het beginsel van het ontwerp zal adviseeren, onnoodig te achten. Zij geeft — nadat over het beginsel is beslist — de voorkeur aan een onderzoek van den directeur der gemeentewerken bij hen, die dergelijke rioleering hebben gemaakt of haar hebben geleid of nog leiden, omtrent den meest gewenschten vorm voor de riolen, de keuze van het type voor het oppompingswerktuig, de meest doelmatige wijze van werken enz.

— Op de Staatsbegrooting wordt voorgesteld de volgende nieuwe subsidiën te geven voor onderhoud en instandhouding van historische gedenkteekenen en gebouwen: den toren te Brielle f 3000 (totaal f 30,000, waarvan het Rijk f 18,000 in 't geheel zal bijdragen); de kerk te Hattem f 2500 (de eerste van 8 termijnen, particulieren geven f 20,000); de kerk te Meerssen f 2500 (de eerste van 6 termijnen, de overige f 15,000 zullen door provinciale en gemeente-subsidie en giften worden gevonden); de Plecheimuskerk te Oldenzaal f 2500 (de eerste van 5 termijnen, particulieren dragen f 18,980 bij). Nog is f 3000 uitgetrokken als onvoorzien om eventueel te strekken voor restauratie der kerk te Schermerhorn, als men erin slaagt het verdere benoodigde uit particuliere bijdragen te vinden.

Voor voortgezette subsidie aan reeds ondersteunde bouwwerken wordt f 49,000 uitgetrokken (f 14,500 meer dan voor 1894). Daarmede worden voortgezet de restauratie der Groote Kerk te Arnhem, van die te Haarlem, van de St. Janskerk in Den Bosch, de Hoogelandsche kerk te Leiden, de St.-Servaaskerk en O.-L.-Vrouwekerk te Maastricht, de abdijkerk te Rolduc, het Raadhuis te Sluis, de Groote Kerk te Zutfen en de kerk te Zwolle.

— Tegen 1 November zal weder een nieuw werk het licht zien en wel het *Tijdschrift voor Verwarmingskunst*, onder redactie van den heer Boersma. Als medewerkers worden genoemd de heeren W. Bauer, K. de Bazel, H. P. Berlage, H. L. Boersma, Lion Cachet, T. C. A. Colenbrander, Dr. P. J. H. Cuypers, Th. van Hoytema, J. J. Isaäcsen, C. Koppenol, J. A. Kooijmans, J. Lauweriks, J. Mendes da Costa, Antoon Molkenboer, Th. Molkenboer, J. E. van der Pek, A. Pit, Ary Prins, E. von Saher, De L. Serrurier, Jhr. Mr. Victor de Stuers, J. Thora Prikker, C. W. H. Verster, L. W. R. Wenckebach, Phil. Zilcken en L. Zijl.

Rotterdam. De kunstschilder Charles Rochussen is in bijna tachtigjarigen ouderdom overleden; met hem is onze laatste historieschilder en talentvolste illustrateur ten grave gedaald.

Leeuwarden. In de op Dinsdag gehouden zitting van den gemeenteraad is den heer J. E. G. Noordenbergh, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als directeur van de gemeentewerken met ingang van 1 November a. s. en aangenomen het voorstel van Burg. en Weth., om de jaarwedde van den nieuw te benoemen directeur te bepalen op f 2400, met eene verhooging van f 100 om de drie jaren tot een maximum van f 2800. Voorts is de opzichter K. L. Faber tijdelijk belast met de waarneming der betrekking van hoofdopzichter.

's-Hertogenbosch. De gemeenteraad heeft in zijne zitting van Woensdag het herstel der brug buiten den Vughtschen uitgang opnieuw aan de orde gesteld en met opgeheven stemmen besproken. Terwijl B. en W. het voorstel deden het werk voor f 15,800 aan den minsten inschrijver te gunnen, gaf de ingenieur-architect der gemeente in overweging het werk wel te gunnen, maar 't eerst na den winter te doen uitvoeren.

Na zeer langdurige beraadslaging werd met 12 tegen 7 stemmen besloten het advies des ingenieurs te volgen en het werk vooralsnog niet uit te voeren.

— Vrijdag, 28 dezer, had de beproeving van de nieuwe spoorbrug over de rivier De Dieze plaats. De Directeur-generaal der Staatsspoorwegen was vertegenwoordigd door den hoofdingenieur, chef van dienst van weg en werken, den heer J. Kalff en den chef der tweede afdeeling, A. P. M. Kapteijn. Ook de Raad van toezicht was vertegenwoordigd.

De belasting die op de brug werd gevoerd om de doorzakking te kunnen constateeren bestond uit 2 maal twee locomotieven met de schoorsteenen aan elkaar gekoppeld en evenzoovele tenders. De geheele tijd van waarneming noodig voor de beproeving der noordelijke en zuidelijke vaste leng was van 10 uur tot 12 uur, waarna eene pauze gehouden werd tot 1 uur.

Te 1½ uur ving de beproeving aan der draaibrug door 4 belastingtreinen, bestaande ieder uit een locomotief met tender en een locomotief zonder tender evenzeer met de schoorsteenen naar elkaar geplaatst.

Te ruim twee uur was de beproeving afgeloopen en werd de brug als goedgekeurd door de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen overgenomen.

Deventer. De Bouwkundige Vereeniging alhier heeft voor ingezetenen en bewoners van de omstreken een welstrijd uitgeschreven voor handwerksnijverheid, te houden op de Passchingen van 1895.

Delft. De Westlandsche stoomtramweg-maatschappij heeft het voornemen, haar tramnet te verbengen tot Maassluis in verbinding met een lijn naar De Lier, Delft, De Hoorn, Schipluiden en Maasland, waardoor de bevolking der Westlandsche gemeenten op goedkoopere wijze dan thans Delft zal kunnen bereiken.

Gouda. Den heer H. Londerink, opzichter der gasfabriek, die eerstdaags als directeur naar Woerden vertrekt, werd door het personeel der Goudsche fabriek een souvenir aangeboden, bestaande uit een zeer fraai zilveren inktstel met inscriptie.

Zandvoort. In de Donderdagavond gehouden raadsvergadering, deelde de Voorzitter mede, dat was ingekomen een schrijven van de heeren D. E. L. van den Arend en J. A. G. van der Steur, architecten te Haarlem, inhoudende mededeeling van hun voornemen eene tramlijn aan te leggen van Haarlem naar hier.

— Men schrijft uit Haarlem aan de *N. R. Ct.*:

Door den techniker, den heer Van der Valk, alhier, is een drietal uitvindingen gedaan betrekkelijk den dienst bij de spoorwegen, die aan het oordeel van den Raad van Toezicht worden onderworpen. Zij bestaan uit: 1o. een automatischen overweg-afsluiter; 2o. automatisch bloksysteem; 3o. een absoluut veilige wagenkoppeling.

De overweg-afsluiter wordt het meeste gevraagd.

De constructie daarvan is de volgende:

Op een afstand, dien men zelf kan regelen, bv. 2 à 3 minuten spooraa van den overweg, wordt door den in aantocht zijnden trein, door afsluiting van een electrischen stroom, het mechanisme in werking gebracht van een instrument, dat is opgesloten in een kastje ter grootte van 15 cM. en bij den overweg is geplaatst. Door de werking van het instrument wordt een luid klinkende bel in beweging gebracht, die personen, welke den overweg naderen, waarschuwt, dat een trein in aantocht is, waarna de slagboomen, evenzeer door de werking van het instrument, vanzelf dicht gaan. Het instrument houdt dan op te werken, doch is de trein 100 M. den overweg voorbij, zoo sluit hij weder een stroom af, de werking van het klokje begint opnieuw en de boomen openen zich vanzelf. Daar het geheel berust op electriciteit, kunnen storingen en misgrepen zoo goed als niet plaats hebben, doch mocht het instrument onverhoopt niet werken, dan heeft de uitvinder toch nog gezorgd, dat de machinist weet, dat de boomen niet zijn gesloten, want een onveilig staand signaal waarschuwt hem dan.

Komen twee treinen langs den weg, dan kan alleen de laatste het instrument in beweging brengen en zorgen, dat de boomen weder worden geopend.

Wat het automatische bloksysteem aangaat, ook dit berust op de werking der electriciteit.

Indien een trein langs een bloksignaal komt, stelt hij dit zelf op onveilig voor een na hem komenden trein en, eerst als de eerste trein het tweede bloksignaal is gepasseerd, wordt het eerste op veilig gesteld, terwijl dan het tweede op onveilig komt. Het nut van deze beide vindingen springt duidelijk in het oog: het reizend publiek is door de toepassing ervan niet langer afhankelijk van menschelijke misgrepen.

Hoe goed het tegenwoordige bloksysteem ook moge zijn ingericht, nog altijd heeft de mensch daarvan diensten te verrichten, en zoolang dat zoo is, blijven de misgrepen mogelijk.

De veilige koppeling eindelijk beschermt het spoorwegpersoneel tegen verminkingen, die thans helaas nog zooveel voorkomen, als het, om twee waggons te koppelen, tusschen beide moet kruipen.

De door den heer v. d. Valk gevonden koppeling wordt bediend van het perron af, daar zij aan de zijkanten der waggons is aangebracht.

Aan die zijkanten is een hefboom en een rad bevestigd. Door den eersten omslag te halen valt de koppeling van den eenen in die van den anderen wagen en door het rad eenige malen om te draaien, wordt de aankoppeling volbracht.

De automatische weg-afsluiter wordt eerstdaags verzonden om er den Minister van Waterstaat en andere autoriteiten kennis van te doen nemen.

PERSONALIA.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is bepaald, dat de benoemde inspecteur van den Rijkswaterstaat A. M. K. W. Baron van Ittersum, met 1 Nov. a. s. zal belast zijn met den dienst in de 1e inspectie.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is bepaald, dat met 1 Nov. a. s. zullen dienst doen: de hoofdingenieur 1e kl. A. v. Hooff, ter standplaats 's-Hage; de benoemde hoofdingenieur 2e kl. A. A. Bekaar, ter standplaats Middelburg; de ingen. 2e kl. J. G. Erasmus, als arrond.-ingen. ter standplaats Vlissingen; de ing. 2e kl. M. Caland, op zijn tijgenwoordige standplaats 's-Hertogenbosch voor den bouw der brug over de Maas te Heusden.

— Door den Minister van Koloniën is de heer H. W. van Rossem gesteld ter beschikking van den Gouv.-Generaal van Ned.-Indië, om te worden benoemd tot adspirant-ingenieur bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken daar te lande.

— Bij den waterstaat in Nederlandsch-Indië is *overgeplaatst* van de res. Semarang naar de res. Preanger-regentschappen, ten einde als eerstaanwezing. op te treden, de ing. 1e kl. H. J. Verdam; *toegevoegd* aan den chef der werken en opnemingen aan de Solo-rivier, de ingenieur 1e kl. A. C. Nieuwenhuijs en *verlengd* een tweejarig verlof wegens ziekte aan den opz. 2e kl. A. L. Wiessner.

— Bij den aanleg van Staatsspoorwegen in Ned.-Indië is benoemd tot ingenieur 1e kl., de ingenieur 2e kl. J. B. Hubenet.

— Door den Min. van Koloniën is de heer R. J. Boers gesteld ter beschikking van den Gouv.-Gen. van Ned.-Indië, om te worden benoemd tot ingenieur bij het mijnwezen daar te lande.

— Bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen is benoemd tot ingenieur (dienst van tractie en materieel) aan het Centraalbureau te Utrecht, de heer M. D. Meijer, thans adjunct-ingenieur 1e kl.

— Tot onder-directeur der gasfabrieken te Rotterdam is door Burgemeester en Wethouders benoemd de heer M. Sissingh, thans ingenieur bij de Duinwatermaatschappij te Amsterdam.

— Gedeputeerde Staten van Drente benoemden tot tijdelijk teekenaar bij den provincialen waterstaat P. Terpstra, buitengewoon opzichter bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen te Zwijndrecht.

— De heeren A. van Veen en R. van der Wal Hz. zijn benoemd tot buitengewoon opzichter; de eerste bij de verbouwing van de sluiswachterswoning te Nieuwe-Statenzijl en de tweede bij die van het Rijksmagazijn aan de haven te Staveren.

— Aan den ingenieur bij de staatsspoorwegen in Nederland J. W. Post, die gedurende eenige jaren bij de staatsspoorwegen in Indië is gedetacheerd geweest, heeft de Indische regeering hare tevredenheid betuigd voor de loffelijke wijze, waarop hij zich gekweten heeft van het hem opgedragen technisch onderzoek in de Minahassa en Gorontalo.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Adjunct-ingenieur der gemeentewerken te Maastricht, op eene jaarwedde van 1200 à 1700 gulden. Adres aan B. en. W. vóór 15 October.

— Directeur der gemeentewerken te Leeuwarden. Jaarwedde *f* 2400, met driejaarlijksche verhooging van *f* 100 tot een maximum van *f* 2800. Adres vóór 12 October aan den Burgemeester.

— Ingenieur van den prov. waterstaat in Friesland. Jaarwedde *f* 1500, met driejaarlijksche verhooging van *f* 300 tot een maximum van *f* 3000. Adres uiterl. 20 Oct. aan Ged. Staten. (*Zie advert. in no.* 39.)

CORRESPONDENTIE.

Aan H. te A. De gevraagde inlichtingen omtrent het door de Maatschappij tot bevordering van Nijverheid te houden congres, zullen waarschijnlijk reeds in het volgende nummer voorkomen.

Aan H. te Z. Brief ontvangen; de gegeven wenken zullen worden opgevolgd.

ADVERTENTIEN.

Wegens Verbouwing
TE KOOP:
een WINKELPUI,
zoo goed als nieuw, met hardsteenen Borstwering, twee groote Ramen, een Deur in 't midden en een aan den kant, alles bezet met spiegelglas, hoog 4 M., met een deur 5 en met 2 deuren 6 M. breed.
Te bevragen bij
H. HANSSEN,
Mr. Timmerman,
Postelstraat,
's-HERTOGENBOSCH.

ATTENTIE.
TE KOOP:
een prachtige, bruinmarmeren
SCHOORSTEENMANTEL,
met daarbij behoorenden **Insteekhaard,** middelslag grootte, alles te zamen voor den spotprijs van **f 65.—**
Te bevragen bij T. VAN SANTEN,
Gedempte Waal, *Vlaardingen.*

Brandspuit gevraagd.
Aan het adres van den Gemeente-architect A. VELDING te *Buitenpost,* wordt prijsopgave gevraagd met omschrijving van de grootte der cilinders, persvermogen, lengte der slangen enz. van eene **gebruikte BRANDSPUIT-AANJAGER.**

PUI-SPIEGELGLAS
HENRI HUINCK & ALEX. SMITSE
ROTTERDAM

PROVINCIALE WATERSTAATSDIENST VAN FRIESLAND.
SOLLICITANTEN naar de vacante betrekking van
INGENIEUR,
waaraan eene jaarwedde is verbonden van **f 1500,** met driejaarlijksche verhooging van **f 300** tot een maximum van **f 3000,** pensioen en vergoeding van reis- en verblijfkosten overeenkomstig het reglement, worden uitgenoodigd zich vóór of uiterlijk op den *20 October a. s.* schriftelijk te wenden tot Gedeputeerde Staten van *Friesland.*
Vereischte is het bezit van een diploma van Civiel-Ingenieur, bedoeld bij art. 61 der Wet van 2 Mei 1863, Staatsblad N°. 50.
LEEUWARDEN, 27 September 1894.
De Gedeputeerde Staten voornoemd:
B. PH. BARON VAN HARINXMA THOE SLOOTEN, *Voorzitter.*
C. B. MENALDA, *Griffier.*

BOUWTERREIN.
Aan de **Roermondsche straat** en buiten de **Geldersche Poort** te **Venloo** zijn verschillende ***BOUW-TERREINEN TE KOOP.*** Adres bij den heer VAN GASSELT aldaar.

Steen van la Forêt de Morley,
Harde, Halfharde, Zachte,
EÉNIGE EIGENAAR: STANDISH te *Parijs.*
ÉÉNIGE EXPLOITANT: C. MAUROY te *Morley (Meuse).*
Eénige vertegenwoordiger:
ARMAND VAN WYLICK.
Rue Linnée 42, Brussel.
DEPÔT van harde en halfharde in blokken en platen te **Amsterdam (Handelskade).**
Adres voor 't depôt: GEBR. J. P. SMALING, **Hoogte Kadijk 8, Amsterdam.**

F. J. MOERKOERT. Utrecht.
CIMENTEUR (systeem Monier) op **artistique wijze toegepast — WATERDIGTE VIJVERS** — AROSAGES voor buitenplaatsen, **Watervallen,** Imitatiehout, **s'grafite.** Systeem MONIER wordt door mij reeds in **1872** gebruikt. (2)

STOOMTIMMER-
HOUTWOL-FABRIEK,
DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.
SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

Machinale Jalousiën Fabriek
voor **HUIZEN** en **BLOEMENKASTEN.** Concurreerende prijzen, ruimen voorraad.
S. BRUIGOM. Arnhem.

VRAAGT PRIJS voor **Venster-** en **Spiegelglas** *in alle soorten.* **Gebogen Glas, etc.,** bij
H. H. WOLVEKAMP
ROTTERDAM, **Verlaatstraat 86.**
Specialiteit in hardglazen **Schoolborden.**

MARTIN & Co.,
Achter Oosteinde 2—4, bij het Paleis voor Volksvlijt.
AMSTERDAM.
Groothandel in Bouwstoffen.
Eenig adres van TERRA COTTA en CEMENTSTEENEN BOUW-ORNAMENTEN en TUINSIERADEN, ook volgens teekeningen. (3)

BURGERS Rijwielenfabrieken
TE DEVENTER.
Magazijn **AMSTERDAM, Frederiksplein Achtergracht 5.**
Wegens voorbijgaand seizoen **allerlangste prijzen, hoogste garantie, REPARATIEN** en **ONDERDEELEN** billijk, spoedig en solied.
Vraag *PRIJSCOURANT* en *INLICHTING.*

R. IDE. Amsterdam, Spuistraat 102.
MACHINERIËN EN MACHINEKAMERBEHOEFTEN.
Aannemersgereedschappen, Stoompompen, Ketelappendages.
RESTARTING INJECTEURS. - ZELFWERKENDE SMEERTOESTELLEN.
Telegramadres IDE Spuistraat. Telephoonnummer 235

J. BELTMAN JWz, Deventer. Handelskade.
Fabrikant in Molenwerken.
SPECIALE INRICHTING voor: MEELFABRIEKEN, KORENMOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN. OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN enz.
LEVERING VAN OLIE-GASMOTOREN.
MOLENBENOODIGDHEDEN.

JOHN M. C. KIEVITS, Haarlem.
Levert als specialiteit **PETROLEUMMOTOREN**
voor ieder denkbaar bedrijf.
Motoren dagelijks in werking te zien.
Fabriek en Magazijn BAKENESSERGRACHT 68.

GEORGS-MARIËN BERGWERKS-& HÜTTENVEREIN, OSNABRÜCK.
Levert tot concurreerende prijzen in uitstekende qualiteit:
SPOORWEGMATERIEEL: **Rails** uit Bessemer staal en dwarsliggers. **Wissels** compleet met toebehooren en **Wielen.** Staken banden en assen uit Siemens Martinstaal.
Tramwegmaterieel, Systeem Haarmann.
Beveelt zich bijzonder aan tot levering van gesmeede stukken voor ten Façonguss. Alles uit Siemens Martinstaal, op verlangen volgens de voorwaarden van Bureau Veritas of Duitsche Lloyd.
Vertegenwoordiger: F. W. VAN GENDT JGz., Van-Speijkstraat 117, 's-Gravenhage,
die gaarne tot het geven van nadere inlichtingen bereid is.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente ARNHEM, zullen **Zaterdag 6 October 1894**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden**:

Bestek No. 25.

Het verrichten van eenige verbouwingen en vernieuwingen aan- en het maken van Gas- en Waterleidingen in het huis aan de Koningstraat No. 38.

Begroting ƒ 11,000.

Aanwijzing zal worden gehouden op Zaterdag 29 September a. s., 's voormiddags 10 ure, in het huis aan de Koningstraat No. 38.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot en met den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize, alwaar bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en 1 teekening tegen betaling van **ƒ 0.75** verkrijgbaar is.

AANBESTEDING.

Het BESTUUR van den Veender Polder zal op *Donderdag 4 October* 1894, 's voormiddags te half twaalf, in het Koffiehuis „DE POORT VAN KLEEF" in de Kruisstraat te *Haarlem* **aanbesteden:**

Het BOUWEN van een Stoomgemaal, Woning voor den Machinist en Bergplaats voor Steenkolen.

Aanwijzing op het terrein zal worden gehouden op *Maandag 1 October* 1894, des voormiddags te elf uur.

Bestek en teekening zijn tegen betaling van **een gulden** te verkrijgen bij de Erven BOHN, Frankestraat *Haarlem*.

AANBESTEDING.

Op **Vrijdag 12 October 1894**, des middags ten **12** uur, zullen BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Delft*, in het openbaar, ten Raadhuize aanbesteden:

Het bouwen van twee openbare lagere scholen aan de Zuiderstraat (Zuidzijde) aldaar.

Aanwijzing Dinsdag 9 October.

Inlichtingen zijn te bekomen alle werkdagen tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 11 uur aan het bureau Gemeente Werken; het bestek met 4 teekeningen is tegen betaling van **ƒ 2.—** ter Secretarie verkrijgbaar.

Fijne, droge Houtsoorten.

IEPEN, ESSCHEN, BEUKEN, LINDEN, ESDOORN in **vele dikten.** VANGSTUKKEN, ROLLEN, KAMMEN, VLEESCHBLOKKEN, STEELEN enz. bij **G. DE GOEDEREN** te *WOERDEN*.

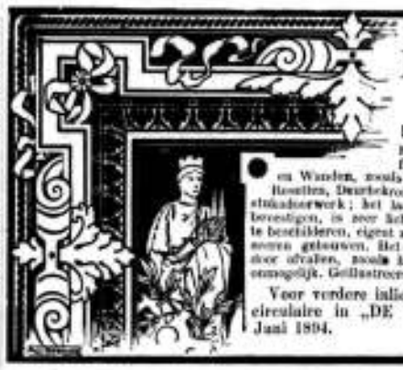

BENNEWITZ & Co.

Papierstôc-fabrikanten.

DAMRAK 85. AMSTERDAM.

bereiden hun reeds zoo gunstig bekend fabrikaat aan tot decoratie van Plafonds en Wanden, zoals Kroon-, Kool-, Perk- en andere lijsten, Rozetten, Deurbekroningen enz. Ter gehoede vervanging van stukadoerwerk; het laat zich zeer gemakkelijk en tegen alles bevestigen, is zeer licht, tegen vocht en vuur bestand, direct te beschilderen, eigent zich zoowel voor nieuwe als te moderniseeren gebouwen. Het hatige witten vervalt en ongelukken, door afvallen, zooals bij gips dikwijls voorkomt, zijn totaal onmogelijk. Geïllustreerd monsterboek à ƒ 1.— verkrijgbaar.

Voor verdere inlichtingen verwijzen zij naar hunne circulaire in „DE OPMERKER" No. 24, van 18 Juni 1894.

Hartguss-Roosterbaren

merk EREUKA.

Groote besparing van brandstoffen door koude luchtverbranding. Gelijkmatige ventilatie, voorkomen het kroontrekken, blijven vrij van sintels of slakken, geven vlug de meeste hitte, blijven vrij van springen. Bekroond op de tentoonstelling te Batavia met de **Zilver- n Medaille** als **hoogste en eenigste** onderscheiding. Hoofd-agent voor Nederland, België en Ned.-Indië

AMSTEL 312. **G. H. VAN GIJN, Amsterdam.**

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren

Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN.

Décoratief, Geschilderd en Gebrand Glas,

der Vitreous Enamelled Glass en Tile Comp., te LONDON.

Vraag dessins en monsters van dit **prachtige** en **nieuwe materiaal** voorzoover van **DRAADGLAS, (geweven inlaag),** bij de Agenten

DE LINT & Co. Rotterdam.

Reproducties van Bestekteekeningen

en van alles wat voor reproductie vatbaar is, volgens de meest geschikte procédé's, levert de

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP

Steendrukkerij v/h AMAND.

WARMOESSTRAAT 147. — AMSTERDAM.

Photo-lithographie.
Zincographie.
Lichtdruk.
Chromolithographie enz.

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. N°40 ZATERDAG, 6 Oct. 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . ƒ 0.15

MUNSTER.

Dicht bij de Nederlandsche grens, en over Enschedé en Burgsteinfurt gemakkelijk per spoor te bereiken, ligt Munster, de hoofdstad van Westfalen, die zeker onder de voor een bouwmeester merkwaardigste plaatsen kan gerekend worden en die een bezoek overwaardig is.

In grootte komt het ongeveer met Haarlem overeen; evenals deze stad is het ook de zetel van een bisschop en heeft het een garnizoen. De zindelijke, breede straten, de fraaie oude gevels en de talrijke kerken maken Munster tot een der aantrekkelijkste Duitsche steden; keurig onderhouden parken en plantsoenen strekken het tot bijzonder sieraad.

Het oudste bericht omtrent Munster in de geschiedenis dagteekent van het jaar 779. De plaats, waarop de stad gebouwd is, heette oorspronkelijk Mimigernaeford, dat is in het Saksisch zooveel als de stad aan Mimir (een Germaansch god) gewijd en aan een overzetplaats over de rivier de Aa gelegen. In de elfde eeuw heet zij Mimigardeford. De latere naam Munster kreeg zij van het monasterium of monnikenklooster, dat er gebouwd was. Karel de Groote vestigde hier in 802 een bisdom, hetwelk aan den H. Ludger, die zich zeer verdienstelijk had gemaakt bij de bekeering der Saksers, werd toegewezen. Het bisschoppelijk gebied bestond oorspronkelijk uit een deel van Westfalen, een deel van het latere koninkrijk Hannover en een deel der tegenwoordige Nederlandsche provincie Gelderland. In 1180 gaf bisschop Hermann II van Katzenellenbogen aan Munster het stederecht. De stad nam daarop zeer in bloei toe, en in 1368 werd zij in het Hanzeverbond opgenomen. Zij dreef toen handel op Keulen, Vlaanderen, Engeland, de Oostzee en Rusland. Omstreeks 1530 werd de hervorming er ingevoerd en moest bisschop Frans van Waldeck de stad verlaten. De wederdoopers, onder Jan van Leiden, Jan Matthysen uit Haarlem en Knipperdolling, Krechting en Rothmann uit Munster zelf, maakten zich in 1534 meester van de stad en stichtten er het nieuwe Jeruzalem. Zij voerden de veelwijverij en de gemeenschap van goederen in, plunderden kerken en kloosters en stelden Jan van Leiden tot koning van Zion aan.

De bisschop, gesteund door den landgraaf van Hessen, sloeg echter het beleg voor de stad en nam haar op 24 Juni 1535 in. De hoofden der wederdoopers werden gevangen genomen en den 23ª Januari 1536 ter dood gebracht. Hunne lijken werden in drie kooien aan den toren der St.-Lambertuskerk gehangen. De hervorming werd geheel onderdrukt, en sedert is Munster een der bolwerken van het Katholicisme gebleven. Dat de vrede, die in 1648 aan den tachtigjarigen oorlog een einde maakte, binnen de muren der stad gesloten werd, is algemeen bekend. Minder bekend is het, dat bisschop Bernhard van Galen, die in 1672 Nederland beoorloogde, ook in voortdurenden strijd met zijn onderdanen leefde, zoodat hij zelfs een citadel liet bouwen, om de stad in bedwang te houden. Nadat in 1759 de stad door de Pruissen was ingenomen, werd echter deze citadel gesloopt, en de vesting ontmanteld. In 1803 werden de bisschoppen van hun wereldlijke macht ontzet; in 1807 voegde Napoleon de stad bij het Koninkrijk Holland en later, toen Lodewijk Napoleon afstand gedaan had, bij Frankrijk. In 1813 kwam de stad aan Pruissen, in welks bezit zij sedert gebleven is.

Bij het binnentreden der stad bemerkt men, achter de boomen der zoogenoemde Promenade verscholen, de Synagoge, een modern gebouw in den quasi Moorschen stijl, die tegenwoordig voor dergelijke gebouwen in den smaak is, hoewel de Joden met de Mohammedanen al heel weinig punten van overeenkomst hebben.

Verder, op den hoek der Klosterstrasse, staat de St.-Servatiuskerk, met laat-Romaansche, laat-Gothische

en Renaissance-deelen, doch tot onkenbaar wordens toe gerestaureerd.

In de Salzgasse trekt een barokpaleis onze aandacht; het is de Erbdrostenhof, en wordt bewoond door een der talrijke patriciërs, wier verblijven men te Munster *Hofe* pleegt te noemen. Het gebouw is een werk van den 18e-eeuwschen architect Schlaun, en kan in vele opzichten een meesterstuk genoemd worden.

Het onregelmatige, driehoekige terrein bood den ontwerper heel wat moeilijkheden, die hij echter glansrijk overwonnen heeft. Daar de beide straten, die de rechthoekszijden van den driehoek vormen, betrekkelijk smal zijn, heeft de bouwmeester zijn plattegrond zoodanig ontworpen, dat een driehoekige cour d' honneur, door een sierlijk hek van den openbaren weg afgesloten, het beschouwen van den gevel ook op een afstand mogelijk maakt. Zoowel de plattegrond van dit hek als die van den gevel vertoonen de in- en uitbuigende lijnen, die in de 18e eeuw zoo gaarne werden toegepast. Het middenrisaliet met zes Korinthische pilasters, rijk balkon en fronton heeft een echt deftig karakter en is geheel in zandsteen uitgevoerd. De zijrisalieten, grootendeels in baksteen gebouwd, hebben een eenigszins eenvoudiger karakter; een hoog mansarde-dak kroont het geheel.

Eveneens uit de 18e eeuw, doch een werk van Corfey, is de in de Salzgasse gelegen Dominikanerkerk, met drie beuken, koepel en twee torens. De goed-gedetailleerde façade, door huizen voor een deel ingebouwd, is van gebakken steen. Meer westwaarts ligt de St.-Lambertuskerk, aan de oostzijde van de Principalmarkt, de breedste en voornaamste straat van Munster. Hare vermaardheid dankte deze kerk voornamelijk aan de kooien met de lijken der wederdoopers, die daaraan plachten te hangen. In 1881 echter moest deze toren, wegens bouwvalligheid, afgebroken worden. Als de nieuwe toren voltooid zal zijn, wil men de kooien daar weer aan hangen. De kerk is een werk der latere Gothiek; zij heeft schepen van gelijke hoogte en zeer rijke gewelven. Aan de portalen, die gerestaureerd zijn, spreidt de XVe-eeuwsche kunst al haar rijkdom tentoon.

Is de St.-Lambertuskerk al niet belangrijker dan de meeste andere kerken uit den lateren tijd der Gothiek, de Principalmarkt zelf levert een bepaald eenig gezicht op, door de oude bouwwerken uit verschillende stijlperioden, die daar naast elkander staan. Wel is hier en daar een moderne dissonant gekomen, doch het overgeblevene doet duidelijk zien, hoe het geheel eens geweest moet zijn.

Een eigenaardigheid dezer straat is, dat de huizen beneden arcades hebben, waardoor een soort overdekt trottoir ontstaat, min of meer als dat in de Rue de Rivoli te Parijs, dat waarschijnlijk onzen lezers wel bekend is.

Het schijnt, dat het voorbeeld voor deze wijze van aanleg gezocht moet worden in het raadhuis, dat zuidelijk van de St.-Lambertuskerk gelegen is, en dat veertiende- en vijftiende-eeuwsche vormen toont. De arcade van dit gebouw wordt gevormd door hooge spitsbogen, rustende op korte zuiltjes, die zeer veel gelijkenis toonen met die, welke men in de voorhal van het raadhuis te Haarlem ziet. Uit een esthetisch oogpunt zou men die zuiltjes wel wat langer gewenscht hebben; de hooge gevel dien zij dragen, geeft hun iets gedrukts. Men denkt onwillekeurig, dat de grond in lateren tijd opgehoogd is. Evenals de arcade bestaat ook de daarboven gelegen verdieping uit vier traveeën. Terwijl echter de onderste verdieping hoogst eenvoudig is, zoodat zelfs de bogen niet eens profielen kregen, is de hoofdverdieping uiterst rijk in 14e-eeuwschen trant behandeld. De vensters hebben sierlijke traceeringen en worden door lijsten met bladornement omgeven. De dammen daartusschen worden ingenomen door nissen met beelden, die door baldakijns met fialen overhuifd worden; een lijst sluit dit gedeelte van den gevel af. De topgevel, die boven deze lijst begint, en die uit zeven traveeën bestaat, is in vele opzichten een der merkwaardigste voortbrengselen der Gothiek. Hij is een sprekend bewijs tegen den ultra-rationalistischen zin, dien de hedendaagsche kunstgeschiedschrijvers in de werken der middeleeuwen willen herkennen. Deze gevel toch, die, indien alleen met de rede te raad was gegaan, een driehoekigen vorm moest hebben, zooals het hooge dak die als van zelf aangaf, vertoont trappen, en als ware dit nog niet genoeg, heeft men boven deze trappen nog doorluchtige gedeelten van aanzienlijke hoogte gemaakt, die door talrijke, aan de kap verbonden ankers, gesteund worden. Het beginsel, waarvan de latere Renaissance meesters bij hunne, door de aanhangers der middeleeuwsche kunstleer zoo zeer veroordeelde scheppingen zijn uitgegaan, vindt men hier dus zuiver terug.

De eigenlijke topgevel is zeer eenvoudig van behandeling en vertoont alleen kleine vensters en nissen. De fialen evenwel, die den top bekronen, en waarop beelden geplaatst zijn, worden door rijke traceeringen met den top verbonden. De drie middenste der zeven traveeën gaan tot dezelfde hoogte op en eindigen in een balustrade, die door twee frontalen met kruisbloemen en een nis, waarin de kroning van Maria is voorgesteld, verlevendigd wordt. Daaronder staat Cambrinus, de bierkoning.

De gevel is zeker een der origineelste scheppingen der Gothiek; geheel in gehouwen steen uitgevoerd, moet hij de kleurafwisseling, waaraan wij hier-te-lande gewend zijn, missen, doch dit wordt vergoed door de rijke schaduweffecten en het met veel smaak aangebrachte ornement. Het geheel schijnt gerestaureerd; wat op rekening dier restauratie gesteld moet worden en wat ontwijfelbaar tot den ouden bouw behoort, vermochten wij niet uit te maken.

Het was in dit raadhuis, dat op 24 October 1648 de beroemde vrede geteekend werd. De zaal, waar deze voor de wereldgeschiedenis zoo belangrijke gebeurtenis plaatsvond, is nog aanwezig. Het is een ruim vertrek, dat met zijn ouden schouw, zijn rijke betimmering, zijn geschilderde vensters en de vaandels, die van de zoldering hangen, een imposant effect maakt. De betimmering van 1587 heeft nog een vroeg-Renaissance karaker, wel een bewijs hoe lang men in het Munsterland aan de oude tradities getrouw bleef. De dolfijnen, maskers en profileeringen, die bij ons te lande het tijdperk van 1530—1560 kenmerken, vindt men hier nog terug, maar wat verwaterd en blijkbaar niet goed meer begrepen. Veel beter is het ornement van de in deze zaal aanwezige bedstede, (misschien beter ledikant) van Jan van Leiden. De colonnetten, die den hemel dragen, herinneren aan die van het koorhek te Naarden; ook het snijwerk der paneelen verraadt een zeer geoefende hand.

Eenige schilderijen van Gerard ter Borch stellen personen, die bij het sluiten van den Munsterschen vrede tegenwoordig waren, voor. Zij zijn niet in des schilders beste manier, en kunnen in geen vergelijking komen met de genre-stukken, waaraan Ter Borch zijn groote vermaardheid dankt. Aan den tijd der wederdoopers herinnert nog de tang, waarmede zij op het schavot gepijnigd werden, terwijl ook zwaarden, harnassen en een beker, die aan den koning van Zion

moeten hebben toebehoord, en die in ieder geval fraaie overblijfselen van 16e-eeuwsche kunstvlijt geacht mogen worden, aanwezig zijn.

Noordelijk van het raadhuis staat de aloude stadswaag, een Renaissance schepping van 1615. Het gebouw dient thans, beneden, als hoofdwacht, terwijl de bovenlokalen, waar weleer het stedelijk wijnhuis gevestigd was, nu aan een sociëteit verhuurd zijn. Eigenaardig is het, dat bij dezen gevel, evenals bij het raadhuis, al de versiering geconcentreerd is in den top, wier details in vele opzichten aan de manier van onzen Haarlemmer Lieven de Key herinneren. De vensters zijn geheel onversierd gebleven, wat aan den gevel, die in gehouwen steen is opgetrokken, een zeer massaal karakter geeft. Voor de twee middenste traveeën ziet men den zoogenaamden „Sentenzbogen" een door drie kolommen ondersteund balkon van rijke detailleering, dat wellicht later tegen den gevel is aangebouwd, hoewel de ornementiek dit niet zou doen vermoeden. Van dit balkon plachten de vonnissen aan de menigte te worden voorgelezen.

Aan de zuidzijde van het raadhuis, op den hoek van de Clemens-strasse, staat de voormalige Stadtkeller, die gedeeltelijk nog een laat-Gothisch karakter heeft; de gevels aan de Clemens-strasse, met het jaartal 1571, behooren echter reeds tot de Renaissance. Om symmetrie heeft de bouwmeester zich hier niet bekommerd, en een kleinen gevel naast een grooten gevel geplaatst. Hoewel ook hier de vensters onversierd zijn gebleven, en de gehouwen steen niet door gebakken steen wordt afgewisseld, heeft de architect naar een rijker effect gezocht, door het aanbrengen van pilaster-orden. Van de regelen, die in Italië bij het toepassen van dergelijke orden gebruikelijk waren, had de architect blijkbaar slechts een vaag begrip. Bij den grooten gevel, die uit drie traveeën bestaat en met een erker versierd is, is de ordonnantie het meest geslaagd. Daar de kleine gevel echter slechts twee traveeën bezit, kwam de bouwmeester bij den top in moeilijkheden, waaruit hij zich niet anders wist te redden, dan door één pilaster tegen het midden te plaatsen, die daar een zeer zonderling effect maakt. De silhouet der geveltoppen, uit in- en uitbuigende lijnen bestaande, herinnert aan Vlaamsche typen. Het gebouw herbergt thans de verzameling van het Kunstverein. De schilderijen schenen ons echter van geen groote beteekenis toe; alleen die van Ludiger tom Ring en Hermann tom Ring, beiden meesters uit de 16e eeuw, hebben een zeker kunst-historisch belang.

Verscheidene andere gevels van de Principalmarkt verdienen een nadere beschouwing. Karakteristiek voor allen is de groote eenvoud, aan het benedendeel tentoongespreid. Dikwijls schijnt men, ook als het bovendeel in Renaissancevormen vernieuwd werd, de arcades gelaten te hebben, zooals zij nog uit den Gothischen tijd waren overgebleven. Somtijds ook zijn de spitsbogen door halfcirkelbogen vervangen, en de Gothische pijlers in zuilen van een soort van Toskaansche orde overgegaan. Een der rijkste gevels heeft een top met pinakels en maskers; een andere, waarop een beeldje geplaatst is, en wiens silhouet niet fraai geacht kan worden, heeft ook korte pilasters.

Een straat, recht tegenover het Raadhuis, leidt naar den met lindeboomen beplanten „Domplatz." De domkerk bestaat uit een westelijk deel, in Romaanschen stijl (van 1163—1197) opgetrokken, en een oostelijk deel van 1225—1265 in vroeg-Gothischen stijl gebouwd. Het Gothische deel van het gebouw is een basiliek met kruisbeuk, polygoon gesloten koor, kooromgang en kapellen. Het Romaansche deel bestaat uit een westelijk koor, door twee torens geflankeerd en een kruisbeuk. Het westelijk portaal is een toevoegsel uit den allerlaatsten tijd der Gothiek. Ook het portaal aan de zuidzijde en de rijke gevel van het oostelijk transept toonen flamboyant-motieven.

Het inwendige van het gebouw is op weinig bevredigende wijze gepolychromeerd. Eigenaardig is een muurschildering uit de 13e eeuw, thans gerestaureerd, welke voorstelt, hoe Friezen uit Reiderland, Emsgo, Fivelgo en Hemsego, aan den H. Paulus, den patroon der kerk, hunne schatting brengen. In het westelijk deel der kerk ziet men een zeer verdienstelijke groep van Achtermann, die Maria met het lijk van Christus verbeeldt. De grafmonumenten in de kerk zijn niet van bijzonder belang; zij behooren meest tot de 17e en 18e eeuw. Zeer interessant evenwel is de kapittelzaal, die van een wandbetimmering in den stijl van het midden der 16e eeuw voorzien is. Het schijnt, dat deze betimmering het voorbeeld voor die van de raadhuiszaal geweest is. De betimmering bestaat uit vier hoog paneelen, waarvan de onderste bij wijze van bank naar voren springen. Zoowel de bovenste als de benedenste paneelen zijn allen verschillend en leggen een schitterend getuigenis af van de rijke fantasie van den maker, of liever van de makers, want wij meenden verschillende handen op te merken. In het ornement vindt men de jaartallen 1544 en 1552 ingesneden. De beide middenste paneelen bevatten wapens, die hoogst leerzaam zijn voor den beoefenaar der heraldiek. De benedenste wapens bestaan alleen uit een schild, in een ornementale omlijsting gevat, de bovenste daarentegen zijn met helm en helmsieraad getooid. Iedere twee traveeën zijn als één vak beschouwd, en door rijkbehandelde colonnetten als zoodanig kenbaar gemaakt. De bovenste wapens zijn dan ook, overeenkomstig de regelen der heraldiek, naar elkander toegekeerd, zoodat telkens twee wapenfiguren elkander aanzien. De stijl van deze betimmering heeft zeer veel overeenkomst met Nederlandsch werk van dien tijd en mist geheel het plompe en onbeholpene, hetgeen het gelijktijdige Duitsche werk kenmerkt. Er is dan ook alle reden, om hier aan Nederlandsche meesters te denken; onder de namen, die op linten bij de wapens gesneden zijn, komen verscheidene Nederlandsche namen voor. Eigenaardig is, dat de profileeringen hier en daar nog middeleeuwsche reminiscensen vertoonen, terwijl de ornementen hiervan geheel vrij zijn. De hermen, die ook in ons land het werk van ± 1550 karakteriseeren, komen hier en daar reeds voor, doch aan het meerendeel der snijwerken ziet men ze nog niet. De beide deuren, die toegang tot de zaal geven, worden door sierlijke colonnetten geflankeerd; daarboven zijn paneelen met wapens aangebracht. De verlichting der zaal geschiedt door drie spitsboogvensters.

De houtsnijwerken van dit vertrek verdienen met zorg bestudeerd te worden; zij behooren tot het beste werk der 16e eeuw. Dat zij, zooals men vertelt, het werk zouden zijn van één meester, zekeren Kupper, wil er bij ons niet in. Allerlei kunstenaars, de een meer, de ander minder begaafd, moeten aan dit werk hebben gearbeid.

De overige bezienswaardigheden der kerk vallen zeer af bij deze zaalbetimmering. Moge de tafel, waaraan men beweert, dat Jan van Leiden zou hebben zitten dobbelen, misschien van historisch belang wezen, als kunstwerk beduidt zij niet veel. Ook de glasschilderwerken schenen ons niet zeer belangrijk toe, terwijl de predikstoel een modern werk is, dat zich niet verheft boven andere van zijn soort.

Het Domplein biedt een staalkaart van 19e-eeuwsche gebouwen ter bezichtiging aan. Daar staat een museum in Romaanschen stijl, een academie in Renaissancen stijl, een Ständehaus in Gothischen stijl en een postkantoor, ook al weer in Gothischen stijl. Wat zal het nageslacht van al die „stijlen" zeggen?

Noordwestelijk gaande, komen wij aan de Lieve-Vrouwekerk, ook wel Ueberwasserkirche genoemd. Is ook dit kerkgebouw op zichzelf misschien niet bijzonder interessant, dé 14e-eeuwsche toren van kolossale afmetingen mag gerust een der fraaiste voortbrengselen der Gothiek genoemd worden. De vier benedenste verdiepingen, met nissen en traceeringen voorzien, zijn vierkant in plan. Dan gaat de toren in het achtkant over, waarbij uit ieder der hoeken van den onderbouw een doorluchtig torentje rijst. Zooals de toren zich thans vertoont, eindigt hij in een balustrade met pinakels. De hooge spits, die hem eens bekroonde, moet, naar men wil, door de wederdoopers zijn afgebroken. Men gaat echter met het plan om den toren weer met een spits te kronen. De westelijke torengevel prijkt met een zeer rijk portaal; daarboven zijn tusschen de muurnissen beelden geplaatst, waaronder vooral een crucifix, met Maria en Johannes daarnaast, uitmunt.

Zeer eigenaardig is de voormalige kerk der Jezuïeten, aan St. Pieter gewijd. Van buiten is dit gebouw hoogst eenvoudig. Treedt men evenwel binnen, dan wordt men verrast door een vermenging van Gothiek en latere Renaissance, als waarvan misschien geen ander voorbeeld is dan de bekende Jezuïetenkerk te Keulen. Het gebouw vertoont zich als een basiliek met galerijen boven d'e zijbeuken. De beuken worden gescheiden door korte zuilen met achtkante basementen naar Gothischen trant, doch met Jonische kapiteelen. De kruisgewelven der zijbeuken worden deels door deze kapiteelen, deels door muurconsoles gedragen. Rondbogen zonder eenige profileering verbinden de zuilen; nissen met beelden staan tusschen deze bogen en reiken tot aan de galerijen. De galerijbalustrade is volkomen als een 17e-eeuwsch Hollandsch doophek gedetailleerd. De middenbeuk wordt door laat-Gothische netgewelven overdekt, en ook in de vensters zijn traceeringen te vinden, die den lateren tijd der Gothiek in herinnering brengen. Het hoogaltaar der kerk is een werk uit het begin der 17e eeuw, en herinnert in zijn opbouw aan de gelijktijdige geveltoppen. Ook een paar portalen zijn in denzelfden trant.

De Frauenstrasse brengt ons op den Schlossplatz, een kolossaal plein, waar eens bisschop Van Galen zijn citadel oprichtte, doch waar in de 18e eeuw het tegenwoordige slot gebouwd werd. De architect was Schlaun, dien wij reeds vroeger leerden kennen. In de as bevindt zich een ovale vestibule, met een zaal daarboven. Het ovaal springt uit den gevel naar voren, zoodat ook het bekronend fronton gebogen in plattegrond is, wat echter beter staat dan men zou denken. Korinthische pilasters versieren het middenrisaliet, dat door een attiek, een hoog mansarde-dak en een klein koepeltorentje bekroond wordt. Aan de beide einden van den gevel springen vleugels naar voren, waardoor een *cour d'honneur* wordt gevormd. Deze zijvleugels, benevens de gedeelten naast het middenrisaliet, zijn veel eenvoudiger gedetailleerd. Zij bestaan ten deele uit gebakken steen en toonen verwantschap met vele 18e-eeuwsche gebouwen hierte-lande.

Ook de achtergevel, naar het park toe, wijst op Nederlandschen invloed. Het inwendige van het gebouw, waar thans de kommandant der stad woont, zagen wij niet. De oude slottuin dient nu als botanische tuin voor de Academie.

Zuidwaarts gaande langs de schoone plantsoenen, die de voormalige vestingwerken hebben vervangen, bereiken wij de Ludgeriplatz, in welks nabijheid het station, ons punt van uitgang, gelegen is. Wij willen evenwel nog even de Königstrasse ingaan, om een kort bezoek aan de Ludgerikirche te brengen. Het is niet zoozeer als gebouw, dat deze kerk, welker westelijke deelen nog Romaansch zijn, den bezoeker aantrekt. De banken in het Gothische koor verdienen echter wel een nadere beschouwing. Zij zijn naar het Gothische schema gevolgd, doch in rijken Renaissancestijl gedetailleerd. Ook hier is de overeenkomst met Nederlandsch werk treffend. De rijkdom van motieven is groot en de bewerking, hoewel eenigszins grof, verraadt toch een zeer bekwame hand.

Het ware zeker te wenschen, dat omtrent de geschiedenis der Munstersche Renaissance-werken eens een ernstig onderzoek werd ingesteld. Bij de talrijke aanknoopingspunten, die er in de 16e eeuw tusschen Munsterland en de Nederlanden bestonden, en waarvan de geschiedenis der wederdoopers o. a. een bewijs is, zou het niet onmogelijk wezen, indien Nederlandsche kunstenaars door de bisschoppen te hulp waren geroepen.

WERELDTENTOONSTELLING VAN HOTEL- EN REISWEZEN.

Ruim twee jaren geleden deed de Hotelhoudersbond pogingen om te Amsterdam eene tentoonstelling, het hotelwezen betreffende, in het leven te roepen en vormde zich de vereeniging „Hotelwezen-tentoonstelling", wier statuten de koninklijke goedkeuring erlangden en die zich tot taak stelde in 1894, 95 of 96 te Amsterdam eene tentoonstelling tot stand te brengen.

Het comité slaagde erin een aantal personen te vinden, die een crediet verleenden, zoodat het financieele contract een paar weken geleden afgesloten kon worden en de zekerheid bestaat, dat de tentoonstelvan 3 Mei tot 1 November 1895 op het terrein achter het Rijksmuseum zal gehouden worden. De voorwaarden, waarop die afstand zal plaats vinden, zijn reeds voorloopig door B. en W. goedgekeurd; zij behelzen de bepaling, dat de geheele zaak der gemeente geene financieele opoffering mag kosten en dat er een betrekkelijk hooge som als cautie wordt gestort voor de weder-aflevering der terreinen in den staat, waarin zij zijn ontvangen.

De burgemeester der hoofdstad heeft het eere-voorzitterschap aanvaard en de Ministers van binnenlandsche zaken, waterstaat en financiën, zoo ook de heer A. C. Wertheim, lid van de Eerste Kamer, hebben het eere-lidmaatschap aangenomen.

De tentoonstelling zal 16 groepen omvatten, als:

1 bouwkunst,
2 vervoermiddelen,
3 algemeene nijverheid,
4 nijverheid der voedingsmiddelen,
5 rivier- en zeevisscherij,
6 hygiëne,
7 machinerieën,
8 verlichting,
9 kunstnijverheid,
10 verwarming,
11 geographische afdeeling,
12 volledige inrichtingen,
13 veiligheidsmiddelen,
14 tuinbouw,
15 assurantie en
16 diversen,

zoodat het niet aan verscheidenheid zal ontbreken; de omschrijving der groepen is zoo breed opgevat, dat het moeilijk zal zijn eenig voorwerp, dat niet tot de schoone kunsten kan gerekend worden te behooren, te weigeren.

Aan de tentoonstelling zal eene groote loterij verbonden worden, terwijl een internationale Jury de bekroningen in eerekruizen, diploma's en medailles zal toekennen. Het voornemen bestaat de medailles in edel metaal uit te reiken.

Het tentoonstellingsterrein beslaat eene oppervlakte van ± 160,000 M², waarvan het hoofdgebouw 25,000 M². zal innemen; aan den voorgevel zijn tien groote restaurants ontworpen, waarachter zich de groote tentoonstellingszalen aansluiten. Tegenover het hoofdgebouw blijft een terrein beschikbaar voor koffiehuizen, restaurants, enz. en aan de linkerhand zal een oud-Hollandsch marktplein verrijzen, „Oud-Holland" genaamd. De gebouwen worden opgetrokken naar de gewijzigde plannen van den architect Evert Breman, met wien de architect W. Kromhout Czn. werd aangezocht saam te werken.

Men hoopt het groote publiek te lokken door een paar aantrekkingspunten; het eerste is een mailboot van ongeveer 100 meter lengte, die in een bassin ligt en des avonds tot den top der masten verlicht is. Deze boot geeft een volledig denkbeeld van het leven op een groot mailschip.

De tweede attractie is een electrische restaurant, waar geen kellners zullen bedienen, doch waar men, door op een electrischen knop te drukken, een besteld maal naar zich toe zal zien wandelen; drukkende op een anderen knop verdwijnen de vuile borden en komen schoongewasschen terug, kortom iets dat te Amsterdam *noch nicht dagewesen ist.*

CONGRES OMTRENT VAKONDERWIJS EN VAKOPLEIDING.

De Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid heeft het besluit genomen, in de week tusschen Kersmis en Nieuwjaar, te Amsterdam een congres te houden omtrent vakopleiding voor toekomstige werklieden in Nederland. Zij rekent daarbij op de vrijwillige aanmelding van personen en corporatiën voor het lidmaatschap en stelt zich voor in ruime mate uitnoodigingen te richten aan maatschappijen, vereenigingen en personen, die in het onderwerp belangstelling getoond hebben.

Het congres zal tweemaal vergaderen en wel de eerste maal: *a* in algemeene vergadering tot het verkiezen van een bureau en het aanhooren der openingsrede en *b* in sectiën tot het behandelen der volgende punten:

I. Het lager onderwijs in verband tot vakopleiding en vak-onderwijs.

Vraag A. Beantwoordt het lager onderwijs (de volksschool) aan de eischen eener voorbereiding voor den aanstaanden werkkring van leerlingen, die geene andere school meer zullen bezoeken? Zoo neen, welke wijzigingen zijn noodig ten aanzien der verschillende leervakken en de wijze waarop zij behandeld worden?

II. Het middelbaar onderwijs en voortgezet lager onderwijs in verband tot vak-opleiding en vak-onderwijs.

Vraag B. Tot hoever moet het voortgezet lager onderwijs en het middelbaar onderwijs voor alle leerlingen gelijk zijn?
en waar moet het verschillend worden voor afzonderlijke ambachten, vakken en beroepen?

Vraag C. Zijn de burger-avondscholen de meest gewenschte instellingen voor de voorbereidende opleiding van den ambachtsman? Zoo ja, welk programma voldoet daarvoor het best?

Vraag D. Is het wenschelijk dat op de ambachtsscholen herhalingsonderwijs en voortgezet lager onderwijs gegeven wordt?

Zoo ja, hoe moet dit onderwijs, onder meer met het oog op het teekenen, worden ingericht?

III. De opleiding tot gewone en kunst-ambachten.

Vraag E. Verdient in het algemeen de opleiding in de werkplaats of die in de ambachtsschool de voorkeur?

Voor welke ambachten in het bijzonder is het eene of het andere stelsel het meest aanbevelenswaardig?

Is combinatie van beide stelsels mogelijk en wenschelijk?

Vraag F. Waar moet de grens getrokken worden tusschen het onderwijs en de opleiding voor het gewone en voor het kunst-ambacht?

Vraag G. Welke argumenten pleiten voor en tegen het volgende voorstel:

„In het algemeen bepale de wet:

1°. de verplichte oprichting van beroepsscholen, wier leerplan voor elk afzonderlijk in overeenstemming met locale behoeften worde opgemaakt;

2°. de krachtige financieele medewerking van den Staat op voorwaarden „afhankelijk van leerplan en van draagkracht der gemeente;

3°. de verdeeling van gemeenten in klassen, naar bevolkingsterkte, bijv. in drie: beneden 25,000, van 25,000 tot 80,000, boven 80,000;

4°. de overeenkomstige verdeeling van het leerplan in *a*. beperkt, *b*. uitgebreid, *c*. volledig.

5°. het onderwijs in de bouwvakken, overal verplichtend; daarnaast locale behoeften te bevredigen;

6°. de verplichting om leerjongens de gelegenheid te geven de school te bezoeken, door zoo mogelijk een uur te bepalen, waarop zij vrij moeten zijn; de bepaling van den duur van den arbeidsdag is niet genoeg. Voor sommige bedrijven moet echter ruimte van beweging gelaten worden en in het algemeen is dit in hooge mate wenschelijk, daar het ambachtsonderwijs nog jong is en voor een zelfstandige ontwikkeling veel vrijheid van beweging behoeft.

7°. de verplichting der school, om zich naar de omstandigheden zooveel te schikken, als met het belang van den leerjongen vereenigbaar is.

8°. de beperking van het theoretisch onderwijs tot een minimum."

IV. De opleiding voor de fabriek (de groote industrie).

Vraag H. Op welke wijze zijn de bezwaren van de steeds toenemende verdeeling van arbeid in de fabrieksnijverheid, voor den toekomstigen werkman door betere vakopleiding te beperken?

V. Tentoonstellingen van werkstukken van leerlingen, wedstrijden voor leerlingen, proeven van bekwaamheid en andere middelen om de belangstelling en den ijver der direct belanghebbenden op te wekken.

Vraag I. Op welke wijze moeten tentoonstellingen en wedstrijden van leerlingen worden ingericht om tevens aan de veredeling van het ambacht ten goede te komen?

Vraag K. In hoeverre kan het afleggen van proeven

van bekwaamheid strekken tot veredeling van het ambacht?

Welke waarde moet in de practijk aan de daaruit voortvloeiende diploma's (en titels) worden toegekend?

VI. Het leerlingwezen; de rol van het particulier initiatief en van den wetgever.

Deze punten zullen behandeld worden in drie sectiën en wel

in de eerste sectie (Onderwijs) de punten I en II, zijnde de vragen A, B, C en D;

in de tweede sectie (Opleiding van het Ambacht) de punten III, V en VI, zijnde de vragen E, F, G, I en K;

in de derde sectie (Opleiding voor de fabriek) punten IV en VI, zijnde vraag H.

Het congres komt de tweede maal bijeen in algemeene vergadering tot het behandelen der gestelde vraagpunten in hun onderling verband, naar aanleiding der gedrukte inleidingen en der gedrukte sectie-verslagen en tot het stemmen over de daaruit voortvloeiende conclusiën.

De gestelde vragen, zoowel over het onderwijs als de opleiding voor het ambacht en de fabriek, verdienen veler belangstelling en de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid heeft aanspraak op een woord van dank, nu zij zich de moeite geeft deze belangrijke punten in een congres te behandelen. Daar het voornemen bestaat elk der vragen te doen inleiden, wordt gelegenheid tot grondige bespreking gegeven.

Ook de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst heeft groot belang bij grondige regeling van het vakonderwijs en de opleiding voor ambacht en fabriek; laat ons hopen dat de waardigheid van dit lichaam geen hinderpaal moge zijn zich op dat congres te doen vertegenwoordigen.

TENTOONSTELLING TE ANTWERPEN.

In tegenwoordigheid van den Koning, omringd door ministers, diplomaten, leden van Senaat en Kamer en tal van burgerlijke en militaire overheden, had Dinsdag, den 2den dezer, de afkondiging der bekroningen van inzenders in de feestzalen der tentoonstelling plaats. Ongeveer tienduizend personen woonden de plechtigheid bij, die geopend werd met eene redevoering van den heer De Bruijn, minister van landbouw, nijverheid en openbare werken, waarbij de geschiedenis der tentoonstelling en het welslagen daarvan in herinnering werden gebracht. Graaf d'Ursel, commissaris-generaal van de Regeering en voorzitter van de opper-jury, deelde het getal der bekroningen van de verschillende natiën mede, waarna de minister De Bruijn de lijst van de toegewezen onderscheidingen aan de verschillende commissarissen-generaal ter hand stelde.

Men moet erkennen dat daarmede zeer mild is te werk gegaan; in het geheel werden toegekend:

401	groote prijzen,
812	eere-diploma's,
1813	gouden medailles,
2238	zilveren „
1671	bronzen „ en
870	eervolle vermeldingen,

of wel te zamen 7805 onderscheidingen aan 12000 inzenders. Niet minder dan 65 percent of ongeveer twee derden hunner hebben de bewijzen ontvangen zich in meerdere of mindere mate verdienstelijk te hebben gemaakt; houdt men daarbij rekening met de inzendingen, die buiten mededinging bleven, dan is het aantal teleurgestelden bijzonder klein en toch zal het niet aan ontevredenen ontbreken.

Aan de Nederlandsche inzenders, waarvan het getal 386 bedroeg, werden uitgereikt:

12	groote prijzen,
14	eere-diploma's,
81	gouden medailles,
102	zilveren „
73	bronzen „ en
27	eervolle vermeldingen,

te zamen 309 onderscheidingen. Vermindert men het aantal inzenders met 19, die buiten mededinging bleven, dan hebben de overblijvenden 367 niet minder dan 309 bekroningen ontvangen, zoodat slechts 16 percent het zonder eenige onderscheiding hebben moeten stellen.

Sinds het gewoonte geworden is de medailles niet meer in edel metaal terhand te stellen en men zich bepaalt tot het uitreiken van een diploma, waarin de graad van onderscheiding vermeld staat, schijnt het aantal bekroningen op onrustbarende wijze toegenomen te zijn en is de waarde daarvan van minder beteekenis.

Wellicht verdient het overweging bij eene volgende wereldtentoonstelling de bepaling te maken, dat elke inzender, als bewijs van waardeering voor arbeid en te maken kosten, eene onderscheiding zal ontvangen.

Het zal echter moeilijk zijn allen te bevredigen; reeds nu gaan stemmen van afkeuring op over enkele bekroningen te Antwerpen en de heer Hidde Nijland, te Dordrecht, heeft de hem toegedachte zilveren medaille bij onderstaand schrijven geweigerd.

„Ofschoon de onderscheiding, welke de Internationale Jury der Wereldtentoonstelling te Antwerpen in 1894, namelijk de zilveren medaille, mij voor mijne inzending heeft toegedacht, misschien een groote eer moge zijn, zoo voel ik mij genoodzaakt voor dezelve te bedanken, aangezien ik op de Internationale Koloniale en Uitvoerhandeltentoonstelling te Amsterdam in 1883 (de eenige tentoonstelling waarop ik exposeerde) voor dezelfde inzending, misschien minder compleet, met goud werd bekroond en ik de Jury van toen niet wil beleedigen, door thans een mindere onderscheiding te accepteeren.

„Ook het oordeel van heeren verslaggevers van verschillende binnen- en buitenlandsche dagbladen, die in de Hollandsche afdeeling mijne inzending een der meest belangrijke noemden, zou ik niet waardeeren, door thans 3e klasse onderscheiding aan te nemen.

„Het feit echter dat onder dezelfde klasse n°. 61, „Koloniën", exportartikelen, bitter en wijn, verduurzaamde levensmiddelen en jenever met goud bekroond werden, geeft mij veel te denken en troost mij in mijn .... lot.

„Inmiddels teekent hoogachtend, enz.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

AFDEELING LEIDEN.

Vergadering van 28 September 1894.

De eerste vergadering in het seizoen werd door den Voorzitter, den heer J. Room, met een toepasselijk woord geopend; hij spoorde de leden tot samenwerking aan, op dat het doel „bevordering der Bouwkunst" zal bereikt worden.

Hierop volgden het uitbrengen van verslagen van de Mei- en September-vergaderingen der Maatschappij, respectievelijk door de heeren G. van Driel en H. J. Jesse. Eerstgenoemde herinnerde o. m. aan het bezoek van de sluiswerken te IJmuiden op 31 Mei en bracht vele merkwaardigheden omtrent dit belangrijk bouwwerk onder de aandacht der leden.

De heer Jesse gaf een uitgebreid verslag van de vergadering te Middelburg en liet den leden de wandeling door Middelburg, Vlissingen, Veere enz. alleraangenaamst medemaken. Aangezien van deze vergadering in *De Opmerker* reeds een verslag gegeven werd, kan uw verslaggever hier kort zijn. Alleen zij vermeld dat de heer Jesse tal van platen der in genoemde plaatsen bezochte gebouwen den leden kon toonen, daartoe voornamelijk in staat gesteld door den heer Frederiks te Middelburg, die daarvoor den dank der Vergadering ontving. Spreker behandelde voorts het stadhuis te Brussel, dat zooveel overeenkomst heeft met die te Middelburg en Veere, terwijl hij ten slotte een en ander mededeelde van zijn bezoek aan Brussel en Antwerpen.

Nadat de Voorzitter nog eenige huishoudelijke mededeelingen had gedaan, en een nieuw lid was aangenomen, sprak hij zijn leedwezen uit dat het wetenschappelijk uitstapje in den afgeloopen zomer door gebrek aan deelneming niet kon doorgaan. Hij hoopte, dat wanneer de leden zich in 't vervolg voor een uitstapje verklaren, zij zoo veel mogelijk hun belofte gestand zullen doen.

Met de gewone rondvraag werd de vergadering gesloten.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van 29 September 1894.

In deze vergadering werd de keuze van een onderwerp voor een nieuw uit te schrijven prijsvraag aan de orde gesteld. Het bestuur gaf in overweging te kiezen uit: 1o. Een front voor een schouwburgtooneel met gordijn. 2o. Een buffet in een café. 3o. Een grafmonument voor een staatsman, en gaf den leden vrijheid hieraan onderwerpen toe te voegen. De heer A. van Elmpt stelde daarop voor: een landelijk woonhuis, geen villa, maar trok dit voorstel na eenige besprekingen weder in en noemde toen: een tolgaarderswoning met tolboom. De heer A. Nijhuis stelde voor: een tijdelijke tribune voor wedrennen, enz.

Bij de stemming verkreeg een front voor een schouwburgtooneel de meerderheid. Hiervoor zal nu in de volgende bijeenkomst een programma vastgesteld worden.

Na nog eenigen tijd gezellig bijeen te zijn geweest en de platen van „*De Architect*" en „*Decoratiemotieven*" te hebben bezichtigd, sloot de Voorzitter de vergadering.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

AMSTERDAM. Het Rijk is met het gemeentebestuur in onderhandeling over den aankoop van grond op het gedempte Damrak voor den bouw van een nieuw post- en telegraafkantoor, wijl het beschikbare bouwterrein aan den N. Z. Voorburgwal te weinig ruimte aanbiedt. 't Is te hopen dat het Gemeentebestuur het gedempte Damrak tot grooten verkeersweg zal blijven bestemmen en het verzoek van de hand wijzen.

— De burgemeester en eenige raadsleden van Hâvre hebben een bezoek aan de hoofdstad gebracht, ten einde een onderzoek in te stellen naar den afvoer van faecaliën en speciaal naar de resultaten van het Liernur-stelsel. De heer Hippolyte Fénoux, hoofdredacteur van het dagblad *Le Hâvre*, vergezelt de heeren en stelt een zelfstandig onderzoek in. Zij werden ten stadhuize ontvangen en door de technische ambtenaren ingelicht en rondgeleid.

ROTTERDAM. De Raad schonk zijne goedkeuring aan den voor rekening der gemeente in openbare veiling gedanen aankoop van de Rotterdamsche Suikerraffinaderij voor eene som van f 221,912 en machtigde B. en W. de daartoe behoorende machineriëen, werktuigen en gereedschappen in het openbaar te verkoopen. De suikerraffinaderij werd aangekocht in het belang van den toekomstigen aanleg in dat deel der gemeente.

— De vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" houdt a. s. Dinsdagavond, te 8 uren, in de bovenzaal der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, hare eerste wintervergadering. Op deze bijeenkomst zullen het Jury-rapport betreffende de prijsvraag voor een vereenigingsgebouw uitgebracht, de naambrieven geopend en de zeven ingekomen antwoorden tentoongesteld worden.

HAARLEM. Het Museum van Kunstnijverheid werd gedurende de maand September door 1149 personen bezocht.

Voor den catalogus der boekerij van het Museum, waarvan het eerste vervolg 1894 in druk is verschenen, werden gedurende de maand September 119 aanvragen ontvangen, terwijl aan 87 personen uit 30 verschillende plaatsen van ons land 125 boek- en plaatwerken verzonden werden.

De aan het Museum verbonden school voor kunstnijverheid is primo September begonnen met 52 leerlingen van den dagcursus, 32 leerlingen van den Woensdag- en Zaterdag-cursus, 70 leerlingen van den avondcursus en 35 leerlingen der Rijks-normaallessen, totaal 189 leerlingen.

De werkstukken der leerlingen, die op de Wereldtentoonstelling te Antwerpen werden ingezonden, zijn met de gouden medaille bekroond.

— De premie, die jaarlijks door het hoofdbestuur der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid uit het daarvoor bestemde Thieme-fonds wordt uitgeloofd aan een der ambachtsscholen voor een door de leerlingen vervaardigd werkstuk, is dit jaar, ten bedrage van f 50, aan de ambachtsschool te Goes ten deel gevallen. Het geleverde werkstuk bestond uit een voordeur van Amerikaansch grenenhout, met gesmeed-ijzeren paneelen en draaibare raampjes.

De leerlingen J. Crucq en W. F. van Riet waren de vervaardigers van het werkstuk.

NIJMEGEN. In zijne zitting van Zaterdag den 29n September werd den directeur der gasfabriek en waterleiding, den heer W. F. Paijens, eene gratificatie van f 600 toegekend als blijk van waardeering voor het vele door hem in het belang dier inrichtingen gedaan.

HILVERSUM. De Gemeenteraad besloot in zijne zitting van 2 October tot reorganisatie der gemeente-reiniging en het aanstellen van een opzichter bij dezen tak van dienst, op een aanvankelijk salaris van f 700.

AMERSFOORT. De heer D. van der Werf, opzichter 1e klasse bij 's Rijks-waterstaat, ondervond bij het verlaten van den dienst talrijke blijken van hoogachting en waardeering.

PERSONALIA.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat, zijn benoemd tot buitengewoon opzichters de heeren: J. Klippers, E. H. Piepers, J. A. van Dalsen en A. Sliedrecht bij de verbeteringswerken van de Boven-Maas; J. van Dijk bij de verbetering van de vaargeul De Slenk, tusschen Zoutkamp en het Dokkumerdiep; G. G. Lodder bij den bouw van de brug over het Heusdensche kanaal en G. A. Kenniphaas bij de werken tot verbetering van de Zuid-Willemsvaart.

— Bij de Maatschappij tot exploitatie van staatsspoorwegen (dienst van weg en werken) zijn met ingang van 1 September jl. benoemd: tot adjunct-ingenieur 2e kl. ter standplaats Utrecht, de heeren M. L. Biesland van Oordt en A. J. Roelofsz, beiden thans aspirant-adjunct-ingenieur.

— De heer M. van den Ende, civiel-ingenieur te Zierikzee, is bij koninklijk besluit benoemd tot leeraar aan de Rijks hoogere burgerschool te Winterswijk.

— De heer J. Dona te 's-Gravenhage is, voor den cursus 1894—1895, benoemd tot onderwijzer in handteekenen aan de openbare herhalingsschool te Scheveningen.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Adjunct-ingenieur der gemeentewerken te Maastricht, op eene jaarwedde van 1200 à 1700 gulden. Adres aan B. en W. vóór 15 October.

— Directeur der gemeentewerken te Leeuwarden. Jaarwedde f 2400, met driejaarlijksche verhooging van f 100 tot een maximum van f 2800. Adres vóór 12 October aan den Burgemeester.

— Ingenieur van den prov. waterstaat in Friesland. Jaarwedde f 1500, met driejaarlijksche verhooging van f 300 tot een maximum van f 3000. Adres uiterl. 20 Oct. aan Ged. Staten. (*Zie advert. in no. 40.*)

— Constructeur op het teekenbureau van een der voornaamste machinefabrieken van Nederland. Adres motto „machinefabriek" aan het Alg. Adv.-bureau Nijgh & Van Ditmar te Rotterdam.

— Directeur aan een machinefabriek. Adres onder no. 25747 aan het Bureau der *N. Rott. Ct.*

ADVERTENTIEN.

Brandspuit gevraagd.

Aan het adres van den Gemeente-architect A. VELDING te *Buitenpost*, wordt prijsopgave gevraagd met omschrijving van de grootte der cilinders, persvermogen, lengte der slangen enz. van eene **gebruikte BRAND-SPUIT-AANJAGER.**

MARTIN & Co.,

Achter Oosteinde 2—4, bij het Paleis voor Volksvlijt.

AMSTERDAM.

Groothandel in Bouwstoffen.

Groote voorraad GEDRAAIDE en GEPOLITOERDE HOOFD- EN TUSSCHENBALUSTERS in diverse modellen. (4

PROVINCIALE WATERSTAATSDIENST
VAN
FRIESLAND.

SOLLICITANTEN naar de vacante betrekking van

INGENIEUR,

waaraan eene jaarwedde is verbonden van *f* **1500,** met driejaarlijksche verhooging van *f* **300** tot een maximum van *f* **3000,** pensioen en vergoeding van reis- en verblijfkosten overeenkomstig het reglement, worden uitgenoodigd zich vóór of uiterlijk op den *20 October a. s.* schriftelijk te wenden tot Gedeputeerde Staten van *Friesland.*

Vereischte is het bezit van een diploma van Civiel-Ingenieur, bedoeld bij art. 61 der Wet van 2 Mei 1863, Staatsblad N°. 50.

LEEUWARDEN, 27 September 1894.

De Gedeputeerde Staten voornoemd:

B. PH. Baron VAN HARINXMA THOE SLOOTEN. *Voorzitter.*

C. B. MENALDA. *Griffier.*

FR. SPANGLER.
ARNHEM. Rodenburgstraat.
Smederij en Fabriek van
STOOMWERKTUIGEN.
SPECIALITEIT IN SCHEEPSPOMPEN

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **15n October 1894,** des namiddags ten half twee ure **(Greenwichtijd),** zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer de klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed: volgens bestek No. 603:

Het over 50 M. verlengen van den loswal en het uitvoeren van grondwerken en klinkerbestratingen op het stationsemplacement BOVENKARSPEL-GROOTEBROEK.

Raming *f* 3800.

Het bestek is tegen betaling van *f* **0.75** verkrijgbaar aan het Centraal-Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag in postwissel (postzegels worden niet in betaling genomen en aan aanvragen zonder bijvoeging van het bedrag wordt geen gevolg gegeven) aan het Bureau Weg en Werken, Kamer **154.**

Aanwijzing geschiedt als in het bestek is vermeld.

De Raad van Administratie.
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

Openbare
AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ROTTERDAM* zijn voornemens op ***Dinsdag*** den **23 October 1894,** des namiddags te **1** uur, ten Raadhuize aldaar **aan te besteden:**

Het BOUWEN van eene SCHOOL aan de *Gaffeldwarsstraat.*

Bestek, voorwaarden en teekening liggen, op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Plaatselijke Secretarie* en in het *Stads-Timmerhuis* te *Rotterdam,* en zijn tevens voor **f 1,—** verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE en ZOON, Boekdrukkers *Hoogstein* No. 73.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen aan gemeld *Timmerhuis.* De aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Donderdag* den *18 October* 1894, des voormiddags te 11 uur.

De inschrijvingsbiljetten moeten op den dag der aanbesteding vóór des namiddags één uur zijn ingeleverd in eene daarvoor aangewezen gesloten bus, geplaatst ter Gemeente-Secretarie, afdeeling Algemeene Zaken.

Photo-Lithographie
VAN
RITSCHER en LANDSMAN.
PHOTOGRAFEN.
Anna Paulownastraat 4.
'S GRAVENHAGE.
Vermenigvuldiging van architectonische en Machine-teekeningen. *Vlugge levering. Concurreerende prijzen.* (2)

PUI-SPIEGELGLAS
PUI, HUINCK & LAEX, AMHOFF
ROTTERDAM

Hollandsche Leiborden
zijn de eenige onverbeterlijke
SCHOOLBORDEN
Fabrikant J. M. KIPPEL, Den Haag

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

R. IDE. Amsterdam, Spuistraat 102.
MACHINERIËN EN MACHINEKAMERBEHOEFTEN.
Aannemersgereedschappen. Stoompompen, Ketelappendages.
RESTARTING INJECTEURS. - ZELFWERKENDE SMEERTOESTELLEN.
Telegramadres IDE Spuistraat. Telephoonnummer 235.

J. BELTMAN JWz, Deventer. Handelskade.
Fabrikant in Molenwerken.
SPECIALE INRICHTING voor: MEELFABRIEKEN, KOREMOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN, OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN enz.
LEVERING VAN OLIE-GASMOTOREN.
MOLENBENOODIGDHEDEN.

PETROLEUM- EN GASMOTOREN VOOR IEDER DENKBAAR BEDRIJF.
MOTOREN uitsluitend voor **Scheepsbedrijf** en **Electrische verlichting** geconstrueerd. *Regelmatige gang gegarandeerd.*
JOHN M. C. KIEVITS.
Fabriek en Magazijn: BAKENESSERGRACHT 68, HAARLEM.

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. N°41 ZATERDAG, 13 Oct. 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, *'s-Gravenhage.*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . *f* 0.15

UIT AMSTERDAM.

Nu de bladen beginnen te vallen kunnen wij, als ieder jaar, ons weer vermaken met het vraag- en antwoordspel, dat de raad en het dagelijksch bestuur der gemeente gewoon zijn aan de behandeling der jaarlijksche begrooting te doen voorafgaan. Waren, verleden jaar, de ongenoemde vragers bezuinigingsgezind, en zagen zij alles ten donkerste in, ditmaal zijn zij gemoedelijker en af en toe krijgt men uit het algemeen verslag den indruk, alsof het op de een of andere sociëteit, onder de bittertjes, die aan het middagmaal plegen vooraf te gaan, was samengesteld.

Wat moet men b.v. denken van de „sommigen", die voorstelden om, ter bezuiniging, des nachts om 12 uur de helft der straatverlichting uit te draaien? Of van dat andere lid, hetwelk de snuggere opmerking ten beste gaf dat iemand, die zich na 12 uur op straat bevindt, geen verlichting noodig heeft? Bij wijze van aardigheden, onder een gezellig rondje verteld, kunnen deze opmerkingen er door, maar hoe is het mogelijk, dat zoo iets waardig gekeurd wordt om in druk te verschijnen?

Indien wij een gissing zouden willen wagen, zou het deze zijn, dat de opmerkingen afkomstig moeten wezen van de bewoners van plattelandsgemeenten, die, na zich te Amsterdam gevestigd te hebben, door wat men „moreele politiek" gelieft te noemen, op het kussen zijn gebracht. Zij hebben zich zeker herinnerd, hoe men op hun dorp, bij lichte maan, of zij scheen of niet, heelemaal geen licht op straat ontstak! Dat in het verslag telkens het woord „gemeentehuis" gebruikt wordt, voor wat een Amsterdammer het raadhuis pleegt te noemen, schijnt ons ook al op plattelandsherinneringen te wijzen.

Hoe groot de raad tegenwoordig in het kleine is, spreekt uit heel wat opmerkingen, in het verslag te vinden. Men leze slechts, wat daar staat over de turf op het „gemeentehuis", het wasschen der gordijnen van dit gebouw, het bespelen der carillons, het beslaan der brandweerpaarden, het schoonmaken van de schoollokalen, den snijcursus voor kleêrmakers, de onzedelijkheid der aanplakbiljetten, om zich een denkbeeld te kunnen maken van de eerzame huisvaders, de Jan-Hen's, de Jan-de-Wasscher's en de Jan-Salie's, die thans over het wel en wee van een stad met bijna een half millioen inwoners te zeggen hebben.

In zake de reorganisatie der Publieke Werken, reeds zoo lang toegezegd, vindt men niets anders dan een paar regels, die van een bescheiden ongeduld, maar ook van meer niet, getuigenis geven. Men wil weten, dat het voornemen zou bestaan, om de inrichting dezer afdeeling op Rotterdamsche leest te schoeien. Het schijnt, dat alles aan de Maas heel wat beter is ingericht dan aan den Amstel. Wij kunnen hierover, als niet voldoende op de hoogte, geen oordeel vellen, doch meenen toch tegen al te groote verwachtingen te moeten waarschuwen. *„Rien ne réussit comme le succès"* is een oude spreuk, die de Amsterdamsche regeerders zich wel weer eens in het geheugen mogen roepen. Tot dusverre mocht Rotterdam zich in een bloei verheugen, als waarvan te Amsterdam in den laatsten tijd geen sprake meer was. Alles gaat daar nog van een leien dakje, precies als te Amsterdam vroeger. De raad is gewillig en zakelijk; van oppositie door antirevolutionairen, clericalen en radicalen is nog bijna geen sprake. Op zooveel eendracht rust natuurlijk zegen; alles gaat te Rotterdam naar wensch, en dan is er geen reden om op de organisatie, van welken tak van dienst ook, af te geven.

Te Amsterdam daarentegen gaan de zaken niet naar wensch; men wijt dit voor een groot deel aan de afdeeling der Publieke Werken, en men verwacht nu, vermoedelijk, met het Rotterdamsch systeem ook den Rotterdamschen voorspoed te zullen krijgen. Wij vreezen echter, dat men daarin bedrogen zal uitkomen,

en dat, ook na de reorganisatie, alles zal blijven zooals het was. Mocht wellicht binnen korten tijd ook Rotterdam zijn deel krijgen van de moeilijkheden, waarmede Amsterdam thans worstelt, dan zal dit geweten worden aan diezelfde organisatie, die thans zoo voorbeeldig genoemd wordt.

Daar wordt hier tegenwoordig heelwat geschreven over nieuwe bouwkunst. Het blijft echter tot dusverre meestal bij schrijven, want behalve den bekenden gevel aan het Damrak heeft men nog geen bouwwerken zien verrijzen, die van den nieuwen geest getuigden. De hooge gevel, waarmede Salm thans het Rokin bedacht heeft, toont ons dien bouwmeester nog altijd getrouwblijvend aan de Fransch-Amerikaansche vormen, waarin hij zich reeds sinds zijn eerste optreden bewoog, althans wanneer hij niet in het navolgen van den François I-stijl zijn heil zoekt. Het hooge dak, met zijn helroode pannen en zijn twee spitsen, wil ons niet behagen; het vloekt met de omgeving, en zou beter in Neurenberg dan in Amsterdam passen.

In de laatste jaren is door bouwspeculanten een straat, evenwijdig aan de Vondelstraat, en die de Tesselschadestraat met het Vondelpark verbindt, gemaakt. Behalve door een mesquin plantsoentje onderscheidt deze straat zich door een staalkaart van gevels, waarvan het onzeker is, of zij het werk zijn van onkundige bouwspeculanten dan wel van de nieuwlichters onder onze architecten. Wie dit vreemd vindt, moge bedenken dat het verhevene en het belachlijke slechts één pas van elkander verwijderd liggen. Men ziet in deze straat, behalve de meer en meer gebruikelijke platte daken, die de gebouwen op stoven doen gelijken, allerlei vreemds, waartoe zeker gerekend mogen worden de ingangen in den vorm van een ? of vraagteeken, aan een blok huizen in aanbouw waargenomen. De bekende villa Silberstein schijnt hier overtroffen te zullen worden en met belangstelling zien wij de voltooiing dezer bouwwerken tegemoet.

De Stadsschouwburg heeft nog al wat van de critiek te lijden. Eigenaardig is het, dat deze critiek, die soms zeer vinnig is, geleverd wordt door jongelui, naar wier werk men te vergeefs zou vragen. Zeker moet men, ook bij een kunstbeoordeeling, in de eerste plaats vragen, wat zij schrijft en pas daarna, wie haar schrijft, maar het schijnt ons toch, dat een zekere mate van bescheidenheid den criticus, vooral wanneer hij jong is en nog niets heeft kunnen presteeren, niet misstaat. Het is gemakkelijk genoeg het gebouw bij een nogataart te vergelijken of, in een stijl, die duidelijk des schrijvers verwaandheid laat doorschemeren, te betoogen dat het schouwburg-interieur geen kunstwaarde heeft.

Eigenaardig is het ook, dat de richting—Cuypers, die vroeger alleen Alberdingk Thijm tot woordvoerder in de pers had, zich thans uit in het geschrijf van verscheidene jonge bureaukrachten. Kon men, tot voor weinige jaren, nog zeggen, dat de redegevende kunstrichting geen school vormde, thans zijn er een aantal jongeren, die zich aanhangers der alleenzaligmakende kunst bekennen. In hoeverre dit in verband staat met den eenzijdigen invloed, door de Normaalschool voor Teekenonderwijzers uitgeoefend, dan wel of hier andere invloeden in het spel zijn, kunnen wij niet nagaan.

Jammer mag het genoemd worden, dat een dezer jongeren, niet ontmoedigd door het geringe succes, dat hij indertijd met een dagbladartikel over de tentoonstelling van *Architectura* behaalde, nu weder de pen heeft opgevat om, na een verdediging der van vele zijden betreurde restauratie van het Kasteel de Haar, den Stadsschouwburg eens flink onder handen te nemen. Wie denkt hier niet aan den kikvorsch, die zich wou opblazen? Het is zeer de vraag of de heeren Cuypers wel door dergelijke reclame gediend zijn, ja het komt ons zelfs niet onmogelijk voor, dat een *„non tali auxilio"* hen bij het lezen op de lippen is gekomen. Dat de bouwmeester van ons Rijksmuseum geen bewonderaar van den Stadsschouwburg is, lijdt geen twijfel, doch een critiek in een toon als de door ons bovenbedoelde zou hem nooit uit zijn pen vloeien.

Mag men de dagbladen gelooven, dan zullen wij een ander jaar weer een tentoonstelling krijgen met al den aankleve van dien, dus ook met het onmisbare marktplein. De tentoonstelling zal betrekking hebben op „hotel- en reiswezen", zooals dit met een leelijk germanisme genoemd wordt. Wie van dit onderwerp een studie wil maken, zou o. i. het best doen, een groote reis te ondernemen, dan zal de ondervinding hem de beste leermeesteres zijn; geen tentoonstelling kan hem zooveel doen zien, als hij al reizende waarneemt. Is hij niet tevreden met de bezichtiging van wat in den regel de toerist van een hotel verlangt, en wil hij ook doordringen in keukens en kelders, in linnenkamers en personeel-logies, dan zal de hotelhouder hem zeker gaarne achter de schermen laten kijken.

Het „hotelwezen" schijnt ons echter maar een pretext voor een tentoonstelling. De indeeling der groepen is zoodanig dat men, met een gerust geweten, alles zal kunnen aannemen, wat in den regel op tentoonstellingen wordt ingezonden.

Als de tentoonstelling inderdaad tot stand komt en wanneer zij werkelijk op zoo groote schaal zal aangelegd zijn, als men uit de courantenberichten schijnt te mogen opmaken, krijgen de arbeiders een goeden winter en zal er heel wat nut gesticht worden.

Omtrent wat er te zien zal zijn, maken wij ons geen illusiën; slechts zijn wij benieuwd naar de collectie hotelrekeningen, die zeker niet zal ontbreken, en die een schitterend getuigenis zal geven van de vindingrijkheid der *„proprietaires"*.

DE KUNSTZIN DER PROTESTANTEN.

In de *Stemmen voor waarheid en vrede* van October is een artikel te vinden van den heer A. le Comte te Delft over den *Kunstzin der protestanten*. „Vrij algemeen" schrijft de heer Le Comte, bestaat de meening, „dat de protestant *per se* afkeerig is van kunst, wanneer het den uit- en inwendigen bouw en de stoffeering der kerk betreft." Vergissen we ons niet, dan heeft de heer Le Comte in den laatsten tijd reeds elders tegen die meening in gesproken. Thans doet hij het dan in de genoemde *Stemmen*, welke naar men weet door Dr. A. W. Bronsveld geredigeerd worden, en gaarne het protestantisme, behalve tegen Dr. Kuyper, tegen de katholieken in bescherming nemen.

De heer Le Comte wijst op een „overigens zeer behartigenswaardig" artikel van den heer Berlage in *Architectura*, waarin gezegd werd „dat de protestanten geen artistieke eischen hoegenaamd hebben; hun godsdienst wijst alle uiterlijk vertoon met afschuw van de hand."

Daartegen schrijft de heer Le Comte: „Wij behooren al dadelijk in het oog te houden, dat de protestant uit de dagen der kerkhervorming in kunstopvoeding heel wat voor had op den nu levenden. De protestant uit de XVIe eeuw verkeerde te midden

van de hoogste kunstontwikkeling; niet alleen bloeiden de bouwkunst en hare twee zusterkunsten in vollen luister, maar het kunstambacht, waar de architect zijne denkbeelden belichaamd van terugontvangt, kon, dank zij het gildewezen, aan de hoogste eischen voldoen.

Daarbij gaf de herleving der antieke kunst in een tijdperk, waarin na drie eeuwen de Gothische stijl dreigde onder te gaan in technische onbedrevenheid, nieuwe vlucht aan 't scheppend genie der kunstenaars.

Bedenkt men nu ook, dat het hoofdzakelijk de geestelijk meer bedeelden zijn geweest, die de Hervorming tot stand brachten, dan ligt de gevolgtrekking voor de hand, dat een kunst-oordeel uit dergelijke elementen kiemend, onmogelijk alle artistieke eischen ter zijde kan gesteld hebben.

Hiervan getuigen dan ook èn de bouwwerken èn het inwendige der XVIe en XVIIe-eeuwsche kerkelijke kunst in hooge mate.

Zeker zijn er verschillende voorbeelden op te noemen van een calvinistischen angst om beelden in de kerk te plaatsen, zooals bijvoorbeeld te Hoorn, waar de toepassing van het menschbeeld bij een monument, ontworpen door den grooten protestantschen bouwmeester De Keyser, bij de strenge Calvinisten zoozeer afkeuring vond, dat slechts de verwijdering dier beelden het tot oproer geraakte volk kon bevredigen. Maar men houde wel in het oog, dat deze angst voor plastiek in afkeer voor beeldendienst hare verklaring vindt, geenszins in den afkeer van kunst. Voor een groot deel is de achterstand der beeldhouwkunst ten opzichte der schilderkunst in ons land, uit die nog geenszins in kracht verminderde opvatting te verklaren.

Het sprak van zelf, dat de protestantsche kerk uit den aard harer overtuiging een ander aanzien moest krijgen, dan aan de gepolychromeerde, met de rijke altaren, beelden en symbolen getooide kerken der vaderen eigen was, en in de plaats van overweldigende pracht, deftige en stichtelijke eenvoud moest optreden. En dat doel is waarlijk door den protestantschen bouwmeester bereikt. Roepen wij voor onzen geest het kerkgebouw uit die dagen, dan treft ons de heerlijke bouw van den in eikenhout fraai gebeeldhouwden kansel, het hoofdmotief, dat alles beheerscht, omgeven door de meer of minder rijk behandelde banken, het geheel verlevendigd door den fraaien koperglans van kerkkroon en lessenaar. Het wit der muren, afgewisseld door den grijzen toon van natuurlijke steen en gedempt door het blonde eikenhout der zolder, krijgt kleur en leven door het lichtspel der gebrande glazen, gedeeltelijk nog van ouderen datum, gedeeltelijk ter wille van het *divae amicitiae* daar opnieuw in geplaatst.

Tegenover ons de rijke orgelkast, waarbij functie en artistieke vorm zoo stijlvol tot een schoon geheel zijn saamgesmolten, en de conceptie van den architect door de drievoudige medewerking van beeldhouwer, schilder en ornementist in tastbare vormen is weergegeven; hier en daar verspreid staan de graftomben in het kostbare marmer of brons uitgevoerd, even zoovele onvergankelijke bladzijden uit ons roemrijk verleden vermeldende; voor onze voeten de hardsteenen zerken, die de graven der overledenen aanwijzen, en op de bovenzijde een schat van ornementale motieven bevatten. Dan de in zilver gedreven avondmaalbekers, de koperen doopvonten, de fraai geborduurde kussens tot de stoven toe met het koperen handvat, het zijn al uitingen van protestantschen kunstzin.

Dat de protestant de muurbeschilderingen der kerk overgewit heeft, is toe te schrijven aan den aard dier beschilderingen, symbolen voorstellende, strijdig met zijne godsdienstige opvatting. En dat daarmede ook menig kunstwerk verloren ging, kan de best geaarde protestant nu mede betreuren; hoe jammer trouwens dat al datgene, wat in die dagen aan langbedwongen hartstochten ten offer viel, niet tijdig in het eene of andere museum kon worden opgeborgen!

Getuigt overigens Bosboom's geest niet overredend, welke fijne harmonieën het enkel wit der muren en kolommen in al zijne schakeeringen weet te tooveren, — 't nu zoo gesmade wit! Is de bron van dien afkeer, van protestantsche zijde bezien, wel zuiver? Zoude het eene of andere crème kleurtje of een bruin of een grijs, of desnoods met een biesje of een randje afgezet, of het kale metselwerk beter kunst zijn?

Of wordt het den protestant wellicht als grief aangerekend, dat hij de onvoltooid gebleven torens, het werk van eigen voorouders, niet af-restaureerde, zooals Rotterdam, Dordt en zooveel meer plaatsen? Laten wij eerder zijn piëteit bewonderen, om ze wel voor verval te behoeden, natuurlijk, maar ze geen nieuwmodische muts te willen opzetten. Wie adviseert er nu nog de Notre-Dame op zijn Keulsch te behandelen? Restauratiën, die eene schrede verder gaan dan het bestaande voor verval te behoeden, ontnemen voorgoed aan het oorspronkelijke zijn stempel en worden, zooals wij om ons heen zien, evenmin van den kant van den kunstcriticus als van dien van den archeoloog gewaardeerd.

Dus ook op dat gebied is het bewijs van gemis aan kunstzin niet te leveren.

Hoe zou dat ook mogelijk zijn, waar mannen als De Keyser, Dankerts de Ry, Vinckenbrink, Lieven de Key, Quellinus, Uytewaal, Swanenburg, De Vianen's om slechts eenigen van de meest bekenden te noemen, bij den bouw van protestantsche kerken, preekgestoelten, monumenten, gebrande glazen of drijfwerk zooveel onvergankelijks schiepen, op originneele wijze in eenen nieuwen stijl! En zouden wij den grootsten van allen, Rembrandt, hier niet gedenken, die door zoo vele van zijne schilderijen en etsen glorievol bewezen heeft, dat naast de katholieke opvatting van aan den bijbel ontleende onderwerpen (door de Italianen en Vlamingen), de protestantsche wijze van denken de hoogste uitingen van kunst allerminst belemmerend in den weg behoeft te staan.

Waar de protestant niet schroomde bij den inwendigen tooi van stadhuizen, paleizen en burgerwoonhuizen het meest rijke kleurenspel van goudleër, gobelijns en wand- en zolderschilderingen toe te passen, daar blijkt, dunkt mij, overtuigend, dat het ingehouden karakter der kerkstoffeering niet aan kunstarmoede, maar aan opzettelijk zoo gewilden eenvoud is toe te schrijven.

De protestant uit onze dagen is in minder gunstige omstandigheden.

Het algeheel wegzinken van bouwkundige traditie, dat zich nu eerst gaandeweg begint te herstellen, het veldwinnend indifferentisme op godsdienstig gebied sedert de helft dezer eeuw, waardoor de protestantsche kerk talrijke leden zoo goed als verloor, de scheiding onderling in verschillende secten, die ieder weer een eigen kerkgebouw behoefden, en door dat alles het gemis aan fondsen, die enkel uit vrije gaven moeten samenvloeien, alle deze oorzaken hebben de kerkgebouwen, met hetgeen er zich in bevond, in een zeker verval doen geraken. En moest er in die dagen van wansmaak en bouwkundige armoede ge-

restaureerd worden, dan werd dit aan de genie of aan den een of anderen stadstimmerman opgedragen, beiden voor die taak niet berekend.

Heeft de architectuur der katholieke kerk, na het tijdperk van verval, dat ook zij moest doorleven, zich spoediger opgericht en haren weg gevonden, dan is dit juist het gevolg van de strenge organisatie dier kerk, eene organisatie, welke strijdig is met het protestantsche begrip.

Maar de teekenen van herleving ontbreken ook in de protestantsche kerkelijke kunst volstrekt niet. Zoowel kerkbesturen als architecten hebben reeds de bewijzen geleverd, dat hun de artistieke zijde van den kerkbouw, met alles wat daartoe behoort, wel degelijk ter harte gaat, en door menig feit staat het vast, dat de eerbied voor het grootsche tijdperk der kerkhervorming weer ontwaakt is, wat de werken van kerkelijke kunst betreft.

Moet de protestantsche architect zich angstvallig houden aan den Renaissance-stijl en de Gothiek vermijden?

Mij dunkt in geenen deele; de Gothische stijl noch de Renaissance staan in rechtstreeksch verband met welken godsdienst ook. De St. Pieter te Rome is geen Gothisch gebouw en werd toch voor een Paus gebouwd en het meerendeel der kerken, waar de protestanten te zamen komen, zijn hun eigen Gothische gebouwen uit het tijdperk voor de scheuring.

Zeer zeker zal de hedendaagsche bouwmeester er zijn voordeel mede doen, die Gothische kunst, welke zich op eigen bodem ontwikkeld heeft, te bestudeeren en zijn werk daaraan te toetsen. De Renaissance alleen zal op den duur blijken eene te ver afgelegen bron voor onze meer Noordelijke kunst te zijn; en vooral voor de buiten-architectuur zal de door drie eeuwen beproefde ondervinding der Gothiek niet kunnen gemist worden. Wil de bouwkunst niet als in een cirkel blijven ronddolen, evenals de schroef die geen hout meer pakt, dan schrome men niet nieuwe combinaties toe te laten en te steunen, die van het eenmaal bekende type afwijken.

Hierbij voegt het den wensch te uiten, dat het onze regeering behagen moge de restauraties van protestantsche kerken ook aan protestantsche architecten op te dragen of door dezen te doen beoordeelen, ingeval zulks wenschelijk is, daar het anders te vreezen is, dat het bijzondere karakter, hetwelk der protestantsche kerk eigen was, te loor zal raken."

(*N. R. C.*)

PRIJSVRAGEN

Diploma der Internationale Bakkerijtentoonstelling.

Onder herinnering dat het programma voor dezen wedstrijd in ons nommer van 9 Juni jl. bladz. 183, werd opgenomen, deelden wij in het nommer van 30 Juni d. a. v., bladz. 206, mede dat 51 antwoorden waren ingekomen en dat de Jury had voorgesteld aan de inzending onder het motto *A. B. C* f 75 toe te kennen en de beide overige premiën van f 75 te verdeelen onder de motto's *Bij, Kock, Korenbloem* en *Krick*, dus aan elk hunner toe te kennen f 37.50 en dan alle vijf uit te noodigen tot inlevering eener uitgewerkte teekening, ter mededinging naar den prijs van f 175.

Het uitvoerend Comité heeft dat voorstel aangenomen. Van de vijf mededingers in dien tweeden wedstrijd hebben slechts drie voldaan aan de bepaling, dat zij hunne nieuwe teekening moesten inzenden, „met bijvoeging der oorspronkelijke schets."

Geheel afgescheiden daarvan, vond de Jury geen der nieuw ingezonden teekeningen der bekroning waardig. Dientengevolge heeft het Comité gemeend een anderen weg te moeten inslaan ter verkrijging van een geschikt diploma, dat thans ontworpen is door den heer L. W. R. Wenckebach, terwijl de uitvoering is opgedragen aan de firma Rocloffzen & Hübner te Amsterdam.

Bij opening der verzegelde naambriefjes van de vijf ontwerpen, die toegelaten zijn geworden tot den definitieven wedstrijd, is gebleken dat *A. B. C* is ontworpen door den heer Th. Molkenboer, *Bij* door den heer J. B. Heukelom Jr., *Kiek* en *Krick* door de heeren J. L. van Ishoven en M. C. F. Vermeulen, allen te Amsterdam, en *Korenbloem* door den heer F. Engel Jbszn. te Koog a/d. Zaan.

De terhandstelling der premiën zal geschieden bij gelegenheid der plechtige uitreiking der bekroningen door den Burgemeester van Amsterdam, in het Paleis voor Volksvlijt.

De Jury bestond uit de heeren A. J. P. Boudewijnse, te 's-Gravenhage, Prof. C. L. Dake, W. Kromhout Czn., J. R. de Kruyff, allen te Amsterdam en J. C. van Marken, te Delft.

Windmolen-electriciteit.

De Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid schreef in 1893 eene prijsvraag uit, waarbij gevraagd werd naar aanwijzing van de middelen, die dienen kunnen om arbeidsvermogen door windmolens te verkrijgen, langs electrischen weg op te zamelen, over te brengen of vervoerbaar te maken en meer in het bijzonder eenige daarbij gestelde vragen te beantwoorden. Volgens het programma, opgenomen in ons nommer van 14 October 1893, bladz. 331, moesten de antwoorden voor 1 Juli jl. zijn ingezonden en naar aanleiding van het verslag der vergadering, door directeuren den 6 September jl. gehouden, kan alsnu worden medegedeeld, dat 15 antwoorden ontvangen zijn en dat de jury, wegens verhindering van den heer G. J. de Jongh te Rotterdam, nog geen bijeenkomst heeft kunnen houden. Daar deze verhindering vooreerst niet is opgeheven, werd de heer L. H. N. Dufour, civiel-ingenieur te Utrecht, in zijn plaats benoemd en bestaat de jury thans uit de heeren: H. Figee Jr., directeur der Maatschappij, te Haarlem, voorzitter; A. Nolen, fabriek-landmeter van Schieland, te Rotterdam; Prof. J. Bosscha te Haarlem; L. H. N. Dufour, civiel-ingenieur te Utrecht, en C. Prins Sz. te Haarlem.

Model-diploma voor de Maatschappij ter bevordering van Nijverheid.

Op de prijsvraag voor een model-diploma, door de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid in 1892 uitgeschreven, zijn zes antwoorden ingekomen, die de bekroning niet waardig werden gekeurd.

De algemeene vergadering vereenigde zich met de uitspraak der Jury en besloot de vraag opnieuw uit te schrijven.

PROGRAMMA.

De Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid looft uit haar **de gouden medaille** voor een **Model-diploma ter begeleiding van de medailles of certificaten**, die door of van wege de Maatschappij worden uitgereikt; onder de volgende voorwaarden:

1o. De teekening moet geschikt zijn voor reproductie. De beantwoorders mogen opgeven welke soort van reproductie: lichtdruk, steendruk, enz. zij voor hunne ontwerpen wenschelijk achten.

2o. De grootte van het blad moet zijn tot den buitenrand: lengte 58 cM., breedte 44 cM. De smalste zijden moeten den boven- en benedenrand vormen, de breedste zijden de zijranden. Bovenaan de woorden „Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid", en daaronder genoeg ruimte blijven om den verderen tekst te bevatten.

Als tweede prijs zal een **zilveren medaille** worden toegekend.

De antwoorden moeten worden ingezonden vóór 1 Juni 1895, en vergezeld zijn van een verzegeld briefje, waarin de naam des inzenders is geschreven, en dat op de buitenzijde dezelfde zinspreuk of hetzelfde kenmerk als het ingezonden antwoord voert.

Hij die zich voor de toewijzing van den prijs op eenige wijze bekend gemaakt heeft, verliest aanspraak op bekroning.

Omtrent de verdere bepalingen voor de beantwoording gestald, wordt verwezen naar het reglement voor het uitschrijven der prijsvragen, waarvan belanghebbenden desverlangd inzage kunnen bekomen.

De inzendingen zullen worden beoordeeld door een jury, bestaande uit de heeren: Jhr. Mr. Victor de Stuers te 's-Gravenhage; A. le Comte te Delft en Ed. van Saher te Haarlem.

VARIA.

Electrische steenen. Vele nieuwigheden zijn er al in het wonderland Amerika uitgevonden. Thans wordt weder van zulk eene nieuwe vinding melding gemaakt, waardoor het mogelijk wordt om steenen te fabriceeren door middel van..... electriciteit. Een te Illinois verschijnend blad bericht hieromtrent het volgende: De electriciteit, die gereepen schijnt om aan het gebied van den stoom een eind te maken en het menschelijk vernuft nieuwe wegen te openen, op welke het zijne onderzoekingen kan voortzetten, de electriciteit dan zal nu ook diensthaar worden gemaakt voor de steenfabrieken. De verwezenlijking van dit plan schijnt inderdaad niet ver meer te zijn. De wijze van werken zal door deze nieuwe methode zeer worden vereenvoudigd, de productie daarbij aanmerkelijk worden verhoogd.

In de eerste plaats kunnen bij deze nieuwe wijze van fabriceeren de ovens geheel vervallen, want dezelfde uitwerking, die men tot dusver kreeg door het bakken der waar en waarvoor dus de oven noodig was, zal men voortaan verkrijgen, door een sterken electrischen stroom door de klei te laten gaan, die zich in den vorm bevindt. Aan uitvoerbaarheid van dit plan is in geenen deele te twijfelen, daar verschillende proeven werden genomen, die uiterst bevredigende resultaten opleverden. Niet alleen overtreffen de op deze wijze gemaakte steenen de gebakkene in qualiteit, doch er wordt voor de fabrikage ontzettend weinig tijd verzocht. Naar men verzekert, kunnen met behulp van de electriciteit in 3 uren evenveel steenen worden gemaakt als vroeger in drie dagen, terwijl deze wat vastheid en hardheid betreft de andere nog verre overtreffen. Bij alle deze voordeelen komt nog dit, dat de fabrikage-kosten door middel van electriciteit veel geringer zijn dan die door brandstoffen. Tevens behoeft ook het materiaal niet zoo aan verschillende eischen te voldoen als dit het geval is bij het bakken der steenen in den oven. Zoonis bekend is, wordt leem of klei, die ijzer of andere metaalachtige stoffen bevatten, als onbruikbaar beschouwd voor de fabrikage van steenen, daar de steenen barsten of uit elkaar springen, wanneer genoemde bestanddeelen in den oven worden verwarmd.

Deze omstandigheid wordt geheel anders bij de fabrikage met een electrischen stroom. Heeft de klei of leem ijzerdeelen enz., dan is dit bij de nieuwe methode eerder een voor-, dan een nadeel. Deze wijze van fabriceeren is de eenvoudigheid zelf. Alles wat er voor noodig is, is eene inrichting ter verkrijging van een electrischen stroom en een tafel van ongeveer 14 voet lang en 8 voet breed, waarop de ijzeren vorm wordt gelegd, die de leem of klei moet opnemen. Deze vormen zijn met ijzeren deksels voorzien, die, wanneer de vormen gevuld zijn, vast gesloten worden, waarna de electrische stroom door de leem wordt gevoerd.

De hitte, die hiervan uitgaat is toereikend en zoodra de steen lang genoeg onder hare werking is geweest, worden de vormen door eene automatische inrichting geopend, de electrische stroom wordt afgesloten en de steenen worden kant en klaar uit de vormen genomen. Dat is de steenfabrikage door middel van electriciteit, welke in Amerika reeds op vele fabrieken is ingevoerd. Buiten Amerika heeft, voor zoover ons bekend, deze wijze van fabriceeren nog geen navolging gevonden. De fabrikanten zullen eerst de kat wel eens uit den boom kijken, of er nog wat meer van wordt medegedeeld. Of de vormen ook door machines kunnen worden gevuld, hieromtrent wordt niets vermeld.

(*De Turf- en Steen-Industrie.*)

Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam.

Vergadering van Dinsdag 9 October 1894.

De Voorzitter opent de vergadering, de eerste van het seizoen, met eene korte herinnering aan wat gedurende den zomer door de Vereeniging is verricht; allereerst het uitschrijven der algemeene prijsvraag voor een vereenigingsgebouw en dan de werkzaamheden der commissie, naar aanleiding van de door den heer Peters gehouden lezing benoemd tot onderzoek naar Hollandschen baksteenbouw in het tijdperk vóór de Gothiek, welke werkzaamheden echter tot heden geene gunstige resultaten gegeven hebben. De Voorzitter deelt mede dat er pogingen zijn in het werk gesteld om de vereeniging van *Bouwkunst en Vriendschap* met de afdeeling *Rotterdam* van de Maatschappij tot bevordering van Bouwkunst tot stand te brengen, maar dat de vergadering, door een zestal leden uit de besturen gehouden, op financieele bezwaren gestuit is. Daarop wordt den heeren Pelt en Krijgsman dank gebracht voor de goede leiding der zomerexcursie naar Nijmegen, en de rooster van vergaderingen en sprekers aan de Vergadering medegedeeld.

Na lezing en goedkeuring der notulen, werden eenige ingekomen stukken gelezen en nam de Voorzitter het woord om mededeeling te doen van het rapport der jury over de uitgeschreven prijsvraag.

Van de zeven ingekomen ontwerpen werd geen enkel de eerste bekroning waardig gekeurd, doch aan de ontwerpen onder de motto's *Rotterdam* en *Arbeid Adelt* een bronzen medaille en f 75, en aan het ontwerp, motto *Cambrinus*, eene eervolle vermelding toegekend.

Aan de opgegeven correspondentie-adressen is vergunning gevraagd de namen der ontwerpers van de antwoorden *Rotterdam* en *Arbeid Adelt* bekend te mogen maken, terwijl den ontwerper van *Cambrinus*, die verzuimde een correspondentie-adres te zenden, het verzoek wordt gedaan zich schriftelijk bekend te maken aan den Secretaris.

Aan de orde was nu de verkiezing van een lid der sociëteitscommissie, waartoe de heer P. Hooijkaas Jr. met meerderheid van stemmen werd gekozen.

De heeren J. A. Cloton, W. F. Sanders, D. H. van Buuren en W. F. Overeijnder werden met algemeene stemmen als lid aangenomen.

Na nog eenige besprekingen over het juryrapport en de vereeniging met de Rotterdamsche afdeeling der Maatschappij, werd de vergadering gesloten. In de zaal waren de verschillende ontwerpen voor de prijsvraag tentoongesteld.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— Na den dood van Schliemann zijn de opgravingen te Hissarlik, om de plaats terug te vinden van het oude Troje, voortgezet door den heer Doerpfeld, die van het Duitsche gouvernement eene subsidie van 30.000 mark ontving.

De *Reichsanzeiger* publiceert een rapport van den heer Doerpfeld over het resultaat zijner opgravingen in 1894. De heer Doerpfeld deelt mede dat hij in de zeede lang der ruines de gehoede versterkte enceinte heeft blootgelegd en dat men de restes heeft opgeraimd, die zich bevonden in de constructie van de oostelijke en westelijke deelen der sterkte.

De muren der stad zijn uitstekend bewaard gebleven. In de citadel heeft men een groot getal magazijnen ontdekt, talrijke vestwerken, o. a. een fontein.

Ook zijn verschillende Grieksche graven gevonden, dagteekenende uit het tijdperk van het oude Griekenland.

In elk geval getuigt de constructie van het blootgelegde gedeelte voor een der grootste merkwaardigheden van oude bouwkunst.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken zijn in de commissie tot examineeren van de acte van geëxamineerd en beëdigd landmeter verlangen, voor het jaar 1894 benoemd: tot lid en voorzitter Dr. Ch. M. Schols, hoogleeraar aan de Polytechnische school te Delft, en tot leden: de heeren A. W. E. Kwisthout, ingenieur-verificateur van het kadaster te Roermond, en J. M. van Walsem, inspecteur der registratie en domeinen te Delft.

— In het Museum van Kunstnijverheid aan de Prinsessegracht zijn tentoongesteld twee menu's, ontworpen en geteekend door den architect Berden alhier en gedrukt in kleuren bij de firma Laakhout. Zij zijn gebruikt bij de diners, aan de Koninginnen aangeboden door de Provinciale Staten van Zeeland en door den Gemeenteraad van Middelburg.

— In de jaarvergadering van Pulchri Studio zijn de aftredende bestuurders allen herkozen geworden, behalve de heer W. van Konijnenburg, die verzocht had niet meer in aanmerking te komen. In de plaats van wijlen J. Vrolijk werd verkozen de heer L. Apol.

Het bestuur is nu als volgt samengesteld: H. W. Mesdag, voorzitter; W. Oppenoorth, penningmeester; Willy Martens, secretaris; F. du Chattel en L. Apol, commissarissen van kunstbeschouwingen; A. Boudewijnse, commissaris der teeken- en etszaal en Tony Offermans, commissaris van gezellige bijeenkomsten.

— Aan den directeur der gemeentewerken te Utrecht — belast geweest met de restauratie van de Domkerk aldaar — is door B. en W. dier gemeente verlof gegeven om, op verzoek eener commissie uit den algemeenen kerkeraad der Ned. Herv. Gemeente alhier, deel uit te maken van de Jury tot beoordeeling van de plannen, ingekomen op een besloten prijsvraag voor een hier te bouwen kerk met kosterswoning.

Amsterdam. Woensdagavond is de nieuwe, door de gemeente gesubsidieerde teekenschool van den Nederl. roomsch-katholieken Volksbond geopend met 96 leerlingen. De wethouder van onderwijs, Mr. Van Lennep, het gemeenteraadslid Waterschoot van der Gracht en de heer Molkenboer, directeur der rijks normaalschool, woonden de opening en de indeeling der leerlingen in klassen bij, en de voorzitter van den Bond, de heer Paestoors, hield eene toespraak, waarin hij hulde bracht aan land- en stadsregeering.

— De aannemers-sociëteit *Eendracht* heeft een adres verzonden aan de ministers van oorlog, marine en waterstaat, waarin erop wordt aangedrongen, dat in de bestekken voor werken, die voor rekening van genoemde departementen te Amsterdam worden aan-

besteed, bepalingen omtrent minimum-loon en maximalen arbeidstijd worden opgenomen. Aan den gemeenteraad van Amsterdam is een afschrift van dit adres verzonden, met verzoek om daaraan steun te verleenen.

ROTTERDAM. Op de tentoonstelling te Antwerpen werd aan het Josson-cement de hoogste onderscheiding toegekend. Vertegenwoordiger van dit cement is de heer A. E. Brast alhier.

UTRECHT. De heer J. J. A. van Schreven, commies bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen, heeft eene inrichting bedacht, waarmee hij beoogt een meer afdoende beveiliging van overwegen over de spoorbanen. Zij bestaat, naar eene ons geworden mededeeling, uit eene zich onder de rails, evenwijdig met de dwarsliggers, bewegende schuif, die in onmiddellijke verbinding met de afsluitboomen staat, en op mechanische wijze vastgelegd wordt, zoodra laatstbedoelde gesloten worden. Door het voorbijrijden van den trein komt de sluiting van de schuif weer vrij en staat daardoor toe, dat de afsluitboomen weer kunnen worden opgedraaid.

Aldus is de wachter in de onmogelijkheid om den overweg, nadat de boomen eenmaal gesloten zijn, nog toegankelijk te stellen voor den een of anderen voetganger of een nog aankomenden kar of rijtuig. Meermalen toch gebeurt het dat, wanneer de trein wat laat is, de boomen nog weer even worden opgedraaid om personen of voertuigen nog even den overweg te laten passeeren. En ontegenzeglijk levert het geringste oponthoud of ongeval, dat zich bij dat passeeren kan voordoen, zoowel voor den naderenden trein als voor de personen, die zich op den overweg bevinden, groot gevaar op. Bij toepassing van het voorgestelde sluitingssysteem zullen eveneel bedoelde ongevallen tot het onmogelijke behooren, daar de wachter de eenmaal gesloten afsluitboomen niet eerder zal kunnen openen, dan nadat de trein voorbijgereden is.

Op afgelegen overwegen, die met treksluitboomen worden bediend, welke laatste ingevolge de wettelijke bepalingen steeds met de hand geopend en gesloten moeten kunnen worden, zal bovenbedoelde inrichting natuurlijk niet van toepassing kunnen zijn.

HAARLEM. In verband met het in het voorgaande nommer medegedeelde omtrent het te houden congres van vakonderwijs en vakopleiding, kan vernield worden dat Directeuren der Maatschappij tot bevordering van Nijverheid besloten hebben op het programma nog een nieuw artikel te plaatsen: de Slöjd (onderwijs in handenarbeid als opvoedingsmiddel).

MIDDELBURG. De Gemeenteraad besloot in zijne zitting van Woensdag 10 dezer een crediet van f 2500 te verleenen voor het ontkleuren van het thans ijzerrijk duinwater van de waterleiding. Het voornemen bestaat in beide filters een laag dierlijke kool van 1 decimeter dikte aan te brengen, waarvan eene uitgave van het vorengenoemd bedrag verbonden is. Mocht de kool later niet meer voldoende werken, dan kan zij worden uitgegloeid door middel van een toestel, dat ongeveer f 1500 zal kosten.

Het voorstel werd door de heeren Couvée, Schotel en Polet aan het Gemeentebestuur gedaan en door den Raad met algemeene stemmen aangenomen.

DELFT. Bij gelegenheid van een huiselijk feest schonken de heer Van Marken en echtgenoote f 5000 voor de weduwenverzorging in den kring van het personeel der fabrieken.

ZAANDAM. Bij de commissie voor de gemeente-gasfabriek bestaat het plan op de bovenzaal van Café Suisse in de maand November eene tentoonstelling te houden van gasbaarden, gaskomforen, gaskookfornuizen, complete badinrichtingen met geijsers, in een woord alles wat betrekking heeft op licht- en kookgas. De commissie hoopt op flinke medewerking van in- en buitenlandsche fabrikanten.

ZIERIKZEE. In de algemeene vergadering van de Ambachtsschool werd, ter vervanging van wijlen den heer W. A. Ochtman, als bestuurslid benoemd de heer J. H. C. van Raamd, gemeente-architect alhier.

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië is *benoemd* tot ingenieur 2e kl. de ingenieur 3e kl. F. Th. Engel; tot ingenieur 3e kl. de adspirant-ingenieur A. Ph. K. D. van Malsen; tot opzichter 2e kl. en geplaatst in de residentie Madioen de ambtenaar op non-activiteit J. Beijer, laatstelijk die betrekking bekleed hebbende. *Gesteld* ter beschikking van den Directeur der burgerlijke openbare werken, ten einde bij de werken aan de Solo-rivier te worden werkzaam gesteld, de ambtenaar op non-activiteit G. J. de la Bastide.

— Aan den heer W. K. van Deinse is eervol ontslag verleend als adjunct-ingenieur 1e kl. bij den dienst van tractie en materieel der Staatsspoorwegen.

— Met ingang van 15 Oct. is verplaatst naar Rotterdam de heer J. Ch. Gischler, assistent-ingenieur der Exploitatie-maatschappij te Utrecht, terwijl met 1 Nov. worden overgeplaatst van Utrecht naar Venloo de adjunct-ingenieurs 2e kl. D. Verhoop en van Rotterdam naar Utrecht R. De Kat, adj.-ingenieur 2e kl.

— Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken is F. C. Koch, architect te Zwolle, benoemd tot tijdelijk opzichter bij de werken tot inrichting van de Sassenpoort alsmede tot bewaarplaats van 's Rijks oude archieven in Overijsel.

— R. en W. van Groningen hebben benoemd tot opzichter bij het Winschoterdiep e. a. den heer J. Postinga, te Noordbroek.

— De heer Schild, thans opzichter bij de Rijkstelegraaf 4e Amsterdam, is benoemd tot ingenieur bij de telegraphie in de Transvaal.

— De heer W. Gabriëlse te Hoek-van-Holland is benoemd tot buitengewoon opzichter bij de werken van het kanaal door Walcheren.

— De heer Tourel, chef van de afdeeling telegraphie en signalen bij de Holl. IJzeren Spoorwegmaatschappij, is te Amsterdam overleden.

— R. en W. van Leeuwarden benoemden den heer B. van Duren tot tijdelijk opzichter der gemeentewerken op eene bezoldiging van f 70 per maand.

— Te Bennekom is in den ouderdom van 68 jaren overleden de heer J. G. Starck, oud-Rijksopziener der spoorwegen, ridder van de Christus-orde van Portugal.

— De heer Lingeman, kunstschilder, ridder van de Orde van den Nederlandschen Leeuw, is op 65-jarigen leeftijd te Breukelen overleden.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Adjunct-ingenieur der gemeentewerken te Maastricht, op eene jaarwedde van 1200 à 1700 gulden. Adres aan B. en W. vóór 15 October.

— Ingenieur van den prov. waterstaat in Friesland. Jaarwedde f 1500, met driejaarlijksche verhooging van f 300 tot een maximum van f 3000. Adres uiterl. 20 Oct. aan Ged. Staten. (*Zie advert. in no.* 41.)

— Electro-technicus, theoretisch en practisch ontwikkeld, die de Engelsche taal machtig is. Adres lett. A O IJ aan het Alg. adv.-bureau Nijgh en Van Ditmar, Rotterdam.

— Onderwijzer in het smeden aan de ambachtsschool te Leeuwarden. Jaarwedde f 700. Adres vóór 25 Oct. aan den directeur S. Baron.

INCOLIN.

Hoewel bij de toepassing van ingolin als middel tegen uitslaande, vochtige en salpeterachtige muren en zwammig hout aanvankelijk goede resultaten verkregen zijn, valt het moeilijk een afdoend oordeel te vellen over de deugdelijkheid, daar dit eerst na jaren geconstateerd kan worden.

Ten einde het nemen van proeven te bevorderen heeft de heer Freni, blijkens een in dit nommer voorkomende advertentie, twee-jarige garantie aangeboden als het aanbrengen geschiedt door een door hem aan te wijzen persoon en den prijs der vastjes van 10 en 50 KG. gedurende de loopende maand met **vijftien procent** verminderd.

ADVERTENTIËN.

L. A. SCHENK
8, BRANDSTEEG 8 b/d Leuvehaven, ROTTERDAM.
HUIS- en SCHEEPSSMEDERIJ.
Herstelplaats van **Stoommachines, Gasmotoren** en andere **Werktuigen.**
Specialiteit in **Scheeps- en Zolderiteren.**

STOOMTIMMER-
HOUTWOL-FABRIEK,
DIJKERMAN & BOLJZERD, Breda.
SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

JAVA TEAK (DJATIHOUT)
DOOR
HOUTAANKAPMAATSCHAPPIJ
WIJSMAN.
Bekroond met de Zilveren Medaillen.
Batavia 1893. Antwerpen 1894.
Balken, platen, kromhouten, dolken, blokjes, dwarsliggers, brugliggers, wisselhout, bezaagd hout.
Agent: W. MOORREES,
gedipl. Civiel-Ingenieur.
Kantoor: **VOSSIUSSTRAAT 19. AMSTERDAM.**

TECTORIUM.
Onbreekbaar
TRANSPARANT.
Technisch Bureau
„De Voogt".
DEN TEXSTRAAT 20,
Amsterdam.

Openbare AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ROTTERDAM* zijn voornemens op ***Dinsdag*** den **30 October 1894**, des namiddags te **1** uur, ten Raadhuize aldaar **aan te besteden:**

Het MAKEN van RIJZEN DAMMEN langs de oevers der *Katendrechtsche Haven*, met bijbehoorende baggerwerken.

Bestek, voorwaarden en teekening liggen, op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Plaatselijke Secretarie* en in het *Stads-Timmerhuis* te *Rotterdam*, en zijn tevens voor **f 1,—** verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE en ZOON, Boekdrukkers *Houttuin* No. 73.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen aan gemeld *Timmerhuis*. De aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Dinsdag* den *23 October* 1894, des voormiddags te 11 uur, te beginnen aan de *Katendrechtsche haven*.

De inschrijvingsbiljetten moeten op den dag der aanbesteding vóór des namiddags één uur zijn ingeleverd in eene daarvoor aangewezen gesloten bus, geplaatst ter Gemeente-Secretarie, afdeeling Algemeene Zaken.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *EPE* zullen op **Maandag 29 October e. k.**, des namiddags om **2** uur, op het Gemeentehuis aanbesteden:

De Verbouwing der Scholen te Oene, Emst en Vaassen.

De Voorwaarden van Aanbesteding liggen ter inzage te Epe op het Gemeentehuis, te Apeldoorn in het Logement *De Keizerskroon* (Röge), te Vaassen in het Logement *Bredenoord*, te Utrecht in het Logement *De liggende Os* en te Harderwijk in het Logement *De Nieuwe Stadsherberg*. Genoemde voorwaarden zijn tegen betaling van **f 2** te verkrijgen en beele Bestekken tegen **f 0.75** bij het genoemde Gemeentebestuur en bij den onderstaanden Architect.

Aanwijzing in loco zal geschieden 22 October e. k., des voormiddags om 10½ uur, to beginnen in het Dorp Oene, door den Architect J. H. MAKKINK, te Harderwijk, die tevens de noodige inlichtingen geeft.

AANBESTEDING.

Namens zijn principaal, de Hr.: **L. A. LABOUCHÈRE** te *Amsterdam*, zal de architect A. R. FREEM op den **26en October 1894**, des namiddags te **2** uur in een der lokalen van het *Café Coomans*, Hoofdsteeg te *Rotterdam* in het openbaar aanbesteden:

Het maken van fabrieksgebouwen, kantoren, laboratorium, fundeeringen voor schoorsteenen, pekput, haven en beschoeiingen voor eene fabriek tot bereiding van Koolteerproducten op een terrein te Krimpen a/d IJssel. (Stormpolder).

Bestek met 6 teekeningen ligt van af 16 October e. k. ter visie op het terrein, en zijn van af dien datum tegen inzending van f 3.— franco te verkrijgen ter drukkerij van de firma G. J. THIEME te ARNHEM.

Aanwijzing in loco op Maandag 22 October e. k. des namiddags te 1½ uur

Inlichtingen te verkrijgen bij den architect voornoemd *Driekoningenstraat No. 4* te ARNHEM.

PROVINCIALE WATERSTAATSDIENST VAN FRIESLAND.

SOLLICITANTEN naar de vacante betrekking van

INGENIEUR,

waaraan eene jaarwedde is verbonden van **f 1500**, met driejaarlijksche verhooging van **f 300** tot een maximum van **f 3000**, pensioen en vergoeding van reis- en verblijfkosten overeenkomstig het reglement, worden uitgenoodigd zich vóór of uiterlijk op den *20 October a. s.* schriftelijk te wenden tot Gedeputeerde Staten van *Friesland*.

Vereischte is het bezit van een diploma van Civiel-Ingenieur, bedoeld bij art. 61 der Wet van 2 Mei 1863, Staatsblad N°. 50.

LEEUWARDEN, 27 September 1894.

De Gedeputeerde Staten voornoemd:
B. PH. Baron VAN HARINXMA THOE SLOOTEN, *Voorzitter.*
C. B. MENALDA, *Griffier.*

Reproducties van Bestekteekeningen
en van alles wat voor reproductie vatbaar is, volgens de meest geschikte procédé's, levert de
NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
Steendrukkerij v/h AMAND.
WARMOESSTRAAT 147. — AMSTERDAM.
Photo-lithographie.
Zincographie.
Lichtdruk.
Chromolithographie enz.

R. IDE. Amsterdam, Spuistraat 102.
MACHINERIËN EN MACHINEKAMERBEHOEFTEN.
Aannemersgereedschappen. Stoompompen, Ketelappendages
RESTARTING INJECTEURS. - ZELFWERKENDE SMEERTOESTELLEN.
Telegramadres IDE Spuistraat. Telephoonnummer 235.

J. BELTMAN JWz., Deventer. Handelskade.
Fabrikant in Molenwerken.
SPECIALE INRICHTING voor: MEELFABRIEKEN, KOREMMOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN. OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN enz.
LEVERING VAN OLIE-GASMOTOREN.
MOLENBENOODIGDHEDEN.

PETROLEUM- EN GASMOTOREN VOOR IEDER DENKBAAR BEDRIJF.
MOTOREN uitsluitend voor **Scheepsbedrijf** en **Electrische verlichting** geconstrueerd. *Regelmatige gang gegaranderd.*
JOHN M. C. KIEVITS.
Fabriek en Magazijn: BAKENESSERGRACHT 68, HAARLEM.

GEORGS-MARIËN BERGWERKS- & HÜTTENVEREIN, OSNABRÜCK.

Levert tot concurreerende prijzen in uitstekende qualiteit:

SPOORWEGMATERIEEL: **Rails** uit Bessemer staal en dwarsliggers. **Wissels** compleet met toebehooren. **Wielen.** Stalen banden en assen uit Siemens Martinstaal.

Tramwegmaterieel, Systeem Haarmann.

Beveelt zich bijzonder aan tot levering van gesmeede stukken voor SCHEEPSMACHINES en van gegoten-stalen voorwerpen, alle soorten Façonguss. Alles uit Siemens Martinstaal, op verlangen volgens de voorwaarden van Bureau Veritas of Duitsche Lloyd.

Vertegenwoordiger: F. W. VAN GENDT JGz., Van-Speijkstraat 117, 's-Gravenhage.

die gaarne tot het geven van nadere inlichtingen bereid is.

INGOLIN.

RADICAAL middel tegen **uitslaande, vochtige** en **salpeterachtige** muren en zwammig hout.

Tweejarige garantie wordt gegeven, bij toepassing door een door mij aan te wijzen persoon.

D. FRENI,
Marnixstraat 399
AMSTERDAM.

Contractant voor NEDERLAND en de KOLONIËN, BELGIË en ENGELAND.

*Ten einde de toepassing van INGOLIN te bevorderen, worden de vaatjes à **10** en **50 KG.** gedurende de maand **October** met **15%** **korting** geleverd.*

HOOGERWERFF & C°.
Kinderdijk en Vlaardingen.

BULLIVANT'S BUIGZAAM STAALDRAADTOUW
voor verschillende doeleinden.
Afstands- en Peillijnen met Haspels.

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

Afwaschbaar Olieverfdruk Behangselpapier.

Dit Behangsel munt uit boven alle bekende soorten.
Te verkrijgen van af 25 cent per rol tot de fijnste soorten in het Magazijn
Raaks 38 te HAARLEM.
***Agent voor Nederland en Koloniën:* J. C. VAN OMMEREN.**

BENNEWITZ & Co.
Papierstûc-fabrikanten.
DAMRAK 85- AMSTERDAM
bereiden hun reeds zoo gunstig bekend fabrikaat aan tot decoratie van Plafonds en Wanden, zooals Kroon-, Kool-, Perk- en andere lijsten, Rosetten, Deurbekroningen enz. ter geheele vervanging van stukadoorwerk; het hoe zich zeer gemakkelijk en tegen alles bevestigen, is zeer licht, tegen vocht en vuur bestand, direct te beschilderen, eignet zich zoowel voor nieuwe als te moderniseeren gebouwen. Het lastige witten vervalt en ongelukken, door afvallen, zooals bij gips dikwijls voorkomt, zijn bijna onmogelijk. Geïllustreerd monsterboek à f 1.— verkrijgbaar.

Voor verdere inlichtingen verwijzen zij naar hunne circulaire in „DE OPMERKER" No. 24, van 13 Juni 1894.

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. N°42 ZATERDAG, 20 Oct. 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . . f 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nummer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel f 0.20, en f 0.10 voor het bewijsnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . f 0.15

HET GEBOUW VAN DEN RIJKSDAG TE BERLIJN.

Wie in de laatste jaren te Berlijn geweest is, zal zeker ook een bezoek aan het nieuwe Rijksdaggebouw gebracht hebben. Driemaal hadden wij gelegenheid, het in oogenschouw te nemen; in 1887, toen een gedeelte van wat de Duitschers den „Rohbau" noemen, voltooid was, in 1892 toen het uitwendige zoo goed als gereed scheen, en onlangs, toen de laatste hand aan de inwendige inrichting werd gelegd. Wat ons altijd trof, was de minder gelukkige plaats, die men voor een monumentaal gebouw als dit heeft uitgezocht. De vreemdeling, die aan het station Friedrichstrasse is aangekomen, en die in een van de daarbij gelegen hotels zijn intrek heeft genomen, richt al spoedig zijn schreden naar de breede straat, die „Unter den Linden" is genaamd, en die, al mogen de lindeboomen nu juist niet bijzonder welig groeien, toch zeker een der monumentaalste boulevards is, die ergens te vinden zijn. Westwaarts gaande, den Pariserplatz over en het Brandenburger Thor door, komt hij, al flaneerende, in den Thiergarten waar de beau-monde van Berlijn te paard, per rijtuig of te voet, des namiddags paradeert. Rechts van het Brandenburgerthor ligt een reusachtig, min of meer beplant plein, de Königsplatz, waarop zich het foei-leelijke Siegesdenkmal verheft. In een hoek van dit plein, naar de Spree toe, staat nu het Rijksdag-paleis, dat zijn voornaamsten gevel naar het westen keert. Het reusachtige plein ligt te ver af, om aanstonds opgemerkt te worden; daar het Rijksdaggebouw aan den stadskant geplaatst is, keert de vreemdeling, die naar de Siegessäule wandelt, het den rug toe.

Waarom men dit gebouw, dat toch bestemd was, het monument der Duitsche eenheid te worden, een zoo ongunstige plaats heeft aangewezen, begrijpen wij niet. De reusachtige Königsplatz doet het paleis, dat in werkelijkheid zeer belangrijke afmetingen heeft, klein schijnen. Daar iedere maatstaf tot vergelijking ontbreekt, kan de beschouwer, die op het plein staat, zich in het minst niet voorstellen, dat de gevel meer dan 140 M. lang is. De achtergevel, die aan de Sommerstrasse — een verlenging van de bekende Königgrätzerstrasse naar de Spree toe — gelegen is, maakt veel meer indruk, omdat men zich daar meer rekenschap kan geven van de juiste afmetingen. Een ander bezwaar is, dat de hoofdgevel naar het westen georiënteerd werd, zoodat hij pas in den laten namiddag zonlicht krijgt, doch een groot deel van den dag geheel in schaduw blijft. Een oriënteering op het zuiden zou veel beter resultaten hebben gegeven, en was zeer goed mogelijk geweest, indien men het gebouw in de korte as van het plein geplaatst had. Het was dan ingesloten geweest tusschen de Moltke- en de Roon-strasse, en had noordelijk de Alsenstrasse juist in de as gekregen. Het westelijk gelegen Generalstabsgebäude zou dan wel een weinig gemaskeerd zijn geworden, doch de architectonische waarde van dit bouwwerk is niet zoo groot, dan dat wij dit zouden betreurd hebben. Nu maakt het een zonderling effect, dat de vreemdeling eerst, aan de westzijde van het plein . . . . Krolls etablissement ziet, en dat hij zich moet omkeeren, om het paleis der natie in het oog te krijgen.

Het heeft niet ontbroken aan critiek over het gebouw, dat door Paul Wallot, een architect uit Frankfort, in den prijskamp van 1882 bekroond, ontworpen werd. Nog onlangs verscheen in een Weener blad een zeer ongunstige beschouwing van het ontwerp, welke critiek, van de hand van Carl von Lützow, te Berlijn groote ergernis wekte. Toch ligt er in die beoordeeling veel waars; slechts had de verheerlijking der nieuwere Weener kunst, die in het artikel doorstraalt, gerust achterwege kunnen blijven. De monumenten toch aan de Ringstrasse te Weenen

zijn niet slechter, maar ook niet beter dan het Berlijnsche Rijksdag-paleis. Het gebrek van allen is, dat ze geen karakter hebben, en dat het pastiches zijn van vormen, die allerminst negentiende-eeuwsch genoemd kunnen worden. Loopt men langs den Weener Ring, dan ziet men zoowat alle historische „stijlen" vertegenwoordigd, van de Gothiek af tot den Barokstijl toe. Waar is hier het karakteristiek negentiende-eeuwsche? Misschien zal het nageslacht meenen, dat dit in het gemis van alle karakter gezocht moet worden. Welke waarde heeft b.v. de Votiefkerk, die een hoogst middelmatige navolging van de Fransche kathedralen is? Welk verband bestaat er tusschen de Helleensche vormen van Hansen's Parlementsgebouw en de Oostenrijksche monarchie, of welke monarchie dan ook? Wat heeft de Italiaansche Renaissance der 16e eeuw te maken met de Weener Universiteit of de Hofmusea? Waarom is de Opera in den stijl van François I gebouwd? Ziedaar zoovele vragen, wier beantwoording zelfs de beroemdste Weener professor moeilijk zal vallen.

Het klinkt misschien wat zonderling, maar wij betreuren het af en toe, dat de uitbreiding der groote steden en de stichting van zoovele groote gebouwen juist in de negentiende eeuw, toen de bouwkunst zoo weinig te beteekenen had, heeft plaats gevonden. Als Weenen eens een eeuw langer tusschen zijn oude wallen had besloten kunnen blijven, zou de 20e eeuw het zeker een geheel andere en veel betere Ringstrasse geschonken hebben. En indien de Duitschers nog een vijf-en-twintig jaren hadden kunnen wachten met hun Rijksdaggebouw, zouden zij waarschijnlijk een beter monument voor hun geld hebben gehad dan thans.

Nog zonderlinger zal het klinken, indien wij de opmerking maken, dat wij het gebouw van Wallot, nog niet eens in gebruik genomen, reeds verouderd vinden. Wij leven tegenwoordig zoo snel, en vooral de Berlijnsche architectuursmaak wisselt zoo spoedig, dat de vormen van voor tien jaar al een bepaald ouderwetschen indruk maken, zoo ongeveer als een dame, die zich in een toilet van 1884 in 1894 op straat zou vertoonen.

A thing of beauty is a joy for ever, is een zeer juiste opmerking; zij duidt aan hoe het ware schoon in de kunst voor alle tijden blijft. Dat het Rijksdaggebouw dit ware schoon niet bezit, doch slechts de uiting van een voorbijgaande mode schijnt, kan niet aan Wallot geweten worden, doch is de schuld der tijdsomstandigheden. Wanneer men nu nog eens de afbeeldingen der op de prijsvraag ingezonden antwoorden doorbladert, wordt dit duidelijk. Voor twaalf jaar begon de Duitsche architectuur, die zich toen aan de 16e-eeuwsche vormen een indigestie had gegeten, naar een anderen schotel te verlangen, en zij wierp zich op den Barok-stijl, waarvan zij nu evenwel al weer genoeg heeft. Wallot had aan de Duitsche Renaissance bij zijn Frankforter gebouwen braaf meegesmuld, maar als kind van zijn tijd begreep hij, dat hij met dien stijl bij het Rijksdaggebouw geen succes zou hebben. Zijn project sloot zich dan ook meer bij de Barok-scheppingen aan, hoewel het zich zorgvuldig vrijhield van de extravagances, waarvan deze zoo dikwijls voorbeelden geven.

Sinds het bekroond werd, is dit ontwerp herhaalde malen omgewerkt en wat men thans ziet, vertoont nog wel de hoofdlijnen van het oorspronkelijk plan, doch heeft in de details vele wijzigingen ondergaan. De hoofdgevel, die bij de eerste projecten slechts met pilasters en enkele vrijstaande zuilen bedoeld was, heeft bij uitvoering een geheel vrijstaand middenportiek gekregen, terwijl de pilasters in halfzuilen veranderd zijn. Deze zuilen en halfzuilen staan op een rustieken onderbouw. Waarom de bouwmeester uit de Romeinsche orden juist de composiete gekozen heeft, begrijpen wij niet. Het kan niet ontkend worden, dat de composiet-orde de minst gelukkige geweest is, welke de Romeinen toepasten. De kapiteelen zijn, vooral in het overhoeksch profiel, van een onaangename zwaarte, welke veroorzaakt wordt door de Jonische voluten, die in geen verhouding staan tot de daaronder geplaatste acanthusbladen. Een poging, om dit gebrek van de Romeinsche orde te verbeteren, is door Wallot niet gewaagd. Hij heeft het kapiteel precies zoo gebruikt, als hij het in zijn ordeboeken vond. Het detail van de gevels is wanhopig banaal en heeft niets persoonlijks. Wij wijzen slechts op de frontons die de bovenste vensters bekronen en op de consoles, die deze frontons dragen. Iedere bouwmeester van eenige studie kan ze zoo maken. Ook de gevleugelde leeuwenkoppen, tusschen de pilasters van den zijgevel gebruikt, hebben in het geheel geen karakter.

Het gebouw heeft een plat dak, vermoedelijk van houtcement, dat te Berlijn een uitgebreide toepassing vindt. Om nu het silhouet van het geheel wat te verlevendigen, zijn op de vier hoekpaviljoens attieken gemaakt, die eveneens van platte daken voorzien werden. Deze atticken zijn zwaar gedetailleerd, en van beeldhouwwerk voorzien, dat maar een zeer matige kunstwaarde heeft. De hoekpaviljoens hebben, door hun vierkanten vorm en vlakke afdekking, min of meer het karakter van pylonen gekregen.

De zwaarte, die het geheel kenmerkt, en die misschien als symbool van de Duitsche „Derbheit" moet opgevat worden, vindt men ook in den koepel, die het gebouw bekroont, terug. Ongunstig geplaatst, daar hij de in het midden van het gebouw gelegen groote zaal bedekt, heeft deze koepel, ook door zijn langwerpig vierkanten vorm, tot heel wat ongunstige critiek aanleiding gegeven. Zelfs wordt gezegd, dat de tegenwoordige Duitsche Keizer dezen koepel als *„der Gipfel der Geschmacklosigkeit"* zou hebben gedoopt, waarmede dan tevens gezegd zou wezen dat het gebouw de smakeloosheid zelve was. In Duitschland wordt aan het oordeel van het hoofd van den Staat in kunstzaken nog al wat waarde toegekend; wij weten niet of die waarde haar oorsprong ontleent aan den hoogen rang van den criticus dan wel aan wat anders, maar het moet erkend worden, dat de Keizer ditmaal den spijker op den kop heeft getroffen.

Wat wij van het inwendige van het gebouw zagen, was niet in staat ons tot groote bewondering te stemmen. Wanneer verscheidene der vertrekken, bovenal de „Salle des pas perdus", indruk maken, dan is dit meer door hun groote afmeting, dan door hun interessante detailleering. De plattegrond van het gebouw is zeer geslaagd en overtreft verre die, welke Wallot zijn bekroning bezorgde. De vertrekken groepeeren zich om twee binnenplaatsen, die evenals dit bij het oude raadhuis van Amsterdam het geval is, door gangen omgeven worden, zoodat de vertrekken, op ondergeschikte lokaliteiten na, allen van de straat hun licht ontvangen. Deze gangen verbreeden zich aan de westzijde tot de „Salle des pas perdus", die in de as van het gebouw, in een octogoon, onmiddellijk voor de zittingzaal gelegen, overgaat.

Een zeer eigenaardig effect maken de door zuilen gedragen balustraden, die het achtkant van de beide zijvleugels afscheiden, en die aan Italiaansche voorbeelden herinneren. De details dezer hal zijn weer erg

banaal, en hebben volstrekt geen personeel karakter. Daar de gewelfbeschilderingen ontbreken, is het geheel ook wat kaal. Naar men ons zeide, zou de architect O. Rieth, wiens geestige perspectievische schetsen zeker velen onzer lezers bekend zijn, Wallot bij het ontwerpen dezer hal hebben ter zijde gestaan. Indien dit zoo is, dan zou al weder het bewijs geleverd zijn, dat de beste teekenaars niet tevens de beste ontwerpers zijn. Wij kunnen ons zoo voorstellen, hoe aantrekkelijk de teekeningen van Rieth, zoolang het nog maar schetsen bleven, er moeten hebben uitgezien. Toen er echter voor de uitvoering gedetailleerd moest worden, is er veel van de aantrekkelijkheid, tegelijk met de losse krabbels en de geestige tintjes, verloren gegaan.

Zou, indien een ander architect dan Wallot met den bouw van het paleis belast ware geworden, het resultaat beter zijn geweest? Wij aarzelen niet deze vraag ontkennend te beantwoorden. Het academisch onderwijs heeft in Duitschland een groot aantal architecten gevormd, die vrijwel van gelijke waarde zijn, en die al de eigenaardigheden, welke dat onderwijs medebrengt, bezitten.

Als een van de sterkst sprekende dezer eigenaardigheden zouden wij willen noemen de vaardigheid, om een goeden plattegrond in elkaar te zetten en om een gevel uit bekende motieven te componeeren, doch tevens de onverschilligheid voor details, die zich op al te voelbare wijze uit. Voor zooverre de academisch gevormde architecten er zich niet toe bepalen tot een eenvoudig navolgen der details, zooals zij die op school geleerd hebben, is hun detailwerk ten eenenmale beneden critiek. Men vergelijke b.v. eens de details van ons Rijksmuseum met die van het Rijksdaggebouw, of van welk ander monumentaal gebouw dan ook, dat onze oostelijke naburen in den laatsten tijd deden verrijzen! Een vergelijking van de reeds door ons besproken „Salle des pas perdus" te Berlijn met de middenzaal van het Rijksmuseum vooral kan leerrijk zijn. Laten wij in het midden, dat die middenzaal niet aan haar doel beantwoordt, hoeveel interessanter is zij dan niet dan de Berlijnsche hal! Hoeveel grooter artist is niet Cuypers dan Wallot, waar het de details geldt, al blijft het buiten kijf, dat de Berlijnsche meester beter de kunst verstaat, om een goeden plattegrond te maken.

Bij de aanstaande opening van het gebouw zal het natuurlijk niet aan bewondering daarvoor ontbreken. Hoeveel van die bewondering op rekening gesteld zal moeten worden van den „Nationalstolz", zal de tijd leeren.

TENTOONSTELLING VAN DE PLANNEN VOOR DECORATIEVE BESCHILDERING DER ZALEN VAN MUSIS SACRUM TE ARNHEM.

Door het Gemeentebestuur werd vóór eenigen tijd eene besteding uitgeschreven voor het decoratief schilderwerk van eenige lokalen in Musis Sacrum, en wel voor de nieuwe concertzaal, het café, de vergaderzaal, den promenoir en het trappenhuis. Bij de inschrijvingen werden schetsteekeningen gevraagd in kleuren, met toelichtingen.

Het werk is dezer dagen opgedragen aan de heeren Roskam, Frohwein en Kools (firma De Swart), die in combinatie plannen hadden ingediend.

Op 14 October j. l. waren de ingezonden plannen in een der lokalen van genoemd gebouw voor het publiek tentoongesteld tegen betaling van *f* 0.10, waarvan de opbrengst zou strekken ten bate van het Lombok-fonds. Met hoog gespannen verwachting togen wij naar Musis Sacrum, doch bemerkten al spoedig, dat slechts een 6-tal inzenders van de elf hunne plannen hadden geëxposeerd en dat deze expositie een soort protest moet zijn tegen de keuze van het Gemeentebestuur. Als altijd was het publiek, slechts matig belangstellend, in kleinen getale opgekomen en dus het doel van de expositie op zichzelf beschouwd een échec.

Tot onze teleurstelling waren de gekozen plannen niet aanwezig. De heeren Heinen, van Amsterdam, Weenink en Poutsma, van Arnhem en Rotterdam, firma Cohen, Kleijn en Hendriks van Arnhem en een onbekende, C. H., — die gevoeglijk zijne plannen had kunnen achterwege houden — hadden hunne teekeningen geëxposeerd. Hoewel deze niet verlangd waren, had de heer Heinen toch een groot deel van de wanden behangen met details, waarvan sommigen in kleur en anderen in crayon, welke details echter na het indienen der plannen waren ingekomen en bij de beoordeeling niet hebben gediend.

De heer Heinen, de laagste inschrijver, had de muziekzaal voor het parterre-deel ontworpen met tegelbeschilderingen en het deel boven het balkon te veel overladen met ornement van niet zeer fraaie conceptie. Het geheel verkreeg daardoor iets zeer onrustigs. Ook qua teekening was dit ontwerp niet met zorg bewerkt.

De vergaderzaal was voor het doel te overladen met ornement en de details van de versieringen in de velden naast de archivolten waren onrustig en te vol.

Onder de details op ware grootte der tympan-decoraties voor de concertzaal waren uitstekende ontwerpen, vooral die in crayon; onder de geschilderde waren enkele te hard van toon. Minder passend schenen ons de in Louis XVI ontworpen muur- en pilaster-plantenornementen. De decoratie van de balkonbalustrade was zeer zwak en het kwam ons voor dat onder de details werk hing van velerlei handen.

Van de heeren Weenink en Poutsma waren de plannen op echt Fransche wijze zeer verdienstelijk en pétillant als aquarellen behandeld; die van de groote zaal en het café waren echte meesterstukjes van aquarelleer-kunst. Aan den maker daarvan, naar wij vernemen de heer Poutsma, daarvoor gaarne onze hulde.

De kleuren voor de concertzaal waren te donker gekozen. Het café-ontwerp met beelden en landschap was in zeer goeden toon gehouden. De draperieën daarin deden ons echter te veel aan tooneeldecoratief denken.

De figuren in de velden boven de archivolten in de vergaderzaal waren te groot en zouden de omgeving schaden. Een decoratie mag nooit van dien aard zijn dat zij de architectuur drukt. Daarbij waren die beelden te veel weggezakt in de archivolten. De in olieverf geschilderde details, vooral die voor de concertzaal, tympanvulling met kinderfiguurtjes op zacht fond, waren uitmuntend van kleur en conceptie.

Eene opmerking moet ons van het hart. Details en ontwerp waren elk op zichzelf verdienstelijk, doch pasten niet bij elkaar en waren vogels van diverse pluimage.

De ontwerpen van de firma Cohen waren als teekening vrij correct behandeld. De concertzaal was in lichte tinten ontworpen, doch het ornement liet te wenschen over. Het café-ontwerp was te donker van toon. De paneelvullingen met landschap waren goed, doch de hooge lambrizeering had te veel overeenkomst met eene schutting.

Het geheel had iets stijfs en was erg „Duitsch".

De heer Kleijn had plannen ingezonden, die als teekening niet onverdienstelijk waren, doch de keuze

van het ornement was alles behalve gelukkig. De plafond-caissons in de concertzaal om de andere te vullen met beeldjes en muziekinstrumenten, mocht jaren geleden tot de geliefkoosde motieven behooren, thans stelt men hoogere eischen. De wanden van het café waren beschilderd met imitatie-gordijnen, die zich op de archivolten verloren, hetwelk een slecht effect zou maken en eene esthetische fout is. De cartouche en wapens op de balustrade van de concertzaal deden ons denken aan die op de kaarten van het in 1893 gehouden Taal- en Letterkundig Congres.

De ontwerpen van de heeren Hendriks bevielen ons als kleur het beste. De ornementatie was zwak en geheel in Louis XIV. Waarom?

Het café-ontwerp was zeer gelukkig. Bruin fond met rood en paneelschilderingen in het genre Teniers, hoewel de kleur van de werken van dezen meester warm bruin is. Ook het plafond voor het café was van goede conceptie en in lichten toon, met opoffering der bestaande lijsten.

De concertzaal was in zachte rustige tonen gehouden met ornement in Louis XIV op de balkonbalustrade, waarbij echter Grieksche en Pompejaansche motieven. In het plafond van de vergaderzaal kwamen de vele beelden ons niet gewenscht voor.

De teekeningen waren met zorg uitgevoerd. De totaal-indruk van dit ontwerp was zeer gunstig.

Was ons eene keuze opgedragen, dan zouden wij uit het hier tentoongestelde, bij eene nadere bestudeering van de plannen Hendriks en Weenink & Poutsma, moeten uitmaken wie van die twee den eerepalm zou wegdragen.

Door de welwillendheid van de heeren Roskam, Frohwein en Kools (firma de Swart) werden wij eenige dagen later in de gelegenheid gesteld, ook de gekozen ontwerpen te zien. Wij aarzelen niet de keuze van het Gemeentebestuur toe te juichen, want hetgeen deze heeren leverden, staat artistiek zooveel hooger dan hetgeen geëxposeerd was, dat een verschil in de inschrijving geen motief mocht zijn om de keuze niet op hunne plannen te vestigen.

De wanden van het café zijn in gobelin-imitatie in lichte kleuren en ornement-encadrementen, alles in bevallige Fransche Renaissance; het plafond is geheel in cuire-imitatie met fraaie ornementen.

De vergaderzaal bevat cartouche-versieringen in de koof van het plafond en ornement op de vlakke velden naast de archivolten, alles op een grond van lichte olijfkleur. De concertzaal is zeer licht gehouden met een plafond met cartouches op lichtblauw fond in de caissons. De buitenparkband heeft eene ornementatie met goud en de lijsten zijn in lichte tinten, alles rustig en harmonisch. De tympanvullingen in de kootlijst zijn eveneens met goed ontworpen ornementen op blauw fond voorzien en de lijst zelve met versieringen, ontleend aan bloemmotieven, alles in vroeg-Renaissance.

De voorzijde van het balkon is versierd met gebeeldhouwd bladornement en cartouches; de velden en pilasters der muren zijn vlak gehouden in effen tinten, waardoor een goede overgang verkregen wordt voor de versiering van het plafond. Een en ander vormt één geheel, wat van het meerendeel der andere ontwerpen niet kan gezegd worden.

De promenoir met tongewelf en steekkappen is streng en eenvoudig, in lichtbruinen toon, met loopende ornement-randen en middenrozet.

De teekeningen zijn bovendien keurig uitgevoerd; het ornement is vlekkeloos geteekend en van eene frischheid, die talent verraadt.

Wanneer de zalen naar de gekozen plannen gedecoreerd zijn, zullen zij een geheel vormen dat het oog aangenaam aandoet en den kunstzin bevredigt.

A. R. F.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Het Bestuur der in het hoofd dezes genoemde Maatschappij heeft een negental vragen aan de afdeelingen gezonden om in hare vergaderingen te behandelen. Deze vragen zijn de volgende:

1. Is het niet van het grootste belang voor de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, dat de band tusschen haar en de afdeelingen zoo nauw mogelijk zij?

Wat kan gedaan worden om dien hechter en beter te maken?

2. Welke waarde heeft het symbolisme voor de moderne bouwkunst?

3. Indien aan een oud kerkgebouw, opgetrokken in Romaanschen of Gothischen stijl, een nieuw gedeelte moet worden aangebouwd, is het dan wenschelijk dit in dienzelfden stijl te bouwen, of is de bouwmeester vrij om het nieuwe gedeelte te bouwen in de vormen die hij wenscht?

Zouden, indien het een bepaald vereischte is om het nieuwe gedeelte op te trekken in de stijlvormen van het bestaande, ooit de geestige Renaissance-aanbouwen zijn ontstaan, die nu zoo menig kerkgebouw uit vorige eeuwen sieren?

4. Wanneer moet bij burgerlijke bouwkunde tras, en wanneer cement gebruikt worden?

5. Wat is er bekend over het gebruik van geglazuurde steenen en tegels aan buitengevels, en wat zijn de voor- en nadeelen ervan?

6. Is de meening juist, dat zandsteen aan oude gebouwen niet mag worden opgehakt, daar deze steen dan spoediger zal vergaan door het verwijderen van een opperhuid van gekristalliseerd groefwater?

Is het bestaan van een de zandsteen beschermende huid van gekristalliseerd groefwater niet een illusie?

7. Wat wordt er in den kring uwer afdeeling gedaan voor het ambachtsonderwijs?

8. Welke maatregelen worden in den zetel uwer afdeeling genomen in het belang van den bouw van arbeiderswoningen, die aan de eischen der hygiëne voldoen?

Bestaat er ten uwent eene commissie tot behartiging van de hygiënische belangen, en wat werd door haar in hoofdzaak reeds verricht op het gebied van bestaande en den bouw van nieuwe arbeiderswoningen?

9. Welke maatregelen worden, met het oog op de toestanden in den zetel uwer afdeeling, door u doeltreffend geacht om een wettelijke regeling van den arbeid voor te bereiden?

Wat is in dit opzicht wellicht reeds ten uwent verricht?

De vragen 8 en 9, reeds in 1893 gesteld, worden andermaal gedaan ingevolge het besluit, op de algemeene vergadering van 30 Mei 1894 genomen en zulks met inachtneming der in die vergadering voorgestelde wijziging van vraag 8.

PRIJSVRAGEN

VEREENIGINGSGEBOUW TE ROTTERDAM.

De vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam schreef een prijsvraag uit voor een Vereenigingsgebouw, waarvan het programma in het nommer van 14 April j. l., bladz. 115, werd opgenomen. Het rapport, door de Jury aan het Bestuur uitgebracht omtrent de zeven ingekomen antwoorden, is van den volgenden inhoud:

WelEdele Heeren!

Ondergeteekenden, door uwe Vergadering uitgenoodigd de plannen te beoordeelen, ingezonden als antwoorden op de algemeene prijsvraag voor een Vereenigingsgebouw te Rotterdam, in Maart ll. door bovengenoemde Vereeniging uitgeschreven, heeft door dezen de eer u onderstaand rapport aan te bieden.

Ingekomen zijn 7 ontwerpen, alphabetisch gerangschikt, onder de navolgende motto's:

Arbeid adelt	8	teekeningen.
Cambrinus	10	"
Hoogendorp	4	"
M. en J.	6	"
Rex	9	"
Rotterdam	7	"
Schets	5	"

Arbeid adelt. De algemeene indruk, dien dit plan teweegbrengt, is gunstig. In het sousterrain mocht de corridor beter verlicht zijn.

Één dienstprivaat is wel wat weinig, de overige ruimten zijn voldoende; een aanlegplaats aan de waterzijde tot het inbrengen van diversen kan zijn nut hebben. De ruimte, door hoofdtrap en vestibule ingenomen, is voldoende om een doelmatiger en fraaier trap te plaatsen; de biljartzaal te isoleeren van de koffiezaal is niet gewenscht, terwijl de restauratiezaal ook op zichzelve ligt; het gebruik dier zalen wordt hierdoor zeer belemmerd.

De twee vergaderzalen zijn afgelegen; wenschelijk ware het indien de vergaderzalen aan elkander grensden; daarom verdient het aanbeveling, zooals de memorie van toelichting het aangeeft, de restauratiezaal en vergaderzaal om te wisselen.

Het plaatsen van privaten, enz. tegenover den hoofdingang is te ontraden.

Met **M. en J.** heeft dit plan alleen de gevraagde afzonderlijke toegangen.

Op de 1e verdieping liggen de groote en kleine zalen goed, het aantal jassenkamers is te gering en de privaten en toiletten aan de pleinzijde liggen ongunstig.

De zolderindeeling is zeer goed, de scheiding tusschen dienstlokalen en ateliers is goed in het oog gehouden.

De hoofdtrap behoefde echter niet als zoodanig door te loopen.

Dit plan geeft, in zijn geheel genomen, de beste oplossing, is goed doordacht en goed gegroepeerd.

De gevels zijn vrij verdienstelijk van conceptie; door de zucht tot overlading, die in hoofdzaak hier hare uiting vindt in het toepassen van te veel en minder harmonieerende bekroningen, mist men in deze gevels de noodige eenheid en samenhang, voornamelijk in den gevel „Baanzijde", waarin ook het trappenhuis te veel domineert en een afzonderlijk geheel vormt.

De bijgevoegde zijgevel is belangrijk beter. De doorsneden zijn met zorg behandeld, doch wat meer afwisseling van vormen in de langsdoorsnede gewenscht; de dwarsdoorsnede is beter, vooral de behandeling van het trappenhuis is goed.

De detail geeft sommige verhoudingen minder goed weer dan de gevels op de kleine schaal. Overigens zijn de gebruikte motieven op zichzelven goed en flink van vorm.

Het gekoze ontwerp is goed geteekend.

Cambrinus maakt den indruk van een goed bestudeerd plan; geen der onderdeelen is verwaarloosd, jammer dat de uitkomst niet evenredig is aan de bestede moeite.

De indeeling van het sousterrain is goed, alleen is de keldertoegang aan het Van-Hoogendorpsplein ongewenscht.

Afmetingen van entrée met vestibule en trap zijn goed, de hoofdtrap heeft echter een minder gooden vorm, de gang moest in de as der hoofdtrap liggen.

Een afzonderlijke toegang tot de koffiezaal ontbreekt; afscheiding van koffie- en biljartzaal is niet bevorderlijk aan het juiste gebruik dier zalen; het buffetkamertje neemt een te fraaie plaats in, de biljartzaal is ongunstig van vorm, de jassenkamer ligt afgelegen voor het gebruik der benedenzalen en voor dat der bovenzalen te dicht bij den uitgang; de privaten tegenover den ingang zijn slecht geplaatst.

De woning van den kastelein is niet fraai.

1e verdieping; de vestibule met gang zijn bekrompen, de toegang tot de kleine zaal is gebrekkig. De onderlinge verbinding der zalen is overigens zeer verdienstelijk, de trap naar de ateliers is te ruim.

De logeerkamers voor personeel moesten op zolder geheel geïsoleerd van de ateliers zijn; de bergplaatsen, strijk- en mangelkamer ontbreken geheel, zelfs heeft de ontwerper de privaten over het hoofd gezien.

De gangen zijn in dit plan allen vrij donker. De gevels zijn met talent ontworpen, doch zijn naar meening van beoordeelaars wat klein van detail, vooral de bekapping met hare afwisselende dakvenstertjes, topgevels etc. Het denkbeeld van één gebouw gaat hierdoor verloren.

De doorsneden zijn niet zonder verdienste, vooral de dwarsdoorsnede met de versiering van de groote zaal is goed van gedachte.

De detail vertoont goede vormen.

Het teekenwerk is flink en goed.

Hoogendorp. De lokalen van het sousterrain zijn met het oog op het inbrengen van consumabel direct van buiten moeilijk te bereiken.

De vorm der trappen aan den hoofdingang is ongeschikt; de gang is donker en de bijkeuken slecht verlicht.

Toegangen voor den kastelein en voor de koffiezaal ontbreken, het buffet is wat klein en de jassenkamer, toiletten en privaten zijn ongerieflijk gelegen.

De verdeeling der zalen op de 1e verdieping is zeer goed, alhoewel de rechte vestibule weinig aanleiding geeft tot fraaie architectonische oplossingen; die van den zolder kon beter zijn, daar ontwerper te weinig rekening heeft gehouden met afscheiding der schildersateliers van de dienstvertrekken; ook ontbreken hier de toiletten en privaten.

De gevels zijn goed van karakter, doch eentonig van compositie; de topgevel boven op de kroonlijst heeft weinig overeenkomst en geen verband met het gevelvlak.

De doorsneden vertoonen weinig afwisseling van vorm en van behandeling.

De detail geeft goede motieven te zien en is wel bestudeerd.

Het teekenwerk van het geheel is verdienstelijk.

M. en J. Het sousterrainplan is bekrompen, de bijkeuken is zeer slecht verlicht, de kelders en ruimten voor verwarming zijn onvoldoende; de toegang naar de provisiekelders, bergplaatsen en bierkelders moet door de keuken plaats hebben, wat zeer onpractisch is.

Op den begaanground is de onderlinge ligging der zalen ongunstig, de entrée te bekrompen, evenals de kasteleinswoning; toiletten en privaten zijn ook niet gelukkig geplaatst.

De 1e verdieping is geheel verkeerd van indeeling, veel ruimte verspilperd aan portalen etc., waardoor men slechte toegangen tot de zalen krijgt. De société'tslokalen zijn hier als vergaderzalen aangegeven, de toegang tot de 2e zaal geschiedt langs groote omwegen, de vorm der zalen met de korte zijde aan de straat is niet goed, jassenkamers ontbreken, de privaatinrichtingen zijn gebrekkig, de bergplaats voor stoelen ligt in verlaagen duisternis.

De zolderindeeling laat iets minder te wenschen over, de afscheiding van ateliers en dienstvertrekken kon beter zijn, bergplaatsen en privaten voor de ateliers ontbreken.

De wijze waarop deze plattegronden zijn geteekend, doen aan de duidelijkheid van dit plan veel te kort.

Gevels en doorsneden vertoonen gebrek aan vormenkennis en compositieversieringen; de detail heeft dezelfde gebreken.

Rex. In het sousterrain liggen de keukens te ver van de restauratiezaal en van het buffet koffiezaal; de provisiekamer is wat afgelegen van de keuken; de toegang van de waterzijde is goed bedacht.

De plaatsopossing van den begaanground is door misplaatsing van vestibule, trap en privaten geheel verkeerd, daar zij de mooiste plaatsen met het oog op het uitzicht innemen; een privaat zonder licht of lucht, zooals in de kasteleinswoning voorkomt, is ongewenscht.

De 1e verdieping, alhoewel in mindere mate, heeft dezelfde gebreken als de begaanground.

De zolderindeeling is goed.

Gevels en doorsneden zouden veel winnen wanneer het teekenwerk door een ervaren hand gedaan ware; zij vertoonen wel eenigen aanleg, doch zijn door nog onvoldoende studie en zucht tot overlading niet geslaagd.

Het teekenwerk laat nog veel te wenschen over.

Rotterdam. Een afzonderlijke toegang van af de straat naar de kelderverdieping, alhoewel niet direct gevraagd, is gewettigd; daardoor zijn de kelders voor het inbrengen van goederen vrij goed te bereiken; de gang is bijna geheel donker en de privaten voor het personeel ontbreken.

Wenschelijk ware het, indien de keukens meer in de nabijheid der lift van de restauratie en koffiezaal geplaatst waren.

De hoofdingang is te bekrompen van opzetting evenals de corridor, die naar de te veraf gelegen trap leidt; zooals in haast alle projecten ontbreekt een afzonderlijke directe toegang van buiten tot de koffiezaal.

Het buffet met kamertje is wat klein, de vorm der biljartzaal kon gunstiger zijn, de privaten zijn afgelegen, dat van den kastelein is geheel donker.

Op de 1e verdieping is de onderlinge ligging der zalen over het algemeen goed, doch de ligging van trap en vestibule niet gelukkig; de tooneelzaal behoort ook afzonderlijk bereikt te kunnen worden; de toegangen der groote zaal zijn niet goed gerangschikt.

Eene garderobe, uitkomende aan een doorgang als is ontworpen, is zeer af te keuren en stremt bij gebruik de goede circulatie van het publiek.

De verlichting van den corridor op de 1e verdieping zal onvoldoende zijn.

Op de zolderverdieping is een scheiding van ateliers en slaapvertrekken geheel uit het oog verloren, hetgeen zeer is af te keuren.

De gevels, bij dit ontwerp behoorende, zijn zeker het beste van het ingezonden werk te noemen. Zij verdienen allen lof. Verdienstelijk van compositie en aangenaam van groepeering hebben zij een eigenaardig en goed cachet; vooral de gevel aan de Schiedamsche Vest is buitengewoon goed geslaagd.

Verschillende detailvormen, die met smaak tot een geheel zijn omgewerkt, zijn goed en juist van verhouding. Op de detailteekening valt het torentje, dat hier meer gedetailleerd is weergegeven, iets buiten het zoo goed volgehouden cachet der overige detailvormen. Wat stiller behandeld zou zeker ten goede komen.

Slechts *ééne* doorsnede is aanwezig, die zeer sober en droog, volstrekt geen gelijken tred houdt met de gevels.

Het teekenwerk van het geheel is zeer goed.

Schets. De souterrainindeeling is, behalve eene donkere provisie en dito gang met contrôle, vrij goed.

De ingang met vestibule is ruim, de hoofdtrap niet gelukkig van vorm en plaatsing.

De toegang voor den kastelein met aangrenzende keuken is niet goed geplaatst, de afzonderlijke toegang tot de koffiezaal ontbreekt.

Het verband tusschen koffiezaal en restauratie en tusschen de twee zalen voor andere doeleinden is wel gewenscht, doch de verbindingsgangen zijn te nauw en te slecht verlicht.

De plaatsing van privaten en urinoirs aan deze gangen is zeer slecht en onpractisch.

De jassenkamer is ongunstig gelegen, evenals de trap; de ligging van de privaten en urinoirs is zeer ongunstig.

De kasteleinswoning is onpractisch ingedeeld en niet genoeg geïsoleerd.

De indeeling der 1e verdieping is minder ongunstig; een scheiding der twee sociëteitslokalen is niet gewenscht en de privaten zijn slecht geplaatst.

De zolderindeeling is te verward en daardoor onbruikbaar.

De gevels zijn zwak van conceptie, vervelend en droog; de topgevel met koepel van den grooten zijgevel zijn misplaatst en onaangenaam van vorm; de gevel aan het plein is iets beter dan de zijgevel.

De doorsneden zijn evenzeer weinig beteekenend en toonen in het trappenhuis eenige goede details.

Er is weinig waarde gehecht aan het ontwerpen van goede zaalversieringen.

De gevraagde detailteekening ontbreekt.

Het teekenwerk is niet aantrekkelijk.

De Commissie van beoordeeling is eenparig van oordeel, dat de zilveren medaille niet kan worden toegekend, daar geen der ontwerpen daarvoor de noodige waarde bezit.

Zij stelt u derhalve voor aan ieder der ontwerpen, onder de motto's: „Arbeid Adelt" en „Rotterdam" een bronzen medaille en *f* 75 toe te kennen als waardeering der verdiensten in deze ontwerpen gelegen, en meent te moeten releveeren dat „Rotterdam" zeker den 1n prijs zou hebben gekregen, wanneer de indeeling beter ware geweest en de gevraagde doorsnedeteekening was bijgevoegd.

Ten slotte stelt zij, voor het ontwerp, onder motto „Cambrinus" ingezonden, eene eervolle vermelding toe te kennen voor de verdiensten in de compositie van gevels en doorsneden.

Aldus opgemaakt en onderteekend te Rotterdam.

De Commissie van beoordeeling:

w. g. J. VERHEUL DZN.
" " C. N. VAN GOOR.
" " PAUL DU RIEU.
" " J. J. VAN NIEUKERKEN.
" " J. P. STOK WZN.

Rapp.

Bij de opening der biljetten, die na bekomen machtiging der betrokken personen plaatsvond, bleek dat de bronzen medaille met *f* 75 was toegekend aan de heeren Anton J. Sanders te 's-Gravenhage en A. D. N. van Gendt te Egmond aan Zee, voor de antwoorden, ingezonden onder de motto's *Rotterdam* en *Arbeid adelt.*

WETSONTWERP VOOR DE BEVEILIGING VAN FABRIEKSARBEIDERS, ENZ.

De Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid heeft zich tot de Tweede Kamer gewend met onderstaand adres:

Aan de Tweede Kamer der Staten Generaal geeft eerbiedig te kennen de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, gevestigd te Haarlem,

dat requestrante met groote belangstelling heeft kennis genomen van het ontwerp van wet, *houdende bepalingen tot beveiliging van personen, die in fabrieken en werkplaatsen arbeid verrichten,* tegen ziekten of ongevallen, hetwelk door een Koninklijke Boodschap van 29 Mei 1894 bij Uwe Hooge Vergadering opnieuw is aanhangig gemaakt in de zitting 1894, no. 32 der bijlagen;

dat een onderzoek, zoowel door een bijzondere commissie als in hare departementen, alsmede in hare algemeene vergadering van 10 en 11 Juli 1894 aan de adressante de overtuiging heeft gegeven, dat een wet als thans bij de Staten Generaal in onderzoek is; in het belang kan en waarschijnlijk zal zijn van de arbeiders eenerzijds en de ondernemers van nijverheid anderzijds, weshalve zij heeft besloten, de aanneming van die wet, zij het met enkele noodige amendementen, eerbiedig te verzoeken;

dat de groote ruimte, bij art. 3, 4 en 6 van het wetsontwerp aan de uitvoerende Macht verleend om de daarin genoemde onderwerpen bij algemeenen maatregel van bestuur te regelen, aan adressante noodzakelijk en onvermijdelijk voorkomt, omdat de wetgever niet kan treden in alle bijzonderheden van een zeer groot getal bedrijven van nijverheid; ook omdat, bij eventueele, altijd mogelijke dwaling omtrent eenig bijzonder punt, daarop gemakkelijker kan worden teruggekomen door een nieuw koninklijk besluit dan door een herziening der wet.

Wat betreft de ambtenaren bedoeld bij art. 8 van het wetsontwerp en bij art. 19 daarvan, in verband met de aldaar aangehaalde artikelen der Wet van 5 Mei 1889 (Staatsblad no. 48), zal van een goede keuze der personen met die belangrijke ambten belast, de goede werking der voorgestelde wet in groote mate afhangen; omtrent de keuze van die ambtenaren regelen aan de Regeering te stellen, schijnt niet wel mogelijk. Adressante betwijfelt echter of het voornemen van den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, om de inspecteurs van den arbeid, van de werkplaatsen en van de stoomketels in *één* korps samen te vatten (Memorie van Toelichting bl. 5 ad. art. 8 en 19) wel doelmatig mag heeten, omdat de stoomtoestellen een andere studie en oefening vereischen, dan het onderzoek van den arbeid en van de werkplaatsen, en omdat vele inspectiën van stoomketels voor schepen en voor tractie bestemd, buiten de eigenlijke werkplaatsen moeten plaatshebben.

Nog veroorlooft adressante zich, twee algemeene aanmerkingen, die h. i. tot verbetering van het wetsontwerp zouden kunnen strekken, aan de aandacht Uwer Hooge Vergadering te onderwerpen.

Ten eerste zou de bepaling in de Wet worden gewenscht, dat algemeene maatregelen van bestuur, strekkende de voorschriften voor de lokalen, de werktuigen en de wijze van werken in *één* of meer bedrijven of takken van nijverheid vast te stellen, eerst worden uitgevaardigd zes maanden nadat het ontwerp daarvan van Regeeringswege zou zijn publiek gemaakt.

Belanghebbenden zullen alsdan een voldoenden tijd hebben om bezwaren te doen kennen of verbeteringen aan de hand te doen; dit kan noodig zijn, omdat, al heeft de Regeering deskundige voorlichting, zelfs bekwame technologen toch niet altijd bekend zijn met de bijzonderheden van ieder bedrijf.

Ten andere is adressante overtuigd, dat door preventieve of voorzorgsmaatregelen het belang van den nijvere, zoowel als van den arbeider nog beter kan worden bereikt, dan door repressieve bevelen en verbodsbepalingen, door straffen gesanctionneerd. Wanneer bij het oprichten van een fabriek of andere werkplaats, een zekere inrichting of wijze van bouwen of zekere ruimte voor het gebouw of de machines wordt voorgeschreven van overheidswege, dan is de ondernemer vrij om *òf* de gestelde voorwaarden aan te nemen en met in achtneming daarvan de werkplaats te laten maken, *òf*, zoo hij de voorwaarden te bezwarend vindt, daarvan af te zien en de gronden en erven voor iets anders te gebruiken.

Hij is dus van veel betere condities dan de nijvere, wien, ingevolge art. 3, 4 of 13 van het wetsontwerp, veranderingen worden opgelegd in een reeds bestaande werkplaats of in bestaande machines. Adressante zou dus wenschen, dat, hetzij bij de thans te maken wet, hetzij bij wijze van herziening van de Wet van 2 Juni 1875 (staatsblad no. 95) wierd bepaald, dat ook de veiligheid en de gezondheid der arbeiders worde in aanmerking genomen bij het verleenen, het weigeren en het voorwaardelijk verleenen van verlof, tot oprichting van fabrieken en werkplaatsen, op welke die wet toepasselijk is.

Wel is waar kan er geen sprake zijn van een geschil zooals uit art. 8, 12, 14 en 15 van de Wet van 2 Juni 1875 voortvloeit, tusschen den ondernemer eener nieuwe werkplaats of fabriek en de onbekenden, die later daarin wellicht zullen werken; maar de wet kan voorschrijven, dat de ambtenaren, bedoeld in art. 8 van het wetsontwerp, worden gehoord over de aanvragen tot oprichting en ambtshalve kunnen optreden voor de belangen der toekomstige arbeiders in de gevallen van hooger beroep.

Buitendien zijn bij het onderzoek der artikelen van het wetsontwerp de volgende bedenkingen bij adressante gerezen:

In artikel 1, alinea 1, en art. II, al. 1, schijnt het de bedoeling te zijn, onder het regime dezer wet te brengen en tot de werkplaatsen te rekenen de *steengroeven* en de *mijnen tot het uitgraven van delfstoffen*, hetzij opene of onderaardsche geslotene. Tot wegneming van elken twijfel ware het echter nuttig, die mijnen en steengroeven uitdrukkelijk te vermelden, daar zij uit het oogpunt van veiligheid en van gezondheid der arbeiders bijzondere aandacht verdienen.

De *veenderijen* worden in art. 1 alinea 2 uitdrukkelijk uitgesloten; de adressante kan niet anders dan deze uitsluiting betreuren omdat een deel van den arbeid in de venen ongezond is.

Indien aan de tweede algemeene opmerking hierboven genoemd mocht worden gevolg gegeven, zou in art. III, alinea 1, te vermelden zijn, dat de voorwaarden ten aanzien van de onderwerpen sub *a* tot *c* genoemd, kunnen worden opgelegd, *òf* voor het bouwen en inrichten van fabrieken en werkplaatsen *òf* voor het gebruik van reeds „bestaande". Door andere bepalingen moet alsdan het verleenen en weigeren van verlof en het stellen van voorwaarden aan de inrichtingen bedoeld bij de Wet van 2 Juni 1875 worden geregeld, voor zoover het vóórkomen van ziekte en ongevallen betreft.

Art. III, alinea 2, en art. IV, alinea 3. De woorden: *door of vanwege den Minister* laten de mogelijkheid open, dat door een ondergeschikt ambtenaar de hier bedoelde dispensatiën worden verleend of geweigerd.

Het schijnt verkieslijk dat de Koningin aan zichzelve voorbehoudt, dispensatie van de algemeene maatregelen van bestuur te verleenen, hetwelk ook beter strookt met de woorden van art. 69 der Grondwet, alinea 3.

Art. IV en VI. Op het voetspoor van de Duitsche en Fransche wetgeving over het onderwerp van dit ontwerp van wet, ware te bepalen, hetzij dat de Kamers van Koophandel, of dat andere vereenigingen van nijveren over ontwerpen algemeene maatregelen van bestuur worden gehoord, hetzij dat de ontwerpen van zoodanige koninklijke besluiten alleen maar eenige maanden tevoren worden gepubliceerd en belanghebbenden een bepaalden tijd hebben om daartegen bezwaren in te dienen.

Art. V sub *b*. Bij deze categorie van gevaarlijken *arbeid* schijnt ook te moeten worden gevoegd arbeid, die „door of hulp van een electrischen stroom wordt verricht."

Art. VII, alinea 2. De ambtenaar wordt terecht belast met de vaststelling van het reglement of uittreksel; het is echter noodig te bepalen, dat hij daartoe niet overga dan na overleg met het hoofd of den bestuurder in alinea 1 van dit artikel bedoeld; dit noodig achtende kan hij ook nog andere belanghebbenden, b. v. werklieden of opzichters, hooren.

Art. XII, alinea 2. Misschien zijn niet al die verslagen of de daarin vermelde verrichtingen belangrijk genoeg om aan de Staten-Generaal mede te deelen.

Er schijnt ook tegen de verplichte publiciteit daarvan eenig bezwaar; de Minister zal waarschijnlijk beter worden ingelicht, zoo de ambtenaar de bevoegdheid heeft, over sommige zaken vertrouwelijk verslag te doen.

Art. XIV, alinea 2. De woorden: *gelijke overtreding van deze Wet* of (enz.) zijn niet duidelijk; zij zullen althans aanleiding tot rechtsvragen geven over het al of niet bestaan van recidive. Zelden zijn twee strafbare feiten geheel aan elkander gelijk. De bedoeling zal waarschijnlijk zijn *overtreding van hetzelfde artikel, hetzij van de wet, hetzij van een algemeenen maatregel van bestuur.* Deze uitdrukking ware dan te bezigen.

Art. XVII, alinea 1. De verplichting tot geheimhouding van hetgeen de ambtenaren, vermeld in art. 15 van het wetsontwerp, mochten hebben gezien of vernomen, omtrent de uitoefening van het bedrijf, zal ook tot de burgemeesters, de waarnemende burgemeesters en de aan hen ondergeschikte gemeentelijke ambtenaren moeten worden uitgestrekt. Wel is waar zijn een aantal burgemeesters begrepen onder de ambtenaren, opgenoemd in art. 8 van het Wetboek van Strafvordering, waarop artikel 15 van het wetsontwerp verwijst, maar niet alle burgemeesters behooren daartoe; terwijl art. 10 van het wetsontwerp wel aan alle burgemeesters zekere ambtsverrichtingen in betrekking tot de ondernemers van nijverheid oplegt.

Redenen waarom de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, onder eerbiedige verwijzing naar hare bovenstaande opmerkingen, zich wendt tot de Tweede Kamer van de Staten-Generaal, met het verzoek om het voorgedragen ontwerp van wet, houdende bepalingen tot beveiliging van personen, die in fabrieken en werkplaatsen arbeid verrichten, tegen ziekte of ongevallen, aan te nemen.

't Welk doende enz.

Directeuren der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid:

HAARLEM
September 1894.

J. F. W. CONRAD, *President.*
F. W. VAN EEDEN, *Secretaris.*

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING AMSTERDAM.

Vergadering van 12 October 1894.

De Voorzitter, de heer C. B. Posthumus Meyjes, opent de vergadering, verwelkomt de leden op deze eerste winterbijeenkomst en wekt allen op om met het bestuur samen te werken om den bloei van de Afdeeling te bevorderen.

Nadat verder de notulen waren gelezen en goedgekeurd, mededeeling was gedaan van verschillende ingekomen stukken en de heer J. P. F. van Rossem, architect, tot lid van de Afdeeling was aangenomen, werd het woord verleend aan den heer H. P. Berlage Nzn., tot het houden van zijne aangekondigde voordracht: „Iets over theaters en theater-inrichtingen."

Spreker geeft in de eerste plaats een overzicht van het tooneel bij de Grieken, dat zijn oorsprong had in de feestelijke optochten van Dionysos. Het gebouw bestond in hoofdzaak uit drie deelen, de orchestra, het tooneel en de halfcirkelvormige toeschouwersruimte, die bij sommige theaters van 25—30000 personen kon bevatten. Het eigenlijke tooneel had eene zeer geringe diepte van 5—8 meter, doch was zeer breed, 40—60 M. met een naar de toeschouwersruimte stijgend dak. De achtergrond van het tooneel was door een daarvoor geplaatsten gedecoreerden wand bedekt, overeenkomende met ons achterdoek en aan beide zijden stonden om een as draaiende driezijdige prisma's, waaraan de veranderlijke coulissen waren bevestigd en die bestonden uit houten ramen met linnen bespannen. Het zwaartepunt van het oud-Grieksche treurspel was in het koor gelegen, hetwelk op het religieuze gemoed der Grieken veel indruk maakte.

Een ander soort van gebouwen waren de zoogenaamde odeons, kleine theaters, die meestal door een aan masten bevestigd linnen dak gedekt en bestemd waren voor muzikale- en dichterlijke wedstrijden.

In de middeleeuwen was de stof voor de tooneelspelen ontleend aan het Oude- of Nieuwe Testament, de z.g. mysteriën, die nog heden-ten-dage zijn blijven bestaan in enkele afgelegen steden van Italië en die overeenkomen met de passiespelen in Oberammergau. Met de Renaissance viert ook het antieke drama en wel het eerst in Italië zijne opstanding; de voorstellingen in dien tijd werden meestal gegeven in de paleizen van vorstelijke personen op speciaal daarvoor ingerichte tooneelen.

In Engeland begint de groote tijd voor het tooneel met Shakespeare en in Frankrijk met de geestige samenspraken van Molière.

De theaters in de 17e en 18e eeuw in Duitschland waren meestal hoftheaters, gebouwd in navolging van het theater Farnese te Parma, met dit onderscheid echter, dat de zijwanden niet evenwijdig liepen, zooals daar, maar naar het tooneel toe elkander naderden, dus in den hoefijzervorm, zooals nog heden-ten-dage bijna alle theaters zijn ingericht. Deze zaalvorm heeft echter het groote gebrek, dat slechts de eerste rij van de bezoekers aan de zijden iets kan waarnemen van hetgeen op het tooneel geschiedt.

In den laatsten tijd worden in Italië groote halfcirkelvormige theaters gebouwd met een klein ondiep tooneel, ongeveer als de groote rotonde van het Trocadero te Parijs, die echter voor concertzaal is gebouwd. Dergelijke theaters kunnen wel veel menschen bevatten, maar hebben, wat het zien op het tooneel betreft, dezelfde gebreken als de hoefijzervormige theaters.

Eene betere zaalvorm is gevolgd door den architect Otto Brück in 1874, bij den bouw van het Wagner-theater te Bayreuth. Deze zaal heeft den vorm van een ringvormig segment met een zeer diep tooneel.

De architect Sturmhoefel heeft een plan voor een theater ontworpen, waarin de zaal ongeveer gelijken grondvorm heeft als het Wagner-theater, doch in verbinding met een breede tooneelopening (19 meter) bij matige diepte, welk plan als een model voor theaters kan worden beschouwd en waarbij bereikt is dat de zaal veel personen (4250) kan bevatten, die allen goed kunnen zien en hooren. Hierna besprak de heer Berlage de constructie van de zaal, de trappen, deuren en garderobes met het oog op de veiligheid van het publiek, de orkestruimte, de tooneelruimte, de recreatiezalen, de verlichting, de acoustiek, om daarna over te gaan tot de inrichting van het tooneel met al de machinerieën, de toestellen om verschillende effecten teweeg te brengen, zooals wind, regen, donder, enz., verder de verlichting, waarbij ook de noodverlichting, de waterverzorging, enz. enz. Spreker had ter verklaring zijner voordracht een aantal flink uitgevoerde schetsen vervaardigd van verschillende theatergebouwen en tooneelinrichtingen, die aan de wanden van de zaal waren geëxposeerd, zoodat de hoorders alles gemakkelijk konden volgen. Vervolgens behandelde spreker het tooneeldecoratief, dat in den loop der tijden niet veel verandering heeft ondergaan en veel gebreken bezit. Zoo zijn de open gaten tusschen de coulissen zeer onaangenaam, de luchtcoulissen, die schijnbaar in de plaats van het plafond komen en die naar gelang van hunne bestemming als draperieën, balken, boomtakken, slingerplanten of als wolken zijn geschilderd, maken zelden een bevredigenden indruk, omdat de onderste randen spoedig vuil worden of stuk gaan. De gesloten decoraties, die voor vertrekken gebezigd worden en waarboven een vlak plafond is aangebracht, voldoen beter. Men heeft ook getracht een dergelijke gesloten decoratie aan te wenden voor landschappen, waardoor de z. g. panorama- of wandeldecoraties ontstonden, die echter niet voldeden.

In Munchen heeft men niet lang geleden bij de opvoeringen van Shakespeare's drama's een andere tooneeldecoratie bedacht, die bestaat uit een voor- en achtertooneel en waarbij de coulissen voorzien zijn van draaibare gedeelten. In aansluiting aan deze vinding heeft de heer Berlage ontwerpen vervaardigd voor een tooneeldecoratief, die gereproduceerd zijn in het bekende, bij de firma Bohn te Haarlem uitgegeven, prachtwerk van Vondel's treurspel „Gijsbrecht van Amstel". Dank zij de meesterlijke teekeningen van dit decoratief en met behulp van een plattegrond, waarop de geheele rangschikking was aangegeven, konden de aanwezigen zich gemakkelijk een denkbeeld vormen van het grootsch en waardig effect, hetwelk met een op die manier uitgevoerde schildering te verkrijgen zoude zijn en waarbij in de eerste plaats genoemd mag worden een fraai gesloten tooneel zonder luchtcoulissen of andere gebrekkige hulpmiddelen, en in de tweede plaats, dat de afmetingen van het geschilderde in overeenstemming zouden komen met het menschelijk lichaam.

De opvoering van een tooneelstuk, en vooral Vondel's treurspel, met een dergelijk decoratief, zou de illusie versterken en voorkomen, dat men stuit op vele hinderaissen, zooals huisjes zoo klein, dat de daarvoor staande acteur bijna de nok kan bereiken en zich sterk bukken moet om binnen te treden of ophaalbruggetjes, waarbij de manschappen, die er overgaan, eerst hunne wapenen moeten laten zakken om die niet in aanraking met het

bovengedoelde van de brug te laten komen en dergelijke onzinnigheden.

De Voorzitter was overtuigd, dat hij uit aller naam sprak, toen hij den heer Berlage dank betuigde voor deze hoogst belangrijke voordracht en daarbij den wensch voegde, dat het den heer Berlage nog eens gegeven mocht zijn de ontworpen decoraties voor Gijsbrecht van Amstel tot uitvoering te brengen.

Op verzoek van den heer J. H. Leliman verklaarde de heer Berlage zich welwillend bereid de lezing af te staan voor het Bouwkundig Weekblad.

Nadat nog eenige besprekingen waren gevoerd over de jaarlijksche vragen van de Mij. en over de uit te schrijven prijsvragen, werd de vergadering, niets meer aan de orde zijnde, gesloten.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

1008ste *gewone vergadering, van Woensdag* 10 *October* 1894.

Na opening der vergadering, lezing en goedkeuring der notulen, deelt de Voorzitter mede, dat tot lokaalcommissaris in de plaats van den heer Kluwer is gekozen de heer Jac. Duncker, en dat op de volgende vergadering een redactielid zal gekozen worden in plaats van den heer Kromhout, die aftreedt.

Als kunstbeschouwing circuleeren verscheidene photographieën van gebouwen te Amsterdam met details, opgenomen door den heer Kluwer en ter tafel gebracht door den heer Koffieberg.

De heer J. C. D. di Gazar verkrijgt nu het woord tot het houden van zijn „praatje over photographie", en geeft in voor iederen leek begrijpelijke woorden een overzicht hoe men een photographische opname maakt, licht dit toe met photo's en negatieven en ontwikkelt eindelijk in de donker gemaakte vergaderzaal een glasplaat, een en ander voor de oningewijden in deze kunst zeer interessant.

In de vragenbus werd een groot aantal vragen gevonden, die in het genootschapsorgaan worden opgenomen.

Alsnu worden door de heeren Duncker en Ellens inlichtingen gevraagd over het artikel van den heer H. W. Mol in het Weekblad „*Architectura*" van 6 Oct. Het verwondert deze heeren zeer dat dit artikel met het oog op den inhoud en stijl geplaatst is geworden. De Voorzitter is van meening dat de inhoud geheel voor rekening komt van den schrijver, daar hij voluit ondertekend heeft, terwijl de Redactie niet kan optreden als corrector van slecht Hollandsch. Ook de heer P. de Jongh is deze morning geheel toegedaan. De heer Bauer meent, dat het streven van den heer Mol om iets te schrijven, al wordt de plank misgeslagen, moet worden toegejuicht. De heer Duncker juicht het streven ook toe, maar zou een grens getrokken willen zien, opdat niet al wat absurd is opgenomen worde. De Voorzitter acht het 't beste dat hij, die het niet met 't stuk eens is, een tegenstuk schrijve.

Onder dankzegging aan spreker en kunstgever wordt de vergadering gesloten.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— De restauratie van den Moritzberg te Halle a. S. is thans verzekerd. De gemeente heeft aan den Keizer verzocht haar het recht te verleenen om de helft der ruïne te laten herbouwen, waarmede een som van 200,000 mark gemoeid is, en ze daardoor haar eigendom te doen worden. Daarin zouden dan het Stedelijk Museum, dat van Kunstnijverheid en van de Provincie worden overgebracht, terwijl verschillende fraaie stukken van de afbraak daarin tevens eene plaats zouden krijgen.

— Het nieuw aangebouwde gedeelte van het Stads-museum te Magdenburg is voor het publiek opengesteld. Men vindt daar de verzameling schilderijen, aan de stad behoorende en heeft het voornemen daarin ook de tentoonstellingen van de Kunstvereeniging te houden. In een der zalen is een afzonderlijke expositie van oude kunst bijeen gebracht, waarvan 10 in bruikleen van het Berlijnsch museum en 40 aangekocht zijn door tusschenkomst van den bekenden Dr. W. Bode voor 40,000 mark, welke kosten gedekt zijn door de Gruson-stichting.

Het meerendeel dezer schilderijen van oude kunst zijn van Nederlandsche meesters uit de 17e eeuw; zeven uit de Vlaamsche, en drie uit de Italiaansche school. Spanje is vertegenwoordigd door eene *Ontvangenis van de H. Maagd*, van Alonso Cano. Evenals voor Strantsburg, heeft Dr. Bode ook voor Magdenburg den grondslag gelegd van een degelijk schilderij-kabinet.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. De Minister van financiën is teruggekomen op de beslissing van 16 November 1891 no. 7, waarbij bepaald werd, dat akten van aanbestedingen, door gemeentebesturen gehouden, geregistreerd moesten worden, vooralat de bevelschriften ter uitbetaling van de aannemingssommen afgegeven mochten worden.

Deze bepaling is thans verklaard dan alleen van kracht te zijn, wanneer in het bevelschrift de akte van aanbesteding, waarop de betaling betrekking heeft, wordt vermeld.

Dientengevolge behoeven dus voortaan akten van aanbestedingen door gemeentebesturen gehouden, niet meer te worden geregistreerd, zoo lang daarvan geen gebruik in rechten wordt gemaakt.

— Eerstdaags zal een tentoonstelling van werken van wijlen Ch. Rochussen in *Pulchri Studio* worden gehouden. Daartoe wordt door het bestuur een beroep gedaan op alle eigenaren van belangrijke werken van dezen meester, die geneigd mochten zijn een of meer daarvan tijdelijk af te staan.

Donderdag had de opening plaats van de tentoonstelling der werken van H. W. Mesdag en het voornemen bestaat de werken van Israëls te doen volgen. De opening van deze laatste zal zamenvallen met de aanbieding van het huldeblijk bij gelegenheid van den 70n verjaardag van den meester, welke aanbieding destijds moest uitgesteld worden wegens het overlijden van mevrouw Israëls.

— De heer Tony Offermans, in de laatste jaarvergadering van Pulchri Studio tot commissaris der gezellige bijeenkomsten benoemd, heeft voor die betrekking bedankt. De werkende leden komen Dinsdag 15 dezer bijeen om in de vacature te voorzien.

Amsterdam. Ten behoeve van het Rijksmuseum van Schilderijen is door den heer W. Roelofs te 's-Gravenhage ten geschenke aangeboden een met pastel geteekend portret in lijst, achter glas, van Jean Augustin Daiwaille, geb. 1786, overl. 1850, kunstschilder en onder-directeur van de Kon. Akademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, door Daiwaille zelven vervaardigd.

— De makelaar C. van der Lijt en eenige andere belanghebbenden bij het bouwvak hebben zich met een adres tot den Raad gewend met de vraag of, met het oog op het in exploitatie brengen der bouwterreinen achter het Rijksmuseum, het oogenblik niet is gekomen eene beslissing te nemen in zake de waskaarsenfabriek. De onaangename geuren, door de fabriek verspreid, de neerslag op ruiten en zelfs binnenshuis door de met vetdeelen bezwangerde dampkringslucht, maken de terreinen woinig uitlokkend ter bebouwing, nog wel als luxekwartier! De bestaande toestand zal den verkoopprijs der terreinen in hooge mate drukken en de bewoonbaarheid van eventueel te bouwen perceelen zeer twijfelachtig maken.

— Aanstaanden Zaterdag, 20 dezer, wordt in het gebouw der maatschappij *Arti et Amicitiae* een tentoonstelling geopend van kunstwerken, vervaardigd door leden dier maatschappij; die tentoonstelling zal omvatten 153 schilderijen, 18 teekeningen en etsen en 14 beeldhouwwerken.

— De klok uit den toren te Drempt (gem. Hummelo en Keppel), welke geacht wordt te dagteekenen uit den tijd van Karel den Groote, is aangekocht voor het Museum van oudheden te Amsterdam.

— De welbekende firma Frederik Stieltjes en Co. te Amsterdam heeft op de Wereldtentoonstelling te Antwerpen hoogst belangrijke Amerikaansche werktuigen ingezonden. Aan haar werden acht onderscheidingen toegekend en wel vijf gouden medailles voor:

toestellen van verwarming en ventilatie der Sturtevant Engineering Company;

houtbewerkingswerktuigen der J. A. Fay en Egan Company;

de Bostwick toeschuifbare bekken;

werktuigen voor stoomwasscherijen der Troy Laundry Machinery Company, en

electrische fans voor ventilatie der Interior Conduit en Insulation Company.

Voorts drie zilveren medailles voor:

Gardner's regulatoren voor stoommachines;

duplex luchtpompen der New-York Air Brake Company en

stoom- en waterafsluiters der Chapman Valve Manufacturing Co.

Haarlem. In het Museum van Kunstnijverheid worden thans twee tentoonstellingen van zeer verschillenden aard gehouden. De eerste bevat photographieën, detailteekeningen, kartons en gipsmodellen, — onderdeelen der bouwkundige werken, die onder leiding van den rijksbouwkundige voor de gebouwen van onderwijs, den heer J. van Lokhorst, werden uitgevoerd.

De tweede verzameling, die in de rotonde van het museum tentoongesteld is, bevat de afbeeldingen in heliogravure en taille-douce van kunstmeubelen, behoorende tot het nationaal ameublement van Frankrijk uit het Louvre, het Elysée, Fontainebleau, Versailles, Trianon, Compiègne enz.

PERSONALIA.

— Door den Minister van Waterstaat zijn tot buitengewoon opzichter benoemd A. A. Wijnands te 's-Hertogenbosch bij het nieuwe postkantoor aldaar, en H. Pabbruwe te Gent bij de golfbrekers der havenhoofden te IJmuiden.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is een tweejarig verlof, wegens ziekte, verleend aan den ingenieur 2e kl. J. Scheffer.

— Bij Kon. besl. is met 1 Nov. a. s. aan G. Schild te Amsterdam, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend uit zijn betrekking van opzichter der telegraphie van de 1e kl.

— De heer J. P. van Aardenne, werktuigkundig-ingenieur, van Dordrecht, is aan de universiteit te Luik geslaagd als electrotechnisch ingenieur.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Geschäftsgewandter Ingenieur, zur Leitung der Amsterdamer Filiale der Elektricitäts-Gesellschaft, Hamburg. (*Zie advert. in no.* 42.)

— Constructeur-Teekenaar aan de fabriek van F. Kloos en Zonen te Kinderdijk, bekend met detailleeren van bruggenstructies.

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. — N°43 — ZATERDAG, 27 Oct. 1894

Redacteur: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speijkstraat 117, 's-Gravenhage

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland . . . . . f 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nummer aanvangen.

Advertentiën per regel f 0.20, en f 0.10 voor het herhaalnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

Afzonderlijke nommers met of zonder plaat . . . . . f 0.15

SCHINKEL.

De eerste tien jaren van onze eeuw, die in Frankrijk den Empire-stijl zagen geboren worden, waren voor Duitschland, wat de kunst aangaat, niet van groote beteekenis. De achttiende eeuw toonde haar invloed nog in het strenge classicisme; de bouwkunst telde wel is waar nog eenige talentvolle beoefenaars, doch bij de minder begaafde kunstenaars ontaardden de classische vormen al spoedig in dorheid.

In hun strijd tegen de fantastische ongebondenheid van den Barokstijl gingen velen zoo ver, dat zij zelfs de klassieke orden te sierlijk achtten, en ook de monumenten van Griekenland niet eenvoudig genoeg vonden. Uit de oudste Dorische vormen, vermengd met Egyptische motieven, trachtte men een soort van oerstijl te distilleeren, die wel eenige overeenkomst had met den bouwtrant, dien men tegenwoordig in Noord-Amerika in zwang ziet. Onbeholpen als deze pogingen om wat nieuws te maken waren, had er zeker toch wat goeds uit kunnen voortkomen, indien een man van talent zich bij deze richting had aangesloten. Deze man, Carl Friedrich Schinkel, ging evenwel een anderen kant uit en dit was van beslissenden invloed op de kunst van de 19e eeuw.

Schinkel werd te Neu-Ruppin den 13 Maart 1781 geboren. Zijn vader verloor hij reeds vroeg; in 1795 vestigde zijn moeder zich te Berlijn en nadat haar zoon een paar jaar het gymnasium had bezocht, deed zij hem in de leer bij Friedrich Gilly, een architect, die toen nog al naam had. De leermeester stierf reeds in 1800, en Schinkel maakte de werken, die deze onderhanden had, af. In 1803 ondernam de jonge kunstenaar een reis door Italië en Zuid-Frankrijk, waar hij zich meer op de schilderkunst, dan op de bouwkunst toelegde. In 1805 keerde hij te Berlijn terug, doch de tijden waren voor de bouwkunst niet gunstig, zoodat Schinkel in het maken van schilderijen een middel van bestaan moest zien te vinden.

Hoewel een benoeming tot staatsbouwbeambte, in 1810, den jongen kunstenaar weer in de architectuur terugbracht, duurde het tot na 1815 eer Schinkel iets van beteekenis te bouwen kreeg. Hem werd toen opgedragen een ontwerp voor de hoofdwacht te maken, en in 1816 kon hij dit ook uitvoeren. Schinkel waagde zich bij dit gebouw niet aan een poging tot het leveren van wat nieuws. Hij paste eenvoudig de kennis der Grieksche bouwwerken, die hij uit zijn Engelsche bronnen verkregen had, toe, en zoo ontwierp hij zijn hoofdwacht met een Grieksch Dorisch tempelfront. Wie te Berlijn geweest is en onder die Hellenesche zuilen de garde-soldaten met hunne goedmoedige Pommeranengezichten in het geweer zag komen, zal zeker een glimlach niet hebben kunnen weerhouden. Al moge een Berlijner zijn stad met zekeren trots „*das Sparta Athen*" noemen, er bestaan tusschen de stad van Pericles en de Duitsche hoofdplaats zoo weinig punten van vergelijking, dat de Grieksche architectuur in de Noordsche omgeving een dwaas figuur maakt. De toongevende tijd- en stadgenooten van Schinkel zagen dit niet in, en zij dweepten met de navolging der Grieksche bouwwerken, die weldra in de mode kwamen. Hoe geheel anders zou de Duitsche bouwkunst der 19e eeuw geworden zijn als Schinkel de Hellenen eens met rust had gelaten en gepoogd had zijn eigen weg te gaan!

Het succes van de hoofdwacht was buitengewoon. In iedere „Weissbier-Kneipe" waren de stamgasten het er over eens, dat Schinkel „der vorzüglichste Architect in seiner Majestät Staate" was, en toen dan ook in 1817 het Schauspielhaus aan de Gendarmenwacht afbrandde, moest de reeds beroemde bouwmeester de nieuwe plannen maken. Weer moesten de Grieken de motieven leveren, want ofschoon de beide kerken, die den schouwburg flankeerden in 18e-eeuwschen trant waren gebouwd, dacht Schinkel er niet over, zijn werk daarmede in overeenstemming te brengen.

Was echter, bij de hoofdwacht, de Dorische orde gekozen, nu kwam de Jonische van het Erechtheion aan de beurt. Een hooge stoep voor het hoofdportaal moest aan het geheel waardigheid bijzetten. Met de planverdeeling hield deze stoep geen verband en zoo komt het dat men de kunstlievende Berlijners, die zich naar het Schauspielhaus begeven, ziet binnengaan door de twee kleine deuren, die onder de stoep zijn aangebracht. Toen wij vroegen, voor wie die stoep dan toch eigenlijk bestemd was, kregen wij ten antwoord: „für die allerhöchsten Herrschaften."

In 1824 begon Schinkel met den bouw van het Museum, dat, sinds twee andere daarachter gebouwd zijn, als het „Alte Museum" bekend staat. Ook hierbij werd weder een Grieksch-Jonische orde toegepast. Achttien zuilen werden voor den voornaamsten gevel geplaatst om dien, zoo mogelijk, een „monumentaal" aanzien te geven. Een monumentaliteit zonder zuilen scheen Sinkel iets ongerijmds. Wat die zuilen daar voor dien gevel doen, daarnaar werd niet gevraagd. Om vele Grieksche tempels hadden zuilen gestaan ..... ergo, een gebouw was niet mooi zonder dergelijke versierselen. Hierbij werd echter vergeten, dat de Grieksche zuilen duidelijk als dragers van het dak gekarakteriseerd waren; Schinkel deed ze niets dan een lange lijst dragen, waarboven geen dak zichtbaar is. Om de doodsche muurvlakken, achter in de galerij wat te verlevendigen, werden daar fresco's geschilderd, zoo bont, ongevoelig en hard, dat zij zijn om kippenvel van te krijgen.

Zonderling is 't, dat onmiddellijk achter den kleinen hoofdingang, die in geen proportie staat tot de reusachtige galerij, een navolging, op kleine schaal, van het Romeinsche Pantheon wordt gevonden. De hoofdtrap ligt daarvóór, half in de open lucht, en juist als iets, waarom pas in de laatste plaats gedacht werd, aangebracht. Blijkbaar was Schinkel meer aan zijn zuilen dan aan zijn hoofdtrap gelegen.

Tot dusverre had onze bouwmeester naar hartelust bij de Grieken leentjebuur gespeeld. Hij oordeelde dat hij voor monumenten, aan de kunsten gewijd, nergens beter ter markt kon gaan. Toen hem echter ook werken werden opgedragen, die een min of meer kerkelijke bestemming hadden, kwam de Gothiek hem meer geschikt aan zijn docleinden voor. Terwijl echter de Grieksche vormen gemakkelijk na te volgen scheen, leek de Gothiek den Berlijnschen bouwmeester wat al te verward en te fragmentarisch. Toch gelukte het hem, „ein verständlich System" daaruit te fabriceeren, door de gapingen, welke hij meende dat de kunst der middeleeuwen bezat, met Grieksche stoplappen aan te vullen. Wij, die door Viollet-le-Duc in de geheimen der Gothische kunst zijn ingewijd, lachen om Schinkel's systeem, zooals het zich aan de Werdersche Kirche te Berlijn, het monument op den Kreuzberg (van . . . gegoten ijzer) het monument voor Luther te Wittenberg (van hetzelfde materiaal) of in de restauratie van den dom te Erfurt openbaart.

Weer wat anders moest echter geprobeerd worden. Op zijn reis in Italië had Schinkel kennis gemaakt met de terracotta-architectuur, die daar in de 14e en 15e eeuw gebloeid had. Waarom zou iets dergelijks te Berlijn misstaan? De Bauacademie, van 1831—1835 opgetrokken, gaf gelegenheid de proef te nemen. Van de charme der Italiaansche voorbeelden is evenwel niets overgebleven. Het gebouw, met zijn plat dak, heeft zeer veel gelijkenis met een oudvaderlandsche stoof; de details zijn zeer sober en min of meer Grieksch. Dit gebouw heeft langen tijd in hooge eere gestaan, omdat het niet bepleisterd was; de andere gebouwen van Schinkel waren in „Putz" uitgevoerd.

Onze bouwmeester was evenwel ook te Florence geweest en had daar de 15e-eeuwsche paleizen bestudeerd. Het paleis van graaf Redern, aan den Pariser-Platz, zoo getrouw mogelijk naar de Florentijnsche voorbeelden gevolgd, was de vrucht van deze studie. Ook de kleine villa Charlottenhof bij Potsdam werd in soortgelijken Italiaanschen stijl gebouwd. Bij het slot Babelsberg daarentegen, dat voor den lateren Keizer Wilhelm I door Schinkel ontworpen werd, deed een stijl dienst, die voor Engelsche Gothiek werd uitgegeven, doch die daarvan al zeer weinig heeft.

Zoo zien wij dus Schinkel in allerlei stijlen bouwen, en daardoor de Duitsche architectuur dezer eeuw op de dwaalwegen leiden, waarvan zij pas langzamerhand terug zal komen. In het buitenland, en ook in Nederland meent men veelal, dat Schinkel alleen den Grieksehen stijl bij zijn ontwerpen heeft toegepast. Dit dwaalbegrip vindt zijn oorzaak daarin, dat de quasi-Hellecnsche scheppingen van den bouwmeester meer in den smaak zijn gevallen, dan zijne werken in andere stijlen. Griekenland is ver, en wat er aan klassieke architectuur over is, zijn slechts fragmenten, zoodat het moeilijk is, om over het meer of minder geslaagde van bouwwerken in Grieksehen stijl een oordeel te vellen. De Gothiek en de Renaissance staan ons veel nader, en reeds bij Schinkel's leven, toen de Romantiek haar triumfen begon te vieren, zag men in, hoe weinig van den geest der middeleeuwen in de werken van den meester, die Gothisch bedoeld waren, te vinden was. De bewonderaars van Schinkel deden nu in het vervolg maar juist zoo, alsof hij niets dan Grieksche werken gemaakt had, en zoo komt het dat, vooral in het buitenland, de naam van dezen bouwmeester aanstonds herinneringen aan het oude Hellas wakker schudt.

Langen tijd hebben vooral de Berlijnsche architecten Schinkel beschouwd als het puik der bouwmeesters. Er werd zelfs jaarlijks een Schinkelfeest gevierd, dat echter in de laatste jaren niet meer zooveel trekt als voorheen.

Deze vereering voor Schinkel kan niet anders verklaard worden dan door herinnering aan de oude waarheid, dat in het land der blinden éénoog koning is. De achttiende eeuw had Berlijn geen architecten van veel beteekenis geschonken, en als men Schlüter uitzondert, kan dit ook van de zeventiende eeuw getuigd worden. Toen er nu, in de negentiende eeuw, een architect te Berlijn werkzaam was, die een licht van de eerste grootte scheen, aarzelde men niet hem op een pedestal te plaatsen, waarvan het nageslacht hem zeker naar beneden zal halen.

Had Schinkel beproefd, zich los houdende van alle bouwtraditie van het verledene, iets persoonlijks, iets oorspronkelijks te maken, zijn roem ware ongetwijfeld grooter geweest dan die, welke de toepassing van reeds gebruikte bouwvormen hem verschaffen kon.

Indien de negentiende eeuw in de geschiedenis der architectuur voor het nageslacht niets anders zal zijn, dan een groot hiaat, dan draagt Schinkel daarvan voor een groot deel de schuld. Alle stijlen, van den Grieksehen af tot den Rococo toe, zijn nu te Berlijn beproefd, doch natuurlijk zonder bevredigend resultaat, daar zij alleen het gevolg waren van een wisselende mode. Moge de twintigste eeuw niet slechts voor de hoofdstad van het Duitsche rijk, maar voor geheel Europa goedmaken, wat de negentiende misdreven heeft!

EEN KUNSTENAAR UIT DE ACHTTIENDE EEUW.

Over het algemeen staan de kunstenaars der 18e eeuw niet bijzonder hoog aangeschreven. Aan de besten onder hen wordt tegenwoordig hoogstens eenig decoratief talent toegekend, en heel wat artisten, die toen algemeen beroemd waren, zijn thans zoo goed als vergeten.

Onder deze vergetenen behoort ook Anton Raphael Mengs, de in 1728 geboren zoon van Ismael Mengs. Deze Ismael, uit Kopenhagen afkomstig, was een zeer eigenaardig man. Aanvankelijk te Lubeck als miniatuur-schilder werkzaam, kreeg hij van Koning August den Sterken een aanstelling als hofschilder, hetwelk tengevolge had, dat hij zich te Dresden metterwoon vestigde. De oude Mengs ging door voor een zonderling, daar hij geheel van de wereld afgezonderd leefde.

Zijne vrouw schonk hem twee zoons en twee dochters en overleed reeds spoedig. De vader besloot zijn kroost voor de kunst te bestemmen en, niet tevreden met het kunstonderricht dat destijds te verkrijgen was, nam hij zelf de vorming zijner kinderen op zich.

Het was een vreemd opvoedingssysteem dat de oude Mengs toepaste. Opdat de kinderen geen slechte invloeden van de buitenwereld zouden ondervinden, moesten zij den geheelen dag thuis blijven en onophoudelijk teekenen. Droeg hun werk des vaders goedkeuring niet weg, dan werden zij streng bestraft. Slechts 's avonds, bij maneschijn, gingen zij soms met Mengs wandelen, die dan de meest afgelegen wegen uitzocht.

De oudste zoon, Karl Moritz, kon dit leven niet uithouden; hij ontvluchtte het ouderlijk huis en vond een toevlucht in het Jezuïetenklooster te Praag. De andere drie kinderen bleven echter nog langen tijd aan de strenge vaderlijke tucht onderworpen, waarin geen verandering kwam, ook zelfs niet toen de geheele familie voor een drietal jaren naar Rome verhuisde. Alleen werd toen het onderwijs niet meer uitsluitend te huis gegeven, doch werd de zoon ook naar het Vaticaan gezonden om naar de werken van Raphael en Michel Angelo te studeeren.

Zooals het meer gaat, had geen van de kinderen bijzondere liefde voor de kunst, en de wijze van onderricht die hun vader volgde, was niet geschikt om hun kunstvuur aan te wakkeren. De systematische africhting had evenwel ten gevolge, dat het drietal in de techniek weldra groote vorderingen maakte.

De oude Mengs was een groot muziekliefhebber en bezocht vaak de Dresdener opera, waar hij kennis maakte met den Italiaanschen zanger Annibale. Toen het gezin uit Rome terug was, wist deze musicus zich zoodanig van de gunst des vaders meester te maken, dat deze hem toestond zijn huis te bezoeken. Zoo gebeurde het, dat Annibale de pastelportretten zag, die de jeugdige Raphael van zijn huisgenooten vervaardigd had. Hij bewonderde ze zoo, dat de vader den zoon toestond ook het portret van den zanger te teekenen. Annibale liet dit kunstwerk aan den biechtvader van Koning Augustus III zien en deze was er zoo mee ingenomen, dat hij er de aandacht van den Vorst op vestigde. Deze gaf zijn goedkeuring te kennen en ontbood den jongen Mengs bij zich om ook zijn portret in pastel te teekenen. Het succes was volkomen en zoowel de Koning als het hof hielden den jeugdigen, pas zestienjarigen teekenaar voor een genie van den eersten rang. Behalve een vorstelijke belooning kreeg Raphael den titel van koninklijk kamerschilder met een salaris van 600 thaler, terwijl aan ieder zijner zusters een jaarwedde van 300 thaler werd toegekend.

De Koning wenschte nu dat Raphael zich ook op de olieverfschilderkunst zou gaan toeleggen en daarom naar Rome zou vertrekken. De oude Mengs vond dit goed, doch slechts op voorwaarde dat het geheele gezin weer naar de Eeuwige stad zou gaan, en dat het oude systeem van afzondering en werken zou voortgezet worden.

Zoo kwam men in 1746 te Rome aan en begon Raphael ijverig te studeeren om zich de olieverfschilderkunst eigen te maken.

Er gebeurde nu echter iets, hetwelk den vader het overtuigend bewijs moet gegeven hebben, dat zijn afzonderingssysteem al even weinig resultaat gaf als een meer vrijzinnige wijze opvoeding. De zoon zou, om zijn bekwaamheid in de behandeling van palet en penseel te toonen, een madonna schilderen, waardoor de vader verwachtte dat het werk van den grooten Raphael, naar wien hij zijn spruit genoemd had, overtroffen zou worden.

Nu was natuurlijk een model noodig en men vond dit in een beeldschoone Italiaansche, Margarita Guazzi. Of nu des vaders toezicht te wenschen overliet, dan wel of de schoone Margarita hem om den tuin wist te leiden, zooveel is zeker, dat de jongelieden elkander genegen werden, en dat die genegenheid van dien aard was, dat een huwelijk niet kon uitblijven. Men kan zich de woede van den vader voorstellen, toen hij in dit huwelijk moest toestemmen. Negen-en-twintig jaren duurde het huwelijk en het leverde een twintigtal kinderen op.

De Madonna was ondertusschen gereed gekomen, en het gezin, nu met een lid vermeerderd, trok naar Dresden. De vader kon nu natuurlijk zijn oud systeem niet voortzetten, en gaf ook aan zijn dochters de lang gewenschte vrijheid. Een van haar ging naar Weenen en trouwde daar met een schilder; de andere gaf de kunst op en trok zich in een Italiaansch klooster terug.

Aanvankelijk waren het voornamelijk portretten, die Raphael te Dresden schilderde. Weldra echter werd hij ook met altaarstukken voor de Hofkirche belast, die hij meende nergens beter dan te Rome te kunnen maken, en zoo begaf hij zich weer op reis, doch ditmaal alleen met zijn jonge vrouw en zijn eerste kind.

Te Rome maakte Mengs nu kennis met Winckelmann, een 18e-eeuwsch kunstphilosoof, wiens reputatie zeer groot was, en die later veel invloed op Goethe heeft uitgeoefend. Winckelmann trad met heftigheid tegen den in het midden der achttiende eeuw heerschenden kunstsmaak op, en verkondigde de leer, dat alleen navolging der ouden, speciaal van de Grieken, tot ware kunst kon leiden. De edele eenvoud en de stille grootheid van de Helleensche kunst wilde Winckelmann ook in de werken zijner tijdgenooten als karaktertrekken doen terugkeeren. Hoewel Winckelmann in den eersten tijd niet veel succes had met zijn theorieën, die geheel indruisten tegen wat men gewend was, bleef de invloed zijner werken toch niet uit.

Had men, tot dusverre, ook zelfs wanneer men de klassieke kunst meende na te volgen, zich zooveel vrijheid veroorloofd, dat die imitaties volkomen zelfstandige stijlen werden, door Winckelmann's geschriften geraakte de wereld vertrouwd met het denkbeeld, dat alleen getrouwe navolging der werken van het verleden, zonder eenige toevoeging van iets persoonlijks, voor ware kunst kon gelden. Hoe verkeerd zij ons tegenwoordig ook moge schijnen, heeft deze leer toch de geheele negentiende eeuw beheerscht, en het is er nog verre van, als zou zij overal als verouderd beschouwd worden. Het werd indertijd Winckelmann als een groote eer toegerekend dat hij de 18e-eeuwsche kunstopvat-

ting den genadeslag heeft toegebracht. Als men evenwel bedenkt hoe treurig het in de 19e eeuw op kunstgebied gesteld is geweest, zal men moeilijk aan Winckelmann veel roem kunnen geven.

Mengs, die door zijn vader altijd aan het kopiëeren der werken van oude meesters gezet was, en wien de dressuur, die hij ondergaan had, alle zelfstandigheid, indien hij die ooit bezat, ontnam, kon zich best met de leer van Winckelmann vereenigen. Zijn vriend had hem geraden zich op de studie der Grieksche beeldhouwwerken, in de Pauselijke verzamelingen aanwezig, toe te leggen en hij beijverde zich dien raad op te volgen.

Een plafond, dat Mengs in de villa van kardinaal Albani moest schilderen en waar de Zangberg zou voorgesteld worden, gaf den kunstenaar gelegenheid de theorieën van Winckelmann in practijk te brengen. Toen het plafond gereed was aarzelde de kunstphilosoof niet het voor een meesterwerk van den eersten rang te verklaren, een werk, dat zelfs alles wat de groote Raphael Sanzio gemaakt had, overtrof. Wie thans dit plafond ziet, kan zich dit enthousiasme moeilijk verklaren. Zeker is het, dat de schilderij niets van het overdrevene, het geraffineerde der Rococo-schilders heeft; het is daarentegen zoo koud en stijf, dat het op den beschouwer van het heden geen anderen indruk maakt dan saaie verveling.

De schilderij, die door Winkelmann zoo geprezen was, werd door diens tijdgenooten als een ware openbaring beschouwd. De Koningin van Napels, die van geboorte een Saksische prinses was, bestelde een stuk bij „den Saksischen Apelles", en verzocht hem het haar persoonlijk te komen overhandigen. In 1759 voldeed Mengs aan die uitnoodiging en hij vond te Napels niet minder bijval dan te Dresden of te Rome. Daar inmiddels, door den zevenjarigen oorlog, zijn traktement als Saksisch hofschilder had opgehouden, was het hem zeer welkom, toen de Koning van Napels als Karel III den Spaanschen troon beklom, dat hij tot hofschilder te Madrid werd benoemd.

Zeven jaar bracht Mengs in de Spaansche hoofdstad door, en hield hij zich vol ijver bezig met het schilderen van academisch correcte stukken zonder geest of leven.

In 1768 ging hij weer naar Rome, daar het klimaat van Madrid schadelijk voor zijn gezondheid bleek. Paus Clemens XIV belastte hem met een groote allegorische plafondbeschildering in de Vaticaansche bibliotheek, terwijl ook de Spaansche Koning voortging hem bestellingen te doen. Hij stierf in de Eeuwige stad op St.-Pieter- en Paulsdag 1779.

Wie thans de werken van Raphael Mengs, die in verscheidene verzamelingen aanwezig zijn, beschouwt, zal ze slechts weinig kunstwaarde toekennen. Dat dressuur geen schilder maakt, is even zeker als dat oefening nimmer kunst baart. Navolging, zelfs van de beste voorbeelden, leidt tot niets, wanneer de ware inspiratie ontbreekt. Ook doen de werken van Mengs duidelijk zien, hoe weinig de lof van tijdgenooten te beteekenen heeft, daar toch pas het nageslacht het eindoordeel velt.

Eindelijk verdient het nog opmerking, welke geringe waarde aan de bespiegelingen van kunst-theoretici te hechten valt. De achttiende eeuw, de eeuw der genootschappen en der verhandelaars, had veel met Winckelmann op, en zelfs Goethe heeft herhaalde malen blijk gegeven, dat hij dien kunstgeleerde hoog schatte. De theorieën van Winckelmann vonden in het werk van Mengs hare verwezenlijking. Het resultaat kan echter niet anders dan zeer gering geacht worden en de droge, dorre, ziellooze kunst van Mengs staat nog heel wat lager dan het werk van zooveel andere 18e-eeuwsche artisten, die zich aan geen theorie stoorden, doch die getrouw bleven aan de tradities van hun tijd.

De laatste vijf-en-twintig jaren der 18e eeuw onderscheiden zich van de daaraan vooraf gegane periode door een loslaten der weelderige kunstvormen van den Rococotijd en door een streven naar strengheid, dat maar al te vaak in stijfheid ontaardt. Wel heeft de style Louis XVI, die als een uitvloeisel van deze reactie kan gelden, in de kunstnijverheid enkele aantrekkelijke werken opgeleverd, maar de schilderkunst en de beeldhouwkunst dier tijden lijden onder dit zoeken van het streng klassieke, dat in de kleurlooze scheppingen van een David zijn toppunt bereikt, en ondervinden nog lang daarna den invloed der kunsttheorieën, door Winckelmann en zijne volgelingen verkondigd.

EEN BEELDHOUWER AAN HET WOORD.

Ongetwijfeld behoort het tot de zeldzaamheden een beeldhouwer in eene vergadering als spreker te zien optreden. Dit zeldzame genot was evenwel weggelegd voor de leden der Afdeeling 's-Gravenhage van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, in de vergadering van 26 October l.l., ten minste voor die leden, welke niet door de bekende drukke bezigheden of gewichtige verhindering buiten staat waren de vergadering bij te wonen.

De residentie telt onder hare inwoners den heer E. A. F. Bourgonjon, een beeldhouwer, die volgens het oordeel van den Voorzitter der Afdeeling zijn rijk en veelomvattend kunstvak in de puntjes verstaat, en tot wien hij zich eenigen tijd te voren gewend had, zeggende: „Gij zult en gij moet uit uw rijke ervaring in uw vak ons iets mededeelen, gij moet in onze Afdeeling lezen". Zoo ongeveer verklaarde de spreker het ongewone van zijn optreden en er schoot dus niet anders over dan voor de eerste maal in zijn leven over zijn kunst het woord te richten tot de schare, aarzelend wel is waar, omdat de Hollandsche taal niet zijn moedertaal is, maar toch overtuigd van de belangstelling van zijn gehoor. De heer Bourgonjon is Belg van geboorte, heeft in Brugge zijne eerste studiën gemaakt en zijn verdere vorming aan Frankrijk en de Fransche kunst te danken.

Verklaarbaar is dus zijn Fransche opvatting, zijn ongeveinsde bewondering voor Fransche kunstuitingen, een bewondering, die zeker bij de beschouwing der afbeeldingen van Fransch beeldhouwwerk, hier geëxposeerd, door vele aanwezigen werd gedeeld, al hoorde men ook van architecten enkele gegronde aanmerkingen op den stijl van dat werk.

De beeldhouwer, gedachtig aan het spreekwoord: „schoenmaker, houdt je bij je leest", liet zich met stijlvragen niet in. Na geconstateerd te hebben, dat er hier-te-lande in den laatsten tijd werkelijk vooruitgang te bespeuren is in de belangstelling voor de beeldhouwkunst en dat er in de stad zijner inwoning verscheidene kunstbroeders zijn aan te wijzen, die in het karakter Louis XIV, Louis XV, enz. zeer goed werk, voornamelijk in hout, weten te leveren, kenschetste hij in korte woorden den toestand in Frankrijk. Daar heeft zoowel de Regeering, als de particulier geld over voor de kunst en opmerkenswaardig mag het heeten, hoe daarbij nog de kunst weet partij te trekken van de mode. Op de laatste Parijsche tentoonstelling, bijvoorbeeld, was nagenoeg alles, wat daar van beeldhouwwerk aan meubelen, binnendecoratie enz. te zien was, Louis XV en nog eens Louis XV.

Het was den Franschen beeldhouwers gelukt daarmede alle andere opvattingen in de schaduw te stellen en de kooplustige aristocraten als het ware te dwingen dit, en dit alleen te verlangen en te koopen.

Een dergelijk beheerschen van de mode en dienstvolgens van de markt is eigenlijk alleen in Parijs mogelijk en dan nog slechts na een zeer grondige studie van den stijl, waarvan hier sprake is, want deze studie is noodig, om de beeldhouwers van vroegere eeuwen op zijde te streven.

In ons land ligt de studie der oud-Hollandsche voorbeelden meer voor de hand; zij zijn het ook ten volle waard en vele architecten hebben dit ingezien. Om echter van die studie vruchten te kunnen plukken, is in de eerste plaats samenwerking van architect en beeldhouwer noodig, en deze laat volgens den spreker maar al te vaak veel te wenschen over. Op eigenaardige manier schetste hij de gevallen, zooals zij zich dikwijls voordoen, waarbij de architect eenvoudig zegt: „Ik wil het zóó", en de beeldhouwer antwoordt: „Nu en ik wil het zóó" en haalde daarbij verscheidene voorbeelden aan van de gevolgen van een dergelijk optreden tegenover elkander, waarbij de architecten nog al eens vrij kras de waarheid moesten hooren, evenwel op een wijze, waarover wel geen der aanwezigen zich gebelgd gevoeld zal hebben. Want werkelijk, de heer Bourgonjon toonde zich zoo erkentelijk en sprak met zooveel waardeering van de samenwerking met de architecten, die het volgens zijne meening in deze bij het rechte eind hadden, dat de meerderheid zeker toch met hem de „beestigheden" en „mispunten", die men nu en dan bij een kleine wandeling door onze straten kan opmerken, diep zal hebben betreurd. Als een der meest recente voorbeelden haalde de spreker nog aan, de meer gecritiseerde meubelen en binnenbetimmering van het kasteel De Haer; een ornement arm, koud en stijf benadeelt hier een rijke en ontwikkelde architectuur, daar de beeldhouwer blijkbaar niet de man was, om met een architect, een man van genie als Cuypers, samen te werken.

Meer nog door de tentoongestelde modellen, afgietsels en afbeeldingen, dan wel door woorden, trachtte de spreker zijne opvatting omtrent de plaats, die architect en beeldhouwer tegenover elkander moeten innemen, duidelijk te maken. Daarbij vooropstellende, dat beiden voor hun taak berekend zijn, mocht hij toch wenschen, dat de architect in sommige gevallen zijn onkunde in zake beeldhouwkunst maar liever erkende, en mocht hij hiertoe nu niet direct te bewegen zijn, dat hij dan ten minste nooit verzuimde een model of meerdere modellen te laten maken. Uit verkeerde zuinigheid blijft dit wel eens achterwege; men overdrijve de zuinigheid, waar men beeldhouwwerk verlangt, echter niet, want aan de kunst ligt het niet volgens spreker, wanneer het werk tegenvalt: de beeldhouwer zal zijn best wel doen en als elk rechtgeaard artist geen moeite sparen, om zijn werk zoo af te leveren, dat hij er zelf vrede mede heeft; komt men niet tot een bevredigend resultaat, dan ligt het aan de bestelling en aan de dubbeltjes. Het tentoongestelde gaf nog aanleiding tot eenige zeer beknopte opmerkingen over de behandeling van het beeldhouwwerk naar den aard van het materiaal. Bijzonder trokken daarbij de aandacht eenige modellen van uitgevoerd terra-cotta werk aan een woonhuis, waar dit materiaal op eene, in ons land ten minste nog zeer weinig toegepaste wijze met veel succes is aangewend.

Dat de Voorzitter, aan wiens overredingskracht de Afdeeling de voordracht van den heer Bourgonjon dankte, den spreker na afloop complimenteerde, behoefde niet te worden vermeld, ware het niet, dat in den daarbij uitgesproken wensch, hem na deze nog meermalen te zien optreden, een met veel tact uitgedrukt verlangen doorschemerde bij een volgende gelegenheid toch nog wat meer van 't fijne van de beeldhouwkunst zelve te vernemen.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Haarlem.

De eerste vergadering van dit seizoen werd Donderdag 18 October gehouden en door den Voorzitter, den heer Jacques Lejjh, geopend met een woord tot opwekking aan de talrijk opgekomen leden om de belangen der Afdeeling te behartigen.

Na lezing der notulen en vermelding van de ingekomen stukken, werd de bespreking der door het Hoofdbestuur toegezonden vragen aan de orde gesteld; na eenige discussie werd besloten de beantwoording dier vragen of wel het benoemen van commissiën daartoe, tot eene volgende bijeenkomst uit te stellen.

Een drietal leden werd benoemd tot afgevaardigden over de dit jaar te houden algemeene vergaderingen van den particulieren arbeiderad.

De Voorzitter deelde mede dat er pogingen worden aangewend om in de maand November den leden der Afdeeling gelegenheid te geven de fabriek der heeren Van Kempen te Voorschoten te bezoeken, en stelde voor op aanstaanden Dinsdag gezamenlijk naar het Museum van Kunstnijverheid te gaan om de tentoonstelling betreffende de werken, door den Rijksbouwmeester J. van Lokhorst uitgevoerd, te bezichtigen, welk voorstel werd aangenomen.

De heer Michielse, daartoe uitgenoodigd, beloofde dezen winter een spreekbeurt te houden, terwijl op voorstel van den heer Geijl besloten werd de vragenbus weder in te voeren. Ten slotte werd goedgevonden pogingen in het werk te stellen om de Afdeeling gelegenheid te geven met hare leden een bezoek te brengen, zoowel aan de nieuwe gebouwen der sociëteit „Vereeniging" als aan de villa van mevrouw H. de Petit.

Afdeeling Leeuwarden.

Vergadering op Donderdag 25 Oct. 1894.

De Voorzitter opent deze eerste winteravondbijeenkomst met een woord van welkom en opwekking tot onderlinge samenwerking, waarna de notulen worden gelezen en goedgekeurd.

Na kennisneming van eenige ingekomen stukken brengt de Voorzitter het voorstel van het bestuur in behandeling, om ook dit jaar vanwege de Afdeeling eene prijsvraag uit te schrijven, en wel, met het oog op de uitkomsten van vorige jaren, van een meer eenvoudig onderwerp, waardoor ook de prijs en premie kunnen gewijzigd worden. In dien geest werd besloten; als onderwerp werd een stalgebouw met koetsierswoning gekozen, waarbij prijs en premie op *f* 15.— en *f* 5.—, beide met het diploma der Afdeeling, bepaald werden en alle in de provincie Friesland wonende bouwkundigen tot mededinging werden uitgenoodigd.

Verschillende leden verklaarden zich bereid een of ander onderwerp op bouwkundig gebied te behandelen of wel een spreekbeurt te vervullen, waarna de commissiën benoemd werden voor de beantwoording der door het hoofdbestuur gestelde vragen.

De Voorzitter neemt het woord en deelt de aanwezige leden mede dat de spreker voor dezen avond tot zijn leedwezen is verhinderd geworden op te treden. Daar de Voorzitter deze stad metterwoon verlaat, grijpt hij deze gelegenheid aan om van de Afdeeling afscheid te nemen.

In zijn afscheidswoord geeft spreker te kennen dat het hem leed doet niet aan de werkzaamheden van het vastgesteld program te kunnen medewerken; daar, waar hij reeds 13 jaar als Voorzitter der Afd. de meeste welwillendheid en hartelijke medewerking der leden heeft ondervonden, betuigt hij zijn oprechten dank en hoopt hij dat de aangename en gezellige toon, welke de vergaderingen steeds kenmerkte, moge blijven voortduren.

De heer S. Baron verzocht hierop het woord om namens de leden leedwezen te betuigen over het door den Voorzitter genomen besluit en geeft te kennen dat het zeker moeilijk is, afscheid te moeten nemen van een persoon aan wien de Afdeeling alles heeft te danken, op wiens initiatief de Afd. is opgericht en onder wiens bekwame leiding zij in korte jaren tot bloei geraakte niet alleen, maar ook omdat de Gemeente een persoon verliest met benijdenswaardige talenten, bij wien een ieder op zoo welwillende wijze raad en steun kon vinden.

Spreker gaf een kort overzicht van de vele en belangrijke onderwerpen, door den Voorzitter op de afdeelingsvergaderingen behandeld en wat hij op velerlei gebied voor deze Gemeente heeft gedaan en eindigde zijne toespraak met de aanbieding van een kunstwerk als blijk van sympathie der Afdeeling.

De Voorzitter, getroffen door dit bewijs van waardeering, bedankte allen voor het hem zoo aangenaam aandenken en nam daarna op recht hartelijke wijze afscheid van de leden, die zeer talrijk waren opgekomen.

ARTI ET INDUSTRIAE TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Zaterdag 20 October 1894.

In deze bijeenkomst, onder leiding van den heer J. J. van Nieukerken gehouden, kwam een schrijven ter tafel van eenige schoenmakers, verzoekende een subsidie, ten einde eene betere vakopleiding te verkrijgen, hetgeen volgens het ingekomen schrijven hoog noodig is.

Verslag werd daarna uitgebracht over de excursie in den afgeloopen zomer naar Leiden. De verslaggever, de heer Boersma, bracht hulde aan de zeer welwillende ontvangst in de sleutelstad, doch sprak zijn leedwezen uit, dat slechts 8 leden van *Arti et Industriae* aan het uitstapje hadden deelgenomen, waardoor een paver figuur werd gemaakt.

Bij acclamatie werden eenige kunstlievende leden aangenomen, waarna de verschillende commissiën voor de viering van het 10-jarig bestaan der Vereeniging in November a. s. benoemd werden.

Ontrent de proeven van bekwaamheid deelde de Voorzitter mede, dat de commissie niet is ontbonden en met haren arbeid hoopt voort te gaan, daar er van verschillende zijden aanvragen zijn ingekomen om de proeven voort te zetten.

Nadat de Voorzitter een woord tot opwekking had gesproken tot deelneming aan het nijverheidscongres te Amsterdam, werd overgegaan tot de beschouwing van een aantal fraaie plaatwerken, welwillend tentoongesteld door den heer Nijhoff.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

1000ste *gewone vergadering van Woensdag 4 October.*

De Voorzitter opent de vergadering, waarna de notulen worden gelezen en onveranderd goedgekeurd. De heer Franz. M. Melchers van Veere verkrijgt na het woord tot het houden zijner aangekondigde bijdrage: „Les arts plastiques dans la vie sociale moderne" Vervolgens wordt overgegaan tot het kiezen van een redactielid, waartoe door de Vergadering als tegencandidaat van den heer C. W. Nijhoff (door het bestuur genoemd) wordt gekozen de heer M. de Jongh. Met algemeene stemmen wordt nu de heer C. W. Nijhoff door de Vergadering benoemd.

Als kunstbeschouwing circuleeren eenige platen, afgestaan door den heer W. Hoeker.

De vragenbus bevat een paar vragen ontrent de working der Juryleden bij de gemeentschapsprijsvragen. Na eenig debat wordt besloten bij volgende prijsvragen een termijn te bepalen om het rapport in te zenden. Onder dankzegging wordt vervolgens de vergadering gesloten.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— Te Bochum in Westfalen heeft eene merkwaardige feestviering plaats gehad. De Bochumer Vereeniging voor mijnwezen en gietstaalfabricatie vierde het vijftigjarig bestaan harer fabriek en het veertigjarig bestaan der vereeniging, terwijl tevens het jubilé werd gevierd van 208 beambten, opzichters en werklieden, eenigen wegens 40-, en anderen wegens 25-jarigen dienst. Onder klokgebi en het bulderen van kanonschoten werden hun geschenken aangeboden. Op een adres van hulde, door de feestvierenden per telegraaf aan den Keizer gericht, is eene hartelijke felicitatie ten antwoord ontvangen.

Bij deze gelegenheid is bekend gemaakt, dat de Commerzienrath Baare als lid van het bestuur der vereeniging aftreedt en wordt opgevolgd door zijnen zoon Dr. F. Baare.

— De bouwmeester van het nieuwe Rijksdaggebouw te Berlijn, *Baurath* Prof. Paul Wallot, is door de hoogeschool te Giessen, waar hij studeerde, benoemd tot eere-doctor in de wijsbegeerte — als een hulde voor dat groote werk, hetwelk door Prof. Oncken, bij het plechtig overhandigen van het diploma, „een meesterstuk" genoemd werd, „dat een nieuw tijdperk opent in de wereldgeschiedenis der kunst."

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Door den Minister van Waterstaat is bepaald, dat met 1 Mei a. s. zullen dienst doen bij 's Rijks waterstaat: de ingenieur 1e kl. J. A. E. Musquetier, thans te Maastricht, ter standplaats Arnhem; de ingenieur 2e kl. H. F. Beijerman, thans te 's-Gravenhage, ter standplaats Maastricht; de ingenieur 2e kl. A. E. Kempees, thans te Alkmaar, ter standplaats Gorinchem; de ingenieur 2e kl. M. Caland, thans te 's Hertogenbosch, ter standplaats Alkmaar; de ingenieur 3e kl. H. Van Oordt, thans te Arnhem, bij den bouw van de brug te Heusden.

— De kon. gouden medaille, door de Koningin-Regentes wederom ter beschikking van bestuurderen van *Arti et Amicitiae* gesteld, is door hen uitgereikt aan G. H. Breitner en dit in de eerste plaats naar aanleiding van de schilderij, thans door hem in de zalen der Maatschappij tentoongesteld, getiteld *In de smeris*. In een uitvoerig schrijven, waarbij aan de groote schildersqualiteiten van Breitner hulde wordt gebracht, is van deze bekroning aan H. M. kennis gegeven. Tevens is bedoeld schilderij door bestuurderen, als beheerders van het fonds-Willink Van Collen, aangekocht als prijs van genoemd fonds voor het jaar 1894.

Amsterdam. In de Woensdag gehouden avondzitting van den Gemeenteraad werd naar de in uitzicht gestelde reorganisatie der afdeeling „publieke werken" gevraagd, waarop de wethouder Serrarier de verzekering gaf, dat een concept in bewerking is en binnen korten tijd den Raad bereiken zal.

— Woensdag hield de Zuiderzee-vereeniging in een der lokalen van het café Krasnapolsky eene algemeene vergadering onder leiding van den heer A. C. Wertheim, die in zijne openingsrede hulde bracht aan de nagedachtenis van wijlen den heer Buma, den stichter der Vereeniging, die in den loop van het vorige jaar overleed en slechts de eerste bekroning van zijn werk mocht beleven: het gunstig rapport der staatscommissie over de door de Vereeniging voorgestagen plannen. De voorzitter vestigde er voorts de aandacht op dat de Vereeniging onder deze omstandigheden staat voor de voldoening aan art. 2 harer statuten, de voorbereiding der drooglegging van de Zuiderzee zelve.

De secretaris, de heer Van der Houven van Oordt, deed eenige mededeelingen omtrent den toestand der Vereeniging, waaruit bleek, dat zij 452 leden telt.

Nadat de leden van het algemeen bestuur waren gekozen, werd besloten de denkbeelden en plannen der Vereeniging opnieuw openbaar te maken onder den vorm van een uitgebreid werk, dat, in populairen stijl geschreven, tegelijk een volksboek en een leerboek zou kunnen zijn, en tevens eene handleiding voor onderwijzers die de jeugd wenschen te onderrichten omtrent de grootsche plannen, welke wellicht het jongere geslacht ten uitvoer zal zien leggen.

Nog werd besloten, sprekers uit te noodigen om in den lande populaire voordrachten over de drooglegging te houden, en ten slotte, de Regeering te verzoeken zich uit te spreken over hare plannen naar aanleiding van het rapport der Staatscommissiën en over de wijze, waarop deze Vereeniging die plannen in de hand zou kunnen werken.

Leeuwarden. In de aanstaande wintervergadering van de Provinciale Staten van Friesland wordt een voorstel door Gedeputeerde Staten ingediend, strekkende tot benoeming van een ingenieur van den provincialen waterstaat, ter voorziening in de vacature, ontstaan door het overlijden van den heer M. P. J. de Vries.

— Voor de betrekking van directeur der gemeentewerken hebben zich 29 sollicitanten aangemeld.

Delft. Naar men vernomen, heeft de heer A. le Comte, leeraar aan de Polytechnische school, tegen 1 December ontslag aangevraagd, om het adviseurschap der beide fabrieken van aardewerk en gebrand glas te blijven waarnemen en zich overigens geheel aan artistieken arbeid te kunnen wijden.

— Wij lezen in de *Arnhemsche Courant*:

„Naar wij vernemen, heeft zich geconstitueerd de „Arnhemsche Bouwgrondmaatschappij", die terreinen, gelegen tusschen de Apeldoornsche en Hommelsche wegen, heeft aangekocht en zal exploiteeren.

„Als commissarissen treden op de heeren A. J. Borret alhier, president-commissaris, en Mr. S. C. Kortewег, L. de Raet, lid der Tweede Kamer, E. Penn, bankier en Mr. D. Van Houten, te 's-Gravenhage.

„De directie der Maatschappij wordt toevertrouwd aan de heeren Van Gendt en Nieraad, architecten alhier."

— Aflevering 10 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

Het wetenschappelijk onderzoek van den Oceaan, door Dr. A. J. C. Snijders. — Het stelsel van maten volgens absolute eenheden, door Aug. E. H. Collette. — Een plant in den vreemde, door Dr. J. C. Costerus. — Natuurlijk koolzuur en natuurlijke koolzuurhoudende minerale wateren meer van nabij bezien — benevens iets over de phisiologische beteekenis der mineraale wateren en van het koolzuur in 't algemeen, door J. F. Brüns. — Verscheidenheid op photographisch gebied, door Dr. J. E. Rombouts. — De onderzoekingen verricht met vloeibare zuurstof en vloeibare lucht, door Dr. L. Bleekrode. — De muziek der natuur, door R. D. N. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Dr. E. F. van de Sande Bakhuijzen. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is *toegevoegd* aan den chef der werken en opnemingen aan de Solo-rivier, de ingenieur 1e kl. A. C. Nieuwenhuijs en de benoemde opzichter 1e kl. J. M. Lesthé. *Overgeplaatst:* van de residentie Semarang naar de residentie Pesanguan-Regentschappen, de ingenieur 1e kl. H. J. Verdam; bij de irrigatie-afdeeling Brantas, van Ngandjoek naar Djombang de opzichter 2e kl. P. L. Lousden.

— In de plants van den heer Mooijen, gewezen ingenieur der Ned. Z.-Afr. Spoorwegmaatschappij, die te Barberton de taklijn controleerde en aanlangs benoemd werd tot technisch adsistent van den spoorwegcommissaris, is benoemd de ingenieur Haverkamp, sinds verscheidene jaren aan de Delagoabaailijn werkzaam.

— De heer W. A. van Konijnenburg is benoemd tot commissaris der gezellige bijeenkomsten van *Publieke Studie* te 's-Gravenhage.

ROLLUIKEN van **STAALPLAAT** of van **HOUT** in verschillende constructies worden onder garantie geleverd en geplaatst. Geïllustreerde catalogus en prijsopgaven worden *franco* toegezonden.
T. G. TISSOT Jr., Amsterdam. SINGEL 179.

VAN BOOM & VAN GASSELT.
Stoomdakpannenfabriek
VENLO.
Specialiteit Fransche Kruispannen.
en **Duitsche Mulden pannen.**
Overlegging van Attesten uit **HOLLAND** en **DUITSCHLAND.**

STOOMTIMMER-
HOUTWOL-FABRIEK.
DIJKERMAN & BOLJZERD, Breda.
SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

R. IDE. Amsterdam, Spuistraat 102.
MACHINERIEN EN MACHINEKAMERBEHOEFTEN.
Aannemersgereedschappen. Stoompompen, Ketelappendages
RESTARTING INJECTEURS. - ZELFWERKENDE SMEERTOESTELLEN.
Telegramadres IDE Spuistraat. Telephoonnummer 235.

J. BELTMAN JWz., **Deventer. Handelskade**
Fabrikant in Molenwerken.
SPECIALE INRICHTING voor: MEELFABRIEKEN, KORENMOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN, OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN enz.
LEVERING VAN OLIE-GASMOTOREN.
MOLENBENOODIGDHEDEN.

PETROLEUM- EN GASMOTOREN VOOR IEDER DENKBAAR BEDRIJF.
MOTOREN uitsluitend voor **Scheepsbedrijf** en **Electrische verlichting** geconstrueerd. *Regelmatige gang gegarandeerd.*
JOHN M. C. KIEVITS.
Fabriek en Magazijn: BAKENESSERGRACHT 68, HAARLEM.

ROLLUIKEN van ***hout*** en van ***staal,*** in verschillende ***constructiën.*** Prijscouranten en inlichtingen op aanvrage gratis bij
W. H. M. SCHOLTE,
Fabrikant, Prinsengracht 516, AMSTERDAM.

Nederlandsche Siersteenfabriek
(SGRAFFITO)
munt uit door artistieke en effectvolle bewerking, tegen elk klimaat bestand, wordt uitsluitend vervaardigd en geleverd door
J. G. ABELN, Groningen. Pelsterstr. F 66 en Hardewikerstr. A 183.
DECORATEUR **1e Prijs Nijverheidst.:** **1e Prijs Schilderstent.:** HOOGSTE ONDERSCHEIDINGEN.
MONSTERS, ATTESTEN en TEEKENINGEN ter inzage.
S. V. P. Men waehte zich voor namaak door deze niet aan de eischen voldoet.
AGENTEN GEVRAAGD.

L. H. KURPERSHOEK,
Cement- en Kunst-zandsteenfabriek,
ROTTERDAM, ZWAANSHALS 20.
Riolen, Buizen, Putten en Kolken, Vloeren, Gewelven, Traptreden enz.

AANBESTEDING.

Vlaardingsche Waterleiding.

Door HET BESTUUR DER VLAARDINGSCHE WATERLEIDINGMAATSCHAPPIJ zal op **Dinsdag,** den **6 November 1894,** des namiddags ten **één** uur, in de zaal *Harmonie* te *VLAARDINGEN* in het openbaar worden **aanbesteed:**

Het leveren en leggen van gegoten ijzeren BUISLEIDINGEN en van een ZINKER, ten dienste der Vlaardingsche Waterleiding.

Het **bestek** is op *franco* aanvrage, tegen betaling van *f* **1.—**, verkrijgbaar bij den Directeur der Vlaardingsche Waterleiding-Maatschappij, den Heer J. M. ZEMBSCH Jr., te *Vlaardingen*.

Inlichtingen zijn verkrijgbaar bij den Ingenieur N. BIEZEVELD Hzz., Kanaal 9, te *'s-Gravenhage*.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente Arnhem, zullen **Zaterdag 3 November 1894,** 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

Bestek No. 14.

Het leveren van MATERIALEN: Steen, Kalk, Houtwaren; IJzerwaren, Koper, Zink, Lood, Gereedschappen; Gas- en Waterleidingsartikelen: Verfwaren en Glasruiten, Borstelwaren Doeken, Touw; Behangers- en Stoffeerdersartikelen; Manufacturen en Kleedingstukken; Drogistartikelen; diverse Materialen en Gereedschappen, Vogelvoeder enz.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het bureau Gemeentewerken Kadestraat, alwaar de monsters ter inzage liggen; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet met staat tegen betaling van f **0.75** verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

(voor rekening van den Staat.)

Op **Dinsdag** den **20sten November 1894**, des namiddags ten **2** uur *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van :

BESTEK No. 670.

Het maken van eene overkapping op het station 's HERTOGENBOSCH. Begrooting ƒ 315000.—.

De besteding geschiedt volgens § 43 van het bestek.

Het bestek ligt van den 24sten October 1894 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Ingenieur H. J. VAN HOORN te *'s Bosch* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van ƒ **2.50.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 9den November 1894, ten 1 uur namiddag *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 22sten October 1894.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **5n November 1894**, des namiddags ten half twee uur **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed volgens bestek No. 604 :

Het maken van een houten dakbeschieting en van stormlatten op de bekappingen van de locomotievenloods met reservoirgebouw op het station HOEK-VAN-HOLLAND. Raming ƒ 2600.

Het bestek is tegen betaling van ƒ **0.75** verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag in postwissel (postzegels worden niet in betaling genomen en aan aanvragen zonder bijvoeging van het bedrag wordt geen gevolg gegeven) aan het Bureau Weg en Werken, Kamer **134.**

Aanwijzing geschiedt als in het bestek is vermeld.

De Raad van Administratie.
Het Gedelegeerd lid
R. VAN HASSELT.

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,

VOOR INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren

Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN.

T. G. TISSOT Jr., Amsterdam, Singel 179,

TECHNISCH BUREAU,

levert tot **concurreerende prijzen:**

Overkappingen, Loodsen en Complete Gebouwen

van gegalvaniseerd gegolfd ijzer.

ROLLUIKEN

van gegolfd staalplaat of hout.

BRANDSCHERMEN.

Personen-, Goederen- en Spijzen-Liften

voor Electrische-, Hydraulische-, Stoom- en Hand-beweegkracht.

KRANEN, LIEREN en verdere HEFWERKTUIGEN.

Draagbaar Spoor. Kipwagens, Wissels, Draaischijven enz.

LOCOMOTIEVEN.

Catalogussen, plannen en begrootingen kosteloos op aanvraag.

INGOLIN.

RADICAAL middel tegen **uitslaande, vochtige** en **salpeterachtige** muren en zwammig hout.

Tweejarige garantie wordt gegeven, bij toepassing door een door mij aan te wijzen persoon.

D. FRENI,
Harnixstraat 399
AMSTERDAM.

Contractant voor NEDERLAND en de KOLONIËN, BELGIË en ENGELAND.

*Ten einde de toepassing van INGOLIN te bevorderen, worden de vaatjes à **10** en **50** KG. gedurende de maand **October** met **15%** **Korting** geleverd.*

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. — N°44 — ZATERDAG, 3 NOV. 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nummer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het lewijsnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . ƒ 0.15

EEN STRIJD.

In verschillende bladen en tijdschriften wordt thans strijd gevoerd over de vraag, of er hier-te-lande wel van een speciëek-Protestantsche kerkelijke kunst mag gesproken worden. De heer Le Comte heeft op eenvoudige en duidelijke wijze uiteengezet in een artikel, dat ook den lezers van dit blad niet onthouden is, hoe het den Protestanten hier-te-lande, althans in de 17e eeuw, allerminst aan kunstzin ontbroken heeft.

Dat de in dit artikel uitgedrukte meening niet onweersproken zou blijven, was te voorzien en het is niet onwaarschijnlijk, dat de strijd over deze quaestie nog voorerst niet geëindigd zal zijn. Het komt ons echter voor, dat er bij de strijders eenig misverstand heerscht, wellicht ontstaan doordat de vraag niet zoo duidelijk gesteld was, als wel wenschelijk geweest zou zijn. Twee vragen toch kunnen gedaan worden, en wel hoe het stond met den kunstzin van Protestanten en Katholieken, 1o. in de zeventiende eeuw en 2o. in de negentiende eeuw.

De eerste vraag moge ons hier eenige oogenblikken bezighouden. Dat de 17e-eeuwsche Protestanten geen kunst gehad zouden hebben, kan alleen worden volgehouden door iemand, die al zeer slecht op de hoogte is. Den Hervormden wordt verweten, dat zij de Gothische kerken, voor den Katholieken eeredienst gebouwd, hebben verwaarloosd en ze van haar schoonheid beroofd, deels door een groot gedeelte van het kerkmeubilair, dat niet paste bij den nieuwen eeredienst, te verwijderen, deels door daaraan toevoegselen in den Renaissance-stijl te maken.

Het eerste kon natuurlijk niet anders en het tweede zou zeker ook geschied zijn, indien de gebouwen bij voortduring voor den Katholieken eeredienst gebruikt waren geworden. Men moet toch nimmer vergeten, dat in de 17e en 18e eeuw bij Katholieken noch Protestanten ook maar de minste waardeering voor de werken der middeleeuwen bestond. Menige fraaie middeleeuwsche kerk, die sinds hare stichting tot op heden voor den Katholieken eeredienst gebruikt is, werd door bisschoppen of aartsbisschoppen, onder bewonderend toezien der gelooviger „gemoderniseerd" op een wijze, waarbij wat de Protestanten hier-te-lande deden, nog maar kinderspel genoemd mag worden. Een paar sterksprekende voorbeelden leveren de dómkerken van Würzburg en Hildesheim, terwijl ook de Notre Dame te Parijs gedurende de 17e en 18e eeuw zoodanig gehavend werd, dat lange jaren van restauratie noodig geweest zijn, om dit gebouw althans iets van zijn ouden luister terug te geven.

Hoe weinig de 17e-eeuwsche Katholieken met de Gothiek op hadden, moge nog hieruit blijken, dat zij in kerken van eenige beteekenis het middeleeuwsche meubilair door andere, naar den geest des tijds vervingen. Zoo komt het, dat alleen kerken in kleine, afgelegen plaatsen haar Gothisch ameublement nog het best bewaard hebben.

Het zou onbillijk zijn hiervan den Katholieken der 17e en 18e eeuw een verwijt te willen maken. Als kinderen van een tijd, die een eigen oorspronkelijke kunst bezat, dachten zij er niet aan pogingen te doen om de doode kunst van een periode, die reeds achter hen lag, leven in te blazen.

De Protestanten deden niet anders. Waar zij nieuwe kerkgebouwen noodig hadden, trokken zij die op in den stijl die heerschende was; maakten zij gebruik van voormalige katholieke bedehuizen, dan volgden zij den stijl huns tijds bij de noodzakelijke veranderingen, die zij deze kerken deden ondergaan.

Een tegenzin tegen de Gothiek hadden zij niet en al wat van het oorspronkelijk meubilair bewaard kon blijven, zonder aanstoot te geven, werd bewaard.

De vraag mag gedaan worden, of, indien de Katholieken hier-te-lande bij voortduring in het bezit hunner kerkgebouwen gebleven waren, zooveel meer middeleeuwsch werk zou zijn bewaard gebleven. Wij aarzelen

niet om die vraag ontkennend te beantwoorden, als wij zien hoe het ging in landen, die niet onder den invloed der Hervorming geraakten. Gaandeweg zou het middeleeuwsche kerkmeubilair hebben plaats gemaakt voor ander, in Barok of Rococostijl, al naar den smaak des tijds dit medebracht, juist zooals dit geschiedde in landen waar nimmer een beeldenstorm plaats had.

De 17e-eeuwsche Protestanten waren hier-te-lande niet zoo kunstloos, als men dit nu wil doen voorkomen. Velen hunner kerken voorzagen zij van geschilderde vensters, die, zij het ook soms in geschonden staat, nog heden van hun kunstzin getuigen. Om alleen maar bij één provincie, Noord-Holland, te blijven, wijzen wij op de reeksen van geschilderde glazen, die in de kerken van Edam, Zaandam, Medemblik, Egmond-op-den-Hoef, Schermerhorn en De Rijp te vinden zijn, waarbij men nog in aanmerking dient te nemen de geschilderde vensters in dien tijd vervaardigd, doch sedert te gronde gegaan. Dat ook zelfs werken uit den Katholieken tijd bewaard werden, waarvan men zou hebben verwacht, dat zij, als aanstoot gevend, vernietigd zouden zijn geworden, kan niet worden ontkend. De glazen in de Oude kerk te Amsterdam stellen tafereelen uit het leven van de H. Maagd voor, met Heiligen en bisschoppen daaronder. Het gewelf in de kerk te Naarden geeft een volledig overzicht van de Katholieke geloofsleer; in de kerk te Alkmaar zag men tot voor korten tijd het laatste oordeel geschilderd en dit alles is door de Protestanten bewaard zonder er iets aan te veranderen. Ook op talrijke koorhekken, koorbanken, grafzerken enz., mag gewezen worden. Dat, wat de Protestanten aan kerkmeubilair deden vervaardigen, dikwijls hooge kunstwaarde had, is door den heer Le Comte zoo duidelijk aangetoond als maar mogelijk was.

Indien wij dus onze beschouwingen over de sub 10. gestelde vraag samenvatten, kunnen wij tot geen ander antwoord komen, dan dat de kunstzin der Nederlandsche Protestanten en Katholieken vrijwel even groot is geweest.

Gaan wij thans over tot de sub 20. gestelde vraag betreffende den kunstzin der hedendaagsche Katholieken en Protestanten. De eerste helft der negentiende eeuw onderscheidt zich, voor de aanhangers van beide godsdiensten, door een vrijwel totaal gemis van alle kunstbesef. Kan aan de Protestanten gedurende dien tijd het stichten van kerken in zoogenaamden „Waterstaatsstijl" worden ten laste gelegd, ook de gelijktijdige R.-K. kerken, in een soort van timmermansklassicisme gebouwd, stemmen niet tot groote bewondering; de tegenwoordige R.-K. kathedralen te Utrecht en te Haarlem zijn onder meer daar om dit te bewijzen.

Terwijl echter de Protestanten tot voor een vijftiental jaren in hun oude spoor bleven, en eerst na 1880 kerken begonnen te bouwen, die van een streven (daarom nog niet een bereiken) naar wat beters getuigen, vonden de Katholieken reeds omstreeks 1860 in den Gothischen stijl, die door de Romantiek weer in eere was gebracht en die door Viollet le-Duc op even duidelijke als artistieke wijze verklaard was geworden, een bouwtrant, die zich bij uitnemendheid voor hunne kerkgebouwen leende. Bij gebrek aan een negentiende-eeuwschen stijl namen zij uit het verledene, wat hun het beste voegde. Begaafde schrijvers als Alberdingk Thijm wisten enthousiasme voor de middeleeuwen te wekken; niet minder begaafde architecten als Cuypers pasten de nieuwe beginselen toe en zoo ziet men, sinds 1860, bijna geen Katholieke kerk verrijzen, of zij is met meer of minder geluk op de middeleeuwen geïnspireerd.

Natuurlijk is de Gothiek der eerste kerken nog niet bijzonder stijlvast, zooals men aan de Redemptoristenkerk te Amsterdam, of de kerken te Lutjebotrn en te Overveen, om van vele andere te zwijgen, kan zien. Onder den invloed van Cuypers vooral wordt dit anders; de theorieën, door Viollet-le-Duc uit de bestudeering der Fransche monumenten gedestilleerd, worden meer en meer als waarheden erkend, en zijn voorschriften al getrouwer gevolgd. Om aan den eisch, dat de materialen in het gezicht moeten blijven, te voldoen, schroomt men weldra zelfs niet, om de metselsteenen in de kerken bloot te laten, ofschoon dit in den Gothischen tijd hier-te-lande nimmer geschiedde, daar de interieurs gepleisterd . . . en gewit werden, zooals uit menige rekening uit de 15e eeuw kan bewezen worden.

Daar Viollet-le-Duc zich hoofdzakelijk bepaalt tot de analyse der Fransche vroeg-Gothiek, kan het geen verwondering wekken, dat in hoofdzaak die stijl bij de nieuwere Katholieke kerken is toegepast. De veertiende- en vijftiende-eeuwsche Gothiek, waartoe de meeste monumenten hier-te-lande behooren, vonden bij de kerken der laatste jaren slechts betrekkelijk zelden toepassing.

De nieuw-Gothische kerken moesten natuurlijk van passend meubilair worden voorzien, en tot het vervaardigen daarvan ontstonden fabrieken, die zich op het zoo nauwkeurig mogelijk reproduceeren van wat de middeleeuwen aan kerksieraden en meubelen hadden voortgebracht, toelegden.

Hoewel omtrent de wijze, waarop de middeleeuwsche kerken gepolychromeerd waren, geen zekerheid was te verkrijgen, daar de beschilderingen slechts fragmentarisch, dikwerf na eeuwen lang onder de witkalk verborgen te zijn geweest, voor den dag kwamen, vond toch de meening ingang, dat een Gothische kerk niet volmaakt was als haar interieur niet met de schreeuwendste kleuren prijkte. Ook de glasschilderkunst begon weer te herleven, omdat voor de Gothische vensters gekleurde glazen verlangd werden.

Het is nu alleen maar de vraag, welke waarde een dergelijke Katholieke kerk als kunstwerk heeft. Hare geschiktheid voor haar doel kan hier buiten beschouwing blijven, daar ook kerken in andere stijlen aan de Gothiek voor den R.-K. eeredienst uitmuntend kunnen voldoen.

Er bestaat bij heel wat Katholieken het denkbeeld, dat de sinds 1860 door hen gebouwde kerken zeer hooge uitingen van kunst zijn. Dit is verklaarbaar genoeg, daar in het Katholicisme geloof en kunstwaardeering in een zeer innig verband staan; waar het geloof spreekt, zwijgen alle andere overwegingen. Wij kunnen ons zoo begrijpen, hoe de Katholieken, die sinds de Hervorming zich met de nederigste bedehuizen moesten tevreden stellen, hunne nieuwe, zooveel aanzienlijker kerken, waarvoor het geld met zoo groote offervaardigheid is bijeengebracht, gaarne als uitingen van levendigen kunstzin beschouwen.

Het is echter aan gegronden twijfel onderhevig, of het nageslacht zich bij de waardeering van dezen kunstzin, of beter misschien van dit kunstvermogen, zal aansluiten. Er zijn reeds teekenen, die erop wijzen, dat de navolgingskunst haar tijd gehad heeft en dat langzamerhand weer de eisch gesteld zal worden, die vóór 1800 als van zelf sprak: geen kunst zonder oorspronkelijkheid.

Wordt die eisch gesteld, dan is de geheele negentiende-eeuwsche architectuur onherroepelijk veroordeeld, en zullen de groote Katholieke kerken, met zooveel offervaardigheid opgericht, evenmin aan het gericht ontkomen, als de kleine Protestantsche bedehuizen in „Waterstaatsstijl". Ja, wij achten het zelfs niet onmogelijk, dat het oordeel over de laatsten, die een eerlijke bekentenis van onvermogen zijn, nog milder zal wezen dan dat over de eerste, die van niets anders zullen getuigen, dan van een pronken met vreemde veeren.

Wellicht zal men ons tegenwerpen, dat de Katholieke kerk, onveranderlijk als zij door alle tijden heen geweest is, in de negentiende eeuw dezelfde eischen stelt als in de dertiende, zoodat het natuurlijk is, wanneer in beide eeuwen dezelfde kunstvormen gekozen worden, om aan die eischen te voldoen. Wij zouden evenwel willen vragen, waarom nu juist de 13e-eeuwsche Gothiek als de Katholieke stijl bij uitnemendheid moet gelden. Onveranderlijk als zij was, wat het geestelijke betrof, heeft de kerk zich toch in de 18 eeuwen van haar bestaan, van alle stijlen voor haar gebouwen bediend, van dien der oude Christenen af tot dien der 18e eeuw toe.

Gelukt het der twintigste eeuw weer een oorspronkelijken architectuurstijl te doen ontstaan, dan zullen de Katholieken zeker niet aarzelen, zich daarvan voor hunne kerken te bedienen, zoomin als hunne vaderen schroomden de Renissance te gaan huldigen, toen de Gothiek had afgedaan.

Na het bovenstaande zal men inzien, dat wij den tijd om de vraag te beantwoorden, wie meer kunstzin hadden, de 19-eeuwsche Katholieken of Protestanten, nog niet gekomen achten. Dat, tot voor een twintigtal jaren, de Katholieken de Protestanten overtroffen in eerbied voor de kerkelijke monumenten uit de middeleeuwen, zouden wij wel willen toegeven. Vergeten mag echter ook hier niet worden, dat waar de Protestanten omstreeks 1820 de Utrechtsche domkerk voor een groot deel van haar luister beroofden, door het wansmakelijk getimmerte, dat zij daarin deden plaatsen, de Katholieken ruim vijftig jaar later het prachtig oxaal uit de kathedraal van Den Bosch deden wegbreken.

Gelukkig zijn wij inmiddels vooruitgegaan, en zou tegenwoordig geen dezer beide vandalismen meer plaats hebben. Zoowel bij Protestanten als Katholieken is thans meer eerbied voor onze oude monumenten, dan vroeger. Deze eerbied voor het verledene is zeker een uiting van kunstzin en heeft als zoodanig aanspraak op waardeering. De meest volmaakte uiting van kunstzin is o. i. evenwel het oorspronkelijk scheppen. Laten wij hopen, dat de tijd weldra moge aanbreken, dat de aanhangers van beide kerkgenootschappen daarin een vreedzamen wedstrijd zullen aangaan!

FRANSCHE KUNST.

In de tentoonstellingszalen Rue de Sèze te Parijs is thans eene verzameling bijeengebracht, die „*l'Exposition de la Fleur*" genoemd wordt. Men heeft hier echter niet te denken aan een gewone bloemententoonstelling, zooals die, ook te Parijs, zoo dikwijls voorkomen. Natuurlijke bloemen toch zijn niet aanwezig; het doel van hen, die de onderneming op het touw zetten, was niets anders dan om te doen zien hoeveel partij de kunstnijverheid in haar versieringen van bloemen- en planten-motieven kan trekken.

Reeds ter gelegenheid van de voorjaarstentoonstelling van het Champ-de-Mars hebben wij het een en ander over de hedendaagsche Fransche kunstnijverheid opgemerkt (*). Wat in de Rue de Sèze te zien is, bevestigt ons in het niet zeer gunstig oordeel, dat wij toen meenden daarover te moeten uitspreken.

Al dadelijk wordt men getroffen door de zonderlinge bepalingen, door de inrichters der tentoonstelling gemaakt, en waaruit blijkt, dat zij nog volstrekt niet het juiste begrip van kunstnijverheid hebben. De inzendingen toch zijn verdeeld in twee rubrieken, één retrospectief, en één modern. Terwijl nu in de retrospectieve afdeeling ook gestyliseerde planten-motieven werden aangenomen, was voor de moderne de bepaling gemaakt, dat alleen naturalistisch opgevatte composities zouden worden toegelaten. Nu zou het kunnen zijn dat men gevreesd had, door anders te handelen, de niet zeer ruime lokaliteit der Rue de Sèze te zullen overladen. Wij gelooven echter, dat het niet deze overweging was, die de commissie bij het nemen van haar zonderling besluit leidde, maar dat het motief ergens anders gezocht moet worden. Een feit is het, dat de tegenwoordige Fransche kunstnijveren voor styliseering van planten, zooals die op de Engelsche, en in navolging daarvan ook op de Nederlandsche, scholen onderwezen wordt, in het geheel niets voelen. Alleen zeer naturalistische nabootsingen, die gelegenheid geven een groote virtuositeit tentoon te spreiden, trekken de Franschen aan. Van de Engelschen wordt gezegd: „*qu'ils font de l'art mathématiquement, par raisonnement et non par intuition*", en daarmede wordt dan het werk der Britsche kunstscholen, dat bij ons te lande, en wij meenen terecht, bewonderd wordt, eenvoudig afgemaakt.

Men kan zich, na het opgemerkte, voorstellen, dat de tentoonstelling niet zeer bevredigend is. Bloemstukken in olieverf en aquarel, sommigen verdienstelijk, anderen hoogst middelmatig, zijn in menigte ingezonden. Het komt ons voor, dat zij met eigenlijke decoratieve kunst al zeer weinig te maken hebben, en beter op een bepaalde tentoonstelling van schilderijen zouden hebben thuis behoord. Erger nog achten wij de zoogenaamd decoratieve paneelen, die uit niets anders bestaan dan een bos naturalistische bloemen op een roomkleurige of lichtgetinte fond; met hoeveel chic dit alles ook gedaan zij, het staat niet hooger dan de bouquetjes die de „huis- en decoratieschilders" ten onzent, tot niet geringe voldoening van sentimenteele jongejuffers, met kwistige hand op plafonds of wanden plegen te strooien.

Dat een vlak-ornement ook werkelijk *vlak* (innig-vlak zouden onze jonge artiesten zeggen) moet wezen, daarvan schijnt men in Frankrijk nog maar geen begrip te hebben. Op de behangselpapierpatronen, in tamelijk groot aantal ingezonden, spelen naturalistische bloemen of bouquetten weer een hoofdrol. Laat ons hopen dat de fabrikanten welke ze inzonden, ook betere dessins in hun voorraad hebben, maar dat alleen vrees om hun werk door de zoo naturalistisch gestemde commissie geweigerd te zien, hen heeft weerhouden die hierheen te zenden.

De eigenaardigste toepassingen van de plant op de kunstnijverheid, die op de tentoonstelling aanwezig zijn, schijnen ons in de metaalwerken, vooral de bronzen, gezocht te moeten worden. De invloed der Japansche kunst is hier duidelijk merkbaar, maar toch zijn de vervaardigers dezer werken erin geslaagd aan hun werk een bepaald persoonlijk cachet te geven.

Het zijn vooral deze kunstnijverheidsvoortbrengselen, die aan sommige critici als de dageraad van een nieuwen stijl toeschijnen. Zij verwachten, dat van deze

(*) Zie *De Opmerker* n°. 26, pag. 202.

werken een groote invloed zal uitgaan, die zich ook in de architectuur van Frankrijk zal doen gevoelen.

Het is mogelijk, dat wie zoo spreken, goede profeten zullen blijken te zijn. Wij gelooven echter, dat men wel zal doen de verwachtingen niet te hoog te spannen. Immers zoolang als de Ecole des Beaux Arts met haar droog classicisme blijft voortzeuren en zoolang als daartegenover niets gesteld kan worden dan het bescheiden pogen van een handjevol nu juist niet bijzonder begaafde rationalisten, is er in Frankrijk niet veel kans op een volgen van nieuwe banen.

Dat er wat nieuws, wat typisch moet komen, iets dat uitdrukking geeft aan de zienswijzen, waardoor onze tijd zich karakteriseert, wordt in Frankrijk in vele takken van kunst wel gevoeld, doch de architecten staan zoogoed als geheel buiten die beweging. Over de Fransche bouwkunst is nu reeds zoo lang de kille adem van de Ecole — die bij de Grieken en Romeinen zweert, zonder ze te begrijpen — gegaan, dat het niet te verwonderen is wanneer die kunst verstijfd en bevroren daar nederligt. Van Frankrijk zal de nieuwe, de twintigste-eeuwsche architectuur dan ook zeker niet uitgaan, ja het zou ons zelfs niet verwonderen, indien de Fransche bouwmeesters, ook zelfs als men in het buitenland den nieuwen stijl zal gevonden hebben, nog langen tijd bij het oude zullen blijven.

Wanneer dan ook een bekend criticus van de Fransche architecten verlangt, dat zij zich zullen plaatsen aan het hoofd der beweging, die thans in het kunsthandwerk is waar te nemen, is het te vreezen, dat zijn stem die eens roependen in de woestijn zal blijven.

UIT AMSTERDAM.

Sinds 1 November is hier geen gemeente-architect meer, daar de heer A. W. Weissman, die sedert 1 April 1891 dit ambt vervulde, zijn betrekking heeft nedergelegd. Het ligt nog versch in ieders geheugen hoe die ambtenaar verwijderd werd; veel eer heeft het gemeentebestuur door die handeling niet behaald.

Ruim drie en een half jaar wijdde de heer Weissman zijne krachten aan den dienst van Amsterdam in dien betrekkelijk korten tijd is het hem vergund geweest een groot aantal gebouwen naar zijn ontwerpen te doen verrijzen. Behalve een dertigtal lagere scholen, een hoogere burgerschool en vele kleinere onderwijsgebouwen, werden ook de gebouwen op de beide nieuwe begraafplaatsen, de fontein op het Frederiksplein en het gemeentemuseum naar zijne plannen opgetrokken, terwijl de inrichting van de St.-Anthoniewaag tot archiefgebouw hem gelegenheid gaf van zijn piëteit voor een der oudste monumenten zijner geboorte-stad te doen blijken. Het bedrag, door hem verbouwd, bedraagt ongeveer *f* 3,000,000.

Wij achten den tijd nog niet gekomen, over deze gebouwen als kunstwerken een oordeel uit te spreken. Zooveel meenen wij evenwel te mogen zeggen, dat de verwachting, die men van den gemeente-architect als estheticus had, niet beschaamd is geworden. Wij gelooven zelfs niet ver mis te tasten, indien het juist om deze esthetische neigingen geweest is, dat het gemeentebestuur zich van zijn architect heeft ontdaan. Zooals de gemeenteraad toch op het oogenblik is samengesteld, kan het wel niet anders of een ambtenaar, die bekend staat esthetische neigingen te koesteren, moet een gevaarlijk element geacht worden. Ieder raadslid ziet natuurlijk schoonheid en kostbaarheid voor synoniem aan. . . . en de toestand der financiën is zoo slecht.

Zoo zal dan de stad, die „als Keizerin de kroon draagt van Europe", en die in haar dienst mannen had als Hendrik de Keizer, Cornelis Danckertz, Stalpaert, Van der Hart en De Greef het in den vervolge zonder „aarts-bouwheer" moeten doen. Een der talrijke assistent- of adjunct-ingenieurs, die de gemeente zich de weelde veroorlooft er op na te houden, kan zich best, als bijbaantje, met de waarneming der esthetische belangen van een stad met bijna een half millioen inwoners belasten. Bij de reorganisatie der afdeeling Publieke Werken, reeds zoo lang beloofd, en nu, naar het schijnt, spoedig te verwachten, zal kunnen blijken wat de beschreven vaderen van zins zijn.

Naar wij vernemen, zal de heer Weissman nu de particuliere practijk opvatten. Onze beste wenschen vergezellen hem daarbij; moge het hem gegeven worden, Amsterdam met nog menig fraai gebouw te verrijken!

BOUW VAN DE BRUG TE HEUSDEN.

Den 4den April van dit jaar werd te 's-Gravenhage de aanbesteding gehouden van het maken van den onderbouw met bijbehoorende werken voor de brug over de verlengde rivier de Maas, onder de gemeente Heesbeen e. a. Die besteding geschiedde door den Staat der Nederlanden volgens bestek no. 66 en krachtens het daarin opgenomen artikel 6 § 14 worden daarbij van toepassing verklaard de Algemeene Voorschriften, zooals deze door den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid den 12den September 1882, n°. 6, afdeeling Waterstaat A, werden vastgesteld.

Hoewel in § 353 dezer voorschriften bepaald wordt dat de hardsteen van geene mindere qualiteit mag zijn dan de zoogenaamde *Petit Granit de l'Ourthe*, schijnt het dat aan deze bepaling niet vastgehouden werd en het de bedoeling is de minder deugdzame *Maassteen* te verwerken, waarop belanghebbenden zich zoo schriftelijk als mondeling tot den Minister van Waterstaat gewend hebben met verzoek te willen gelasten, dat het gebruik dier steen niet worde toegestaan.

In het eerste adres, door den heer G. S. Serlé, binnen- en buitenlandsch agent en commissionnair in bouwmaterialen te Amsterdam, onder dagteekening van den 21 Juni jl. aan den Minister gezonden, wordt erop gewezen, dat in afwijking van de Algemeene Voorschriften een wagon zoogenaamde *Maassteen* op het werk is aangevoerd en dat in de langs de Maas gelegen groeven van de heeren Loise Hernotte en consorten te Samson-Namêche de hardsteenen stukken voor de brug te Heusden worden bewerkt. Adressant verzocht den Minister alsnog te willen gelasten, dat voor genoemd werk het gebruik van Maassteen niet zal worden toegelaten en ontving bij beschikking van 10 Augustus tot antwoord „dat er geen termen zijn om aan zijn verzoek te voldoen".

Den 17den Augustus jl. wendde de heer Serlé zich ten tweeden male tot den Minister; hij bracht daarbij in herinnering dat hij zich reeds bij de Regeering beklaagd en de eer genoten had in audientie te worden ontvangen, waarbij hem een nauwkeurig en streng onderzoek naar de gegrondheid der bezwaren was toegezegd. Adressant betuigde zijne verwondering uit de beschikking, op het eerste schrijven ontvangen, vernomen te hebben, dat er op grond van de technische bepalingen van de Algemeene Voorschriften en wel van § 353 geen termen waren om op zijn verzoek gunstig te beschikken, zoodat hij aan een misverstand moet denken, daar juist het aangehaalde artikel het gebruik van elke steensoort van mindere hoedanigheid dan *Petit Granit de l'Ourthe* uitsluit. Bij dit tweede verzoekschrift werden verklaringen van vijf der voornaamste steenhouwers hier-te-lande in originali overgelegd, die op grond van ervaring mededeelden, „dat de steen, komende uit de „groeven bij Namêche in België is de zoogenaamde „Maassteen, dat dezelve niet onder de rubriek hard-„steen mag gerekend worden en zeer beslist van „mindere hoedanigheid is dan Petit Granit de l'Ourthe, „niet bestand is tegen vorst en dat het dus zeer te „ontraden zou zijn, dergelijke steen te gebruiken voor „sluis- en waterwerken. Het eenige voordeel is de „beduidend lagere prijs." Adressant voegde eraan toe de zekerheid te hebben, dat de inschrijvingen beduidend lager zouden zijn geweest, als de inschrijvers hadden durven gissen dat ten deze van het bestek, in strijd met § 353 der technische voorschriften, zou mogen worden afgeweken en koesterde het volle vertrouwen dat de Minister dergelijke voor 's lands belang nadeelige afwijkingen zou willen verbieden.

De beschikking, onder dagteekening van 10 September op dit adres door den Minister genomen, luidde als volgt:

„De Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid.

„Gezien een verzoek van G. S. Serlé, agent en commissionnair in bouwmaterialen te Amsterdam, om eene afwijking van de Algemeene Voorschriften voor de uitvoering en het onderhoud van werken, als volgens zijn beweren bij bestek n°. 66, dienst 1894—95, wegens het maken van den onderbouw van de brug te Heusden zou hebben plaats gehad, te verbieden.

„In aanmerking nemende, dat de door adressant bedoelde paragraaf dier Algemeene Voorschriften bepaalt, dat de hardsteen van geen mindere hoedanigheid mag zijn dan de zoogenaamde Petit Granit de l'Ourthe;

„geeft aan adressant te kennen, dat het niet in de bedoeling ligt ten deze afwijking van de bestekbepalingen of van de Algemeene Voorschriften toe te laten, en dat het door hem aangevoerde geen bewijs oplevert, dat zulks zou hebben plaats gehad."

De heer Serlé heeft den moed niet verloren en zich den 5den October tot de Tweede Kamer der Staten-Generaal gewend, onder overlegging van afschriften der beide requesten en der daarop ontvangen beschikkingen. Adressant wijst erop dat het feit, waarover hij zich beklaagt, door het rapport van den betrokken hoofdingenieur bevestigd is en verzoekt de Tweede Kamer „dat het Haar behage den Minister „om inlichting te verzoeken; desnoods een onderzoek „te gelasten; althans zoodanige maatregelen te nemen, „als noodig zullen blijken tot wering van misbruik, „en handhaving van goede trouw bij de uitvoering „van Waterstaats-werken."

Bij de overgelegde stukken is alsnog gevoegd de correspondentie van de „Union des Maitres de Carrières de petit granit de Sprimont" met de Directie van den bouw der brug te Heusden en het verzoekschrift, door deze vereeniging onder dagteekening van 31 Augustus tot den Minister van Waterstaat gericht. Aan het slot van laatstgenoemd stuk verklaart adressante te beseffen, dat herstel harer grieve niet wel mogelijk is, maar het wijzen op hetgeen geschiedde voldoende wezen zal om voor het vervolg verder beklag te voorkomen, terwijl zij de vrijheid nemen zal dit request te brengen ter kennisse der Nederlandsche Volksvertegenwoordiging.

GEMEENTELIJKE OPENBARE WERKEN.

In een der laatste nummers der „Deutsche Bauzeitung" komt een artikel over de openbare werken van München voor, dat ook de technische gemeenteambtenaren in Nederland zal interesseeren.

Den Münchener Oberbaurath (wij zouden zeggen den directeur der publieke werken) schijnt een ontslag te dreigen, omdat hij als niet-Beier zich slechts in weinig populariteit mag verheugen, en ook omdat hij architect is, terwijl men een ingenieur als Oberbaurath verlangt.

Een groot aantal kunstenaars heeft een vergadering gehouden om van sympathie voor den bedreigden Oberbaurath te getuigen, en de „Bauzeitung" hoopt dat dit gewicht in de schaal zal leggen.

Omtrent de inrichting der openbare werken in groote steden zegt zij dan het volgende:

„Men meent algemeen, dat de afdeeling openbare „werken van een moderne groote stad het beste door „een ingenieur bestuurd wordt, of dat althans twee „afdeelingen, met een ingenieur en een architect aan „het hoofd, noodig zijn.

„In Duitschland is de laatste wijze van organisatie „het meest gebruikelijk; wij zien echter niet in, dat „zij de beste is. De vragen betreffende doelmatigheid „en schoonheid staan bij de openbare werken onzer „groote steden meest in zoo nauw verband, dat zij niet „naar willekeur gescheiden kunnen worden. Heeft men „dus een afzonderlijken ingenieur en een afzonderlijken „architect, die men onder de beste specialiteiten uit-„zoekt, dan is het gevaar groot, dat ieder van hen „zich bij zijn eigen specialiteit zal bepalen en geen „rekening zal houden, met wat daar buiten ligt. Het „meerendeel van onze technici — ingenieurs zoowel „als architecten, ofschoon gene nog meer dan deze, — „zijn bovendien zeer eenzijdig, en vanwege de boomen „zien zij het bosch niet. Hun ontbreekt de ruime opvat-„ting, die alleen in staat is de technisch in onze maat-„schappij het aanzien te verschaffen dat zij verdient. Zij „vatten hun taak op, door als dirigeerende ambtenaren „alles zelf te willen doen en vervullen dus den dienst „van soldaten, terwijl zij toch veldheeren behoorden „te wezen.

„Het beste resultaat zal verkregen worden, indien „aan het hoofd eener afdeeling openbare werken ge-„steld wordt een man, die, ofschoon in als ingenieur „en als architect kunnende optreden, zijn taak alleen „daarin ziet om na te gaan wat de gemeente op tech-„nisch gebied behoeft; die van het gemeentebestuur „poogt gedaan te krijgen dat het in die behoeften „voorziet, en eindelijk zorgt dat de uitvoering der „werken aan de beste technische krachten worde op-„gedragen. Of hij dan ingenieur of architect van zijn „vak is, komt er niet op aan, daar hij alleen de groote „lijnen behoeft aan te geven.

„Zulke personen zijn echter niet talrijk, en waar „men ze niet kan krijgen, moet men zich wel op andere „wijze behelpen."

Het komt ons voor dat in het bovenstaande de taak van den directeur der openbare werken eener groote gemeente al zeer juist is omschreven.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING LEIDEN EN OMSTREKEN.

Vergadering van Donderdag 25 *Oct.* 1894.

Bij het binnentreden van het vergaderlokaal werd het oog aangenaam getroffen door het volle en dogelijke, dat ter bezichtiging was gesteld. De heer P. de Wilde Pz. had het plaatwerk: „Vorlagen für Kunstschlosser und Zierschmiede" tentoongesteld; de heer F. A. Wempe, agent van de mozaïekstegelfabriek van S. Gilardi & Co. te Milaan, zond eenige keurige tegels, terwijl de heer L. P. Knaap te Leiden verschillende schoone en smaakvolle luxeartikelen uit zijn magazijn welwillend had beschikbaar gesteld. Behalve dit alles waren de wanden versierd met tal van platen, betreffende de heraldiek, waarover de heer C. W. H. Verster een lijdrage zou leveren.

Na opening van de vergadering en dankbetuiging door den Voorzitter aan de verschillende inzenders, werd het woord gegeven aan den heer Verster, voor de toegezegde lijdrage.

Na een inleidend woord zeide spreker dat de studie der heraldiek in de middeleeuwen ernstig werd beoefend, doch in later tijd zeer in verval was geraakt.

Het graveeren is thans een alledaagsch werk geworden, terwijl het vroeger een kunstwerk was; men geeft er zich geen rekenschap van of hetgeen men maakt het karakter uitdrukt van wat men wil voorstellen.

De heer Verster ging daarna de ontwikkelingsgeschiedenis der stijlen in de heraldiek na en toonde aan, dat er langzamerhand een streven naar harmonie met de bouwstijlen ontstaan was. Treurig is het te moeten bekennen, dat men gewoonlijk is met een soort verbasterenden Renaissance-stijl, die werkelijk karakterloos is.

Spreker kon echter op een lichtpunt voor ons land wijzen; meer beoefenaars treden op en hij noemde 't een verblijdend verschijnsel dat onlangs een Hollandsch werk verschenen is over heraldiek, van den wapenkundige Lion, dat, ter verduidelijking naast bekende Duitsche heraldische plaatwerken geëxposeerd, door fraaie en correcte uitvoering een goeden indruk geeft.

Vooral zijn het de Duitschers, die zich op de studie der heraldiek hebben toegelegd, waarbij zij zich tevens als bekwame graveurs deden kennen. De aanwezige prachtige stempelafdrukken toonden aan dat de stempelsnijder Thomas Birnbeck, een eenvoudige dagloonerszoon, het door volharding zoover bracht, dat hij de meest bekende artistieke gravour van den laatsten tijd is geweest, en daarom de verreerende opdracht kreeg de stempels te graveeren voor de Keizerlijk Russische zegels, welke laatste arbeid hem, waarschijnlijk door inspanning, het leven kostte.

Bij de bespreking der stijlen in de heraldiek bracht de heer Verster Albrecht Dürer in herinnering, die niet alleen beroemd beeldhouwer was, maar ook meesterlijk de kunst van graveeren verstond. Afgietsels zijner werken werden naast afdrukken van oude beroemde stempels uit het Museum te Wiesbaden. — waarbij het oorspronkelijke wapen der Nassaus (1264) — ter bezichtiging gegeven, om te laten zien op welk hoog standpunt de graveerkunst in vroeger eeuwen in Duitschland stond.

De studie der heraldiek is noodzakelijk voor hen, die beoefenaars der decoratieve kunst zijn; men kan geen wapen toepassen, als men in een of anderen stijl bouwt of vervaart, dan in denzelfden stijl, al vindt ook dat wapen zijn oorsprong in een tijd, toen er van dien stijl nog geen spoor te vinden was.

Naturalistische dieren of planten mogen bij wapens niet worden aangebracht; de figuur moet gestyleerd zijn en het schild zooveel mogelijk gevuld, anders is het niet heraldisch; terwijl een wapen karakter moet uitdrukken en behoort aan te geven of macht, kracht, moed enz. het geslacht siert, dat het wapen voert.

Ten slotte wees er door den spreker op gewezen, hoe men door kenteekenen bij in lijnen geteekende wapens aangeeft, welke kleur ze oorspronkelijk hebben, waarbij werd vermeld, dat men in geen geval kleur op kleur of metaal op metaal mag aanbrengen, behoudens enkele uitzonderingen, o. a. het wapen van Jeruzalem, dat zilveren kruisen op gouden grond heeft.

Nadat de heer Verster nog vele platen, op dit onderwerp betrekking hebbende, tot toelichting had laten circuleeren, werd hem door den Voorzitter dank gebracht en de wensch geuit, dat de spreker later de leden zoogenaamde zou vermaken met het een en ander op heraldisch gebied.

Hierna werden enige huishoudelijke zaken afgedaan; voor de beantwoording der vragen, door het Hoofdbestuur der Maatschappij ingezonden, verklaarden verschillende leden zich bereid in commissie rapport uit te brengen. Doen de leden hun woord gestand, dan zullen zeven van de negen vragen beantwoord worden.

Na de gewone moedrang en dankzegging van den Voorzitter voor de goede opkomst, werd de vergadering gesloten.

AFDEELING ALKMAAR.

Vergadering van Zaterdag 27 October 1894.

De afdeeling, die op verzoek van de alhier bestaande timmerliedenvereeniging „Verbetering door eendracht" het initiatief nam om het loon der timmerlieden met 2 cent per uur te doen verhoogen, is tot op heden zooster gevorderd, dat alle bouwkundigen de verplichting op zich hebben genomen de 2 ct. verhooging in hunne bestekken op te nemen, terwijl die verhooging reeds zou ingegaan zijn, indien niet twee timmerbazen, zegge twee, tot hiertoe waren blijven weigeren. Het bestuur deelde mede, alsnog met die heeren over dit belangrijk vraagstuk te zullen onderhandelen.

Vervolgens werd, met op één na algemeene stemmen, ten aanzien van den vakwedstrijd tusschen handwerksliedeu uit Alkmaar en omliggende gemeenten het navolgende besluit genomen:

„De afdeeling Alkmaar en mustrieken van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst stelt *f* 25 beschikbaar voor aankoop van materialen, ten einde minvermogende werklieden in de gelegenheid te stellen aan den vakwedstrijd tusschen handwerkslieden uit Alkmaar en omliggende gemeenten deel te nemen."

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van Zaterdag 27 October 1894.

Nadat de weinige opgekomen leden enige oogenblikken eene keurige verzameling photografische stadsgezichten, ingezonden door den heer J. Huizinga hadden bezichtigd, werd met algemeene stemmen besloten, de vergadering te verdagen tot a. s. Zaterdag, om dan de belangrijke agenda in behandeling te nemen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. Bij Koninklijk besluit is eene commissie ingesteld voor het in den loop der maand November te houden vergelijkend onderzoek naar de bekwaamheid van candidaten voor de betrekking van adspirant-ingenieur van den Rijkswaterstaat, bestaande uit de heeren:

J. M. F. Wellan, benoemd hoofdinspecteur van den Rijkswaterstaat, als voorzitter;

H. E. de Bruyn, hoofdingenieur, belast met den algemeenen dienst van den Rijkswaterstaat;

J. W. Welcker, hoofdingenieur van den Rijkswaterstaat in het 3de en 4de district;

Dr. C. A. Scheltema, hoogleeraar aan de Polytechnische School;

Dr. P. Zeeman, hoogleeraar aan de Polytechnische School;

Mr. H. A. Hooft, hoofdcommies bij het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid;

J. C. Ramaer, ingenieur van den Rijkswaterstaat te 's-Gravenhage, en

H. F. Beijerman, ingenieur van den Rijkswaterstaat te 's-Gravenhage, tevens als secretaris.

— De vereeniging „Architectura" alhier is in de vergadering van 4 October j.l. ontbonden.

AMSTERDAM. Naar men vernomt is bij Publieke Werken weer een nieuw Beursplan ontworpen. Volgens dit project zal de tegenwoordige Beurs 30 M. worden verlengd naar de zijde van het station en zal de uitbouw aan het Damrak verdwijnen.

De effectenhoek zal achter in het gebouw komen nabij de graanmarkt en de goederenhandel in het voorgedeelte.

Verder is voor geschikte localiteit gezorgd ten behoeve van post-, telegraaf- en telephoondienst.

De kosten zijn begroot op 5 ton.

HAARLEM. De bekende tuinbouwkundige, de heer J. H. Krelage, vierde Donderdag jl., onder vele blijken van belangstelling, zijn zeventigsten verjaardag.

LEEUWARDEN. Burg. en Weth. hebben op de voordracht voor de betrekking van directeur der gemeentewerken geplaatst de heeren W. C. A. Hofkamp, bouwkundige te Nijmegen, en L. van Krimpen, civiel-ingenieur te Leeuwarden. De rangorde werd bepaald door het lot.

— Op de door Ged. Staten aan de Prov. Staten gezonden aanbeveling ter vervulling der betrekking van ingenieur van den provincialen waterstaat, opengevallen door het overlijden van den heer H. P. J. de Vries, zijn geplaatst de heeren: K. Pringle, ingenieur bij de verbetering der kanalen in Elzas-Lotharingen, te Mühlhausen; L. van Krimpen, tijdelijk technisch ambtenaar der gemeente Leeuwarden, aldaar, en J. W. van Marle, ingenieur der 2de klasse bij den waterstaat en 's lands openbare werken in Ned.-Indië, thans met verlof in Nederland.

— Volgens de *Leeuwarder Courant* zullen de beelden, die op pilasters waren op den gevel van het gebouw der kanselarij, door gaskels vervangen worden.

— Het heeft den heer J. E. G. Noordendorp, met den 1sten dezer op zijn verzoek afgetreden als directeur der gemeentewerken, in gunnen deele aan bewijzen van belangstelling ontbroken. Wij maakten reeds melding van het aanbieden, hem als voorzitter van de afdeeling der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst aangeboden en moeten alsnog mededeelen, dat de brandmeesters hunnen aftredenden opperbrandmeester een diner in het hôtel Wesdorp aanboden. Toen men aan de toosten was gekomen, stond de oudste brandmeester, de heer H. Adriani, op om den heer Noordendorp namens het geheele corps, als een blijvend gedenkteeken van aller achting en waardeering van de jarenlang bewezen diensten, eene photographie te overhandigen waarop alle leden van het college voorkomen, benevens een vergulde zilveren penning, welks voorkant is voorzien van een de bestemming van den penning verzinnebeeld inschrift, gevat in een laurierkrans en reliëf van zilver, en waarvan de achterzijde een brandspuit vertoont. Van binnen (de penning kan worden geopend) staan de namen van al de brandmeesters. Ook de Leeuwarder Brandassurantie-maatschappij, waarvan de heer Noordendorp voorzitter was, vereerde hem als blijk van sympathie een bronzen Hermesbeeld op ebbenhouten voetstuk met toepasselijke inscriptie.

— Naar de *Z. Ct.* vernomt, heeft de heer A. Déking Dura, hoofdingenieur van den provincialen waterstaat in Overijsel, onlangs benoemd tot lid van het algemeen bestuur der Zuiderzee-vereeniging, die benoeming niet aangenomen.

ALMELO. De aanbesteding der nieuwe sociëteitsgebouwen van de vereeniging „Tot Nut en Vermaak" zal den 20n November a. s. plaats hebben. Architect is de heer B. Vissebroze Bz., aldaar, door der bekroonden bij de bekende prijsvraag is dus met den bouw belast.

MEPPEL. Bij eenige invloedrijke personen uit het Land van Heusden en Altena bestaat het plan, wanneer de Staat subsidie geeft, aldaar een stoomtramweg aan te leggen, uitgaande van Geertruidenberg over een te bouwen brug te Keizersveer, langs Dussen, Almkerk naar Sleeuwijk voor de verbinding naar Holland, en verder met een zijtak van Dussen, over Meeuwen, Eeten, Genderen naar Heusden en Drunen in aansluiting met het station van de lijn Lage Zwaluwe—'s Bosch.

Op 10 Nov. a. s. zijn te Meeuwen alle belanghebbenden opgeroepen tot bijwoning van eene vergadering, ten einde eene voorloopige commissie te vormen.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

Benoemd tot opz. 1e kl., de opz. 2e kl., V. A. de Witte en G. Rapp; tot opz. 2e kl., de opz. 3e kl. H. J. Broekens, C. Swarthof en S. J. Weg Dzn.

Overgeplaatst: van de residentie Tegal naar de res. Madoera, de opzichter 1e kl. J. D. A. Poth; van de res. Cheribon naar de res Tegal, de opz. 1e kl. H. la Fontaine; van de res. Palembang naar de res. Preanger-regentschappen, de opz. 3e kl. S. J. Weg Dzn.; van de res. Tegal naar de res. Banjoemas, de opz. 3e kl. A. E. van Heeteren.

Geplaatst: in de res. Sumatra's Oostkust, de benoemde opz. 3e kl. W. L. A. Wetters; in de res. Cheribon, de benoemde opz. 3e kl. L. F. Hillebrandt; in de res. Palembang, de opz. 3e kl. K. G. H. N. Thieleg.

Bepaald: dat het den opz. 2e kl. J. N. Sieebos verleend ontslag wordt beschouwd als te zijn gegeven eervol.

Toegevoegd: aan den chef der 1e waterstaatsafd. de opz. 3e kl. Radhen Sochoed Nosingo. Aan den chef der irrigatiesafd. Brantas, met aanwijzing van Kari (res. Passeroean) als standplaats, de opz. 3e kl. J. H. Knoops. Aan den chef der 2e waterstaatsafd., in het belang der verbetering van de bevloeiing in het noordelijk gedeelte der res. Tegal, de opz. 2e kl. H. C. van Rhreden.

— Benoemd tot opziener 2e kl. bij het mijnwezen in Nederl.-Indië H. P. J. Naumann, opziener 3e kl.

— De heer J. van de Lijke, hoofdopzichter bij het bouwdepartement in Suriname, heeft met gunstig gevolg het examen afgelegd van landmeter.

— Door den Minister van Waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter H. C. v. d. Hoorn bij het riviervak Heusden—Hagoort en C. de Jong bij de verbetering van de Maas.

— De gewezen opzichter 2e kl. bij de exploitatie van staatsspoorwegen op Java, C. F. Roshak, is eervol uit 's lands dienst ontslagen.

— Tot bouwkundige van het waterschap „Het Oude Bildt" werd benoemd de heer J. Winters Jz. te St.-Annaparochie.

— De Gemeenteraad te Hilversum stelde de instructie vast voor den te benoemen opzichter der gemeente-reiniging en koos als zoodanig H. G. J. Maas, adsp.-opzichter bij dien tak van dienst te Utrecht.

— Tot buitengewoon opzichter bij 's Rijks zeewerken in Noord-Holland is benoemd de heer J. Koopman, te Egmond-aan-Zee.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Opzichter-teekenaar, volkomen bekend met het uitzetten, leggen van buisleidingen, zinkers, grond- en teekenwerk. Adres motto „Waterleiding" bij Haasenstein en Vogler, Amsterdam.

ADVERTENTIËN.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **13**den **November 1894**, des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

BESTEK No. 671.

Het uitbreiden en wijzigen der veelading, het opbreken en herleggen van bestratingen, het opbreken en leggen van sporen en wissels en daarmede in verband staande werken op het station LEEUWARDEN.

Begrooting *f* 11500.—.

De besteding geschiedt volgens § 37 van het bestek.

Het bestek ligt van den 27sten October 1894 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur **A. J. BUIS** te *Groningen* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **1.—**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 6den November 1894, ten 1 uur 15 namiddag *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 26sten October 1894.

BOUWTERREIN.

Aan de **Roermondsche straat** en buiten de **Geldersche Poort** te **Venloo** zijn verschillende **BOUWTERREINEN TE KOOP.** Adres bij den heer VAN GASSELT aldaar.

R. IDE. Amsterdam, Spuistraat 102.

MACHINERIEN EN MACHINEKAMERBEHOEFTEN.

Aannemersgereedschappen. Stoompompen. Ketelappendages

RESTARTING INJECTEURS. - ZELFWERKENDE SMEERTOESTELLEN.

Telegramadres IDE Spuistraat Telephoonnummer 235.

J. BELTMAN JWz., Deventer. Handelskade.

Fabrikant in Molenwerken.

SPECIALE INRICHTING voor: MEELFABRIEKEN, KOREXMOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN, OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN enz.

LEVERING VAN OLIE-GASMOTOREN.

MOLENBENOODIGDHEDEN.

PETROLEUM- EN GASMOTOREN VOOR IEDER DENKBAAR BEDRIJF.

MOTOREN uitsluitend voor **Scheepsbedrijf** en **Electrische verlichting** geconstrueerd. *Regelmatige gang gegarandeerd.*

JOHN M. C. KIEVITS.

Fabriek en Magazijn: BAKENESSERGRACHT 68, HAARLEM.

INGOLIN.

RADICAAL middel tegen **uitslaande, vochtige** en **salpeterachtige** muren en zwammig hout.

Tweejarige garantie wordt gegeven, bij toepassing door een door mij aan te wijzen persoon.

D. FRENI,

Harnixstraat 399

AMSTERDAM.

Contractant voor NEDERLAND en de KOLONIËN, BELGIË en ENGELAND.

J. SCHOENMAKERS,

HOUTHAVEN. - AMSTERDAM.

Ontvangen eene lading **GESCH. GEPL.: DELEN** 1 × 8 en ½ × 8 en eene partij droge **te soort EIKENPLATEN, DELEN** en **RIBBEN.** Groote voorraad **GRENEN DELEN** 1½ × 12, 1½ × 11, 1½ × 10, 1½ × 9, 1½ × 8 en **RIBBEN** 2 × 3. **Zeer voordeelige prijzen.**

STOOMTIMMER-

HOUTWOL-FABRIEK,

DIJKERHAN & BUIJZERD, Breda.

SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

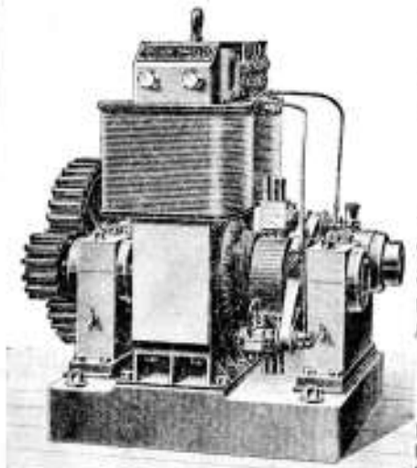

WILLEM SMIT & Co.

Slikkerveer.

(HOLLAND).

SPECIALITEIT.

Installaties voor **Electrische Verlichting** en **Krachtoverbrenging,** met STOOMMACHINES, DYNAMO's, MOTOREN, BOOGLAMPEN en bijbehoorende toestellen van *eigen fabrikaat.*

Electrische Trams.

Inrichtingen voor GALVANOPLASTIEK en ELEKTROLIJSE. **PROJECTEURS** voor Leger, Oorlogs- en Handelsmarine.

Accumulatoren.

Stoomdakpannenfabriek HAMER & Co.,

Spoorstraat 26,

NIJMEGEN,

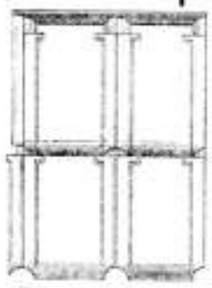

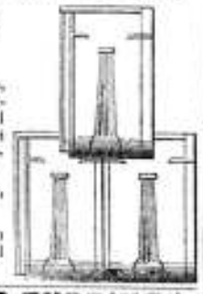

levert **Fransche Kruispannen,** (systeem Boulet) en **Geëmailleerde Pannen** in alle kleuren; ook geheel **Witte Pannen,** bijzonder geschikt voor gebouwen waar koelte noodzakelijk is.

Monsters en Prijscourranten zijn op aanvrage **gratis** te bekomen.

De pannen zijn vervaardigd van vuurvaste klei en daardoor geheel tegen bevriezen bestand.

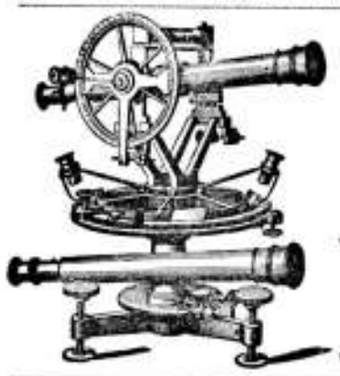

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN **WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,** voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren

Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN.

BENNEWITZ & Co.

Papierstuc-fabrikanten.

DAMRAK 85, AMSTERDAM.

bevelen hun reeds zoo gunstig bekend fabrikaat aan tot decoratie van Plafonds en Wanden, zooals Kroon-, Koek-, Perk- en andere lijsten, Rozetten, Deurbekleedingen enz. ter gehoele vervanging van steenhouwerwerk; het laat zich zeer gemakkelijk en tegen alle beweegen, is zeer licht, taaiig vast en zuur bestand, direct te beschilderen, eigent zich zooveel voor gasgas als te anderenwegen gebruiken, het laatige uitzien vermijd en ongebakken, door stukken, zooals bij gips dikwijls voorkomt, zijn totaal aangenaam. Geïllustreerd handboek à f 1.— verkrijgbaar.

Voor verdere inlichtingen verwijzen zij naar hunne circulaire in „DE OPMERKER" No. 24, van 13 Juni 1894.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **20**sten **November 1894,** des namiddags ten **2** ure *(locale tijd),* aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht,* van:

BESTEK No. 673.

Het wijzigen der poortdeuren van de douanenloods aan den Kadijk te AMSTERDAM W. P.

Begroeting f 2340.—.

De besteding geschiedt volgens § 32 van het bestek.

Het bestek ligt van den 2den November 1894 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te *Utrecht* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **1.—.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 12den November 1894 ten 10 uur 30 voormiddag *(West Europeesche tijd).*

UTRECHT, den 30sten October 1894.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

Op **Dinsdag** den **20**sten **November 1894,** des namiddags ten **2** ure *(locale tijd),* aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

BESTEK B. T.

De levering van gegoten ijzeren schuifstoelen en toebehooren ten behoeve van de STAATSSPOORWEGEN.

De besteding geschiedt volgens Art. 19 van het bestek.

Het bestek ligt van den 29sten October 1894 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te *Utrecht* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **0.50.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

UTRECHT, den 25sten October 1894.

Ter drukkerij der Vennoots. „Het Vaderland"

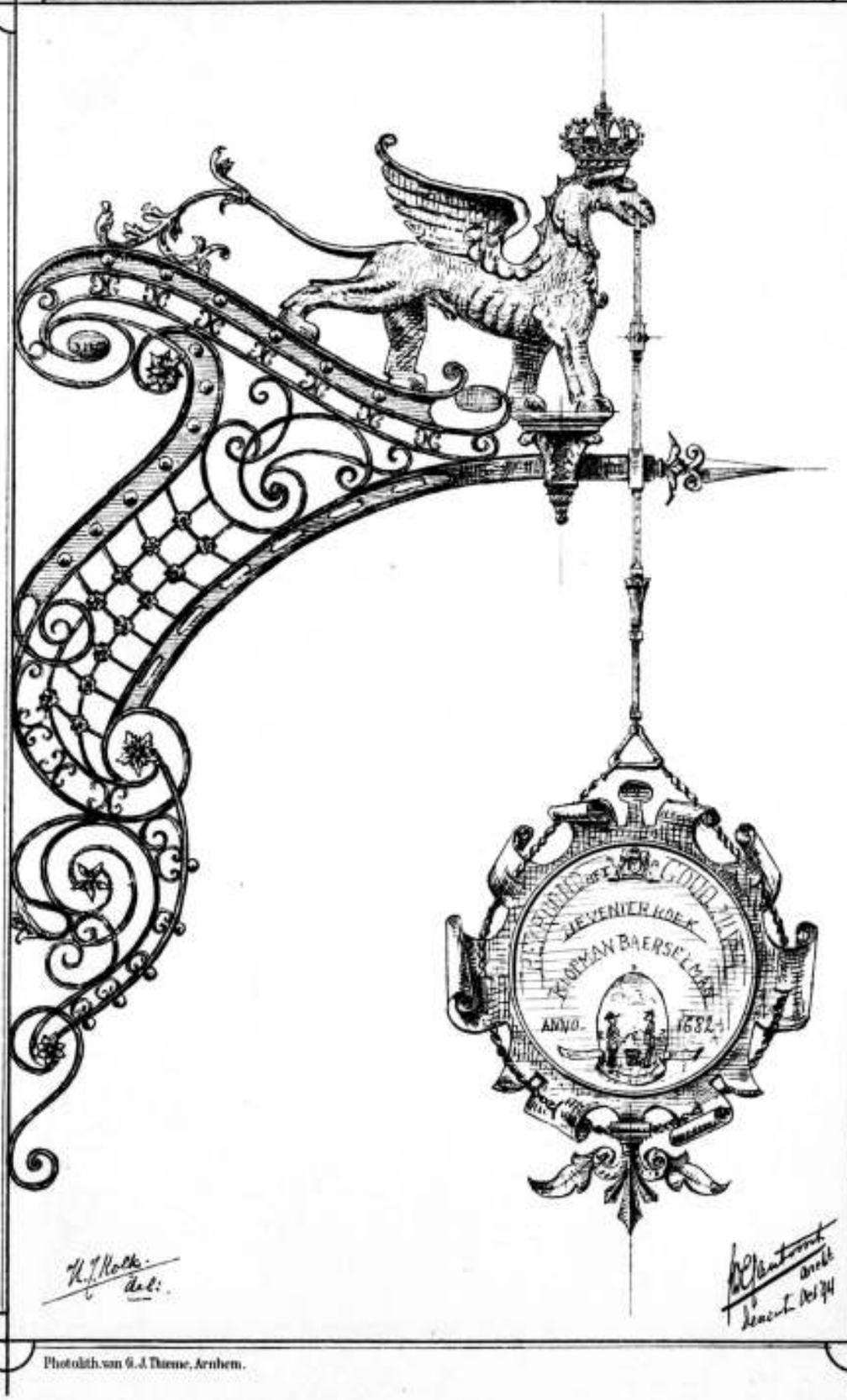

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

DE OPMERKER
BOUWKUNDIG WEEKBLAD

29ste JAARGANG. — N°43 — ZATERDAG, 10 Nov. 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, 's-Gravenhage.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . f 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nummer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel f 0.20, en f 0.10 voor het herhaalnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . f 0.15

BIJ DE PLATEN.

De beide uithangborden, op de platen voorgesteld, zijn ontworpen door den architect J. D. Gantvoort te Deventer.

Het bord, bestemd voor de bekende koekbakkerij der firma Klopman Baerselman, is uit de hand bewerkt door den mr. smid A. de Boer; het geheel is van geslagen ijzer, behalve de griffioen, die uit koper gedreven is. Het is in verschillende kleuren, in hoofdzaak zachtgroen, geschilderd, spaarzaam afgewisseld met goud en zilver. Het dierfiguur heeft de kleur van oud geel koper.

Het andere bord werd vervaardigd door den mr. smid B. Legeer; het is geheel gesmeed, terwijl enkele stukken uit plaatijzer gedreven zijn.

WERELDTENTOONSTELLINGEN.

Tot de eigenaardigheden der negentiende eeuw zullen in latere tijden ongetwijfeld ook de wereldtentoonstellingen gerekend worden, die elkander met grootere of kleinere tusschenpoozen opgevolgd hebben.

Over het meer of minder nuttige, d. i. leerzame van dergelijke wereldbazars is al heel wat in het midden gebracht. Stelde men zich in den aanvang voornamelijk voor, dat de bezoekers zouden komen om nuttige kundigheden te vergaderen, en werden dus ook de tentoonstellingen met het oog daarop ingericht, weldra leerde de practijk, dat de overgroote meerderheid van hen, die door de tourniquets gingen, uitsluitend verstrooiing zocht en trachtten de ondernemers in hun welbegrepen belang aan dit verlangen te voldoen.

Nu moge men het betreuren dat de tentoonstellingen, oorspronkelijk bedoeld als hooge feesten van nijverheid, wetenschap en kunst, meer en meer in kermissen ontaard zijn, aan den anderen kant dient erkend te worden, dat de stereotiepe piramides van flesschen met etiketten, de vitrines met ruwe en bewerkte producten, de kaarten en tabellen, kortom al datgene wat men vroeger als het voornaamste van een wereldtentoonstelling placht te beschouwen, misschien heel leerzaam, maar ook verschrikkelijk vervelend was.

Ook bij de latere tentoonstellingen heeft het, uit den aard der zaak, niet aan een in sectiën en groepen verdeelde afdeeling, naar den vroegeren trant ingericht, ontbroken, doch daarbij was voor een overvloed van gelegenheden tot vermaak en voor curiositeiten van allerlei aard gezorgd. Het publiek wandelde de zalen, waar zich de sectiën en groepen bevonden, vluchtig door en stelde zich schadeloos voor de daar ondervonden verveling door de op het terrein ingerichte vermakelijkheden te bezoeken. Vraag maar eens aan hen, die in 1889 te Parijs waren, wat hen het meest geinteresseerd heeft en tien tegen een dat zij u den *„danse du ventre"* of iets dergelijks zullen noemen.

Het is evenwel niet over het meerdere of mindere nut van tentoonstellingen in het algemeen, dat wij hier het een en ander wenschen op te merken, doch wij zullen ons bepalen tot het onderzoek of, en zoo ja, hoeveel de kunst, meer in het bijzonder de bouwkunst, daardoor is vooruitgegaan.

De groote afmetingen, die reeds van den aanvang af aan de hoofdgebouwen der tentoonstellingen gegeven werden, gaven als van zelf aanleiding dat de ingenieurs het leeuwendeel van het ontwerp te maken kregen. Het eerste tentoonstellingsgebouw te Londen, dat nu nog te Sydenham als Crystal Palace bestaat, is, in zijn ijzer- en glasconstructie, geheel ingenieurswerk. Later werd wel soms de hulp van architecten ingeroepen, doch alleen voor een of ander decoratief onderdeel, bv. een façade of iets dergelijks. Een poging om de ijzer- en glasconstructie in artistieken zin te ontwikkelen, werd maar hoogst zelden ondernomen. Misschien kan het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam als de meest geslaagde dier pogingen beschouwd worden. Al is dit gebouw niet vrij van gebreken, — als

het grootste waarvan de ovale vorm van den koepel genoemd mag worden, — toch spreekt het van een beslist artistiek willen, vooral uitkomende, wanneer men het Amsterdamsch paleis met zijn Londensche prototype vergelijkt.

Het gebouw der Parijzer tentoonstelling van 1867 had al heel weinig kunstwaarde; de volksgeest vergeleek het, niet ten onrechte, bij een reusachtigen gashouder. Toen kwam in 1873 de Weener rotonde het getal der ingenieurs-scheppingen vermeerderen, en terwijl het Parijzer gebouw, weldra onder sloopers handen verdwenen, geen blijvend getuigenis van tijdelijken wansmaak gaf, heft in het Prater die rotonde nog altijd haar onbevallig silhouet ten hemel, om tot latere geslachten te spreken van artistiek onvermogen.

Ook van de tentoonstelling, in 1878 te Parijs gehouden, is een herinnering bewaard in het steenen gebouw, dat den Trocadero-heuvel kroont. Dit bouwwerk, geheel van gehouwen steen opgetrokken, onderscheidt zich niet door schoonheid van vorm. Als paradestuk ontworpen en met torens, fontein en terrassen opgesierd, mist het toch zijn effect, ondanks zijn vergulde koepels en de bij uitstek gunstige ligging tegenover het Champ de Mars, op de hoogten van Passy. De andere gebouwen dezer tentoonstelling zijn gesloopt; wie ze indertijd gezien heeft, zal het afbreken niet betreurd hebben.

De tentoonstelling van 1889 te Parijs is zeker de interessantste geweest, die tot dusverre te zien was; toch heeft ook zij de bouwkunst geen schrede verder gebracht. De Eiffeltoren toch was niets dan een doelloos voortbrengsel van ingenieurs-vernuft, al werd het doel dat Eiffel ermede beoogde, nl. geldverdienen, volkomen bereikt. Ook de machinehal was een zuiver ingenieurswerk, terwijl de drie hoofdgebouwen, die het groote plein der tentoonstelling begrensden, ondanks vertoon van vergulдsel en ceramiek-producten, niets meer waren dan zeer middelmatige staaltjes van de nieuwere Fransche, quasi rationalistische architectuur.

De talrijke groote gebouwen, welke in 1893 te Chicago dienst deden, hadden aan de Amerikaansche architecten, die ze moesten ontwerpen, eene schoone gelegenheid kunnen schenken om eens te toonen, wat de nieuwe bouwtrant der Vereenigde Staten, die zich in de laatste jaren zoo gelukkig ontwikkeld heeft, ook van tentoonstellingsgebouwen wist te maken. Deze gelegenheid is echter zoo goed als ongebruikt voorbijgegaan. Op één uitzondering toch na, wist men voor deze Amerikaansche tentoonstellingsgebouwen niets anders te bedenken dan een zoo getrouw mogelijke nabootsing van Romeinsche gebouwen. Die klassieke colonnades en rotondes, in gips uitgevoerd, maakten zoo door hunne groepeering als door hunne verbinding met water- en boschpartijen een grootschen indruk, doch hadden volstrekt niets Amerikaansch.

Van hoe weinig beteekenis de gebouwen der Antwerpsche tentoonstelling, die dit jaar gehouden werd, geweest zijn, kan iedereen getuigen, die de Scheldestad bezocht. De koepel op het hoofdgebouw was nog banaler dan zijn Parijsche prototype van 1889. Maar het marktplein „Oud-Antwerpen" dan, was dat niet mooi?

De beantwoording dezer vraag brengt ons als van zelf tot de bespreking der retrospectieve afdeelingen, die gaandeweg op de tentoonstellingen een ruimer plaats zijn gaan innemen en zonder welke een hedendaagsche expositie in het geheel niet meer denkbaar is.

Het is pas sinds 1878 dat deze liefhebberij voor het retrospectieve is begonnen te heerschen. In de toenmalige Rue des Nations is de kiem te vinden, waaruit de latere min of meer geslaagde pogingen om den tentoonstellingsbezoekers het leven van vroeger jaren te doen medeleven, zijn voortgekomen.

In die Rue des Nations toch had iedere natie getracht iets specifiek nationaals te geven, en te dien einde motieven gebruikt, die aan het tijdperk, hetwelk geacht werd den bloeitijd der nationale bouwkunst te hebben omvat, ontleend waren. Hoe aardig deze straat ook mocht zijn, al die navolgingen van wat vroeger geweest was, konden toch moeilijk beschouwd worden als voortbrengselen van 19e-eeuwsch kunstvermogen.

Inmiddels begon de liefhebberij voor de kunst en voornamelijk voor het kunsthandwerk van vroegere eeuwen mode te worden. Het verzamelen van bric-à-brac ging langzamerhand tot den goeden toon behooren, en de antiquaren maakten uitnemende zaken. De industrie dacht niet beter te kunnen doen dan dezen smaak te volgen en zij ging aan het reproduceeren van alle stijlen, die zij meende, dat aftrek zouden hebben.

Zoo ging het groote publiek zich langzamerhand voor oude kunst interesseeren en nu was het oogenblik gekomen om de retrospectieve afdeelingen op tentoonstellingen zoodanig in te richten, dat zij den bezoekers een zoo getrouw mogelijk beeld gaven van het leven in een tijd, die ver achter hen lag.

Bedriegen wij ons niet, dan was het marktplein, hetwelk in 1887 op de tentoonstelling te Amsterdam veel succes had, het eerste van dien aard. Later kreeg men, in 1889, te Parijs het Quartier van de Bastille, zooals het zich in 1789 vertoonde, te zien, en sinds werden Oud-Londen, Oud-Weenen, enz. met meer of minder gooden uitslag vertoond.

Ongetwijfeld is „Oud-Antwerpen" de beste reproductie, die te zien was. Er ligt hier een waas van echtheid over het geheel.

En nu komen wij aan het voorname punt, of dergelijke reproductiën kunstwaarde hebben. Velen, die dit jaar te Antwerpen geweest zijn zullen, onder den indruk van wat zij daar zagen, deze vraag zeker onmiddellijk bevestigend beantwoorden, en misschien nog verder gaan door te verzekeren, dat de nabootsing der oude stad voor den bouwkunstenaar het eenige interessante der geheele tentoonstelling uitmaakte.

Het zij ons echter veroorloofd hier eenige reserve te maken. Zeker, indien ergens ter wereld een stadsgedeelte werd aangetroffen, als op deze tentoonstelling te zien is, het zou waard zijn daarheen een verren pelgrimstocht te maken. Nu echter alles namaak is, gaat de charme voor een groot deel teloor. Men voelt nu maar al te zeer, dat wat men ziet, de opzettelijke vrucht is van een ontwikkeld compilatievermogen, dat slechts wist na te bootsen, doch waaraan alle scheppingskracht vreemd is.

Een marktplein als dat te Antwerpen zal ook als attractie voor de tentoonstelling, het volgend jaar te Amsterdam te houden, dienst doen. Bij een bezoek aan de hoofdstad konden wij, in een der winkelkasten van een voornaam magazijn, de teekeningen, of, wil men, de ontwerpen voor dit marktplein reeds zien. Een groote menigte stond er bewonderend te kijken, want het is eigenaardig om op te merken, dat, terwijl architectuur-tentoonstellingen haast niet bezocht worden, geen rechtlijnige teekening voor een winkelraam gezet kan worden, of het publiek verdringt zich daarvoor. De architecten, aan wie het maken der ontwerpen was toevertrouwd, hebben het zich niet moeilijk gemaakt. Zij hebben er zich toe bepaald, de afbeeldingen van de Documents Classés, voor zoover die

voor hun doel geschikt waren, na te teekenen en daaronder op zeer in 't oog vallende wijze, hun naam te plaatsen. Van compilatie is hier zelfs geen sprake; eenvoudige reproductie, meer niet is geleverd.

Als nu al deze gevels, zoo goed en kwaad als het gaat gereproduceerd, om het marktplein staan, kan dit een aardig geheel opleveren, dat zeker het publiek wel trekken zal. Kan men hier echter wel van kunstwaarde spreken? Alleen daar kan o. i. van kunst quaestie zijn, waar van oorspronkelijke scheppingen sprake is. Nabootsingen, hoe geslaagd ook, vallen daarbuiten. Een photografie, hoe goed ook, is geen kunstwerk; eene ets naar een schilderij is het alleen dan, wanneer de etser daar iets van zichzelf heeft weten in te leggen.

Wij kunnen het bijna betreuren, dat het publiek bij iedere tentoonstelling tegenwoordig dergelijke nabootsingen verlangt, die de architecten dwingen hun scheppingskracht te betoomen en die een opgaan in het oude noodig maken, dat eigenlijk het werk van den archeoloog is.

Is het niet beschamend, dat op negentiende-eeuwsche tentoonstellingen de reproducties van het werk uit vroegere eeuwen de grootste attracties moeten zijn? Wordt daardoor onze onmacht op architectonisch terrein niet al te zeer erkend?

Uit het voorgaande zal men gezien hebben, dat wij de vraag, of de bouwkunst veel vooruitgang aan de wereldtentoonstellingen te danken heeft, ontkennend meenen te moeten beantwoorden. Ook in de toekomst, vreezen wij, zal dit niet beter worden. Naar ernstige kunst toch wordt door de inrichters eener tentoonstelling niet gevraagd, de quaestie is alleen maar, waardoor zullen de meeste menschen gelokt worden. Alles wordt daaraan dienstbaar gemaakt, terwijl ook de weinige tijd, die in den regel voor het maken van tentoonstellingsontwerpen beschikbaar is, het zoeken naar oorspronkelijke motieven, die men maar zoo niet uit zijn mouw schudt, verbiedt.

Kunnen reproductiën van oude stadsgedeelten het publiek lokken, dan zijn zij den tentoonstellingsbesturen welkom, doch deze heeren voelen precies evenveel voor een kolossalen olifant met een restaurant erin, een Turkschen schommel van buitengewone afmetingen of een mailboot, schijnbaar drijvende, in een eendekom. De vraag is maar, wat men meent, dat pakken zal.

Wellicht zal de Parijsche tentoonstelling van 1900 voor de kunst van meer belang zijn, dan hare voorgangsters. De prijsvraag, welke onlangs werd uitgeschreven, zal daaromtrent licht kunnen verspreiden. Wij vreezen echter dat ook hier niet in de eerste plaats gelet zal worden op de schoonheid der projecten, of op oorspronkelijkheid van conceptie, maar dat de prijs ten deel zal vallen aan dengene, die den besten „clou" weet te vinden. Hoeveel waarde aan zulk een aantrekkingsmiddel gehecht wordt, bewijst de kolossale reclame, die indertijd voor den Eiffeltoren gemaakt werd. Zij, die toen de loftrompet staken, gingen zelfs zoo ver van te beweren, dat dit ijzeren geraamte het schoonste gebouw was dat ooit werd opgericht. Zou er op het oogenblik wel iemand te vinden zijn, die het met dit oordeel eens is? Wij betwijfelen het en het zou ons niet bevreemden, indien nog voor 1900 de toren weer afgebroken werd.

Vatten wij onze beschouwingen samen, dan komen wij tot de conclusie dat de wereldtentoonstellingen, die zooveel hadden kunnen bijbrengen om de bouwkunst vooruit te helpen, in werkelijkheid der architectuur slechts weinig voordeel hebben gebracht. Indien niet alle teekenen bedriegen, dan zijn er niet veel tentoonstellingen meer in de toekomst te wachten; de aardigheid gaat er langzamerhand af, en het zou wel kunnen zijn dat de wereldtentoonstelling van 1900 de laatste was, die gehouden werd.

Misschien kan de tentoonstelling, die nog zes jaar van ons verwijderd ligt, goedmaken, wat de andere verzuimd hebben. Mocht dit zoo wezen, dan hopen wij dit nog met eigen oogen te mogen aanschouwen; wij zullen dan niet in gebreke blijven, het den lezers van dit blad mede te deelen.

HET WILHELMINA-GASTHUIS TE AMSTERDAM.

In het Amsterdamsche *Dagblad* van 8 Nov. jl. zijn fragmenten van ons artikel over den voormaligen Amsterdamschen gemeente-architect opgenomen. De redactie van dat blad voegt aan die fragmenten eenige opmerkingen toe, waarvan vooral deze onze aandacht trok:

„Wij hebben ook wel eens gehoord dat de heer „Weissman niet vreemd moet geweest zijn aan de „plannen van het Wilhelmina-gasthuis, voor welks vol„tooiing *f* 507.000 meer moest worden beschikbaar „gesteld dan indertijd door den Raad was toegestaan."

Daar wij zeer goed wisten, dat de heer Weissman aan de plannen van het Wilhelmina-gasthuis *geheel vreemd* is geweest, omdat deze plannen reeds waren vastgesteld vóór bedoelde heer als gemeente-architect optrad, hebben wij dit gasthuis niet kunnen noemen onder de werken, die deze architect tijdens zijn gemeente-dienst tot stand bracht.

De schrijver van het *Dagblad* moet al evenzeer vreemdeling in het bouwkundig als in het gemeentelijk Jeruzalem wezen om te durven beweren, dat de heer Weissman degene zou zijn, wien de beruchte overschrijding te wijten is. Het mag toch van algemeene bekendheid geacht worden, dat het maken van deze plannen vóór 1886 reeds geschied is door den toenmaligen architect van de Commissie voor de gasthuizen, den heer H. Leguijt, die in 1891 als assistentarchitect der gemeente optrad, en nog thans als zoodanig fungeert. Deze heer heeft ook de geheele uitvoering van het Wilhelmina-gasthuis geleid en daarbij getoond, dat hem dit ten volle toevertrouwd kon worden.

Toch kan ook den heer Leguijt ten deze geen enkel verwijt treffen. Zoolang hij architect der Gasthuiscommissie was, moest hij natuurlijk de orders, die deze hem gaf, opvolgen. Het is begrijpelijk dat de commissie er in de eerste plaats naar streefde, om een zoo uitstekend mogelijk ingericht ziekenhuis te verkrijgen en dat financieele overwegingen, waar de gemeente den bouw bekostigde, bij de commissie geen gewicht in de schaal legden.

Ook na 1891, toen de verbintenis tusschen den heer Leguijt en de Gasthuis-commissie eindigde, bleef die commissie nog invloed uitoefenen en zulks onder goedkeuring en met voorkennis van het Dagelijksch Bestuur der gemeente. Eerst toen 't bleek hoe belangrijk de beschikbaar gestelde som overschreden zou worden, trok de Gasthuis-commissie zich terug, het aan B. en W. overlatende zich zoo goed zij konden uit de moeilijkheden te redden.

Bij de behandeling van de voordracht betreffende het tekort van het Wilhelmina-gasthuis, zeide, als wij ons niet bedriegen, de Voorzitter dat hij wel wist wie de schuldige was, doch daar geen naam genoemd werd, bleef men in duister rondtasten. Tot tweemaal toe werd een voorstel gedaan om een commissie met een onderzoek naar de gasthuis-zaak te belasten, doch de Raad verwierp dit telkens, hoewel toch zeker hier

het meest mogelijke licht gewenscht zou zijn geweest.

Waarom men een dergelijke commissie van enquete niet wenschte, is ons onbekend. Zooveel is echter zeker dat, toen de gemeente-architect in 1891 optrad, hij het gasthuisplan geheel gereed vond; zijn advies daarover is nimmer gevraagd, wat trouwens ook geen nut had kunnen hebben, daar reeds in 1890 met den bouw begonnen was, zoodat veranderingen van ingrijpenden aard, ook al waren het bezuinigingen geweest, niet meer mogelijk waren.

Wat wij hier vermelden, is door de dagbladen en door de raadsleden, die deelnamen aan het Gasthuisdebat, indertijd voor het grootste gedeelte met uitvoerigheid besproken. Het bevreemdt ons daarom dat het *Dagblad*, dat toch zeer goed weten kon dat de heer Weissman geen schuld aan de beruchte overschrijding heeft, een zoo lichtvaardige beschuldiging uitspreekt als die in haar opmerking op ons artikel te vinden is.

DE AMSTERDAMSCHE BEURS.

Omtrent het nieuwste Amsterdamsche beursplan, waarvan de couranten melding maakten, vernemen wij van doorgaans welonderrichte zijde het navolgende.

Het plan is de vrucht der werkzaamheid van een raadscommissie, die in het voorjaar benoemd werd om te onderzoeken of verbouwing van de bestaande beurs mogelijk was. In vele opzichten schijnt het aan alle eischen, die gesteld kunnen worden, te voldoen.

De bestaande Beurs is op dit plan ingekort en wordt, met wegruiming van den uitbouw aan de Damrakzijde, geheel voor den goederenhandel bestemd. Waar nu post- en telegraaf gevestigd zijn, wil men een schrijfkamer en een vestiaire maken, terwijl door het wegnemen van eenige der Jonische zuilen achter de bestaande tourniquets ruimte gewonnen zal worden.

Waar nu de houten korenbeurs staat, wordt een verlenging, in steen, van het bestaande gebouw gemaakt met een uitbouw daarvoor, die dezelfde ordonnantie vertoont, als thans aan den Dam te zien is, met dien verstande, dat de zuilen door pilasters vervangen zijn.

In dezen uitbouw bevindt zich een vestibule met vestiaire en trap naar een boven de vestibule gelegen café, waar ook het publiek toegang zal hebben. Uit de nieuwe vestibule zal men rechts in de korenbeurs, links in de effectenbeurs komen, die ieder geheel op zichzelf een zaal in gebruik krijgen, welke van bovenlicht voorzien is en de ordonnantie der bestaande beurszaal vertoont.

Tusschen deze beide zalen en het gedeelte der beurs, voor den goederenhandel bestemd, is communicatie door een breede gang, aan weerszijden waarvan, en dus voor alle beursbezoekers gemakkelijk te bereiken, post-, telegraaf en telephoonkantoren gelegen zijn. Boven het telephoonkantoor is een noteerzaal, uit de effectenbeurs toegankelijk, aangebracht.

Bij uitvoering van dit plan zou zeker het beursbezoekend publiek alles krijgen, wat het in billijkheid kan verlangen. Toch achten wij het zeer onzeker of de verbetering van de Beurs wel zal plaats vinden, daar de kosten ± *f* 500,000 bedragen. Ook is het te vreezen, dat de vertegenwoordigers der verschillende takken van handel het over de indeeling niet eens zullen kunnen worden, terwijl eindelijk ook het oprichten van een hulpbeurs gedurende de verbouwing noodzakelijk zal zijn en voor dit hulpgebouw hoogst moeilijk een geschikt terrein zal zijn te vinden.

PRIJSVRAGEN

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Bovengenoemde vereeniging heeft de volgende nationale prijsvraag uitgeschreven:

1. Er wordt gevraagd een ontwerp voor een voorzijde van een schouwburgtooneel met scherm.
2. De totale breedte bedraagt 9 M., de hoogte 14 M. De breedte van de tooneelopening is 7 M. en de hoogte 10.5 M., gemeten van af den tooneelvloer.
3. De teekeningen moeten bestaan uit een vooraanzicht, een plattegrond en eene doorsnede op de schaal van 1 : 20, en een detailteekening op de schaal van 1 : 10.
4. Ze moeten in kleuren worden uitgevoerd.
5. Er worden uitgeloofd: een prijs van *f* 40 met diploma der Vereeniging en als premie het diploma der Vereeniging.
6. De Jury bestaat uit 5 gewone leden der Vereeniging, in eene vergadering bij stemming te benoemen.
7. De ontwerpen zullen worden tentoongesteld te Groningen, Amsterdam en Rotterdam, indien het aantal en de aard ervan aan het Bestuur daartoe geschikt schijnen.
8. De ontwerpen moeten voorzien zijn van een motto of merk en een correspondentie-adres.
9. Ze worden franco ingewacht vóór of op 1 Februari 1895 aan het adres van den eersten Secretaris, G. Nijhuis, Gedempte Zuiderdiep, te Groningen.
10. Het met den prijs bekroonde ontwerp wordt het eigendom der Vereeniging. De niet-bekroonden worden teruggezonden.

Namens de Vereeniging t. Bev. der Bouwkunst te Groningen,

L. M. MOOLENAAR, *Voorz.*
G. NIJHUIS, *1e Secr.*

Groningen, 3 November 1894.

ELECTRISCHE TRAMWEGEN.

In de Electrische vereeniging te Weenen heeft de heer E. Egger over de ontwikkeling der electrische spoorwegen eenige interessante historische details medegedeeld, waaraan wij het volgende ontleenen:

Indien het waar is dat de eerste proefnemingen op het gebied van tractie door middel van electriciteit, met behulp van eenvoudige middelen, ons thans eenigszins kinderlijk toeschijnen, is het daarom toch niet minder belangwekkend de eerste pogingen in die richting in herinnering te brengen, welke wij verschuldigd zijn aan professor Farmer te Boston, die in 1851 een klein model van een electrischen weg vervaardigde, waarin de motor den stroom uit de rails ontving. Bij alle vroegere proefnemingen werd de batterij in het rijtuig medegevoerd. Men weet dat de heer Preece vroeger reeds mededeelingen deed omtrent een zekeren Pinkus, een Engelsch electriciën, die reeds in 1840 voor eene dergelijke toepassing zich een brevet zou hebben laten uitreiken. Men vindt nog brevetten, betrekking hebbende op dat systeem, in 1855 ten name van Bessolo; hierbij was reeds sprake van het gebruik van een derde rail voor het terugkeeren van den stroom.

Maar al deze vindingen, die nog de basis vormen van de tegenwoordige practijk, konden niet verwezenlijkt worden; het is de uitvinding van Gramme en de ontdekking der reversibiliteit van zijn dynamo, toegepast op de overbrenging der motorische kracht, die een grooten vooruitgang op dit gebied deed ontstaan. Op de tentoonstelling te Weenen werd de eerste electrische krachtsoverbrenging toegepast op een pomp en reeds het volgende jaar vervaardigde George Green in de Vereenigde Staten een motor-wagen, die twee personen kon vervoeren. Dit rijtuig werd nog in werking gesteld op de oude wijze, maar de uitvinder ontwierp het gebruik van een dynamo-electrischen generateur en zelfs van een lucht-draad; eenige moeilijkheden maakten dat de brevetten, in Augustus 1879 aangevraagd, niet voor 1891 konden worden uitgereikt.

De electrische spoorweg, die het huis Siemens en Halske heeft tentoongesteld op de industrie-tentoonstelling in 1879 te Berlijn, mag beschouwd worden als het uitgangspunt van de werkelijke ontwikkeling der electrische tramwegen. De stroom werd naar den motor gevoerd door een speciale rail en keerde terug door de beide gewone rails van den weg. De dynamo-Siemens, van

een model toenmaals zeer uiteenloopend, die den motor bediende, had zijn uitloopen parallel met den weg en de kogelvormige tandraderen met dubbele snelheidstransformatie, brachten de wagenassen in beweging. Het geheel was geplaatst op eene kleine locomotief, die een rijtuig voor 20 personen met eene snelheid van 12 kilometer per uur voortsleepte.

Omstreeks dezen tijd begonnen de Amerikanen zich met kracht op dit thema toe te leggen en dank zij de krachtige pogingen van Field, Edison en anderen, was in 1883 te Chicago een electrische tramweg in werking gesteld op een weg van 1 K.M. lengte. De weg had drie rails, en om de geleidbaarheid der rails te verhoogen, had men een koperen geleider daaraan toegevoegd.

Thans kwamen de proeven van Depoele, die zich van een luchtdraad bediende en van Daft, die veel werk maakte van de regeling der snelheid van de motoren. Aan den anderen kant maakte men bij den weg van Bentley en Knight te Cleveland voor het eerst gebruik van een ondergrondschen geleider, omkleed door een houten geleider, midden in den weg.

Zeer ingrijpende verbeteringen aan de motoren, betreffende de overbrenging van de beweging tusschen motor en wagenas, is men verschuldigd aan Sprague. Dank zijne pogingen werd in 1888 een electrische tramweg voor 20 rijtuigen permanent in gebruik gesteld te Richmond en het is van af dien tijd dat de groote vooruitgang der electrische tramwegen in Amerika dagteekent. In dat jaar telde men in de Vereenigde Staten 13 lijnen met electrische tramwegen met 95 automatische voertuigen of locomotieven; in 1892 was het cijfer voor het aantal motorwagens gestegen tot 13500 met 9000 K.M. weglengte.

De verbeteringen in de laatste jaren hebben in hoofdzaak ten doel gehad het maken van motoren, die gelijkertijd sterk, licht en volmaakt van inrichting zijn, de wijze van aanbrengen, regeling en verbetering der bestanddeelen voor de overbrenging der beweging.

Bij de tegenwoordige tramwegen geeft men er de voorkeur aan om bij ieder rijtuig twee motoren te gebruiken, waarvan ieder een wagenas bedient door middel van een tandwerk met eenvoudige vermindering van snelheid. Men heeft het thans zoover gebracht, dat de motor-rijtuigen in geregelden dienst glooiingen kunnen berijden van 13 %, en eene snelheid bereiken van 30 K.M. per uur. Men heeft ook tevens de capaciteit der voertuigen vermeerderd en in bijna alle Amerikaansche steden vindt men rijtuigen, welke plaats bevatten voor 80 personen.

VEREENIGING BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Vergadering van Dinsdag 30 *October* 1894.

Dezen avond waren geëxposeerd de ontwerpen voor de prijsvraag „Voorgevel van een winkelhuis", uitgeschreven door de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen.

De heer Jan de Quack, architect te 's-Gravenhage, hield eene lezing over „Handteekenen, Heraldiek, Polychromie en Beeldhouwkunst, in verband met het vereenigingsleven in de Bouwkunst".

Hoewel, zeide spr., het individu tegenwoordig bijna gezocht moet worden, het bijna is opgegaan, of beter te gronde gegaan, in de massa, in het bestudeeren van anderen in plaats van zichzelf, toch zijn er nog hier en daar zelfstandige denkers, maar dikwerf noemt men zulk een wezen eigenaardig: pedant.

Men kan zoiets alleen dulden van hoog in beschaving boven anderen uitstekende mannen, zij alleen mogen een „opinie" hebben.

Waagt een jongere het, hij wordt door duizenden anderen terug gehouden, er wordt hem gezegd: ge zijt te jong, volg dien of dien meester na — en zoodoende doolt men het individu. Had zoo iemand het geluk gehad een goed docent te bezitten, die de kunst in algemeenen vorm behandelde, met eerbiediging van 's leerlings gevoelens, er zou een oorspronkelijk denker, misschien een artist méér zijn.

Vooral in de Bouwkunst dient persoonlijkheid een *eerste*, een eereplaats in te nemen. *Vorm en bezieling* van materiaal en constructie, ze gaan uit van den denker, den artist, die lijnen en kleuren toovert als een componist de klanken.

Handteekenen, heraldiek, polychromie en beeldhouwkunst, zij zijn de elementen der bouwkunst. Voorzeker ook heraldiek; zij toch oefende, zoowel in de middeleeuwen, als later in de 17e en 18e eeuw, wel degelijk invloed uit op den aard der geveldecoratie.

Wanneer men zich voor een onderwerp interesseert, dan kruisen zich een menigte vragen, allen even luid roepende om beantwoording. Steeds geldt de wetenschappelijke regel: „Om een kunst te leeren kennen is het noodig, haar te zien ontstaan". Zij moet voorzien in een behoefte. De alleroudste volken, de Indiërs, hadden behoefte aan kunst.

Een eerste vereischte om onze kunst te bereiken is het *teekenen*. Zonder teekenen zijn heraldiek, polychromie en beeldhouwkunst ondenkbaar.

Teekenen is hoogstwaarschijnlijk het eerste middel geweest, waardoor de mensch zijn gedachten aan anderen heeft doen kennen. Op duizende manieren kan men daartoe komen; door een enkele silhouet, het invullen van details, het aanbrengen van licht en schaduw enz. enz. Op den voorgrond staat: te teekenen wat men ziet, 't zij in werkelijkheid, 't zij in verbeelding. Dit laatste is het gebied der heraldiek en polychromie, zij bewegen zich bijna uitsluitend in het rijk der phantasie; vooral waar zij, en ook de beeldhouwkunst, optreden als elementen ter decoratie der bouwkunst.

De heraldiek, ontstaan uit het zuiver practische, ontwikkelde zich in den bloeitijd der middeleeuwen tot een hooge kunst. De emblemen trekken aan door het stoute vormenspel, rijk gedragen door een tegenstellenden ondergrond. 't Was kleur op kleur, kleur op metaal, alles forsch, flink afstekend, decoratief en ten hoogste pittoresk. Tevens heeft zij een practisch nut, is zij een opengeslagen geschiedboek voor dengene, die met de toenmalige zeden en gebruiken bekend is.

Van zelf kwam spr. toen tot de polychromie, zoo nauw verbonden met de heraldiek. De polychromie treedt in deze dagen weer meer op den voorgrond. Ze toont zich weer, nauw verbonden met de bouwkunst, deel ervan uitmakende en ze versierende. Zij kan zoowel een bouwwerk versieren als te niet doen; hoe schoon ook van teekening en plaatsing, zoo de kleur hinderlijk is, wordt het fraaiste werk afschuwelijk. Alleen een artist kan zich deze kunst eigen maken. Daartoe is noodig een beschaving, *niet* zooals de hof-étiquette, maar een waarachtige, hooge beschaving; eene beschaving, als die Michel Angelo bezat, toen hij de Sixtijnsche kapel beschilderde; een beschaving, die voerde tot het *indrukwekkende*, het *verhevene*, die eenen Rafaël dwong zijne meerderheid te erkennen en hem na te streven.

Ditzelfde is ook noodig voor de beeldhouwkunst. Zij heeft dit voordeel boven het teekenen, dat de uitgebreidheden en het volle effect gemakkelijker worden verkregen door dit teekenen in de ruimte dan op een plat vlak.

Daartegenover staat, dat bij een anderen stand van den beschouwer, een andere perspectief zal te voorschijn komen en dient dus de beeldhouwer goed rekening te houden met de plaats, die zijn werk in het bouwwerk zal innemen; zoo ook met de windstreek, in verband met het licht, dat zijn werk zal ontvangen.

Welk een voorname plaats bekleedt de beeldhouwkunst in de bouwkunst. Een gebouw zonder polychromie, zonder gebrand glas, kan men zich denken, maar een monumentalen bouw zonder beeldhouwkunst bijna niet. Zij geeft er immers de bezieling aan!

Hoe jammer, zeide spr., die groote talenten, de Michel Angelo's en Rafaëls, de Quellinussen en de Jacob van Campen's, ze bestaan niet meer. Hoe diep zijn wij doordrongen van hunne talenten en hoe beseffen wij onze nietigheid.

Maar toch, zoo wij „ons zelf" trachten te zijn, kunnen we nog heel wat presteeren.

Bestudeeren wij de vier zusterkunsten als „individuën"! Dat alle beoefenaren der „schoone bouwkunst" zich nauwer aaneensluiten, *niet* om in elkaar op te gaan en het individu te dooden, maar ter *verheffing* van het *individueele*, ter bereiking van *één groot doel*. Dat elkeen, elk individu, na zelfstudie zijn ideeën blootlegge voor een vriendenkring, die ze toetst aan eigen opvattingen. Daardoor wordt de kunst verheven, hetgeen ligt op den weg der Vereeniging.

Het worde den architect eene *behoefte* kunst te verstaan en te beoefenen. Het ideaal: constructie en schoone vorm één in de bouwkunst, worde eene werkelijkheid en alle architecten: *practici en artisten*.

Hiermede besloot spreker zijne rede. Het flinke applaus en de warme dank van den Voorzitter hebben hem zeker overtuigd van de belangstelling, waarmede zijne interessante causerie werd gevolgd.

Nadat nog de heeren P. A. Boer, C. Bruijnzeel, D. Croese en H. W. Vrolijk als leden der Vereeniging waren aangenomen, werd de vergadering gesloten.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van Zaterdag 3 *November* 1894.

Deze eerste bijeenkomst in het nieuwe vereenigingsjaar was voor een groot deel gewijd aan jaarverslagen en huishoudelijke werkzaamheden.

De Voorzitter sprak bij de opening een hartelijk woord om de leden op te wekken al hunne krachten in te spannen, ten einde de bijeenkomsten zoo leerrijk en aangenaam mogelijk te maken, waarna de heer J. van der Goot als lid werd toegelaten. Nadat de Secretaris een uitvoerig verslag had uitgebracht en de penningmeester verantwoording van zijn gehouden beheer had gedaan, werd het programma voor de uit te schrijven prijsvraag vastgesteld. (Zie de rubriek „Prijsvragen.")

Als Voorzitter werd herkozen de heer L. M. Moolenaar, en als vice-voorzitter gekozen de heer J. N. Kruisinga ter vervanging van den heer K. Hoekzema, die niet herkiesbaar was; de vaste commissiën voor het beantwoorden der vragen werden bij stemming samengesteld.

Ter bezichtiging lagen de nieuwe Amsterdamsche beursplannen en eenige photographieën, ingezonden door den heer A. van Elmpt; in de vragenbus werden twee vragen gevonden, welke der commissie voor materialenkennis ter beantwoording werden opgedragen.

Deze vragen zijn van den volgenden inhoud:

1. Bij verbranding van het lichtgas, hier in Groningen, ontwikkelt zich bijzonder veel waterdamp, hetgeen zeer nadeelig is voor behangsels, garneeringen en schilderwerken der woonhuizen.

Bovenstaande is duidelijk merkbaar, wanneer er voor de verbrande stoffen gelegenheid is tot condensatie tegen koele wanden of muren in vestibules en gangen. Men ziet dan een aanslag, welke bij de wanden neerloopt en bij opdroging bruine kristalachtige strepen achterlaat.

Met het gasgloeilicht is dit veel minder het geval, doch schijnen

die stoffen op het kousje te werken, zoodat dit na verloop van eenigen tijd bij gloeiing minder licht verspreidt. Ook vindt men bij lampen, welke zich op den toecht bevinden, dat na eenige dagen de glazen aan den binnenkant geheel bedekt zijn met een bruine laag, zoodat dit de kracht van het licht zeer vermindert.

Bij gebruik van petroleums heeft men van bovengenoemde kwalen geen last. Wel zet zich bij 't walmen der lamp een vuile laag op plafonds en houtwerken, doch deze is te verwijderen, zonder sporen achter te laten.

In vele andere plaatsen, waar men evenees gas gebruikt, komt een dergelijke aanslag niet voor.

Wat zou hiervan de oorzaak zijn?

2. Het schijnt eene uitgemaakte zaak te zijn, dat de eenmaal zoo hoog geroemde tras de kanker is, die aan de muren onzer huizen knaagt. Is het daarom niet van groot belang, dat door eene Vereeniging als deze wordt uitgemaakt of in het vervolg zonder tras kan gemetseld worden en welke specie voor elk speciaal geval dan aanbeveling verdient? Met de gegevens in „*De Ambachtsman*" en met de voorlichting van den speciaal deskundigen redacteur van dat blad kan die vraag voor de stad Groningen, waar uitsluitend schelpkalk wordt gebruikt, wellicht met weinig moeite beantwoord worden. Is dat het geval, dan wordt een zaakkundig en volledig antwoord gevraagd, dat aan elken bouwkundige in deze gemeente van dienst kan zijn. De noodige voorschriften betreffende de bereiding en de verhouding der specie en de prijzen der materialen, gemengd en ongemengd, mogen daarbij natuurlijk niet ontbreken.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

1010ste *gewone vergadering van Woensdag 7 November.*

Na opening der vergadering en lezing der notulen wordt het Jury-rapport der Genootschapsprijsvragen 1893/94 voorgelezen, waaruit blijkt dat voor het Congresgebouw de prijs is toegekend aan het ontwerp onder het motto „*Nieuwe Maen.*" Ontwerper blijkt te zijn de heer Jan Stuijt. Voor het ontwerp van een woonhuis op een onregelmatig terrein zijn prijs en premie niet toegekend, en wordt het bedrag der prijzen verdeeld in drie premiën voor de 3 best geslaagde inzendingen, nl. 1e premie aan het ontwerp, geteekend met een figuur bestaande uit 4 cirkels, van den heer A. Hofman; 2e premie motto *H.* en 3e premie motto geteekende maan (fig.), waarvan de inzenders nog onbekend zijn.

Als kunstbeschouwing circuleerden ten slotte de plaatwerken „Baudenkmäler aus Spanien und Portugal" en „Architectonische Détails des Mittelalters."

Onder dankzegging wordt vervolgens de vergadering gesloten.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Arnhem.

Vergadering van Woensdag 31 Oct. 1894.

Deze eerste wintervergadering werd door den Voorzitter met een opwekkend woord geopend en werden de leden aangespoord in het belang van de Afdeeling werkzaam te zijn. Hij wees op het succes dat de Afdeeling in het afgeloopen seizoen had met de beantwoording der gestelde vragen; eenige antwoorden toch waren in extenso in het *Bouwkundig Weekblad* opgenomen.

Bezichtigd worden de antwoorden op de in 1893 door de Maatschappij uitgeschreven prijsvragen, betreffende een gebouw voor roodlieren in een zoölogischen tuin en een ingang van een zoölogischen tuin.

De beantwoording der door de Maatschappij gestelde vragen werd over eenige leden verdeeld en door den secretaris een uitvoerig verslag van de excursie naar Maastricht en Luik voorgelezen.

Voor de in dit jaar door de Afdeeling uit te schrijven prijsvraag wenschte het bestuur, met het oog op het weinige succes der vorige prijsvraag, de mededinging open te stellen voor alle bouwkundigen in de provincie, welk voorstel werd goedgekeurd. Na een warm debat werd tot onderwerp gekozen een blok van minstens 10 arbeiderswoningen op een vrij terrein nabij eene stad, waarbij eene begrooting van kosten, die evenwel het bedrag van *f* 1000 per woning niet mag overschrijden. Een commissie van drie leden werd benoemd tot het opmaken van een programma.

De sub-commissie voor de voredeling van het ambacht had tot heden aan jaarlijksche bijdragen ingezameld *f* 57.50; dit bedrag zal worden aangewend tot het geven van onderwijs aan ambachtelieden tot ontwikkeling van hun smaak.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. De Minister van Waterstaat deelt aan de Tweede Kamer mede, dat hij na rijpe overweging besloten heeft, dat het post- en telegraafkantoor te Amsterdam met eenigszins gewijzigde indeeling zal worden gesticht op het beschikbare terrein, waarvoor de aanbesteding eerlang kan worden tegemoet gezien.

— In de op Dinsdag e. k. te houden vergadering van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs zal het lid J. Z. Staten een voordracht houden over de ontwikkeling van den vestingbouw gedurende de laatste 25 jaren en het lid H. A. van IJsselsteyn een en ander betreffende de watervoorziening van Londen mededeelen.

Amsterdam. Het examen tot het verkrijgen van het diploma van bouwkundig opzichter, naar het programma van eischen vastgesteld door de Maatschappij tot bev. der Bouwkunst, zal plaats hebben in de laatste dagen van Februari in het gebouw der Maatschappij alhier. De juiste datum van het examen zal minstens een maand te voren worden bekendgemaakt en het onderzoek van iederen kandidaat duurt vier dagen.

— De Vereeniging van voorstanders eener Nederlandsche octrooiwet hield den derden dezer haar gewone jaarlijksche vergadering in het hotel „Krasnapolsky".

Uit het jaarverslag van den voorzitter, den heer A. Huet, bleek dat de vereeniging, zoo door woord als geschrift, eene krachtige propaganda voor haar denkbeelden gemaakt heeft en het bestuur zich voorstelt op den ingeslagen weg voort te gaan.

De geldmiddelen verkeeren in voldoenden toestand en het ledental blijft nagenoeg stationair. De aftredende bestuursleden, A. Huet, voorzitter; F. W. Westerouen van Meeteren, secretaris-penningmeester; G. D. Nellensteijn en H. W. E. Struve werden herkozen, terwijl in de plaats van den heer G. A. A. Middelberg, die naar de Transvaal verhuisd is, de heer I. H. L. van Deinse gekozen werd.

Er werd besloten de uitgave te steunen van een verzameling, bevattende de vroegere Nederl. Octrooiwet, de ontwerpen der Vereeniging zelve en van minister Lely; de Zwitsersche wet en de opgave der Nederlandsche literatuur over octrooien, ten einde als voorlichting van voor- en tegenstanders te kunnen dienen bij de bespreking der oplossing van het octrooi-vraagstuk, die onmogelijk lang kan uitblijven.

De Vereeniging zal zich tot H. M. de Koningin-Regentes wenden met een adres, waarin ten dringendste om het indienen van een wetsontwerp op het recht van octrooi zal worden gevraagd. Een concept van dit adres zal den leden in afdruk ter beoordeeling worden toegezonden.

— Zooals bekend is, werd de heer W. Kromhout Gz. door het uitvoerend comité der tentoonstelling voor het hotelwezen, in overleg met den heer Breman, aangezocht om mede te werken.

Naar *Architectura* vernomen, is thans een overeenkomst getroffen, waarbij de heer Kromhout de leiding op zich genomen heeft der bureauwerken, met den titel van assistent-architect der uitvoeringswerken.

Leeuwarden. Naar aanleiding van een adres van den directeur der Nederl. Tramwegmaatschappij aan de Staten van Friesland, om subsidiën uit de provinciale fondsen voor den aanleg van een local-spoorweg (tramweg) van Joure naar Lemmer en voor eene lijn van Drachten naar Bergumerdam, hebben Ged. Staten voorgesteld: hen te machtigen, aan den adressant mede te deelen, dat de Staten genegen zijn aan de Nederl. Tramwegmaatschappij voor den aanleg van de localspoorlijn Joure—Lemmer en de tramweglijn Bergumerdam—Drachten een jaarlijksch subsidie te verleenen onderscheidenlijk van *f* 250 en *f* 100 per kilometer, gedurende de eerste 20 dienstjaren, onder zoodanige voorwaarden als hun nader bij eene aanvraag in forma zullen blijken te moeten worden gesteld, en dat met den aanleg een aanvang worde gemaakt vóór den 1 Januari 1896.

— De benoeming van een ingenieur van den Provincialen waterstaat, door Provinciale Staten van Friesland, zal in de zitting van Woensdag 14 dezer plaats vinden.

Groningen. De Gemeenteraad zal in zijne eerstvolgende zitting overgaan tot de benoeming van twee leeraren in het handteekenen en het bootscoren aan de burger-avondschool *c*, a. De heeren D. Buuninck en C. H. Steenbeek worden voor deze betrekkingen aanbevolen.

Arnhem. Wijlen Mr. Staats Everts heeft een legaat groot *f* 60,000 gemaakt aan de Eusebiuskerk om te dienen tot restauratie daarvan. De commissie heeft besloten om nu direct hieraan te laten beginnen en vóór het einde van dit jaar nog een gedeelte van de koorrestauratie aan te besteden. Dat deze restauratie noodig wordt, bleek op 4 Nov. j. l., toen een steenen beeld van een hoogte van ± 20 meter naar beneden viel en een groot gat maakte in het dak van de tegen de kerk gebouwde woning.

Wageningen. De directie der Wageningsche Gasverlichtingmaatschappij heeft op het verzoek van de commissie uit den Raad, om opgaaf der som, waarvoor de Maatschappij de fabriek aan de gemeente wil overdoen, te kennen gegeven, dat de fabriek met 1 Januari 1895 kan worden overgenomen voor *f* 35,000, plus nog 2 maal *f* 6000 voor 2 jaar winstderving, aangezien de concessie eerst 31 December 1896 eindigt. Onder die som van *f* 47,000 is niet begrepen de inventaris en een gebouw voor aan de straat.

— Wij ontvingen van de firma G. Alberts Lz. en Co. te Middelburg een brochure getiteld: „Greenheart geen Geelhart", waarin deze firma uiteenzet waarom zij het Demerara Greenheart dezen naam doet behouden en geen genoegen kan nemen met de benaming Geelhart, omdat het Surinaamsche Geelhart een andere houtsoort is.

Het Demerara Greenhart is evenmin gelijk aan het Surinaamsche Greenhart. Een en ander wordt uitvoerig met allerlei adviezen van deskundigen toegelicht, waarbij tevens de bijzonder goede eigenschappen van het Demerara Greenheart blijken.

PERSONALIA.

— Tot onder-directeur van de gasfabriek te Soerabaja, toebehoorende aan de Ned.-Indische Gas-maatschappij te Rotterdam, is benoemd de heer F. Steigerwald, opzichter der gemeentedrinkwaterleiding alaar.

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

UTRECHTSCHE ASPHALT-FABRIEK.
Bekroond: TENTOONSTELLING | **Veendam 1891.** Diploms. **Winschoten 1893,** Zilveren Medaille.
Prima **ASPHALT-DAKPAPIER,** in *alle* soorten,
van puikste grondstoffen, kan met **ieder** ander fabrikaat concurreeren.
Asphalt-daklak, Carbolineum, Asphaltmastiek.
Maken *alle* voorkomende **Asphaltwerken.**
ECHTE HOUTCEMENT-DAKBEDEKKINGEN,
onder *veeljarige GARANTIE,* prompt en tegen de *billijkste* prijzen.
Utrecht. **Firma STEIN & TAKKEN.**

Reproducties van Bestekteekeningen
en van alles wat voor reproductie vatbaar is, volgens de meest geschikte procédé's, levert de
NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
Steendrukkerij v/h AMAND.
WARMOESSTRAAT 147. — AMSTERDAM.
Photo-lithographie.
Zincographie.
Lichtdruk.
Chromolithographie enz.

R. IDE. Amsterdam, Spuistraat 102.
MACHINERIEN EN MACHINEKAMERBEHOEFTEN.
Aannemersgereedschappen. Stoompompen, Ketelappendages
RESTARTING INJECTEURS. - ZELFWERKENDE SMEERTOESTELLEN.
Telegramadres IDE Spuistraat. Telephoonnummer 235.

J. BELTMAN JWz, Deventer. Handelskade
Fabrikant in Molenwerken.
SPECIALE INRICHTING voor: MEELFABRIEKEN, KORENMOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN. OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN enz.
LEVERING VAN OLIE-GASMOTOREN.
MOLENBENOODIGDHEDEN.

PETROLEUM- EN GASMOTOREN VOOR IEDER DENKBAAR BEDRIJF.
MOTOREN uitsluitend voor **Scheepsbedrijf** en **Electrische verlichting** geconstrueerd. *Regelmatige gang gegarandeerd.*
JOHN M. C. KIEVITS.
Fabriek en Magazijn: BAKENESSERGRACHT 68, HAARLEM.

GEORGS- MARIËN BERGWERKS- & HÜTTENVEREIN, OSNABRÜCK.
Levert tot concurreerende prijzen in uitstekende qualiteit:
Railstaals uit Bessemer staal en dwarsliggers. **Wissels** compleet met toebehooren. **Assen** en **Wielen.** Staven handen en assen uit Siemens Martinstaal.
Tramwegmaterieel, Systeem Haarmann.
SPOORWEGMATERIEEL: Railstaven, stukken voor SCHEEPSMACHINES en van gegoten-stalen voorwerpen, alle soorten volgens de voorwaarden van Bureau Veritas of Duitsche Lloyd.
Vertegenwoordiger: F. W. VAN GENDT JGz., Van-Speijkstraat 117, 's-Gravenhage,
die gaarne tot het geven van nadere inlichtingen bereid is.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **4**den **December 1894**, des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 672.

Het maken van drie seinhuizen op het station AMSTERDAM W. P.

De besteding geschiedt volgens § 49 van het bestek.

Het bestek ligt van den 10den November 1894 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te *Utrecht* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **1.50**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 26sten November 1894 ten 10 uren voormiddag *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 7den November 1894.

Nederlandsche Siersteenfabriek
(SGRAFFITO)

munt uit door artistieke en effectvolle bewerking, tegen elk klimaat bestand, wordt uitsluitend vervaardigd en geleverd door

J. G ABELN, Groningen, Pelsterstr. F 66 en Hardewikerstr. A 183.

DECORATEUR **1e Prijs Nijverheidst.:** **1e Prijs Schilderstent.:** HOOGSTE ONDERSCHEIDINGEN.

MONSTERS, ATTESTEN en TEEKENINGEN ter inzage.

S. V. P. Men wachte zich voor namaak daar deze niet aan de eischen voldoet.

AGENTEN GEVRAAGD.

Zweedsch-, Noordsch- en Duitsch GRANIET,
gepolijst en ruw.

PARKETVLOEREN.

GRANITOVLOEREN.

Ventilators.

In prima kwaliteit **tot zeer concurreerende** prijzen.

T. G. TISSOT Jr., Amsterdam, Singel 179.

MARTIN & Co.,
Achter Oosteinde 2—4, bij het Paleis voor Volksvlijt.
AMSTERDAM.

Groothandel in Bouwstoffen.
MARMEREN SCHOORSTEENMANTELS.
Vraag Album en prijzen. (1)

STOOMTIMMER-
HOUTWOL-FABRIEK.
DIJKERHAN & BUIJZERD, Breda.

SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

Ter drukkerij der Vennoots. „Het Vaderland"

29ste JAARGANG. — N°46 — ZATERDAG, 17 Nov. 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIEN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . *f* 0.15

UIT AMSTERDAM.

Als *de* bouwkundige gebeurtenis van deze week mag veilig het instorten van de brug in de Leidschegracht over de Keizersgracht genoemd worden. Deze brug was een steenen wulfbrug, of, zooals een rechtgeaard Amsterdammer pleegt te zeggen, een „sluis"; alleen een *houten* wateroverspanning draagt in den mond der spraakmakende gemeente den naam van *brug*. Onze waterbouwkundige lezers verstaan onder een sluis natuurlijk heel wat anders en zij zullen lachen om de verkeerde terminologie der hoofdstadbewoners. Indien men echter de Amsterdamsche bruggen in het licht der historie beschouwt, wordt het duidelijk, waarom alleen aan die, welke uit hout bestaan, de naam van „brug" ook werkelijk pleegt te worden gegeven. Steenen bruggen toch waren, tot de 18e eeuw toe, schaars in Amsterdam; men zag ze alleen daar, waar, ter wille van de waterverversching, sluizen gemaakt moesten worden, bv. aan de Korte Prinsengracht, in de Leliegracht, in den Singel bij het Koningsplein, enz., kortom overal, waar nog thans de zoogenaamde „boerenverdrieten" aan de vroegere aanwezigheid van sluizen herinneren. Zoo kon men zich in de zeventiende eeuw geen steenen brug zonder een sluis denken, en zoo werd langzamerhand, ook toen reeds steenen bruggen gemaakt waren die niet met sluizen in verband stonden, iedere steenen brug een „sluis". Nu, door den gestadigen toevloed van provincialen naar de hoofdstad en den uittocht van heel wat geboren Amsterdammers naar de provincie, de Amsterdamsche eigenaardigheden meer en meer verloren gaan, kan het geen kwaad, op deze bijzonderheid van het Amsterdamsche taaleigen nog eens te wijzen.

De brug dan, van welker instorting wij melding willen maken, was een van die sierlijke metselwerken, waarbij schoonheid en doelmatigheid samengaan en die de Amsterdamsche grachten met heel wat meer gratie overspannen dan de ziellooze ijzerconstructies, door de hedendaagsche eischen van het verkeer in het leven geroepen. Welk een cachet heeft zulk een boogbrug, en welk een artistiek gezicht leveren niet de groepen van zulke bruggen op, die men nog in de Keizersgracht bij de Reguliersgracht vindt, en die men, tot voor de instorting, ook in de Keizersgracht bij de Leidschegracht kon bewonderen. Vergelijk bij die breedgespannen bogen eens de licht-paars of zeegroen of vaalbruin geschilderde liggers en leuningen der moderne bruggen! Het scheen ons altijd toe, alsof zulk een gemetselde brug, wier Vechtsche klinkers van oud-vaderlandsche deugdelijkheid spraken, de eeuwen zou tarten, ook al keek niemand daar ooit naar om. Bij menschengeheugenis is met zulk een brug nimmer iets gebeurd; wel wordt beweerd, dat in 1750 een inzakking zou hebben plaats gevonden, doch dit schijnt zeer onzeker.

Men kan dan ook gerust zeggen, dat een ingezakte „sluis" voor de Amsterdammers iets geheel nieuws was. Het geval schijnt zich als volgt te hebben toegedragen. Zaterdagmiddag werd bespeurd, dat in de deksteenen onder de leuningen van de middenste der drie bogen, waaruit de brug bestond, werking was. Voor alle zekerheid werd toen de brug voor het verkeer gesloten; toch vermoedde niemand dat reeds Zondagavond tegen tien uren de instorting van de brug zou plaats vinden.

Uit de ruïne is duidelijk te zien, dat de westelijke brugpijler naar het zuidoosten wegzakte, wat de breuk van de kruin van het middenste gewelf ten gevolge had. Ook in de kruin van het westelijk gewelf kwam een breuk, en zoo zakten pijler en gewelfhelften in de diepte. Wat de oorzaak der verzakking is, kan pas later blijken. Sommigen meenen, dat de houten fundeering vergaan zou zijn, doch dit wordt van andere zijde onwaarschijnlijk geacht, daar deze fundeering altijd onder water geweest is, en dus

niet verrotten kon. Wij moeten hierbij opmerken, dat sedert het Y afgesloten werd, de waterstand der Amsterdamsche grachten wel is waar zelden bijzonder laag is geweest, doch dat wij ons, uit den tijd vóór die afsluiting, heel wat buitengewoon lage waterstanden herinneren. Hebben die lage waterstanden echter voor deze brug zulke schadelijke gevolgen gehad, dan staat het te vreezen, dat ook de fundeeringen van andere bruggen daarvan zullen hebben geleden, en zal men in het vervolg, bij brugverlagingen wel doen, eerst een nauwkeurig onderzoek naar de betrouwbaarheid der bestaande fundeeringen in te stellen, alvorens daarvan weder gebruik te maken.

Ook dient o. i. eens onderzocht te worden of het stoombootverkeer, dat tegenwoordig in de Amsterdamsche grachten plaats vindt, op den duur geen nadeel aan de fundeeringen der oude bruggen toebrengt. Een eigenaardigheid toch van de paalfundeeringen uit vroegere eeuwen is, dat hare draagkracht meer berust op de talrijkheid dan op de lengte der palen. Bij brugpijlers naar dit systeem geconstrueerd, moet dus ontgronding, die door de stoombootvaart gemakkelijk kan veroorzaakt worden, bedenkelijke gevolgen hebben. Op de werking van schroeven toch hebben de oude bouwmeesters, die alleen aan geboomde of geroeide vaartuigen dachten, in het geheel niet gerekend.

Ongetwijfeld zal men, na de afdamming van het water, de juiste oorzaak der verzakking te weten komen. Zij is voor waterbouwkundigen van groot belang en wij zullen ons haasten, zoodra wij iets zekers vernemen, dit onzen lezers mede te deelen.

Lokte de ingevallen brug heel wat kijkers, ook de bordjes, die het Gemeentebestuur op een deel der Museumterreinen deed oprichten, om kennis te geven, dat het aanbiedingen voor die terreinen in overweging zou nemen, hadden niet te klagen over gemis aan belangstelling van de zijde der talrijke wandelaars, die de nieuw aangelegde straat, parallel aan de bekende P.-C.-straat verlevendigen.

Aan critiek ontbrak het niet, en velen der belangstellende Amsterdammers (laten wij maar hopen dat het Nieuwer-Amstelaars geweest zijn) dachten aan een Kamperstreek. Zij begrepen zich niet, hoe men bouwterreinen, en nog wel voor een luxe-wijk, kon te koop aanbieden op een tijdstip, waarop de toekomstige eigenaars der terreinen de zekerheid hadden een jaar en misschien langer nog, een tentoonstelling met al den aankleve van dien voor hun neus te krijgen. En had men dan nog maar wat gezicht op het tentoonstellingsterrein!

De verspreide situatie geeft evenwel grond om te gelooven, dat de achtergevels van het hoofdgebouw alle gezicht op het terrein zullen benemen. De voorspelling werd gedaan, dat geen enkel bod op de „luxe"-terreinen zou worden ontvangen.

Het is, dunkt ons, niet onwaarschijnlijk, dat deze profetie in vervulling zal komen. Zal er ooit van de dure Museumterreinen, die al zooveel jaren grootendeels braak liggen, wat terecht komen, dan moet eerst de kaarsenfabriek verdwijnen, die nu door hare allesbehalve welriekende dampen ieder afschrikt, die een bouwterrein zou willen koopen. Het blijft altijd te betreuren dat de gemeente, toen haar de gelegenheid geboden werd om de fabriek aan te koopen, daarvan geen gebruik heeft gemaakt. Is het niet mogelijk een zoo lastige inrichting, als een kaarsenfabriek voor de omwonenden is, uit de nabijheid der museumterreinen te verwijderen, dan zullen alle plannen tot exploitatie dier terreinen onvermijdelijk schipbreuk moeten lijden. De persoon, die het eerste der voor villabouw bestemde gronden gekocht heeft, maakt zoo weinig haast om met de bebouwing te beginnen, dat er vooreerst nog van het geven van een goed voorbeeld aan anderen geen sprake schijnt te zullen zijn.

Dat een voorbeeld wel tot navolging wekt, ziet men aan den nieuwen Stads-schouwburg. De voorspelling, indertijd gedaan, dat de bouwtrant van dit monument gekopiëerd zou worden, schijnt spoediger uit te komen dan verwacht werd. De invloed van Jan Springer's stijl laat zich reeds bespeuren; jammer maar, dat de navolgers zich tot uiterlijkheden bepalen en dat het talent van den schouwburgontwerper hun ontbreekt. De duidelijkste schouwburgmotieven vertoont een pas voltooide gevel aan de Weesperzijde, doch ook een nieuwe gevel in de Utrechtschestraat en een, die in de Reguliersbreestraat in aanbouw is, geven, zij het wat gevarieerd, dergelijke reminiscences te zien. Op zichzelf beschouwd, achten wij deze pogingen, om door het navolgen van één gemeenschappelijk voorbeeld tot een karakteristieken Amsterdamschen bouwtrant van het einde dezer eeuw te geraken, nog zoo kwaad niet. Het voorbeeld echter, hoe goed overigens ook, schijnt ons toe zich tot dergelijke navolging slecht te leenen, daar het een te persoonlijk karakter heeft, en er volstrekt geen vaste regelen uit zijn op te maken. Een systeem is uit een gebouw als de Schouwburg, dat zijn ontstaan geheel aan het persoonlijk sentiment van den ontwerper te danken heeft, niet wel af te leiden. Wien het talent van dien ontwerper ontbreekt, brengt het in de navolging niet ver; wie echter de artistieke evenknie van den bouwmeester is, heeft navolging niet noodig, en zal zich, ook al poogt hij voor een oogenblik zich aan een voorbeeld te houden, toch ongemerkt, vóór hij het weet, op andere paden, dan hij zich voorstelde, bevinden.

KONINKLIJK INSTITUUT VAN INGENIEURS.

In de op 13 November jl. te 's-Gravenhage gehouden vergadering van het Instituut werd door den vice-president J. F. W. Conrad, in zijne qualiteit van Voorzitter van het zesde Congres van binnenscheepvaart, dat dezen zomer alhier plaats heeft gehad, het algemeen verslag der werkzaamheden (compte-rendu) aangeboden, vergezeld van een exemplaar van alle op het Congres ingediende rapporten in het Fransch, Engelsch en Hoogduitsch. Uit zijne uitvoerige mededeelingen bleek, dat er alle reden bestaat om met voldoening terug te zien op den loop, welken deze zaak heeft genomen, waaromtrent in het Instituut, dat zich op voorstel van den Raad van Bestuur met de leiding had belast, door sommige leden indertijd wel eenige bezorgdheid werd gekoesterd. Erkend mag worden, dat niet slechts door de voorbereidingscommissie met den heer Conrad als President en de leden van het Instituut L. E. Asser en D. H. Havelaar als Secretarissen op zeer doelmatige wijze is gearbeid, maar dat zij ook allerwege door talrijke en belangrijke bijdragen uit het binnenland en het buitenland krachtig is gesteund geworden en ook op financieel gebied in staat is gesteld de aanzienlijke uitgaven te bestrijden, welke met dit Congres, dat ruim duizend leden telde, zijn gemoeid geweest.

In het bijzonder werd door den spreker de aandacht gevestigd op den *Guide*, een door al de Congresleden zeer hoog gewaardeerd werk van veelzijdigen inhoud, dat door de medewerking van een aantal leden van het Instituut is tot stand gebracht en een schat van bijdragen bevat voor de kennis van Nederland en

Nederlandsche toestanden, ook in het bijzonder van 's-Gravenhage.

De Vergadering werd bezig gehouden door twee voordrachten van zeer verschillenden aard. In de eerste plaats werd het woord verleend aan het raadslid J. Z. Stuten, kapitein-ingenieur, die eene zeer uitvoerige, door een aantal teekeningen toegelichte voordracht hield over de ontwikkeling van den vestingbouw in de laatste vijf en twintig jaren. Hij stelde in het licht hoezeer op dit gebied gewichtige veranderingen hebben plaats gegrepen in verband staande met de ontwikkeling van de strijdkrachten der toongevende mogendheden in westelijk Europa en deed daarbij als noodwendig gevolg uitkomen, dat de kleinere staten, voor zooverre zij prijs stellen op een onafhankelijk volksbestaan, wel verplicht zijn de beweging te volgen.

Spreker schetste het onderscheid tusschen den vestingbouw en de versterkingskunst, waarvan die een onderdeel uitmaakt, waar het geldt de tijdelijke toepassingen in oorlogstijd, de veld- of de vluchtige versterkingskunst of wel de werken, in vredestijd aangelegd, die uit den aard der zaak een meer permanent karakter dragen. Deze laatste bieden de gelegenheid aan om met gebruikmaking van alle hulpmiddelen der techniek den weerstand zoo hoog mogelijk op te voeren; zij worden daarom gebracht onder de duurzame versterkingskunst, veelal ook vestingbouwkunde genoemd, omdat in vroegere tijden de bouw van stadsomwallingen of vestingen de voornaamste, zoo niet de eenige uiting van deze wetenschap was.

In de bijzonderheden werd vervolgens door den spreker het nut aangetoond, dat hare toepassing voor den verdediger kan hebben, waarbij vooral het oog moet gevestigd worden op de groote kosten, aan den bouw van permanente versterkingen verbonden. Het is vooral in de laatste helft dezer eeuw, dat de vooruitgang der artillerie daartoe aanleiding heeft gegeven. Uitvoerig werd door den spreker de ontwikkeling der versterkingskunst zoo in het binnen- als in het buitenland geschetst, waarbij de meeningen en beschouwingen van de voornaamste tactici en schrijvers op dit gebied werden ter sprake gebracht en verschillende inrichtingen met hare bewapeningen beschreven.

De tweede spreker was het lid H. A. van IJsselsteyn, die eenige mededeelingen ten beste gaf betreffende de watervoorziening van Londen. Herhaaldelijk had spreker, ook in officieele opdracht Londen bezocht, maar thans wenschte hij dit onderwerp meer bepaald te behandelen in verband met een rapport over deze aangelegenheid, dat in het afgeloopen jaar was uitgebracht door eene in 1892 benoemde commissie van enquête omtrent den toestand van de waterleidingen in Londen.

Voorzeker zijn er groote moeilijkheden aan verbonden om bevolkte steden, wier zielental voortdurend toeneemt, behoorlijk van drinkwater te voorzien en waar reeds in ons land, met name te Amsterdam, dit bezwaar zich doet gevoelen, schijnt dit nog meer op den voorgrond te moeten treden in eene stad als Londen, welke op dit oogenblik ruim vijf en een half millioen inwoners telt, welk aantal, naar de berekeningen van de commissie, in het jaar 1931 tot elf en een kwart millioen zal zijn toegenomen.

Opmerking echter verdient, dat men zich in Engeland niet bovenmate bezorgd schijnt te maken met betrekking tot de vraag, in welke mate het gebruik van water te Londen in de naaste toekomst zal toenemen. Op dit oogenblik bedraagt dit verbruik 140 liter per hoofd en per jaar, welk cijfer in sommige gemeenten op het vaste land verre wordt overtroffen. Te Londen is men van meening, dat het verbruik met den loop der jaren niet in groote mate zal toenemen en vermoedelijk niet hooger dan tot 160 liter zal stijgen. Men ziet daarbij den toestand zoo weinig donker in, dat men niet, zooals op het vasteland, zeer bedacht is voor waterverspilling, waaromtrent men met controleurs meent te kunnen volstaan.

Wat de bestaande watervoorziening betreft deelde spreker mede dat ten jare 1582 aan een Nederlander, met name Pieter Moorrees, een recht voor een tijdvak van vijfhonderd jaren is verleend geworden om Londen van water te voorzien, welk recht inderdaad op dit oogenblik nog van kracht is, zoodat bij overdracht daarvoor aanzienlijke sommen zijn betaald geworden.

In Londen wordt hoegenaamd geen bezwaar gemaakt tegen het gebruik van rivierwater als drinkwater, mits behoorlijk gefiltreerd, waarvoor de zand-filtratie als voldoende wordt beschouwd. Naar men zich daar overtuigd houdt, kan de cholera-bacterie in rivierwater niet voortbestaan.

Ten slotte deelde spreker mede, dat met het oog op de toekomst en op den waterafvoer van de Theems tegenover de steeds toenemende behoefte in het rapport wordt voorgesteld reusachtige reservoirs aan te leggen, die een inhoud zouden verkrijgen van 79 millioen kubieke meters, waarvan de kosten, buiten de filterwerken, op 5,400,000 pond sterling zouden te staan komen.

Een ander plan, van den Londenschen Gemeenteraad uitgaande, om van verren afstand uit Wales versch water naar Londen te voeren, zal, wegens de aanzienlijke daarmede gemoeid zijnde uitgaven, voorshands wel niet verwezenlijkt worden.

De vergadering werd door ruim zeventig leden bijgewoond.

NATIONAAL CONGRES OMTRENT HET VAKONDERWIJS EN DE VAKOPLEIDING VOOR TOEKOMSTIGE WERKLIEDEN IN NEDERLAND.

Het Hoofdbestuur der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid heeft naar aanleiding van een ingesteld onderzoek omtrent den toestand van het vakonderwijs en de vakopleiding in Nederland, besloten tot het uitschrijven van een Congres, waartoe het behalve de Departementen, donateurs en leden der Maatschappij zelve, uitnoodigt alle Maatschappijen, Vereenigingen en personen in den lande, welke belangstellen in dit voor de volkswelvaart zoo hoogst gewichtige vraagstuk.

De voorbereiding van het Congres is opgedragen aan de ondergeteekende Commissie, welke het voorloopig programma heeft ontworpen.

De namen der uitgenoodigde inleiders, de plaats en het uur der eerste bijeenkomst, zoomede de verdere bijzonderheden, zullen zoo spoedig mogelijk aan de deelnemers worden medegedeeld.

Hoewel het streven der Commissie is en zal zijn om de deelneming aan het Congres zoo algemeen mogelijk te maken, ziet zij geen kans om tot alle belangstellenden eene persoonlijke uitnoodiging te richten en heeft zij zich daarom bepaald deze aan de groote en haar bekende Vereenigingen te adresseeren, in het vertrouwen, dat niemand zich hierdoor zal laten weerhouden om zich onder inzending van *f* 2.50, als Congreslid aan te melden bij den ondergeteekenden Secretaris: F. W. Westerouen van Meteren, P.-C.-Hooftstraat 139, te Amsterdam.

Ieder ingeschreven lid van het Congres ontvangt eene congreskaart, die als kwitantie voor het gestorte bedrag dient en tevens recht geeft op het ontvangen van alle gedrukte stukken, op het Congres betrekking hebbende, als de inleidingen tot de verschillende punten, geleverd door de uitgenoodigde sprekers, de sectieverslagen, het algemeen verslag, enz.

Eene tijdige en zeer algemeene aanmelding zal op bijzonder hoogen prijs worden gesteld.

De commissie van voorbereiding: J. F. W. Conrad, hoofdinspecteur van den waterstaat, lid der 2e Kamer Staten-Generaal, president der N. M. t. b. v. N. President; Dr. D. de Loos, directeur der H. B. S. te Leiden, dir. der N. M. t. b. v. N. Vice-president; F. W. van Eeden, Algem. Secretaris der N. M. t. b. v. N; W. B. G. Molkenboer, Directeur der Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers; E. von Saher, Directeur der school voor Kunstnijverheid der N. M. t. b. v. N.; F. W. Westerouen van Meeteren, Technoloog, Redacteur van „De Nijverheid", Secretaris, P. C. Hooftstraat 139, te Amsterdam.

Haarlem, November 1894.

Voorloopig Programma.

Het Congres zal de eerste maal vergaderen op Woensdag 17 April 1895 en zoo noodig op den volgenden dag: in Algemeene Vergadering tot het verkiezen van een bureau en het aanhooren der openingsrede, en daarna in sectiën, tot het behandelen der volgende punten:

A. Het lager onderwijs in verband met vak-opleiding en vak-onderwijs.

Vraag 1. Beantwoordt het lager onderwijs (de volksschool) aan de eischen eener voorbereiding voor den aanstaanden werkkring van leerlingen, die geene andere school meer zullen bezoeken? Zoo neen, welke wijzigingen zijn noodig ten aanzien der verschillende leervakken en de wijze waarop zij behandeld worden?

Vraag 2. Is de invoering van handenarbeid, als opvoedingsmiddel, op de lagere school wenschelijk?

B. Het middelbaar onderwijs en voortgezet lager onderwijs in verband tot vak-opleiding en vak-onderwijs.

Vraag 3. Zijn de burger-avondscholen de meest gewenschte instellingen voor de voorbereidende opleiding van den ambachtsman? Zoo ja, welk programma voldoet daarvoor het best?

Vraag 4. Is het wenschelijk dat op de ambachtsscholen herhalingsonderwijs en voortgezet lager onderwijs gegeven wordt?

Zoo ja, hoe moet dit onderwijs, onder meer met het oog op het teekenen, worden ingericht?

Vraag 5. Tot hoever moet het voortgezet lager onderwijs en het middelbaar onderwijs voor alle leerlingen gelijk zijn, en waar moet het verschillend worden voor afzonderlijke ambachten, vakken en beroepen?

Vraag 6. Op welke wijze kan het best voorzien worden in het onderwijs voor die beroepen en ambachten, welke thans niet op de ambachtsscholen onderwezen worden?

a. Voor den tuinbouw.

b. Voor het schoenmaken, kleermaken, enz. enz.

C. De opleiding tot gewone- en kunstambachten.

Vraag 7. Verdient in het algemeen de opleiding in de werkplaats of die in de ambachtsschool de voorkeur?

Voor welke ambachten in het bijzonder is het eene of het andere stelsel het meest aanbevelenswaardig?

Is combinatie van beide stelsels mogelijk en wenschelijk?

Vraag 8. Waar moet de grens getrokken worden tusschen het onderwijs en de opleiding voor het gewone en voor het kunst-ambacht?

Vraag 9. Welke argumenten pleiten voor en tegen het volgende voorstel:

„In het algemeen bepale de wet:

1°. de verplichte oprichting van beroepsscholen, wier leerplan voor elk afzonderlijk in overeenstemming met locale behoeften worde opgemaakt.

2°. de krachtige financieele medewerking van den Staat op voorwaarden, afhankelijk van leerplan en van draagkracht der gemeente.

3°. de verdeeling van gemeenten in klassen, naar bevolkingsterkte, bijv. in 3: beneden 25000, van 25000 tot 80000, boven 80000 inwoners.

4°. de overeenkomstige verdeeling van het leerplan in *a.* beperkt, *b.* uitgebreid, *c.* volledig.

5°. het onderwijs in de bouwvakken, overal verplichtend; daarnaast locale behoeften te bevredigen.

6°. de verplichting om leerjongens de gelegenheid te geven de school te bezoeken, door zoo mogelijk een uur te bepalen, waarop zij vrij moeten zijn; de bepaling van den duur van den arbeidsdag is niet genoeg. Voor sommige bedrijven moet echter ruimte van beweging gelaten worden en in het algemeen is dit in hooge mate wenschelijk, daar het ambachtsonderwijs nog jong is en voor een zelfstandige ontwikkeling veel vrijheid van beweging behoeft.

7°. de verplichting der school, om zich naar de omstandigheden zooveel te schikken, als met het belang van den leerjongen vereenigbaar is.

8°. de beperking van het theoretisch onderwijs tot een minimum."

D. De opleiding voor de fabriek (de groote industrie).

Vraag 10. Op welke wijze zijn de bezwaren van de steeds toenemende verdeeling van arbeid in de fabrieksnijverheid, voor den toekomstigen werkman door betere vakopleiding te beperken?

E. Tentoonstellingen van werkstukken van leerlingen, wedstrijden voor leerlingen, proeven van bekwaamheid en andere middelen om de belangstelling en den ijver der direct belanghebbenden op te wekken.

Vraag 11. Op welke wijze moeten tentoonstellingen en wedstrijden van leerlingen worden ingericht om tevens aan de veredeling van het ambacht ten goede te komen?

Vraag 12. In hoeverre kan het afleggen van proeven van bekwaamheid strekken tot veredeling van het ambacht?

Welke waarde moet in de practijk aan de daaruit voortvloeiende diploma's en titels worden toegekend?

F. Vraag 13. Het leerlingwezen; de rol van het particulier initiatief en van den wetgever.

Deze punten zullen behandeld worden in drie sectiën en wel:

In de *Eerste Sectie* (Sectie: Onderwijs) Punt A en B (Vragen 1, 2, 3, 4, 5 en 6.)

In de *Tweede Sectie* (Sectie: Opleiding voor het ambacht) Punt C, E en F. (Vragen 7, 8, 9, 11 en 12.)

In de *Derde Sectie* (Sectie: Opleiding voor de fabriek) Punt D en F. (Vraag 10 en 12.)

Voor de tweede maal zal het Congres bijeenkomen op Dinsdag 4 Juni 1895, en zoo noodig den volgenden dag: in algemeene vergadering, tot het behandelen der verschillende gestelde vraagpunten in hun onderling verband, naar aanleiding der gedrukte inleidingen en der gedrukte sectie-verslagen, en tot het stemmen over de daaruit voortvloeiende conclusiën.

VEREENIGING ARTI ET INDUSTRIÆ TE 's-GRAVENHAGE.

De vereeniging „Arti et Industriæ" te 's-Gravenhage vierde deze week haar tienjarig bestaan en gaf bij deze gelegenheid eene kunstbeschouwing van het werk harer leden. Die tentoonstelling werd van 14 tot en met 16 November gehouden in het feestlokaal in de Willemstraat en de plechtige opening geschiedde jongstleden Woensdag, waartoe tegen halfdrie uren vele leden en genoodigden zich met hunne dames in de achtkante zaal vereenigden.

De Voorzitter, de heer J. J. van Nieukerken, nam het woord om de aanwezigen welkom te heeten en een kort overzicht te geven van de werkzaamheden, die in het afgeloopen tiental jaren door de Vereeniging verricht zijn. Wij ontleenen daaraan dat op de eerste officieele samenkomst van 12 November 1884 het reglement werd vastgesteld, waarbij in art. 2 het doel der Vereeniging en de middelen om tot dat doel te geraken, omschreven werden; deze bestaan in:

1°. het houden van vergaderingen, waarop alle zaken de kunstnijverheid betreffende, worden besproken;

2°. het houden van tentoonstellingen en kunstbeschouwingen;

3°. publieke voordrachten op het gebied van kunst;

4°. het zoo mogelijk uitgeven van geschriften.

Van al deze middelen werd in het afgeloopen tijdperk gebruik gemaakt.

Voorts herinnerde spreker eraan dat door A. et I. de eerste stoot gegeven werd aan het plan tot het afleggen van proeven van bekwaamheid in de ambachten, waaraan in het begin van dit jaar, door eene commissie, bestaande uit afgevaardigden van A. et I. en de Maatsch. van Nijverheid voor het eerst uitvoering gegeven werd.

In 1890 trad een nieuw bestuur op met een nieuw en uitgebreid program. De statuten werden herzien, de werkzaamheden der Vereeniging meer naar buiten gebracht en aan het ledental door opneming van damesleden en buitenleden uitbreiding gegeven. In verband daarmede werd het reglement gewijzigd en voorts besloten een tijdschrift uit te geven.

Ofschoon deze uitgave met groote sympathie ontvangen werd, moest echter na twee jaren, wegens de groote kosten, het werk gestaakt worden; spreker was echter vast overtuigd dat na korter of langer tijd opnieuw tot de uitgave besloten zal worden. Nederland toch is geen enkel tijdschrift, aan de kunstnijverheid gewijd, rijk.

Het bestuur, dat in 1893 optrad, hechtte vooral groote waarde aan het geven van kunstbeschouwingen door de leden.

Na dit overzicht ging spreker den invloed na, dien de laatste 10 jaren op het groote gebied der ambachten hebben teweeggebracht; het is, zeide spr., onbetwistbaar dat de kunstontwikkeling der ambachten, en daarmede een groot deel der kunstnijverheid, zeer is vooruitgegaan; als een voorbeeld onder velen haalde spr. aan hoe vóór 10 jaren het beeldhouwen aan de huizen tot de groote uitzonderingen behoorde, en het iets zeer bijzonders was als men de beeldhouwers met hunne witte kielen op den steiger zag staan, ja, men schreef er over in de couranten en de opmerking werd dan steeds gemaakt dat het Belgen of Duitschers waren die dit kunsthandwerk uitoefenden. Hoe geheel anders is dit thans! Zelfs speculatiebouwers zien er nu geen bezwaar meer in den beeldhouwer te hulp te roepen.

Evenzoo is het met het decoreeren onzer woningen. Was men vroeger al tevreden als het huis heel netjes was gewit of hoogstens vlak geschilderd, thans stelt men hoogere eischen.

Zoo ging het ook met andere vakken; van stukadoor en meubelmaker wordt thans heel wat anders en beters gevergd dan voor 10 à 20 jaren.

Spreker legde vooral den nadruk op deze groote veranderingen in een zoo kort tijdvak, niet alleen in de nijverheid, maar ook in de bouwkunst. De eerste uitingen van een nieuw leven op het gebied der kunst waren in de richting der Gothiek en der Renaissance. Machtige woordvoerders, talentvolle schrijvers, mannen met groote gaven toegerust en van onnavolgbare werkkracht begonnen het goed recht der kunstuitingen van de 15de en vroegere eeuwen te bepleiten, en wezen erop dat de kunstuiting dier tijden zich kenmerkt door een logisch begrip in de samenstelling der werken op het gebied der bouwkunst en kunstnijverheid; de vormen waren geheel in aansluiting met een juist begrip van constructie en dus paste die kunstuiting geheel in dezen tijd, die bovenal is een tijd van ernstig onderzoek, van exacte wetenschap en redegevende uitingen op elk gebied.

Op bouwkundig gebied scheen dan ook de richting aangewezen, die in het vervolg zou worden bewandeld, maar de kunstnijverheidsvakken konden zich daarmede slechts ten deele vereenigen. De Gothische vormen konden noch genade vinden in de oogen van het publiek, noch in die van de beoefenaars der kunstnijverheid en de in de laatste jaren gemaakte kunstvoortbrengselen, ontleend aan de 15e eeuw en vroeger, zijn in Nederland gemakkelijk te tellen. Uitzondering maakt natuurlijk de kerkelijke kunst; deze is geheel getrouw gebleven aan de traditie en met groot succes en groote voorliefde worden hier de vormen der middeleeuwen toegepast.

Voor de inrichting onzer woningen deed de Renaissance veel dienst. Wat heeft men al niet gekopiëerd naar — of is men geïnspireerd door de vormen uit dit kunsttijdperk! Meubels en andere kunstvoortbrengselen ontstonden in menigte en wezen als het ware aan hoe de kunstambachten zich in de toekomst zouden ontwikkelen. Een oogenblik scheen het of de weg gebaand was die naar het zoo vurig verbeide doel zou leiden, nl. een nieuwen stijl, ontstaan uit het verleden, een stijl, die in zijn vormen een weerklank van de tweede helft der 19e eeuw zou zijn, en die, evenals vroegere stijlen, een bepaald tijdperk zou vertegenwoordigen.

Deze illusie duurde echter niet lang en, door welke oorzaak dan ook, deze kunstuiting werd weder verlaten en in de kunstnijverheid ging men zich toeleggen op vormen, die de Renaissance zijn opgevolgd.

In het korte tijdsverloop van 20 jaren heeft men zoowel in Nederland als elders alle mogelijke kunststijlen onder en door elkaar zien wisselen.

Al moge echter de poging om een nieuwen stijl te verkrijgen tot niets geleid hebben, toch blijkt uit het rusteloos zoeken een onverpoosd streven om tot iets beters te geraken.

Spr. wees voorts op den voortdurenden strijd, dien de kunstnijveren hebben te voeren om betere uitingen op kunstgebied te voorschijn te roepen en voorts op de betere conditie, waarin onze naburen ten opzichte van vele vakken verkeeren, vooral waar het betreft den steun der machthebbenden en de opleiding in het kunstambacht.

Kwam spreker in den verderen loop zijner rede tot de conclusie, dat er groote reden tot dankbaarheid is, toch zou het van blindheid getuigen indien men de gebreken niet zag, waarvan helaas overal blijk gegeven wordt en waaraan hoofdzakelijk schuld zijn de lauw-

heid waarmede door de vakbeoefenaars gehandeld wordt, de zeer weinige energie, die ontwikkeld wordt, en de betrekkelijk weinige kunstzin die velen kunstindustriëelen eigen is; als bewijs daarvoor noemde hij het verslag, dat eenigen tijd geleden is uitgebracht over den toestand der ambachten en de opleiding van de vakken, waarin treurige feiten worden geboekstaafd.

Nog vele staaltjes werden aangehaald van de onkunde en den onwil van patroons, die zich om de opleiding der leerlingen al zeer weinig bekreunen, eensdeels wijl ze zelven het vak niet verstaan en anderdeels omdat zij vreezen dat de jongeren hen spoedig zouden overvleugelen. Voorts werd gewezen op hen, die niet in den geest van hun werk zijn doorgedrongen, die hun heil zien in slaafsch kopiëeren, die hier een lijst, daar een paneel, ginds een stijl en elders een gedraaiden poot opvisschen en uit deze gegevens de betimmering van een vertrek samenflansen, en aldus niets doen dan klakkeloos namaken.

Nog vele gebreken en dwalingen op dit gebied werden opgesomd, gebreken, die een gevolg zijn zoowel van te weinig ontwikkeling als van de geringe waardeering van den kunstenaar door het publiek en daarna stelde spr. zich de vraag wat dit alles te maken heeft met het 10-jarig bestaan van A. et I. Spr. oordeelde dit verband inderdaad niet gering, want daar, waar zooveel gebreken bestaan, die moeten worden bestreden, waar in de opleiding van het kunstambacht zooveel leemten aanwezig zijn, waar de begrippen over kunst zoo voos zijn, waar zooveel gebrek aan goeden smaak heerscht, daar is het noodig dat er een centraal punt besta, waaromheen zich allen kunnen verzamelen, die van goeden wil zijn; spreker vond het daarom nuttig dat er eene vereeniging was, samengesteld uit mannen en vrouwen van velerlei stand, die de meest verschillende vakken beoefenen, maar toch allen één zijn waar het geldt te strijden voor de belangen van de kunstambachten en voor het welzijn der beoefenaars. Dat de vereeniging vormend werkte, zal wel niemand ontkennen, al kan men niet dadelijk aanwijzen op welk gebied zij het meeste nut heeft gesticht; al moge men daarvoor dankbaar zijn, toch ligt in de toekomst nog een groot veld ter bearbeiding.

Nadat spreker vervolgens dank gebracht had aan de gemeentelijke autoriteiten, deputaties van zustervereenigingen en de dames voor hunne tegenwoordigheid, maakte hij de opmerking dat de bezichtiging der aanwezige werkstukken straks wellicht de vraag zou doen rijzen of A. et I. thans geeft wat het kan, en spr. achtte zich gelukkig daarop volmondig „neen" te kunnen antwoorden. De beoefenaars der kunstnijverheid toch verkeeren in het geval dat de door hen vervaardigde werkstukken eene bestemming hebben en dat dus hetgeen voor eene kunstbeschouwing voorhanden is zelden behoort tot de uitgelezen voorwerpen, wanneer ieder eene proeve van zijne bekwaamheid geven moet. Spr. deed deze mededeeling niet om de clementie der aanwezigen in te roepen — want de trots van elk waarachtig kunstenaar zou hem beletten die aan te nemen, — maar wel omdat slechts enkele voorwerpen den persoon die ze vervaardigd heeft in de hoogste instantie vertegenwoordigen. Maar juist als zoodanig heeft deze kunstbeschouwing waarde; ze is geen tentoonstelling, ze is niet geflatteerd, *ze* geeft te zien wat Arti *is*, niet wat Arti *kan*.

Daarop werd aan de uitnoodiging tot het bezichtigen der kunstbeschouwing gevolg gegeven en binnen weinige oogenblikken had de menigte zich in het Feestlokaal verspreid om de velerlei tentoongestelde zaken te beZien. Dankbaar moet erkend worden dat de schikking in de rijkversierde zaal op artistieke wijze heeft plaats gehad.

Een tweede bezoek gaf denzelfden aangenamen indruk en volmondig moet erkend worden dat Arti et Industriæ eer heeft van haar werk en dat de verwachting overtroffen is. Bij het doorloopen der zaal werd het oog getrokken door een karakteristieke verzameling van niet minder dan 94 programma's voor het feest van Zaterdag e. k., allen door de leden geschilderd of geteekend, soms geschreven. Men vindt daaronder artistieke schetsen, caricaturen, spotachtige toespelingen op episoden uit het leven der Vereeniging en encadrementen, in één woord een groot aantal programma's op zeer uiteenloopende wijze meer of minder smaakvol of artistiek geïllustreerd.

De heer Th. H. Saakes heeft voortreffelijke zilverwerken tentoongesteld, die een hoogen dunk geven van zijne kunstvaardigheid; eene kan, nagebootst naar eene teekening in het werk van Adam van Viane, is een rijk voortbrengsel van drijfkunst en komt krachtig uit tegen de schoone gobelins, die deze tentoonstelling tot achtergrond dienen.

Bij het doorwandelen der zaal zien wij een fraai geboetseerd paneel (fantasie) van den heer Den Hertog; kerksieraden en relief-bustes van Koningin Wilhelmina en van Rich. Wagner, van den heer N. B. Logher; pleister- en beeldhouwerk van de firma Alexander en Engels; kunstsmeedwerk van den heer W. Klerck; spiegels van de heeren Joh. van den Ende en J. J. Schraag; vier bergères Louis XVI van den heer Pierre Amiabel; een tapijt van de bekende Deventer tapijtfabriek; gedreven lederwerk van den heer Merkelbach te Utrecht; beeldhouwwerk van den heer H. F. Sas.

Het was een goed denkbeeld ook het werk van de heeren Gerritsen en Elburg te Zwolle tentoon te stellen; beiden leverden bij het gehouden examen, respectievelijk van meester en gezel, een crédence, waarbij de meester vrij was in zijn werk en de gezel naar een voorgelegd ontwerp moest arbeiden. Het werk van beiden is uitmuntend en A. et I. kan met trots nederzien op het resultaat van haar pogen om het afleggen van proeven van bekwaamheid als vereischte voor meester en gezel te stellen.

Een keurige verzameling druk- en plaatwerken van de firma Mouton & Co., schoon bindwerk van de firma Van den Heuvel en eene prachtige collectie boek- en plaatwerken van de Gebr. Belinfante trekken de aandacht, evenals zulks het geval is met de geïmiteerd-bronzen beelden (in pleister) van den heer Charles van Wijk; ontwerpen voor decoratie, ook voor gouden en zilveren werken, van den heer K. Sluijterman te Amsterdam en de inzending van den Eere-voorzitter jhr. Victor de Stuers, bestaande uit eene collectie oude kistjes van ivoor, hout en leder.

Nevens de kerkmeubelen van de firma Te Poel en Stoltefus prijkten een parketvloer van de Gebr. Van Malsen, bamboe meubelen van den heer N. van Vliet, geschilderde meubelen van den heer Nooyen, ingelegde meubelen van den heer Van Eest, meubelen van den heer F. E. Else en photographieën van uitgevoerde zilverwerken van de firma Begeer te Utrecht. Ook de heeren J. M. van Kempen te Voorschoten bleven niet in gebreke aan deze tentoonstelling deel te nemen.

Behalve het smeedwerk van de Ambachtsschool te 's-Gravenhage, naar een ontwerp van haren directeur gemaakt, wordt het oog geboeid door zeldzaam artistiek werk van de firma G. J. Vincent & Co. te Schiedam. In de onmiddellijke nabijheid daarvan zijn

het ontwerp van de decoratie van het paviljoen der Delftsche Nijverheid op de Antwerpsche tentoonstelling en de teekening van de sgraffito-versiering van de Utrechtsche fruithal, beiden van de hand van de heeren G. H. Bauer, en Zoon geplaatst.

Op bouwkundig gebied moeten de inzendingen van de architecten Van Liefland, Frowein, Van Nieukerken, Bourdrez, Van Reijendam en Hoek genoemd worden.

HET WILHELMINA-GASTHUIS TE AMSTERDAM.

Door het Amsterdamsch *Dagblad* van 16 Nov. jl. wordt ons laatste artikel over het Wilhelmina-gasthuis overgenomen, terwijl daaraan een zeer uitvoerige beschouwing wordt toegevoegd. Het zij ons vergund, naar aanleiding dier beschouwing, hier nog het een en ander op te merken.

Ook ons heeft het bevreemd, dat een zoo nietige zaak als de kunstzandsteenquaestie van het Museum-Suasso de oorzaak zou geweest zijn, dat B. en W. van Amsterdam tot den heer Weissman het verzoek richtten om zijn ontslag te nemen. Toch is ons van zeer officiëele zijde verklaard, dat er geen andere oorzaak was en dat het Wilhelmina-gasthuis met het ontslag niets te maken heeft.

Dat de plannen voor het Gasthuis, in 1886 gemaakt, zoek zijn geraakt, was ons wel bekend; wij wisten echter ook, dat reeds vóór 1890 een nieuw stel plannen was opgemaakt, waarnaar de uitvoering heeft plaats gehad. Aan deze plannen is de heer Weissman *geheel vreemd* geweest.

Een instructie heeft de gemeente-architect, vreemd genoeg, nooit gehad. Toen hij zijn ambt aanvaardde, werd hij uitgenoodigd een concept van een dergelijke instructie op te maken; hij voldeed aan die uitnoodiging, doch heeft later van de zaak niets meer gehoord.

De instructie, waaruit het *Dagblad* eene zinsnede aanhaalt, is die van den *stads*-architect, en werd in 1856 of daaromtrent vastgesteld. Zij paste dan ook volstrekt niet voor de tegenwoordige toestanden.

Maar zelfs al zou men willen aannemen dat deze instructie, welke betrekking had op eene geheel andere organisatie dan de tegenwoordige, nog als geldende beschouwd moet worden, dan kan de heer Weissman toch niet beschuldigd worden, die instructie niet te zijn nagekomen. Immers het werk aan het Gasthuis is „naar behooren en in goede orde verricht", een „streng toezicht" is gehouden, de „opzichthebbenden surveilleerden nauwkeurig", de „bepalingen van de bestekken werden in alle opzichten nageleefd" en *„geene wijzigingen of veranderingen werden gemaakt dan met voorkennis van den wethouder"*.

Dit laatste is ons van de meest bevoegde zijde verzekerd; er is, zoo meldde men ons, niets ten behoeve van het Wilhelmina-gasthuis uitgegeven zonder *behoorlijke authorisatie*. Zelfs moet door den voormaligen *stads*-architect indertijd gewezen zijn op het dure en ongewenschte van het tot uitvoering gekomen stoomverwarmingssysteem, doch hebben B. en W. op aandringen van den toenmaligen Gasthuis-directeur toch dit systeem gekozen.

Toen in 1890, het eerste gedeelte van den gasthuisbouw werd aanbesteed, was de heer Weissman nog geen architect. De eerste steen is reeds lang vóór Juni 1891 gelegd. De gedenksteen, door H. M. Koningin Wilhelmina op 28 Mei 1891 geplaatst, staat verscheidene meters boven den begane grond, daar de gebouwen toen reeds tot die hoogte gevorderd waren.

Zoo door de Gasthuis-commissie als door B. & W. werden de gasthuiszaken altijd met den heer Leguijt behandeld. Waarom dit geschiedde, weten wij niet; wij vermoeden evenwel, omdat deze heer, die de verbouwing van het Binnen-gasthuis vroeger had geleid, in dergelijke zaken goed thuis werd geacht, wat zeker juist gezien was.

De plannen, bestekken en begrootingen, die door den heer Leguijt, naar de gegevens, welke de Gasthuis-commissie verstrekte, waren opgemaakt, werden aan den gemeente-architect ingezonden; deze had dan niets anders te doen dan ze door te zenden, het aan den directeur der Publieke Werken, Burgemeester en Wethouders en de Commissie van Bijstand voor de Publieke Werken overlatende, of deze plannen hunne goedkeuring wegdroegen of niet.

Dat bij de gebouwen een betrekkelijk hooge tariefrekening voorkomt vindt zijn oorzaak daarin, dat pas, nadat de aanbesteding had plaats gevonden, beslist werd, welk verwarmingssysteem gevolgd zou worden, en de keuze van B. en W. toen viel op een systeem, dat tal van veranderingen in de bestekteekeningen vorderde; deze veranderingen moesten den aannemer der gebouwen natuurlijk betaald worden.

Het maken van verzamelreservoirs, afvoer van fecaliën, rioleering, bestrating, beplanting enz. werd door B. en W. aan den stads-ingenieur opgedragen, zoodat de heer Weissman, die met een voorstel tot bezuiniging in deze geen succes had gehad, daar geheel buiten bleef.

Een „tot hiertoe en niet verder" zou zeker tegenover het Dagelijksch bestuur in den mond van een ambtenaar niet op zijn plaats zijn geweest. De uitslag van een zeer bescheiden poging, door hem ondernomen, om eenige bezuiniging in den gasthuisbouw te verkrijgen, kon niet aanmoedigend genoemd worden. Er zat dus niet anders op dan: *„laisser faire, laisser passer"*.

Een onderzoek door een raadscommissie zou zeker gewenscht zijn, opdat van de waarheid in deze moge blijken.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling: Amsterdam.

Vergadering van Vrijdag 9 November 1894.

De Voorzitter, de heer C. B. Posthumus Meijes, opent de Vergadering en heet den heer A. C. Bleijs welkom, die voor het eerst ter vergadering aanwezig is en aan wien de belangen van de Afdeeling warm worden aanbevolen.

Hierna deelt de Voorzitter mede dat op uitnoodiging van het bestuur verschillende heeren op zich genomen hebben de vragen door het hoofdbestuur van de Maatschappij gesteld, in te leiden. Het bestuur heeft gemeend, in afwijking van vroeger, de behandeling dezer vragen niet op één vergadering te laten geschieden, doch daarvoor eenige vergaderingen te houden, zoodat de besprekingen uitvoeriger kunnen zijn en dus aan belangrijkheid kunnen winnen. De heer Am. A. M. Bruning brengt daarna als afgevaardigde van de Afdeeling rapport uit over de Mei- en September-vergaderingen van Maatschappij; vervolgens werd het woord verleend aan den heer Ch. J. Schuver, directeur van de Naamlooze Vennootschap „Stoomdrukkerij voorheen Amand" te Amsterdam, tot het houden van zijne aangekondigde lezing over „reproductie van teekeningen". Daar het onderwerp zeer uitgebreid was, had spreker het ingedeeld in verschillende methoden die zij achtereenvolgens behandeld werden.

De eenvoudigste wijze tot het vervaardigen van reproducties naar teekeningen bestond voorzeker in het calqueeren, doch was daarentegen omslachtig en kostbaar waar een groot aantal reproducties benoodigd waren. Hierop volgend kan, wat de eenvoudigheid van behandeling betreft, genoemd worden de autografie of chemigrafie. Het teekenen geschiedt hier met autografische inkt op papier, waarop een zeer dun laagje stijfsel is aangebracht.

De stijfsel voorkomt het inzuigen van de inkt in het papier, zoodat wanneer een aldus vervaardigde teekening op steen wordt gebracht, de inkt zich hecht op den steen, die dan na afwassching van de stijfsel voor afdrukken gereed is.

De groote vooruitgang in de vervaardiging van reproducties in de laatste jaren is te danken aan de photografie, die zooals bekend is geheel berust op de werking van het licht. Spreker behandelde

daarom alsnu de photolithografie en deed daarbij vooral uitkomen de groote verdiensten van onzen overleden stadgenoot Mr. E. J. Asser, die deze methode heeft uitgevonden.

Bij de photolithografie wordt de photografische opname, die op de gewone wijze geschiedt is, overgebracht op een blad papier waarop een laagje stijfsel is aangebracht, dat daarna met een chemisch preparaat is behandeld. Dit aldus behandelde papier wordt nu op steen gebracht, die dan voor afdrukken gereed is.

Om afdrukken te maken van teekeningen met tinten wordt de steen door schuren van een grijn voorzien, waardoor de tinten als het ware verdeeld worden in kleine vakjes, die meer of minder dicht naast elkaar liggen naar de kracht van de tint.

Bij deze methode is het slechts mogelijk afzonderlijke platen te vervaardigen, zoodat, wanneer platen tusschen den tekst verlangd worden, men gebruik moet maken van de zincografie of autotypie, welke methode daarin bestaat dat de photografische opname wordt overgebracht op gepolijst zink, hetwelk door middel van zuren wordt bewerkt zoodat alleen de lijnen verheven blijven staan.

Wanneer van gewasschen teekeningen zincografische clichés verlangd worden, dan wordt bij de photografische opname tusschen het op te nemen beeld en op eene glasplaat aangebracht netwerk geplaatst, waardoor dan wederom de tinten in vakjes worden verdeeld.

Eene andere methode, doch voor afzonderlijke platen bestemd, is de lichtdruk, niet te verwarren met blauwdruk, waarbij het netwerk geheel vermeden is en dus tinten worden overgebracht.

De photogravure of heliogravure, die weinig toepassing vindt, is analoog aan de zincografie.

Vervolgens gaf spreker een overzicht van den kleurendruk. Elke kleur wordt eerst afzonderlijk op steen geteekend en daarna de verschillende kleuren over elkaar afgedrukt om de gewenschte werking te verkrijgen.

In gewone gevallen zijn van 4 tot 6 steenen voldoende, doch bij uitvoerige kleurenafdrukken komt het voor, dat 10 à 12 steenen benoodigd zijn.

Door de groote verzameling van verschillende reproducties, die in de zaal geëxposeerd waren, werd sprekers onderwerp, dat met groote gemakkelijkheid was behandeld, toegelicht.

Verder liet spreker circuleeren afdrukken van plaatwerken in verschillende stadia, glasplaten, clichés, etc. en beantwoordde tal van vragen die hem naar aanleiding dezer voordracht werden gedaan.

De Voorzitter bracht bijzonderen dank aan den spreker voor den leerrijken avond dien hij den leden had verschaft en ook voor de expositie van de fraaie plaatafdrukken, die duidelijk aantoonden dat de inrichting waarvan de heer Schuver is verbonden, hoogst verdienstelijk werk heeft tot stand gebracht.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Door den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid is aan den heer De Mos te Scheveningen medegedeeld dat het Gemeentebestuur van 's-Gravenhage en het Hoogheemraadschapsbestuur van Delfland bezwaren hebben ingebracht tegen het plan van een binnenduinsch kanaal van Scheveningen naar den Hoek van Holland, zoodat op medewerking van die zijde geen uitzicht bestaat en er alzoo geen aanleiding is om aan zijn verzoek tot het verleenen van eene voorloopige concessie gevolg te geven.

— Bij het Koninklijk Instituut van ingenieurs is ingekomen het verslag eener door de ingenieurs van den waterstaat Bekaar en De Croix en den adsp.-ingenieur Druyvesteijn gedane reis naar Duitschland, Engeland en Frankrijk, tot bezichtiging van visschershavens en van hydraulische en electrische bewegingsinrichtingen.

— Naar aanleiding van de interpellatie — door den heer Conrad in de zitting der Prov. Staten van Zuid-Holland van 3 Juli jl., tot het college van Gedeputeerde Staten gericht, in zake de zeewering van Delfland te Scheveningen — werden in de vereenigde vergadering van Delfland aan het college van dijkgraf en hoogheemraden de drie volgende vragen gesteld:

I. Is na den stormvloed van 12 Februari 1894 vanwege Delfland's bestuur een grondig onderzoek ingesteld omtrent den toestand van de besproken zeewering, en zoo ja, wanneer is dat aangevangen en welke was daarbij de bevinding?

II. Worden bijzondere maatregelen noodig geacht, en zoo ja welke?

III. Heeft na de vergadering van 3 Juli jl. met betrekking tot de bedoelde zeewering eenige gedachtenwisseling of overleg met het college van Gedeputeerde Staten plaats gehad?

Namens dijkgraaf en hoogheemraden zijn deze vragen in dezer vorige beantwoord: Onmiddellijk na den stormvloed van 12 Februari jl. is omtrent den toestand van de zeewering vóór Scheveningen een grondig onderzoek ingesteld, waarvan de resultaten binnen eenige dagen aan de Vereenigde Vergadering zullen worden medegedeeld. Bij de aanbieding der begrooting voor 1895 zullen dijkgraaf en hoogheemraden de maatregelen kenbaar maken, die zij voor afdoende voorziening der zeewering daar ter plaatse noodig achten. Tot geruststelling kan evenwel worden medegedeeld dat, volgens het advies van den ingenieur van Delfland, zoowel als van den hoofdingenieur der provincie Zuid-Holland, op het besproken punt geen direct gevaar bestaat. In antwoord op de derde vraag werd medegedeeld, dat tusschen het college van Gedeputeerde Staten en Delfland een gedachtenwisseling plaats heeft ten opzichte van de wijze, waarop het bedreigde punt zou moeten worden verdedigd. Te dien opzichte zullen, evenmin bij de begrooting voor 1895, aan de Vereenigde Vergadering van Delfland definitieve voorstellen worden gedaan.

De interpellant betuigde zijn dank voor deze mededeelingen, sprak zijn vertrouwen uit in Delfland's bestuur en verklaarde te verwachten dat de ongerustheid, welke door de interpellatie van den heer Conrad kon verwekt zijn, thans voor kalmte zou plaats maken.

Amsterdam. De heer W. S. Heydeman alhier heeft ten behoeve van de verzameling der Rijks-academie van Beeldende Kunsten ten geschenke aangeboden een onlangs door hem uit Athene medegebracht werk der oud-Grieksche kunstnijverheid.

Dit voorwerp, een lekythos (vaasje) van 22 c.M. hoogte is — hoewel gebroken — in zijn geheel bewaard gebleven en behoort tot de Attische kunst, uit het midden der Vde eeuw vóór Christus. Het is beschilderd met een lierspelenden Eros.

Zaandam. Zondagnvond is de internationale tentoonstelling van gas-toestellen, die van 11—18 dezer gehouden wordt in „Café Suisse", officieel geopend.

De wethouder C. Mats, president der gas-commissie, nam in de eerste plaats het woord om de genoodigden en de tegenwoordig zijnde exposanten welkom te heeten. Hieruit nam de Burgemeester, de heer Versteeg, aanleiding om de commissie voor de gasfabriek met haren directeur, den heer Wolters, dank te betuigen voor het in deze genomen initiatief. Ten slotte sprak de heer Brender à Brandis uit Haarlem, namens het bestuur der Vereeniging van gasfabrikanten nog een enkel woord en daarmede was de officieele plechtigheid afgeloopen. Te halfzeven verkreeg het publiek vrijen toegang.

Zierikzee. De Raad der gemeente besloot in hare laatste vergadering tot het aanstellen van een opzichter bij de gemeentewerken en stelde daarvoor de noodige gelden op de begrooting voor 1895 beschikbaar.

PERSONALIA.

— De civiel-ingenieur L. E. Asser, algemeene secretaris van het in Juli 1894 te 's-Gravenhage gehouden VIde internationale Congres voor binnenlandsche scheepvaart, is benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau.

— Met ingang van den eersten dezer maand is de adj.-ingenieur 1e klasse M. D. Meijer benoemd tot ingenieur der tractie bij de Staatsspoorwegen.

— De civiel-ingenieur Van Oijen, adsistent in de waterbouwkunde aan de Polytechnische School te Delft, is benoemd tot ingenieur bij de kanaalwerken in den Elzas.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is benoemd tot adspirant-ingenieur R. van Roos.

— Bij den aanleg van staatsspoorwegen op Java zijn *overgeplaatst* van de lijn Preanger-Tjilatjap, naar de lijn Malang-Blitar, de tijdelijke onderopzichter 2e kl. A. Denekamp; naar de lijn Probolinggo-Panarookan, de tijdelijke 3e commies H. C. Anthonijsz, de tijdelijke opzichter 3e kl. J. s'Sies en de tijdelijke onderopzichter 2e kl. J. J. G. Laurens, en *gedetacheerd* bij de werken en opnemingen aan de Solorivier, de bouwkundig ambt. 1e kl. D. J. Staes.

— Onder het personeel voor het mijnwezen in Ned.-Indië hebben de volgende mutatiën plaats gehad: *benoemd* tot ingenieur 2e kl. F. Beijerinck, thans 3e kl.; *geplaatst* als sectie-ingenieur te Soengeiliat de ingenieur C. J. M. Wertheim en de opziener J. D. Eijsma; *overgeplaatst* van Blinjoe naar Toboali de opziener H. R. G. Axel en van Pangkal Pinang naar Soengeislan, de opziener C. N. Persijn.

— De Gemeenteraad te Leeuwarden benoemde met 12 van de 22 uitgebrachte stemmen den heer W. C. A. Hotkamp, bouwkundige te Nijmegen, tot directeur der gemeentewerken. De overige stemmen vielen den heer L. van Krimpen, civiel-ingenieur te Leeuwarden, ten deel.

— De Provinciale Staten van Friesland benoemden in de 15 dezer gehouden zitting den heer K. Pringle, ingenieur bij de verbetering der kanalen in Elzas-Lotharingen, met 24 van de 43 stemmen tot ingenieur van den Provincialen Waterstaat. Verder bekwamen de heeren L. van Krimpen, civiel-ingenieur te Leeuwarden, 12 en J. de Jong, bouwkundige te Zwolle (die niet op de lijst van aanbeveling stond) 7 stemmen.

— Bij Kon. besluit is, met 1 December, aan A. Le Comte, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als leeraar aan de Polytechnische School.

— Tot leeraar in het handteekenen en boetseeren aan de burgeravondschool e. a. te Groningen werden benoemd de heeren Beuinck en Steenbeek.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Opzichter-teekenaar bij de gemeentewerken te Dordrecht. Adres vóór 23 November aan het kantoor der gemeente-gasfabriek.

— Leeraar in het lijn- en vakteekenen aan de Ambachtsschool en Burgeravondschool te Alkmaar. Jaarwedde f 1800. Adres vóór 6 December aan den directeur der scholen H. J. de Groot. (*Zie advert. in no.* 46.)

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. N°47 ZATERDAG, 24 Nov. 1894

Redacteur: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Speijkstraat 117, *'s-Gravenhage.*

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland . . . . f 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

Advertentiën per regel f 0.20, en f 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

Afzonderlijke nommers met of zonder plaat . . . . f 0.15

BERICHT.

Met primo Januari a. s. vangt de 30ste jaargang van *De Opmerker* aan.

Zij, die zich thans abonneeren, ontvangen de tot genoemden datum verschijnende nommers gratis.

Abonnementen en proefnommers gelieve men aan te vragen aan de Administratie van *De Opmerker*, Van-Speijkstraat 117, 's-Gravenhage.

De abonnementsprijs bedraagt slechts **vijf gulden per jaargang**, waarover in *twee* termijnen, op 1 April en 1 October, beschikt wordt.

De Administratie.

LOON EN ARBEIDSDUUR.

Bij de besprekingen in de Tweede Kamer over het nieuw te bouwen postkantoor te Amsterdam werden door het lid voor Leeuwarden voor dien bouw bepalingen omtrent loon en arbeidsduur, gelijkluidend met die der gemeente Amsterdam, verlangd. Hij trachtte de billijkheid van dezen eisch uiteen te zetten door te betoogen, dat de Staat in deze moest voorgaan; de kosten zouden slechts 2.17 % boven de gewone aanbestedings-kosten bedragen. Hij vroeg deze bepalingen in het bijzonder met het oog op de Amsterdamsche timmerlieden en werkbazen, die, worden dergelijke beperkingen niet gemaakt, in slechter conditie zullen komen dan elders wonende aannemers. Hij vroeg het ook met het oog op de belangen van Amsterdam met zijn talrijke arbeidersbevolking en steeds toenemende armoede.

Ondersteunde de heer Kerdijk deze beschouwingen met een enkel woord, de heer Rutgers van Rozenburg ontraadde der Regeering het voorbeeld van Amsterdam's gemeentebestuur te volgen. Nu de bazen te Amsterdam zijn gedwongen het stelsel te aanvaarden, door de gemeente gehuldigd, betalen zij het gelag, want de eigenaren van huizen laten nu alle niet strikt noodzakelijke verbeteringen na. De werklieden vragen nu reeds aan de bazen maar weer tot het oude stelsel terug te keeren.

De heer Heldt daarentegen merkte op, dat de bazen vrijwillig tot de regeling waren toegetreden en het Gemeentebestuur en de onwillige werkgevers gedwongen hadden. Het nu aangenomen stelsel had grooter productie tengevolge en onjuist was de meening, dat de werklieden naar het vroegere stelsel terug wilden. Wat zij wenschten, was nog een korteren werktijd, om nog meer handen werk te verschaffen.

Door den Voorzitter werd in overweging gegeven, de quaestie van arbeidsduur en loon niet nu te behandelen, maar daarmede te wachten tot bij de begrooting. Ook de Minister van Waterstaat, ofschoon het groote staatsbelang in deze erkennende, meende dat het nemen van een besluit eerst later mogelijk zou zijn.

De heer Gerritsen stelde nu de volgende motie van orde: „De Tweede Kamer der Staten-Generaal, van oordeel, dat het wenschelijk is, bij de uitvoering der bouwwerken van Rijkswege in gemeenten, waar het gebruikelijk is bijzondere bepalingen omtrent loon en arbeidsduur in bestekken op te nemen, met dat gebruik rekening te houden, gaat over tot de orde van den dag."

Deze motie werd tot nader aangehouden, doch niet, dan nadat de Minister van Waterstaat op de vraag van den heer Heldt, of hij de aanbesteding tot na het debat over de motie zou willen uitstellen, had geantwoord hiertoe bereid te zijn, mits de motie nog in deze zitting aan de orde kwam.

Zoo zal dan, vermoedelijk binnenkort, de Tweede Kamer zich ook met de quaestie van loon- en arbeidsduur kunnen bezighouden. Van veel belang zal het dan zijn, indien er door een of meer der leden een

onpartijdig oordeel worde uitgesproken over de wijze, waarop de nieuwe bepalingen in de gemeenten, waar men ze heeft ingevoerd, werken. Om dit echter te kunnen doen, behooren die leden in de eerste plaats technici te zijn en in de tweede plaats dienen zij speciaal van Amsterdamsche toestanden een grondige studie te maken, waarvoor hun, bij de vele zittingen, die de Tweede Kamer in de eerstvolgende weken zal moeten houden, waarschijnlijk geen tijd zal resten. Het is dus te vreezen, dat het debat niets anders dan de bekende gemeenplaatsen, waarvan ieder ook maar eenigszins welbespraakt kamerlid zich gemakkelijk bedienen kan, zal doen hooren. Bij de stemming over de motie zal natuurlijk de politiek den doorslag geven. Gelukkig wordt onze tijd niet in beslag genomen door de talrijke beslommeringen, die een kamerlid heeft en hebben wij gelegenheid gehad, de werking van de nieuwe bepalingen te Amsterdam op ons gemak te bestudeeren. Beschouwen wij, bij het licht dat wij dus verkregen, wat reeds nu, bij de voorloopige schermutselingen door de kamerleden, die daaraan deelnamen, in het midden werd gebracht.

Dat de heer Gerritsen, die als Amsterdamsch gemeenteraadslid zulk een belangrijk aandeel had in het tot stand brengen van de thans in de hoofdstad vigeerende bepalingen, ook zou beproeven die bepalingen bij het Rijk ingevoerd te krijgen, was te voorzien. Zijne goede bedoelingen ten deze zijn niet twijfelachtig. De vraag mag hier echter gedaan worden of, althans te Amsterdam, de bepalingen wel datgene hebben uitgewerkt, wat ervan verwacht werd.

Een der overwegingen die, nadat gedurende een halfjaar met de nieuwe regeling een proef genomen werd, tot de definitieve invoering leidden, was, dat de meerdere kosten voor de gemeente slechts 2.17% van de aanneemsommen bedroegen. Dit cijfer was het gemiddelde van een halfjaar, waarin wegens den oogenblikkelijk slechten toestand van de gemeentekas, betrekkelijk weinig aanbestedingen van stadswege plaats vonden. Bij deze aanbestedingen waren er nog verscheidene, die eigenlijk geen maatstaf konden geven, omdat zij hoofdzakelijk grondwerken betroffen en het gemeentebestuur had uitgemaakt, dat grondwerkers bij de loonregeling niet als ambachtslieden beschouwd zouden worden. Ook was bij de statistiek de jaarlijksche inschrijving naar de stucadoorwerken die, bedriegen wij ons niet, bijna 100% boven het vroeger geëischte bedroeg, buiten beschouwing gelaten. Er zijn dus tegen de betrouwbaarheid van het middencijfer van 2.17% wel eenige bedenkingen in te brengen; wij willen het echter voor het oogenblik als juist aannemen.

De vraag mag nu echter gedaan worden; of een proef van ruim een half jaar wel lang genoeg geduurd heeft, om reeds tot zekere resultaten te kunnen leiden. Voor de aannemers toch was het zeer moeilijk om, zonder dat zij ook maar de minste ervaring hadden, de werking der voor hen geheel vreemde bepalingen onder juiste cijfers te brengen. Zooals het meer gaat, moest schade en schande (hopen wij dat dit niet bewaarheid worde) de wijsheid brengen. Nu is het evenwel niet aan te nemen dat bij werken van zoo weinig belang, dat zij binnen zes maanden konden afloopen, reeds beoordeeld zou kunnen worden, hoeveel de nieuwe bepalingen den aannemer kosten.

Zooveel is echter reeds gebleken, dat de nieuwe regeling de werklieden niet het voordeel gegeven heeft dat ervan verwacht werd. De aannemers hebben hier, zooals natuurlijk was, wel voor gezorgd. Stukwerk, dat toch reeds door vele aannêmers bij voorkeur gegeven werd, is nu schier overal regel geworden, en op de prijzen, voor dit stukwerk betaald, hebben de bepalingen niet veel invloed. Loven en bieden is het, waardoor de prijs van stukwerk bepaald wordt. Blijkt het dat de werklieden een prijs hebben gevraagd lager dan het bedrag, hetgeen zij in dagloon zouden verdiend hebben, nu ja, dan wordt hun dit loon, berekend naar den nieuwen standaard, uitbetaald, doch de baas, die maar al te zeer aan luieren denkt, geeft een ploeg, waarmede iets dergelijks voorkomt, al gauw ontslag.

Nemen wij eens aan, dat een patroon op de begrooting van een werk een zekere som heeft staan voor het maken van een bepaald onderdeel, waarvoor hij het materiaal levert. Hij vraagt dan aan een ploeg van zijn volk, voor welk bedrag deze het werk wil verrichten. Als, na loven en bieden, de som, waarvoor het volk aan het werk wil gaan, vastgesteld is, zorgt de baas wel dat deze som zijn begrooting niet overschrijdt.

Is nu het werk afgeloopen en heeft het volk zijn rekening gemaakt, dan blijkt het b.v. dat f 0.30 per hoofd en per uur verdiend is, wat echter alleen een gevolg is van den betoonden ijver, daar, bij trager arbeid, wellicht slechts f 0.25 per hoofd en per uur zou ontvangen zijn. Kan nu de baas zijn volk bij voortduring dergelijk aangenomen werk geven, dan wordt door de werklieden veel geld verdiend, zonder dat dit den patroon iets kost, en zonder dat van de bepalingen omtrent minimum loon ook maar het minste te bespeuren is. IJverige en bekwame werklieden gaan dan ook bij voorkeur bij die bazen in dienst, waar zij zekerheid hebben veel stukwerk te krijgen; om een minimum loon bekommeren zij zich niet. Slechts wie per uur werkt heeft bij het bestaan van een minimum loon belang; uit den aard der zaak worden de beste werklieden niet gaarne per uur betaald en zorgt de patroon wel dat hij de „daggelders" tot een zoo klein mogelijk aantal beperkt.

Houdt men dit alles in het oog, dan wordt het duidelijk, waarom, ook na de invoering der nieuwe bepalingen, slechts betrekkelijk weinig werklieden met een hooger weekloon dan vroeger naar huis zijn gegaan, en waarom de aannemers, ook zonder dat zij in de gelegenheid waren ondervinding met de nieuwe regeling op te doen, geen bijzonder groote verhooging van hun inschrijvingssommen noodig achtten. Wij behoeven niet te zeggen, dat wij hier op het oog hebben de „bona-fide" inschrijvers en niet degenen die, om te kunnen blijven bestaan, werk moeten zien te behouden, al zou dit ook zijn onder de meest bezwarende voorwaarden.

Er zijn echter nog meer redenen, waarom de uitwerking der nieuwe regeling niet zoo gevoeld wordt als sommigen misschien wel gehoopt hadden. Te Amsterdam wordt op gemeentewerken streng toezicht gehouden dat de bepalingen worden nageleefd; zoodra echter werkzaamheden buiten het bouwterrein, doch ten behoeve van het werk verricht worden, treden de bepalingen buiten effect. Te verwonderen is het dus niet, dat de aannemers zoo weinig mogelijk op het terrein zelf doen gereedmaken. Reeds werd door een werklieden-vereeniging hierop de aandacht gevestigd. Het zal echter, vreezen wij, niet wel doenlijk zijn hierin verandering te brengen, daar men den aannemer onmogelijk kan dwingen, alles op het terrein te doen klaarmaken en het groote bezwaren zou hebben, ook in werkplaatsen buiten het terrein het vereischte toezicht te doen uitoefenen.

Is er nu wat van aan dat, zooals de heer Rutgers van Rozenburg zeide, de nieuwe bepalingen tot gevolg

zouden gehad hebben, dat de eigenaren van huizen nu alle niet strikt noodzakelijke verbeteringen nalaten? wij gelooven het niet. Eigenaren van huizen zijn meestal maar al te geneigd om verbeteringen na te laten, welke in den regel alleen hun huurders ten goede komen; het is mogelijk dat zij de nieuwe bepalingen tot voorwendsel hebben genomen, doch waren die er niet geweest, dan zouden zij zeker wel andere pretexten gevonden hebben. Of had de spreker misschien het oog op de meer en meer zeldzaam wordende gefortuneerde bewoners hunner eigen huizen, die half uit gewoonte, half uit een soort van philantropie, jaarlijks een rekening bij eenige burgerbazen plegen te maken?

Het is mogelijk dat deze practische heeren en dames bevreesd zijn geweest, dat op hunne rekening in plaats van „Jan voor UEd. de dakpannen aangestreken" zooveel uur à f 0.25, ditzelfde aantal uren à f 0.30 geparaisseerd zou hebben. Zeer waarschijnlijk komt ons deze vrees echter niet voor, daar de geëerde werkgevers vermoedelijk niet geheel onbekend zullen zijn met de tamelijk fantastische wijze waarop de bazen, die zij begunstigen, hunne rekeningen behandelen. Alleen de befaamde apothekersrekeningen gaan, gelooven wij, nog verder.

Maar bovendien moet hier nog iets in het oog gehouden worden en wel dit, dat de gemeente op hare werken aan alle ambachtslieden f 0.23 per uur doet uitbetalen, doch dat de patroons, hetzij dan vrijwillig of gedwongen, dit loon *alleen* aan timmerlieden en metselaars hebben toegekend, terwijl alle andere ambachtslieden door hen van het verhoogde minimumloon zijn uitgesloten. Voor de metselaars, die toch reeds meestal met f 0.23 per uur betaald werden, heeft het nieuwe minimum-loon dan ook weinig te beduiden. Te verwonderen is het niet, dat zij door vergaderingen als anderszins pogen verbetering van hun toestand te krijgen.

Behalve aan de gemeentewerken, waar alle werklieden zonder onderscheid geacht worden te profiteeren, ontvangen dus van de in particulieren dienst zijnde werklieden slechts de beoefenaars van het timmervak, en dan nog maar voor zoover zij per uur werken, een hooger loon. Met goed fatsoen kan dus een baas op zijn rekening alleen voor de timmerlieden hooger bedrag dan vroeger brengen.

Toen de heer Heldt van „het nieuwe stelsel" sprak, had hij natuurlijk dat, door de gemeente Amsterdam gevolgd, op het oog. In hoeverre dit stelsel, hetwelk door het ingevoerde uniforme loon de werklieden der verschillende ambachten op zeer ongelijke wijze bevoordeelt, groote productie tengevolge heeft, wagen wij niet te beslissen. Misschien staat die meerdere productie wel in verband met den verkorten arbeidstijd, die aan zooveel meer handen dan vroeger werk heet te verschaffen. Wij zijn er benieuwd naar, hoe gering het aantal der werkloozen dezen winter te Amsterdam wel wezen zal.

Het zal goed zijn, indien bij de debatten over de quaestie van loon en arbeidsduur in de Tweede Kamer, welke debatten, indien het tenminste niet te eenenmale aan tijd ontbreekt, breed opgezet zullen zijn, sommige feiten goed in het oog mogen gehouden worden, daar anders een hopelooze verwarring van denkbeelden het gevolg zal wezen.

In de eerste plaats dient onderscheid gemaakt te worden tusschen het stelsel, door de gemeente Amsterdam, en dat, door de particuliere bazen gevolgd. Als eigenaardigheid van het gemeentestelsel moet genoemd worden de gelijkstelling der beoefenaars van alle ambachten, zoo wat loon als werktijd betreft. Het stelsel der particulieren onderscheidt zich daardoor, dat slechts voor twee ambachten bepalingen gemaakt worden, doch dat alle overigen daarbuiten blijven.

Daar het gemeentestelsel volstrekt geen rekening houdt met den tot dusver in ieder vak gebruikelijken loonstandaard, is de verbetering, die het in de betaling der beoefenaars van de verschillende vakken brengt, zeer uiteenloopend; voor metselaars en steenhouwers is de verbetering nihil; voor schilders, behangers, loodgieters en stucadoors daarentegen vrij aanzienlijk.

Het stelsel der particulieren vertoont deze ongelijke verbetering, die zeker een hoofdgebrek van het gemeente-systeem moet geacht worden, niet, maar het is zeer de vraag of het, door slechts voor één ambacht — het timmervak — verhooging van loon toe te staan en de andere vakken te laten zooals zij zijn, niet nog veel grooter onbillijkheden in het leven heeft geroepen.

Is het nu wenschelijk dat de motie van orde, door den heer Gerritsen gesteld, worde aangenomen? Naar onze meening niet. Het Rijk wordt dan onderworpen aan de bepalingen, die iedere gemeente omtrent loon en arbeidsduur voor hare werken zal gelieven in te voeren. Ziet men, hoe gebrekkig de bepalingen, die de hoofdstad des Rijks in het leven riep, zijn, dan kan men zich voorstellen, hoe het in kleinere gemeenten, die zich met sociale politiek mochten willen gaan bezig houden, geschapen zal wezen.

Moet dan de Staat zich geheel buiten de regeling van loon en arbeidsduur houden? Geenszins, zouden wij willen antwoorden, doch het stelsel, van Staatswege te volgen, behoort, wil het ook langzamerhand bij gemeenten en particulieren ingang vinden, vrij te blijven van de gebreken, welke de Amsterdamsche regelingen aankleven. Eerst na zeer ernstige overweging dienen de Rijksbepalingen vastgesteld te worden; zij zullen zoodanig moeten worden geredigeerd, dat zij rekening houden met de voor de verschillende vakken in de voornaamste gemeenten nu reeds bestaande loonstandaarden. Het voorschrijven van één minimumloon voor alle werklieden op alle Rijkswerken zou zeker gemakkelijk, maar erg onpractisch zijn.

Indien de te verwachten debatten iets kunnen bijbrengen om over de wijze, waarop de Rijksvoorschriften omtrent loon en arbeidsduur behooren te worden geredigeerd, eenig licht te verspreiden, dan zal de tijd daaraan besteed, niet verspild geacht kunnen worden.

Hopen wij, dat als aanhangsel van de bekende Algemeene Voorwaarden weldra een goed stel bepalingen omtrent loon en arbeidsduur het licht moge zien!

HET WILHELMINA-GASTHUIS TE AMSTERDAM.

Door den oud-gemeente-architect werd, in zake het Wilhelmina-gasthuis, het volgende adres aan den Amsterdamschen Raad gericht:

Aan den Raad der gemeente Amsterdam.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen A. W. Weissman, oud-gemeente-architect;

dat reeds sedert geruimen tijd geruchten tot hem doordrongen, als zou zijn ontslag in verband staan met de overschrijding der bouwkosten van het Wilhelmina-gasthuis;

dat thans, nu de pers zich tot tolk dezer geruchten gemaakt heeft, hij uwen Raad eerbiedig, doch met gepasten aandrang verzoekt, naar deze overschrijding en de oorzaken, die daartoe geleid hebben, een

commissoriaal onderzoek te willen doen instellen, opdat hij ontheven moge worden van eene verdenking, die ten onrechte op hem rust en die alleen weggenomen kan worden door de openbaarmaking van den uitslag van zoodanig onderzoek;

't welk doende

A. W. Weissman.

Amsterdam, 20 Nov. 1894.

Reeds in zijne vergadering van 21 November 1894 nam de Raad dit adres in behandeling. Zooals te voorzien was, werd het verzoek om een enquête, waarmede reeds tweemaal door raadsleden schipbreuk was geleden, ook ditmaal afgewezen. Vreemd mag het evenwel genoemd worden, dat geen enkel raadslid nu vóór het instellen van een onderzoek sprak. Blijkbaar is men bevreesd in een wespennest te geraken.

Mogen nu de door den Voorzitter gesproken woorden „dat deze zaak met het ontslag van den architect niets te maken heeft," als een rehabilitatie van den heer Weissman worden opgevat? Het schijnt, dat dit de bedoeling is geweest, daar de heer Hovy verzocht het antwoord aan den heer Weissman in den geest van het door den Voorzitter gesprokene te motiveeren.

Waar evenwel de oud-gemeente-architect zelf om een onderzoek vroeg, geeft het te denken, dat de Raad daarin niet treden wilde. Aan de vele en zeer zonderlinge geruchten, omtrent den gasthuisbouw in omloop, zal nu voorloopig wel geen einde komen en de burgerij zal in den eersten tijd wel in het onzekere blijven hoe haar een half millioen uit den zak werd geklopt. Zij heeft nu ten minste de zekerheid dat de heer Weissman daaraan niet heeft medegedaan.

De groote onbekende, wien de overschrijding van de bepaalde som moet geweten worden, is echter niet aan het daglicht gebracht en zal vermoedelijk wel zoolang verborgen blijven, totdat eene historicus uit het laatst der twintigste eeuw, die uit de documenten putten kan, voor onze naneven den sluier zal oplichten, die thans door tachtig handen zoo stijf naar beneden gehouden wordt.

INSTITUUT VAN CIVIEL-INGENIEURS TE LONDEN.

Den 15den November jl. had de algemeene jaarlijksche vergadering voor het Instituutsjaar 1894—95 plaats in het gebouw van het Instituut, St. George-street, Westminster.

In de toespraak, door Sir Robert Rawlinson als Voorzitter bij die gelegenheid gehouden, ving hij aan met den arbeid te herdenken van hen, die als de stichters kunnen worden beschouwd van het ingenieursvak in Groot-Britannië en wel in de eerste plaats van Sir Hugh Myddleton (1555—1631), die het water van de New River van Chadwell dienstbaar maakte om een gedeelte van Londen van water te voorzien; van James Brindley (1716—1792), den ingenieur van het kanaal van Bridgewater en vele andere scheepvaartkanalen; van John Smeaton (1724—1792), wiens lichttoren op de rots van Eddystone in de haven van Plymouth eenige jaren geleden is moeten worden afgebroken ten gevolge van de verweering en gedeeltelijke ondermijning van de rots, waarop hij was gebouwd, en omstreeks vijftien jaren geleden is vervangen door het thans bestaande bouwwerk, volgens het ontwerp van Sir James N. Douglass gesticht; van James Watt (1736—1819), den uitvinder van de verbeterde stoommachine, welke door George Stephenson (1781—1848) op de locomotief werd toegepast; van John Rennie (1761—1821), beroemd door zijn drooglegggingen van moerassen, zijn dok- en havenwerken en bruggen over de Theems; eindelijk van Thomas Telford (1757—1834), den eersten voorzitter van *the Institution of Civil Engineers*, die een algemeene vermaardheid heeft verworven door den aanleg van wegen, bruggen, waterwerken, dokken en havens.

In weinig takken van het ingenieurs-vak echter heeft grooter ontwikkeling en vooruitgang plaats gehad gedurende de laatst verloopen halve eeuw dan in hetgeen in verband staat met den gezondheidstoestand en het welzijn van den mensch in het algemeen. Sir Robert Rawlinson kon verklaren, dat hij gedurende een tijdvak van veertig jaren zich heeft beziggehouden met onderzoekingen omtrent den gezondheidstoestand in de grootere en kleinere steden en dorpen in Engeland en met het vraagstuk van afvoer van rioolstoffen en drooglegging. Het ingenieurs-vak op dit gebied houdt zich bezig met den aanleg van riolen, den huis-afvoer, de watervoorziening en de verwijdering van het straatvuil, met het stichten van openbare bad- en waschhuizen en het aanbrengen van toestellen tot ontsmetting ter bevordering van zindelijkheid zoowel wat de personen als wat de woningen betreft. Maar terwijl goede bemoeiingen ten doel hadden het „comfort" te bevorderen, ziekte te voorkomen en den levensduur te verlengen, deden andere krachtige invloeden zich in dezelfde richting gelden, zooals bijvoorbeeld de opvoeding, de bevordering van matigheid, betere loonen voor handwerkslieden, goedkooper voedsel en kleeding en meer onderlinge sympathie tusschen de verschillende klassen der bevolking. In de in lateren tijd tot ontwikkeling gebrachte streken moest meer gestreefd worden naar eene algemeene verbetering van de niet tot woning dienende gedeelten, zooals het ontginnen van wouden, het aanleggen van wegen, het bouwen van bruggen, het verbeteren van rivieren en een oordeelkundige keuze, wat den aanleg van steden, dorpen en huizen betreft.

Als de eerste ingenieur, de geroepen werd om in den gezondheidstoestand van het leger te velde verbetering aan te brengen, verklaart Sir Robert Rawlinson, dat, toen de sanitaire commissie voor het leger in de Krim, bestaande uit twee geneeskundigen en hij-zelf, in Maart 1855 te Konstantinopel aankwam, van 32,000 man troepen er in de laatstverloopen drie maanden 11,000 waren gestorven. Op het eind van het jaar waren de Engelsche hospitalen allen nagenoeg ledig en het Britsche leger voor Sebastopol verkeerde in beteren gezondheidstoestand dan ooit in het vaderland het geval was geweest. Dit was veroorzaakt geworden door het inrichten van ruimere hospitalen en het gebruik van kalkwater, wegvoer van vuile stoffen, betere ventilatie van de Turksche hospitalen en betere watervoorziening. Daar Britsche soldaten op veel geld te staan komen, zoo sprak het van zelf, dat voor barakken en hospitalen, geschikt om aan de manschappen een beteren gezondheidstoestand te verzekeren, behoorde gezorgd te worden, zooals sedert is geschied. De verhouding van de sterfgevallen in de gevangenis te Portland bedroeg slechts $3\frac{1}{2}$ per 1000, terwijl het gemiddelde cijfer, wat de politie betreft, 7 per 1000 en in het Britsche leger 10 per 1000 aanwees. Contracten voor voeding, kleeding, bovenal voor voetbekleeding moesten worden afgeschaft.

Met betrekking tot de tegenwoordige en de toekomstige watervoorziening ten behoeve van de steeds

toenemende millioenen, die te Londen leven en arbeiden, sprak de Voorzitter als zijne meening uit, dat de gesteldheid en geologische toestand van het Theemsbekken er toe medewerken om het water van die zoo breede rivier bijzonder zuiver te doen zijn en dat ook het water van de rivier de Lee evenzeer als zuiver kan worden beschouwd. Men kan het water van die beide stroomen met den naam van „levend water" bestempelen, daar het in onophoudelijke beweging is. De vraagstukken, welke te dezen aanzien zich voordoen, zijn deze: Moeten deze bronnen van voorziening gehandhaafd blijven, moeten de water-maatschappijen worden afgekocht, moet er door aankoop als anderszins een beter beheer worden in het leven geroepen en zoo ja, moet dit berusten bij den graafschaps-raad van Londen of bij een speciaal daartoe in het leven geroepen lichaam?

Ten slotte bracht de Voorzitter in herinnering dat ruim vijftig jaren geleden een van zijne voorgangers, Sir John Rennie, bij eene dergelijke gelegenheid als nu een uitvoerig overzicht had geleverd van de geschiedenis van het ingenieursvak tot op dien tijd. Een kort begrip van de werken en de uitvindingen der civiel-ingenieurs gedurende de laatste halve eeuw zou een waardig vervolg op dat overzicht uitmaken. Zij toch hebben een netwerk van spoorwegen over het Britsche rijk en zijne overzeesche bezittingen verspreid; zij hebben een ongeëvenaarde positie in het vak van scheepsbouw en in dat van werktuigkunde ingenomen en gehandhaafd en, met behulp van de electriciteit, die de werelddeelen in nauwer verbinding heeft gebracht, hebben zij de afstanden en als het ware den omtrek der wereld helpen inkorten.

Wat het hier besproken vraagstuk van de watervoorziening betreft, is het wel de moeite waard te vergelijken wat bijna tegelijkertijd daaromtrent in de jongste vergadering van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs is medegedeeld geworden.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Vergadering van 16 November 1894.

Na lezing der notulen vroeg de heer Philips verlof om in eene volgende vergadering te mogen spreken over „Beeldhouwkunst in verband met de bouwkunst", en zulks naar aanleiding der bijdrage van de vorige bijeenkomst.

Kennis werd gegeven dat, door vrijgevige tusschenkomst van twee leden, dezen winter de twee historisch architectonische tentoonstellingen, in Pulchri te houden, voor de leden der Afdeeling vrij te bezichtigen zullen zijn.

De heer Jurriaan Kok nam nu het woord om in te leiden de eerste der door het Hoofdbestuur der Maatschappij gestelde vragen, luidende: „Is het niet van het grootste belang voor de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, dat de band tusschen haar en de afdeelingen zoo nauw mogelijk zij? Wat kan gedaan worden om dien hechter en beter te maken?"

De inleider meende dat de vraag met zekere bedoeling was gesteld en daaruit te mogen besluiten, dat de band niet zoo sterk was als hij wezen moest.

De heer Kok was overtuigd dat, nu over het geheele land afdeelingen bestaan, het ook van belang was dat een hechte band deze aan de Maatschappij vereenigde. Echter moet erkend worden dat iedere afdeeling dikwijls speciale inzichten en belangen kan hebben, waarom het geene aanbeveling verdient de afdeelingen te veel aan banden te leggen.

Volgens spreker moet de groote kracht uitgaan van de moeder der afdeelingen: „de Maatschappij", en moest zij belangrijke zaken, als in den laatsten tijd door de Afdeeling 's-Gravenhage waren aangevat, reeds lang te voren hebben afgedaan; de Maatschappij moest meer levenskracht toonen, meer actief optreden. Hierbij werd gewezen op het adres, aan den Minister van Koloniën gericht in zake het doen opnemen der Indische monumenten en op de vraag omtrent de opleiding van architecten te Delft.

Als middelen, die dienen konden om den band inniger te doen worden, gaf spreker aan de hand: de bevordering der uitgave van het tijdschrift, het rondzenden van kunstbeschouwingen en het in behandeling brengen bij de afdeelingen van vragen en zaken betreffende vakonderwijs, restauraties enz.

Na deze inleiding ontspon zich tusschen de aanwezigen eene geanimeerde gedachtenwisseling, die echter tot geen resultaat leidde.

De heer Van Malsen, gedachtig aan de spreuk: „Eendracht maakt macht", meende het eerste gedeelte der vraag ongetwijfeld met „ja" te moeten beantwoorden en zou gaarne zien, dat de voorzitters der groote afdeelingen zitting hadden in het Hoofdbestuur en dat belangrijke zaken door de afdeelingen in overleg met de Maatschappij behandeld werden.

De Voorzitter, de heer Peters, zou den heer Van Malsen gaarne beantwoorden en uiting geven aan zijne opinie, maar achtte dit in zijn kwaliteit als lid van het Hoofdbestuur minder gepast.

De heer Mialaret wilde de jaarlijks gestelde vragen, door de verschillende afdeelingen behandeld, zelfstandig opgenomen zien in het weekblad en meende dat de preadviezen, door leden van het Hoofdbestuur later daarover gegeven, niet altijd voldoende zijn geweest en dikwijls ontevredenheid hebben verwekt.

De heer Knuttel wilde in deze een lans breken en meent dat men den rapporteurs der vragen, in de afdeelingen verhandeld, niet altijd een dienst zou bewijzen, hunne rapporten onveranderd te publiceeren. Volgens hem moet de Maatschappij zijn de leidster der afdeelingen en de trechter der afdeelingszaken, omdat het af te keuren is vragen van algemeen belang tot onderwerpen van plaatselijke behandeling te maken.

De Voorzitter, de heer Peters, vroeg naar aanleiding van het gesprokene: „Wat zijn groote afdeelingen? en tellen, ter vaststelling daarvan afdeelingsleden mede, of alleen zij, die tevens lid der Maatschappij zijn?"

De heer Knuttel wilde dit afhankelijk maken, niet van het aantal leden, maar van de kracht die van de afdeelingen uitgaat en wenschte dat de wet der Maatschappij de bepaling inhield dat haar bestuur zal bestaan uit negen leden, waarvan vijf voorzitters van afdeelingen en vier leden naar vrije keuze; dit laatste om tegemoet te komen aan de opmerking dat het Hoofdbestuur allicht alleen uit voorzitters van afdeelingen zou bestaan.

De heer Kok verwachtte geen heil van dit voorstel en wees op het aantal voorzitters, die thans reeds zitting in het Hoofdbestuur hebben.

De heer Van Liefland stelde voor de verdere bespreking tot een volgende vergadering te verdagen, om dan tot een pakkend resultaat te komen. Aldus werd besloten.

De Voorzitter noodigde den heer Berden uit tot inleiding van vraag 3, door het hoofdbestuur gesteld, luidende:

„Indien aan een oud kerkgebouw, opgetrokken in Romaanschen of Gothischen stijl, een nieuw gedeelte moet worden aangebouwd, is het dan wenschelijk dit in denzelfden stijl te bouwen, of is de bouwmeester vrij om het nieuwe gedeelte te bouwen in de vormen die hij wenscht?

„Zouden, indien het een bepaald vereischte is om het nieuwe gedeelte op te trekken in de stijlvormen van het bestaande, ooit de geestige Renaissance aanbouwen zijn ontstaan, die nu zoo menig kerkgebouw uit vorige eeuwen sieren?"

De inleider ving aan eerst te wijzen dat het uit een esthetisch oogpunt steeds wenschelijk zal zijn de aanbouwen in den stijl van het bouwwerk op te trekken om harmonie in het geheel te behouden. Doet men dit niet, zoo kan elke aanbouw afzonderlijk aan de eischen van schoonheid voldoen, doch het geheel wordt geschaad en werkt storend voor het oog. Als de gebouwen op het Binnenhof allen opgetrokken waren in den stijl der Loterijzaal, zou zeker dit plein een imposanter voorkomen hebben dan thans, nu de gebouwen van verschillende stijlperioden getuigen.

De heer Berden besprak de Romaansche kerken, meestal in Griekschen stijl vergroot. Dit moge uit een esthetisch of archeologisch oogpunt beschouwd, te betreuren zijn, echter bestonden hiervoor gegronde redenen, omdat in het Gothische tijdperk op constructief gebied groote vorderingen gemaakt waren; men bouwde wetenschappelijker en constructiever dan voorheen; vorm en constructie waren als 't ware één.

De Renaissance kon deze aanspraken niet doen gelden; hier is de vorm het doel. Vooruitgang op constructief gebied is bij de Renaissance niet waar te nemen en aan den vorm wordt alles geofferd. Bij een middeleeuwsch gebouw een renaissance aanbouw te voegen is derhalve de vormenharmonie met het andere deel schaden, zonder voor dit nadeel eenig ander voordeel in de plaats te stellen dan bevrediging van kroonlijsten- en krullenliefhebberij.

Tot de beantwoording van het tweede deel der vraag overgaande, gaf spreker zijne groote verbazing over het stellen daarvan te kennen. Even goed toch had men kunnen vragen: „of, indien men Gothiek was blijven bouwen de Renaissance ooit zou zijn ontstaan." Verder vraagt hij zich af van waar *geestige* Renaissance? Is al het andere niet geestig of wil men zeggen dat er ook een *geestelooze* Renaissance bestaat.

Nog eene opmerking: wat zijn geestige Renaissance aanbouwen? een sporadisch voorkomende torenspits? een krul aan een topgevel of 18-eeuwsche deur?

Volgens spreker moet hieronder verstaan worden eene vergrooting van het kerkgebouw, minstens een portaal. Hiervan nu zijn in Nederland, voor zoover spr. bekend, geen voorbeelden te vinden, waarom hij voorstelt het 2de deel der vraag met een groot vraagteeken te beantwoorden.

De heer Jurriaan Kok vindt de vraag door het Hoofdbestuur gesteld, niet zoo belachlijk. Voor hem heeft de Renaissance groote waarde en getuigt zij van individualiteit, die in de Gothiek niet voorkomt.

De Voorzitter noodigde den heer Berden uit zijne improvisatie op schrift te stellen om haar aan het Hoofdbestuur op te zenden.

De zeldzame kunstbeschouwing van 42 originecle teekeningen van Pieter Post, den leden aangeboden door Jhr. Mr. Victor de Stuers, vroeg thans de aandacht. Alvorens de pauze hiertoe de gelegenheid schonk, gaf de Voorzitter met een kort woord een overzicht van het leven en de werken van dezen 17e-eeuwschen bouwmeester.

Pieter Post, geboren te Leiden in 1608, werd 1633 in het gilde ingeschreven en vergezelde Prins Maurits in 1636 naar Brazilië, waar de stad Fernambuco naar zijn plan werd aangelegd. Teruggekomen, vestigde hij zich te Haarlem, vanwaar hij later naar 's-Gravenhage zich metterwoon begaf en alclaar in 1669 gestorven is. Hij voerde den titel van „Architect en schilder der Doorluchtige Prinsen van Oranje" en stond bij zijne tijdgenooten in hooge reputatie.

Onder de belangrijkste werken door hem uitgevoerd, behooren de St.-Annecerk te Haarlem, het huis „Rijnland" te Halfweg, het Raadhuis te Maastricht, de Wagen te Leiden en Gouda verschillende woonhuizen te Amsterdam, de Oranjezaal, het tegenwoordige Paleis in het Noordeinde, het huis van Constantijn Huijgens en het Hofje van Nieuwkoop te 's-Gravenhage. Ook voerde hij uit de graftombe voor admiraal Tromp en werkte in vereeniging met Jacob van Campen aan het raadhuis te Amsterdam.

Als schilder is van hem bekend eene schilderij, voorstellende eene plantage in Brazilië en een plaatwerk, dat in 1651 uitgegeven werd en de lijkstatie van Prins Hendrik weergeeft.

Daar de avond na de pauze reeds vergevorderd was, werd eene bijdrage, door den heer Peters toegezegd, tot de volgende bijeenkomst uitgesteld.

Na de gebruikelijke rondvraag van den Voorzitter, deed de heer Jurriaan Kok het voorstel een commissie te benoemen voor het uitbrengen van rapport over vraag I. Dit voorstel gaf aanleiding tot nieuwe discussies.

De heer Berden zag in eene wettelijke bepaling (voorstel Van Malsen), waarbij voorzitters van afdeelingen zitting in het Hoofdbestuur verkrijgen, een verkrachting van het recht, dat volgens de tegenwoordige wijze van verkiezing ieder lid door zijn vrije stem is toegekend.

De heer Frowein meende dat voor een nauweren en hechten band tusschen Maatschappij en afdeelingen meer gevorderd wordt dan een beroep op „Eendracht maakt macht", door den heer Van Malsen gedaan. Ook achtte hij de voorzitters der afdeelingen niet altijd de aangewezen personen voor het hoofdbestuur.

Verschillende leden voerden het woord en stelden voor dat de Maatschappij, ten einde een beteren toestand te verkrijgen, opgaat zal doen van bestaande grieven en gebreken, want eerst dan, als de aard der ziekte bekend is, zal het geneesmiddel spoedig gevonden zijn.

De heer Van Malsen wees erop dat de Maatschappij niet ziek is, eene onderstelling, door de heeren Berden en Kok gemaakt naar aanleiding der vraag, door het Hoofdbestuur gesteld.

Ten slotte werd besloten dat de heeren Van Malsen en Berden in commissie met het bestuur der Afdeeling de zaak nader zullen onderzoeken en rapport uitbrengen.

Onder dankzegging voor de belangstelling, in de Maatschappij betoond, sloot de Voorzitter de vergadering.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

1011ste *gewone vergadering van Woensdag* 21 *November* 1894.

De Voorzitter opent de vergadering, waarna de notulen worden gelezen en goedgekeurd.

Hierna deelt de Voorzitter mede, dat ingekomen is een schrijven van de Maatschappij tot bevordering van Nijverheid, waarin het Genootschap uitgenoodigd wordt als lid te willen toetreden tot het te houden congres, waarvan het programma is bijgevoegd. De Voorzitter spreekt de wenschelijkheid uit, dat niet slechts het Genootschap officieel toetrede, doch ook de leden ieder op zichzelf zich aansluiten.

Van de vereeniging Arti et Industriae is een schrijven ontvangen, waarin mededeeling wordt gedaan, dat van 14—16 Nov. 1894 eene tentoonstelling zal gehouden worden ter herdenking van het 50-jarig bestaan der Vereeniging. Een verslag van deze tentoonstelling komt voor in het genootschapsorgaan van 17 November l.l.

Hierna wordt overgegaan tot het benoemen van eene commissie, bestaande uit 3 leden tot verificatie van de rekening en verantwoording van den penningmeester. Gekozen worden de heeren Van Dijk, Rijnink en M. de Jongh, die zich hiertoe bereid verklaren.

De heer Paul J. de Jongh verkrijgt na het woord tot het houden zijner aangekondigde bijdrage: „De woningen van voorheen en thans." Door de uitgebreidheid van dit onderwerp, is spreker er toe gekomen zijne lezing in twee afdeelingen te splitsen. In het 1ste gedeelte geeft de heer De Jongh een vluchtig overzicht van de indeeling enz. van de woningen der oude volken, waarbij al dadelijk invloed heeft de verhouding, die de vrouw ten opzichte van den man bekleedt, zoowel in hoogere als lagere standen. Perzië, Egypte, China, Griekenland, Italië enz. worden achtereenvolgens behandeld, waar steeds een hof in het centrum van het gebouw wordt aangetroffen, waarop de vertrekken uitkomen. In de 11de en 12de eeuw komt hierin verandering en wordt het uitzicht op de straat meer een vereischte. Een fraaie collectie platen uit „Racinet Le costume historique" circuleert ondertusschen ter verduidelijking van het gesprokene. Als slot van deze eerste afdeeling staat de spr. nog even stil bij de Indische woning. In de tweede afdeeling bespreekt de heer De Jongh na eene pauze de woning van thans, staat daarbij terloops stil bij de arbeiderswoningen, waarvan het vraagstuk nog alles behalve is opgelost, bij de kazernewoningen van 4 à 5 verdiepingen en behandelt daarna op uitvoerige wijze de woning en villa, bestemd ter bewoning van één gezin, hoe hierin door het ontwerpen van onregelmatige plattegronden aardige hoekjes ontstaan, aanleiding gevende tot aardige oplossingen; hoe het toepassen van centrale verwarming de zoo gezellige schouw met haardvuur overbodig maakt, enz. De woning in Engeland acht spreker hierdoor het meest gezellig, waarbij de Hall met trap een voornaam onderdeel uitmaakt. De beschrijving, die Dickens in het *Verlaten Huis* van eene woning geeft, wordt hierbij aangehaald. In het algemeen geeft de heer de Jongh nu aan, hoe volgens zijne meening de gezelligste woning moet ingericht worden om een echt „thuis" te zijn. Na afloop van deze belangrijke bijdrage worden eenige vragen gedaan en beantwoord, waarna de Voorzitter den dank der Vergadering uitspreekt. Onder mededeeling dat de vergadering op 5 December zal overgeslagen worden, wordt de bijeenkomst gesloten.

DE ONDERAARDSCHE BUIS-SPOORWEG VAN PARIJS.

Een eigenlijken stadsspoorweg heeft Parijs, zooals bekend is, nog niet. In dit opzicht is Berlijn verder. Maar terwijl men thans te Berlijn op zijne lauweren schijnt te rusten, hoewel de vermeerdering der stedelijke verkeersmiddelen daar meer en meer noodzakelijk wordt, schijnt Parijs nu de verwezenlijking van zijn eersten ondergronclschen buis-spoorweg zeer nabij te zijn.

In het eerste ontwerp-stadium bevindt zich voorts een tweede stadsspoorweg-plan „metropolitain" genaamd. Deze lijn moet uitgaan van de Esplanade des Invalides, de Seine kruisen en aan den Boulevard Sébastopol eindigen.

Het van Berlier afkomstige ontwerp voor den electrischen buisspoorweg werd op 1 September 1887 aan den Gemeenteraad ter onderzoek aangeboden. Op 25 Juli 1891 volgde de openbare tervisie-legging, die gunstig verliep, daar slechts weinig afdoende bezwaren vanwege de omnibus-maatschappij en den ontwerper van een tegenplan ingebracht werden. Onlangs heeft eene commissie uit de Kamer zich voor aanneming van het ontwerp gunstig uitgelaten, zoodat de uitvoering spoedig mag worden tegemoet gezien.

De spoorweglijn volgt onder den grond de volgende straten en openbare pleinen, als: Rue de Vincennes, Place de la Nation, Boulevard Diderot, Rue de Lyon, Place de la Bastille, Rues St. Antoine en de Rivoli, Place de la Concorde, Avenue des Champs Elysées, Place de l'Etoile, Avenues Victor Hugo en Bugeaud, terwijl zij eindigt aan den Boulevard Flandrin.

Dit is dus eene bijna rechtlijnige verbinding van het Bois de Vincennes met het Bois de Boulogne. Afwijkingen van de rechte lijn komen slechts voor in een bijna rechthoekigen hoek tusschen de Bastille, het station de Lyon en de Place de la Nation, vervolgens in eene korte kromming en tegen-kromming aan de Place de la Concorde en een stompen hoek tusschen de Place de l'Etoile, de Place Victor Hugo en het eindpunt in het Bois de Boulogne. De lengte der lijn bedraagt 10,5 K.M.

Volgens het ontwerp Berlier zullen in een ijzeren buis van 6.30 M. doorsnede twee sporen gelegd worden, waarop de wagens, door electriciteit gedreven, zullen verkeeren, terwijl tunnel en stations electrisch verlicht zullen worden.

Ten tijde van het ontstaan van het ontwerp kon het denkbeeld van een ijzeren tunnel twijfel doen rijzen; deze is echter door den ijstunnel in Londen in exploitatie genomen onderaardschen tunnel-spoorweg uit den weg geruimd. Eene delegatie van den Parijschen gemeenteraad kon zich reeds drie jaren geleden in Londen overtuigen van de mogelijkheid eener bevredigende exploitatie op eene 5,6 K.M. lange lijn van dezelfde soort (City and South London Railway.)

De gesteldheid van den bodem begunstigt het voortuitdrijven in den tunnel door de bekende schilden, die door waterdrukpersen in den grond voortgedreven worden en daardoor tusschen den gereed zijnden met ijzer bekleeden tunnel en den schildrand, zulk eene breede ruimte vrijmaken, dat een nieuwe tunnelring uit afzonderlijke platen samengesteld, kan worden ingelegd. De grond zal meestal met spade en houweel kunnen verwijderd worden en blijft goed staan. Men heeft het voornemen, de specie door zijkanalen af te voeren, die naar de oeverhellingen der Seine uitkomen, maar niet alleen de eigenlijke tunnelgedeelten, doch ook de van cementmetselwerk te maken stations, zullen gemaakt worden, zonder het straatverkeer te belemmeren.

In elk station zal eene, in het bovenbeeld van den tunnel gelegde, voetgangersbrug de beide platformen, rechts en links van het dubbel paar rails, verbinden. Van deze brug voeren trappen naar de platformen omlaag en een trap naar de straat omhoog. Deze trappen zijn daar, waar het station diep onder de oppervlakte der straat ligt, als wenteltrappen gemaakt. Het gebruik van het een of ander middel tot dalen of stijgen is vrijgesteld.

Tusschen de Place de la Concorde en de la Bastille, in het centrum der stad, heeft het Gemeentebestuur zich tegen de uitmonding dezer trappen in de straten zelf verklaard: zij moeten daar in huizen aangebracht worden. Op de breede „refuges" of trottoirs en op de groote pleinen buiten het centrum, bevinden zich daarentegen de toegangen tot de trappen in fraaie kleine paviljoens, die overigens slechts de trappen omsluiten en dus geen ruimte aanbieden voor bureau's of wachtkamers.

Een afwijkenden bouwtrant vindt men bij het station aan de Bastille. Naar het karakter van het plein zal het station monumentaal vormgevend worden. In zijn uiteinde naar de Rue de Lyon zal het plein, overeenkomstig den wensch van het Gemeentebestuur, uitgebreid en tot dit doel het arsenaalbekken over zijne geheele oppervlakte overdekt worden. Het station zal op de plaats komen te staan, waar thans, omstreeks 6 meter van den kant van het bassin, de stations van de Porte Rappe en den Montparnasse-tramweg liggen.

Omtrent het systeem van beweging is het volgende te zeggen: Midden tusschen de rails — als middenrail — is de stroomgeleider rechthoekig op de liggers bevestigd en door blokken glas van deze geïsoleerd. De stroom wordt door aansluiting aan den koperen kabel ingevoerd, welke, van de dynamo's uitgaande, langs de lijn ligt, door gummi geïsoleerd en in een looden buis besloten is. De rails dienen tot terugvoering van den stroom.

Iedere trein zal uit een, twee, drie of vier wagens bestaan, en iedere wagen 52 personen kunnen bevatten. De snelheid zal ongevoer 19.2 KM. per uur bereiken. De totale tijd der reis zal 37 minuten 33 seconden bedragen. Op elk der 15 stations zal 20 seconden stilgehouden worden, dus in totaal 5 minuten. De zuivere reistijd bedraagt dus voor de 10.5 KM. lange lijn 32 minuten 33 seconden.

De wagendeuren bevinden zich aan de lengtezijden; de bodem van den wagen ligt op gelijke hoogte met het platform. Van de Place de la Concorde naar de gare de Lyon zullen de treinen elke 2 minuten elkander volgen, op de andere lijnen elke 4 minuten; op feestdagen (wedrennen, parades) of bij andere verkeersvermeerdering kan het aantal treinen gemakkelijk vermeerderd worden.

Het plan Berlier heeft tegenover den Londenschen electrischen ondergrondspoorweg twee voordeelen. De rails van 1 M. spoorwijdte rusten op houten liggers, die in ballast gedreven zijn en daardoor het onaangename gedruisch verminderen, dat in Londen gedurende den geheelen tocht vernomen wordt. Vervolgens is de luchtverversching van den tunnel beter. In Londen heeft men gemeend, wegens de afwezigheid van allen rook, van luchtverversching te kunnen afzien. Berlier ventileert daarentegen door schoorsteenen, die van de kruin van den tunnel naar verversingskanalen op de „refuges" of trottoirs voeren.

De Parijzenaars interesseeren zich zeer voor de vrachtprijzen. Berlier verderde oorspronkelijk 30 centimes voor de 1e klasse en 15 voor de 2e klasse. Doch de bemoeiingen van een zekeren heer Alphand bewogen hem, zich met een eenheidsprijs van 20 centimes voor iedere vaart van willekeurige lengte en met één wagenklasse te vergenoegen. De stedelijke commissie echter, wier verslaggever Alphand was, sloot zich daarbij niet aan, maar beval met 6 tegen 5 stemmen het oorspronkelijk plan van Berlier aan, voornamelijk wegens de twee klassen. De „Scientific American", die volgens „Le Monde illustré" daarover bericht, vindt dit besluit niet aan het doel beantwoordend. Het hoopt op eene verandering met de opmerking, dat hierdoor reeds het voordeel der reizigers spreekt, om niet eerst in eene lange lijn te moeten blijven staan om een kaartje te verkrijgen, dit vóór het bestijgen van den wagen te laten stempelen en aan de plaats van bestemming wederom te laten controleeren.

In het andere geval, bij dezelfden prijs en bij één wagenklasse, zou het voldoende zijn, het kaartje door den reiziger in een behouder te laten werpen, die mechanisch diens recht om den volgenden trein te mogen bestijgen, zou registreeren. Het op die wijze vermeden verlies aan tijd speelt een der te grooter rol, daar zelfs korte oponthouden bij 2 minuten treinafstand zware ongevallen tengevolge zouden kunnen hebben.

Dit is in groote trekken de ondergrondspoorweg, wiens verwezenlijking door de Parijzenaars zoo ongeduldig verwacht wordt. Volgens Berlier's meening, zou de spoorweg in den loop van het jaar 1898 gereed en in exploitatie genomen kunnen zijn.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Een opgewekte feestavond besloot Zaterdag de viering van het tienjarig bestaan van „Arti et Industriae. De groote zaal in de Willemstraat was in eenige uren gereed gemaakt tot feestzaal. De feestgenooten hadden zich niet te beklagen. Voortreffelijk muzikaal genot, daar de violoncellist, de heer J. Mossel, en de zangeres mej. Wilhelmina Hoek medewerkten; een paar welgeslaagde tableau's, een naar de bekende schilderij „Kunst baart gunst" en een allegorische voorstelling van Kunst en Nijverheid, beide met zorg voorbereid, voortreffelijk uitgevoerd, getuigende van kunstgevoel en kunstkennis; voorts een kort, vroolijk openingswoord van den ondervoorzitter, den heer N. van Vliet, een geestige voordracht over kunst, van den heer P. J. den Hertog, die de werkzaamheden van „Arti" op grappige wijze de revue deed passeeren en ten slotte een allervermakelijkste parodie op de conventioneele kunst en kunstindustrie, vertoond met een eindelooze reeks schaduwbeelden en toegelicht met eene humoristische rede, die de aanwezigen deed schudden van lachen. De heeren Brückmann, vervaardiger van deze uitstekend geteekende beelden en Du Rieu, de geestige toelichter, werden warm toegejuicht.

De Voorzitter van „Arti", de heer J. J. van Nieukerken, werd vereerd met een laurierkrans en eene herinneringsalbum en sprak eenige ernstige woorden ten opzichte van de kunst en van Arti's streven.

Groningen. In de Brugstraat alhier bevond zich tot voor eenige weken in een huis, op welks voorgevel het jaartal 1669 prijkt, een kamer, geheel het karakter der 17e eeuw dragende. Kamerbetimmering, vloer, zolder, betegeling langs den wand, alles was volkomen gebleven, zooals het alclaar omstreeks 1669 was aangebracht. Die geheele kamer is aangekocht door de commissie van het Museum van Oudheden, om onderhand in den nog ontbrekenden vleugel van het Museum geheel als vroeger te worden ingericht. Zij werd daartoe in staat gesteld door de vrijgevigheid van den heer J. E. Scholten, die als lid van het consortium, dat indertijd het restant der premieleening voor het nieuwe gebouw in beheering nam, de voordeelen, door de kansen van het lot aan dat consortium toebeurtgevallen, wenschte te besteden ten bate van het Museum. Intusschen is de prachtige kamerbetimmering van mahonie- en ebbenhout, een juweel van houtsnijwerk, en volkomen het eigenaardig Groningsch karakter uit de 17e eeuw dragende, voorloopig geplaatst tegen een der wanden in het bestaande Museumgebouw. De betimmering bestaat uit een kamerwand, waarin een deur, een breede muurkast en een bedstede.

Nijmegen. De gemeenteraad heeft aan de heeren C. B. Hiebendaal en A. J. Bouwens alclaar voor den aanleg en de exploitatie van een stoomtramweg van Nijmegen naar Grave een recht van voorschot van ƒ 30,000 verleend, waarvan de terugbetaling na 10 jaar in jaarlijksche termijnen van ƒ 100 moet geschieden. Het totstandkomen van deze belangrijke tramverbinding kan alsnu als verzekerd beschouwd worden.

Schiedam. Op voorstel van B. en W. besloot de Raad eene gratificatie van ƒ 100 toe te kennen aan den heer Bubberman, opzichter der gemeentewerken, voor buitengewone werkzaamheden tijdens de vacature van architect.

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië is *benoemd* tot ingenieur 1e kl. de waarnemend ingenieur 2e kl. F. R. Scherius; tot ingenieur 2e kl. S. C. P. van Musschenbroek, thans 3e kl. en tot ingenieur 3e kl. de adspirant-ingenieur E. H. Karsten. Voorts *verlof verleend* wegens ziekte, aan den ingenieur 3e kl. A. Ph. K. D. van Malsen.

— De hoofdingenieur bij den waterstaat in Indië S. Karstens is te Bandoeng overleden.

— Bij Kon. besluit is aan den heer A. van Hooff, hoofdingenieur van den waterstaat in het 10de district, eervol ontslag verleend als lid der internationale commissie tot voorbereiding eener herziening der overeenkomst met België van 20 Mei 1843, betreffende de afwatering van Vlaanderen en eener regeling van het beheer der zoogenaamde gemengde polders, en is als zoodanig in zijne plaats benoemd de heer A. A. Bekaar, hoofdingenieur van den waterstaat in het 11de district.

— Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken is, met ingang van 1 December 1894, aan J. W. Th. van Oijen, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als assistent voor de waterbouwkunde aan de Polytechnische School te Delft.

— Tot leeraar in het handteekenen aan de ambachtsscholen van de Maatschappij voor den werkenden stand te Amsterdam is benoemd de heer H. J. van Dijk.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Assistent in de waterbouwkunde aan de Polytechnische school te Delft op eene jaarwedde van ƒ 1200. Adres vóór 10 December bij den hoogleeraar-directeur.

— Leeraar in het lijn- en vakteekenen aan de Ambachtsschool en Burgeravondschool te Alkmaar. Jaarwedde ƒ 1800. Adres vóór 6 December aan den directeur der scholen H. J. de Groot. (*Zie advert. in no.* 46.)

CORRESPONDENTIE.

Aan G. te Z. Stukken, waarvan ons de inzender niet bekend is, worden nimmer opgenomen.

H. JANSEN Thz., Arnhem.
Loodgieter, Zinkwerker en Leidekker.
Hout-Cement-Dakbedekking.
Vervaardigt alle soorten van Zinken en Looden ORNAMENTEN.

HOOGERWERFF & Co.
Kinderdijk en Vlaardingen.
BULLIVANT'S BUIGZAAM STAALDRAADTOUW
voor verschillende doeleinden.
Afstands- en Peillijnen met Haspels.

Ministerie van Justitie.

Openbare Aanbesteding.

Op **Zaterdag 15 December 1894**, des namiddags ten 2 ure, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie te *'s-Gravenhage*, in het openbaar worden **aanbesteed:**

Het bouwen van 6 bewaarderswoningen bij de Strafgevangenis te Rotterdam.
Raming f 17,800.

Het bestek no. 41 met 2 daarbij behoorende teekeningen ligt voor gegadigden ter inzage in de Strafgevangenis voornoemd en is op aanvrage tegen betaling van *f* 0.60 franco verkrijgbaar bij de GEBROEDERS VAN CLEEF, Boekhandelaars, *Spui No. 28a*, te *'s-Gravenhage*.

Aanwijzing zal worden gehouden op **Maandag** 10 December 1894, op het **bouwterrein** te Rotterdam, des namiddags ten 2 ure, terwijl inlichtingen zijn te bekomen bij den Ingenieur-Architect **voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te 's-Gravenhage, Departement van Justitie**, en bij den Hoofdopzichter van de Justitiegebouwen te Rotterdam, G. J. VAN DER GOES.

's-Gravenhage, 23 November 1894.

De Minister van Justitie,
Voor den Minister
De Secretaris-Generaal,
P. J. VAN BEIJMA.

Stoomketelmakerij en Grofsmederij
G. N. FLAMMAN, Heerenkade, GOUDA. Holland.
Vervaardigt Horizontale en Verticale STOOMKETELS, Reservoirs en andere Plaatijzer-werken. Reparatiën vlug en billijk. Ketelapendages, Stoomleidingen. Concurreerende prijzen.

TH. A. DE KOSTER.
Sanitary Engineer.
AMSTERDAM.

NIEUWE KETELS
VOOR
Centrale Verwarming
VOOR
GROOTE GEBOUWEN
Systeem (warm water).
Ongeloofelijk Oeconomisch succes (in brandstof verbruik en bediening).
Op aanvrage in werking te zien.

Stoomtimmerfabriek
„ZWEDEN",
UTRECHT.

Architraven, lijsten, deuren, ramen, betimmeringen. Meubelen voor Kerken en Scholen, enz. enz.

KOZIJNEN, geheel afgewerkt of passiklaar. Hoeken gebouwen, kleeken, vierands, Vloerdeelen met blinde verzaging, enz. enz.

ARCHITRAVEN en LIJSTEN in voorraad; PROFILLEN gratis verkrijgbaar.

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

T. G. TISSOT Jr., Amsterdam, Singel 179,
TECHNISCH BUREAU,
levert tot **concurreerende prijzen:**
Overkappingen, Loodsen en Complete Gebouwen
van gegalvaniseerd gegolfd ijzer.
ROLLUIKEN
van gegolfd staalplaat of hout.
BRANDSCHERMEN.
Personen-, Goederen- en Spijzen-Liften
voor Electrische-, Hydraulische-, Stoom- en Hand-beweegkracht.
KRANEN, LIEREN en verdere HEFWERKTUIGEN.
Draagbaar Spoor. Kipwagens, Wissels, Draaischijven enz.
LOCOMOTIEVEN.
Catalogussen, plannen en begrootingen kosteloos op aanvraag.

Hartguss-Roosterbaren
merk EUREKA.
Groote besparing van brandstoffen door koude luchtverbranding. Gelijkmatige ventilatie, voorkomen het kromtrekken, blijven vrij van sintels of slakken, geven vlug de moeste hitte, blijven vrij van springen. — Bekroond op de tentoonstelling te Batavia met de Zilver n Medaille als hoogste en eenig-ste onderscheiding. Hoofd-agent voor Nederland, België en Ned.-Indië
AMSTEL 312. G. H. VAN GIJN. Amsterdam.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. — N°48 — ZATERDAG, 1 Dec. 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . *f* 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel *f* 0.20, en *f* 0.10 voor het herhaalnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . *f* 0.15

BERICHT.

Met primo Januari a. s. vangt de 30ste jaargang van *De Opmerker* aan.

Zij, die zich thans abonneeren, ontvangen de tot genoemden datum verschijnende nommers gratis.

Abonnementen en proefnommers gelieve men aan te vragen aan de Administratie van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, 's-Gravenhage.

De abonnementsprijs bedraagt slechts **vijf gulden per jaargang**, waarover in *twee* termijnen, op 1 April en 1 October, beschikt wordt.

De Administratie.

DE NACHTWACHT.

Wij hebben reeds met een enkel woord, in ons N°. van 3 Maart 1894, bladz. 67, melding gemaakt van de beweging, door J. Veth te Bussum op touw gezet, om verbetering te verkrijgen van het Rijksmuseum, niet slechts door het zuiveren der verzamelingen van veel prullaria, doch ook door in de wijze van tentoonstellen verandering te brengen.

De artikelen, door dezen heer in een Amsterdamsch weekblad over de Museum-quaestie geplaatst, zijn thans tot een bundel vereenigd en vermeerderd met een paar brieven, door J. Israëls aan de leden der Tweede Kamer toegezonden, terwijl zij ook voor het publiek verkrijgbaar zijn gesteld.

Reeds waren in het voorloopig verslag door eenige Tweede-kamerleden opmerkingen over het Rijks-museum gemaakt; de wijze, waarop deze opmerkingen door den Minister Van Houten (of liever door den heer Mr. V. de Stuers) beantwoord werden, geeft niet veel hoop, dat voorcerst belangrijke verbeteringen van het Rijks-museum ondernomen zullen worden.

Het is in het bijzonder de wijze, waarop „de Nachtwacht" thans geëxposeerd wordt, die tot critiek aanleiding geeft. Onze lezers herinneren zich, dat bij de opening van het Museum, Rembrandts meesterstuk in een hooge, koude zaal, met schreeuwend gouden kapiteelen en beelden, zich aan de bezoekers al zeer ongunstig voordeed. Geflankeerd door „de Staalmeesters" aan de eene, door Hals', „Jodenvendel" aan de andere zijde, scheen „de Nachtwacht" in de nieuwe zaal een geheel andere schilderij dan in het Trippenhuis, waar hij, op heldere middagen, tegen een uur of drie in zulk een zonnigen glans kon stralen. Een pretentieuse lijst deed ook aan de schilderij geen goed.

Een tijdlang bleef alles zoo; de fijne bleekheid van Hals aan den linker kant, de wonderlijk warme tonen van de Staalmeesters aan de andere zijde, bedierven het effect van Rembrandt's grootste schilderij, terwijl het koude noorderlicht op den blinkenden terrazzo-vloer vallend, een brutale concurrentie voerde met de zonnestralen van 's meesters palet.

Zelfs van Regeeringswege kwam men, ofschoon aarzelend, tot de conclusie, dat het zoo niet blijven kon: „de Nachtwacht" kreeg andere naburen, en een draperie werd in de zaal gehangen, om het licht van den vloer te houden. Fraai kon die draperie of overhuiving, of velum, of troonhemel, of wat men wil, nu juist niet genoemd worden. Zij ontsierde de zaal door haar sombere tinten en het scheen wel, alsof in de Rembrandtzaal een voortdurende lijkdienst voor den meester gevierd werd. Het was natuurlijk onmogelijk in de verlichting van de schilderij, die alleen uit het noorden plaats had, verandering te brengen en tot op den huidigen dag beschijnt dit koude licht het werk van den man, die zelf voor zijn schilderijen sterk warm licht noodig oordeelde.

Ook was het niet doenlijk, zonder wijziging der kapconstructie, het licht zoo te laten invallen, dat

het ook de benedenste helft der muren bereikte; de licht-inval bleef dus zoo, dat het beste licht alleen *boven* het schilderij wordt aangetroffen.

Behalve bij de heeren Cuypers en De Stuers is bij alle kunstkenners de overtuiging gevestigd, dat er in de plaatsing van „de Nachtwacht" verbetering gebracht moet worden. Over de middelen, die daartoe dienstig zullen blijken, bestaat echter allerminst eenstemmigheid.

Israëls wenscht een verlichting als op zijn atelier gevonden wordt; anderen willen de zaal der Kloveniersdoelen, waarvoor de schilderij oorspronkelijk bestemd was, doen reconstrueeren; nog anderen meenen, dat bovenlicht „de Nachtwacht" niet schaden zou, als het maar goed inviel en niet uitsluitend uit het noorden kwam.

Dit verschil van meening zal der Regeering een welkom motief geven om niets te doen en alles te laten zooals het is. Zeker zullen, zoolang de heeren Cuypers en De Stuers leven, geen wijzigingen van beteekenis in het Museum gemaakt worden. Wij vinden dit zeer begrijpelijk, daar het toch niet van een vader te vorderen is dat hij zijn kind, zij het ook ter bereiking van een goed doel, zal mismaken.

Het stichten van een monumentaal gebouw naar de methode van Viollet-le-Duc is het geweest, waaraan architect en referendaris in de eerste plaats gedacht hebben; dat dit gebouw een museum moest worden, hebben zij pas in de tweede plaats overwogen. Was er aan een museum in 1875 geen behoefte geweest, en hadden toen de Kamers gelden bewilligd bv. voor een Koninklijk paleis of een ander groot gebouw, men had iets soortgelijks zien verrijzen als wat nu de Stadhouderskade te Amsterdam versiert. In vele opzichten is het feit, dat het gebouw nu eenmaal een paleis der schoone kunsten moest worden, voor den bouwmeester een knellende band geweest en zoo is het gekomen, dat de verlichting der lokalen ondergeschikt is moeten blijven aan de eischen, die de architectuur heette te stellen.

Aan dit alles valt, op het oogenblik, niet te veranderen; later zal het eerst mogelijk zijn, althans de schilderijzalen van het gebouw die wijzigingen te doen ondergaan, waardoor zij beter dan tegenwoordig aan hare bestemming zullen kunnen voldoen. Ook op een verandering der Nachtwachtzaal schijnt in den eersten tijd niet veel kans te bestaan; het is bovendien zeer twijfelachtig, of de zijverlichting van de schilderij, die nu door sommigen gewenscht wordt, wel zal behagen. Eerst door een houten proeflokaal zou men te dezen opzichte zekerheid kunnen verkrijgen.

Wat evenwel zeer goed beproefd zou kunnen worden is, de schilderij tegen den noordelijken wand van een der lange zalen te plaatsen, op de wijze zooals reeds met de „Staalmeesters" geschied is. Het kan niet ontkend worden, dat dit laatste doek thans goed verlicht is; het effect wordt alleen bedorven door de vele hoogst middelmatige schilderstukken, die men goedgevonden heeft als vulling in de zaal aan te brengen. De aanstaande verhuizing van de moderne kunst uit het Rijksmuseum naar het Museum Suasso, geeft evenwel gelegenheid, om een der door ons bedoelde zalen uitsluitend voor Rembrandt's werk, dat dan alles op het zuiden gehangen kan worden, te bestemmen. Door de schilderijen van den meester op genoegzamen afstand van elkander te hangen, kan dan gezorgd worden, dat het eene doek aan het andere geen schade doet.

Als dan toch deze verschikking plaats heeft, zouden tevens de schilderijen, thans in de Nachtwachtzaal en in de zoo treurig verlichte eerezaal aanwezig, naar beter plaats in een der andere zalen kunnen verhuizen. Door de bovenlichten van Nachtwacht- en eerezaal met gebrand glas te vullen, zou dezen lokalen het karakter van schilderijzalen ontnomen kunnen worden, en zouden zij, met de groote voorhal, een monumentale *salle des pas perdus* kunnen vormen, waar busten, beelden of oudheden allicht een plaats konden vinden.

Waar nu „de Nachtwacht" staat, zou dan een monumentale inscriptie kunnen komen, of een gedenkteeken of iets dergelijks. Alles blijft dan, zooals het is, en Rembrandt krijgt de eer, die hem toekomt.

Wij bevelen dit denkbeeld, welks verwezenlijking slechts weinig kosten met zich zou brengen, in ernstige overweging aan. Men vergete niet, dat een half ei beter is dan een leege dop, en dat er al heel wat gewonnen zou zijn, indien Rembrandt's werk maar in een uitsluitend daarvoor dienende zaal, waarvoor de Staalmeesterszaal zou kunnen bestemd worden, op het zuiden hing. In deze zaal zou alle overtollig sieraad bedekt moeten worden, waartoe een bekleeding met de een of andere stof het geschiktst schijnt. Voorloopig zou men Nachtwacht- en eerezaal kunnen laten zooals zij zijn, ook al zijn de schilderijen daaruit verwijderd. Eerst later, wanneer de verschikking definitief goedgekeurd zou zijn, behoefde men tot het vervangen der matglazen plafonds door gebrand glas over te gaan.

Welke zaal echter voor Rembrandt bestemd worde, er dient gezorgd, dat de hinderlijke terrazzovloeren geen schade meer kunnen doen. Is eene vervanging daarvan, ook voor die eene zaal, door een donkeren houten parketvloer onmogelijk, dan zal door tapijten verbetering moeten komen.

Hopen wij, dat althans iets gedaan worde en dat niet langer Rembrandt's meesterwerken op de tegenwoordige onwaardige wijze geëxposeerd blijven. Het zou te bejammeren zijn, indien zij, die een zijverlichting eischen, niet voor een proef met de beste der op het oogenblik *bestaande* bovenlichtzalen te vinden waren.

Men houde toch vooral in het oog, dat dergelijke proef zeer weinig kostbaar is en niets prejudicieert.

TWEEërLEI MAAT.

Onder dit opschrift bevat het Amsterdamsch *Dagblad* weder een artikel over het ontslag van den gemeente-architect der hoofdstad, aan welk artikel wij het volgende ontleenen:

„Het staat alzoo vast, dat de heer Weissman niet schuldig is aan de overschrijding der ramingen voor Gasthuisbouw met ƒ500,000. Zulk een beteekenis toch zal men aan de verklaring van B. en W. moeten hechten.

„Dit feit leidt ons tot de volgende opmerking, die wij niet mogen achterwege houden:

„Is de architect Weissman ontslagen, uitsluitend omdat hij bij den bouw van het museum-Suasso kunst-zandsteen heeft gebruikt, in plaats van de voorgeschreven natuurlijke zandsteen, dan zal ieder de straf op dit vergrijp gesteld *zóó* buitensporig achten, dat men recht heeft te spreken van tyrannie. Zeer wel mogelijk had de heer Weissman een berisping verdiend, een terechtwijzing *in het openbaar*, doch dat men voor zulk een misslag iemand uit zijn betrekking stoot — het is in ons land *zonder voorgt.*

„En moest er een voorbeeld gesteld worden, dan was het niet billijk met den heer Weissman te beginnen, die, daar de kunstzandsteen ten slotte toch behouden is gebleven, der gemeente geen schade had berokkend, terwijl er aan zijn ongehoorzaamheid een of eenige misdrijven waren voorafgegaan, die de gemeente op tonnen gouds zijn komen te staan. Hoe kon nu de heer Weissman, levende in een wereld, waar dergelijke euveldaden ongestraft mochten bedreven worden, weten, dat zelfs een formeele zonde met ontzetting uit zijn ambt zou moeten worden geboet?

„De heer Hovy stelde er prijs op dat de heer Weissman in de motiveering der afwijzende beschikking zou kunnen lezen, dat men hem niet schuldig achtte aan het ongevraagd verwerken van ƒ

ƒ500,000. Alsof hiermede de adressant voldaan behoorde te zijn. Al ware hij zelf het, het publiek kan dat niet wezen. Het zal nu moeten vragen: als de heer Weissman werkelijk niet debet is aan de overschrijding van de raming voor Gasthuisbouw, welke andere zware vergrijpen heeft men hem dan ten laste kunnen leggen, dat men hem zoo maar op straat heeft gezet, terwijl men het niet noodig acht den man zelfs maar aan te wijzen, die de ƒ500,000 voor zijn rekening heeft?

„Men zal ons wel niet verdenken met bijzondere voorliefde den architect Weissman te verdedigen; wij hebben hem tijdens zijn werkzaamheid als gemeente-ambtenaar onze critiek niet gespaard. Maar wij vinden hier een daad van grievende onrechtvaardigheid bedreven, waarover men niet zwijgen mag. Onbegrijpelijk is het in ons nog dat een gemeenteraad, samengesteld uit zeer verschillende groepen, zoodat hij niet langer de coterie kan heeten van weleer, zulk een onrecht gedoogt, — daarbij zwijgt, er dus toe medewerkt.

„Het is onverdedigbaar het volle licht niet te doen opgaan òn over Weissmans ontslag òn over het aanblijven van den persoon of de personen, schuldig aan de uitgaaf der 5 ton. Te meten met twee maten, den een te zoeken en den ander te sparen, is het niet een gruwel in onze dagen, nu wij den regentenstijl voor goed te boven heeten te zijn?"

Dat wij van ganscher harte instemmen met het bovenstaande zal ieder begrijpen, die zich herinnert hoe wij van den aanvang af de partij van den heer Weissman, die werkelijk met grievende onrechtvaardigheid behandeld is, hebben gekozen.

Reeds toen de eerste geruchten van het te geven ontslag de ronde deden, wezen wij erop, dat de heer Weissman als zondebok heeft dienst gedaan, op wien al de te groote uitgaven, door de afdeeling Publieke Werken gedaan, en de overige grieven, die tegen dit onderdeel der gemeentelijke administratie bestonden, geschoven werden.

Het kleine verzuim, door den gemeente-architect gepleegd, werd gretig aangegrepen om den volke te toonen hoe men, ook bij de geringste schuld, wist te straffen, al gold het een hoofdambtenaar.

De straf werd reeds uitgesproken vóór het onderzoek had plaats gevonden, en het is inderdaad onbegrijpelijk, dat de tegenwoordige raad, samengesteld uit mannen van allerlei zienswijs, daartoe heeft medegewerkt. Had een eenigszins invloedrijk raadslid het voorstel gedaan om met het vonnis te wachten, totdat het onderzoek van de steen zou zijn afgeloopen, wij twijfelen niet of dit voorstel ware aangenomen.

Of zou het waar zijn dat de meeste raadsleden, waar het zaken geldt, die met hun politieke of religieuse opvattingen in geen verband staan, zich de moeite zelfs niet getroosten, om door zelfstandig onderzoek zich een eigen opinie te verschaffen, doch gemakshalve maar met het Dagelijksch Bestuur medegaan en dit volgen door dik en dun?

De wijze, waarop het gemeentebestuur een ambtenaar, die twaalf jaar lang trouw en eerlijk gediend heeft, op zijde zette, is zeker niet overeenkomstig de waardigheid van de hoofdstad, en het publiek heeft er recht op in deze zaak volledig te worden ingelicht.

Wanneer de reorganisatie der Publieke Werken in openbare behandeling komt, verwachten wij dat het volle licht in deze duistere zaak zal ontstoken worden. Dan zal kunnen blijken, waarom de Raad met zooveel overhaasting het vonnis over den gemeente-architect geveld heeft, en welke redenen er bestonden tot het toepassen van een straf, die in geen de minste verhouding staat tot de begane fout.

DE PRIJSVRAAG TE ALMELO.

Zooals onze lezers zich herinneren zullen, werd bij de prijsvraag, uitgeschreven door de Sociëteit „Tot Nut en Vermaak" te Almelo, geen der ontwerpen eene volledige bekroning waardig gekeurd. Aan het beste ontwerp — dat van de heeren Van der Goot en Kruisweg — werd eene belooning van ƒ225 toegekend en alleen de overweging dat het plan onmogelijk voor de opgegeven begrootingssom ten uitvoer kon worden gebracht, weerhield de Jury het ontwerp ten volle te bekronen. Men kon het dus, zooal niet billijken, dan toch verklaarbaar vinden dat het Bestuur der Sociëteit pogingen in het werk stelde om een behoorlijk gebouw te verkrijgen voor een bedrag, meer in overeenstemming met de som van ƒ35,000, in het programma der prijsvraag voor den bouw vastgesteld. Het resultaat dier pogingen was dat den heer B. Vixseboxse Bzn, architect ter plaatse, het vervaardigen der noodige plannen opgedragen werd, waarnaar de aanbesteding Dinsdag 20 November jl. plaats vond. De minste inschrijving bedroeg ƒ47,455 en de begroting — die eerst geheim gehouden, maar later medegedeeld werd — ƒ43,241. Moet men er zich dus over verwonderen, dat de in het programma vastgestelde som van ƒ35,000 door de begroting van den met den bouw belasten architect met ongeveer ƒ8000 wordt overschreden, die verwondering wordt nog grooter, nu het blijkt dat niet alleen geen der 10 inschrijvers bij de besteding genegen was het werk voor de raming te maken, maar de laagste inschrijving de begrootingssom zelfs met ƒ4214 overtrof.

Wij zijn zeer benieuwd naar de beslissing, die door het Sociëteitsbestuur in dezen genomen zal worden. Zijn de makers van het met den eersten prijs bekroonde ontwerp gepasseerd, omdat voor de vastgestelde bouwsom hun plan niet verwezenlijkt kon worden, dan klinkt het, minst genomen, zonderling dat de door het Bestuur gekozen architect zich blijkbaar aan deze bepaling niet behoefde te storen.

Mag men onzen berichtgever gelooven, dan zijn er nog meer surprises in het verschiet; men mompelt zelfs dat de architect met de uitvoering zal worden belast en ofschoon wij dit maar niet zoo voetstoots kunnen aannemen, heeft de ondervinding ons geleerd, dat op het gebied van het prijsvraagwezen de aard der verrassingen onuitputtelijk is.

Het staat echter vast, dat het aantal mislukte prijsvragen weder met een vermeerderd is.

PRIJSVRAGEN

HOOFD- OF TITELVIGNET VOOR HET BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

De redactie van het *Bouwkundig Weekblad* heeft een prijsvraag uitgeschreven voor een hoofd- of titelvignet, waarvoor het programma luidt als volgt:

1. De mededinging is voor iedereen opengesteld.

2. De ontwerpers zijn vrij in hunne compositie, mits deze van toepasselijken aard zij.

De woorden: *Bouwkundig Weekblad. Orgaan van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst* moeten in het hoofd voorkomen en duidelijk spreken.

3. Ten behoeve der reproductie zijn de volgende voorwaarden streng bindend.

De ontwerpen moeten op glad en wit papier, geen calqueerpapier, geteekend zijn, en alle onderdeelen der teekening met zwarte inkt van een en dezelfde kracht.

Het hoofd- of titelvignet mag geen grooter oppervlak beslaan dan besloten is in een rechthoek van 20 c.M. breedte en 10 c.M. hoogte (zijnde de grootte van het tegenwoordige hoofd), maar de teekening wordt liefst op ongeveer de dubbele grootte (40 bij 20 c.M.) gewenscht, om later verkleind gereproduceerd te kunnen worden.

De teekening moet zonder gewasschen tinten, in

dier voege behandeld worden, dat daarnaar een zincographische cliché kan worden vervaardigd; dus op dezelfde wijze als een teekening, bestemd voor photolithographische reproductie.

4. De ontwerpen worden beoordeeld door de redactie.

5. Voor het beste, tevens voor bovengenoemde reproductie geschikte ontwerp, en waardig gekeurd om voor het doel te worden gebruikt, wordt uitgeloofd een prijs van *f* 40.

Voor de twee beste daaropvolgende ontwerpen worden premiën uitgeloofd, de eerste van *f* 20, de tweede van *f* 10.

Het met den prijs bekroonde ontwerp wordt het eigendom der redactie, en als titelvignet gebruikt.

De inzender van het ontwerp dat de 1ste premie heeft behaald, verplicht zich dit — des gewenscht — aan de redactie in eigendom af te staan voor *f* 15 boven het bedrag der premie.

De ontwerpen, die volgens beoordeelaars het verdienstelijkst en daartoe geschikt geoordeeld worden, zullen op verkleinde schaal op een plaat van het *Bouwkundig Weekblad* gereproduceerd worden, zoo mogelijk met vermelding van de namen der ontwerpers.

6. De ontwerpen moeten uiterlijk zijn ingeleverd op 3 Januari 1895, des voormiddags te twaalf uren, aan het adres van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam.

Zij moeten van een motto zijn voorzien, en begeleid van een verzegeld couvert, waarin opgaaf van naam en woonplaats van den ontwerper. Buiten op het couvert moet hetzelfde motto der teekening geplaatst zijn, benevens een correspondentie-adres.

7. Alle ontwerpen zullen na de beoordeeling worden tentoongesteld; de niet met den prijs bekroonden zullen aan de correspondentie-adressen worden teruggezonden.

De Redactie van het Bouwkundig Weekblad,

J. R. DE KRUYFF, *Voorzitter.*
C. T. J. LOUIS RIEBER, *Secretaris.*

ONTWERP VAN EENE ARBEIDERSWONING, UITGESCHREVEN DOOR DE AFD. ARNHEM VAN DE M. T. B. D. B.

PROGRAMMA.

1. De mededinging staat open voor alle bewoners van de Provincie Gelderland.

2. Gevraagd wordt het ontwerp met beschrijving en begrooting van eene arbeiderswoning voor een blok van 10 stuks. (Het blok van 10 woningen mag de som van *f* 9000 niet overschrijden, hieronder niet gerekend het terrein.)

3. De fundeering moet 1 meter beneden den beganen grond op staal aangelegd worden.

4. Achter de woning moet een klein tuintje zijn.

5. Het privaat mag niet direct uit een der vertrekken toegankelijk zijn.

6. Een kleine kelder wordt verlangd.

7. De zolders moeten beschoten zijn.

8. Waterleiding (niet in de bouwsom begrepen) wordt verondersteld, doch mag niet boven een afvoer worden aangebracht.

9. De vloeren der vertrekken moeten geheel of gedeeltelijk van hout zijn.

10. De gevels moeten gevoegd zijn, desnoods met spaarzaam gebruik van cementbanden.

11. De dorpels en plinten der benedenkozijnen moeten van hardsteen zijn.

12. Gevraagd worden plattegrond, voor- en achtergevel en minstens eene doorsnede op 1 à 50; details op ware grootte, volledige begrooting en beschrijving.

13. De wijze van bewerking der teekeningen is vrij.

14. Er zal worden gelet op indeeling, beschrijving, geveel en detail.

15. Alleen die ontwerpen, welke aan de gestelde voorwaarden voldoen, komen in aanmerking.

16. Er worden uitgeloofd:
1e prijs, bestaande uit *f* 50 en het getuigschrift van de Afdeeling.
2e „ „ „ „ 25 „ „ „ „ „
3e „ , premie van „ 10 en eervolle vermelding.

17. Wanneer minder dan zes ontwerpen inkomen, wordt de premie niet uitgeloofd.

18. De bekroonde ontwerpen blijven het eigendom van de afdeeling en zullen geëxposeerd worden.

19. Voor of op 1 Maart 1895 moeten de ontwerpen franco en voorzien van een motto, verzegelden naambrief en correspondentie-adres worden ingezonden ten huize van den secretaris O. H. Korevaer, Janstraat 28, te Arnhem.

De Jury bestaat uit de heeren Bosch, Tellegen en Roskam.

STALGEBOUW MET KOETSIERSWONING, UITGESCHREVEN DOOR DE AFDEELING LEEUWARDEN VAN DE M. T. B. D. B.,

waarvoor aan de beide het best gekeurde ontwerpen worden uitgeloofd:

een prijs van vijftien gulden;
een premie van vijf gulden;
beide met het diploma der Afdeeling.

Art. 1. Het terrein voor de stichting is gelegen op een buitenplaats in een boschrijke omgeving.

Art. 2. Het gebouw zal bestaan uit:
a. wagenhuis voor minstens 8 rijtuigen;
b. tuigenkamer;
c. vertrekje voor den palfrenier;
d. stalling ingericht met 6 paardestallen en 2 boksen;
e. woonkamer met alcoof;
f. eene kleine kamer;
g. keuken;
h. ruime hooizolder;
i. bergplaats voor haver;
k. privaat en andere gemakken.

Art. 3. Het gebouw eenvoudig te behandelen, doch in overeenstemming met eene lommerrijke omgeving. De gevels in baksteen met afwisseling van diverse kleuren en met zeer weinig gebruikmaking van natuurlijke steen.

Art. 4. Er worden gevraagd: de plattegrond-teekeningen, de teekeningen van de verschillende gevels en twee doorsneden, allen op een schaal van 1 à 100, met detailteekeningen op 1/10 der W. G., waaruit de inrichting der stallen duidelijk moet blijken.

De behandeling der teekeningen wordt vrijgelaten.

Eene toelichtende beschrijving wordt niet verplichtend gesteld, doch wenschelijk geacht.

Het inschrijven der teekeningen moet door eene andere hand als die des ontwerpers plaats hebben.

Art. 5. De inzending moet franco plaats hebben vóór of op den 1n Maart 1895 aan het adres van den heer W. C. de Groot, architect, Oosckop 17 te Leeuwarden. De stukken moeten voorzien zijn van een spreuk of motto, dat eveneens op het couvert, waarin de naam van den vervaardiger is gesloten, moet zijn aangegeven, benevens het correspondentie-adres, waaraan de ingezonden teekeningen kunnen worden teruggezonden.

Art. 6. De ingekomen antwoorden worden gesteld in handen van een Jury, bestaande uit drie leden van de afdeeling Arnhem: de heeren Y. G. A. Bosch, A. R. Freem en W. G. Lensink.

Art. 7. De bekroonde ontwerpen blijven het eigendom des vervaardigers, die, evenals de overige mededingers, echter moeten gedoogen, dat van wege de afdeeling de ingekomen antwoorden worden tentoongesteld; het rapport der Jury zal daarbij ter visie worden gelegd.

Art. 8. Ter mededinging worden alleen uitgenoodigd bouwkundigen, woonachtig in de provincie Friesland.

Aldus vastgesteld in de vergadering van 25 October 1894.

J. R. NAHAM, *Vice-president.*
W. C. DE GROOT, *Secretaris.*

VEREENIGING „BOUWKUNDE EN NIJVERHEID" TE HARLINGEN.

Deze vereeniging heeft drie prijsvragen uitgeschreven, als:

1°. GEBOUW, BEVATTENDE VIER ARBEIDERSWONINGEN.

Art. 1. Het gebouw wordt verondersteld te worden gesticht op een vrij terrein aan den buitenkant eener stad.

Art. 2. Elke woning zal minstens moeten bevatten:
a. een kamer met vrije ruimte binnen de betimmeringen groot 16 M².;
b. een gang of portaal;
c. een werkplaats, waarin gelegenheid tot stoken, met een vrije ruimte binnen de muren of schuttingen minstens groot 7 M².;
d. beneden slaapplaats voor 4 personen, met voldoende kastruimte, vorstvrij keldertje en een privaat, en
e. op zolder slaapplaats voor 4 personen met kastruimte.

Art. 3. De hoogten moeten zijn:
a. de bovenkant vloer boven de aansluitende straat 0.10 meter;
b. „ „ zolder boven den vloer 3 meter;
c. de onderkant hanebalk of kapbalk minstens 1.80 meter boven den zolder.

Art. 4. Verlangd worden:
a. de plattegronden, voor- en zijgevels en doorsneden op schaal 1 à 50;
b. de voornaamste details op schaal 1 à 10;
c. een korte omschrijving met eenigszins uitgewerkte begrooting van kosten, waarin begrepen die van verf-, glas- en behangwerk.

2°. GESMEED-IJZEREN LANTAARNARM VOOR GANGVERLICHTING MET TEEKENING.

Art. 1. De ontwerper wordt vrijgelaten in vorm, afmeting en te gebruiken profilijzer, terwijl het voorwerp ongeverfd of gelakt moet worden ingezonden.

Art. 2. Van in den handel voorkomende ornementen mag geen gebruik worden gemaakt.

3°. GESCHILDERD BIERPANEEL.

Art. 1. Het paneel van hout, minstens groot 75 × 48 cM., in lakverf te schilderen, te versieren met biezen of hoeken naar verkiezing in kleur of in goud.

Art. 2. De bossingen om het paneel mogen in matverf worden uitgevoerd.

4°. VERSTELBARE BURSTHAP.

Art. 1. De te bezigen houtsoort wordt vrijgelaten.

Art. 2. De trap moet acht treden hoog zijn en ongeverfd worden ingezonden.

De algemeene bepalingen zijn de volgende:

Art. 1. Alle stukken en voorwerpen in antwoord op deze prijsvragen, worden voor of op den 15 Februari 1895 vrachtvrij ingewacht, voor de eerste prijsvraag bij den Secretaris der Vereeniging, Noorderhaven C n°. 177, en voor de tweede, derde en vierde prijsvraag bij den heer H. van Asperen, St.-Jakobstraat C n°. 115 te Harlingen.

Stukken en voorwerpen na dien datum ingezonden, komen niet in aanmerking.

Art. 2. Ieder ontwerp en werkstuk moet gemerkt zijn met een spreuk of motto en vergezeld van een verzegelden naambrief, waarop van buiten dat motto is herhaald en van binnen de naam en de woonplaats van den inzender vermeld zijn.

Art. 3. De ontwerpen en werkstukken zullen worden beoordeeld door een Jury.

Art. 4. Als prijzen zullen worden uitgereikt voor het beste en der bekroning waardig gekeurde ontwerp of werkstuk, voor de eerste prijsvraag *f* 20.—, voor de tweede prijsvraag *f* 10.—, voor de derde prijsvraag *f* 5.— en voor de vierde prijsvraag *f* 5.—, benevens het getuigschrift der vereeniging, terwijl voor het daaraanvolgend bestgekeurd ontwerp of werkstuk van elk der vier prijsvragen, indien het daarvoor wordt waardig gekeurd, het getuigschrift der vereeniging wordt uitgereikt.

Art. 5. Alle ingekomen ontwerpen en werkstukken zullen te Harlingen worden tentoongesteld op nader aan te duiden plaats, en worden franco teruggezonden uiterlijk drie maanden na den dag der inzending.

Art. 6. De mededinging staat open voor de eerste en tweede prijsvraag voor ingezetenen der provincie Friesland, voor de derde en vierde prijsvraag alleen voor ingezetenen der gemeente Harlingen.

Aldus vastgesteld door het bestuur der vereeniging „Bouwkunde en Nijverheid" te Harlingen, den 23n November 1894.

S. F. BAKKER, *Voorzitter.*
D. MONSMA WZN., *Secretaris.*

VEREENIGING BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Vergadering van Dinsdag 20 *November* 1894.

Wegens afwezigheid van den Voorzitter, werd de vergadering gepresideerd door den Vice-voorzitter, den heer J. Verheul Dzn.

Na lezing der notulen en installatie der nieuwe leden, gaf de Voorzitter het woord aan den heer Paul J. de Jongh, architect te Amsterdam, die tot onderwerp had: „de geschiedenis van het woonhuis in verband met het hedendaagsch begrip van wonen."

In het eerste gedeelte zijner rede behandelde spr. de geschiedenis en achtereenvolgens de woning in verschillende tijdperken, in verband met zeden en gewoonten van de verschillende volken, naar den aard van het klimaat.

In het tweede gedeelte beschouwde spr. meer de hedendaagsche woning. Daartoe verdeelde hij ze in 4 typen:

1°. De *arbeiderswoning*, waarvoor men nog altijd zoekende is naar een oplossing om haar bewoonbaar te maken; hoe weinig bevredigend zijn de verslagen der commissiën van onderzoek, o. a. te Amsterdam!

2°. De *Kazernewoningen*, gebouwd naar een soort kazerne-systeem, waarin één huis verscheidene woningen bevat, met één ingang, één trap, deze laatste de verzamelplaats der bewoonsters en de speelplaats der kinderen bij slecht weer. Bijna alle zijn zij zeer ongemakkelijk.

3°. De *huurwoningen*, in twee gedeelten verhuurd, elk met vrijen ingang, steeds hetzelfde type vertoonend van voor- en achterkamer en-suite, of gescheiden door één of meer alcoven, daarnaast gang en trap, een keukentje achter en kamertje voor en zooveel verdiepingen als er maar noodig zijn, waarbij altijd dezelfde ongezellige indeeling.

4°. *Enkele woonhuizen*, het geheele huis door één familie bewoond. Dit type bestaat in de groote steden van het buitenland zeer zelden; daar heeft men de bekende „hotels", waar rijk en arm, de hoogste beschaving en absolute onbeschaafdheid onder één dak wonen. Vooral echter in Engeland vindt men de vrije woningen, het echte „home".

Het zijn de woningen van den gegoeden middelstand, welke echt *huiselijk* zijn, dit eerste vereischte voor een *tehuis*; niet die der hoogste standen, die meer bestemd schijnen voor bezoekers dan voor bewoners.

„Woning en persoon moeten één zijn", zegt Vosmaer. Het bijna volmaakte type van echt gezellige huizen vindt men in Engeland. Men denke slechts aan Dickens' beschrijvingen in „het Verlaten Huis", die gezellig-onregelmatige indeeling van kamers en gangen en portalen, die verrassende uitwerking van een plotseling aardig uit- of doorkijkje, dat schijnbaar willekeurige aanbrengen van uitbouwen en onregelmatige hoeken, die echter telkens een nieuw uitzicht bieden! Zulk een huis, met smaak gemeubileerd, *moet* gezellig zijn.

En dan geen ongezellig-witte vestibules, die ons een huivering op het lijf jagen, als we er door *moeten*, of een trap, zoo breed, alsof we naar een vergaderzaal gaan, of ook een salon, een pronkkamer, die als pakhuis wordt gebruikt van mooie meubelen! Dat alles maakt, dat men zich in zijn eigen huis niet *tehuis* gevoelt.

Hoe heerlijk kan het niet zijn in een gezellige kamer, bij een heerlijk knappend haardvuur, waaruit de mooiste visioenen en illusiën als van zelf opdoemen! Hoe prettig zien we dit opgelost in de Engelsche woningen. Daar vinden we gelukkig nog maar zelden de centrale verwarming, met akelig nauwkeurige berekening van het aantal vereischte calori-warmte, die weliswaar deze warmte geeft, maar die ons toch niet prettig aandoet; we willen zoo graag zien, waaruit de warmte, die ons verkwikt, voortkomt.

De ten onzent gebruikelijke witte plafonds hinderen ook; ze houden ons ook in voortdurenden angst voor het verbrijzelen van ons glaswerk, door de aangeplakte lijsten en versieringen.

Spr. wees ook op het onpractische van meubelen, die zooveel onderhoud noodig hebben, of van stoelen, die dengene, die erop zit, kramp in de beenen bezorgen, daar zij te hoog of te laag zijn, en dan nog voorzien van zittingen, zóó besmettelijk, dat men zelfs bang is te gaan zitten.

De versiering moet in het karakter zijn van het materiaal, de meubelen vóór alles *practisch*. Zoo zij sober van behandeling zijn, zullen zij het best voldoen; ze zullen ook moeten voldoen aan de tegenwoordige behoeften; kamers, z. g. n. „in stijl", zijn daarom zoo dikwijls ongezellig, omdat die „stijl" meestal er een is uit verleden tijden en dus niet geschikt voor onzen tijd.

Wel is waar dienen de meubelen *stijl* te bezitten, maar dan een stijl, geboren uit *oorspronkelijkheid*, gevormd door studie en stijlkennis. Daartoe moet meer worden gewerkt en gezocht dan gepraat.

In alles zoeke men meer en meer de *kunst*, ook in zijn *huis*, in zijne meubelen en niet meer alleen in muziek en litteratuur!

Hiermede eindigde spr. zijne interessante voordracht. Het applaus van de Vergadering en de dank van den Voorzitter waren zeker de beste bewijzen van de belangstelling, waarmede men den spreker had gevolgd.

Aan de orde was toen de ballotage van den heer H. Lagerwaard Dzn., die met meerderheid van stemmen werd aangenomen.

In de vragenbus waren 5 vragen gevonden t. w.:

1o. Ligt 't op den weg van B. en V. zich te wenden tot het Bestuur of de oprichters van publieke monumenten, ten einde daarvoor prijsvragen uit te schrijven?

Hierop werd geantwoord, dat dit steeds geleurd was, o. a. voor het museum te Leiden.

Vraag 2 was niet voor behandeling vatbaar.

3o. Hoe komt het, dat de verslagen in de couranten over beeldende kunst, hier in Rotterdam, blijkbaar door onkundigen zijn opgesteld, terwijl men uit Amsterdam of Den Haag daarover degelijke artikelen leest?

Het antwoord luidde: Waarschijnlijk zijn *er* geen goede verslaggevers; toch komen *er* in de N. R. Ct. soms wel degelijk goede verslagen voor, o. a. over het gebouw der Levensverzekering-maatschappij op het Damrak te Amsterdam, de Universiteit te Utrecht, het venster van Derkinderen e. a.

4o. In welk blad vindt men *goede* verslagen over de behandelde zaken op de vergaderingen van B. en V., wanneer men geen gelegenheid heeft, deze bij te wonen?

Antwoord: Deze komen voor in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, in het *Bouwkundig Weekblad* en in *De Opmerker*.

5o. Wat is eraan te doen om den revolutiebouw van Rotterdam naar Delfshaven tegen te gaan, met de groote uitbreiding, die daar beginnende is?

Hierop werd steller in overweging gegeven, al dien grond maar te koopen en er zelf voor te zorgen, of wel den notarissen te verzoeken, niet zulke hooge hypotheken te geven. Ten slotte werd erop gewezen, dat het meerendeel van het daargebouwde geen revolutie- maar speculatiebouw is, en er van gemeentewege zooveel mogelijk wordt gedaan om den revolutiebouw tegen te gaan.

Nadat nog de wensch was geuit, dat, zoo vragen gedaan worden, deze èn meer doordacht èn vooral beter en duidelijker gesteld mogen zijn, werd de vergadering gesloten.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van 24 *November* 1894.

Bij de opening deelde de Voorzitter mede, dat de heer J. N. Kruizinga, het nieuw benoemde bestuurslid, als vice-voorzitter

zal fungeeren. De in de vaste commissiën benoemde heeren hadden hunne benoeming aangenomen; alleen de heer Reitsema had nog geen bericht gezonden.

Tot leden der Jury voor de uitgeschreven prijsvraag voor een tooneel met scherm werden gekozen de heeren: F. H. Bach, D. Bekkering, J. P. Hazeu, A. van Elmpt en L. M. Moolenaar, die allen de benoeming aannamen.

Het bestuur deed het voorstel de in het archief berustende bekroonde prijsvraag-teekeningen door den druk meer publiek te maken. Het had over deze zaak reeds met een paar uitgevers gecorrespondeerd, en zeer aannemelijke voorwaarden ontvangen. Daar tevens de kas door deze uitgave eenigszins gestijfd zou worden, werd dit voorstel met algemeene stemmen aangenomen.

Hierna werden bezichtigd een paar werken uit de bibliotheek van het Kunstnijverheidsmuseum te Haarlom, nam.: *Jouets et figures Kermitives par E. Meijer* en *Galerie de Florence et du palais Pitti*.

De heer N. W. Lit Sr. liet nog een paar nieuwe apparaten zien, welke met belangstelling bezichtigd werden, en wel ten eerste een *patent-slot voor schuifdeuren* en ten tweede een *Van der Hilts unkelerance*, welk werktuigje moet dienen ter vervanging van de gewichten bij schuiframen en door middel van een veer werkt.

N. dat de uitgelezen tijdschriften verkocht waren, werd de vergadering gesloten.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING ARNHEM.

Vergadering van 28 *November* 1894.

Na goedkeuring der notulen van de voorgaande vergadering werd mededeeling gedaan van de volgende ingekomen stukken:

Een schrijven van de afd. Leeuwarden met verzoek om voor de beoordeeling van de door haar uitgeschreven prijsvraag eene commissie van 4 leden uit de afd. Arnhem te benoemen. Hiervoor werden aangewezen de heeren Bosch, Freem en Leusink.

Van het hoofdbestuur was een schrijven ingekomen met voorstel te Arnhem eene vergadering te houden met de voorzitters en secretarissen van de andere afdeelingen, voorafgegaan van eene afdeelings-bestuursvergadering.

Hierop werd door den Voorzitter geantwoord, dat op de bijeenkomst te Amsterdam gehouden, besloten was bedoelde vergadering te doen houden tusschen April en October en niet tusschen October en April. Met het oog op de ontspanning aan het hoofdbestuur en de overige afdeelingsbesturen aan te bieden, was dat tijdstip zeer gunstig gekozen. Het resultaat is echter dat de datum der vergadering vastgesteld is op 23 Januari 1895; het bestuur werd opgedragen in de volgende December-vergadering de regeling ter tafel te brengen.

Nog was ingekomen een schrijven van het hoofdbestuur, dat de Maatschappij voornemens is een inventaris te maken van alle Nederl. bouwwerken, van af de vroegste tijden tot 1800, met verzoek eene commissie te benoemen om vóór September 1895 van Arnhem en omstreken de benoodigde gegevens te verschaffen. Voor deze commissie werden aangewezen de heeren Tellegen, Portheine en Bosch.

Daarna werd het programma van de door de Afdeeling uit te schrijven prijsvraag voor eene arbeiderswoning vastgesteld (*), waarna de heer Tellegen het woord verkrijgt tot het doen van eenige mededeelingen over het stadhuis te Arnhem.

De raadhuis-quaestie was volgens spreker reeds een eeuw oud. Het oude oorspronkelijke raadhuis stond eertijds op de Groote Markt vóór het Paleis van Justitie (1820—1830). Het was echter zeer bouwvallig en men moest spoedig naar een beter gebouw uitzien. In 1828 werd voor ƒ13,471 het huis van Maerten van Rossum aangekocht. De stads-architect had dit perceel vóór den verkoop opgenomen en een rapport uitgebracht dat de herstelling weinig kosten zou eischen.

De herstellingswerken, oorspronkelijk geraamd op ƒ12,475, beliepen echter ƒ20,000.

Tot het jaar 1884 valt omtrent de stadhuisquaestie weinig te vermelden; in dat jaar kwam deze vraag weer aan de orde, en wel in verband met het bouwen van een spaarbank. Er werd een post als memorie voor de vergrooting van de raadzaal uitgetrokken en het volgend jaar een crediet aangevraagd tot nader onderzoek, doch er werd niet op ingegaan. In Maart 1884 zond de afd. van de Mij. van Bouwkunst een adres over de restauratie van het stadhuis, hetwelk den weg van de meeste adressen is opgegaan.

Onder den voormaligen directeur is in het laatst van zijn beheer een rapport met teekeningen verschenen bevattende verbouwingsplannen en nieuwe plannen. In 1890, toen het rapport verscheen, verliet de heer Linde de gemeente. Hij adviseerde tegen de verbouwing van het bestaande gebouw, maar ook tegen het stichten van een op het Willemsplein ontworpen driehoekig gebouw, doch gaf een stadhuis met als onderdeel daarvan de bestaande H. B. S. voor jongens. Dit denkbeeld was uitgegaan van het raadslid G. T. Coers.

Voorts verscheen er een plan Evers met nieuwe H. B. S. voor meisjes en een dito voor jongens.

Het plan Linde (driehoekige) was geraamd op ƒ600,000; het plan Linde met gebruikmaking van de H. B. S. op ƒ455,000 en het plan Evers met nieuwe H. B. S. voor meisjes en jongens op slechts ƒ375,000.

In het voorjaar van 1891 kwamen deze plannen in handen van spreker en in Febr. 1893 werd bericht dat de werkelijke kosten van het plan Evers zouden bedragen ƒ624,000.

Daarna zijn nog diverse plannen bekeken voor het stichten van een gemeentehuis en allerlei plannen gemaakt, als in de Singelstraat, Boulevard, Velperplein met doortrekking van het Willemsplein naar het Velperplein, doch alleen het verschaffen van nieuwe militaire gebouwen zou ƒ800,000 kosten. Daarom werd op de verbouwing van het bestaande gemeentehuis teruggekomen; thans is, na aankoop van het aangrenzende perceel van Smits, een plan aangenomen, waarbij een geheel nieuwe raadzaal, nieuwe trouwzaal en een betere lokaliteit voor de diverse takken van dienst wordt verkregen.

Natuurlijk zullen onder de verbouwing telkens wijzigingen en veranderingen noodig blijken, daar breken in een oud gebouw meestal tot allerlei verrassingen aanleiding geeft. Reeds is men tweemaal tot verandering gekomen. De totaalkosten zijn geraamd op ƒ70,000.

De gevel van het oude Maerten-van-Rossum-huis zal van de verflaag ontdaan worden en de „mooie" kroonlijst vervalt ook gelukkig. Of er werkelijk van het geheel iets schoons zal komen, betwijfelt uw verslaggever, daar de kozijnen in het oude perceel dan ook uitgebroken en de oude toestand geheel hersteld zou moeten worden.

Bij monde van den Voorzitter werd den heer Tellegen dankgezegd voor zijne mededeelingen, die hij om het vergevorderde uur moest onderbreken.

(*) Zie de rubriek „Prijsvragen" in dit nommer.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

ROTTERDAM. Aan den heer Dr. Th. van Doesburgh, directeur der gasfabrieken is een pensioen van ƒ1278 toegekend.

— De heer J. Opzel, inspecteur bij de bouwpolitie, heeft ontslag aangevraagd.

LEEUWARDEN. De Provinciale Staten van Friesland namen een belangrijk besluit in zake den aanleg van de locaal-spoorweglijn Joure—Lemmer en de tramweglijn Bergumerdam—Drachten, waartoe de Nederlandsche Tramwegmaatschappij denkt over te gaan. De Staten hebben het college van Gedeputeerden gemachtigd voor den aanleg van deze lijnen een jaarlijksch subsidie te verleenen, respectievelijk van ƒ250 en ƒ100 per kilometer, gedurende de eerste 20 dienstjaren, op voorwaarde:

1. dat in den locaalspoorweg Joure—Lemmer geen tweede overbrugging van den Scharsterrijn worde opgenomen;

2. dat het subsidie worde berekend over de lengte der lijnen, voor zoover daarop van stoomkracht gebruik wordt gemaakt;

3. dat met den aanleg moet zijn aangevangen 1 Januari 1897 en dat de weg in exploitatie moet zijn met 1 Januari 1899, en

4. dat ook de bedingen worden opgevolgd, die nader, bij een aanvraag in forma, aan Ged. Staten noodig zullen voorkomen, vooral wat aangaat de goedkeuring op de dienstregeling en tarieven, en de bepaling van het tijdstip, waarop het subsidie voor het eerst moet worden uitgekeerd.

ZIERIKZEE. Bij de gemeentewerken alhier komt met 1 Januari 1895 de betrekking vacant van gemeente-opzichter, waaraan eene jaarwedde van ƒ500, benevens ƒ100 aan emolumenten verbonden is, welk laatste bedrag later tot ƒ200 verhoogd kan worden. Sollicitanten worden uitgenoodigd zich vóór 14 December e. k. met gezegeld adres tot den Burgemeester te wenden, terwijl inlichtingen door den gemeente-bouwmeester, den heer J. H. C. van Raand, op aanvrage worden verstrekt.

— In nº. 84 van de *Revue Universelle internationale illustrée* worden verschillende inzendingen op de wereldtentoonstelling te Antwerpen besproken, o. a. die van de heeren G. J. Vincent en Co. te Schiedam. Aan de beschrijving van deze belangrijke fabriek wordt een zeer waardeerend artikel gewijd, waarbij afbeeldingen van de gebouwen en verschillende kunst-smeedwerken voorkomen.

—Aflevering 11 van *De Natuur* (uitgave J. Brasse te Utrecht) bevat:

Reusachtige loopvogels, door Dr. J. E. Rombouts. — Natuurlijk koolzuur en natuurlijke koolzuurhoudende minerale wateren meer van nabij bezien, benevens iets over de physiologische beteekenis der minerale wateren en van het koolzuur in 't algemeen, door J. F. Beins. — Schetsen uit Zuid-Afrika, door Mimosa. — Twee afbeeldingen uit de Dolomiet-Alpen, door A. D. Hagedoorn. — Het stelsel van maten volgens absolute eenheden, door Aug. E. R. Collette. — Twee hoozen, door Dr. H. J. Calkoen. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Dr. E. F. van de Sande Bakhuijzen. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië zijn *overgeplaatst*: de opz. 1e kl. W. F. E. de Jongh naar de residentie Soerabaja en de opz. 2e kl. P. van Heijningen naar de residentie Probolinggo, en is *toegevoegd* aan den chef der werken en opnemingen aan de Solorivier, de arch. 2e kl. te Soerabaja A. Legerstee.

L. H. KURPERSHOEK,

Cement- en Kunst-zandsteenfabriek,

ROTTERDAM, ZWAANSHALS 20.

Riolen. Buizen. Putten en Kolken. Vloeren, Gewelven. Traptreden enz.

Zweedsch-, Noordsch- en Duitsch GRANIET,

gepolijst en ruw.

PARKETVLOEREN.

GRANITOVLOEREN.

Ventilators

In prima kwaliteit **tot zeer concurreerende** prijzen.

T. G. TISSOT Jr., Amsterdam, Singel 179.

BENNEWITZ & Co.

Damrak 85. Amsterdam.

ATELIER EN FABRIEK

VAN

PLASTISCHE KAMER-DECORATIËN IN PAPIERSTUC.

(Ter gehoele vervanging van **Stukadoorwerk**).

Bekroond te Amsterdam 1891, ZILVEREN MEDAILLE.

Vendam 1894, ZILVEREN MEDAILLE.

PARIJS **1894. GROOTE GOUDEN MEDAILLE** en **EERE-DIPLOMA**. Tentoonstelling van papier-industrie artistique.

Voor inlichtingen en offerten wende men zich tot de circulaire van 15 Juni 1894 welke op aanvrage gratis toegezonden wordt.

GEILL. MONSTERBOEK à ƒ1.—

ROLLUIKEN van ***hout*** en van ***staal***, in verschillende ***constructiën***. Prijscouranten en inlichtingen op aanvrage gratis bij

W. H. M. SCHOLTE,

Fabrikant, Prinsengracht 516, AMSTERDAM.

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK

VAN

WATERPAS- HOEKMEET-

EN ANDERE

INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren

Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN.

GEORGS-MARIËN BERGWERKS- & HÜTTENVEREIN, OSNABRÜCK.

Levert tot concurreerende prijzen in uitstekende qualiteit:

SPOORWEGMATERIEEL: **Rails** uit Bessemer staal en dwarsliggers. **Wissels** compleet met toebehooren. **Assen** en **Wielen**. Stalen banden en assen uit Siemens Martinstaal.

Tramwegmaterieel, Systeem Haarmann.

Beveelt zich bijzonder aan tot levering van gesmeede stukken voor SCHEEPSMACHINES en van gegoten-stalen voorwerpen, alle soorten Façonguss. Alles uit Siemens Martinstaal, op verlangen volgens de voorwaarden van Bureau Veritas of Duitsche Lloyd.

Vertegenwoordiger: F. W. VAN GENDT JGz., Van-Speijkstraat 117, 's-Gravenhage,

die gaarne tot het geven van nadere inlichtingen bereid is.

TH. A. DE KOSTER.
Sanitary Engineer.
AMSTERDAM.

NIEUWE KETELS
VOOR
Centrale Verwarming
VOOR
GROOTE GEBOUWEN
Systeem (warm water).
Ongeloofelijk Oeconomisch succes (in brandstof verbruik en bediening).
Op aanvrage in werking te zien.

Provincie ZUID-HOLLAND.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **17**den **December 1894**, des voormiddags te 11½ uren, zal, onder nadere goedkeuring, door den Voorzitter, of een der Leden van het College van Gedeputeerde Staten der Provincie Zuid-Holland, en in bijzijn van den Hoofd-Ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Zuid-Holland, aan het lokaal van het Provinciaal Bestuur te *'s-Gravenhage*, worden aanbesteed:

Het onderhouden van de werken behoorende tot het JAAGPAD LANGS DEN RIJN, ingaande den 1sten Januari 1895 en eindigende den 31sten December 1897.

RAMING ƒ 30.000.—.

De aanbesteding zal geschieden bij enkele inschrijving, overeenkomstig de Administratieve bepalingen, vastgesteld 3 September 1892.

Het bestek ligt ter lezing aan het lokaal van het Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland te *'s Gravenhage*, en is voorts op *franco* aanvrage, tegen betaling der kosten, te bekomen bij de boekhandelaars firma GEBROEDERS VAN CLEEF, Spui no. 28a, te *'s-Gravenhage* en door hunne tusschenkomst in de voornaamste gemeenten des Rijks.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen bij den Hoofd-Ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Zuid-Holland, J. VAN DER VEGT, te *'s-Gravenhage*, terwijl aanwijzing in loco zal worden gegeven op te voren gedane schriftelijke aanvrage, door den Opzichter L. DALEBOUT, te *Oudshoorn*, in de week de besteding voorafgaande.

De Gedeputeerde Staten der Provincie Zuid-Holland,
FOCK, *Voorzitter.*
F. TAVENRAAT, *Griffier.*

Inschrijving

OP

WOENSDAG 19 DECEMBER 1894,
in het Timmerhuis te Rotterdam
naar de LEVERING van

Tegels, Dakpannen, Kannenbuizen, Gips, Tras, Portland-Cement, Touwwerk, Hennep, Sunit van Vlas, Teer, Pek, Bruinwerk, Mos, Strookdweilen, Blokmakerswerk, Borstelmakerswerk, Sponzen, Molton Dweilen, Grijs Linnen, Afneemdoeken, Singel, Meubelkoord, Band, Jaloeziebandladder, Glazen Ballons, Lampeglazen, Zeemvellen, Leder, Patentolie, Groene Zeep, Kaarsen, Talk, Wagensmeer, Poetskatoen, Lampenkatoen, Turf, Houtskool, Bezems, Boenders, Manden, Zink, Lood, Vertind Looden Buizen, Metalen Main- en Tapkranen, Spijkers, Schroeven, IJzerwaren, Kolenbakken, Verfwaren, Vensterglas, Ketelpakken. (Kiel en Broek). Kolenzakken en Kalkzakken.

De voorwaarden liggen, op de gewone dagen en uren, in het Timmerhuis ter lezing, en zijn, tegen betaling van **25** cents, verkrijgbaar bij WED. P. VAN WAESBERGE & ZOON, Boekdrukkers aan den Houttuin no. 73, alwaar tevens de in te vullen gezegelde inschrijving-biljetten tegen betaling van **22½** cents per stuk, te bekomen zijn.

Inschrijving

OP

WOENSDAG 19 DECEMBER 1894,
in het Timmerhuis te Rotterdam
naar de LEVERING van

Getrokken en Vlakke Waalklinkers, Waalhardgrauw, Waalboerengrauw, Straatklinkers uit Utrecht of van de Maas, IJsel Straatplavei en beste harde IJsel Ondersteen, Escaussijnsch steenen Trottoirbanden, Schelpkalk, Doornikssche Waterkalk, Porphyr-, Grès-, Fauconval- en Lavakeien, Steenslag van natuurlijken steen, Grof Grind, Grindzand, Metselzand, Duinzand en Gegoten IJzeren Straatsyphons en Straatberrierranden.

De voorwaarden liggen, op de gewone dagen en uren, in het Timmerhuis ter lezing en zijn, tegen betaling van 25 cents, verkrijgbaar bij WED. P. VAN WAESBERGE en ZOON, boekdrukkers aan den Houttuin no. 73, alwaar tevens de in te vullen gezegelde inschrijvingsbiljetten, tegen betaling van 22½ cents per stuk, te bekomen zijn.

VUUR-VASTE STEEN.
COWEN
EN
R. B. C.
PELT & Co.
in Bouwmaterialen.
s-BOSCH, Kanaal. **ROTTERDAM,** Glashaven.

R. IDE. Amsterdam, Spuistraat 102.
MACHINERIEN EN MACHINEKAMERBEHOEFTEN.
Assuemeragereedschappen. Stoompompen. Ketelappendages.
RESTARTING INJECTEURS. - ZELFWERKENDE SMEERTOESTELLEN.
Telegramadres IDE Spuistraat. Telephoonnummer 235.

J. BELTMAN JWz., Deventer. Handelskade.
Fabrikant in Molenwerken.
SPECIALE INRICHTING voor: MEELFABRIEKEN, KORENMOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN, OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN enz.
LEVERING VAN OLIE-GASMOTOREN.
MOLENBENOODIGDHEDEN.

PETROLEUM- EN GASMOTOREN VOOR IEDER DENKBAAR BEDRIJF.
MOTOREN uitsluitend voor **Scheepsbedrijf** en **Electrische verlichting** geconstrueerd. *Regelmatige gang gegarandeerd.*
JOHN M. C. KIEVITS.
Fabriek en Magazijn: BAKENESSERGRACHT 68, HAARLEM.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

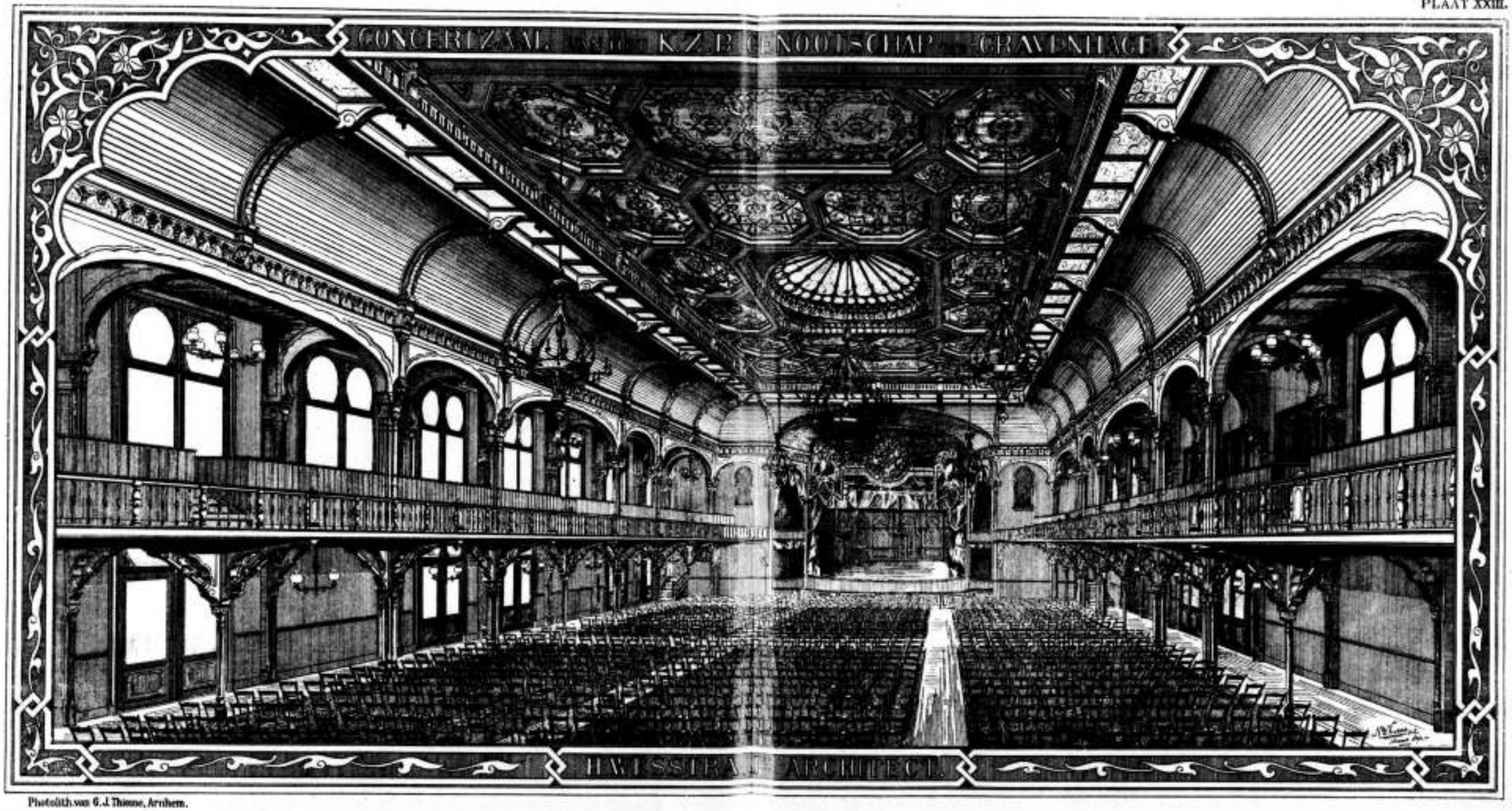

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

29ste JAARGANG. — N°49 — ZATERDAG, 8 Dec. 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIEN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het bewijsnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . ƒ 0.15

BERICHT.

Met primo Januari a. s. vangt de 30ste jaargang van *De Opmerker* aan.

Zij, die zich thans abonneeren, ontvangen de tot genoemden datum verschijnende nommers gratis.

Abonnementen en proefnommers gelieve men aan te vragen aan de Administratie van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, 's-Gravenhage.

De abonnementsprijs bedraagt slechts **vijf gulden per jaargang**, waarover in *twee* termijnen, op 1 April en 1 October, beschikt wordt.

De Administratie.

CONCERTGEBOUW
VAN HET
KON. ZOOL. BOT. GENOOTSCHAP
TE 's-GRAVENHAGE.
(Bij plaat XXIII.)

In n°. 9 van *De Opmerker*, d.d. 3 Maart 1894, komt eene beschrijving voor van dit gebouw met twee platen van den plattegrond en den voorgevel.

Een nadere toelichting kan dus achterwege blijven door te verwijzen naar bovengenoemd artikel.

De plaat, behoorende bij het nummer van heden, geeft de groote concertzaal van binnen te zien. De teekening werd in perspectief gebracht door den heer N. D. Koene.

H. Wesstra Jr.
Architect.

's-Gravenhage, December '94.

DE POLYTECHNISCHE SCHOOL.

Sommigen onzer lezers zullen zich nog wel het artikel van den heer C. B. Posthumus Meijjes „Bouwkundig Ingenieur of Architect" herinneren, dat voorkwam in ons no. van 15 September 1883. Dit artikel, waarin de ongeschiktheid van het Delftsche onderwijs, in het bijzonder voor aanstaande architecten, zoo klemmend werd aangetoond, maakte destijds sensatie.

Elf jaren zijn sedert voorbijgegaan, en de Delftsche school is gebleven, wat zij was; hoe weinig zij aan hare roeping, om ons land architecten te verschaffen, beantwoordt, bleek nog onlangs uit de brochure, die de heer A. le Comte ter gelegenheid van zijn aftreden als leeraar van het vaderlandsch Polytechnicum in het licht zond.

De eigenaardige verdiensten van den heer Le Comte behoeven wij hier niet uitvoerig uiteen te zetten. Het is genoeg bekend, hoe deze bekwame artist, begaafd met veel decoratief talent en zich vermeiende in de schoonheden onzer 16de-eeuwsche Renaissance, met onbezweken ijver trachtte de kleine sprankjes kunstvuur, die maar al te zeldzaam in het gemoed der studenten werden opgemerkt, tot laaie vlammen aan te blazen. Maar het is evenzeer bekend, hoe weinig medewerking hij bij dit loffelijk streven ondervond.

Verbazen kan ons dit gemis aan medewerking allerminst. De Polytechnische school toch, die onderdeel uitmaakt van ons middelbaar onderwijs, ontstond in een tijd, toen men te goeder trouw meende, dat alleen abstracte wetenschap, speciaal wiskunde, der maatschappij bruikbare menschen kon verschaffen. Kunst was toen geen regeeringszaak, abstracte wetenschap wel.

In de laatste dertig jaar werden de wetten op lager en hooger onderwijs verscheidene malen herzien; die op het middelbaar onderwijs evenwel bleef onveranderd, misschien wel omdat men in toongevende kringen oordeelt, dat haar geen gebreken aankleven.

Hoe beugen ons nog de dagen, dat wij op de banken der hoogere burgerschool zaten! Wij kunnen

ons haast niet begrijpen, dat die reeds een kleine dertig jaar achter ons liggen; eenige grijze haren komen hier echter ons begripsvermogen te hulp.

Schatten van geleerdheid werden ons toen in het brein geperst en van die schatten had de abstracte wetenschap het leeuwendeel. Onder den indruk van wat ons, met het oog op ons eind-examen, voortdurend werd voorgehouden, kregen wij langzamerhand de overtuiging dat men geen bruikbaar lid der maatschappij kon zijn, als men geen hoogere-machts-vergelijking kon oplossen, als men de formules der organische scheikunde niet in het hoofd had, of als men niet in staat was, zich behoorlijk van een logarithmentafel te bedienen. Talen, aardrijkskunde, geschiedenis en dergelijken waren in ons oog maar bijzaak, omdat deze vakken voor het examen niet zoo zwaar wogen. En teekenen ..... nu ja, daar gaven wij heelemaal niets om, want dat lei voor de examinatoren al volstrekt geen gewicht in de schaal. De goedige oude heer, die trachtte ons teekenles te geven, moest dit tot zijn schade ondervinden, als hij, bij iedere voorkomende gelegenheid, zich het mikpunt zag onzer dikwerf zeer ongepaste aardigheden.

Later hebben wij leeren inzien, dat de abstracte wetenschap, zonder welke de wetgever meende dat wij geen menschen zouden zijn, grootendeels nutteloze ballast was, welke de practijk des levens ons deed wegwerpen. Veel daarentegen, dat in de schatting van onze jonge jaren overtollig scheen, moest in later tijd met veel moeite opnieuw worden aangeleerd. Het verschil tusschen theorie en practijk werd ons vaak op zeer voelbare wijze duidelijk gemaakt.

Wie, na het behalen van zijn einddiploma, onmiddellijk het practische leven inging, werd reeds aanstonds van zijn waan genezen, als zou de maatschappij dezelfde eischen stellen als de strenge examinatoren, wier onderzoekenden blik hij met succes weerstaan had. Wie daarentegen naar „Delft" ging, naar Delft, de plaats die onze leeraren ons steeds voorstelden als het Mekka van iederen rechtgeaarden hoogere-burgerscholier, kon nog een jaar of wat in den zoeten wan van vroeger voortleven. De genoegens van het studentenleven wogen wel op tegen de oceanen van abstracte wetenschap, waarmede de zonen der Delftsche Alma Mater overstroomd werden.

Maar uitstel was geen afstel en ook voor den gelukkige, die het examen C deed, kwam eindelijk de ontgoocheling. En die ontgoocheling was nog vrij wat onaangenamer voor mannen van vier-, vijf-en-twintig jaar, dan voor jongens van zeventien of achttien. Daar stond men nu, met een diploma in den zak en met allerlei wetenschap in het hoofd, en men voelde zich toch de mindere van den eersten den besten opzichter, ja men voelde hoe men zelfs, om iets te kunnen ontwerpen, dat uitgevoerd zou kunnen worden, nog alles te leeren had. Gelukkig hij, wien een zeer begrijpelijke ijdelheid toen niet belet had, zich ook met de practijk der door hem gekozen techniek zoo goed en kwaad het ging bekend te maken. Wie toen verzuimde practische wenken ter harte te nemen, heeft op lateren leeftijd vaak met schade en schande moeten ondervinden, dat Hans nimmermeer kan leeren, wat Hansje zich niet eigen maakte.

Wat wij hierboven opmerkten geldt voor alle technici, van de Delftsche school afkomstig. Zij, die zich in later tijd, als bouwkundige ingenieurs gevestigd hebben, ondervonden daarenboven nog het nadeel, voortspruitende uit de weinige waarde, die te Delft aan de esthetische vorming van den toekomstigen bouwmeester gehecht wordt. Gelegenheid tot esthetische vorming is er wel aan de Polytechnische school; moge ook misschien het onderwijs van den hoogleeraar, die door het gemis van geschikte inlandsche krachten indertijd naar hier geroepen werd, wat ouderwets zijn en niet meer aan de hoogste eischen, door een jonger geslacht gesteld, voldoen, het zou toch nog vrucht genoeg kunnen afwerpen, indien het slechts met meer enthousiasme gevolgd werd. Maar evenals op de hoogere burgerschool het teekenonderwijs geminacht werd onder den invloed der allesbeheerschende abstracte wetenschap, zoo wordt op de Delftsche inrichting de schoone bouwkunst verwaarloosd, omdat de ingenieurskunst voornamer geacht wordt, en omdat de wetenschap op de examens meer telt.

Het schijnt ons een veeg teeken, dat een man als Le Comte de Polytechnische school verlaat. Zijn decoratief talent vulde op zoo gelukkige wijze aan, wat misschien aan het onderwijs van den hoogleeraar voor de schoone bouwkunst ontbrak. Het schijnt evenwel, dat ook hij de sympathie van maar zeer enkelen onder de studenten mocht verwerven en dat zijn pogingen bij het schoolbestuur al bijzonder weinig waardeering vonden.

Hervorming van de Polytechnische school en van het geheele middelbaar onderwijs is een onafwijsbare eisch des tijds. Een school, waar in de eerste plaats practische mannen gevormd moeten worden, behoort niet langer in een provinciestadje als Delft gevestigd te zijn. Wij zagen haar het liefst naar de hoofdstad overgebracht, die door de vele hulpmiddelen, welke zij den studeerende bieden kan, daarvoor het meest aangewezen schijnt. Het echte studentenleven zou daar wel niet zoo welig tieren, als te Delft, maar dit mag toch geen motief zijn om onze toekomstige technici in een dommelend plattelandsstadje, waar zij al heel weinig van de bedrijvigheid onzes tijds bespeuren, te laten.

Men geve aan de abstracte wetenschap dan de eer, die haar toekomt, maar men stoote haar van den alleenheerscherstroon, dien zij reeds al te lang bezet houdt. Men sluite de practijk niet langer buiten de deur, al zou het ook groote financiëele offers vereischen om haar in het onderwijs de plaats te verschaffen, waar zij recht op heeft. En eindelijk, men gunne ook aan de schoonheid, die thans meer waardeering vindt dan vóór dertig jaar, invloed op het onderwijs uit te oefenen. Men erkenne, dat bouwkunst zonder schoonheid onbestaanbaar is, en men wenne de toekomstige technici eraan de schoone bouwkunst als iets heel hoogs te beschouwen.

Wanneer de invloed, door de Delftsche school gedurende den tijd van haar bestaan uitgeoefend, betrekkelijk zeer gering is geweest, wanneer zelfs de Regeering in vele gevallen, werken van aanbelang aan bekwame, doch niet-gediplomeerde mannen toevertrouwde, wanneer de corporatiën, hetzij dan gemeentelijke of provinciale, die, door het diploma aangelokt, oud leerlingen van Delft kozen, vaak teleurgesteld werden in hunne verwachtingen, of het leergeld moesten betalen, om de benoemden tot practische mannen te vormen, dan is dit alles alleen de schuld van de ongeschikte wijze, waarop het onderwijs der Polytechnische school is ingericht.

Gaf niet de Waterstaat, zoo hier-te-lande als in Indië, aan vele gediplomeerden een gemakkelijken, rustigen werkkring, het aantal der mislukte oud-leerlingen van Delft zou nog veel grooter zijn. Zoo goed als op een hofje wordt men bij den Waterstaat oud, maar evenmin als het iedereen gegeven is, op een

hotje te komen, evenmin kan iedere gediplomeerde bij den Waterstaat terecht.

Het is te hopen, dat een grondige hervorming van de Polytechnische school niet lang meer op zich zal laten wachten. Met stoplappen, als daar zijn het inrichten van bacteriologische laboratoria of dergelijke voor den toekomstigen technicus vrijwel overbodige zaken, komt men er niet. Aan nog meer theorie is geen behoefte; de practijk vraagt om toegelaten te worden. Wijst men haar af, dan zal de Delftsche inrichting een zeer onvoldoende oefenschool blijven.

TEEKENINGEN VAN G. HENKES.

In het zaaltje van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst is op het oogenblik eene tentoonstelling van aquarellen, teekeningen en schetsen van den heer G. Henkes georganiseerd.

Het was ons niet duidelijk, waarom deze expositie in het lokaal der Maatschappij, dat natuurlijk er niet op berekend is om teekeningen of schilderijen op het gunstigst te doen uitkomen, gehouden wordt. Het zijlicht, dat door de kruiskozijnen uit de niet zeer breede Marnixstraat naar binnen valt, is vooral thans, nu de donkere dagen vóór Kerstmis in aantocht zijn, ten eenenmale onvoldoende. In een zaal met bovenlicht, bv. die van Arti, zou de collectie beter tot haar recht gekomen zijn.

Verband met de eigenlijk gezegde bouwkunst is er in Henkes' werk haast niet te ontdekken. Wel zijn er enkele kijkjes op Delftshaven en andere stadsgezichtjes aanwezig, doch de architectuur is daarop met die vrijmoedigheid behandeld, welke een kunstschilder gemeenlijk tegenover de bouwkunst geoorloofd acht.

Deze stadsgezichtjes zijn daarenboven ook niet het belangrijkste deel der expositie; zij munten uit noch door juiste teekening, noch door kleur.

In het algemeen schijnt het coloriet niet de sterke zijde van den teekenaar. Zijn kracht schuilt in het weergeven van bejaarde bewoners van kleine steden en dorpen, van die ouderwetsche menschen, voor wie de hedendaagsche modes niet schijnen te bestaan. Deze menschen geeft hij echt ouderwets weer; hij teekent geduldig en netjes, en gebruikt hier en daar wat kleur, doch niet meer dan strikt noodzakelijk is. Van de moderne waschtechniek heeft hij blijkbaar een afkeer; de manier, die vóór een dertig, veertig jaar in gebruik was trekt hem meer aan en hij volgt die, zich er niet om bekommerend, wat de jongere kunstcritici daar wel van zullen zeggen.

Soms evenwel schijnt het, dat hij toch den invloed van den tegenwoordigen tijd ondervindt; hij laat dan de ouderwetsche techniek, die hem in staat stelt zijn mannetjes en vrouwtjes zoo typisch weer te geven, varen en tracht, in het conterfeiten van al of niet gestoffeerde interieurs, kleureffecten te bereiken, die boven zijn macht gaan.

In het weergeven van kleinsteedsche mannetjes en vrouwtjes, met hunne al te wijde kleederen, hun vadermoorders, hun stemmige kornetjes, hun lange pijpen, hun warme stoven, kortom met al hunne attributen, spreidt Henkes veel opmerkingsgave tentoon. Zijn kunst is volstrekt geen hooge kunst en zij zal zeker bij den beschouwer geen diepen indruk achterlaten. Nu tegenwoordig vrij algemeen de vorm door de schilders op al te stiefmoederlijke wijze behandeld wordt, doet het goed, weer eens een serieus teekenaar aan het werk te zien, die op eenvoudige wijze eenvoudige onderwerpen behandelt.

Het is te hopen dat de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, die deze tentoonstelling organiseerde, daarmede succes zal hebben. Het geeft zeker van een breede opvatting blijk, wanneer die maatschappij ook schilders onder haar gastvrij dak noodt, al heeft hun werk geen onmiddellijke betrekking op de architectuur.

Moge nu het publiek, door een druk bezoek, toonen, deze pogingen op den waren prijs te stellen, opdat de Maatschappij aangemoedigd worde, op den ingeslagen weg voort te gaan en ook het werk van andere meesters tentoon kan stellen.

DE NACHTWACHT.

Men schrijft ons:

„Onder dit opschrift wordt in een artikel in n°. 48 van dit weekblad eene reeks van veranderingen in de tentoonstelling der oude schilderijen van 't Rijksmuseum voorgesteld, waarvan de verplaatsing der Nachtwacht tegen den noordelijken wand van een der lange zalen de voornaamste is.

„Vermoedelijk zou deze verplaatsing, evenals die der Staalmeesters, reeds lang beproefd zijn, indien dit zoo gemakkelijk ging als de schrijver meent.

„*Er is eenmaal in het geheele bouwwerk van den heer Cuypers*, naar onlangs van autoritatieve zijde aan schrijver dezes werd medegedeeld, *geen deur of doorgang zoo groot gemaakt, dat het schilderij er door kan!!* Het kan de eerezaal door, de trappen af en zonder lijst in schuinsche richting met groote voorzichtigheid de voordeur uit. Meer niet. Van eene verplaatsing in eene andere zaal kan dus zonder het openbreken van dak of muren geen sprake zijn.

„Ook eenige andere doeken, zooals de groote Troost, zijn op deze wijze de gevangenen van hun lokaal."

Het was ons bekend, dat de doorgangen tusschen de zalen in het Rijksmuseum tamelijk klein zijn. Om evenwel de door ons gewenschte verschikking der schilderijen te doen plaats hebben, behoeft niets anders gedaan te worden, dan de doorgang naast de oostelijke hoofdtrap, waarboven „Portrettenzaal" geschilderd staat, wat te verhoogen. Voor deze verhooging, die b.v. door een boog gevoeglijk zou kunnen geschieden, zonder dat het esthetisch effect geschaad zou worden, is ruimte in overvloed aanwezig. De kosten kunnen slechts zeer gering zijn; men zou de hoogte onder den kruin van den boog zoodanig kunnen kiezen, dat de groote Troost met lijst en al kan passeeren, dan is er ook zeker voor de Nachtwacht ruimte genoeg.

Ook zelfs al zou de door ons gewenschte verplaatsing niet geschieden, dan behoort toch o. i. zoo spoedig mogelijk tot verruiming van de deuren of doorgangen in die zalen, waar doeken „de gevangenen van hun lokaal" zijn, te worden overgegaan, opdat, in geval van nood, alle schilderijen in veiligheid kunnen worden gebracht.

Zijn de voordeuren te klein, wat wij gaarne gelooven, dan moeten ook die vergroot worden, al zou dit ook nogal wat kosten, en al zouden de marquises moeten vervallen. Men bedenke toch, dat een gebouw nooit zoo brandvrij is, dat van gevaar geen sprake kan wezen.

ELECTRISCHE GOEDERENWAGENS IN SPOKANE (N. A.)

Volgens het „*Street Railway Journal*" heeft de „Spokane Street Railway-Company" in den aanvang van dit jaar op hare door electriciteit geëxploiteerde tramlijnen een goederenwagen in dienst gesteld voor

het vervoer van tarwe en meel tusschen de goederenstations der spoorwegen en de in de stad gelegen korenmolens.

Bij den graanhandel deed het gemis aan voldoende verbinding tusschen de spoor- en tramwegen eenerzijds, en de waterwegen en molens anderzijds, zich meer en meer gevoelen en vooral de molens werden door het vervoer met paarden onvoldoende bediend. Om hierin althans voorloopig verbetering te brengen, verzocht de „Street Railway Company" het gemeentebestuur haar te vergunnen om granen en aanverwante artikelen over bepaalde straten en sporen in de stad te mogen vervoeren; toen dit werd toegestaan, bouwde de spoorwegmaatschappij een goederenwagen, waarmede het verkeer onderhouden werd tusschen de productensporen van den Northpacific-spoorweg en twee der molens. De stedelijke concessieschrijft echter voor, dat het vervoer tusschen elk verlangd station en iederen daarvoor aangewezen molen moet worden geopend, zoodra dit door het stedelijk bestuur bevolen wordt; in de concessie is voorts bepaald, dat de vracht per ton voor een enkele reis het bedrag van 48 ct. en — wanneer de wagens ook op de terugreis beladen zijn — van 36 ct. heen en 36 ct. terug niet overschrijden mag, zijnde hieronder het overladen van den eenen in den anderen wagen begrepen. De wagenladingen zullen niet minder bedragen dan 5 ton en de molens mogen ook eigen wagens op de lijnen laten loopen, waarvoor de maatschappij den noodigen stroom moet leveren tegen betaling van eene schadeloosstelling van *f* 4.80 per dag.

De in dienst gestelde wagen kan 5450 KG. of 7.3 M³. tarwe laden en in Februari ll. werd hiermede in 230 uur 2325 M³. tarwe vervoerd; de totale lengte van het voertuig bedraagt 6.1 M., de breedte buitenwerks 1.83 M. en de hoogte van bovenkant vloer tot onderkant dak 1.68 M. Uiterlijk gelijkt hij op een gewonen meubelwagen, maar onder den binnenvloer bevindt zich een trechter, die ter onderzijde door middel van een ijzeren schuif gesloten wordt. De vloer, die evenals een dubbele valdeur naar beide kanten van den wagen kan openslaan, heeft, gesloten zijnde, dezelfde hoogte boven de rails als de gewone goederenwagens der spoor- of tramwegen, ongeveer 1.2 M. Bij het transport van graan is de bodem opengeslagen en zoodra dan de wagen den molen bereikt, wordt hij boven een korentrechter geplaatst; de schuif wordt weggetrokken en in minder dan één minuut is de wagen geledigd, waarna het graan door middel van elevators naar de voor het malen bestemde plaatsen vervoerd wordt. De valtrechter van den wagen wordt vervolgens gesloten, de bodem dichtgeslagen en de wagen met zakken meel beladen, die naar den spoorweg gebracht worden.

De grootste snelheid van den wagen bedraagt 9.6 KM. per uur; hij rust op een twee-assig onderstel van 2 M. radstand en wielen van 0.76 M. middellijn. Enkele trajecten van den spoorweg hebben stijgingen van 1 : 22, zelfs van 1 : 20 en krommingen van 30 M. straal; op deze gedeelten loopt de wagen even zacht en snel als op rechte en vlakke trajecten.

In den eersten tijd der exploitatie vreesden vele grondbezitters, dat het goederenverkeer op de straatwegen hun grondeigendom aan waarde zou doen verliezen, maar thans is men met deze nieuwe uitvinding algemeen ingenomen, ja enkele groothandelaars wenschen zelfs, dat er vertakkingen naar hunne pakhuizen worden aangelegd, ten einde allerhande goederen te kunnen vervoeren.

Het overladen van het graan uit den spoorwegwagen in den genoemden goederenwagen, geschiedde vroeger met de hand; later is het gebruik van eene electrische spade en van een elevator in zwang gekomen. Laatstgenoemd werktuig werkt het door de electrische spade bijeengebrachte graan in een ontvanger, waaruit het door een goot in den goederenwagen loopt.

Er wordt een grootere wagen gebouwd, die in hoofdzaak op gelijke wijze is ingericht als de beschreven wagen.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Leeuwarden.

Vergadering van 29 November 1894.

De Vice-voorzitter, de heer Nijdam, opende de vergadering en verzocht den Secretaris de notulen te lezen, welke onveranderd werden vastgesteld. Verder werd mededeeling gedaan van eenige ingekomen stukken en de heer Foddema, architect te dezer stede, na ballotage als lid der afdeeling aangenomen.

Alsnu werd het woord gegeven aan den heer S. J. de Laet, voor 't houden van eene spreekbeurt over „dynamiet."

In het inleidend woord deed spreker uitkomen, dat het dynamiet werkelijk niet zoo gevaarlijk in zijne behandeling is, als men zich wel voorstelt, wanneer het maar in handen wordt gesteld van personen, die daarmede weten om te gaan; dit tot geruststelling voor de aanwezige leden om bij de bezichtiging niet de minste vrees te hebben. De verschillende bestanddeelen, waaruit dynamiet bestaat, zijn elk op zichzelf bijna onschadelijk; de kleur is geelbruin (zoogenaamde chocoladekleur), het is boven 8°. C. kneedbaar, bij lagere temperatuur bevriest het en is dan wit en steenhard.

Onbevreesd dynamiet kan men met een mes gerust heel voorzichtig doorsnijden; in bevroren toestand is zulks niet raadzaam, daar dan eene ontploffing zou kunnen ontstaan.

Dynamiet bestaat uit 75% nitroglycerine en 25% kiezelgoer. Nitroglycerine is eene samenstelling van geheel onschadelijke, zuivere glycerine, vermengd met salpeterzuur en eenig zwavelzuur tot opeloring van het water, dat bij de vermenging ontstaat. De verhouding is evenwel een geheim; was de samenstelling gemakkelijk, algemeen bekend en aan weinig gevaar onderhevig, zoo zouden velen de stof namaken en behoefde het dynamiet niet gestolen te worden om vernielingen teweeg te brengen. Spreker wees erop, dat bij verschillende samenstellingen of uitvindingen van ontploffbare stoffen de maker of uitvinder zelf de dupe ervan werd. Het kiezelgoer of de kiezelaarde is een grondstof, die in Duitschland gevonden wordt, en de uitvinder van het dynamiet is de Zweedsche ingenieur Nobel.

Toegelicht door de voor ontploffing te bezigen lunten, patronen enz., behandelde spreker ten slotte zeer bevattelijk de wijzen, waarop het dynamiet als springmiddel veilig kan worden aangewend, de verschrikkelijke uitwerking ener bepaalde hoeveelheid en hoe men zich ervan kan bedienen, ook bij het springen van mauerwerken.

Na het eindigen van de voordracht, die met veel belangstelling door de aanwezige leden was gevolgd, vestigde de Vice-voorzitter de aandacht op de teentoonstelling der antwoorden op de door de Maatschappij t. b. v. Bouwkunst uitgeschreven prijsvraag, van welke antwoorden het teekenwerk over 't algemeen werd geroemd.

Hierna werd de vergadering, onder dankzegging aan de leden voor de trouwe opkomst en aan den spreker voor zijne zeer nuttige en leerrijke mededeelingen, gesloten.

Afdeeling Leiden en Omstreken.

Vergadering van 29 November 1894.

De 202ste vergadering werd voorafgegaan door een kunstbeschouwing van het plaatwerk „*L'Art Monumental en Belgique (Procédés d'Avenir)*", welwillend beschikbaar gesteld door den heer F. Ludewig, architect alhier. Het schoone plaatwerk kon op welverdiende aandacht bogen.

Ook had de heer W. Collet, sr. smid en handelaar in ijzerwaren alhier, modellen ingezonden van profiel-ijzerwerk. De daarbij behoorende modelboeken en hetgeen verder daarvan was teentoongesteld, trok zeer de aandacht. In het gewalste profielijzer waren verschillende ornementen enz. geperst, die, op redegevonde wijze bij ijzerconstructie toegepast, tot versiering van ijzeren liggers kunnen medewerken. Worden die versieringen zoo voetstoots toegepast, dan kan 't niet uithlijven of men krijgt iets te aanschouwen, dat onmogelijk voor ijzer toepasselijk is.

De prijzen variëeren van *f* 10 tot *f* 13,75 per 100 K.G., zoodat de kosten geen bezwaar kunnen zijn.

Na opening der vergadering, lezing en goedkeuring van het verhandelde in de vorige vergadering, bracht de heer N. de Zwart (ook namens den heer J. H. Jesse) verslag uit over de vraag: „Verdient het aanbeveling voor groote bouwwerken, met het oog op de spoedige voltooiing, voor raam- en deurkozijnen, *draag „buitenlandsch vurenhout* in plaats van *inheemsch grenenhout* te „gebruiken?"

Het rapport concludeerde, dat de voorkeur gegeven wordt aan grenenhout, omdat bij deze houtsoort niet zooveel gebreken voorkomen als bij buitenlandsch vurenhout. Volgens rapporteur verdient het aanbeveling dat men het werkstuk niet dadelijk aan alle zijden verft; de poriën toch mogen niet afgesloten worden, daar de gelegenheid tot drogen aldaas zoo zijn afgesloten.

Hierna werden aan de orde gesteld de vragen van het Hoofdbestuur der Maatschappij.

Vraag I. *Is het niet van het grootste belang voor de Maatsch. t. b. d. Bouwkunst dat de band tusschen haar en de Afdeelingen zoo naauw mogelijk zij.*

Wat kan worden gedaan om deze beter en beter te maken?

De heer Van Ruijven, die de vraag inleidde, bracht hulde aan het Hoofdbestuur voor het stellen van deze vraag, want daaruit blijkt ten duidelijkste dat dit bestuur zelf weet of voelt dat er iets haapert aan de verhouding van de maatschappij tot hare afdeelingen.

In de eerste plaats wees hij op de ontevredenheid van de leden omtrent de hooge contributie en het weinige, dat zij voor dat geld ontvangen. Als verzachting werd daarbij besproken dat de Maatschappij op 't oogenblik niet anders kan handelen, omdat veel geld, ook o. a. voor het gebouw, noodig is.

Zeer zeker zou het wenschelijk zijn de contributie veel lager te stellen en de betaling daarvan, ook voor de afdeelingsleden, verplichtend te stellen; deze handelwijze, die ook bij de Maatschappij tot bevordering der Nijverheid zeer gunstig werkt, is, volgens sprekers oordeel, de eenige weg om meer saneeahang te erlangen.

In Leiden zijn van de 76 leden der afdeeling slechts 11 gewoon lid der Maatschappij; kan men dit een band noemen? vraagt de heer Van Ruijven.

Over dit onderwerp werd zeer veel gediscussieerd. De verhooging der contributie voor de afdeelingsleden zou zeker het ledental doen verminderen. De Maatschappij zou dan toch niet gebaat worden, daar het ledental onder de tegenwoordige omstandigheden, driemaal grooter zou moeten worden, om tot een zelfde bedrag van contributie te geraken.

De verschillende besprekingen leidden tot geen resultaat. Ten slotte werd besloten (het was reeds halfelf), dat het Bestuur der afdeeling zich zou richten tot het Hoofdbestuur, om het uit te noodigen met de afdeelingen van gedachten te wisselen omtrent de zoo moeilijke quaestie en daarbij het verzoek te doen het doel en streven der Maatschappij meer duidelijk te maken aan de afdeelingsleden, ten einde daardoor te bewerken dat meer leden als lid der Maatschappij toetreden.

Alleen door *meer leden* kan de band der Maatschappij met de afdeelingen versterkt worden. Ieder lid der afdeeling moet voeling hebben met de Maatschappij.

Na deze belangrijke discussie werden de heeren Lanoel en V. d. Kamp uitgenoodigd, de rekening en verantwoording van den Penningmeester na te zien en daarover in de volgende vergadering rapport uit te brengen.

Met 't oog op het plan van het Hoofdbestuur om een inventaris op te maken van de thans nog aanwezige Nederlandsche bouwwerken, ontstaan van de vroegste tijden tot in de laatste jaren van de vorige eeuw, heeft het veler hulp noodig en vertrouwt, volgens een ingekomen schrijven, op de hulp en medewerking der afdeeling.

Dit schrijven van het Hoofdbestuur werd met enkele woorden besproken en daar de bijgevoegde aanwijzingen den weg aangeven, welken moet bewandeld worden, verklaarden de heeren Verster, Jesse en Van Oerle zich bereid, de zaak aan te vatten, onder voorwaarde dat zij zich meer leden kunnen assumeeren.

Na het afdoen van enkele huishoudelijke zaken, werd de vergadering gesloten.

Afdeeling Haarlem en Omstreken.

Vergadering van Donderdag 29 November 1894.

De vergadering in de groote restauratiezaal der sociëteit „Vereeniging" is zeer talrijk bezocht en wordt door den Voorzitter, den heer Jacques Legh, geopend met een woord van dank aan het Bestuur der sociëteit voor de welwillendheid, waarmede het toestond om de nieuw gebouwde sociëteitslokalen te bezichtigen en tevens in een harer zalen te vergaderen.

Hierna worden de notulen gelezen en onveranderd goedgekeurd.

Naar aanleiding der gunstige beschikking van de heeren J. M. van Kempen en Zonen op het verzoek van het Bestuur der Afdeeling om met hare leden de fabriek te Voorschoten te mogen bezichtigen, wordt besloten den dag van het bezoek vast te stellen op Vrijdag den 14n December a. s.; den leden zal vooraf worden verzocht mede te deelen of zij al dan niet willen deelnemen en de reiskosten zullen uit de kas der afdeeling worden betaald.

Van het Hoofdbestuur der Maatschappij is een brief ingekomen waarin dit college het voornemen te kennen geeft, een inventaris op te maken van de thans nog aanwezige belangrijke Nederlandsche bouwwerken, ontstaan van af de vroegste tijden tot in de laatste jaren van de vorige eeuw, met verzoek eene commissie te benoemen om vóór September a. s. van Haarlem en omgeving de noodige gegevens te verschaffen.

De heer Geijl doet naar aanleiding van dezen brief de vraag of voor de beantwoording der daarin gestelde vragen door het Hoofdbestuur een crediet geopend wordt, want anders acht hij 't onmogelijk om alles in bijzonderheden na te gaan.

De Voorzitter stelt voor den brief ter beantwoording te zenden aan den adjunct-gemeente-archivaris.

De heer Von Saher kan zich met dat voorstel niet vereenigen en is van meening, dat het niet alleen om het historische is te doen, maar vooral om de eigenaardige bouwkundige waarde op te merken en daarvoor zijn bouwkundigen meer geschikt dan archivarissen. Na eenige discussie worden tot commissieleden benoemd de heeren Von Saher, Van Lennep, Michielse, Veth en Leyh.

Verder was nog ingekomen de bekende brief van het Hoofdbestuur, betreffende de uitnoodiging tot deelneming aan het nationaal congres omtrent het vakonderwijs en de vakopleiding voor toekomstige werklieden in Nederland.

Besloten wordt dat de afd. als lid van het Congres zal toetreden.

In behandeling komt nu de benoeming van commissies ter beantwoording der door het Hoofdbestuur gestelde en reeds vroeger in dit blad medegedeelde vragen. De volgende heeren werden benoemd, als voor:

Vraag I. Geijl, Leijh en Van Lennep.
Vraag II. Von Saher, Van den Ban en Rego Veth.
Vraag III. Droste, Michelse, Geijl en Weissenaar.
Vraag IV. Kleiweg Dyserinck, Stoel en Lasschuit.
Vraag V. Wolbers, Maliefijt, Beerent en Rijnierse.
Vraag VII. Het bestuur der Ambachtsschool en de heer Roog.
Vraag VIII. Leijh, Michielse, Salm en Korrebijn.
Vraag IX. Kleiweg Dyserinck, Leijh, Geijl en Van den Ban.
Vraag VI zal niet beantwoord worden en de benoemden, voor zoover aanwezig, verklaren hun mandaat te aanvaarden.

Bij de bespreking der verkiezing van leden voor den particulieren Arbeidsraad in dezen stede wordt besloten alle aftredende leden te herkiezen, terwijl in de plaats van den heer Van den Arend, die als lid van dien Raad bedankte, door de afd. de heer J. W. G. Droste zal worden gekozen.

De heer Weissenaar bracht twee monsters kunstzandsteen (het een gegoten en het andere gestampt), benevens een monster namaak carrariet ter tafel.

De monsters kunstzandsteen gaven aanleiding tot enkele opmerkingen van den heer Stoel, terwijl het monster namaak carrariet den heer Van den Ban deed opmerken, dat hier in de sociëteit „Vereeniging" carrariet was gebruikt, dat, zooals de leden straks kunnen zien, geen voorbeschoedmiddelen tegen doorslag noodig heeft. Het vertoonde monster, hoewel nog niet toegepast, zou echter slechts *f* 5 per M² kosten, met inbegrip van lood voor het doorslaan. Het was echter niet duidelijk hoe dit lood toe te passen en tevens een hechte verbinding van het carrariet met de muren te verkrijgen.

De beide monsters kunstzandsteen waren te Leiden vervaardigd en van denzelfden prijs als andere kunstzandsteen.

De heer Korrebijn deelt mede, dat zijne firma in de volgende vergadering eenige der nieuwste artikelen, van glas vervaardigd, zal ter tafel brengen en stelt voor dat de Afdeeling het verzoek zal doen om met hare leden ook de werkplaatsen alhier van de Hollandsche Spoorweg-maatschappij te mogen bezichtigen; dit voorstel wordt aangenomen en aan het Bestuur opgedragen daartoe de noodige maatregelen te nemen.

Na de gebruikelijke rondvraag sluit de Voorzitter de vergadering en onder geleide van de architecten Roog en Van den Ban, worden de nieuwe Sociëteitslokalen bezichtigd, waarin nog een gezellig uurtje wordt doorgebracht.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Door B. en W. is thans een voorstel aan den Raad ingediend tot uitvoering van rioleeringswerk. Hunne voorstellen in zake een verbeterd rioolstelsel waren gegrond op de begeerte om tevens den stank der grachten te doen ophouden.

Nu uit de in den Raad gevoerde discussiën is op te merken, dat de meening veld wint dat de stank niet zal worden weggenomen door een nieuwe rioleering en een besluit betreffende de rioleering niet kan wachten totdat een oordeel zij gevestigd over de wijze om den grachtenstank op te heffen, meenen B. en W. niet langer te moeten wachten op den invloed van de provinciale waterverbeteringswerken, het nieuwe Zwetkanaal en den aanleg van kanaal- en havenwerken nabij de Laak op den toestand der grachten, maar geven zij ook hunnerzijds het onderzoek, dat op de stankopheffing betrekking heeft, prijs. Zij stellen nu voor een riool te bouwen van het Oosten naar het Westen der gemeente, en wel van de Koninginnegracht door de Javastraat en de Laan van Meerdervoort tot aan het afvoerkanaal, met een oppompingswerktuig aan dat kanaal, gedreven door een stoommachine. De kosten worden geraamd op *f* 680,000, te vinden uit geldleening.

— De commissie voor den bouw der zevende kerk voor de Nederduitsch-hervormde gemeente te 's-Gravenhage, van welke commissie de heeren Ds. C. J. G. van Hoogstraten president en Mr. J. C. de Marez Oyens secretaris zijn, heeft een besloten prijsvraag uitgeschreven voor het maken van een schetsontwerp met raming van kosten voor een kerkgebouw met kosterswoning. De commissie heeft acht bouwmeesters in Nederland woonachtig, tot medewerking aan deze prijsvraag uitgenoodigd, aan elk van wie eene som van *f* 200 zal worden uitbetaald, tenzij, volgens het oordeel der jury, geen voldoende rekening mocht zijn gehouden met het programma der eischen.

De inzender van het best geoordeelde ontwerp wordt met de

uitvoering belast, tegen een honorarium van 5 pct. van de aannemingssom, onder aftrek van *f* 200. Mocht met hem geen overeenstemming getroffen kunnen worden, zoo zal hem, behalve de *f* 200, nog *f* 500 als schadeloosstelling uitgekeerd worden. Het ontwerp mag de som van *f* 68000 niet te boven gaan.

De ontwerpen worden ingewacht uiterlijk op 1 April 1895. De jury voor de beoordeeling zal bestaan uit de heeren architecten C. Muijsken, *V.* J. Nieuwenhuis en C. H. Peters, en de leden der commissie voor den bouw der zevende kerk, de heeren Mr. J. C. de Marez Oyens, Jhr. O. J. A. Repelaer van Driel en J. E. M. baron Schimmelpenninck van der Oye.

— Aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal is door het bestuur der Vereeniging „Arti et Industriæ" te 's-Gravenhage het volgende adres gericht:

dat het met groote ingenomenheid heeft kennis genomen van het plan om de „Koninklijke bibliotheek" te 's-Gravenhage ook op avonduren toegankelijk te stellen;

dat het dit plan vooral toejuicht met het oog op de schoone verzameling boek- en plaatwerken voor de studie van kunst en nijverheid, in die bibliotheek aanwezig, waarvan eigen bezit voor velen onbereikbaar, gebruik ter plaatse voor velen alleen denkbaar is indien dit op uren buiten den dagelijkschen arbeidstijd geschieden kan;

dat met 't oog op de toenemende eischen, aan de beoefening van kunstnijverheid gesteld, de bestudeering van desbetreffende boek- en plaatwerken zooveel mogelijk dient aangemoedigd en bevorderd te worden; redenen, waarom mag worden verwacht dat van bovenbedoelden maatregel een dankbaar en nuttig gebruik zal worden gemaakt, en wel in de eerste plaats ten bate der Nederlandsche kunstnijverheid.

— In de op 30 November jl. gehouden vereenigde vergadering van het Hoogheemraadschap Delfland is de begroting voor 1895 vastgesteld in ontvangst en uitgaaf op *f* 441,304.60. Onder de uitgaven voor nieuwe en buitengewone werken komt een bedrag voor van *f* 150,000, voor den aanleg van nieuwe werken tot verdediging van de zeewering te Scheveningen. Deze nieuwe werken zullen bestaan in den aanleg van drie nieuwe strandhoofden.

Amsterdam. De Nederlandsche Vereeniging van werktuig- en scheepsbouwkundigen hield Woensdag 28 November de 21e driemaandelijksche vergadering. Door verschillende leden werden belangrijke mededeelingen gedaan omtrent waterbuisketels tegenover stoomketels met groote waterruimte en gewezen op mogelijke combinaties, waarin de voordeelen van beide systemen vereenigd worden. Wegens het veelomvattende van het onderwerp werd de discussie verdaagd tot de volgende vergadering.

Na de pauze werd door den heer Blomquist eene door verschillende teekeningen opgehelderde uiteenzetting van de theorie en de constructie der stoomturbines van Dr. De Laval gegeven en door den heer Vreedenburg verslag uitgebracht over eene daarmede in de fabriek der firma H. Jonker & Zoon te Amsterdam genomen proef op stoomverbruik per effectieve paardenkracht.

Ter vervanging van de aftredende bestuursleden Mark Leis Jr. en R. Witte, die zich niet herkiesbaar stelden, werden gekozen tot vice-president de heer P. G. Waller en tot secretaris de heer A. Vosmaer.

Na afloop der vergadering werd een bezoek gebracht aan de stoomdrukkerij van de firma Roeloffzen & Hubner, waar bovenal de machtige rotatiepersen van König & Bauer, waarop het *Nieuws van den Dag* gedrukt wordt, de aandacht trokken.

— Bij de inschrijving voor de bouwterreinen achter het Rijksmuseum, aan de straat evenwijdig met de P.-C.-Hooftstraat gelegen, kwamen slechts twee biljetten in, als van den heer D. W. Veeneman voor de perceelen 11 en 12 voor *f* 10,858, en van den heer H. Pister voor de perceelen 1 en 2 voor *f* 10,605. De terreinen 1 en 2, breed 7 M., hebben een oppervlakte van 150 en 158 M², zoodat de geboden prijs op *f* 35 de M² komt. De perceelen 11 en 12 zijn breed 7½ M. en 178 M² groot en zouden dus *f* 30 per M² opbrengen.

Haarlem. Het Museum voor Kunstnijverheid werd gedurende de maand November door 891 personen bezocht.

De bibliotheek van genoemd museum begint meer en meer de belangstelling van het publiek op te wekken. De laatste drie maanden werden 423 boek- en plaatwerken naar verschillende plaatsen van ons land verzonden, terwijl voor lezingen, tentoonstellingen en kunstbeschouwingen geheele verzamelingen werden verstrekt.

Wij vestigen er nogmaals de aandacht op, dat zij, die een kunstamateurs beoefenen, als meubelmakers, goud- en zilversmeden, decoratieschilders, beeldhouwers, modelleurs, kunstsmeden, enz. enz. als ook bouwkundigen en dames, die het kunstnaaldwerk beoefenen, een rijke bron van voorbeelden en gegevens in deze boekerij vinden en dat de boek- en plaatwerken gratis worden verzonden.

De catalogus wordt op aanvrage tegen vergoeding van 15 cts. in postzegels franco toegezonden.

PERSONALIA.

— Bij Koninklijk besluit is P. Hoogenboom, met ingang van 15 December a. s., benoemd tot adspirant-ingenieur van den Rijkswaterstaat.

— De heer C. J. van der Plank, assistent aan de gasfabriek te Hilversum, is benoemd tot adjunct-directeur der gasfabriek te Amersfoort.

— Bij Kon. besluit is pensioen verleend aan G. van Diesen, hoofdinspecteur van den Rijkswaterstaat, *f* 3000; aan D van der Werf, opzichter van den Rijkswaterstaat 1e kl., *f* 1022; aan A. J. H. Baaer, idem, *f* 930.

— Bij Kon. besluit is benoemd tot lid der commissie van toezicht op de Rijks-academie van Beeldende Kunsten, mr. G. Van Tienhoven, oud-Minister van Buitenlandsche Zaken.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Gemeenteopzichter te Zierikzee. Adres vóór 14 Dec. aan den Burgemeester. (*Zie advert. in no.* 49).

— Werkzame agenten voor eene bekende prima glasverzekeringmaatschappij. Adres lett. AB, bureau van dit blad (*Zie advert. in no.* 49.)

CORRESPONDENTIE.

Den heere O te O. In antwoord op uwe vraag diene dat de „Van der Hilts Sush balances" verkrijgbaar zijn bij den heer A Van Willes Jzn., Achtergracht 23 te Amsterdam. De prijs varieert van *f* 5 tot *f* 10 het paar.

ADVERTENTIEN.

MAHONI-HOUT
in *Blokken* en *gezaagd*.
NOTEN, AMERIKAANSCH, ITALIAANSCH
CALIFORNIA REDWOOD,
geheel vrij van trekken.
AHORN.
STEEN- of WIT BEUKENHOUT.
CEDER voor deurpanneelen.
PEREN HOUT en KERSENHOUT.
ESCHDOORN voor Rijtuigpanneelen.
TEAK (5)
in BALKEN, PLATEN en PLANKEN.
IEPEN GEWATERD.
BEUKEN in alle dikten.
ESSCHEN.
Verder alle bekende **Binnen- en Buitenlandsche Houtsoorten.**
Verkrijgbaar in den FIJNEN HOUTHANDEL van
H. J. WESSELS,
O.Z. Voorburgwal 128
b/h. Oude Kerksplein,
AMSTERDAM.

Telegramadres SANDERSCO.
TH. W. SANDERS & Co.,
Chemicaliën.
LAURIERGRACHT 73. **AMSTERDAM.**
leveren tot **zeer billijke** prijzen **speciaal voor HH. bouwondernemers:**
Carbolineum „AVENARIUS",
KEEGRAS, SLAKKENWOL, MENIE, PIJPZWAVEL enz.
Telephoon 618.

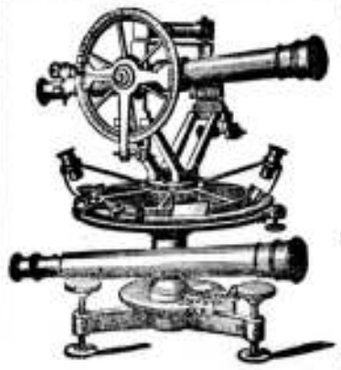

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

Gemeente-Opzichter.

Zij, die in aanmerking wenschen te komen voor de betrekking van **OPZICHTER** der Gemeentewerken te ZIERIKZEE, tevens belast met werkzaamheden aan de Gasfabriek, op eene jaarwedde van *f* **500,—** benevens emolumenten voorloopig tot een bedrag van *f* **100,—** en met vooruitzicht op verhooging, worden verzocht hunne sollicitatiën (adres op zegel) franco in te zenden aan den Burgemeester van *Zierikzee* vóór den *14n December 1894*.

Alleen zij, die practische ervaring hebben, komen in aanmerking.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *NIEUWKUIK*, zullen op **Zaterdag** den **22**en **December 1894**, voorm. 11 uren, ten Raadhuize aldaar,

aanbesteden:

Het afbreken van het bestaand en het bouwen van een nieuw Raadhuis, met bijlevering der daartoe benoodigde bouwstoffen.

Bestek en teekening liggen ter inzage op de Secretarie der gemeente, alwaar 't eerstgenoemde tegen betaling van *f* 1.00 verkrijgbaar is.

Locale aanwijzing Donderdag 20 December a. s., voorm. 11 ure.

Bekendmaking.

DIJKGRAAF en HEEMRADEN van het Waterschap de Linge-Uitwatering zullen op **Maandag 17 December 1894,** 's voormiddags ten 10 ure, in *De Doelen* te Gorinchem, in het openbaar bij enkele inschrijving

aanbesteden:

Het afbreken van de beide houten Kanaalbruggen aan de Schelluinsche Stoep en in de Buldersteeg onder Hardinksveld en het vervangen daarvan door twee ijzeren ophaalbruggen met bijbehoorende werken.

Bestek en teekening zijn verkrijgbaar op 1 December aanstaande ter Secretarie van het Waterschap te Gorinchem en bij den Heer D. BROEKMAN, Algemeen Opzichter en Bouwkundige van het Waterschap te Hardinksveld, tegen betaling van f 2.50 per exemplaar van bestek en teekening te samen.

Aanwijzing zal geschieden op Dinsdag 11 December 1894, 's voormiddags ten tien ure, aan de Directiekeet nabij de Schelluinsche brug.

Inlichtingen zijn te bekomen bij genoemden Heer D. BROEKMAN te Hardinksveld.

Ministerie van Justitie.

Openbare Aanbesteding.

Op **Donderdag 27 December 1894**, des namiddags te 2 uren, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie te *'s-Gravenhage*, in het openbaar worden **aanbesteed:**

Het onderhouden van en het uitvoeren van vernieuwingen en herstellingen aan:

het Paleis van Justitie, het Kantongerechtsgebouw en het Huis van Bewaring te Amsterdam en de Strafgevangenis te Nieuwer-Amstel (Bestek no. 42);

het Rechtsgebouw en het Huis van Bewaring te Haarlem; het Rechtsgebouw en de Strafgevangenis te Alkmaar en het Rechtsgebouw en het Huis van Bewaring te Hoorn (Bestek No. 43);

het Rechtsgebouw en het Huis van Bewaring te Middelburg, het Rechtsgebouw en het Huis van Bewaring te Zierikzee en de Strafgevangenis te Goes (Bestek No. 44);

het Paleis van Justitie en de Gevangenissen te 's Hertogenbosch, het Rechtsgebouw, het Huis van Bewaring en de Strafgevangenis te Breda, en het Rechtsgebouw en het Huis van Bewaring te Eindhoven (bestek No. 45);

het Rechtsgebouw en het Huis van Bewaring te Maastricht en het Rechtsgebouw en het Huis van Bewaring te Roermond (Bestek No. 46);

het Rijks Opvoedingsgesticht te Doetichem (Bestek No. 47);

De bestekken liggen voor gegadigden ter inzage in bovengenoemde gebouwen en zijn op aanvrage tegen betaling van *f* 0,80 franco verkrijgbaar bij de GEBROEDERS VAN CLEEF, Boekhandelaars, Spui No. 28a te 's-Gravenhage.

Aanwijzing zal worden gehouden:

voor de gebouwen te Hoorn den 13den December 1894, des nam. ten 1 ure, aanvangende bij het Rechtsgebouw;

voor de Strafgevangenis te Nieuwer-Amstel den 20n December 1894, des nm. te 2 uren;

voor de gebouwen te Haarlem, Goes en Eindhoven den 21n December 1894, en wel te Haarlem des vm. te 9 uren, aanvangende bij het Rechtsgebouw, te Eindhoven des nm. ten 1½ ure, aanvangende bij het Rechtsgebouw, en te Goes des nm. ten 1½ ure;

voor de gebouwen te Amsterdam, Alkmaar, Middelburg, Zierikzee, Breda, 's Hertogenbosch, Roermond, Maastricht en Doetichem den 22n December 1894, en wel te Amsterdam en te 's-Hertogenbosch des vm. te 9 uren, aanvangende bij het Paleis van Justitie, te Alkmaar, Zierikzee, Breda, Roermond en Maastricht, des vm. te 9 uren, aanvangende bij het Rechtsgebouw, te Doetichem des vm. te 9 uren en te Middelburg des vm. te 9½ uren, aanvangende bij het Rechtsgebouw.

Inlichtingen zijn te bekomen bij den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te 's-Gravenhage, Departement van Justitie, en voor de werken te Amsterdam, Nieuwer-Amstel, Haarlem en Hoorn bij den Hoofdopzichter J. VAN ASPEREN te Amsterdam;

voor die te Alkmaar bij den Opzichter JOH. J. VAN SCHUIJLENBURG aldaar;

voor die te Middelburg en Goes bij den Opzichter J. H. HANNINK aldaar;

voor die te Zierikzee bij den Opzichter M. COUVÉE aldaar;

voor die aan het Rechtsgebouw en het Huis van Bewaring te Breda en Eindhoven bij den Opzichter P. v. D. ERVE te Breda;

voor die aan de Strafgevangenis te Breda bij den Opzichter H. W. PEETERS aldaar;

voor die te 's Hertogenbosch bij den Opzichter J. VAN DE BERGE aldaar;

voor die te Roermond bij den Opzichter G. ROMMERS aldaar;

voor die te Maastricht bij den Opzichter J. E. HOUBEN aldaar,

en voor die te Doetichem bij den Opzichter H. J. L. OVING aldaar.

's Gravenhage, 6 December 1894.

De Minister van Justitie:
Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal:
P. J. VAN BEIJMA.

PUI-SPIEGELGLAS
HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF ROTTERDAM.

ENGELSCHE WINKEL-ETALAGES.
BRUNS. - Arnhem.
Grootste Magazijn en Fabriek der wereld.
DIRECTE LEVERING.
WINKELDOOZEN. Engelsch Systeem.
Kopergieterij en Draaierij.
Filialen: AMSTERDAM, Singel 279.
ZWOLLE, Markt 1.

GEORGS- MARIËN BERGWERKS- & HÜTTENVEREIN, OSNABRÜCK.

Levert tot concurrerende prijzen in uitstekende qualiteit:
SPOORWEGMATERIEEL: Rails uit Bessemer staal en dwarsliggers. **Wissels** compleet met toebehooren, Façonguss. Alles uit Siemens Martinstaal, op verlangen volgens de voorwaarden van Bureau Veritas of Duitsche Lloyd. Stalen banden en assen uit Siemens Martinstaal.
Tramwegmaterieel, Systeem Haarmann.
Beveelt zich bijzonder aan tot levering van gesmeede stukken voor SCHEEPSMACHINES en van gegoten-stalen voorwerpen, alle soorten Façonguss. Alles uit Siemens Martinstaal, op verlangen volgens de voorwaarden van Bureau Veritas of Duitsche Lloyd.
Vertegenwoordiger: F. W. VAN GENDT JGz., Van-Speijkstraat 117, 's-Gravenhage,
die gaarne tot het geven van nadere inlichtingen bereid is.

Bekende Prima Glas-Verzekering-Maatschappij vraagt
WERKZAME AGENTEN,
liefst Aannemers, Architecten, Glashandelaars of Assurantie-Agenten met uitgebreide portefeuille.
Franco brieven onder A.B. bureau van dit blad.

Hartguss-Roosterbaren
merk EUREKA.
Groote besparing van brandstoffen door koude luchtverkranding. Gelijkmatige ventilatie, voorkomen het koudtrekken, blijven vrij van aanzetsels of slakken, geven vlug de meeste hitte, blijven vrij van opslagen. Bekroond op de tentoonstelling te Batavia met de **Zilver- n Medaille** als **hoogste** en **eenigste** onderscheiding. Hoofd-agent voor Nederland, België en Ned.-Indië
AMSTEL 312. **G. H. VAN GIJN, Amsterdam.**

INGOLIN.
RADICAAL middel tegen **uitslaande, vochtige** en **salpeterachtige** muren en zwammig hout.
Tweejarige garantie wordt gegeven, bij toepassing door een door mij aan te wijzen persoon.
D. FRENI,
Marnixstraat 399
AMSTERDAM.
Contractant voor NEDERLAND en de KOLONIËN, BELGIË en ENGELAND.
Voor Zuid-Holland verkrijgbaar bij **H. G. AIKEMA & Co.**, ROTTERDAM.

HOOGERWERFF & Cº.
Kinderdijk en Vlaardingen.
BULLIVANT'S BUIGZAAM STAALDRAADTOUW
voor verschillende doeleinden.
Afstands- en Peillijnen met Haspels.

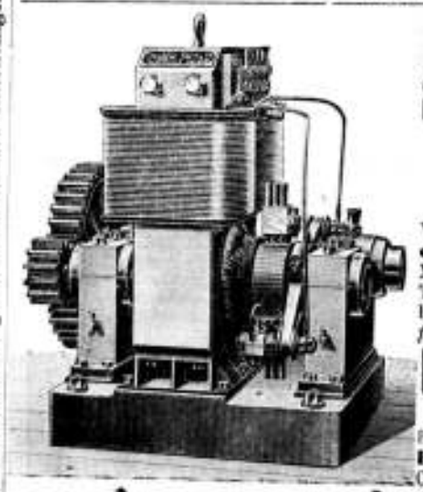

WILLEM SMIT & Co.
Slikkerveer.
(HOLLAND).
SPECIALITEIT.
Installaties voor **Electrische Verlichting** en **Krachtoverbrenging**, met STOOMMACHINES, DYNAMO's, MOTOREN, BOOGLAMPEN en bijbehoorende toestellen van *eigen fabrikaat*. (1)
Electrische Trams.
Inrichtingen voor GALVANOPLASTIEK en ELEKTROLIJSE.
PROJECTEURS voor Leger, Oorlogs- en Handelsmarine.
Accumulatoren.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. Nº 50 ZATERDAG, 15 Dec. 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . f 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—
Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel f 0.20, en f 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . f 0.15

BERICHT.

Met primo Januari a. s. vangt de 30ste jaargang van *De Opmerker* aan.

Zij, die zich thans abonneeren, ontvangen de tot genoemden datum verschijnende nommers gratis.

Abonnementen en proefnommers gelieve men aan te vragen aan de Administratie van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, 's-Gravenhage.

De abonnementsprijs bedraagt slechts **vijf gulden per jaargang**, waarover in *twee* termijnen, op 1 April en 1 October, beschikt wordt.

De Administratie.

EEN GOED PLAN.

Indien wij het ooit zullen beleven, dat eene Geschiedenis der Nederlandsche bouwkunst, die werkelijk dien naam verdienen mag, het licht ziet, dan is het noodig, dat eerst een inventaris der nog bestaande bouwwerken worde opgemaakt.

In Duitschland is men reeds sinds jaren bezig met het samenstellen van overzichten, die den geschiedvorscher in staat stellen, het aanwezige materiaal met één oogopslag te overzien. Daar hebben, voor een groot gedeelte, de landsregeeringen het werk in handen genomen of althans, door het geven van flinke subsidiën voor dit doel aan wetenschappelijke personen of lichamen, het particulier initiatief krachtig gesteund. Talrijke met de uiterste zorg bewerkte deelen, rijk geïllustreerd, geven nu reeds een blik in den schat van nog aanwezige monumenten in onderscheidene landen en provinciën en nog bij voortduring wordt dit aantal vermeerderd.

Wat over de oude bouwwerken van Nederland in de bibliotheken aanwezig is, kan wel is waar niet onbelangrijk genoemd worden, doch het is zeer fragmentarisch. Zondert men de talrijke afbeeldingen en beschrijvingen, die van vóór 1800 dagteekenen, uit, wier vertrouwbaarheid en duidelijkheid altijd min of meer te wenschen overlaten, dan is, wat men vindt, al bijzonder onvolledig. Wat afbeeldingen aangaat, mogen zeker de „Oude bestaande Gebouwen" der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst genoemd worden, terwijl ook Ewerbeck en IJsendijck veel belangrijk materiaal bevatten; dit alles is echter geheel zonder eenig systeem. Uit den aard der zaak moest de Maatschappij bij de publicatie harer afbeeldingen zich regelen naar den smaak en den werklust dier leden, die haar wel door het opmeten en in teekening brengen van oude monumenten wilden verplichten. Bovendien spreekt het van zelf, dat de meeste opnemers van oude gebouwen bij voorkeur zich bepaalden tot de monumenten hunner onmiddellijke omgeving, ook al waren die niet zoo belangrijk als verderaf gelegene. De verzameling der Maatschappij is dan ook in het minst geen geheel; van sommige plaatsen bevat zij heel wat, van andere daarentegen niets. Ook kan het niet ontkend worden, dat de kunst van na de Hervorming wel wat al te veel boven die der middeleeuwen is voorgetrokken.

Het plaatwerk van Ewerbeck, dat zich alleen ten doel stelde het afbeelden van de werken der Renaissance, is in zooverre vollediger, daar het van de plaatsen, die wijlen de Akensche professor met zijne leerlingen zonder groote moeite kon bereiken, een vrij voldoend overzicht geeft. Wat evenwel niet aan den grooten weg lag, bleef natuurlijk *unberücksichtigt*. Met het werk van IJsendijck staat het al niet beter geschapen. Wel is hier eenige aandacht geschonken aan de werken der middeleeuwen, en zijn ook tal van Renaissance gebouwen en details uitmuntend afgebeeld, maar de gemakkelijke bereikbaarheid der monumenten heeft hier ook een te groot gewicht in de schaal gelegd. Misschien zou meer volledigheid verkregen

zijn, indien de *Documents Classés* niet zulk een ontijdig einde hadden gehad.

Is dus, wat aan afbeeldingen aanwezig blijkt, zeer fragmentarisch, erger is het met de litteratuur gesteld, die over de oude bouwkunst van Nederland bestaat. De architectuur der middeneeuwen wordt alleen behandeld in het werkje van Eijck tot Zuylichem, dat zeker hoogst verdienstelijk is, doch dat toch dillettantenwerk blijft. Op volledigheid maakt dit geschrift geen aanspraak; toch geeft het een vrij goed overzicht van de kerkelijke monumenten der voornaamste steden van het vaderland.

Wat Romberg's Zeitschrift indertijd over de middeleeuwsche bouwkunst van Nederland opnam, heeft veel waarde, daar het geschreven werd door den te vroeg gestorven Redtenbacher, die gedurende een reeks van jaren als teekenaar der voormalige Rijksadviseurs, gelegenheid vond, menig monument met groote zaakkennis te bestudeeren. Een overzicht van het geheele werk der middeleeuwen zal men daar te vergeefs zoeken; Redtenbacher kon slechts hier en daar een greep doen, en hij moest zich bepalen tot die monumenten, waarmede de Rijksadviseurs zich om de een of andere reden meenden te moeten inlaten.

Ook wat in dit blad voorkwam over onze kunst der middeleeuwen (1) en wat de Nederlandsche bewerking van Lübke's kunstgeschiedenis geeft, is niet zonder waarde, doch het bepaalt zich alleen tot de grootere en meer bekende monumenten, en is daardoor onvolledig.

Oppervlakkig schijnt het, alsof het werk van Galland het schrijven eener geschiedenis onzer Renaissance overbodig heeft gemaakt, ja, alsof na de daaraan toegevoegde uitvoerige *Kunsttopographie*, die middeleeuwen zoowel als latere kunsttijdperken omvat, zelfs het samenstellen van een inventaris onzer monumenten geen nut meer kan hebben. Het enthousiasme, waarmede vóór een vijftal jaren Galland's arbeid ontvangen werd, is echter al heel wat bekoeld en men is meer en meer tot de overtuiging gekomen, dat voor het schrijven eener goede geschiedenis der Nederlandsche Renaissance veel grondiger studiën gemaakt moeten worden, dan de Duitsche schrijver kon ondernemen en dat, wie een goede *Kunsttopographie* wil ineenzetten, over meer terreinkennis moet beschikken dan waarvan hier blijk gegeven wordt.

Het verdient daarom alleszins toejuiching, dat een lichaam, als de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, het maken van een goeden inventaris van de thans nog aanwezige belangrijke Nederlandsche bouwwerken, ontstaan van af de vroegste tijden tot in de laatste jaren van de vorige eeuw, wil ter hand nemen.

Reeds vond in sommige afdeelingen der Maatschappij de van het hoofdbestuur uitgaande oproep weerklank, en met prijzenswaardigen ijver verklaarden zich hier en daar afdeelingsleden bereid om aan het werk te gaan.

Het is te hopen, dat zoowel hoofdbestuur als afdeelingen zich een goede voorstelling zullen hebben gemaakt van den omvang der taak, die zij op zich genomen hebben. Deden zij dit niet, dan staat het te vreezen, dat er van den gewenschten inventaris niet veel te recht zal komen.

Leerzaam is het om de inleiding te lezen, die het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, dat op het oogenblik met de publicatie van een inventaris der provincie Noord-Holland, onder den titel „Noord-Hollandsche Oudheden" bezig is, aan het eerste deel van dit werk doet voorafgaan.

„In het jaar 1887", zoo heet het daar, „werd door het Bestuur een permanente commissie benoemd, aan welke meer in het bijzonder de taak werd opgedragen van het toezicht op de door het Genootschap op zoo hoogen prijs gestelde instandhouding van gebouwen en voorwerpen, die belangrijk zijn voor de kennis van het leven van het voorgeslacht.

„Die commissie, bestaande uit de heeren G. van Arkel, A. W. Weissman en P. H. Witkamp, kwam al spoedig tot het besluit, dat het allereerste en noodigste wat op het haar aangewezen terrein te doen viel was: het samenstellen van een inventaris der thans in ons vaderland nog aanwezige oude bouwwerken, daar deze het eerst en het meest gevaar loopen te verdwijnen.

„De samenstelling van den bedoelden inventaris meende men aanvankelijk te kunnen tot stand brengen door de medewerking van de correspondeerende leden des Genootschaps en door gemeenschappelijken arbeid met andere vereenigingen, op wier weg een dergelijk doel mede scheen te liggen. Al spoedig werd het der Commissie helder, dat laatstgenoemden daarbij óf ieder haar eigen weg volgden, óf zich bepaalden tot het constateeren van de wenschelijkheid om iets dergelijks te bewerken, zonder die bewerking ter hand te nemen, terwijl van correspondenten, wanneer men volledigheid en werken naar vaste beginselen eischte, onmogelijk een bevredigend geheel te verwachten was."

Tot zoover deze inleiding. Men ziet het, de bezwaren, die ondervonden werden, waren niet gering. Zal het der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst gelukken deze bezwaren allen te boven te komen? Heeft zij hare afdeelingen zoo onder den duim, dat zij weet te voorkomen, dat ieder, bij het samenstellen van den inventaris, haar eigen weg volgt? Zullen niet verscheidene afdeelingen zich bepalen tot het constateeren van de wenschelijkheid, om den inventaris samen te stellen, zonder de hand aan het werk te slaan? Zal eindelijk van de afdeelingen, wier leden lang niet allen bekwame archeologen zijn, volledigheid en werken naar vaste beginselen geëischt kunnen worden, zoodat een bevredigend geheel te verwachten is?

De toekomst zal het antwoord op deze vragen geven. Zien wij thans echter, wat het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap deed, toen het inzag, dat het oorspronkelijk beoogde doel niet bereikbaar was.

„Er schoot derhalve aan de Commissie", zoo gaat de inleiding voort, „niets anders over dan zelf de handen aan het werk te slaan, waartoe zij aangemoedigd werd door de sympathie, welke hare voornemens vonden bij den heer referendaris voor kunstzaken, Jhr. Mr. Victor de Stuers, die welwillend ter harer beschikking stelde de verzamelingen van gegevens, aan het Ministerie in grooten getale voorhanden. Ook deze verzamelingen bevatten echter slechts adversaria, waaronder voorzeker hoogst belangrijke afbeeldingen, opmetingen en beschrijvingen, doch volstrekt geen afgerond of op volledigheid aanspraak makend geheel."

Wij zien dus, dat het Oudheidkundig Genootschap, waarvoor het Ministerie van Binnenlandsche Zaken zijn verzamelingen ontsloot, zelfs daar geen voldoend materiaal kon vinden. En toch is het bekend sinds hoe lange jaren de heer De Stuers met nooit verflauwenden ijver bezig is, documenten voor onze kunstgeschiedenis bijeen te brengen. Ook voor de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst zullen de op het Binnenhof aanwezige portefeuilles zeker niet gesloten blijven. Als het hoofdbestuur zich bij den kunstlievenden referendaris aanmeldt, zal hij zeker bereid bevonden worden, zijne schatten te toonen. De hoofdbestuurders kunnen zich dan verzekerd houden, dat zij een aangenamen dag zullen doorbrengen, doch het zou ons niet verwonderen, indien zij dan een geheel ander denkbeeld kregen van de taak, die de Maatschappij op zich genomen heeft.

(1) Zie o. a. het artikel „Oude en nieuwe kunst" in den jaargang 1891.

Misschien komt het hoofdbestuur dan wel tot dezelfde conclusie als het Oudheidkundig Genootschap, dat alleen door beperking der gestelde taak meende iets goeds te kunnen tot stand brengen. Lezen wij daarom de inleiding verder.

„De Commissie stelde alzoo aan het Bestuur van het Genootschap voor den gewenschten inventaris samen te stellen door persoonlijk onderzoek, waartoe zich hare leden G. van Arkel en A. W. Weissman welwillend en belangloos beschikbaar stelden, waarbij zij in overweging gaven, om den grooten omvang der taak, zich vooreerst te bepalen tot de provincie Noord-Holland. Het Bestuur vereenigde zich gaarne met deze plannen en wendde zich, ter tegemoetkoming in de uitgaven voor reis- en verblijfkosten en in de kosten van drukken en van reproduceeren van schetsen en teekeningen, om subsidie tot de Provinciale Staten van Noord-Holland, die dit verzoek welwillend inwilligden, waardoor het mogelijk is geworden dit werk op onbekrompen schaal het licht te doen zien."

Wij zien dus, dat het maken van den inventaris alleen mogelijk bleek voor één provincie, en dan nog slechts door de belangloze medewerking van twee, ook als archeologen bekende architecten. Een uitgave op onbekrompen schaal kon evenwel alleen geschieden door een subsidie, dat meenen wij *f* 6000 bedraagt. Rekent men nu, dat voor iedere provincie een gelijk bedrag noodig is, dan zou voor het geheele rijk *f* 66,000 aan subsidie of uit eigen beurs gevonden moeten worden. Daar het evenwel niet noodig is Noord-Holland tweemaal te behandelen, zou het vereischt bedrag tot *f* 60,000 verminderd kunnen worden.

Het is ons niet bekend of de middelen, waarover de Maatschappij te beschikken heeft, haar het doen van een zoo aanzienlijke uitgave veroorloven. Misschien rekent zij ook op subsidie, in dit geval van het Rijk, doch wij betwijfelen of zij die wel tot zoo hoog bedrag zal ontvangen.

Mocht het wezen, dat de Maatschappij aan de financiëele zijde van de inventaris-quaestie niet gedacht heeft en mocht zij bij het vernemen der genoemde cijfers daarvoor terugschrikken, dan zouden wij haar in overweging geven om, evenals het Oudheidkundig Genootschap, in zelfbeperking haar heil te zoeken. Zij zou zich bv. kunnen bepalen tot het bewerken der provincie Utrecht, die door haar centrale ligging, haar geringen omvang en de talrijke monumenten, waarop zij bogen kan, voor een inventaris zeker in de allereerste plaats in aanmerking kan komen.

De afdeeling Utrecht telt onder hare leden zeker mannen, aan wie de taak van het inventariseeren uitstekend zou kunnen worden toevertrouwd. Willen ook leden van andere afdeelingen medewerken, dan maakt de ligging der provincie dit zonder veel bezwaar mogelijk. En eindelijk, wij zouden ons al zeer moeten bedriegen, indien de Utrechtsche Staten niet aan een lichaam als de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst een subsidie wilden geven, gelijkstaande met dat, hetwelk het Oudheidkundig Genootschap van de Noord-Hollandsche ontving.

En ook zelfs het volbrengen van deze meer beperkte taak zou nog bezwaren genoeg in hebben. Indien wij zien, hoe van den Noord-Hollandschen inventaris in vier jaar tijds nog pas twee deelen het licht zagen, terwijl nog zeker geen derde van de provincie beschreven is, dan kunnen wij er ons eenig denkbeeld van vormen, hoeveel arbeid een dergelijke onderneming vereischt. Het opnemen, beschrijven en in teekening brengen vordert natuurlijk veel tijd, als het althans met nauwkeurigheid geschiedt. Gelukt het der Maatschappij voor de provincie Utrecht tot stand te brengen, wat door het Oudheidkundig Genootschap voor Noord-Holland is verricht, dan zal zij zeker met groote voldoening op haar werk mogen terugzien; later zouden dan ook andere provinciën aan de beurt kunnen komen, en eindelijk kon een compleet geheel gevormd worden.

Wanneer wij der Maatschappij hier den raad geven voorloopig aan slechts één provincie hare krachten te beproeven, dan doen wij dit omdat wij vreezen, dat het thans beraamde plan, om het geheele land op eens te behandelen, niet voor verwezenlijking vatbaar zal blijken. Het is nimmer goed te veel hooi op den vork te nemen.

Nu kan het zijn, dat wij de zaak te donker inzien en dat de Maatschappij eerst na rijp beraad en na overweging, hoever haar financiëele, artistieke en wetenschappelijke krachten gaan, aan het opmaken van haar voortreffelijk plan is begonnen. Dat de bedoeling is een standaardwerk te leveren, schijnt ons buiten kijf; van de mannen, die de oproeping verzonden, is niet anders te wachten.

Mocht het zijn, dat wij in het bovenstaande de krachten der Maatschappij hebben onderschat, dan zullen wij gaarne onze verontschuldiging maken, wanneer het standaardwerk verschenen zal zijn, waaraan op het oogenblik zoo groote behoefte bestaat en op welks verschijning gewacht moet worden door ieder, die de geschiedenis der Nederlandsche bouwkunst met vrucht wil bestudeeren.

Indien echter hier de berg een muis mocht baren en het opmaken van den inventaris niets anders mocht blijken te zijn dan een dier nootjes, welke het hoofdbestuur af en toe noodig vindt om aan de afdeelingen te kraken te geven, ten einde ze bezigheid te verschaffen, dan zal de teleurstelling van alle ernstige kunstbeoefenaars groot zijn, en zal, door het mislukken van het goede plan, aan het prestige der Maatschappij een onherstelbare slag worden toegebracht.

Wij hopen intusschen het beste en spreken den wensch uit, dat het ons nog gegeven zal zijn den inventaris der Nederlandsche monumenten, zorgvuldig geschreven, naar één systeem bewerkt en rijk geïllustreerd, te mogen aankondigen.

ANDERMAAL. DE NACHTWACHT.

Naar in de dagbladen gemeld wordt, is vanwege de Maatschappij „Arti et Amicitiae" aan den Minister van Binnenlandsche Zaken een adres gericht, met verzoek eene verandering in de wijze van verlichting en plaatsing der schilderijen van Rembrandt in het Rijksmuseum wel in overweging te willen nemen.

Adressanten wijzen erop dat alle pogingen, tot nu toe in het werk gesteld, om „de Nachtwacht" en ook „de Staalmeesters" goed tentoon te stellen, formeel schipbreuk hebben geleden, en dat vooral de zoogenaamde Rembrandt-zaal in geen enkel opzicht beantwoord heeft aan het doel, bij bouw en inrichting vooropgesteld.

Ons dunkt, dat Arti in deze wel een weinig met de nachtschuit komt. De klachten over het Rijks-

museum dagteekenen al van het oogenblik, dat het voor het publiek werd opengesteld; wordt men in de kunstenaarskringen nu pas wakker?

Vermoedelijk zal Arti in het adres zijne wenschen omtrent de verandering in de wijze van verlichting en plaatsing der schilderijen juist en helder geformuleerd hebben. Indien niet duidelijk is aangegeven, wat eigenlijk verlangd wordt, en Arti zich bepaald heeft tot algemeenheden, dan is het te vreezen, dat de Minister het adres eenvoudig naast zich zal nederleggen, en dat alles blijft zooals het is.

Ook de heer Veth is weder op de zaak teruggekomen; hij wil nu, in afwachting van het door het Rijk te bouwen lokaal met zijlicht, de schilderijen van het Rijksmuseum, voor zoover zij aan de gemeente Amsterdam behooren, naar het nieuwe Gemeentemuseum aan de Van-Baerlestraat doen overbrengen; hij acht de verlichting daar beter dan in het Rijksmuseum.

Wij gelooven niet, dat er veel kans op de verwezenlijking van dien wensch bestaat, en wij betreuren zulks in geenen deele. Zeker, de verlichting der zalen van het nieuwe Gemeentemuseum is uitmuntend, en kan zelfs op de donkerste dagen nog ruimschoots voldoende geacht worden. Dit gebouw is echter volstrekt niet op het tentoonstellen van oude kunst ingericht; zooals de hedendaagsche schilders dit verlangen, werd voor een groot aantal bovenlichtzalen gezorgd, doch uit den aard der zaak zijn de vertrekken met staand licht, die voor de oude meesters zoo goed voldoen, weinig in getal en van geringe afmeting.

Doch zelfs al was in het nieuwe gebouw meer lokaliteit met zijlicht te vinden, dan nog zouden wij het tentoonstellen van oude en nieuwe kunst onder één dak ontraden, daar het nimmer tot een bevredigend resultaat leidt. Wie zou er nog oog hebben voor het werk onzer levende meesters, als hij eerst de stukken van Rembrandt, goed verlicht en in een rustige omgeving, had kunnen genieten?

Men kan daarvan op het oogenblik in het Rijksmuseum de proef nemen, door eerst Rembrandts Jodenbruidje te gaan bewonderen en dan de zalen der Vereeniging voor het vormen eener verzameling van Moderne Kunst te bezoeken. Daar zijn in deze verzameling ongetwijfeld voortreffelijke doeken, maar wie bestaat, als Rembrandt verschijnt?

Pas in het nieuwe Museum zal de verzameling der Vereeniging tot haar recht komen; zij behoeft de concurrentie met de beste moderne werken, die men in haar nabijheid zal willen hangen, niet te vreezen. Het zou echter dwaas zijn, in het nieuwe gebouw weer oude en nieuwe kunst, als in het Rijksmuseum, bijeen te gaan voegen.

Daarom blijve de oude kunst waar zij is, en worde der nieuwe kunst het bezit van het expresselijk voor haar gebouwd paleis niet betwist. Al is er, op het oogenblik, aan de inrichting van het Rijksmuseum niet veel te veranderen, de door ons voorgestelde verschikking van schilderijen, die met luttel kosten gepaard gaat, zal zeker verbetering brengen.

Met het maken van een lokaal, van zijlicht voorzien, achter de Rembrandt-zaal, zij men voorzichtig. De vensters zouden op het *zuid-zuidwesten* liggen, zoodat, gedurende het grootste gedeelte van een zonnigen dag, de gordijnen opgehaald zouden moeten blijven, wat zeker niet gewenscht geacht mag heeten. De Trippenhuis-zaal lag op het *noordwesten* en de Doelenzaal, waarvoor de Nachtwacht geschilderd werd, op het *zuidoosten*.

Het kan zijn nut hebben, hier nog eens te wijzen op het plan tot verandering van het Rijksmuseum, opgenomen in ons nommer van 23 October 1886. De daarbij gevoegde plattegrond geeft aan, hoe, zonder ingrijpende wijzigingen, een aantal zeer goede zalen met bovenverlichting zouden kunnen verkregen worden.

DE PRIJSVRAAG TE ALMELO.

Men schrijft ons:

De zaak heeft eindelijk haar beslag gekregen. Het Bestuur der Sociëteit heeft n.l. besloten om den bouw aan de minste inschrijvers, de heeren Scholten en Westenberg ter plaatse, te gunnen. Dat dit resultaat niet zonder het overwinnen van groote bezwaren bereikt is, kan afgeleid worden uit de omstandigheid dat er eindelooze vergaderingen en conferenties gehouden zijn om te trachten het noodige geld voor den bouw te vinden. Het Bestuur zat met de handen in het haar en scheen maar niet te kunnen begrijpen dat de begrooting van een architect niet altijd onfeilbaar is. Nadat echter verschillende leden belangrijke geldelijke voorschotten hadden toegezegd, werd besloten het werk te gunnen en aan de Bouwcommissie een crediet van *f* 90,000 verleend. De contributie wordt inmiddels verhoogd om daardoor de zware lasten te kunnen dragen.

De gemoederen zijn thans tot rust gekomen. Bestuur en architect kunnen na vele dagen van spanning en wrijving weder ruim ademen, en het publiek, dat natuurlijk in eene plaats als deze vol was over de zaak, heeft thans weer andere onderwerpen van discussie gevonden.

De prijsvraag-quaestie is dus opgelost. Dat het resultaat bedroevend is geweest, zal elk onbevooroordeeld toeschouwer moeten toegeven. De beschikbaar gestelde bouwsom van *f* 35,000, die „in geen geval" mocht worden overschreden, wordt door de laagste inschrijving met *f* 13,145 of circa 37½ pCt. overtroffen. Met zulke feiten voor oogen, is het waarlijk geen wonder, wanneer de deelnemers aan eene prijsvraag niet angstvallig aan de bepaalde bouwsom vasthouden.

HET GEMEENTEMUSEUM TE AMSTERDAM.

Omtrent het in aanbouw zijnde museum aan de Van-Baerlestraat wordt aan de *N. Rott. Ct.* het volgende geschreven:

Over het uitwendig voorkomen van het museum werd reeds vroeger een en ander in dit blad medegedeeld en er is toen op gewezen dat, in tegenstelling met het Rijksmuseum, bij het Gemeentemuseum vooral de bestemming van het gebouw den architect bij zijne plannen tot richtsnoer is geweest. Wat de hoofdlijnen van het gebouw betreft en het materiaal, heeft de heer Weissman zich gehouden aan de 17de-eeuwsche traditie. Zeer gelukkig kwam ons het denkbeeld voor om ter versiering van de kapiteelen, boogvelden, kraagsteenen enz., gebruik te maken uitsluitend van vormen, ontleend aan de vaderlandsche fauna en flora, die nu de plaats innemen der door de sleur geijkte, maar als versieringsmotieven in ons land weinig rationeele acanthus-, olijf- en laurierbladen, aan de klassieke bouwkunst ontleend.

Het beeldhouwwerk werd uitgevoerd door Joh. Fransen, te Amsterdam, die zich op gelukkige wijze van zijn opdracht kweet. Het beeld, dat den topgevel van het middendeel van het museum kroont, is van den beeldhouwer Hesselink. Nog dient er de aandacht op gevestigd, dat in de openvallende ruimten onder de bovenvensters de wapens zijn aangebracht, ten eerste der geslachten Van Eeghen en Lopez de Suasso en

verder der leden van de commissie tot stichting eener verzameling van moderne kunst.

De toegang tot het museum is zeer royaal, gelijk ook de voorhal flink van verhoudingen is, zoodat men binnenkomende een aan den aard van eenen kunsttempel beantwoordenden indruk ontvangt. Daartoe werkt ook mede de door hare ruimte en gemakkelijk glooiende, tot opgaan noodende steenen trap, die recht tegenover den hoofdingang, naar de voor het schilderij-museum ingerichte verdieping leidt. De ordonnantie van het trapportaal werd blijkbaar gevolgd naar het museum te Kassel. Om den aangenamen indruk, dien de entree tot het museum heeft te maken, nog te verhoogen, is het trapportaal verlicht door een geelglazen dakbedekking. Het is of het warme licht u bij het binnenkomen van het gebouw tegemoet stroomt. Voor het overige is, wat de inwendige versiering betreft, ook de voorhal met de trap sober gehouden. De inheemsche bloem- en bladvormen zijn ook daar in het ornement gevolgd. Kortom, de entree van het Museum is erop ingericht om bij den bezoeker die milde stemming te wekken, waarmede werken van kunst willen worden tegemoet getreden — maar vermeden is al dat praalvertoon, hetwelk de aandacht te zeer tot zich zou trekken en den binnenkomende verlokken tot een te lang verwijlen in de voorhal, ten koste van de schilderijzalen. Trouwens, geheel de inrichting van het museum wijst er ons bij elke schrede op, dat hier een bouwmeester aan het werk is geweest, wiens hoogste streven was de inwendige verdeeling zoo te maken, dat de kunst, die het gebouw bestemd is tot woning te dienen, er zich van hare gunstigste zijde in voordoet en er zich werkelijk in thuis zou kunnen gevoelen. Dat er — dit doel voor oogen — gewoekerd is met de ruimte, blijkt reeds hieruit dat in het Gemeentemuseum met een grondoppervlakte van 3600 M², 860 M. wandlengte is verkregen, tegenover eene wandlengte van 910 M. in het Rijksmuseum, dat een oppervlakte van 8500 M². beslaat. En al de zalen en zaaltjes, mitsgaders het achttal kabinetten, zijn in het eerstgenoemd museum uitstekend van verlichting. De zoogenaamde eerezaal, 30 bij 10 M., ligt in de as van het gebouw en verschilt in hoogte van de overige zalen: acht van 16 bij 8 M., vier van 12 bij 7½ M., vier van 10 bij 9 M. en acht kabinetten van 6 bij 6 M., symmetrisch verdeeld over het gebouw, dat door de voorhal en het trapportaal in gelijke helften is gescheiden. Alle zalen hebben bovenlicht, behalve de acht kabinetten aan de voorzijde van den gevel. Zeiden wij reeds dat, dank zij de met het oog op den lichtval zorgvuldig berekende dakconstructie, alle zalen uitstekend verlicht zijn, slechts in twee zaaltjes van circa 8 M. in het vierkant, die in de bovengegeven opsomming der lokalen niet door ons zijn opgenomen, heeft het licht iets te lijden van de verhoogde dakbedekking der eerezaal, maar het licht is toch ook daar nog zeer voldoende.

Uit de indeeling van het gebouw, met twee binnenplaatsen van geringe grootte, moet reeds volgen dat de benedenverdieping, voor de verzameling Lopez de Suasso bestemd, niet over eene zóó omvangrijke tentoonstellingsruimte beschikt als de schilderijverdieping, daar alleen de zalen en lokalen langs de gevels van het gebouw voldoende licht ontvangen. De overige ruimte is bestemd voor berging enz., iets wat met het oog op de bedoeling om het museum dienstbaar te maken ook voor tijdelijke tentoonstellingen (o. a. voor de driejaarlijksche) van groot nut zal zijn. Die berg- en ontpakplaatsen staan door liften in verbinding met de schilderijzalen, zoodat de kunstwerken op gemakkelijke en volmaakt veilige wijze de bovenzalen kunnen bereiken. Nochtans is de beganegronds-étage, wat hare expositie-ruimte betreft, zóó groot, dat de verzameling-Suasso er slechts een gering deel van zal beslaan. De met de eerezaal op de schilderijenverdieping, beneden correspondeerende groote zaal, is als galerij voor beeldhouwwerken gedacht en heeft een daartoe, ook door hare vier bronzen kolommen, bij uitstek geschikt karakter. Over de verdere lokalen, ten behoeve van de commissie van toezicht, den directeur, de beambten van het Museum, is het onnoodig uit te weiden. Dat het genoeg zij den lezer te verzekeren, dat de inrichting van het gebouw ook te dezen opzichte aan billijke eischen voldoen zal, gelijk evenzoo wat betreft de verwarming en ventilatie, zaken van niet gering belang, waar de ervaring bij andere musea leert, hoe vooral op het punt der ventilatie zelfs aan geringe eischen niet voldaan is geworden.

HET JUNGFRAU-SPOORWEGPROJECT
van Guijer-Zeller.

De Zwitsersche regeering zal waarschijnlijk concessie verleenen voor den aanleg van een spoorweg naar de Jungfrau.

De spoorweg gaat van station Scheidegg van den Wengernalp-spoorweg westwaarts voorbij den Fallbodenheuvel, tot direct aan den voet van den Eigergletscher, wendt zich hier in oostelijke richting en later in zuidelijke, in den tunnel, om het Eigermassiv naar het station Eiger (omstreeks 3200 M. boven den zeespiegel), gaat dan in eene rechte lijn, geheel in tunnel, naar het station Mönch bergopwaarts, van hier naar het Jungfraujoch bergafwaarts, 77 M. daaronder door en komt daarna, spiraalvormig om den berg trekkend, op het bekende, in den zomer sneeuwvrije plateau, van waaruit de top van de Jungfrau door middel van een loodrechten tunnel en elevator bereikt wordt.

De lengte van den spoorweg bedraagt in totaal 12.3 KM.; de maximumstijging 260‰, de spoorwijdte 0.80 M., de minimumstraal 60 M. Tusschenstations zullen worden aangelegd aan den Eigergletscher, op den Eiger en den Mönch; halten bij de Grindelwald- en Guggigletscher-galerij.

Als drijfkracht is electriciteit voorgesteld, waartoe de noodige waterkracht aan de Tümmelbeek, en eventueel aan den Lauterbrunnen- of Grindelwald-waterval kan onttrokken worden.

De tunnels zullen op aangewezen plaatsen, in ieder geval aan de uitwijkplaatsen electrisch verlicht worden. Waar het kan, zullen voor de ventilatie en de verkorting van den aanvoer der bouwmaterialen dwarsgalerijen in het gebergte gemaakt worden.

De kosten worden globaal berekend als volgt:

Onderbouw	5,068,000	frs.
Bovenbouw	422,000	„
Gebouwen	98,000	„
Aanleg van waterwerken	500,000	„
Electrische installatie en rollend materieel	350,000	„
Elevator	290,000	„
Meteorologisch observatorium	100,000	„
Voorafgaande werkzaamheden, bouwleiding enz	276,000	„
Bouwrenten	446,000	„
Onvoorziene gevallen	450,000	„
Totaal	8,000,000	frs.

of 650,400 frs. per KM.

Volgens de rentabiliteitsberekening wordt het verkeer geschat: voor het station Eiger op 10,000 personen en voor dat op de Jungfrau op 7000 personen en worden de inkomsten geraamd op . . 530,000 frs.
de exploitatie-uitgaven op . 60,000 frs.
de bijdragen in het vernieuwings- en reservefonds op . . . 82,500 „ 142,500 „

gevende alzoo een winstsaldo van . . 387,500 frs.

In een tweede request is deze berekening zoodanig gewijzigd, dat het overblijvende op 360,000 frs. geraamd en het bouwkapitaal in 4 millioen aandeelen en vier millioen obligaties verdeeld wordt, zoodat voor eerstgenoemden 5 % dividend en voor laatstgenoemden 4 % rente zou kunnen verstrekt worden.

Men komt tot het besluit dat geene buitengewone moeilijkheden te overwinnen zullen zijn. De vrees, dat de aanvankelijk 105 M. onder de sneeuwgrens van het Jungfraujoch geprojecteerde tunnel op ijs zou stooten en dus nog lager gelegd zou moeten worden, wordt in het laatste request op goede gronden weerlegd.

Omtrent de opnieuw geopperde vraag of bij eene snelle afneming van de atmospherische drukking de gezondheid der reizigers gevaar zou kunnen loopen, heeft de concessieaanvrager den luchtschipper Spelterini geraadpleegd, die deze vrees ongegrond verklaart, daar hij meermalen met personen van het meest verschillende gestel tot boven 4000 M. gestegen is, zonder dat zij iéts bijzonders bemerkt hadden; dit wordt verklaard uit de omstandigheid, dat men op die hoogte gebracht wordt, zonder van het hart eenige inspanning te vorderen.

Voor het laatste traject van het eindpunt van den tandradspoorweg tot aan den top van de Jungfrau, zal de goedkeuring eerst na inzending der detailplannen verleend worden.

Het in de concessie-aanvrage opgenomen artikel, dat de Jungfrauspoorweg ook voor de wetenschap moet dienstbaar gemaakt worden is iets nieuws. De Maatschappij wordt nl. verplicht een permanent observatorium voor meteorologische en andere tellurisch-physikalische doeleinden in te richten en te onderhouden.

De heen- en terugreis zal 45 frs. kosten.

ARTI ET INDUSTRIAE TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Zaterdag 8 December 1894.

Deze bijeenkomst was in hoofdzaak bestemd voor het uitbrengen van verslag over de kunstbeschouwing en de feestelijke samenkomst bij gelegenheid van het tweede lustrum van de Vereeniging.

De tweede secretaris, de heer Van Wijk Sr., las het verslag en constateerde dat tentoonstelling en feestavond uitstekend geslaagd waren.

In den aanvang der vergadering werd mededeeling gedaan van het adres, door de Vereeniging aan de Tweede Kamer gericht, waarin adhesie wordt betuigd aan het voornemen om de Koninklijke Bibliotheek ook des avonds open te stellen.

BUREAU VOOR DEN INDUSTRIEELEN EIGENDOM.

De directeur van het Bureau voor den industrieelen eigendom brengt ter kennis van belanghebbenden dat bij het Internationaal Bureau tot bescherming van den industrieelen eigendom te Bern het plan bestaat, eene verzameling uit te geven van de wettelijke en andere bepalingen en van de tractaten betreffende den industrieelen eigendom van verschillende landen.

Die verzameling zal onder den titel *„Recueil de la législation et des traités en matière de propriété industrielle"*, in drie octavo deelen in de Fransche taal verschijnen.

Het eerste deel zal in het begin, het tweede in het laatst van 1895 en het derde in 1896 het licht zien.

De tekst van het werk zal voorzien zijn van aanteekeningen door deskundigen uit verschillende landen, terwijl nauwkeurige en zeer volledige inhoudsopgaven het naslaan van het werk zeer vergemakkelijken.

Bij inteekening op het geheele werk vóór 31 Januari 1895 is de prijs 30 franken voor de drie deelen, te voldoen bij ontvangst van het 1ste deel.

Buiten inteekening is de prijs van het werk, waarvan niet eenig deel afzonderlijk verkrijgbaar zal zijn, bepaald op 45 franken.

Het werk zal alleen dan verschijnen, indien een voldoend aantal inteekenaren zich heeft aangemeld.

Daartoe wende men zich bij gefrankeerden brief of bij briefkaart *„Au Bureau international de la propriété industrielle à Berne"*, terwijl ook het Bureau voor den industrieelen eigendom te 's-Gravenhage bereid is, desverlangd aanvragen om inteekening in ontvangst te nemen en aan genoemd Bureau te Bern over te brengen, mits de aanvragen uitdrukkelijk den titel van het werk inhouden, ondertcekend zijn en duidelijk naam en woonplaats van den inteekenaar vermelden. (*Stct.*)

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

Amsterdam. Het rapport der commissie, omtrent Loon- en Arbeidsduur, uitgebracht naar aanleiding van een adres van het bestuur der aannemers-société „Eenheid" alhier, werd Woensdag jl. in den Gemeenteraad behandeld. De commissie stelde voor de Regeering te verzoeken:

1o. dat in de bestekken voor Rijkswerken bepalingen worden opgenomen om te voorkomen:

a. dat door de aannemers aan hun werklieden loonen worden uitbetaald beneden den loonstandaard van de plaats, waar het werk wordt uitgevoerd;

b. dat buiten strikte noodzakelijkheid en zonder vergunning van de directie van de werklieden een langere arbeidstijd wordt gevorderd dan in die plaats gebruikelijk is;

2o. dat daar, waar door het Plaatselijk Bestuur voor de bestekken en gemeentewerken regelen ten aanzien van arbeidsloon en arbeidstijd zijn gesteld, deze regelen, bij de toepassing der sub 1o. bedoelde bepalingen, zooveel mogelijk tot maatstaf worden genomen.

In stemming gebracht, werd het rapport met 25 tegen 6 stemmen goedgekeurd.

— Voor de in 1893 door regenten der R.-K. ziekenverpleging alhier uitgeschreven prijsvraag voor den bouw van een ziekenhuis van 600 zieken, werden uitgenoodigd de architecten A. C. Bleijs, A. A. M. Bruning, Ed. Cuypers, Jos. Th. J. Cuypers, Jacot en Oldewelt, W. G. Welsing, Wennekers en Boerma, allen te Amsterdam.

De Jury, die, behalve uit 4 geneeskundigen, bestond uit de architecten H. P. Berlage Nz., J. W. Boorbooms en H. Leguijt, kende de bekroning toe aan het ontwerp onder het motto „Liefdadigheid", van den bouwmeester A. C. Bleys. De tweede prijs viel ten deel aan het ontwerp „S. M." (in een cirkel), van den arch. Jos. Th. J. Cuypers.

Vlissingen. De buitengewone algemeene vergadering van aandeelhouders der stoomvaartmaatschappij „Zeeland", onder het voorzitterschap van Mr. J. P. R. Tak van Poortvliet gehouden, nam een hoogst belangrijk besluit. De directie werd gemachtigd met de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen een overeenkomst aan te gaan voor een lecning aan de „Zeeland" voor den aanbouw van drie nieuwe snelvarende stoomschepen, tot een maximum bedrag van f 3,000,000, tegen een jaarlijksche rente van 3½ pCt. onder hypothecair verband van de stoomschepen der Maatschappij „Zeeland" en andere zoodanige bedingingen ten aanzien der geleidelijke aflossing van deze schuld, ten aanzien van het noodige ketelfonds en van den verkoop van oude stoomschepen der Maatschappij „Zeeland", die de directie, in overleg met commissarissen, geraden zullen voorkomen.

Almelo. Naar wij vernemen zal hier een nieuwe R.-K. kerk gesticht worden, daar de bestaande te klein blijkt te zijn. Reeds worden gelden voor dat doel ingezameld en zijn al eenige belangrijke giften ingekomen. Ook in de naburige gemeente Denekamp zal, evenals in de gemeente Losser, een R.-K. school met kapel en zusterswoning gebouwd worden.

PERSONALIA.

— Bij beschikking van den Minister van waterstaat:

is de adspirant-ingenieur P. Hoogenboom toegevoegd aan den inspecteur in de 1e inspectie, ter standplaats 's-Gravenhage;

is den civiel-ingenieur D. Wisboom, tijdelijk adjunct-ingenieur bij de werken tot verlegging van den Maasmond, eervol ontslag verleend;

zijn benoemd tot tijdelijk buitengewoon opzichter bij den rijkswaterstaat, de heeren: H. G. Hemmes bij de werken tot verbetering van den Brielschen veerhoevel; J. H. den Hartog bij de normaliseeringswerken van de rivier de Maas onder Poederooien en Gilessen, en N. H. Edema bij de havenwerken te IJmuiden.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië is *toegevoegd* aan den chef der de waterstaatsafd. voor de bevloeiing in de afd. Magettan (Madioen), de ben. adsp.-ing. J. H. Thal Larsen; en aan den chef der werken en opnemingen aan de Solorivier de architect 2e kl. H. G. Berkunk; *bepaald* dat de architect 2e kl. A. Legerstee in de residentie Soerabaja geplaatst blijft. *Overgeplaatst*: naar de res. Kediri, de opz. 1e kl. J. G. Westenberg; naar de res. Semarang, de opz. 1e kl. C. de Vink; naar Probolinggo, de opz. 2e kl. L. P. A. Bernol.

— Bij de exploitatie der Staatsspoorwegen op Java is benoemd tot telegrafist-opz. en geplaatst bij de westerlijnen de amtc. C. H. L. Kaulbach.

ADVERTENTIËN.

BOUWTERREIN.

Aan de **Roermondsche straat** en buiten de **Geldersche Poort** te **Venloo** zijn verschillende ***BOUWTERREINEN* TE KOOP.** Adres bij den heer VAN GASSELT alhaar.

STOOMTIMMER-
HOUTWOL-FABRIEK,
DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.
SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

Verkrijgbaar bij **H. A. KRAMERS EN ZOON**, *Boekhandel*, Rotterdam,
Het Orientalisme
IN DE
WESTERSCHE ARCHITECTUUR.
DOOR
HENRI EVERS.
Prijs f 1.—

DAKVILT
waarbij planken-onderlaag overbodig
Firma **H. Hooghwinkel**, *Gorinchem.*

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN.
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geemailleerd-ijzeren
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

De Javasche Bosch Exploitatie-Maatschappij,
voorheen P. Buwalda & Co.
Handel in **Djatihout (Java Teak)**, levert **Dwarsliggers, Balken, Platen** en **Blokjes** voor bestrating, **PARKETVLOEREN** enz.
Benevens **GEZAAGD HOUT** volgens alle bestekken.
MONSTERS worden op aanvraag **gratis** en **franco** toegezonden.
Stoomhoutzagerij: ***De Directie.***
HIDDENWEG 40 AMSTERDAM. KEIZERSGRACHT 189

Amsterdamsche Fabriek van **Cement** **IJzer** Werken,
(SYSTEEM MONIER.)
Groote Wittenburgerstraat 108 Amsterdam.
Reservoirs, Vijvers, Regenbakken en Welputten, Riolen, Duikers en Afwateringsbuizen. Vloeren en Gewelven. Tusschenmuren, Kelders en Grafkelders. Trappen en Daken. Silos, Kribben en Voerbakken. Vorsten, Muurbedekkingen en Plantenkuipen.

BURGERS Rijwielenfabrieken
TE DEVENTER.
Magazijn **AMSTERDAM, Frederiksplein Achtergracht 5.**
Wegens voorbijgaand seizoen **allerlaagste prijzen, hoogste garantie, REPARATIEN** en **ONDERDEELEN** billijk, speedig en solied.
Vraag *PRIJSCOURANT* en *INLICHTING.*

PARQUET & WANDTEGELS,
Depôt: VILLEROY & BOCH, MINTON HOLLINS & Co., Fa. PABST en anderen.
MARMERMOZAIEK, HOUTPARKETTEN & STAVEN.
(16 Bekroningen in Nederland). Voorraden in **alle** soorten. *Vraagt de uitgebreide dessins en prijzen.*
DE LINT & Co. Rotterdam.

PUI-SPIEGELGLAS
HENRI HUNCK & ALEX. IMHOFF
ROTTERDAM

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Woensdag** den **2**den **Januari 1895**, des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te Utrecht, van:

BESTEK No. 674.

Het maken van gebouwen en inrichtingen en eenige diverse werken ten behoeve van de uitbreiding van het station Sittard en de aansluiting van den localaalspoorweg Sittard—Herzogenrath aan den Staatsspoorweg MAASTRICHT—VENLO.

Begrooting f 29000.—.

De besteding geschiedt volgens § 108 van het bestek.

Het bestek ligt van den 8sten December 1894 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. VAN LIEBERGEN te *Venlo* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **2.50.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 21n December 1894 ten 11 uren voormiddag *(West Europeesche tijd)*.

Utrecht, den 5den December 1894.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ZAANDAM*, zullen op **Zaterdag 29 December 1894**, des namiddags ten 1½ ure in het Gemeentehuis **aanbesteden:**

1. **Het onderhouden der straat- en grindwegen, berm en oeverwerken enz., gedurende 1895.**
2. **Het onderhouden der Papenpadsluis, der Noordervaldeursluis en der Zuidervaldeursluis, gedurende 1895.**

De bestekken zijn tegen betaling van *f* 0.25 per Exemplaar verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie.

Inlichtingen worden gegeven door den Gemeente-Architect.

Zaandam, 15 December 1894.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
LATENSTEIN, *Waarn, Br.*
De Secretaris,
ZAALBERG.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **8sten Januari 1895**, des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 676.

Het maken van eene bergplaats voor steenkolen en eene loods voor takkenbossen op het station GRONINGEN.

Begroeting ƒ 2600.—.

De besteding geschiedt volgens § 30 van het bestek.

Het bestek ligt van den 11den December 1894 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. J. **BUIS** te *Groningen* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **ƒ 1.00**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 29sten December 1894 ten 1.15 uur namiddag *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 8sten December 1894

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente ARNHEM, zullen **Zaterdag 29 December 1894**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden**:

Bestek No. 1.

Het leveren van 500,000 stuks Straatklinkers en 1,000,000 Trottoirklinkers (Waalsteen).

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag vóór de aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur, gegeven aan het bureau Gemeentewerken in de Kadestraat; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet tegen betaling van **ƒ 0.50** verkrijgbaar aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

AANBESTEDING.

De Architect **H. WESSTRA Jr.**, zal op **Zaterdag 5 Januari 1895**, aanbesteden:

Het bouwen van 3 WOONHUIZEN „EN BLOC" aan de Groot-Hertoginnelaan te 's-Gravenhage.

Bestek en teekeningen zijn ad **ƒ 4.—** per stel, verkrijgbaar ten kantore van den Architect, dagelijks van **10** tot **12** uur.

Aanwijzing in loco, *Zaterdag 22 December*, om **2** uur.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **7n Januari 1895** des namiddags ten *half twee ure* **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed volgens bestek No. 606:

Het aanbrengen van doorgaande houten dekken met bijbehoorende werken op de draaibruggen over het Noordzee-kanaal en de Zaan te ZAANDAM.

Raming ƒ 9800.

Het bestek is tegen betaling van **ƒ 0.75** verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag in **postwissel** (postzegels worden niet in betaling genomen en aan aanvragen zonder **postwissel** worden geen gevolg gegeven) aan het Bureau Weg en Werken, Kamer **154.**

Aanwijzing geschiedt als in het bestek is vermeld.

De Raad van Administratie,
Het Gedelegeerd Lid:
R. VAN HASSELT.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **7n Januari 1895** des namiddags ten *half twee ure* **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed volgens bestek No. 607:

Het uitbreiden en wijzigen van de stations-emplacementen NEEDE en BOEKELO van den Geldersch—Overijselschen Localspoorweg.

Raming ƒ 10,200.—

Het bestek is tegen betaling van **ƒ 1.—** verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te *Amsterdam*, bij den Portier of op *franco* aanvraag *met toezending van het bedrag in postwissel* (postzegels worden niet in betaling genomen en aan aanvragen zonder postwissel wordt geen gevolg gegeven) aan het Bureau Weg en Werken, kamer 154.

Aanwijzing geschiedt als in het bestek is vermeld.

De Raad van Administratie,
Het Gedelegeerd Lid:
R. VAN HASSELT.

GEORGS-MARIEN BERGWERKS- & HÜTTENVEREIN, OSNABRÜCK.

Levert tot concurreerende prijzen in uitstekende qualiteit:

SPOORWEGMATERIEEL: **Rails** uit Bessemer staal en dwarsliggers. **Wissels** compleet met toebehooren **Wielen**. Stalen banden en assen uit Siemens Martinstaal.

Tramwegmateriel, Systeem Haarmann.

Bevoelt zich bijzonder aan tot levering van gesmeede stukken voor SCHEEPSMACHINES en van gegoten-stalen voorwerpen, alle soorten Façonguss. Alles uit Siemens Martinstaal, op verlangen volgens de voorwaarden van Bureau Veritas of Duitsche Lloyd.

Vertegenwoordiger: F. W. VAN GENDT JGz., Van-Speijkstraat 117, 's-Gravenhage,

die gaarne tot het geven van nadere inlichtingen bereid is.

Ter drukkerij der Vennoots. „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. — N°51 — ZATERDAG, 22 Dec. 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nommer aanvangen.

ADVERTENTIEN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het bewijsnommer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . ƒ 0.15

BERICHT.

Met primo Januari a. s. vangt de 30ste jaargang van *De Opmerker* aan.

Abonnementen en proefnommers gelieve men aan te vragen aan de Administratie van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, 's-Gravenhage.

De abonnementsprijs bedraagt slechts **vijf gulden per jaargang**, waarover in *twee* termijnen, op 1 April en 1 October, beschikt wordt.

De Administratie.

DE POLYTECHNISCHE SCHOOL.

Ons artikel over de Polytechnische School gaf aan „De Ingenieur, orgaan der Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs" aanleiding tot het schrijven van eenige booze regelen. Toch was er voor die boosheid geen reden, daar de gebreken, die der Wet op het middelbaar onderwijs aankleven, door ons allerminst aan de Vereeniging voor Burgerlijke Ingenieurs, die bij het tot stand komen van die wet nog niet was opgericht, worden geweten.

Wij hadden juist gemeend door een vrijmoedige bespreking der Delftsche inrichting, hare oud-leerlingen, die uitteraard de onvolkomenheden welke ons polytechnisch onderwijs vertoont het best kennen, aan ons te verplichten.

In deze verwachting hebben wij ons evenwel bedrogen en het schijnt dat, althans bij „De Ingenieur", de overtuiging vaststaat, dat de Polytechnische School een inrichting is, waarop geen aanmerkingen van eenig belang zijn te maken, en die door het bacteriologisch laboratorium, dat daaraan thans is toegevoegd, weldra der volmaaktheid nabij zal komen. Of deze struisvogelpolitiek verstandig is, willen wij hier in het midden laten.

Wij moeten evenwel opkomen tegen de onjuiste voorstelling, die „De Ingenieur" aan zijne lezers van ons artikel geeft, door slechts enkele aanhalingen te doen.

Wij hebben geenszins getracht „den wetenschappelijk ontwikkelden ingenieur of architect in het oog van het publiek opzettelijk te verkleinen", veel minder meeningen verkondigd die „den doodslag voor alle ingenieurs-wetenschappen zouden zijn." Integendeel, wij hebben gezegd: „men geve aan de abstracte wetenschap de eer, die haar toekomt, maar men stoote haar van den alleenheerscherstroon, dien zij reeds al te lang bezet houdt; men sluite de *practijk* niet langer buiten de deur, al zou het ook groote financieele offers vereischen om haar in het onderwijs de plaats te verschaffen, waar zij recht op heeft."

Het is dus verre van ons, om de waarde der wetenschap, hoe abstract ook, te ontkennen en wij denken er niet aan, om wetenschappelijk ontwikkelde technici gering te schatten. Maar wij meenen, dat in onzen practischen tijd theoretisch onderwijs *alleen* niet meer voldoende is, en daarom zagen wij de Delftsche inrichting zoo gaarne hervormd. Een school, waar practische mannen gevormd moeten worden, behoort niet langer in een provinciestadje gevestigd te blijven en de diploma's, welke zij uitdeelt, behooren waarborg, niet slechts voor de theoretische ontwikkeling, maar ook voor de practische bruikbaarheid der daarmede begiftigden, te zijn.

Dat de reputatie der Nederlandsche ingenieurs in het buitenland goed is, geven wij „De Ingenieur" volmondig toe. Dat echter die reputatie door de leerlingen der *Delftsche* school zou gegrondvest zijn, is een onjuiste bewering. De mannen, die onze groote ingenieurswerken hebben tot stand gebracht en wier faam tot zelfs in het buitenland is doorgedrongen, behoorden bijna zonder uitzondering tot een geslacht, dat zijne opleiding kreeg, toen er nog geen wet op het middelbaar onderwijs bestond, een geslacht, dat

zich meer tot practijk dan tot theorie voelde aangetrokken.

Wanneer „De Ingenieur" in den waterstaatsdienst veel verheffends weet te ontdekken en wanneer hij meent, dat die werkkring iemand met ambitie bevrediging kan schenken, dan staat hem dit vrij. Hij maakt zich evenwel aan overdrijving schuldig, wanneer hij het doet voorkomen, alsof alle oud-leerlingen der Polytechnische School slaagden, zoodat er onder hen van mislukten geen sprake zou kunnen zijn. Wij willen hier de gemeentelijke of andere corporatiën niet noemen, die tot hun schade moesten bemerken, dat het Delftsche onderwijs voor de practijk niet voldoet; evenmin willen wij hier een opsomming geven van die oud-leerlingen, welke in een werkkring, geheel buiten de techniek staande, hun heil hebben moeten zoeken of die bij het onderwijs of in den agentuurhandel terecht gekomen zijn. Hunne namen zijn bij de redactie van „De Ingenieur" zeker zoo goed als bij ons bekend

Het stukje in „De Ingenieur" zal wel niemand, behalve diegenen, die opzettelijk hun oogen dicht doen, de overtuiging geschonken hebben, dat ons technisch onderwijs zoo blijven kan als het is. Er dient grondig hervormd te worden, met sleur en overwegingen van persoonlijken aard moet worden gebroken, wil men niet, dat ons Polytechnicum meer en meer bij zijn tijd ten achteren zal raken. Aan nog meer theorie is geen behoefte; de practijk vraagt om toegelaten te worden.

Dat er een electrotechniek bestaat, wordt bv. door de Delftsche inrichting zoo goed als geïgnoreerd, en toch ziet men schier overal in ons vaderland electrische installatiën tot stand komen, die worden ingericht door mannen, die of alleen practisch gevormd werden of . . . . hunne electrotechnische studiën aan een *buitenlandsche* school maakten.

Ook vele andere beoefenaars van technische wetenschappen of jongelieden, die zich op wetenschappelijken grondslag de practijk van eenigen tak van techniek eigen willen maken, kiezen thans reeds de buitenlandsche polytechnische scholen, om hunne studiën te volbrengen, daar de Delftsche inrichting hun niet geven kan, wat zij zoeken. Dit zal ook aan de redactie van „De Ingenieur" wel niet onbekend zijn, en daarom is het ons dubbel onbegrijpelijk, hoe zij het zoo voor het bepaald verouderd onderwijs onzer Polytechnische school opneemt, en hoe zij eene poging die gedaan wordt, om verbetering van dat onderwijs te verkrijgen, „onvoegzaam" noemt.

De Polytechnische school wordt niet gebaat door vergoelijking van haar gebreken of door het hooghartig afbijten van iedereen, die aan de onfeilbaarheid van haar onderwijs twijfelt. Vrienden, die haar hare feilen toonen, zijn noodig.

Al moge ook de schrijver in „De Ingenieur", uit wiens stuk, tusschen de regels door, gekwetste majesteit is te lezen, het goed met ons technisch onderwijs meenen, wij vreezen dat hij, door de oogen te veel te sluiten voor de onvolkomenheden die het vertoont, een te zachte chirurgijn zal blijken om den patiënt genezing te brengen.

DE ST.-NICOLAASKERK TE IJSELSTEIN.

(Bij de platen XXIV, XXV en XXVI).

De St.-Nicolaaskerk te IJselstein, die hier wordt afgebeeld, moet gebouwd zijn ter vervanging van eene andere, die buiten de stad stond. Ofschoon vermeld wordt dat zij in 1310 op verzoek van heer Gijsbrecht van Aemstel, namens bisschop Guy van Henegouwen gewijd werd, schijnt van het oorspronkelijke gebouw niet veel meer over te zijn. Waarschijnlijk heeft het kerkgebouw bij de herhaalde belegeringen, die de stad te verduren had, veel geleden. De stijlvormen van sommige gedeelten wijzen althans op herstellingen, die in de 15e eeuw hebben plaatsgevonden.

De kerk heeft een middenbeuk, kruisbeuk en zijbeuken. Het koor en de kooromgang zijn met drie zijden van den achthoek gesloten. De middenbeuk is slechts weinig hooger dan de zijbeuken, zoodat hij geen afzonderlijke vensters heeft. De zijbeuken van het koor zijn breeder dan die van het schip; één dak dekt de drie beuken. Aan de zuidzijde van het koor ligt eene sacristie. Iedere travee van het koor heeft één groot venster, waarboven zich telkens een topgevel met hogels en kruisbloem bevindt; de traveeën van het schip hebben kleinere vensters en geen topgevels.

Alle venstertraceeringen ontbreken; op de teekening is een proeve van restauratie gewaagd. De zuilen tusschen de beuken hebben lijstkapiteelen en achtkante voetstukken.

De toren, aan de westzijde doch niet in de as der kerk geplaatst, is, wat de twee onderste verdiepingen aangaat, een van de zeldzame bouwwerken uit de eerste helft der 16e eeuw, die Nederland bezit. Een jaartal is er niet op waar te nemen, doch wij gelooven niet veel mis te tasten, wanneer wij den bouwtijd tusschen 1530 en 1540 stellen.

Het onderste, vierkante deel vertoont boven elkander een Dorische en Jonische pilasterorde. De eigenaardige, vrije opvatting der klassieke orden, die der vroeg-Renaissance eigen was, vindt men hier terug. De pilasters, kroonlijsten enz. zijn in zandsteen uitgevoerd; ook de eigenaardig gevormde deuromlijsting en de omgeving der nissen, die tusschen de pilasters aangebracht zijn, bestaan gedeeltelijk uit zandsteen. Het overige van den toren is in gebakken steen gemetseld.

De bovenste verdieping van het vierkante deel des torens schijnt later slecht gerestaureerd te zijn; het achtkante koepeltje, dat het geheel bekroont, is een werk der 17e eeuw.

Het koor is thans van het schip afgescheiden door een houten beschot, waartegen de 16e-eeuwsche predikstoel geplaatst is. In het koor ziet men twee graftomben, die van Aleid van Kuilenburg, uit de 16e eeuw, en die van Gijsbrecht van Aemstel, Berta van Heukelom, Arent van Aemstel en Maria van Henegouwen, een werk der 14e eeuw.

Omtrent deze beide tombes zie men ons no. van 30 Juli 1887; de eerstgenoemde werd in het no. van 5 September 1891 afgebeeld.

DE KERK TE SCHERMERHORN.

Over de subsidiën voor de herstelling van historische monumenten, die in den regel door de Tweede Kamer stilzwijgend toegestaan plegen te worden, zijn ditmaal niet onbelangrijke discussiën gevoerd.

De Commissie van rapporteurs had als amendement voorgesteld de *f* 2500, als eerste termijn aangevraagd voor de *f* 14,000 kostende restauratie van het inwendige der kerk te Zwolle, voorloopig te schrappen. De heer Mees deed uitkomen dat er een grens moest zijn, die bij de uitgaven voor historische monumenten niet overschreden mocht worden, een grens die verband hield met de financiën des Rijks, en hij meende, dat ofschoon de Minister de volle verantwoordelijkheid op zich nam, toch bij alle Ministers op dat stuk een onweerstaanbare invloed zich deed gelden (*). Verleden

(*) Van den heer De Stuers.

jaar waren, door het vrijvallen der gelden, vroeger voor de restauratie te Zwolle besteed, een drietal nieuwe subsidies toegestaan, en nu komt men dadelijk maar weder met de inwendige restauratie, die best uitgesteld kan worden.

De Minister ontkende onder eenigen magischen invloed te zijn. De aanvraag geschiedde op zijn eigen initiatief, op aanvraag van den president der rechtbank te Zwolle. Inwendige restauratie van het gebouw kon toch niet uitgesteld worden.

De Commissie handhaafde haar amendement, doch de „magische invloed" scheen haar te machtig, want zij zag het met een meerderheid van 30 stemmen verwerpen.

Ook met een ander amendement, om de *f* 3000 voor onvoorziene uitgaven die de historische monumenten zouden kunnen veroorzaken, te schrappen, ging het der Commissie niet beter. Zij wilde haar amendement alleen intrekken wanneer de Minister verklaarde, dat hij dit bedrag voor niets anders zou gebruiken dan voor de rijksbijdrage die eventueel, als de restauratie der kerk te Schermerhorn haar beslag zou krijgen, noodig zal zijn. Maar de Minister wilde hier niet op ingaan; hij betoogde dat zekere speling noodig zou zijn. Vermoedelijk zullen de *f* 3000 voor Schermerhorn geheel of gedeeltelijk gebruikt worden. Vroeger was er altijd een post van *f* 1500 voor onvoorziene uitgaven.

Bij monde van den heer Mees vroeg nu de Commissie zekerheid dat de Regeering, als de restauratie te Schermerhorn niet tot stand kwam, niet meer dan *f* 1500 uit den post zou putten.

Eerst nadat de Minister beloofd had, *zooveel dit kon*, aan het verlangen der Commissie te zullen voldoen, trok de Commissie haar amendement in, dus de overwinning aan de zijde der Regeering latende.

Het schijnt, dat de restauratie der kerk te Schermerhorn, nu de Synode *f* 4000 heeft toegestaan en Mr. W. Schermerhorn, een inwoner van New-York, *f* 6000 heeft toegezegd, wel tot stand zal komen, daar de Regeering wel niet aarzelen zal het bedrag van *f* 3000 beschikbaar te stellen.

Wat er van deze restauratie, die zich voor een groot deel over de zeer gehavende geschilderde vensters van het gebouw zal moeten uitstrekken, terecht zal komen, moet de tijd leeren. Als wij zien met hoe weinig zaakkennis indertijd de restauratie van de kerk van het naburige De Rijp, naar wij meenen onder de auspiciën van het Rijk, is geschied, dan is er geen reden om onze verwachtingen hoog te spannen. Om een klein staaltje te geven van de verregaande onwetendheid dergenen, die deze restauratie bestuurden, moge dienen, dat in plaats van de Staten van Westfriesland, de Staten van. . . . Waterland, die nimmer bestaan hebben, als de schenkers van een glas door den restaurator vermeld zijn. Het is te hopen, dat men hier zulke fouten niet zal maken.

Waarom echter de glazen maar niet gelaten zooals zij zijn, en, na vernieuwing van ijzer en loodwerk, het ontbrekende geschilderde glas door gewoon kathedraalglas vervangen? Gelukkig is er, door de zorgen van eenige oudheidminnaars, een nauwkeurige beschrijving der glazen, met vermelding van het daarop nog aanwezige letterschrift, gemaakt. Men zal dus, na de restauratie, weten wat origineel en wat modern bijvoegsel is.

Als men de glazen restaureeren wil, zou dit zeker het best bij den heer Schouten te Delft kunnen geschieden, die bijzondere studie der 17e-eeuwsche techniek gemaakt heeft. Natuurlijk zullen evenwel de Roermonders, die al zoo menig glasschilderwerk uit vroeger tijden voor goed bedorven hebben, aan het werk gezet worden; dat is nu zoo eenmaal de traditie sinds men ons wijs wil maken, dat alleen het hertogdom Limburg artisten oplevert.

Wij zullen weldra gelegenheid hebben te zien wat de magische invloed, waaraan Ministers noch Kamerleden zich kunnen onttrekken en die in zoo menig oud gebouw, dat een vernieuwingskuur van Rijkswege onderging, te bespeuren is, in de kerk te Schermerhorn zal uitwerken.

DE NACHTWACHT.

De beweging in zake de plaatsing van de schilderijen in het Rijksmuseum heeft althans eenig resultaat gehad.

De heer De Beaufort (Wijk-bij-Duurstede) drong aan op een schifting der kunstwerken ter verwijdering van veel wat, naar beweerd wordt, in dit Museum niet thuis behoort. Hij wilde deswege een talrijke commissie advies doen geven. En verder drong hij erop aan, om zoo mogelijk tegemoet te komen aan den wensch, van vele zijden geuit, om „de Nachtwacht" in een zoo mogelijk gunstiger licht te doen plaatsen.

De minister Van Houten antwoordde dat hij aan beide wenken na ernstig onderzoek gevolg hoopte te geven, te eerder nu toch eerlang door een verplaatsing van een deel der moderne schilderijen naar het museum-Suasso, daartoe gelegenheid zou ontstaan.

Het zal ons benieuwen waartoe dit ernstig onderzoek, dat, naar wij meenen te weten, door den Minister reeds *persoonlijk* moet zijn ingesteld, zal leiden. Uit het feit, dat de Minister bij zijn onderzoek werd voorgelicht door. . . . den heer De Stuers en twee heeren Cuypers kan zeker niet worden afgeleid, dat de plannen van de heeren Veth en Israëls veel kans op verwezenlijking hebben.

MEDEMBLIK.

Sinds Havard zijn bekend werkje het licht deed zien, is er heel wat over de doode steden aan de Zuiderzee geschreven. Waren zij vroeger moeilijk bereikbaar, thans bieden spoorweg en stoomtram een gemakkelijke en goedkoope gelegenheid, om daar een kijkje te gaan nemen.

Wie echter ook wat van het platteland wat zien wil, raden wij om maar te doen alsof er geen spoorweg bestond. Is hij dus te Hoorn aangekomen, dan moet hij niet den gereedstaanden trein naar Medemblik nemen, maar de voormalige Noorderpoort uitgaan, om naar Zwaag te wandelen, een dorp, dat aardig tusschen het groen gelegen is; het landschap moge hier niet zoo schilderachtig wezen als op meer heuvelachtig terrein, toch biedt het, vooral wanneer een ijle zomerlucht zich daarover welft, een aangenaam schouwspel.

De wegen in dit deel van Noord-Holland zijn goed onderhouden en het is eigenaardig, dat men bijna nergens de tollen aantreft, die in andere streken zoo talrijk zijn. Grasveld en bouwland wisselen hier af en de netgeverfde boerenwoningen met hare buitengewoon hooge daken wijzen op de welvaart van deze streek.

Als merkwaardigheid kan het dorp Zwaag op niets anders wijzen, dan op zijn kerkje, een middeleeuwsch gebouw, vermoedelijk van ± 1400, met polygoon gesloten koor en hoogen toren. Bij dezen toren is gedeeltelijk gebruik gemaakt van roode zandsteen, o. a. boven het portaal en aan de nissen van de daarboven gelegen verdieping. Het ronde venster boven den toreningang bezit nog de ijzeren staven, die voorheen dienden

om het sinds lang verdwenen, in lood gevatte vensterglas steun te geven. Hier en daar is de gebakken steen van bijzonder groot formaat, zoogenoemde reuzenmoppen. Van binnen ziet men een sierlijken eikenhouten predikstoel, met ebbenhout ingelegd, van 1659, en een bijzonder fraaie doophekboog van geel koper, in Louis XIV-stijl en door J. N. Derck in 1749 te Hoorn gegoten. Dit laatste kunstwerk, met evenveel smaak ontworpen als uitgevoerd, bewijst dat ook in de 18e eeuw het kunsthandwerk hier-te-lande nog bekwame beoefenaars bezat.

De kerk van het nabijgelegen dorp Wognum is niet van veel belang, daar zij geheel bepleisterd is, zoodat men van de oorspronkelijke middeleeuwsche vormen weinig meer waarneemt. De zware toren heeft een spits van gebakken steen, een constructie, die in Noord-Holland niet zeldzaam is. De kerk bewaart een herinnering aan een der roemrijkste perioden onzer geschiedenis in een bord, dat te lezen geeft hoe de Wognummers in 1666 tegen de Engelschen streden, „om dorp en dijk te houwen". In 1667, na den vrede van Breda, hingen zij hunne wapenen in de kerk op, met het bord daarbij. De wensch, in het gedicht uitgedrukt, dat dit wapentuig daar eeuwen lang mocht hangen, is niet vervuld, want het is tegenwoordig verdwenen.

Het dorp Spanbroek, aan een kanaal gelegen, en met zijn houten huizen een type van een welvarende Hollandsche plaats, bevat in zijn, overigens onbeteekenende kerk een meesterstuk van onzen Rombout Verhulst, nl. het grafteeken van Joannes van Gheel, vrijheer van Spanbroek, Spierdijk, Zuidermeer etc. Het bestaat uit een schild van toetssteen, waarop in het Latijn de lof van den overledene verkondigd wordt. De witmarmeren omlijsting vertoont, bovenaan, een kinderfiguur, dat schrijlings op een gevleugeld doodshoofd is gezeten, terwijl het een slang, met de staart in den bek, in de opgeheven armen houdt. Links staat een tweede kinderfiguur, dat een gelijkzijdigen driehoek opheft, rechts een derde, dat een zeis houdt. Festoenen van eiken- en lauwerloof volmaken de compositie, terwijl beneden het wapen van den overledene is aangebracht. Geheel onderaan hangt een graflamp, waarop de beeldhouwer zijn naam heeft aangebracht. De kinderfiguurtjes zijn allerliefst en in den besten stijl van Verhulst; de compositie is smaakvol, zonder overlading, en het bijwerk uitvoerig en toch met zekere breedheid behandeld. Hoewel het geheel symmetrisch gecomponeerd werd, heeft de beeldhouwer toch, door de verschillende houdingen der figuurtjes alle stijfheid weten te vermijden.

Ieder kind weet, dat te Hoogwoud de doopvont bewaard wordt, waarin de Friesche koning Radboud geweigerd zou hebben te stappen. Wie dus, als wij, op zijn weg naar Medemblik door Hoogwoud komt, zal ongetwijfeld verlangend zijn deze historische reliek te aanschouwen. De kerk, waarin de vont bewaard wordt, is een onbelangrijk gebouw uit de 17e eeuw, terwijl de toren een modern toevoegsel schijnt. De doopvont, van gehouwen steen en grijs geverfd, is gebroken, en wordt door ijzeren banden bij elkaar gehouden. Zij kan echter onmogelijk dezelfde zijn, die in Radboud's tijd gebruikt werd, daar ze een 15e-eeuwsch karakter vertoont. De voet is op laat-Gothische wijze geprofileerd en gaat van het vierkant in het achtkant over; het bekken is achtkant, en heeft aan vier der zijden gebeeldhouwde koppen, wier neuzen in den loop der tijden verdwenen zijn. Stelt dus deze doopvont den bezoeker, die verwacht had een werk uit den vroeg-Romaanschen tijd te zullen vinden, te leur, eenige schadeloosstelling wordt gegeven door een bijzonder fraai eikenhouten gestoelte van 1634, welks overhuiving op Dorische pilasters en colonnetten rust, terwijl het achterschot prijkt met drie cartels in basrelief.

Een nog veel fraaier gestoelte wordt gevonden in het naburige Aartswoud, dat met Hoogwoud en Lambertschaag één gemeente uitmaakt. De kerk te Aartswoud is modern en kan niet bijzonder interessant genoemd worden; men zou er een kunstwerk als dit gestoelte niet zoeken. De bank bestaat uit twee gedeelten, waarvan alleen het achterste, hoogere, van een overhuiving voorzien is, die door Korinthische kolommen gedragen wordt. De friezen boven deze kolommen zijn prachtige staaltjes van 17e-eeuwsch houtsnijwerk, dat bij alle uitvoerigheid en rijkdom toch breed blijft en het materiaal op zijn gunstigst doet uitkomen. Ook de hermen, vóór de bank, verraden een zeer bedreven hand. Blijkens een inscriptie is dit kunstwerk in 1641 vervaardigd.

Het nabijgelegen Lambertschaag is niet ver van de Zuiderzee verwijderd. De kleine kerk heeft een predikstoel van 1635, in eikenhout uitgevoerd, doch bezit overigens niets merkwaardigs. De dijk langs de Zuiderzee brengt ons naar Opperdoes, een dorp dicht bij Medemblik. Wij gaan oostwaarts en zien, noordelijk, het eiland Wieringen liggen, welks dorpen duidelijk te onderscheiden zijn. Zuidwaarts van ons strekken zich vruchtbare kleigronden uit, waarop erwten, boonen, uien, kool en andere groenten verbouwd worden. Tal van kerktorens aan den horizont wijzen de Westfriesche dorpen aan. Recht voor ons zien wij Medemblik, welks zware toren fier omhoog rijst.

Opperdoes onderscheidt zich van de dorpen, die wij tot dusverre bezochten daardoor, dat het niet in één lijn langs een weg of vaart gebouwd is, doch dat de huizen verspreid aan verschillende straatjes liggen. Hier en daar ziet men oude gevels of gevelfragmenten; de kerk, grootendeels gepleisterd en erg verminkt, schijnt uit de 15e eeuw afkomstig.

Zoo zijn wij dan te Medemblik aangekomen, dat wij van de westzijde binnengaan. Van de poorten en versterkingswerken, die de stad, blijkens de afbeeldingen van den „Tegenwoordigen Staat" nog in de 18e eeuw bezat, is niets meer over. De kerk, voorheen aan St. Bonifacius gewijd, is echter nog in wezen, al zijn ook hier, sinds de vorige eeuw, de sloopers aan den gang geweest. Dat de kerk aan de uiterste westzijde der stad gebouwd is en niet, zooals men verwachten zou, in het midden daarvan staat, heeft ongetwijfeld een oorzaak, die ons echter niet bekend is. Dezelfde eigenaardigheid vindt men in meer Noord-Hollandsche plaatsen, bv. Alkmaar, Edam, Monnikendam en Schagen.

Zooals de St.-Bonifaciuskerk zich thans vertoont, heeft zij drie beuken en geen koor, daar dit in het midden dezer eeuw, om onderhoudskosten te sparen, werd afgebroken. De zuidelijke beuk is smaller dan de beide overige, die men, na de sloping van het koor, aan den oostkant met drie zijden van den achthoek heeft afgesloten. De beuken worden gescheiden door zware ronde pijlers, die geen basementen hebben en door achtkante lijstkapiteelen worden afgedekt; de bogen, die de pijlers verbinden, zijn niet geprofileerd, doch eenvoudig afgeschuind. Het schijnt dus, dat de kern van het gebouw tot een betrekkelijk vroege periode, misschien wel het begin der 14e eeuw, behoort.

De zuidzijde van de kerk is bepleisterd; aan de

S.T NICOLAASKERK TE YSELSTEIN.

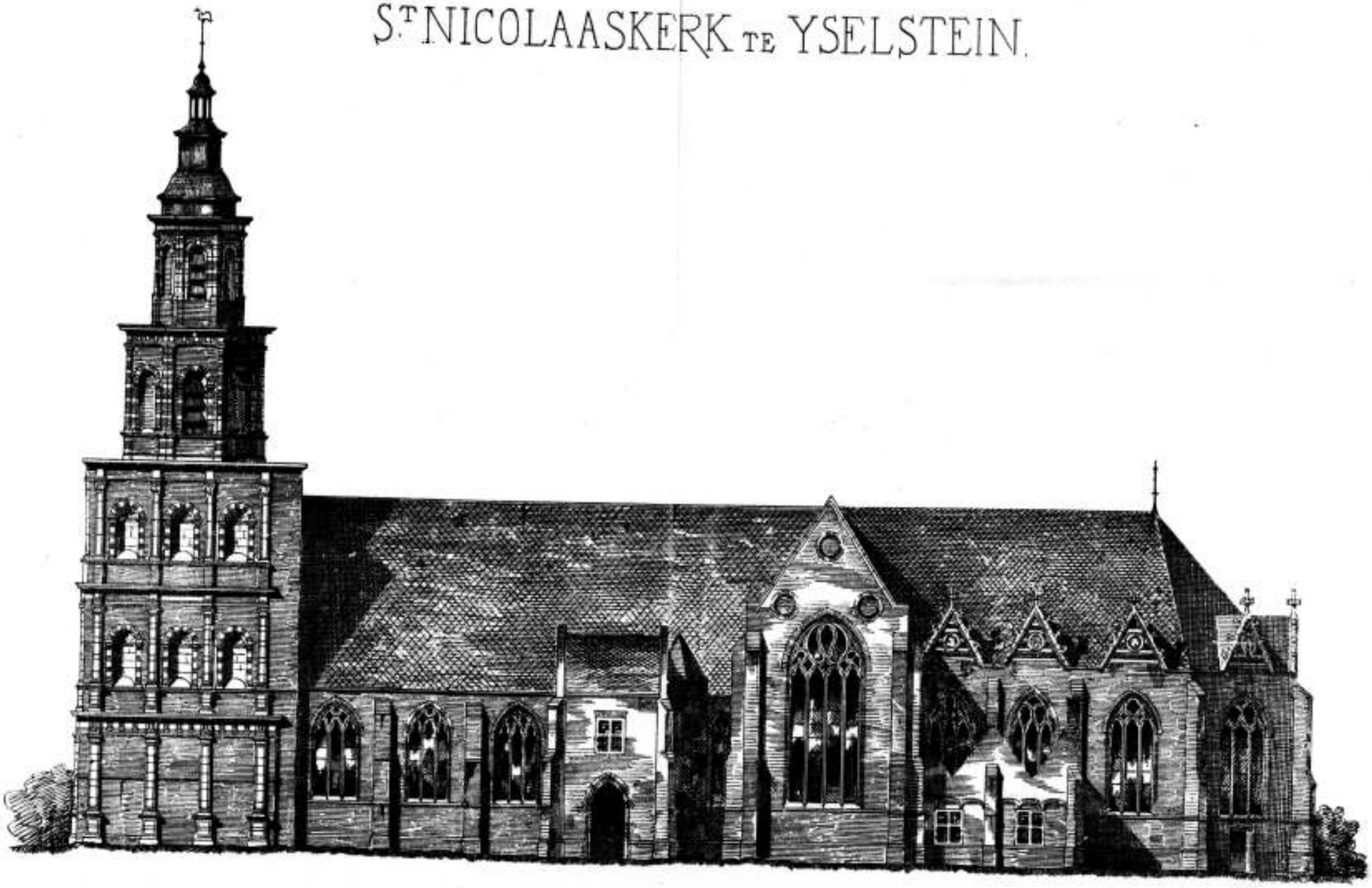

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

A. W. Weissman del.

S[T] NICOLAASKERK TE YSELSTEIN

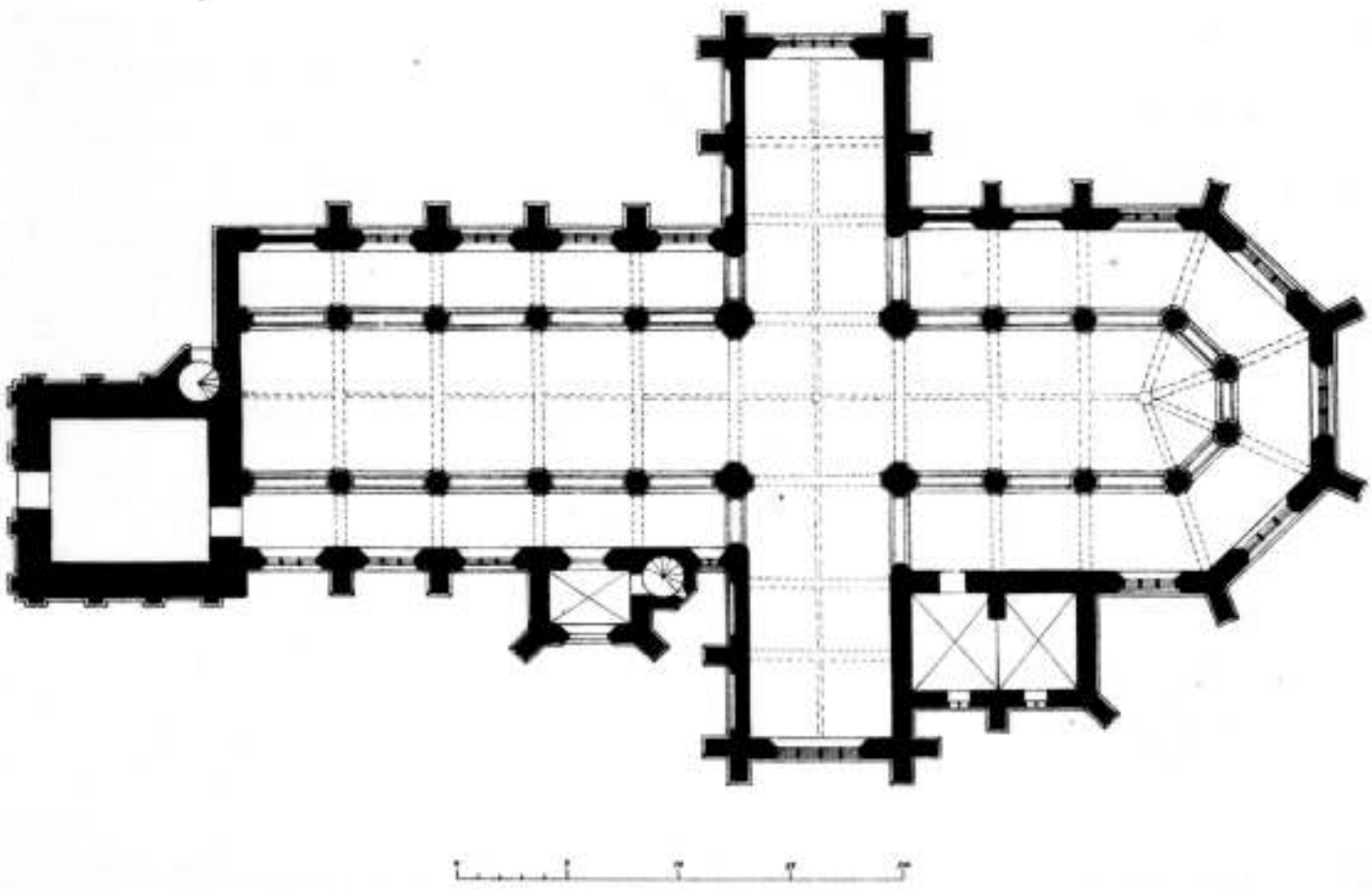

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

PREDIKSTOEL ½ ST NICOLAASKERK TE YSELSTEIN

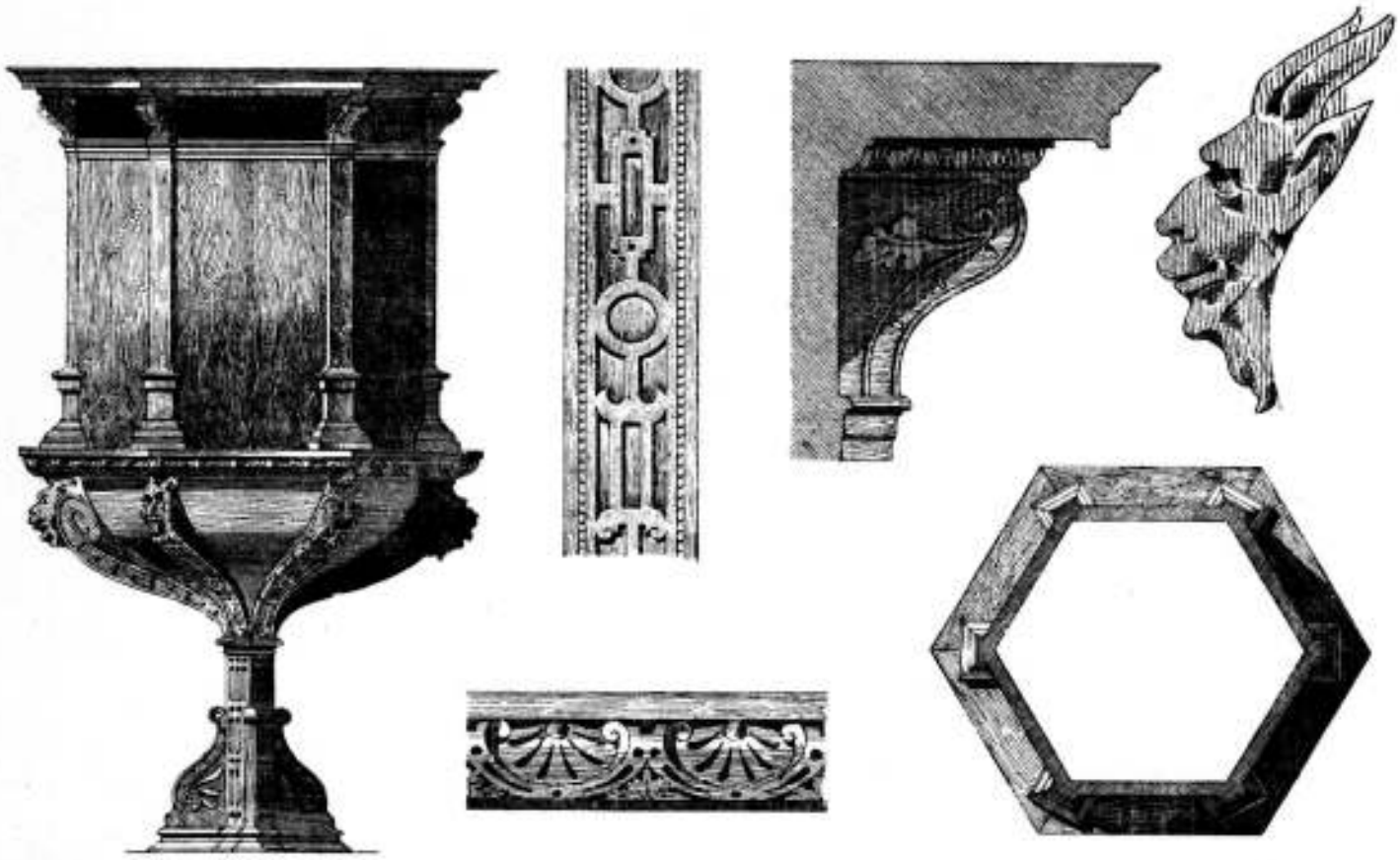

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

noordzijde is de oorspronkelijke gebakken steen nog ten deele in het gezicht gebleven. Van venster-traceeringen of andere versierselen is niets meer te zien. Ieder der beuken heeft zijn afzonderlijke kap.

Voor den middenbeuk, aan de westzijde staat een bijzonder zware toren, geheel van gebakken steen opgetrokken; zijn met eenvoudige spitsboognissen versierde gevels hebben het karakter van ± 1300. Het vierkante benedendeel wordt afgesloten door een 17e-eeuwsche balustrade. De hooge, achtkante spits is geheel gemetseld, en, op de ribben, van gehouwen steenen hogels voorzien, die uit den latereu tijd der Gothiek afkomstig schijnen. Op zeer gelukkige wijze wordt deze spits door een Renaissance koepeltje met doorluchtigen omgang en peervormige spits, afgesloten.

(*Slot volgt.*)

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Vergadering van Vrijdag 14 *December* 1894.

Na lezing der notulen en installatie van een nieuw lid, gaf de Voorzitter het woord aan den heer C. H. Peters, rijks-bouwmeester te 's-Gravenhage, voor het houden van een toelichtende inleiding tot een kunstbeschouwing over *Hans Vredeman de Vriese*.

Na te hebben aangetoond welk een hoog kunstleven er tijdens het begin der Renaissance in Italië bestond, wees spr. erop, dat allen, die het konden doen, destijds van hier naar Italië gingen om daar die nieuwe kunst te bestudeeren. Ook onze Vredeman ging er heen; hij bestudeerde de Italiaansche kunst en inspireerde zich.

Maar hij was schilder en geen architect; hij bezag alles met zijn schildersoog en teekende met een bijzondere vaardigheid. Hij gaf zijn teekeningen in plaatwerken uit; daardoor werd hij een factotum voor alle zwakken; daardoor vormde hij zooveel kopiisten, dat men in verscheidene bouwwerken, zoowel in ons land als in Frankrijk, Duitschland, Denemarken enz. zijn invloed direct of indirect bespeurt.

Ware hij architect geweest, hoeveel meer invloed zou hij niet gehad hebben; hij toch was een der grootste meesters van zijn tijd, getuige zijn invloed op de Renaissance, zoo hier als elders.

Hij dacht vormen voor allen en juist daarin lag de groote fout, dat de anderen het vormen-denken toen niet meer noodig oordeelden.

De expositie bestond uit platen uit zijn verschillende werken, zoowel: tuinen, pattea, waterleonnen, karyatiden enz., allen meesterlijk getoeknnd en uit allen sprekend de invloed der Italiaansche kunst, omgewerkt door Hans Vredeman de Vriese.

De Voorzitter bracht namens de Vergadering dank aan spreker voor zijn interessante voordracht, waarop de heer Peters de wenschelijkheid uiteenzette van het uitgeven van critisch-historische monographiën onzer groote meesters, in verband waarmede spr. voorstelde de volgende besluiten te nemen:

1°. tot verlanging van eene zoodanige studie over Hans Vredeman de Vriese, toegelicht door minstens een 50tal platen, voor 1895 een bijdrage beschikbaar te stellen, en

2°. ook andere genootschappen en maatschappijen hiertoe uit te noodigen, ten einde, wanneer een voldoende bijdrage bijeen is, over te gaan tot de samenstelling en vervolgens tot de uitgave van dit werk.

Dit voorstel zal worden behandeld.

Vervolgens werd mededeeling gedaan van de werkzaamheden der commissie betreffende het onderzoek naar den baksteenbouw in onze provincie van vóór de middeleeuwen, welke commissie was gevormd naar aanleiding van een, door den heer Peters in 't vorige jaar gehouden lezing.

Na benoeming van een commissie tot het nazien der rekening en verantwoording van den Penningmeester, werd de vergadering gesloten.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING AMSTERDAM.

Vergadering van Vrijdag 14 *December* 1894.

Door den Voorzitter, den heer C. B. Posthumus Meijjes, werd na lezing en goedkeuring van de notulen, mededeeling gedaan van de volgende ingekomen stukken:

1. Een schrijven van het Hoofdbestuur van de Maatschappij, betreffende het verzoek om medewerking voor het opmaken van een inventaris van de thans nog aanwezige belangrijke Nederlandsche bouwwerken. Door het bestuur van de afdeeling was de gevraagde medewerking reeds toegezegd en waren eenige leden uitgenoodigd deze zaak verder in commissie te behandelen, waartoe enkele leden, op de vergadering aanwezig, of wel schriftelijk zich bereid verklaarden.

2. Een schrijven van genoemd bestuur, waarin het de leden opwekt tot deelneming aan het aanstaande jaar te houden Nationaal Congres omtrent het vakonderwijs en de vakopleiding van toekomstige werklieden in Nederland en waaromtrent op voorstel van het bestuur besloten wordt, de afdeeling als lid van bedoeld Congres te doen inschrijven en later een afgevaardigde te kiezen tot bijwoning van de te houden vergaderingen.

3. Een antwoord van het Hoofdbestuur, naar aanleiding van een schrijven van het bestuur van de afdeeling, waarin op het spoedig in behandeling nemen van de honorariumtabel voor bouwkundige werkzaamheden was aangedrongen, en in welk antwoord werd medegedeeld dat genoemde tabel zal worden behandeld in de a. s. Meivergadering van de Maatschappij.

Vervolgens werden de onderwerpen voor de uit te schrijven prijsvragen volgens een door het bestuur opgemaakt programma aan de goedkeuring van de vergadering onderworpen en na eenige bespreking aangenomen. Tot leden van de Jury van beoordeeling werden gekozen de heeren A. C. Bleijs, Jacob F. Klinkhamer en C. T. J. Louis Rieber.

Hierna had de inleiding plaats van vraag 5, door den heer W. J. de Groot, die zeer uitvoerige mededeelingen deed over het gebruik van geglazuurde steenen en tegels aan buitengevels en eenige wenken gaf voor de toepassing van deze materialen. In verband met deze inleiding, gaven de heeren Gosschalk en Godefroy eenige belangrijke mededeelingen over verglaasde baksteenen, aan oude Nederlandsche bouwwerken gevonden, welke mededeelingen door den heer De Groot in het rapport zullen worden opgenomen.

Daarna werd het woord verleend aan den heer A. N. Godefroy tot het houden van zijne aangekondigde toelichting bij de plaatwerken van de Drievuldigheidskerk en de Ambrosiuskerk, (architect Théodore Ballu) en van het nieuwe Postkantoor, (architect Julien Gaudet) te Parijs.

Spreker gaf van elk dezer bouwwerken hoogst belangrijke mededeelingen betreffende de afmetingen, de in- en uitwendige versieringen, de gebezigde materialen, enz. en gaf ten slotte eenige belangwekkende wenken over de opvatting, waarmee bij bouwkundige werken in het algemeen moet worden gestreefd.

Deze bijdrage werd met groote belangstelling gevolgd en de Vergadering stemde in met de dankbetuiging door den Voorzitter, den heer Godefroy gebracht.

De heer N. M. Kouing bracht ten slotte rapport uit over vraag 6. De behandeling dezer vraag gaf aanleiding tot eene opgewekte bespreking over grofwater, vastheid en dengdzaamheid van verschillende natuurlijke steensoorten, waaraan werd deelgenomen door de heeren Gosschalk, Godefroy, Van der Pek en Louis Rieber.

Niets meer aan de orde, werd de vergadering onder dankzegging aan de heeren Godefroy, De Groot en Koning, gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

AMSTERDAM. Het volgend adres is door B. en W. gezonden aan de Ministers van Waterstaat, Oorlog en Marine.

Ter uitvoering van een besluit van den Gemeenteraad van Amsterdam van 12 Dec. j.l., hebben B. en W. dier gemeente de eer het volgende onder de aandacht van Uwe Exc. te brengen:

Bij een adres van 11 Oct. j.l., waarvan een afschrift hierbij wordt overgelegd, heeft het bestuur der naamlooze maatschappij „Eenheid," gevestigd te Amsterdam, zich tot den Raad onzer gemeente gewend, tenzinde diens steun te verkrijgen op een adres, van dienzelfden datum, door genoemd bestuur tot Uwe Exc. gericht, houdende verzoek: „dat het Uwer Exc. moge behagen in de bestekken der werken die, voor rekening van uw departement, te Amsterdam zullen worden uitgevoerd, een minimum-loon en maximum-arbeidstijd te willen vaststellen, overeenkomende met de bepalingen daartoe door den gemeenteraad van Amsterdam voor zijne werken ingevoerd."

De Gemeenteraad voornoemd meende echter dit verzoek, zooals het daar ligt, niet te mogen onderschrijven. Immers in een zaak als de onderwerpelijke — welke van algemeen en niet van speciaal Amsterdamsch belang is — kan bezwaarlijk van de Regeering worden verlangd, dat zij voor werken, binnen Amsterdam uit te voeren, speciale voorschriften zal geven, die voor werken op andere plaatsen niet zouden gelden.

Doch wel stemde de Gemeenteraad overeen met de *strekking*, die blijkbaar aan het boven aangehaald verzoek der aannemers-societeit ten grondslag ligt, namelijk dat het gewenscht is, dat door het Rijk, bij het uitbesteden van werken, rekening worde gehouden met de plaatselijke toestanden ten aanzien van loon en arbeidsduur.

Het is naar aanleiding daarvan, en in aansluiting aan de motieven, neergelegd in meergemeld adres, dat wij Uwer Exc. in overweging geven:

1°. in de bestekken voor werken, die voor rekening van uw departement worden uitgevoerd, bepalingen op te nemen om te voorkomen:

a. dat door de aannemers aan hunne werklieden loonen worden uitbetaald beneden den loonstandaard van de plaats, waar het werk wordt uitgevoerd; en

b. dat, buiten strikte noodzakelijkheid en zonder vergunning van de directie, van de werklieden een langere arbeidstijd wordt gevorderd dan in die plaats gebruikelijk is;

2°. daar, waar door het plaatselijk bestuur voor de bestekken van gemeentewerken regelen ten aanzien van arbeidsloon en arbeidstijd zijn gesteld, deze regelen, bij de toepassing der sub 1°. bedoelde bepalingen, zooveel mogelijk tot maatstaf te nemen.

— Naar wij vernemen, zal dit jaar in de vergadering der Vereeniging voor Statistiek behandeld worden de vraag of het wenschelijk is in bestekken voor werken van openbare colleges bepalingen op te nemen omtrent minimum-loon en maximum-arbeidsduur; als praadviseurs zouden de oud-Minister Mr. N. G. Pierson, Prof. Reiger uit Groningen en Mr. M. W. F. Treub uit Amsterdam uitgenoodigd zijn.

ROTTERDAM. De Gemeenteraad verleende den heer J. Opzeel, inspecteur over het bouwen, op verzoek ervol ontslag uit die betrekking, tegen 1 Januari e. k.

— In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 22 dezer komt een ingezonden stuk voor, waarbij de heer Jhr. Mr. Victor de Stuers de aandacht vestigt op den desolaten toestand van de Hervormde kerk van Hippolytusdoef. Deze kerk ligt in het centrum van de vier buurten, waarin Wieringen te verdeelen is, en vormt als het ware het middelpunt van dit eiland. Zij heeft een flanken toren, met steenen spits, een schip en een koor. De gemetselde torenspits is van hoogen ouderdom, denkelijk uit de XIIIe eeuw; ook de kerk zelve is zeer oud, hetgeen reeds hieruit volgt dat zij hoofdzakelijk van tufsteen gebouwd is, een materiaal dat steeds hoogen ouderdom aanduidt. Het kerkje is in zijn geheel een merkwaardig en schilderachtig monument, dat getuigenis aflegt van den vroegen kunstzin der Friezen in de noordelijke streken van ons land.

De muren der kerk waren tengevolge van inwatering gescheurd, de vensters slecht en de bekapping liet water en sneeuw door, terwijl de toestand van het koor nog ongunstiger was. In het begin van 1890 wendde de kerkvoogdij, die geene eigendommen heeft, zich tot de Synode en de Regeering om financieelen steun, die toen en ook in 1891 niet verleend kon worden. In 1893 kon de Regeering over f 1500 ten gunste van het monument beschikken, maar toen stortte het dak van het koor in, zoodat de kosten van herstel nog grooter werden.

Kerkvoogden hebben thans eene premieleening van f 75,000 uitgeschreven, bestaande uit 15,000 loten van f 5, te betalen op 15 Januari 1895 en afloshaar in 51 jaren, en hopen zich daardoor de middelen te verschaffen om het kerkgebouw behoorlijk in orde te brengen. Aan die leening kan tot 31 December e. k. deelgenomen worden en het kerkbestuur is vol vertrouwen dat de leening volteekend zal worden. Omtrent de vraag of dit gebeuren zal, laat de heer De Stuers zich als volgt uit:

„Ik hoop het voor het aloude monument, dat anders als zoovele andere onder den moker bezwijken zal. Zou het niet bedroevend zijn, als het bleek dat in Nederland niet genoeg belangstelling meer is, om de benoodigde som, ik zeg niet ten geschenke, maar eenvoudig geleend te krijgen? Is het noodig veel argumenten en diepgaande redeneeringen aan te voeren om onze landgenooten te bewegen voor zich of voor het spaarpotje der kinderen eenige aandeeltjes van f 5 te nemen? Ik wil hopen dat velen bereid zullen gevonden worden de arme Wieringers te helpen, zoodra zij zullen vernomen hebben hoe groot de nood is op het afgelegen eiland, met welke piëteit die eenvoudige lieden gehecht zijn aan het monument, waar sinds meer dan zeven eeuwen hun voorouders zich tot het gebed vereenigden, en hoewel inspanning zij zich getroosten om de aloude kerk voor totalen ondergang te behoeden".

ZIERIKSEE. Voor de betrekking van gemeente-opzichter, waaraan eene jaarwedde van f 500 is verbonden met emolumenten tot f 100 en vooruitzicht op verhooging, hebben zich 83 sollicitanten aangemeld.

ALMELO. Nader vernemen wij uit goede bron dat de St.-Nicolaaskerk in de gemeente Denekamp door een nieuwe vervangen zal worden.

VOORSCHOTEN. De leden der Haarlemsche afdeeling van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst brachten de voorgaande week in groote getale een bezoek aan de Kon. Ned. fabriek van gouden en zilveren werken van de heeren J. M. van Kempen & Zonen en betuigden hun ingenomenheid met de groote vorderingen, die deze kunstindustrie in den laatsten tijd heeft gemaakt.

Aflevering 12 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

Hulpmiddelen voor zeer hooge temperaturen, door Dr. L. Bleekrode. **Plantaardige monstrositeiten**, door Dr. J. C. Costerus. **Magnetische eigenschappen van het asbest**, door Dr. L. Bleekrode. **Een bloeiende Agave mexicana**, door C. Enkele curiosa uit Korea, door een correspondent van de London-Times, door A. D. H. Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Dr. E. F. van de Sande Bakhuijzen. Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is.

Benoemd; tot ing. 1e kl. de waarn. ing. 2e kl. T. R. Scherius.

Overgeplaatst: naar de res. Soerabaja, de opz. 1e kl. W. F. E. de Jongh; naar de res. Probolinggo, de opz. 2e kl. P. van Heijningen.

Geplaatst: in de res. Sumatra's Oostkust, de opz. 3e kl. W. L. A. Wetters; in de res. Cheribon, de opz. 3e kl. L. F. Hillebrandt; in de res. Palembang, de opz. 3e kl. K. G. H. N. Thörig. Bij de directie, de adsp.-ing. R. van Rees.

Tijdelijk ter beschikking gesteld van den resident van Besoeki, de de opz. 3e kl. E. van der Velde.

Gedetacheerd: bij de werken en opnemingen aan de Solo-rivier, de bouwk. aanbt. 1e kl. D. J. Stam.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter de heeren A. J. Stikkel, te Purmerend, bij het onderhoud der wegen in Noord-Holland; J. H. Mus, te Alkmaar, bij het onderhoud van het Noordhollandsch kanaal; en J. M. Vos, te Balk, bij de verbeteringswerken aan de Willemshaven te Harlingen.

— Met ingang van 1 Januari is benoemd tot aspirant-adjunct-ingenieur bij den dienst van weg en werken der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen de heer De Groot te Ouderkerk a d. Amstel.

— Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken zijn voor het tijdvak van 1 Jan tot en met 31 Aug. '95 benoemd tot assistenten bij de Polytechnische school: F. L. Vaes, voor de natuurkunde; J. Arendsen de Wolff, voor de scheikunde, P. A. Schroot, voor de burgerlijke bouwkunde, en A. T. de Groot, voor de waterbouwkunde.

— Met ingang van 1 Januari 1895 is tot chef van de 4e afdeeling van den centralen dienst bij de Exploitatie-Maatschappij benoemd de heer J. W. Post, ingenieur bij den dienst van Weg en Werken.

— De heer W. R. G. Molkenboer, directeur van 's Rijks normaalschool voor teekenonderwijzers te Amsterdam, is door den Grootherteg van Luxemburg benoemd tot officier in de orde van de Eikenkroon.

— Met ingang van 1 Januari a. s. is tot tijdelijk opzichter bij de gemeentewerken te Breda benoemd de heer A. M. Schoenmakers, aldaar.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bouwkundig opzichter voor het bouwen van eene villa en een fabrieksgebouw. Adres lett. J. bij den boekh. D. Mijs, te Tiel.

ADVERTENTIEN.

B.J.CANOY, Tegelen (aan Wambach) bij Venlo.

Fabrieken der ECHTE STEENGOED-BUIZEN (Engelsche Buizen).

Groote voorraad. - Onovertroffen qualiteit. - Concurreerende prijs.

Prijscouranten en Attesten **gratis** en **franco**. Monsters **gratis**.

Hartgus3-Roosterbaren

merk EUREKA.

Groote besparing van brandstoffen door koude luchtverbranding. Gelijkmatige ventilatie, voorkomen het kromtrekken, blijven vrij van slintels of slakken, geven vlug de meeste hitte, blijven vrij van springen. — Bekroond op de tentoonstelling te Batavia met de **Zilver n Medaille** als **hoogste** en **eenig-te** onderscheiding. Hoofd-agent voor Nederland, België en Ned.-Indië

AMSTEL 312. G. H. VAN GIJN, Amsterdam.

AANBESTEDING.

Op **4 Januari 1895**, des middags ten 12 uur zullen BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *DELFT*, in het openbaar, ten Raadhuize aanbesteden:

de levering van:
25,000 anderhalve grèskeien.
2000 heele „
290,000 Waalstraatklinkers.
65,000 Rijntrottoirklinkers.
400 strekkende meters rechte trottoirband.
10 stuks kwartronde idem.

Inlichtingen zijn te bekomen alle werkdagen tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 11 uur aan het bureau Gemeente Werken; het bestek is tegen betaling van f 0.20 ter Secretarie verkrijgbaar.

BURGERS Rijwielenfabrieken

TE DEVENTER.

Magazijn **AMSTERDAM, Frederiksplein Achtergracht 5.**

Wegens voorbijgaand seizoen **allerlangste prijzen, hoogste garantie, REPARATIEN** en **ONDERDEELEN** billijk, spoedig en solied.

Vraag *PRIJSCOURANT* en *INLICHTING.*

Portland Cement JOSSON & Co.

Hoofd Vertegenwoordiger *voor Nederland en Indiën* ***A. E. BRAAT.***

— HANDEL IN BOUWMATERIALEN. —

Adres: ROTTERDAM — **Nieuwe haven, No. 118.**

„ AMSTERDAM — **A. E. BRAAT, Fokke Simonsstraat, No. 74.**

Prijs concurreerend, deugd onder garantie.

HOUBEN & STEEGH

Stoom-Dakpannen- en Steenen-Buizenfabrieken

te TEGELEN en BELFELD bij Venloo.

Specialiteit in platte Pannen en steenen of Engelsche Buizen.

Levering onder garantie. — Monsters Franco.

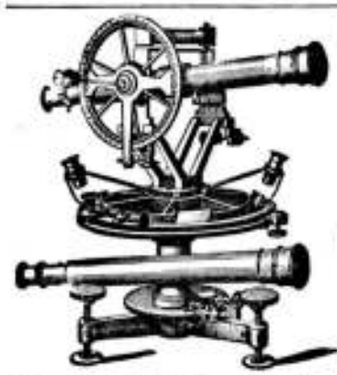

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK

VAN

WATERPAS- HOEKMEET-

EN ANDERE

INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geemailleerd-ijzeren

Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN

Loon-Stoomhoutzaag- en Schaverij.

G. BLANCKE & Co., Rotterdam.

R. IDE. Amsterdam, Spuistraat 102.

MACHINERIEN EN MACHINEKAMERBEHOEFTEN.

Aannemersgereedschappen. Stoompompen, Ketelappendages

RESTARTING INJECTEURS. - ZELFWERKENDE SMEERTOESTELLEN.

Telegramadres IDE Spuistraat. Telephoonnummer 235.

J. BELTMAN JWz., Deventer. Handelskade.

Fabrikant in Molenwerken.

SPECIALE INRICHTING voor: MEELFABRIEKEN, KORENMOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN, OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN enz.

LEVERING VAN OLIE-GASMOTOREN.

MOLENBENOODIGDHEDEN.

PETROLEUM- EN GASMOTOREN VOOR IEDER DENKBAAR BEDRIJF.

MOTOREN uitsluitend voor **Scheepsbedrijf** en **Electrische verlichting** geconstrueerd. *Regelmatige gang gegarandeerd.*

JOHN M. C. KIEVITS.

Fabriek en Magazijn: BAKENESSERGRACHT 68, HAARLEM.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **7n Januari 1895**, des namiddags ten *half twee ure* **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed volgens bestek No. 606:

Het aanbrengen van doorgaande houten dekken met bijbehoorende werken op de draaibruggen over het Noordzee-kanaal en de Zaan te ZAANDAM.

Raming f 9800.

Het bestek is tegen betaling van **f 0.75** verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag in postwissel (postzegels worden niet in betaling genomen en aan aanvragen zonder postwissel worden geen gevolg gegeven) aan het Bureau Weg en Werken, Kamer **154.**

Aanwijzing geschiedt als in het bestek is vermeld.

De Raad van Administratie,
Het Gedelegeerd Lid:
R. VAN HASSELT.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **7n Januari 1895** des namiddags ten *half twee ure* **(Greenwichtijd)**, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang Vestibule), worden aanbesteed volgens bestek No. 607:

Het uitbreiden en wijzigen van de stations-emplacementen NEEDE en BOEKELO van den Gelder sch—Overijselschen Locaalspoorweg.

Raming f 10,200.—

Het bestek is tegen betaling van **f 1.—** verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te *Amsterdam*, bij den Portier of op *franco* aanvraag *met toezending van het bedrag in postwissel* (postzegels worden niet in betaling genomen en aan aanvragen zonder postwissel wordt geen gevolg gegeven) aan het Bureau Weg en Werken, kamer 154.

Aanwijzing geschiedt als in het bestek is vermeld.

De Raad van Administratie,
Het Gedelegeerd Lid:
R. VAN HASSELT.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **8sten Januari 1895**, des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

BESTEK No. 677.

Het wijzigen en uitbreiden van sporen en wissels en bijkomende werken op het station ROTTERDAM—FEIJENOORD.

Begrooting ƒ 10350.—.

De besteding geschiedt volgens § 38 van het bestek.

Het bestek ligt van den 15den December 1894 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur Jhr. W. HOEUFFT te *Rotterdam* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **ƒ 1.—**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den **28n December 1894 ten 11 uur voormiddag** *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 17den December 1894.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente ARNHEM, zullen **Zaterdag 12 Januari 1895**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize aanbesteden:

BESTEK No. 2.

De levering franco Arnhem van 205 M². Trottoirbanden van hardsteen.

BESTEK No. 11.

De levering van Gegoten-, Gesmeed- en Getrokken IJzer aan Luiken, Kacheis enz.; in vijf perceelen.

BESTEK No. 15.

Het leveren van 193,000 Quenast- en 20,000 stuks Grèskeien.

Aanwijzing voor Bestek No. 11 zal worden gehouden op Zaterdag 29 December a. s. 's namiddags 1½ ure aan het bureau Gemeentewerken, in de Kadestraat; alwaar voor alle bestekken inlichtingen worden gegeven alle werkdagen, tot den dag vóór de aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur; bestekken met gezegelde inschrijvingsbiljetten en gedrukte teekeningen verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize; No. 2 met 1 teekening en No. 15 elk tegen betaling van ƒ 0.50; No. 11 met 5 teekeningen tegen betaling van ƒ 1.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ZAANDAM*, zullen op **Zaterdag 29 December 1894**, des namiddags ten 1½ ure in het Gemeentehuis **aanbesteden:**

1. **Het onderhouden der straat- en grindwegen, berm en oeverwerken enz., gedurende 1895.**
2. **Het onderhouden der Papenpadsluis, der Noordervaldeursluis en der Zuidervaldeursluis, gedurende 1895.**

De bestekken zijn tegen betaling van ƒ 0.25 per Exemplaar verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie.

Inlichtingen worden gegeven door den Gemeente-Architect.

ZAANDAM, 15 December 1894.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
LATENSTEIN, *Waarn, Br.*
De Secretaris,
ZAALBERG.

Stoomketelmakerij en Grofsmederij
G. N. FLAMMAN, Heerenkade, GOUDA. Holland.
Vervaardigt Horizontale en Verticale STOOMKETELS, Reservoirs en andere Plaatijzer-werken. Reparatiën vlug en billijk. Ketelspendages, Stoomleidingen. Concurreerende prijzen.

HOOGERWERFF & Co.
Kinderdijk en Vlaardingen.
BULLIVANT'S BUIGZAAM STAALDRAADTOUW
voor verschillende doeleinden.
Afstands- en Peillijnen met Haspels.

BENNEWITZ & Co.
Damrak 85. Amsterdam.
ATELIER EN FABRIEK VAN
PLASTISCHE KAMER-DECORATIEN IN PAPIERSTUC.
(Ter gehoele vervanging van **Stukadoorwerk**).
Bekroond te Amsterdam 1866, ZILVEREN MEDAILLE. Venetum 1869, ZILVEREN MEDAILLE.
PARIJS **1894, GROOTE GOUDEN MEDAILLE** en **EERE-DIPLOMA**. Tentoonstelling van papierindustrie artistique.
Voor inlichtingen en alleen wordt verwezen naar de circulaire van 15 Juni 1894 welke op aanvraag gratis toegezonden wordt.
GEILL. MONSTERBOEK à ƒ 1.—

MARTIN & Co.,
Achter Oosteinde 2—4, bij het Paleis voor Volksvlijt.
AMSTERDAM.
Groothandel in Bouwstoffen.
Eenig adres van TERRA COTTA en CEMENTSTEENEN BOUW-ORNAMENTEN en TUINSIERADEN, ook volgens teekeningen (3)

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

29ste JAARGANG. — N°52 — ZATERDAG, 29 Dec. 1894

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van-Speykstraat 117, *'s-Gravenhage*.

ABONNEMENTSPRIJS per jaar voor het binnenland . . . . ƒ 5.—
voor de landen der Postunie, bij vooruitbbetaling . . . . „ 6.50
voor de overige landen, bij vooruitbetaling . . . . . „ 8.—

Het abonnement kan met elk nummer aanvangen.

ADVERTENTIËN per regel ƒ 0.20, en ƒ 0.10 voor het bewijsnummer
Groote letters worden berekend naar plaatsruimte.
Abonnementen voor advertentiën tegen lage tarieven.

AFZONDERLIJKE NOMMERS met of zonder plaat . . . . ƒ 0.15

MEDEMBLIK.

(Vervolg en slot van bladz. 405.)

Gaan wij nu de kerk binnen, dan wordt onze aandacht in de eerste plaats getrokken door den predikstoel, die wel geen jaartal draagt, doch die, naar den stijl te oordeelen, tusschen 1550 en 1560 moet vervaardigd zijn. Evenals de meeste predikstoelen heeft ook deze een zeskante kuip, die van onderen door een Dorische lijst met triglyphen wordt afgesloten. De vijf zijden, die in het gezicht komen, zijn versierd met gebeeldhouwde paneelen, die geschiedenissen uit het Oude Testament ten onderwerp schijnen te hebben. De figuren op den voorgrond zijn in tamelijk krachtig relief gebeiteld; die op het tweede plan zijn vlakker, terwijl de achtergronden door architectonische composities worden ingenomen. Boven ieder tafereel ziet men een fijngesnedene fries met kleine saterfiguren, bloemfestoenen en cartels, in de manier, die onder den invloed der Vlaamsche kunst meer in het bijzonder van Cornelis de Vriendt (Cornelis Florisz) omstreeks 1550 hier-te-lande in zwang begon te komen.

Het kerkinterieur is niet zonder karakter, dank zij de banken, het koorhek en het doophek, alles werken uit de 17e eeuw, die, schoon eenvoudig, toch van goeden smaak getuigen. Ook de zes koperen kaarskronen, die men gelukkig nog niet te gelde gemaakt heeft, dragen niet weinig tot versiering der kerk bij.

In het bijzonder verdienen de beschilderde glazen vermelding. Wel zijn zij niet uit den besten tijd afkomstig, maar zij leveren toch het bewijs, dat ook nog zelfs in het laatst der 17e eeuw de glasschilderkunst niet onverdienstelijke beoefenaars telde.

Het eerste glas, aan de oostzijde beginnend, vertoont het wapen van Monnikendam in een omlijsting, gehouden door twee griffioenen, waarboven twee engelen met een krans en twee cherubijnskopjes. Dit venster is vrij goed bewaard, en het is geheel in kleuren uitgevoerd. Al is het glas van 1670, en dus niet meer uit den besten tijd der heraldische kunst, toch heeft het wapen wel karakter.

Meer beschadigd is het tweede venster, hetwelk blijkens het opschrift in 1670 door de diakenen aan de kerk werd geschonken. Dit glas is grootendeels in grisaille uitgevoerd, een techniek, die in de 17e eeuw veelvuldig werd beoefend; alleen bij de wapenschilden zijn kleuren gebezigd. Het benedendeel van het venster geeft een voorstelling van het penningske der weduwe.

In slechten staat verkeert ook het derde glas, hetwelk in 1671 door het Schippersgilde gegeven werd. Het bovendeel van dit venster wordt ingenomen door een tamelijk beschadigde allegorische voorstelling, in kleuren uitgevoerd, die den schijn heeft van een ouder glas afkomstig te zijn. Lager is een voorstelling van de Arke Noachs, die zeker bij een door schippers geschonken glas niet ongepast mag heeten. Nog lager is, in een cartel, een panorama van Medemblik te zien, geflankeerd door wapens. Het zijn in het bijzonder deze beide tafereelen, welke de aandacht van den kunstminnaar verdienen door de uitvoerigheid, waarmede zij in emaillekleuren op het blanke glas gepenseeld zijn. Dit schilderen op glas is een speciaal 17e-eeuwsche kunst; in den regel omgaven de glasschilders dergelijke fijne glasschilderijtjes door veel kloeker behandelde cartouches. Ook hier is dit het geval en de tamelijk barokke vormen dezer omlijstingen wijzen reeds op de naderende 18e eeuw.

Het vierde glas schijnt ons toe, omstreeks 1700, misschien zelfs nog later vervaardigd te zijn. Het onharmonisch coloriet en de gebrekkige techniek wijzen op een tijdperk, waarin de glasschilderkunst al tamelijk laag gezonken was. De voorstelling geeft een vrouw te zien, die op een troon gezeten is, terwijl zij een boek en een zwaard draagt. Boven haar is het wapen der stad aangebracht.

Het meest gehavend is het vijfde glas, van 1681, welks allegorische voorstellingen grootendeels verdwenen zijn. Wat er echter van over is, toont een bekwame hand.

In de kerk ligt de grafzerk van „the right honorable lord George Murray, the fifth son of his Grace John Duke of Athole", die den 11den October 1760 overleed. Deze Engelsche edelman voerde in 1745 en 1746 het leger van den pretendent Charles Edward Stuart, den „Charlie" der Schotsche volksliederen, aan. Toen de onderneming om den afstammeling van Jacob II op den troon te herstellen, mislukt was, nam George Murray de wijk naar Nederland en hij stierf te Medemblik in ballingschap. Vroeger lag deze zerk in het koor; na de slooping daarvan is hij tegen den westmuur der kerk gelegd. De thans levende hertog van Athole heeft ter herinnering aan zijn voorzaat een koperen gedenkplaat in dien muur doen plaatsen.

Oostwaarts van de kerk vindt men een breede straat, die, zooals uit de 18-eeuwsche prenten blijkt, oorspronkelijk een gracht is geweest. Het raadhuis ligt daaraan, en noordelijk daarvan is het spoorwegstation aangelegd. De oude afbeeldingen doen zien, dat het gebouw oorspronkelijk een goed voorbeeld van 17e-eeuwsche berg- en baksteenstijl moet hebben opgeleverd. Van buiten is het raadhuis echter goeddeels vernieuwd, zoodat van het 17e-eeuwsche werk alleen de twee leeuwen met wapens op de stoepleuning zijn overgebleven. Behalve een fraai goudlederen behangsel en een paar 17e-eeuwsche schilderijen biedt het raadhuis den bezoeker niets merkwaardigs.

Zeer goed bewaard is de gevel van het voormalig Koggenhuis, dus genoemd omdat daar weleer de vergaderingen van het waterschapsbestuur der Vier Noorder Koggen plachten gehouden te worden. Ofschoon geen bijzonderen rijkdom van details vertoonende, mag deze gevel toch met het volste recht karakteristiek genoemd worden. Eigenaardig is het, dat de ontwerper zich bij de verdieping gelijkstraats volstrekt niet om symmetrie heeft bekommerd, en het zandsteenen portiek, door pilasters geflankeerd en met het wapen van het waterschap bekroond, eenvoudig daar heeft geplaatst, waar de plattegrond dit vorderde.

Langs de Waag, die aan het oostelijk einde der reeds genoemde breede straat is gelegen en die met een 17e-eeuwschen trapgevel prijkt, komt men aan de haven, die, hoewel een der beste, welke aan de Zuiderzee gelegen zijn, toch slechts zeer weinig vertier heeft. Toen wij te Medemblik vertoefden, lagen er een oorlogsschip en eenige visschersschepen.

De haven wordt door een wipbrug van een groot bassin of dok gescheiden, ten oosten waarvan een enorm gebouw in den bekenden waterstaatsstijl onze aandacht trekt. Het deed oorspronkelijk dienst als opleidingsschool voor zeeofficieren, doch is tegenwoordig als rijks-krankzinnigengesticht in gebruik.

Wij gaan nu de brug over en richten onze schreden naar het noorden om het slot, waaraan de overlevering den naam van koning Radbout verbindt, in oogenschouw te nemen. Wie tegenwoordig dit kasteel gaat kijken, vindt het gerestaureerd. Toen wij het voor de eerste maal bezochten, was het echter nog ongerept.

Oude afbeeldingen geven aan, dat het kasteel vroeger veel grooter was dan tegenwoordig. Wat wij zagen, was alleen het zuidwestelijk deel van het voormalig slot. In het begin der achttiende eeuw waren, oostelijk van het kasteel, nog twee vervallen ronde torens, met een beter bewaarden vierkanten toren daartusschen, aanwezig, die evenwel thans geheel verdwenen zijn. Oorspronkelijk zal het kasteel ongeveer den plattegrond gehad hebben, dien men nu nog te Muiden en te Brederode terugvindt, namelijk een langwerpig vierkant, waarvan twee zijden worden ingenomen door de eigenlijke slotgebouwen, terwijl het overige het slotplein uitmaakt.

Wat nu nog van het kasteel te Medemblik over is, was oorspronkelijk het grootste deel dier slotgebouwen. Twee loodrecht op elkaar staande vleugels vormen den plattegrond. De korte vleugel ligt aan de westzijde, de lange aan de zuidzijde van den oorspronkelijken plattegrond. Op den zuidwesthoek moet een ronde toren gestaan hebben; ten tijde van ons bezoek waren van dien toren evenwel nog slechts de fundamenten zichtbaar.

Het slotplein moet aan den noordwesthoek van het gebouw gelegen zijn geweest. Voor zooveel uit de oude afbeeldingen is op te maken, schijnen zoowel de westelijke als de zuidelijke vleugel langer geweest te zijn. De laatste heeft zich vermoedelijk uitgestrekt tot aan de beide zuidoostelijke torens, die in de 18e eeuw nog in wezen waren. De noordoostelijke toren, dien men toen zag, geeft aan hoe groot het slotplein geweest is; daar toch kwamen de muren welke dit plein verdedigden, te zamen.

Zoowel tegen den zuidelijken als tegen den westelijken gevel zijn vierkante torens gebouwd; op het oogenblik van ons bezoek vertoonde de eerste een verhooging die uit de 18e eeuw afkomstig scheen.

Het kasteel is in de 13e eeuw gebouwd; wanneer de volksoverlevering het dus in verband brengt met koning Radboud, dan is dit geheel ten onrechte. De muren zijn, voor zoover zij uit gebakken steen van tamelijk groot formaat bestaan, ongetwijfeld nog uit de 13e eeuw afkomstig. De raamopeningen, ten tijde van ons bezoek aanwezig, waren op zeer ruwe wijze in het muurwerk gehakt; van de oorspronkelijke spitsboogvensters konden wij evenwel nog de duidelijke sporen zien. Ook de deuropeningen waren niet meer de oorspronkelijke.

In de 16e eeuw, tusschen 1530 en 1560, schijnt het kasteel een herstelling te hebben ondergaan. Een der vertrekken toch van den zuidelijken vleugel heeft een blank-eikenhouten zoldering, waarvan de moergebinten op sierlijk gesneden Renaissance consoles rusten. De kinderbalkjes liggen daar niet op hunne platte zijde, doch overhoeks en kruisen elkander gedeeltelijk. De schouw in deze zaal is in hoofdzaak nog laat-Gothisch en blijkbaar gemaakt, voordat de eikenhouten zoldering aanwezig was, zooals uit het beloop van den schoorsteenboezem nog te zien is. In een hoek van deze zaal staat een eikenhouten portaalbetimmering, die gelijktijdig met de zoldering gemaakt moet zijn. Misschien is daar vroeger een trap in geplaatst geweest.

De westelijke zaal, 17.50 M. lang en 8.75 M. breed, scheen ten tijde van ons bezoek tot het houden van tooneelvoorstellingen en andere vermakelijkheden gebruikt te worden. Zij was geheel gemoderniseerd en vertoonde niets merkwaardigs meer.

In de kelders zagen wij zware eikenhouten standvinken, die de vloerbalken der daarboven gelegen verdieping droegen.

Bij het doorwandelen van de stad trekken talrijke gevelfragmenten uit de 17e eeuw de aandacht. Karakteristiek voor deze gevels zijn de talrijke gevelsteenen, die meestal schepen en leeuwen te zien geven. Een huis aan het voor-eiland heeft een gevel, die, op het bovendeel van den top na, nog goed bewaard is. Hij

bestaat uit een, thans dichtgemetselde, houten onderpui, met gesneden kalf en ijzeren traliewerk boven den ingang. Hooger is een gesneden lijst, eveneens van hout, waarop het metselwerk van den gevel rust. In de borstwering zijn drie gevelsteenen geplaatst, waarvan de middenste een schip voorstelt, en de beide uitersten leeuwen verbeelden. De gevel is van 1636.

Aan de Oosterhaven zijn verscheidene gevels in gebakken en gehouwen steen uitgevoerd, met sierlijk gesmede ankers; een dezer huizen heeft nog zijn oorspronkelijke pui met gesneden consoles en luifel bewaard. De gevelsteenen vertoonen schepen, wapens, leeuwen of zinnebeeldige voorstellingen. Wij lazen de jaartallen 1635, 1641, 1644 en 1656.

Ook aan de Westerhaven zijn 17e-eeuwsche gevelfragmenten te vinden, die echter minder belangrijk zijn, dan de voorgaande. In de Tuinstraat en het Achterom bestaan sommige gevels uit gele en roode gebakken steen, in afwisselende lagen gemetseld, terwijl de venstertympans met mozaieken van beide steensoorten zijn gevuld.

De opmerkzame beschouwer zal ook op andere punten der stad nog wel het een en ander vinden, dat de moeite waard is. Voor schilders is Medemblik een ware goudmijn, die echter nog maar weinig geëxploiteerd is. Behalve een paar gezichten op het slot vóór zijne restauratie, door Bastert met zijn bekend meesterschap vervaardigd, herinneren wij ons niet, ooit een stadsgezicht uit Medemblik gezien te hebben. Vooral in het vroege voorjaar, als de boomen pas hunne knoppen openen en de grijsblauwe lentelucht alles wazig omspoelt, of in den laten herfst, als de grauwe bemel met het geelgroen van het gebladerte tot een diep melancholiek geheel samensmelt, komen de oude gevels en de in haar verminking toch nog zoo statige kerk op hun voordeeligst uit.

HET GEMEENTEMUSEUM TE AMSTERDAM.

Naar aanleiding van de voordracht van Burgemeester en Wethouders van Amsterdam, d.d. 18 December, waaruit blijkt dat bij den bouw van het Museum aan de Van-Baerlestraat, — waarvan de kosten bij voordracht d.d. 26 November 1891 op ± *f* 500,000 geraamd waren, — eene overschrijding van *f* 17,000 heeft plaats gevonden, hebben wij eenige informatiën ingewonnen, die ons van zeer officieele zijde als volgt gegeven zijn.

Tot den bouw van een Gemeente-museum, aanvankelijk „Sophia-Augusta stichting" genaamd, besloot de Gemeenteraad in zijne vergadering van 2 December 1891. Bij de besprekingen, die aan dit besluit vooraf gingen en die te vinden zijn in het Gemeenteblad van dat jaar, werd door verschillende leden twijfel geopperd of het gebouw wel voor *f* 500,000 zou te maken zijn. Toen de heer Muller, op een desbetreffende vraag, van den Wethouder voor de Publieke Werken geen antwoord kreeg, trad de heer Van Eeghen in beschouwingen, die beoogden aan te toonen, dat de bouw voor het geraamde cijfer mogelijk was. De heer Muller bleef twijfelen, waarop de burgemeester te kennen gaf „dat Burgemeester en Wethouders zouden toezien dat het bedrag niet, of althans zoo min mogelijk, zoude worden overschreden". Hierop werd de voordracht zonder hoofdelijke stemming goedgekeurd.

Eerst daarna werd aan den gemeente-architect het maken van schets-ontwerpen opgedragen, en als eisch gesteld, dat in de schilderijzalen een nuttige wandlengte van 840 M. moest aanwezig zijn.

De Museum-Commissie (*) in wier handen deze projecten ter beoordeeling gesteld werden, maakte als hare meening kenbaar dat het ontwerp, gemerkt A, de voorkeur verdiende, doch sprak tevens den wensch uit, dat de gemeente-architect, vergezeld van den secretaris der commissie, nu wijlen Mr. N. de Roever, alvorens het project uit te werken, de voornaamste musea van Europa zou bezoeken.

Aan dien wensch werd voldaan, en een nieuw project was het resultaat van de reis. Het eerstgekozen ontwerp, dat volgens daarvan gemaakte raming voor *f* 500,000 uitvoerbaar was, besloeg 3154 M². het nieuwe daarentegen nam 3424 M². in.

Ook dit ontwerp werd weder der Museum-commissie ter beoordeeling gezonden. Eer deze commissie haar oordeel over het gewijzigde ontwerp evenwel definitief vestigde, meende zij het advies te moeten inwinnen van enkele mannen van naam, kunstenaars die veel ervaring hebben van het tentoonstellen van eigene kunstwerken en die van anderen. De heeren Jozef Israëls, H. W. Mesdag, J. H. Maschhaupt en N. Bastert, hiertoe uitgenoodigd, onderwierpen het plan aan een nauwkeurig onderzoek.

De opmerkingen van genoemde heeren leidden slechts tot één ingrijpende verandering in het plan Zij misten daarin een groote eerezaal, die volgens hen, in geen groot museum mag ontbreken. Deze eerezaal werd, in het uitgevoerd ontwerp, op verlangen der Commissie aangebracht, en daardoor kwam het bebouwd oppervlak op 3616 M². zoodat het uitgevoerd ontwerp 462 M². meer inneemt dan het project, dat voor *f* 500,000 uitvoerbaar was.

De begrooting van kosten voor het uitgevoerd ontwerp bedroeg *f* 513,255; blijkens de thans gepubliceerde voordracht is in werkelijkheid een bedrag van *f* 517,000 gevorderd geworden, zoodat slechts een overschrijding van *f* 3745 plaats vond.

In dit bedrag is nog bijna *f* 1800 voor middelen ter voorkoming van brandgevaar begrepen, zoodat de uitvoering de raming slechts met ± *f* 1945 overtrof. Het zal zeker niet dikwijls gebeuren dat, bij een bouwwerk van dezen omvang, de raming met niet meer dan 0.37 % wordt overschreden.

(*) Deze commissie, wier voorzitter de Burgemeester is, bestond toen uit de HH. Mr. J. A. Sillem, P. van Eeghen, Jac. Ankersmit en J. H. van Eeghen.

DE TECHNIEK VAN HET VLIEGEN.

naar eene voordracht van den ingenieur Von Lilienthal, gehouden in het Architecten-Verein te Berlijn.

Hoe dikwerf benijdt de mensch den in volkomen vrijheid zich bewegenden vogel niet, wanneer hij, zelf gekluisterd aan de aarde, zich binnen den dikwijls engen kring van zijn maatschappelijk leven gedrongen gevoelt tot een bijna hartstochtelijk verlangen om zich, al ware 't slechts voor korten tijd, van die knellende banden los te scheuren en zich, even dartel en vroolijk als het vogelenheir, in het luchtruim te verplaatsen.

Hoe menigmaal ging dit verlangen niet gepaard met de gedachte: waarom heeft de wetenschap, gesteund door de groote vorderingen op technisch gebied, bij alles, wat zij reeds tot stand heeft gebracht, nog geen middel gevonden om de, bij oppervlakkige aanschouwing, zoo gemakkelijke en schijnbaar eenvoudige beweging van het vliegen der vogels na te bootsen.

Tegen de juistheid van deze bewering valt zeker niet veel aan te voeren, want feitelijk ligt het op den weg der wetenschap een juiste verklaring van

het natuurlijk vliegen der vogels te geven, terwijl het tot de taak der techniek behoort toestellen saam te stellen, die óf het natuurlijk vliegen kunnen nabootsen, óf langs dynamischen weg een ander middel vinden om zich vrij in de lucht te kunnen bewegen. Meer en meer is de oplossing van dit vraagstuk op den voorgrond getreden, naarmate de overtuiging veldwint, dat althans vooreerst het in bepaalde richtingen voortbewegen van luchtballons nog geen vasten vorm heeft verkregen en na tal van meer of min geslaagde proefnemingen op dit gebied, de oplossing nog steeds op zich doet wachten.

Ook de wetenschap heeft ons in dit opzicht lang in den steek gelaten, omdat het geruimen tijd onmogelijk bleef eene verklaring te geven van de natuurlijke werking van het vliegen der vogels en men vasthield aan de stelling, dat de vogel eigenlijk niet vliegen kan en dat de vleugelslagen in het geheel niet toereikend waren om, zonder behulp van den wederstand der lucht, het lichaam te dragen.

De fout in de daarvoor gedane berekeningen lag in eene kleinigheid; men had toch daarvoor tot in den laatsten tijd aangenomen, dat de vleugels uit platte vlakken bestonden en dientengevolge ook den wederstand der lucht bij platte vlakken berekend, niettegenstaande men toch zeer goed kon weten, dat de vleugels, ofschoon maar zeer weinig, aan de voorzijde een naar beneden gebogen profiel hebben. Deze zwakke welving heeft men, als te klein om invloed te kunnen uitoefenen, buiten berekening gelaten.

Het gevolg hiervan was, dat er geen overeenstemming bestond tusschen de uitkomsten der berekeningen en de werkelijkheid. Zoo meende men bijv. dat de kraai in ééne seconde zijne vleugels achtmaal op en neer moest bewegen om zwevende te blijven, terwijl hij daadwerkelijk met twee vleugelslagen kan volstaan. De ooievaar moest naar de oude berekening de lucht als 't ware aan stukken slaan en daarbij naar evenredigheid bijna een paardekracht aanwenden om niet neder te vallen. In plaats daarvan zien we, niet alleen dat deze vogel de vleugels zeer langzaam op en neer beweegt, maar dat hij, en met hem vele anderen, de kunst verstaat om zonder vleugelslag, dus bijna zonder arbeid te verrichten, in het luchtruim te zweven en zelfs met vlugge en schoone wendingen hooger en hooger te stijgen.

Deze geheel met elkander in strijd zijnde uitkomsten gaven aanleiding, dat men de basis der vorige berekeningen verliet en eene geheel nieuwe methode volgde, waarbij zeer nauwkeurig rekening werd gehouden met de geringe welving in de vleugels; men verkreeg daarbij een resultaat, waarbij alle verschijnselen, die zich bij het natuurlijk vliegen voordeden, op bevredigende wijze werden opgelost.

Talrijke onderzoekingen en proefnemingen hebben nu duidelijk bewezen dat, door de bijna onmerkbare welving van de doorsnede der vleugels, het bij het vliegen noodige arbeidsvermogen tot een zeer gering deel der vorige berekeningen kan teruggebracht worden en dit is vooral het geval bij snelle verplaatsing, als gelijktijdig de vleugels de lucht slechts onder een hoek van 6—8° doorsnijden. Evenééns laat zich nu het vliegen zonder beweging der vleugels verklaren.

Een en ander is door proefnemingen, op verschillende wijze genomen, bewezen en daaruit is het groot verschil gebleken dat de geringe vleugelwelving op de vlucht en het arbeidsvermogen uitoefent; de zaakkundigen op dit gebied hebben, naar aanleiding daarvan, het nieuwe stelsel aangenomen en daarop hunne verdere proefnemingen gebaseerd.

Omtrent het principe is dus overeenstemming verkregen; groot is echter nog het verschil van opinie omtrent de toepassing. Enkelen willen de vleugels schroefvormig maken; anderen zoeken de oplossing in lichte, vlakke, op zichzelf beweegbare schepraderen, terwijl derden aan gewelfde draagvlakken de voorkeur geven, op de wijze als gewone in de lucht opgelaten vliegers zijn vervaardigd.

Naar deze drie methoden is gewerkt geworden om tot eene oplossing van dit zoo belangrijk vraagstuk te geraken.

De gewelfde draagvlakken worden in den regel met het meeste succes toegepast, zoolang zij onder scherpe hoeken de lucht doorsnijden, echter slechts zoolang, als zij zich in rustige, zich gelijkmatig bewegende luchtruimten bevinden. Bij de beide andere methoden is dit niet het geval, omdat, zoowel met de schroefvormige vlakken als met die der vlakke schepraderen, de luchtlagen rondom het werktuig te veel in onregelmatige beweging worden gebracht.

De naar deze drie verschillende methoden genomen proeven hebben de oplossing van het vraagstuk echter niet verder gebracht, omdat bij geen daarvan de gewelfde vleugelvlakken der vogels op de meest volkomen wijze in toepassing zijn gebracht.

Die vleugels beschrijven slanke op- en nedergaande golflijnen, waardoor de verplaatsing van de luchtdeeltjes bij den op- en nederslag zoodanig is geregeld, dat de afgewerkte lucht onmiddellijk weder door nieuwe luchtdeeltjes wordt aangevuld en daarmede de snelheid evenredig wordt onderhouden.

De voorkant van de vleugelspits zakt bij iederen nederslag, waardoor de doorsnijding een naar voren hellende stelling verkrijgt en de luchtdruk aan alle zijden zoodanig wordt geregeld, dat steeds nieuwe toevoer van dragende lucht, maar ook de noodige weerstand voor de voortbeweging wordt gevormd, en daardoor is de zacht gekromde vleugeldoorsnede oorzaak dat het verbruik van geringe arbeidskracht met grooten weerstand gepaard gaat.

Het hoofdbeginsel om tot goede resultaten te geraken, bestaat voor iedere methode in het aanwenden van zoo weinig mogelijk krachtsverbruik, gepaard aan groote snelheid in de vlucht om gunstige opheffingswerking te verkrijgen.

In werkelijkheid hebben de groote en zware vogels naar evenredigheid van hunne zwaarte kleine vleugelvlakken en het gelukt hun daarom ook nimmer zich loodrecht in de lucht te verheffen; om daartoe te geraken moeten zij, tegen wind in, een zekeren aanloop nemen. Andere vogels kunnen zich slechts dan alleen vrij in de lucht gaan bewegen, wanneer zij zich van een hooger gelegen punt als 't ware laten vallen.

De mensch nu is veel zwaarder dan de grootste vogel en zal dus nog meer met de groote moeilijkheden te kampen hebben, die ook voor die vogels aan het eerste opvliegen verbonden zijn, en daardoor wordt de uitvinding van het vliegen voor den mensch niet gemakkelijker gemaakt. Een tweede factor, die evenmin medewerkt om die uitvinding te bespoedigen, is gelegen in de omstandigheid, dat de mensch, voor het nemen van proeven op eenigszins vertrouwbare schaal, zichzelf daaraan onderwerpen moet, en aangenomen zelfs dat men er in slaagde een stel vleugels te construeeren, dat volkomen in overeenstemming was met die der vogels, wie waarborgt den proefnemer dan nog dat hij, in het luchtruim zwevende, het noodige evenwicht zal weten te bewaren? Het verlies daarvan kost hem 't leven.

De eenige weg om tot de oplossing van dit eigenaardig vraagstuk te geraken, is oefening, gesteund door taaie volharding en persoonlijken moed, en daarbij komt het op de drie volgende punten aan:

1°. Het vrijkomen van de aarde.

2°. Het onderhouden van het evenwicht in het luchtruim.

3°. Het nederdalen op de aarde.

Het eerstgenoemde punt zal tot oplossing kunnen worden gebracht door toepassing van een vliegwerktuig, dat, zoo eenvoudig mogelijk samengesteld, overeenkomt met den vorm van de vleugels der vogels, zonder toepassing van eenig mechanisme, waarmede men zich van een niet al te groote verhevenheid zwevende neder moet laten. Bij genoegzame ondervinding zal die hoogte geleidelijk moeten vermeerderd worden. Is daarin de noodige bedrevenheid verkregen, dan kan men al eene tamelijk groote lengte doorzweven en trachten zich naar een ander hoog gelegen punt te verplaatsen, ten einde daardoor de noodige bedrevenheid te verkrijgen in het onderhouden van het evenwicht, waarbij tevens moet bestudeerd worden de meest doelmatige wijze om zich neer te laten.

Na genoegzame oefening begint men zich reeds vrijer in de lucht te bewegen en kan men de vlucht naar tweeërlei richting meer volkomen maken door rekening te houden met de windrichting; hiervan dient men de draagkracht zooveel mogelijk te benuttigen en trachte men het zwevend vliegen van de vogels na te bootsen.

Heeft men in deze vlucht met onbewogen vleugels genoegzame ervaring opgedaan, dan kan langzamerhand worden overgegaan tot het bewegen van de vleugels, om ook daarin door verschillende proefnemingen de noodige ondervinding op te doen, en zal men eindelijk moeten slagen in het construeeren van een vliegwerktuig dat tot eene volkomen oplossing van het vraagstuk leiden moet.

De ingenieur Von Lilienthal, die op dit gebied reeds persoonlijk tal van proefnemingen heeft gedaan, gaf den leden van het Architecten-Verein eene zoo nauwkeurig mogelijke uitlegging van het door hem gebruikte op de bovenstaande gegevens geconstrueerde vliegwerktuig, bestaande uit twee vleugels ieder ter lengte van 5 meter en eene breedte van 1.50 tot 2 meter, samengesteld uit een roosterwerk van eene taaie buigzame houtsoort met shirting bespannen, en met toepassing van de welving, die bij natuurlijke vleugels gevonden wordt. Het gewicht van 't geheele toestel was 20 kilogram. Verder gaf hij verschillende moment-photographieën ter bezichtiging, waaruit de gunstige resultaten bleken, door hem met het tentoongestelde vliegwerktuig verkregen. Ofschoon deze proefnemingen nog gelijk te stellen zijn met de eerste oefeningen van een kind in het loopen, is genoemde ingenieur van oordeel, dat de door hem ingeslagen weg, om tot de oplossing van dit zoo belangrijk vraagstuk te komen, de rechte is.

PRIJSVRAGEN

uitgeschreven in het jaar 1894, door de Afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

1ste Prijsvraag.

Het ontwerp van eene notenhouten kast voor een salon.

Het ondergedeelte van de kast moet worden ingericht voor berging van boek- en plaatwerken, het bovengedeelte van de kast moet ook gelegenheid aanbieden voor het plaatsen van kunstindustrieele voorwerpen.

De versiering en afmetingen van de kast worden vrijgelaten, doch bepaald, dat de kast eenvoudig van vormen en zonder overlading van beeldhouwwerk moet zijn ontworpen.

Verlangd worden:

1o. het voor- en zijaanzicht met de noodige verticale en horizontale doorsneden op 1/10 der ware grootte.

2o. eenige details op ware grootte.

De behandeling der teekeningen wordt vrijgelaten.

Voor de ter bekroning waardig gekeurde ontwerpen wordt uitgeloofd: als 1e prijs het getuigschrift der Afdeeling en *f* 30.— en als 2e prijs het getuigschrift en *f* 10.—.

2de Prijsvraag.

Het ontwerp van een petroleum-hanglamp boven eene tafel.

De lamp moet eenvoudig van vormen zijn en ontworpen voor eene uitvoering in gesmeed ijzer, met versiering van rood- of geelkoper, en gedacht voor een vertrek groot ongeveer 5 × 6 M., bij eene hoogte van 3.70 M.

Verlangd worden schetsen in potlood met kleur opgewerkt van:

1o. het aanzicht en den plattegrond op 1/5 der ware grootte.

2o. eene perspectivische schets.

Voor het ter bekroning waardig gekeurd ontwerp wordt uitgeloofd: het getuigschrift der Afdeeling en *f* 20.—.

3de Prijsvraag.

Het ontwerp van den eikenhouten mantel van eene hangklok, zonder wandklingen.

De diameter van de wijzerplaat is ongeveer 0.15 M., de overige afmetingen worden vrijgelaten, doch bepaald, dat de mantel zoodanig wordt ingericht dat er gelegenheid bestaat kleine kunstindustrieele voorwerpen te plaatsen.

Verlangd worden:

de noodige teekeningen op 1/10 der ware grootte, waaruit de samenstelling duidelijk blijkt.

De behandeling der teekeningen wordt vrijgelaten.

Voor het ter bekroning waardig gekeurd ontwerp wordt uitgeloofd: het getuigschrift der Afdeeling en *f* 15.—.

De mededinging is uitsluitend opengesteld voor de leden van alle afdeelingen der Maatschappij en de ontwerpen moeten vóór of op 31 Maart 1895 vrachtvrij worden ingezonden aan het bureau der Maatschappij. De ingekomen antwoorden worden ter beoordeeling in handen gesteld van een commissie, bestaande uit de heeren A. C. Bleijs, Jacob F. Klinkhamer en C. T. J. Louis Rieber.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Leeuwarden.

Vergadering van 21 December 1894.

Na lezing van de notulen en mededeeling van ingekomen stukken zijn de jaarlijksche verkiezingen aan de orde. Als secretaris wordt herkozen de heer W. C. de Groot en tot bestuurslid gekozen de heer K. L. Faber; wegens de geringe opkomst der leden wordt de verkiezing van een voorzitter uitgesteld.

De commissie voor het uitgeven der afbeeldingen van oude bestaande gebouwen wordt daarop gekozen en de nieuwbenoemde directeur der gemeentewerken als lid der afdeeling aangenomen.

Bij de behandeling der vragen, door de Maatschappij gesteld, wordt vraag 1 aan de orde gesteld; omtrent het eerste gedeelte daarvan was de Vergadering van gevoelen, dat de band tusschen de Maatschappij en hare afdeelingen zoo nauw mogelijk behoort te zijn. Het tweede doel gaf aanleiding tot eene levendige discussie, ingeleid door den heer C. v. Duijsen. Volgens zijne meening worden de afdeelingen in haar huishoudelijk reglement te veel beheerscht door de wetten der Mij.; zoo moeten de voorzitter en secretaris van een afd. gewoon lid der Mij. zijn en waar nu in afdeelingen als de onze weinig gewone leden zijn, is de keuze beperkt en worden de vrije verkiezingen belemmerd. Hoewel hij ook de belangstelling der gewone leden blijft respecteeren, zal deze bepaling nadeeligen invloed kunnen uitoefenen op den bloei der afdeelingen. Spreker wilde daarmede niet te kennen geven, dat hij afscheiding voorstaat, maar den leden der afdeelingen ook eenige rechten toekennen, b.v. tot het bijwonen van feesten en vergaderingen, waardoor een stap in de goede richting gedaan en de band nauwer toegehaald zou worden.

De heer De Groot verzocht den heer Van Duijsen zijn idee te ontwikkelen en aan te geven welke rechten een lid moet hebben, die *f* 15.— betaalt, tegenover een afdeelingslid dat geringere contributie voldoet.

Den heer Baron komt het voor, dat de leden ontvangen in verhouding tot 't geen zij betalen, en dat er wel een vorm te vinden is om de afdeelingsleden recht van stemming te geven door b. v. het aantal stemmen naar het ledental te regelen.

De heer Van Duijsen verklaart dat het ingrijpen van de Maatschappij in het huishoudelijk reglement van de Afd. zijn grootste grief is en dat deze dwang niet bevorderlijk is aan den bloei der afdeelingen.

De heer De Groot wijst erop dat, voor het geval voorzitter en secretaris geen lid van de Maatschappij zijn, eene wel wat scheeve verhouding ontstaat, omdat het bestuur der Maatschappij in dat geval zou moeten correspondeeren met een persoon, dien zij niet kent; volgens hem bestaat de Maatschappij door hare gewone leden, en worden de afdeelingsleden slechts als gasten toegelaten.

De heer Van Duijsen zegt dat de Maatschappij toch geheel drijft op de afdeelingen en waar nu de Afdeelingen voor 't grootste

deel uit afdeelingsleden bestaan, meent hij dat deze ook moeten erkend worden. De heer Baron is van meening dat het voor een stad als Leeuwarden van het grootste belang is eene afd. van bouwkunst te bezitten, die aan de Maatschappij aangesloten is; de afdeelingen werken en vinden daarin steun bij de Maatschappij en krijgen voorlichting in welke richting de bouwkunst zich beweegt, waardoor eenheid van werken ontstaat. Hoewel nu een lid voor f 10 contributie niet kan verderven wat een ander, die f 15 betaalt, ontvangt, verdient het stellerl Van Duysen wel overweging. „Wat moeilijk is te verkrijgen, is daarom nog niet onbereikbaar."

De heer Faber deelt het gevoelen van den heer Baron, dat de Afdeelingen moeten blijven aangesloten om eenheid van werken te behouden, waardoor ook de afdeelingsleden met de richting van de Maatschappij bekend zijn. Spreker voegt eraan toe dat de afdeelingsleden thans daarvan weinig gewaar worden; tusschen hen en de Maatschappij bestaat geen band, geen voeling en het komt hem wenschelijk voor, dat alsthans het Orgaan der maatschappij den afdeelingsleden wordt toegezonden, al moest ook de contributie daarvoor een weinig verhoogd worden; de jaarlijksche kalender zou daarentegen achterwege kunnen blijven.

De heer Baron antwoordt dat het den afdeelingen is toegestaan een zeker aantal weekbladen tegen verlaagd tarief te bekomen.

Den Voorzitter en den heer Krijzer komt het voor, dat een ruime verspreiding van het weekblad, ook onder de leden der afdeelingen, de band zal versterken, waarop de heer De Groot voorstelt deze zaak commissorial te maken en drie leden aan te wijzen om daaromtrent rapport uit te brengen. Dienovereenkomstig wordt besloten, waarna de heeren Baron, De Groot en Van Duijsen tot leden van die commissie werden benoemd. Hierna sluit de voorzitter de vergadering.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Vergadering van 21 December 1894.

Na lezing der notulen wordt, naar aanleiding van een schrijven van het Hoofdbestuur, strekkende tot deelneming van het a. s. Nationaal Congres voor vakonderwijs enz., besloten dat de afdeeling een afgevaardigde naar het Congres zal zenden.

Dezen afgevaardigde zal, nadat de te behandelen onderwerpen in overleg met de vereenigingen „Arti et Industriae" en „Nijverheid" grondig besproken zijn, een mandaat gegeven worden.

Vervolgens wordt kennis gegeven, dat door de vereeniging „Die Haghe" aan de afdeeling gevraagd is adhesie te betuigen aan haar adres aan de Tweede Kamer, waarin verzocht wordt het voorstel tot uitbreiding van het gebouw van het Ministerie van Koloniën niet aan te nemen. Het bestuur had hieraan gevolg gegeven.

Negen leden werden daarna aangenomen.

De jaarlijksche bestuursverkiezing was nu aan de orde, deze keer ter vervanging van de heeren W. B. van Lielland en Jurriaan Kok, die beiden niet herkiesbaar waren. Gekozen werden de heeren H. J. Mondt en P. du Rieu. Laatstgenoemde aanvaardde de benoeming, terwijl de heer Mondt het in overweging verzochte te nemen. Als voorzitter werd herkozen de heer C. H. Peters.

Alsnu stelde de Voorzitter voor eene nieuwe commissie voor de opname van oude gebouwen te benoemen, maar aan de gewezen commissie, bestaande uit de heeren Peters, Mutters en Frowein een lid toe te voegen en daartoe uit te noodigen den heer Jhr. Mr. Victor de Stuers; aan deze commissie zou het inventariseeren der nog aanwezige belangrijke Nederlandsche bouwwerken te 's-Gravenhage en in hare omgeving opgedragen kunnen worden. Dit voorstel werd aangenomen, doch de wijziging der opdracht lokte eenige discussie uit.

De heer J. Kok meende dat het Hoofdbestuur de vorige commissiën te weinig gesteund heeft in het uitgeven harer opnemingen, waarop de heer Van Malsen antwoordde dat te veel in portefeuille bij het Hoofdbestuur voorhanden is om voor de gelden, daarvoor jaarlijks uitgetrokken, alles te kunnen publiceeren.

De heeren Du Rieu, Van Nieukerken en Frowein dringen na deze mededeeling erop aan, dat het Hoofdbestuur opgaaf zal doen wat in portefeuille is, waartoe reeds vroeger toezegging werd gedaan, echter zonder daaraan voldaan te hebben. De heer Frowein stelt zoo voor het Hoofdbestuur te verzoeken de in portefeuille voorhanden opnemingen van oude gebouwen ter kunstbeschouwing bij de afdeelingen te doen circuleeren.

De heer Peters kwam nu aan het woord tot het houden zijner belangrijke bijdrage over Hans Vredeman de Vries, welke bijdrage door eene interessante kunstbeschouwing, ontleend aan de originecle uitgaven zijner werken, werd toegelicht. Een warm applaus viel spreker ten deel, waaruit bleek hoezeer zijn optreden door de leden werd gewaardeerd.

Thans kwam aan de orde de rekening en verantwoording van den Penningmeester en de vaststelling der begrooting voor 1895. De rekening van 1894 werd door de daartoe benoemde commissie in orde bevonden en daarna de begrooting over 1895 vastgesteld.

Eene donatie aan het Kunstnijverheidsmuseum, totnogtoe jaarlijks verstrekt, doch ditmaal niet op de begrooting voorkwam, werd nochtans op voorstel van eenige leden ook voor '95 verstrekt.

Na dankzegging aan den Penningmeester, den heer Nic. Molenaar, voor zijn goed beheer, waardoor het nadeelig saldo van het vorige jaar aanmerkelijk was verminderd en het uitzicht bestaat in '95 dit te boven te komen, werd de vergadering gesloten.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

Vergadering van Woensdag 19 December 1894.

Na opening der vergadering worden de notulen gelezen en goedgekeurd, bracht de eerste Secretaris het jaarverslag uit en deed de Penningmeester rekening en verantwoording van het gehouden beheer; de commissie ter verificatie van de kas huldigde het financieele beleid van den Penningmeester.

Bij de behandeling der begrooting voor 1895 werd een klein bedrag uitgetrokken voor de viering van het veertigjarig bestaan der Vereeniging.

Daarop hadden verschillende benoemingen plaats; voor de aftredende bestuursleden H. G. Jansen en J. Koffieberg, waarvan de eerste zich niet herkiesbaar stelde, werden gekozen de heeren W. Kromhout Cz. en J. Koffieberg; het bestuurslid C. W. Nijhoff, die bedankt had, werd vervangen door den heer M. de Jongh. Daarna werd de heer W. Kromhout Czn. tot Voorzitter gekozen.

De heeren H. Ellens en K. de Bazel werden tot leden der redactie benoemd en de oere-voorzitter, de heer J. H. Leliman, had de welwillendheid een vijftal nummers te trekken voor uitloting van een gelijk aantal aandeelen in de leening van 1886.

In de vragenbus werden vragen gevonden, die in het genootschapsorgaan en het technisch bijblad behandeld zullen worden. Omtrent het schrijven van eenige werklieden, die het vorige jaar de door het Genootschap gehouden voordrachten voor werklieden volgden en het verzoek dezen ook dit jaar de lezingen te doen plaats hebben, werd besloten deze zaak in eene volgende vergadering aan de orde te stellen.

De heer J. H. Leliman richtte eenige toepasselijke woorden tot den aftredenden voorzitter H. G. Jansen, die zijnerzijds dank bracht aan den heer Paul J. de Jongh bij zijn aftreden als lid der redactie, en aan de verificatie-commissie en de lokaal-commissarissen voor het behartigen van de belangen van het Genootschap

---

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. In de *Staatscourant* komt een uitgebreid verslag voor omtrent den „Prix de Rome", samengesteld door Jhr. Mr. E. de Marees van Swinderen, gezantschaps-secretaris te Rome.

In de zitting van Donderdag j. l. werd het voorstel van B. en W. omtrent de rioleering der gemeente, met 32 tegen 4 stemmen aangenomen. Van verschillende zijden werd erop gewezen, dat het plan niet genoeg was uitgewerkt en toch kan eene motie, — strekkende om uit te maken dat het gecombineerde spoelstelsel het beste is voor de gemeente, maar tevens te beslissen dat voor de uitvoering nog nadere inlichting noodig is, — de meerderheid niet verkrijgen. Zij werd met 25 tegen 11 stemmen verworpen.

Amsterdam. Reeds kort na het overlijden van den gemeentearchivaris Mr. Nicolaas de Roever, hebben eenige zijner vrienden het voornemen opgevat in het gebouw van het Oud-Archief op de Nieuwmarkt een gedenksteen te plaatsen, ten einde de nagedachtenis aan zijn vruchtbaar dierbaar leven ook voor het nageslacht levendig te houden. Dit denkbeeld zal zeker bij velen instemming vinden. Ieder toch, wien het verleden van de hoofdstad en van zijn land ter harte gaat, moet zeker erkennen dat den laatsten tijd weinigen in de beoefening daarvan zich zoo verdienstelijk hebben gemaakt als De Roever, aan wiens werkzaam leven zoo onverwacht de dood een einde maakte.

Er heeft zich voor dit doel eene commissie gevormd en zij, die tot medewerking bereid zijn, worden verzocht daarvan kennis te geven aan Mr. W. R. Veder, oud-archief. (Voormalig waaggebouw op de Nieuwmarkt)

— Volgens verschillende dagbladen zal een nieuw circus verrijzen achter het Rijksmuseum bij de brug van de Boerenlaankade en wel een ijzeren met steenen muren, waarin ruimte voor 3000 toeschouwers en 140 paarden. De zaak gaat uit van een naamlooze vennootschap met den heer A. Hartog Az. als ingenieur, en de heeren C. A. A. Dudok de Wit en Mr. J. Kapperne van de Cappello als commissarissen. Het circus moet 15 Mei a. s. gereed zijn.

Utrecht. Aan den heer W. Mengelberg alhier werd de eerste prijs toegekend bij het concours voor een nieuw altaar in de St. Apostelkerk te Keulen. Behalve de heer Mengelberg, waren een zevental der voornaamste Keulsche architecten en kunstenaars ter mededinging uitgenoodigd.

Wageningen. B. en W. hebben den Raad voorgesteld, afwijzend te beschikken op het verzoek van de Wageningsche Gasverlichting-Mij. om verlenging der concessie, die op 31 Dec. 1896 eindigt. De kosten van een geheel nieuwe gasfabriek worden geraamd op f 60,000.

— Van de 110 ontwerpen voor de in 1900 te Parijs te houden wereldtentoonstelling, werden 79 afgekeurd. De 31 overige zijn thans tentoongesteld in het Nijverheidspaleis en vóór 30 Jan. zal de Jury een beslissing nemen. Men denkt dat 18 van de 31 ontwerpen met een premie zullen worden beloond.

PERSONALIA.

— Bij Kon. besluit is de ingenieur van den Rijkswaterstaat 2e kl. N. A. M. van den Thoorn, bevorderd tot ingenieur 1e kl.

— De zeeschilder Jhr. J. E. van Heemskerck van Beest is Zaterdag jl. op 66-jarigen leeftijd te 's-Gravenhage overleden.

— Bij den Waterstaat en 's lands B. O. W. in Ned.-Indië zijn *toegevoegd*: a. aan den chef der irrigatie-afd. Brantas, de opz. 1e kl. J. D. A. Puth; b. aan den chef der werken en opnemingen aan de Solo-rivier, de opz. 2e kl. J. A. Horst; c. aan den chef der 2e waterstaats-afd. in het belang van de verbetering der bevloeiing en afwatering van Zuid-Banjoemas en van de afd. Karangsanjer (res. Bagelen), de opz. 2e kl. F. H. Moeng; *overgeplaatst*: naar de res. Pronger-regentschappen, de opz. 2e kl. J. Vreedenburgh; naar de res. Bagelen, de opz. 1e kl. J. P. T. Rheuvr.

— Bij den aanleg van staatsspoorwegen op Java is *overgeplaatst*: naar de lijn Probolingge-Pasuroekan, de opz. 2e kl. C. J. Tirion, en tijdelijk ter beschikking van den directeur der b. o. w. gesteld, de ambt. op non-act. A. E. Linde, ten einde bij de exploitatie der staatsspoorwegen te worden werkzaam gesteld.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bouwkundig opzichter, tevens teekenaar. Adres lett. L. M. bij de boekh. W. P. van Stockum & Zn., te 's-Graven-hage.

— Opzichter bij den bouw der brug over het Zwartewater te Hasselt. Adres na 3 Januari aan den ing. D. P. van Ameijden van Duijm., Vernestraat 2, 's-Gravenhage.

DUURZAAM, GEMAKKELIJK EN GOEDKOOP.

Chemisch bereide verf in alle kleuren,

Fabriek KRAAIJENBURG.

RIJSWIJK (Z.-H.)

Vraag Prijscourant en Prospectus.

Nederlandsche Siersteenfabriek

(SGRAFFITO)

munt uit door artistieke en effectvolle bewerking, tegen elk klimaat bestand, wordt uitsluitend vervaardigd en geleverd door

J. G ABELN, Groningen, Pelsterstr. F 66 en Hardewikerstr. A 183

DECORATEUR 1e Prijs Nijverheidst.: 1e Prijs Schilderstent.: HOOGSTE ONDERSCHEIDINGEN.

MONSTERS, ATTESTEN en TEEKENINGEN ter inzage.

S. V. P. Men wachte zich voor namaak door deze niet aan de eischen voldoet.

AGENTEN GEVRAAGD.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **8sten Januari 1895**, des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te Utrecht, van:

BESTEK No. 678.

Het wijzigen van de schuifinrichting aan de deuren in de loodsen A, B en D op het station ROTTERDAM—FEIJENOORD.

Begrooting f 2320.—.

De besteding geschiedt volgens § 22 van het bestek.

Het bestek ligt van den 21sten December 1894 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur Jhr. W. HOEUFFT te *Rotterdam* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **f 1.00.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 31n December 1894 ten 11 uur voormiddag *(West Europeesche tijd)*.

Utrecht, den 18den December 1894.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Zaterdag 12 Januari 1895**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize aanbesteden:

BESTEK No. 2.

De levering franco Arnhem van 205 M³. Trottoirbanden van hardsteen.

BESTEK No. 11.

De levering van Gegoten-, Gesmeed- en Getrokken IJzer aan Luiken, Kachels enz.; in vijf perceelen.

BESTEK No. 15.

Het leveren van 193,000 Queanst- en 20,000 stuks Grèskelen.

Aanwijzing voor Bestek No. 11 zal worden gehouden op Zaterdag 29 December a. s. 's namiddags 1½ ure aan het bureau Gemeentewerken, in de Kadestraat; alwaar voor alle bestekken inlichtingen worden gegeven alle werkdagen, tot den dag vóór de aanbesteding tusschen 10 en 12 uur; bestekken met gezegelde inschrijvingsbiljetten en gedrukte teekeningen verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize; No. 2 met 1 teekening en No. 15 elk tegen betaling van f 0.50; No. 11 met 5 teekeningen tegen betaling van f 1.

Van **PREPARATEN** die muren, ermede bestreken, **beschermen** tegen de invloeden van het weêr en daarbij **kleurloos** zijn, worden de leveranciers verzocht adres en toelichting, francoonder letter **C**, in te zenden aan het bureau van dit blad.

Openbare VERKOOPING bij Inschrijving

ten Raadhuize der gemeente ROTTERDAM, op **Vrijdag 18 Januari 1895**, des namiddags te 1 uur, in één perceel, van

De STOOM- en andere WERKTUIGEN, GEREEDSCHAPPEN enz. van de voormalige Rotterdamsche Suikerraffinaderij aan den Westzeedijk te Rotterdam (voormalig Delfshaven).

De voorwaarden met de daarbij behoorende lijst liggen op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Plaatselijke Secretarie* en in het *Stads-Timmerhuis* te *Rotterdam*, en zijn tegen betaling van f 0,50 verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE en ZOON, Boekdrukkers aan den *Houttuin* No. 73.

Ter bezichtiging van hetgeen te koop wordt aangeboden en tot het verkrijgen van nadere inlichtingen zal in het gebouw der Suikerraffinaderij gelegenheid worden gegeven op vertoon van toegangskaarten, die in gemeld Timmerhuis verkrijgbaar zijn en waarop dag en uur daarvoor zal worden aangegeven.

De inschrijvingsbiljetten moeten op den dag der verkooping vóór des namiddags één uur zijn ingeleverd in eene daarvoor aangewezen gesloten bus, geplaatst op de Gemeente-Secretarie, afdeeling Algemeene Zaken, of per post vrachtvrij op het Raadhuis bezorgd zijn.

H. JANSEN Thz., Arnhem.

Loodgieter, Zinkwerker en Leidekker.

Hout-Cement-Dakbedekking.

Vervaardigt alle soorten van **Zinken en Looden ORNAMENTEN.**

WILLEM SMIT & Co., Slikkerveer (Holland).

SPECIALITEIT.

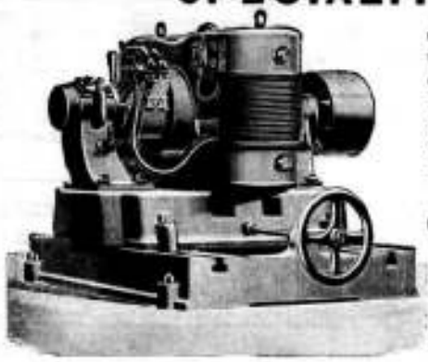

Installaties voor **ELECTRISCHE VERLICHTING** en **KRACHTOVERBRENGING**, met Stoommachines, Dynamo's, Motoren, Booglampen en bijbehoorende toestellen van **eigen fabrikaat.**

Electrische TRAMS.

INRICHTINGEN voor **GALVANOPLASTIEK** en **ELECTROLIJSE.**

PROJECTEURS voor Leger, Oorlogs- en Handelsmarine. (2)

Accumulatoren.

PARQUET & WANDTEGELS,

Depôt: VILLEROY & BOCH, MINTON HOLLINS & Co., Fa. PABST en anderen.

MARMERMOZAIEK. HOUTPARKETTEN & STAVEN.

(16 Bekroningen in Nederland). Voorraden in **alle** soorten. *Vraagt de uitgebreide dessins en prijzen.*

DE LINT & Co. Rotterdam.

R. IDE. Amsterdam, Spuistraat 102.

MACHINERIEN EN MACHINEKAMERBEHOEFTEN.

Aannemersgereedschappen. Stoompompen. Ketelappendagen

STARTING INJECTEURS. - ZELFWERKENDE SMEERTOESTELLEN.

Telegramadres IDE Spuistraat. Telephoonnummer 235.

J. BELTMAN JWz., Deventer. Handelskade.

Fabrikant in Molenwerken.

SPECIALE INRICHTING voor: MEELFABRIEKEN, KORENMOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN. OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN enz.

LEVERING VAN OLIE-GASMOTOREN.

MOLENBENOODIGDHEDEN.

PETROLEUM- EN GASMOTOREN VOOR IEDER DENKBAAR BEDRIJF.

MOTOREN uitsluitend voor **Scheepsbedrijf** en **Electrische verlichting** geconstrueerd. *Regelmatige gang gegarandeerd.*

JOHN M. C. KIEVITS.

Fabriek en Magazijn: BAKENESSERGRACHT 68, HAARLEM.

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN **WATERPAS- HOEKMEET-** EN ANDERE **INSTRUMENTEN,** voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren **Peilschalen.**

WEEGWERKTUIGEN.

GEORGS- MARIËN BERGWERKS- & HÜTTENVEREIN, OSNABRÜCK.

Levert tot concurreerende prijzen in uitstekende qualiteit:

SPOORWEGMATERIEEL: **Rails** uit Bessemer staal en dwarsliggers. **Wissels** compleet met toebehooren. Façonguss. Alles uit Siemens Martinstaal, op verlangen volgens de voorwaarden van Bureau Veritas of Duitsche Lloyd.

Tramwegmaterieel, Systeem Haarmann.

Bevealt zich bijzonder aan tot levering van gesmeede stukken voor SCHEEPSMACHINES en van gegoten-stalen voorwerpen, alle soorten Stalen banden en assen uit Siemens Martinstaal.

Vertegenwoordiger: F. W. VAN GENDT JGz., Van-Speijkstraat 117, 's-Gravenhage,

die gaarne tot het geven van nadere inlichtingen bereid is.

Ter drukkerij der Vennoots. „Het Vaderland".

2382